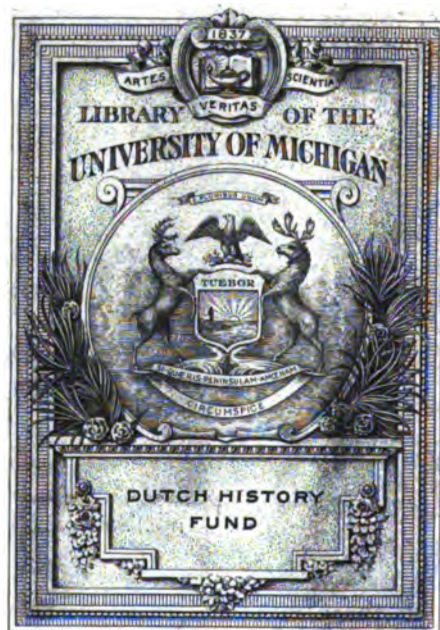

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1842.

VADERLANDSCHE

LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1842.

BOEKBESCHOUWING.

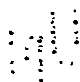
Te AMSTERDAM, bij

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

en

J. W. IJNTEMA.

1842.

BOEKBESCHOUWING.

De vier Evangeliën, opgehelderd voor Christenen uit alle standen, door de Predikanten A. H. VAN DER HOEVE, *te Keppel, en* W. IMMINK, *te Doesborgh. Iste Deeltje.* [*Het Evangelie van* MATTHEUS.] *Te Doesborgh, bij* Kets en Lambrechts. 1840. *In kl. 8vo.* 202 *bl. f* :-75.

De beide op den titel vermelde Predikanten meenden, (zoo als zij in eene ons toegezondene kopij van eenen brief aan de Uitgevers zeggen) »dat er iets zijn moest, niet over »den Bijbel, maar dat de Bijbel zelf moest worden toege»licht, de Evangeliën vóór alles, — en dat wel zoo kort »mogelijk, opdat niemand zich mogt laten afschrikken of »door den prijs, dien hij er voor zou moeten besteden, of »door den tijd, dien hij aan de lezing er van zou moeten »wijden; maar ook tevens zoo duidelijk mogelijk, opdat »*ieder* vinden mogt, wat hij noodig heeft, om zin en za»menhang zoo te verstaan, dat hem daaromtrent geene »belangrijke vragen onopgelost overblijven." (Dit laatste is eene vrij hoog gespannen vordering, waaraan wel zeer bezwaarlijk onbepaald en in alles voldaan zal kunnen worden.) Tot dit einde hebben zij verkozen de oude zoogenaamde Staten-overzetting onveranderd, behalve alleen in de spelling, uit te geven, en tusschen den tekst hier en daar paraphraserende aanmerkingen of ophelderingen, cursijf gedrukt, in te vlechten, en bij sommige woorden aan den voet der bladzijden te verwijzen naar een alphabetisch register, ter verklaring van eenige woorden en zegswijzen, dat volgen zal. — Om hunne manier te doen kennen, kiest Ref. het volgende uit Hoofdst. V: *Begin der dusgenaamde Bergrede:*

»1. En JEZUS, de scharen ziende, is geklommen op »een' berg, en als hij nedergezeten was, kwamen zijne dis»cipelen tot hem.

»2. En zijnen mond geopend hebbende, leerde hij hun, »zeggende:

»3. Zalig zijn de armen van geeste, *de kinderlijk eenvoudigen, die zich willen laten onderwijzen en gezeggen;* »want hunner is het Koningrijk der hemelen, (*) *en als »leden van hetzelve zullen zij met de beste goederen, naar »den geest, verrijkt worden.*

»4. Zalig zijn, die treuren, *bedroefd zijnde van wege »hunne zonden;* want zij zullen vertroost worden.

»5. Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen het »aardrijk beërven, *en een geluk genieten, gelijk uwe »voorvaderen verwachtten, bij het rustig en ongestoord »bezit van het land der belofte.*

»6. Zalig zijn, die hongeren en dorsten naar de gereg»tigheid, *die echte godsvrucht zóó vurig begeeren, als »hongerigen en dorstigen spijze en drank;* want zij zullen »verzadigd worden, *verkrijgende, hetgene zij begeeren.*

»7. Zalig zijn de barmhartigen, want hun zal, *op hunne »beurt*, barmhartigheid geschieden, *van God en de men»schen.*

»8. Zalig zijn de reinen van harte, *de wezenlijk vro»men;* want zij zullen God zien, *tot zijne gemeenschap »toegelaten, als zijne vrienden en gunstgenooten.*

»9. Zalig zijn de vreedzamen, want zij zullen Gods kinde»ren genaamd worden, *als die het beeld dragen van hun»nen Vader, die een God des vredes is.*

»10. Zalig zijn, die vervolgd worden om der geregtig»heid wil, *als voorstanders der echte godsvrucht;* want »hunner is het Koningrijk der hemelen, *en als leden van »hetzelve zullen zij hunne opofferingen met de heerlijkste »uitkomst bekroond zien.*"

Ref. doet allezins hulde aan de goede bedoeling der Schrijvers, en aan den goeden geest, die hem uit hunne ophelderende aanmerkingen te gemoet komt, en die getuigt, dat zij goede Uitleggers met vrucht geraadpleegd hebben: en wat de door hen gebezigde manier aangaat,

»(*) Zie achter, op het woord: *Koningrijk.*"

zal het wel zijn: *Variis modis bene fit*, en: *Pro captu lectoris habent sua fata libelli.* Met dat al komt het hem voor, een van die halve maatregels te zijn, zoo als er, helaas! bij onze Theologanten wel meer genomen worden. Zoo lang men aan de Bijbelvertalingen (om nu van geene symbolische schriften te spreken) van de 16de en 17de Eeuw eene zekere soort van kerkelijke auctoriteit en onfeilbaarheid openlijk of heimelijk toekent, en slechts eenig ander woord of paraphrase nevens het oude zet, zal het gros der lezers blijven denken, dat het oude al even goed is, en zoo al hetzelfde beteekent. En hoe moeijelijk zal menigeen, bij eene doorloopende en ook voor anderen gedane lezing, onderscheiden, welke nu de woorden der oorspronkelijke Schrijvers, en welke die van den Paraphrast zijn! hoe langwijlig en verwaterd worden daardoor sommige redenen, die juist alleen door hare oorspronkelijke kortheid en kernachtigheid hare echte naïveteit, waarde en kracht kunnen behouden! — Mogt men eene goede Nederduitsche vertaling kunnen en willen geven, die, zonder *angstig omzien*, schikken en plooijen naar zekere denkwijze, allezins op de hoogte der vorderingen van den tijd staat; dan zou men door derzelver duidelijkheid vele verkeerde begrippen van zelf tegengaan, vele thans noodige ophelderende aanmerkingen onnoodig maken, en wilde men er de zoodanige bijvoegen, meer plaats overhouden voor andere, die niet minder noodig zijn, maar waarover men nu wel eens *siccopede* heengaat, alsof er niets over te zeggen ware. De *Bijbel* van VAN DER PALM heeft in deze opzigten wel reeds veel vooruit, maar laat nogtans ook het een en ander te wenschen over. — Mogt eens iemand bekwaamheid, lust en moed hebben, om eenen Bijbel bij uittreksel, wel met getrouw behoud van de eigene welvertaalde woorden der heilige Schrijvers, maar met weglating van vele stukken, die thans voor verre de meeste lezers gemist kunnen worden, te leveren; zulk een werk zou het nuttige Bijbelgebruik veel meer bevorderen, dan de nu voetstoots gedane verspreiding van den geheelen Bijbel, en dat wel naar twee, drie en meer eeuwen oude vertalingen,

en dit onder zoo vele duizenden, aan welke men (gelijk een reeds overleden opregt hoogschatter der Goddelijke Openbaring en harer eerwaardige Oorkonden eens zeide) nog wel een' Bijbel er bij geven mogt, om den Bijbel te verstaan. — Doch waar dwaalt Ref. heen! *pia vota!* maar volgende jaren en eeuwen moeten ook wat te doen hebben, opdat het Koningrijk Gods moge komen. — Ref. keert terug tot het werkje der Heeren VAN DER HOEVE en IMMINK: gelijk zij het genoegen gehad hebben van reeds meer dan 500 inteekenaars op hetzelve te verwerven, zoo wenscht hij hun verder den besten voorspoed op hunnen arbeid, tot bevordering van het regt verstand en het nuttig gebruik van de Gedenkschriften des Goddelijken Evangelies.

Jezus Christus, de Psalmen en de Evangelische Gezangen, mitsgaders de Formulieren van Eenigheid. Door H. W. HAZELHOFF, *Predikant te Rijperkerk en Hardegarijp. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1841. *In gr. 8vo.* 256 *bl. f* 2-:

De Schrijver van dit werkje vestigde zijne aandacht bepaaldelijk op den aard en het doel van het Kerkgezang, en op de Psalmen en de Evangelische Gezangen in verband daarmede. De aanleiding hiertoe lag in het onzinnige geschreeuw, hetwelk, door de regtzinnigheidsdrijvers en onbesuisde ijveraars tegen alle gezond verstand en Christelijke waarheid, in de Nederlandsche Hervormde Kerk tot wering der Gezangen is opgegaan. Hetgeen uit dien hoek komt, is doorgaans te dwaas, om voor redelijke wederlegging vatbaar te wezen; ook hebben die oproerkraaijers (want dat zijn zij tegen vrede der Kerk en de Christelijke liefde) zich vooraf voorgenomen, voor alle overtuiging doof te blijven. Maar daar zijn er onder de betergezinden, die niet zoo vast staan in hunne overtuiging, of zij zouden kunnen verlokt worden door enkele schoon-*schijnende* redenen uit den hoek der duisternis en formulierregtzinnigheid. Voor de zoodanigen is zekerlijk eene opzettelijke toetsing van groot

nut, en er is bovendien ook niet zooveel over het Christelijke Kerkgezang uit een Evangelisch en historisch oogpunt geschreven, dat een werkje, van inhoud als het voor ons liggende, de regtvaardiging der uitgave niet met zich brengen zou.

Dat de *persoon* van JEZUS CHRISTUS hoofdzaak is in het Evangelie; dat alzoo het Christelijke Kerkgezang de strekking behoort te hebben, om dit hoofdpunt regt te doen uitkomen; dat de Psalmen, hoe veel voortreffelijks ook behelzende, en daarom door de Christenheid van vroegeren en lateren tijd tot zanggebruik gebezigd, zonder bijvoeging van Christelijke Gezangen onvoldoende zijn; dat men daarom vroeger en later, ook bij Protestanten, ook in de Nederlandsche Hervormde Kerk, op vervulling van die behoefte is bedacht geweest; dat de Evangelische Gezangen ofschoon, *en* op zich zelve, *en* als bundel, vele gebreken hebbende, nogtans zich zoowel door eenen milden Christelijken geest als doelmatigen inhoud gunstig aanprijzen; dat de bedenkingen, tegen deze verzameling en *haar kerkelijk* gebruik aangevoerd, geenen grond hebben, en dat men zich te dezen op de aangenomene Formulieren van Eenigheid ten onregte beroept, als die buiten den Bijbel geene verbindende kracht hebben, noch kunnen of mogen hebben; — dit is het hoofdzakelijk, hetwelk door den Schrijver ontwikkeld wordt. Hij doet dit doorgaans op eene heldere, geregelde wijze. Hetgeen aan het geschrift bijzonder eigen is, bestaat daarin, dat des Schrijvers gevoelen overal met aanhalingen van, en overgenomene plaatsen uit eene menigte hedendaagsche, ook enkele oudere Schrijvers aangedrongen wordt. Dit zet eene zekere levendigheid bij aan de voordragt. De aanhaling zelve ziet er hier en daar nogtans eenigzins wonderlijk uit. Zoo heet het bladz. 161: »De mensch, zegt HERDER," en de heenwijzing naar het *Christelijk Maandschrift*; en bladz. 169: »LUTHER zegt," aangehaald HOVING, *Christendom en Hervorming*. Er is ook in den stijl van het werkje zelf eene afwisseling, waarin kennelijk navolging, nu van den eenen, dan van den anderen, doorstraalt. Somtijds is die

navolging al zeer duidelijk te proeven. Is het b. v. niet alsof men BROES leest in het volgende: »Meenen sommigen, »dat die snaar reeds meer dan te veel is geroerd, het zij zoo. »Doch zulks heeft mij niet belet, noch den lust kunnen benemen, om den gelukkigen loop der Gezangen te helpen bevorderen, voor zoo ver men wanen mogt, hun van dezen »kant een' spaak in het wiel te kunnen steken. Breng ik »meer te berde, dan hiertoe noodig is, of men verwacht had, »men herinnere zich, wat ik aan het einde des vorigen »hoofdstuks van de gelegenheid gezegd heb, welke ik gaarne »aangreep, om een' toon aan te slaan, die naar mijne over»tuiging wel hier of daar mag worden opgevangen. — Op »één ding wensch ik echter vooraf, dat men lette. Wan»neer ik oordeel te moeten beweren, dat de Formulieren »alle gezag missen, zoowel om tot eene bepaalde regelmaat »des geloofs te verstrekken, als ook om met voldoend regt »zich tegen de invoering van Evangelische Gezangen in de »Kerk te kunnen verklaren, blijf ik nogtans der vaderen »welmeenende pogingen, om de Gemeente des Heeren naar »hun beste weten volgens de zienswijze en de behoeften »hunnes tijds zooveel mogelijk te dienen, op hoogen prijs »stellen, en voeg er gaarne bij, dat, waar hunne geloofs»bepalingen eenvoudig, duidelijk, beknopt en op de Schrift »— waarheid — zelve gebouwd zijn, hunne kinderen ge»rustelijk dat spoor kunnen en mogen drukken" Elders herkent men weder den eigenaardigen periodenbouw van anderen. Doch, daar die navolging niet slaafsch is, hindert zij minder. De Heer HAZELHOFF wachte zich van ééne en dezelfde zegswijze te vaak te herhalen. »Den grazenden »blik laten weiden," komt gedurig voor.

Ten aanzien van de geschiedenis der Evangelische Gezangen (t. w. van de vervaardiging en verzameling des bundels) hadden wij iets meer verlangd, inzonderheid omdat het ons ten aanzien van de Gezangen ontbreekt aan een soortgelijk — zij het dan ook minder *minutieus* — geschrift, als VAN IPEREN over de nieuwe Psalmberijming gaf; een werk, niet in 4to, zoo als bladz. 40 staat, maar in 8vo uitgegeven. Het *papier* van sommige afdrukken moge

in 4to gevouwen zijn, de *druk* is 8vo. Ook worden vele gebreken van het Gezangboek verzwegen of in de schaduw gesteld. Het is zeer jammer, dat de invoering van eene in vele opzigten gebrekkige en hoogst onvolledige verzameling aan de Hervormde Kerk misschien voor zeer langen tijd de gelegenheid heeft ontroofd tot het bezitten van eenen bundel, gelijk b. v. de Lutherschen thans bezitten, en welligt de Walsche gemeenten zullen bekomen, indien het op de laatste *reunion* beraamde plan tot rijpheid komt, om een nieuw Gezangboek te vervaardigen (*).

De Heer HAZELHOFF heeft zich door dit geschrift als een verlicht man doen kennen. Hij stichte als zoodanig veel nut! Bij zekere partij zal hij wel met eene zwarte kool geteekend zijn; maar — aan de zoodanigen is toch niets te doen.

(*) Meldens de *Boekzaal* van Oct. 1841.

Leerrede over Matth. 24 vs. 12; *gepredikt door den zaligen Heer* JODOCUS VAN LODESTEYN, *in leven Predikant te Utrecht. Te Zierikzee, bij* P. de Looze. 1841. *In kl.* 8vo. 23 *bl. f* :-20.

Leerrede over Joh. 10 vs. 27, 28a, *door* S. H. SYPKENS, *Hervormd* (denkelijk bij vergissing voor: *Gereformeerd*) *Leeraar te 's Greveldninkapelle. Bij* denzelfden. *In gr.* 8vo. 27 *bladz. f* :-30.

Waartoe het dient, leerredenen van oude Predikanten op nieuw het licht te doen zien, zal dengene niet duister zijn, die verachting van het hedendaagsche licht der verbeterde predikwijze heeft leeren opmerken als eene der leuzen van regtzinnigheidskraaijers in de Hervormde Kerk. De keuze zelve heeft dan ook genoeg, wat het oogmerk kennelijk maakt. De donkere mystieke taal van LODESTEYN b. v. liever, dan de ook wel min of meer mystieke, maar overal toch duidelijker en nuttiger stukken van des

uitgevers Zeeuwschen landgenoot W. TEELLINCK; de *Kraftsprache* van vader BRAKEL liever, dan de welsprekendheid van VOLLENHOVEN. Doch dit zij zoo. LODESTEYN predikte in zijnen geest *overeenkomstig het licht van zijnen leeftijd.* Dat de ons geheel onbekende Heer SYPKENS het licht van den *zijnen* versmaadt, laten wij voor zijne rekening. Indien echter de Heer DE LOOZE, Boekdrukker en Boekverkooper te *Zierikzee*, meer soortgelijken kost op te disschen heeft, dan raden wij hem welmeenend, zich een stel Duitsche letters aan te schaffen, en het eerwaardige kwarto-formaat met hoornen band te bezigen. Inhoud en vorm zullen dan beter overeenkomen, dan nu LODESTEYN in den hoogst onregtzinnigen vorm van een tractaatje verschijnt, en 's mans navolger SYPKENS in een even neologisch groot octavo gewaad. Volgt de Heer Uitgever onzen raad, dan zal hij denkelijk niet meer behoeven te berigten, »dat hij het authentieke werk" (bezit waarlijk DE LOOZE die *authentieke* curiositeit?) »getrouw volgt." En hij zal zich onder de DEN OUDENS, HÖVEKERS enz. eenen eervollen rang verwerven — dezen misschien de loef afsteken.

Onze verzekering zal denkelijk bij de lezers van deze Leerredenen (waarom niet *Praedicatiën?*) weinig gelden; anders voegden wij er bij, dat, zoover wij hebben kunnen nagaan, beide deze stukjes niets behelzen, waardoor de geloovige aanbidders van den Dordrechtschen Afgod zich eenigermate ontsticht zouden kunnen achten.

Het Christendom in de Zuidzee-eilanden, *door* D. A. DE GROOT, *Predikant te Sneek. (Uit het Tijdschrift Waarheid in liefde, Jaargang* 1841. *Iste Stuk, afzonderlijk afgedrukt.) Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1841. *In gr. 8vo.* 40 *bl. f* :-50.

In dit stukje stelt de Schrijver de volgende vragen voor: »1. Hoe was de toestand der Zuidzee-eilanders nog vóór »weinige jaren? 2. In welken toestand vinden wij velen

»van hen thans? 3. Waaraan is het toe te schrijven, dat »er zulk eene aanmerkelijke verandering bij zoo velen heeft »plaats gevonden?" en beantwoordt dezelve naar den inhoud van twee geschriften over het Zendelingswerk aldaar, die van KROHN en van WILLIAMS, beide in onze taal uitgegeven; en, gelijk te verwachten is, valt dit antwoord voor dat werk allezins gunstig uit. — Hoe Ref. over deze zaak denkt, heeft hij, bij het verslag van het laatstgenoemde werk, in dit Tijdschrift voor 1839, N°. XI, bl. 468—472, en voor 1840, N°. II, bl. 56—59, genoegzaam te kennen gegeven; en hij vindt geene noodzakelijkheid om dit hier te herhalen, maar neemt de vrijheid, om dengene, die daarin belang stellen mogt, daarheen te verwijzen. Voor hen, die met genoemde werken niet bekend zijn, het Groninger Tijdschrift, waaruit dit stukje afgedrukt is, niet bezitten, en nogtans in de zaak belang stellen, kan hetzelve zijne nuttigheid hebben. Men leze het dan met oordeel des onderscheids, houde niet alles voor goud, wat er blinkt, en late niet onopgemerkt, dat ook *aldaar klatergoud* is! Men verblijde zich over het goede, dat er, al is het ook door gebrekkige middelen, verkregen wordt; maar men besluite uit dit verkregene niet overijld en onbepaald tot de doelmatigheid der aangewende middelen! En wie het Christendom uitbreiden wil, zij meer bezorgd om goede, dan om vele Christenen, om belijders en beoefenaars van het oorspronkelijk Evangelie, dan om blinde napraters en aanhangers van latere theologische stelsels te maken!

Archief voor Geneeskunde. Onder medewerking van eenige vaderlandsche Geleerden, uitgegeven door Dr. J. P. HEIJE, *Practiserend Geneesheer te Amsterdam, enz.* 1*sten Deels* 1*ste en* 2*de Stuk. Te Amsterdam, bij* J. Müller. 1841. *In gr. 8vo. VIII en* 304 *bl. f* 2-85.

Dr. HEIJE bezorgde gedurende eenigen tijd de uitgave van een Geneeskundig Tijdschrift, waarvan de uitgever,

waarschijnlijk ten gevolge van gebrek aan debiet, spoedig in gebreke schijnt gebleven te zijn, aan de hem gestelde voorwaarden te voldoen. Daardoor geraakte de onderneming aan het kwijnen, en een Geneeskundig Tijdschrift behoeft, in ons Land, niet veel, om spoedig te niet te gaan. Terwijl echter de *Wenken* moesten ophouden, verrezen zij, onder eenen anderen naam, in het *Archief* met een' eenigzins gewijzigden vorm. Die wijzigingen en de inrigting van het Tijdschrift zullen dienen, om het achtereen afdrukken der bijdragen gemakkelijk te maken; maar vooral ook, om aan te duiden, dat alle bijdragen van echt wetenschappelijk belang in het Archief eene plaats zullen vinden. Zoodanig doel kan niet anders dan goedkeuring vinden, en wij wenschen der Redactie eene voldoende medewerking, door echt wetenschappelijke bijdragen zich openbarende. Daaronder verstaan wij vooral *oorspronkelijke* bijdragen, om toch eindelijk een Geneeskundig Tijdschrift te bezitten, hetwelk zijn bestaan niet hoofdzakelijk verschuldigd is aan de mededeeling van vertalingen. Wij willen zulke mededeelingen niet geheel geweerd hebben; maar verlangen in dezen toch betere keur. Naauwelijks wordt thans iemand tot de uitoefening der Geneeskunde bevoegd verklaard, of het is, alsof hij zich tevens geijkt waant tot het ondernemen van allerlei vertalingen, met en zonder behoorlijke taalkennis. Zonder de gave der onderscheiding te bezitten, vatten jonge Heelkundigen alles aan, wat hun, om zoo te zeggen, voor het mes komt. Intusschen raken de voor een uit te geven stuk vereischte bladzijden gevuld; maar hoe? Wij ontveinzen niet, dat er nu en dan ook oorspronkelijke bijdragen het licht zien, voor de eer van welker uitgevers het evenwel beter geweest ware, dat zij *en portefeuille* gebleven waren; maar bij soortgelijken blijft er niet veel *en portefeuille*, en slechts mannen als HARVEY kunnen er toe komen, den tijd over hunnen arbeid henen te laten gaan, opdat die rijp worde, om eeuwen te kunnen verduren. Maar geven wij ook iets toe aan den geest eener Eeuw, die met stoom werkt, en dus ook door

stoom gedreven wordt; — wie kan alleen tegen den stroom oproeijen?

Het zal dit Archief, welks rubrieken wij aanstonds zullen doen kennen, aan geene bijdragen ontbreken, wanneer slechts eenige onzer Artsen willen volhouden mede te werken; het ontbreekt toch aan wetenschappelijk gevormde niet, die, in de gelegenheid zijnde hunne kennis uit te breiden, trachten werkzaam te blijven.

Daar het Archief nu niet enkel voor *oorspronkelijke bijdragen* openstaat, maar ook *boekbeoordeelingen* opneemt, zoo wordt de gelegenheid ter medewerking ruimer. Wij hebben ook behoefte aan beoordeelingen, die niet te zeer bekort moeten worden, omdat ze slechts voor een gedeelte in andere Tijdschriften eene plaats kunnen vinden. Mogten zij steeds in den waren geest gesteld worden, waarheid en humaniteit te gelijk hulde doende! Maar mogten ook de Schrijvers niet dadelijk kitteloorig worden, wanneer voor hen de trompet niet zóó gestoken wordt, als waarop zij wanen eene bijzondere aanspraak te mogen maken! Ook *den geleerdsten* en ervarensten verlaat het — *errare humanum est* — niet. Gegriefde boosaardige Schrijvers, die als schuimbekkend antikritieken schrijven, en, bij tegenspraak, zich aanstellen als dronken visschers op de markt, deze moet men, als blaffende honden, zulk een raaskallend vermaak gunnen, zonder ze tegen te spreken. Laten zij het laatste woord hebben!

Voor overzigten, mededeelingen, aanteekeningen enz. is ook eene plaats ingeruimd; en door de Journalistiek in eene *in-* en *buitenlandsche* te verdeelen, is er gelegenheid, ook op het binnenlandsche de aandacht te vestigen, en met het buitenland in aanraking te blijven.

Mogten wij der Redactie ook onder het oog brengen, hoe aangenaam het zoude wezen, in elk N°. van het Archief eene mededeeling te vinden der sedert uitgekomene akademische geneeskundige proefschriften? Er zal toch bij iedere Hoogeschool één Hoogleeraar gevonden worden, die zoo veel tijd aan de praktijk zal kunnen ontwoekeren, om die taak op zich te nemen en geregeld aan te houden?

Onder de oorspronkelijke opstellen ontmoeten wij in de eerste plaats: *Iets over Dyspepsia idiopathica en derzelver behandeling*, door A. G. MAAS, Med. Dr. te *Schiedam*. De Schrijver heft gegronde klagten aan over het onzekere, hetwelk nog omtrent deze ziekte heerscht, de veelheid der namen, enz. Hij schijnt eenig meerder licht over deze onzekerheid te willen verspreiden, door twee soorten van *Dyspepsia* aan te nemen; de eene *nervosa*, of ook *dynamica (?)*, de andere *organica*. Zoude eene behoorlijke onderscheiding tusschen *irritatie* en *inflammatie* hier niet veel zekerder weg wijzen? De eerste sluit het gebruik van bittere, specerijachtige geneesmiddelen niet uit, ofschoon zij als huismiddelen te zeer misbruikt worden. Men denke slechts om de cognac en brandewijn! Ook behoeven irritatie noch inflammatie altijd in *scirrhus* of *carcinoma* over te gaan; er zijn nog andere ontaardingen van het slijmvlies, die een ongunstig einde ten gevolge hebben. Deze verhandeling getuigt van veel aangewende vlijt; zij zou den Schrijver nog meer voldoening bezorgd hebben, had hij zijn onderwerp door de *anatomia pathologica* meer kunnen schragen.

Dr. C. SCHATTENKERK, te *Doetichem*, deelt eenige waarnemingen mede over het gebruik van den *Tartarus Emeticus*, in groote giften, in Longontsteking. Zij kunnen als bijdragen dienen ter bevestiging van het nut van dit middel in sommige gevallen, zonder daardoor van eene algemeene aanwending of toepassing te worden. De *Tartarus Emeticus*, aldus voorgeschreven, blijft steeds tot de *Heroïca* behooren. Dit bevestigt onder anderen ook eene onlangs te *Leyden* uitgekomene Dissertatie van den Heer VAN DEN BROEK, die mede tot dit onderwerp betrekking heeft.

Iets over *Variola* en *Vaccine*, door Dr. J. P. VAN DORP te *Tiel*, kenschetst den ervaren Arts, die ook te midden zijner practische werkzaamheden met de wetenschap zich blijft bezig houden. Deze briefwijze mededeeling is der aandacht overwaardig.

De *Herinnering aan* A. C. G. SUERMAN, *als Arts en*

Klinisch Leeraar, is, uit een warm hart gevloeid en met eene welversnedene pen geschreven. Jammer, dat, door den Overledene eene regtmatige hulde te willen brengen, de Lofredenaar onbillijk is geworden tegen anderen. De jonge SUERMAN was reeds veel, en beloofde nog meer. Getuige voor het eerste zijne verhandeling over de *Cholera*, en voor het laatste spreken zijne voornemens in zijne ziekeninrigting. Maar de *eerste* en *eenigste* was hij niet, die het klinisch onderwijs gaf, zoo als het hier wordt voorgesteld en behoorde te zijn. Om zoodanig te leeraren en aan het ziekbed te handelen, daartoe behoort ondervinding, en wel eene rijpe ondervinding, welke zijn deel nog niet kon wezen. Men kan in wetenschap zijnen tijd als vooruit wezen, ofschoon wij het te dezen met eenen Franschen Schrijver eens zijn; (*) maar de ondervinding wordt slechts door den tijd verkregen. De kracht der wetenschap zij het deel der jongeren; de wijsheid, eene vrucht der ondervinding, blijft toch, vooral tegenwoordig, eene kleine vergoeding voor de ouderen van dagen, die *niet zelden* als versleten beschouwd worden, wanneer zij niet dadelijk in den galmenden chorus over de nieuwigheden van den dag instemmen. Het zij verre, dat wij op den lof aan SUERMAN iets willen afdingen; integendeel, wij zouden dit met daadzaken kunnen staven. Maar — *suum cuique!* uitbundige en niet altijd gegronde lof bevordert het doel niet, hetwelk men zich voorstelt.

In de *Boekbeoordeelingen* zullen wij niet treden, om geene beoordeelingen van beoordeelingen te schrijven. Zij loopen meestal over belangrijke werken, zoo wel oorspronkelijke, als derzelver vertalingen, en zijn over 't geheel doeltreffende en in den waren geest gesteld. Mogt

(*) *On parle avec un peu d'indiscrétion d'hommes qui devancent leur siècle, et qui impriment leur caractère individuel aux générations. Ce sont la plupart du temps des hommes qui ont mieux compris, ramené à des formes plus précises exprimé avec plus d'énergie, les opinions dominantes de leur époque, etc. Discours sur quelques sujets religieux; par* A. VINET, pag. 57.

het Archief vele oorspronkelijke boeken ter beoordeeling ontvangen, en ook aan de beoordeeling van onze Dissertatiën eene plaats inruimen!

Ook de dus genoemde *Journalistiek* gaan wij met stilzwijgen voorbij.

De plaats der *Mededeelingen* wordt geheel vervuld door *Iets over de sterfte in de beide Stads-Gasthuizen, en over de tegenwoordige inrigting van het Binnen-Gasthuis te Amsterdam.* Door C. B. TILANUS en G. C. B. SURINGAR. Dit *Iets* werd uitgelokt door Dr. E. FABIUS *Overzigt der Inrigtingen tot geneeskundig hulpbetoon aan Zieken en Armen, ook voorkomende in de vroegere Wenken en Meeningen*, enz. Wij onthouden ons door eene beoordeeling als tusschenbeiden te willen treden. Moge door deze wederzijdsche beschouwingen het doel bereikt worden: *verbetering van het onvolledige!* Het is ontegenzeggelijk waar, dat de meeste onzer Ziekeninrigtingen veel te wenschen overlaten. Men hoore het oordeel der buitenlanders over dezelve. Maar het staat ook even vast, dat de bestaande gebreken meestal buiten het bereik, buiten de schuld der Geneeskundigen liggen. Gebrek aan middelen hier en daar, maar nog meer naijverige Administratiën staan overal de Geneeskundigen in den weg, of werken zelfs tegen. Het is niet zelden alsof de Administratiën het eigenlijk doel der inrigtingen, alsof zij de hoofdzaak zijn, en niet alsof zij om de zieken zijn daargesteld. *Exempla sunt odiosa;* anders ware daar meer van te zeggen en met voorbeelden op de plaatsen zelve aan te wijzen. Mogt bij de wederzijdsche beschouwingen geweerd blijven alwat naar persoonlijkheid zweemt, en, indien er strijd moet wezen, hij worde met waardigheid en zonder bijoogmerken gevoerd! Best ware het echter, indien het gebrekkige, waar het bestaat, als ongemerkt verholpen werd; en daartoe strekken dan wederzijdsche opmerkingen, waardoor de aandacht van menschen, die invloed kunnen uitoefenen, ter verbetering niet te vergeefs zal opgewekt worden.

Moge het Archief een' goeden aftrek hebben, en de uitgever zijne moeite beloond zien!

Geen Cognac met Zout meer! of het Geneesmiddel voor Armen en Rijken getoetst aan het gezond verstand en de waarheid. Uitgegeven tot nut van het algemeen. Te Utrecht, bij C. van der Post, Jr. 1841. *In gr. 8vo.* 20 *bl. f.* :-25.

Jesus Sirach, naar de vertaling van Dr. M. LUTHERUS. Cap. XIII: 10, 11.

Toen Rec. een der eerste uitgaven van het prulschrift *Cognac met Zout* ter beoordeeling ontving, zeide hij in zichzelven: *Eloquar, an sileam?* Het laatste scheen hem wel zoo verkieslijk, want de stem der welmeenendste waarschuwing is doorgaans voor ⅞ der bevolking te vergeefs. Het overschietend achtste gedeelte bezit te veel gezond verstand, om zich op zulk eene wijze te laten blinddoeken en om den tuin leiden. — Maar, is het overeenkomstig de liefde tot den naasten, ⅞ der goede, kinderlijke en met een ligtgeloovig hart bedeelden (bl. 9) ter prooije van kwakzalverige beursensnijders te laten? Kan men volstaan met te zeggen, wanneer die verdwaasden gevoelen, dat het te laat is: *George Dandin! tu l'as voulu?* Het ware wenschelijk, dat de ondervinding van beter kon getuigen; maar het grootste getal dergenen, die de *hondsche wijsbegeerte* van den *Engelander* (bl. 9) niet doorzien, verdenkt zijne pogingen niet, (verg. *Vaderl. Letteroef.* voor 1840, N°. XV, bl 628) maar wel houden zij het er voor, dat de Arts tegen het middel ijvert, uit vrees van er eenige visites, of wel de geheele praktijk, door te zullen verliezen! Dwazen, die gij allen zijt! Indien elk aangekondigd middel de toegekende onfeilbare uitwerking had, reeds lang hadden alle ziekten opgehouden; de kolommen in de nieuwspapieren stonden ledig; de *Dépots* konden overal sluiten, en, tot de heerlijke, nu ook al wat verouderde *Gomma* toe, zoude op den

zolder beschimmelen. Maar, gelijk het Rec. nu gaat, en gelijk het eens UNZER ging, hij begon ondanks zich zelven te spreken en te schrijven. UNZER deed eigenlijk nog meer: hij sloeg de vrouw, die haren jongen vloekende met slagen naar de school joeg; echter, wel te verstaan, in den droom. Over het *Zout met Cognac* denkende, en het geen ernstig en gemoedelijk woord waardig keurende, om het zoo kenbare doel van den uitgever, kwam Rec. echter het gezegde van HORATIUS voor den geest:

Quamquam ridentem dicere verum
Quid vetat?

En zoo schreef hij de beoordeeling in de *Letteroef.*, boven reeds aangehaald. Er kon toch misschien één onzinnig mensch afgeschrikt worden; cognac met zout op eenen ongelukkigen, met knobbel-longtering behebt, te beproeven, en daarbij den Arts te bedriegen, achter wiens rug dan het middel wordt toegediend. Misschien mogt nog iemand weêrhouden worden, op een' nog sluimerenden kanker dit helsche vuur te leggen, om zoo des te spoediger de vernielende ontsteking aan te wakkeren. Voor den grooten hoop is er echter geen beter geneesmiddel, dan de Tijd. Deze deed weleer, in de dagen van Dr. TAMMÉ, te *'s Gravenhage*, de zon tanen der schoone slaapster, op welke een *Garde de Corps* zulk een' overwegenden invloed uitoefende. De Tijd heeft de zon van den krachtigen *Schermerhornschen* Grutter doen tanen. Van zelf is door den Tijd de wedstrijd uitgesleten, wie van beide den bloeijenden (!) kanker zoude genezen, JODOCU's of WESSEL. De gereede slaapster te *Rotterdam* slaapt niet meer voor iedereen, met of zonder geneeskundigen bijstand! Er worden te *Schiedam* geene openbare magnetische voorstellingen meer gegeven. Het schijnt, dat de Tijd ook reeds deszelfs invloed begint uit te oefenen op eene zoete slaapster onder het bereik van MINERVA; de onzin, welke zij uitstalt, verhaast de werking van den Tijd. Bestonden van sommige dezer begane dwaasheden geene gedrukte documenten, wezenlijke schandzuilen, waardoor achtingwaar-

dige menschen ten toon gesteld werden, eensgezindheid in de familiën is gestoord geworden, de Tijd zoude reeds deze dwaasheden bij de vroegere begraven hebben. (*) Terwijl men een academisch proefschrift over zout en cognac te gemoet ziet, (dit werk is echter niet om NAYLER EN COMP. ondernomen) toetst intusschen een onbekende *het Geneesmiddel voor armen en rijken* aan *het gezond verstand* en *de waarheid*. Mogt hij veel gezond verstand ontmoeten, opdat de waarheid meer ingang vond, dan tot hiertoe het geval was! De ons onbekende spreekt met *verstand* en naar *waarheid* over zout en cognac, waar het middel aanwendbaar of waar het afkeurbaar is. Het ware te wenschen, dat de mededeelingen van den Heer H. KRIEGER SCHUMER, waarvan bl. 19 wordt gesproken, door denzelfden geest bestuurd waren geworden: hij had voorzigtiger gehandeld, en het verkeerde niet, ondanks zich zelven, in de hand gewerkt. Om naauwkeurig te *diagnosticeren*, moet men onbevooroordeeld te werk gaan. Men kan waarheidlievend zijn, en toch niet volgens de regelen van het gezond *verstand* handelen. Mogten de pogingen van den ons onbekenden Schrijver, welke met regt kunnen gezegd worden *tot nut van het algemeen* te strekken, doel treffen, geholpen ook door den Tijd! Wij vereenigen onze wenschen met de zijne, dat geene verdere penningen aan zulk een onwaardig geschrift meer besteed zullen worden, maar dat die penningen tot betere middelen, dan zout en cognac, ter leniging van armoede en gebrek bij de ongelukkigen in den naderenden winter, mogen strekken. Deze vermaning of liever opwekking tot mededeelzaamheid doet niet slechts 's mans verstand eere aan, maar getuigt in waarheid van een hart, waarin ook liefde woont. Die zijnen broeder cognac met zout geeft, geeft hem erger dan *steenen voor brood* (bl. 20); hij stort hem vloeijend vuur in de aderen. Wij zeggen daarenboven van dat onwaardig geschrijf, in

(*) *Merkwaardige Waarnemingen van behandeling en genezing door het Dierlijk Magnetismus en Somnambulismus*, door R. J. MEIJER, 2de D. Een tooneel van zotheid vindt men, onder meer andere, opgeteekend bl. 429.

navolging van wijlen den verdienstelijken Hoogleeraar J. F. C. SEBASTIAN (*): »*En laet u niet gelusten syne smake»licke spysen: want het is een leugenachtigh broot.*" *Proverb. XXIII:* 3.

(*) *Aanwijzing van het schadelijke en gevaarlijke, gelegen in het raadplegen van Kwakzalvers*, enz. uitgegeven door de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*, 1810.

Disquisitio inauguralis de vi juris publici patrii antiqui et intermedii in legem de imperio A. 1815. Quam..... publico facultatis (juridicae in Acad. Gron.) examini offert J. G. F. DE FREMERY, Tiela-Gelrus. Ad diem 3 Julii 1840. Groningae, apud *J. Oomkens*. IV et 196 pag. in 8o. majori.

De Heer Mr. DE FREMERY, een *Tielenaar*, doch kweekeling der Groningsche Hoogeschool, heeft in deze Verhandeling, ter verkrijging van het Doctoraat, in het Romeinsche en Hedendaagsche Regt, den 3 Julij 1840, openlijk door hem verdedigd, met zeer veel belezenheid en bekwaamheid, de *hoogst monarchale* opvatting der Grondwet van 1815 trachten te handhaven. De argumenten, welke hij aanvoert, zijn wel alle of meerendeels door anderen reeds vóór hem geopperd, maar men vindt hier het geheele stelsel zamengetrokken, en, voor zoo veel er de eene of andere oud-ministeriële stelling niet mogt ontwikkeld zijn, ziet men echter zich, of in de *Disquisitio* zelve, of in de achtergevoegde *theses*, (b. v. XIX, XX, XXI en XXII) behendig henengewezen naar het standpunt, waar de Schrijver ons brengen wil. Niemand zal hem tegenspreken, dat men, bij de navorsching van den zin der Grondwet, letten moet op het tijdperk, waarin zij vervaardigd is, en dat het in haren geest ligt, datgene, wat van eeuwen her nationaal was, naar de behoeften des tijds te wijzigen; terwijl zij daarom zich zoo veel mogelijk grondde op de voorvaderlijke instellingen, en op de verbeteringen, na 1795 bij ons ingevoerd: maar juist dit leidt ons tot het besluit, dat de opdragt der Souvereiniteit geene opdragt was van een onbeperkt gezag, hetwelk althans sedert eeuwen herwaarts hier te lande onbekend was. Te voren waren de Provinciale Staten Souvereinen, en wel elk

Staten-collegie in zijne Provincie; maar die Souvereiniteit was slechts eene *opperhoofdigheid*, die hare grenzen vond in de bestaande privilegiën en oude herkomen. De Stadhouders waren dienaars der Staten. Dit wilde men veranderen. Aan WILLEM VI droeg men, onder den naam van WILLEM I, in die nieuwe betrekking, de Opperhoofdigheid in al de Provinciën op, en wel in die Provinciën te zamen tot éénen ondeelbaren Staat verbonden. De grenzen van het gezag, hem aangeboden, waren wel niet dadelijk omschreven; maar dat men geen onbepaald gezag *bedoelde*, lag in den aard der zaak. De Prins verklaarde zelf, niet anders, dan onder beperking eener Grondwet, de Souvereiniteit te willen aanvaarden, en dit was tot algemeen genoegen: maar gesteld, indien hij eens gezegd had: »Ik aanvaard de Souvereiniteit, maar wil »die niet slechts voorloopig zonder beperking, tot dat de »grenzen van het gezag, door mij en mijne opvolgers uit te »oefenen, behoorlijk zullen zijn geregeld; neen! ik wil voor »mijzelven en mijne opvolgers een oppergezag zonder eenige »grenzen, hetzij van oude handvesten en gewoonten, hetzij »van eenige nog in te voeren Grondwet;" — indien de tot aanvaarding der Opperhoofdigheid uitgenoodigde Vorst zulk *een buitensporig* antwoord had gegeven, zouden dan de mannen, die hem, krachtens ondersteldeu wensch der natie, het oppergezag aanboden, niet dadelijk hebben verklaard, dat zoo iets nooit hunne bedoeling geweest was? En zoo zij al (hetgeen men van geenen hunner denken kon) betuigd hadden, niet anders dan een onbepaald gezag, een zuiver despotisme, te wenschen; zou dan de massa des volks, zoo wel aanzienlijken als geringen, zich met dat vertrouwen, met die geestdrift aan den Vorst hebben aangesloten? Indien zulk eene poging tot bemagtiging der dwingelandij geslaagd ware, zou het dan niet zijn geweest door de kracht van der Bondgenooten wapenen, en met hetzelfde regt (als men het regt wil noemen) waar NAPOLEON ons mede overheerde? — En nu allenthalve de Grondwet is aangenomen, hoe kan dan nu de Schrijver beweren, dat hetgeen daarin nopens de magt des Vorsten, naderhand des Konings, te lezen staat, geene omschrijving is van den aard en de uitgestrektheid zijns gezags, maar alleen eene aanduiding van de wijze van deszelfs uitoefening wat het algemeen bestuur betreft, terwijl alles, wat niet uitdrukkelijk aan het gezag des Konings onttrokken is, er echter toe blijft behooren, omdat de Koning, toen hij

nog souverein Vorst was, tot zoo lang de Grondwet bezworen werd, als Dictator geregeerd heeft? Hier gelden dan toch ook de door den Schrijver zelv' in zijne XVIIde stelling overgenomene woorden van Prof. THORBECKE: »Het is een vaste »regel, dat door eene nieuwe algemeene Grondwet alle stuk»ken der vorige grondwettige orde," [en dus om nog sterkere reden van eene voorloopige nog ongrondwettige orde] »die zij niet uitdrukkelijk bekrachtigt, worden *opgeheven*." Zoo ras de Grondwet bezworen was, verviel ook het dictatoriaal gezag, en daarvan bleef slechts over hetgeen als magt van den Vorst, of naderhand van den Koning, hetzij in een bepaald hoofdstuk, hetzij in verspreide artikelen, bij de Grondwet is aangeduid.

En nu nog een woord over de *trias politica* in betrekking tot de oppermagt van den Koning. Daarin stellen wij het onderscheid tusschen Republiek en Constitutionéle Monarchij, dat in de Republiek Wetgevende, Uitvoerende en Regterlijke Magt wel onafhankelijk zijn van elkander in den kring van elker eigenaardige bemoeijingen, maar zóó, dat in de Republiek, uit den aard harer betrekking, de Wetgevende Magt de Oppermagt is en de eenheid des volks in haar berust. Dit is in de Constitutionéle Monarchij eveneens, doch onder de volgende wijziging, dat de Vorst in elke dier drie Staatsmagten, en dus ook in de opperste of wetgevende Magt, aan het hoofd staat, waardoor de band van vereeniging sterker en de werking naar buiten krachtiger wordt. De Koning staat aan het hoofd der wetgevende Magt: want er is geene wet zonder zijne bekrachtiging, en de wetten worden door hem uitgevaardigd. Hij staat aan het hoofd der uitvoerende Magt: want hij benoemt de Ministers, door welker tusschenkomst hij de wetten ten uitvoer legt, en hij ontslaat hen naar welgevallen. Hij staat aan het hoofd der Regterlijke Magt: want de Regters vonnissen in zijnen naam, overeenkomstig met de wetten, door hem bekrachtigd en uitgevaardigd. Dit alles behoort tot het *wezen* der Constitutionéle Monarchij.

Doch de magt des Konings kan nog uitgebreider en beter geregeld worden bij deze of gene Grondwet, b. v. om de *zedelijke* verantwoordelijkheid (want *persoonlijk* en *strafregterlijk* is *elke* Koning onschendbaar) van hem af te weren, kan de verantwoordelijkheid voor 's Konings daden gelegd worden op zijne steeds medeteekenende Ministers. Hij kan

het regt hebben tot ontbinding der Kamers. Hij kan het regt hebben van oorlog en vrede; dat van dispensatie, gratie en abolitie. In hoe verre de Koning zulke regten heeft, of in soortgelijke vormen regeren moet, hangt af van de bepalingen, daaromtrent in de Grondwet voorkomende. Maar zulk eene volheid van magt, als de Schrijver aanprijst, is ten eenemale inconstitutioneel.

L. ANNAEI SENECAE philosophi consolatio ad MARCIAM, quam notis illustratam edidit H. C. MICHAELIS, Phil. Theor. Mag. Litt. Hum. Doct. Harlemi, apud *V. Loosjes*. 1840. 121 pag. in 8vo. maj. *f* 1 - 50.

Onder de schriften van den Wijsgeer SENECA bekleedt zijne troostrede aan MARCIA, om derzelver voortreffelijkheid, zeker eene eerste plaats. Of wat kon er door een heidensch Wijsgeer schooner en krachtiger over de onsterfelijkheid en het wederzien, over de slooping en wederopbouwing aller dingen worden geschreven, dan hetgeen wij lezen § XXIII tot XXVI ingesloten (bl. 110—121)? Hoe geleidelijk, hoe geschikt voor persoon en omstandigheden is geheel de Verhandeling ingerigt, over welker verdiensten een uitgebreid boekwerk zou kunnen worden vervaardigd! Geen wonder, dat de Heer MICHAELIS dat uitmuntend opstel van SENECA ter bewerking koos, en dat hij zich met welgevallen van zijne taak heeft gekweten. In eene stukswijze beoordeeling zijner aanteekeningen, in eene toetsing van zijne opvattingen, en van de gronden, waarop hij hier of daar deze of gene lezing voorstaat, kunnen wij hier niet treden, daar de redenen, waarom de jeugdige, maar verdienstelijke Literator deze of gene meening verkieslijk vindt, al zou ons soms hier of daar eene andere lezing of verklaring meer behagen, zich met geene magtspreuk laten wederleggen, en eene discussie over soortgelijke onderwerpen wel in eene *Bibliotheca critica nova*, of dergelijk waarlijk literarisch en liefst in de taal der geleerden uitgegeven wordend vervolgwerk, maar geenszins in een Nederduitsch letterkundig tijdschrift te pas komt. Wij besluiten dus met de verklaring, dat in het algemeen deze Dissertatie den smaak, de geleerdheid en het critisch oordeel des Opstellers eere doet.

Nieuwe en belangrijke Bijdrage tot de Geschiedenis der Lijfstraffelijke Regtspleging, of Verslag van het vermaarde Regtsgeding, gevoerd in zake Mevrouw LAFARGE, *geb.* MARIA CAPPELLE, *te Tulle in Frankrijk. Naar echte bescheiden opgemaakt. Met Portret. Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1840. *In gr. 8vo. VI en 344 bl. f* 3 - 20.

Wie heeft niet in de verschillende regtskundige tijdschriften, verzamelingen en weekbladen, ja in allerlei nieuwspapieren gelezen van de zoo veel gerucht gemaakt hebbende zaak van de Weduwe LAFARGE, geb. MARIA CAPPELLE, schuldig verklaard aan vergiftiging van haren man, echter (!) met *verzachtende* omstandigheden. Die verzachtende omstandigheden verraden *of* eenen overgebleven twijfel der gezworenen aan de schuld der veroordeelde, die men altijd nog in eer en vrijheid herstellen kan, zoo zij slechts niet ter dood is gebragt; *of* men moet er uit besluiten, dat de gezworenen in geen geval de doodstraf willen uitspreken. Want zeker, *of* de aangeklaagde was onschuldig, en dan is *elke* straf onregtvaardig; *of* zij is schuldig aan opzettelijke en voortdurende vergiftiging van haren echtgenoot, in welk geval het onzin is, aan verzachtende omstandigheden te denken. De zaak heeft nog zeer veel duisters; en Recensent zou althans meer bezwaar voor de beschuldigde vinden in de verklaringen der getuigen, dan wel in die achtereenvolgende, elkander telkens bestrijdende, proefnemingen der Geregtelijke Geneeskunde. Over het geheel keurt hij ook af dat herhalen van zoodanige proeven. Op het oogenblik, dat de zaak dient, moet de proef zijn afgeloopen. Is zij niet volledig geschied, dan behoort dit ten voordeele van eenen beschuldigde te strekken. Geheel de in personaliteiten vallende en tot aan de hoofdzaak vreemde punten afdalende wijze van behandeling der zaak is bevreemdend. Hoe het zij, men vindt hier een volledig verslag, zelfs met de wederzijdsche pleidooijen. Op schrijf- en drukfeilen zullen wij in dit geval niet letten, daar de zamenhang duidelijk genoeg in de vertaling is, die met overhaasting werd afgemaakt, om met een werk, dat spoedig of in het geheel niet moest worden overgebragt, in tijds gereed te wezen. Wij laten het dus bij deze aankondiging berusten.

Het Leven en Karakter van den Admiraal Jhr. JAN HENDRIK VAN KINSBERGEN, *beschreven door Mr.* M. C. VAN HALL, *Staatsraad, Kommandeur der Orde van den Nederlandschen Leeuw en Lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut. Met Portret en Facsimile's. Te Amsterdam, bij* J. Müller. 1841. *In gr. 8vo. XXVI* en 340 *bl. f* 4-75.

Indien het voor den schrijver van gewigt is, dat er bij zijne lezers eene zekere vooringenomenheid bestaat voor het door hem behandelde onderwerp, zoo is dit een voorregt, waarin de grijze VAN HALL zich bij de uitgave van dit werk in hooge mate mag verheugen. De naam van VAN KINSBERGEN wekt bij het eerste hooren belangstelling op; en schoon de groote gebeurtenissen van zijn leven algemeen bekend zijn, zijn toch de bijzonderheden van zijne lotgevallen en werkzaamheden niet zoo levendig in ieders geheugen bij het thans levende geslacht, dat daaruit voor de meesten niet veel nieuws ware te leeren. Edel en groot is de man, wiens geschiedenis hier wordt behandeld; zijn naam heeft met roem door heel *Europa* geklonken, en hij is een sieraad, waarop ook onze natie roem mag dragen. Alles vereenigt zich dus, als 't ware, om den schrijver gelukkig te noemen, die zulk een onderwerp zich ter behandeling heeft kunnen kiezen. VAN HALL vond zich door zijne betrekking tot den overledene als tot de taak geroepen, welke hij thans heeft vervuld. KINSBERGEN zelf had ze van hem en zijnen vriend HOOFT begeerd, en eene menigte van papieren en oorspronkelijke stukken, in het bezit van den schrijver, leverden hem rijke bronnen voor zijnen arbeid. Zelf had hij daarenboven in de vriendschap en den vertrouwelijken omgang van den Admiraal gedeeld, en persoonlijke herinneringen verlevendigden het beeld, dat de geschiedenis had geteekend.

Waarlijk, gelukkig de schrijver, die onder zulke gunstige omstandigheden, en toegerust met de noodige bekwaamheden, de pen opvat! Van hem mogen wij een belangrijk werk verwachten. Als zoodanig verdient ook dit te worden beschouwd, hetwelk Rec. hier beoordeelen moet.

In eene uitvoerige Voorrede wordt den lezer de geschiedenis van het ontstaan dezes boeks medegedeeld, en het oog-

punt aangewezen, waaruit de schrijver het wenscht te zien beoordeelen. Ten aanzien van vorm en inkleeding wenscht hij »den middelweg te houden tusschen eene eenvoudige levensbeschrijving en eene lofrede, en zich alzoo van de eene zijde te wachten voor een dor en zielloos verhaal van 's mans lotgevallen en bedrijven, maar ook aan den anderen kant zich te hoeden voor dien opgesmukten toon, waarbij de getrouwheid der voorstelling van zijne grootheid slechts verliezen kon." Niemand zal dit plan afkeuren. Integendeel, het was de natuurlijke weg, dien men behoorde in te slaan, indien men naar waarde het leven en het karakter van VAN KINSBERGEN zoude beschrijven. Eene dorre levensschets had even min veel aanlokkelijks als veel belangrijks. Eene eigenlijke lofrede kon moeijelijk alles omvatten, wat er van den waardigen man moest gezegd worden, of zij zou onder aanteekeningen als moeten begraven zijn geworden. Den vorm eener levensbeschrijving bewarende, moest men de voorstelling van 's mans verdiensten daarmede als verbinden en deze overal behoorlijk in het licht stellen. Over het algemeen is dit den bekwamen schrijver zeer goed gelukt. Het beeld van den edelen VAN KINSBERGEN is door hem met fiksche trekken geteekend, en na de lezing van dit boek staat de man ons in zijne grootheid levendig voor den geest. Men vindt hier geene zucht om te schitteren, geene ijdele uitroepingen van bewondering, waarbij de lezer koel en ongetroffen blijft. Maar bij de voorstelling van het beminnelijke en schoone karakter van den voortreffelijken man werd de schrijver zelf warm, en stort door zijne woorden het gevoel, dat hemzelven bezielde, in het hart zijner lezers uit. Het verhaal der gebeurtenissen, de vermelding van de daden van VAN KINSBERGEN wordt als onwillekeurig eene lofrede, en wij danken den grijzen VAN HALL, dat hij den avond zijns levens besteed heeft, om dit gedenkteeken voor zijnen overleden vriend te stichten.

Bij dezen algemeenen lof meent Rec. toch ook sommige aanmerkingen te moeten voegen. Het is hem voorgekomen, dat niet al de gedeelten van dit werk even gelukkig zijn geslaagd. Het gelukkigste komt hem voor het vijfde en zesde tijdperk van des Admiraals leven, waarin het beeld van den edelen man in zijne grijsheid ons wordt afgeteekend, als hij van zijne openbare bedieningen is ontslagen en in stille rust zijne dagen doorbrengt. Daar zien wij hem in zijne edelste

werkzaamheid, den weldoener van allen, die hem omringen, den ondersteuner van alle goede en nuttige inrigtingen, den voorbeeldigen menschenvriend. Bij het lezen van deze hoofdstukken gevoelen wij, dat VAN HALL hier uit eigene persoonlijke kennis spreekt; dat hij getuige is geweest van deze schoone werkzaamheid des grijsaards. Van hem mogt het in vollen nadruk gezegd worden, dat de grijsheid eene sierlijke kroone is; en weinige menschen, die zulk eene groote rol hebben gespeeld op het woelige tooneel der wereldgebeurtenissen, brengen den avond huns levens in zulk eene kalme rust, in zulk eenen benijdenswaardigen vrede door.

Minder voldaan lieten Rec. sommige der andere hoofdstukken. Daar, waar b. v. de krijgsbedrijven van VAN KINSBERGEN in *Rusland* worden beschreven, had hij wel eene levendiger voorstelling gewenscht, iets meer, dan een kort verhaal van den uitslag van dên strijd. De groote loftuitingen, den zeeheld van alle kanten toegezwaaid, wekken wel de overtuiging bij den lezer op, dat hij iets groots moet gedaan hebben, maar zijne nieuwsgierigheid blijft onbevredigd. De geachte schrijver zal misschien tegenwerpen, dat geene meerdere bijzonderheden hem bekend waren; doch Rec. gelooft, dat *zelfs* van het bekende meer partij ware te trekken geweest, om den lezer belang in te boezemen. In het algemeen komt het Rec. voor, dat de verdiensten van den Admiraal in verschillende betrekkingen meer hadden moeten en kunnen uitkomen. Omtrent onderscheidene punten moet de schrijver belijden, dat hij geen bevoegd beoordeelaar is; dat de plannen van VAN KINSBERGEN, de werken, door hem geschreven, over punten loopen, waarvan hij geene kennis bezit. Dat is natuurlijk: maar waren er geene middelen, om hier te worden voorgelicht, en daardoor de eigenaardige verdiensten van den bekwamen man in een helder licht te plaatsen? Rec. bejammerde het althans bij het lezen meermalen, dat geen vollediger beoordeeling van 's mans daden en werken heeft kunnen geleverd worden. Hij zou zoo gaarne eene even levendige voorstelling hebben behouden van diens grootheid in de verschillende vakken van zijn beroep, als hij het nu heeft van zijne edele hoedanigheden en werkzaamheden als mensch.

Doch dit zij niet gezegd, om eenigzins een ongunstig oordeel over het geheele boek te vellen. Het is de hooge belangstelling in den man, over wien hier gehandeld wordt,

welke ons zoo gaarne nog meer zou doen wenschen bij het vele, dat ons reeds gegeven is. Wij herhalen liever onzen dank aan den geachten Schrijver voor de moeite, aan het zamenstellen van dit werk besteed. Het wordt besloten met eene menigte van aanteekeningen, die ter bevestiging, opheldering en aanvulling van het gestelde strekken. Het is versierd met een zeer gelijkend, allerkeurigst uitgevoerd portret, dat de graveernaald van LANGE groote eere doet, en met een aantal facsimilés der handteekeningen van onderscheidene personen, waarover in dit werk wordt gesproken.

Wij twijfelen er niet aan, of de algemeene belangstelling zal dit werk een groot en welverdiend vertier bezorgen, dat wij hetzelve van harte toewenschen.

Redevoering bij de plegtige inhuldiging van het Standbeeld van MICHIEL ADRIAANSZOON DE RUYTER, *te Vlissingen, op den* 25 *Augustus* 1841, *in de Groote Kerk uitgesproken door* ABM. DES AMORIE VAN DER HOEVEN. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1841. *In gr.* 8*vo.* 34 *bl. f* : - 50.

Niet ligt vindt een redenaar eene gelegenheid tot spreken, waarbij zich zooveel vereenigt, wat van den eenen kant zijne taak gemakkelijk en van de andere zijde haar moeijelijk maakt, als die, bij welke deze rede werd uitgesproken. De feestviering zelve was van dien aard, dat zij algemeene deelneming moest vinden. Zij was ter eere van DE RUYTER, »en zijn naam zweeft op aller tongen, als die van eenen bij zijn leven hartelijk beminden, ons altijd onvergetelijken weldoener. De redenaar had dus alle harten mede. Hij behoefde niet te vreezen, iemands goedwilligheid te zullen ontberen. Allen waren vervuld van belangstelling, van hoogachting, van eerbied, van bewondering en liefde voor den man, wiens lof hij verkondigen moest. Hij behoefde slechts, gelijk hij zelf zegt, »herinneringen te verlevendigen, te verzamelen, te rangschikken, en als tot één geheel te verbinden." Hij sprak daarenboven tot eene schare, die tot blijde geestdrift en opgewondenheid gestemd was, die kwam in de gemoedsgesteldheid, welke ieder spreker bij eene dergelijke gelegenheid in zijne hoorders zou wenschen. Maar van den anderen kant had de taak des redenaars hare eigen-

aardige bezwaren. »De RUYTER's lotgevallen en heldendaden zijn ons allen, den geringsten en eenvoudigsten zoowel, als den meer beschaafden en geletterden, reeds van onze kindsche jaren af bekend.” Nieuws was er niets mede te deelen; het beeld van DE RUYTER staat allen voor den geest: zijne grootheid is aan niemand vreemd; hare trekken zijn ons allen van onze jeugd af gemeenzaam. Hoe zal de redenaar zijn onderwerp dus behandelen? De verwachting is hoog gespannen, en de bekendheid van zijne hoorders met de zaken, die hij zal aanroeren, maakt, dat hier veel, ja bijna alles afhangt van den greep, dien hij doen zal. Rec. was om eene en andere reden zeer nieuwsgierig, om het stuk van Prof. VAN DER HOEVEN te lezen, en zich te overtuigen, gelijk hij dit bij voorraad verwachtte, dat deze moeijelijkheden gelukkig waren overwonnen. Hij vond zich ook niet teleurgesteld. Het is een stuk vol eenvoudige, ongekunstelde welsprekendheid, dat, gelijk het bij het hooren zeker eenen diepen indruk moet gemaakt hebben, bij het lezen boeit en treft. Gelijk de stukken van den Hoogleeraar zich meestal door gelukkige dispositie kenmerken, zoo is dit ook hier het geval. De vier punten, die achtereenvolgens met geleidelijken en schier onbemerkten overgang worden behandeld, stellen ons DE RUYTER voor als *den grootsten zeeheld, den braafsten burger, den besten mensch, den vroomsten Christen.* Kort, maar schoon, is de ontwikkeling dezer vier bijzonderheden; gelukkig wordt daarbij gebruik gemaakt van de omstandigheden zijns levens, hier en daar van zijne eigene en van TROMP's woorden. Wij kunnen ons levendig begrijpen, welk eenen diepen indruk deze schoone rede heeft moeten maken, en wenschen den Hoogleeraar geluk met zijne voortreffelijk volbragte taak. Daar is nog één punt, waarom deze rede grooten lof verdient. VAN DER HOEVEN sprak hier in tegenwoordigheid des Konings en der koninklijke Prinsen, en zijne taal is daarbij vrij gebleven van vleijerij of ook maar eenigzins overdrevene complimenten. Zij hadden ook weinig gevoegd, waar over DE RUYTER werd gesproken, en ook hierin heeft de redenaar den juisten toon en de juiste mate uitstekend getroffen. De aanhef van het geheele stuk beviel ons het minste. Daar, zou Rec. zeggen, was de redenaar nog niet op gang. De zinsneden over het vereeren van menschen hadden wij liever gemist. Zij maakten op Rec. eenig minder aangena-

indruk. Maar zoodra de redenaar aan zijn eigenlijke onderwerp begint, is het stuk voortreffelijk.

Eene tweede druk toont ook reeds de algemeene belangstelling. Proeven te geven, ware hier overbodig. Wie het stuk nog niet heeft, koope het en leze! Hij zal zich de kleine uitgaaf niet beklagen. De Hoogleeraar ontvange den dank van ons publiek voor de uitstekende wijze, waarop hij zich van de vereerende, hem opgedragene taak heeft gekweten!

Brief van A. DE VRIES *aan* A. D. SCHINKEL, *over* GUICHARD's Notice sur le Speculum Humanae Salvationis, *met drie Bijlagen tot staving der naauwkeurigheid van het verhaal van* JUNIUS *wegens de uitvinding der Boekdrukkunst en ter wederlegging der meening, dat* COSTER *Koster zou geweest zijn.* 's *Gravenhage, bij* A. D. Schinkel. 1841. *In gr. 8vo. XII en* 144 *bl. f* 1-90.

Het optreden van eenen vreemden kampvechter voor de eer van *Mentz*, en de daardoor wel niet gevolgde, maar zoo gaarne gewenschte verduistering van den roem van *Haarlem* in het uitvinden der Boekdrukkunst, gaf aanleiding, dat de Heer SCHINKEL onlangs, bij het in 't licht geven van de beschrijving der *Batavia* van HADRIANUS JUNIUS, berustende in de Koninklijke Bibliotheek te '*s Gravenhage*, overgenomen uit de nagelatene papieren van Mr. GERARD VAN LENNEP, den wensch uitte aan hen, voor wie hij deze beschrijving bestemd had, (*) dat er zich iemand mogt opdoen, om GUICHARD's *Notice sur le Speculum Humanae Salvationis* eens krachtdadig te beantwoorden, en daardoor de aanvallen van dien Schrijver op de geloofwaardigheid van den achtingwaardigen Geschiedschrijver der Staten van *Holland*, HADRIANUS JUNIUS, met duchtige bewijzen te keer te gaan en te vernietigen.

Inzonderheid rigtte hij zich met dezen wensch tot den Eerw. DE VRIES, Leeraar der Doopsgezinden, te *Haarlem*. De Heer SCHINKEL ontving van zijn Eerw., op zijnen wensch,

(*) Een werkje, niet in den handel, maar door den Heer SCHINKEL aan zijne vrienden en de liefhebbers der Typographische Geschiedenis ten geschenke uitgedeeld.

een' zeer uitgebreiden brief, dien hij, om deszelfs belangrijkheid, gaarne in het licht zag, en besloot, om hiertoe den Heere DE VRIES verlof te vragen. De Heer DE VRIES gaf niet alleen gereedelijk zijne toestemming, maar breidde, de zaak meer en meer onderzoekende, den brief uit, en vermeerderde dien met eenige bijlagen, zoodat een en ander aanleiding gaf tot het verschijnen van het voor ons liggende werkje.

Hetzelve heeft een tweeledig doel, eendeels om, zoo als reeds uit den titel kan worden opgemaakt, te dienen tot wederlegging van GUICHARD's *Notice*, en anderdeels om den Lezer een zeer naauwkeurig overzigt te geven van den tegenwoordigen stand des geschils.

Weinig dacht de Schrijver van de geleerde Verhandeling, *de geloofwaardigheid van* HADRIANUS JUNIUS *gehandhaafd*, geplaatst in het *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk* van Mr. J. SCHELTEMA, VIden D. Iste Stuk, dat het noodig zoude zijn, dat er een ander optrad, om de geloofwaardigheid van dat verhaal te staven; en wel tegen de aantijgingingen van eenen vreemden bestrijder; doch het doet Ref. genoegen, het werkje van den Eerw. DE VRIES allen te kunnen aanbevelen, die eenig belang stellen in het geschil, en de eer van COSTER en *Haarlem* wenschen staande te houden; en ofschoon hij de *Notice* niet heeft gelezen, zoo maakt de Heer DE VRIES het zijnen Lezeren gemakkelijk, door het gevoelen van GUICHARD op te geven, dat dan voornamelijk op het in twijfel trekken van de geloofwaardigheid van het verhaal van JUNIUS nederkomt. De aanvallen op het werk van eenen man, die niet alleen door Nederlandsche, maar ook door vreemde Geleerden hooggeacht wordt, steunen op nietsbeteekenende bewijsgronden, worden door den Heer DE VRIES meesterlijk wederlegd, en leveren tevens een doorslaand bewijs op van des Schrijvers diepe kennis van de Geschiedenis der Boekdrukkunst en derzelver uitvinding.

Al de tegenwerpingen op GUICHARD's *Notice* na te gaan, ligt buiten ons bestek; genoeg zij het, dat er, na de lezing van dezelve, wel geen twijfel meer zal overblijven, hoedanig men over de waarheid van die *Notice* te oordeelen hebbe.

Het tweede doel van het werkje van den Heer DE VRIES is, gelijk wij zeiden, om den Lezer een goed overzigt te geven van den tegenwoordigen stand des geschils, waaruit

blijkt, dat hoe de zaak ook onderzocht is of wordt, met welke bewijzen de *Duitschers* ook schermen mogen, dezelve toch altijd nog ten voordeele van *Haarlem* zal uitvallen; en mogen zij voor hunnen GUTTENBERG en andere vermeende uitvinders standbeelden oprigten en feesten vieren, om hunnen roem aan de nakomelingschap te verkondigen, *Nederland* bezit andere middelen en bewijzen voor deszelfs nationalen roem, en die middelen bestaan in de getuigenissen zoo wel van vaderlandsche als van vreemde geleerden, aan wier hoofd wij met alle regt JUNIUS mogen stellen, wiens *Batavia* tegen de aanvallen van eenen onkundigen en partijdigen beoordeelaar met zoo veel klem van redenen geregtvaardigd is.

De geleerde Schrijver van dezen brief spreekt aan het einde van denzelve over het gevoelen van onpartijdige buitenlanders, die het geschilstuk van de uitvinding der Boekdrukkunst grondig hebben onderzocht, en geeft op, hoe deze over het verhaal van JUNIUS oordeelen; ten bewijze hiervoor aanvoerende de getuigenis van een Engelsch Schrijver, in een werkje, getiteld: THOMAS COGAN, *the narrative of* JUNIUS, *respecting the discovery of printing, critised. The Rhine, or a journey from Utrecht to Francfort.* Wij vinden een uittreksel van hetzelve in de eerste Bijlage achter den Brief, en lezen in de vertaling, die de Heer DE VRIES er op volgen laat, de navolgende merkwaardige plaats:

»Het verhaal van JUNIUS heeft bij uitstek de verdienste van met een inwendig getuigenis van waarschijnlijkheid vergezeld te gaan. Er is misschien geen eene gewigtige uitvinding, welker eerste denkbeeld met opzet bedacht is;'' en verder: »Het eerste doel, dat LAURENS COSTER in het oog had, was enkel, zijne neven, al spelende, hunne letters te leeren. Hij kwam gelukkig op de gedachte, om stempels te maken van elke letter, en die op papier af te drukken; een denkbeeld, dat op zichzelf zeer natuurlijk is. Wij zijn nu verwonderd, dat de graveerkunst, die vele eeuwen in gebruik geweest is, niet heeft opgeleid tot de uitvinding van de drukpers. Misschien is de reden daarvan geweest, dat het voorwerp van de graveerkunst altijd eenig en eenvoudig is; het oogmerk is altijd geweest een afdruk te maken van eene enkele blijvende afbeelding; maar om de kinderen de letters van het alphabet te leeren, op de wijze als door LAURENS is voorgesteld, moest er natuurlijk eene opvolging zijn. Toen zijn alphabet

eens volledig was, kunnen wij vooronderstellen, dat hij het op verschillende wijzen wilde schikken, om de kinderen te leeren, hoe zij verschillende woorden moesten spellen; en dus werd er eene reeks van denkbeelden, volmaakt overeenkomstig met den eersten inval, opgewekt, die natuurlijk tot de gewigtige ontdekking leidde. Het zetten van korte gebeden toont den zamenhang en overgang, als 't ware, tusschen het leeren spellen en lezen van deze kinderen en gewigtiger ondernemingen.

»De man, wien zulk eene betrekking eerst in de gedachten kwam, moet in staat geweest zijn tot de uitvinding. Het was niet ligter te vooronderstellen, dat LAURENS COSTER de man ware, dan dat een ander eene schrandere logen tot zijne eigene schande en tot eer van LAURENS COSTER zoude verzinnen."

De tweede Bijlage bevat uittreksels uit de Notulen van de Staten van *Holland* over de aanstelling van JUNIUS tot Landsgeschiedschrijver en de daarop gevolgde inlevering zijner *Batavia*. Al deze uittreksels zijn hoogst belangrijk, en bewijzen, in welk groot aanzien JUNIUS stond; waaruit wij gerusteliјk mogen besluiten, dat JUNIUS, in die betrekking, zulke onwaarheden niet zal geboekt hebben, als door GUICHARD in zijne *Notice* worden opgegeven.

De derde Bijlage, niet minder lezenswaardig, is over den naam COSTER en LAURENS JANSZOON COSTER's vermeende Kosterschap. Deze Bijlage bevat eene menigte van geschied-, oudheid- en wapenkundige onderzoekingen, welke allen op COSTER's naam, leven enz. betrekking hebben; en het geheel komt op de verdediging der stelling aan, dat COSTER geen Koster geweest is van de Groote Kerk te *Haarlem*, maar dat zijne familie in vroegeren tijd eene erfelijke Kosterij bezeten heeft, waarvan het dus wel denkelijk is, dat LAURENS JANSZOON COSTER zijnen naam ontleend heeft; tenzij wij niet aannemen, dat zijn naam van het geslacht COSTER afkomstig is.

Uit deze opgave zal men kunnen bemerken, welk een schat van hoogst gewigtige zaken men hier voor de eer onzes Vaderlands en den roem van eene der heilrijkste uitvindingen aantreft. Bondig, te eenemale afdoende, is het nietige en onbeduidende van GUICHARD's *Notice* uiteengezet en bewezen. Dank zij den Eerw. DE VRIES voor zoo vele ophelderingen en mededeelingen! In eene verzameling van berigten, bescheiden en werken over COSTER en zijne uitvinding moet

deze Brief niet gemist worden; en wij wenschen dus het net uitgevoerde stuk een ruim debiet toe, waaraan wij dan ook, om de belangrijkheid des onderwerps, niet twijfelen.

Notice sur les Manuscrits trouvés à Herculanum, par J. C. G. BOOT, Docteur en droit et ès lettres. Amsterdam, chez *J. Muller.* 62 pag. *f* : - 80.

Deze in de Fransche taal welgeschrevene Verhandeling is aan den beroemden Oudheidkundige ANDREAS DE JORIO, Kanoniken Napolitaansch Edelman, opgedragen, die zich, met den Abt QUADRARI en den Ridder L. BLANCHI, door de beschrijving der Herculanische handschriften zoozeer verdienstelijk heeft gemaakt.

Door dit werkje heeft de Schrijver zijne landgenooten voldoende ingelicht over een onderwerp, dat over het algemeen slechts weinig bekend was. Het handelt, in verschillende hoofdstukken, over de ontdekking der handschriften, het *papyrus* der Ouden, den inkt en de pennen of schrijfstiften, die zij gebruikten, den vorm van hunne boeken of geschriften, en over den tegenwoordigen staat der manuscripten en de proeven tot hunne ontrolling, en ontcijfering genomen, waaromtrent de belangrijkste bijzonderheden worden medegedeeld, en de redenen opgegeven, die veroorzaakt hebben, dat de groote en langdurige moeite, aan de ontrolling en lezing besteed, tot nog toe zoo weinig vrucht voor de oude letterkunde en wetenschappen heeft opgeleverd.

Toen men als op nieuw de steden *Pompeia* en *Herculanum* uit de asch en lava, die haar bedekten, zag verrijzen, en door de voorwerpen van allerlei aard eene levendige voorstelling verkreeg van het geheel der Grieksch-Romeinsche beschaving in de eerste eeuw onzer jaartelling, verwachtte men met reden, dat men ook geschriften zoude vinden, die ons vele verlorene werken der oudheid zouden teruggeven. Men heeft, wel is waar, een groot aantal boekrollen ontdekt, doch, helaas, in een' bijna verkoolden staat; die het ontrollen zeer bezwaarlijk maakt. Men stelde hiertoe in het begin vruchtelooze pogingen in het werk, en een *Napolitaan* (PIAGGIO) (*) bedierf en vernielde in een' korten

(*) Zoo staat het in het werkje, dat wij beoordeelen;

tijd 337 Grieksche en 18 Latijnsche handschriften. In 1754 liet men uit *Rome* den Geestelijke ANTONIO PIAGGIO komen, die aan de Vaticaansche boekerij verbonden was, om deze taak op zich te nemen. Met een buitengewoon geduld begaafd, slaagde hij beter, en zijne wijze van ontrolling, die men hier beschreven vindt, is thans nog in gebruik. In een aanhangsel geeft de Schrijver verslag van hetgeen men van de handschriften heeft uitgegeven.

De *Academia Ercolanese* heeft zich met de uitgave der ontcijferde handschriften belast. Zij is te *Napels* in 1793 begonnen met dezelve uit te geven, en heeft daarvan zes deelen in folio, in 1793, 1809, 1827, 1832, 1835 en 1839, het licht doen zien. Zij bestaan in fragmenten van Verhandelingen van PHILODEMUS, *over de Muzijk*, *over de Ondeugden en Deugden*, *over de Rhetorica* van EPICURUS, *over de Natuur*, en eenige gedeelten van Latijnsche gedichten, waarschijnlijk van C. RABIRIUS, en van eene zedekundige Verhandeling van POLYSTRATUS.

Behalve de vervolgen van de werken van PHILODEMUS, en EPICURUS, *over de Rhetorica* en *over de Natuur*, zijn voor de uitgave in gereedheid de Verhandeling van den eersten *over de Vrijheid*, *over den Dood*, *over de Godsdienst*, *over de Wijsbegeerte*, enz. en van CHRYSIPPUS, *over de Voorzienigheid*.

Men ziet hieruit, dat de schriften uit de school van EPICURUS, waartoe PHILODEMUS ook behoorde, in het zuiden van *Italië* zeer bekend waren en veel gelezen werden. Het is te verwonderen, dat men tot nog toe geene handschriften van andere Grieksche en Latijnsche Schrijvers heeft ontdekt.

Wij wenschen, dat de Heer BOOT ons van tijd tot tijd met dergelijke degelijke Verhandelingen, het vak der oudheidkunde betreffende, en die zoo vele blijken, als deze, van grondige studie en beoefening der bronnen, alsmede van eenen goeden stijl, mogen dragen, zal vergasten. Het kan niet anders, of hij zal hierdoor ook bij den buitenlander als een bekwaam en geleerd Archeoloog bekend worden.

---

doch uit den zamenhang blijkt, dat dit waarschijnlijk eene druk- of schrijffout is, en hiermede CAMILLO PADERNI bedoeld wordt, die, voor het gemak, de rollen overlangs liet doorsnijden, en daardoor de 355 manuscripten bedierf.

De Zelfmoord in het licht der Geschiedenis, of leerzame en onderhoudende Voorbeelden van merkwaardige Zelfmoordenaars uit de oude Geschiedenis en den lateren tijd. Benevens eenige bijdragen over hiertoe betrekkelijke onderwerpen. Door AUGUST V. BLUMRÖDER. *Uit het Hoogduitsch. Te Breda, bij* F. P. Sterk. 1841. *In gr. 8vo.* 191 *bl. f* 2-:

Dit werk behelst bouwstoffen tot eene wijsgeerige beschouwing van den zelfmoord; merkwaardige voorbeelden van zelfmoordenaars, in eene zekere orde gerangschikt. Zoo vindt men hier: *Zelfmoord uit vaderlandsliefde, uit menschenliefde, door godsdienstige dweeperij veroorzaakt, uit geestdrijverij, wegens ligchamelijk lijden, uit walgheid van het leven, als reddingsmiddel tegen vervolgingen, ten gevolge van een valsch gevoel van eer, uit onbevredigde ijdelheid, uit liefde, uit hartstogtelijke liefde, uit getrouwe huwelijksliefde, uit vrees voor het verlies der deugd, inzonderheid der onschuld en der kuischheid, ten gevolge van uitputting door wellust en andere buitensporigheden, ten gevolge van mislukte bedriegerijen en kwakzalverijen, ten gevolge van gewetensangsten, ten gevolge van zwaarmoedigheid, verstandsverbijstering en andere minder merkwaardige oorzaken van wanhoop.* Hierop volgen drie *Bijdragen:* I. *Over de strafbaarheid van den Zelfmoord voor de burgerlijke wetten, alsmede over de grondstellingen van onderscheidene volken en de bepalingen hunner strafwetgevingen ten aanzien van deze misdaad.* II. *Over het verband tusschen den Zelfmoord ten gevolge van beleedigd eergevoel en de tweegevechten; benevens eenige opmerkingen over de laatsten.* III. *Over de betrekking van den Zelfmoord tot het ombrengen van anderen, benevens eenige woorden over de geoorloofdheid van de doodstraf.*

Ofschoon een werk van dezen aard rijk moet zijn aan merkwaardige gebeurtenissen, is het vooraf wel te verwachten, dat zulk eene verzameling niet kan opleveren hetgeen men gewoon is aangenaam onderhoud te noemen. Evenwel over den smaak valt niet te oordeelen, en het schijnt tegenwoordig tot de vereischten van eenen Roman naar de mode te behooren, dat het verhaal niet eindigen mag zonder een' moord of zelfmoord. Hoe dit zij, het hier behandelde

onderwerp geeft noodwendig aanleiding tot het voorstellen van ernstige, sombere waarheden. De hier geplaatste voorbeelden zijn doorgaans met oordeel gekozen. Omtrent een enkel voorbeeld, dat van den beroemden ALEXANDER BERTHIER, zouden wij vragen, gelijk de Schrijver dit ook zelf schijnt te gevoelen, of het wel genoegzaam zeker tot de zelfmoorden behoort? De *Bijdragen* behelzen zeer gewigtige aanmerkingen over de tweegevechten en doodstraffen. De geoorloofdheid van deze laatsten wordt getoetst door een overzigt van het vóór en tegen over dit onderwerp, door de nieuwste en beste Schrijvers aangevoerd. Wij wenschen, en houden dit geschrift daartoe voor zeer doeltreffend, dat het aanspore tot waakzaamheid tegen het geweld der hartstogten, tegen de verzoeking tot misdrijven, die ongeneeslijke wonden aan het geweten toebrengen, tot het zoeken van verstandige hulp in drukkende zwaarmoedigheid, en tot het beoefenen van eene verlichte Godsdienstkennis, als zijnde de heilzaamste middelen, om ons het leven, als voorbereiding voor de toekomst, steeds dierbaar te doen zijn.

Jezus de Kindervriend. Een Geschenkje voor Kinderen, die Jezus liefhebben. Te Groningen, bij M. Smit. 1840. *In kl. 8vo. 20 bl. f* : - 12[s].

Dit stukje is niets anders dan eene vrij uitgerekte uitbreiding van het Evangelisch verhaal, MARC. X: 13—16, waarop eene soort van toepassing, tot de kleinen gerigt, volgt, die met een gebed tot JEZUS gesloten wordt. — Voor kindertjes, met welke zóó moet gekeuveld worden, als in dit stukje geschiedt, wordt nog al veel om- en bijgehaald, dat zeker hunne bevatting en behoefte verre te boven gaat; het een en ander ook, dat hunne denkbeelden meer in de war brengt, dan verlicht en bestuurt, zoo als b. v. dat Godsvereering en Jezus vereering met elkander verward worden, en het laatste zelfs voor het eerste in de plaats gesteld, dus het hoogste Voorwerp des geloofs en der aanbidding van alle redelijke schepselen in een verbijsterenden nevel gehuld, ja voor dengenen, door wien Hij zich aan de menschen geopenbaard heeft, geheel achteruitgeschoven wordt. En daarom kunnen wij dit verhaaltje of preekje, zoo als men het liever noemen mag, niet aanprijzen.

Het Beleg van Steenwijk. Geschiedkundig Verhaal uit de XVIde Eeuw. Door W. STORCK. *Te Groningen*, *bij* W. van Boekeren. 1841. *In gr. 8vo.* 423 *bl.* *f* 2-90.

Dit verhaal maakt »op den naam van historischen Roman geene aanspraak." De Schrijver beseft, »dat zijn arbeid die eenheid, dien poëtischen gloed, die fijnheid van intrigue mist, welke de hoofdvereischten van den historischen Roman uitmaken." Dat de opgegevene juist de hoofdvereischten in zulke soort van werken zijn zouden, meer dus dan juiste karakterteekeningen van geschiedkundige personen, meer dan getrouwe voorstelling van denkwijze, zeden en gebruiken van het gekozen tijdvak, meer dan zuivere, gepaste, levendige stijl — hierin verschillen wij van den bescheiden Schrijver, wien wij kunnen verzekeren, dat zijn *Beleg van Steenwijk* aan meer dan één vereischte in den historischen Roman genoegzaam voldoet, om hem den lof van goeden smaak en welgeslaagden arbeid te kunnen geven. Men zoude kunnen wenschen, dat de Schrijver, ondanks zijne aangehaalde verontschuldiging, zich meer op eenheid hadde toegelegd. De belangstelling toch van den lezer is nu te veel verdeeld, zoodat er eigenlijk niet één hoofdpersoon is. De wraakgierige monnik is de persoon, op wien de meeste gebeurtenissen uitloopen; maar dit karakter is voor eenen hoofdpersoon al te afschuwelijk, zonder dat het eenige goede zijde heeft. De spion is wel de voornaamste persoon, maar welligt te lijdelijk, om de spil te zijn, waarop alles draait: in den knoop der geschiedenis is hij wel het voorwerp der intrigue, maar geenszins in eenen activen zin. Ook is de krankzinnige ULRICA eene min of meer afgezaagde personaadje. Eene zoodanige komt bijna in elken Hollandschen historischen Roman voor. Bovendien zien wij niet in, wat dat tweeledig aanhangsel, voorstellende den dood van RENNENBERG en het sneuvelen van ALONZO, noodig zij; het eerste is geheel en al ongemotiveerd; het laatste had met een woord kunnen gezegd zijn tot slot van den eigenlijken Roman. Dat navertellen van de latere lotgevallen der ten tooneele gevoerden heeft ons nooit willen bevallen. — Dit zijn de voornaamste aanmerkingen, die wij op dit, overigens met zeer veel genoegen gelezen, werkje hebben. De knoop is nog al ingewikkeld; de voorstelling spant

de aandacht en belangstelling; sommige tooneelen zijn zelfs uitmuntend bewerkt, b. v. de uitval der belegerden op het hooren van den bevrienden tromslag, listiglijk nagebootst door RENNENBERG; het gesprek tusschen dezen en den monnik, waarin de laatste zijne geschiedenis verhaalt; de bevrijding van den spion door MARIA, enz. In hoeverre de Schrijver een »in de 16de eeuw te *Deventer* gedrukt verhaal van het merkwaardige beleg van *Steenwijk*" *letterlijk*, gelijk hij zegt, gevolgd zij, kunnen wij, bij mangel van dat, ook niet nader aangeduide verhaal, niet beoordeelen. Volgens zijn zeggen zouden bijna alle zijne personen historisch zijn.

Hoop (verwachting) mannelijk, bladz. 12; *belegerden* voor *belegeraars*, bladz. 47; *herkende* voor *erkende*, bladz. 67; wel zoo veel *dan* voor *als*, bladz. 152, en de zonderlinge *superlativus verhitste*, bladz. 162, zijn de voornaamste misstellingen, die wij aantroffen.

Tot de zonderlingheden, die ons evenwel niet behaagden, rekenen wij de keuze der *motto's*, die meest in vertalingen uit Latijnsche Schrijvers bestaan; alsmede de gril, om het titelvignet *boven* den titel zelven te plaatsen.

Wij moedigen den Heer STORCK aan, om op den ingeslagen weg, met oefening van zijn talent, voort te gaan. Wanneer hij dan eens een ander plan maakt, doe hij het niet zoodanig, »dat geen dusgenoemde held of heldin in zijn verhaal eene hoofdrol spelen kan." Onwillekeurig komt men daartoe toch; ook STORCK is er, gelijk wij boven zagen, toe gekomen. En wij houden het daarvoor, dat, wanneer hij eens een ander tijdvak kiest, dan uit den, ook al zoo dikwijls behandelden, tachtigjarigen strijd, en zichzelven aan minder belemmerende voorwaarden bindt, het schrijven van eenen onderhoudenden, veelzijdig verdienstelijken historischen Roman, niet boven zijne krachten is.

ALMANAKKEN VOOR 1842.

(*Eerste Verslag.*)

Naar jaarlijksche gewoonte bieden wij onzen Lezeren een kort overzigt aan van de Almanak-literatuur voor dit pas ingetreden jaar, en beginnen het, gelijk wij gewoon zijn aan te vangen, met den

Nederlandschen Muzen-Almanak. XXIVste Jaar. Te Amsterdam, bij J. H. Laarman. *f* 3-50.

Voor het eerst verschijnt deze oudste onzer pracht-Almanakken na den dood van deszelfs voormaligen Redacteur IMMERZEEL. Het levensberigt van dien Dichter, die zich omtrent dit jaarboekje, en ook daardoor jegens de vaderlandsche poëzij, zeer verdienstelijk heeft gemaakt, is evenwel zeer kort, en naauwelijks meer, dan een oppervlakkig courantenartikel. Ons dunkt nog, gelijk wij reeds bij de vroegere vermelding van STARING's levensberigt te kennen gaven, dat de *Muzen-Almanak* juist de plaats was, om de gedachtenis te bewaren van overledene Dichters, gelijk het gelaat van de nog levenden. Wij zouden het den kundigen BEETS, of wie zich anders met deze taak had willen belasten, dank hebben geweten, indien hij iets meers en beters over IMMERZEEL hadde medegedeeld. Want men kan daarvan niet zijn teruggehouden door het denkbeeld, dat het proza hier niet te huis behoort. Bijna een derde van den *Muzen-Almanak* wordt ditmaal door een prozastuk ingenomen. Dat is nu wel een stuk van Mejufvrouw TOUSSAINT, die zich in den laatsten tijd vooral door haren Roman: *het huis Lauernesse* eenen gevestigden roem heeft verworven; maar het is toch eene groote afwijking van het oorspronkelijke doel dezes Almanaks, en van hetgeen, waardoor dezelve zich bepaaldelijk van andere pracht-jaarboekjes plagt te onderscheiden. In hoeverre men daaraan wèl hebbe gedaan, zal de tijd leeren; wij vreezen, dat men er zich niet wèl bij bevinden zal, en het een middel te meer worden, om dit jaarboekje al verder te doen afwijken van hetgeen het eigenlijk wezen moest, en vooral in zijne eerste jaren geweest is. Op zichzelf betwisten wij niet, dat *het rustuur van den Kardinaal* XIMENES der pen van de bekwame Schrijfster eer aandoet, maar *hier* achten wij het verkeerd geplaatst. Haar portret vergezelt haar werk; over het gelijkende kan Rec. niet oordeelen; evenmin over dat van den Dichter HEIJE, waarmede de Almanak ditmaal pronkt, en die zich deze eer door vroegere voortbrengselen niet onwaardig heeft getoond, gelijk hij zijne plaats hier handhaaft door een bevallig gedicht *aan een jong Meisje*, en eenige *gewijde Liederen*, met welke laatste deze verzameling geopend wordt. Zij ademen hetzelfde gevoel, dat ook in hetgeen hij elders

(b. v. het *Maanlicht* in het straks te vermelden N°. 3) levert, is op te merken. Alleen zij het ons vergund aan te merken, dat het 2de, 7de, en 10de dezer gedichtjes geheel het eigenaardige karakter van *liederen* missen. BEELOO onthaalt den lezer op een fraai gedicht aan *de Riddersaal* op het Binnenhof te *'s Gravenhage*, waarin hij zich beklaagt, dat dit eerwaardig overblijfsel van vorige tijden, dat getuige was van de ridderpracht der middeleeuwen, en van CATS vroom dankgebed in 's lands hoogste vergadering, thans dient »ter offerdienst aan een handvol goud," en »de winzucht in haar laagst, afschuwlijkst kleed, die, goud belovend, 't brood der armen eet." Dezelfde Dichter geeft een geestig *Wijnlied*. BOXMAN, eene loffelijke uitzondering makende op velen, die vóór vijftien en twintig jaren dit jaarboekje opluisterden, en nu hunne lier aan de wilgen of, prozaïscher, aan den spijker hangen, — BOXMAN dan geeft een regt fraai, gevoelig, hartelijk, om het met een geijkt woord te zeggen, *studentikoos* vers, voorgedragen aan den vijfentwintigjarigen herinneringsmaaltijd der Leidsche Jagerkompagnie van 1815. LEDEGANCK, Mevrouw COURTMANS en PRUDENTIUS VAN DUYZE offeren in *België* aan de Nederlandsche Muze; wij zullen nu het vroeger daaromtrent aangemerkte niet herhalen, maar verblijden er ons over, dat de laatste het feest van DE RUYTER, te *Vlissingen* gevierd *den* 25 (niet 5) *Augustus*, herdacht. WARNSINCK, die in *het Schoone en Goede* een lief gedicht *aan Duin en Daal* deed plaatsen, beschenkt de *Muzen* met een niet minder fraai op *de slooping van* VONDEL'*s woning te Amsterdam*. S. J. VAN DEN BERGH geeft dit jaar bijzonder bevallige stukjes. Dat *aan de Moeder van een blind Kind* is roerend; de *Vervulling* en *Verlangen* (*Aurora*), en *de Vlinder* (*Schoone en Goede*) zijn zeer zuiver. Mr. J. VAN LENNEP toont zijne kunst aan de beschrijving van den *loop der Dusse langs het Hol van Neander*. Wij hebben nooit *kunstiger* vers gelezen.

... baant zich al glijdend,
Den weerstand vermijdend,
Of moedig bestrijdend,
Van boei zich bevrijdend,
De heuvlen doorsnijdend,
Zijn bedding verwijdend, enz.

Krioelend en woelend
En borrlend en morrlend
En gonzend en bonzend,

en zoo gaat het meer dan *tweehonderd* woorden voort, waarbij vader CATS met zijn:

Niet al te groot, niet al te klein,

als in het niet wegzinkt. Dit moge nu geen hooge dichterlijke gloed zijn, het is dan heerschappij over de taal, maar in allen gevalle over eene rijke taal; en wij hopen niet, dat ook deze aardigheid hare navolgers vinde. BEETS doet in *Bruids Tranen* aan BILDERDIJK's zoetvloeijendheid in zijne beste zachte stukjes denken, en spant in *Jeremia* de snaar der Bijbelpoëzij, gelijk hij (in N°. 3) *Rebekka's uittogt* bezingt. TOLLENS, wiens zoon hier en in ROBIDÉ VAN DER AA's jaarboekje optreedt, geeft, met loffelijken voorgang aan andere kunstgenooten, ook nog aan de *Muzen* een gemakkelijk rollend versje ten beste; terwijl TER HAAR een gespierd gedicht in zijne stoute Alexandrijnen *op de beeldtenis van den beruchten* STRAUSS geeft, en elders (in N°. 2) *voor de Armen* spreekt. Den *Marquis* DE THOUARS ontmoeten wij hier, en vooral in de *Aurora*, vrij van brommende *Kraftsprache*, hem anders niet vreemd. De plaatjes bestaan, behalve de twee reeds genoemde portretten, in eene *gravure* naar een wintergezigt van SCHELFHOUT, JOCHEBED, MOZES nederleggende aan den *Nijl*-oever, en een tooneeltje uit de *Roos van Dekama* (DEODAAT door REINOUT verwond, I. 326). Beide zijn van een paar regels vergezeld, het eerste uit het dichtstuk van BOGAERS, het andere uit den Roman. Zoo heeft ook

Aurora, uitgegeven door Mr. J. I. D. NEPVEU. *Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. *f* 4-90.

iets soortgelijks in eene plaat naar eene plaats uit WALTER SCOTT's *Woodstock:* ALBERT LEE *van Ditchley voor* CROMWELL. Zoo komen wij tot dit jaarboekje, waaraan alles, wat naar een Kalender gelijkt, even als vroeger, geheel ontbreekt.

Aurora dan verschijnt ten derdenmale, en is vooral de

minste niet der pracht-Almanakken in poëzij en proza; het is ook de duurste. Van het dichterlijke gedeelte vinden wij niets, dat beneden het middelmatige te rekenen is; veel, het meeste verheft er zich boven. De nu reeds overleden VAN DER HOOP opent den trein met eene zoogenoemde *Fantasy bij het graf van* WILLEM I, niet geheel vrij van dat *fantastische*, dat wij altijd als *Romantieke excentriciteiten* in hem afkeurden, en wegens het vele dichterlijke in 's mans voortbrengselen bejammerden. TEN KATE geeft *oude Liederen* en nieuwe verzen; onder de laatsten beviel AGNES VAN DER SLUIS ons, om den inhoud, verreweg het minste. Ons hinderde des jongen Dichters uitspraak uit de hoogte (hem ook op andere punten niet vreemd) over het huwelijk van Graaf FLORIS V met deze moeder van WITTE VAN HAAMSTEDE. BILDERDIJK moge hem in die stelling zijn voorgegaan, wij gelooven, dat de geleerde man in zijne verschillen met alle *historici* en kronijkschrijvers ongelijk had; maar al ware dit niet zoo, dan zal de Heer TEN KATE nog wel zeer onbevoegd zijn om te zeggen: »het zou een dwaasheid zijn, dit huwe-»lijk nog langer te ontkennen." Zulke *apodictische* dingtaal voegt geen jong mensch; en wanneer hij den *Letterbode* van 1825 aanhaalt, dien wij nu niet bij de hand hebben, komt dit zeer zonderling voor, daar wij ons vrij zeker meenen te herinneren, dat de *brieven over* WITTE VAN HAAMSTEDE juist het Bilderdijksche gevoelen bestrijden. Overigens plaatst in des Heeren TEN KATE's gedicht de heldin zichzelve in een zeer dubbelzinnig licht, wanneer zij, de tegenwoordige gade van HAAMSTEDE, aan FLORIS (van wien zij zich om staatkundige redenen had laten scheiden) schrijft:

.... U omhèls ik in zijne (HAAMSTEDE's) armen;
U gold de kus, dien ik zijn lippen schonk, enz.

waar de Dichter zeer naïf bijvoegt:

Was 't zonde?

Wel wis en zeker, en geheel niet in den geest dier wel ruwe, maar op het punt van huwelijkstrouw zeer zedelijke tijden. *Indien* AGNES de echtgenoot van FLORIS geweest ware; *indien* zij, van hem gescheiden, later aan HAAMSTEDE hare hand hebbe gegeven, dan zou zij de gedachte aan den Graaf

uit haar hart verbannen hebben, of, dit niet kunnende, liever ongehuwd zijn gebleven, dos noods in een klooster gegaan, dan den tweeden man »de hand geven zonder het hart." En als binnen de heilige muren der kloostercel haar de gedachte aan aardsche liefde voor FLORIS hadde vermeesterd, dan mogt zij eenen brief aan den Graaf schrijven in den geest van dien aan ABEILARD, welken POPE aan HELOÏZE in de pen legt. Het gansche gedicht, hoewel op ziehzelf niet van schoonheden ontbloot, is dus, ziel- en geschiedkundig, een zeer ongelukkige greep. Wat beteekent ook:

God heeft den wind 't geschoren lam verzacht. ?

Wat is een heldenarm, die eene vrouw *omklinkt*? En is het fraai, *verrader* tot *verraar* in te korten! — Een der *oude Liederen* gaat van een plaatje vergezeld, en wordt ontsierd door eene leelijke drukfout: *Molenaarsroosjen* voor *Molenaars Roosjen*. GREB bezingt het geluk van den echtgenoot en vader; dit onderwerp is juist niet nieuw, maar de uitvoering veel eenvoudiger en natuurlijker, dan wij het van hem gewoon zijn. Dat »vergeten van hemelvreugd" voor hetgeen op aarde bindt aan gade en kroost, is wel wat heel poëtisch. MEPPEN toont weder zijne bekwaamheid in jamben; TER HAAR's uitstekende vertaling uit het Fransch is boven reeds genoemd; van LUBLINK WEDDIK heeft men een krachtig gedicht op de lijkpraal van NAPOLEON te *Parijs*; van KISSELIUS eene fiksche, maar bijster klein gedrukte vertaling van eene fraaije plaats uit het *Paradise lost* (IV: 409—503). Onder de nieuwe Dichters merkten wij DORBECK op, die hier optreedt met een vers: ELIA; niet onverdienstelijk; maar waar leest men van *het hairen kleed*, dat ons eerst aan JOHANNES *den Dooper* deed denken? Is *den volke redden* een goede derde naamval? *Profeets* op *rees* een zuiver rijm? Deze Dichter schijnt jagt te maken op navolging van eene nieuwe school, bij wie het welluidende en afgewerkte (*geacheveerde*) opgeofferd wordt aan het kunstmatige, alsof de hoogste triomf der poëzij bestond in het te boven komen van *materiële* moeijelijkheden. Van het Proza — want wij kunnen alles niet aanduiden — is het eerste en uitvoerigste: *een bidders oproer*, van den Redacteur, die eene soort van Romannetje vastknoopt aan het door WAGENAAR (*Amsterdam*, II. 6. 195, en *Vad. Hist.* XVI. 306). verhaalde

nopens zekeren opstand te *Amsterdam* over het Reglement op het begraven en het tarief der aansprekers. Wij zien niet, wat fraais er in deze kroeg- en plundertooneelen zij, om, hoe natuurlijk ook verhaald, in eenen pracht-Almanak aan te bieden. VAN LENNEP beschrijft geestig en onderhoudend zijne ontmoetingen op een reisje *van Amsterdam naar Parijs*. LEYCESTER *te Alkmaar* is van Mejufvrouw TOUSSAINT, en de voorlooper van een' Roman. HELDRING geeft een paar *teekeningen naar het leven*; parabels, van gezochtheid niet vrij te spreken. *Klikspaan* deelt een togtje mede *op zee*, maar klikte verleden jaar aangenamer van de *heele lieve soirée*.

En nu het plaatwerk. De uitgever geeft ditmaal niet enkel Engelsche platen, maar ook, behalve den titel, twee uitmuntende Hollandsche staalgravures, die het stift van COUWENBERG en van LANGE alle eer aandoen, en den wensch verlevendigen, dat de uitgever in een ruim debiet aanmoediging erlange, om, ondanks hetgeen hij tot verdediging, of liever verontschuldiging, van het vroeger geheel en nu ten deele gevolgde niet te onregt zegt, meer en meer ook door het plaatwerk zijn jaarboekje te nationaliseren. — Er steekt iets kluchtigs in de *soi-disant* BINDERS aanmerking nopens het plaatje bij *Minvervijt*, alsof men wilde diets maken, dat dit Engelsche plaatje bij vergissing zoo ongelijkvormig aan het versje gecostumeerd ware! — Het *facsimile* van BELLAMY's handschrift is, nu ja, van BELLAMY, maar 't is een zeer onbeduidend briefje. Waarom dan niet liever een dichtstukje van hem genomen, zoo als de *Zeeuw* vóór eenige jaren deed? Hetgeen over dat briefje, en over dat rijmpje van *Zélandus* (wat zou zijn scherp vernuft gezegd hebben, indien men het bij zijn leven gedrukt had!) gezegd werdt — *le jeu ne vaut pas la chandelle*. Intusschen *Aurora* is en blijft een regt fraai jaarboekje.

Wil men intusschen een goedkooper, dat ook zeer netjes is, men neme dan:

Almanak voor het Schoone en Goede. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *f* 1.80.

Zoodra wij dit jaarboekje opensloegen, vinden wij daarin nogmaals een Romanplaatje, de ontmoeting namelijk van OTTELYNE en den *Visscher* (*Huis Lauernesse*, II. 307.) De Schrijfster van

dien Roman heeft ook voor dezen Almanak hare pen versneden (de vriend van stalen pennen vergeve ons deze onderwetsche uitdrukking!) in *het kanten Bruidskleed. Julius en Emma* is een verhaaltje van den Redacteur, dat wel niet magtig veel beduidt, noch ook aan te groote waarschijnlijkheid laboreert, maar toch welgeschreven is. *Mijn Oudoom en zijne Dochter*, door DAGHEERBEDT, van eenen pas beginnenden, ons althans niet bekenden Schrijver; die bij oefening nog kan winnen, en mede op geen onwaarschijnlijkheidje ziet. De bladvullingen van KIEFT zijn ten deele zeer vernuftige gedachten. Enkele dichtstukken noemden wij boven reeds. Van de nog niet genoemden is de *Zwanenridder* van Mr. A. TELTING een der fraaiste. Het herinnert in fikschen verhaaltrant hier en daar aan STARING, en dit is niet weinig gezegd. KERKHOVEN, WITHUYS, LESTURGEON, BRESTER en anderen gaven mede iets. Eenige trouwe comparanten misten wij hier zoo wel als elders; zelfs de *Musen-Almanak* mist eene bijdrage van des Redacteurs vriend HASEBROEK. CLAVAREAU geeft den beminnaren van Fransche verzen hun zin. Overigens is het geen minachting voor dezen netten Almanak, die ons kort doet zijn, maar de drang der zich aan weinige bladzijden gebonden vindende noodzakelijkheid. Ook heeft goede wijn geen krans noodig. Van

Christophilus. Christelijk Jaarboekje; proza en poëzij, bijeengebragt door onderscheidene Godsdienstvrienden. Te Nijmegen, bij J. F. Thieme. *f* 3.60,

ontvingen wij den tweeden Jaargang. Eigenlijk is het evenmin een Almanak als *Aurora* zulks is, want niets dan de titel: *voor* 1842, duidt aan, dat het een *jaarboekje* is. De inhoud is afwisselend in proza en poëzij. Alles op te noemen wordt evenmin van ons gevergd als het noodig is. Een stukje *over Christelijke Feesten en Gedenkdagen* van A. VERWIJS staat in een *jaarboekje* regt op zijne plaats, en vervult den wensch, dien wij verleden jaar uitdrukten. *De invloed der Vrouw op de zedelijkheid des Mans* wordt door A. RADIJS in het voorbeeld van DAVID en ABIGAËL geschetst, en gaat van een fraai plaatje vergezeld. Trouwens dezen naam verdienen al de drie staalgravures, van welke de belijdenis van 's Heilands discipelen: *gij zijt de Christus, de Zoon van God*, en MARIA (het laatste het minste) de anderen zijn. Alleen, hoe dikwijls moeten onze kunstenaars herinnerd worden, dat

Oosterlingen zich *nooit* blootshoofds vertoonen? De graveur van JOCHEBED in den *Muzen-Almanak* heeft het beter begrepen. Men bekomt alzoo één plaatje en eenen zoogenoemden porseleinen titel minder, dan verleden jaar. De prijs is echter, bij nagenoeg gelijke bladzijden letterdruk, slechts 40 c. minder. Maar wij dwalen van den inhoud af. J. E. D. V [OOST ?] geeft een lezenswaardig stukje over *Gen. V*, hetwelk, uit een stichtelijk oogpunt, met de op het oog *hiervoor* onvruchtbare geslachtregisters in den Bijbel verzoent. PYABE iets *over den invloed der Godsdienst op het huiselijke leven*. W. MOLL een stukje *over de zinnebeelden, die de oude Christenen op hunne graven plaatsten, als uitdrukking der wijze, waarop zij den dood beschouwden*; waarop welligt iets af te dingen en omgekeerd iets bij te voegen ware. Ook HASEBROEK levert iets, maar niet in versmaat, gelijk wel gedaan wordt door TOLLENS, TER HAAR, P. HOFNS, VAN HARDERWIJK, TEN KATE, ADAMA VAN SCHELTEMA, VAN DEN-BERGH, SIERMAN en andere min bekenden. Ook dit, in eenen milden Christelijken geest geschreven jaarboekje zal ongetwijfeld door gunstige opname en goed vertier de losse beschuldiging helpen wederleggen, dat er in de hoogere standen der maatschappij tegenwoordig *weinig godsdienstig* gevoel bestaat. En wij raden de Redactie, die zich over gebrek aan bijdragen niet te beklagen schijnt te hebben, niet enkel op het stichtelijke, schoon altijd hoofdzaak, maar daarbij ook op het smaakvolle te zien. Door het uiterlijke op het innerlijke te werken, was het doel der uitgave van het jaarboekje. Dit denkbeeld bestuure niet alleen de pers van den drukker, het stift van den graveur, de hand van den binder, maar ook hoofd en hart van den verzamelaar in het uitkiezen. Wij willen nu niet aanwijzen, wat in *dit* opzigt ons minder beviel, maar oplettendheid op *vorm*, zoo wel als op *stof*, ernstig aanbevelen.

Het midden tusschen pracht- en meer gewone Almanakken wordt gehouden door:

Juventa. Almanak voor jonge lieden van beiderlei kunne. Te Amsterdam, *bij* G. J. A. Beyerinck. *f* 1-80.

Proza en versjes, geschikt voor de jeugd; onder de laatsten ook Fransche van CLAVAREAU; maar 't is ook geen Almanak voor *kleine* kinderen. De plaatjes zijn lief, maar worden, immers voor 't meerendeel, door den uitgever ten twee-

denmale ter markt gebragt. Het eerste gaf hij in den *Almanak voor het Schoone en Goede*, 1830; het tweede, ald. 1840; het derde, ald. 1839; het vijfde in VAN BAALEN'S door hem in 1838 uitgegeven *Reistogtje in Schotland*; alleen het vierde is *ons* vreemd. Zoo is het gemakkelijk en goedkoop, preutjes te leveren.

Eer wij nu tot de, *sit venia verbo! Dii minores* van 1842 komen, hebben wij nog met een paar »oudjes" te doen. Dat zij zich niet eerder vertoonden, was, althans van den jongsten, hunne schuld niet; zij hadden eene verre reis te doen, en schijnen die, althans naar *Referent*, samen te hebben afgelegd. Wij willen ze dien togt niet vergeefs hebben laten maken. Zij komen heel uit de Oost, en heeten:

Lakschmi, Jaarboekje voor 1840. *Hetzelfde voor* 1841. *Beide te Batavia, bij* Cijfveer en Comp.

Een woord van aanmoediging zij genoeg. Het kalenderwerk is kort, en bestaat, behalve de gewone dag- en maandtafel, Eclipsen, enz. in opgaaf van jaartelling en feestdagen der *Mahomedanen*, der *Chinesche* maanden en feesten, der markt- en *basar*-dagen, en de reductie tusschen zilveren en koperen guldens. Als eerste poging tot het geven van eenen Almanak voor den beschaafden stand in onze O. I. bezittingen, ontvingen wij ze met genoegen. Proza en poëzij zijn gepast. Wij wenschen der Redactie verder den besten uitslag op hare poging, en goede medewerking aan een jaarboekje, dat den naam draagt naar de Godin der bevalligheid in de Fabelleer der *Hindo's*. Het hier gegevene te beoordeelen, zou *post festum* (in 't gemeene leven *vijgen na Paschen*) zijn. Wij komen alzoo tot de thans *gesaisonneerde* Almanakken.

Nederlandsche Volks-Almanak. XIde Jaar, te Amsterdam, bij J. H. en G. van Heteren. *f* : - 75.

Een Almanak, waarin een onuitgegeven dichtstukje van BILDERDIJK voorkomt, waaraan P. MOENS, JACOB VAN DAM, BRESTER, TEN KATE, VINKELES en anderen hunne bijdragen niet onthielden, is ongetwijfeld met 184 bladzijden Mengelwerk en *vier* steendrukplaatjes van BACKER (het laatste is vooral inderdaad schoon) 75 centen waardig. DORBECK, dien wij boven als Dichter aantroffen, treedt hier als Prozaschrijver op in *Berchtha*, waaruit wij, ter proeve van

opgepronkten stijl, het volgende eens willen mededeelen: »De zon had reeds lang de glanzige krijstalbolletjens van de »brallende (?) bloemtjens en trillende bladtjes weggekust — »het was reeds middag geworden. Het droeve sonnetjen schoot »hare matte stralen op de ruischende kruinen der eiken," enz. Is 't niet LE FRANCQ VAN BERKHEY getopt en gedraaid? *Het verzonken Slot*, anders geen kwade Romance, is merkwaardig door zijne stoute inkortingen, b. v. *plots* voor plotselijk, en *bit* voor gebit. Zoo heeft een ander (NOTHEIJER) in een prozastukje nog wel van *muilezel muil* gemaakt. Wij wachten eerlang *gevaar* en *rumoer* tot *vaar* en *moer* verkleind.

Volge, want als wij ons niet bekorten, bekomen wij dit verslag terug met de *apostille* van de Redactie, dat het ter plaatsing veel te uitvoerig is; volge alzoo

Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen. XIIde Jaar. Te Hoorn, bij Gebrs. Vermande. *f* : - 60.

'tWil ons toch maar niet regt bevallen, dat proza en poëzij zoo afzonderlijk in 't gelid blijven staan. Afwisseling zou, dunkt ons, blijgeestiger zijn. Het uittreksel uit de *Reizen van* BONTEKOE is niet blijgeestig, en daarom hier niet regt te huis. Het *Grafschrift*, bladz. 161, is ons, na veel sloovens en bekijkens, even onverklaarbaar gebleven, als het op het eerste gezigt was. De inhoudsopgave zegt ons, dat de sleutel met het grafschrift zelf afzonderlijk tegen $12\frac{1}{2}$ c. bij de uitgevers verkrijgbaar is. Indien dit nu eene aardige foppaadje is, ten einde nog eenig bruggegeld der nieuwsgierigheid op den koop toe op te doen, dan is de vond eenen Almanak voor blijgeestigen waardig. Wij wagen vijf groot aan 't ontbieden van het geheimvol blaadje.

Momus en Satyr. Te Gorinchem, bij A. van der Mast. *f* : - 80.

Wij voegen dezen bij de *Blijgeestigen*, omdat beide zoo al op hetzelfde aanbeeld slaan. Wij willen den nieuweling kortelijk aanmelden. Zijne uiterlijke gedaante is 12mo; de druk goed; één plaatje slecht, het andere redelijk; de redactie ongenoemd; de inhoud meest van eenen vrolijken aard. Hij hoopt met welwillendheid ontvangen te worden; en wij raden ieder, dat te doen, want hij belooft, alsdan uit dank-

baarheid, zooveel in hem is, te sparen, wie slechts eenigzins gespaard kan worden. Reden genoeg, ook voor ons, om hem niet hard te vallen. Maar dat zou buitendien niet behoeven. *Momus* is puntig, maar niet scherp; waar hij vertelt, doet hij het onderhoudend. Wij hopen hem weder te zien.

De

Almanak voor Dienstboden. IIIde Jaar. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. *f* : - 40.

is en blijft regt gepast voor den stand, waarvoor hij bestemd is. In voorbeelden spreekt men best tot menschen, die aan geene afgetrokkene redenering gewoon zijn. Wij zouden het meeste wel iets godsdienstiger wenschen. Deze Almanak wil in de keuken niet zoozeer vermaken, als veelmeer nuttig zijn voor verstand en hart; ook door onderhoudende lectuur. Maar iets meer Christelijks zou er daarom geen kwaad aan doen. HELDRING is weder overdreven, gelijk hij in alles, wat hij schrijft, wezen wil. Door overdrijving wordt echter de beste zaak bedorven.

Een woord van aanmelding behoeft slechts de

Bijbelsche Almanak, uitgegeven door het Nederlandsch Godsdienstig Traktaatgenootschap. Te Amsterdam, bij C. A. Spin. *f* :: - 10.

»Terwijl het getal van veelsoortige Almanakken thans over»groot is, en nog jaarlijks toeneemt, is het ons eene groote »dankstof, dat gij ons eenvoudig jaarboekje niet versmaadt. »Wel verre van door anderen verdrongen te worden, neemt »deszelfs verspreiding gedurig toe." Daarover verheugen wij ons.

Wij besluiten ditmaal met:

Nuttige en aangename Tijdkorter in ledige oogenblikken, of Almanak; door A. HAZELHOFF. *Te Groningen, bij* A. Hazelhoff. *f* : - 25.

Vader HAZELHOFF berigt ons, door welwillende hulp in staat gesteld te zijn, om dezen *dertigsten* jaargang van zijnen *Tijdkorter* weder zelf uit te geven. Door aanprijzing van dit eenvoudige jaarboekje werken wij gaarne mede tot bevordering der eerlijke winst van den ouden man.

BOEKBESCHOUWING.

Dissertatio Theologica de Jesu in vitam reditu, quam, pro gradu Doctoratus, publico ac solemni examini submittit JACOBUS ISAÄCUS DOEDES, a pago Langerak. Traj. ad Rhen. apud *C. van der Post*, *Jun*. 1841. Form. oct. maj. XV et 256 pag. *f* 2-20.

Ofschoon Recensent anders weinig gewoon is melding te maken van de Voorredenen van Akademische Dissertatiën, omdat zij doorgaans *mutatis mutandis* dezelfde zijn, wil hij nogtans omtrent die van den Heer DOEDES eene kleine uitzondering maken, en dezelve vereerend gedenken, niet omdat zij iets nieuws en buitengewoons bevat, maar omdat zij het oude en gewone, de opgave van de stof en de redenen voor de keus van dezelve, de toespraken aan de Leermeesters, onder welke hier de Vader eene eerste plaats bekleedt, en het vaarwel aan de Medestudenten, op zulk eene ongedwongen aangename wijze en in zoo goeden Latijnschen stijl zegt, dat het vóór den Schrijver en zijn werk gunstig inneemt, of althans tot de lezing uitnoodigt.

Dat het onderwerp, *de opstanding van* JEZUS, gewigtig is, zal geen opregt voorstander van het Christendom ontkennen, evenmin als dat het van groot belang is, deze hoofdwaarheid van hetzelve op goede gronden te bewijzen, en tegen ingebragte bedenkingen en twijfelingen te verdedigen. — In de *Inleiding* geeft DOEDES eene soort van korte *historia literaria* van de werken der vroegere zoo wel bestrijders als verdedigers van deze zaak, en bepaalt eindelijk zijnen arbeid, met bijna geheele terzijdestelling van hetgene, dat vroeger zoo wel tegen als voor geschreven is, voornamelijk tot dat, wat daartegen ingebragt is door STRAUSS, in zijn beruchte werk *das Leben* JESU, en door den minder befaamden WEISSE, in zijn geschrift

die Evangelische Geschichte, 1838. Deze keus uit hetgene, dat hier zou kunnen behandeld worden, komt Rec. gelukkig voor, deels omdat men dus het honderdmaal gezegde en gedeeltelijk verouderde niet wederom en wederom te lezen krijgt, deels omdat het alzoo het meest aan de behoeften des tijds beantwoordt. — Even eenvoudig en gepast is ook des Schrijvers hoofdverdeeling, daar hij *eerst* de waarheid van JEZUS opstanding zal bewijzen, en *daarna* derzelver verband met andere hoofdwaarheden des Christendoms aantoonen, zoodat, gelijk hij dezen *introïtus* te regt besluit, »*tota disquisitio respondeat ad quaestionem, quid sit, effecerit efficiatque Sospitatoris in vitam reditus*."

Geleidelijk is ook de manier van behandeling in de twee hoofdstukken van het *eerste* deel, in welker *eerste* DOEDES, in twee afdeelingen, *en* den inhoud *en* de geloofwaardigheid der Evangelische verhalen omtrent de opstanding van JEZUS onderzoekt en beoordeelt, en in welker *tweede* hij de waarheid der zaak, die daarin vermeld is, bewijst en tegen bedenkingen verdedigt. — De inhoud der plaatsen, MATTH. XXVIII: 1—8, MARC. XVI: 1—8, LUC. XXIV: 1—12, JOAN. XX: 1—13, wordt dus achtervolgens kort voorgesteld, en, voor zoo veel tot het oogmerk hier noodig is, door aanteekeningen aan den voet der bladzijden toegelicht. — Bij het daarin doorgaans wèl aangevoerde wil Rec. alleen opmerken: 1. Σεισμὸς, MATTH. XXVIII: 2, wordt hier voor *aardbeving* genomen, gelijk Rec. dit vroeger ook alzoo plagt te nemen; thans echter twijfelt hij, vooral om het onmiddellijk volgende *ἐσείσθησαν*, voor de *ontsteltenis* der wachters gebezigd: tautologie ziet hij hierin zoo zeer niet: eerst wordt in het algemeen gezegd: *Er had* (bij het graf namelijk, waarvan gesproken was) *eene groote ontsteltenis plaats*," waarvan vervolgens de reden wordt opgegeven, »*want een Engel des Heeren*" enz. en dan de uitwerking hiervan op de wachters, met hetzelfde grondwoord: »*en uit vrees voor hem zijn de wachters zeer ontsteld geworden*" enz. — 2. P. 42 beweert DOEDES, dat de jongeling, van wien MARCUS

sprookt, geen mensch was, omdat de vrouwen anders daardaar niet zoo verschrikt zouden geworden zijn: Rec. wil het eerste geenszins ontkennen; doch zou het niet zeer natuurlijk geweest zijn, dat zij, die daar niet anders dan het stille verblijf van eenen doode meenden te vinden, hevig ontstelden, toen zij daar een' jeugdig' levend' man aantroffen? — 3. Ook dat de vrouwen door dien schrik niets tot elkander over het geziene en gehoorde zouden gezegd hebben, (gelijk DOEDES beweert) zal bezwaarlijk uit het oorspronkelijke op te maken zijn, want er staat immers niet: οὐδὲν εἶπον πρὸς ἀλλήλας, of eenvoudig οὐδὲν εἶπον, maar οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον.

In de tweede afdeeling van dit hoofdstuk wordt nu de geloofwaardigheid dier Evangelische verhalen verdedigd tegen de schijnstrijdigheden, die men in dezelve onderling heeft meenen te vinden: deze worden eerst ordelijk opgesomd; vooral wordt op die gelet, waaraan STRAUSS eenig gewigt hecht; en dan worden loffelijke pogingen aangewend, om dezelve zoo veel mogelijk weg te nemen. Vóór alle dingen is echter te regt de meermaals gemaakte, maar altijd belangrijke opmerking herhaald, dat, al ware dit laatste niet geheel mogelijk, de waarheid der groote zaak, waarop het in het verhaal aankomt, nogtans onbetwistbaar zeker kan zijn, en dat men in het aanbrengen van de Bijbelsche geschiedverhalen even liberaal behoort te werk te gaan, als in het vergelijken van die van ongewijde Schrijvers. (In dit een en ander kan Rec. den Verhandelaar, zonder te groote uitvoerigheid, niet op den voet volgen, maar zich nogtans over het geheel zeer wel met hem vereenigen.) — Vervolgens tracht hij te bewijzen, dat er in de bovengenoemde verhalen niets gevonden wordt, dat niet zou hebben kunnen geschieden, en wel bepaald de daarin vermelde verschijning van Engelen; en eindelijk, dat die verhalen van geloofwaardige getuigen hunnen oorsprong hebben. Bij het eerste zou het betoog wel wat bondiger mogen zijn: bij het tweede schijnt niet genoeg onderscheid gemaakt te zijn tusschen de geloofwaardigheid der Geschiedschrijvers en die dergenen, van welke zij die verha-

len hadden. Zou het betoog niet beter gesloten zijn geweest, indien *eerst* bewezen ware de geloofwaardigheid der Schrijvers, als niet gedrukt door strijdigheden of onwaarschijnlijkheden; *daarna* die der getuigen, van welke zij die verhalen hadden; *eindelijk*, dat de groote hoofdzaak, waarop alles aankwam, de opstanding van JEZUS, daardoor tot die voorloopige hooge waarschijnlijkheid gebragt was, die alleen door de verschijning van den Opgestane zelven tot volle zekerheid worden kon?

In het *tweede* hoofdstuk worden nu de bewijzen voor de waarheid der opstanding van JEZUS in oogenschouw genomen, en wel in de eerste afdeeling het *negatieve* bewijs, dat is, dat alle vermoeden van bedrog te dezen aanzien van de Apostelen af te weren is, wegens hun eenvoudig, waarheidlievend karakter, en hunne treurigheid en teleurgestelde verwachting bij den dood van JEZUS, maar ook wegens de zwarigheden, die zich tegen het plegen van bedrog zouden opgedaan hebben, zoo als de handelwijze van den Joodschen Raad, de Romeinsche wacht, en het ledige graf. Hoe veel goeds hier ook, hoewel wat omslagtig, gezegd zij, dat ter zake dienende is, had toch, meent Rec., meer onderscheid moeten gemaakt worden tusschen opzettelijk gepleegd bedrog, om anderen door leugens te misleiden, en zelfbedrog, als de uitwerking eener opgewondene verbeelding: niet het eerste toch, maar wel het laatste schijnen STRAUSS en WEISSE, elk op zijne wijze, den Apostelen aan te dichten. — In 't voorbijgaan merkt Rec. nog op, dat het hem op zeer zwakken of liever op geenen grond voorkomt te steunen, wat DOEDES p. 103, 4 aanneemt, dat de wacht bij het graf dezelfde zou geweest zijn als die bij het kruis; want ἔχετε κουστωδίαν, MATTH. XXVII: 65, kan zeer wel, als door den wrevelig toestemmenden PILATUS gezegd, *imperative* genomen worden, gelijk de volgende werkwoorden: »Hebt eene wacht!" d. i. u zij eene wacht toegestaan! en daarenboven de wacht bij het kruis stond daar immers niet ter beschikking van den Joodschen Raad, maar van PILATUS, en zal ook na den afloop der teregtstelling wel afgelost zijn. Zoo ook, dat de

Hoofdman CORNELIUS en zijne soldaten, *Hand.* X, dezelfde zouden geweest zijn als die bij het kruis, mogt er als eene fictie voor eenen Dichter door, maar als historische waarheid of zelfs waarschijnlijkheid is het onbewijsbaar.

In de tweede afdeeling ontwikkelt nu de Schrijver het *positieve* bewijs, d. i. hetwelk ontleend wordt uit de verschijningen van den opgestanen JEZUS aan zijne aanhangers. Hiertoe somt hij eerst kortelijk op, wat elk Evangelist hiervan vermeldt, om dan de waarheid hieruit op deze wijze te betoogen: 1. De verhalen komen uitmuntend met elkander overeen. 2. Die verschijningen zijn zoodanig, dat zij ons leiden tot geloof aan de genen, die er van getuigen. 3. Zij worden bevestigd door de getuigenis van PAULUS. 4. Er is niets in, dat men te regt zou kunnen zeggen met de wetten der Natuur te strijden. — Wat het *eerste* punt aangaat, worden de schijnstrijdigheden hier op de gewone wijze overeengebragt, en hoofdzakelijk weet Rec. er ook niets tegen in te brengen of bij te voegen; maar *bij het* lezen van de nieuwste bedenkingen, daaruit ontleend, kwam het hem niet alleen voor, dat er in dit opzigt eigenlijk niet veel nieuws onder de zon is, maar ook dat het is, alsof de betwijfelaars der Evangelische waarheid nooit andere verschillende Geschiedschrijvers over eene en dezelfde gebeurtenis gelezen hebben, bij welke zij of op kleinigheden niet zouden zien, of poging doen om het schijnbaar strijdige verstandig overeen te brengen, of althans wegens de kleinigheden niet aarzelen om de groote hoofdzaak voor waarheid te houden, terwijl zij in de Evangelische Geschiedenis geheel het tegendeel doen. En vooronderstellen wij nu eens, dat de Evangelisten, zoo al niet woordelijk, althans hoofdzakelijk in alle kleine bijzonderheden overeenkwamen, zouden die tegensprekers of twijfelaars dan niet, en zelfs met meer schijn van waarheid, zeggen: O! hier heeft voorzeker bedrog of ten minste onderlinge afspraak plaats gehad: elk schreef voor verschillende personen of gemeenten; maar zij zijn vooraf overeengekomen, om naauwkeurig een en hetzelfde, op dezelfde

wijze, hier en daar misschien met eenige verandering in woorden, te verhalen, en alzoo de geschiedenis vooraf zóó te construéren, als zij ze de wereld wilden invoeren? — Om *ten tweede* de waarheid der getuigenissen omtrent de verschijning van den opgestanen JEZUS te staven, handelt DOEDES 1. breedvoerig genoeg over het ligchaam, waarmede, 2. zeer kort over de genen, aan wie JEZUS verschenen is, en meest ter beantwoording van de vraag: waarom niet aan zijne vijanden? 3. over den aard der verschijningen, waarbij het ongegronde en alleen op onbewezene hypothesen rustende der verklaringen van STRAUSS en WEISSE over het geheel goed wordt aangetoond. — De bevestiging van dit een en ander door de getuigenis van PAULUS, 1 *Cor.* XV: 4—7, waarover DOEDES *ten derde* handelt, had, meent Rec., gepast bij n. 2 van het tweede punt kunnen gevoegd worden, en dan beter één geheel uitgemaakt. — Eindelijk *ten vierde* tracht DOEDES tegen STRAUSS en WEISSE te bewijzen, dat er in de opstanding van JEZUS niets is, dat men met regt zou kunnen zeggen tegen de wetten der Natuur te strijden. — Hierna maakt hij, bij korte recapitulatie van het aangevoerde, het besluit op voor de waarheid der zaak, welker verdediging hij op zich genomen had, en waarin Rec. gaarne betuigt zoo veel goeds gevonden te hebben, als men van een jong mensch, die de Akademie verlaat, verwachten kan, al mogt dan ook niet overal die bondigheid van betoog plaats hebben, welke er zou noodig zijn, om de nieuwe helden des ongeloofs of des verre gedreven Scepticismus in hun luchtkasteel te bestrijden, waartoe men met hun gansche wolkenstelsel, waardoor zij het licht der waarheid willen overschaduwen, grondig dient bekend te zijn.

Hierop gaat nu de Schrijver, in het *tweede* en natuurlijk veel kortere deel zijner Verhandeling, p. 182 - 253, over, om *de belangrijkheid der opstanding van* JEZUS *te bewijzen uit haar verband met andere hoofdgebeurtenissen en waarheden van het Christendom*, en wel *vooreerst* met deszelfs *vorige leven*, d. i. met deszelfs *buitengewone lotgevallen*, van de geboorte af, tot den dood toe, met des-

zelfs leer aangaande zijnen eigen persoon, en met deszelfs *wonderwerken*. Hoe hij echter, wat het tweede punt betreft, hierin verband met de zondeloosheid van JEZUS vinden kan, en stellen, dat, indien hij niet opgewekt ware, hij voor zondig zou moeten gehouden worden, betuigt Rec. niet te begrijpen: al ware toch de volstrekte zondeloosheid langs den zuiver historischen weg te bewijzen, (en dan zeker wel niet uit de hier aangehaalde plaats, JOAN. VIII: 46, waar volgens den zamenhang alleen vrijdom van de zonde der leugen bedoeld wordt) dan zou er, naar des Schrijvers redenering, uit volgen, dat JEZUS niet moest gestorven zijn; de physicke dood is immers *per se* geen straf der individuéle zonde: en indien de opstanding bewijs is voor de zondeloosheid, hoe dan met de genen, die door de wondermagt van JEZUS opgewekt zijn? hier geldt dus: wat te veel bewijst, bewijst niets. — Beter gaan de twee volgende bewijzen op uit de overeenkomst der opstanding van JEZUS met zijne gezegden: »Ik ben de opstanding en het leven," en dergelijke, en met zijne voorzeggingen desaangaande: maar het is te verwonderen, dat zij door den Schrijver ook niet aangewend is als bewijs voor de gansche Goddelijke zending van JEZUS, als redding en handhaving zijner eer door God, zijnen Vader, tegen de Joden, die ze miskend en geschonden hadden. — In de *tweede* plaats wordt nu zeer goed het verband aangetoond van de opstanding van JEZUS met *de kort daarop veranderde gemoedsgesteldheid en handelwijze der Apostelen*, en met *de hun overgekomene lotgevallen*, welk een en ander niet anders dan uit de waarheid van deszelfs verrijzenis verklaard kan worden. — Zoo wordt, *ten derde*, de hooge onwaarschijnlijkheid betoogd, dat er zich *eene Gemeente van aanhangers van* JEZUS *uit Jood en Heiden* zou gevormd hebben, zonder dat de ergernis, die zijn kruis bij beide verwekken moest, door zijne opstanding en verdere verheerlijking was weggenomen. — Eindelijk, *ten vierde*, wordt de opstanding van JEZUS uit een dogmatisch en zedelijk oogpunt beschouwd, in haar verband met *onze hoop der toekomende zaligheid*, als *bevestigende onze regt-*

vaardiging voor God, als *beeld van en tevens prikkel tot onze verbetering*, als *onderpand onzer opstanding en onzes eeuwigen levens*. Vooral in dit laatste hoofdstuk vindt Rec. minder eigen grondig betoog des Verhandelaars, dan wel eene stichtelijke uitbreiding van tot dit onderwerp betrekkelijke Paulinische plaatsen: doch hij wil van den jeugdigen Schrijver, die een zwaar, veelomvattend en belangrijk onderwerp ter taak nam, niet te veel eischen, en het vele goede, dat hier gevonden wordt, om eenige zwakke plaatsen niet verkleinen. Liever geeft hij over 't algemeen grooten lof aan het in deze Verhandeling zoo wèl bewerkte, dat het den jongen *Theologiae Doctor* waardig is, en daarenboven in een' goeden en bevalligen stijl voorgedragen wordt, die wel hier en daar eene *amplitudo* heeft, welke men zou willen inkorten, eene zekere *luxuriës*, welke men zou willen besnoeijen, maar die toch een' zeer goeden aanleg toont, en, bij verloop van jaren gewijzigd, aan de vruchten van voortgaande solide studiën eene aangenaamheid geven kan, die voor de zaak der Christelijke waarheid niet anders dan voordeelig kan zijn.

Voorlezingen over de verscheidenheid en de overeenstemming der vier Evangelisten, enz. Door Mr. I. DA COSTA. *Isten Deels 2de, 3de en 4de Stuk. Te Leijden, bij* S. en J. Luchtmans. 1841. *In gr. 8vo.* 250 *bl.* *f* 2-15.

De drie stukken, van welke wij hier in eens eenig verslag willen geven, bevatten den inhoud van vijf Voorlezingen. De zesde, bl. 141—158, heeft ten opschrift: *de vier Evangeliën*. De zevende en achtste zijn ineengetrokken, en handelen over MATTHEUS, bl. 159—236. In de negende en tiende, bl. 237—336, wordt gesproken over MARCUS. Het overige, bl. 337—389, bevat de *aanhalingen en bijvoegsels* op het eerste deel.

Over het algemeen heeft Rec. ook deze Voorlezingen met genoegen gelezen. Zij mogen door den steller eigen-

lijk voor *niet wetenschappelijke onderzoekers* geschreven zijn, zij leveren nogtans ook aan wetenschappelijk gevormde vrienden des Heeren eene belangrijke lectuur, en tevens eene hoogstaangename proeve van DA COSTA's meer dan gewone bekendheid met de gewijde Schriften, van zijnen nadenkenden geest, gemoedelijke stemming, en van de verschillende wegen, langs welke de Eeuwige »niet al»leen aan het eenvoudige berustend geloof, maar ook aan »het geestelijk gezind verstand geeft hetgeen hetzelve be»hoeft op deszelfs wettig grondgebied." Het genoegen der lezing wordt evenwel van tijd tot tijd onaangenaam gestoord door den al te sterken toon, op welken DA COSTA zich uitdrukt over achtingwaardige mannen, die niet in *zijne* beschouwingswijze deelen, en aan wie hij over het geheel *geestelijk verstand* schijnt te ontzeggen. DA COSTA weet toch zeer goed, dat wij allen hier slechts ten deele kennen, en onze inzigten ook, dien ten gevolge, voor gedurige veranderingen vatbaar zijn. Hij zelf staat reeds niet meer overal op dezelfde punten, waar hij vroeger stond; ja hij verklaart zelfs, (b. v. bl. 363) dat hij, door verder nadenken en onderzoek gedurende de uitgave zijner Voorlezingen, van gevoelen veranderd is. Hoe kan hij dan in andere opzigten zóó stellig spreken, als ware hem boven anderen de onfeilbaarheid ten deele gevallen? Wij zouden meerdere voorbeelden van dien aard kunnen aanvoeren; doch wij bepalen ons bij een enkel, hetwelk nog betrekking heeft op het eerste stuk en gevonden wordt bl. 357—360, waar de Hoogl. HOFSTEDE DE GROOT wordt aangevallen en berispt, als miskende hij de Godheid des Zoons; terwijl DA COSTA zelf eigendunkelijk meer in de conclusie brengt, dan in de premissen ligt. Sprekende over JOH. I: 1, zegt hij: »Allereenvoudigst is de rede der weglating van het ar»tikel aan de plaats bij JOHANNES: καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. »Hier is Θεὸς prædicaat en moet alzoo geen artikel heb»ben. — ὁ Θεὸς ἦν ὁ λόγος zou én onzin én wanklank zijn »naar het Grieksche taaleigen. Θεὸς ἦν ὁ λόγος sluit de »hoogste Godheid van den Logos niet uit, maar eigent »Hem die toe, als prædicaat; naar Johannessche, altijd

»verrassende, puntige, diepzinnige zegswijze: *het Woord* »*was* BIJ *God, en* (zelf) *God.*" Vermits DA COSTA te velde trekt tegen DE GROOT's gezegde, dat de Logos, als *Goddelijk persoon*, niet verward moet worden met *de hoogste Godheid*, zoo verkrijgt dit laatste eene te zeer bestemde beteekenis, welke niet in het voorafgaande ligt; ja die, wanneer men ze op soortgelijke gezegden toepast, ongerijmd wordt. Wat zou men toch wel van den uitlegger zeggen, die, ergens lezende: *in den beginne schiep God ook eene vrouw, en de vrouw was bij den mensch, en de vrouw was mensch*, hieruit het gevolg trok, dat *de vrouw* ook *man* was? Dat door het woord Λόγος dezelfde persoon wordt aangeduid, dien JOHANNES elders *den Zoon* noemt, lijdt geen twijfel. Verwisselen wij nu deze beide woorden in de aangehaalde plaats, dan is het: *In den beginne was de Zoon, en de Zoon was bij God*, (den Vader) *en Zoon was God;* en dan eigent het laatste woord, als prædicaat, *den Zoon* wel het deelgenootschap aan de Goddelijke natuur toe, maar onderscheidt hem evenwel tevens niet minder scherp van *den Vader*, als *de vrouw*, hoezeer desgelijks der menschelijke natuur deelachtig, van *den man* onderscheiden is. — Doch wij willen hier over dit onderwerp niet verder uitweiden, maar gaan over tot de onderhavige Voorlezingen zelve.

De zesde toont aan, »dat in *de vier Evangeliën*, bij »groote overeenkomst in de hoofdzaak, eene groote ver»scheidenheid is in het bijkomstige," en handelt voorts over de pogingen, ter oplossing van dit verschijnsel in het werk gesteld. De meeste uitleggers zijn daarbij evenwel uitgegaan van verkeerde gronden, en wel van een beginsel, hetwelk DA COSTA »een beginsel van verlegenheid" noemt. Hij zelf gaat uit van een ander punt; want de zwarigheid wordt gemakkelijk opgelost, door het oog te vestigen op het oogmerk, den aanleg en het karakter van iederen Schrijver. »Onze overeenbrenging (zegt hij, bl. »155) zal dus het resultaat eener hoogst eenvoudige be»werking zijn. Wij hebben hun viertal te beschouwen als »vier stemmen in een muzikaal akkoord; als vier afteeke-

»ningen van een zelfde voorbeeld, doch van uit vier ver»schillende standpunten; vier bewerpen van een zelfde ge»bouw, doch van vier verschillende zijden gezien." — Hierop zou nogtans wel iets aan te merken zijn. Wij willen er evenwel niet bij stilstaan, ten einde voor het volgende eenige meerdere ruimte te behouden.

MATTHEUS, over wien de beide volgende Voorlezingen handelen, is, volgens DA COSTA, dezelfde met LEVI, den zoon van ALPHÉUS, en dus een bloedverwant van JEZUS. »De eenzelvigheid van beiden (zegt hij, bl. 163) blijkt uit »de eenvoudigste vergelijking der drie Evangelisten even »zeker, als b. v. van SIMON JONA's *zoon en* PETRUS." Wijlen vader R. SCHUTTE en anderen zouden dit bezwaarlijk hebben toegestemd. Wij willen nogtans ook hierop niet hechten. Het kenmerkende van zijn geschrift is, dat het is *het Evangelie des Tollenaars*, — echt *Apostolisch*, *Israëlitisch*, en *oorspronkelijk*, of het *Moeder-Evangelie*. Deze hoofdtrekken worden uitvoerig ontwikkeld; doch, is er in die ontwikkeling veel goeds en behartigenswaardigs, er is tevens veel stof tot aanmerkingen en bedenkingen. Enkele uit meerdere, die wij bij eene aandachtige lezing aanstipten, willen wij hier mededeelen.

DA COSTA is meermalen door overdrijving, ten gevolge van een vooraf aangenomen begrip, tot onwaarheid vervallen. Bladz. 176 zegt hij: »Bij MATTHEUS *alleen* is dat »woord der scharen, bij 's Heeren plechtige intrede te Je»rusalem, bewaard gebleven (XXI: 11): *Deze is* JEZUS, »DE PROPHEET *van Nazareth in Galiléa*." Komen dan niet bij LUCAS (VII: 16) en JOHANNES (VI: 14. VII: 70) soortgelijke gezegden voor? — Bl. 178 lezen wij: »Met »de koninklijke heerlijkheid van den Heiland staat voorts »in dit Evangelie in verband zijne *aanbidding*. Van die »aanbidding wordt door MATTHEUS *bij uitstek dikwerf* »eene treffende melding gemaakt; en wel op zulk eene »wijze, en in zulk een zamenhang voor het meest, dat »hier aan *geene bloote Vorstelijke hulde* kan gedacht wor»den, maar de kniebuiging voor JEZUS, in den geest des »Schrijvers, onmiskenbaar zulk een Koning aanduidt, die

»tevens Zoon van God, die, naar de uitspraak beide van »den Propheet en van den Apostel, de EMMANUEL is, »dat is, GOD MET ONS, GOD *geopenbaard in het vleesch.*" Rec. betuigt *die* plaatsen in het Evangelie van MATTHEUS niet te kennen. De Heer DA COSTA gelieve ze dus aan te wijzen. — Bl. 209 wordt gezegd, dat wij bij MATTHEUS »*nergens* naauwkeurige, zelden éénige aanwijzing »vinden van tijdsafstanden." Maar wat is dan de aanwijzing MATTH. XVII: 1 *na zes dagen*, waarvoor LUCAS IX: 28 heeft *omtrent acht dagen*, en die, ook uit dien hoofde, wel eenige opmerking verdiend had? — DA COSTA weet toch anders de strijdigheden in de getalen aardig op te lossen, blijkens de vereffening van het *tweetal* bij MATTHEUS, waar MARCUS en LUCAS slechts van éénen gewagen. De gewone wijze van vereffening noemt hij, bl. 227, *eene verlegene uitvlucht.* Maar zou toch dezelfde benaming niet gebezigd kunnen worden van hetgeen hij hiervoor in de plaats geeft? Bij den bezetene in het land der *Gadarenen* zegt hij (bl. 228): »Onderstel eenvoudig, »dat die bezetene, toen hem de Heer en zijne Apostelen »het eerst ontwaarden, een of ander voorbijganger had »aangegrepen en met hem worstelende was. Zoo is uit de »eerste waarneming der nog niet onderscheide voorwerpen »de *indruk* van den Evangelist-Ooggetuige, en van daar »geheel zijn bericht volkomen verstaanbaar." Bij de genezing van den blinden zoon van TIMEUS, waar MATTHEUS desgelijks van twee blinden spreekt, vindt hij, bl. 232, de oplossing in *den blinde en zijnen geleider*, ofschoon de drie Evangelisten zeggen, dat de blinde *zat*, bedelende, en dergelijke ongelukkigen gedurende dien tijd veelal aan zich zelven overgelaten worden. — Rec. kan niet zeggen, dat dergelijke oplossingen zijn subjectief gevoel beter bevredigen dan de gewone, ofschoon DA COSTA er nog bijvoegt, bl. 229: »MATTHEUS wist zeer goed, »dat zijne *twee* werkelijk slechts één waren geweest. Maar »het was juist de hoogere bedoeling, door *hem*, niet slechts »de waarheid, maar ook het uiterlijk *voorkomen* der zaak »*naar het leven voor te stellen;* terwijl de louter *objectieve*

»zijde van het gebeurde voldoende zou worden toegelicht »door de twee volgende Evangelisten." Hij zelf verklaart toch: bl. 209, dat MATTHEUS »niet zoo zeer beschrijvend als opsommend Evangelist is, en dat de kleine, schilderachtige trekken, die het Evangelie van MARCUS onderscheiden, te vergeefs bij hem gezocht worden." Liever zouden wij met LANGE (*Bijdr. v. Buitenlandsche Godg.* 1ste St. bl. 46) zeggen: »Waarschijnlijk hebben wij aan »de stipte naauwkeurigheid, uit het ambt van MATTHEUS »voortvloeijende, de niet ongewone bijvoeging van een »tweeden persoon of zaak in het eerste Evangelie te dan»ken, den tweeden bezetene, den tweeden blinde, de »ezelin, die met haar veulen medeloopt; terwijl de andere »Evangelisten, aan zulk eene naauwkeurigheid minder ge»woon, zich bij de vermelding der hoofdpersonen bepalen."

Het zou den Rec. niet moeijelijk vallen, op gelijke wijze meer aanmerkingen te maken op het door DA COSTA vrij apodictisch gestelde, inzonderheid omtrent de Bergrede, het Evangelie van MATTHEUS als *Moeder-Evangelie* enz. Hij houdt ze evenwel terug, ten einde niet den schijn op zich te laden, alsof hij zich gezet had om 's mans, veelzins voortreffelijken, arbeid te hekelen. Evenwel meent hij, dat die arbeid nog hoogeren lof zou verdiend hebben, wanneer de bekwame en ernstige man over zeer betwiste punten zich niet zoo stellig en als uit de hoogte beslissende had uitgelaten, en, door te veel te willen zien en bewijzen, niet meermalen te kunstig en alzoo voor onbevangen lezers minder overtuigend was geworden.

Hetgeen trouwens van de Voorlezingen over MATTHEUS gezegd is, geldt evenzeer van de negende en tiende over MARCUS. DA COSTA beweert bl. 241, »dat tegenwoor»dig vrij algemeen, *doch zonder veel onderzoek of naden»ken*," (juist geene lofspraak op onze Hoogleeraren en Doctoren in de Godgeleerdheid) »wordt aangenomen: dat »onze MARCUS, *de zoon van* PETRUS *in het geloof*, één »zelfde persoon zoude zijn met dien JOHANNES, bijge»naamd MARCUS, welken wij herhaalde malen aantreffen »in de *Handelingen der Apostelen* en in de Brieven van

»PAULUS," hetgeen door DA COSTA weêrsproken wordt; ofschoon het evenwel door BOLTEN en FRITZSCHE in hunne schriften over dezen Evangelist met redenen was aangebonden. »MARCUS is zelfs geen Israëliet, (zegt DA »COSTA) maar, naar ik vermoede, *een Romeinsch krijgs»man*, en wel de *godzalige krijgsknecht*, van wien *Hand.* X: 7. gesproken wordt." Wij zeggen hiervan hetgeen de Schrijver bl. 377 van eene andere hypothese zeide: »Het »is eene bloote onderstelling, die noch door het gezag van »goede historische getuigenissen, noch door den aard der »zaak ondersteund worden" (men leze de aangehaalde Ver»handeling van LANGE, bl. 55) »en derhalve even ge»makkelijk worden ontkend als gesteld." — Overigens vindt men ook in *deze* Voorlezingen veel, zeer veel, hetwelk van des Schrijvers scherpzinnigheid, heldere kennis en hartelijk geloof getuigt. En hoewel de steller van deze regelen over het geheel met DA COSTA in zijne beschouwing der Evangeliën op zich zelve en in hunne wederkeerige verhouding tot elkander niet instemt, hij beveelt echter de lezing en bepeinzing van 's mans werk aan ieder, wien het om waarheid te doen is bij de meest gewigtige aangelegenheid, ten sterkste aan; want, ofschoon ook van hem verschillende, zal hij wel van hem kunnen leeren, en tevens hem als eenen voortreffelijken broeder in CHRISTUS lief krijgen.

Iets betreffende 's Heilands Menschwording. *'s Gravenhage*, *bij* H. P. de Swart en Zoon. 1840. *In kl.* 8*vo.* 16 *bl.*

Proeve eener aaneengeschakelde voorstelling der Christelijke Geloofswaarheden. (*De bestaande Nederlandsche Hervormde Geloofsbelijdenis hoofdzakelijk gevolgd.*) *'s Gravenhage*, *bij* H. P. de Swart en Zoon *In kl.* 8*vo.* 83 *bl.*

Een en dezelfde ons geheel onbekende persoon schijnt de

Schrijver van deze beide Stukjes te zijn. In het eerste meent hij te kunnen bewijzen, dat »er in den Bijbel genoegzame gronden bestaan, ter aanneming niet slechts »der mogelijkheid, maar ook der hooge mate van waar»schijnlijkheid eener menschwording van CHRISTUS, *ook »buiten den zondenval*, en wel door middel *eener gewone »geboorte*." Referent stelt alle zulke speculative beschouwingen in gelijken rang met de oude vrage naar den toestand van de menschheid op aarde, indien ADAM niet gezondigd hadde, naar de vereischten van den Middelaar, en dergelijke onderzoekingen naar hetgene, dat kon geweest zijn, welke hem zeer ijdel en nutteloos toeschijnen: er is zoo veel te weten en na te sporen omtrent hetgene, dat werkelijk geweest is, en nog is, en zijn zal, dat wij ons waarlijk met zulke bespiegelingen over het rijk der mogelijkheden van het verledene, dat is doorgaans dat der droomen en hersenschimmen, niet behoeven op te houden. Ref. heeft dus ook geen lust, om de hier aangevoerde meening en bewijzen te toetsen, en houdt het daarvoor, dat dit Stukje wel onder des Schrijvers papieren had kunnen blijven berusten.

Hetzelfde meenen wij te moeten zeggen van het tweede Stukje. In het *Voorberigt* zegt de Schrijver, dat »de »Goddelijke Verbondstrouw de vastigheid is van het Ko»ningrijk der hemelen." De Goddelijke trouw, o ja! maar waarom juist *Verbondstrouw*, en wel, zoo als hij het verder bepaald noemt, de trouw van »een eigenlijk gezegd »Huwelijksverbond"?! Wie weet thans niet, dat *Verbond* in dien zin synoniem is met *Inrigting*, *Schikking*, en dat de huwelijkstrouw, in sommige plaatsen der Profeten, slechts eene zinnebeeldige voorstelling is der betrekking van JEHOVA, als den eenigen waren God, op zijn Beschermvolk *Israël*? En wat reden zou er dus zijn, om dit over te brengen op de Goddelijke inrigting, tot heil der wereld, door JEZUS CHRISTUS tot stand gebragt? wat reden, dat »de vermelding daarvan", gelijk de Schrijver zegt, »eene »voorname plaats zou moeten vinden in eene stelselmatige »voordragt der Christelijke Geloofswaarheden"? wat reden,

om daartoe de oude *Nederlandsche Geloofsbelijdenis der Hervormde Kerk* hoofdzakelijk te volgen; nu eens met alle hare gebreken naar stof en vorm op nieuw woordelijk over te nemen, dan eens haar door velerlei weglatingen, bijvoegingen en veranderingen, eene omgewerkte gedaante te geven, en de gezegde manier van voorstelling niet alleen daarin te vlechten, maar ook het als het ééne hoofdpunt op te geven, om welks gemis in de leer der Hervormde Kerk de Schrijver bl. 68 verklaart, dat »zij, zoo als zij daar ligt, onaannemelijk is"; terwijl het andere een punt is, waarin hij zich met haar niet vereenigt, (bl. 69) namelijk de zoogenaamde onvoorwaardelijke of onontwijkbare voorverordening, als in zijn oog met de H. Schrift strijdig. — Inderdaad het geheel komt Ref. voor als een *ingratus et inglorius labor*, welken hij niet wil navolgen, want dan zou hij ligt een boekje kunnen schrijven, zoo groot als het bovengenoemde: en wat zou het Publiek er bij winnen, dan eene noodelooze herhaling van het reeds lang en dikwijls gezegde? en dus hiermede *punctum finale!*

De geregtelijk-geneeskundige gronden, ter vrijspraak van D. B., beschuldigd van Kindermoord, getoetst door A. H. GOUWE *en* M. LUSINK, *Stads-Heelmeesters en Verloskundigen te Alkmaar (als Experts in dezen gebruikt.) Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. 1840. *In gr. 8vo. IV en* 30 *bl. f* :-40.

Twee redenen hebben, blijkens het Voorberigt, tot de uitgave van dit geschrift aanleiding gegeven. Eene beschuldigde van kindermoord werd vrijgesproken, en dat wel op geregtelijk-geneeskundige overwegingen, in het vonnis voorkomende, geheel verschillende van het gevoelen der in deze zaak zich noemende *Experts*. Ten andere wilden de uitgevers gaarne de geregtelijk-geneeskundige overwegingen in het vonnis ten toets brengen aan hetgeen de wetenschap leert en de ondervinding bevestigt. De aanmer-

kingen, door hen op deze overwegingen gemaakt, hopen zij, dat genoegzaam zullen zijn ter verdediging van hun gevoelen. Het verslag, zeggen de uitgevers, is de aandacht der kunstbroeders ten volle waardig, en zij wenschen, dat zij er meer algemeen op gevestigd moge worden. Wij vooronderstellen het der Schrijveren bedoeling te zijn, dat de aandacht over het algemeen meer bij geregtelijk-geneeskundige onderwerpen moge bepaald worden; iets, hetwelk zoo wenschelijk als noodig schijnt, wanneer men van dezen tak der wetenschap, in ons land, hoort verklaren, dat dezelve zich nu eerst eenigzins begint te verheffen uit den staat van kindschheid, waarin dezelve tot dusverre verkeerde. Een wetenschappelijk Genootschap heeft nog in 1838 eene vraag ter beantwoording voorgesteld, beginnende: »Daar de uitoefening der Geregtelijke »Geneeskunde in ons land voor *aanmerkelijke* verbeteringen »vatbaar is, zoo verlangt het Genootschap, enz. ten einde »in de voor de maatschappij hoogst gewigtige aangelegen»heid eene gewenschte verandering tot stand gebragt te »zien." Zoo verre ons bekend is, werd deze vraag niet beantwoord, en zal misschien ook moeijelijk met goed gevolg beantwoord kunnen worden, want het aanwijzen van leemten staat gelijk met het *veritas odium parit!* Maar laat ons zoodanigen arbeid overlaten aan degenen, die zich daartoe opgewekt zullen gevoelen, die denzelven met kennis van zaken, met een goed gevolg kunnen ondernemen, en dan in elk geval verlichte en niet in een of ander punt gekrenkte beoordeelaars mogen vinden, door de aanwijzing van gebreken in de Geregtelijke Geneeskunde, welke zij zouden meenen zich te moeten aantrekken.

Het onderhavige werkje is een gevolg van de vrijspraak eener beschuldigde van kindermoord, op grond van geregtelijk-geneeskundige gronden, in het vonnis voorkomende, welke niet als zoodanig in het schouwberigt vervat zijn. Zien wij de zaak wèl in, dan komt het gevoelen der *Experts* hierop neder: dat er geene andere reden voor den dood des kinds heeft kunnen gevonden worden dan de sterk toegesnoerde koord om den hals, welke, op zulk eene

wijze bij een *levend* kind aangelegd, den dood onvermijdelijk ten gevolge *moet* hebben, en waaraan zij de sterke congestie (ophooping van bloed) naar het hoofd en den graad van aanvankelijk bederf van dit gedeelte boven dien van het overig ligchaam vermeenen te moeten toeschrijven; zoodat het *Experts* voorkomt, dat het kind, ten gevolge van den door den strop belemmerden terugvoer van het bloed uit de hersenen, aan *beroerte* is overleden. Terwijl de lijkschouwing met regt geprezen is, en onder de tegenwoordige gesteldheid der Geregtelijke Geneeskunde aan velen ten voorbeelde zoude kunnen dienen, zoo schijnen de *Experts* in de gevolgtrekkingen minder gelukkig geweest te zijn; men zou bijna zeggen, dat zij te verre gegaan zijn, en het den verdediger gemakkelijk gemaakt hebben, met zulk een goed gevolg voor zijne cliënte te spreken. Wanneer er meer dan *vermoeden* bestond, dat het kind met de koord ter dood gebragt ware, eerst dan zou men zulk eene gevolgtrekking kunnen maken. Maar in dit geval kan de dood niet enkel en alleen aan zulk eene wijze van handelen toegeschreven worden; het kind kon vooraf wel op eene andere wijze om het leven gekomen zijn, waarop wij straks zullen terugkomen. De toestand, waarin het kind gevonden is, kan ook alleen het gevolg zijn van hetgeen de moeder *later* gedaan heeft, om, door het kind zoo ver mogelijk uit den weg te ruimen, daardoor hare schande te bedekken. De vraag is hier niet zoo zeer, of het kind na de geboorte heeft *geleefd*, als wel, of het *geworgd* is, of op andere wijze het leven verloren heeft. In dit andere geval kan de moeder niet van verzuim vrijgepleit worden; het kind kan gezegd worden door hare zorgeloosheid, met of zonder opzet, het leven te hebben moeten derven, maar zij heeft het kind niet dadelijk ter dood gebragt. Laat het ook niet *waarschijnlijk* zijn, dat de moeder nagenoeg bewusteloos heeft gelegen, en het kind gedurende een half uur onverzorgd is gebleven, (Rec. treedt kieschheidshalve in geene bijzonderheden) *onmogelijk* en zonder voorbeeld is dit niet en de ondervinding strijdt er niet tegen. Deze tijd is meer dan toereikend, om

een kind te doen sterven, althans het stellig in den schijndood te doen overgaan. Gewaagd komt het ons ook voor, de gevonden *congestie* (indien men uit de lijkschouwing kan opmaken, dat zij bestaan heeft) met hare gevolgen alleen aan den strop te willen toeschrijven. De *Experts* toch hebben reeds in hun Rapport, bl. 8, gezegd, dat de hersens reeds zoodanig door bederf waren aangetast, dat zij tot een naauwkeurig onderzoek ongeschikt waren, en het vooral ondoenlijk was, om te onderzoeken, of er eenig *extravasaat* (uitgestort bloed) op de *basis* (den bodem van het bekkeneel) aanwezig was, door soms aanwezige verbreking der hersenboezems, (beter: uitstorting van bloed in de hersenholligheden) hetwelk bij de algemeene sterke opvulling der bloedvaten van het hoofd zeer waarschijnlijk was. Hoe kan nu bij zulk eene gesteldheid met eenige zekerheid uitspraak gedaan worden in eene zaak, waar met eene stellige uitspraak het leven gemoeid is. Wat nu de onderzochtste deelen aan den hals betreft, de bevondene veranderingen behoeven niet toegeschreven te worden aan eene nog bij het leven plaats gehad hebbende omsnoering; de koord, onmiddellijk na den dood om den hals gelegd, en de zwaarte der steenen, moesten dezelfde uitwerking hebben, of dit bij het leven geschied ware. Hoe de beschuldigde aan het touw gekomen is, of dit toevallig met de steenen ter plaatse aanwezig, dan voorbedachtelijk vooraf reeds daar neêrgelegd was, dit behoort niet tot de bemoeijingen der geregtelijk-geneeskundigen. Eenigzins gewaagd schijnt ook de aandrang, of liever de wijze, hoe de *Experts* hun gevoelen omtrent den dood van het kind trachten te bevestigen. Daartoe zoude strekken de *echymosis* ter plaatse van de koord, en verder het afzijn van ieder verschijnsel of kenteeken, dat als oorzaak of gevolg van een' natuurlijken of op eene andere wijze gewelddadigen dood kon beschouwd worden. Ter ontlasting van de beschuldigde zoude men hiertegen zeer wel in het midden kunnen brengen, dat een pasgeboren kind, ook in de maand Junij, echter in den nacht of morgenstond, gedurende een half uur, zonder eenige verzorging, naakt en

geheel aan zichzelf overgelaten, door koude sterven kan; het zij dat door de koude het pas ontwikkelde leven, het zenuwleven verlamd wordt, of ook door terugdrijving van het bloed naar de ademhalingswerktuigen en hersenen deze deelen als met bloed overstelpt en onwerkzaam worden. Men vergete toch niet, dat de ademhaling bij het geboren kind zich wel plotseling instelt; maar dat zij in dat oogenblik niet volledig ontwikkeld is en elke eenigzins belangrijke tegenwerking of stoornis haar spoedig wederom geheel onderdrukken en doen staken kan.

Zonder in eenig opzigt partij te willen trekken tegen de Heeren *Experts*, aan wier behoorlijk onderzoek wij, gelijk reeds gezegd is, alle regt laten wedervaren, kunnen wij ons echter in zoo verre wel vereenigen met den verdediger der beschuldigde, dat, ook aannemende dat het kind *levend geboren* is, hetwelk zeer waarschijnlijk is, het evenwel niet bewezen is, dat het *vermoord* was, daar het zeer mogelijk is, dat het na de geboorte, door eenig toeval, was gestorven. Met de Schrijvers kan men zeggen: »Regt jammert het ons, dat wij bij het voordragen der »pleitrede niet tegenwoordig geweest zijn, ten einde te »hebben kunnen hooren, hoe de verdediger uit deze Schrij»vers, (bl. 24 genoemd) die ons in het geheel niet vreemd »zijn, dat resultaat heeft weten te trekken, of althans bij »den Regter, die waarschijnlijk daarop zijne geneeskundige »overwegingen in het vonnis heeft gegrond, ingang heeft »kunnen vinden."

Maar wij zouden, dus voortgaande, te uitvoerig worden. Naar onze overtuiging het geval, zoo als het in geschrifte voor ons ligt, beoordeelende, zouden wij bescheidenlijk van oordeel zijn, dat de Regter te veel heeft toegegeven aan het denkbeeld, dat het kind *niet levend* zoude geboren, of *in de geboorte* kon *gestorven* zijn, welk gevoelen door de *Experts*, indien al niet wederlegd, toch zoo verzwakt is door derzelver gronden, dat het meer dan waarschijnlijk is, dat het kind *na de geboorte nog geleefd* heeft. Van den anderen kant zijn echter ook de *Experts* te verre gegaan, en hebben zij *niet bewezen*, dat de *dood*

van het kind door de *toesnoering van den hals* is te wege gebragt. Waarschijnlijk hebben hier niet vele oorzaken zamengewerkt, gelijk wij boven reeds vermeld hebben; maar *onmiskenbare en zekere kenteekenen* van *beroerte*, of laten wij zeggen van bloedsoverstelping, uitstorting van bloed, enz. zijn hier niet voorhanden. De verschillende wijzen van sterven van pasgeborene kinderen, bl. 28, hebben toch geene zulke eigendommelijke kenteekenen, dat er niet naar de wijze van sterven zoude kunnen *gegist* worden, vooral wanneer men omtrent den waren aard van den dood, om bijzondere redenen, niet naar waarheid ingelicht wordt. Werktuigen, die reeds in bederf zijn overgegaan, kunnen omtrent derzelver vroegeren waren aard niet met zekerheid beoordeeld worden. Aan zeer vele bedenkingen is tevens de oordeelvelling der *Experts*, bl. 29, onderhevig: »Welk een lang tijdsbestek men hier ook »zoude willen gissen, is het toch zeker, dat dit niet zoo »lang heeft kunnen zijn, dat het kind daardoor zoude zijn »gestorven." Daarentegen kan men zich met de laatste gevolgtrekking zeer wel vereenigen: »Maar (bl. 29) ook »dwingen ons de bekende omstandigheden, die vóór, (?) »gedurende (?) en na de bevalling hebben plaats gehad, »om hier eene snelle en zeer voorspoedige bevalling te »moeten aannemen."

Omtrent eene en andere meer verloskundige aanmerking weidden wij met voordacht niet uit, omdat dit Tijdschrift in te veler handen komt.

De mededeeling van dit geval is als eene belangrijke bijdrage tot de Geregtelijke Geneeskunde te beschouwen, en de *Experts* hebben der wetenschap daardoor eene dienst bewezen.

Verhandeling over VONDEL *en* SHAKSPEARE *als Treurspeldichters. Door* K. SIJBRANDI. *Uitgegeven door* TEYLER'S *tweede Genootschap. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1841. *In gr. 4to.* 220 *bl. f* 2-80.

De voor ons liggende, met goud bekroonde Verhandeling

strekt ter beantwoording der vraag door TEYLER's tweede Genootschap uitgeschreven, waarbij verlangd werd: eene aesthetisch-critisch vergelijkende beschouwing van SHAKSPEARE en VONDEL als Treurspeldichters, zoo ten aanzien van oorspronkelijkheid, als van gepaste navolging der oude *tragici*. Deze vraag schijnt ingewikkeld te vooronderstellen, dat beide Dichters de oude *tragici* gekend en in mindere of meerdere mate nagevolgd hadden; iets, 't geen ten aanzien van SHAKSPEARE moeijelijk te bewijzen zou zijn. Ook is er tusschen VONDEL en SHAKSPEARE ongetwijfeld te veel verschil, om uit eene vergelijkende beschouwing veel licht te verwachten; het zijn, om ons dus uit te drukken, *incommensurabele* grootheden.

De Schrijver, wiens Verhandeling met goud bekroond is, en die overal blijken geeft van zijnen goeden smaak, helder verstand, en uitnemende geschiktheid, om over dramatische kunst te oordeelen, heeft, zoo als duidelijk uit zijn antwoord blijkt, deze zwarigheden zeer wel ingezien. Hij geeft dus eigenlijk meer eene beschouwing van VONDEL en SHAKSPEARE, als Treurspeldichters elk in 't bijzonder beschouwd, dan wel eene vergelijking tusschenbeiden. Hoe het zij, de opgevers der vraag waren met het antwoord tevreden, en wij mogen onze Letterkunde gelukwenschen, dat zij, door het uitschrijven dezer vraag, een zoo welbewerkt en keurig opgesteld geschrift hebben uitgelokt.

In de Inleiding geeft de Heer SIJBRANDI twee wijzen van beschouwen op, om over de meerdere of mindere waarde van letterkundige voortbrengsels te oordeelen. Men kan zich, namelijk, eerst een volmaakt beeld, een ideaal vormen van datgene, wat deze of gene soort van letterkundige voortbrengselen behoort te kenschetsen, en daaraan, als aan eenen volmaakten maatstaf, de meerdere of mindere voortreffelijkheid van eenig product dier soort toetsen. In het afgetrokkene beschouwd, is deze toets de eenige ware. Maar men kan ook, in de tweede plaats, letten op den tijd en de omstandigheden, waarin een Schrijver leefde, op den toestand der beschaving van zijne landgenooten, in één woord op al, wat tot zijne vorming heeft bijgedragen. Bepaalt de eerste wijze van beschouwen de volstrekte waarde van het *kunstwerk*, de tweede is onmisbaar, om de verdiensten van den *kunstenaar* onpartijdig te schatten. Beide deze wijze van beschouwen en beoordeelen moet men gevolgelijk vereenigen, wan-

neer men de verdiensten van twee verschillende Schrijvers met elkander wil vergelijken. Ter beslissing van datgene wat het Treurspel kenmerkt, bedient de Schrijver zich van de bepaling van den Hoogleeraar P. VAN LIMBURG BROUWER: »Het Treurspel is een ernstig dramatisch dichtstuk, 't welk »in eene belangrijke gebeurtenis het menschelijk lijden voor»stelt, met oogmerk om ons medelijden met anderen en het »bewustzijn van onze eigene afhankelijkheid van dergelijke »of andere ongelukken doelmatig te wijzigen." Met den ernstigen aard van het Treurspel is het, zijns oordeels, echter niet onbestaanbaar, dat er eene korte en toevallige afwisseling van den treurtoon met den luchtiger en vrolijker toon van het Blijspel plaats hebbe. Hij ontkent niet, dat die vereeniging wansmaak is, maar zij neemt den eigenlijken geest van het stuk niet weg. De algemeene indruk van het geheel beslist, of het den naam van een ernstig dichtstuk verdient, of dien onwaardig is. Wanneer men aan het einde gekomen is, zal de indruk van het niet tragische als onwillekeurig verloren zijn, en de indruk van het tragische alleen bleef overig. — Voorts is het miskenning van den waren aard des Treurspels, wanneer men van hetzelve zedekundige leeringen verwacht. Medelijden en vrees wèl te besturen, tot veredeling van het hart, is het eenige zedelijke doel, 't welk men aan het Treurspel mag toeschrijven.

Na de Inleiding, waarvan wij den hoofdzakelijken inhoud hebben opgegeven, gaat SIJBRANDI tot de behandeling van zijn eigenlijk onderwerp over. Het eerste Hoofdstuk handelt over VONDEL en zijne Treurspelen en is het uitvoerigste behandeld (bl. 15—122). De Schrijver leert ons de omstandigheden kennen, die op VONDEL's vorming invloed hebben gehad, schetst de geschiedenis van het Nederduitsche Tooneel, en de hoogte, of liever de laagte, waarop het stond, toen VONDEL optrad, en doet ons de redenen kennen, waarom slechts weinige van zijne stukken ten tooneele werden gevoerd. (Hoe verschillend is ook hierin wederom VONDEL van den tooneelspelenden Engelschen Treurspeldichter!). Bij de beoordeeling van VONDEL's Treurspelen bepaalt zich onze Schrijver alleen bij de oorspronkelijke stukken, zonder opzettelijk over zijne vertalingen te spreken. Hij toont aan, hoe VONDEL naar de wetten en regelen, die aan het Grieksche Treurspel ontleend waren, vol-

gens de voorschriften van ARISTOTELES, zijne Treurspelen trachtte in te rigten, en haalt hierbij de Voorrede van den *Jeptha* aan. Wat de keuze der onderwerpen betreft, VONDEL ontleende vele aan de bijbelsche geschiedboeken, welke keuze de Heer SIJBRANDI met vele gronden verdedigt. [Wanneer de Schrijver zegt, dat de geschiedenis van het Nieuwe Verbond VONDEL tot geen enkel stuk de stoffe heeft opgeleverd, (bl. 26) dan is dit een kleine misslag, waar hij voor een oogenblik den *Peter en Pauwels* vergat, een, gelijk hij later zegt, als Treurspel hoogst gebrekkig stuk (bl. 34)]. In deze en ook in de andere onderwerpen zijner Treurspelen vindt men doorgaans dat tragisch ernstige karakter, hetwelk een der hoofdvereischten van een waar Treurspel is. In den *Lucifer* gaat het tooneel buiten den kring der menschelijke gewaarwordingen om; hier is geene menschelijke deugd, geene menschelijke boosheid, geen menschelijk lijden; en daarom is dit voortbrengsel, hoezeer een meesterstuk der poëzij, niet als een gewoon Treurspel te beschouwen. In den *Palamedés*, waarmede SIJBRANDI hoogelijk is ingenomen, is VONDEL het naast bij het Grieksche Treurspel gebleven.

De navolging der oude *tragici* meent de Schrijver te regt bij VONDEL minder in enkele plaatsen angstvallig te moeten opzoeken, dan in den gang en aanleg van het geheel zijner Treurspelen. Intusschen kende VONDEL het Grieksche Treurspel slechts gebrekkig, vooral uit ARISTOTELES; en, terwijl hij zich bij enkele stukken met eene Latijnsche vertaling behielp, had hij zeker het meest van allen den Latijnschen *tragicus* SENECA bestudeerd. De navolging der Ouden blijkt vooreerst in de eenvoudigheid van plan, de vermijding van ingewikkeldheid der fabel. De Schrijver toont dit nader aan door eene vergelijking tusschen VONDEL's *Maria Stuart* en het Treurspel van SCHILLER over hetzelfde onderwerp. Gewoonlijk voert VONDEL ook slechts een gering getal personen ten tooneele. Wat de invoering der Reijen in VONDEL's Treurspelen betreft, het valt niet te ontkennen, dat hij de bedoeling en beteekenis van den Griekschen Rei niet begrepen heeft, en dat de Reijen bij hem zelden met het stuk zoo zijn zamengeweven, dat zij niet gereedelijk zouden kunnen worden gemist. Hunne taak bepaalt zich gewoonlijk tot het opzingen van lierzangen tusschen ieder bedrijf der handeling, welke als dichtstuk-

ken dikwerf eene hooge waarde hebben en onder de verhevenste voortbrengsels zijner *Muse* behooren. Ook de verschillende eenheden, die door ARISTOTELES als wetten zijn vastgesteld, beschouwde hij als onmisbare vereischten van zijne Treurspelen. De eenheid van plaats vatte hij nogtans geheel anders op dan de *Grieken*. Deze kenden onze eigenlijk gezegde Schouwburgen niet; ons tooneel met deszelfs kunstigen toestel, waardoor de gemakkelijke verwisseling onzer schermen wordt te weeg gebragt, was hun vreemd. »Hun tooneel stond dus noodzakelijk onverwrikt vast op de »plaats, die zij eenmaal als de schouwplaats der handeling »hadden gekozen. De Rei, die het tooneel geen oogenblik »verliet, maakte het ook onmogelijk, om aan verschillende »plaatsen te denken," (bl. 53). In zulken strengen zin vatte VONDEL de eenheid van plaats geenszins op. »Men moge »zeggen wat men wil, dat gedurig verplaatsen der verbeel»ding is eene minder voordeelige zijde van het gemis der »eenheid van plaats, dat overigens voor den Dichter zeker »ook zijne gunstige zijde heeft, omdat het hem de schikking »en bijeenbrenging der personen gemakkelijk maakt. Men »moge door pracht van decoratiën die tooneelveranderingen »luister bijzetten en bijval doen erlangen, ik acht ze voor »den indruk van het geheel schadelijk. Ik houd het daar»voor, dat een Treurspel meer afwijkt van het ideaal der »volkomenheid, naarmate het meer die volstrekte eenheid »van plaats uit het oog verliest," (bl. 56.)

Het is nu een algemeen aangenomen gebruik, dat elk Treurspel bestaat uit vijf bedrijven. Deze verdeeling is willekeurig en niet in den aard van het Treurspel gegrond. VONDEL meende, dat zij onmisbaar was, en heeft daardoor in den uitwendigen vorm zijner Treurspelen dikwerf, zoo als de Schrijver met oordeelkundige proeven staaft, eene hoogst gebrekkige afbreking der bedrijven, waarin hij zijne Treurspelen verdeelt. »Eenvoudiger was zeker de verdeeling van »ARISTOTELES, wanneer hij, behalve den Rei, slechts drie »deelen in een Treurspel onderscheidde, den *prologus*, van »den aanvang des stuks af tot aan den eersten reizang, de »*episode*, van daar tot aan den laatsten zang van het koor »loopende, en den *exodus* of het slot, dat de ontknooping »behelst," (bl. 62). In deze drie deelen is de geheele ontwikkeling van het onderwerp begrepen. Het eerste moet de belangstelling van den aanschouwer wekken en de uiteenzet-

ting van het onderwerp bevatten. Tot deze inleiding behoort veel kunst en tact, om den aanschouwer ongedwongen te stemmen voor hetgeen hij in 't vervolg te wachten hebbe. VONDEL heeft dikwerf de taak dezer *expositie* aan bovenaardsche of helsche wezens opgedragen, waarover onze Schrijver hem teregt gispt. Gepaster is het, dat hij in andere stukken den held van het Treurspel in eene alleenspraak al datgene doet vermelden, wat tot regt begrip van het onderwerp, tot verplaatsing in de bijzondere omstandigheden, waarin hij zich bevindt, vooraf dient gezegd te worden. (*Palamedes*, *Gijsbrecht van Aemstel*). Intusschen zijn deze alleenspraken te gerekt, ook door vermelding van bijzonderheden, die met het stuk zèlve in weinig verband staan. Dramatischer is de wijze, waarop in *Maria Stuart* de behandeling van het onderwerp wordt voorbereid (een gesprek tusschen den biechtvader en MELVIN, den hofmeester der gevangene Koningin); nog meer is zulks het geval in *Jeptha* en in de *Batavische Gebroeders*, in welk laatste stuk van den aanvang af gang en leven is. De behandeling der *expositie* is dus bij VONDEL zeer ongelijk. In de *episode*, de trapswijze ontwikkeling van de stof, en de ontknooping of *exodus*, die SYBRANDI in zijne beschouwing vereenigt, bepaalt hij zich hoofdzakelijk bij *Joseph in Dothan*, *Jeptha*, *Palamedes* en *Gijsbrecht van Aemstel*. Hij toont aan, hoeveel voortreffelijks er in den eenvoudigen gang van het plan over het geheel valt op te merken, en hoe ook VONDEL daarin de Ouden navolgde, dat het slot verschilt na de gewone ontknoopingen der latere Treurspelen. »Naarmate het »onderwerp ingewikkelder is geworden, naarmate er meer »*intrigue* of verwarring is ingebragt, en de nieuwsgierigheid »om te weten hoedanig het einde zijn zal, meer is geprik»keld, is ook de poëzij van minder belang geworden. Wan»neer het lot van den held of de heldin is beslist, zoo valt »er niets meer te zeggen, zoo is er niets, wat meer belang »inboezemt. Anders was het bij de Ouden. De eenvoudig»heid van de fabel spande de nieuwsgierigheid veel minder; »ja, zelfs de onderwerpen, die bij voorkeur werden behan»deld, waren zoo algemeen en in alle hunne bijzonderheden »bekend, dat er als 't ware geene nieuwsgierigheid naar den »afloop kon bestaan. Het was bij hen geheel dichterlijk ge»not, en met welgevallen vertoefden zij bij de beschouwing »van den toestand, waarin de *exodus* de handelende personen

»had gebragt," (bl. 81, 82). De verandering en omkeer der gewaarwordingen en aandoeningen van *Filopaje* b. v. in het laatste bedrijf van den *Jeptha* maken een' diep tragischen indruk, wanneer men haar bij den aanvang vol blijde verwachtingen en in het gevoel van vreugde over haren zegepralenden echtgenoot en gelukkig ontwikkelde dochter heeft hooren juichen. SYBRANDI maakt hier ter plaatse op eenige gebreken opmerkzaam, die VONDEL's Treurspelen ontsieren; zoo als de gerekte zamenspraken, waarin dikwerf twee personen beurtelings eenen regel zeggen, waarin hij veelligt de Spreukrijkheid van EURIPIDES zocht na te volgen, de ongepaste bijvoegsels, en het veronachtzamen van het kostuum des tijds.

In karakterschildering heeft VONDEL veel uitstekends geleverd. SYBRANDI toont zulks vooral uit den *Jeptha*, door de karakters van *Jeptha* zelven, van *Filopaje* en *Ifis* in het licht te stellen, waarbij hij rijke aanhalingen van verschillende plaatsen inlascht; voorts uit den *Gijsbrecht* en den *Palamedes*. Het valt evenwel niet te ontkennen, dat VONDEL zich over het algemeen »daarbij slechts van groote trek»ken bediende en dat de fijnere *nuancen* van het mensche»lijk karakter minder onder zijne opmerking vielen," bl. 113. De karakters zijn te weinig geindividualiseerd. Het zijn meer studiebeelden dan portretten.

Eenige beschouwingen over de poëzij van VONDEL's Treurspelen maken het slot uit van dit eerste Hoofdstuk. Heerschappij over de taal, gemakkelijke versificatie, beeldrijke schildering merken wij gedurig bij hem op, en het ontbreekt onzen Schrijver niet aan overvloed van proeven, om tot bewijs daarvan te kunnen aanhalen. Het tweede Hoofdstuk handelt over SHAKSPEARE en zijne Treurspelen (bl. 123—208). De Schrijver ziet zich hier op een geheel ander veld verplaatst. »Van het klassieke Treurspel gaan wij over tot het »romantische, van de naauwgezette inachtneming van alle »vastgestelde regelen en wetten tot de vrije, ja losbandige »veronachtzaming van alle bepalingen," (bl. 123). Om SHAKSPEARE onpartijdig te beoordeelen, is het nog meer, dan bij VONDEL, noodig, vooraf het oog op zijne geschiedenis, op zijnen tijd en deszelfs letterkunde, vooral met betrekking tot het tooneel, te vestigen. De Schrijver deelt dan in de eerste plaats beknoptelijk de weinige bijzonderheden mede, die ons uit het leven van SHAKSPEARE be-

kend zijn. Vervolgens werpt hij een' blik op de voorgangers van SHAKSPEARE en de gebrekkige voorbeelden, die hij bij zijne verschijning onder zijne landgenooten vond. »SHAKSPEARE kende de klassieken niet, ofschoon hij misschien eenige vertalingen hunner historische Schrijvers had »gelezen, en daaruit zijne wezenlijk getrouwe schildering »van de zeden en gewoonten der *Romeinen* ontleende, die »wij in zijnen *Coriolanus* en *Julius Caesar* bewonderen," (bl. 130).

Tot eene beoordeeling van SHAKSPEARE's stukken overgaande, gevoelt de Schrijver de moeijelijkheid, om eene juiste schifting te maken tusschen diegenen, welke tot zijn eigenlijk onderwerp behooren, en die, welke daarvan moeten worden uitgesloten. »Men kan de stukken van SHAK»SPEARE in drie soorten verdeelen, in Blijspelen, in histo»rische stukken en romantische Treurspelen. De onder»scheiding tusschen deze beide laatste soorten heeft hare »eigenaardige zwarigheid. In de Historiestukken komt dik»wijls niet weinig *tragisch* voor, en in de romantische »Treurspelen is de ingewikkeldheid en uitgebreidheid van »het onderwerp dikwijls zoo groot, dat zij daardoor schier tot »de Historiestukken zouden worden teruggebragt," (bl. 131). Eenigzins willekeurig komt het ons voor, dat de Schrijver de historiële stukken voorbijgaat, om zich enkel tot de romantische te bepalen, hoezeer het door den rijkdom der stof noodig was, zich hier eenigermate te beperken.

Het eerste, wat hier onderzocht wordt, is, in hoever de stukken van SHAKSPEARE ernstige dramatische dichtstukken verdienen genoemd te worden. Als stellig gebrek moet worden aangemerkt, dat de poëtische gedurig met den prozastijl wordt afgewisseld. Hiermede staat in verband een even afwisselende overgang van den ernstigen tot den vrolijken en luimigen toon. Men zou dit ten onregte willen verdedigen met de opmerking, dat ook in het menschelijke leven ernst en vrolijkheid elkander gestadig afwisselen. Het Treurspel is iets anders dan eene getrouwe kopij der werkelijkheid; het is dichterlijke beschouwing des levens, *μιμησις βελτίονων*. Wij kunnen dat gebrekkige in SHAKSPEARE wel uit de omstandigheden, waarin, en het publiek, waarvoor hij schreef, verklaren en verontschuldigen, maar prijzen kunnen wij het niet, zoo wij ons niet door onberedeneerde vooringenomenheid willen laten wegslepen. »Maar

»hoe moeten wij nu deze afwisseling van poëzij en proza, »van hoogen ernst en vrolijke luim beschouwen? Is zij van »dien aard, dat ons besluit zijn moet: de stukken van SHAK»SPEARE kunnen den naam van Treurspelen niet dragen, »omdat zij niet aan het eerste vereischte voldoen en geene »*ernstige* dramatische *dichtstukken* zijn?" (bl. 136.) De Schrijver meent, dat dit zeer onbillijk zou wezen. Het is hier slechts de vraag, hoedanig de doorgaande en algemeene indruk van het stuk is. En wanneer wij dan de lezing van den *Hamlet*, den *King Lear*, den *Macbeth*, den *Othello* geëindigd hebben, de ernstige indruk zal bij ons niet ontbreken, (bl. 137.) Slechts voor een oogenblik kan onze aandacht zich bij de vrolijker tooneelen bepalen. Waren zij er niet, SHAKSPEARE had zuiverder, volmaakter Treurspelen vervaardigd, maar zij alleen kunnen hem den roem van Treurspeldichter niet betwisten.

Wat de *eenheid* van onderwerp betreft, het zoude onbillijk zijn, zoo wij SHAKSPEARE's Treurspelen aan regels wilden toetsen van het hem onbekende Grieksche Treurspel. In zijne beste stukken nogtans bestaat inderdaad eenheid van onderwerp, ofschoon die eenheid geheel anders is gewijzigd dan in het klassieke Treurspel. Ook bij hem is het onderwerp ontwijfelbaar één, maar het is slechts in al zijne deelen en onderdeelen ontwikkeld, van de eerste voorbereiding tot de laatste gevolgen. Zulks ziet men b. v. in den *King Lear*, nog meer in den *Romeo and Juliet* enz. Eenheid is bij hem bewaard, maar zij is geheel anders gewijzigd en in ruimer zin genomen, dan bij de Ouden.

De indruk, dien SHAKSPEARE's beste stukken maken, is ongetwijfeld diegene, welke in 't algemeen door het Treurspel wordt uitgewerkt. Het Medelijden en de Vrees worden door dezelve levendig opgewekt. Niettegenstaande noodelooze ijselijkheden dikwerf zijne stukken ontsieren en tooneelen van ruwheid en wreedheid ons gevoel beleedigen, is de indruk van vele inderdaad echt tragisch.

Wat de behandeling van het onderwerp betreft, de verdeeling der Treurspelen in vijf bedrijven is bij SHAKSPEARE nog ongerijmder dan bij VONDEL. Eene scheiding van het onderwerp in *prologus*, *episode* en *exodus* kwam bij den Engelschen Dichter niet te pas. Al wat tot de inleiding behoort, maakt bij hem een deel uit van de behandeling van het stuk zelve. Het eerste bedrijf van den *Hamlet* heeft nog

het meeste van de eigenschappen van een' *prologus*, volgens de bepaling van het klassische Treurspel, (bl. 149.) De ingewikkeldheid der fabel, door overtollige, den gang der hoofdgebeurtenis storende voorvallen, doet hem dikwerf ver van het spoor der eenvoudigheid afwijken. Zulks wordt door den Schrijver uit den *Hamlet* aangewezen. Veel geregelder is de ontwikkeling in den *Macbeth* en den *Othello;* vooral in het laatste stuk is meer orde en regelmaat, dan wij in de meeste van SHAKSPEARE's Treurspelen vinden. »Op de ontknoopingen zijn doorgaans dezelfde aanmerkingen »te maken als op den algemeenen inhoud der stukken. Zij »zijn te vol; er gebeurt daarin te veel, wat eigenlijk on»noodig is. Die vierdubbele moord in den *Hamlet* moge »eenigzins gewettigd worden, omdat de schuldigen moesten »vallen, en eerst door den dood van LAËRTES het geheele »misdrijf kon aan den dag komen; maar waartoe in den *Ro»meo and Juliet* eerst nog de moord van Graaf PARIS? Waar»toe in den *Othello* de moord van EMILIA? In den *King »Lear* blijft schier niemand over," (bl. 161). Tot de juistheid der ontwikkeling behoort ook de getrouwheid aan het kostuum der tijden en volken, die ten tooneele worden gevoerd. In zijne stukken, uit de Romeinsche Geschiedenis ontleend, bespeurt men, gelijk wij reeds opmerkten, eene verwonderlijke getrouwheid in de schildering van zeden en gewoonten; maar in de meeste stukken zweefde hij onbeteugeld in het gebied der verbeelding rond, zonder zich om den tijd der gebeurtenis, dien hij dikwerf niet eens juist bepaalde, eenigermate te bekommeren.

Vond de Schrijver in de voorafgaande beschouwingen bijkans meer stof tot berisping dan tot lof, thans, overgaande tot de karakterteekening in de Treurspelen van SHAKSPEARE, staat hij op een uitgestrekt veld voor de rijkste schoonheden. Teregt meent hij in uitstekende karakterteekening de groote voortreffelijkheid van SHAKSPEARE's Treurspelen te moeten zoeken, (bl. 163). Hij toont dit in eenige proeven, vooral in HAMLET, waaromtrent hij met GOETHE instemt, dat de Dichter »*eine grosse That, auf eine Seele gelegt, die der That nicht gewachsen ist*," heeft willen schilderen, andere beschouwingen van GOETHE en SCHLEGEL met oordeel wederleggende, (bl. 170). Eveneens ontleedt hij de meesterlijke trekken, waarmede SHAKSPEARE MACBETH en zijne echtgenoote, en de bekoorlijke karakters van JULIET en DESDE-

MONA, evenzeer als de afzigtelijke boosheid van dien »*honest* IAGO," met onbegrijpelijke buigzaamheid van talent heeft weten te schetsen. Wij beamen het ten volle, wanneer de Schrijver SHAKSPEARE, om zijne kennis van het menschelijk hart en deszelfs togten en aandoeningen, de studie waardig acht van allen, die er belang in stellen, om den mensch te leeren kennen.

Om eindelijk de poëzij van SHAKSPEARE billijk te beoordeelen, behoort men onder 't oog te houden, dat SHAKSPEARE zelf misschien geen van zijne stukken in het licht heeft gegeven, en nalatig schijnt geweest te zijn, om voor zijnen roem als *auteur* te zorgen; na zijnen dood eerst werd er van zijne stukken door tooneelspelers eene uitgave bezorgd, en wij begrijpen hieruit ligtelijk, hoe SHAKSPEARE in vele opzigten gebrekkig tot ons gekomen is, (bl. 196). Min gepaste keuze van beelden, zekere gezwollenheid en gemanierdheid zijn echter gebreken, waarvan men hem met deze verklaring niet kan zuiveren. Zij worden echter rijkelijk opgewogen door rijkdom van gedachten en groote dramatische schoonheden; terwijl toon en gang der verzen zich geheel voegen naar het onderwerp, nu eens liefelijk en zoetvloeijend, dan weder kort en krachtig.

Het derde Hoofdstuk behelst eene korte slotsom van het voorgaande, (bl. 209—220.) In onze beoordeeling geheel den gang der Verhandeling gevolgd en beknopt al de hoofdpunten aangestipt hebbende, kunnen wij over dit Hoofdstuk kort zijn. SHAKSPEARE is oorspronkelijker, VONDEL door zijne navolging der Ouden in vorm en inrigting zijner Treurspelen uitnemender; de eerste is dramatischer, VONDEL poëtischer. Geen van beiden heeft de volmaaktheid bereikt; doch beide waren Treurspeldichters in den echten zin des woords, en beide verdienen, schoon dan ook om verschillende redenen, ijverige bestudering. — Dit geheele Hoofdstuk was reeds in ontwikkeling, bij den aandachtigen lezer, gedurende den geheelen gang der behandeling. Hij zal met den Schrijver overeenstemmen, door den geleidelijken gang der redenering medegevoerd.

De Verhandeling van den Heer SIJBRANDI kenmerkt zich door eene gemakkelijkheid, welke het beste bewijs oplevert, dat een Schrijver zijn onderwerp meester is. Zoo onze uitvoerige schets iets heeft behouden van dien geleidelijken voortgang, hopen wij, dat zij velen zal opwekken, om de

keurige Verhandeling zelve met aandacht te lezen en nader te overwegen. Vooral raden wij zulks jeugdige Dichters aan, die, ondanks de weinige aanmoediging, die dit verheven vak der poëzij in onze dagen bij het publiek vindt, aan het nationaal Treurspel hunne vermogens en inspanningen zouden willen toewijden.

Algemeene Geschiedenis ten dienste van Scholen en Huiselijk Onderwijs, door H. POL, *Ph. Th. M., Litt. Hum. Doctor. Iste Stuk. Oude Geschiedenis. Te Amsterdam, bij* J. Müller. 1841. *In gr. 8vo. VI en* 252 *bl. f* 2-25.

Geen vak van studie mag met regt meer op de algemeene belangstelling van geleerden en ongeleerden aanspraak maken, dan de Geschiedenis. Wij mogen ons derhalve verheugen, dat de beoefening derzelve zich in de laatste jaren ook in ons Vaderland meer algemeen heeft uitgebreid, en dat met de toenemende beoefening ook de hulpmiddelen ter bevordering derzelve in ruimere máte aangroeijen. Ten blijke daarvan strekken de onderscheidene Schetsen en Handleidingen, Leer- en Leesboeken, ten dienste van Scholen en Gymnasiën, of tot eigen onderrigt, in de laatste jaren in het licht verschenen; en onder deze begroeten wij met genoegen het hierboven aangekondigde werk, waaraan wij niet aarzelen eene eervolle plaats onder dezelve toe te kennen. De Schrijver van hetzelve, die reeds door andere werken van geschied- en letterkundigen inhoud bewijzen van zijn talent en bekwaamheid heeft gegeven, stelde zich ten doel, een Leerboek voor de Geschiedenis te leveren, hetwelk, gelijk hij zegt, »het midden hield tusschen de zaakrijke beknopt»heid van een eigenlijk Handboek en de dikwijls onmidde»lijke kortheid van eene dorre Schets"; liever zouden wij zeggen: tusschen eene dorre schets en een uitvoerig geschiedverhaal. Hetzelve zal in drie stukken verdeeld zijn, waarvan thans het eerste, bevattende *de Oude Geschiedenis* tot aan den val van het Westersche R. Rijk, voor ons ligt; en, voor zoo ver wij hieruit kunnen oordeelen, heeft de Schrijver getoond voor zijne taak allezins berekend te zijn. Zijn werk onderscheidt zich door beknoptheid en rijkdom van stof, gepaard aan een' levendigen stijl en heldere voordragt, en beveelt zich evenzeer aan voor dengenen, die het

elders uitvoeriger gelezene in een kort geheel wil overzien, als voor hem, die een beknopt overzigt tot grondslag van uitgebreider studie wenscht te leggen. Beide zullen het met nut en belangstelling lezen. Zoo gaarne wij derhalve aan dit werk den verdienden lof toezwaaijen, kunnen wij echter niet ontkennen, in sommige opzigten, hetzij eene andere wijze van behandeling, hetzij eenige meerdere naauwkeurigheid van den Schrijver te hebben gewenscht. Daar de taak van een' Recensent en het belang der zaak geene lofrede, maar eene kritiek verlangen, meenen wij hieromtrent in eenige bijzonderheden te moeten treden.

De *Inleiding* begint met de bepaling van het woord *Geschiedenis*, *Historie*. »De *Grieken* (zegt de Schrijver) be»zigden dezen naam niet uitsluitend voor navorsching of ver»haal van gebeurtenissen, maar pasten het begrip ook toe »op waarnemingen in het gebied der Natuur. Vandaar de »uitdrukking Natuurlijke Historie, waar de eerste beteeke»nis van gebeurtenissen tot op onderzoek in het algemeen »is uitgebreid." Dit is niet juist uitgedrukt; een onkundige althans zoude er uit opmaken, dat de oorspronkelijke beteekenis van Historie is navorsching van gebeurtenissen, (geschiedkundig onderzoek) en de uitgebreidere zin bij toepassing daaruit is afgeleid. Het omgekeerde is waar. De eerste beteekenis van *ἱστορία* is navorsching in het algemeen, en vervolgens is het meer bepaaldelijk op onderzoek van gebeurtenis (Geschiedenis) toegepast.

Inleid. bladz. 8 geeft de Schrijver zijne verdeeling der Oude Geschiedenis aldus op: »De Oude Geschiedenis wordt, »naar ons inzien, op de geschiktste wijze in *vier* perioden »gescheiden: 1. De Oostelijke Wereld tot op den val van »*Perzië*, J. v. C. 2000—330. 2. De westelijke Wereld tot »op den val der Grieksche Vrijheid, J. v. C. 2000—330" enz. Hier heeft blijkbaar eene vergissing plaats, daar de Schrijver als *twee* perioden opgeeft, hetgeen inderdaad slechts twee afdeelingen van ééne en dezelfde periode zijn: beide immers vallen in denzelfden tijdkring van 2000—330 v. C. Zoodat, volgens deze verdeeling, de Oude Geschiedenis niet in *vier*, maar in *drie* perioden is afgedeeld. Overigens is dit eerste tijdperk door den Schrijver wat al te ruim genomen, en had liever in twee perioden mogen gescheiden worden, vóór en na CYRUS. Deze overweldiger toch speelt in zijne Eeuw in het Oosten eene, ofschoon verschillende, echter

niet min gewigtige rol, dan vijf Eeuwen later AUGUSTUS in het Westen: met hem vangt voor *Griekenland* zoowel, als voor *Asië*, een nieuw tijdperk aan.

Wat de wijze van behandeling aangaat, stelt de Schrijver tot grondslag de zoogenaamde *synchronische* verdeeling, terwijl hij de *ethnographische* daaraan ondergeschikt maakt. In de Nieuwe Geschiedenis, waar de gebeurtenissen en lotgevallen der verschillende Volken en Staten in een zoo naauw verband met elkander staan, is buiten twijfel deze behandelingswijze de eenige ware; maar in de Oude verdient, naar ons oordeel, de tegenovergestelde de voorkeur. Hier staan de drie groote afdeelingen der menschheid, het Oosten, *Griekenland* en *Italië*, bijna elke op zichzelve; elke volgt haren eigen ontwikkelingsgang, en de eene treedt na de andere op het wereldtooneel te voorschijn. Het Oosten had reeds zijn' hoogsten bloei en luister gehad, toen *Griekenland* zijn schoonste tijdperk nog moest intreden; en *Griekenland* was reeds gezonken, toen *Rome* zijnen arm naar de wereldheerschappij uitstrekte. Dus is het zoo wel met den algemeenen gang der Oude Geschiedenis als met de bijzondere ontwikkeling der onderscheidene hoofdvolken overeenkomstig, tot grondslag te nemen de ethnographische verdeeling in deze drie hoofdvakken: Oostersche Volken, *Grieken* en *Romeinen*; en daarmede laat zich tevens de algemeene verdeeling in vier perioden, bepaald door CYRUS, ALEXANDER, AUGUSTUS, ligtelijk vereenigen, daar in elk dezer tijdperken eene dier groote afdeelingen de hoofdplaats bekleedt. Intusschen erkennen wij, dat omtrent dit punt de geachtste Geschiedschrijvers van elkander afwijken; weshalve wij ons geenszins willen aanmatigen, hieromtrent als regters uitspraak te doen.

Gaan wij vervolgens na, in welke orde de volken worden gerangschikt. Vooral willen wij hier op het Oosten, hetwelk de grootste verscheidenheid oplevert, onze aandacht vestigen. De Schrijver verdeelt de verschillende Volken en Staten van het Oosten in groepen, welke achtereenvolgens in afzonderlijke Hoofdstukken worden behandeld. Het eerst treden de *Assyriërs*, *Babyloniërs*, *Mediërs* en *Bactriërs* op; vandaar leidt hij ons naar *Scythië*, *China* en *Indië*; vervolgens naar *Arabië*, *Aethiopië*, *Egypte* en *Palestina*; en eindelijk komen wij aan *Phoenicië*, *Syrië*, enz. waarna de Geschiedenis van het Perzische Rijk eenen aanvang neemt.

Vragen wij nu, of deze orde doelmatig, met den natuurlijken zamenhang en de onderlinge betrekking der volken in overeenstemming zij, zoo moeten wij dit ontkennend beantwoorden. Is het natuurlijk, dat men, van *Assyrië* en *Babylonië* uitgaande, eerst na de uiterste en bijna onbekende volken van het Oosten te hebben rondgereisd, in *Syrië* weder aanlandt? Staat de Geschiedenis der *Assyriërs* en *Babyloniërs* niet met die van *Syrië*, *Phoenicië* en *Palestina* in het naauwste verband? Wordt door zoodanigen omweg de loop der zaken en de zamenhang der gebeurtenissen niet gestoord? Wij erkennen het moeijelijke eener in allen opzigte juiste rangschikking; evenwel twijfelen wij niet, of de Schrijver zal, bij nadere overweging, aan eene andere orde gereedelijk de voorkeur geven.

Dit over de verdeeling en orde van behanding, door den Schrijver gevolgd. Wat zijnen stijl en verhaaltrant aanbelangt, deze is kort en zaakrijk, en tevens helder en onderhoudend; evenwel merkten wij in de opgave der zaken en gebeurtenissen hier en daar onnaauwkeurigheden op, die duidelijke blijken dragen van overhaasting, waarop wij alzoo meenen de aandacht des Schrijvers te moeten vestigen.

De Oostersche Geschiedenis wordt geopend met eene gepaste Inleiding, waarin het tooneel der gebeurtenissen wordt opengesteld. § 1 handelt over de ligging van *Azië*; § 2 over de Volken, hetwelk aldus aanvangt (bladz. 15): »Uit deze »gesteldheid van het Oosten volgt, dat de bewoners in *twee* »groote afdeelingen moeten gesplitst worden: 1. de bewo»ners der Rivieroevers, die in landbouw hun hoofdbestaan »vinden, enz. 2. de stammen, die op de vlakten (en bergen) »jagt en veeteelt oefenen," enz. Hier is eene *derde* afdeeling over het hoofd gezien, namelijk die der *Kustvolken*, welke zich op de zeevaart toeleggen; die, ofschoon minder talrijk, echter niet minder gewigtig voor de Geschiedenis is.

Hoofdstuk II, § 1, handelende over *Assyrië*, begint met eene geographische beschrijving van dit Rijk; aldaar lezen wij bladz. 19: »Aan den overkant van den *Tigris* ligt »het woeste, uitgestrekte *Mesopotamië*." De Schrijver bedoelt, *aan dezen kant* van den *Tigris*. — Omtrent de Geschiedenis van het zoogenaamde Oud-Assyrische Rijk komt bladz. 20 het volgende voor: »Vijf Eeuwen duurde de groot»ste bloei, onder meer dan dertig Vorsten," enz. Dit is eene misteekening. De rij van meer dan dertig Vorsten, die

volgens CTESIAS over *Assyrië* heerschten, vallen niet in eene tijdperk van *vijf*, maar van omstreeks *dertien* Eeuwen, van NINUS tot op SARDANAPALUS. Bladz. 21 plaatst de Schrijver de verwoesting van *Nineve* in het J. v. C. 606; volgens de juister berekening der Oostersche oudheidkenners wordt dezelve thans gesteld in het J. v. C. 597.

In § 2, betreffende *Babylonië*, lezen wij aangaande NEBUCADNEZAR het volgende, bladz. 23: »Eén Vorst slechts »verdient in de korte rij der onbeduidende Koningen onze »aandacht, NEBUCHODONOZOR of NEBUCADNEZAR, waarschijn»lijk LABYNETUS I, de gemaal der Koningin NITOCRIS. *Ty»rus* ontkwam ter naauwernood, *Juda* bezweek voor hem, »en *Egypte's* heerscher beefde voor zijn' naam. Hij was de »eigenlijke verheerlijker van *Babylon*, en zijne gemalin is »waarschijnlijk de zoo beroemde SEMIRAMIS." Deze opgaaf, ofschoon in fiksche trekken vervat, is echter wat te kort en te onbepaald voor de regering van een' Vorst, die eene zoo gewigtige rol in de Geschiedenis van het Oosten speelt, als NEBUCADNEZAR. En wat NITOCRIS aanbelangt, dat zij de gemalin van NEBUCADNEZAR geweest zij, is slechts waarschijnlijk; doch dat zij dezelfde zou geweest zijn als de zoo beroemde SEMIRAMIS, is hoogst onwaarschijnlijk, ten zij men de geheele oud-Assyrische historie voor eene fabel houde en in een later tijdperk verplaatse; eene stelling, welke wij in het midden laten, maar die althans met des Schrijvers gevoelen omtrent het geschiedkundig bestaan van dat Rijk niet strookt. Denkelijk heeft hij alleen bedoeld, dat de beroemde bouwwerken te *Babel*, aan SEMIRAMIS toegeschreven, voornamelijk door NITOCRIS zijn tot stand gebragt; waaruit echter geenszins volgt, dat beide dezelfde persoon zouden geweest zijn.

Hoofdstuk IV, § 3, behandelt *Egypte*. Sprekende over deszelfs landsgesteldheid en de overstroomingen, waarään het zijne vruchtbaarheid te danken had, voegt de Schrijver er bij, bladz. 37: »Daarom heet ook *Egypte* het geschenk van den »*Nijl*." Eigenlijk niet geheel *Egypte*, maar slechts het door de slib des *Nijls* gevormde *Delta-land*. — In het verhaal van de Geschiedenis der *Egyptenaren* trok de navolgende plaats, betreffende *Sethen* en de *Dodecarchie*, onze aandacht, bladz. 39: »Een priester, SETHUS, zette zich tegen »den wil der Godheid op den troon, hetwelk zulk eene ver»ontwaardiging wekte, dat het gansche volk opstond en

»eindelijk besloot het bestuur aan twaalf Vorsten gezamenlijk »op te dragen (*Dodecarchie*).'' Dit verhaal is door den Schrijver wat al te vrij ingekleed. HERODOTUS, die deze Geschiedenis heeft geboekt, meldt ons noch dat SETHON, tegen den wil der Godheid, den troon bemagtigde, — integendeel hij schildert hem als een trouw Vorst, voor wien de Godheid wonderen deed, — noch dat het volk tegen hem opstond en twaalf Vorsten aanstelde; eerst na SETHON's regering ontstond de *Dodecarchie*. Omtrent deze laatste vervolgt de Schrijver aldus: »Ofschoon deze Koningen, tot gedachtenis van »hun eendragtig bestuur, den verbazenden *Labyrinth* bouw»den, duurde die eensgezindheid niet lang,'' enz. Dit is overeenkomstig het berigt van HERODOTUS, die echter hierin schijnt gefaald te hebben. Volgens andere berigten, door het gevoelen der latere oudheidkundigen bevestigd, is de *Labyrinth* van veel ouderen oorsprong.

Hoofdstuk V, § 1, alwaar over de *Phoeniciërs* gehandeld wordt, misten wij onder de vermelding hunner kunsten enz., bladz. 49, het letterschrift (τὰ Φοινικήϊα γράμματα), zelfs daarom opmerkenswaardig, omdat *Griekenland* het aan *Phoenicië* heeft te danken gehad. Het letterschrift doet ons natuurlijk aan CADMUS, en CADMUS aan het *Boeotische Thebe*, volgens de overlevering eene Phoenicische kolonie, denken. Over deze en andere gelijktijdige volkplantingen leest men bij den Schrijver, in de Geschiedenis van *Griekenland*, bladz. 72, het navolgende: »Men »schrijft aan CECROPS toe de stichting der Akropolis van *Athene*, »aan CADMUS het bouwen van den burg van *Thebe*, enz. »De beide eersten worden gezegd den *Grieken* de eerste be»schaving te hebben medegedeeld. Zij kwamen echter beide »uit landen, welke toen nog pas in opkomst waren, en die »den *Pelasgers* misschien weinig meer leeren konden dan »deze reeds wisten... Men vergete niet, dat de oudste be»rigten CECROPS evenzeer als inboorling (*autochthon*) voor»stellen, en dat *Boeotië* van alle gewesten wel het minst »*Phoeniciërs* lokken kon.'' Om het al of niet geloofwaardige dier overleveringen, waarover zoo veel *in utramque partem* gezegd is, daar te stellen, merken wij twee punten aan, die den Schrijver moeijelijk te bewijzen zouden zijn: 1. dat *Phoenicië*, en vooral *Egypte*, (tijdens SESOSTRIS) de oude *Pelasgen* niet verre in beschaafdheid zoude overtroffen hebben; en 2. dat *Boeotië* het allerminst *Phoeniciërs*

lokken kon. Het eerste toch is buiten twijfel waar; en het laatste, daarover kunnen wij, die met de bijzondere aanleiding der zaak onbekend zijn, moeijelijk oordeelen. Zooveel is toch gewis, dat de *Phoeniciërs* ook soms landwaarts in, koloniën hebben aangelegd, b. v. *Hekatonpylon* in het binnenste van *Libyë*.

Hiermede breken wij af, na alleen nog enkele, hoewel uiterst weinige, schrijf- of drukfouten, vooral in eigennamen, te hebben opgemerkt, zoo als bladz. 33. *Manus* voor *Manu*; bladz. 77. *Cadmaeërs*, *Hyllaeërs*; bladz. 82. *Phocaeërs*, in het Grieksch: Καδμεῖοι, Ὑλλεῖς, Φωκεῖς.

Wij meenen door deze aanmerkingen een bewijs gegeven te hebben, zoowel van de achting, welke wij des Schrijvers talent en kunde toedragen, als van de belangstelling, waarmede wij zijn werk hebben ontvangen. Mogen wij hem van den eenen kant het *festina lente* toeroepen, zoo aarzelen wij ook niet, er van den anderen kant op toe te passen het bekende *ubi plura nitent*, *non ego paucis offendor maculis*. Om den Lezer eene proeve te geven van den stijl, schrijven wij de volgende plaats af, waarmede de auteur de Grieksche Geschiedenis na de nederlaag bij *Chaeronea* besluit, bladz. 108: »Het verderf, in den Peloponnesischen oorlog »begonnen, werd geheel voltooid door den Phocischen oorlog, »zeker de grievendste bespotting van alles, wat de *Grieken* »vroeger voor waar, heilig en regt gehouden hadden. De »geplunderde schatten der tempels vermeerderden den geldsomloop zeer, maar verspreidden daardoor het bederf des te »verder en onherstelbaar. Niet de volken boezemen meer be»lang in; want waar was de kracht, welke vroeger *Athene's* »en *Sparta's* burgers bijna alle even groot maakte? Slechts »EPAMINONDAS, AGESILAUS, DEMOSTHENES, gelden voor »een geheel volk. Bij hunnen dood bleef er dan ook geen »zuil meer over, om den instortenden tempel der maatschappij »te schragen. Met genoegen merkt men bijna op, dat de »oude geslachten nagenoeg uitgestorven zijn, zoodat de schande »van het nakroost de voorvaderen niet treft. En in spijt van »deze verbastering had een PHILIPPUS toch alle krachten van »zijn groot Rijk en al de geslepenheid van zijn karakter twin»tig jaren noodig, om hen te overwinnen; terwijl ALEX»ANDER in weinige jaren het onmetelijke Oosten onderwierp. »Zelfs het gezonkene *Hellas* wekt bewondering.”

Het uiterlijke laat niets te wenschen over. Een digte en

tevens duidelijke en zeer correcte druk, goed papier, en een matige prijs, maken dit werk voor velen toegankelijk en beloven den Uitgever een ruim debiet.

De Oudejaars-avond. Ernstige lektuur voor de laatste dagen des jaars. Door C. E. VAN KOETSVELD, *Predikant te Schoonhoven. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1840. *In gr. 8vo.* 262 *bl. f* 2-80.

Dit boekdeeltje, welks aankondiging vóór nieuwjaar door plaatsgebrek moest achterblijven, bevat: I. *De Portefeuille van een Dorpspredikant*, bestaande in vijftien vertoogen, meestendeels de hoofddenkbeelden van oudejaars- en dergelijke preken behelzende. Dit gedeelte van het werkje wordt door den Schrijver opgedragen aan zijne vroegere gemeenten. II. *De laatste klokslag; vier fragmenten uit het werkelijke leven*; eene soort van kleine zedelijke verhaaltjes. III. *Mijn Album*, opgedragen aan des Schrijvers vrienden; het zijn kleine overdenkingen, herinneringen, zedelijke beschouwingen, enz. IV. *Proeven eener berijming van den Prediker*, waartoe *I:* 1-11, VI: 10—12, VIII: 11—17, IX: 3-10, *XII: 1*—8 uitgekozen worden. Wij willen niets afdingen op de zuiverheid van taal en maat, maar houden dat Bijbelboek voor zeer ongeschikt, om in zulk een Westersch maat- en rijmkleed gestoken te worden. De twee laatstgenoemde Afdeelingen hebben al zeer weinig met den oudejaars-avond gemeen; het laatste der vier fragmenten is eene al te getrouwe nabootsing van den bekenden oudejaarsnacht, den droom, in de Nederduitsche vertaling der *Gedachten van* JEAN PAUL de eerste plaats beslaande, dan dat dit den met het laatste stukje bekende niet zou hinderen. Die *Claudiaansche* of *Jean-Pauliaansche* manier wordt door den Heer VAN KOETSVELD in het meeste gedeelte van het werkje gevolgd; hier beter, daar minder. Dat is ook tegenwoordig *à l'ordre du jour;* bij de meesten is het, wat het ook hier is, te gekunsteld, te stijf. Waarlijk, het is ieders zaak niet. *Rec.* zou, al hadde hij ook ooit gemeend in verzoeking te zijn om dezen schrijftrant na te volgen, daarvan voor altijd hebben afgezien na het lezen van *Jonathan's Waarheid en Droomen.* De beide laatste stukken hebben op het oude jaar meerdere betrekking. De *twee dagen van eenen grijsaard* bevat twee

vertoogen, getiteld *de kortste dag* en *het oude jaar*, beide opgedragen aan ouden van dagen. Die verschillende opdragten hebben iets zonderlings, hetwelk bij dezen schrijftrant welligt behoort. De *nalezing* (niet opgedragen) bevat een paar versjes. Het geheel is stichtelijk, bevat vele nuttige wenken, en zal ongetwijfeld voor velen eene gepaste ernstige lectuur in de laatste dagen eens jaars uitmaken. Wij hadden voor die dagen ook wel iets over het Kersfeest gewenscht. Jammer is het, dat men in den stijl de *navolging* van het godsdienstig-*humoristische* — of hoe moeten wij het noemen? — te duidelijk proeft. Hier en daar vonden wij, dacht ons, de kleur van STRAUSS, niet den beruchten van onze dagen, maar van den gemoedelijken Schrijver der *Kerkklokstoonen*.

Schaduwtrekken der Liefde. Door FRANS GILTA. *Te Groningen*, *bij* W. van Boekeren. 1840. *In gr. 8vo.* 285 *bl.* *f* 2-90.

Van het onder dezen titel aangeboden vijftal Verhalen noemt de Schrijver het eerste, derde en vierde, als gegrond op waarheid; het tweede en vijfde, als volksoverleveringen. Zulks neemt echter het lezenswaardige niet weg. Wij hebben ons dikwijls bij het doorbladeren van verzamelingen van Duitsche volksverhalen en overleveringen beklaagd, dat voor eene sierlijke inkleeding van hetgeen te dezen op onzen eigen grond te huis behoort, nog zoo weinig gedaan is. En het ontbreekt toch in ons vaderland waarlijk niet aan *Sagen* en *Legenden*. De provinciale Volksalmanakken hebben er nu en dan iets van opgenomen. Men meene echter niet, dat het zich blootelijk tot vermaak van den lezer bepaalt. Er is voor de kennis der zeden en denkwijze van onze voorvaderen meer uit te leeren, dan men oppervlakkig vermoeden zou. Doch *dit* belang hebben wij bij het laatste volksverhaal, te *Luik* en *Brussel* behoorende, minder. Het andere is *Geldersch*, en de inkleeding waarlijk goed. En dit is over het algemeen van dezen bundel waar. Wel kiest de Schrijver bij voorkeur, liever moesten wij zeggen bij uitsluiting, akelige en sombere onderwerpen; ten minste men zal wel niet anders kunnen zeggen van de geschiedenis van een meisje, dat door ontrouw van haren minnaar krankzinnig wordt; of

van die eener andere, die in denzelfden treurigen toestand gebragt wordt door de ontdekking, dat zij met haren eigen vader was gehuwd, welke laatste zich na die verschrikkelijke ontdekking met hun kind verdrinkt; of eindelijk van eene vrouw, die ten onregte door haren echtgenoot van ontrouw verdacht wordt, en dien ten gevolge miskend en mishandeld, totdat de man op zijn sterfbed hare onschuld ontdekt en vol berouw sterft, spoedig door de miskende vrouw gevolgd wordende aan de van verdriet opgedane tering. Het tweede dezer onderwerpen is al te akelig, om ook bij innemenden verhaaltrant te kunnen voldoen. Ook is in dit verhaal de knoop al te gemakkelijk te bespeuren. Beter ware het vroeger met den Heer DE ROUILLI en ANTOINETTE gebeurde eerst na de ontdekking der oude vrouw verhaald. Dit sombere in het algemeen laten wij echter minder gelden als aanmerking tegen den Schrijver. Elk toch heeft zijne eigene manier, en er is geen korter weg, om in deze soort van geschriften in niets te slagen, dan het in alles te willen doen. In zijnen trant dan verhaalt GILTA zeer onderhoudend; de stijl is zeer zuiver, en, kwame de al te donkere tint niet tusschenbeiden, dan zouden wij op de verhalen, als *zoodanig*, *naauwelijks* eenige aanmerking hebben. De inleidingen *bijzonder*, met name van het tweede, derde en vierde verhaal, maken eene gunstig voorinnemende inkleeding uit. Wij moeten den Schrijver intusschen raden, zich in het vervolg te wachten van herhalingen, hoedanige bladz. 131 in vergelijking met bladz. 110, en 251 in vergelijking tot 239 hemzelven zullen in het oog vallen. Ook maken wij hem opmerkzaam op *onderbreken* voor in de rede vallen, bladz. 106, 139; *opgevallen* voor in het oog gevallen, bladz. 131, en *sich* voor elkander, bladz. 158; alle *Germanismen*. Dat kersnacht niet tusschen de beide kersdagen, maar vóór den eersten invalt, zou bladz. 132, en op nog een paar plaatsen in datzelfde verhaal, eenige verandering gegeven hebben, indien de Schrijver er zich niet in hadde vergist. Het meisje op het titelvignet is wel twee eeuwen te modern gekleed.

Wij moedigen den Heer GILTA, dien het aan geen goed talent van vertellen ontbreekt, zeer aan tot het voortzetten van dezen letterarbeid; mits hij zich in het sombere niet al te zeer toegeve.

Keur van Noord- en Zuid-Nederlandsche Verhalen. Te Amsterdam, *bij* G. L. Koopman. 1841. *In gr. 8vo.* 207 *bl.* *f* 1-90.

De Schrijver, die zich J. R. teekent, bedoelde ditmaal (hij schijnt dus meer te hebben geschreven) niet enkel, om een uur van uitspanning aan de lezers dezer verhalen te verschaffen, maar stelde zich tevens voor, nuttig te zijn. Hij wijst daarmede het oogpunt aan, waaruit hij dit bundeltje wenscht beschouwd te hebben.

I. heeft geen titel, maar bevat de geschiedenis eener aanzienlijke jonkvrouw, die in het laatst der vorige eeuw met haren vader op een eenzaam slot in den omtrek van *Namen* woonde. Een lichtmis, tevens speler en hoofd eener rooverbende, dringt zich listiglijk in, onder voorgeven van een Fransche emigrant te zijn, die aan de guillotine ontsnapt is, wint de liefde der dochter, verleidt haar; doch zijn opzet, om haar te huwen, en daarna den ouden Graaf om te brengen, wordt aan den laatsten ontdekt door twee der roovers, wier aanvoerder gevat wordt en gestraft, terwijl de ongelukkige bedrogene eene kindermoordster wordt. Dit verhaal is het eenige in het werkje, dat den naam *Zuid-Nederlandsche* op den titel heeft gebragt; het eenige ook, waarvan de Schrijver in het voorberigt iets zegt, als zedelijke leering bevattende. Nu, de waarheid, dat jonge meisjes niet genoeg op hare hoede kunnen zijn tegen de verleiding, is dan ook gewigtig genoeg ter herinnering; maar het komt hier toch niet genoeg uit. *Leonie* is te spoedig ingenomen met, en verliefd op den vreemdeling. Het kostte hem geene moeite, haar ongelukkig te maken. Hij behoefde haar geene aanhoudende, listige lagen te leggen. Dus bewijst het voorbeeld niet, wat het bewijzen moest. Men beklaagt de Freule, omdat zij zoo bitter bedrogen werd; maar men merkt tevens aanstonds op, dat zij hoogst onvoorzigtig was in het voedsel geven aan de neiging voor iemand, dien zij volstrekt niet kende. En in zoo verre het verhaal voedsel geeft aan dat — in de romantische wereld onmisbare, maar in het werkelijke leven allerschadelijkste — begrip van eerste blikken, die over eeuwigheden beslissen, achten wij de zedelijke strekking eerder schadelijk dan nuttig.

II. *De Kluizenaar*. Een visscher van onbekende maar

vermeende lage geboorte redt de dochter van eenen adellijken bewoner van een slot aan den *Rhijn*, verlieft op haar, wordt weder bemind, maar vindt in eenen Edelman zijn' medeminnaar, dien hij doorsteekt, en te laat ontdekt, dat het zijn vader was. De jonkvrouw drinkt den gifbeker, en het akelige verhaal is uit.

III. *Faust* is de bewoner van een kasteel aan de *Waal*, moordenaar, vrouwenschender, bedrieger, en wat niet al! Wij zouden wel eens willen weten, welke zedelijke leering uit dit zamenraapsel van ijselijkheden te trekken ware.

IV. *De Weeze* is nog het beste; een lief verhaal, waarvan men echter wenschen mogt, dat het meer ware uitgewerkt. Met eenige bijvoegingen en meerdere verwikkelingen kon het de schets van een' zeer onderhoudenden Róman worden. Men leest het met genoegen, schoon de zedelijke leering alweder ver te zoeken zij.

V, eindelijk, *de Boerenkermis*, is niets meer en niets minder, dan de vertelling, hoe op eene kermis te *Veenendaal* een gevreesde bekkensnijder onder de boeren door eenen schermmeester met behulp van een versleten dubbeltje zoodanig wordt toegetakeld, dat hij niets meer te zeggen heeft.

Magtig veel beduiden deze vertellingen niet. Zij heeten: *keur*, dat is *uitgekozene*. Indien nu de Schrijver gelukkig in dat kiezen geweest is, dat zegt alzoo, wanneer deze de beste waren, zouden wij niet veroordeeld willen zijn, om de niet gekozene te lezen. — Voor een anders toch verloren oogenblik mag het boeksken zijn publiek vinden. Het is niet groot.

De Volksbode. Een Tijdschrift tot nut van 't algemeen, door Mr. C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA *en* O. G. HELDRING. *IIde Jaargang. Te Arnhem, bij* I. A. Nijhoff. 1840. *In gr. 8vo. f* 2-60.

De Volksbode bewandelt op dezelfde ijverige en doeltreffende wijze het vroeger ingelagen spoor, trachtende door wenken over de opvoeding, over het bewaren van den kinderlijken zin bij de jeugd, door het voorschrijven van huisregelen en het opgeven van belangrijke spreuken en lessen het goede te stichten; wijzende door een en ander personen en huisgezinnen den weg aan, waarop de planten van zedelijkheid, deugd en godsvrucht bloeijen; terwijl hij aan ondervinding en menschenkennis eene belangstelling en overredingskracht paart, die ons voor hem inneemt, en niet nalaten kan ingang te vinden bij hen, die ooren hebben om te hooren, en waarlijk verlangen wijzer en beter te worden. Hij ga voort; en blijft zijne leus, door leeringen te wekken

en door voorbeelden te trekken, dan zal hij, voorzeker, menig goed zaad uitstrooijen op den akker des harten, en, geleid door echt Christelijke beginselen, zijne pogingen met den besten uitslag bekroond zien, door ook die voldoening te smaken, die aan eenen arbeid verbonden is, waarvan het loon eenmaal groot zal wezen in de hemelen.

De mannen, die den *Volksbode* uitzenden, vinden opwekking en medewerking; zoo levere dit Tijdschrift steeds eēn bewijs op, dat *Nederland*, bij voortduring, het zijne aanwendt, om al die deugden aan te kweeken, die voor de welvaart der Maatschappij onontbeerlijk, en, naast Gods woord, geschikt zijn om hart en wandel te rigten op den weg van ware gelukzaligheid.

De bijzonderheid, in het voorberigt van dezen tweeden jaargang opgegeven, mogen wij ook hier niet onvermeld laten; namelijk: dat van de Bijbladen, bij dezen jaargang gevoegd, niet minder dan 21,500 stuks, *gratis*, onder de mindere volksklasse zijn uitgedeeld.

Floris van der Zaan. Eene berijmde Vertelling voor mijne Kinderen. Door P. HANOU VAN ARUM. *Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. *In kl. 8vo.* 31 *bl. f* : - 75.

Te regt noemt de Schrijver zijn werkje: eene *berijmde* vertelling, en schijnt dan ook geene dichterlijke waarde aan dezen zijnen arbeid te willen toegekend hebben. Reeds de aanhef verstrekt tot bewijs der juistheid van dit oordeel:

Er leefde op zeker vrolijk dorp,
In *Zutphens* ommestreken,
Een oud gepensioneerd serjant,
Die op de zee en op het land
Al heel wat had bekeken.

Hij was reeds op zijn tiende jaar
In *Amsterdam* gekomen,
En op den winkel van zijn oom,
Den pompenmaker VAN DER BOOM,
Als leerling aangenomen.

De grootste waarde van het boekje bestaat in de talrijke en niet onaardige platen, die het voor kinderen tot een aangenaam geschenk zullen maken; terwijl de inhoud van het werkje van dien aard is, dat het aan de jeugd zonder bedenking kan in handen gegeven worden.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen over de Geschiedenis van Jezus lijden en sterven. Door G. H. VAN SENDEN. *II Deelen. Te Groningen*, bij J. Oomkens. *In gr.* 8*vo.* 115 *bl.* *f* 6-80.

Onder hetgeen de Protestantsche kerk van de vroegere ontleend, maar verbeterd heeft, behoort ook het alzoo genoemde *Passiepreken.* Uit den aard is deze soort van preken bij uitnemendheid geschikt, om, gedurende de zeven weken vóór Paschen, nog tot iets anders op te leiden, dan tot onthouding van vleeschspijzen, welke men verkiest *de Vaste* te noemen. Het lijden van den Zaligmaker der wereld was altijd het eenige gewigtige onderwerp, waarover gehandeld werd. Zelfs in de, als wij dit zoo noemen mogen, *dogmatische* tijden werd dit hoofddoel niet uit het oog verloren. Duidelijk bleek dit uit de verdeeling der leerredenen, bij welke het historische, profetische en borgtogtelijke gedeelte, zoo als men dit geliefde te noemen, afzonderlijk behandeld werd. Men gevoelde het hoofdoogmerk, waartoe het lijden des Heeren werd voorgesteld, ofschoon men zich, naar den geest dier tijden, bij het behandelen van dit onderwerp, in het dogmatische te zeer verdiepte. Dit neemt niet weg, dat wij het goede daarin niet moeten over het hoofd zien, opdat niet het prediken over het lijden des Heeren geheel ontaarde in bespiegelingen of vertoogen over bijzonderheden uit de lijdensgeschiedenis, welke niet altijd, gelijk het behoort, met den grooten Lijder in naauw verband worden voorgesteld. De boven vermelde Leerredenen gaven tot deze opmerkingen gereede aanleiding.

Vreemd en min verkieslijk zijn de opschriften der Leerredenen. *Thabor.* LUK. IX: 32. (Het onzekere omtrent dien berg mogt wel meer in aanmerking zijn genomen.) *Bethanië.* JOH. XII: 1-8. *De voorzegging.* MATTH.

XXVI: 30—35. *Gethsemané.* MATTH. XXVI: 36—46. *Het verraad.* MATTH. XXVI: 47—50ª. *De overgift.* JOH. XVIII: 4—9. *Het zwaard.* MATTH. XXVI: 51—54. *De boosheid.* LUK. XXII: 52, 53. *Het verhoor.* JOH. XVIII: 13, 14, 19—24. *De veroordeeling.* MATTH. XXVI: 63ᵇ—68. *De verloochening.* MATTH. XXVI: 58, 69—75. *Het kwaad.* JOH. XVIII: 28ª. JUDAS *berouw.* MATTH. XXVII: 3—10. *De laster.* LUK. XXIII: 2—4. *Wat is waarheid?* JOH. XVIII: 33—38. — HERODES. LUK. XXIII: 5—11. *De keus.* MARK. XV: 6—14. *De bloedschuld.* MATTH. XXVII: 24, 25. *Het vonnis.* JOH. XIX: 1—16ª. *De wegleiding.* LUK. XXIII: 26—31. *Het kruis.* JOH. XIX: 17—22. *De bede.* LUK. XXIII: 34—36ª. *De Moeder.* JOH. XIX: 25—27. *De drie kruiselingen.* LUK. XXIII: 39—43. *De Messiaspsalm.* MATTH. XXVII: 45—47. *De dorst.* JOH. XIX: 28, 29. *De terugblik.* JOH. XIX: 30ᵇ. *Het vooruitzigt.* LUK. XXIII: 46. *De wonderen.* MATTH. XXVII: 51—56. *Het graf.* MATTH. XXVII: 57—66. Deze zijn de opschriften, bijna schreven wij raadselachtige opschriften der dertig hier geleverde Leerredenen. VAN SENDEN heeft kort willen zijn, en hij is, zoo als dit dan gewoonlijk gaat (*), duister geworden. Het doel, waartoe Leerredenen opschriften bekomen, is niet bereikt. Die gezochtheid is verre van het eenvoudige verwijderd. Doch over smaak is het oordeel niet altijd eenparig. Opdat het evenwel niet schijne, dat wij ongegrond oordeelen, strekke, tot bewijs, de drieëntwintigste Leerrede, IIde D. bl. 169 en volgg. De tekst is JOANN. XIX: 25—27, en vermeldt het uitnemende blijk van 's Heilands moederliefde. Het opschrift dier leerrede is: *de Moeder.* Dat dit opschrift het onderwerp der leerrede niet uitdrukt, valt duidelijk in het oog bl. 174, waar VAN SENDEN, als eerste doel zijner rede opgeeft: »de scheiding »van JEZUS uit den kring zijner betrekkingen zal voor ons »staan." Dit eerste doel wordt bl. 175 nader ingedeeld:

(*) — *brevis esse laboro,*
Obscurus fio. —

»die scheiding meer van nabij beschouwende, staat zij »voor ons, als verheerlijkt, *vooreerst*, door de vriend»schap, die niets ontziet, *ten tweede* door de moeder»liefde, die getrouw blijft tot in den dood, en *ten derde* »door de zorg des stervenden, die aanbiddelijk is." Het zal wel niet noodig zijn, na de opgaaf der verdeeling, nog aan te wijzen, dat het opschrift voor een beter en gepaster had moeten plaats maken. Met een enkel woord vermelden wij nog den misslag: *moederliefde*, voor *moederlijke liefde*.

De drie kruiselingen is het opschrift der volgende leerrede, over LUK. XXIII: 39—43. Voor ons gevoel heeft dit opschrift iets onaangenaams. Doch dit willen wij niet zoo zeer drukken. Ook hier wordt alzoo het onderwerp niet juist aangewezen. »Brengen wij," zoo leest men bl. 196, »intusschen de drie stervenden te gelijk voor onzen geest, »letten wij bij al de overeenkomst, die er in hun uitwen»dig lot is, op het kenmerkende van hun zielsgevoel, dan »staan er drie zeer verschillende sterfgevallen voor onze »oogen. — De dood vertoont ons dan daar het beeld des »diep gezonkenen, des zich verheffenden, des tot het »hoogste peil verhevenen menschen; want een afzigtelijk »zondaar, een medelijdenwekkend boetvaardige en een »heilige van ons geslacht hangen daar aan de kruisen; met »eenen blik zien wij drie soorten van stervenden op dit »tooneel des doods vereenigd. — Gewigtiger gezigt kan »ons *Golgotha* niet bieden, dan van dit standpunt be»schouwd. Dat wij dan op hetzelve ons plaatsen en van »daar het tooneel des doods gadeslaan, hetwelk ons ver»toont: I. het sterven van den zondaar in deszelfs ver»schrikkingen; II. het sterven van den in de laatste ure »boetvaardige in deszelfs waarschuwing en vertroosting; »III. het sterven van den welvoorbereiden in deszelfs voor»beeldige kracht." Uit deze medegedeelde woorden zal men wel opmaken, dat hier eene proeve te vinden is eener leerrede, niet over den Lijder als zoodanig, maar over bijzonderheden uit de Lijdensgeschiedenis des Heeren. Zulke proeven verlangt men niet, dat algemeen werden geno-

men. Lijdenspreken moeten toch eenigzins anders zijn ingerigt.

Misschien heeft VAN SENDEN meer den toeleg gehad, om eene kloof in onze Letterkunde aan te vullen, toen hij het plan vormde voor de uitgaaf dezer Leerredenen. Dit heeft welligt invloed gehad op vorm en inhoud dezer stukken zelve. Er is in de stukken veel, dat, goed gebruikt, ook bij het opstellen van lijdenspreken van nut kan zijn; doch zij, die het minste in staat zijn tot eene goede keus, loopen het meeste weg, hetzij als lezers, hetzij als navolgers en naäpers, met hetgeen schittert, en dat juist daarom minder opmerking verdient.

Na al het goede, dat van deze Leerredenen meer of minder gegrond is gezegd, kan de opgaaf van eene en andere bijzonderheid nut aanbrengen voor hen, die uit het rijke fonds van VAN SENDEN putten, zonder, gelijk het behoort en zoo als hij gewoon is, dat fonds goed te gebruiken. Voor dezen kan dit kort verslag volstaan.

Stemmen uit het graf van eenen Christen. Met eene Voorrede van den Hoogleeraar J. NIEUWENHUIS. *Iste Deel. Te Dordrecht, bij* H. Lagerwey. *In gr. 8vo.* 311 *bl. f* 3-:

Niemand late zich door den wat vreemden en somberen titel afschrikken van dit boek te koopen en te lezen; want het heeft niets zonderling vreemds aan zich, en laat wel eene vaste stem van redelijken en hoogen ernst, maar geen holle en akelige grafstoonen hooren: het is alleen zoo genoemd, omdat het »een begonnen, maar onvoltooid ach- »tergebleven werk" van eenen gestorvene is, »de nalaten- »schap van een' Christen, bevattende overdenkingen over »verschillende godsdienstige onderwerpen, die de zoon van »den overledene onder deszelfs papieren gevonden, verza- »meld en zoo veel mogelijk tot een geheel gebragt heeft, »om ze niet alleen den gemeenschappelijken vrienden van »den overledene, maar in het algemeen aan alle vrienden

»van waarheid en deugd toe te wijden"; en dit met »geen »ander plan, dan om voor meergevorderde of beschaafde »Christenen meer ontwikkelde overdenkingen te geven over »eenige, en wel over de meest belangrijke onderwerpen »der Godsdienst"; aan welk werk de Schrijver »eerst den »titel wilde geven van *Uren, aan verstand en hart gewijd,* »of iets dergelijks", dat, (zou Ref. zeggen) misschien wel zoo goed uitgelokt zou hebben. — Dit een en ander heeft de Hoogleeraar NIEUWENHUIS, in de *Voorrede*, uit het schrijven van den zoon medegedeeld »aangaande den oor»sprong en de geschiedenis dezer bladen", en dezelve verder met alle regt aangeprezen »aan alle in kennis en be»schaving meergevorderde Christenen; aan allen, die prijs »stellen op naauwkeurige, duidelijke en volledige ontwik»keling hunner denkbeelden, en op wijsgeerige, d. h. uit »algemeene redebeginselen afgeleide begrippen, gepaard »met eene levendige en gemoedelijke voorstelling der voor»naamste zedekundige en godsdienstige waarheden." — Ref. kan zich hiermede over het geheel zeer wel vereenigen, en heeft deze in goeden, duidelijken en gepasten stijl gestelde overdenkingen, beschouwingen, vertoogen, of hoe men ze noemen wil, met veel genoegen gelezen.

Dit eerste Deel bevat, onder vier hoofdrubrieken, de volgende belangrijke artikels: MIJNE BESTEMMING. *Ik ben een zedelijk wezen. Er bestaat eene hoogere, bovenzinnelijke en zedelijke wereld, of een rijk van zedelijke wezens. Mijne bestemming is de vervulling der wetten van dat rijk. Hoe vereenig ik het best mijne beantwoording aan mijne hoogere bestemming met het streven mijner zinnelijke neiging tot welzijn en genoegen?* HET GELOOF. *Noodzakelijkheid des geloofs. De kracht des geloofs. Ik geloof in eenen God. Ik geloof aan eene Voorzienigheid. Ik geloof, dat mijne ziel onsterfelijk is.* — DE GODSDIENST. *De Godsdienst, eene behoefte voor den mensch, als mensch beschouwd. Invloed van de Godsdienst op de deugd. Invloed van de deugd op de Godsdienst De ware godsdienstigheid. De Godsdienst, het beste middel tot een gelukkig leven. Openbare Godsdienstoefening,*

nuttig en noodzakelijk. — De openbaring. *De Natuur, eene Openbaring van God. Behoefte aan eene nadere Openbaring. Deze Openbaring is genoegzaam.* — Bij het voorlaatste artikel doorloopt de Schrijver kortelijk de Bijbelsche Openbaringsgeschiedenis, om daaruit het doel en de leiding der Goddelijke onderwijzing van het menschdom aan te toonen.

Het eene gedeelte van dit geschrift is zekerlijk meer en beter bewerkt dan het andere; maar het geheel draagt blijken van eene verlichte denkwijze over en van eene hartelijke belangstelling in de zaak der Goddelijke Natuur- en Woord-openbaring, en harer heilzame uitwerking op den mensch en het menschdom, en het zal aan het verstand en hart van redelijk denkende en zuiver gevoelende Christenen wel voldoen. — Aanmerkingen of bedenkingen van groot belang heeft Ref. niet; en daar het geheel hem aanprijzenswaardig voorkomt, wil hij die, vooral bij het werk van eenen overledene, thans niet in het midden brengen, maar liever zijne aankondiging met eenige proeve daaruit te geven besluiten:

Zeer gepast en treffend is onder anderen het artikel, *de Godsdienst, eene behoefte voor den mensch, als mensch beschouwd*, waar de Schrijver, om dit te betoogen, hem beschouwt »als een *redelijk*, als een *zedelijk*, als een »*diepst afhankelijk*, als een tevens *met edele vermogens* »*uitgerust*" (volmaakbaar) »wezen," en als zoodanig opgeleid tot *God*, in deszelfs betrekking van »*Schepper, Wet*»*gever, Bestuurder* en *Vergelder*"; en na dit een en ander schoon ontwikkeld te hebben, eindigt hij die afdeeling op deze wijze: »Is dan het geloof aan de waarheden van »de Godsdienst zoo onontbeerlijk voor mij, komt het zoo »geheel met mijne zedelijke natuur en met mijnen stand in »de wereld overeen, dat ik zonder hetzelve noch gelukkig »noch deugdzaam kan zijn, dan heeft de Godsdienst ook »eene wezenlijke waarde voor mij; dan hangt het niet van »mijne willekeur af, of ik mij met haar wil bezig houden »of niet, haar wil aannemen of verwerpen; dan is het voor»oordeel noch bijgeloof, maar wijsheid en ware verlich-

»ting, hare leiding te volgen, en mij door haar onderwijs»te laten vormen en besturen; ja dan kan ik haar verach»ten noch onverschillig jegens haar zijn, zonder mijzelven »te wederspreken, zeer onnatuurlijk te handelen, en mijn »waar belang te verzaken. — Maar nu ben ik ook ge»rust, dat de Godsdienst op aarde nooit zal te niet loopen, »nooit ophouden noodzakelijk voor de menschen te zijn, »hoezeer ook ongeloovigen dit willen beweren, of toene»mende onverschilligheid omtrent haar dit moge schijnen »te voorspellen. Ja, was zij eene vrucht van menschelijke »uitvinding, het gewrocht van staatkunde, bijgeloof of »eener dweepende verbeelding, zij zou, gelijk alle werk »van menschen, onvolmaakt zijn, eenmaal uitgediend heb»ben, en voor betere leerbegrippen moeten plaats maken. »Maar neen, op de natuur van den mensch zelv' gebouwd »zijnde, kan er nooit een tijd komen, waarin zij overtollig »zal worden en ophouden eene behoefte voor den mensch »te zijn. Wat dan ook hare vijanden tegen haar mogen »ondernemen, van welke wapenen zij zich ook mogen be»dienen, om haar te bestrijden; ja al vereenigden zich »*alle* magten der aarde tegen haar, zij zal blijven, zoo »lang er menschen op aarde zijn; want, om haar te ver»nietigen, moest men eerst de menschelijke natuur veran»deren, en de menschen doen ophouden redelijke wezens »te zijn en zedelijke behoeften te hebben. — Zoo wil ik »haar dan met al mijn hart omhelzen en aankleven, en »tot haar altijd mijne toevlugt nemen. Geene tegenwer»pingen of spotternijen der twijfelzucht of des ongeloofs »zullen mij aan het wankelen brengen. Zij zal de leids»vrouw en gezellin mijns levens zijn, en met haar wil ik »wandelen door dit aardsche dal. Dan zal zij bij mij geen »dwang, geene gewoonte, geene bloote belijdenis der lip»pen, maar eene Godsdienst des harten zijn; en ik zal in »haar vinden, hetgeen ik buiten haar nergens vinden kan, »eenheid in mijne denkbeelden, rust voor mijne ziel, »troost in alle omstandigheden des levens, en hoop een»maal in mijn laatste uur." — Hiernevens sta niet ongepast het slot des artikels: »*Ik geloof, dat mijne ziel on-*

»*sterfelijk is*," waarin de Schrijver, na hiervoor de redelijke en zedelijke gronden aangevoerd te hebben, dus besluit: »En zoo ben ik dan veilig voor uwe stormen, o »alles verslindende Natuur! Uwe verwoestende krachten »verschrikken mij niet. Gij kunt mij wel in den stroom »des tijds mede voortslepen, in zoo ver ik tot u behoor en »aan u onderworpen ben; maar mijn zedelijk Ik is boven »alle wisselingen des tijds verheven: gij kunt wel het lig»chaam dooden, maar de ziel, die uit God is, kunt gij »niet dooden. Ik ben eeuwig, en mijne werkzaamheid op »aarde heeft een hooger doel in het oog van Hem, die u »geschapen heeft, dan de blinde werking uwer krachten. »Zijt gij tot mijne langere aanwezigheid en werkzaamheid »noodzakelijk, dan zult gij u naar mij, of naar den wil »van God, die mij een langer aanwezen wil schenken, »moeten schikken, en al uwe tegenkantingen zullen te »vergeefs zijn! — Hoewel ik u niet kan aanschouwen, »o edel en geestelijk wezen, dat in mij woont, en mij »zulk eene verhevene bewustheid van mijzelven verschaft! »hoewel ik niet weet, of gij enkelvoudig of uit deelen te »zamengesteld zijt, welk eene gedaante en gesteldheid gij »bezit, wanneer gij in mij ontstaan zijt, en hoe gij in mij »werkt; zoo weet ik toch, dat gij bestaat, en een onfeil»baar kenmerk overtuigt mij van uwe aanwezigheid. Ik »weet namelijk, dat ik pligten te vervullen heb; ik weet »dus, dat ik een zedelijk wezen ben, en juist daardoor »weet ik ook, dat ik eeuwig en onsterfelijk ben. — Of »ik de Natuur ook na mijnen dood tot mijne verdere ont»wikkeling nog noodig zal hebben; in hoe ver mijn geest »zich naar hare wetten zal moeten voegen; of en in hoe »ver de behoeften dezer aarde mij ook daar zullen volgen; »of ik een ander en beter ligchaam zal bekomen, welke »zintuigen dat ligchaam zal hebben, en of het eeuwig zal »voortduren, of eens wederom door een ander en nog be»ter zal vervangen worden; of dit tot in het oneindige zal »afwisselen, en het eene ligchaam telkens de kiem tot eene »nog fijnere bewerktuiging zal bevatten; of ik het eene »zonnestelsel na het andere zal doorwandelen, of dat mij

»slechts een bepaalde kring zal worden aangewezen; dit »alles weet ik niet, van dit alles kan ik niets gissen. Vertrouwelijk geef ik mij aan uwe wijsheid en goedheid over, »o mijn Schepper en Vader! met onwankelbaren moed begeef ik mij in den nacht des doods, wanneer Gij het verlangt, en zeg de wereld vaarwel, verzekerd, dat Gij mij »zult overbrengen in het Rijk des lichts, en mij alles rijkelijk zult vergoeden, wat ik in den strijd met de blinde »Natuur, doch naar uwen wil, verloren heb."

Vraagboekje over de Bijbelsche Geschiedenis voor jonge Kinderen, door W. C. MAUVE, *Leeraar bij de Doopsgezinden te Haarlem. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. 1841. *In kl. 8vo.* 74 *bl. f* :-30.

Al wederom een *Vraagboekje!* dus al wederom die versletene en inderdaad onbehagelijke, onbeduidende benaming! al wederom een boekje *in vragen en antwoorden* voor het godsdienstig onderwijs! dus al wederom in de dorste en minst aanbevelenswaardige form, die voor geene andere wetenschap thans meer gebruikt wordt; en deze moet dan voor de heiligste en beste zaak van verstand en hart nog steeds bij voorkeur in gebruik blijven! — Dit waren de eerste gedachten, die er in Recensent oprezen, bij het ontvangen van dit onderwijsboekje in de Bijbelsche Geschiedenis; en hij kon zich niet onthouden dezelve mede te deelen, waarmede hij echter het hem toegezondene niet voorbarig veroordeelen wil, daar het in zijne soort zijne waarde kan hebben. — Het heet te zijn »voor *jonge* »kinderen"; en er zullen waarschijnlijk nog twee andere bij opklimming op volgen: daar het woord *jonge* hier vrij onbepaald is, zou Rec. het liever met *eerstbeginnenden*, dat in het Voorberigt gebruikt wordt, of met iets dergelijks, verwisseld hebben, hoewel daar door dit woord nog weder een onderscheid schijnt bedoeld te worden, omdat voor deze de met kruisjes geteekende vragen gezegd worden bestemd te zijn.

Zal nu zulk een onderwijsboekje (de form eens voor een oogenblik ter zijde gesteld) geschikt zijn voor de genen, tot wier gebruik het dienen moet, dan behoort het met oordeel des onderscheids zamengesteld, bevattelijk en practisch nuttig te zijn, of, zoo als de Schrijver te regt zegt, »waaraan zij iets hebben voor verstand en hart, of het van »buiten leeren der antwoorden alleen wordt een nutteloos »plagen van het geheugen." Zeer goede theorie! maar toetsen wij nu daaraan eens de praktijk in het een en ander uit de twee eerste lessen. »Het woord *Bijbel* beteekent »boeken." Wat hebben *jonge* kinderen aan deze eerste etymologische beteekenis van *Biblia*, die dan, volgens het gebruik in dit bepaalde geval, nog niet eens juist is? — »De Bijbel draagt de namen van *Heilige Schrift*, *Woord »van God*, en *Openbaring*." Den Eerw. Schrijver kan niet onbewust zijn, dat althans de derde en vierde benaming niet synoniem is met de eerste. — Wat hebben *jonge* kinderen aan de benamingen van *Oud* en *Nieuw Verbond* of *Testament?* wat aan de verdeeling in *geschiedkundige*, *dicht-* of *zedekundige* en *Profetische* boeken? wat aan de dorre optelling van al de Bijbelschriften? wat, in één woord, aan dezen inventaris van het Bijbelmaterieel, waarvan zij niets in het minste weten of begrijpen? Of zal de Leeraar dan daarover nader met hen spreken? Wel nu, dan moet hij diep, zeer diep in den ganschen omvang der Bijbelsche Openbaringsgeschiedenis enz. enz. ingrijpen; en zal dit doeltreffend zijn? Doch het is, naar Rec[s]. inzien, een hoofdgebrek van dit boekje, dat de Schrijver ontijdig van zaken en personen spreekt, met welke de jonge kinderen nog niet bekend zijn, en dan nog niet bekend moesten worden. — »Om de practische strekking van het boekje te vergrooten," zegt de Schrijver, »dienen de onder de meeste lessen bijgevoegde teksten": maar is ook dit, hoe wèl ook gemeend, geen overlading van jonge kinderen, en in meer opzigten aan groote moeijelijkheden onderhevig? — Zoo is het over 't geheel, naar Rec[s]. meening, een ander hoofdgebrek van dit boekje, maar hetwelk het met vele andere gemeen heeft, dat het

te veel wil geven, dat het genoegzaam niets van de geschiedenis durft overslaan, en daardoor niet zelden dingen aanroert, die althans voor dien teederen leeftijd liever verzwegen moesten worden, zonder dat men daarom der waarheid behoeft te kort te doen; of dat het ook zaken of personen uit zulke oogpunten voorstelt, die verre boven de bevatting van jonge kinderen gaan, het verstand meer verwarren dan verlichten, en het hart koud laten, of met een vreemd, donker gevoel vervullen. Men sla b. v. maar eens bl. 54, 55, 56 op, en zie de volgende antwoorden: »Joannes de Dooper kondigde Jezus aan als den »lang beloofden Messias, als *het Lam Gods, dat de zon»den der wereld wegneemt.* Joan. I: 29." — »Jezus »was de lang beloofde Verlosser, de eigen Zoon van God, »die mensch geworden en uit de maagd Maria, eene af»stammeling van David, geboren is." — »De naam Jezus »beteekent Zaligmaker, die van Messias en Christus be»teekenen hetzelfde; namelijk: Gezalfde of Vorst." — »Toen Jezus gedoopt was, daalde de Heilige Geest zigt»baar op Hem neder, en sprak er eene stem uit den he»mel: *deze is mijn geliefde Zoon, in welken Ik mijn »welbehagen heb.* Matth. III: 17"; waar, ja, gedeeltelijk Bijbelsche termen gebruikt zijn, maar die althans door *jonge* kinderen niet verstaan worden, en hun ook bezwaarlijk eenigzins aan verstand en hart te brengen zijn. — Eindelijk is nog op te merken, dat de Geschiedenis des Ouden Verbonds in dit boekje verre de grootste ruimte beslaat, welke tot die van de Geschiedenis des Nieuwen Verbonds als 52 tot 22 staat, zekerlijk naar de tijdruimte van beide onberispelijk, doch, naar de belangrijkheid der laatste voor ons Christenen, zal men niet alleen de evenredigheid, althans voor een eerste onderwijs, eenigzins anders mogen wenschen, maar zelfs zich over de kortheid en schraalheid hier en daar moeten verwonderen. En welk eene zonderlinge slotvraag en antwoord! »Wat ziet gij in »de geheele Bijbelsche Geschiedenis? — In de Bijbelsche »Geschiedenis zie ik de steeds voortgaande vervulling van »Gods belofte aan Abraham: *in u en uwen zade zullen*

»*alle geslachten der aarde gezegend worden.* Gen. XII: 3b, XXII: 18a."! Zijn *jonge* kinderen dit zoo gemakkelijk in de geheele Bijbelsche Geschiedenis? is dit het natuurlijkste, waartoe zij door derzelver geheelen afloop worden opgeleid? is dit de laatste practische strekking, waartoe het gansche gegeven onderwijs hun dient; dit de totaalindruk, dien zij met zich nemen?

Maar, is dit boekje dan zoo geheel verwerpelijk? — Dat zegt Rec. niet, en dat meent hij ook niet: het is zelfs mogelijk, dat het beter is dan andere in het Kerkgenootschap des Schrijvers, waarin hij zegt dat het aantal van zoodanige boekjes geenszins overvloedig is. Ook erkent Rec. zeer gaarne, dat het over 't geheel duidelijk gesteld is; dat de antwoorden doorgaans, door herhaling van de in de vraag gebruikte woorden, eenen volledigen en verstaanbaren zin opleveren, (en dus op nieuw bewijzen, hoe die vraagform zeer wel kon weggelaten, en eene andere gebruikt worden); dat er eene goede godsdienstige denkwijze in heerscht; dat de practische strekking, om het verhaalde tot godsdienstig-zedelijk nut der jeugd te doen dienen, onmiskenbaar is; dat het zich dus van deze zijde aanbeveelt. Doch aan andere zijden vindt Rec., dat dit boekje beter noch volmaakter is dan verscheidene andere reeds bestaande, en evenzeer veel te wenschen overlaat: het is hem op nieuw een bewijs, dat het schriftelijk en mondeling onderwijs van jonge kinderen in de Bijbelsche Geschiedenis al zeer moeijelijk is, ofschoon menigeen dit zulk eene zware taak niet meent te zijn; dat het moeijelijk is, zich vooral hierbij in de kinderlijke denkwijze en behoefte te verplaatsen; dat wij volwassenen, wij vooral Godsdienstleeraars, zoo wij, door het *nocturna versare manu, versare diurna* der Bijbelschriften, met derzelver inhoud en geest regt gemeenzaam geworden zijn, in verscheidene dingen geen duisterheid, geen zwarigheid, geen bedenkelijkheid om het voor te stellen vinden; welk een en ander zij nogtans wel hebben voor die teedere verstanden en harten, aan welke men geenszins alles voetstoots kan mededeelen, zoo men geene gevolgen van den eersten

indruk bij hen wil achterlaten, die voor de heiligste en weldadigste zaak eer nadeelig dan voordeelig zijn.

Het ééne en altoos noodige; een woord van opwekking aan mijne nadenkende en welgezinde Landgenooten, door Dr. J. E. FEISSER. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1841. *In gr. 8vo.* 64 *bl. f* : - 60.

Dit stukje ziet er min of meer zonderling uit. Eerst vindt men, met aanhaling van *Joh.* IV: 35[b], iets over des menschen verstandelijken en zedelijken aanleg; daarna, met 1 *Tim.* IV: 8 als *motto*, iets over het hoofdgebrek van onzen tijd, t. w. *goddeloosheid* (niet Godslastering, maar: afdwaling van God, gebrek aan liefde tot en vertrouwen op God) en *materialisme*, dat is te zeggen overmatige, om niet te zeggen uitsluitende gehechtheid aan het zinnelijke, waarvan het troostelooze en ongenoegzame in eenige trekken wordt aangeduid, met aanprijzing van de Godzaligheid, als *tot* alle dingen nuttig, hetwelk met opzigt tot geloof, hoop en liefde wordt beredeneerd. Om die Godzaligheid te bevorderen, wordt de prediking van CHRISTUS, als die alles is in allen, aangeprezen, als *het eenige altoos* (*altijd: altoos* is *ten minste*) *noodige*. Veel komt hier voor, dat eene school verraadt, aan welke de verdienste toekomt van door het op den voorgrond stellen van CHRISTUS, den Heer, veel lichts te hebben verspreid en veel goeds gesticht. Veel is er ook, dat ons niet regt helder is, en ook door de bedoelde school niet zoo gaaf zal worden toegestemd. Het een en ander vonden wij, dat van wat al te donkere beschouwing van onzen leeftijd getuigde. Het gansche doel van het stukje — mogelijk hapert het aan ons — vatten wij niet regt. De Schrijver meent het echter blijkbaar goed.

Verhandeling over het wenschelijke eener meer ligchamelijke Opvoeding in Nederland. Door D. J. DEN BEER

POORTUGAEL, *Ridder v. d. Mil. W. O., Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Te Doesborgh, bij* Kets en Lambrechts. 1841. *In gr. 8vo. 27 bl. f* :-25.

Belangstelling in het onderwerp, den Verhandelaar betoond, en overtuiging van het nut eener meer ligchamelijke opvoeding, deden hem tot de uitgave dezer weinige bladen besluiten. Het juiste tijdstip scheen hem daartoe gekomen; want, zegt hij, in zijn *Voorwoord* (waarom dan maar, in stede van dit onbevallige basterd-Nederduitsch, niet liever frischweg *Vorwort* gezet?): »Een nieuw leven, »vol kracht en waardigheid, met zucht voor het goede, »om het goede zelf, is met de troonsbeklimming van WILLEM II voor *Nederland* aangevangen. Ook de jeugd behoort het nieuwe leven vol kracht en waardigheid te genieten en ten einde te brengen." Maar om welke redenen niet naar het verledene teruggezien? De Spreker herinnert toch aan geheiligde (?) vaderen; (bl. 16) en dat, vóór eenige jaren, bij het leger van den Staat, de ligchaamsoefeningen, en inzonderheid de gymnastische, werden aanbevolen; — niet slechts aanbevolen, maar ook ten uitvoer gebragt. Dat de resultaten daarvan niet aan de verwachting beantwoord hebben, is minder toe te schrijven aan den reeds gevorderden leeftijd, (bl. 18, 19) dan wel, dat deze gymnastische oefeningen veeltijds, zonder de gave der onderscheiding, door allen, met of zonder aanleg, moesten volbragt worden, in *massa*. De ligchamelijke opvoeding in *massa* heeft dus zoo wel hare nadeelen, als eene dergelijke ontwikkeling der vermogens van den geest. Op sommige kostscholen ziet het er thans ook nog uit, alsof de kweekelingen eens bij de Heeren NIEMECZEC en FRANCONI als *Acrobaten* of kunstrijders hunne bestemming moesten vinden.

Hoe veel goeds en aanbevelenswaardigs deze Verhandeling moge bevatten, zij kan geen doel treffen, omdat de geachte Schrijver de zaak onder een te algemeen oogpunt brengt; daaruit vloeit de aanprijzing van algemeene maat-

regelen voort, en het individuële wordt daardoor uit het oog verloren. Waar zullen de plaatselijke besturen gevonden worden, die tweeduizend guldens zullen willen of kunnen afzonderen voor zwem-, dans-, scherm- en rijmeesters? De gezondheid der ingezetenen vereischt toch ook hare voorzorgen; en wanneer aan een stads- of armen-arts niet meer dan honderd guldens, somwijlen nog minder, wordt toegelegd, wat mag dan een dansmeester verwachten, al ware het ook, dat hij de *ligchamelijke* opvoeding wist dienstbaar te maken aan de *zedelijke* ontwikkeling? Intusschen wordt individueel onder de meer gegoeden nog al gebruik gemaakt van scherm-, dans- en rijkunst. Onze straatjongens, daarin de *Gamins* (*) van *Parijs* zelfs te boven strevende, oefenen zich in sommige steden zoo zeer in het steenslingeren, dat men maar al te dikwijls hunne kunstvaardigheid te dezen moet bewonderen ten koste van zijne ledematen. Het ware zeker wenschelijk, dat op het land kegel- en balspel meer beoefend werd, dan wel het palingtrekken, katknuppelen en ganzenslaan, met regt door den Verhandelaar als volksvermaken afgekeurd. Maar tot zoolang de waardige Predikant O. G. HELDRING geene betere uitkomsten van zijne verdienstelijke pogingen mag zien, tot zoo lang zal onze *physieke* ontwikkeling teruggaan en ook de *morele* blijven kwijnen.

Terwijl wij de goede bedoelingen van den Schrijver erkennen en zijne wenken gepast achten, houden wij het er echter voor, dat zijne vooronderstellingen den toets der ondervinding niet kunnen doorstaan en de aangewezene middelen doorgaans niet uitvoerbaar zullen wezen. Op eene geestige wijze behandelde een verdienstelijk man het onderwerp: *de waarheid ligt in het midden*, en lichtte het vooral toe met voorbeelden uit de opvoeding gekozen. Het wordt een verdraaid geslacht, wanneer een vader zijnen zoon, zoo dikwijls hij het oog buiten het boek slaat, toeroept: *Hans, lees!* — maar wat ware er te verwachten

(*) De *Gamins* of *Parijzer* straatjongens. Door W. H. WARNSINCK, BZ. Zie het *Mengelwerk* van dit Tijdschrift voor 1840, bl. 755.

van een kroost, hetwelk hoofdzakelijk tot *batonneren* wierd opgeleid? Wij houden echter des Schrijvers wenken vooral gepast voor Instituten, waar de jeugd tot den militairen stand wordt opgeleid. En wij lazen met genoegen hoe op de Militaire Akademie, te *Breda*, ten nutte der kweekelingen en van den Staat, de theorie door eene verstandige praktijk bekroond wordt, (bl. 12.) »De studie en »ligchaamsoefening stonden er in eene gelukkige evenre»digheid." Doeltreffender zal zulk eene opleiding wezen, dan waar men de jonge lieden het geheele jaar door als in de kamers opsluit, en hun des daags één kwartier, hoogstens een half uur, uitspanning vergunt. Indien daar de heimelijke ondeugd, waarvan bl. 13 gesproken wordt, geen weligen grond om te tieren vindt, zal dit wel een wonder mogen heeten. Te regt roept de Schrijver uit: »Wie, die vader is, maar die dezen eerwaardigen naam niet draagt en slechts als *egoïst* door het leven wandelt, kent de behoeften der jeugd niet; of liever alle gevoel is door het zelfzoekend eigenbelang verdrongen. En wat er van gevoel nog mogt overblijven, wordt overweldigd door den dunk van betweterij, die zichzelven genoeg is."

Moge de Verhandeling dan nut stichten, waar men het er op gezet heeft, om den geest als onder een broeiraam te plaatsen, maar mogen de ouders ook bewaard blijven van het heil der toekomst in eene te zeer ligchamelijke opvoeding te zoeken! Men vergunne den achttienjarigen loteling (indien hij dan toch op dien leeftijd geweer, ransel en patroontasch, bekneld door de *tenue*, moet dragen) zich trapswijze aan dien last te gewennen en zich te ontwikkelen. JULIUS CAESAR maakte alreeds eene zeer juiste onderscheiding tusschen *Novitii* en *Veterani*, en behoefde meer dan slechts weinige maanden tot de vorming zijner *Veterani*, met welke hij wonderen in den *Gallischen* oorlog deed. Doorgaans zijn de ligchamen onzer jongelieden op dezen leeftijd nog zoo weinig ontwikkeld, dat zij ook dan nog in het schermen, batonneren en de bajonetvechtkunst met vrucht kunnen geoefend worden. Dat op dien leeftijd bij velen de ontwikkeling nog niet verder ge-

vorderd is, is in geheel andere oorzaken gelegen, dan in het verzuim der ligchamelijke opvoeding. Wij kunnen hier in geene bijzonderheden treden; bij eene andere gelegenheid hopen wij hierop terug te komen. Terwijl eene armee een zeker getal tirailleurs behoeft, heeft zij niet minder een vast middelpunt noodig, en dat zouden *onze schutters* kunnen zijn, die eigenlijk wel niet tot het leger behooren, maar toch *pro aris et focis* moeten waken, om die te verdedigen. Plattelands-schutterijen, wier doorgaande bezigheid het is den ploeg te besturen, te zaaijen, te maaijen en te dorschen, verliezen al spoedig de door den Schrijver gewenschte vlugheid, maar gelukkig niet de kracht, en zoo zullen zij ook hunne plaats vinden bij de sterksten, bestand tegen den schok van eenen welbestuurden aanval; terwijl het ook nog aan enkele vluggen niet zal ontbreken, om het noodige getal tirailleurs te vinden. Men beklimme onze bodems. Welk eene ontwikkeling door den arbeid, doch niet bij allen dezelfde rapheid; allen behoeven ook niet in den mast te klimmen; er zijn ook roeijers noodig. Wij herinneren ons hier de schoone vergelijking, door den ouden CATO gebruikt (*), waarbij ons tevens deze woorden voor den geest komen: »*Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnae geruntur: sed consilio, auctoritate, sententia.*"

Bl. 16 is eene zinstorende drukfout: *beroerd*. Het gezegde *van voren* luidt vreemd, en deelt het *a priori* al te letterlijk mede. Desgelijks is bl. 9 *verdrietig en berouw* eene misstelling. Over het geheel is de correctie dezer bladen niet naauwkeurig, en op het gebruik van sommige woorden zouden nog al aanmerkingen kunnen gemaakt worden. Te vergeefs hebben wij in den *Nederlandschen Spectator*, D. 12, bl. 106, het op bl. 4 aangehaalde versje gezocht, hetwelk anders veel heeft van den trant van C. HUYGENS.

(*) *De Senectute*, Cap. VI.

Nagelaten en verspreide Letterarbeid, meest in luimigen trant vervat, van JACOB VOSMAER, *in leven Med. Doctor en Hoogleeraar te Utrecht. II Deelen. Tweede Druk. Te Haarlem, bij* V. Loosjes. 1839. *In gr. 8vo.* *f* 3-:

Een aangenaam verschijnsel van eene bij ons niet zeer gewone zaak. Een tweede druk van den letterarbeid eens mans, die nog in de harten van velen leeft. Zoo herleeft ook voor anderen als 't ware de nagedachtenis van hem, van wien gezegd wordt, dat hij was *een achtingwaardig Schrijver, een kundig Geleerde, een geliefd Hoogleeraar, een vroom en gemoedelijk Christen.* (*) Zoo deed zich eens VOSMAER in de verschillende betrekkingen van het leven kennen. En nog na zijnen dood getuigt van deze hoedanigheden als Schrijver en Geleerde de letterarbeid, die andermaal in het licht verschijnt. De Hoogeschool draagt wel geen rouw meer over VOSMAER, maar zijn naam wordt aan dezelve nog dikwijls met achting en liefde genoemd. En zijne kunst, vooral *om wel te sterven* (†), heeft reeds troost in menig hart gestort en tot den overgang naar het andere leven bemoedigd, waarheen VOSMAER reeds is vooruitgegaan. Zoo vindt de deugd somwijlen reeds in dit leven haar loon, en het leven van den regtvaardige nog na zijnen dood is een bewijs van het innig verband van het tegenwoordige met het toekomende leven. Zoo *sterft* de Christen niet; maar zijn dood, die hem verlost van het juk der zonde, maakt hem vrij voor eene onbegrensde eeuwigheid. In het geloof aan Hem, die den zijnen woningen heeft toegezegd in het huis zijns Vaders, kan hij, met de woorden van eenen wijsgeer, die bij den voor hem nog gesloten tempel des lichts stond, zeggen: *ex vita*

(*) *Vaderl. Letteroef.* voor 1828, bl. 428.

(†) *De kunst om lang te leven en wel te sterven*, door JACOB VOSMAER. *Haarlem*, 1827.

ita discedo, tamquam ex hospitio, non tamquam ex domo! (*)

In dit Tijdschrift voor 1828, bl. 428 en 463, kan men eene beoordeeling van den letterarbeid van VOSMAER lezen. Wij vereenigen ons met den beoordeelaar, wanneer hij, met den toenmaligen uitgever, behoudens gepaste aanmerkingen, zegt: »De hier verzamelde voortbrengsels ademen eenen geest, die, getrouw opgevangen en meer en »meer doordringende tot de onderscheidene standen der »menschelijke zamenleving, niet nalaten kan, het gebied »van gelouterde kennis, ware deugd en ongeveinsde gods-»vrucht van lieverlede uit te breiden. Vragen wij toch, »hoedanig die geest is, wij hooren overal een' man tot ons »spreken, die in menschen en menschelijk geluk een warm »belang stelt, die aan zijne medebroeders gedurig toe-»roept: *Keert tot de Natuur weder; daarvan af te wij-»ken, is de bron uwer rampen!*"

Reeds van de oudste tijden af is deze klagt de taal geweest dier mannen, welke het met de menschen wèl meenden; getuige CELSUS, die den lediggang en de weelde als de hoofdbronnen van het zedenbederf bij de *Grieken* en *Romeinen* aanklaagde. Echter niet alleen bij *Romeinen* en *Grieken* was dit het geval; het zal steeds zoo blijven. Waar zij elkander de hand bieden, daar zullen zij steeds de bron van alle rampen zijn. Mogen dan door dezen herdruk de lessen van levenswijsheid bij velen op nieuw verlevendigd worden! Dan vooral zal men VOSMAER's aandenken op eene waardige wijze vereeren, en het heil van anderen zal opgebouwd en eigen welzijn meer en meer bevorderd worden.

(*) CICERO, *de Senectute.*

Ontwerpen om de stad Amsterdam van zoet water te voorzien, in de XVIIde Eeuw voorgesteld door ELIAS SANDRA. *Derde Druk, omgewerkt en met een Voorberigt vermeerderd, door Mr.* W. J. C. VAN HASSELT. *Amsterdam en*

's Gravenhage, *bij* Gebr. van Cleef. 1841. *In gr. 8vo. XLII en* 80 *bl. f* 1-50.

Het kan wel geen bevreemding wekken, dat in den tegenwoordigen tijd, waarin de technische wetenschappen, door de, in de laatste jaren, gedane ontdekkingen en onderzoekingen, eene zoo aanmerkelijke hoogte bereikt hebben, en waarin daarenboven de ondernemingsgeest, ook bij de wel eens wat trage *Nederlanders*, zich meer en meer ontwikkelt, en daarvan, in de vele reeds bestaande zoogenoemde naamlooze Maatschappijen, de bewijzen oplevert; dat in eenen tijd, waarin de *industrie* met eenen nooit gekenden luister blinkt, ook een zoo belangrijk onderwerp, als het onderhavige, aandacht en belangstelling tot zich trekt. Het geldt toch hier, om eene stad van 200,000 inwoners van goed en drinkbaar water te voorzien, en, zoo ééne harer zusters daaraan gebrek heeft, het is vooral *Amsterdam*, waar deze behoefte zich meer en meer doet gevoelen. Niemand toch zal willen beweren, dat het onreine afspoelsel van daken en goten, dikwijls vrij aanzienlijk, doch zeker altijd met eene geringe hoeveelheid *loodoxyde* bezwangerd, een' aangenamen of gezonden drank oplevere; terwijl daarenboven, door het toenemend verbruik van steenkolen in particuliere gebouwen zoo wel, als in fabrijken, de onzuiverheid dagelijks toeneemt. Men tracht door filtreer-toestellen hierin te voorzien; doch, behalve dat deze nog veel te wenschen overlaten, ligt dit middel geheel buiten het bereik der geringere klasse, die toch altijd verreweg de meerderheid der bevolking uitmaakt. Eene andere voorziening in het bestaand gebrek, het toevoeren van *Vechtwater* door zoogenoemde *waterhalers* namelijk, heeft mede veel onvolkomens. Het wordt ongezuiverd aangebragt, en is voor drank bijna ongeschikt; de distributie is omslagtig, hoogstgebrekkig, om het zoo eens te noemen *middeleeuwsch*, en kostbaar; terwijl vooral dit laatste bezwaar, bij langdurige winters, zich maar al te dikwijls laat gevoelen. Het is alzoo allerwenschelijkst, dat zoo wel de Regering, als de aanzienlijke, verlichte en onbevooroordeelde bewoners der Hoofdstad, eens, met terzijdestelling van bijzondere belangen of bezwaren, die meer in schijn dan wel in wezenlijkheid bestaan, het algemeen belang zullen pogen te bevorderen, en de eene of andere onderneming tot stand brengen, die eene der grootste welda-

den voor *Amsterdam* zal zijn, en waarop het nageslacht met dankbaarheid staren zal. Bezwaren zijn bij alle menschelijke ondernemingen te overwinnen; doch indien zoo vele andere steden, als *Rome*, *Parijs*, *Toulouse*, *Grenoble*, *Londen*, *Birmingham*, *Liverpool*, *Manchester*, *Edinburg*, *Glasgow*, *Weenen*, *Praag*, *Hamburg*, *Frankfort*, *Dresden* en *Leipzig*, zich bekwame waterleidingen hebben weten te verschaffen, zoude zulks dan *alleen* in *Amsterdam* onuitvoerbaar zijn?

Na de beschouwing van het bovenstaande is het wel geen wonder, dat elk weldenkend inwoner der Hoofdstad, die belang in het algemeene welzijn stelt, zich deze zaak op het zeerst ter harte neemt, en naar zijn vermogen poogt bij te dragen, om het goede doel zoo veel mogelijk te bevorderen. Het is geen wonder, dat de ijverige en werkzame VAN HASSELT, gelijk hij eene dertiende uitgave van LEEGHWATER's *Haarlemmermeerboek* bezorgde, ook thans eene derde uitgave van het hier boven aangekondigd werkje het licht deed zien. Het is echter vrij oppervlakkig geschreven; terwijl de stijl van SANDRA, gelijk de Heer VAN HASSELT reeds opmerkt, *als zijn onderwerp*, *waterachtig* is, *en hij wat zeer veel in herhalingen vervalt*. Deskundigen zullen er ook weinig of niets wetenswaardigs in aantreffen. De Uitgever heeft dit ook reeds ingezien, en zegt in de Voorrede: *Veel nieuws zal men in dit boeksken niet aantreffen; dit was ook mijne bedoeling niet. Ik geef het niet voor de geleerden in het vak, maar voor leeken zoo als ik, wien de nieuwsgierigheid bekruipt, om te weten, wat er al zoo voor dit onderwerp gedaan, en over hetzelve geschreven is. Deze zullen welligt dit Voorberigt, hetwelk niet anders inhoudt, dan hetgeen ik, over dit onderwerp lezende, voor mijzelven heb opgeteekend, met eenig welgevallen ontvangen.* Het is dan ook dit Voorberigt, dat, uit een geschiedkundig oogpunt beschouwd, met genoegen en belangstelling door leek en deskundige zal gelezen worden, als bevattende een beknopt overzigt van hetgeen er over het onderhavige onderwerp is voorgevallen. Men zal er uit ontwaren, dat, volgens echte bescheiden, *Amsterdam* voormaals goed en zuiver water in de grachten gehad heeft, zoodat het tot alle einden gebruikt werd, en zelfs de visscherij in dezelve eerst aan de Schutterijen afgestaan en later van stadswege verpacht werd. Dat dit echter niet lang geduurd heeft, blijkt uit het bijgebragte aangaande den Keizer, in 1540, als wanneer eene

dagvaart, te *Amsterdam* verordend, naar *Haarlem* verlegd werd, voornamelijk omdat het water van eerstgenoemde plaats »*nijet en doecht.*" De visscherij schijnt ook na 1655 te hebben opgehouden, terwijl men in 1565 reeds van regenbakken gewag gemaakt vindt. Vervolgens gewaagt de Heer VAN HASSELT van de verschillende middelen, die sedert werden opgegeven, om in het bestaande gebrek te voorzien, en van de onderscheidene plannen, die werden uitgedacht of voorgedragen, doch die alle tot nog toe vruchteloos zijn gebleven. (*) Van de *Artesiaansche* putboring op de *Nieuwmarkt* te *Amsterdam* sprekende, zegt hij: *Welligt levert zij nog eens gelijke resultaten, als die, welke, in Januarij* 1834, *in de vlakte van Grenelle, nabij Parijs, begonnen, op den* 27 *Februarij van dit jaar* (1841), *tot* 560 *meters gebragt zijnde, met eenen gelukkigen uitslag is bekroond.* Rec. vermeent echter, op geologische gronden, alle reden te hebben, een' zoodanigen gelukkigen uitslag te moeten betwijfelen. Ons land is geheel van *alluviaanschen* oorsprong, en er bestaat geen de minste grond, om, met genoegzame zekerheid, het bestaan te vermoeden van krijtachtigen kalksteen, waarin men alleen verzekerd kan zijn, de onderaardsche bronnen voor de zoogenoemde Artesiaansche putten of fonteinen te zullen aantreffen. Ook zijn tot nog toe alle desaangaande gedane pogingen geheel vruchteloos gebleven; en het is meer dan waarschijnlijk, dat, wat men ook beproeve, de uitslag vruchteloos blijven zal. — Voorts spreekt de Heer VAN HASSELT over SANDRA zelven; waaromtrent hij weinig heeft kunnen ontdekken, en verder meer breedvoerig over de destijds regerende Burgemeeste-

(*) Bij de vermelding hiervan had nog kunnen gevoegd worden het in den jare 1839 te '*s Hage* uitgegeven stukje: *Application en Hollande d'un nouveau procédé de filtration, par* H. FAYE, *ancien élève de l'école polytechnique*, bevattende de beschrijving van een' door den Heer FONVIELLE uitgedachten toestel tot zuivering van het water, welke ook in het groot van toepassing is. Hetzelve is, volgens de rapporten, in het *Hôtel-Dieu* te *Parijs* met het beste gevolg aangewend; terwijl er ook een zoodanige toestel hier te lande, en wel in de Militaire Gevangenis te *Leyden*, moet geplaatst zijn.

ren, en wel voornamelijk over JOANNES HUDDE, in wiens handen de plannen van SANDRA gesteld werden.

Die plannen bestaan hoofdzakelijk in het volgende, als:

1°. Eene gracht te graven van uit de *Vecht*, over den *Hinderdam*, tot aan *Amsterdam*;

2°. Eene waterleiding van steen te bouwen, van gezegde plaats af tot aan gemelde stad;

3°. Het water uit de *Vecht*, door middel van riolen, onder den grond naar die stad te brengen;

4°. Door het graven van eene kom, ter diepte van het *Muiderzand* of dieper, zuiver water uit den grond te bekomen, en wel, *a*, tusschen de *Muider-* en *Weesperpoorten*, en, *b*, in de *Plantaadje*, omtrent de plaats, waar thans het *Park* is;

terwijl eindelijk nog wordt voorgesteld, om het water, hetzij uit de *Vecht*, hetzij uit den grond afkomstig, in de huizen der ingezetenen te brengen.

Het derde plan heeft alzoo de meeste overeenkomst met de latere, door de H. H. BRADE en BAKE geprojecteerde waterleidingen, en komt ook Rec. het geschiktst en doelmatigst voor. SANDRA gewaagt echter nergens van het toe te voeren water bevorens te zuiveren of te filtreren, hetgeen echter, onzes bedunkens, altijd noodig en nuttig zijn zoude. SANDRA spreekt van het minder doelmatige, om de meerdere beheijing dan voor eene steenen waterleiding, en om het bezwaar van het »corrideren of invreten" der buizen door het brakke grondwater; doch het eerste is van allen grond ontbloot, terwijl ook het tweede van geringe kracht is, dewijl het ijzer onder water weinig *oxydeert*, en het lood, getuige de looden zuigpijpen in de Amsterdamsche welputten, van zeer langen duur is; om niet te spreken van andere stoffen, die ook later tot dit einde zijn aangewend.

Het tweede plan is voorzeker het schoonste, en de uitvoering zoude ons in gedachten in den tijd der oude *Romeinen* verplaatsen; dan, de voor een zoodanig werk, vooral ook wegens de daartoe vereischte beheijing, gevorderde zware kosten zullen hetzelve wel voor onuitvoerbaar moeten doen beschouwen.

Wat het eerste plan aangaat, vermeent Rec., dat dit het ondoelmatigst zijn zoude, vermits het niet te ontkennen is, dat het water op een zoo lang traject, als van den *Hinderdam* tot aan *Amsterdam*, door of over meestal veenachtigen

bodem loopende, en alzoo in aanraking met het brakke grondwater komende, al spoedig voor het gebruik ongeschikt zoude worden; terwijl hetgeen SANDRA wegens de voordeelen het vermaak van eene met boomen beplante gracht of kanaal opgeeft, in den tegenwoordigen tijd wel van weinig belang zal kunnen beschouwd worden.

Ook komt het Rec. voor, dat de uitslag van het vierde sub *a* en *b* opgegeven ontwerp te onzeker zoude zijn, om hiervan de uitvoering voor raadzaam te keuren. De in den jare 1605 te *Amsterdam*, in het *Oude Mannen- en Vrouwenhuis*, doch later in onbruik geraakte, geboorde put leverde op eene diepte van 232 voeten eerst goed water op; de boven vermelde put op de *Nieuwmarkt* heeft op eene nog grootere diepte onzuiver water gegeven; terwijl er gewone welputten gevonden worden, die op eene geringe diepte zuiver water verschaffen. Het is alzoo *a priori* niet te bepalen, of op eenige plaats al dan niet goed water te vinden zij, doch de kans staat steeds ten nadeele; terwijl daarenboven de vraag ontstaat, of, ingeval men aanvankelijk goed water mogt vinden, zulks na verloop van tijd, door onzen slechten, doorzijgbaren grond, niet zoude kunnen veranderen, en ten andere, of men op den duur van eene genoegzame hoeveelheid zuiver water zoude kunnen verzekerd zijn; alle welke redenen het doen ten uitvoer brengen van eene zoo kostbare onderneming, zeer onraadzaam zouden maken.

Achter elk ontwerp vindt men eene raming van kosten en vermoedelijke revenuën, ofschoon bij het tweede plan de sommen bij de taxatie niet staan uitgedrukt. Deze begrootingen zijn echter hoogst oppervlakkig, en er zoude in onzen tijd weinig staat op te maken zijn.

Behalve de beschrijving der plannen, treft men hier nog aan het request aan H. H. Burgemeesteren en Regeerders, eene Voor- en eene Bijrede, hoofdzakelijk dienende om die ontwerpen aan te prijzen, en zich te beklagen over den slechten uitslag van des Schrijvers andere uitgedachte middelen om water voor bederf of stank te bewaren, en om het hout voor het invreten van den worm, tusschen water en wind voorkomende, te beveiligen. Voorts eene Inleiding, en achter het werkje de tegenwerpingen van den Burgemeester HUDDE, die echter, met uitzondering van de *vierde*, weinigbeduidend zijn; verder de *solutie* of oplossing dezer bedenkingen door den Schrijver, en eindelijk eene opgave

omtrent den boven vermelden, in het *Oude Mannen- en Vrouwenhuis*, geboorden put.

Alleen om het belangrijke der in dit werkje behandelde zaak hebben wij ons eenige aanmerkingen veroorloofd; eene verdere beschouwing achten wij overbodig, daar het doel van den Heer VAN HASSELT met deze nieuwe uitgave alleen was, eene historische en geenszins eene wetenschappelijke bijdrage te leveren. Als zoodanig beantwoordt dit geschrift ten volle aan deszelfs bestemming, en het zal door een ieder, die eenig belang in een zoo gewigtig onderwerp stelt, voorzeker met genoegen gelezen worden. Wij bevelen het alzoo vooral *Amsterdams* ingezetenen aan, en hopen, dat een gunstig onthaal den Uitgever moge aansporen, om de hem van zijne veelvuldige bezigheden overschietende uren verder tot bevordering van dergelijke nuttige en voor het algemeen belangrijke zaken te besteden.

Handboek voor Notarissen, naar de Nederlandsche Wetgeving, door Mr. J. J. LOKE, *Lid der Arrondissementsregtbank te Breda. In één Deel compleet. Iste en IIde Stuk. Te Breda, bij* Broese en Comp. 1838 *tot* 40. *In gr. 8vo.* 400 *bl. f* 3-20.

Verzameling van Wetten, Besluiten en andere Regtsbronnen van Franschen oorsprong, in zoo verre deze, ook sedert de invoering der nieuwe Wetgeving, in Nederland van toepassing zijn. Uitgegeven door Mr. C. J. FORTUYN, *Advocaat te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. Muller. *Iste Deel,* 1839, *XXVI en* 524 *bl.* (*jaar* 1669—1798); *IIde Deel,* 1840, *XXXVIII en* 474 *bl.* (*jaar* 1799—1807). *In gr. 8vo. f* 12-65.

Verzameling van vaderlandsche Wetten en Besluiten, uitgevaardigd sedert 22 *Januarij* 1798 *tot* 10 *Julij* 1810, *in zoo verre zij ook, sedert de invoering der nieuwe Wetgeving in Nederland, middellijk of onmiddellijk van toepassing zijn. Uitgegeven door Mr.* J. VAN DE POLL, *Advocaat te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. Müller. 1840. *In gr. 8vo. XXVI en* 491 *bl. f* 6-60.

Het *Handboek voor Notarissen*, naar de Nederlandsche Wetgeving door den Heer Mr. J. J. LOKE bewerkt, onderscheidt zich, althans wat de twee eerste hier aangekondigde Stukken betreft, door zuiverheid en klaarheid van stijl, juistheid van orde, fijnheid van opmerking en grondige regtskennis, vereenigd met zoo veel beknoptheid, als slechts mogelijk schijnt. Dat korte en krachtige is ook bij de formulieren in het oog gehouden, waar de Schrijver blijkbaar alle noodelooze gerektheid vermeden heeft. Dat men hier en daar echter aanmerkingen zou kunnen maken, spreekt van zelve. Wij zullen ons tot slechts ééne bepalen, omdat deze het *karakter* en het *vereischte* van zekere soort van Acten betreft. Bl. 45, in het eerste Stuk, zegt de Heer LOKE te regt, dat het verbod, om wit, gaping of tusschenruimte in de Acten te laten, geenszins zóó moet worden verstaan, dat men een' nieuwen volzin niet met een' nieuwen regel zou mogen beginnen, al ware de laatste regel van den vorigen volzin niet uitgestrekt tot aan den uitersten rand der bladzijde; en hij geeft tevens den met het vrij algemeene en lofwaardige gebruik overeenkomstigen raad, om de ledige plaats na het slotwoord van den vorigen volzin, tot het eind van den anders gedeeltelijk open gebleven regel, met eene lijn of pennestreek aan te vullen. Maar nu laat hij volgen: »Overigens kan men hetzelfde middel te baat nemen, wanneer »onvoorziens eenige gaping in de Acten ontstaat, *zoo als b. v.* »*dikwerf het geval is bij Processen Verbaal van openbare* »*Verkoopingen, die, uit hoofde van derzelver omvang*, VOORAF »*moeten worden gereed gemaakt*, zonder dat het mogelijk is, »juist te berekenen, welke plaats ter vermelding van na»men, voornamen, beroep en woonplaats van de koopers, »benevens van den uitgeloofden koopprijs, zal vereischt wor»den. De ruimte, die alsdan overblijft, bij het passéren der »acte door eene pennestreek aangevuld zijnde, is toch de »bijvoeging of vervalsching even zoo onmogelijk, als wan»neer de acte doorloopend ware geschreven." — Deze theorie, ofschoon, gelijk wij meenen, zelfs door eenen Minister voorgestaan, schijnt ons strijdig met het karakter van een Proces Verbaal, dat is woordelijke vermelding van het voorgevallene; en het openlaten van plaatsen, om daar naderhand iets in te vullen, is ook volstrekt overtollig. Immers, men stelle: een Notaris heeft elf percelen vast goed achtereenvolgende te verkoopen. Nu is er of reeds vroeger eene

Memorie van Lasten opgemaakt, waarin al de algemeene en bijzondere voorwaarden van koop zijn opgenomen, zoodat ieder vooraf weten kan, op welke conditiën dit of dat perceel zal worden toegewezen; of wel, die conditiën zijn bij het hoofd van het Verbaal beschreven. Ook de juiste aanduiding der ligging en grootte van elk perceel staat reeds in de Memorie van Lasten, of in het vóór het uur der verkooping, gereed gemaakte hoofd van het Verbaal te lezen. Welke moeite heeft het nu toch in, om het Proces Verbaal dadelijk bij te houden, telkens slechts zeggende: Hierop is overgegaan tot opveiling van het.... Perceel; terwijl men bij elke toewijzing den kooper dadelijk laat teekenen, alvorens tot een volgend perceel over te gaan. Heeft een Notaris nog eenen klerk te zijner hulpe, dan gaat het zoo veel te gemakkelijker, daar, gedurende het inschrijven van het eene perceel, inmiddels het opbod, de mijning en toewijzing van het andere kan worden opgeteekend, om dan weêr dadelijk, met behoorlijke vermelding van alles, zonder eenige gaping of door schrappen aan te vullen tusschenruimte, op het Verbaal te worden gebragt, en telkens gesloten te worden met dit of dergelijk: *die verklaarde, het hem toegewezen perceel op de hem en haar geheel voorgelezene conditiën te aanvaarden, en alhier, mede na gedane voorlezing, heeft geteekend.* Het vooraf gereed maken van geheel het Verbaal, met plaatsen in blanco, waar elk perceel in zal worden gepast, schijnt ons strijdig met den aard van een Proces Verbaal en de wet op het Notarisschap.

En hiermede afstappende van het voortreffelijk werk van den Heer LOKE, gaan wij over tot de *Verzameling van Wetten, Besluiten enz. van Franschen oorsprong, in zoo verre deze, ook sedert de invoering der nieuwe Wetgeving, in Nederland van toepassing zijn.* Wij keuren het allezins goed, dat de Heer Mr. C. J. FORTUYN liever te veel dan te weinig in zijne verzameling heeft opgegeven, daar men de Fransche wetsbepaling, of wat het zij, zelfs *dan* behoort te kennen en te lezen, alware het, dat partij zich *ten onregte* daarop beroept, en al kan men aantoonen, dat zulk eene wet of zulk een decreet niet meer in werking is. Zoo dikwijls er dus slechts de geringste twijfel bestaan kon, of eene wet wel waarlijk is afgeschaft, en zoo ja, of men dan hare kennis niet noodig heeft, om te oordeelen over eenige taak, waarvan het begin althans de invoering der nieuwe

wetgeving voorafging; zoo dikwijls was de mededeeling van dergelijk stuk behoefte. Echter is het te bejammeren, dat er nog altijd in die zee van ordonnantiën, wetten en decreten moet worden omgetast, en men, b. v. om te bestuderen hetgeen *nu* nog behoort te worden in acht genomen met betrekking tot de werkzaamheden van het bestuur der wateren en bosschen, beginnen moet met het lezen van *l'Ordonnance du Roi, pour les Eaux et Forests de son Royaume, du mois d'Août* 1669, om vervolgens te onderzoeken, wat er na 1669 tot 1811 in *Frankrijk* in gewijzigd, wat er uit behouden is geworden; daarna, wat er uit geheel dien chaos kan gerekend worden te zijn ingevoerd in ons Vaderland ten jare 1811, en wat er na dien tijd weder in is veranderd of wel onafgeschaft gelaten. Het werk van Mr. FORTUYN verligt wel dien arbeid, maar deze blijft, zoo wel op dit als op andere punten, steeds omslagtig en verdrietig. Kon men er toch eenmaal toe komen, om op alles eene nationale wetgeving daar te stellen, en al het vroegere geenszins vervallen te verklaren *voor zoo veel het met de laatste wetten strijdig mogt zijn:* want *dan* blijft al het vorige in leven, zoodat men telkens moet navorschen, *wat* er met de latere wet strijdig is of niet. Neen! de afschaffing zou volstrekt en zonder uitzondering moeten zijn; doch dan zou het ook noodig wezen, alvorens een concept in te dienen, de kundigste en meest ervarene Regtsgeleerden, Ambtenaren en Handelaars te raadplegen, en de beweeggronden van *hun* gevoelen aan de Staten Generaal, welker leden onmogelijk alles in de bijzonderheden en in elke mogelijke toepassing kunnen nagaan, ter inlichting mede te deelen. Immers, hoe ligt zou men een ontwerp kunnen maken, welks goede bedoeling en in het oog vallende bepalingen toejuiching zouden vinden; terwijl de ervaren *practicus* alleen in staat zou zijn aan te toonen, dat deze of gene welgemeende en heilzame bepaling op deze of die wijze niet uitvoerlijk zou zijn, of haar doel zou missen. Omgekeerd zou ligtelijk een ontwerp als onvoldoende worden beschouwd, terwijl men er anders over zou oordeelen, indien het mogelijke en het nuttige der toepassing door geraadpleegde deskundigen ware aangetoond. Men vergete nooit, dat iemand een verdienstelijk Minister, Staatsraad of lid der Staten Generaal kan wezen; dat hij in de questiën van staatsbelang, in alles, wat tot de hooge Regering en de handhaving der Grondwet betrekkelijk is, kundig en op de hoogte des tijds

kan zijn, maar echter niet genoegzaam bekend met den dagelijkschen gang van zaken en de gewone behoeften der maatschappij, gelijk die worden waargenomen bij regtbanken en praktizijns, kooplieden, en ambtenaren, wier bemoeijingen zich dadelijk tot de massa der ingezetenen uitstrekken.

Van de *Verzameling van vaderlandsche Wetten en Besluiten, van 22 Januarij* 1798 *tot* 10 *Julij* 1810, *in zoo verre zij ook, sedert de invoering der nieuwe Wetgeving in Nederland, middellijk of onmiddellijk van toepassing zijn*, door den Heer Mr. VAN DE POLL, getuigen wij hoofdzakelijk hetzelfde, als van het werk van Mr. FORTUYN; en ook met betrekking tot *die* Wetten en Besluiten, alsmede tot die in het *Staatsblad*, van 1813 tot 1838 ingesloten, koesteren wij denzelfden wensch, dat alles, met volkomene afschaffing van *al* het vorige, bij nieuwe wetten moge worden geregeld. De studie der Regtsgeleerdheid zou grondiger worden, zoo zij minder omslagtig wierd. — Uit een wijsgeerig, geschieden staatkundig oogpunt zijn de Proclamatiën en Staatsregelingen van 1798, 1802, 1805 en 1806 bijzonder belangrijk, en niet minder Koning LODEWIJK's Proclamatiën van 1810.

Athene, deszelfs opkomst en val, in verband met de Letterkunde, Wijsbegeerte en het Huiselijke Leven van het Atheensche Volk. Door E. L. BULWER. *Uit het Engelsch. Iste en IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1840, 41. *XII*, 295 *en X*, 375 *bl. f* 6 - 30.

Hoezeer het onderwerp, hier op den titel aangewezen, menigmaal ja, in alle Grieksche Geschiedenissen is behandeld, was het een nieuw en gelukkig denkbeeld van den beroemden Engelschen Romanschrijver BULWER, om, gelijk zijn groote landgenoot GIBBON den val en ondergang van het Romeinsche Rijk beschreef, afzonderlijk de geschiedenis van de opkomst en den val van het Atheensche Gemeenebest, geenszins in een romantisch, maar in een zuiver historisch tafereel voor te stellen. Eene taak, volkomen den Schrijver van *Rienzi* en der *laatste dagen van Pompeja* waardig. Wij vinden dus hier bijeenverzameld hetgeen in de meeste Geschiedenissen van *oud-Griekenland*, slechts verspreid voorkomt, waardoor een geheel ontstaat, dat door den rijkdom en de verscheidenheid der stof, en door de levendige wijze van

behandeling, de aandacht van den kundigen lezer boeit. Geene bijzondere geschiedenis van eenen Staat is rijker aan belangrijke en groote gebeurtenissen, aan uitstekende mannen in alle vakken van menschelijke wetenschap en kunst, in staatkunde, regeerkunst en welsprekendheid, dan de stad van *Minerva*, die daardoor de belangstelling van alle eeuwen en geslachten voortdurend op haar gevestigd houdt, en, even als *Rome*, de aandacht van elken beschaafden mensch voor hare lotgevallen houdt gespannen.

Het eerste Deel bevat het eerste Boek in acht Hoofdstukken, waarvan het eerste aanvangt met de beschrijving van de ligging en den grond van *Athene*, en van de *Pelasgers*, deszelfs eerste bewoners; men treft hier belangrijke opmerkingen omtrent hunne taal, beschaving en de overblijfsels hunner bouwkunst aan, zoo wel als over de vraag, of de vroegste beschavers van *Griekenland* vreemdelingen waren. CECROPS en de grondvesting van *Athene*. Vervolgens wordt uitvoerig over de Godsdienst der *Grieken* gehandeld, en den invloed van dezelve op hun karakter, hunne zeden, kunsten en dichtkunst, benevens over den oorsprong van slavernij en aristocratie. Het tweede Hoofdstuk begint met een onderzoek, of CECROPS al of niet uit *Egypte* oorspronkelijk zoude geweest zijn, en vervolgt de fabelachtige geschiedenis der Atheensche Koningen vóór THESEUS. De *Hellenen* en hun geslachtsboom worden onderzocht; de Pelasgische oorsprong der *Ioniërs* en *Achaiërs* aangetoond, zoo ook het verschil tusschen de *Doriërs* en *Ioniërs* aangewezen. Het Amphictyonisch verbond wordt vervolgens door den Schrijver verklaard. De volgende Hoofdstukken behandelen de heldeneeuw van *Griekenland*, de regering van THESEUS, den invloed van eene fabelachtige eeuw op het karakter van een volk, de opvolgers van THESEUS, het lot van CODRUS, de uitwijking van NILEUS, de Archonten, de wetgeving van DRACO, een algemeen overzigt van *Griekenland* en het Oosten vóór den tijd van SOLON, de Grieksche Volkplantingen, de eilanden, de lotgevallen van de Staten op het vasteland, *Elis* en de Olympische spelen, den terugkeer der *Heracliden*, de Spartaansche instellingen en zeden, die onpartijdig beoordeeld worden, de Messenische oorlogen, de besturen in *Griekenland*, hetgeen een bewijs voor de practische staatkundige kennis van den Schrijver oplevert, zoo als ook het belangrijk overzigt van de kunsten, wetenschappen en wijsbegeerte van

Griekenland vóór SOLON blijken draagt van zijne letterkunde, geleerdheid en smaak.

Het tweede Deel geeft, in twee Boeken, met eene uitvoerigheid, die echter nimmer langwijlig wordt, het verhaal der gebeurtenissen, die van den tijd der wetgeving van SOLON tot aan het einde der Perzische oorlogen voorvielen. BULWER schetst hier met schitterende trekken de woelingen in het Atheensche Gemeenebest, den invloed der wetten van SOLON, de heerschappij der PISISTRATIDEN, hunne verdrijving, den Ionischen opstand, den eersten Perzischen heertogt, en den slag van *Marathon;* terwijl de togt van XERXES en de onsterfelijke dagen der *Thermopylae*, van *Salamis*, *Platea* en *Mycale* op eene wijze beschreven worden, aan de grootheid deser gebeurtenissen geëvenredigd. Bijzonder merkwaardig in dit tweede Deel is het Hoofdstuk, (III, 2) hetwelk over het Atheensche treurspel, deszelfs oorsprong over THESPIS, PHRIJNICHUS en AESCHIJLUS en de uiteenzetting van diens treurspelen handelt. Even zoo is de karakterschildering van mannen als SOLON, PISISTRATUS, MILTIADES, THEMISTOCLES en ARISTIDES krachtig en onpartijdig in de voorstelling van hunne deugden en gebreken; terwijl de Vorsten van *Perzië*, zoo als DARIUS en XERXES, op eene menschkundige en billijke wijze worden beoordeeld. Wij zien dus met verlangen het vervolg van dit belangrijk geschiedkundig werk te gemoet, dat de Geschiedenis van *Athene* moet leveren tot daar, waar hare lotgevallen met die van het alles overwinnende Romeinsche Rijk zamensmelten.

BULWER toont in deze geschiedenis van een' democratischen Staat, als *Wigh*, een voorstander van eene gematigde vrijheid en volksregering te zijn. Hij verdedigt het Atheensche volk tegen de beschuldiging van ondankbaarheid jegens mannen als MILTIADES en ARISTIDES, en prijst het *Ostracismus*, als eene eervolle ballingschap voor burgers, die door hunnen overwegenden invloed, gevaarlijk voor eene vrijheid zouden kunnen worden, die zoo kort zich van de heerschappij der PISISTRATIDEN had verlost. Hij gaat in het algemeen van geheel andere staatkundige beginselen uit dan de *Tory*-gezinde Engelsche Geschiedschrijver van *Griekenland* MITFORD, die, als vijand der volksgezinde instellingen, hier en daar scherp teregt gewezen wordt; terwijl BULWER niet zonder grond de korte maar schitterende rol, die *Athene* op het tooneel der Wereldgeschiedenis gespeeld heeft, aan hare

democratische instellingen toeschrijft. Wij schorten verder ons oordeel hierover op, tot dat wij gezien hebben, hoe de Schrijver vervolgens de ontaarding der democratie in de heerschappij der volksleiders en redenaars zal behandelen.

Wij hebben tevens met eene zekere verrassing en genoegen gezien, dat BULWER, als *Engelschman*, geenszins onbekend met de geschiedkundige literatuur van het vaste land, inzonderheid van *Duitschland* is, en dat hij soms de voortreffelijke werken van BOECKH, *Staatshaushaltung der Athener*, en C. O. MULLER, *Hellenische Städte und Stammen*, met oordeel heeft geraadpleegd; iets, dat hem voordeelig van sommigen zijner landgenooten onderscheidt, die in godsdienstige, wijsgeerige en letterkundige kennis soms wel meer dan eene halve eeuw ten achtere zijn, en echter vermeenen de wijsheid in erfdeel te hebben.

Wij bevelen dit werk, waarvan de vertaling hier en daar wel wat vloeijender had kunnen zijn, met gerustheid aan alle beminnaars der Geschiedenis aan; terwijl wij het als eene aanwinst voor onze Letterkunde aanzien, die vroeger niets, dat naar zulk eene kernachtige en tevens aangename behandeling van dit onderwerp geleek, kon aanwijzen.

Bijdragen ter bevordering eener grondige kennis van het wezen der Schoone Kunsten. Door Mr. P. G. VAN GHERT. *Iste Stuk. 's Gravenhage, bij* A. D. Schinkel, *enz.* 1841. *In gr. 8vo.* 80 *bl. f* : - 80,

Sedert de korte verschijning van het *Magazijn van Schilder- en Toonkunst*, dat, alhoewel degelijk van inhoud, uithoofde van gebrek aan ondersteuning en medewerking, spoedig moest gestaakt worden, is er in onze taal weinig of bijna niets verschenen, dat over de kunst in het algemeen op eene aesthetische wijze handelt. Men moge zeggen, en wij willen zulks toestemmen, dat de belangstelling voor de kunsten bij ons sedert twintig jaren is toegenomen; en dat het getal kunstenaars zeer is vermeerderd, zal wel niemand ontkennen: maar dat daarmede de kunstkennis bij kunstenaars en kunstliefhebbers gelijken tred heeft gehouden, zal ook wel niemand beweren, die eenigzins in de gelegenheid geweest is om hunne gedachten over kunst en kunstvoortbrengselen te hooren, en met kennis van zaken de beoordeelingen der

openbare Tentoonstellingen in Tijdschriften, meer bijzonder aan de kunst gewijd, en in sommige Dagbladen, heeft gelezen. Veel oppervlakkigheid, partijdigheid, en men zou bijna zeggen onkunde in de grondbeginselen der kunst, blijven er in doorstralen.

Het was dus eene behoefte in onze Letterkunde, die de Heer Mr. VAN GHERT door zijne Bijdragen, waarvan het eerste Stuk verscheen, tracht te vervullen; want er ontbreekt bij ons nog veel aan eene grondige kennis van het wezen der schoone Kunsten. Blijkens zijne Voorrede, plaatst zich de Schrijver op het ware standpunt om tot deze kennis te geraken, namelijk op dat der *Aesthetica*, schoonheids- of kunstleer, die, in een zamenhangend stelsel, de schoone kunsten afzonderlijk, doch in onderlinge verhouding, in wederkeerig verband tot elkander, en in trapswijzen noodwendigen overgang van het eene vak tot het andere, als één geheel opvat en ordent, derwijze, dat derzelver onderscheidene vormen van bouw-, beeldhouw-, schilder-, toon- en dichtkunst, zoo als die bij alle beschaafde volken bekend zijn, daarin, volgens hunne opkomst, beteekenis, ontwikkeling en voortgang, worden uiteengezet, toegelicht en verklaard.

Deze wetenschap eenigzins aan te kweeken, door van tijd tot tijd beschouwingen in diervoege mede te deelen, dat zij niet alleen eene grondige, maar tevens bevattelijke, aangename en onderhoudende lectuur verschaffen, zietdaar de niet gemakkelijke taak, welke zich de Schrijver dezer Bijdragen heeft voorgesteld.

Zien wij kortelijk, of de hier reeds geleverde stukken of artikelen aan de boven genoemde vereischten voldoen.

Het eerste artikel, dat wij hier aantreffen en slechts vier bladzijden beslaat, is getiteld: *Proeve eener Kunstgeschiedenis over de XVIIIde Eeuw.* Dat is slechts een kort woord ter voorbereiding van het volgende: *Inleiding tot de Proeve eener Kunstgeschiedenis*, hetgeen een fragment is, dat, volgens het opschrift, over de Schilderkunst in de XVIde en XVIIde Eeuw, voornamelijk in *Italië* en *Frankrijk*, handelt, waarin zeer goede opmerkingen voorkomen, doch die niets bevatten, waaruit men den geest eener Kunstgeschiedenis zoude kunnen opmaken, zoo als die, volgens het denkbeeld van den Schrijver zelven, zou moeten ingerigt zijn. Het ware, naar ons gevoelen, beter geweest, dat men hier,

in groote trekken, de grondbeginselen en verdeeling van zulk eene Kunstgeschiedenis had aangewezen gezien. Uit een aesthetisch oogpunt is ook die der XVIIIde Eeuw, als een tijdvak van teruggang en valschen smaak, slechts op eene negative wijze belangrijk. — Het opstel *over het klassieke en romantische der Kunst* bevat niet veel, dat niet algemeen bekend is, en is voor het grootste gedeelte overgenomen uit het werk van Mad. DE STAËL, *de l'Allemagne*. — *Het nut van welingerigte Galerijen van Schilderstukken* geeft korte doch goede wenken aangaande de doelmatigheid eener geschiedkundige rangschikking der kunstvoortbrengselen. — *Het vermogen der Toonkunst* is te kort, om iets meer dan eenige losse denkbeelden te bevatten. — *De beoordeeling der hedendaagsche Fransche School en der Parijsche Kunstenaren*, door MICHAËL ANGELO TITMARSCH uit het Engelsch vertaald, is een geestig geschreven stukje, dat goede opmerkingen met eenen soms wel eens te lossen schrijftrant paart. — *Over* RAPHAËL D'URBINO *en zijn' Vader* GIOVANNI SANTI is gedeeltelijk eene aanprijzing van het Duitsche werk van gelijken titel van J. D. PASSAVANT, waarbij ten slotte eene uitvoerige verklaring van de School der Wijzen van RAPHAËL voorkomt. PASSAVANT ziet hierin eene volledige Geschiedenis der Grieksche Wijsbegeerte. Wij gelooven wel, dat die Schrijver, door zijne verbeelding aangevuurd, meer in dit tafereel gezien heeft, dan de groote Schilder er in heeft willen voorstellen; maar wij zijn geenszins van gevoelen, dat vóór hem nog niemand tot het eigenlijke doel van dit tafereel zou zijn doorgedrongen. Dat het de verzameling der voornaamste Grieksche Wijsgeeren was, en dat men hierin onder anderen SOCRATES, PLATO en ARISTOTELES kon herkennen, wist men sedert lang. — Het laatste en uitvoerigste artikel, in dit stukje voorkomende: *Het kunstwerk in betrekking tot het publiek beschouwd*, heeft ons het meest bevallen. Er is eene wijsgeerige opvatting in voorhanden van hetgeen een kunstwerk moet zijn, en van den indruk, dien het op den beschouwer of hoorder moet maken, met eene duidelijke uiteenzetting gepaard van die algemeene vereischten, welke een kunstwerk moet bezitten, wil het dien naam verdienen en eene blijvende waarde behouden. Wij kunnen aan alle kunstenaars dit opstel gerust ter overweging en behartiging aanbevelen.

Wij zien met verlangen het vervolg dezer Bijdragen te ge-

moet, en wenschen hiertoe den Heer Mr. VAN AKEN de noodige ondersteuning en ook die medewerking van andere kundige mannen toe, welke hij in zijne Voorrede verlangt, en wij eindigen met hem in bedenking te geven, om niet te veel in de opstellen het grondige aan het bevattelijke, aangename en onderhoudende op te offeren; maar de wetenschappelijke behandeling als het hoofddoel zijner Bijdragen voortdurend in het oog te houden.

De Gevangene op den Kaukasus. Een Gedicht naar het Russisch van ALEXANDER PUSCHKIN. *'s Gravenhage, bij* W. P. van Stockum. 1840. *In gr. 8vo. 40 bl. f* : - 70.

ERIK XIV *op Grijpsholm. Een Gedicht door* S. J. VAN DEN BERGH. *'s Gravenhage, bij* J. M. van 't Haaff. 1841. *In gr. 8vo. 77 bl. f* 1 - 60.

Als eene proeve van Russische poëzij, schoon dan ook niet uit het oorspronkelijke vertaald, kan het eerste der hier aangekondigde werken op belangstelling bij ons publiek aanspraak maken. De Russische literatuur is voor ons te zeer gesloten, dan dat wij niet begeerig zouden zijn, een en ander van haar te vernemen. Wij hebben hier een gedicht van den in zijn vaderland zeer beroemden PUSCHKIN, dat door den Hollandschen Vertaler uit het Duitsch is overgebragt. Vraagt men het oordeel van Rec. over dit dichtstuk, hij zou er goed en kwaad van zeggen. Het strekt hem ten bewijze, dat PUSCHKIN geen onverdienstelijk Dichter is; de beschrijvingen zoowel van de natuur, als van de *Tscherkessen*, verkondigen dit duidelijk. Zij hebben ook door het vreemde iets eigenaardigs, waarvan de Dichter goed partij heeft getrokken. Maar de fabel van het dichtstuk is anders zeer gebrekkig. Er is eene blijkbare navolging zigtbaar van BYRON, niet zoozeer in bijzonderheden, als wel in den geheelen trant, in de keuze vooral van den held der geschiedenis. Het is eene variatie op hetzelfde thema, de man, oververzadigd van het genot der wereld, in wiens ziel eene donkere somberheid woont, het gevolg van de bewustheid van schuld, CONRAD, LARA, ALP in eenen eenigzins anderen vorm. Maar hoe ver blijft dan toch de navolging beneden het oorspronkelijke! Hoe veel flaauwer en zwakker zijn de trekken van

het beeld! Hoe veel minder is de belangstelling, die wij voor den gevangene van den *Kaukasus* gevoelen, dan die, welke ons bezielt voor de stoute, woeste, sombere helden van BYRON. CONRAD, GULNARE vliedende, en de gevangene, het Tscherkessisch meisje verlatende — welk een verschil! En ongetwijfeld stonden toch de helden des Engelschen Dichters PUSCHKIN voor den geest, toen hij dit dichtstuk vervaardigde.

Wat de vertaling betreft, over hare getrouwheid kan Rec. niet oordeelen. Zij is in handen gevallen van een' man, die gewoon is verzen te maken, en die daarvoor niet weinig aanleg en geschiktheid heeft. Hij zal zich wel niet ergeren, dat Rec. hem door de gelijktijdige beoordeeling van de twee aan het hoofd dezes genoemde stukken eenigzins verraadt. Rec. meent dat des te gereeder te kunnen doen, omdat hij de aanmerkingen, die hij hier en daar op de versificatie van de *vertaling* zal moeten maken, in veel minder mate op het andere, oorspronkelijke stuk heeft. In den *Gevangene van den Kaukasus* stuitte hij op menigen regel, waarvan de verkeerdheid of geheel of grootendeels ten laste des Vertalers komt, en waarvan hij er eenigen hier wil mededeelen. Men behoort dergelijke feilen niet ongemerkt voorbij te gaan. Zij getuigen of van zekere slordigheid en achteloosheid, of van wansmaak, waartegen men de stem moet verheffen. Onze taal is ook te rijk en te schoon, dan dat men allerlei wanklinkende en verkeerde uitdrukkingen en zegswijzen maar stilzwijgend zou goedkeuren. Bl. 10 leest men:

Dees taal en meer *doorvloot* den nacht.

Wat is dat voor onzin? *Eene taal, die den nacht doorvliet!* Het is eene uitdrukking, die volstrekt geen goed denkbeeld te kennen geeft; evenmin als bl. 11, wanneer er van iemand, die bewusteloos is, gezegd wordt:

Hij kon den stervensdroom niet *slaken*.

Men slaakt een boei, maar geen droom. — Rec. kan niet beoordeelen, of de meer dan Oostersche en bespottelijke *hyperbole* op bl. 12 voor rekening van den oorspronkelijken Dichter of voor die van den Vertaler komt; maar bespottelijk is het, als wij lezen van bergen,

Wier kruinen 't wolkgevaarte tergen

niet alleen, maar van welke het heet:

En aan den hemel gaan hun sporen
Ver boven 't hoog gestarnt verloren.

Dat klinkt eerst! Daarbij zijn de *Himmalaya's* molshoopen! Maar, al stond er dat in het oorspronkelijke, voelde de Vertaler dan niet, dat zulk eene overdrijving bij den lezer een lach van bespotting opwekt? Niet veel beter gaat het bl. 14, als wij van den gevangene lezen:

En uit heur helderstralende oogen
En heur fluweelen stem
Drinkt hij, met onverzaadbre togen,
Verrukt door zooveel liefdezin,
De reine vlam der heeling in.

Verbeeld u, lezer, eene *vlam*, die *ingedronken* wordt; het heeft iets van eene vlammende pudding op een diner; maar eene *reine vlam* van *heeling*, die NB. *ingedronken* wordt *uit eene fluweelen stem*, en dan nog met *onverzaadbre togen*!! Zeker zijn deze woorden niet *zorgzaam* (bl. 16) gekozen; een nieuw woord, dat even weinig deugt, als *gerozeverwd* (bl. 16), *zoetst verlangst* (bl. 22) en *verkilde* lippen (bl. 27.) Hoe eindelijk (bl. 20) een *Kozak* eene *streep* kan *beluisteren*, die nadert op d'azuren stroom, is meer, dan een gewoon verstand kan begrijpen.

Rec. zeide, dat het oorspronkelijke stuk, ERIK XIV *op Grijpsholm* door dergelijke feilen veel minder ontsierd wordt. Men meene daarom niet, dat zij er geheel ontbreken; en de Dichter zelf zal het wel niet pogen goed te praten, als hij, bl. 6, spreekt van den dood, die aan een raadselachtig *aanzijn*, eene schakel van ellende en *waanzijn*, een *zoeten scheidsbrief* zou reiken, of als hij, bl. 16, eene *wang met elken dag* laat *inkorten*. Even min zal hij zelf het goedkeuren, dat bl. 39 van *Niet wetend* af de zin niet rondloopt, of beweren, dat uitdrukkingen poëtisch of te dulden zijn, als die op bl. 45:

Maar schoon geen zaalgende afscheidskus
Van KATHARINAAS teedre lippen,

Bij 't scheiden vàn de *levensklippen*,
Ten balsem was voor zijn gemoed.

Doch het aantal van dergelijke leemten is hier niet zoo groot, als in de vroeger beoordeelde vertaling. Het is het eerste oorspronkelijke stuk, gelijk wij in het Voorberigt lezen, waarmede de Heer VAN DEN BERGH voor het publiek treedt; en Rec. erkent gaarne, dat de keuze van het onderwerp gelukkig is. ERIK XIV, van den troon gestooten, in harde gevangenschap zuchtende, door zijnen broeder gruwelijk mishandeld, geeft de stof tot poëtische voorstelling. Nog meer wordt zijne geschiedenis geschikt tot dichterlijke behandeling, wanneer wij denken aan het bloemenmeisje, dat den woesten Vorst door hare bekoorlijkheden weet te boeijen, dat haars ondanks door hem tot Koningin wordt verheven, en dat door zachtmoedigheid en liefde en trouw tot in den dood zijn ware beschermengel wordt. POTGIETER heeft in *Het Noorden* van deze geschiedenis gebruik gemaakt tot een van zijne bestgeslaagde verhalen uit den geheelen bundel. De Heer VAN DEN BERGH voert in zijn dichtstuk ERIK in, klagende over zijn lot, zijnen toestand, zijne gewaarwordingen en ondervindingen schilderende, de martelingen herdenkende, die hij heeft ondervonden, of zich in het verledene verdiepende, toen hij nog Koning was, toen hij KATHARINA, het bloemenmeisje, voor het eerst ontmoette, toen zij zijne gade was geworden, en dikwijls zijne woestheid wist te beteugelen, of zich verliesende in de herinnering van de oogenblikken van verzachting, die hem in zijne gevangenschap geschonken werden, als men hem eenige dagen eenen Bijbel gaf, of als KATHARINA met haar kind hem mogt bezoeken, of hij althans haar uit zijnen kerker in de verte zien mogt. Men ziet uit deze korte opgave, dat het gekozen onderwerp geen rijkdom of verscheidenheid mist, en dat het vele echt dichterlijke zijden heeft. Te regt voerde de Dichter daarom ook ERIK zelven klagende in, waardoor hij tot de invlechting van menige aandoenlijke episode gelegenheid had. Het geheel is in vloeijende, goede verzen gedicht, waarin veel gevoel wordt gevonden. Rec. wil eenige regels tot proeve mededeelen, die hem voorkomen niet tot de minste te behooren; het is de beschrijving, hoe KATHARINA, die niet tot haren gemaal wordt toegelaten, toch in den tuin van den kerker aan hem verschijnt:

Want naauwlijks was de dag aan 't krieken,
Of zij, die hem den langen nacht
In slaaploos droomen had gewacht,
Zij snelde, op liefdes vlugge wieken,
Zoo ver in 't midden van den gaard,
Tot dat zij tusschen de oude muren
't Bekende venster had ontwaard,
En bleef daar onophoudlijk turen,
En telde naauw de slepende uren,
Tot de avond neerzeeg over de aard;
En — 't zij de regen nedervloeide,
De zon haar blank gelaat verschroeide,
De sneeuwjagt stoof, de stormwind loeide, —
Zij kwam er telkens, telkens weer!
Dan zette ook ik me aan 't raam ter neer,
Zoo ras de morgen aan kwam dagen,
't Oog naar den dierbren pijn geslagen,
Vanwaar zij, op het moschtapijt
Met onzen GUSTAAF neergevlijd,
Heur blikken, waar de vreugd uit lichtte,
Gestadig naar mijn venster richtte;
En schoon ons een gehate macht,
Een nijdige opstand, *doof* voor klacht,
Verbood, om met elkaar te spreken,
Toch spraken wij door blik en teeken:
De liefde spot met boei en wacht!

Men leert uit deze regels den toon en trant van dit dichtstuk kennen, schoon hier en daar natuurlijk een eenigzins andere toon wordt aangeslagen, wanneer de aandoeningen van den gevangen Koning van heviger aard zijn. Over het geheel zal men dit gedicht dan ook met genoegen lezen, en verdient het, als eene eerste proeve van oorspronkelijke poëzij, lof. Dit neemt intusschen niet weg, dat Rec. ook op het geheel belangrijke aanmerkingen meent te moeten maken, die hij den Dichter, te zijner eigene vorming, gaarne mededeelt.

Wanneer men op het onderwerp ziet, kan men zich niet weerhouden van te denken aan soortgelijke onderwerpen, in de laatste jaren behandeld. TASSO's *Weeklagt* van BYRON, door VAN LENNEP meesterlijk vertaald, en VAN LENNEP's oorspronkelijk gedicht, JACOBA's *Weeklacht*, staan ons hier onwillekeurig voor den geest; niet om eene eigenlijke verge-

lijking te maken, maar om over de soort van poëzij, hier vereischt, eenig oordeel te vellen. En dan valt in de eerste plaats in het oog, hoezeer de voetmaat, in die beide stukken gekozen, veel gepaster is voor den toon der weeklagt, dan die, welke door VAN DEN BERGH is gekozen. Er is eene eenvoudige statigheid en weemoedigheid in de vijfvoetige jambe; zij laat eene soberheid van uitdrukking toe (indien Rec. zich zoo mag uitdrukken), die met het onderwerp bijzonder strookt. Hier vloeit en rolt alles te gemakkelijk, te geleidelijk; dat stille, weemoedige, statige ontbreekt er aan. Dat is te meer jammer, omdat het woeste, hartstogtelijke, forsche karakter van ERIK zich in die zelfde voetmaat krachtiger en korter had kunnen uitdrukken; want die zelfde vijfvoetige jambe leent zich ook, getuige TASSO's *Weeklagt*, uitnemend tot korte, kernachtige, krachtige taal. VAN DEN BERGH was daardoor welligt van zelf er toe gebragt, om ERIK meer karaktermatig te doen spreken. Nu is doorgaans alles te breed, te uitvoerig, en daardoor dikwijls niet krachtig, niet treffend genoeg. Eenige regels ten voorbeelde: bl. 22.

Maar o, hoe noem 'k dien zwaai van 't lot,
Wat naam geef ik dat *zielsgenot*,
Hoe zal ik van dat *heil* gewagen,
Die meer dan *Englenzaligheid*,
Die eens mijn beul mij heeft bereid
En mij de hel ten hemel maakte,
Toen zij, *wier beeld me in 't leven hiel*,
De hoedende Engel mijner ziel,
KATHRINA, mij in de armen viel,
En 'k van heur mond een vuurkus smaakte,
Lang, als mijn ijzren nacht van leed,

[NB. ongelukkige regel! Hoe kan die kus, die *vuurkus*, hem lang hebben geschenen? Hoe kan hij hem vergelijken bij den nacht van zijn leed!]

Zoet, als de vrijheid, die me *ontgleed!*...
O, 'k mag er bijna niet aan denken,
Of 'k voel op nieuw mijn kwelling meer
En mijn verzwakte hersens krenken:
Want, God, streelt me ooit dat weerzien weer?
En toch — *ik smaak 't nog keer op keer*,

't Mag nog, in al zijn kracht en leven,
Gestaag voor mijn verbeelding zweven!
'k Voel nog haar vuurge omhelzing thands,
Heur tranen nog mijn wang besproeien,
Nog zie ik ze uit haar oogen vloeien.

Wanneer men de hier onderstreepte regelen leest, dan ziet men, hoe daarin hetzelfde denkbeeld tot twee, driemalen toe herhaald wordt: *zielsgenot*, *heil*, *Engelenzaligheid*, het zijn slechts verschillende uitdrukkingen, voor ééne en dezelfde zaak; zoo gaat het ook met de overige regels, hier aangehaald. Dat geeft eene uitvoerigheid, eene flaauwheid en waterigheid, die hadden vermeden kunnen en moeten worden. De gemakkelijkheid, waarmede de Heer VAN DEN BERGH schijnt te dichten, heeft hem daartoe waarschijnlijk verleid. Er ware dan ook meer partij te trekken geweest van KRIK's vroegere woestheid; het naberouw over sommige daden zijner regering had tot krachtige episoden aanleiding kunnen geven, waardoor de zachtere en weemoedige stukken ook meer uitwerking zouden hebben gedaan.

Ondanks deze aanmerkingen intusschen herhaalt Rec. zijne betuiging, dat hij met genoegen dit gedicht heeft gelezen. Hij zou den Heer VAN DEN BERGH raden, om vooral zich op meerdere kortheid en kracht toe te leggen, te zijner oefening b. v. enkele stukken van BYRON te vertalen, en zich daarbij te beijveren, om de kracht van het origineel niet door uitbreiding en omschrijving te verzwakken. Hij zou daardoor een meesterschap over de taal, eene vaardigheid, om met weinige woorden veel te zeggen, verkrijgen, die hem tot dusverre ontbreken.

De druk is redelijk, de plaat vooral niet beter.

De Nichten, Blijspel in vijf Bedrijven. Door den Schrijver van de Neven. Te Haarlem, bij A. C. Kruseman. 1841. *In kl. 8vo. VII en* 206 *bl. f* 1-25.

Bitter, bitter vond Rec. zich na de lezing van dit stuk teleurgesteld. Hij had met belangstelling en genoegen *de Neven* en *Jamaar* gelezen en zich gevleid, in den Dichter iemand te hebben aangetroffen, die, bij voortgaande studie, het vaderlandsche Blijspel uit deszelfs laagte zou kunnen hel-

pen opheffen. Met een gunstig vooroordeel nam hij daarom *de Nichten* ter hand, maar wist, voortlezende, niet, of hij zijne oogen vertrouwen kon, zoo verre is dit stuk beneden de twee voorgaanden.

De Dichter is hier van de poëzij tot het proza afgedaald. »Hoe voortreffelijk," zegt hij in de Voorrede, »de opvoering van *de Neven* ook geweest zij, heeft ze mij echter in mijne meening bevestigd, dat vóór het Hollandsche Blijspel proza boven verzen de voorkeur verdient, omdat het minder verleidt tot een meestal ongepast declameren, en de taal van het dagelijksch leven natuurlijker voorstelt." Eene ongelukkige meening inderdaad! Het Hollandsche Blijspel staat dus wel verre beneden dat van andere natiën, beneden het Fransche bij voorbeeld! Rec. heeft althans nog nooit gehoord, dat de poëtische stukken van MOLIÈRE minder geschikt voor het tooneel worden geacht, dan zijne prozaïsche. En waarom zou dat van het Hollandsche Blijspel dan gelden? Het ligt niet in den aard der taal; en de eenige reden, die Rec. weet te vinden, is de jammerlijke toestand van ons tooneel. Het ontbreekt ons aan bekwame tooneelspelers, aan menschen, die zoo wel de taal als hunne kunst verstaan; en als wij het tegenwoordige *repertoire* zien, waar ABÄLLINO enz. weder groote rollen spelen, dan bedroeven wij ons over het verval der kunst. Doch de Tooneeldichter verlage zich toch niet tot de laagte, waarop de tooneelspeler misschien staat! Hij heffe dezen tot zich op! Hij levere stukken, zoo volmaakt en voortreffelijk, als hij ze leveren kan; het is het eenige middel, wat betere tijden ook voor de kunst kan doen hopen. Het verkeerde declameren van de verzen in het Blijspel voorkome de Dichter door de kunstige inrigting der verzen zelve; maar omdat gebrekkige spelers gebrekkig reciteren, dale hij niet tot het proza af. Rec. kan zich met de redenering van den Schrijver volstrekt niet vereenigen.

Doch wij moeten ons nu wel vergenoegen met hetgeen ons gegeven is, en hebben dat te beoordeelen. Het spijt Rec., dat hij er geen goeds van weet te zeggen, en dat hij over het geheele stuk een ongunstig oordeel moet vellen. De Schrijver verzoekt in de eerste plaats aan de tooneelspelers, dat men niets overdrijve; dat men van het Blijspel geene *farce* make. Hij heeft gelijk; maar het moet voor de arme spelers eene moeijelijke zaak geweest zijn, om dit te voor-

komen, als de Schrijver zelf er zoo veel aanleiding toe geeft, door zijne meeste personen veel meer personen uit eene *klucht* dan uit een *blijspel* te doen zijn. Hij geeft in de Voorrede eene geheele aanwijzing, hoe hij wenscht, dat men al de karakters zal opvatten; doch hij zelf heeft ze zoodanig geteekend, dat het wel onmogelijk is, om aan zijne voorschriften te voldoen; alles is zoo *geoutreerd*, MARTHA, AMARANTHE, OSBROEK en PIMPING zijn zoo gemeen, dat ze wel personen van de *farce* moeten worden, en dat geen mensch er althans aan eene *comédie de caractère* bij zal denken.

En dat is de groote fout, waardoor het geheele stuk mislukt. De meeste personen zijn zoo zot, zoo onnatuurlijk, zoo bespottelijk en gemeen slecht, dat men er van walgt, en geneigd is het boekje telkens ter zijde te leggen. Wij nemen het den Schrijver volstrekt niet kwalijk, dat hij *Oudnederlanders* zoo geteekend heeft, och neen, want wij zijn volkomen overtuigd, dat er nergens ter wereld zulke zotte schepsels gevonden worden; het zijn geen karakters meer, het zijn belagchelijke karikaturen, maar die geen de minste belangstelling inboezemen.

Daarenboven is het stuk langwijlig, en het mist wezenlijke geestigheid, een natuurlijk gevolg van de mislukte teekening der karakters; men schrikt, wanneer men eene der nichten of hare pretendenten op het tooneel ziet verschijnen, en gedurig hetzelfde, slechts met andere woorden, hoort herhalen. Hoe is het mogelijk, vraagt men zichzelven af, dat *de Nichten* en *de Neven* van denzelfden Schrijver zijn?

Zelfs voor de heldin van het stuk, voor CAROLINE, die tegenover de beide andere nichten moet staan, heeft hij ons niet kunnen interesseren. Op de derde bladzijde reeds heeft hij haar in een bespottelijk licht weten te stellen. Men verbeelde zich een mooi, lief, jong meisje, waarvoor de Dichter sympathie wil opwekken, en van wie gezegd wordt: »Verleden winter heb je haar immers zoo veel rhubarber laten »slikken, dat ze drie dagen achtereen rijst met kaneel heeft »moeten eten, om, met verlof gezegd, weer van den galop »in den stap te komen?" Hoe wansmakelijk! En dan NB. CAROLINE daarop nog voort te laten redeneren! Zoo dikwijls zij op het tooneel komt, herinnert men zich dit gesprek.

Met één woord, het geheel is een mislukt stuk. Als zoodanig is het ook, gelijk Rec. vernam, op het tooneel ont-

vangen. De stem van het publiek besliste teregt; en voor den Schrijver wenschten wij, dat hij het in zijne portefeuille had gehouden. Hij wissche den indruk spoedig uit, door ons eene nieuwe proeve in den trant van *de Neven* en *Jamaar* te schenken!

De Pelgrimstogt langs den Rijn. Naar het Engelsch van EDW. LYTTON BULWER'S *The Pilgrims of the Rhine. Te Amsterdam,* bij R. Stemvers. 1841. *In gr. 8vo. IX en* 389 *bl. f* 2-80.

Kon men altijd op het oordeel des Schrijvers zelven afgaan, dan zou dit boek het beste van BULWER moeten zijn. Hij zelf getuigt er van, dat het hem boven alle zijne andere werken dierbaar is, hem bij de zamenstelling het meeste genot heeft verschaft en zijne ziel geheel en al vervulde. Het oordeel des publieks bevestigt evenwel niet altijd de vooringenomenheid van den Schrijver. Doch dit neemt niet weg, dat er toch dikwijls in het werk zelve veel is, wat die vooringenomenheid verklaart, en den onpartijdigen en kundigen lezer althans ten deele met het oordeel des Auteurs doet instemmen. Het bezit doorgaans eigenschappen, waardoor het uitmunt; en daaronder behoort vooral deze, dat men aan hetzelve duidelijk bespeurt, dat het *con amore* is bewerkt; iets, hetwelk, zoo het den Schrijver niet aan bekwaamheden ontbreekt, ongetwijfeld eenen voordeeligen invloed op zijn geschrift moet hebben.

Het gaat ons ook zoo met BULWER'S *Pelgrimstogt langs den Rijn.* Wij kunnen niet geheel met hem instemmen, dat dit boek boven zijne andere werken moet worden geschat; maar wij erkennen toch op iedere bladzijde, dat het met vooringenomenheid geschreven is. Ruimschoots verdiende het dan ook nevens de andere werken van BULWER te worden vertaald. Het boek is van eenen bijzonderen aard en vorm. De Schrijver wenscht, dat men het eerder naar de regelen der dichtkunst, dan naar die van het proza beoordeele. Zeker zullen zij, die hier eenen roman, rijk in avonturen, verwachten, zich bedrogen vinden. De roman, die het geheel verbindt, is hoogsteenvoudig; het is de liefde van een paar jongelieden, waarvan het meisje in eene doodelijke tering wegkwijnt. Zij doen met haren vader, in de hoop van her-

stelling harer gezondheid, eene reis langs den *Rijn*, en de volksverhalen, overleveringen en legenden leveren eene rijke stoffe op, die door den Schrijver hier wordt bewerkt, en eene groote afwisseling aan de schildering van natuurtooneelen en aan de innige liefde der beide romanpersonen geeft. Daarbij heeft BULWER zijn tooneel met *Elfen* bevolkt, die dichterlijke schepselen der verbeelding, die zoo wel in *Duitschland* als in *Engeland* te huis behooren. Rec. weet wel, dat het oordeel over dit laatste zeer ongelijk kan zijn; maar wat hem betreft, hij verlustigde zich gaarne in deze bevallige tooverwereld, die voor den Engelschen lezer door de stukken van SHAKSPEARE eene zekere waarheid heeft verkregen, en hij vindt de hoofdstukken, waar deze denkbeeldige wezens eene rol spelen, op verre na niet de minst behagelijke. Het spijt hem zelfs, dat de Vertaler een paar hoofdstukken daarvan heeft weggelaten. Hij had hem daarvoor liever de redeneringen geschonken, waar BULWER met het hem gewone *egotisme* over het auteurschap spreekt; het onderwerp, waarop hij in zoo vele zijner romans terugkomt. De oordeelvellingen over ons land hadden ook gerustelijk weggelaten of gewijzigd kunnen worden.

Doch dit neemt niet weg, dat Rec. het boek met veel genoegen heeft gelezen en er veel fraais in vindt. Het is ter vertaling in goede handen gevallen, en niet dikwijls vindt men fouten gelijk bl. 65, *zich bemoeijen* om iets te doen. Onder de best gelukte stukken rekent Rec. de *Elfen*-geschiedenissen, *het meisje van Mechelen*, *de deugden op reis*, *de vrijaadje van Mr.* REINEKE, enz.

Wij wenschen van harte het boek vele lezers, en den lezers vele aangename uren.

De Tower te Londen, of Lady JOANNA GREY. *Door* W. HARRISON AINSWORTH, *Schrijver van den Crichton*, *enz.* *II Deelen. Te Amsterdam*, *bij* J. D. Sijbrandi. 1841. *In gr. 8vo. VIII*, 482, *VI*, 424 *bl. f* 9-:

Daar zijn weinige geschiedenissen zoo treffend, als die van de ongelukkige Lady JOANNA GREY, de beminnelijke vrouw, die als tegen wil en dank op den koninklijken troon van *Engeland* werd geplaatst door de toomelooze eerzucht van haren echtgenoot en diens vader; zij, die de roekeloosheid

van anderen met den dood moest bekoopen, en die, nederig en bescheiden bij hare verheffing, standvastig en groot was in haren tegenspoed en bij haren val. Voor hem, die met de noodige gaven van den Romanschrijver toegerust is, levert hare geschiedenis een zeer geschikt onderwerp voor eenen historischen roman. Het is een tijdvak vol leven en beweging. Een aantal merkwaardige personen treden hier op het tooneel, die eene verscheidenheid van karakters aanbieden, welke, bij eene eenigzins goede behandeling, eene groote afwisseling opleveren. Lady JOANNA GREY staat als op den voorgrond; een karakter, van hetwelk wij niet weten, of wij meer hare zachte beminnelijkheid of haren ongekunstelden, onwankelbaren moed, hare kracht van geest, hare bekwaamheid en geleerdheid, hare innige liefde voor haren echtgenoot of hare zuivere vroomheid moeten bewonderen. Tegen haar over staat MARIA, hare mededingster, de bigotte Roomsche, die het Protestantismus te vuur en te zwaard vervolgt, die in beminnelijkheid en vrouwelijke grootheid van ziel verre voor JOANNA moet onderdoen, maar wie het ook niet ontbreekt aan kracht van geest, aan trekken van het mannelijke karakter van haren vader. Rondom deze beide hoofdpersonen scharen zich eene menigte anderen, wereldlijken en geestelijken, in welke onderscheidene hartstogten en driften werkzaam zijn: NORTHUMBERLAND met zijne onverzadelijke eerzucht, waarin hij zijnen zoon DUDLEY medesleept, en waardoor hij zich en de zijnen op het schavot brengt; de listige Spaansche en Fransche Gezanten; de geestelijke hoofden der Protestantsche en der Roomsche partij, en zoo vele anderen, vormen eenen kring van merkwaardige personen en karakters, gelijk weinige tijdperken ze opleveren. Rijk is ook de tijd in gebeurtenissen: JOANNA's verheffing, weldra gevolgd door hare onttrooning en door MARIA's zegepraal; de opstand van WYAT; de belegering van den *Tower;* het regtsgeding van JOANNA en haren echtgenoot, volgen elkander in een kort tijdsbestek op, en geven als van zelve de hoofdpunten des verhaals aan de hand.

Van deze en andere door de Geschiedenis zelve aangebodene bestanddeelen heeft AINSWORTH, de Schrijver van dezen Roman, een uitstekend gebruik gemaakt. Hij behoort onder die Romanschrijvers, wien het niet genoeg is, eenig verhaal in het een of ander tijdperk der geschiedenis te plaatsen en historische personen te noemen, zonder zich overi-

gens veel om de geschiedenis, om kostuum of geschiedkundige waarheid te bekommeren. Men ziet uit zijn werk, dat hij de historie heeft bestudeerd; dat hij zich geheel in den tijd heeft verplaatst, en ons denzelven getrouwelijk poogt weder te geven. Dat zien wij ook uit zijne naauwkeurige en belangrijke beschrijvingen van den *Tower* van *Londen;* een gebouw, waarin een groot gedeelte van dezen Roman speelt. Misschien wekken die beschrijvingen in deze dagen nog wel verdubbelde aandacht, nu een groot deel van het gebouw zelve onlangs door de vlammen is verteerd. Men zou schier wenschen, dat er, tot regt verstand van sommige plaatsen, een kaartje van den *Tower* ware bijgevoegd, zoodat men de handelende personen als op den voet volgen kon, waar zij zich in de labyrinthen van gangen en torens als verliezen. Zoo Rec. zich niet bedriegt, bestaat er ook bij het oorspronkelijke zulk een kaartje.

Voor den schrijftrant van AINSWORTH is die rijkdom van gebeurtenissen regt geschikt. Het ontbreekt zijne Romans nooit aan actie, en ook hier is alles leven en beweging, sommigen misschien wel wat veel (en onder dezen wil Rec. zich wel rekenen); maar die snelle wisseling van gebeurtenissen is hier veel minder onbegrijpelijk dan in den *Crichton*, omdat zij zich hier over meerdere personen verdeelt. Maar woelige, drukke beweging is het element van den Schrijver, wien het niet aan verbeelding en talent hapert, om zijne lezers als midden op het tooneel des verhaals te plaatsen.

Eene andere deugd van zijnen Roman is de fraaije schildering der historische karakters. Het beeld vooral der schoone en ongelukkige JOANNA GREY is uitmuntend geteekend. Zij is en blijft de hoofdpersoon, waarom alles zich beweegt, en men vergeet schier de verdichte personen des verhaals, om op haar de aandacht te bepalen. De intrigue tusschen CHOLMONDELEY en CICELY is dan ook waarschijnlijk opzettelijk als op den achtergrond geplaatst, om het voorname beeld niet in de schaduw te stellen. Ook MARIA is voortreffelijk geteekend, en de Schrijver heeft zich gewacht om haar te zwart te maken. Hij laat de goede eigenschappen van haar karakter evenzeer uitkomen als de slechte. Hij kon dit doen, zonder nadeel van het hoofdbeeld zijner schilderij.

Onder de gebreken van dezen Roman zou Rec. tellen de te

dikwijls herhaalde opvoering van de drie reuzen OG, GOG en MAGOG en van den dwerg XIT, en de gedurige wederkeering der vrolijke en belagchelijke tooneelen, waartoe zij aanleiding geven. In het algemeen is de keuze dezer personen niet ongelukkig, en het plan, om den ernst der treurige historische voorvallen door hunne kluchten te laten afwisselen, is niet af te keuren. Maar dit had, naar Recs. oordeel, met meer mate moeten geschieden; nu wordt de terugkeering van deze zelfde personaadjen wel eens minder aardig, wel eens smakeloos. Waarschijnlijk zullen dit niet alle lezers toestemmen. De historische tooneelen zijn de beste gelijk de belangrijkste, en houden de aandacht en belangstelling zeer geboeid.

Rec. houdt dus dezen Roman voor een derzulken, die allezins verdienen gelezen te worden. Ware hij Vertaler geweest, hij had hier en daar het snoeimes gebruikt, en enkele ijselijkheden, die de geschiedenis medebrengt, verkort of weggelaten. Hij behoort nog niet tot het publiek, waarvan SCHLOSSER, in zijne *Geschiedenis der achttiende eeuw*, zegt, dat het verlangt te huiveren en te rillen. Overigens heeft hij met groot genoegen deze beide Deelen gelezen, en twijfelt er niet aan, of zij zullen een goed debiet vinden. Wat hem minder behaagt, zal anderen misschien welgevallig zijn, en daarbij is er veel in dezen Roman, wat dien boven de gewone Romans verheft. Hij geeft eene getrouwe voorstelling van *Engelands* geschiedenis en toestand in dien tijd.

De uitvoering is goed; de correctie had hier en daar naauwkeuriger kunnen zijn. Het vignet van het eerste Deel vooral is fraai; dat van het tweede heeft een minder behagelijk onderwerp.

De domenys hifke, mar follen te ligt achte, in het Hollandsch overgebracht en met eene Voorrede vermeerderd door B. W. SCHULTETUS ABNER. *Voor rekening van den Vertaler. Alom te bekomen.* 1841. *In gr. 8vo. VI en 52 bl. f* : - 50.

Dit boekje is een schandelijk, verachtelijk, smakeloos schotschrift, in eenen toon en stijl opgesteld, die in geenen fatsoenlijken kring zullen worden geduld en bij den lezer walging en afkeer moeten opwekken. De oorspronkelijke Schrijver, die het stukje in het Boerenfriesch opstelde,

schijnt zich geschaamd te hebben zijnen naam te noemen. Drukker en Uitgever hebben den hunnen verzwegen, waarschijnlijk omdat zij begrepen, zich door druk en uitgave voor het algemeen te zullen schandvlekken. De Vertaler alleen heeft zijnen naam niet te lief, om hem op den titel van zulk een stukje te prostituéren. Het geheel is te verachtelijk, om er een woord meer over te verliezen.

Natuurlijke Geschiedenis van de nuttigste of voornaamste viervoetige Dieren, volgens de beschrijving van den Heer DE BUFFON, *tot een leerzaam Leesboek voor de Jeugd, in de (n) smaak van* CAMPE'S *leerwijze bearbeid. Met* 32 *gekleurde Afbeeldingen. Derde verbeterde Druk. Te Dordrecht, bij* van Houtrijve en Bredius. (*Zonder Jaartal.*) *In kl.* 8*vo.* 159 *bladz. f* 1-10.

Van dit kinderboekje zien wij hier eenen derden druk. Daar wij echter noch den eersten noch den tweeden daarvan kennen, weten wij niet, hoe het woord: »verbeterde" op den titel moet worden opgevat. Wij beklagen intusschen de lieve jeugd, die zulke onbeduidende en smakelooze prullen als leerzame leesboekjes ontvangt. De gesprekjes tusschen den onderwijzer HERMAN en zijne leerlingen kunnen naauwelijks slaperiger worden uitgedacht. Bij den hond deelt deze onderwijzer een grafschrift aan de kinderen mede, dat hij op den zijnen maakte, en 't geen wij hier, ter proeve, invlechten:

»Een hond van edele en schoone gaven
Ligt onder dezen boom begraven,
Door wijsheid en door waakzaamheid
Bij iedereen bekend, want ieder, die hem roemde,
Gemeenlijk hem den wijzen hond hier noemde.
Hij, nooit gewoon voor vijanden te wijken,
Viel in den strijd als held, met anderen zijns gelijken.
Men lagche niet, dit grafschrift hier te lezen,
Wijl men de deugden van een dier slechts vindt geprezen;
Hoe menig mensch zijn grafschrift ziet men staan,
Die minder heeft dan deze hond gedaan."

Hierop zegt SOPHIE: »Is het nu al uit? heer! dat is kort."

Zoo is het boekje ook al uit bij de vossen, zonder dat van den leeuw of tijger, van den olifant, van de apen en zoo vele anderen iets gezegd is. Het werkje belooft dus nog meer op den titel; want hoe kan men zeggen, dat het, deze en anderen overslaande, eene Natuurlijke Geschiedenis der *voornaamste* viervoetige Dieren is? Misschien was het een oncompleet exemplaar van zijnen »geliefden BUFFON," dat de Heer BERMAN onder den arm naar het leervertrek droeg. En wat moet men zeggen van gesprekken als deze:

»Nu komen wij tot een diersoort, die zoo talrijk als nuttig is, en zich in alle plaatsen der wereld ophoudt, namelijk de haas. Deze dieren vermeerderen zich boven mate, en dit komt omdat zij niet langer dan drie dagen dragen, en gemeenlijk drie of vier jongen ter wereld brengen.

KAREL. Dit maakt een groot onderscheid, tusschen de herten en de reeën; de eerste dragen acht en de laatste vijf en een halve maand, niet waar?" (Bladz. 134.)

Hoe gepast voor jongens en meisjes, om zoo over de dragt der dieren te keuvelen, en welk een snuggere KAREL! Doch nog snuggerder is zijn leermeester, die de hazen slechts 3 dagen (!) hunne jongen laat dragen.

Over eene andere bijzonderheid, dat namelijk het varken zijne melktanden niet verliezen zou, (bl. 38) willen wij den goeden BERMAN niet lastig vallen; hij vond dat in zijnen geliefden BUFFON, en men kan van een' Schrijver voor de jeugd niet vergen, dat hij twijfele aan 't geen een zoo algemeen geacht Schrijver beweert, veel min dat hij met de litteratuur van zijn onderwerp zoo bekend is, om te weten, dat een Italiaansch Schrijver, GAETANO GANDOLFI, reeds vóór vijfentwintig jaren deze dwaling van ARISTOTELES en BUFFON weêrlegd heeft. (*Sulla dentizione del Sus Scrofa di Linneo*, in de *Opuscoli Scientifici*, *Tomo* I, *Bologna* 1817. 4o. p. 185.)

De correctie is even slordig als het werkje onbeduidend is; op bl. 45 b. v. lezen wij regel 3 van ond. *zegen* voor *zeggen*.

Wanneer er in ons land bij het publiek nog weinig belangstelling voor Natuurlijke Geschiedenis gevonden wordt, behoeft men dan de oorzaak wel ergens anders te zoeken dan in dergelijke kinderboekjes?

ALMANAKKEN VOOR 1842.

(*Tweede Verslag.*)

Alvorens ons verslag van de Almanak-literatuur voor dit jaar te vervolgen, moeten wij op twee dingen in het vorige met een woord terugkomen. Het eerste betreft den regel in *Agnes van der Sluis* (*Aurora*):

God heeft den wind 't geschoren lam verzacht.

Wij noemden dien duister. Des Dichters bedoeling is ons evenwel duidelijk geworden, nadat wij ons herinnerden, dat STERNE, in zijn *Sentimental Journey* de ongelukkige Maria van Moulins doet zeggen: *God tempers the wind to the shorn lamb.* De Heer TEN KATE heeft èn door het verband, waarin hij deze navolging plaatst, èn door het weglaten van het noodzakelijke *voor*, het duidelijke en schoone zeggen van STERNE zeer duister gemaakt.

Het andere betreft het *Grafschrift* in den *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen*, hetwelk ons gebleken is even laf van vorm te zijn als van inhoud. Het is eene onaardige aardigheid voor de schellingsplaats.

En nu, overgaande tot de overige ons ter hand gekomene Almanakken, zullen wij, gelijk wij de vorige maal met de Prachtboekjes begonnen, het nu met de Provincialen doen. Hetzij men den staatsrang der gewesten of den ouderdom dezer jaarboekjes in aanmerking neme, de eerste plaats komt toe aan den

Gelderschen Volks-Almanak. VIIIste Jaar. Te Arnhem, bij G. van Eldik Thieme. *f* :-75.

Behalve een paar versjes van W. SLUITER, zijn de stukjes in poëzij weinige; maar wat er van voorkomt, is goed. *Gelrus* bezingt eenen *avond in Gelderland*, PERK den *middernacht*, enz. Het proza is, als naar gewoonte, meestendeels regt Geldersch. Ds. VAN SCHEVICHAVEN levert een zeer onderhoudend stukje over zijne woonplaats *Heumen* c. a. en den omtrek, waarvan tegen het volgende jaar het vervolg wordt beloofd. Iets dergelijks treffen wij hier meer, gelijk ook in de volgende Almanakken aan. Wij achten dit onge-

past, en hopen, dat men er — eene enkele uitzondering daargelaten — van terugkome. Ook voor den oudheidkundige is het zoo even vermelde stukje niet onbelangrijk. De zoodanige vindt ook bevrediging van zijnen weetlust in: *eenige oudheden en volksgebruiken uit de omstreken van Elburg*, gelijk ook in: *herinnering aan Monferland*, het laatste van I. J. F. JANSSEN. De bekende *Meister Maorten Baordman* spreekt ditmaal over de *ontevraeijenheid*. De verzameling wordt geopend met een landhuishoudkundig vertoog over de bijen en bijenteelt, hetwelk ons beter beviel, dan de gemoedelijke of toepasselijke aanmerkingen, »uit het behandelde afgeleid," die er somtijds raar uitzien. Het *gesprek over de kinderspelen* van KOBUS zal ongetwijfeld regt in den smaak zijn gevallen van den Redacteur, die van tijd tot tijd een ander stokpaard schijnt te moeten berijden, en daartoe tegenwoordig de kinderspelen schijnt te kiezen, waarin wel 't een en ander opmerkenswaardigs, maar ook een boel kinderachtigs is. Maar het gaat er mede gelijk met de liefhebberij veler oudheidkenners, wien elke potscherf welkom en iedere steen merkwaardig is, waarop maar een of twee letters zijn uitgehouwen. Daar wij — elke Provincie worde naar rang genoemd — van *Zuid-* of *Noordholland* niets ontvingen, volge de

Zeeuwsche Volks-Almanak. VIIde Jaar. Te Zieriksee, bij J. van de Velde Olivier. *f* : - 75.

Deze houdt zijnen vroegeren roem, inzonderheid ten opzigte van het prozagedeelte, staande. Het kalenderwerk is, even als in vorige jaren, bijzonder naauwkeurig en uitvoerig; het *Iets over de Planeten en den maandelijkschen stand der voornaamsten van dezelve, gedurende het jaar* 1842, door den mederedacteur H. H. C. VAN OOSTERZEE bewerkt, leerzaam, duidelijk en populair; gelijk zijne *Herinneringen van Weêrsgesteldheid, schaarschheid, overvloed, enz. in Zeeland*, bijzonder gepast en onderhoudend zijn behandeld. Ds. CALLENFELS en de geleerde AB UTRECHT DRESSELHUIS leverden twee zeer belangrijke oudheidkundige bijdragen over *het Kasteel van Sluis in Vlaanderen*, door een' plattengrond en twee goede plaatjes opgehelderd. Insgelijks belangrijk is de bijdrage van J. DE KANTER PHILZ., over *het IJs*. Der lezing en behartiging, ten einde elders de navolging te beproeven,

allezins waardig, vond Ref. het verslag wegens de *Onderlinge waarborgvereeniging van Arbeiders en Werklieden te Zierikzee*, door Mr. A. MOENS VAN BLOOIS. Ook het dichterlijk gedeelte is ver van verwerpelijk, en geleverd door PETRONELLA MOENS, R. C. H. RÖMER, C. P. ADAMA VAN SCHELTEMA, B. PH. DE KANTER, D. DORBECK THZ., J. T. BETHE, en door een der beide verdienstelijke Redacteurs, Mr. J. BERMAN, die ook nog een goed zedekundig vertoog, over het spreekwoord: *haastige menschen zijn geene verraders*, leverde. — Jammer, dat de correctie van dezen Almanak hier en daar zoo slordig is, op ééne plaats zelfs zoo erg, dat men een verbeterblad heeft moeten nazenden. Wij vertrouwen hem in volgende jaren van deze smet gezuiverd te zullen zien.

De

Utrechtsche Volks-Almanak. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. *f* 1-:

is van eenen zoogenoemden porseleinen titel voorzien. De plaatjes, die vroeger bij BACKER te *Dordrecht* werden vervaardigd, heeft de uitgever ditmaal door zijnen stadgenoot VAN DE WEIJER doen *lithographieren*. Dit is in eenen Provincialen Almanak niet onnatuurlijk. De plaatjes zijn redelijk, maar met het werk van BACKER niet op éénen dag te noemen. De vermelding van provinciale en stedelijke autoriteiten enz. achten wij voor deze soort van Almanakken min gepast. Het aanhouden daarvan bewijst misschien, dat men dit in *Utrecht* anders begrijpt. Proza en Poëzij staan afzonderlijk. Het laatste is verreweg het kortste; maar de *zang van Duco Martena*, van VAN GRONINGEN (een uitstekend Dichter, die tot hiertoe meest naamloos heeft geschreven, en wiens dichtstuk: *de Watergeuzen*, ware het uitgegeven, onzer Letterkunde grootelijks tot eer zou verstrekken) weegt ook vele vellen rijmelarij op. Het *Riddertooneel uit de 12de Eeuw* van SLOOS hapert hier en daar nog al in de kleur van den tijd; de minnebrieven van W. DEN ELGER, medegedeeld door Prof. TIJDEMAN, zijn zoo heel veel bijzonders niet, en doen ons denken aan de potscherven en steenen, boven bij *Gelderland* vermeld. D°. VAN SPALL heeft zijne verrassing bij het terugzien van *Utrecht* na deszelfs verfraaijingen niet onaardig ingekleed (*lievelingswandel* voor *wan-*

deling is wat onoogelijk.) Het verhaal van VISSCHER, *de Domstoren te Utrecht*, hetwelk naderhand met aanteekeningen nog eens op andere wijze zal worden uitgegeven, is akelig genoeg. De lezeressen van den Almanak zullen hem voor het vele onvertaalde Latijn niet bedanken. De uitgever geeft tekst bij twee plaatjes, het *St. Barbara-gasthuis*, zoo als het vroeger was, en het tegenwoordige Magazijn van SINKEL. De plaatjes zijn wat benepen. Maar wij kunnen alles niet vermelden, noemende alleen nog de beide laatste prozastukjes: *Rochus Meeuwiszoon* van LAURENTIUS, dat poëtisch proza (een onding, dat wij dachten vergeten te zijn) moet verbeelden, doch eigenlijk *bombarie* en wildzang is, en *de Hommel*, dat veel belooft, niets geeft, en blijkbaar alleen om het plaatje vervaardigd is. De *Utrechtsche Volks-Almanak* neemt echter in waarde toe. Goede smaak leide meer en meer de Redactie!

Den *Frieschen Volks-Almanak* hebben wij nog niet ontvangen.

Zoo min de

Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren. VIIde Jaargang. Te Deventer, bij J. de Lange. *f* 1-50.

zich *Volks*-Almanak *noemt*, even min *is* hij het ook. Zelfs de melding, dat het een Almanak voor *letteren* is, werd meermalen naauwlijks door iets gewettigd. Ditmaal behoort er toe eene voorlezing tot inleiding voor lessen over stijl en geschiedenis aan Kadetten van D°. J. H. HALBERTSMA. Het meeste is overigens meest voor den Oudheidkundige belangrijk. De geleerde Predikant MOLHUYSEN leverde weder meer dan ééne bijdrage. Het levensberigt van VOLLENHOVE, wiens *Kruistriomf en Heerlijkheid der Regtvaardigen* meer bekend zijn dan zijne levensgeschiedenis, staat, hoe kort het ook zij, hier regt op zijne plaats. Dat overigens dit Jaarboekje ditmaal buitengewoon weinig letterdruk bevat, is aan het grootere aantal afbeeldingen toe te schrijven. De kalender is, als vroeger, zeer uitvoerig en naauwkeurig.

Het laatstgezegde is ook toepasselijk op den

Groninger Volks-Almanak. VIde Jaargang. Te Groningen, bij J. Oomkens. *f* : -75.

prijkt tegenover den titel met het afbeeldsel van WESSEL

GANSEVOORT; een lezenswaardig stukje van Mr. T. P. TRESLING over dien beroemden en roemwaardigen voorlooper der Hervorming opent het Mengelwerk. Het gebouw voor het Provinciaal Geregtshof, afgebeeld op den titel, wordt door Mr. H. O. FEITH beschreven. Mede van eene plaat zijn verzeld: de beschrijving van eene eerepoort, bij 's Konings intogt te *Groningen* opgerigt, en die het in smaak en bouwkundige waarde verre moet gewonnen hebben van de meeste soortgelijke poorten, die geene verre vorderingen onzer natie in de hoogere, sierlijke bouwkunde bewijzen: — voorts een oudheidkundig stuk van Dr. G. A. STRATINGH, *over den ouden loop der A. te Groningen*, belangrijk, wij gelooven het, maar niet zeer »plaisant om lezen;" — nog: *het Melkmeisje*, een niet onaardig vers van H. C. C. DRONRIJP UGES, en: *het Klooster ter Apel* van Mr. H. O. FEITH. Opmerking verdient de naauwkeurige *beschrijving eener Bewaarschoool voor de Armen te Groningen*, ook tot navolging elders. *Het Concert*, een gedicht van Dr. GLEUNS, is nog eene, niet onaardige, navolging van SCHILLER's *Glockenlied*. De bekende anecdote, meestal (*) aan Ds. HINLÓPEN te *Utrecht* toegeschreven, van eenen in de trekschuit verbeterden vloeker, wordt hier op naam van den als opvoedkundige vooral bekenden Ds. NIEUWOLD gedebiteerd. LAURENTIUS is ook hierheksluiter met *bombast* in proza. Ook in dezen Almanak is sprake van *vervolg hierna*. Zoo ook in den

Drentschen Volks-Almanak. VIde Jaar. Te Koevorden, bij D. Hemsing van der Scheer. *f* 1-10.

Wij kunnen het vroeger geuite oordeel herhalen, dat namelijk de Volks-Almanak van deze, ook naar 't schijnt in een letterkundig opzigt kleinste provincie onzes Vaderlands, een groot gewest tot eer zou verstrekken. Behalve het vervolg van *het jaar* 1672 bevat de rubriek: *Geschiedenis en Oudheden* nog twee stukken, het eerste over JOHAN PICARDT, die wel niet onder onze klassieke Geschiedschrijvers te tellen is, maar die toch de eerste was, die de geschiedenis en oudheden van *Drenthe* opzettelijk beschreef. De deugden en gebreken van 's mans schriften leert men hier goed kennen. Het andere bestaat in oude stukken over

(*) Stellig door SCHELTEMA, *Mengelwerk*, III. 2. bl. 213.

zelfstandige regtspraak in *Drenthe*, meest voor den Oudheidkundige belangrijk, zelfs verstaanbaar. Van *Drentsche* zeden, gewoonten en gebruiken wordt weder het een en ander medegedeeld. Veel is daaronder, wat men elders niet aantreft; het een en ander ook, wat men zou wenschen ook in *Drenthe* niet aan te treffen, gelijk het geval is met de gebruiken bij sterfgevallen en begrafenissen. Voorts eenige bijzonderheden en gedichten, waarvan de meeste zich wel niet boven het middelmatige verheffen, maar ook niet daar beneden dalen. De afbeelding van eenen zoogenoemden hanenmaaltijd, een vrouwenportret (wanneer zal men daarmede toch eindigen?) en een gezigt op het dorp *Ruinen* zijn de plaatjes van binnen; het wapen der familie VAN HEIDEN en het huis *Laarwoud* buitenop. Bladz. 24 onderste regel hinderde ons de drukfout *algemeen* voor *alleen*, omdat zij zeer zinstorend is.

Een minder uitgebreid veld, dan eene Provincie, heeft het

Zaanlandsch Jaarboekje. Te Zaandijk, bij J. Heynis, Tz. *f* : - 75.

waarvan wij den *tweeden* jaargang ontvingen en met lof aankondigen. Het levert eene onderhoudende, afwisselende lectuur, en behelst vele belangrijke bijzonderheden, tot de geschiedenis der *Zaanlanden* betrekkelijk. Met zoodanige geschiedenis maakt J. HONIG, JR. in dezen jaargang eenen aanvang. Het stukje over *Krommeniedijk*, waarin de overdrevene overlevering aangaande de vroegere welvaart dezer plaats tot de waarheid wordt teruggebragt, en een ander, dat eene onderhoudende schets geeft van de Zaanlandsche huwelijksfeesten in de vorige eeuw, slaan op hetzelfde aanbeeld. Een paar plaatjes versiert dit nette Jaarboekje.

Eindelijk de

Almanak tot gezellig onderhoud. IVde Jaargang,

die vroeger *te Deventer bij* A. TER GUNNE werd, maar thans *te Haarlem bij* DE GEBRS. VAN DOBBEN wordt uitgegeven, is ruim en breed zijne 30 centen waard. Proza en versjes zijn lezenswaardig. Eene kluchtige bijzonderheid uit het Engelsche strafregt staat hier beter op hare plaats, dan waar wij haar vroeger lazen, in NB. *de goddelijke Voorzienigheid in voorbeelden*, door EWALD.

Meerdere Almanakken ontvingen wij tot hiertoe niet.

BOEKBESCHOUWING.

Sermons de D. T. HUET, Pasteur à Rotterdam. Rotterdam, chez *Mensing et van Westreenen*. 1841. gr. 8vo. 325 pag. *f* 3 - 90.

Niet altijd mag het ons gebeuren, op zoo voortreffelijken kanselarbeid onze lezers opmerkzaam te maken, als die, welke hun bij dezen wordt aangeboden. De Heer HUET, reeds zoo gunstig bekend door zijne verhandeling over de onwankelbaarheid van het Protestantisme, en door twee voortreffelijke viertallen Hollandsche leerredenen, ons godsdienstig publiek vroeger aangeboden, levert ons thans eenige proeven van de wijze, waarop hij gewoon is zijne gemeente in hare gewone taal, voor te gaan. Ofschoon het dus geen bundel van leerredenen is in onze eigene taal, verwachten wij echter, dat de Fransche bij de meesten onzer lezers genoegzaam bekend is, en vinden hier zoo ruime aanwinst op het veld der Homiletiek, dat wij ons haasten, van deze leerredenen eenig verslag te geven. Wij beginnen met dezelve kortelijk te doorloopen, waarbij wij terstond onze bescheidene aanmerkingen willen invlechten, om die aan het slot van dit korte overzigt met nog eenige anderen te vermeerderen.

De *eerste* leerrede bepaalt ons bij *de eerste verkondigers van het Evangelie*, naar aanleiding van de vraag, *Hand.* II: 7. Zij werd uitgesproken ter viering van het Pinksterfeest, en beschouwt de daadzaak: dat het Evangelie het eerst door Galileërs is verkondigd, als *ontwijfelbaar zeker* — als *eervol voor het Evangelie* — als *bewijs voor de uitstorting des H. G. op de Apostelen* — en *van blijvend belang voor geheel de Christenheid:* immers zij wekt onzen *eerbied*, ons *vertrouwen*, onzen *ijver*. Het ontbreekt hier niet aan rijkdom van denkbeelden en verrassende wendingen. Bovenal kwam het tweede gedeelte van het vierde stuk ons uitstekend schoon voor; gelijk ons de geheele toe-

passing een der besten uit dezen bundel schijnt te zijn. Echter zouden wij vragen, waarom het *eerste* deel een afzonderlijk punt uitmaakt, daar het gemakkelijk in de inleiding kon worden opgenomen en door niemand werd betwijfeld? En of het 2de en 3de hoofddeel niet reeds de voornaamste redenen bevat, waarom, gelijk in het 4de, wordt aangewezen, deze zaak van blijvend belang voor de Christenheid is te achten? Doch de inzage overtuigd ons, dat het laatste deel eene meer opzettelijke toepassing bevat; schoon het dan in de opgave misschien eenigzins anders had kunnen genoemd worden.

De *tweede* der leerredenen in dezen bundel (de eerste van het hier voorkomende drietal over 1 *Kon.* XIX: 1—18.) behandelt *Elia in zijne moedeloosheid*, naar 1 *Kon.* XIX: 1—5. Na eene geschiedkundige inleiding over Elia's tijd en toestand, zal de Schrijver ons in de geschiedenis van Elia de *oorzaken*, *uitwerkingen* en *behoedmiddelen* der moedeloosheid te aanschouwen geven. — Alle de bijzonderheden, die in deze drie deelen ontwikkeld worden, zijn met juistheid uit Elia's toestand gekozen, en worden terstond in het algemeen overgebragt en toepasselijk aangewend. Geheel deze leerrede, met de twee volgende, (welke tot de voortreffelijkste van dezen bundel behooren) leveren het bewijs, dat de Heer HUET het karakter van Elia met een zielkundig oog heeft gadegeslagen. Alleen veroorlove hij ons de bedenking, of niet noodzakelijk het eerste met het derde deel zamenloopen? Immers, waarin bestaan de *behoedmiddelen* tegen een gebrek anders, dan in de vermijding van deszelfs *oorzaken*? Van daar dan ook, dat HUET hier eigenlijk tweemaal hetzelfde ontwikkelt. B. v. de eerste *oorzaak* was de smart, die uit bedrogen hoop ontsproot — het eerste *behoedmiddel* daarentegen: men wachte zich immer voor overdrevene verwachtingen. Eene andere oorzaak was gebrek aan vertrouwen op God. Zoo moet het behoedmiddel hier natuurlijk tegen overstaan: tracht dit vertrouwen bij u aan te kweeken. — Recensent erkent, dit gebrek is bij vele beroemde redenaars op te merken, en schijnt moeijelijk te vermijden. Het zou

hem best voorkomen, in het onderhavige geval, in deze leerrede, *eerst* den aard en de gevolgen der moedeloosheid uitvoerig te schetsen, en *dan* ter toepassing, door aanwijzing der *oorzaken* van het kwaad, (welke derhalve zorgvuldig te vermijden zijn) den hoorders het wapen tegen hetzelve in handen te geven. Ware deze ranschikking minder logisch, zij zou echter oratorisch en psychologisch rigtig kunnen zijn. Hij geeft echter dit gevoelen gaarne voor beter.

Elia versterkt, is het opschrift der *derde* leerrede. (1 *Kon.* XIX: 5—9.) Vooraf wordt het verhaal opgehelderd, en eene hoogst natuurlijke bedenking tegen deszelfs algemeene overbrenging op eene treffende wijze opgelost. »*Les soins de la Providence sont sages, charitables et instructifs,*" ziedaar het eenvoudige, maar geleidelijke plan, waarvan de onderdeelen met veel juistheid en scherpzinnigheid uit het eenvoudige tekstverhaal worden ontleend. Wij lazen deze leerrede met uitnemend veel genoegen. Zij eindigt met eene korte peroratie.

De *vierde* leerrede geeft ons, naar vs. 9—18, *Elie éclairé* te aanschouwen. Niemand, ook die de leerredenen van VAN DER HOEVEN en HERINGA over deze heerlijke plaats kent, zal zich de lezing van het voor ons liggende meesterstuk beklagen. De tekst wordt hier uit een nieuw en verrassend oogpunt beschouwd. Het doel van deze Goddelijke openbaring aan Elia was, volgens de opvatting van HUET, om *deze* waarheid hem te leeren: »*Dieu opère le plus, quand il semble inactif.*" Over de gegrondheid dezer verklaring kunnen wij hier niet twisten. Al mogt men zelf eene andere verkiezen, men zou moeten toestemmen, ook deze is hoogst vernuftig, en geeft veelvuldige aanleiding tot practisch gebruik. De Heer HUET beschouwt de genoemde waarheid geheel in het algemeen. »*Elle est en* »*harmonie*," zegt hij, »*avec les perfections de l'Être su-* »*prême, avec les manifestations divines dans la nature et* »*dans la grâce, avec la condition de l'homme sur la* »*terre.*" Dit drieledig betoog maakt den hoofdinhoud dezer rede uit. Van deszelfs verdere ontwikkeling in bijzon-

derheden deelen wij niets mede, ten einde niet te anticiperen op het genot, dat den lezer van smaak en gevoel hier verwacht. Het laatste deel is tevens toepasselijk aangewend.

Van de twee leerredenen, die nu volgen, over 1 *Tim.* I: 15, bepaalt zich de eene tot het gezegde, *dit is een* GETROUW *woord, dat J. C. in de wereld gekomen is om zondaren zalig te maken.* Uit de *leer, daden* en *lotgevallen* des Heeren wordt deze waarheid regt goed betoogd. Echter nadert deze leerrede meer tot het gewone en alledaagsche, dan de overige in dezen bundel. De klip, waarop de toepassing hier ligtelijk had kunnen stranden, om namelijk reeds in den inhoud der volgende leerrede te vervallen, is, onzes inziens, vrij gelukkig ontweken.

Als *een woord* ALLER AANNEMING WAARDIG wordt dezelfde zaak voorgesteld in de *zesde* leerrede. Zij wordt daartoe aangeprezen als *Gode* en *den mensch waardig:* een plan, dat zich zoo wel door eenvoudigheid als volledigheid onderscheidt. De zaak wordt voldingend betoogd in verschillende bijzonderheden, waarvan alleen, naar Recensent's oordeel, het tweede en derde onderdeel van het tweede gedeelte des betoogs hadden moeten vereenigd worden. Doch, *variis modis bene fit.* De toepassing wekt op tot *nederig en eerbiedig geloof* — tot *hooge belangstelling* — tot *innig gevoel van behoefte* — en tot *een' heiligen wandel.* De rigtigheid dezer onderscheiding hangt geheel af van het begrip, dat men aan het woord *geloof* hecht, waarop in de eerste plaats wordt aangedrongen. Neemt men het vooral in den zin van verstandelijke en zedelijke *overtuiging*, dan is de hier gevolgde opklimming van denkbeelden zeer goed. Neemt men het in de beteekenis van *vertrouwen*, dan zou stellig het tweede en derde, ja wolligt zelfs het vierde punt in die eerste opwekking tot geloof liggen opgesloten. De Heer HUET schijnt het woord in den eersten zin te nemen, en had dus gelijk, aldus te verdeelen. Recensent volgt de laatste opvatting, en kan dus, van *zijn* standpunt, deze splitsing niet goedkeuren.

Allervoortreffelijkst is de *zevende* leerrede, over *Matth.*

V: 8. De *waarheid* en het *gewigt* van deze uitspraak des Heeren wordt hier uitnemend betoogd. Wij willen niet overschrijven, daar het stuk in zijn geheel moet worden gelezen. Wij prijzen het ook vooral den wetenschappelijken en jeugdigen beoefenaren der Godgeleerdheid aan, en roepen het hun en onszelven toe: »schrijft de waarheid, hier geleerd, op den bodem van uw hart, en doet er winst mede voor uwe studie, winst voor uw leven." De reinheid van hart wordt hier in den vollen zin van het woord voorgesteld als het *organe moral*, (wie denkt hier niet aan den grooten HEMSTERHUIS?) waardoor men God eenigzins kan leeren kennen. — Alleen hadden wij, bij het gevoel van *het onmetelijke* der taak van heiligmaking, ons op aarde opgelegd, (dat door deze leerrede zoo krachtig bij ons werd verlevendigd) nog wel een krachtiger en minder algemeen woord van opwekking aan het einde verlangd.

De *achtste* leerrede wijst, naar *Gen.* XXII: 12, aan, dat *gehoorzaamheid aan God het middel is, om onze Godsvrucht te openbaren.* Eene niet gewone aanwending van de anders zoo vaak behandelde geschiedenis. Het *middel* zelf, waarvan hier sprake is, wordt *eerst* in zijne geschiktheid beschouwd tot het voorgestelde doel. Immers eerst uit gehoorzaamheid kan de *aanwezigheid*, de *opregtheid* en de *uitgestrektheid* blijken der Godsvrucht, die in het harte woont. *Vervolgens*, wordt aangewezen, dat dit middel, om verschillende redenen, hoogst *Godewaardig* is te noemen. En *eindelijk*, dat deze weg, om zijne Godsvrucht te openbaren, voor ons menschen de meest *wenschelijke* mag heeten, daar dezelve voldoet aan eene onmiskenbare *behoefte* van het Godvreezend gemoed — hoogst *eervol* is te achten — ons de edelste *zelfvoldoening* verschaft — en ons eenmaal het heerlijkst *loon* bereidt. Ook deze leerrede wordt met een zeer kort woord van opwekking besloten. Zij is, vooral ook om het plan, een der voortreffelijkste van den bundel. Welligt ware in het eerste deel de zaak iets minder afgetrokken voor te stellen geweest. Aan gelegenheid toch, om hier in het huiselijke, maatschappelijke of Christelijke leven zelve binnen te tre-

den, of ook door voorbeelden uit de gewijde geschiedenis het gezegde te staven, kon het den schranderen redenaar niet ontbreken.

Kortheidshalve gaan wij het vele schoone voorbij, dat in de *negende* leerrede *over den rijken jongeling* voorkomt. Wij zouden alleen aanmerken, dat het gebrek, 't welk wij in de rangschikking der tweede leerrede opmerkten, ook op het tweede en vierde gedeelte van deze toepasselijk schijnt. Liever zeggen wij van de *tiende* leerrede, dat zij uit *de gelijkenis van het zuurdeeg* aanleiding neemt, om veel schoons en belangrijks te zeggen over den *aard*, de *lotgevallen* en het *einddoel* van de Christelijke Godsdienst. Wil de Heer HUET aan den lastigen vrager de bedenkingen ten goede houden, of hij hier wel gedacht heeft aan den regel, om in gelijkenissen alleen op het *tertium comparationis* te letten, zonder verder al het overige over te brengen? of twee der hier genoemde eigenschappen van het zuurdeeg (substance *forte* et *pénetrante*) niet zeer in elkander loopen? en of vooral de tweede helft van het tweede stuk niet wat te abstract is gesteld voor algemeene bevatting?

Doch de Heer HUET zou van onzen smaak een slecht denkbeeld moeten koesteren, zoo wij van zijne *elfde* leerrede zwegen. »*L'Homme exterieur et l'homme interieur*" is het opschrift; 2 *Cor.* IV: 16 is de tekst. Zij werd uitgesproken op een' Nieuwjaarsdag, die juist op Zondag viel. De greep verraadt de meesterhand. De stem van den Nieuwjaarsdag roept ons toe: »de uitwendige mensch wordt verdorven;" de stem van den rustdag klinkt ons in de ooren: »de inwendige wordt vernieuwd van dag tot dag." Nog eens, de greep is voortreffelijk, en de ontwikkeling niet minder. En toch — ééne bedenking. Beide zaken zijn hier afzonderlijk en in tegenoverstelling tegen elkander voorgedragen. Zou de tekst ook vooral geene aanleiding geven, om beider *onderling verband* te ontwikkelen, en den gelijken tred aan te wijzen, welken bij den Christen de ontwikkeling van den innerlijken mensch moet houden met de toenemende kwijning des uitwendigen? Dit denk-

beeld had, meenen wij, niet moeten worden verzuimd. Ook ware daarvan voor de gelegenheid des tijds goed partij te trekken geweest.

De laatste leerrede behandelt, naar *Job* III: 19, »*l'égalité des morts*," en geeft ons eene grafbeschouwing uit het oogpunt der gelijkheid, die zij predikt. Het geheel is indrukwekkend en toch hoogst eenvoudig. Het verwonderde ons, in de korte toepassing, het *troostrijke* van deze beschouwing voor kleinen en geringen niet meer te zien aangevoerd of ontwikkeld.

Zoo kort mogelijk hebben wij ons gevoelen gezegd. Een zoo goed redenaar, als de Heer HUET, is zeker ook te goed hoorder, om uit het korte en soms halve woord ons oordeel niet reeds te raden. Wij zijn niet genoegzaam in de hedendaagsche Fransche predikkunde ingewijd, om te beoordeelen, in hoever zijn werk met deze overeenkomt of niet. Maar, zoo wij dien met een *onzer* nieuwste vaderlandsche kerkredenaars mogten vergelijken, wij zouden dezen bundel naast dien van Dr. SPIJKER te *Amsterdam* plaatsen. En, bedriegen wij ons niet, deze opmerking zou tot belangrijke parallelen aanleiding kunnen geven, en naast treffende overeenkomst ook veelvuldig verschil doen opmerken. Dat echter het laatste niet zoozeer uit verschil van bekwaamheden voortkomt, als wel uit verschillende subjectiviteit der schrijvers, en uit eene verschillende *Grundanschauung* (*sit venia verbo!*) van den aard en de beste inrigting der Christelijke rede, zou Rec. gemakkelijk uit vergelijking van beide bundels kunnen staven. In beide wordt door het verstand op het gevoel gewerkt, terwijl de fantasie der schrijvers, hoewel gansch niet dof of traag, echter meer op den achtergrond treedt. In beide..... doch wij durven van de redactie der *Vaderl. Letteroefeningen* niet te veel plaats voor ons geschrijf vergen. Wij onthouden ons van verdere vergelijkingen, om nog een en ander over den kanselarbeid van den Eerw. HUET in het algemeen te zeggen.

Grondigheid van ontwikkeling is eene van deszelfs grootste verdiensten. Helderheid van denkbeelden wordt hier

niet gemist, en de Paulinische lofspraak op onze Godsdienst, dat zij eene *redelijke* Godsdienst is, wordt door HUET in al hare kracht verstaan. Echte wijsbegeerte, die even ver van eigenwaan als van ongeloof is verwijderd, en van kennis der menschelijke natuur zelve uitgaat, treedt hier overal te voorschijn. Een hoog, fijn en verlicht zedelijk gevoel straalt hier overal door. De voortreffelijkheid der plannen deden wij reeds opmerken. Wenschten wij, dat onze jeugdige kanselredenaars iets van den Heer HUET leerden, het zou de gewoonte zijn, om het hoofdplan der rede in korte, puntige termen op te geven, die zoo veel mogelijk het praedicaat van de zaak uitdrukken, waarover gehandeld wordt. (Verg. b. v. de 3de, 6de, 7de en 8ste leerrede.) Zoo één, dan is dit het ware middel, om het volgen en onthouden der schets, waarop anders zoo weinig gelet wordt, den hoorders mogelijk te maken. Recensent althans rigt zijne plannen gewoonlijk in dier voege in; en daar hij er zich wèl bij bevindt, verheugt hij zich, zijne meening door het gezag des Heeren HUET gestaafd te zien. Nog prijst hij de groote *verscheidenheid*, die in de meesten dezer plannen heerscht, bij eenheid van methode. Het vindingrijk vernuft des redenaars straalt er duidelijk in door. — De stijl, eindelijk, is overeenkomstig de waardigheid van den kansel; en de Schrijver zelf zal best kunnen beoordeelen, in hoeverre die overeenkomt met de vatbaarheid, de behoeften en den smaak van het publiek, waarvoor *hij* gewoon is te spreken.

Anders, de Heer HUET veroorlove ons deze bedenking, voor de behoefte van het gemengde publiek, waarvoor de leeraar in *onze* moedertaal spreekt, zou een stijl als die, welke wij hier vinden, weinig berekend zijn. HUET heeft in zijnen geheelen stijl iets wijsgeerigs en ingewikkelds, dat den denker bevredigt, maar den meer onkundige weinig zou boeijen. Vandaar dat zijne voordragt meer overtuigt, dan overreedt; meer in het afgetrokkene zich beweegt, dan dadelijk ingrijpt in de verschillende toestanden en behoeften van hart en leven. Vandaar dat de toepassingen den minsten indruk maken, en ook zoo kort zijn. (Wij

zouden ons bedriegen, indien HUET deze zwakke zijde van zijn werk niet gevoelde.) Vandaar, eindelijk, dat ook de inleidingen, hoe schoon en welgekozen, dat verrassende en treffende missen, hetwelk, naar Recensent's oordeel, zoo noodig is, om, terstond bij den aanvang der rede, het hart der hoorders voor het onderwerp te winnen en te boeijen. (Men zie b. v. de inleiding der 1ste, 6de en 11de leerrede: de laatste *op eenen Nieuwjaarsdag* zóó in te rigten, was zeker geen gelukkig denkbeeld.) In één woord, wij zouden deze leerredenen gaarne wat meer populair hebben gewenscht. Immers ook hiermede zou zich de zaakrijkheid van den Heer HUET zeer wel kunnen vereenigen. En was het daartoe niet beter, meer in den tweeden dan in den derden persoon, meer *tot* dan *over* den mensch te spreken?

Over den Franschen stijl, als zoodanig, acht Recensent zich minder bevoegd te oordeelen. Dezelve kwam hem over 't geheel zuiver, maar meer krachtig dan sierlijk en levendig voor. Alleen zouden wij vragen, of de stijl, hoe kernachtig anders, zich niet hier en daar door zekere breedsprakigheid kenmerkt? Men hoore (bladz. 7.): »*Ces imposants prédicateurs de la première Pentecote chretienne, dont la voix remua tout Jerusalem, etaient Galiléens; les hommes, appellés à prêcher au monde un Sauveur crucifié, et à attester sa résurrection, etaient Galileëns; à la tête de tous les ministres de l'Evangile figurent quelques Galiléens: l'Eglise chretienne doit sa fondation et ses premiers progrès à des Galiléens.*" En na deze herhalingen moet nog in de eerste plaats worden aangewezen, »*ce fait est indubitable.*"

Eindelijk, zoude ook de ronding der leerredenen er niet veel bij gewonnen hebben, wanneer de overgangen van de verschillende deelen en onderdeelen tot elkander niet altijd zoo scherp waren afgeteekend, en meer waren gevariëerd? Steeds is het (b. v. bladz. 147, 153): »*observons, d'abord — remarquons, ensuite — ajoutons de plus — disons, enfin.*" Elders weder iets dergelijks. Zoo maakt wel ieder onderdeel een klein gesloten geheel uit: wanneer echter

ieder punt zóó klom, dat het van zelf tot het denkbeeld leidde, waarmede het volgende punt zal aanvangen, dan ware de overgang, zonder sprong, gemakkelijk gevonden, zonder dat de duidelijkheid er bij zou behoeven te verliezen.

Doch wij moeten aanprijzende eindigen. Wij meenden nog eene plaats ter proeve uit te schrijven uit de 4de of 7de leerrede; maar wij staan schier verlegen, wat te kiezen. Liever wekken wij ons godsdienstig publiek op, om, zoo men het nog niet deed, zich dezen bundel ten spoedigste aan te schaffen. Liever scheiden wij van den ons persoonlijk onbekenden Schrijver met de betuiging der ware hoogachting, die zijn werk ons inboezemde; met de verwachting, dat hij onze bescheidene bedenkingen (die wij, indien wij *hier* voor een uitsluitend theologisch publiek schreven, gaarne gewenscht hadden verder te ontwikkelen) zal aanmerken als vrucht van een' geest der belangstelling, der onpartijdigheid en des zelfstandigen onderzoeks; en eindelijk met den opregten wensch, dat zijn arbeid overvloedig moge dienstbaar zijn aan den bloei van het rijk der waarheid en der deugd!

De kracht der Christelijke Godsdienst, in Karakterschetsen uit de Nederlandsche Geschiedenis, bewerkt voor de Jeugd. (*) *II Deeltjes. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1840. *In kl. 8vo. VIII,* 151 *en* 155 *bl.* *f* 2 - 80.

Dit werkje is een uittreksel uit een grooter werk, dat aan de pen van eene ongenoemde Schrijfster te danken, mede in twee Deelen bij denzelfden Uitgever vóór eenige jaren uitgekomen, en in ons Tijdschrift voor 1836, N°. VII, bl. 316, 7, door een' ander' Referent loffelijk aangekondigd is, waarmede men vergelijke een aldaar aangehaald

(*) Wanneer men hierachter op den kartonnen omslag leest *met vignetten*, zij, tot voorkoming van teleurstelling, opgemerkt, dat men dit alleen van *één plaatje* op het titelblad van elk Deeltje te verstaan heeft.

oordeel van wijlen A. STOLKER over het eerste Deel deszelven, met hetwelk steller dezes zich zeer wel vereenigen kan, als hoofdzakelijk hierop nederkomende, dat dit werkje over 't geheel zeer wel aan titel en oogmerk beantwoordt, maar dat er nogtans sommige deugdzame karaktertrekken in zijn, van welke het niet duidelijk blijkt, dat het juist de Christelijke Godsdienst geweest is, die de voorgestelde personen in de gegevene gevallen alzoo heeft doen handelen. Naar Christelijke liefde mogen wij dit van Christenen wel denken; maar uit de daden, die de Geschiedenis van dezelve met reden als loffelijk geboekt heeft, is dit niet altijd even zigtbaar. Vooral is deze aanmerking toepasselijk op JACOB SIMONSZ. DE RIJK, LODEWIJK VAN NASSAU, MAGDALENA MOONS, KENAU SIMONS HASSELAAR, welke wel te regt onder de rubriek *Vaderlandsliefde* gesteld zijn, waar bij welke ook deze gezindheid eigenlijk meer, dan de kracht van de Christelijke Godsdienst, op den voorgrond staat. 'Zoo is het ook in de voorbeelden van *Huwelijksmin*, die hier aangevoerd worden, meer deze edele neiging, die uitkomt, dan wel de kracht van de Christelijke Godsdienst.' Over 't geheel echter zijn de voorbeelden zeer doelmatig gekozen, en de wijze van behandeling is hartelijk en voor het oogmerk geschikt.

Voor het overige is het prijselijk, dat de zamensteller van dit werkje de dorre wijze van uittrekken en verkorten niet letterlijk gevolgd is, maar liever de deugdzame karaktertrekken onder de volgende hoofdrubrieken gebragt, en de daartoe het naast behoorende personen daaronder gerangschikt heeft, namelijk: *Standvastigheid in de belijdenis der waarheid. IJver voor de waarheid en Christelijke verdraagzaamheid. Strijd voor godsdienstige en burgerlijke vrijheid. Vaderlandsliefde. Ware heldenmoed. Sterkte van ziel. Godvrucht bij voorname Geleerden. Kloekmoedigheid in gevaren. Onderwerping aan den wil der Voorzienigheid.* (Het eenige voorbeeld is hierbij HUGO DE GROOT; maar zou dit niet liever moeten heeten: *Welberaden handelen en moedig wagen, in vertrouwen op de Voorzienigheid?*) *Werkzaam vertrou-*

wen op God. Kracht der Godsdienst bij moeijelijke pligtsvervulling. Huwelijksmin. Trouw in eene Dienstbode. Christelijke Vijandsliefde. — Hoe de Schrijver hierin verder, met opzigt tot voordragt en stijl, te werk gegaan zij, kan Referent, die het vroegere werk niet bij de hand heeft, niet zeggen; maar loffelijk is het, wat in de Voorrede berigt wordt, dat hij, wat voor de jeugd minder voegzaam was, weggelaten, en daarentegen hier en daar iets bijgevoegd heeft, dat tot het bijzondere doel van dit werkje bevorderlijk zijn kon. Ook de stijl is hiervoor over 't geheel zeer gepast te noemen, en de druk is eenvoudig net, zoodat er meer dan ééne reden bestaat, om dit werkje tot aankweeking van godsdienstig-vaderlandschen zin in jeugdige harten aan te prijzen.

De Geschiedenis van Ruth, zedekundig behandeld door P. C. MOLHUYSEN, *Predikant te Deventer. Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. 1841. *In kl.* 8*vo*. 112 *bl. f* :-80.

Het is een lief, stichtelijk, welgeschreven boeksken, dat ons godsdienstig publiek bij dezen wordt aangeboden. — De Schrijver toont *con amore* geschreven te hebben. Bedriegen wij ons, of zijn het Leerredenen over *Ruth*, welke wij thans, *mutatis mutandis*, van zijne hand ontvangen? Dan heeft de Schrijver den preektoon inderdaad vrij gelukkig vermeden: — De tafereelen uit het boek *Ruth* worden in dezer voege verdeeld: I. Trouwe verkleefdheid der liefde. H. I: 1—18. II. Gemoedsbestaan en gedrag in het ongeluk, H. I: 19 — II: 2. III. Weldadigheid, H. II: 1—16. IV. Dankbaarheid, H. II: 17—25. V. Huwelijksaanzoek van *Ruth*, H. III. VI. Gelukkige verandering der omstandigheden. H. IV. — De verklaring is voor practisch gebruik voldoende, en de aanwending der geschiedenis op het huiselijk en maatschappelijk leven vaak zeer gelukkig. Wij bevelen het werkje gaarne aan onze vaderlandsche huisgezinnen aan. Het is in een' zeer goeden

geest geschreven, hoezeer het dan ook aan de godsdienstige heethoofden onzer dagen weinig behagen zal. Plaatsgebrek verhindert ons, door eene proeve, ons gunstig gevoelen te staven.

Brief aan eenen Vriend over de grieven der ware Gereformeerd Hervormd (sic!) *geloovigen enz. van Mr.* J. H. LISMAN; *door* D. VAN STUURMIDDEL. *Te Leyden, bij* P. Engels. *In gr. 8vo.* 32 *bl. f* :-30.

Wij hebben de bewuste grieven alleen door deze wederlegging leeren kennen. 't Schijnt zoo al op het gewone gewawel, dat duizendmaal wederlegd is, neêr te komen. De ons onbekende briefschrijver spreekt de taal des gezonden verstands op eene bezadigde wijze. Maar wat baat er glas of bril, *als den uyl niet sien en wil?* Daarom zullen wij ook maar zwijgen, en geen nieuwe boter aan......

Proeve over den ligchamelijken, zedelijken en verstandelijken toestand van blindgeborenen; met een nieuw plan tot verbetering van hun maatschappelijk bestaan, door P. A. DUFAU. *Te Parijs in* 1836 *bekroond door het Genootschap, bekend onder den naam: La société de la morale chrétienne. Uit het Fransch vertaald en met eenige Aanmerkingen voorzien. Uitgegeven ten voordeele van het Instituut tot onderwijs van Blinden te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1841. *In gr. 8vo. XVI en* 207 *bl. f* 2-50.

»*Ich berufe mich vor allem auf die Untersuchungen* »QUETELETS, *indem ich den Ausspruch wage, dass die* »*Entwickelung des Menschen in somatischer, physischer* »*und moralischer Beziehung nach bestimmten Gesetzen* »*geschehe, und dass selbst die Handlungen des Menschen* »*nach solchen Gesetzen erfolgen. Das Budget des Ver-*

»brechens, der Gefängnisse, der Galeeren und der Schaffote wird, wie der zuvor genannte Schriftsteller nachweist, mit einer Schauder erregenden Regelmässigkeit »bezahlt, so dass nach statistischen Berechnungen sich »im Voraus bestimmen lässt, wie viel Morde, wie viel »Selbstmorde, wie viel Fälschungen u. s. w. im Jahre »vorkommen werden." (*) — Zoo verre de Hoogduitsche Schrijver, van wien wij het bovenstaande ontleenden. Zonder te willen indringen in de geheimzinnige regeling der menschelijke lotgevallen, kunnen wij niet ontkennen, dat er eene zekere verhouding in de menschelijke zamenleving gevonden wordt ook van voorkomende ongevallen, welke den mensch kunnen treffen, b. v. krankzinnigheid, blindheid, doofstom zijn enz. Enkel *toevallig* kan zoo iets niet zijn. Iets anders is het, of zulke uitkomsten onveranderlijk, door alle tijden heen, dezelfde zijn. Er zijn er, b. v., die beweren, dat het getal der krankzinnigen in de Maatschappij, bij vroeger, niet is toegenomen; dat de zelfmoorden sedert eenigen tijd niet meerder zijn geworden, door welke uitkomsten de berekeningen hier en daar anders moeten uitvallen. Omtrent de genen, die het gezigt verloren hebben, zou er dus ook eene zekere verhouding tot de bevolking bestaan. De Heer DUFAU deelt hieromtrent het navolgende mede; welke berekening echter als bij nadering moeten beschouwd worden en doorgaans nog geene bewezene uitkomsten zijn: In *Pruissen* (1828) worden op eene bevolking van 12,726,823 16000 blinden gerekend, waaronder ongeveer 8000 blindgeborenen, 1 blindgeborene op 1591. In *Frankrijk* zouden dus op 33,000,000 inwoners 40,000 blinden en daaronder 20,000 blindgeborenen gevonden worden; men rekent een op 1650. Voor *Saksen*, op nagenoeg een en een derde millioen inwoners, 800 blinden. In het kanton *Zürich*, in *Zwitserland*, vond men op 195,000 inwoners 261 blinden van allerlei

(*) *Ueber die Menschen und die Entwicklung ihrer Fähigkeiten von* A. QUETELET, *Deutsch bearbeitet von* V. A. RIECKE, 1838.

leeftijd. In *België* werden, op den 1 Januarij 1835, 4117 blinden op eene bevolking van 4,154,922 geteld; dus eene verhouding van 1: 1009; onder dit getal waren 960 blind geworden militairen, daarbij gerekend drie vrouwen. In *Denemarken* werden, op de bevolking van 1,950,000, 2,441 blinden geteld; dus 1: 798. In *Engeland* zouden, volgens JULIUS, 7400 blinden gevonden worden. Voor ons land zouden dus, op eene bevolking van 2,500,000 inwoners, ruim 3200 blinden gerekend kunnen worden, waarvan 1600 als blindgeborenen te beschouwen zijn; dus één blinde op 781. Het ware wel der moeite waardig, dat men door eene juiste opgaaf in ons land tot meerdere zekerheid mogt komen van hetgeen overal, met eene enkele uitzondering, slechts bij nadering berekend werd. Dit is zeker, dat elke Staat een zeker getal blinden oplevert, welke voor een groot gedeelte tot last der bevolking komen. Onder dezen hebben vooral de bindgeborenen regt op belangstelling. *Elke behoeftige blindgeborene*, zegt de Schrijver, *ten laste van het algemeen komende, heeft regt, om eenig middel van bestaan te vorderen*, (bl. 146.) Hij dringt daarop aan uit het waarachtig Christelijk grondbeginsel, dat *alle menschen broeders zijn;* en deze aandrang verkrijgt des te meer klem, doordien hij bewijst, dat een groot gedeelte der blindgeborenen, door aanleg, vatbaar is voor *geluk*, *welvaart*, zelfs ook *roem*, wanneer die aanleg tot eene behoorlijke ontwikkeling kan komen.

Wanneer de Schrijver zich op zijnen arbeid als de vrucht van eene *twintigjarige ondervinding* beroept, verdient zijne mededeeling niet slechts belangstelling; maar ook ondersteuning en medewerking mag niet ontbreken, waar hij, ter verbetering van het lot van blinden, voorstellingen doet, welke, naauwkeurig nagegaan, niet alleen strekken om het lot van den blindgeborenen te verbeteren of te verzachten, maar om tevens de algemeene weldadigheid te ontlasten. Een welopgevoede blinde kan toch daardoor in zulk eenen toestand gebragt worden, dat hij in zijn eigen bestaan voorzien kan en niet langer behoeft ten laste van

het algemeen te komen. En wie zou zich dan niet geroepen gevoelen, om mede te werken ter verzachting van het lot der blinden, door den Schrijver genoemd *een waar gevangene in het heelal!* Door zijn gebrek moet hij steeds in eenen afhankelijken toestand blijven verkeeren; maar eene opleiding naar zijne vatbaarheid kan den blinde in vele opzigten toch onafhankelijk maken, althans in zoo verre, dat hij *geen gebedeld brood meer behoeft te eten*, maar leven kan van den arbeid zijner handen of de vruchten van zijn genie. Zoo behoeven zij niet altijd verpligte bedelaars te blijven.

De Schrijver is diep ingedrongen in den aanleg en de gesteldheid van den blinde, welken hij zeer vernuftig onderscheidt in den *blinde van natuur* en den *blinde van beschaving*. Hij heeft ook zeer wel uiteengezet, hoe de eene blinde meer voor de *wetenschap*, de andere meer voor de *nijverheid* geschikt is, en den aanleg voor beide door voorbeelden van ontwikkeling voor *wetenschap* of *arbeid* gestaafd. Uit al het medegedeelde blijkt, dat hij den blinde wèl bestudeerd heeft. Vele der raadgevingen zijn bij voorkeur voor *Frankrijk* berekend; maar de wenken en raadgevingen, aldus naar plaats en omstandigheden toegepast, kunnen ook daar heilrijke gevolgen hebben. Bij dit alles kan men den Schrijver niet genoeg prijzen over de verstandige toepassing van zijne raadgevingen, welke hij verlangt overal in acht genomen te zien. Hij haakt niet naar een *te veelzijdig streven* ter ontwikkeling. Nergens worde het *multum* door *multa* vervangen. Men moet trachten den blinde een deugdelijk bestaan te verschaffen, waardoor hij zichzelven zoo veel mogelijk verzorgen kan. Het allerminst moet er tijd verbeuzeld worden met den blinde zoodanige dingen te laten beoefenen, waardoor het publiek voor oogenblikken verbaasd staat, doch waarmede de blinde geen wezenlijke aanwinst voor het vervolg doet. Ook is zijne aanmerking zeer juist, dat men hem, die voor eene meer wetenschappelijke ontwikkeling vatbaar is, niet nog daarenboven bestendig mèt handwerken behoort bezig te houden. Het is zeer belangrijk, tot dit einde den Schrij-

ver in de eerste afdeeling te volgen, waar hij een onderzoek doet naar *de ligchamelijke gesteldheid, den zedelijken en verstandelijken toestand van den blinde.*

Ook voor het tweede gedeelte, waarin de Schrijver zijn bijzonder stelsel ontwikkelt, verdient hij alle aandacht. Wie zou hem ook daar niet gaarne volgen, waar hij van *een bijzonder stelsel van opvoeding en van onderwijs der blindgeborenen* spreekt, en een *plan van verbetering van hun maatschappelijk bestaan* voorstelt? Zeer doelmatig wordt het onderzoek naar den ligchamelijken toestand op den voorgrond gesteld. Veel zal er bij den blinde afhangen van de oorzaak, hoe hij in de eerste levensdagen blind werd, waaronder men doorgaans ook blindgeborenen rekent. Gaat de blindheid van eene ziekelijke gesteldheid der hersenen uit, dan mag men voor de ontwikkeling van het verstand niet veel verwachten. Ontstond zij door uitwendige oorzaken, oogontsteking in de eerste dagen, enz. dan kan er voor den geest een licht ontstoken worden, ook bij verduistering van het oog des ligchaams: de kiem voor eene redelijke ontwikkeling is aanwezig; slechts een der toegangen is gesloten. Doch ook hier heeft dikwijls vele te gemoetkoming plaats. Het *gehoor*, het *gevoel* treden hier wel niet als eene soort van schadevergoeding op; maar de mensch, die het gezigt mist, beoefent meer zijn gehoor zoo wel, als zijn gevoel of tastvermogen. Men zie slechts wat de natuurmensch met zijne zintuigen doet, in tegenoverstelling van den meer beschaafden, die er minder op behoeft te steunen. Met regt wordt ook de zorg voor ligchaamsoefening de blinden aangeprezen, die van nature, of liever uit hunne gesteldheid, meer tot onbewegelijkheid overhellen.

Wanneer de blinde veel mist van hetgeen het gevolg moet worden van den indruk, welken hij door het oog ontvangt, hij is toch gevoelig, zonder gemelijk te wezen. Zijn gehoor is zelfs meer gekuischt. Zij zijn geneigd tot eensgezindheid. Hunne eigenliefde is wel kwetsbaar; zij zijn dikwijls ligtgeraakt; maar deze gevoeligheid, door geen argwaan gevoed, gaat spoedig voorbij. Zij zijn zeer

dankbaar, en, ofschoon in hunne overtuiging zeer volhardende zijn zij; uit liefde en dankbaarheid, zeer gedwee jegens hunne meesters. Gevoelig voor regt en billijkheid, hebben zij een heiligen eerbied voor eens anders eigendom. Met een fijn gevoel voor welvoegelijkheid, bij hen ligt op te wekken, kunnen zij niet alleen godsdienstig worden; zij bezitten vaak een meer gezuiverd geloof. De blinde moge somwijlen minder vlug wezen, de gang zijner denkbeelden is des te zekerder. Meer in zich gekeerd, wordt hij door uitwendige prikkels minder afgetrokken; hij volgt, ter verkrijging van meerdere kennis, meer den *analytischen* (ontledenden) weg. Hij behoeft dus zekere zoo schoon schijnende *Mnemotechnie* niet, maar heeft meestal een voortreffelijk geheugen, zonder daarom minder oordeel te bezitten. Zijn verstandswerktuig is, zegt de Heer DUFAU, meestal volmaakt in zijn geheel. Den blinde zijn aandacht, vergelijking, oordeel, afgetrokkenheid, geheugen eigen. Hun leven is meestal een staat van vrede en rust. Somwijlen niet vrij van het heimwee, zijn zij doorgaans toch vrolijk; ook zoude er geen voorbeeld van zelfmoord van eenen blinde bekend wezen; terwijl ook de krankzinnigheid onder hen zeldzaam is, ten ware de blindheid met eene ziekelijke gesteldheid der hersens gepaard gaat of daarvan een gevolg is. Aan zulk eene gesteldheid kan aanleg voor eene wetenschappelijke ontwikkeling niet ontzegd worden, en is de blinde vatbaar voor de kunsten, vooral voor de muzijk. Hij is geschikt voor de bedrijven der nijverheid. Hij heeft dus aanspraak op eene betere opvoeding, dan velen tot nog toe ten deel valt. Hij is vatbaar voor onderwijs: *er is bijna geen beroep, stoffelijk genomen, hetwelk den blinde ontoegankelijk is.*

Op alle deze eigenschappen van den blinde, op zijnen aanleg om ook *gelukkig* en *welgezeten* te kunnen worden, ja zelfs om *roem* te kunnen behalen, grondt nu de Schrijver zijn stelsel van onderwijs en opvoeding. Daarbij bepaalt hij de aandacht der bevoorregten met het zintuig des gezigts. Daartoe verlangt hij eene meer algemeene deelneming en medewerking, dan tot hiertoe elders en ook bij

ons plaats heeft. Met dit oogmerk schreef de Heer DUFAU zijne Verhandeling. Ter bevordering van dit doel was de Vertaler werkzaam; hij gaf het werkje uit *ten voordeele van het Instituut tot onderwijs van Blinden te Amsterdam.*

De Schrijver haalt onderscheidene voorbeelden aan van blinden, die uitgemunt hebben in takken van hoogere wetenschap, die *eer* en *roem* behaalden in de beoefening van kunsten en wetenschappen. Voór allen, echter, staat deze weg niet open; maar wij hebben gezien, dat geen beroep, stoffelijk genomen, ontoegankelijk is voor den blinde, die slechts eenigen aanleg bezit. De blinde toch is zeer vatbaar voor onderwijs, al is hij het ook niet altijd voor *het velerlei*; welke zucht — ook een kenmerk van onzen tijd — voor den ziende even nadeelig en verderfelijk is. Dit hoofdstuk, eigenlijk ten behoeve van *blinden* geschreven, verdient ook behartiging bij de opleiding van *zienden.* Men leze het zesde hoofdstuk der tweede afdeeling, en men zal ontwaren, dat men niet verlegen behoeft te staan in de keus, wat den blinde kan onderwezen worden. De Maatschappij trekke zich slechts het lot van de *behoeftig blindgeborenen* aan, en zij zullen, met slechts geringe uitzondering, niet meer *blind behoeftige bedelaars* behoeven te blijven.

Maar, het onderwijzen van den blinde gaat van zoo vele zwarigheden vergezeld. — *Nil arduum volentibus!* De waarheid dezer spreuk vinden wij bevestigd door vele welgelukte pogingen van den Schrijver, door hetgeen anderen in andere landen deden, door hetgeen ook reeds bij ons begonnen en op eene, ofschoon dan ook kleine, schaal uitgewerkt is. Kan het wel anders, dan dat alles, hetwelk de ziende mensch gemakkelijk leert, niet dan met vele zwarigheden den blinde wordt bijgebragt? Uit de mededeeling van den Schrijver kan men opmaken, hoe veel het inheeft, den blindgeborene te leeren lezen, schrijven, hem de muzijknoten te leeren. De vele tot dusverre uitgedachte *methodes* en het nog niet voldoende van elke derzelven toonen genoeg de zwarigheden, welke de anders vindingrijke geest van den mensch te overwinnen

heeft. Men is echter ondanks dit alles reeds verre gekomen, en ook in ons vaderland hebben wij gezien, hoe groote vatbaarheid de blinde voor de muzijk bezit. Die den zoo uitmuntenden orgelist BRACHTHUYSER gekend of liever gehoord hebben, vergaten bij zijn voortreffelijk spel, dat de handen, die zulke toonen uit het orgel wisten te tooveren, alleen door den geest werden bestuurd, terwijl het oog de over de toetsen vliegende vingeren niet volgen of besturen kon. En nog bezitten wij enkele blinden, die, minder bekend, als kunstenaars, in het orgelspel voor het choraal, dat eigenlijke doel van het godsdienstig orgelspel, eene eerste plaats bekleeden. Maar genoeg: waar *fijnheid*, *gezond verstand* en *oordeel* huisvesten, daar zal eene ontwikkeling ten goede mogelijk zijn, wanneer het slechts niet aan de noodige stoffelijke middelen daartoe ontbreekt.

Na dus een en ander opgesteld te hebben, wat in het algemeen omtrent blinden opgemerkt is en voor hen gedaan zou kunnen worden, zullen wij den Schrijver niet volgen in hetgeen door hem meer bepaald voor *Frankrijk* wordt voorgesteld. Doch ook dit behelst veel, wat ook elders tot een leidraad zal kunnen dienen. Het spreekt van zelf, dat de eigene instellingen van elk land bijzondere wijzigingen met zich brengen; waaromtrent de Vertaler ons, in zijne te onbepaalde aanprijzing, minder voldaan heeft. Daarentegen stemmen wij volkomen met hem in, wanneer hij zegt: »Hoezeer mij het lot van alle blin»den ter harte gaat, wensch ik inzonderheid voor die in »mijn vaderland de bevordering van alles, wat hun lot kan »verbeteren." Er er valt nog veel te doen; want, het getal blindgeborenen in ons land op nagenoeg zestienhonderd berekend, telt van dezen het Instituut te *Amsterdam* nog geene *veertig* kweekelingen. (Voorr. bl. VII.)

Landgenooten! Het ontbreekt in ons land niet aan vereenigingen om Gods woord onmiddellijk te verspreiden, of het door Zendelingen naar 's werelds uiterst einden te brengen. Wij trachten door Genootschappen in onze Volkplantingen de *Negers* tot de Godsdienst des Levens te

brengen, en nog dezer dagen worden er niet alleen middelen beraamd, om hen tot Christenen te hervormen, maar om den slaven met de verkondiging der vrijheid in CHRISTUS ook eene maatschappelijke vrijwording te bezorgen. Wij bezitten eene Maatschappij van Weldadigheid, een Doofstommen-Instituut, en ook een Instituut voor Blinden, hetwelk echter in uitbreiding bij dat voor de doofstommen nog verre achterstaat; terwijl wij ook werkzaam zijn ter zedelijke verbetering van Gevangenen, die zich tegen de Maatschappij vergrepen hebben. Laat ons de zoogenoemde *gevangenen in het heelal* niet vergeten! Zij hebben hun maatschappelijk bestaan niet verbeurd; integendeel, door hunne goede hoedanigheden hebben zij aanspraak op meer, dan alleen op medelijden, — op een ijverig streven om hun onvermogen te hulp te komen, dat te overwinnen, en hen alzoo, met en onder onze medewerking, tot een zelfstandig bestaan in de Maatschappij te doen geraken.

Onderzoek der vraag: of in de dagelijksche behoefte aan gezond drinkbaar water voor Amsterdam en andere steden niet binnen hare eigene muren genoegzaam, en zelfs met geldelijk voordeel, zou kunnen worden voorzien; en of niet dit middel tevens kon worden dienstbaar gemaakt tot eene hoogst weldadige Armeninrigting en ten nutte van huizen en gestichten? Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1841. *In gr.* 8*vo.* 31 *bl. f* : - 40.

Dit kleine werkje van den Heer G. BUYS, die zich aan het slot van hetzelve onderteekent, geeft zijne strekking in den uitvoerigen titel voldoende op. Het middel, 't geen de Heer BUYS tot het voorgestelde doel meent te moeten aanprijzen, is waterzuivering door distillatie. Hij kwam op dit denkbeeld door het scheepskombuis van den Heer PELLOUTIER van *Nantes*, waarvan het octrooi thans de eigendom is van de Heeren SEVENBERGEN en DE LA NOY. De stoom kon tot spijsbereiding dienen; vervolgens tot verwarming van vertrekken, waarin dezelve door buizen werd rondgeleid, en eindelijk, bekoeld en tot vloeibaren staat teruggekeerd, door

eene fontein weder opspringende en alzoo met lucht bezwangerd, tot drinkwater geschikt gemaakt worden. Ruime localen konden in den kouden wintertijd tot nachtverblijf van armen worden opengezet, waarin zij behoorlijke slaapplaatsen vonden in de door stoom verwarmde vertrekken, enz. De Schrijver heeft dit project met de noodige berekeningen voorzien, waarin wij hem niet volgen kunnen. Voor de uitvoerbaarheid van een gedeelte van zijn ontwerp pleit de mededeeling der Heeren DE BRUYN, die, in hunne Suikerraffinaderij, bij besloten water, door condensatie van den stoom hunner stoommachines, in hunne eigene behoefte voor die uitgestrekte Fabrijk voorzien, en niet minder dan 5800 emmers zuiver en smakelijk water daags daardoor bekomen (bl. 21.) Overigens is het boekje zoo beknopt, dat elk belanghebbende zichzelven gemakkelijk van den inhoud onderrigten kan; en, bij het hooge belang der zaak, moge deze aankondiging dienen tot deszelfs meer algemeene verspreiding.

De officio Judicis. Libros II. Edidit J. J. L. VAN DER BRUGGHEN, J. U. D. Ultrajecti ad Rhenum. Sumtibus *J. Altheer*. 1839. XVI et 262 pag. in 8°. maj. *f* 2-40.

Het Wisselregt in de XIVde Eeuw, volgens de Consilia van BALDUS; *eene bijdrage tot de Geschiedenis der regtsgeleerde Dogmatiek, door Mr.* A. C. HOLTIUS. *Te Amsterdam, bij* J. Müller. 1840. *In gr. 8vo.* 47 *bl. f* : -60.

Catechismus over het Burgerlijk Regt. Door G. LEEFKENS, *Notaris te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* C. G. van der Post. 1840. *In gr. 8vo. IV en 94 bl. f* 1-20.

De Heer Mr. VAN DER BRUGGHEN vermeldt in eenen fraai en onderhoudend, in dialogischen vorm, gestelden brief aan zekeren vriend, dat een ander vriend van hen beiden, dien hij S*** noemt, het eerste hier aangekondigde in twee boeken afgedeelde werk had opgesteld, en hij nu, na diens overlijden, hetzelve in het licht geeft, ofschoon het eigenlijk voor geene openlijke uitgaaf bestemd was. Het opstel van den ons onbekenden afgestorvene verdient zeker de verspreiding onder het geletterd publiek, niet alleen om den stijl, maar ook om den inhoud. Drie vereischten vordert

de Schrijver in den *Regter*, wiens *ambtspligt* hij tracht te schetsen: de Regter zij 1° een braaf man, 2° een ervaren Regtsgeleerde, 3° door het openbaar gezag tot Regter aangesteld. Over het laatste vereischte, schoon overal deszelfs aanwezigheid onderstellende, zou hij echter niet opzettelijk handelen, maar in het eerste boek het karakter van een' regtschapen Regter schetsen, tot bl. 141, en in het tweede boek hem als kundig Regtsgeleerde schilderen. Van deze tweevoudige taak heeft de Auteur zich doorgaans gelukkig gekweten. Voortreffelijk is onder anderen het aangemerkte op bl: 99, nopens het gebrek aan eerbied voor de wetten, als welke minachting der wetten daardoor bij de menigte ontstaat, dat de wetten zelve dikwijls onbillijk, onachtzaam opgesteld en in de schatting des volks diep gezonken zijn, als zij nog pas zijn ingevoerd. Eveneens bl. 100, dat de minachting voor regterlijke autoriteiten vooral te wijten is aan het verbazend aantal der Regters, naar de bestaande inrigtingen vereischt, en waardoor niet weinigen een regterlijk ambt ontvangen, zonder de geschiktheid er voor te bezitten; terwijl de regterlijke posten met meerder kieschheid en alleen aan mannen, die er aanspraak op hadden, zouden kunnen worden begeven, indien men een minder talrijk personeel behoefde. Referent gelooft, dat juist daarom eene andere regterlijke organisatie met drie of uiterst vier Hoven in plaats van elf wenschelijk zou wezen; maar dat men het niet ligt zoo verre brengen zal, dewijl men het personeel der Regterlijke Magt zoo talrijk schijnt te hebben gewild, om aan al de jonge lieden van voornamen huize, die als pleitbezorger geenen opgang zouden hebben gemaakt, een regterlijk ambt te kunnen schenken. — Minder beviel ons de berisping van den moedigen JACQUES DE LA VACQUERIE, eersten President, en der leden van het Parlement te *Parijs*, omdat zij zich veeleer aan het verlies hunner posten en welligt aan den dood wilden prijs geven, dan Edicten van LODEWIJK XI te registréren (gelijk men het noemde), ten einde dezelve kracht van wet te doen erlangen, daar zij door het registréren dier verordeningen vreesden hun geweten te zullen verkrachten. Schoon de stoute stap met goeden uitslag bekroond werd, (hetgeen trouwens tot de zedelijke waarde er van toe- noch afdoet) houdt de Schrijver die weigering voor onbetamelijk. Men zie daarover bl. 73. — Dat wij echter over het geheel met dit werk zijn ingenomen,

en het allen Ambtenaren der Regterlijke Magt, allen, die invloed oefenen op het begeven van regterlijke posten, waaronder, helaas! velen, die geen Latijn verstaan, en allen, die eenmaal Regters of Raadsheeren zoeken te worden, ter lezing en bepeinzing aanbevelen, is uit het voorafgaande gereedelijk af te leiden.

De bijdrage van Mr. HOLTIUS tot de Geschiedenis der regtsgeleerde Dogmatiek, zijnde eene Verhandeling over het Wisselregt in de XIVde Eeuw, volgens de *consilia* van BALDUS, voorgelezen in de derde klasse van het Nederlandsch Instituut, getuigt van grondig onderzoek. Het is een verdienstelijk werkje in eene bibliotheek, hetwelk men van tijd tot tijd kan raadplegen; maar, behoudens beter oordeel, is het veel te dor voor eene voorlezing, die, als is zij van wetenschappelijken inhoud, toch de aandacht op eene min of meer aangename wijze boeijen, maar niet vermoeijen moet.

Doch waartoe de Notaris LEEFKENS dien Catechismus van het Burgerlijk Regt heeft uitgegeven, is ons duister. Hij zegt in zijn Voorberigt, *om aan anderen nuttig te zijn*; echter alzoo, dat hij door die anderen het *niet regtsgeleerd* publiek verstaat. Maar voor ieder is immers het Burgerlijk Wetboek toegankelijk? Heeft iemand lust, zich eenige kennis van het Burgerlijk Regt hier te lande te verwerven, zonder van de regtsgeleerdheid zijne studie te maken, wij keuren dit verlangen goed; maar al wat hij dan ook niet in de wet zelve duidelijk zal te lezen vinden, zal hij vergeefs in dien Catechismus zoeken. Er wordt wel in het tweede antwoord zeer juist gezegd: in buitengewone en twijfelachtige gevallen kunnen de Regtsgeleerden tot vraagbaken dienen. Maar voor hetgeen dagelijks voorkomt en onder het bereik van elks bevatting valt, is de wet zelve wel genoeg. Wij vreezen nu, dat het boekje eene vraagbaak voor zaakwaarnemers worden zal, en juist het kwade zal veroorzaken, hetwelk de Schrijver zegt te willen verhinderen. Overigens hebben wij dáár, waar wij het opstel hebben nagelezen, hetgeen op onderscheidene punten het geval is geweest, geene onnaauwkeurigheden ontdekt. Trouwens de Heer LEEFKENS is een kundig Notaris; doch hij had beter gedaan òf niets uit te geven, òf iets, waaruit blijken kon, dat hij niet slechts helder denkt, kort en gemakkelijk schrijft, maar ook grondige regtskennis bezit. De verdienste van dezen anders oordeelkundig ingerigten Catechismus is dus, wat

het algemeen welzijn betreft, ten minste hoogst twijfelachtig.

De Stad Utrecht in hare betrekking tot de Hoogeschool, in dezelve gevestigd, door den Schrijver van: Instellingen van hooger Onderwijs in Utrecht voor 1636. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. 1841. *In gr. 8vo. IV en* 116 *bl. f* 1 - 25.

Meermalen, wanneer in de tweede kamer der Staten-Generaal op bezuinigingen werd aangedrongen in de kostbare huishouding van Staat, kwam ook het aantal der Hoogescholen in ons vaderland ter sprake, hetwelk door velen te groot voor de behoeften werd geacht. In een land van geen grootere uitgestrektheid, dan het onze, beschouwen zij twee inrigtingen van hooger onderwijs als volkomen voldoende, en meer dan eens werd de wensch luide, dat eene der drie bestaande Akademiën mogt worden afgeschaft, en daardoor eene aanmerkelijke vermindering worden te weeg gebragt in de som, voor het openbaar onderwijs op de staatsbegrooting uitgetrokken. Nog zeer onlangs waren er geruchten in omloop, die de Hoogeschool van *Utrecht* met zulk eenen ondergang schenen te bedreigen. Men kan bij de beoordeeling van deze zaak twee zeer verschillende gezigtspunten kiezen, en haar of in het afgetrokkene beschouwen of in verband met den bestaanden toestand der dingen. Vraagt men in het algemeen, of twee Hoogescholen niet toereikende zouden zijn, om in de behoeften van ons land te voorzien, Rec. gelooft niet, dat het antwoord ligt ontkennende zoude zijn. Hij zou verder durven gaan en beweren, dat er voor de Akademiën zelve iets goeds in zoude gelegen zijn, wanneer de talenten der uitstekendste geleerden alzoo minder verdeeld wierden en meer in één punt vereenigd. Doch anders wordt het oordeel, wanneer men den tegenwoordigen stand van zaken in aanmerking neemt. De drie Akademiën bestaan. Hare inrigtingen zijn met groote kosten tot stand gebragt. De steden, waar zij gevestigd zijn, hebben voor haar groote opofferingen gedaan, waarvan zij de vruchten plukken in welvaart en bloei, die bijna geheel of althans grootendeels afhankelijk zijn van den bloei harer Hoogeschool. Ontneemt men haar deze, men bereidt

hare verkwijning, haren val voor. Wat men voor den Staat op het openbaar onderwijs bezuinigt, men zal het voor een goed deel wederom verliezen in de verminderde opbrengsten, die de gewezen Akademiestad den lande zal opleveren. De bezuinigingen, alzoo verkregen, zullen dus veel minder worden, dan men gewoonlijk meent, en bij het hooge cijfer van 's lands uitgaven van geen genoegzaam belang, om daarvoor de wegkwijning van een der Akademiesteden te wagen.

De Schrijver van het boekje, welks titel aan het hoofd dezes staat vermeld, behoort onder dezulken, die voor het behoud der drie bestaande Akademiën hunne stem meermalen hebben doen hooren. Hij verdedigt hier de zaak van *Utrecht*, vooral uit een regtskundig oogpunt. Hij wijst de betrekking aan, waarin die stad van den aanvang af tot de Akademie heeft gestaan, en poogt daaruit haar regt op het behoud harer Hoogeschool aan te wijzen. Rec. heeft dit boekje, dat in een' duidelijken, aangenamen stijl geschreven is en vol van belangrijke zaken, die op eene uitstekende wijze worden voorgesteld en ontwikkeld, met groot genoegen gelezen.

De Schrijver laat zijn bijzonder onderzoek voorafgaan van eenige algemeene bedenkingen en aanmerkingen ten aanzien van de regten van zedelijke ligchamen, waartoe hij toont dat de steden in ons vaderland moeten gerekend worden. Deze zedelijke ligchamen hebben dezelfde regtsbetrekkingen als bijzondere personen. Zij staan tot elkander evenzeer in die betrekkingen, zonder dat hoogere of lagere stand in de maatschappelijke rangordening daarin iets verandert. Zij bestaan evenzeer tusschen dezelve en den geheelen Staat.

Wanneer men nu tot den oorsprong en de oprigting der Utrechtsche Hoogeschool teruggaat, zoo blijkt het duidelijk, dat de stad *Utrecht* een wettig regt heeft op het bezit eener Hoogeschool. *Van nu voor altijd* hebben de Staten van *Utrecht uit hunne souvereine magt* hun octrooi tot oprigting en vestiging der Akademie verleend, en, hiervan uitgaande, kan men wel het regt der stad niet twijfelachtig stellen. Volkomen gegrond is dan ook de redenering van den Schrijver, wanneer hij *Utrecht* geheel op gelijken rang stelt met *Leiden*. Dezelfde souvereine magt was het, die aan beide steden de vrijheid verleende tot het oprigten der Hoogeschool.

Niet in alle opzigten evenwel komt Rec. de redenering van den geachten en bekwamen Schrijver voldingende voor. Rec. zelf heeft reeds te kennen gegeven, dat hij geen me-

destander is van hen, die de opheffing der Utrechtsche Akademie begeeren, en dat hij haar behoud wenschelijk acht. De aanmerkingen, welke Rec. dan nu nog wil maken, betreffen niet de zaak, en hebben geenszins ten doel, om de belangen der stad *Utrecht* in het minste te benadeelen. Ook al kon men volstrekt geen *geschreven* regt voor haar doen gelden, *zoo* zou Rec. achten, dat er zedelijke regten waren, die haar in het bezit moesten handhaven, en dat ook het staatsbelang dit in menig opzigt vorderde. Hij spreekt hier slechts over den inhoud van het boekje, dat hij moet beoordeeleen.

Het eerste punt, dat hem niet volkomen duidelijk is, betreft de vraag, of de overgang van de Utrechtsche Hoogeschool in eene Rijksakademie het *wettelijke* regt der stad ook heeft weggenomen. Al wat de Schrijver beweert, omtrent de gelijkstelling der drie Hoogescholen, die alle van provinciale instellingen rijksinrigtingen werden, is volkomene waarheid, en *Leiden*, *Groningen* hebben geen meer of sterker *wettelijk* regt, dan *Utrecht*. Het is hier niet genoeg, enkel op den veranderden staat van zaken te wijzen, alsof daardoor het vraagstuk ware beslist. Die veranderde staat van zaken had op de Akademie geenen invloed *behoeven* te hebben. De Staten van *Utrecht* hadden de Akademie bij octrooi *voor nu en altijd* aan de *stad Utrecht* geschonken. Zij hadden later bijdragen tot de instandhouding en bloei der school uit provinciale kassen toegestaan; maar de Akademie was en bleef het voorregt der stad. Bij het octrooi hadden de Staten zich tot geen den minsten geldelijken onderstand verpligt; het was en bleef geheel de zaak van de *stad*. Toen de stad *Utrecht* dus na de herstelling des vaderlands toeliet, dat de Akademie der *stad Utrecht* eene Rijksakademie werd, droeg zij daarmede, naar Rec[s]. oordeel, hare regten op het rijk over, en al datgene, wat vroeger de stad uit kracht van die regten had kunnen doen, dat stond zij nu vrijwillig aan het rijk af. Wie zal er nu aan twijfelen, of de *stad* vroeger het regt zoude gehad hebben, om de Akademie op te heffen? Indien haar de last van het onderhoud der Hoogeschool te zwaar ware geworden, zou zij dan geene vrijheid hebben bezeten, om dien last af te schudden? In het octrooi wordt van geene *verpligting* tot het oprigten en in stand houden der Akademie gesproken. Het was een geschenk, dat zonder eenige bepaling dienaangaande werd ge-

geven, en *Utrecht* had dus, des verkiezende, en zoo zij dit in haar belang had gerekend, ten allen tijde hare Hoogeschool kunnen opheffen. Datzelfde regt nu, naar ons inzien, is op het rijk overgegaan, sedert *Utrecht* stilzwijgende toegestaan heeft, dat hare stedelijke inrigtingen, datgene, wat door de souvereine magt bepaaldelijk aan de *stad Utrecht* was geschonken, als eene *rijksinrigting* werd beschouwd. Het *rijk* is in de plaats der *stad* getreden; wil het *rijk* den last niet langer dragen, het kan dien met evenveel wettig regt van zich afwerpen, als de *stad* zulks vroeger had kunnen doen. Dat geldt met betrekking tot *Utrecht*, maar niet minder ten aanzien van *Leiden* en van *Groningen*.

Doch Rec. wil eens vooronderstellen, dat de betrekking door het gebeurde niet is veranderd; dat de stad *Utrecht* nog volkomen hetzelfde *wettelijke* regt op hare Akademie heeft behouden, dan gelooft hij nog, dat de gevolgtrekkingen, door den Schrijver daaruit afgeleid, te verre gaan en niet geheel kunnen worden toegegeven. Heeft de *stad* niet stilzwijgend van haar regt afstand gedaan, en kan zij derhalve nog het octrooi van de Staten van *Utrecht* van 1636 inroepen, om het behoud van het daarbij geschonken voorregt te *eischen*, zoo kan zij althans nimmer meer *eischen*, dan wat uitdrukkelijk in dat octrooi is toegestaan en bepaald. Men kan haar dan het regt tot het bezitten van eene Akademie niet ontzeggen; maar daartoe bepaalt zich dan ook alles, wat zij heeft te *vorderen*. In het octrooi wordt met geen enkel woord gerept van de middelen, waardoor in het onderhoud der Akademie zal worden voorzien. De Schrijver zoekt daaruit bl. 41 en verv. te veel af te leiden: omdat de bepaling, *mits of zoolang de kosten door de stad gedragen worden*, daarin niet voorkomt, volgt daaruit nog niet, dat het voornemen toen reeds bestond, om die kosten althans ten deele door de provincie te doen dragen; nog veel minder, dat stilzwijgend de verpligting daartoe werd op zich genomen. De zaak kwam bij het verleenen van het octrooi in geene aanmerking. Dat was geene ongezochte daad van de Staten der provincie. Integendeel, het geschiedde ten gevolge van een uitdrukkelijk verzoek van de stad *Utrecht*, dat hare Illustre School tot eene Akademie mogt worden verheven. Ten volle werd door het octrooi aan het verzoek voldaan, want het behelsde niets meer; het verlangde geene geldelijke ondersteuning, en daaromtrent kwam dus natuur-

lijk ook niets voor in de beschikking der Staten. Het was niet, alsof deze aan de stad iets aanboden, dat met bezwaren vergezeld kon gaan, en omtrent welks aanneming dus te aarzelen viel, wanneer men de kosten dragen moest; maar men schonk eene gevraagde gunst, en schonk haar zoo als zij gevraagd werd; er kon van geen bekostigen gesproken worden; het sprak van zelf, dat dit de zaak was der stad, die het aanzoek had gedaan.

Wil men dus uit het oogpunt van *regt* en *wet* spreken, zoo komt het Rec. voor, dat in allen gevalle het regt en de wet, af te leiden uit het verleende octrooi, niet verder gaan, dan tot deze waarheid: de stad *Utrecht* heeft, krachtens het octrooi, *regt* op het bezit eener Akademie, en dit is haar *voor altijd* verleend. Doch geen enkel woord van dat octrooi eischt van den Staat, of het Rijk, dat deze de kosten dier Akademie drage. Dat is, in verband beschouwd met het octrooi, eene *gunst*, nooit *regtens* van den Staat of het Rijk te *eischen*. Hield de Staat dus op, de Utrechtsche Akademie te bekostigen; zoolang men aan de stad het regt liet, hare Akademie te behouden, zou zij over dadelijk *onregt* zich niet kunnen beklagen.

Rec. heeft zijne meening over dit boekje te onbewimpelder uitgebragt, omdat er gelukkig geene vreeze is, dat de Utrechtsche Akademie zal worden ingetrokken, en omdat het punt van *regt* hem zoo duidelijk schijnt, dat het iederen onpartijdige terstond in het oog moet vallen. Niet op grond van *wet* en *regt*, maar uit het oogpunt van het welbegrepen belang eener aanzienlijke stad, en alzoo ook van den Staat, acht hij het voortdurend bestaan dier Hoogeschool noodzakelijk en gewaarborgd. Hij wenscht haar van harte welvaart en bloei, en vele zulke ijverige en wakkere voorstanders, als de Schrijver van dit boekje, wiens bekwaamheid Rec. gaarne hulde toebrengt, schoon hij ook niet in alles met hem instemme.

Wandelingen van mijnen Oudoom den Opzigter door een gedeelte van de Provincie Friesland; bevattende eene Plaatselijke en Geschiedkundige Beschrijving van de Merkwaardigheden der Grietenij Tietjerksteradeel. Uit de nagelaten Papieren van eenen Dorpspredikant, bijeenverza-

meld door M. VAN ROLLEMA (?). *Te Leeuwarden*, bij W. Eekhoff. 1841. *In kl. 8vo.* 171 *bl. f* :-90.

Bij al de geleerde onderzoekingen en menigvuldige verhandelingen over de Geschiedenis en den vroegeren en lateren toestand van ons Vaderland is het reeds lang aangemerkt, dat die onderwerpen tot dusverre te weinig op eene eenvoudige en bevattelijke wijze voor het volk of den burgerstand zijn behandeld geworden. Van zulk eene behandeling geeft het bij dezen aangekondigde werkje een uitmuntend voorbeeld, dat, vooral ook in onze talrijke provinciale Volks-Almanakken, die eigenlijk niet voor geleerden bestemd zijn, navolging verdient.

Een gepensioneerd opzigter, die de jaren zijner ruste in wetenschappelijke oefeningen te Leeuwarden doorbrengt, gaat in den jare 1750 voor drie dagen een voetreisje doen door de oostelijke omstreken zijner woonplaats. Nadat hij den *Zwartewog* ten einde gewandeld is, bezoekt hij *Tietjerk*, *Suawoude*, *Garijp*, *Suameer*, *Oostermeer*, *Eestrum* en *Bergum*, de hoofdplaats der Grietenij, en keert van daar over *Hardegarijp*, *Rijperkerk*, *Giekerk*, *Oenkerk* en *Oudkerk* terug. Zijn weetlust spoort al de bijzonderheden en geschiedkundige herinneringen der bezochte plaatsen op; en belangrijk is vaak het verhaal, dat hij wegens de geschiedenis van sommige personen en zaken zoo ongekunsteld weet uit te lokken. Reeds in den aanvang ontmoet hij een' visscher, die hem zijne krijgsbedrijven verhaalt onder den edelen Prins JAN WILLEM FRISO, van wiens ongelukkigen dood hij getuige was geweest en waarvan hij op eene roerende wijze spreekt. Elders wordt hem eene volledige levensbeschrijving van GEORG SCHENCK VAN TOUTENBURG, Spaansch Stadhouder in *Friesland*, medegedeeld; terwijl hij verder zelf de geschiedenis van het klooster *Sigerwolde* verhaalt. Te *Oostermeer* geeft de Staatssecretaris JETSE VAN SMINIA hem eene beschrijving van den oorsprong en de waardigheid van *Grietman* en van het verdere plattelandsbestuur in *Friesland*. Vooral belangrijk is in dit werkje de geschiedenis van het *Bergklooster* en van het dorp *Bergum*, deszelfs vroegere *Stinzen* en vermaarde mannen, waaronder MENNO *Baron* VAN COEHOORN uitvoerig en loffelijk vermeld wordt. In één woord, (want wij kunnen al de merkwaardige geschiedkundige onderwerpen, welke hier behandeld zijn, niet vermelden) dit werkje bevat zooveel belangrijks en is op zulk

eene eenvoudige, aangename wijze gesteld, dat wij gaarne geloof hechten aan een gerucht, dat den naam van VAN HOLLEMA als een *pseudonym* verklaart en een der voornaamste Friesche geleerden als den Schrijver van dit bevallige werkje noemt. Aangenaam zou het ons zijn, wanneer ook andere oorden des vaderlands op zulk eene wijze beschreven werden, opdat de Geschiedenis niet slechts als een vak van afgetrokkene studie voor geleerden, maar als een voorwerp van belangstelling en een middel ter beschaving van het volk beschouwd en aangewend wierde. — Papier, druk en uitvoering zijn zeer net, en de prijs allezins billijk.

De School van POLYBIUS, *of Geschiedkunde van de negentiende Eeuw. Door* PH. W. VAN HEUSDE. *Te Amsterdam, bij* J. Muller. 1841. *In* 8*vo*. *XX*. 256 *bl*. *f* 3 - 20.

De overleden verdienstelijke Utrechtsche Hoogleeraar boeide zijne hoorders, in de laatste tijden, het meest door zijne voorlezingen over de Geschiedenis der Volken en over de Geschiedenis der Menschheid; aan hem komt de eer toe, deze vakken, op het voetspoor van zijnen voorganger DE RHOER, op eene meer onderhoudende en pragmatische manier, dan wel elders op de Hoogescholen het geval was, te hebben behandeld. Doch over deze onderwerpen heeft hij bij zijn leven bijna niets uitgegeven. Hij was in zijnen laatsten levenstijd wel aan een geschiedkundig werk bezig, dat zijne gevoelens en inzigten hieromtrent zoude voorstellen; maar de onverbiddelijke dood overviel hem, eer hij, in de *School van Polybius*, een tegenhanger van zijne *Socratische School* had geleverd.

Zijn zoon heeft thans uit de nagelatene papieren van den overledene zoo veel bijeenverzameld, dat men bij deszelfs uitgaaf, door hem bezorgd, zich een genoegzaam denkbeeld kan vormen van de wijze van beschouwing en behandeling der Wereldgeschiedenis en die der Menschheid door den achtingwaardigen VAN HEUSDE.

De *School van* POLYBIUS, zoo als wij die nu ontvangen, geeft, in min of meer ontwikkelde afdeelingen, de slotsom der geschiedkundige onderzoekingen van haren zamensteller. VAN HEUSDE wilde door dit werk eene Proeve eener Geschiedenis des Menschdoms en der Menschheid geven, ter be-

antwoording der vraag, hoe in de Geschiedenis der eene die der andere is op te sporen. Eene hoogst belangrijke vraag voorzeker! Even als PLATO vóór hem zijn leidsman was in de Wijsbegeerte, was zulks POLYBIUS in de Geschiedenis. Hij doet ons in het eerste boek zien, hoe hij door dien pragmatischen Griekschen Geschiedschrijver vooral op zijne voorstelling der Wereldgeschiedenis gekomen is. Het tweede boek geeft een overzigt der Wereldgeschiedenis, of het tafereel der voortgaande ontwikkeling der Oostersche, Grieksche, Romeinsche en Germaansche Volken. Hieruit blijkt, dat beschaving haren gang van het Oosten naar het Westen en Noorden genomen heeft, en dat in het Oosten de Godsdienst het beginsel was, Wijsgeerte en Burgerlijke Vrijheid bij de *Grieken* en *Romeinen*, persoonlijke, individuële Vrijheid bij de Germaansche volken het doel van hun streven waren. De Geschiedenis des Menschdoms is het onderwerp van het derde boek, waarin zeer juiste aanmerkingen voorkomen. Het denkbeeld eener voortgaande volmaakbaarheid van het menschelijk geslacht wordt hier op den voorgrond gezet. De Geschiedenis der Menschheid wordt in het vierde boek als slotsom van de vorige opmerkingen voorgesteld, en hierin eene vergelijking gemaakt van den voortgang van den bijzonderen mensch in zijne onderscheidene leeftijden met dien van de menschheid in verschillende hoofdtijdvakken harer geschiedenis. De zin des kinds was heerschende in de Oostersche Volkenwereld; de jeugd des menschdoms doet zich in die der *Grieken* en *Romeinen* kennen; de zin des jongelings en des mans is in de Germaansche Volken waar te nemen. Hoe geestig en vernuftig soms zulke algemeene vergelijkingen mogen zijn, kunnen zij door hare algemeenheid niet dan oppervlakkige of gezochte denkbeelden ten gevolge hebben, die ons vaak uit een eenzijdig oogpunt de daadzaken der Geschiedenis daarnaar doen wringen. Was en bleef de beschaving van het Oosten zóó geheel in den staat der kindschheid? Was die der *Grieken* en *Romeinen*, zoo ontwikkeld in vele opzigten, in wetenschappen, kunsten, staatkunde en wetgeving, wel zoo gereedelijk met den knapenleeftijd te vergelijken? Zoo de zin des jongelings en van den man in de Germaansche Volken is waar te nemen; is het voorzeker niet tijdens de Volksverhuizingen of in de Middeleeuwen, maar slechts in den nieuweren tijd. De Schrijver zelf moge deze vergelijking voor meer dan een beeld en als

de ware slotsom zijner opmerkingen aanzien, voor ons blijft het echter niets meer, en dat wel nog een zoodanig, dat niet altijd juist is, en hetwelk dus tot verkeerde gevolgtrekkingen aanleiding geven kan. Eindelijk wijst ons het vijfde of laatste boek het ware standpunt ter beoefening der Wereldgeschiedenis in dat des Christendoms aan. Hier wordt met breede trekken ontwikkeld, wat het menschdom door het Christendom geworden is. Dit alles verdient aller behartiging, en doet den godsdienstigen zin van den waardigen Schrijver op het ondubbelzinnigste kennen. Wat hij tenslotte over de geschiedkundige kritiek aanmerkt, moet ons altijd tot gids bij de beoefening der daadzaken verstrekken.

Hetgeen wij nu van de *School van* POLYBIUS ontvangen hebben, doet voorzeker in ons den wensch weder levendig worden, dat den Schrijver nog eenige tijd mogt gespaard zijn, om ook deze taak te hebben kunnen afwerken. Het zal onnoodig zijn, dit nagelaten geschrift aan alle vereerders van den ontslapene en aan allen, die belang stellen in grondig Geschiedkundig onderzoek, aan te bevelen.

Algemeene Geschiedenis des Vaderlands, van de vroegste tijden tot op heden. Door J. P. AREND. *Iste Deel. Van de vroegste tijden tot op het jaar* 900 *na Christus. Met Platen, Kaarten en Portretten. Te Amsterdam, bij* J. F. Schleijer. *In kl. folio. Iedere (maandelijksche) Aflevering f* : - 50.

Hoeveel er ook sedert WAGENAAR over de Geschiedenis des Vaderlands moge geschreven zijn, was de behoefte aan eene Algemeene Geschiedenis, op nieuw uit de bronnen bewerkt en volgens de vorderingen der historische studie in onzen tijd voorgesteld, niet voldaan. Want hoezeer vele punten onzer oude staatsinrigtingen, godsdienstige en burgerlijke beschaving door verdienstelijke mannen, als VAN DEN BERGH en VAN HEES VAN BERKEL, om van BILDERDIJK niet alleen te gewagen, werden opgehelderd, zoo kan men echter niet zeggen, dat deze, even zoo min als de verdienstelijke VAN KAMPEN, eenigzins volledige Geschiedenissen der Nederlanden geleverd hebben.

Wij zagen dus den arbeid van den Heer J. P. AREND met

genoegen, en, naar het geen hij in dit eerste Deel gegeven heeft, moeten wij getuigen, dat hij voor de niet gemakkelijke taak, die hij op zich heeft genomen, ten volle berekend is. Hij heeft de duistere tijden, voor zoo veel de schaarsche bronnen toelieten, in vloeijenden stijl en goede voordragt, zoo veel mogelijk opgehelderd, en tevens van de nieuwste onderzoekingen, over de zeden, gewoonten en godsdienst van de oudste volksstammen, die onzen grond bewoonden, gebruik gemaakt, en dat met eene uitvoerigheid, die, zoo dezelve in de meer bekende tijdvakken in dezelfde verhouding moet voortgaan, wel gevaar kan loopen om te groot te worden. Volgens eene algemeene verdeeling, achter het Voorberigt te vinden, waar de tijdvakken worden opgegeven, kan men opmaken, dat het werk uit verscheidene deelen zal bestaan, zonder dat het eenigzins wijdloopig behoeft behandeld te worden. Het schijnt het plan van den Heer AREND te zijn, om bijzonder de Geschiedenis der Noordelijke Nederlanden te beschrijven; doch het is moeijelijk, vooral in de Middeleeuwen, de Geschiedenis der Zuidelijke hiervan af te scheiden, omdat de Grafelijke huizen in elkander loopen, en voor eenen tijd al de Nederlanden onder één bestuur kwamen; terwijl de Zuidelijke gewesten, vooral Vlaanderen en Braband, in de 14de en 15de Eeuw tot een' trap van voorspoed en bloei opklommen, die de Noordelijke slechts in de 17de Eeuw bereikten. Men moet zich als Geschiedschrijver geenszins door eene te groote gevoeligheid over het geen sedert 1830 gebeurd is, en door een' bekrompen afscheidingsgeest laten wegslepen; dit behoeven wij den Heere AREND niet te herinneren, wien wij allen lust en ijver toewenschen, om geregeld met zijnen verdienstelijken arbeid te kunnen voortgaan.

De uitvoering des werks komt alle lof toe, en de prijs is betrekkelijk gering. De twee kaarten, die in dit Deel voorkomen, zijn naauwkeuriger en juister dan die, welke in de Geschiedenis des Vaderlands van BILDERDIJK geplaatst zijn, en volstrekt deze twee vereischten missen; er is veel moeite aan derzelver vervaardiging besteed. Wat de platen betreft, dezelve zijn over het algemeen zeer goed gegraveerd; echter troffen wij er aan, waarvan de teekening niet zoo gelukkig was uitgevallen. Wij maken deze aanmerking in het belang der kunst, om hierop voor het vervolg de aandacht van derzelver vervaardigers te vestigen, die het wel met ons eens

zullen zijn, dat eene goede teekening de hoofdzaak van eene gravure uitmaakt.

Het zal niet noodig zijn, vele woorden ter verdere aanprijzing van dit werk aan alle beminnaren onzer Vaderlandsche Geschiedenis hierbij te voegen; terwijl wij den Uitgever eene ruime inteekening toewenschen, die hem in staat stelt om de volgende Deelen met even zoo veel zorg als dit eerste het licht te doen zien.

Over den verledenen en tegenwoordigen toestand van het eiland Java, naar Nederlandsche en Engelsche bronnen en volgens eigene beschouwing bewerkt door Dr. EDUARD SELBERG. *Vertaald en met eenige aanteekeningen benevens een kort aanhangsel voorzien door* W. L. DE STURLER, *Ridder en gepensioneerd Majoor van het Indisch Leger. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1841. *In gr. 8vo. XII en* 144 *bl. f* 1-50.

Bijdrage tot de kennis van den voormaligen en tegenwoordigen staat onzer Oost-Indische Bezittingen, en van de steeds vermeerderende voordeelen, die zij het Moederland in het algemeen en iederen nijveren Nederlander in 't bijzonder aanbieden; op eene veeljarige en onpartijdige beschouwing van personen en zaken gegrond. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1841. *In gr. 8vo. IV en* 11 *bl. f* 1-50.

In langen tijd is door een' vreemdeling geen werk geschreven, tot onze zaken, vooral in *Indie*, betrekkelijk, waarin zoo veel onpartijdigheid en waarheidsliefde, zoo veel kennis van gebeurtenissen en Nederlandsche staatsbelangen doorstraalt, als in dit werkje van den Duitschen Dr. EDUARD SELBERG, door den Majoor DE STURLER vertaald. Het is waar, de Vertolker heeft er eenige teregtwijzende aanteekeningen bij gevoegd, en zelfs een Aanhangsel, behelzende eenige opmerkingen nopens de verschillende *Aziatische* volken, welke in den *Indischen* Archipel, en meer in het bijzonder op *Java*, handel drijven; maar, hij moge iets hier en daar hebben toegelicht en aangevuld, eigenlijke onkunde en kwade trouw viel nergens in het oorspronkelijke te bestraffen. Eerst be-

schouwt de Schrijver het ontstaan der Hollandsch-Oostindische Compagnie. Daarop *Java* onder het *Monopoliestelsel* dier Compagnie, waarvan zoo wel het goede als het kwade wordt aangetoond. Vervolgens schetst hij (bl. 24 en vervolgens) het verval der gezegde Compagnie; daarna (bl. 36) *Java* onder het *dwangarbeid-stelsel*, ingevoerd door den Generaal DAENDELS; verder (bl. 45) *Java* onder het *Landrenten-stelsel*, ingevoerd door de *Engelschen* in 1812, en tot 1830 door *Holland* behouden. Bl. 70 begint het berigt van de oprigting der Handelmaatschappij, en daarop, bl. 79, *Java* onder het *Landbouwstelsel*, ingevoerd in het jaar 1830 door den Generaal VAN DEN BOSCH. Dat stelsel wordt ten hoogste geroemd, en de toepassing daarvan, zoo op de Suiker- als op de Indigo-cultuur, aangewezen; terwijl verder de handel met de Nederlandsche Oostindische bezittingen in oogenschouw wordt genomen, waaruit onwedersprekelijk volgt, hoe heilzaam het Landbouwstelsel van den Generaal VAN DEN BOSCH, zoo voor het Moederland als voor de Volkplanting, werkt. Het Aanhangsel des Vertalers, waarin hij de *Chinezen*, *Siamezen*, *Cochinchinezen*, *Arabieren* en *Boeginezen*, als in den *Indischen Archipel*, vooral op *Java*, handeldrijvende volken, ons kennen doet, van welke zelfs vele personen, inzonderheid *Chinezen*, zich als inwoners er hebben gevestigd, verhoogt de waarde van het geheel.

In denzelfden geest, en met aanprijzing derzelfde hoofddenkbeelden, is eens ongenoemden *Nederlanders Bijdrage tot de kennis van den voormaligen en tegenwoordigen staat onzer Oostindische Bezittingen.* Overtuigend wordt in dit verdienstelijk boekje bewezen, dat het Engelsche *Landrentenstelsel*, hoe schijnbaar vrijzinnig, hoe voortreffelijk welligt naar onze begrippen, geheel tegen de denkwijs en de gewoonten der *Javanen* inloopt, ja zelfs de oorzaak van ontevredenheid en opstand geweest is; dat daarentegen het *Landbouwstelsel* van den Generaal VAN DEN BOSCH niet alleen voordeelig is voor *Nederland*, maar ook den *Javaan* genoegen geeft en hem welvaren verschaft. Maar opmerking verdient het, daar er onlangs weder onlusten op *Sumatra* zijn uitgebarsten, wat de Schrijver zegt, bl. 99: »Daar te lande (op »*Sumatra*) zullen wij echter nimmer kunnen doen datgene, »wat op *Java* met zulke goede gevolgen plaats heeft; want »het geheele land bestaat grootendeels uit eene verzameling »van Republieken, en wel zeer vrijzinnige Republieken. De

»gemeenste *Maleijer* in *Padangs* bovenlanden, de eenvoudige »lastdrager, zal zonder complimenten zijne sigaar aan de uwe »ontsteken. Het is dáár vrijheid en gelijkheid in den strikt»sten zin van het woord, en met dwang kan niets worden »uitgevoerd, al had men er de magt toe: zij zouden te wa»pen roepen en u het land uitdrijven." Men zou hieruit mogen besluiten, dat ons gezag in *Indië* nimmer zal gevestigd wezen, tenzij men er toe overga, de verschillende volksstammen in overeenstemming met hunne onderscheidene verstandsontwikkeling en heerschende begrippen te besturen, de *Javanen* b. v. overeenkomstig het *Landbouwstelsel* van Generaal VAN DEN BOSCH, doch de vrijheidlievende bewoners van *Sumatra* meer met eene gematigde toepassing van het Engelsche *Landrenten-stelsel*, of althans op zoodanig eene wijze, dat zij zich vrij gevoelen, in weerwil der erkentenis van ons oppergezag; eene erkentenis, waartoe zij niet ongenegen zijn, als men hun slechts den gemeenebestgezinden regeringsvorm onder elkander laat, en allen schijn van willekeurige behandeling vermijdt. Voor het overige is het bemoedigend, dat *Java* welras in staat zal zijn, ook zonder hulp eener vloot uit het Moederland, allen buitenlandschen aanval af te weren. Het landen moge hem gelukken, de vijand kan er zich niet handhaven, en tot de binnenlanden kan hij niet doordringen; terwijl de bevolking, sedert de invoering van het *Landbouw-stelsel*, geheel op de zijde der *Nederlanders* is.

Batavia in 1740. *Episode uit de Geschiedenis van Neêrlands Indië. Door* W. R. VAN HOËVELL, *Theol. Doct. en Pred. te Batavia. Batavia*, 1840. *In gr.* 8*vo.* 114 *bl.*

Dit stukje behelst het verhaal van den opstand der *Chinezen* in 1740, vermaard door het bloedbad in de hoofdstad van *Nederlandsch Indië*, den 9 October van dat jaar. Eerst wordt de toestand en vooral de betrekking tot de *Chinezen* van dien tijd beschreven; daarna een uitvoerig verhaal geleverd van de rampzalige gebeurtenis, getrokken uit de oorspronkelijke geschrevene bronnen, die den Schrijver ten dienste stonden en met gedrukte berigten oordeelkundig worden vergeleken; vervolgens de aanleiding tot het menschonteerende treurspel

nagespoord, en de schuld van den onberaden, driftigen en wreeden Gouverneur-Generaal VALCKENIER op eene overtuigende wijze aangetoond; eindelijk het gebeurde in deszelfs veelzijdigen, meest heilrijken invloed beschouwd.

Met vele belangstelling en groot genoegen lazen wij dit geschrift. Het verhaal van eene gebeurtenis, tot de vaderlandsche geschiedenis behoorende, althans in betrekking staande, uit de bronnen opgespoord, verdient opmerkzaamheid, vooral wanneer het, gelijk hier, een voorval in het licht stelt, waarover tot hiertoe, bij gebrek aan naauwkeurig berigt, niet onpartijdig geoordeeld was of kon worden, en waarover onder anderen de schrandere VAN KAMPEN, in zijne veelzins voortreffelijke *Geschiedenis der Nederlanders buiten Europa*, niet zóó kon schrijven, als hij, bekend met het hier geleverde, gedaan zou hebben.

De Eerw. Schrijver maakt in het Voorberigt melding van een kaartje der omstreken en eenen platten grond der stad *Batavia*, waarvan de exemplaren, door het breken van den steen na het trekken van eenige weinige afdrukken, niet bij het werkje konden gevoegd worden. Het eerstgenoemde kaartje is in het ons toegezonden exemplaar voorhanden; maar niemand behoeft zich over het gemis te beklagen, want de uitvoering er van is zoo allerellendigst, dat, indien *Batavia* sedert niets beters heeft opgeleverd, *Rec.* geen oogenblik twijfelt, of een bekwaam drukker en teekenaar op steen zou er ruim werk en vertier vinden. — De letterdruk is, hoezeer niet bijzonder fraai, echter goed. Behalve op een paar andere misstellingen (*), stootten wij vooral op de verwijzingen naar andere bladzijden in het werkje, die alle tusschen de ruim 400 en 500 zijn. Is het ook een gedeelte van een groot boekdeel der *Geschiedenis van Nederlandsch Indië*, waarmede zich de Schrijver, op last of liever aanstelling der Regering, bezig houdt, maar met welke hij, blijkens het Voorberigt, nog zoo ver niet gevorderd is?

Het hier geleverde moet eenigermate dienen tot voorlooper van het prospectus der inteekening op laatstgenoemd werk.

(*) Zoo staat bladz. 10, dat VALCKENIER in 1717 tot Opperlandvoogd van *Nederlandsch Indië* aangesteld was, nadat hij in 1717 als Onderkoopman derwaarts vertrokken, en in 1736 tot Directeur-Generaal van Koophandel was benoemd. Het eerste jaartal is eene drukfout.

Lof geven wij aan des Schrijvers bronnenstudie, onpartijdigheid, gematigdheid, en blijkbare kennis van zaken. De stijl, schoon niet stootend of onaangenaam, kan echter op geen roem van fraaijen historiestijl aanspraak maken. Wij zouden den Heer VAN HOËVELL, indien deze aankondiging hem spoedig genoeg kon ter hand komen, bescheiden aanraden, zich op dit punt bepaaldelijk toe te leggen. In zooverre overigens deze aankondiging iets kan toebrengen, om de inschrijving op de gemelde *Geschiedenis* te bevorderen, hopen wij, dat de aanprijzing van deze belangrijke Episode daaraan iets toebrengen zal, en de Schrijver het: *sat cito, si sat bene,* niet zal uit het oog verliezen. Hij is te bekwaam, om iets middelmatigs van zich te doen verwachten; maar een werk van *dien* aard en omvang moet men op zijn gemak kunnen gereed maken.

De Schepping. Dichtstuk in twaalf Zangen. Door J. KORTJANSE, *Pastoor te Wormerveer. Te Amsterdam, bij* J. H. Laarman. (*Uitgegeven voor rekening van den Schrijver.*) 1841. *In gr. 8vo.* 265 *bl. f* 2-50.

Zelden gebeurt het, dat een eerstbeginnend Dichter optreedt met de behandeling van een onderwerp, zoo verheven en gewigtig, als dat, hetwelk in dit boekdeel bezongen wordt. Nog zeldzamer worden er zulke bondige redenen gegeven, waarom juist dit stuk als eerste proeve wordt in het licht gegeven. »De *Schepping,*" zoo lezen wij in het Voorberigt, »is niet van de eerste of de laatste mijner dichtwerken, maar tot nog toe het grootste, en dit is de reden, waarom ik dezelve het eerste in het licht geef." Ja, keuze baarde den Dichter zeker angst; en daar alle zijne stukken ongetwijfeld even voortreffelijk zijn, heeft hij gewis begrepen, dat hij op de dankbaarheid des publieks aanspraak mogt maken, als hij zoo veel mogelijk in eens gaf.

'T Is een zonderling boek, goedgunstige lezers, dat u hierbij wordt aangeboden. In zekeren zin ontbreekt het den Heer KORTJANSE niet aan poëtischen aanleg. Hij schrijft dikwijls vrij vloeijende verzen, vergeet wel eens de elisie en dergelijke kleinigheden meer, maar het werk valt hem zeker niet moeijelijk. Rec. zou u zelfs regels kunnen aanwijzen, die, op eene enkele aanmerking na, wezenlijk goed

zijn te noemen; en opdat men hem niet verwijte het goede over het hoofd gezien te hebben, wil hij terstond een paar plaatsen aanhalen. Er wordt gesproken van den Engel, aan wien de zorg voor den dampkring wordt opgedragen, bl. 52:

Hij moet den zoelen wind, op 't godlijk welbehagen,
Op wieken van kristal de beemden overdragen.
Hij strooit met gulden hand den dauw in morgenstond
En zweeft met bloemengeur door hof en akker rond.
Hij drukt de nevelen en houdt de dampen tegen,
Zaait uit een gouden zeef de druppels van den regen.
Hij wringt den rook in mist en gulden vliezen uit.

Nog beter is de beschrijving van de gemoedsgesteldheid des grijsaards, die door MOZES van de afgoderij tot het geloof in den eenigen waren God is bekeerd. Als men daarin een enkel verkeerd woord ten goede houdt, is de plaats wezenlijk fraai. Bl. 74:

Wat is dit? roept hij uit. Heb ik niet duizendmalen
Diezelfde schoone maan zien rijzen en weer dalen?
Hoe menigmaal zag ik dien lieven hemel aan,
Dat heerlijk grootsch gesternt' in *meetlooze hoogte* staan,
En ik bleef koud in 't hart, vergat dat groote Wezen,
Dat al die wondren schiep. Hoe menigmaal voor dezen
Zag ik gevoelloos op die trotsche bergen *neer!*
Nu maakt een korrel zands, een halm het hart mij teer.
En *onopmerkzaam* was mij 't buldren der orkanen;
Nu baart het ruischen van een enkel blad mij tranen.
't Was of ik vijftig jaar in angstig droomen sliep,
Waaruit de dienaar Gods mij door zijn zangen riep.
Het groot Heelal is dood voor mijne ziel gebleven:
Nu zie ik God ook zelfs in 't kleinste grasje leven.

Ongelukkig zijn dergelijke plaatsen zeer zeldzaam; en nadat Rec. zich aldus van zijnen pligt gekweten heeft, door ook het goede aan te wijzen, dat hier gevonden wordt, wenscht hij nu zijne lezers, die het boek niet kennen, op eenige proefjes te onthalen van datgene, wat hier over het algemeen te vinden is.

Voordat Rec. het stuk zelve hier en daar doorloopt en eenige staaltjes geeft van de wijze, waarop het onderwerp hier is behandeld, keert hij nog eens naar de Voorrede te-

rug. Daarin zegt de Dichter, »dat het stuk geheel oorspronkelijk is, niet slechts met betrekking tot het onderwerp, maar ook tot de beelden en gelijkenissen, die meest allen nieuw of vreemd zijn." Ja wel nieuw en vreemd, en op één punt verbazend rijk, namelijk waar het vergelijkingen geldt ter bepaling van een' zekeren tijd. Wilt gij eenige staaltjes, lezers, uit den grooten voorraad wil Rec. er u gaarne een paar mededeelen.

Bl. 18:

Van dat een sterke hand een steen naar boven gooit,
Tot dat die door zijn' val het slijk der aarde plooit,
Zoolang herhaalden met de zoetste snaarakkoorden
De lieren nog den toon en naklank dezer woorden.

Bl. 59:

Zoo lang een mensch, die droomt van akelige zaken,
Nog huivering en vrees gevoelt na het ontwaken,
Zoolang was alles stil.

Bl. 76:

Zoolang een mensch, die door een uitgestrekte heide
Zich moegeloopen heeft, nabij een groene weide
Op een gevallen boom van zijn vermoeijing rust,
Wijl zich zijn oog op 't vee, dat welig graast, verlust,
Zoolang had LOBIAN enz.

of bl. 82:

Zoolang een maaijer, die in heete zomerdagen
De garven nedervelt, na 't zweet van 't hoofd te vagen,
Aan de gevulde kruik den fellen dorst verslaat,
Tot hij verkwikt de seis herneemt en maaijen gaat,
Zoolang omhelzen zij om hart aan hart te boeijen. [1]

Ook andere vergelijkingen zijn niet minder vreemd en nieuw, b. v. bl. 150, waar de koets der Godheid wordt beschreven:

De koets gelijkt een holle diamant,
Rondom geslepen, maar zoo groot als een stuk land,
Dat een paar ossen, die gewoon zijn aan het zwoegen,
Als zich de landman haast, in een uur om kan ploegen.

Doch het wordt tijd, dat Rec. iets over den geheelen inhoud van dit fraaije dichtstuk zegt. Men kan niet ontkennen,

dat de Dichter eene levendige verbeelding heeft, al is die ongelukkig wat wild en wonderlijk. Goud en edelgesteenten strooit hij in zijne schilderingen met kwistige hand, en hemel, aarde en hel worden met evenveel zwier van woorden beschreven. De schepping zelf wordt door MOZES en zijne zonen bezongen. MOZES is nog bij JETHRO, maar moet haast naar *Egypte* terug, om zijn volk te verlossen. Vooraf echter wenscht hij nog de bruiloft van zijnen neef met de dochter van den Heidenschen priester LOBIAN te vieren. Hij vraagt *accès;* de zaak wordt klaar, en de bruid komt met haren vader bij JETHRO en zal trouwen. Na een kenrig vriendenmaal (er wordt in dit dichtstuk veel gegeten en gedronken) wordt MOZES verzocht de schepping te bezingen. Hij maakt vrij wat complimenten, maar laat zich eindelijk overhalen. Hij begint met de schepping van hemel en aarde, met den strijd en val van LUCIFER, en het werk van den eersten dag, de schepping van het licht. In den tweeden zang, waarin ook de toestand van LUCIFER en de bekeering van LOBIAN is vervat, vinden wij de vorming van het uitspansel beschreven. Zijt gij begeerig, lezers, om te weten, hoe dat ging, luistert! De Dichter zal het u duidelijk maken. Bl. 35:

Werp een gedeelte zand en water door elkander
En zoo veel olie, roer het een dan door het ander,
Dan is 't een mengsel aan het eerste vocht gelijk,
Maar doet men in een vat van onder eerst het slijk,
Dan water, dat weldra op 't zand zal boven blijven,
Dan olie, die terstond zal op het water drijven,
Dan hebt gij onvolmaakt, maar een verstaanbaar beeld,
Hoe God het water van het water heeft gedeeld.

Het spijt Rec., dat hij verscheidene zangen moet overslaan, waarin het scheppingswerk van den derden en vierden dag wordt beschreven, de ontmoeting in den nacht tusschen MOZES en LOBIAN, de schifting van de huwelijksgeschenken enz. enz. wordt verhaald. Daar is anders veel hartroerends in, gelijk men uit regelen, als de volgende, ligtelijk kan opmaken. Bl. 138:

Zoo ziet men aan een beek twee jonge wilgen treuren,
Wanneer 't doorregend loof zich door een wind voelt sleuren,
Terwijl de kleine beek de druppelen ontvangt

Van beider loof, dat door elkaar geslingerd hangt.
Zoo rollen tranen ook van 't oog der beide maagden,
Die hart aan hart gedrukt elkander onderschraagden,
Terwijl de steenen vloer, door traan op traan besproeid,
Een kleine beek gelijkt, die van een heuvel vloeit.

Hoeveel merkwaardigs er uit deze zangen en uit den zang, waar de echtvereeniging gesloten wordt, ook ware aan te halen, Rec. moet zich tot grootscher stukken haasten. De Satan, nieuwsgierig geworden om de vogelen en visschen te zien, die pas geschapen zijn, gaat met duizend getrouwen uit de hel naar de aarde.

Men grijpt in elken klaauw een vuurkool, hard als steenen,
Hiermee, gewapend vliegt men door den afgrond henen.

Zij komen op de aarde; maar de duivels zijn bitter benaauwd, en ook Satan is niet op zijn gemak, schoon hij zich dapper houdt. Maar, terwijl hij verbaasd de maan en de sterren aanziet,

Deed juist, van 't kreupelhout, de roem der vogelkoren,
De lieve nachtegaal, zijn tooverzangen hooren.

Nu wordt Satan geroerd:

Zijn bloedig oog ontrolt een smartelijke traan.
Zoo, dacht hij, hief ook ik voorheen mijn toonen aan!

Maar hij begrijpt, dat zijn berouw wat laat komt,

En droogt met kolen vuurs de monstertranen af!!

Intusschen nadert hij het bosch, waar de vogelen slapen. Niet onnatuurlijk

Verschrikt het pluimgediert van 't vurig duivelkoor
En vlugt met wiekgeklap het diepst der bosschen door.

Maar, o wonder, o Satansche vreesachtigheid!

Een nog veel grooter schrik dringt nu, van hoofd tot teenen,
Gelijk een bliksemstraal door al de duivels henen.
De Satan roept om hulp.

En dat, omdat er eenige vogels in de lucht opvliegen! Lucifer is geen held, lezers! dat ziet gij. Ook voor de be-

dreiging van »*hem tienmaal om te keeren*" deinst hij terug. — Nu, die reis naar de aarde bekwam hem ook slecht; want GABRIËL gaat met MICHAËL naar de hel, en de laatste,

Hij trapt hem op het hart, dat hem 't geribte kraakt,
De drakenmuil een stroom van bloed en vlam uitbraakt,
En satan meent geen andren dood te zullen sterven.

Is het intusschen in de hel roerig, in den hemel heerscht voorwaar ook geen kalme stilte. Daar verzamelen zich, voordat het gedierte zal geschapen worden, (bl. 201).

De sterke koren, die de grootheid Gods verhalen,
Gewoon in 't uitgestrektst der hemelijke zalen
Met speeltuig, bij wiens stem de donderslag verdooft,
Ook als de bliksemstraal nabij de lucht doorklooft.

En zeker, hooren en zien moet vergaan bij de muzijk van die koren. Denkt maar eens, lezers!

Een koor maakt een geluid, alsof er werd gestreden
En duizend wagens snel op steenen vloeren reden.
Een koor maakt een geluid, alsof de donder klet,
Maar zwaarder is het nog, en schel als een trompet:
Een koor heft aan, alsof er duizend leeuwen brullen
En woud, woestijn en berg met hun geluid vervullen;
Een koor heft toonen aan, als 't bulken van een stier
Of 't brommen van een beer of eenig ander dier.
Nog zijn er koren, die het schelst geluid doen hooren,
Als 't grin'ken van een paard; ook heort men vele koren,
Wier stem zoo krachtvol en zoo schel zich hooren doet,
Dat men niet weet, wat men het meest verbazen moet.

Varkens en ezels worden niet genoemd, maar hebben zeker ook hun hemelkoor gehad; immers zoo leerden de beesten, naar luid van de getuigenis des Dichters, hunne onderscheidene geluiden vormen. — Na dit gelezen te hebben, verwonderde Rec. zich niet meer over hetgeen de Dichter bl. 50 had gezegd:

De hemelmaatklank dreunt, hoe zoet ook, zoo vervaard,
Dat, lag de hemel niet zoo ver van deze aard,
Dit broos gebouw, zoo 't al niet werd uiteen gedreven,
Zoude om zijn aspunt als door wind een rietstok beven.

Eindelijk wordt de mensch geschapen; en gelijk dit het pronkstuk der schepping is, zoo heeft de Dichter ook hier zijn uiterste best gedaan, om alles naauwkeurig te schilderen; en eenige trekken mag Rec. zijne lezers niet onthouden. De Engelen worden uitgezonden en komen terug: Bl. 218:

De slibbe, klei en zand van ieder werelddeel
Ligt in een groote schaal van schitterend juweel.

Dat alles wordt dooreengeroerd, om daaruit den mensch te vormen:

En wat verbazend is, hoe veel ook en hoe zwart
De bouwstof is, het been wordt blank als leliebladen.

Dat been wordt zeer uitvoerig beschreven, gelijk ook alle deelen, waaruit het ligchaam bestaat. Die beschrijving is evenwel te lang, om hier in haar geheel te worden opgenomen. Zij getuigt, dat de Dichter de anatomie en de physiologie van den mensch bestudeerd heeft, gelijk duidelijk blijkt uit regels als deze, bl. 224:

De spijs zou uit zich zelf geen voedsel van zich geven,
Eerst moet zij gisten en haar kracht door 't ligchaam zweven.
Daarom schiep God de maag, waarin de spijs verteert,
Door werking van de gal, die uit de lever keert,
En in een blaas, die aan de lever is gebonden,
Bereids gedikt, gescherpt, der maag wordt ingezonden.
Die gal ontstaat uit een zeer malsch en smerig vet,
Waar God den buik mee dekt, in vorm gelijk een net,
Dat ook zijn smeer meedeelt tot streeling van de darmen,
En met verbazing werkt om 't binnenst te verwarmen.
Verteert de maag haar spijs, dan laat zij 't vuil ten buit
Des darms, die 't langzaam drijft aan de onderdeelen uit.

Het is jammer, dat Rec. zich beperken moet; er is zoo veel in de beschrijving van het Paradijs, dat opmerking verdient, vooral ook in de voorstelling van ADAM, de dieren namen gevende, bl. 249:

De luipaard vlijde zich naast adderen en slangen,
Om met den kikvorsch en de pad hun naam te ontvangen;
Men zag den wolf, den vos, den aap en baviaan
Naast haas, konijn en rat en muis en kat daar staan.

Het is immers volmaakt een prentje, vooral als wij verder lezen:

De drommedaris staat naast reuzige kameelen;
De beer en tijger scheen met bok en schaap te spelen.
De rinoceros likt den grooten olifant;
De krokodil komt met den behemot te land.

Treffend vooral is de ontmoeting tusschen de schildpad en den egel:

De schildpad, die daar in het sterke harnas staat,
Toont aan den egel, hoe hij het gevaar ontgaat
Door kop en pooten in en uit haar kas te trekken;
De egel toont haar weer, hoe hij zich kan bedekken;
Hij rolt zich in elkaar, vertoont een ronden kloot,
Wiens scherp gepente hem beschermt voor vijands nood.

Ten laatste wordt EVA voortgebragt, wier schildering de Dichter besluit met de smakelijke woorden, bl. 257:

Is welgemaaktheid ooit aan vrouwenvleesch besteed,
Dan is 't aan dat, wat zelf de hand des Scheppers kneedd'.

Als ADAM ontwaakt, worden vier Serafs gewenkt:

Men brengt een purper laken,
Waarin de stippen gouds op honderd wijzen blaken,
Waaraan aan ieder punt een groote diamant,
Waaraan de krisoliet met paarlen vormt den rand.
Hierop wordt nu de bruid, des menschen welbehagen,
Door hemelgeesten zelf haar bruigom toegedragen.

Het huwelijk wordt gesloten, en de Schepper keert ten hemel weer:

Daar hield de Almagt halt!

Zietdaar eenige proeven, dichtlievende lezers, wat de Heer KORTJANSE u geven wil. Smaken ze u, welnu, koopt dan zijn boek, en gij zult nog eene menigte fraaijigheden vinden, die Rec. met stilzwijgen voorbijging. Waarlijk, het is een curieus stuk, ongelukkig wat heel lang, en daarom moet men, helaas, veel slikken, wat niet piquant genoeg

is; eene bloemlezing van alle fraaije plaatsen zou voor de liefhebbers klokspijs zijn. Rec. houdt hier ook *halt*.

Gesprek over de Nichten, medegedeeld door den Schrijver van de Nichten. Te Haarlem, bij A. C. Kruseman. 1842. *In kl. 8vo.* 32 *bl. f* :-30.

Rec. raadt iedereen, om dit *Gesprek* te koopen. Hij zal zich de weinige stuivers niet beklagen. Waarlijk, er is meer aardigheid in, dan in de geheele *Nichten*. De losheid en gemakkelijkheid, waarmede dit gesprek is geschreven, toont het talent van den man, die zooveel aanleg tot het Blijspel bezit, en die in zijne laatste proeve alleen daardoor niet geslaagd is, omdat hij in de keuze van zijn onderwerp allerongelukkigst is geweest. Hij poogt zich in dit stukje te verdedigen, en dat gaat natuurlijk heel gemakkelijk, wanneer men zelf aan zijne tegenpartij het zwijgen kan opleggen, en zich grootendeels bepaalt tot weinig beduidende of uit de lucht gegrepene beschuldigingen, terwijl men de meer wezenlijke en groote of onaangeroerd laat of met eene enkele pennestreek afwijst. Menschen, die over het indecente klagen, omdat het woord *broek* er in voorkomt, of omdat wij *je* en *jij* lezen, zijn waarlijk niet bevoegd om te oordeelen. Gemakkelijk laten de spreeksters zich dan ook overal tevreden stellen en uit het veld slaan, wanneer zij gewigtiger bedenkingen, als over de karakters enz.., opperen. De Schrijver zal, met één woord, door dit Gesprek niemand overtuigen, dat zijn stuk een beter lot verdiend had, dan het gevonden heeft: maar hij zal zijne lezers toch met zich verzoenen, en zij zullen hem danken, dat hij hun dit aardige stukje heeft gegeven, als eene proeve, om eene slechte zaak goed te praten. Alleen vindt Rec. bl. 16 wat vreemd in een gesprek met jonge jufvrouwen. Hij hoopt daarenboven, dat de Schrijver, die blijkbaar, en schoon hij het ontkent, zeer boos is, tot betere gedachten zal komen, en van zijn opzet zal afwijken, om nooit weder een stuk te laten drukken of spelen. Integendeel, hij doe *de Nichten* weldra vergeten, door ons een stuk te leveren, dat zóó verre boven *de Neen en Jamaar* staat, als *de Nichten* er beneden is.

De Kinderkring, of Vertellingen voor Kinderen. Tweede Druk. Vrij bewerkt naar het Hoogduitsch van KAREL BLUMAUER. *Met Platen. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. *In kl. 8vo.* 155 *bl. f* 1-25.

Bij het groot aantal van geschriften voor de jeugd kan het niet anders, of er moet ook in dit vak veel alledaagsch en

gebrekkigs het licht zien. Met hoe veel verschooning de beoordeelaars ook gewoon zijn te werk te gaan, met den besten wil, om de pogingen, ter voorziening in den leeslust der jeugd, aan te moedigen, kunnen zij niet altijd prijzen en aanbevelen. Zoo veel te aangenamer is het dus, wanneer men in dit *genre* iets aan te kondigen heeft, hetwelk uitmunt. Dit is het geval met het boekje, welks titel aan het hoofd van dit verslag staat. De geest, in deze vertellingen heerschende; de duidelijke en onderhoudende trant; de gewigtige waarheden en heilzame lessen, aan het kinderlijk gemoed op eene overtuigende en indrukmakende wijze voorgehouden: dit alles vereenigt zich, om dit kleine geschrift aan te merken als een regt nuttig en aangenaam geschenk voor de jeugd.

Oudoom Ernst, of nuttige en aangename Lektuur voor de Jeugd. Door G. LOS, PZ. *Te Dordrecht, bij* van Houtrijve en Bredius. *In kl. 8vo.* 125 *bl. f* : - 90.

Ook dit boekje munt uit boven de meeste werkjes van deze soort. De vier verhalen, hier geleverd, zijn zelfs belangrijk genoeg, om de aandacht van lezers van meer gevorderden leeftijd aangenaam en nuttig bezig te houden; zij zijn tevens verstaanbaar voor de jeugd, en van eene zeer goede zedelijke strekking; terwijl ook de plaatjes, ofschoon op den titel niet vermeld, het boekje nog te meer tot een welkom geschenk voor de jeugd doen zijn.

Fransche Charaden en Logogriphen ten dienste van Kostscholen, van het privaat Onderwijs en tot Geschenk voor de jeugd. Eerste honderdtwintigtal. Bijeenverzameld door A. E. VAN NOOTHOORN. *Te Utrecht, bij* J. G. Andriessen. 1841. *In kl. 8vo.* 40 *bl. f* : - 50.

Dit Fransche boekje, zonderling genoeg voorzien van een' Hollandschen titel en een Hollandsch voorberigt, of, zoo als er staat, *voorwoord*, kondigen wij aan; alleen zeggende, dat de achteraan geplaatste uitlegging bij vele dezer woordraadsels zeer noodig is.

N°. III. Boekbesch. bl. 131. reg. 23. leze men: Een nijdige afstand, —

BOEKBESCHOUWING.

Het belang der Kerk voor Evangelische Christenen zielkundig aangewezen, (naar het Hoogduitsch) door J. H. REDDINGIUS, *Th. Dr. en Pred. te Franeker. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1841. *In gr. 8vo. XII en* 214 *bl. f* 2-:

Het was in het naburige *Duitschland* een treurig teeken der tijden, dat, ten gevolge van de omwenteling, welke er in de laatste halve eeuw op het grondgebied der Godgeleerde wetenschappen heeft plaats gehad, de kerkelijke zin en het kerkelijke leven onder het gros des volks aanmerkelijk verachterd was. Ook in ons vaderland is op vele plaatsen hetzelfde verschijnsel op te merken. Onder het voorwendsel, dat men de oude leer (men moest in vele opzigten zeggen den ouden *vorm*) niet meer door de Leeraars ziet voorgestaan of gebezigd, meenen velen zich aan de onderlinge bijeenkomsten te mogen onttrekken. En van de andere zijde maakt ligtzinnigheid en gebrek aan belangstelling velen van derzelver waarneming afkeerig, en legt hun de verschooning in den mond: »men kan zich immers te huis even goed stichten." Lofwaardig is daarom iedere poging, welke de kwijnende belangstelling in de openbare Godsdienst weder tracht op te wekken; en waar deze zaak op zulk eene verrassende en belangrijke wijze wordt aangevat, als hier geschiedt, verdient zij de nadere beschouwing van ieder, die de zaak van Godsdienst en Christendom als de zaak der menschheid erkent en waardeert.

De Eerw. REDDINGIUS had met belangstelling een Hoogduitsch werkje van den Superintendent FISCHER leeren kennen, door hem in de Voorrede genoemd. Hij biedt ons daarvan eene vrije en met eigene bijvoegselen vermeerderde vertaling aan. Zoo Rec. wèl ziet, dan verdiende het die moeite boven vele onrijpe vruchten van Duitschen

bodem, maar al te spoedig op vaderlandschen grond overgebragt. Geene oppervlakkige vermaningen en opwekkingen, uit het schoone, nuttige of betamelijke van de openbare eerdienst ontleend, worden hier voor de honderdste maal herhaald. Het geschrift bevat een *zielkundig* betoog, dat het kerkelijk leven, in den Protestantschen zin opgevat, zich aansluit, niet alleen aan deze of gene, maar aan alle de hoofdrigtingen, werkzaamheden en behoeften van den menschelijken geest. Hoe in onze Christelijke vergaderingen aan ons kenvermogen de belangrijkste stof tot bearbeiding wordt aangeboden, in den meest gepasten vorm; hoe ons gevoelvermogen hier op de juiste wijze wordt geleid, opgewekt en in al deszelfs rigtingen veredeld; hoe, eindelijk, aan onzen wil eene hoogere rigting wordt gegeven, en zuivere beginselen en krachtige prikkels worden aangeboden: dit en zooveel meer wordt ons in het onderhavige werkje te aanschouwen gegeven; en dat niet op eene drooge, vervelende wijze, maar op een' toon, die door het verstand zich onmiddellijk tot het hart rigt, en in een' levendigen, beeldrijken, zelfs hier en daar misschien te weelderigen stijl. En terwijl overal warme ingenomenheid met het Christendom en met onze Protestantsche eerdienst doorstraalt, (tot *deze* toch bepaalt zich een groot deel van het hier beweerde, op gronden, door den Schrijver bladz. 199 aangevoerd) kan het niet anders, of de onpartijdige en opmerkzame lezer zal zich met het resultaat van 's mans onderzoekingen volkomen kunnen vereenigen.

Wel stootten wij hier en daar op plaatsen in dit boek, die slechts gedeeltelijk onze toestemming en goedkeuring konden verwerven. Meer dan ééne wijsgeerige en anthropologische definitie of distinctie scheen ons onjuist, of minder met het nieuwste standpunt dezer wetenschappen overeenkomstig. Gelijk het meermalen met dergelijken krachtstijl gaat, dezelve heeft ook hier somtijds wat stroefs, is elders te overladen, en ginds weder onnaauwkeurig. (Wat beteekent het, b. v. als wij bladz. 134 lezen: »zulk »een boom vol bloesems is de tempel, die de fantasie der

» ziel met zijnen nektar laaft" !) En schoon de bearbeider zich over het geheel goed van zijne taak heeft gekweten, heeft ons echter hier en daar een Germanisme gehinderd. Zoo, om een voorbeeld te noemen, zal de lezer, die de Hoogduitsche terminologie niet kent, onmogelijk verstaan, dat bl. 185 de uitdrukking »*het* PROCES *des doods*" in een' dergelijken zin moet worden opgevat, als waarin onze naburen van *Auflösungs*PROCESS, *Entwicklungs*PROCESS, u. s. w. spreken. Maar ons bestek laat ons niet toe, hier in meerdere bijzonderheden te treden. Met menige belangrijke, ja regt schoone plaats van dit boek zijn wij zeer ingenomen. Aan de goede bedoeling des vervaardigers brengen wij onze hulde. En aan het bekende: *ubi plura nitent* etc. indachtig, prijzen wij het met volle overtuiging aan.

Of het boek voor *Leesgezelschappen* geschikt zij, gelijk de Schrijver meent, is eene vraag, waarop wij vreezen ontkennend te moeten antwoorden, wanneer wij op den aard en smaak van de meeste (niet uitsluitend Theologische) Leesgezelschappen het oog slaan. Wij wenschen echter, dat een ruim debiet dit ons ongeloof moge beschamen. En dat te meer, daar Christenen, die te hunner stichting van dit boek een huiselijk gebruik *kunnen* maken, daardoor zullen toonen, dat zij eene meer dan gewone mate van geestontwikkeling en godsdienstigen smaak bezitten. Naar ons oordeel zijn toch redeneringen als die, welke wij § 14 —18 vinden, hoe dubbel zij ook de moeite der overweging beloonen, aller leeken zaak niet. Des te meer echter wenschen wij het boek in handen van de voorgangers der Protestantsche Kerk, die hier menige belangrijke herinnering zullen aantreffen, en zich in de overtuiging zien versterkt, dat het leerstuk van *de Kerk*, en de verpligting tot het *kerkelijk leven*, met het meeste regt meer verdient op den voorgrond gesteld te worden, dan bij de meeste Dogmatici of Moralisten in ons vaderland tot nog toe het geval was. Terwijl aan de eene zijde de Roomsche Kerk zoozeer haren invloed tegenover de Protestantsche vermeerdert, en van den anderen kant in den schoot der laatste een heilloos wantrouwen zich tot Separatisme ontwikkelt,

kan die waarheid niet zorgvuldig genoeg behandeld, deze pligt niet ernstig genoeg aangedrongen worden. En daartoe kan ook de aangekondigde welvolbragte arbeid van den Eerw. REDDINGIUS, die getoond heeft, deze behoefte onzer tijden te doorzien, op meer dan ééne wijze dienstbaar zijn. De Heer der Kerke gebiede er zijnen zegen op!

De Jood onder de Heidenen, door G. C. VAN BALEN BLANKEN, *Predikant te Wognum. II Stukjes. Te Hoorn, bij* Gebr. Vermande. 1841. *In gr. 8vo. Te zamen* 238 *bl. f* 2-40.

Onder dezen onbepaalden titel geeft de Heer VAN BALEN BLANKEN *tafereelen uit* DANIËL; neen! zoo wil hij ze, blijkens het *Voorberigt*, niet genoemd hebben; — beschouwingen dan, of verhandelingen, of misschien gebruikt Referent best des Auteurs aldaar voorkomend eigen woord *beschrijvingen* over het geschiedkundig gedeelte des Bijbelboeks van dien naam. Intusschen, indien Ref. zich niet bedriegt, zijn het oorspronkelijk leerredenen over dit onderwerp, die nu van haren vorm eenigzins ontdaan zijn, hoewel er hier en daar nog teekens van gezien worden, welke den maker ontsnapt zijn, b. v. bl. 71: »Zetten wij »ons ook, *tot onze woningen wedergekeerd*, tot nadenken »over hetgeen wij *hoorden* in het Vorstelijk huis." Om de waarheid opregt te zeggen, Ref. houdt niet van zulke tweeslachtige lettervoortbrengsels, die, naar zijn inzien, alle soorten van stijl en behandeling onder elkander verwarren, het een door het ander bederven, en de Schrijvers beletten in den toeleg, om in iets uit te munten, en hunne voortbrengselen niet kwaad en niet goed, maar over het geheel middelmatig maken. En hiermede heeft Ref. zijn oordeel over deze beschrijvingen van *den Jood onder de Heidenen* nagenoeg gezegd: zij loopen niet hoog en dringen niet diep in, maar blijven in de middelmatige sfeer der oppervlakte zweven, doch kunnen daarin met zeker genoegen en tot Christelijk nut gelezen worden; te

meer, daar de Schrijver zijn best gedaan heeft, om in elke beschrijving één bepaald oogpunt vooral te doen uitkomen, waarmede evenwel het zedelijk oogpunt niet altijd even goed aangeduid is, zoo als uit de volgende opgave van den inhoud blijken kan: I. *Een tafereel van naauwgezetheid op de Godsdienst zijner vaderen.* Dan. I: 8—16. II. *De gevolgen van een jeugdig welbesteed leven.* Dan. I: 17—21. III. *De kracht des gebeds.* Dan. II: 1—24. IV. *De uitlegging van een' droom.* Dan. II: 25—48. Dit laatste drukt wel het stoffelijk onderwerp, maar niet, gelijk de vorigen, de godsdienstige wijze van beschouwing uit, en in het stuk zelf ontbreekt ook in dit opzigt de eenheid. V. *Eene heerlijke proeve van geloofskracht.* Dan. III: 1—23. VI. *De zegepraal des geloofs.* Dan. III: 24—30. VII. *Een ernstvol en Gode waardig onderrigt door eenen anderen droom, later vervuld.* Dan. IV: 1—18. VIII. *De uitkomst van den voorgaanden droom des Konings, een ernstvol en Gode waardig onderrigt.* Dan. IV: 19—37. Het bij deze twee laatsten aangewezen oogpunt is te onbepaald; en zoo hebben de twee volgenden: IX. *Het geheimvolle schrift*, en X. *Het geheimvolle schrift gelezen.* Dan. V: 1—16 en 17—30, niets zedelijk kenmerkends. De twee laatsten zijn: XI. *De Jood in doodsgevaar.* Dan. VI: 1—18, welk opschrift niet doet verwachten, dat er in het practisch gedeelte over de openbare en huiselijke Godsdienstoefening zal gesproken worden; en XII. *De Jood verlost, en zijn Redder gehuldigd.* Dan. VI: 19—29.

Voor het overige zal het den Godsdienstminnenden lezer, in deze beschrijvingen, zoo als zij zijn, aan geen aangename stof, om zich eenige oogenblikken godsdienstig te stichten, ontbreken. — Om eene kleine proeve te geven, zonder veel onderscheid te maken, nemen wij het slot van de eerste beschrijving over, ofschoon het daar op zichzelf wèl gezegde met het thema niet overeenkomt, en er zelfs over dat thema weinig of niets in dat geheele stuk gezegd wordt: »Edele DANIËL! Ingetogen Jood onder ligtzin»nige Heidenen! Ja, ook wegens uwe ingetogenheid, en »matigheid den Christen tot voorbeeld. Maar de waarlijk

»godsdienstlievende zal ook zichzelven weten te onthouden »van alles, wat schaadt. — »Hij offert, als DANIËL »smaak, en zin aan de eischen van God, en Zijne gebo- »den op, en beveelt, gelijk JEZUS, zijn Heer, door zijn' »wandel de matigheid, en zedigheid aan. Verre van hem »de plaatsen, waar de brassers het verstand bedwelmen, »en als loszinnigen zich zelfs beneden het vee verlagen! »Alzoo zorgende voor den welstand zijns ligchaams, zorgt »hij tevens voor het heil zijner ziel, bevordert hij het wèl- »varen zijns huisgezins, werkt hij mede aan het heil der »menschheid, en niet minder aan den luister van het »Christendom op aarde. — Neme elk dit ter harte! Spotte »niemand met elke verstandige, en lofwaardige poging om »de *matigheid* in elken stand, en bij elke gelegenheid te »bevorderen! Hij veracht een der hoofdkenmerken, en »deugden van den waren Christen. — Gewenne zich veel- »eer elk, en ieder, vooral de jeugd aan zedigheid, en »matigheid! O! Menig oude beklaagt het zich ook in dit »opzigt niet meer zelfsbeheerschend, en waakzaam geleefd »te hebben, en plukt dien ten gevolge de wrangste vruch- »ten der armoede, en der vertwijfeling! Zie dan elk »toe! — »*Zijt nuchteren en waakt! Leeft matig en* »*godzalig!*" — Ook uwe betamende wenschen zullen »verhoord worden; — ook uwe pogingen ter uitbreiding »van deugd, en goede zeden niet ijdel zijn in den Heer. —" [Amen.] (*)

(*) Ref. heeft in dit overgenomene stuk de interpunctie enz. des origineels zorgvuldig behouden, ofschoon hij anders wel eens *corrector* had willen zijn.

Geschiedenis der Israëliten, vóór de tijden van Jezus, door J. J. HESZ. *Tweede Druk. XIde en XIIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. F. Schleijer. *In gr. 8vo. Te zamen* 833 *bl. Bij Inteek. f* 6 - :

Bijbelsch Huisboek, of Christelijke Overdenkingen over sommige Bijbelplaatsen des N. T., vooral ingerigt voor

huiselijk gebruik, *door* A. RADIJS, *Predikant te Doesborgh. VIde Stuk. Te Doesborgh*, *bij* Kets en Lambrechts. *In gr. 8vo.* 255 *bl. f* 2-50.

Bijbelatlas, *voornamelijk ten gebruike bij de Bijbelvertaling van* VAN DER PALM, *door* G. H. VAN SENDEN, *IIde Aflevering. Te Leyden*, *bij* D. du Mortier en Zoon. *In 4to.* 16 *bl. Met 4 Kaarten. f* 1-80.

Bijbeloefeningen, *ten gebruike bij den Bijbelschen Almanak. Een Dagboek voor Godsdienstige Huisgezinnen. XII Stukjes. Te Dordrecht*, *bij* H. Lagerwey. *In gr. 8vo. f* 3-:

Van bovenstaande geschriften behoeven wij niet meer dan bloote aankondiging te geven. Het eerste is het laatste gedeelte van eenen herdruk; de twee volgende zijn vervolgstukken van vroeger bepaalder beoordeelde werken.

Met deze beide Deelen wordt de nieuwe druk van het uitstekende werk van den zaligen HESZ besloten. Het voorlaatste behelst de laatste gedeelten der Bijbelsche geschiedenis, met eene kaart van *Judea*. Het laatste ontvouwt de lotgevallen der *Israëliten*, van den tijd af dat de Bijbelsch-kanonicke verhalen eindigen, tot op de geboorte van JEZUS. Deszelfs inhoud is dus minder algemeen bekend. Ref. twijfelt niet, of men zal het met groote goedkeuring lezen. Het *tweede* Hoofdstuk van het VIIIste Boek heeft bijzonder veel belangrijks en aantrekkelijks; het stelt den burgerlijken, maatschappelijken, zedelijken, godsdienstigen, wetenschappelijken toestand der Israëlitische natie in en buiten *Judea* voor, omtrent den tijd der geboorte van JEZUS CHRISTUS, waardoor niet alleen over vele kleine bijzonderheden in de Evangelische verhalen een aangenaam licht verspreid, maar de lezer als 't ware in dien tijd bij de Joodsche natie ingeleid wordt. Wij behoeven niet te zeggen, dat HESZ dit aangename onderwerp geenszins oppervlakkig behandelt. Ook het daarop volgende Hoofdstuk, dat de destijds gekoesterde verwachtingen aan-

gaande den Messias uiteenzet, is zeer belangrijk; terwijl het slot een algemeen overzigt bevat van het ontwerp en den zamenhang der Goddelijke beschikkingen, sedert de ballingschap, en in de gansche geschiedenis der *Israëliten*, van haar begin af, tot dat zij zich met de geschiedenis van JEZUS CHRISTUS en zijne Apostelen vereenigt; met andere woorden, eene zamentrekking van het bepaalde pragmatische oogpunt, waaruit HESZ de Bijbelsche geschiedenis gewoon was te beschouwen. Wij moeten dan ook erkennen, dat de vernieuwde lezing van dit werk den Ref. heeft bevestigd in het denkbeeld, zonder hetwelk de geschiedenis des O. V. veel van haar belang mist, dat JEZUS CHRISTUS het middelpunt van Gods openbaring in den Bijbel is, en dat men in zekeren zin niet slechts *kan*, maar ook *moet* zeggen, dat de geest van CHRISTUS in den *ganschen* Bijbel leeft; een oogpunt, dat in onze dagen meer op den voorgrond gesteld wordt, en vroeger, b. v. in Leerredenen over de geschiedenis van het O. V., wel eens te veel werd over het hoofd gezien. HESZ zag dit in geenen deele voorbij. Wij danken in den geest den zaligen Schrijver voor het nieuwe nut, en mij mogen er bijvoegen vermaak, dat zijn werk ons heeft verschaft.

Den uitgever is men bij het einde van deze zijne onderneming allen lof schuldig voor de uitmuntende wijze, waarop hij aan het vertrouwen der inteekenaars beantwoord heeft. Druk en papier verdienen lof; de correctie is naauwkeurig, (alleen in D. XI vonden wij, bladz. 49, *Assipië* voor *Assyrië*, en bladz. 138 *eenen man* in den eersten naamval; andere herinneren wij ons niet) en de prijs in vergelijking van de hedendaags aangenomene gelijkheid van *centen* en *bladzijden*, zeer matig. Jammer is het, dat geen *Register* het gemakkelijke gebruik van dit werk bevordert. Vroeger was men met dit bijvoegsel wel eens wat gul; thans bekomt men het te zeldzaam. Een laatste deel, dat de lotgevallen der *Israëliten* van JEZUS tijd af tot op de verwoesting van *Jeruzalem* en de slooping van den Joodschen Staat bevatte, zou — maar dit betreft het *werk*

zelf — hadde HESZ het er aan willen toevoegen, het geheel waardig besloten hebben.

Met dit stuk besluit de Eerw. RADIJS zijne stichtelijke behandeling van de voornaamste geschiedenissen des N. V. Het bevat, in XXI Vertoogen, de *Handelingen der Apostelen* (Hoofdst. XII—XXVIII) op de reeds uit de vorige stukken bekende manier des Schrijvers. Van den Bladwijzer der behandelde Bijbelplaatsen (in de VI Stukken) is bladz. III, IV (*Markus*, en *Luk.* I—IX) niet afgedrukt, maar een wit blad gebleven, ten minste in het ons toegezonden exemplaar. De voordragt is hartelijk, en de geest regt Christelijk. Wij meenen den veelschrijvenden Heer RADIJS opmerkzaam te mogen maken op eene matheid, die zijnen stijl ontsiert. Wij vinden haar b. v. op de twee laatste bladzijden herhaaldelijk. »Reeds heeft hij *ze* ontvangen, *die* onverwelkelijke kroon"; voor: Reeds heeft hij die, enz. »En deze opmerking, waartoe moet *zij* ons aansporen?" »En eens ontmoeten wij *ze* daar boven, de gezaligden." Deze wijze van *stileren* moet niet aldus ieder oogenblik herhaald worden.

De tweede Aflevering van VAN SENDEN's *Bijbelatlas* bevat de kaarten van *Egypte*, *Arabië*, *Palestina*, *verdeeld in de stammen van Israël*, en hetzelfde land *na Josua's dood tot op David's alleenheersching*, met de beschrijving. Beide laatstgenoemde Kaarten verschillen zeer weinig. *Enkele* steden en plaatsen staan slechts op een van beide.

De stichtelijke dagvertoogen bij den *Bijbelschen Almanak*, waarvan wij hierboven den titel opgaven, verdienen lof, wat den geest en de bewerking aangaat. Aanwijzing van gepast gezang zou men er bij mogen verlangen. Deze onderneming prijst zich ook aan door goedkoopheid, en verdient voor het vervolg alle aanmoediging, vooral wanneer de maandelijksche afleveringen tijdig verzonden worden. Meer kunnen wij van dergelijke, uit hunnen aard periodieke geschriften niet zeggen, en melden daarom met een woord, dat het

Bijbelsch Dagschrift ter bevordering van huiselijk geluk, of aanleiding tot Godsdienstige Overdenkingen op iederen dag des jaars; te 's Gravenhage, bij A. Kloots. *f* 4-80,

meermalen door ons aangekondigd, nog altijd loffelijk vervolgd wordt; zoodat wij dit Dagschrift, vroeger door den Eerw. VAN SPALL bewerkt, gaarne aanprijzen.

De bewegingen in de Nederlandsche Hervormde Kerk, in de jaren 1833 *tot* 1839. *Uit de bronnen, en met inlassching der voornaamste Actestukken, verhaald door X. In het Hoogduitsch uitgegeven door Dr.* J. C. L. GIESELER, *Hoogl. in de Kerkgesch. te Göttingen. Met de Voor- en Slotrede des Hoogduitschen Uitgevers, en eenige Bijvoegselen des Schrijvers, vooral dienende ter voortzetting van het verhaal tot in* 1841. *Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1841. *In gr. 8vo. IV en* 250 *bl. f* 2-40.

Het was een niet gewoon verschijnsel, toen in 1840, te *Hamburg* bij FR. PERTHES, een Hoogduitsch werk, uit het Nederduitsch vertaald, in het licht verscheen, zonder in de oorspronkelijke taal des Schrijvers te zijn uitgegeven. Ofschoon deze noodig geoordeeld had, zijnen naam onder de letter X. verborgen te houden, was die van den Uitgever, den beroemden Hoogleeraar in de Kerkgeschiedenis te *Göttingen*, Dr. GIESELER, voldoende waarborg voor de bevoegdheid des Schrijvers, en waren de mededeelingen van officiële en openbare stukken zoodanig, dat men, ter waardering van het geschrift, de kennis aan den Auteur ontberen kan. Genoemde Hoogleeraar hecht er niet geringe waarde aan, en het heeft niet alleen in *Duitschland*, maar ook reeds onder de Protestanten in *Frankrijk*, de aandacht getrokken ter lezing. Ofschoon het onder ons reeds bij eenigen in het Hoogduitsch is bekend geworden; achten wij het verre van overtollig, dat de Boekhandelaars

VAN DER MEER en VERBRUGGEN dit boek, onder den bovenstaanden titel, hunnen landgenooten aanbieden. Spoedig na de verschijning in het Hoogduitsch hadden zij het ter vertaling aangeboden. Later vermoedden wij uit de dagbladen, dat zij het oorspronkelijke opstel van X. zochten te bekomen; en dat zij daarin geslaagd zijn, verheft nu de latere Nederduitsche nog boven de vroegere Hoogduitsche uitgave; terwijl wij ons anders met eene vertaling van eene vertaling zouden hebben moeten vergenoegen, hetwelk ons te onaangenamer zoude geweest zijn, daar het oorspronkelijke toch bij ons te huis behoorde. Nu hebben wij er de vertaling bij gewonnen van de hoogstbelangrijke *Voorrede* van Prof. GIESELER, welke echter hier gesplitst wordt in eene *Voor-* en *Slotrede;* hetwelk goedkeuring vinden moet, omdat het gewigt van de laatste, het voornaamste gedeelte, eerst na de lezing van het werk zelf regt kan gevoeld worden.

Uit een bijvoegsel bij den titel en eene aanteekening onder de Voorrede van GIESELER, ziet men, dat de Nederduitsche uitgave ook nog meer bevat dan het Hoogduitsch. Dit mogt men, wegens het later gebeurde, verwachten, en het is behoorlijk door [ ] onderscheiden.

Een korte brief van X aan Dr. GIESELER, die op de Voorrede van dezen volgt, doet ons zien, dat wij aan de uitnoodiging van den laatsten deze mededeelingen verschuldigd zijn.

Het werk zelf is verdeeld in *drie* Hoofddeelen: I. Voorbereiding en aanvang der bewegingen, bl. 4—48. II. Geschiedenis der kerkelijke bewegingen over het gezag der symbolische boeken. (*Wij* zijn gewoon te spreken van Formulieren van Eenigheid) 1833—1835, bl. 49—147. III. Gevolgen der vroegere bewegingen en tegenwoordige toestand der Christelijke Kerk in *Nederland*, 1835—1839, bl. 148—234. Dit laatste Hoofddeel is onderscheiden in vier afdeelingen: 1. Regterlijke gevolgen, bl. 149—163. 2. Staatkundige gevolgen, bl. 163—199. 3. Godgeleerde gevolgen, bl. 199—206. 4. Eenige wenken over den tegenwoordigen toestand der Christelijke Kerk in *Nederland*.

bl. 207—234. Het eindigt met de Slotrede van Dr. GIESELER, bl. 235—250.

Uit deze opgave ziet men reeds, dat dit boek, indien de Schrijver voor zijne taak was opgewassen, ook na alles, wat over het hier behandelde onderwerp reeds geschreven is, nog de belangstelling van onze Christelijke landgenooten in hooge mate zal kunnen waardig zijn. Ofschoon Rec. niet *alle* bijzonderheden heeft kunnen nagaan, is het hem toch in *vele* gebleken, dat hier met kennis van zaken geschreven is, en regt geschikt om tot een meer gegrond oordeel te leiden, dan men doorgaans nog aantreft. Bovendien houdt dit geschrift blijvende waarde voor ieder, die uit eigene oogen zien en met den gang der hier bedoelde kerkelijke bewegingen van nabij bekend zijn wil, doordien het eene verzameling behelst van Actestukken, ten aanzien van het wezenlijkste, dat hier in aanmerking komt, zoo volledig, als wij die tot hiertoe niet bezaten. Het geeft: 1°. Stukken, die van de Regering zijn uitgegaan, van de Circulaire af d. d. 17 Maart 1814, aan de Kerkeraden gerigt, over de Evangelische Gezangen, tot het laatste besluit des Konings aangaande de Afgescheidenen, d. d. 9 Jan. 1841. — 2°. Brochures en Adressen, zoo van degenen, die sommiger afscheiding van de Hervormde Kerk hebben voorbereid, als van de zich afscheidenden zelve, en uittreksel van het meest kenmerkende in het *Reglement voor de afgescheidene Gemeente te Utrecht.* 3°. Belangrijke oordeelvellingen, Rapporten en Besluiten, op deze zaak betrekkelijk, van eenig Kerkelijk Bestuur, vooral uit de *Hand. van de Alg. Chr. Synode der Nederl. Herv. Kerk*, van de Aanspraak af, waarmede in 1833 de Synode geopend werd, tot het Rapport van 1841; gelijk ook de Herderlijke Brief aan de Nederd. Herv. Gemeente te *Amsterdam* van al hare Predikanten, 1 Febr. 1836. 4°. Verslag van de voornaamste kortere en meer uitvoerige geschriften, ter zake van de bedoelde geschillen uitgegeven, zoo wel van den kant der *Bilderdijksche* partij en die der Afgescheidenen, als van andere zijden. 5. Ken-

schetsing van de godsdienstige rigting van eenige Tijdschriften: *Godgel. Bijdragen*, *Nederl. Stemmen*, *Olijftak*, *Reformatie*, *Waarheid in liefde*.

Dit alles komt hier niet voor bij wijze van *Bijlagen*, maar wordt in het verhaal opgenomen, zoodat dit niet slechts eigene beschouwing van den Schrijver geeft, maar den stand der zake als aanschouwen doet.

Een doorloopend verslag kunnen wij van dit, in bijzonderheden zoo rijke, geschrift hier niet geven. Het worde gelezen. Dan kan men den gang der bewegingen van stap tot stap volgen. De wederzijdsche partijgezinden zullen er wel niet door vereenigd worden, want wie tot eene partij behooren, hebben partijoogen; zij beginnen met geel of wit of zwart te zien, al heeft hetgene zij zien niets van die kleur. En hoe consequenter zij nu redeneren, hoe meer zij van de waarheid afraken, omdat de onderstelling, van welke zij uitgingen, bezijden de waarheid was. Zulken zijn niet te onderrigten. Maar wie onpartijdig de zaken wil leeren kennen, vindt zich hier daartoe in staat gesteld, en zal zich aan den Schrijver verpligt gevoelen, al ware het ook, dat hij hier en daar, of zelfs over het geheel, in beoordeeling van hem meende te moeten verschillen. Wat ons aangaat, wij stemmen doorgaans met den man in, die met een helder verstand, warmen Christenzin en bezadigde liberaliteit geschreven heeft. Zorg is er aan de nasporingen niet gespaard; het gevondene wordt naauwkeurig en beknopt medegedeeld; en menige bijzonderheid wordt hier opgehelderd, zoo als het alleen geschieden kon door dengenen, die van nabij met hare toedragt bekend was.

Vooral heeft de Schrijver ook wèl gedaan, dat hij, door H. I. vooraf te zenden, de bewegingen, waarop hij de aandacht vestigt, in verband brengt met hetgene haar voorbereidde. Dit wordt dikwerf uit het oog verloren en alzoo het geschil uit zijn verband gerukt. De Schrijver doet opmerken, hoe met 1795 de betrekking van de Nederlandsche Hervormde Kerk veranderd is, en hoe daaruit als van zelf wijzigingen van bestuur enz. voortvloeiden, die, ofschoon ook nog aan gebreken lijdende, alleen gelaakt en

gesmaad kunnen worden door degenen, die, liever dan met den tijd voort te gaan, de Kerk alleen in den stand van vroegere dagen gelukkig droomen. Bijzonder verdient hier ook gelet te worden op hetgeen over BILDERDIJK en zijne leerlingen gezegd wordt, en dat in betrekking tot de kerkelijke zaken wel eens te weinig wordt in het oog gehouden.

In het IIde H. komen nu de bedrijven van DE KOCK en SCHOLTE ter bane, en de nasleep, welken die gehad hebben. Vooral zijn de berigten omtrent den eerstgenoemden zeer naauwkeurig; zoo ook die omtrent de aanleiding tot het uitgeven van HOFSTEDE DE GROOT's *Gedachten*; en scherpzinnig de opmerkingen over de gelegenheidsschriften van de *Nederl. Stemmen*, HERINGA, ENGELS enz. De loop dezer zaak bij de *Synode* is ook tot hiertoe voor het publiek nog niet zóó bekend gemaakt, als hier geschiedt.

In H. III. wordt 1°. nogmaals beknopt en duidelijk het geschilpunt over de handelingen der Regterlijke magt tegen de Separatisten behandeld; 2°. wordt aangewezen, hoe de Hooge Regering, eerst onder WILLEM I en later onder WILLEM II, zich ten opzigte van deze partij gedragen, en tot welke verschillende beschouwingen zulks aanleiding gegeven heeft; 3°. wordt vooral uit den geest van verschillende *Tijdschriften* afgeleid, welke gevolgen de strijd heeft opgeleverd voor de Godgeleerdheid. De *wenken*, welke de Schrijver hier 4°. nog heeft bijgevoegd, versieren dit geschrift door eenvoudige opmerkingen, zoo als alleen gemaakt worden door hem, die met een mild gemoed een' diepen blik slaat in de gesteldheid en ontwikkeling van geest, waardoor zich onze natie, met betrekking tot Godsdienst en Christendom, kenmerkt. De waardige hulde, hier aan den onsterfelijken VAN HEUSDE gebragt, is een juweel van dit boek, en de tegenstelling van hem en zijne school tegenover BILDERDIJK en de zijne is treffend.

Wij zouden gaarne meer aanhalen, doch moeten ons beperken. Onder de stukken, welker vermelding wij ongaarne misten, noemen wij: het Besluit, door Z. M. WILLEM I, den 22 Sept. 1827 genomen, op een request van

Ds. D. MOLENAAR, ter zake van zijn bekend en hier ook vermeld *Adres* ingediend; — het rondborstige antwoord aan de Leeraren en Ouderlingen der Nationale Synode van *Schotland*, op hunne vraag naar den staat der Nederlandsche Hervormde Kerk, door de Synode in de Latijnsche taal gegeven, zoo als het door den Hoogl. BOUMAN was voorgedragen, (zie *Hand.* 1839. bl. 103—105); en onder de Tijdschriften, het *Christelijk Maandschrift van de Ringsvergadering van Amsterdam.* Voorts schijnt ons het *Groninger Godgeleerd Tijdschrift* wel met eenige vooringenomenheid geschat te worden; en wij kunnen ons gevoelen niet onderdrukken, dat DA COSTA, die niet is blijven stilstaan, maar bij vlijtig en zelfstandig onderzoek groote vorderingen gemaakt heeft, wel als zoodanig had mogen bekend gemaakt worden, tegenover hetgeen min gunstigs, uit vroegeren tijd, van hem moest gezegd worden.

Doch, men leze het werk van X., zoo veel mogelijk, onbevooroordeeld, en overwege daarna de doordachte *Slotrede* van den Hoogl. GIESELER, welke zoo zeer den meester kenmerkt. Wie, *of* in het welzijn der Nederlandsche Hervormde Kerk in 't bijzonder, *of* in de erkentenis der Christelijke waarheid in 't algemeen, belang stelt, zal hier wijsheid kunnen leeren; of zich verheugen, dat zulke lessen uit de Geschiedenis worden aangeboden. Ons verslag is reeds te breed; anders zouden wij gaarne nog een en ander overnemen van hetgeen hier ter waarschuwing en besturing van jonge Predikanten, ter beoordeeling van den invloed van Dichters en Regtsgeleerden op kerkelijke zaken, en ter waardering van den formulierstrijd enz, wordt ontwikkeld. GIESELER schreef voor *Duitschland.* Maar het is hier ook: *mutato nomine de te fabula narratur.* Hij hebbe ook voor *Nederland* niet te vergeefs gesproken!

Bijdrage ter genezing der Longtering, in wezenlijk verband met de zoogenaamde Spekkuur en de door* RAMADGE *aangeprezene geneeswijze, van Dr. U.* PALMEDO, *praktiserend Geneesheer te Berlijn. Naar het

Hoogduitsch, *door* W. I. IMMINK, *Stads-Doctor te Alkmaar. Te Amsterdam*, *bij* J. M. E. Meijer. 1841. *In gr.* 8*vo. VIII en* 87 *bl. f* 1-:

Dr. IMMINK aanvaardde de vertaling van dit werkje, omdat een ander daarin verhinderd werd. Uit ondervinding kan de Vertaler niets zeggen, noch ter aanbeveling noch ter afkeuring van de door Dr. PALMEDO bekend gemaakte waarnemingen, dat de inademing van het *oleum animale foetidum* de longtering genezen zal. De korte Voorrede van eerstgenoemden doet echter eenen goeden dunk opvatten van zijne wetenschappelijke wijze van zien; en dat zich hem nog geen geval van *phthisis pulmonalis* heeft voorgedaan, hetwelk hij volgens de in het werk aangeprezene geneeswijze *behoorlijk zou hebben kunnen of bij voorkeur zou hebben willen behandelen*, onderscheidt hem van anderen, die al ligtelijk zulk eene gelegenheid zouden te baat nemen, om er naam mede te maken en er voordeel mede te doen. — Zulk eene wijze van zien en handelen draagt echter op den duur betere vruchten dan hij bejaagt, die op eene tegenovergestelde wijze werkzaam is ten nadeele der kunst en meestal ook voor zichzelven.

De bedoeling van Dr. PALMEDO, met zijne waarnemingen ter behartiging en beproeving over te leggen, kan, wat er ook van zijn moge, nuttig worden ter bestrijding van eene ziekte, welke, wij zeggen dit met den Vertaler, ook ons maar al te dikwijls met weemoed vervulde en nog dagelijks blijft vervullen. De Schrijver moge van *de juistheid zijner ervaring overtuigd wezen*, — het worde ons niet ten kwade geduid, dat dezelve door ons in zoo verre in twijfel getrokken wordt, als wij er geen algemeen gunstig denkbeeld van kunnen voeden.

Dr. PALMEDO kreeg aanleiding tot het nemen zijner proeven door die van Dr. RAMADGE in zijn met zoo grooten ophef aangekondigde werk: *de Longtering kan genezen worden*, (*) waarover ook in ons land, in sommige

(*) Zie de beoordeeling in de *Vaderl. Letteroef.* voor 1838. N°. I, bl. 13, N°. II, bl. 55.

nieuwspapieren, de trompet gestoken werd, zoodat Arlequin slechts aan de volledige komedie scheen te ontbreken. Het verwondert Dr. PALMEDO, dat de mededeelingen van RAMADGE niet alleen op het vaste land, maar zelfs op de Britsche eilanden, zoo al in geene volstrekte vergetelheid zijn geraakt, dan toch op eene zekere onverdiende wijze verwaarloosd worden. Dit is doorgaans het lot van aankondigingen, welke den toets der ondervinding zoo slecht kunnen doorstaan. Wij voor ons meenen wel onderrigt te zijn, dat de handelingen van Dr. RAMADGE omtrent dit geheele onderwerp niet zijn geweest zoo als zij behoorden te zijn, en alzoo geenerlei gegrond vertrouwen konden inboezemen.

De geneeswijze van Dr. RAMADGE, hoe onvoldoende over het algemeen, had toch de aandacht van Dr. PALMEDO opgewekt. Wij kunnen echter niet nalaten te zeggen, dat wij met hem niet denken, dat de geneeswijze van RAMADGE over het geheel juist is. Zal eene geneeswijze juist zijn, dan moet zij niet, als bij uitzondering, door de natuur begunstigd, en door de kunst bewerkt worden. Of liever, men gaat te verre, wanneer men op enkele zeldzame gevallen dadelijk eene algemeene geneeskundige theorie bouwt, en daaruit gevolgen en uitkomsten afleidt, zonder door eene rijpe en ruime ondervinding gerugsteund te zijn. Dit is de *empeiria rationalis* niet, waarvan Dr. IMMINK in zijne Voorrede spreekt.

Ondanks den goeden dunk, welken Dr. PALMEDO van de geneeswijze van Dr. RAMADGE koestert, komt hij er als van zelf toe, het ontoereikende der aangeprezene hulpmiddelen, waarin toch eigenlijk de kracht der geneeswijze moet liggen, aan te wijzen.

Daarenboven, en dit zal wel het grootste struikelblok blijven voor de genezing der tering, zoo wel van die, welke van de longen uitgaat, als die in de luchtpijp en het strottenhoofd zetelt, dat eene plaatselijke geneeswijze, — daar wil men toch heen — die dadelijk op de inwendige oppervlakte der long zal werken, welke de daartoe gehe-

zigde middelen mogen zijn, met een nimmer rustend werktuig in aanraking moet komen. Hoe op de zich steeds uitzettende en weder zamentrekkende longcellen eene dunne vetlaag (bl. 71) kan vasthechten, verklaren wij niet te kunnen bevatten. Rec. moet echter tot zijne verontschuldiging zeggen, dat hij met de geneeskunde ook de ontleed- en natuurkunde beoefent. En Dr. PALMEDO verbergt ook op onderscheidene plaatsen de moeijelijkheden niet, welke de genezing der longtering in den weg staan. Er zijn doorgaans maar al te vele, ondanks alle aangeprezene middelen, de heilzame *Gomma* zelfs niet uitgezonderd! . . . .

Het middel, door Dr. PALMEDO als hoogst belangrijk ter bestrijding van de longtering beschouwd, is het *oleum animale foetidum;* en dit middel vermag de longtering *daardoor* te genezen, dat het eenen asthmatischen toestand voortbrengt, die eene gunstige verandering in de ziekelijke gesteldheid der longen ten gevolge heeft. Wij zouden echter Dr. PALMEDO in bedenking geven, of de blaarachtige uitslag, door hem na de aanwending van het *oleum animale foetidum* waargenomen, wel inderdaad van zoo weinig belang voor den gang der ziekte was, als hij dit doet voorkomen. . . . .

Doch wij kunnen in alle deze bijzonderheden niet treden in een Tijdschrift, hetwelk niet bij uitsluiting aan de Geneeskunde toegewijd is. Ook om deze reden hebben wij ons verpligt gevoeld, een waarschuwend woord te zeggen, zoo wel voor zulke Geneeskundigen, die al te vaardig, ook met een goed doel, aan zulke middelen dadelijk en onvoorwaardelijk geloof slaan, als voor hen, die door Courantengerucht, als in der tijd de geneeswijze van RAMADGE gemaakt heeft, zich en andere ongelukkige lijders laten verbijsteren. Ondanks deze waarschuwing verdient dit geschrift van Dr. PALMEDO evenwel meer dan gewone aandacht. Hij doet zich over 't geheel als wetenschappelijk Arts voor. Vele redeneringen getuigen van behoorlijke ziektekennis; maar het schijnt hem aan ontleedkundige nasporingen te haperen; en die in het ontleedkundige dezer

ziekte niet te huis is, vervalt, tegen zijne bedoeling, tot verkeerde redeneringen en gevolgtrekkingen.

Op bl. 35 is *verwijdering* in plaats van *verwijding* blijven staan; ter onderscheiding vergelijke men bl. 83. Uitdrukkingen als: *de lagere sferen der vegetatie ten koste der hoogere woekeren* hadden wij gaarne door den Vertaler verbeterd gezien; desgelijks liever gelezen *longzelfstandigheid* dan *massa*. *Aanvoeren* voor *aanhalen* enz. verraden steeds het gemis van een' behoorlijken voorraad van woorden in onze taal, die toch waarlijk niet arm is.

De Familie van Eikenstein, of beschouwing van de ware Godsdienst des harten. Door T. VAN SPALL. *Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. 1841. *In gr. 8vo.* 270 *bl* *f* 2-70.

De voorlezingen en gesprekken der familie van *Eikenstein* zijn alleen de vorm, gelijk bij de bekende *Familie van Waardenstein*. Het wezenlijke bestaat in eene vertaling en verkorting van Leerredenen eens »beroemden Duitschen Godgeleerden" over Rom. XII en XIII. De Eerw. VAN SPALL, die zich op den titel als Auteur voordoet, geeft niet op, van wien alzoo de stof afkomstig is. Er is veel nuttigs in, wat de zedekundige aanmerkingen aangaat. Verklaring van het behandelde gedeelte des Briefs van PAULUS zou men er echter vergeefs in zoeken. Dat het *Christelijke* bijzonder uitkomt, melden wij met hooge goedkeuring. Ook is het werkje in eenen goeden geest geschreven. Liefde tot God; Christelijke heldenmoed; ootmoed en menschenliefde zijn de voorname onderwerpen van beschouwing. Wel wordt hier en daar een tekst aangehaald, dien wij in een ander licht beschouwen; maar elk heeft zijne wijze van zien. Ofschoon overigens aan *ascetische* schriften (maar aan welke soort van schriften ook?) juist geene behoefte besta, prijzen wij het hier gegevene gaarne aan. De oude van dagen zal in de groote letter ligtelijk genoegen nemen; anderen denkelijk met ons van

oordeel zijn, dat er al zeer-, zeer weinig op eene bladzijde staat, en het boek bij gewonen letterdruk nagenoeg de helft kleiner en — goedkooper had kunnen zijn. Het is, om een' *technischen* term te bezigen, met studie *gegrosseerd.* Welligt in 't belang des uitgevers.

Apokryphen, uit het Hoogduitsch van J. G. SEUME, *naar de vierde uitgave, in het Nederlandsch overgebragt, en met aanmerkingen op Nederland toegepast door* R. POSTHUMUS; *met eene Opdragt aan het Vaderland vooraf. Te Dockum, bij* D. Meindersma, Wz. 1840. *In gr. 8vo. XX en* 136 *bl. f* 1-60.

Apokryphen! een zonderlinge titel, waaruit niemand inhoud of form van dit boek ligt raden zal. De Schrijver verstaat er door (bl. 1) »zaken, waarvan men zoo niet regt »weet, wat men maken zal": de Vertaler en Aanteekenaar paraphraseert het, in zijn *Woord aan den Lezer*, (bl. XIX van het Voorwerk) »zulke gedachten, die niet van algemeen »gebruik, noch door het heerschend kerkelijk of wereldlijk »gezag erkend zijn." Het zijn ook meestal korte losse gedachten, ten getale van 361, (jammer, dat het er geen 365 zijn! dan had men er voor elken dag van het jaar ééne te bepeinzen) gezegden, stellingen of opmerkingen, meest van staatkundigen of staatsburgerlijken inhoud, die door den Heer POSTHUMUS meest allen met eenige kortere of langere, meer of min beduidende aanmerkingen toegestemd of gewijzigd, opgehelderd of uitgebreid worden; eene form van schrijven, die voor de Auteurs misschien gemakkelijker was, dan een doorloopend, wèl zamenhangend, wèl bestudeerd werk zamen te stellen, maar die voor den Lezer juist niet zeer behagelijk is, eene doorloopende lezing onaangenaam en de beoordeeling moeijelijk maakt. — Verder dient de Lezer nog wel te weten, dat dit werkje in het Hoogduitsch reeds in 1806 en 1807 geschreven, en in 1811, een jaar na den dood des Schrijvers, voor het eerst uitgekomen is, en dus nu, na 35 jaren, voor het eerst vertaald wordt, hetwelk, na alles, wat er, in de laatste 60 jaren, in de staatkundige wereld gebeurd, en in de staatkundige denkwijze, door den loop der gebeurtenissen, zoo wel als door de gesteldheid der

Volken en der enkele menschen, veranderd is, een zeer aanmerkelijk verschil maakt, en billijk doet vragen, of dit werkje dan ook nu nog van zoo veel belang is, dat het verdient in onze taal het licht te zien. Men vraagt dit te meer, wanneer men, hetzelve doorloopende, ziet, dat het eene sterke democratische kleur draagt, en zich hier en daar aan dezelfde overdrijvingen en hersenschimmige denkbeelden toegeeft, die velen in de dagen van zoogenaamde *vrijheid, gelijkheid en broederschap* behaagden, (de twee eerste woorden vindt men hier ook nog wel eens vereenigd; het laatste, volgens eene latere editie van dit schoonklinkend opschrift, weggelaten!) maar waarvan volgende ondervinding heeft doen zien, dat men de schaduw voor het ligchaam, woorden voor zaken nam. — Recensent wil hiermede niet zeggen, dat en SEUME en zijn Commentator POSTHUMUS hier en daar geen dingen geschreven hebben, die ook nu nog waar en goed en bruikbaar zijn; maar of het zaak ware, dit werkje, in eenen tijd, als de tegenwoordige is, waarin velen tot allerlei repristinatiën geneigd zijn, te vertalen, te commentariëren en uit te geven, hieraan meent Rec. zeer te moeten twijfelen. — Daarenboven is de wijze van zien, vooral van den oorspronkelijken Schrijver, dikwerf eenzijdig, somber, alles, vooral wanneer het de Grooten der aarde raakt, van de ergste zijde beschouwende; en de wijze van voorstelling heeft niet zelden iets bitters en scherps, dat den Lezer voor den Auteur geenszins inneemt.

De Heer POSTHUMUS, Predikant te *Waaxens* in *Friesland*, (wien Rec. voor het overige de eer niet heeft te kennen) heeft intusschen goedgevonden, dit werkje met zijne aanteekeningen in het licht te doen verschijnen, gelijk hij, een jaar te voren, de *Gedachten* van PASCAL in onze taal met aanmerkingen uitgegeven heeft. Deze zucht nu, om ouden Franschen of Hoogduitschen kost in een' nieuwen Nederlandschen schotel, met veel of weinig peterselie om den rand, op te disschen, wil Rec. niet onbepaald laken: zij kan zelfs in sommige gevallen groote nuttigheid hebben, wanneer het oude iets van blijvende waarde, en ten onregte of bij toeval in vergetelheid geraakt is. 's Mans uitgave van PASCAL's *Gedachten* is dan ook in dit Tijdschrift voor 1841, N°. V, bl. 200—203, met lof aangekondigd; doch daar was hij ook, meent Rec., meer op zijn eigen grondgebied, en sprak over hetgene, waarin hij thuis was; maar of dit hier wel zoo

zeer het geval is, zou eene andere vraag zijn. — Dat het hem aan geen warme vaderlandsliefde ontbreekt, hiervan getuigt zijne *Opdragt aan het Vaderland*, in welke hij op den toon van hooge opgewondenheid den lof der Vaderen uitbazuint, en over de tegenwoordige gebreken, die er, naar zijn inzien, in het staatkundige bestaan, sterk declameert, en wel eens dingen zegt, die aangematigd genoeg zijn, b. v. waar hij beweert, (bl. XVI) dat »de *groote meerderheid* van »de Staten-Generaal te weinig gevoel heeft van hare edele »bestemming, (om) waakzaam te zijn tegen alle inbreuk op »en verkrachting van de grondwettige instellingen des Va»derlands." — Er is eene mode in alles; en zoo hoort men thans dikwijls ook Schrijvers, die vrij wat jonger zijn dan deze, nu eens als juichende, dan een als huilende lofredenaars van onze Vaderen en van den goeden ouden tijd spreken: maar dan wilde Rec. aan die Heeren wel eens vragen, wie zij toch door »onze Vaderen" bedoelen, want voor velen worden de Mannen van 1780, 1787 en 1795 ook al zoo zoetelijk hunne Vaderen. Ook wil hij aan den welverdienden lof van vroegere geslachten geenszins ondankbaar knagen; maar hij kan toch ook niet vergeten, dat zij menschen, feilbare menschen waren, van gelijke bewegingen als wij; niet vergeten, dat het ook toen al geen goud was, wat er blonk; niet vergeten, dat er ook bladen in hunne geschiedboeken zijn, die men er zou willen uitscheuren, omdat zij met bloed en tranen onuitwischbaar geschandvlekt zijn; niet vergeten, dat tijden en omstandigheden, gedeeltelijk met, gedeeltelijk zonder ons toedoen, zoodanig veranderd zijn; dat die Vaderen uit verschillende tijdperken, indien zij opstonden en wijs waren, ons zouden toeroepen: »Kinderen! »als het tij verloopt, moet gij de bakens verzetten." — En wat zal nu, volgens onzen Voorredenaar, het remedie zijn tegen de thans onder ons heerschende staatkundige kwalen? »De regtstreeksche verkiezingen"! (bl. XVII.) De Heer POSTHUMUS heeft waarschijnlijk den tijd niet met kennis beleefd, toen Volksstem, Volks- en Grondvergaderingen, Clubs, Committés, Nationale Conventie, en wat niet al, waarin de burgers van de Bataafsche Republiek de lieve Fransche broeders naäapten, aan de orde van den dag waren, en die Rec., hoe jong mensch toen ook nog, en hoe onbevoegd ook toen, om er over te oordeelen, zoo als het gaat, min of meer konden bekoren, maar die hem herin-

neringen genoeg hebben nagelaten, om hem in rijper' leeftijd te doen nadenken, wat er van die zoogenaamde volksstem en volkskeus en volksregering was, zoodat men er waarlijk niet van zeggen kon: *Vox populi vox Dei!* (de volksstem eene Godsstem!) maar dat zij, hoe schijnbaar fraai ook, niet anders dan op eene oligarchie van demagogen konden uitloopen, en alzoo ook thans niet terug te wenschen zijn. — Doch het is hier de plaats niet, om daarover uit te weiden; en hiermede neemt dus Rec. van dit boeksken afscheidt; want moest zijne aankondiging of beoordeeling bestaan in eene gezette doorlooping en toetsing, al ware het slechts van de voornaamste der 361 stellingen en van de daarbij gevoegde aanmerkingen, dan zou zijn verslag eene uitgebreidheid moeten hebben, voor dit Tijdschrift niet gepast, en ook door den aard van dit werkje niet gevorderd.

Resumé des négotiations qui accompagnerent la révolution des Pays-bas Autrichiens, avec les pieces justificatives; par L. P. J. VAN DE SPIEGEL, membre du corps équestre de la province de Gueldre, sécrétaire de legation de S. M. le Roi des Pays-bas. Amsterdam, chez *J. Muller*. 1841. 8vo. 406 pag. *f* 4-70.

De Heer VAN DE SPIEGEL, de kleinzoon van den Raadpensionaris, geeft in dit werk een belangrijk verslag van de onderhandelingen, die tijdens de omwenteling in de *Oostenrijksche Nederlanden* onder het bestuur van de Keizers JOSEPH II en LEOPOLD plaats hadden. Hij kon hieromtrent vele bijzonderheden en officiéle stukken bekend maken, die in zijn bezit waren, omdat de Raadpensionaris een der medeteekenaars der Conventie van *'s Gravenhage* was.

Het *resumé* zelve is verdeeld in vier Hoofdstukken, waarvan het eerste handelt over den vorm der regering in de *Nederlanden*, de staatkundige en godsdienstige hervormingen, die Keizer JOSEPH II invoerde, en die eenen hevigen tegenstand ontmoetten. Het Seminarium van *Leuven*, de keizerlijke bevelschriften worden in de uitvoering geschorst; er vertrekt eene deputatie uit *België* naar *Weenen*; de gewone subsidiën worden geweigerd; terwijl de zittingen van de

Staten van *Braband* en *Henegouwen* worden opgeheven en de privilegiën dier beide provinciën ingetrokken. Het tweede Hoofdstuk begint met eene schets van de staatkundige gesteldheid van *Europa*. VAN DER NOOT, een der hevigste Belgische patriotten, gaat naar *Londen*, *'s Gravenhage* en *Berlijn*. Eene omwenteling breekt te *Leuven* uit; vele Belgische misnoegden nemen de wijk op het grondgebied van het Gemeenebest der *Vereenigde Nederlanden*. Comité van *Breda*, en openlijke verklaringen des Keizers. De opstand breekt uit. Affaire bij *Crumpipen*. VAN DER MERSCH Generaal der misnoegden. Manifest van het Brabandsche Volk. Inneming van *Gend*. Onderhandelingen, wapenstilstand en inneming van *Brussel*. Unie tusschen *Braband* en *Henegouwen* en traktaat van vereeniging tusschen alle de Belgische Provinciën. In het derde Hoofdstuk zien wij de Belgische agenten te *Berlijn* en te *Londen*; de onderhandelingen tusschen de drie Verbondene Hoven; de Conventie van *Berlijn*, en de dood van JOSEPH II. Brief van zijnen opvolger LEOPOLD aan de *Belgen*. Voorstanders van het geestelijk gezag en de Volksregering in *België*. Plunderingen te *Brussel*. VAN DER MERSCH wordt in hechtenis genomen. Voorstellen van *Engeland* aan de strijdende partijen. De Staten-generaal der *Vereenigde Nederlanden* bieden hunne bemiddeling den Koning van *Hongarijen* (LEOPOLD) aan. *Pruissen* is ook tot de bevrediging werkzaam. Conferentiën te *Reichenbach*; teekening der Preliminairen. Request van het Belgisch Congres aan den Koning van *Pruissen*. Het vierde of laatste Hoofdstuk verhaalt den marsch der Oostenrijksche troepen naar *België*. Het Congres besluit, om hun tegenstand te bieden. VAN EUPEN komt in *'s Gravenhage*. Onderhandelingen van het Congres met de bemiddelende Mogendheden; hetzelve volhardt in zijne weigering. Verklaring van den 31 October en Manifest des Keizers. Het Congres verzoekt een uitstel, doch de Oostenrijksche regering weigert zulks; doet zijne troepen de *Maas* overtrekken en *Brussel* weder innemen. Brief van den Koning van *Pruissen* aan den Keizer. Conventie van *'s Gravenhage*, die een einde maakte aan de Belgische omwenteling van 1790.

Dat is de zakelijke inhoud van dit belangrijk *resumé*, waarbij eene verzameling van officiele stukken is gevoegd, die de waarde van deze bijdrage tot de Geschiedenis van het laatst der 18de Eeuw nog meer verhoogen. Wij zien hier ook het

laatste bedrijf van de staatkundige rol van ons vorig Gemeenebest, en wij kunnen dit werk aan allen, die de Geschiedenis des Vaderlands beoefenen, aanbevelen, om het naast die van KRAIJENHOFF en ROËLL in hunne boekerij te plaatsen.

Uitgewerkte Oplossingen der Rekenkundige Vraagstukken, voorkomende in de Beginselen der Stelkunst van JACOB DE GELDER, *Math. Mag. et Phil. Nat. Doctor, door* J. H. J. PANTEKOEK, *Leeraar voor de Wiskunst aan de Latijnsche scholen te Leeuwarden. Met eene Voorrede van* JACOB DE GELDER, *Hoogleeraar te Leiden. Te Zutphen, bij* W. J. Thieme. 1839. *In gr. 8vo. IV en 155 bl. f* 1-80.

Wij zijn zeker eenigzins laat met de aankondiging van een werkje, dat, zoo het aan deszelfs bestemming beantwoordt, reeds in veler handen is. De tijd, sedert de uitgave verloopen, heeft echter aan de waarde van het boek niets ontnomen, en, zoover wij weten, is het nog niet, zoo als dikwijls het geval is, door anderen verdrongen.

Van tot tot tijd hebben wij eene reeks verzamelingen van vraagstukken, verschillende takken der wiskunst behandelende, aangekondigd; hier wordt ons eene verzameling van uitgewerkte oplossingen van vraagstukken aangeboden, voorkomende in de *Beginselen der Stelkunst* van den Hoogleeraar DE GELDER. Deze vraagstukken behooren tot het gebied der eerste en tweede magtsvergelijkingen, en zijn in het werkje behandeld, zoo als de onderwijzer dit gewoonlijk voor het bord doet, en laten, wat de duidelijkheid aangaat, niets te wenschen over. De Schrijver zal ons gereedelijk toestemmen, dat tot het uitwerken van deze vraagstukken meer tijd en geduld dan wel groote inspanning vereischt wordt. Daarom zullen wij bij de behandeling der oplossingen niet blijven stilstaan, maar liever vragen, of het oplossen van alle de vraagstukken, in een leerboek voorkomende, goed en nuttig is.

Zonder de Voorrede van den Hoogleeraar DE GELDER zouden wij met meer vrijmoedigheid zeggen: eenige enkele uitgewerkte vraagstukken zijn voor den leerling dikwijls onontbeerlijk; terwijl het meerendeel der vraagstukken strekken moet, om de krachten van den leerling te beproeven. De opgave der uitkomsten zonder de uitwerking is aange-

naam, omdat, bij het vergelijken van deze met de verkregene uitkomsten, de verschillen aanleiding geven tot opsporing der gemaakte fouten. Voor den onderwijzer zijn uitgewerkte voorbeelden ook minder van belang; de ondervinding toch leert, dat het opstellen der vraagstukken, ten minste van dezulke, welke hier voorkomen, lastiger is dan de uitwerking zelve. Het gemis van uitgewerkte vraagstukken dringt den leerling, geduriglijk den raad en de voorlichting van den onderwijzer in te roepen, en maakt hem oplettender bij de behandeling der zaken gedurende de lessen.

Het spijt ons, dat wij in het onzekere zijn, voor wie de Heer PANTEKOEK deze uitgewerkte voorstellen in het licht gegeven heeft. Professor DE GELDER zegt in de Voorrede, dat de Schrijver aanspraak verkregen heeft op de erkentenis der *zich zelf leerende jeugdige beoefenaars der wiskunde*, welker aantal jaarlijks toeneemt. Zou de Heer PANTEKOEK voor dezen zich al die moeite getroost hebben? Zoo ja, dan bedanken ook wij den Schrijver voor zijne onbaatzuchtige pogingen ter uitbreiding en algemeene verspreiding eener wetenschap, die de grondslag van alle andere is, en kunnen gerust aan de *zich zelf leerende beoefenaars der wiskunde* een werkje aanbevelen, van hetwelk Prof. DE GELDER zoo veel goeds zegt.

De uitvoering laat, den aard van het werkje in aanmerking nemende, weinig te wenschen over.

Letter- en Geschiedkundige Verzameling van eenige Biographische Bijdragen en Berigten, *door Mr.* JAN WILLEM DE CRANE, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Oud-Professor enz. te Franeker. Te Leeuwarden, bij* W. Eekhoff. 1841. *In gr. 8vo.* 120 *bl. f* 1-30.

Onder dezen titel geeft de achtingwaardige DE CRANE, reeds vroeger door andere geschriften bij de Geschiedkundigen bekend, wederom eenige zijner historische nasporingen. Het boekdeeltje bevat wel gedeeltelijk voorheen medegedeelde, maar nu met bijvoegselen vermeerderde Biographische Bijdragen. Het biedt ons de volgende stukken aan: I. *De Ridder* JACOB WESTERBAEN. II. *Iets over* D. R. KAMPHUYZEN *en zijn Graf.* III. *De Familie* HEMSTERHUIS. IV.

HORATIUS VITRINGA. V. *Loffelijke vermelding van de drie Franeker Burgers*, BAUKE EISMA VAN DER BILDT, HANS RINTS en EISE EISINGA. VI. *De erkende wetenschappelijke verdiensten van* EISE EISINGA *gehuldigd*. 1. *Overdragt van het Huis en Planetarium van* EISE EISINGA *aan het Rijk*. 2. *De Afbeelding van* E. EISINGA *aan de stad Franeker geschonken, door Jonkheer* J. ORBINGA *van Humalda*. 3. *Hulde aan de gedachtenis van* E. EISINGA. 4. *Eene, bij het afsterven van* E. EISINGA *opgewekte, wetenschappelijke herinnering*. VII. BAUKE EISMA VAN DER BILDT. VIII. *Vijftigjarig Feest van den Hoogleeraar* EVERWIJN WASSENBERGH.

Hoezeer wij in verschillende werken over onze Vaderlandsche Letterkundigen en Dichters veel van JACOB WESTERBAEN vinden aangeteekend, was het echter een zeer gelukkig denkbeeld, die verspreide berigten bijeen te zamelen en bij wijze van Redevoering hier eene plaats in te ruimen; te meer, daar vooral die, welke van WESTERBAEN's geboorteplaats en dood gewagen, nog al aanleiding tot verwarring zouden kunnen geven. Wij houden het en ook, na al het hierover aangemerkte, voor, dat SCHELTEMA dwaalt, door te zeggen, dat WESTERBAEN in *Dordrecht* zoude geboren zijn, daar alle Schrijvers er *'s Gravenhage* voor houden. In dezelfde Redevoering vinden wij nog eenige niet onbelangrijke mededeelingen omtrent het geslacht NICOLAÏ, waaruit onze JANUS SECUNDUS gesproten is. Van de verschillende uitgaven van WESTERBAEN's gedichten vinden wij ook hier melding gemaakt; de geleerde Schrijver geeft op bl. 32 eene beschrijving van den druk in 1657 in *'s Gravenhage* bij ANTHONIE en JOHANNES TONGERLOO. Niet alleen is in deze uitgave eene titelplaat, waarop men beneden de afbeelding van *Ockenburg* ziet, maar bij de naauwkeurige opgave des Schrijvers verder van titelplaat en portret, schijnt hem ontgaan te zijn, dat die uitgave nog eene afzonderlijke plaat, door Mr. ADRIAEN MATHAM in koper gesneden, van dit Buitengoed des Dichters bevat, Iste D. bl. 38. Ref. heeft ze in zijne uitgave van 1657. Of zoude in alle exemplaren van dien tijd soms de afbeelding van *Ockenburg* niet voorkomen?

Het stuk over D. R. KAMPHUYZEN en zijn graf is eene zeer belangrijke aanvulling van hetgeen de Schrijver vroeger plaatste in dit Tijdschrift, 1809; No. V, bl. 207, en dient voornamelijk, om KAMPHUYZEN van de daarin genoemde aantijging van den Heer POTTER te ontheffen. Deze namelijk

verhaalt, in zijne Reize door de oude en nieuwe Oostelijke Departementen van het Koningrijk *Holland*, enz. dat het KAMPHUYZEN was, die op een uithangbord voor zijn huis, in de Hoogstraat te *Dokkum*, had laten schilderen een' Bijbel aan de eene en een spel kaarten aan de andere zijde. Zulks, zegt de Heer DE CRANE, is niet met KAMPHUYZEN, maar met zekeren JOHANNES HILARIDES, Conrector der Latijnsche School en Boekverkooper in de Hoogstraat aldaar, geschied; en daar het bovendien bekend is, dat dit in 1695 plaats vond, is het onmogelijk, dat zulks door KAMPHUYZEN zoude gedaan zijn, daar deze reeds in 1627 gestorven was, en het dus bijna 70 jaren na 's mans overlijden heeft plaats gehad.

Over al de lezenswaardige stukken uit te weiden, is ons doel niet. Vonden wij in het stuk *de Familie* HEMSTERHUIS eene menigte berigten omtrent dit geleerd geslacht, deszelfs naam en wapen, niet minder belangrijk is alles, wat hier over EISE EISINGA voorkomt. Het reeds door den Heer SCHELTEMA medegedeelde was zeer welkom; deze hulde aan den verdienstelijken uitvinder en vervaardiger van het beroemde Planetarium te *Franeker* is een waardig offer, aan de kunde van dezen onzen landgenoot toegebragt.

Eene fraaije afbeelding van het wapen van HEMSTERHUIS wordt voor aan het werkje gevonden. Druk en uitvoering zijn net, en de zorg van den *Leeuwarder* Archivarius EEKHOFF waardig.

Ref. betuigt den werkzamen Grijsaard zijnen dank voor hetgeen hij der letterkundige wereld nog in den laten avond zijns levens heeft geleverd; wenschende hem verder lust en krachten toe, om hem, zoo veel doenlijk, nog met andere belangrijke nasporingen en onderzoekingen te verrijken.

Wetboek van Koophandel, met Aanteekeningen van Mrs. C. D. ASSER, W. E. J. BERG, H. H. GODEFROI, J. W. TIJDEMAN *en* J°. DE VRIES, JZ., *Advocaten te Amsterdam. Iste Boek. Te Amsterdam,* bij J. Müller. 1841. *In gr. 8vo. IV en* 128 *bl. f* 2-20.

Ofschoon nog slechts het eerste boek van het Wetboek van Koophandel, verrijkt met de Aanteekeningen van de in het hoofd dezes genoemde Advocaten, ontvangen hebbende, haasten wij ons met de aankondiging, ten einde het bestaan

des werks, of althans het nuttige en zoo wel voor regtsgeleerden als handeldrijvenden belangrijke daarvan des te spoediger bekend te maken. Indien, gelijk te verwachten is, het overige van dat Wetboek met dezelfde zorgvuldigheid behandeld worde, zullen wij een zeer geschikt handboek bekomen. Het plan des werks is aldus, dat men op elk artikel, hetwelk daartoe aanleiding geeft, eene meer of min uitvoerige aanteekening ontvangt, waarin als slotsom het gevoelen van de meerderheid der bedoelde Advocaten wordt opgegeven, tenzij alleen dat een zeer bepaald verschil ten opzigte van gewigtige vragen plaats hebbe, als wanneer van de wederzijdsche gevoelens gewag wordt gemaakt. Bij de mededeeling der Jurisprudentie heeft men niets slechts de regtspraak der onderscheidene tegenwoordig in ons land bestaande Collegiën vermeld, maar ook de strekking dier vonnissen, welke onder de Fransche wetgeving door Hollandsche regters geslagen zijn, voor zoo veel de toen gedane beslissingen op de tegenwoordige wet nog van toepassing zijn. Ons verder oordeel over dit werk zullen wij doen kennen, zoo ras het volledig zal zijn uitgegeven.

Nog iets ter zake van het stelsel van in-, uit- en doorvoer en 's Lands financieel belang dienaangaande; door A. ELINK STERK, JR. *Te 's Gravenhage, bij* A. D. Schinkel. 1841. *In gr. 8vo. 46 bl. f* : -60.

Bijdrage ter regeling van het beheer der Dijk- en Polderbesturen en van de Conflicten van Attributie, door Mr. H. VAN SONSBEECK, *Raadsheer in het Provinciaal Geregtshof van Overijssel. Te Zwolle, bij* W. E. Tjeenk Willink. 1841. *In gr. 8vo. 65 bl. f* : - 90.

De Heer A. ELINK STERK, JR., wiens staathuishoudkundige kennis in het vak der belastingen genoegzaam gebleken was uit zijn werk: *De Belastingen, vooral die van den Handel, in verband beschouwd met het algemeen volksbelang* (*), deelt in het tegenwoordige vlugschrift meer bepaald zijne bezwaren mede tegen het bestaande stelsel van In-, Uit- en

(*) Te *Delft* en te *Amsterdam*, bij B. BRUINS en T. B. GROBBE, 1828.

Doorvoer, als veroorzakende eene groote administrative beslommering, eenen grooten materiëlen last, en een nog grooter zedelijk kwaad; terwijl de inkomst, die er door wordt daargesteld, naauwelijks een vierde bedraagt van hetgeen de inning dier belastingen aan de natie kosten moet. Dit laatste punt vooral wordt door juiste becijfering *bewezen*; inzonderheid betoogt de Schrijver, bl. 28 en vervolgens, het verkeerde der zoogenaamde, uit de wet ter bevordering der belangen van den landbouw, van 29 Dec. 1835, voortvloeijende *bascule*, als slechts eene soort van *agiotage* bevorderende; en hij toont aan, hoe de natie, die gerekend kan worden bij de 300 miljoen jaarlijksche inkomsten te hebben, indien zij daarvan jaarlijks 200 miljoen, behalve voor brood en granen, aan verdere uitgaven verteert, alsdan daarvan 14 miljoen aan regten van in-, uit en doorvoer, mitsgaders ten gevolge der graanwet, betaalt, schoon er slechts *drie miljoen* zuiver van in de schatkist komt. Daar wij toch eene nieuwe wetgeving op het stelsel der belastingen te gemoet zien, hopen wij, dat hetgeen door den Heer STERK, zoo hier als elders, en buitendien door zoo vele anderen, van tijd tot tijd is aangevoerd, wederklank bij de Regering en de Staten-Generaal moge vinden. Men vereenvoudige vooral de administratie. De wijze van heffing is te kostbaar; en juist daarom behoeven wij zoo vele en zulke zware belastingen, dewijl, naar de bestaande wijze van handelen, geene verdere bezuiniging meer mogelijk is. Doch die bezuiniging zal mogelijk worden, wanneer men zoo weinig ambtenaren aanhoudt, als tot inning der belastingen noodig is, maar geene belastingen uitdenkt of de heffing omslagtig maakt, opdat er toch vele ambtenaren zouden kunnen worden bezoldigd.

De Raadsheer VAN HOGENDORP, wiens *Proeve over de zelfstandigheid en onafhankelijkheid der Regterlijke Magt* (*) reeds eenen tweeden druk beleefd heeft, levert in zijne hierboven aangekondigde bijdrage eene meestal afkeurende beoordeeling der *Conceptwet* op de Dijk- en Polderbesturen. Doch de meeste zijner bezwaren zijn weggevallen door den bijval, dien zijne en andere opmerkingen bij de Staten-Generaal, en vervolgens bij de Regering, hebben gevonden. Men vergelijke slechts het wetsontwerp met de wet zelve van 9 Oct. 1841 (*Staatsblad*, No. 42). Alleenlijk kan het aan-

(*) Te *Zwolle*, bij H. A. DOIJER, 1829, 2 Deelen.

gemerkte over de *Conflicten* nu nog in overweging komen. De Schrijver wenscht eenvoudig de intrekking der bekende *Conflictbesluiten*, en wil voorts geen de minste bepaling op dat onderwerp; echter, wil men *Conflicten* behouden; dan natuurlijk verlangt hij eene *wet* op dat onderwerp. Met dien laatsten wensch kan Recensent zich het beste vereenigen, en ook de Regering draagt eene wet daarop voor. Maar wie zal dan de regtmatigheid der opgeworpene Conflicten beoordeelen, en op welke wijze? — Naar ons voorkomt, kan er aan eene beslissing door den Koning, nu de Ministers verantwoordelijk zijn, niet meer worden gedacht: want de Ministers, die de beslissing contrasigneren, zijn zelven aan het hoofd der Uitvoerende Magt, ook de Minister van Justitie. De Uitvoerende Magt zou dus partij en regter te gelijk zijn. Maar de wijze van zamenstelling van den Hoogen Raad; voor wien ook de Ministers te regt moeten staan, maakt het Collegie tot meer dan een louter regtsprekend ligchaam. Het is eene de jurisprudentie vestigende, de competentie regelende en de Grondwet handhavende Autoriteit. Bij opwerping van een Conflict van wege de Administrative Magt, zou ons de Hooge Raad de beste scheidsman tusschen haar en de Hoven en Regtbanken toeschijnen.

Hekuba, Treurspel van EURIPIDES. *Uit het Grieksch vertaald door* W. HECKER. *Te Groningen, bij* P. van Zweden. 1841. *In gr. 8vo.* 51 *bl. f* :-75.

Als men nagaat, hoe niet zonder grond op de *Hekuba* van EURIPIDES is aangemerkt, dat de eenheid van handeling er aan ontbreekt, en er waarlijk twee afzonderlijke onderwerpen in worden voor oogen gesteld, eerst de opoffering van POLYXENA, en daarna de wraakoefening van HEKUBA op POLYMESTOR, niet wegens eenig verraad aan POLYXENA, want dan zou er meer eenheid in het stuk zijn, maar om den moord, aan den hem toevertrouwden POLYDORIS gepleegd; — als men verder in aanmerking neemt, hoe veel stuitends de volvoering van een menschenoffer heeft, daar POLYXENA geenszins, gelijk ANTIGONE bij SOPHOCLES, als eene uit een godsdienstig-zedelijk oogpunt onschuldige, doch tevens, in geregtelijken zin, als overtreedster eener haar bekende verordening waarlijk schuldige, ten dood wordt verwezen, maar

zij integendeel als eene volstrekt schuldelooze; ten zoen der schim van ACHILLES, zonder dat die schim uitdrukkelijk *haren* dood had gevorderd, geslagt wordt; — als men hier nog bijvoegt, hoe het medelijden met HEKUBA eenigermate in afschuw van hare wreedheid verandert, wanneer zij niet slechts den verraderlijken en hebzuchtigen moordenaar van haren zoon POLYDORUS, den Thracischen Koning POLYMESTOR, de oogen laat uitsteken, maar bovendien ook zijne onschuldige zoontjes door hare medeslavinnen laat ombrengen; — als men dat alles zich voor den geest brengt, dan wekt het verwondering, dat de Heer HECKER juist *dit* Treurspel van EURIPIDES verkozen heeft, om het in Nederlandsche dichtmaat aan zoodanige beminnaars der letterkunde, die de Grieksche taal niet magtig zijn, mede te deelen. Want zij, die Grieksch lezen, zullen toch wel genoeg en beter hebben aan het oorspronkelijke, waarbij de jeugdige *literator* dan nog onder anderen kan raadplegen het *Specimen literarium in* EURIPIDIS *Hecubam*, door den Heer J. B. VERWAIJEN. (*Utrecht*, bij J. ALTHEER, 1833.)

Wat nu de dichterlijke overbrenging door den Heer HECKER aangaat, zij is niet zonder verdienste, maar toch dikwerf stroef, hard en duister.

Wie zal bl. 1 in de woorden:

— »den Vorst, die trotsch te moede
»Het Thracisch ruitervolk bevestigt in zijn hoede."

de eenvoudige en duidelijke woorden van EURIPIDES vs. 9 herkennen, ja wie zal het Hollandsch zonder behulp van het Grieksch verstaan: *Φίλιππον λαὸν ἐυθύνων δορί?*

Niet beter is bl. 23: (HEKUBA:)

»Mijn dochter, waar te zien in zulk een zwerm van rampen
»En jamren, die om strijd met nieuwe jamren kampen,
»In wisseling door elkaâr geslingerd, dat mijn hart,
»Aan 't eene leed geklemd, in 't ander leed verwart!

EURIPIDES heeft, vs. 580 en vervolgens:

ὦ θύγατερ, οὐκ οἶδ' εἰς ὅ τι βλέψω κακῶν,
πολλῶν παρόντων· ἢν γὰρ ἅψωμαί τινος,
τόδ' οὐκ ἐᾷ με, παρακαλεῖ δ' ἐκεῖθεν αὖ
λύπη τις ἄλλη διάδοχος κακῶν κακοῖς.

Bl. 8: *Mijn grijze is dood*, voor *mijn grijze gemaal*, is geen geoorloofde *ellipsis*; en staat er *grijze* voor *grijsaard*, dan is het een *Germanismus*. Dat gansche couplet is vol harde en duistere regels. Vrij gelukkig is daarentegen de Rei, bl. 18 en 19 (vs. 441—478 in het oorspronkelijke.) Maar wie kan het onmiddellijk volgende bl. 20 (of vs. 479—482) welgeslaagd noemen? EURIPIDES heeft:

ΤΑΛΘΥΒΙΟΣ.

ποῦ τὴν ἄνασσαν δή ποτ' οὖσαν Ἰλίου
Ἑκάβην ἂν ἐξεύροιμι, Τρῳάδες κόραι;

ΧΟΡΟΣ.

αὕτη πέλας σου, νῶτ' ἔχουσ' ἐπὶ χθονί,
Ταλθύβιε, κεῖται, ξυγκεκλεισμένη πέπλοις.

HECKER vertaalt:

»TALTHYBIUS (*tot den Rei.*)

»Waar vinde ik HEKUBA, die eens uw stad beheerschte,
»Trojaansche *meisjens*?"

(Klinkt dit in onze taal niet te plat voor den treurspeltoon?)

»*De Rei.*

»Zie, daar ligt zij *op 't verweerdste*, (!)
»Nabij u in het stof, gewikkeld in haar kleed."

Als wij ons oordeel zamentrekken, dan valt het in den Heer HECKER goed te keuren, dat hij, tot eigene oefening, van tijd tot tijd, eenig Grieksch Drama in Nederlandsche verzen overgiet; doch als hij soortgelijke voortbrengselen zijner pen aan het ongeleerde, maar toch beschaafde en smaak bezittende publiek in het vervolg wil mededeelen, dan zorge hij vooreerst voor eene gekuischter bewerking, en ten tweede kieze hij zoodanige stukken, die den hedendaagschen lezer voor de Grieksche tragedie gunstiger stemmen kunnen.

Proeve van Javaansche Poëzie, uit het Javaansche Heldendicht de Bràtà-Joedà, of de strijd der Baràthàs; eene Voorlezing; door T. ROORDA, *Hoogleeraar te Amsterdam.*

Te Leeuwarden, bij G. T. N. Suringar. 1841. *In gr. 8vo.* 51 *bl. f* : - 75.

Indien dit boekje ook geene andere verdiensts bezat, het mist althans niet die der nieuwheid van onderwerp. Weinige lezers zullen het wel ter hand nemen, die bijna iets van het Javaansche heldendicht weten, waarover hier gehandeld wordt. Doch ook in andere opzigten wekt dat onderwerp zeer onze belangstelling. Teregt merkt de Hoogleeraar aan, dat *Java*, reeds sedert zoo lange jaren eene bezitting van *Nederland*, nog al te zeer onbekend onder ons is. Eerst in den laatsten tijd heeft men zich op de kennis van het Javaansch beginnen toe te leggen, en daardoor den toegang geopend tot die van de Javaansche literatuur. Zij dagteekent uit eenen tijd van bloei en beschaving, waarvan ook de overblijfselen in stukken van bouw- en beeldhouwkunst nog aanwezig zijn. De literatuur, grootendeels van poëtischen inhoud, draagt de blijken, dat de Javaansche beschaving van Indischen oorsprong is. De twee groote Indische heldendichten, de *Râmâjana* en de *Mahâbhârata*, zijn naar *Java* overgebragt en voor de *Javanen* bewerkt. Het laatstgenoemde is door die bewerking een geheel nationaal dichtstuk geworden, waarvan het tooneel geheel op *Java* is verplaatst. Van dit dichtstuk deelt de Hoogleeraar hier eene proeve mede.

Beschouwen wij het stuk als zoodanig, dan is het zeker zeer gewigtig; maar het laat, onzes inziens, toch nog al veel te wenschen overig. De Hoogleeraar bestemde het tot eene voorlezing, zoo wij wel onderrigt zijn, voor eene gemengde vergadering; en daarvoor schijnt het Rec. zeer weinig geschikt. Het moet voor de hoorders bijna onmogelijk geweest zijn, de vreemd luidende namen der vele hier voorkomende personen te onthouden, en daardoor den zamenhang goed te volgen. De geheele voorstelling, gelijk de Redenaar zelf gevoelde, (bl. 12, 13) heeft ook dikwijls te veel vreemds, dan dat de voorgedragene proeven een gemengd gehoor konden behagen; het kon het dichterlijke en schoone daarvan moeijelijk beoordeelen; met de zaken zelve onbekend, kon het de beschrijving niet naar waarde schatten. Of deze voorlezing bijval gevonden heeft of niet, is aan Rec. geheel onbekend; maar naar dien bijval zou hij het boekje zelve niet willen beoordeelen. Het onderwerp zelve is belangrijk; het Javaan-

sche heldendichtverdient, blijkens deze proeve, nader bekend te worden, en wij bevelen haar daarom aan allen aan, die belang in literarische studie stellen. Voor dezulken is dit kleine boekje een merkwaardig stuk, en zij zullen zich de lezing niet beklagen. Maar Rec. verbeeldt zich toch, dat zij het met hem betreuren zullen, dat de Hoogleeraar ROORDA den vorm eener voorlezing heeft gekozen, en daardoor zich beperkt heeft in datgene, wat hij leveren kon. Wij zouden zoo gaarne meer van den inhoud van het dichtstuk kennen, van den gang van het geheel, opdat wij ons een eenigzins aanschouwelijk beeld van hetzelve mogten kunnen vormen. Daartoe ontbrak het natuurlijk bij eene voorlezing aan de noodige ruimte. Daarin was niet meer te geven, dan eene kleine proeve, en de aanhaling van eenige voorbeelden, die van de dichterlijke waarde der voorstelling moesten getuigen. Doch wij hadden wel gewenscht, dat de Hoogleeraar het gegevene had verrijkt met eene uitvoeriger beschouwing van het geheele stuk, opdat wij in staat wierden gesteld, een eenigzins gegronder oordeel over het geheel te vellen. Misschien voelt de Heer ROORDA zich opgewekt, om ons nog meer en volledigers aangaande dit onderwerp te schenken, waarop ook het woord *Proeve* op den titel ons hoop geeft. Zijne geleerde taalkennis stelt hem daartoe in staat, en aan belangstelling bij het geletterde publiek kan het, dunkt ons, niet ontbreken. Ofschoon ons dus beklagende, dat wij niet meer ontvingen, danken wij hem voor het geschonkene, en geven door die klagt zelve de getuigenis, dat wij zijne proeve met graagte hebben gelezen. — Waarom schrijft zijn Hooggel. *poëzie* in plaats van *poësij*?

Ahasverus op den Grimsel. Een Gedicht van J. J. L. TEN KATE. *Te Dordrecht bij* van Houtrijve en Bredius. 1840. *In gr. 8vo. XIV en 96 bl. f* 2-:

Van alle Legenden is zeker die van den wandelenden Jood de meest bekende, degene, die het levendigst blijft in de geheugenis der menschen. Zij leent zich op onderscheidene wijzen uitstekend tot eene dichterlijke behandeling, en het onderwerp, door den Heer TEN KATE gekozen, heeft dus veel, wat zich aanbeveelt. Hij maakt gebruik van dat gedeelte der overlevering, hetwelk verhaalt, dat AHASVERUS (de naam

van den Joodschen wandelaar) driemalen op den hoogen *Grimsel*, een Alp in *Zwitserland*, zou geweest zijn. Toen hij daar voor de eerste maal kwam, vond hij den Alp als een' vruchtbaren wijnberg; toen hij hem andermaal bezocht, was hij met een dennenwoud begroeid; de derde maal was hij in een' sneeuw- en ijsberg veranderd. TEN KATE voert AHASVERUS in dit gedicht op, als hij voor de derde maal den *Grimsel* bezoekt. Eeuwen zijn er dus verloopen, sedert de Jood zijne omzwerving aanvaardde; en den getuige van al die eeuwen te doen optreden, als hij de plaats wederziet, die zelve zoo vele veranderingen heeft ondergaan, het is inderdaad een poëtisch onderwerp.

Heeft nu de Dichter van dat schoone onderwerp die partij getrokken, welke daarvan te trekken ware? Rec. gelooft dat niet. Hij zal trachten eene korte schets van het geheele dichtstuk te geven. Het vangt aan met een' *proloog*, gelijk de Dichter het noemt, (die het eigenlijke stuk met den naam van *monoloog* bestempelt: waartoe?) een koor van wachtengelen des *Grimsels*, die AHASVERUS zien naderen, hem beklagen, en den lof van den Allerhoogste verkondigen; ten deele schoone verzen; men hoore slechts:

Wat toch waant ge, o stervelingen, wormen van een enklen dag,
Dat uw blik de raadsbesluiten van de Alwijsheid peilen mag?
Wat toch poogt gij in te dringen in Haar ondoorgrondlijk doel,
En de voeten uit te strekken naar Heur hooge Richterstoel?
Schoon Haar gang in uw verblindheid u ook donker schijnen moog,
Daar is niets dan licht en luister voor Haar aldoordringend oog.
Wie zijt gij, die God beoordeelt? — Gij, een handvol stuivende asch!
Hij, de Bron, de Ziel van alles, die voor alles alles was!
Hij, de Heer, de Vorst, de Schepper, 't eenig Groote, 't eenig Goed,
Uit Wiens volheid alles voortkomt, tot Wien alles keeren moet!
De immer Wijze, de immer Ware, de Eer, de Wil, de Macht, de Kracht,
Van Wiens wenk het heden uitgaat, op Wiens blik de toekomst wacht!
Hij, die is en eeuwig zijn zal, schoon ook 't al *in gruislen knall'*,
Hij, die door alle eeuwigheden HOOGSTE LIEFDE wezen zal!

Na dezen voorzang treedt AHASVERUS zelf op, en het eerste deel van den monoloog is grootendeels toegewijd aan een dichterlijk verhaal van hetgene er vóór en na den vloek, die over hem is uitgesproken, met hem gebeurd is. Hij

verhaalt, wat in zijn hart den wrevel had doen ontstaan tegen den CHRISTUS. Hij had eene eenige dochter, om wie alleen hij leefde. Zij stierf; vruchteloos had hij om haar behoud.

Toen wierp ik snikkend
Voor JEZUS mij op 't aanschijn neer,
En bij de Hemelen daarboven
Zwoer ik zijn zending te gelooven
En Hem te aanbidden als den Heer,
Hem als Messias te begroeten,
Te kruipen voor zijn koningsstaf,
Ja, 't stof te kussen van zijn voeten,
Indien Hij slechts uit d' arm van 't graf
Mijn eenig kind mij wedergaf!

De weigering van zijne bede — ziedaar de oorzaak van zijnen haat! Hij viert dien bot, als hij mede instemt in den kreet, die CHRISTUS ten kruise doemt, en Hem, die, onder het vloekhout gebogen en afgemat, eene lafenis vraagt, onverhoord voortjaagt. De vloek zijner wandaad volgt; bewusteloos valt hij neer, en, toen hij weder tot zichzelven kwam, was de duisternis over de aarde gedaald. Hij waggelde naar den tempel, en kwam daar, toen de aardbeving dreunde en het voorhangsel scheurde. Boven het altaar stond een Engel, die hem van daar verjoeg, met de spits van het vlammende zwaard het Kainsteeken op zijn voorhoofd brandde, en hem aan zijn rusteloos leven en aan zijne wanhoop overliet.

In de tweede afdeeling komt de Dichter eigenlijk tot datgene, wat volgens den titel de hoofdzaak is, zijne komst op den *Grimsel*, dien hij voor de derde maal betreedt. Hij begroet hem als een' getrouwen vriend, en stelt zich al spoedig de verschillende gedaanten voor den geest, waarin hij den berg heeft gekend, als wijnberg, begroeid met een dennenbosch, als sneeuw- en ijsberg, en vergelijkt zichzelven bij deze drie onderscheidene toestanden des *Grimsels*; ook hij was eerst een' wijnberg gelijk, toen den *Grimsel* gelijk, die het mastbosch droeg, eindelijk den sneeuwberg gelijk. En aan deze vergelijking, die doormengd is van uitdrukkingen van wanhoop en woede, is van bl. 36 tot 52 toegewijd.

De derde afdeeling, eindelijk, is op nieuw eene vreesc-

lijke klagt van AHASVERUS over zijnen toestand. Het denkbeeld van niet te kunnen sterven, dat is de grondtoon van dit stuk. Hij hoopt soms op het oogenblik, dat de geheele wereld vergaan zal. Dan zal ook hij ter ruste komen. Maar ook die troost vliedt telkens weder. Hij beschrijft, hoe hij nog eenmaal te *Jeruzalem* was geweest, maar hoe hij en daar en overal een vreemdeling is geworden. Wederom keert hij dat tot denkbeeld terug van niet te kunnen sterven, en verhaalt, hoe hij daartoe vruchteloos alles had in het werk gesteld; een onderwerp, voor TEN KATE's dichttrant regt geschikt, gelijk blijken moge uit de volgende aanhaling:

Zie, 'k poogde 't staal me in 't hart te jagen,
Maar 't spatte aan splinters op mijn borst,
Als waar zij uit arduin geslagen,
Of met een muur van erts omschorst!
Ik plofte mij in Cedrons golven,
In Oreds schrikbren afgrond neer,
En dwarrelde, onder schuim bedolven,
Tot op den bodem van het meer.
Maar de oceaan, me een schuilplaats weigerend,
Brak los in huilend golfgeluid,
En braakte, van ontzetting steigerend,
Mij als een andren JONAS uit!
Ik stortte, door de hoop gedreven,
Dat ik mij 't hoofd verplettren kon,
Mij neder van den Libanon:
Maar aadlaars kwamen nederzweven,
En voortgedragen op hun vlerk,
Gleed ik met ongerepte leden
Gelijk een veder naar beneden
Op 't geurenaâmend rozenperk!
Ik leide mij bij 't nest der slangen
En smeekte, dat het wangediert
Mij in heur schubben vast mocht prangen,
Tot de adem mij ontwrongen wierd:
Maar 't was als waren vlijm en tanden
Haar weggebroken uit den muil:
Zij lekten kruipend mij de handen
Of gingen onder *angstgehuil*
En schuiflende in de struiken schuil!
Ik wierp me op 't leger der hyeen

En reet de welpen uit heur armen:
Zij slaakte een hartverscheurend kermen,
  Doch kromp met bangen schrik ineen!
'k Sprong af in d' opgesparden krater
  Van d' uitgebarsten *vuurvolkaan:*
  Maar 'k raakte naauw den bodem aan,
Of onder 't loeiend vlamgeklater
  Wierd ik met Lavagloed en asch
Als of mij '*t diep* niet in dorst *slorpen*,
In duizend vonken uitgeworpen,
  Terwijl geen hair me ontvallen was!

Uitboezemingen van wanhoop, bij de gedachte ook, dat hij welligt zelf toch oorzaak was van zijn onheil,

  Dat wat mij enkel zwakheid scheen,
Een hemeltergend Godbestrijden,
  Een gruwel was, zoo zwart en diep
Als nooit, sints de eerste dag ontstaan was,
  Door alles, wat ooit de Almacht schiep,
Beneden of omhoog begaan was;

dergelijke uitboezemingen besluiten den monoloog, terwijl de Wachtengelen ten slotte andermaal hun lied verheffen, de weigering van den Heer, om de dochter van AHASVERUS op te wekken, regtvaardigen, en hemzelven aansporen, om CHRISTUS in zijn eigen hart te zoeken, opdat hij, Hem gevonden hebbende, vergeving erlange.

Ziedaar den inhoud van dit gedicht; en wie stemt het Rec. daarbij niet gaarne toe, dat er weinig gebruik gemaakt is van datgene, wat de derde komst van AHASVERUS op den *Grimsel* dichterlijks aanbood? Het eenige gebruik, dat daarvan gemaakt is, bepaalt zich tot de vergelijking, die hij maakt tusschen zichzelven en den onderscheiden toestand, waarin hij den berg telkens heeft gevonden. Misschien ware dit in eenige weinige regels met gelukkig gevolg te doen geweest; nu is de vergelijking voor 't minst zeer gezocht; bij voorbeeld:

Gelijk welras
Zich 't mastbosch op uw schedel schudde,
Dat slechts der wilde beerenkudde
  En 't wolfgebroed ter woning was:
  Gelijk de dennen, dicht omschorst,

Uw woeste naaktheid overdekten,
Hun wortlen om u henen strekten,
En vlochten door uw reuzenborst:
Gelijk ze, in spijt van donderkraken,
Van stormgeknal en bliksemvlam,
Onstuimig beefden op hun stam,
En 't hoofd vergramd ten hemel staken,
Ten oorlog schenen op te staan,
Ja, 't waagden, woest omhoog geheven,
Een worstelstrijd op dood en leven,
Met de elementen aan te gaan:
Zoo rees op eens de razernij
Gelijk een furie op in mij:
Zoo hief de wanhoop, zwijmeldronken,
In mij het slangenhoofd omhoog!

Welke punten van vergelijking leveren deze beide dingen op? En die vergelijkingen zijn toch de eenige partij, die de Dichter van de bepaalde keuze zijns onderwerps heeft getrokken. Hoe vele herinneringen had hij AHASVERUS in den mond kunnen leggen, bij het terugzien op de verloopene eeuwen! Hoe rijk in verschillende gewaarwordingen had die herinnering voor hem kunnen zijn; gewaarwordingen in verband met zijnen toestand en den toestand der wereld, vooral ook met betrekking tot CHRISTUS en de uitbreiding van Zijn Rijk op aarde!

De greep, dien de Dichter dus gedaan heeft, komt ons voor alles behalve gelukkig te zijn. Het stuk heeft nu iets zeer eentoonigs gekregen. Dezelfde toon wordt gedurig weder aangeslagen; het zijn onophoudelijke variatiën op hetzelfde thema, waarin de Dichter zich uitgeput heeft in het zoeken van gedurig nieuwe woorden, uitdrukkingen en beelden; maar de lezer voelt zich vermoeid door dat gedurig terugkeerende eenzelvige.

Dat is de groote aanmerking, die Rec. op het geheel heeft. In de bijzondere deelen is hier en daar veel schoons, en Rec. heeft door de aangehaalde proeven daarvan voorbeelden gegeven. Doch ook hier vindt hij vele stof tot aanmerkingen, waarvan hij er eenige zal mededeelen.

Het zwakke deel van de oorspronkelijke Legende is zeker de vloek, dien CHRISTUS verondersteld wordt over den ongelukkige te hebben uitgesproken. Daarin is iets stuitends,

iets geheel strijdigs met het verheven karakter van den Heiland. Wie deze Legende dus dichterlijk wil behandelen, en op het gebeurde wil terugkomen, moet zoo kort mogelijk over den vloek heenloopen; liefst CHRISTUS enkel met eenen blik laten antwoorden, en de straf zelve misschien alleen door eenen hemelbode den misdadige laten aankondigen; ofschoon men daartoe dan toch liever geen Serafijn moest kiezen, zoo als hier bl. 25 geschiedt. TEN KATE heeft hier anders over gedacht; niet tevreden met de verschijning van den Serafijn, legt hij tot tweemalen toe JEZUS den vloek in den mond. Bl. 10:

Gij Joodsche wandlaar, hoor mij spreken!
'k Schenk u mijn smart, mijn droefenis,
De zielsangst, die mijn hart deed breken,
Mijn bloedzweet tot een erfenis!
Mocht eens een ander bij mijn sneven
Aan mijn gewaad de handen slaan,
'k Bied u mijn spons met edik aan!
'k Wil u mijn drukkend kruishout geven!

En bl. 19:

Voorwaar, voorwaar, zoo spreekt de Heere,
Daar zij noch op noch onder de aard,
Waarheen uw matte voet zich keere,
Van nu af rust voor u bewaard!
Ik ga nu henen, om te sneven,
Maar gij zult, immer voortgedreven,
Gelijk een vogel ommezweven,
Die boven 't meir de wieken klept,
En eindloos lijden, eindloos leven,
Tot dat gij mij gevonden hebt!

Het is onbegrijpelijk, dat de Dichter het ongepaste en stuitende hiervan niet heeft gevoeld, en ook hier dat breede en woordenrijke heeft behouden, dat hem zoo dikwijls ontsiert.

Eene tweede zeer algemeene fout in dit dichtstuk is, dat de Dichter zoo dikwijls, waar hij krachtig meent te spreken, tot bombast en Zwanenburgsche klingklang vervalt. Of wat is het anders, als men b. v. bl. 21 leest:

De wolken weenden bloed voor daauw;
De transen dreunden op hun spillen;

of bl. 48:

Mijn denken was een woest vermengelen
Van tijd en plaats — een chaosnacht,
Waarin geen straal verlichting bracht,
Maar afgevallen, hooplooze Engelen
Hun slagwiek klepten.

of bl. 63:

De zon verschrikt, waar ik verschijn,
De ontstelde roos verliest haar geuren,
De lelij rouwt, de vooglen treuren
De stroom verzwart zijn kristallijn,
De lentewind houdt op te *wemelen*,
't Geboomt schijnt rood als bloed te zijn,
En een onmeetlijk wolkgordijn,
Een lijkkleed, overtrekt de hemelen!

Aan dergelijke gezwollenheden is dit dichtstuk rijk; daarin ligt geen wezenlijke kracht, geen verhevenheid van denkbeelden; 't is bombast en onzin, en anders niet.

Over het algemeen is de verbeelding des Dichters te rijk en te levendig. Hij stapelt beelden op beelden, soms goed gekozene, dikwijls gebrekkige, even dikwijls zeer te onpas aangebragte. B. v. bl. 18, als van de stem van JEZUS, waarmede deze het vonnis uitspreekt, gezegd wordt:

En snerpend, als de rave krast,
Die 's nachts op 't bloedig slagveld brast,
Dof, als de zeegolf op de klippen,
Die over 't lijk des zeemans plascht;

Ziedaar twee beelden, die al zeer ongepast bij elkander zijn gebragt, en die elkander als tegenspreken. Bl. 21:

De splijtende aard begon te trillen,
Gelijk een duif in 's haviks klaauw.

De duif, het beeld van zachtheid, onschuld, gebruikt, om eene vergelijking te vinden voor eene verschrikkelijke aardbeving! Zie diezelfde zucht, om beelden te gebruiken, in de vroeger aangehaalde regels, waar zelfs in den vloek, door JEZUS geuit, eene beeldspraak wordt ingevlochten. Zie die

zucht in het opeenstapelen van vergelijkingen, waarbij de Dichter niet gevoeld heeft, dat hij in kracht en beteekenis daalde, in plaats van klom. B. v. bl. 43:

Ik scheen een beeldtnis van arduin,
Omvergerukt bij 't strijdgedaver,
Een rotsklomp op een rots, een zuil
Geknakt door 't woedend stormgehuil,
Een lijk, vergeten door den graver!

Hoe vermindert hier de kracht der figuurlijke taal, als de Dichter van een arduinen beeld, een rotsklomp, een gebroken zuil afdaalt tot een vergeten lijk!

Doch reeds genoeg, om te doen zien, dat dit dichtstuk van TEN KATE aan vele en groote gebreken lijdt. Het is op nieuw een bewijs, hoeveel aanleg de Dichter bezit, maar ook hoeveel gevaar hij loopt, om zich te bederven, en in ondragelijken bombast kracht, in afwijking van eenvoudigheid schoonheid te zoeken. Rec. bejammert het zeer, omdat hij ook hier weder waarlijk schoone stukken heeft gevonden. De Heer TEN KATE kent de Ouden: dat hij zich op hunne studie toelegge; dat hij door hunnen geest zich late bezielen, het weelderige besnoeije, zich toelegge, om wezenlijke kracht in waarheid, en diepte van gedachten niet in woorden en fraai klinkende beelden te zoeken! Doet hij dit niet, zoo gooit hij zichzelven weg; en hij, die hoog kon staan in den rang onzer Dichters, loopt gevaar, om tot het groote aantal van brompoëten af te dalen.

De uitvoering van dit boek is zeer net, en het titelplaatje gelukkig uitgevallen.

Grammaire Allemande, rédigée d'après une nouvelle méthode, à l'usage des Instituts dans notre patrie; par A. VAN DER HOEVEN, Instituteur à Vlaardingen. II Tomes. à Rotterdam, chez *T. J. Wijnhoven Hendriksen*. 1839, 1841. En 12mo. 504 pages. *f* 2-:

De Heer VAN DER HOEVEN heeft deze Hoogduitsche Spraakkunst voor Nederlandsche leerlingen niet in hunne moedertaal, maar in de Fransche opgesteld. Hij meent, dat de ge-

lijkvormigheid van het Hoog- en het Nederduitsch ligtelijk tot verwarring aanleiding kan geven, en daarom het gebruik van het Fransch, waarmede men doorgaans begint, doelmatiger is. Wij zijn het daarin niet met hem eens. Zekerlijk veroorzaakt de schijnbare overeenkomst menige misvatting; vandaar b. v. de eindelooze *Germanismen* in overzettingen uit de zustertaal; maar wij vreezen, dat de leerling, al heeft hij eerst Fransch geleerd, toch hierin nog niet ervaren genoeg zal zijn, om met gemak alles te begrijpen, wat hij tot het aanleeren van het Hoogduitsch noodig heeft te weten. Hij zal de eene taal door de andere leeren, om welligt geene van beide in den grond te verstaan. De Schrijver zal zelf erkennen, dat men tot het gebruiken zijner *Grammaire* even handig met het Fransch moet kunnen omgaan, als met zijne moedertaal. Is dit van leerlingen op scholen te wachten? En *leerlingen op scholen* stelt hij zich voor, (geene volwassenen, die zichzelven oefenen) blijkens hetgeen hij over het niet opgeven der uitspraak zegt. Kan deze methode niet tot eene allerschadelijkste zelfverheffing der jeugd op kennis der Fransche taal leiden? En verschillen de Neder- en Hoogduitsche talen, bij alle oppervlakkige overeenkomst, niet hemelsbreed in spraakkundige eigenschappen, zoodat bij *grammaticale* oefening voor de bedoelde misvattingen niet zooveel gevaar bestaat?

Intusschen, elk heeft zijne wijze van zien, en wij kunnen den Heere VAN DER HOEVEN niet anders dan lof geven over zijnen arbeid, uit *zijn* standpunt beschouwd. Eene opzettelijke beoordeeling van dit schoolboek behoort in dit Tijdschrift minder te huis. Wij vergenoegen ons dus met bloote aankondiging, en merken alleen op, dat het Duitsch niet vrij is van *Hollandismen*. Wij noemen slechts in het *Vorwort* voor het eerste Deeltje bladz. VII, reg. 1, *finde*, voor *halte*; reg. 9, *erweist*, voor *zeigt*; reg. 11, *verfertiget*, voor *bestimmt*; reg. 17, *weil ich etwas Neues als vorzüglich behaupte*, waar *der Vorliebe für Neuigkeiten wegen* Hoogduitscher zou zijn. Deze voorbeelden, van ééne bladzijde genomen, waren gemakkelijk met anderen te vermeerderen. — Wij prijzen deze handleiding voorts gaarne aan.

BOEKBESCHOUWING.

Proeve eener geschiedkundige vergelijking van de godsdienstige eigenaardigheid der Luthersche en Hervormde Kerk, door MAX GOEBEL, *naar het Hoogduitsch, met Aanteekeningen, met eene Voorrede van* C. H. VAN HERWERDEN, *Theol. Doct. en Predikant te Groningen. Aldaar, bij* M. Smit. 1841. *In gr. 8vo. XIV en* 256 *bl. f* 2-40.

Bij de menigte van oppervlakkige geschriften, waarmede het publiek in ons vaderland overstroomd wordt, strekt het Rec. tot een wezenlijk genoegen, ditmaal een werk te kunnen aankondigen, waarin den beschaafden Christelijken lezer vaste en voedzame spijs wordt aangeboden. Het *doel* en de strekking van het werk is op den titel aangekondigd. Het zou ons niet bevreemden, indien ook onder ons de vraag werd gehoord, welke GOEBEL in *Duitschland* van zijne meeste lezers te gemoet zag: »hebben dan beide »Kerkgenootschappen iets bijzonder eigenaardigs?" Wel weten velen te verhalen, dat de Hervormde Kerk van de Luthersche in de leer aangaande het Avondmaal, de Praedestinatie, en in andere bijzonderheden verschilt. Maar welke eigendommelijke zijden het Christelijk leven in beide Kerkgenootschappen aanbiedt, is minder bekend. Ofschoon daarom veel van het hier geschrevene bepaaldelijk op *Duitschland* betrekking heeft, zal niemand echter zich beklagen, het werk grondig te lezen. Wij hopen slechts, dat de eenigzins stroeve stijl van GOEBEL, die door den Vertaler niet geheel kon weggenomen worden, niemand zal terughouden, om van de wel wat harde schors tot de voedzame kern door te dringen. Het beeld van den inwendigen toestand der beide Kerkgenootschappen wordt ons hier niet slechts in het algemeen voor den geest geroepen, maar ook in kleine, minder bekende, bijzonderhe-

den naar het leven afgeteekend. De wijze, waarop dit geschiedt, is vrij onpartijdig en zeer gematigd. Het standpunt des Schrijvers is regt wijsgeerig en Christelijk. Zijne historische methode is door eenen echt pragmatischen en fijn critischen gang gekenmerkt. Hij zelf behoort tot de vereenigde *Evangelische Kerk* in *Duitschland*. En ofschoon hij voor zichzelven tot het *Hervormde* beginsel overhelt, verklaart hij rondborstig: »Ik wenschte een echt »Hervormde en een echt Luthersche te gelijk te zijn, »maar bovenal een echt Christen."

De Schrijver begint met aan te wijzen, dat de verscheidenheid der twee Kerkgenootschappen, waarvan hij spreekt, niet toevallig en allengs ontstaan is, maar noodzakelijk moest geboren worden, uit de *verscheidenheid van grond*, waarop zij zijn ontsproten. Het verschil tusschen het Duitsche en Zwitsersche volkskarakter wordt hier aangestipt, en opzettelijk aangewezen, hoe verschillend de burgerlijke en staatkundige drijfveren en bewegingen waren, die tot de vestiging en uitbreiding der Duitsche en Zwitsersche Kerkhervorming hebben bijgedragen. Niet minder ontstond het verschil door de uiteenloopende *beginselen*, die in beide heerschten. Bij LUTHER praedomineerde het gemoed — bij ZWINGLI het verstand. Bij LUTHER ontsprong het Reformatorisch beginsel uit het *subjective* schuldgevoel — bij ZWINGLI uit meer *objective* redenen buiten hem. De *Saksische* Kerkhervormer zette een *materieel* beginsel op den voorgrond, de regtvaardiging voor God alleen door het geloof; terwijl hij het *formele* beginsel van het gezag der H. S. slechts *negatief* gelden liet. (D. i. LUTHER wilde niet »*alles*, wat *niet* in den Bijbel *begrepen* »was, *verwerpen*, maar alleen wilde hij *niets*, wat in »denzelven *verworpen* werd, *behouden*," zie bl. 55.) Daarom verwierp hij ook sommige boeken des N. V., omdat zij hem *deze* hoofdleer niet schenen voor te dragen. (B. v. den Brief van JACOBUS.) ZWINGLI integendeel, en met hem alle *Zwitsersche* Hervormers, plaatste een *formeel* beginsel vooraan, het beginsel van *het onbepaald gezag der H. S.* Zelfs werd de leer, die in LUTHER'S

materieel beginsel werd uitgedrukt, door hem minder ontwikkeld. Hun verlicht *verstand* boezemde hen afkeer in van de dwalingen der Roomsche Kerk. Hun *zedelijke zin* wekte de zucht in hun hart tot *bevordering van Gods eer*. In één woord, LUTHER kende aan het *Evangelie*, de *Zwitsers* aan den *geheelen Bijbel* het meeste gezag toe.

En dit beginsel (de Schrijver wijst het ons nu verder aan) heeft tevens krachtig gewerkt op den *twist* der twee partijen, werd openlijk *uitgesproken* in beider symbolische schriften, en heeft beslissenden *invloed* gehad op den gang, dien beider Hervormingswerk heeft genomen. Treffend wordt aangewezen, hoe het beginsel van CARLSTADT, door LUTHER bestreden, niets anders dan het Hervormde beginsel van gehechtheid aan den *geheelen* Bijbel was. (Wij hadden hierbij gaarne meer opzettelijk zien aangewezen, dat LUTHER zich minder tegen het *beginsel* van CARLSTADT en der *Zwickauër Profeten* heeft verzet, dan wel tegen de dolzinnige en fanatische *wijze*, waarop hetzelve werd doorgevoerd.) Het wordt ons insgelijks herinnerd, hoe de leer aangaande het gezag der H. S. in de symbolische boeken der Luthersche Kerk oneindig minder wordt gehandhaafd, dan in die der Hervormde Kerk. Van dit verschil in *beginsel* kwam het, dat de Luthersche kerk de apocryphe boeken des O. V. hooger achtte, dan de Hervormde, bij stipte gehechtheid aan het formele *Bijbelbeginsel*, doen kan. Vandaar, dat vooral in de *Hervormde* Kerk zich het sterkste wantrouwen tegen de Critiek des O. en N. V. openbaarde, en de strijd zelfs over de oudheid en ingeving der vocaalpunten van den Hebreeuwschen tekst des O. V. met vinnigheid werd gevoerd; (»een strijd," zegt GOEBEL, »in *Engeland* nog altijd van het hoogste »belang geacht." Is er meer noodig, om den achterlijken toestand der wetenschappelijke Theologie in *Engeland* te kenteekenen?) Vandaar, dat ook de symbolische schriften bij de Hervormden *minder* hoog staan aangeschreven, dan bij die Lutherschen. Natuurlijk spreekt de Schrijver hier slechts van het beginsel der Hervormde Kerk, niet van deszelfs inconsequente overdrijving door eenige heethoofden

onzer dagen. Nog wordt het uit dit meer uitsluitend *Evangelisch* standpunt der Lutherschen, in tegenoverstelling van het *geheel Bijbelsche* der Hervormden, afgeleid, dat de eersten veel meer dan de laatsten uit de Roomsche Kerk overnamen of behielden, mits het slechts niet dadelijk strijdig was met de H. S. Om dezelfde reden was ook de Luthersche Kerk vrij wat toegeeflijker aangaande de *traditie* dan de *Hervormde*, die geheel tot de Apostolische eenvoudigheid wenschte terug te keeren; en, terwijl LUTHER meer *verdedigenderwijze* te werk ging, verzette de Hervormde belijdenis zich meer *dadelijk*, ja *gewelddadig*, tegen de Roomsche dwaalleer. De Luthersche Kerk integendeel wilde, na den treurigen Sacramentsstrijd, nog liever tot de Roomsche dan tot de Hervormde Godsdienst pogingen van toenadering beproeven. Daar eindelijk de Hervormden meer den geheelen Bijbel, als nieuwe wet en zuivere zedeleer opgevat, ten grondslag leiden, kreeg de Zwitsersche Hervorming eene meer dadelijke *zedelijke* rigting dan de Luthersche. Vandaar onder anderen het groote werk der zedelijke verbetering, te *Genève* door CALVIJN en FAREL aangevangen; een werk intusschen, dat, dunkt ons, door den Schrijver hier wel wat hoog wordt aangeslagen: welke waarborgen kan men toch voor de echtheid van zulke *zedelijke bekeeringen* hebben? en wordt alzoo niet onwillekeurig voedsel gegeven aan die *Methodistisch-ascetische* levensrigting, die zelfs nu nog in *Engeland* door de beste Moralisten wordt aangeprezen, en in vele der grootste mannen, zelfs een' WILBERFORCE, kenbaar is? Ons komt het voor, dat LUTHER's blik in den aard van wet en Evangelie vrij wat dieper en vrijer tevens was. Hij wilde van binnen naar buiten, niet van buiten uit naar binnen hervormen. Doch deze partijdigheid tegen het Evangelisch-Luthersche beginsel straalt op meer plaatsen van dit boek door. (Men vergelijke b. v. het beweerde, bl. 217: »LUTHER wilde zijne eigenaardige levensleiding, waarbij hij door de wet tot het Evangelie gebragt »was, tot een' *algemeenen* levensregel maken"!?)

In een nieuw gedeelte van zijn werk gaat de Schrijver

voort, om beide Kerkgenootschappen te vergelijken, naar derzelver *uitwendige verschijning*, *inwendig levensbeginsel*, (zoo noemen wij de zaak liever, dan *levenssap*) *geschiedkundige ontwikkeling* en *onderlinge betrekking*. Wij mogen niet meer van alle deze bijzonderheden mededeelen, opdat niemand, meenende hier een volledig uittreksel te vinden, zich daardoor van het lezen des werks zelv' zou ontslagen rekenen. Het bovenstaande zal daartoe, hopen wij, velen hebben uitgelokt. En wij voegen er gaarne de verzekering bij, dat dit *tweede* hoofdgedeelte het misschien van het eerste nog in belangrijkheid en rijkdom wint. Tot het geven van eene proeve; om ons hoogst gunstig oordeel over dit boek te staven, achten wij hetzelve minder geschikt. Deszelfs gebruik zou misschien bevorderd zijn, indien de Vertaler het of in hoofdstukken gesplitst, of althans eene zakelijke inhoudsopgave er bijgevoegd had. Om het werk overigens wèl te beoordeelen, vergete men niet, dat het hier gezegde voornamelijk op *Duitschland* betrekking heeft. Voorts, dat noodzakelijk de geest van beide Kerkgenootschappen *in het algemeen* moest worden beschouwd, zoodat derhalve *plaatselijke* uitzonderingen of wijzigingen van het gezegde moeijelijk in aanmerking konden komen. Vervolgens, dat de Schrijver dikwijls meer in het oog heeft, en moest hebben, waartoe een der beide Kerkgenootschappen, volgens zijne *beginselen*, overhelde, dan wat het bij eene vaak afwijkende *toepassing* dier beginselen hier en daar geworden is. Eindelijk, dat alle vergelijkingen slechts in een zeker derde doorgaan, en dat dus de tegenstelling nooit absoluut, maar altijd relatief is op te vatten. Zoo men dit uit het oog verloor, zou b. v., wat bl. 193 en 211 wordt gezegd, als *onwaar* moeten worden verworpen, ten minste wat het grootste en beste gedeelte der Hervormde Kerk in ons Vaderland betreft. — Doch genoeg. Wij prijzen het werk in volle ruimte aan. Deszelfs lezing zal in *Duitschland* bij de welgezinde leden van beide Kerkgenootschappen den wensch hebben doen oprijzen, uitgedrukt aan het slot van dit boek, »dat God »in beide Kerkgenootschappen den geest eener innige liefde

»doe bloeijen, en toenemen, opdat zij eindelijk eens tot »wederzijdsche broederlijke vereeniging mogen komen." En voor *ons* Vaderland verspreide het licht over menig teeken der tijden in onze dagen, en verwerve toestemming aan het woord des Vertalers: »Bij de vele Protestantsche »Kerkgenootschappen in *Nederland* bestaat eene eenheid, »die de ware is, en, onverschillig ten aanzien van uit-»wendige vormen, alleen wordt daargesteld door den band »der liefde. Moge deze eenheid ook door dit werkje aan-»gekweekt worden!" Is het ons vergund, ten slotte nog onze meening te zeggen over den strijd der beginselen, in dit werk verhaald, dan komt het ons voor, dat in de *vereeniging* van beide, d. i. in de zucht om *het Evangelie in den Bijbel* te vinden, te gelooven en te waarderen, het ware heil voor de Protestantsche Kerk gelegen is.

Bedenkingen ten aanzien van het bij de laatste Synodale Vergadering uitgebragt, en door de Synode overgenomen Rapport en daarop gegrond Besluit, ter zake van het Adres van Ds. B. MOORREES *c. s., strekkende ter handhaving van de Leer der Hervormden, door* J. J. LE ROY, *Predikant te Oude Tonge. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Thierry en Mensing. 1841. *In gr. 8vo.* 30 *bl. f* :-30.

Het hooge aanbelang van het behoud en herstel der zuivere Hervormde Kerk op de grondslagen van hare oorspronkelijke belijdenis en Kerkinrigting, door en bij dezelfden. 1841. *In gr. 8vo.* 16 *bl. f* :-20.

Een woord over het Onderteekeningsformulier en over den tegenwoordigen toestand der Nederlandsche Hervormde Kerk. Te Rotterdam, bij A. Wijnands. 1841. *In gr. 8vo.* 14 *bl. f* :-20.

Deze drie stukjes voegen wij zamen, omdat zij tot hetzelfde onderwerp betrekking hebben, hoewel N°. 3 een

geheel anderen en naar ons gevoel beteren geest ademt, dan No. 1 en 2, die eigenlijk één geheel uitmaken, en dus niet afzonderlijk behoeven beschouwd te worden. Wilde Recensent nu op de bedenkingen van den Heer LE ROY zijne tegenbedenkingen even breedvoerig voordragen, dan zou hij er ligtelijk eenige bladzijden mede kunnen vullen; doch waartoe al dat geschrijf en tegengeschrijf? waartoe het herhalen van het ook in dit Tijdschrift, naar aanleiding van zulke schriftjes van den tijd, die aldra in de verdiende vergetelheid zinken, dikwijls gezegde? Na het laatstelijk nog, bij de beoordeeling van het beruchte *Adres van Ds.* MOORREES *c. s.*, in de *Vaderl. Letteroef.* voor 1841, No. VII, bl. 273—280, breed genoeg voorgestelde, zal Rec. thans kort zijn.

Dat LE ROY beter Advocaat voor zijne zaak is, dan MOORREES, deze eer willen wij hem gaarne geven, en dit kan men ook van 's Mans overigens bekende bekwaamheid niet anders verwachten; maar met dit al kunnen wij hem zijn pleit even min gewonnen geven. — Wat zijne bedoeling is, en waar hij dus eindelijk heen wil, blijkt duidelijk genoeg uit den titel van zijn tweede stukje, terugkeeren van de Nederlandsche Hervormde Kerk tot al het oude, gelijk hij dan ook in het eerste gedeelte van het eerste een dapper *laudator temporis acti* is; ja die oude Kerkinrigting is, volgens bl. 29 en 30, »naar de instellingen van »CHRISTUS," en »tot die eenvoudige voorschriften van »Gods Woord moet het Bestuur teruggebragt worden": doch dit nu zetten wij hem te bewijzen, want nooit, zoo verre wij weten, heeft JEZUS eene vaste form van bestuur zijner Kerk voorgeschreven, maar dit in eene Godsdienst, die voor alle tijden, landen en volken bestemd was, wijselijk aan den tijd en aan de wijsheid en liefde, waarmede Hij zijne aanhangers bezielen wilde, overgelaten. — »Van »eene Synode weet Gods Woord niets," zegt LE ROY, bl. 27; maar weet het dan iets van Provinciale Synoden, van Commissarissen politiek, die daarop dikwijls eenen hoogen toon voerden, van *Deputati Synodi*, en *Deputati Classis*, van Classen, en daarin van Ringen en Locaten,

van *majorennes* en *minorennes*, en hoe alle die oude inrigtingen meer heetten? — Wat wijders de invoering eener nieuwe organisatie van het Bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk, in den jare 1816, aangaat, welke LE ROY, bl. 10, 11, aan woelzieke geesten en aan de ingenomenheid van onzen toenmaligen Koning met eene andere wijze van Kerkbestuur toeschrijft; hieromtrent meent Rec., dat de getrouwe geschiedenis van die dagen ons tot een geheel ander resultaat brengt. Was namelijk met 1795 de Kerk van den Staat gescheiden, en dus het Hervormde Kerkgenootschap geen heerschende Kerk meer gebleven; bij het allengs bedaren der partijwoede, en het verstandig wijzigen der staatkundige denkbeelden, wenschte men dien band tusschen Kerk en Staat wel niet meer op den vorigen voet, maar naar den geest des tijds gewijzigd eenigzins te herstellen; en hierdoor ontstond reeds onder Koning LODEWIJK het plan tot eene nieuwe kerkelijke organisatie: in 1808 werden de laatste Provinciale Synoden gehouden, door welke eene permanente Commissie, elk in den haren, voor de loopende zaken moest benoemd worden, tot tijd en wijle, dat dezelve gezamenlijk door een algemeen kerkelijk Bestuur zouden worden vervangen. Hiertoe werd, in 1809, eene consulerende Kerkelijke Commissie benoemd, waarin Mannen, als Prof. TE WATER, de Predikanten HOOG, DELPRAT en anderen; en Politieken, als BOTH HENDRIKSEN en dergelijken, die voorzeker geen woelzieke geesten waren, zitting hadden, en door welke een ontwerp gemaakt werd, dat met de tegenwoordige kerkelijke inrigting in vele opzigten overeen-, maar door de vervolgens veranderde politieke omstandigheden onzes Vaderlands niet tot stand kwam. De ontwerping dus en de vaststelling der kerkelijke organisatie van 1816, die wederom de vrucht des arbeids van eene nieuwe consulerende Kerkelijke Commissie was, waarvan insgelijks de voortreffelijkste Mannen, zoo als DONKER CURTIUS, KRIEGER, BROES, FRANSEN VAN ECK en anderen, Leden waren, was een uitvloeisel en vervolg van die van 1809, en werd

op die geschikte wijze, welke uit den aard der toenmalige omstandigheden voortvloeide, tot stand gebragt.

Wat eindelijk het zoogenaamde herstel der Hervormde Kerk op de grondslagen van hare oorspronkelijke belijdenis aangaat, waarvan N°. 2 bijzonder spreekt; meent Rec. zich kortheidshalve gerust te mogen beroepen op het schoone Rapport en Praeadvies der Commissie, in welker handen de Synodale Vergadering van 1841 het beruchte *Adres van* MOORREES *c. s.* gesteld had, daar het eindbesluit der Synode zelfs door de nieuwspapieren bekend gemaakt, het geheele stuk zelf aan alle Predikanten en Kerkeraden toegezonden, en er dus alle noodige publiciteit aan gegeven is. — En wil men nu hierbij nog bijzonder acht geven op het betwiste formulier van onderteekening der Candidaten van de H. Dienst, dan twijfelt Rec. zeer, of men verder komen zoude met de omslagtige verklaring, die LE ROY, N°. 1, bl. 19, 20, wil gegeven hebben, namelijk »dat »men de leer, in de Formulieren van Eenigheid begre»pen, als overeenkomstig met Gods Woord ten aanzien van »*dat alles* aannam, hetwelk — en uit den geheelen zamen»hang dier Formulieren, en uit het gewigt van het daarin »voorkomende, door opzettelijke bestrijding der daartegen»overgestelde dwalingen, gehecht, en uit de doorgaande, »vooral de oudste geschiedenis der Gereformeerde Kerk — »duidelijk bleek, en kon worden aangewezen, in en vol»gens die Formulieren, voor het wezen en de hoofdzaak »der Hervormde Leer steeds gehouden te zijn." Waarlijk, dan mogt men nog wel een Formulier van Eenigheid hebben, dat de *quintessence* uit de andere trok, en dit dan als het *extract* van kerkelijke regtzinnigheid aan de Candidanden gaf, om getrouw en in ééne *dosis* in te nemen! — Maar in allen ernst, indien men aan de grondbeginselen van het Protestantisme getrouw blijven, en tevens geen stilstand, maar vooruitgang en volmaking der Christenheid bevorderen; indien men den geest des tijds niet dwingen, maar verstandig leiden; indien men van de aankomende verkondigers van het tot vrijheid en zelfstandigheid opleidend Evangelie geen huichelaars of blinde napraters van

verjaarde en gebrekkig bevondene meeningen maken, en tevens nog aan twee oude bekentenisschriften der 16de Eeuw (niet aan zekere Leerregels van de 17de, die niet overal aangenomen zijn; niet aan Liturgie-formulieren, die zelfs N°. 3 er nog eenigzins toe betrekt, maar die er nooit toe behoord hebben) eene zekere schatting van hulde toebrengen wil; dan weet Rec. waarlijk niet, hoe men, overeenkomstig den geest des tijds, zich beter zou kunnen uitdrukken, dan in het ten onregte aangerande onderteekeningsformulier geschied is, hetwelk dan ook door den schrijver van N°. 3 te regt in bescherming genomen, en met zulke verdere opmerkingen over den tegenwoordigen toestand der Nederlandsche Hervormde Kerk ondersteund wordt, dat wij dit stukje gerust ter lezing durven aanprijzen, maar voor het overige van harte wenschen, dat wij op de aankondiging of beoordeeling van alle zoodanige voor- en tegenschriften der kerkelijke regtzinnigheid niet zullen behoeven terug te komen.

Stemmen uit de Roomsche Kerk over den Bijbel. Te Utrecht, bij J. G. van Terveen en Zoon. 1841. *In* 12*mo*. 28 *bl.* *f* :-25.

Dit stukje is grootendeels getrokken uit schriften van VON ESS, RHEINWALD en MALAN, ter aanwijzing, dat, volgens getuigenis van vroegere Kerkvaders, alsmede van latere geachte Schrijvers in de Roomsch-Katholieke Kerk, het Bijbellezen den leeken zeer wel geoorloofd, ja als eene zeer nuttige zaak aan te prijzen is: hiertoe voert het verscheidene treffende plaatsen aan, waardoor dit buiten allen twijfel gesteld wordt. — Moge dit stukje in de regte handen komen en zijn doel bij velen bereiken! — Waartoe intusschen, bij zulk een oogmerk, in eene aanteekening bijna vier bladzijden gevuld worden met een verhaal van aanstootelijke tooneelvertooningen, waardoor, verleden jaar, te *Grenoble*, Bijbelsche geschiedenissen werden voor-

gesteld, maar hetwelk met het Bijbellezen niets gemeen heeft, betuigt Referent niet te begrijpen.

Woorden uit den Bijbel voor elken dag van het jaar 1842. *Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek, Jr. *In kl. form. f* :-20.

Kondigden wij den eersten jaargang van het boekje: *Woorden uit den Bijbel*, met genoegen aan, (*Vaderl. Lett.* 1841. N°. III, bl. 136) de tweede jaargang wordt nu door den Eerw. AMSHOFF, als verzamelaar dezer *Woorden*, het Publiek aangeboden. Wij vinden de Bijbelplaatsen ook nu, over het algemeen, welgekozen; de tekst, *Hebr.* VII: 22, (Jan. 21) komt ons minder geschikt voor: die woorden staan toch geheel in verband met het voorgaande, en worden nu hier zonder zamenhang aangetroffen. Wij ontmoeten denzelfden tekst nog eens, (Mei 27) waar die woorden, zonderling genoeg, op *Job* XXXIV: 3 (Mei 26) volgen, en voorzeker den Lezer, die, met eenig gevoel en nadenken, achtereenvolgens deze Bijbelplaatsen leest, (hoe ook iedere tekst voor elken dag op zichzelv' staan moge) vreemd zullen doen opzien. Ook *Gal.* VI: 15 wordt op Julij 21 en October 7 gelezen; de eerste maal is er vs. 16 bijgevoegd. Wij moeten herhalen, wat wij reeds aanmerkten: »Wat behoeven gelijkluidende plaatsen opgegeven te worden? er is overvloedige rijkdom. Voor de Bijbelwoorden is nu een kalender, met andere aanwijzingen, geplaatst, die voor de gebruikers van het boekje, bij deszelfs nuttigheid, ook eenig gemak kan opleveren.

Het is ook onze wensch, dien de verzamelaar uitdrukt: »Gaat gij henen, woorden des Levens! brengt met het »nieuwe jaar eenen nieuwen zegen, vermeerdert met el- »ken dag de genade van God en Christus tot heil van »duizenden!"

Leerrijke beschouwing van de merkwaardige bijzonderheden, welke op den moord, in 1840 *te Hoedekenskerke gepleegd, betrekking hebben, door Dr.* E. B. SWALUË, *Predikant te Goes. Te Goes, bij* F. Kleeuwens en Zoon. 1841. *In gr.* 8*vo.* 132 *bl. f* :-90.

De geschiedenis van eenen moord, aan twee oude lieden gepleegd, met daarop gevolgden en uit oogenblikkelijk gebrek ontstanen diefstal, met de daaruit voortgevloeide gevolgen, is in dit welgeschreven stukje onder vier rubrieken verhaald, die getiteld zijn: *de vermoorden, de vermoedens, de ontdekking, de moordenaar.* Dit verhaal is vergezeld van zoodanige gepaste mensch- en zedekundige aanmerkingen, die het met regt eene *leerrijke beschouwing* doen noemen. Het is daarom ook moeijelijk, een uittreksel of overzigt van hetzelve te geven: om het regt te verstaan, te waarderen, en er nut uit te trekken, moet het in zijn geheel met opmerkzaamheid gelezen worden; en hiertoe durft Referent, hoewel in het minst geen liefhebber van zulke lectuur, het gerust aanbevelen. Jammer dus, dat de Heer SWALUË den misdadiger, als behoorende tot het Roomsch-Katholiek Kerkgenootschap, niet onder zijne behandeling gehad heeft. Maar hij heeft nogtans eenmaal een niet onbelangrijk gesprek, hier medegedeeld, met hem gehouden, en is alzoo nog eenigzins beter in staat geweest, om over deszelfs gesteldheid, bij het te gemoet zien van den dood, te oordeelen. — Moge het gezegend zijn, om dezen en genen, die staat, te doen toezien, dat hij niet valle; maar ook, gelijk de Schrijver hiertoe wenken genoeg geeft, om over misdadigers, ziel- en zedekundig beschouwd, bij al het verfoeijen van de misdaad zelve, een behoedzaam en menschlievend oordeel te doen vellen!

Operative Geneeswijze van het Scheelzien; medegedeeld door SEDILLOT *van het Clinisch Militair Hospitaal*

Val-de-Grâce te Parijs; vrij vertaald door P. F. VAN DURA, *Heelmeester te Dordrecht. Aldaar, bij* H. Pennock. 1841. *In gr. 8vo.* 46 *bl. f* 1-20.

De peesdoorsnijding trekt thans de aandacht der Heelkundigen in hooge mate tot zich. Er zijn bijna geene wanstaltigheden, afhankelijk van eene veranderde of gewijzigde rigting van pees of spier, tegen welke de pees- of spierdoorklieving niet wordt beproefd; en zulks niet omtrent enkele pezen en bij opvolging, wanneer meerdere lijden, maar dikwijls van verscheidene en gelijktijdig.

GUERIN heeft ons medegedeeld, dat hij bij een jong mensch tweeënveertig spieren, pezen en banden doorgesneden heeft! (*Neue Notizen von* FRORIEP, 1840, N°. 322.) De uitslag dezer kunstbewerking scheen gunstig, ofschoon de geheele uitkomst niet vermeld werd; iets, hetwelk tegenwoordig meer gebeurt, bij de groote haast, die men maakt, om gedane waarnemingen mede te deelen en de eer der eerste vinding of in praktijk brenging niet te verbeuren. De tijden zijn veel veranderd sedert HARVEY! Tot het verrigten der gezegde doorsneden werd een uur vereischt, en moesten er achtentwintig wonden gemaakt worden!

De toepassing dezer kunstbewerking op het *scheelzien* in het bijzonder is als 't ware een onderwerp van den dag geworden.

Niet alleen de wetenschappelijke tijdschriften vermelden het getal der hier en daar, van tijd tot tijd, met gunstig en ook ongunstig gevolg verrigte kunstbewerkingen; men vindt ook in de Couranten Advertentiën van met goed gevolg te werk gestelde operatiën bij scheelzienden, de strekking hebbende, om hem, die hen van dezen misstand en somwijlen nog daarenboven kosteloos bevrijd heeft, te bedanken, en den persoon zoo wel, als de kunstbewerking zelve, anderen aan te bevelen. Dergelijke Advertentiën hebben zelfs bij ons reeds aanleiding gegeven tot wederlegging van den dadelijk aangekondigden goeden uitslag, of tot hatelijken pennestrijd. Men zoude, oppervlakkig

beschouwd, zich verbeelden, dat de tijd gekomen ware, in welken niemand meer behoeft wanstaltig te blijven, indien zijne leden slechts niet te zeer vergroeid zijn; — de tijd, waarin men slechts door eigen verzuim blijft scheelzien en uit enkele grilligheid blijft stamelen en stotteren! Het is slechts te hopen, dat, met de nieuwigheden van den dag, dit anders belangrijk onderwerp niet al te zeer zal opgevijzeld worden, om later onverdiend te dalen of wederom geheel der vergetelheid overgegeven te worden. Groot gevaar loopt dit echter, wanneer zulk eene geneeswijze of kunstbewerking door iedereen, met of zonder behoorlijke kennis, zonder de noodige ondervinding, of de vereischte gave der onderscheiding, *sans rime et sans raison*, op elk voorkomend gebrek aanstonds wordt toegepast. Wij wenschen, dat uit de menigte der waarnemingen, op welke bijna geen oog meer te houden is, de nuttigheid dezer kunstbewerking *in sommige gevallen* overtuigend blijken en zij daardoor gevestigd in praktijk blijven zal. Mogen zij, die meenen maar alles dadelijk te kunnen ondernemen, overtuigd worden van een gezegde van RUST: *Nicht alles will curirt seyn!* Hetzelfde geldt ook van het opereren. En hetgeen de *meester* door ondervinding durft ondernemen, gelukt niet altijd den *leerling*, die bij gebrek aan ondervinding des te roekeloozer is, maar niet zelden in het lot van FAËTON deelt.

Wie eighenwijs den raet van veelen wil verkloecken,
Moet op zijn zelfsgevaer gevoelen hoe 't beslaet.

Men kan thans zelden een heelkundig tijdschrift, zoowel der buiten- als inlandsche, openslaan, of men ontmoet er de eene of andere mededeeling omtrent deze kunstbewerking. Er bestaat dus geen twijfel meer, of *het scheelzien kan genezen worden.* Het aanzienlijk getal van gelukkige uitkomsten heeft zulk eene uitspraak reeds bevestigd. In het *Nederlandsch Lancet* kan men van tijd tot tijd de optelling ook der in ons land verrigte kunstbewerkingen lezen. Het is eene andere vraag: slaagt men *steeds* in de genezing van het scheelzien naar wensch? Geen

verstandig Geneeskundige zal deze vraag onvoorwaardelijk beantwoorden. Intusschen heeft men er over gesproken, alsof deze kunstbewerking bijna zonder uitsluiting *moest* gelukken. Ongelukkig die van zulke gevoelens zijn en daardoor anderen in dezen waan brengen! De teleurstelling, daaruit voortvloeijende, werkt daarenboven nadeelig terug op kunst en kunstoefenaren. Dat deze aanmerking niet overbodig is, bevestigen wij liefst door uit een geacht geneeskundig tijdschrift (*) het navolgende over te nemen:

»De beroemde *Berlijnsche* Hoogleeraar DIEFFENBACH," zoo schrijft men uit *Weenen*, »heeft ons gedurende de afgeloopene vacantie met zijne tegenwoordigheid vereerd. Terwijl hij eenige weken te *Weenen* vertoefde, heeft hij, onder meer andere kunstbewerkingen, ook eenige *Myotomiën* verrigt, om het scheelzien te verhelpen. Hoewel sommigen van onze Artsen zich niet konden vereenigen met de wijze, op welke de Heer DIEFFENBACH alhier werkzaam was, omdat zij de Heelkunst hooger schatten dan een der gewone takken van *Industrie*, en DIEFFENBACH in zeker opzigt herinnerde aan de rondreizende Oog-, Breuk- en Tandmeesters, lijdt het evenwel geen twijfel, dat zijne wijze van opereren omtrent *sommige soorten van scheelzien* eene belangrijke aanwinst voor de kunst mag genoemd worden. Met leedwezen hebben wij echter opgemerkt, dat de Heer DIEFFENBACH het scheelzien, *strabismus*, slechts uit een *werktuigelijk* oogpunt beschouwt en het *dynamische* van dit gebrek nagenoeg niet in aanmerking neemt. Hij schijnt aan de oorzaken, wijzigingen en zamenstellingen van dit gebrek weinig aandacht te schenken, waardoor zij, die slechts aan het oppervlakkige blijven hangen, in het dwaalbegrip versterkt worden, dat in de doorsnijding der spier het onfeilbare middel ter genezing gevonden is. Wij hopen, dat deze met zoo veel onderscheiding ontvangen Heelkundige dit onderwerp ook uit een wetenschappelijk oogpunt behandelen zal. Door zijne

(*) *Med. Jahrb. des Oesterreichischen Staates*, B. XXII, St. IV, S. 665.

ruime ondervinding is hij in de gelegenheid, ons eenige ophelderingen te geven omtrent de *Nosologie* en *Therapie* van het *scheelzien*, dat zulks wel behoeft. Hij wijze ons dan ook aan, wanneer de *Myotomie* met goed gevolg kan ondernomen worden, en wanneer zij doelloos zou wezen; en zelfs in sommige gevallen nadeelig voor het gezigt kan worden. Op deze wijze zal hij als menschenvriend de waardigheid der Hoogeschool, tot welke hij behoort, ophouden, en de nadeelige gevolgen trachten te voorkomen, die steeds uit de eenzijdige wijze van zien van een ondernemend man voortvloeijen. Want er waren en er blijven steeds kunstgenooten, die het nieuwe met bewondering aanstaren en blindelings navolgen, maar die wegen noch beoordeelen, en dien ten gevolge, in stede van *nut* te doen, *nadeel* berokkenen."

Dusverre het in voornoemde Jaarboeken medegedeelde.

Aan deze bondige redenering sluit zich ook zeer juist aan die van Dr. FLORENT CUNUR, in een pas uitgekomen werk: (*) *Le seul strabisme qui puisse être opéré est celui qui est permanent et qui reconnait pour cause l'excès d'action ou le manque de longueur du muscle dans la direction duquel existe la déviation.*

Genoeg voor den genen, die de zaak uit een juist oogpunt wil beschouwen.

De vertaling van deze zoogenoemde Clinische Les van den Heer SEDILLOT, waarvan ook eene Hoogduitsche vertaling in de *Neue Notizen aus dem Gebiete der Natur- und Heilkunde* gevonden wordt, heeft den Heer VAN DURA in de gelegenheid gesteld, om zijne waarnemingen er bij te voegen. Zij schijnen alle met eene gunstige uitkomst bekroond te zijn geworden. Of de door hem dus genoemde *ooglidvoerder* ook aan anderen zal voldoen, moet nader blijken. Het werktuig schijnt niet van omslagtigheid vrij te pleiten. Uit de bijgevoegde plaat zal hij, die geene ontleedkunde beoefend heeft, zich bezwaarlijk een behoor-

(*) *Sur la Myotomie appliquée au traitement du Strabisme*, 1 Vol. in 8vo. avec planches, 1840.

lijk denkbeeld van de plaatsing der oogspieren kunnen vormen. — Wat de typographische uitvoering betreft, voor eene bijzondere gelegenheid moge iets dergelijks aardig wezen, voor algemeen gebruik komt het ons niet verkieslijk voor.

Het Schoolleven, of Handleiding voor studerende Jongelingen tot een doelmatig gebruik der schooljaren. Voorgesteld in Brieven van eenen Vader aan zijnen het Gymnasium bezoekenden Zoon, uitgegeven door Mr. J. D. VAN HOËVELL, *Lit. Hum. Doct., Praeceptor aan de Latijnsche School te Groningen. Aldaar, bij* J. B. Wolters. 1841. *In kl. 8vo. VIII en 248 bl. f* 1-90.

Het boekje, dat wij hier aankondigen, is, volgens de Voorrede, eene vrije navolging van een Duitsch geschrift van den Heer H. ALBERTI, getiteld: *Das Leben auf Schulen*, 't geen een paar jaren vroeger het licht zag. Met dat Duitsche werkje onbekend, kan Rec. niet beoordeelen, wat aan den Nederduitschen bewerker toegeschreven moet worden. Duitsche Gymnasiën verschillen in vele opzigten van onze Latijnsche Scholen, zoo als zij gemeenlijk zijn; hier en daar bleef dan ook in dit boekje 't een en ander, 't geen niet zoo zeer op leerlingen van eene Latijnsche school kan worden toegepast, zoo als b. v. in den achtsten brief over het veronachtzamen van sommige lessen, in den negenden over het opschrijven van 't geen de onderwijzer mededeelt. Op de Duitsche Gymnasiën zijn de kweekelingen meer jongelingen, op onze Latijnsche Scholen zijn zij knapen; zij zijn reeds in zekeren zin Studenten op de eersten, op de laatsten meer Scholieren. Het boekje bevat alzoo sommige zaken, welke evenzeer of nog meer voor Studenten dan voor Latijnsche Schoolknapen dienstig is. Wij bevelen intusschen de lezing en behartiging van hetzelve alle jonge lieden aan, die zich voor den geleerden stand voorbereiden, ja ook ouders, die hunne kin-

deren daarvoor bestemmen, kunnen er veel behartigenswaardige wenken in aantreffen. Bij het groot aantal toch der jaarlijks aan onze Hoogescholen aankomende jongelingen mogt men wel naauwkeuriger toezien, om allen, die geene ware roeping hebben om te studeren, zoo veel slechts mogelijk af te wijzen, en hen alzoo voor veel teleurstelling, de wetenschap voor vele onnutte dienstknechten, en den Staat voor vele lastige ambtbejagers te bewaren. Men vergelijke over dit onderwerp den zesden brief.

De in dit boekje heerschende toon is over het geheel prijzenswaardig, vrij van overdrijving, verstandelijk en overtuigend. De eerste brief, over het heimwee, beviel ons het minst; ook de tweede, over de ligchamelijke ontwikkeling, is onvolledig. De Schrijver schijnt hier nog niet regt op den gang te zijn, of bevindt zich veelligt op een gebied, waarin hij zich minder vrij beweegt. Of het zoo algemeen waar is, (»eene," zoo als de Schrijver zich uitdrukt, »op de ondervinding gegronde overtuiging") dat hij, die zijnen geest door eene grondige taalstudie zoekt te vormen, ook in staat is, zich elke wetenschap zonder veel moeite eigen te maken, (bl. 49) zouden wij, uit grond der ondervinding zelve, betwijfelen; maar men moet dit aan den Literator ten goede houden. Elk prijst gewoonlijk zoo veel, als hij meent zelf te kunnen bereiken, en wij stemmen daarenboven gaarne toe, 't geen uit HERDER bij onzen Schrijver wordt aangehaald: »Éene spraakkunst moet de mensch leeren, want zij is philosophie der taal, en de taal is immers de omvang aller menschelijke begrippen; hoe volmaakter derhalve de taal is, waarvan wij de spraakkunst, dat is eene logica en philosophie der menschelijke rede, leeren, des te beter leert men haar, en verkrijgt in dezelve een voorbeeld van orde, naauwkeurigheid en juistheid van begrippen, voor alle andere wetenschappen, talen en kunsten van nut. Iemand, die in zijn leven geene spraakkunst geleerd heeft, leert in zijn leven niet naauwkeurig, ten minste niet met eene zekere grondigheid, spreken en schrijven: hij dwaalt in het onzekere rond, en heeft geen leiddraad in den grooten dool-

hof der talen en woorden." (Bl. 236.) Men wachte zich slechts voor eenzijdige overdrijving.

Ziet hier den inhoud van het werkje uit de opschriften der brieven: *Eerste Brief. Inleiding, het heimwee* (bl. 1—11.) *Tweede Brief. Gewigt der schooljaren met betrekking tot de ontwikkeling van het ligchaam en het leggen van den grond tot eene duurzame gezondheid* (bl. 11—30.) *Derde en vierde Brief. Gewigt der schooljaren met betrekking tot de ontwikkeling en oefening der zielskrachten. Middelen, waardoor de school haar hoofddoel, de vorming van den geest, zoekt te bereiken* (bl. 30—64.) *Vijfde Brief. Genoegens, die het schoolleven oplevert* (bl. 64—78.) *Zesde Brief. Noodzakelijke vereischten ter bereiking van het doel der school:* 1. *Roeping tot studeren* (bl. 78—91.) *Zevende Brief.* 2. *Voortdurende hoogschatting der geestontwikkeling en onwankelbare achting voor de zedewetten. Daarenboven over de ware weetgierigheid en de zoogenaamde broodstudie* (bl. 91—103.) *Achtste Brief.* 3. *Aanhoudende werkzaamheid en onafgebroken vlijt. a. Schoolvlijt. Voorbereiding voor de leeruren. Daarenboven over het nimmer verzuimen der school en het op behoorlijken tijd verschijnen in dezelve* (bl. 103—121.) *Negende Brief. Hetzelfde onderwerp. Onverdeelde aandacht bij het onderwijs. Het opschrijven van de woorden des onderwijzers. Slechte gewoonten, die de aandacht belemmeren. Het repeteren* (bl. 121—135.) *Tiende Brief. Hetzelfde onderwerp. Schriftelijke vertalingen uit de klassieke Schrijvers. De zoogenoemde themata en andere stijloefeningen* (bl. 135—148.) *Elfde Brief. Hetzelfde onderwerp. Over het maken van zelfbewerkte geschrevene opstellen. Regelen om zich in het zelfdenken te oefenen* (bl. 148—165.) Onze gedachten neder te schrijven en in behoorlijken vorm uit te drukken, is eene voortreffelijke oefening van den geest. Hier staat regt op hare plaats de juiste opmerking van den grooten Geschiedschrijver JOH. VON MÜLLER: »Onze gedachten zweven zoolang in een ijdel duister rond, totdat wij ze uitspreken of opschrijven, en wij weten eigenlijk

slechts zoo veel als wij duidelijk zeggen kunnen." *Twaalfde Brief. Ten slotte over de schoolvlijt. b. Bijzondere vlijt. Haar gewigt en belangrijkheid* (bl. 165—179.) *Dertiende Brief. Hetzelfde onderwerp. Bijzondere vlijt. Het nadeelige van het romanlezen. Over het exerperen* (bl. 179—199.) *Veertiende Brief. Hetzelfde onderwerp. Onderlinge repeteer- en disputeer-gezelschappen* (bl. 199—211.) *Vijftiende Brief. Middel ter bevordering der ware werkzaamheid* (bl. 211—232.) *Zestiende Brief. 4. Verstandige handelwijs bij het studeren. Behartiging van het spreekwoord: »non scholae sed vitae discendum"* (bl. 232—246.)

Over het laatste onderwerp: »wij moeten voor het leven leeren, niet voor de school," vindt men hier eene voortreffelijke plaats van HERDER, die niet genoeg overdacht en opgevolgd kan worden. In 't geheel is de Schrijver met zijne aanhalingen niet spaarzaam. Heeft daardoor de bewerking ook al eene zekere bonte kleur verkregen, menige schoone plaats van uitmuntende Schrijvers verlevendigt toch de aandacht bij den lezer en houdt die voortdurend geboeid. Wij aarzelen dus niet, dit werkje, niet alleen om deszelfs belangrijk onderwerp, maar ook om de in vele opzigten loffelijke behandeling van hetzelve, onze jeugdige landgenooten dringend aan te bevelen.

Leven en Karakter van JOHANNES HENRICUS VAN DER PALM, *geschetst door* NICOLAAS BEETS. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1842. *In gr. 8vo.* 184 *bl. f* 3 - :

Sints vele jaren nam Recensent de pen niet in de hand om eenig werk te beoordeelen of aan te kondigen, en thans doet hij het met genoegen. De beweegredenen daartoe liggen, 1°. in de groote en hartgrondige vereering voor VAN DER PALM, een eenig en hoogst voortreffelijk tijdgenoot, welken hij bij zijn leven waardeerde en liefhad, welken hij na zijn' dood gaarne herdenkt; 2°. in de achting voor den bereids met roem bekenden BEETS; 3°. in de uitnemendheid van genoegzaam dit geheele werk, en 4°. in enkele, zijns oor-

deels, eenigzins zwakkere punten, waarop hij gaarne ook anderen opmerkzaam wilde maken.

Het werkje is opgedragen aan den waardigen vriend des overledene, HENRICUS VAN ROYEN, die hetzelve aanmoedigde, bijstand en goedkeuring verleende. BEETS erkent in de opdragt, dat zijn oogmerk geenszins geweest is, een opstel te leveren tot waardering der verdiensten van VAN DER PALM als Geleerde, als Redenaar, als Schrijver; of wel eene Lofrede, maar een eenvoudig, ongetooid verhaal der gebeurtenissen en afwisselingen van 's mans lang en belangrijk leven zaam te stellen, en aan zulk een opstel leven bij te zetten door eene zoo aanschouwelijk mogelijk teekening van het beeld van VAN DER PALM, zoo als het hem voor den geest was, bij de innige betrekking, waarin hij tot hem stond gedurende een zestal jaren.

Men verwachte dan hier niet een volledig zamenstel over VAN DER PALM. Deze taak is nog onvervuld; zij is den gezetten arbeid waardig van eenen man van ondervinding, diepe kunde, onpartijdig onderzoek en juiste geschiktheid om VAN DER PALM te kennen, te waarderen en zijne hooge verdiensten in allen deele aan anderen mede te deelen. BEETS maakt hierop geene aanspraak; het zou dus onbillijk zijn, hem het ontbrekende daarvan in zijn werk ten kwade te duiden. Hetgeen hij geleverd heeft kan tot leiddraad daartoe voor anderen strekken, en niemand kan of mag ontkennen, dat zijn werk, naar zijn geopenbaard oogmerk, veel, ja zeer veel loffelijks en uitnemends bevat. Men merkt het duidelijk; het is geene Lofrede, dat BEETS bedoelde; maar het mist daardoor wel iets van die warmte, dien geänimeerden gang, die losheid en eenheid, welke aan dergelijke stukken eigen zijn, omdat zij, zullen zij goed wezen, uitstortingen zijn van een vol gemoed en een diep getroffen hart. Daartoe was de betrekking des Schrijvers tot den grooten man, daartoe de veelzijdige verdiensten van VAN DER PALM, zijne wijsheid en voorzigtigheid in een' zoo woeligen leeftijd zeer geschikt. De geheele VAN DER PALM, zoo als hij daar voor onzen geest staat, zou hierdoor krachtiger en helderder zijn uitgekomen; het gebeurde met hem in 1787 en 1795 zou in een ander of ten minste min ongunstig licht gesteld zijn; de zwakke zijde zou min aangeroerd of beter afgeleid zijn uit dien tijd en het beminnelijke, altijd werkzame karakter van VAN DER PALM, steeds het meestmogelijke tot

brengende tot bevordering van menschenheil naar de bestaande omstandigheden, iets, dat aan VAN DER PALM zoo zeer eigen was; met één woord, het geheel had een' dieper, levendiger indruk achtergelaten: maar dit was, ik herhaal het, des Schrijvers doel niet. Laat ons dus liever zien, in hoeverre hij aan zijn eigen doel getrouw bleef.

Na tijd en plaats van VAN DER PALM's geboorte, 17 Julij 1762, te *Rotterdam*, den kundigen vader KORNELIS, Schoolhouder aldaar, en de godvruchtige moeder, MACHTELD VAN KONINGBERGEN, met den invloed der vrome en dienstvaardige genegenheid eener grootmoeder, (of deze van vaders of moeders zijde was, wordt niet gezegd) te hebben vermeld, wordt de schoolsche jeugd aangewezen, en te regt stilgestaan bij en toegepast op den man, wat de jongeling in eene Latijnsche Redevoering reeds tot lof der *naarstigheid* en over het wenschelijke van *eene gezonde ziel in een gezond ligchaam* voordroeg. De uiterlijke en innerlijke gesteltenis van VAN DER PALM zijn juist geteekend. Op zijn 15de jaar reeds vertrok hij als Student naar *Leyden*, en hoorde VALCKENAER over de *Handelingen der Apostelen*. De schets, welke BEETS geeft van den toestand der *Leydsche* Akademie te dier tijd, is naar waarheid; zoo ook die van VAN DER PALM's oefeningen bij RUHNKENIUS, VAN DE WIJNPERSSE en inzonderheid bij H. A. SCHULTENS, alsmede bij de Theologische Hoogleeraren HOLLEBEEK, GILLISSEN, SCHOLTEN, BOERS en NIEUWLAND. De uitweiding over SCHULTENS, over de leerzaamheid en het gedrag van VAN DER PALM ten aanzien van dien hoogstgeliefden leermeester, is gepast. Na de vermelding van zijne vrienden, SCHIMMELPENNINCK, BRUGMANS, NIEUWLAND, en BILDERDIJK, volgt eene meesterlijke tegenstelling der beide eerste vernuften van onzen tijd, BILDERDIJK en VAN DER PALM, waarin de Schrijver toont, wat hij, het genoegzaam onnavolgbaar spoor van den onvolprezen PLUTARCHUS betredende, vermag in kracht van taal en kern van zin. Rec. herinnert zich, VAN DER PALM over de verdiensten van BILDERDIJK als Student te hebben hooren uitweiden op eene wijze, die den braven, regtvaardigen, liefderijken en gaarne vergevenden man allezins eere aandeed. De geheele schildering van het jeugdig en Akademisch leven van VAN DER PALM is BEETS volkomen waardig.

Na voegzaam te hebben gewaagd van andere vrienden van den Student VAN DER PALM, en bijzonder van EWALDUS KIST;

na den jeugdigen VAN DER PALM, als de lust, de ziel en het leven van den gezelligen kring bij in- en uitspanning; zijne wijze van studeren en werken in kenmerkende trekken, en zijn verkeer met en oefeningen onder SCHULTENS; zijn eerst Akademisch opstel over den *Prediker*, openlijk verdedigd; zijne eerste proefpredikatie; zijne welsprekendheid, welke gedurende eene halve eeuw de *bijna* (liever de *geheel*) onverdeelde bewondering der Natie uitmaakte, en hoe die welsprekendheid geënt was op den afgehouwen tronk zijner poëzij, bekroond door het Genootschap *Kunstliefde spaart geen vlijt*, en over welker beoefening hij zich later met regt verheugde, als bron van fijn en dichterlijk gevoel en juiste kunstkennis, te hebben vermeld, wordt het jeugdig Akademisch tijdperk gesloten, en zien wij VAN DER PALM in eenentwintigjarigen ouderdom tot Proponent en Leeraar te *Maartensdijk* bevorderd, waar hij eerst met zijne zuster HELENA woonde, en kort daarna in huwelijk trad met ALIDA BUSSINGH, met welke hij negenenveertig jaren in den allergelukkigsten echt geleefd heeft. Daar werden zijne predikatiën met het grootste genoegen bijgewoond; (in het zoogezegde herderswerk slaagde hij, naar eigen oordeel, minder) daar werd hij gepolsd over het aanvaarden van een Hoogleeraarsambt in de Oostersche Talen, maar de zaak bleef zonder gevolg. »Het was," zegt BEETS, »bij de Voorzienigheid bepaald, dat hij op eene andere wijze zijn vredig dorp verlaten en van trap tot trap op aanzienlijker tooneelen verschijnen zou, welke alle het hunne moesten toebrengen tot zijne vorming, en om hem tot dien veelzijdigen en gelouterden man te maken, die hij aan het hoofd der vaderlandsche geleerden worden moest. Zij gebruikte daartoe de rampen des Vaderlands." Juist, zeer juist! BEETS had liever moeten weglaten: »*en zijne eigene dwalingen*:" dit enkele gezegde, en de ontwikkeling van het denkbeeld daarin gelegen, heeft BEETS zelven, met miskenning van dit gedeelte van VAN DER PALM's leven, eenigzins doen dwalen; het heeft hem in den geest van verontschuldiging en plooijing ten goede gebragt, welke VAN DER PALM behoefde noch verdiende. BEETS is, als velen, in den grooten misslag vervallen van naar *zijnen* tijd en *zijne* denkbeelden den vroegeren tijd te beschouwen. De kundige, hoogstverdienstelijke Schrijver houde ons dit, en de volgende uitweiding, ontwikkeling en opheldering hiervan, ten goede.

In het algemeen merken wij met PLUTARCHUS en andere geachte Schrijvers aan, dat men, in het schilderen van groote en voortreffelijke mannen, kleine afwijkingen, even als een enkel wratje of sproetje in een schoon gelaat, liever onopgemerkt moet voorbijgaan, althans minder in het oog doen vallen.

Zij, die de staatkundige partijschappen van 1747—1796 regt kennen, weten dat de algemeene eendragt en gelukkige Omwenteling in 1747 aan WILLEM IV de heerlijkste vooruitzigten openden; geen wonder: door de gebreken en deugden zijner voorvaderen ingelicht, toonde zich, en was deze Vorst inderdaad, de achting en liefde van een vrij en nijver volk waardig. Zijne helaas te korte regering verdiende de Lofrede van eenen ONNO ZWIER VAN HAREN, en is nog eene les voor Vorsten. De onlusten, waaraan Volk en Regenten eigenlijk beide deel hadden, werden gestaakt door 's Prinsen staatkunde, zacht in den vorm, krachtig in de daad. De *Doelisten* schenen voor altijd uit elkander te gaan; alles neigde tot rust; de handel kreeg nieuw voedsel, meer vrijheid en ontwikkeling. Ongelukkig stierf de brave Vorst in 1751: de anders voortreffelijke Weduwe miste als Voogdesse de mannelijke welberadenheid en vastheid: de *Doelisten*, Schutterijen en partijdige vlugschriften kwamen weder voor den dag: de Vorstin ging het kwade naar vermogen te keer en won de liefde der ingezetenen, toen ongelukkig, omstreeks 1755, de oneenigheden tusschen *Frankrijk* en *Engeland*, en de betrekking der Prinses tot het laatstgemelde Rijk, haar van eene partijdigheid verdacht deed houden, welke zij niet verdiende, daar zij, door haren raadsman FAGEL ondersteund, met schranderheid en beleid de voordeelige onzijdigheid handhaafde. De Prinses stierf in 1759; de Hertog van *Brunswijk* volgde haar op, als Voogd van den jongen Prins, en werd met het oppergezag in krijgszaken bekleed. Er is veel voor en tegen den Hertog geschreven. Hij was ons in allen gevalle vreemd en voegde ons niet. Hij miste die rondheid en braafheid, waarop *Nederlanders* zoo hoogen prijs stellen. De *Vriesche* vrienden van WILLEM IV, welke dien in het bewind hadden gebragt, werden verwijderd; FAGEL verloor zijnen invloed; de Prinses, Moeder van WILLEM IV, stierf; CAROLINA, oudste zuster van den jeugdigen WILLEM V, en haar echtgenoot weken naar *Duitschland;* WILLEM V werd in 1766, onder den invloed staande

van den Hertog, meerderjarig. WILLEM V was regtschapen, Godsdienstig, weldadig, zuiver van hart, en goed van oordeel. Het zou Rec. altijd onbegrijpelijk gebleven zijn, hoe deze eerlijke en zachtzinnige man schandelijk miskend, voor een' NERO, ALBA en PHILIPS uitgekreten, als een vuil en verachtelijk zwijn afgebeeld had kunnen worden, zoo hij niet nog den tijd van LODEWIJK XVI beleefd had. Prins WILLEM V was te goedhartig, om een regerend Vorst in onrustige tijden te zijn; hij mistrouwde zijne eigene goede inzigten, en miste die klem en kracht, welke somwijlen het kwaad in de geboorte moeten stuiten; zijne meening was goed; de staatsstukken, welke van hem uitgingen, waren meesterstukken van stijl en vol edele gevoelens, maar het doorzetten ontbrak hem; halve maatregels kenschetsten steeds zijn bewind. Dit bewind gaf, van 1766 tot 1781, ondanks het laakbare der Acte van Consulentschap en andere onvoorzigtigheden, welvaart; vooral bloeide de handel, maar ook deze kreeg te veel invloed en werd allengs te stout en dwingend. Vroeger waren de stedelijke Aristocraten afkeerig zelve deel in handelszaken te nemen; nu nam de schrandere en onvolprezen J. RENDORP, een man van smaak en kunde, eene lofrede waard, met anderen daaraan deel. De handelsveer werd meer en meer gespannen, bragt vele raderen van welvaart en ondernemingen in beweging, werd allengs de groote spil, waarom alles draaide; maar de invloed der regering werd daardoor eenigzins verlamd. De Prins deed al het mogelijke, om vooral de zeemagt te herstellen en uit te breiden; te vergeefs; de Staten, de Kooplieden, de Rijkdom, de Adel, de Hertog zagen slechts op eigen oogenblikkelijk belang. In deze omstandigheden brak de *Engelsche* Oorlog uit, welke, uit dien van *Amerika* ontsproten, door winzucht van Kooplieden en door eenen onhandigen Pensionaris bevorderd, door ontijdige volksgezindheid van Adellijken tot tweedragt en verkeerde denkbeelden geleid, de Staatslieden verdeelde en van de noodlottigste gevolgen was voor de rust en eensgezindheid. Die oorlog werd den Prins ten verderve. Haat tegen het Stadhouderschap was door eene edele en den Vorst getrouwe Ridderschap niet te stuiten. Het volk werd geslingerd en verdeeld, de gemoederen opgewonden; volksregten, burgerwapeningen, vrijcorpsen, van hooger hand nu eens aangemoedigd, dan weder tegengegaan, gaven weifeling, partijschap. Een' Raadpensionaris als JAN DE WITT of

VAN SLINGELAND ontbrak. *Franschen* beloofden, en bedrogen schandelijk. De Koning van *Pruissen*, FREDERIK DE GROOTE, gaf goeden raad, maar vond geen' ingang. De Hertog van *Brunswijk* werd verwijderd, doch het was te laat. De Aristocratie, welke het volk eerst de wapenen in handen had gespeeld om tegen den Prins bestand te zijn, zag nu haar eigen gevaar en dwaling in, veranderde van wending, scheidde zich van het volk, verdeelde zich onderling, gelijk ook de Prins en Prinses deden. Daarbij kwam overmoed en woeling van onhandige en stedelijke Pensionarissen en stoutmoedige Staatslieden. De provinciën *Utrecht* en *Gelderland* waren in openbaren tegenstand. De burgeroorlog was daar. En wie weet, wat van ons Land zou geworden zijn, indien de, toch altijd in zich zelve nadeelige, ingeroepene hulp van vreemden het niet verhoed had? De *Pruissen*, de Prinses, een weinig edelmoedige en befaamde BENTINCK met zijne remotiën, eene *amnestie* met *satisfactie*, uitbanning en vervolging, de onlusten in *Belgie*, de Revolutie in *Frankrijk*, aandrang en woeling van onze uitgewekenen, de tegenstand aan, de overwinningen van, het herrezen *Frankrijk*; — dit alles moest wel tot de gebeurtenissen van 1795 leiden, waarin menig woelgeest zijn eigen belang, maar ook menig edel hart voldoening vond. Brave welmeenende mannen, voorstanders van ware vrijheid, gematigd in handel, eerlijk van wandel, kundig in staats- en regtszaken, Godsdienstig en trouw, traden op, namen uit vaderlandsliefde en nooddwang deel aan het bestuur, zochten zoo veel te redden en goed te doen als mogelijk, zoo veel *Fransch* geweld te weren als doenlijk was om het Vaderland te behouden, indien het nog te behouden was. Zij waren de lichtende sterren aan den donkeren hemel van 1795. Tot deze partij behoorde SCHIMMELPENNINCK, KEMPER, KANTELAAR met vele anderen, en ook hun vriend VAN DER PALM. Gaan wij, na deze met moeite ineengedrongene schets der gebeurtenissen, nu het gedrag van VAN DER PALM na in deze omstandigheden.

Dat hij in 1787 deel nam aan die maatregelen, welke, van hooger hand verordend, ter behartiging aan de Leeraren inzonderheid waren aanbevolen; dat hij, dien ten gevolge, de wapening tegen vreemden aanval als waarborg en voorzorg aanprees en handhaafde; dat hij in het verdeelde gewest *Utrecht* de partij koos, welk hem omringde, welke zijne standplaats bezielde; dat hij met jeugdig vuur en hartelijke belangstelling

dit deed, als andere jeugdige Leeraars en vrienden van zijnen tijd, uit het ware beginsel van liefde voor Vaderland en Vrijheid, verdient den bijzonderen naam van *dwaling* zoo ruimschoots niet in eenen tijd, toen overal van wederzijde gedwaald, geplunderd, geslagen, gewoed en gewond werd, en niemand als 't ware onzijdig blijven kon of mogt. Zeker zal hij, als Leeraar van de Godsdienst, liefde en verdraagzaamheid gepredikt hebben. Hij verwijderde zich, niet uit vrees voor zijne Gemeente, te *Maartensdijk*, welke hem lief had, terugriep met alle Ringbroeders en de geheele Classis, maar verkoos veel liever persoonlijk te wijken, dan zich aan mishandeling, dan zijne hem dierbare Gemeente aan geweld van *Pruissen* en van *Bunschoter* visschers om zijnentwil bloot te geven. En werwaarts week hij? Niet naar *Frankrijk*, niet naar eenig Vrijcorps of het nog Patriotsche *Amsterdam*, maar naar zijnen zwager BUSSINGH, een beslist Oranjeman, met welken hij, hoe verschillend in denkwijs en gedrag, steeds in vrede verkeerde. Het gedrag in 1787 zal dan ook wel aan VAN DER PALM zoo zeer niet ten kwade geduid worden, als wel dat in 1795. Wij maken echter geen oogenblik zwarigheid, om, al wil men ook eens zijn gedrag in 1787, zonder tijden en omstandigheden na te gaan, min voegzaam voor hem als Leeraar rekenen, dat van 1795 loffelijk te noemen. VAN DER PALM was destijds in *Zeeland*, bij de edele, door hem hooggeachte, altijd met de innigste hartelijkheid herdachte en nooit miskende, veel min mishandelde familie VAN DE PERRE. Die de geschiedenis des Vaderlands met bedaardheid en onpartijdigheid raadpleegt, moet hulde doen aan het bij onderscheiding loffelijk gedrag van dit gewest in 1787 tot 1795, en in dit laatste jaar was het, om zoo te spreken, als het verlichte punt te midden van het in het duister omtastend *Nederland*. Het verdroeg met wijsheid de zoogezegde hulp, eigenlijk last, der *Engelschen*; het weêrhield ontuttein, geweldigen wederstand tegen de allen wederstand overwinnende *Franschen*; het zond eene vredelievende bezending aan den, *Zeeland* opeischenden Generaal, MICHAUD; het sloot een Verdrag op destijds ongehoorde en geheel ongewone voorwaarden van vrije uitoefening der heerschende Godsdienst, handhaving van den Regeringsvorm, veiligheid van personen en goederen voor allen, van welke denkwijs ook in het politieke of anderzins. Dit verdrag was zoodanig, dat men, in *Frankrijks* Conventie, daarover hoogst misnoegd,

openlijke aanklagt deed, niet schroomende te zeggen: »*Het zijn de overwonnenen, die aan overwinnaars de wet hebben voorgeschreven.*" Al de invloed, al de gaven van een' welsprekenden CARNOT waren noodig om de zaak van dit Verdrag voor *Zeeland'*, wat zeg ik, voor *Nederland*, om het niet als een wingewest van *Frankrijk* destijds te doen verklaren, goed te maken. Hetgeen CARNOT verdedigde, handhaafde de brave Generaal MOREAU in *Middelburg*. Het *Comité Revolutionnair* te *Amsterdam* zond Y. en W. VAN HAMELSVELD derwaarts, om de omwenteling met beleid te bevorderen. Zij kenden, waardeerden VAN DER PALM en zijne gevoelens. Hij moest wel op den voorgrond treden. Goed te doen, kwaad te stuiten, naar vermogen, lag in zijnen aard. Hij had daartoe de bekwaamheid, de gaven van God ontvangen; hij mogt niet stilzitten; hij moest doen, wat hij kon. En *hoe* deed hij dit? De Geschiedenis leert en zegt het — geheel anders dan het ergens elders in het Vaderland plaats had. — Gunt mij iets ten bewijze, door de volgende aanhalingen uit eene Proclamatie, door hem gesteld, over te nemen. Zoo luidt een gedeelte: »Er moet geene Om-»wenteling gemaakt worden. Zij is er. Zij moet met wijs-»heid, standvastigheid en menschenliefde bestuurd worden. »Wij verklaren openlijk en plegtig, dat wij den Vrede be-»minnen en Broederschap bij ons niet een bloote leus is. Wij »zullen haar met al onze vermogens trachten te bevorderen: »onze bedoeling is niet te deelen, maar te vereenigen, niet »eene nieuwe partijschap te stoken, maar de overgeblevene »haat en partijzucht door het wegnemen van alle billijk »misnoegen te dempen. Wij eerbiedigen de deugd, en hou-»den de menschenliefde voor de eerste aller maatschappelijke »deugden. Op het oogenblik, dat wij onze Vrijheid weder-»kregen, hebben wij alle gevoeligheid en verbittering afge-»legd. Wij hebben bijkans het geheugen der ons aangedane »beleedigingen verloren, en gevoelende, hoe noodzakelijk »de eensgezindheid en gemeenschappelijke medewerking zijn, »hebben wij eenstemmig verklaard, allen wederregtelijken »wraaklust te verfoeijen en te houden voor verraad tegen »het Vaderland. Den Godsdienst en deszelfs vrije en onge-»stoorde uitoefening, overeenkomstig de grondstellingen der »bijzondere gezindheden en het geweten van deszelfs belij-»ders, houden wij voor heilig en onschendbaar, en, indien »eenvoudigheid van zeden, herleving der vaderlandsche deug-

»den, liefde en menschelijkheid tot den Godsdienst behoo»ren, zoo durven wij ons vleijen, dat wij, wel verre van »denzelven hindernissen toe te brengen, ook voor den Gods»dienst arbeiden.''

Bij de regeringsverandering te *Middelburg* was hij aan het hoofd der Commissie, om voor te lichten en te besturen. Op zijne aandrang werden een SCHORER, STEENGRACHT, VAN CITTERS, VERSLUYS, VAN HAZE BOMME, PHILIPSE, MATTHIAS FOUS, ERMERENS, VAN SONSBEEK, APPELIUS en een; VAN DE PERRE zelfs, met anderen, in de Regering geroepen. De Geschiedenis teekende het op, dat zij tot de vorige Stadsregering behoord en het verdrag met *Frankrijk* hadden tot stand gebragt. VAN DER PALM mogt zich niet onttrekken, dáár, waar hij zulke beginsels kon in werking brengen, als hij bij de Installatie dier nieuwe, of liever oude, bewindslieden ontwikkelde, toen hij eene aanspraak deed, die, gelijk weder naar waarheid geboekt is, — van andere dergelijke in dien tijd zoo geheel verschilde. VAN DER PALM, als Voorzitter der Kiezers, sprak onder anderen aldus: »Indien men reden heeft zich te verblijden over da»den van edelmoedigheid, zoo mogen wij het thans, Burgers! »Gij hebt een post aanvaard, waaraan tallooze moeite en »opoffering, geen voordeel verknocht zullen zijn, alleen »vergoed door een rein geweten, een vaderlandsch hart, »dankbaarheid en liefde van een vrij volk. Gij kent de »oogmerken der brave burgerij. Het was haar niet te doen, »om een laf tooneelspel van Remotie te spelen, om eene »ijdele vertooning van Volkssouvereiniteit te maken, of bij»zonderen haat en wraaklust te vieren, terwijl men dezen »verkoos, anderen voorbijging; neen, hetgeen geschied is, »was alleen het begin van een groot werk, waartoe zich alle »handen in de gansche Republiek moeten vereenigen: de »belangrijke proef, of ons gezonken Vaderland gered kan »worden door het invoeren van eene eerlijke staatkunde. »Wij gevoelen, hoezeer gij aanspraak hebt op onze dank»baarheid, maar tevens, hoe zeer gij den bijstand en zegen »van den God der wijsheid en verlichting zult noodig heb»ben, om u moedig te verheffen boven zoo vele ijdelheden »en vooroordeelen, om allen eigenbelang en heerschzucht, — »ook in uwen eigen boezem, — het hoofd te bieden en te on»derdrukken, en steeds een vrij geweten te hebben voor »God en uwe medeburgeren; dien Goddelijken bijstand en

»zegen wenschen wij u toe." — Voorwaar, deze taal was geheel ongewoon in dien tijd! Zoo bleef en toonde zich VAN DER PALM in zijne nieuwe politieke betrekking een echt Christenleeraar.

Het voorbeeld van *Middelburg* werd gevolgd door *Vlissingen*, waar een VAN DOORN, LAMBRECHTSEN, H. VAN ROYEN en anderen; door *Veere*, waar een ERMERINS, BIJLEVELD, POMPE VAN MEERDERVOORT en soortgelijken tot het bestuur gekozen werden. Tot de nieuwe vergadering van Hun Hoogmog. trad *Zeeland* het laatst en niet dan huiverend, toe, hetgeen haar door den Voorzitter, den revolutionairen HAHN, niet onduidelijk werd verweten; een VAN CITTERS, POUS, CAU, VAN SONSBEEK, LAMBRECHTSEN en BIJLEVELD waren deszelfs Vertegenwoordigers. »De verschijning der *Zeeuw*»*sche* Afgevaardigden was de voltrekking der groote Staats»omwenteling," zegt de Geschiedschrijver van dien tijd. Later ontmoeten wij VAN DER PALM, als lid der Provisionele Representanten van het Volk van *Zeeland*, met een omzigtig voorstel tot onderzoek wegens de Ambachtsheerlijkheden en hare regten, onder aanbeveling, om, ingeval deze strijdig met de onvervreemdbare regten van mensch en burger waren, ze geheel of ten deele, *onder schadeloosstelling*, te wijzigen. Bij de eischen van *Frankrijks ultimatum* tot schadeloosstelling en tot onafhankelijkverklaring, hield zich *Zeeland* groot en edel. De brief van deszelfs Vertegenwoordigers aan de Algemeene Staten is den schitterendsten tijd onzer Republiek waardig: »Dat de zee onze kostbare dijken »eerder verwoeste en door hare golven ons noodzake een »ander verblijf op te zoeken, dat eer het geweld en de »overheersching een einde maken aan ons bestaan, dan dat »wij tot zulke gruwelen, als het *demembreeren* van *Walche*»*ren* en *Zuidbeveland*, de hand zouden leenen!" — Zoo was, onder de bezweringen bij van al wat heilig was, om op den aangeboden voet geen verdrag te sluiten, het schrijven der *Zeeuwsche* Vertegenwoordigers. Uit *Holland* moest eene bezending naar *Zeeland* worden gezonden om deszelfs Vertegenwoordigers en den toon hunner billijke verontwaardiging te matigen: *Zeeland* liet het niet bij woorden berusten: de Burgers ERMERINS en L'ANGE werden naar *Parijs* afgevaardigd, maar bij het *Comité de Salut Public* niet toegelaten. De afloop der zaak, na de zending van SIEYES en REBEL naar *Holland*, is bekend, en hoe het *Zeeland* bedreigende gevaar

werd gewijzigd. De algemeene vrees voor *inlijving* en *benadering* werd afgekeerd; eene Alliantie met *Frankrijk*, dat ons lot in zijne handen had, vond plaats; VAN DER PALM en L'ANGE gedachten haar openlijk te *Middelburg*, drongen op het betrachten van onderlinge pligten bij Vaderlanders en *Franschen* aan, en baden God om herstel van heil en vrede. Hier vinden wij, ten aanzien van het Politieke, VAN DER PALM voor het laatst genoemd. Hij had er genoeg van, en er het zijne aan gedaan. Toen begonnen eedvordering en vervolging, door eenen SCHIMMELPENNINCK met *Romeinsche* houding, welsprekendheid en aftreding uit het bestuur, bestreden; eedvordering en vervolging, waardoor BILDERDIJK schandelijk ten lande zonder paspoort werd uitgejaagd; in *Zeeland* zelfs werd hem uitdrukkelijk schuilplaats verboden; Kerkleeraars werden afgezet; VAN DE SPIEGEL en BENTINCK, de eerste niet, de laatste meer verdiend, werden gevangen genomen. En de Algoede weet, waartoe, op aanraden van veelvermogende mannen, wier namen wij hier liefst niet noemen, het vervolgen zou geklommen zijn, zoo de *Franschen* zelve, en weinige moedige navolgers van SCHIMMELPENNINCK en de zijnen, het niet verhoed hadden! VAN DER PALM was nu afgetreden. Hij werd tot Hoogleeraar in de Oostersche Talen en Oudheden te *Leyden* beroepen, en aanvaardde dien post.

Rec. vraagt verschooning voor deze lange uitweiding, maar achtte die noodzakelijk, eensdeels om de weinig gekende omstandigheden van dien tijd in het licht te stellen, anderdeels om de vraag te opperen: of BEETS niet VAN DER PALM in een ander en gunstiger licht had kunnen en moeten plaatsen. Nu geeft BEETS eenig vermoeden van den Tijdgeest te huldigen. Dit zal echter het geval wel niet zijn, gelijk wij vertrouwen. BEETS, wiens verdienstelijke en prijzenswaardige hulde aan VAN DER PALM wij nu met meerder ruimte kunnen prijzen en aanbevelen, houde ons onze vrijmoedigheid en toelichting, om de zaak en den persoon, ten goede! — Wij hebben te lang geschreven, om de pen niet neder te leggen en het slot voor eene volgende gelegenheid te bewaren.

(*Het vervolg hierna.*)

Aanteekening op de Grondwet, door Mr. J. R. THORBECKE, *Hoogleeraar te Leiden. Tweede uitgave. Iste Deel. Te*

Amsterdam, *bij* J. Muller. 1841. *In gr.* 8*vo.* *XIV en* 355 *bl.* *f* 4-20.

Bij allen, wien de beoefening van het Nederlandsche Staatsregt ter harte gaat, zal dit eerste Deel der tweede uitgave van Prof. THORBECKE's *Aanteekening op de Grondwet* reeds bekend, gelezen, bestudeerd zijn. Wij behoeven dan ook niet aan te wijzen, hoe veel deze tweede uitgaaf boven de eerste vooruit heeft. Naar waarheid zegt de geachte Schrijver, bl. X zijner Voorrede: »De eerste (uitgaaf) liet het doorgaans bij eene schets; de tweede is meer uitgewerkt, en in zoo verre een nieuw boek." Vandaar, dat ook de vorige uitgaaf in één Deel volledig was; terwijl hier het eerste Deel slechts loopt tot Art. 126 der nieuwe, of Art. 128 der vorige Grondwet.

De verdiensten van dit werk uiteen te zetten, is overtollig. Het zij ons alleen vergund, hier en daar eene enkele opmerking mede te deelen.

Op Art. 6 der vorige, en, met wijziging, der tegenwoordige Grondwet, in verband beschouwd met Art. 131 en 132 der tegenwoordige, of Art. 133 en 134 der vorige Grondwet, zegt de Hoogleeraar, dat de *census* ten platten lande dien in de steden overtreft, en vraagt, of alzoo het getal der bevoegden ten platten lande niet te gering wordt, en of de ingezeten eener landgemeente, wiens vermogen met dat van een' stedeling gelijk staat, min rijp dan deze is, om behoorlijk te kiezen? Maar zou men de vraag niet kunnen omkeeren? Immers ten platte lande worden de leden der Provinciale Staten door de kiezers zelven benoemd; terwijl in de steden de Kiescollegiën slechts de leden van den stedelijken Raad verkiezen, en deze weder de keus doet van leden der Provinciale Staten van wege de steden. Derhalve schijnt men aan de kiesers in de steden zoo veel doorzigt niet toe te kennen, als aan die ten platte lande. Doch deze is geenszins de reden: zij ligt in den aard van ons Kiesstelsel. Niet het volk, in Grondvergaderingen b. v., verkiest zijne vertegenwoordigers, maar de Staten der Provinciën benoemen hen. Die Provinciale Staten worden mede niet door het volk, noch door stemgeregtigden uit het volk verkozen, maar door drie verschillende standen, zoodat zij in waarheid *Standenvergaderingen* zijn. De Ridderschap, de Steden, en de Landeigenaars of breedgeërfden, zenden hunne gedeputeer-

den. Bij gevolg kunnen de Leden der Provinciale Staten niet anders benoemd worden dan onmiddellijk door de Ridderschap; door de Stedelijke Regeringen, als vertegenwoordigers der steden, en door de Kiezers ten platten lande, als vertegenwoordigers der breedgeërfden zelven, geenszins der landgemeenten als zoodanig. Indien men de Stedelijke Kiescollegiën de leden der Provinciale Staten van wege de steden liet benoemen, dan zouden niet de *steden* als zoodanig, d. i. als zedelijke ligchamen, maar de *bewoners* der steden, als afzonderlijke personen, vertegenwoordigd worden. Indien men ten platten lande daarentegen geenszins de kiezers zelven, maar door hen benoemde plaatselijke besturen kiezen liet, dan zouden niet de groote grondeigenaars, maar de gemeenten als zedelijke ligchamen vertegenwoordigd worden, en alzoo zou de stand der breedgeërfden geene gedeputeerden ter Provinciale Statenvergadering zenden. Maar juist omdat de Kiescollegiën in de steden slechts strekken tot benoeming van vacaturen in den Raad, terwijl die ten platten lande daarentegen de leden der Provinciale Staten helpen aanstellen, behoort de *census* ten platten lande, naar evenredigheid, hooger te zijn dan in de steden. Wij hebben geene vertegenwoordiging van de massa der ingezetenen, maar van de verschillende hoofdbelangen der gegoeden; die des Adels en der aanzienlijken; die der steden, d. i. van handel, fabrijken enz., en eindelijk die van groote grondbezitters en van den landbouw. Behoudens beter oordeel, zou Recensent dus meenen, dat men *of* het geheele Kiesstelsel veranderen moet, en meer in overeenstemming brengen met het denkbeeld eener *eigenlijke* volksvertegenwoordiging, *of* dat men, zoo het Kiesstelsel in hoofdstrekking en karakter behouden wordt, ook den naar evenredigheid hoogeren *census* ten platten lande moet handhaven.

Op Art. 78 der tegenwoordige Grondwet (bl. 200) zegt Prof. THORBECKE: »Ministeriële onderteekening van wetten beveelt de Grondwet niet. Ook is bij wetten eene »verantwoordelijkheid voor den inhoud, gelijk bij Konink»lijke besluiten, niet denkbaar. Eene wet, die de Constitu»tie schond, zou de Minister niet *mogen* uitvoeren." Zeker zal dit beteekenen: »indien de Minister *zelf* begreep, dat de wet strijdig was met de Grondwet, dan zou hij *in gemoede* verpligt zijn, veeleer af te treden, dan de wet ten uitvoer te leggen." En dit staat dus gelijk met de stelling: »als

»eene wet aan de Staten-Generaal wordt voorgesteld, en zij »oordeelen dezelve *strijdig* met de Staatsregeling, dan *mogen* »zij dat voorstel niet aannemen: of doen de Algemeene Sta»ten zulk voorstel, dan *mag* de Koning hetzelve niet goed»keuren." Dit is dus geheel eene *gewetenszaak*. Is eene *wet* eenmaal aanwezig, dan mag niemand zich aan de naleving daarvan onttrekken, en de Minister, die haar ten uitvoer legt, moet gerekend worden zulks met zijnen eed van gehoorzaamheid aan de Grondwet overeenkomstig te achten. Maar indien de Minister eene wet *niet* ten uitvoer bragt, al ware het dewijl hij haar voor strijdig hield met de Grondwet, dan zou hij voor zijne nalatigheid aansprakelijk zijn of behooren aansprakelijk gesteld te worden. Hij had vrijheid, zijnen post neder te leggen; maar blijft hij Minister, dan *moet* hij de wetten ten uitvoer brengen, zóó gelijk ze zijn aangenomen en bekrachtigd. De Wetgevende Magt moet steeds beschouwd worden als de éénig bevoegde beoordeelaar van het al of niet constitutionele van elke voordragt; en, is de wet aangenomen, dan is niemand meer ontvankelijk in eenige exceptie ter zake van vermeende afwijking van de Grondwet. Velen gelooven b. v., dat elke, of wel dat deze of gene *wet* op de conflicten met de Grondwet niet overeenstemt; maar als er eenmaal eene *wet* op de Conflicten bestaat, dan moet ook hij, die haar ongunstig beoordeelt, er zich aan onderwerpen: of het constitutioneel gezag der Wetgevende Magt, als *hoogste* Magt in den Staat, gaat ten gronde. Wij zeiden daareven, dat de Minister, zoo hij zijne bediening niet nederlegt, elke wet *moet* ten uitvoer brengen. Zou hij dus ook niet verantwoordelijk zijn voor *nalatigheid*? Hij zweert, volgens Art. 78 der tegenwoordige Grondwet, *getrouwheid* aan die Grondwet. Art. 120 zegt, dat *alle* voorstellen van wet, door den Koning en de beide Kamers der Staten Generaal aangenomen, *kracht van wet* verkrijgen. Gehoorzaam te zijn aan die wetten, is dus ieders pligt. De gehoorzaamheid van den Minister blijkt in de eerste plaats daaruit, dat hij de wetten ten uitvoer legt; laat hij dat na, dan is hij wederspannig aan de wet. Wij gelooven dus, in weerwil van hetgeen de Hoogleeraar, bl. 197, daarover aanmerkt, dat de Minister verantwoordelijk is, ook voor *nalatigheid* in ten uitvoer legging der wetten. Maar eene wet op de geregtelijke, boven en behalve de parlementaire verantwoordelijkheid, is dringende behoefte; en de Staten Ge-

neraal zijn verpligt te zorgen, dat zulk eene wet den Koning worde voorgedragen, indien zijne Ministers daarin langer vertragen.

Mr. H. O. FEITH, *Redevoering, uitgesproken op het Feest, gevierd bij het vijftigjarig bestaan van het Instituut voor Doofstommen te Groningen, op den 22 van Hooimaand 1840. Met Aanteekeningen. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1841. *In gr. 8vo. XII en 168 bl. f* 1 - 75.

Men ontvangt hier niet alleen eene doeltreffende en belangrijke Redevoering, waarbij wordt aangetoond, hoe GUYOT plantte, *Nederland* kweekte, en God den wasdom gaf aan eene der weldadigste inrigtingen; maar van bl. 41 tot aan het einde vindt men eene reeks van aanteekeningen, die aan de voorafgaande verhandeling eene waarlijk historische waarde bijzetten. Hartelijk hopen wij, dat de lezing van het eene en andere menigeen, die tot nog toe geene jaarlijksche bijdrage tot ondersteuning voor het wel bloeijende, maar toch nog zeer veel behoefte aan geldelijken bijstand hebbende, Instituut van Doofstommen te *Groningen* afzonderde, daartoe zal overhalen; dat alzoo deze inrigting, als geheel daarvoor geschikt, *nationaal* blijve, en men zich niet tot de dwaasheid late vervoeren, om b. v. in elke provincie zulk een Instituut te willen bezitten. Want dit laatste, gelijk de geachte Schrijver in zijne aanteekening op bl. 8, te vinden bl. 52 en verv., bewijst, zou de strekking hebben, om de nationale volledige inrigting te vernietigen, ten gevalle van een aantal bijzondere scholen, waar het onderwijs nooit op den duur even omvattend en deugdelijk wezen zou.

Reistogtje door een gedeelte van Schotland en deszelfs Hooglanden, door S. VAN BAALEN. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1838. *In gr. 8vo.* 212 *bl. f* 3 - 30.

Tweede Reistogtje door een gedeelte van Schotland en deszelfs Hooglanden, door en bij denzelfden. 1841. 223 *bl. f* 2 - 60.

Indien Rec. het eerste dezer werkjes niet pas te gelijk met het tweede hadde ontvangen, zou hij mede behoord hebben tot hen, »die het zich wel der moeite waardig geacht hebben, hetzelve te beoordeelen." En hij zou er evenzeer een »gunstig onthaal" aan hebben kunnen voorspellen, en eene voor den schrijver »vleijende meening" over uiten, als hij het zich tot een genoegen rekent, thans over de beide reisbeschrijvingen te doen. Zij verdienen zulks ten volle in onderscheidene opzigten. De streken, door den Heer VAN BAALEN bezocht, behooren niet tot de algemeen bekende. Rec. althans maakte met vele schoone of stoute partijen in *Schotland* hier voor het eerst in verbeelding kennis, en moet, zoover een daar niet bekende mag oordeelen, den Schrijver den lof geven van naauwkeurigheid in het bezigtigen en beschrijven. Hij ontzag geene vermoeijenissen; hier en daar, b. v. bij het bezoeken van de *Fingalsgrot* op het eiland *Staffa*, (hier met nog enkele andere gezigten, die naar meer doen verlangen, afgebeeld) zelfs geene gevaren, om al het bezienswaardige goed op te nemen; en wij, schoon, als gezegd, geene ooggetuigen, hebben geene reden, om zijne waarheidsliefde in twijfel te trekken. Want, hoewel het in den aard der zaak ligt, dat de beschrijving der gezigten op bergen, der vele meren, en der ontelbare watervallen, hier en daar wel iets eenzelvigs moet hebben, zoo ligt echter over het geheel eene eenvoudige bevalligheid, die den lezer evenzeer aangenaam onderhoudt, als zij voor den Schrijver gunstig inneemt. Slechts op enkele plaatsen stelt hij zijne lezers min of meer te leur. Zoo had b. v. de zeer merkwaardige zuil van *Sueno*, tusschen *Forres* en *Inverness*, wel iets meer verdiend, dan: »Digt bij deze hoogte vindt men de overblijfselen van een kolossaal steenen gedenkteeken, de opsporing van welks oorsprong menigen twist onder de oudheidkenners heeft te weeg gebragt, zonder dat men het echter hierover eens is kunnen worden. Voor mij was het niet anders dan eene zeer lompe massa steen, op welke ik slechts in het voorbijgaan eenen achteloozen blik wierp." Vooral bevreemdde het ons, dat de smaakvolle Reiziger, die zich in *Schotland* vele tooneelen uit WALTER SCOTT herinnerde en wel herinneren moest, schrijft: »Nu volgen drie plaatsen, welke elk eenig oponthoud en eener afzonderlijke beschouwing overwaardig zijn: *Dryburgh-abbey*, *Melrose-abbey* en *Abbotsford*, plaatsen door WALTER

SCOTT zeer beroemd gemaakt," — en daarop laat volgen: »Mij bekroop het verlangen naar *Edinburg* (waar hij toch vroeger reeds geweest was) te sterk, om er mij op te houden; ik vergenoegde mij met er in het voorbijrijden een blik op te werpen." En hij wist toch, dat *Abbotsford* eenen schat van oudheden (ook van zeldzaamheden) bevat! Wij kunnen ons dien in het voorbijgaan geworpen blik niet begrijpen; te minder, omdat VAN BAALEN elders geene anders onbeduidende plaats onbezocht laat, die met herinneringen van MARIA STUART in verband staat, en eenmaal zelfs eene grot met groot gevaar bezoekt, enkel omdat zij aan ROBBERT ROODHAAR tot schuilplaats heeft gestrekt.

De eerste reis, in gezelschap der Heeren KRUSEMAN en DRONSBERG gedaan, had meer ten oogmerk, het zuidelijke en westelijke gedeelte van *Schotland* te bezoeken; de tweede, die de Schrijver deels alleen, deels in gezelschap van een paar *Britten*, met wie hij onderweg kennis maakte, volbragt, was naar het noordelijke en oostelijke gedeelte gerigt, waar hij dus in de Hooglanden op het belangrijkste, ook door de *Waverley*-Romans wereldbekende gedeelte der Schotsche geschiedenis kwam. (Het is eene kleine misstelling, dat 2de Reis, bladz. 72, gesproken wordt van de *Westkust* van *Schotland*, hetwelk, blijkens den zamenhang, de *Oostkust* moet zijn. Ook de lichttoren van *Bellrock* staat aan laatstgenoemde kust.) Beide reisbeschrijvingen geven hooge denkbeelden van het bezienswaardige in het noordelijke gedeelte van *Grootbrittanje*. Hoog is VAN BAALEN ingenomen met de *Britten*, eene natie, over het geheel gehouden voor overmatig ingenomen met hun land, en laag nederziende op andere volken, stijf, eigenzinnig, trotsch, aanmatigend, onbeleefd. Die er dan nog het gunstigste over denken, zeggen, dat de *Engelschen* in hun land beleefd, gedienstig, vriendelijk en gezellig, in één woord geheel andere menschen zijn, dan buiten hetzelve. Over het eerste kan Rec. niet oordeelen. In het laatste heeft hij altijd veel overdrevens gevonden; hij heeft althans meermalen in ons land, eene enkele maal ook buiten hetzelve, kennis met *Engelschen* gemaakt, en er onder aangetroffen, ja, echte bokken, maar zulke ook onder andere natiën, en, hij moet der onaangename waarheid hulde doen, niet het minst onder *Nederlanders*; echter ook onder de *Britten* zeer vele beschaafde, aangename gezelschaps- en reisgenooten. Er zal

wel veel waars zijn aan hetgeen de Heer VAN BAALEN opmerkt, dat zekere terughouding meestal het gevolg is van onbekendheid met taal, zeden en gewoonten op het vasteland. Onze Schrijver dan, een bevoegd beoordeelaar, is hoog, zoo als wij zeiden, met de *Britten* ingenomen. En wij moeten, ten deele ook met nationale schaamte over hetgeen hier en daar bij ons plaats heeft, erkennen, dat, zoo volkstrots een kenmerk dier eilanders is, zij er waarlijk grond genoeg toe hebben. Want bij het lezen ook dezer reisbeschrijving staat men verbaasd over de reuzenwerken, die menschelijk vermogen, kunst en volharding hebben tot stand gebragt. Zulke gewrochten zijn nu ook wel in ons land te zien, meest van onze Vaderen, aan wie oneindig minder hulpmiddelen ten dienste stonden dan aan ons; maar onze natie leze eens, en denke er het noodige bij, wat VAN BAALEN zoo juist opmerkt: »Onze reisgenoot was de oudste zoon van eenen fabrikant te *Newcastle*. Hij verhaalde mij, op dezen oogenblik ruim 3600 menschen aan het werk te hebben. Rust hebben wij echter nooit, zeide hij, en ons genoegen moeten wij (bij het bezit van ruim 7 millioen guldens) vinden in den bloei onzer inrigtingen, en in het bewustzijn van aan zoo vele handen werk te geven, en alzoo krachtdadig mede te werken tot instandhouding der maatschappij. *Met zulke beginselen, welke onder de kapitalisten in Engeland* ALGEMEEN *heerschende zijn, is het niet meer zoo verwonderlijk, dat hun handel en hunne nijverheid de eerste van Europa genoemd moeten worden.*" Wij voegen er nog één trek bij: »De ondernemer van den schouwburg, een nieuw stuk willende opvoeren, ontvangt voorschot, of, bij wijze van *don gratuit*, tegemoetkoming (van een genootschap ter aanmoediging der schoone kunsten) enz. Het lidmaatschap is echter zeer kostbaar, en bepaalt zich hierdoor ook tot de hoogere klasse, onder welke men een aanzienlijk aantal menschen vindt, die niet de vraag doen: wat heb *ik* voor dat geld? welk is *mijn* genot?, maar overtuigd, dat zij door de fortuin boven hunne medeburgers begunstigd zijn, te gelijk de verpligting gevoelen, om opofferingen te doen, welke geene andere rente geven, dan het bewustzijn van wel gedaan te hebben." *Alles*, wat daar blinkt, zal ook wel geen goud zijn; maar wij vonden toch weder in deze reisbeschrijvingen bevestigd, wat het lezen van meer zulke boeken, en eigene kleine ondervinding ons heeft doen zien, dat een

toertje buitenslands het beste geneesmiddel is tegen kleingeestige, overdrevene ingenomenheid met eigen land en natie, en de beste aanleiding tot dien wereldburgerlijken geest, waarvan wij ook in deze beide nette boekjes de aangenaamste proeven opmerken.

Eene dorre naschrijving van den voornamen inhoud der Hoofdstukken zal men niet van ons vergen. Wij volgen den indruk, dien de lezing op ons maakte, wanneer wij zeggen, dat, ofschoon — en de Reiziger zelf zal, vertrouwen wij, de eerste zijn, om dit toe te stemmen — tot eene grondige kennis van *Schotland*, ook van het beschrevene gedeelte, en de *Schotten meer* zou gevorderd worden, deze werkjes echter alle aanprijzing verdienen, als onderhoudende, aangename lectuur voor ieder, die ook uit zijn Leesgezelschap iets meer verlangt, dan alledaagsche, vertaalde of niet vertaalde Romans. En het is met die algemeene aanprijzing dat wij ons vergenoegen. De Heer VAN BAALEN moge *voor zijne bezigheden* naar *Grootbrittanje* reizen, gelijk hij zegt, hij heeft van geld en tijd ook voor zijne landgenooten een aangenaam gebruik gemaakt.

Coenraad van Habsburg, of de verschijning aan den zoom des wouds. Oorspronkelijk Romantisch Tafereel uit de vijftiende Eeuw. Te Amsterdam, bij P. J. W. de Vos. 1841. *In gr. 8vo. 346 bl. f* 3-:

De ongenoemde Schrijver van dezen Roman biedt dezen naar het schijnt eersteling met bescheidenheid aan; hij verlangt aanwijzing der gebreken, die zijnen arbeid ontsieren, ten einde er zich in het vervolg voor te kunnen wachten, en betuigt, dat gepaste inlichtingen en teregtwijzingen hem welkom zullen zijn. Wij willen hem de onze niet onthouden; welligt zijn ze hem in een of ander opzigt tot nuttige wenken, en wij kwijten ons tevens van onzen pligt jegens het lezend publiek.

Het is in onzen tijd eene hagchelijke onderneming, als Romanschrijver op te treden. Daar bestaan meesterstukken van in- en uitheemschen oorsprong; dit vak van Letterkunde is tot zulk eene hoogte opgevoerd, de eischen van de lezende en beoordeelende wereld zijn hoog, welligt te hoog; maar het zij zoo; Romans hebben wij niet onmiddellijk noodig; ze

moeten goed zijn, of althans eenen bijzonder goeden aanleg toonen; anders houdt men ze beter terug.

Dit laatste, aanleg, willen wij aan den Schrijver van dit boek in geenen deele ontzeggen. De vinding spant genoegzaam de aandacht; houdt die althans gaande; want een eenigzins geroutineerd Romanlezer wordt al spoedig gewaar, waar het heen wil, en kan den afloop van het verhaal reeds vóór de helft van het boek gemakkelijk raden. De verhaaltrant is onderhoudend. Worden zedekundige aanmerkingen hier en daar wel wat druk ingevlochten, ze zijn meestal kort en niet ongepast aangebragt. Slechts enkelen zien er wat zonderling uit; b. v. de aanspraak aan Staatsdienaars, bladz. 191. Kortom, over het geheel mag deze Roman nevens vele anderen gesteld, en zal niet zonder goedkeuring gelezen worden.

De Schrijver hoede zich echter in het vervolg: *vooreerst* voor te groote onwaarschijnlijkheden. Wij weten wel, dat het in een' Roman, zal de leeslust van het min of meer overprikkelde publiek worden gaande gehouden, niet al te dagelijksch moet toegaan; maar *est modus in rebus*. GOLO is een zeer onwaarschijnlijk karakter; niet zoozeer in zijne helsche boosheid, die zich helaas gemakkelijk laat denken, maar in zijne plotselijke bekeering, die ook zoo verlicht godsdienstig is, als men onmogelijk kan onderstellen van de Christelijke opleiding eens ridderlijken roovers van de vijftiende eeuw. Ook ware het niet noodzakelijk geweest de onwaarschijnlijkheid te vergrooten, door hem tot den *broeder* van GEYSAMA te maken. Een vader, die niet zou bemerken, dat men zijn tweejarig dochtertje tegen een ander kind van denzelfden ouderdom verruilde, laat zich ook moeijelijk denken. Bij pasgeboren kinderen mogt dat aangaan, maar een *tweejarig* meisje! Niet beter is het met de nachtelijke bezoeken van CUNEGONDA bij haren zoon. Deze *bemerkt* elken nacht eene verschijning, die hem op het voorhoofd kust, en als hij *ontwaakt* is dezelve verdwenen. Voor eene enkele maal hebben wij met zulk sluimeren vrede, maar maanden lang, elken nacht, is wat kras! Bovendien: er was geen gevaar bij de ontdekking van haar leven aan COENRAAD, ondanks hetgeen de Schrijver zegt, ten einde het te motiveren. Zonder deze onwaarschijnlijkheid evenwel zou de geschiedenis in een oogenblik ontknoopt zijn. Het karakter van COENRAAD is ook te weinig *karak-*

ter. De Schrijver doet hem voorkomen als bezield met wraakzucht tegen de moordenaars zijns vaders en verwoesters van zijn slot — en nogtans zit hij zonder iets uit te voeren. Nu is hij met deugdzame, ridderlijke gevoelens bezield; dan is één enkel woord van zijnen schildknaap genoeg, om hem tot allerlei onridderlijke wandaden te brengen. Voor eenen ridder der vijftiende eeuw, die als hoofdpersoon moet optreden, is zijn karakter niet vast genoeg. En wat den zoo even vermelden schildknaap aangaat: het is niet waarschijnlijk, dat een zoo verworpene, lage wellusteling ADÈLE weken lang opgesloten en in zijne magt zou hebben, zonder haar te deren.

Eene andere soort van onwaarschijnlijkheden, waartegen wij den Schrijver *ten tweede* waarschuwen, zijn de vergrijpen tegen het zoogenoemde *kostuum*, of de inachtneming van tijd en plaats. De Schrijver heeft zeer verkeerd gedaan met zijn verhaal in het laatst der *vijftiende* eeuw te plaatsen. De geheele houding zijner ridders en ridderlijke burgten, der veten, der wijze van belegeren en oorlogvoeren, hebben meer van de *dertiende.* Die briefjes van den eenen ridder aan den anderen zijn ook niet natuurlijk: zij zonden hunne wapenherauten of schildknapen met mondelinge boodschappen, en lieten het schrijven aan de monniken en priesters over. Het verhaal mist in allerlei opzigten de kleur der eeuw; zelfs laat de Schrijver in 1470 NB.! ridders en pelgrims van kruisvaarten uit het Heilige Land terugkeeren. Dat was toen reeds bijna een paar eeuwen vergeten.

Ten derde misprijzen wij in dezen Roman te groote inschikkelijkheid voor een groot gebrek van eene hedendaagsche school, te weten, het bij voorkeur schilderen van afschuwelijke karakters, akelige tooneelen en gruwelijke gebeurtenissen. De Schrijver zegt wel, dat zijn oogmerk was, de schoonheid der deugd in het helderste licht te plaatsen, en de ondeugd in derzelver volle (ja wel volle!) afzigtelijkheid en droevige gevolgen te schetsen; maar van het eerste vindt men al zeer weinig. ADÈLE is zeker een beminnelijk en deugdzaam meisje; maar zij is, met haren vermeenden vader, ook het eenige goede karakter in de gansche geschiedenis. Intusschen, wordt de deugd eerst bij verzoeking gekend: — de Schrijver heeft ADÈLE in dien toestand van zware beproeving niet, of althans niet gelukkig geplaatst; want om zich aan ALFRED over te geven, moest zij reeds tot

zekere diepte gezonken zijn; en ter verdediging harer eer doet of lijdt zij niets meer, dan elke andere onschuldige maagd zou gedaan hebben. En wat de ondeugd betreft, deze wordt wel bij voorkeur in hare afzigtelijkheid geschetst. Zelfs zijn ons de tooneelen in de kolenbrandershut veel te afschuwelijk. Wij begrijpen niet, hoe iemand, die elders eenen goeden smaak aan den dag legt, zulke vreeselijke moordtooneelen zoo in het breede schilderen kan. Dergelijken wansmaak laten wij liever aan onze naburen over, en hopen, dat onze Letterkunde er niet door besmet worde.

Dit is het voornaamste, wat wij op dit boek aanmerken. Men voege er bij: dat het in dit verhaal wat heel druk is met zweren, daar de handelende personen elkander gedurig eeden opleggen; dat van tijd tot tijd gewezen wordt op de wegen der Voorzienigheid, in de lotgevallen der hoofdpersonen zigtbaar, hetgeen ons in een *verdicht* verhaal ongepast, zoo niet oneerbiedig, ja profaan dunkt; dat wij de meermalen voorkomende uitdrukking: door zijn noodlot voortgezweept te worden, liever aan de Duitsche *Schicksal*-schermers laten; dat bladz. 94 de *morgenster* aan den hemel staat, en bladz. 104 (weinige dagen later) de *avondster*, hetgeen eene onmogelijkheid is; dat het *min verkieslijk* is, de hel eene *min verkieslijke* plaats te noemen (bladz. 220); en eindelijk, dat de taal hier en daar ontsierd wordt door onachtzaamheden, als: zij *schepte* zichzelve eene wereld, voor *schiep* (bladz. 13), eene*n* zware*n* bloedschuld (bladz. 237), daalde*n* men (bladz. 251), ergens *na* zoeken (bladz. 294), herhaaldelijk *stijle* hoogte, enz.

Verstrooide Gedichten van H. TOLLENS, CZ. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1840. *In gr. 8vo. X en* 176 *bl. f* 3-60.

In zeker opzigt kunnen wij met eene aankondiging van de verschijning van dit boekdeeltje volstaan. De titel zelf toch duidt aan, dat wij hier stukken vinden, die reeds vroeger in het licht zijn verschenen, maar die hier worden bijeenverzameld. Nee. is het met den Dichter volmaakt eens in diens wijze van zien, als hij door dergelijk eene verzameling van het goede uit vroegere bundels het mindere en gebrekkige aan de vergetelheid zoekt over te geven. Nooit

kon hij zich vereenigen met de handelwijze van hen, die rijp en groen opzamelen, enkel omdat het vruchten zijn van eenen man van naam; en hij heeft zich meermalen geërgerd, als hij zoogenaamde vrienden, na den dood van dezen of genen grooten man, tot de minstbeteekenende kattebelletjes van zijne hand zag uitgeven en zich, naar zijn inzien, aldus aan diens nagedachtenis vergrijpen. Hij stemt ook geheel niet in met die vrienden van den Dichter, die oordeelen, dat hij te stiefvaderlijk op zijne eerste kunstproeven nederziet. Integendeel, hij juicht het voornemen van harte toe, om alleen het beste, het verdienstelijke op nieuw te laten drukken, en niet door eene nieuwe uitgave waarde te hechten aan datgene, wat zijn rijper oordeel hem als van geene waarde heeft leeren kennen. Hij zou hem zelfs hier en daar tot nog meerdere gestrengheid in de schifting hebben willen aansporen. Zoo zijn er onder het hier voorkomende twaalftal Minneliedjes verscheidene, die waarlijk gerust achterwege hadden mogen blijven, en die de eer van eenen herdruk in eenen uitgelezen bundel niet verdienden. Maar Rec. gevoelt, hoe moeijelijk het is, hier de juiste grenzen te bepalen; en liever dan te klagen, omdat er enkele stukjes zijn, die wij wel konden missen, wil hij den Dichter zijnen dank betuigen, dat hij zoo veel goeds hier verzameld en voor het vergeten worden heeft bewaard.

De stukken te beoordeelen komt minder te pas. Meer of min opzettelijk zijn zij reeds door de kritiek gewaardeerd, en van velen zal het genoeg zijn, slechts den titel aan te halen, om talrijke lezers te herinneren, wat zij hier vinden kunnen. Rec. althans herinnerde zich uit vroegeren en lateren tijd nog menig vers, dat hij hier wedervond. Zoo ging het hem met het *antwoord op de vraag, waarom de Dichter geen Fransche verzen maakte*, met het *Mierennest*, het *Nieuwe Gulden A. B. C.*, met verscheidene der gelegenheidsdichten, waarvan de meesten hunne opname in dezen bundel volkomen verdienen, met de beide Cantates, met de stukken betrekkelijk tot den afval van *Belgie*, waarvan de *Avondbede*, de *Bededag* en anderen in der tijd in ieders mond en hoofd waren.

Onbekend was Rec. vroeger, wat hem uit dezen geheelen bundel het diepst getroffen heeft, het vers ter bruiloft van des Dichters zoon, met het toevoegsel aan hetzelve, nadat slag op slag beider huisgezinnen had getroffen. Dat zijn ware

meesterstukken van diep en levendig gevoel, het *welkom, welkom!* aan de nieuwe dochter niet minder, dan het treffende treurvers, nadat die dochter en haar kind, nadat 's Dichters eigene gade en een zoon waren gevallen. Wij zouden er zoo gaarne regelen van mededeelen; maar wij gevoelen, dat wij aan den indruk te kort zouden doen, indien wij er hier en daar gedeelten uit overnamen. Het moet in zijn geheel worden gelezen; de vrolijke juichtoon bij het huwelijk van den zoon moet vervangen worden door het ernstige, diepgevoelde, sombere, maar toch ootmoedige en geloovig godvruchtige van de regelen, die het bruiloftsvers onmiddellijk volgen. Het is in den besten trant van TOLLENS, of laat ik liever zeggen, het is de uitstorting van zijn innigste gevoel.

Wij danken den Dichter voor de moeite, aan de verzameling en beschaving van dezen bundel besteed, en zien begeerig den bundel te gemoet, waarop hij ons in zijne Voorrede doet hopen.

De uitvoering is allezins te prijzen; alleen zijn de beeldjes op het vignet ongelukkig uitgevallen.

ARTHUR WARWICK, *oogenblikken aan Godvrucht en Deugd gewijd. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1840. *In kl. 8vo.* 26 *bl. f* :-25.

Dit boekje is de vertaling van het Hoogduitsche *Nebenminuten von* ARTHUR WARWICK, hetwelk zelf reeds een uittreksel is uit een in de zestiende eeuw geschreven Engelsch werk: *Spareminutes, or resolved meditations and premeditated resolutions.* Ofschoon wij met het werkje niet zoo zeer ingenomen zijn als de Vertaler, vergt het van den kooper zulk eene geringe uitgave, dat deszelfs stichtelijke inhoud den geringen prijs dubbel waard is. Tot eene proeve zal het volgende volstaan, getiteld *Pligtsbetrachting:* »Menigeen heeft de uiterst zonderlinge eerzucht van of de beste »of niets te willen zijn: wanneer hij niet zoo goed handelen »kan als hij wil, zoo wil hij niet zoo goed handelen als hij »kan. Ik wil trachten op het beste te handelen, en wat »mij aan kracht ontbreekt door den wil te vergoeden. Terwijl »ik alzoo ten deele betale, zal ik niet alles schuldig »blijven. Hij is het meeste schuldig, die niets betaalt."

BOEKBESCHOUWING.

Redevoeringen over eenige godsdienstige onderwerpen, door A. VINET. *Naar de derde, verbeterde, oorspronkelijke uitgave. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. *In gr. 8vo. XV en* 142 *bl. f* 1-25.

De algemeene titel dezer Redevoeringen van den *Geneefschen* Hoogleeraar VINET is even onbepaald, als de bijzondere van verscheidene derzelven: naar haren inhoud behooren zij eigenlijk tot de Apologetiek des Christendoms, en naar haren vorm dikwijls meer tot de Verhandelingen, dan tot de Kanselredenen, waartoe zij oorspronkelijk bestemd schijnen te zijn: wij zullen ze dan ook voornamelijk van de eerstgenoemde zijden beschouwen.

De Voorrede des Schrijvers zou Rec. ruime stof tot aanmerkingen kunnen opleveren, al ware het alleen over het gebruik der rede in de zaak des Christendoms, waaromtrent het hier gestelde hem noch helder noch naauwkeurig voorkomt, b. v. de verwarring van *rede* en *aard der zaken*, (bl. XI) waarover ook de Vertaler te regt klaagt, en wat daar verder bijgezegd wordt; ook over »het verstandelijk geweten, dat voor berouw vatbaar is;" (?) of bl. XII: »De rede getroost het zich de hoofdgronden van het Christelijk geloof niet te begrijpen," (?) »niet *a priori* te kennen daarstellen," (is dit hetzelfde als het eerste?) »en zij geeft dezelve aan het hart over," (dus misschien enkel Godsdienst van het gevoel?) Doch wij kunnen hierover nu niet uitweiden.

De zeven Redevoeringen, die in dezen bundel vervat zijn, hebben allen wel eene Bijbelplaats aan het hoofd, maar waarvan voor het overige weinig werk gemaakt wordt. — De *eerste* is getiteld: *De Godsdiensten der menschen en de Godsdienst van God.* Bij het eerste zou men, ook naar de inleiding, verwachten eene voorstelling van het ongenoegzame der verschillende Godsdiensten, die

er op aarde geweest zijn en nog zijn, buiten de eeniglijk en waarlijk geopenbaarde; maar VINET bedoelt »Gods-»diensten in het Christendom zelf, om zich door zich zelf »en door eigene middelen met de Godheid in gemeenschap »te brengen," welke hij noemt »die der *verbeelding*," (zeer oneigenaardig dus genoemd, want het is de godsdienstige aandoening, welke uit de beschouwing der Natuur ontstaat) »die van het *verstand*, van het *gevoel*, en van »het *geweten*," welke allen wij wel erkennen dat onvolledig zijn, wanneer men de Christelijke Godsdienst, over welks waarde VINET vervolgens goede dingen zegt, buitensluit, maar welke hij toch op zichzelve overdreven vernedert; gelijk het ook overdreven, ja vooral het laatste afzigtig is, wat bl. 10 staat: »De liefde voor God is den »menschen niet aangeboren"; en bl. 16: »De mensch »moet zijne aangeborene neiging dwingen God lief te »hebben."

De *tweede* Redevoering handelt over *de geheimen van het Christendom*, waarschijnlijk in het Fransch *les mystères du Christianisme*, waarover men hier over 't geheel vrij goede gewone redeneringen vindt, ofschoon er hier en daar op iets overdrevens wel wat af te dingen zou vallen, en waarbij Rec. de ook wel gewone, maar toch wel eens vergetene opmerking herinnert, dat JEZUS en zijne Apostelen nergens in dien zin van geheimenissen of verborgenheden hunner leer spreken, en dat de Bijbelsche beteekenis van μυστήριον niet de latere Theologische is, die men er wel eens aan gegeven heeft.

De *derde* Redevoering heeft ten opschrift: *Het Evangelie begrepen door het hart*, en bevat losse, weinig zamenhangende beschouwingen over het onderwerp, over 't geheel niet kwaad, maar weder iets onbestemds en overdrevens aan zich hebbende. — Men herkent in deze Redevoeringen hier en daar den *Franschen* geest, die, vooral in zulke soort van geschriften, wel eens door *grandes phrases et antithèses brillantes* schitteren wil, maar niet altijd op grondigheid bogen kan.

Een kenmerk des Christendoms heet het onderwerp der

vierde Redevoering al te onbepaald, en het zijn eigenlijk twee kenmerken, de *algemeenheid* en de *duurzaamheid.* — Bl. 65, 66 wordt de Israëlitische Godsdienst, als deze kenmerken missende, schijnbaar op éénе lijn gesteld met het *Islamismus* en de Godsdienst der *Hindoes;* doch dan is het *quod nimium probat, nihil probat*, want men ziet uit het *Israëlitismus*, dat eene Godsdienst Goddelijk zijn kan, zonder duurzaam en algemeen te zijn. Daar evenwel VINET deze twee kenmerken te regt aan het Christendom toeschrijft, is het zonderling, dat hij, bl. 68, 9, zoo redeneert, alsof hij niet vordert, dat hetzelve de Godsdienst van alle tijden worde, of gelooft, dat het dit worden zal; maar alleen stelt, dat het daartoe uit zijnen aard geschikt is. — Wil men voorts een staaltje, welke Dogmatiek hij toegedaan is, men hoore, wat hij, bl. 72, 3, als leeringen van JEZUS opgeeft: »Hij predikte eenen God op »aarde; eenen God, tot mensch geworden, eenen God, »in armoede geboren; eenen God, aan het kruis gena»geld"; [dus ook eenen God, gestorven, begraven, opgewekt??] »hij predikte eene in de plaatsstelling van den »onschuldigen voor den zondaar, eenen losprijs, eene bloe»dige offerande; hij predikte eene nieuwe geboorte, zon»der welke de mensch niet kan zalig worden; hij predikte »eene algemeene roeping van allen, eene uitsluitende ver»kiezing van sommigen." Rec. wil er geen woord over verliezen, maar vraagt alleen, of dit in allen deele de *Evangelische* Dogmatiek is: misschien zou men er van mogen zeggen, wat VINET, bl. 87, zegt, dat »die leer geheel is zamengesteld uit vreemdluidende stellingen, waar»van ook reeds de eerste aanblik de rede moet afschrik»ken"; maar of een redelijk denkend Christen dit met hem van de echte CHRISTUS-leer zal willen beweren, hieraan twijfelt Rec. wel zeer.

De *vijfde* en *zesde* Redevoering hebben *het Geloof* ten onderwerpe, en betoogen, dat het eene eigenschap van den menschelijken geest is, die veel goeds en groots kan uitwerken, (waarbij het Rec. voorkomt, dat de Schrijver het te veel met vertrouwen of moed verwart;) maar dat de

hooge waarde en kracht van hetzelve alleen in de Godsdienst van CHRISTUS te vinden is; en wat er in het tweede gedeelte der laatste, over de waarde van het geloof aan het Evangelie gezegd wordt, is over 't geheel wèl. (Zonderling, meer klank dan zaak, is weder de tegenstelling, bl. 115: »Het geloof is, volgens het Evangelie, alleen »een middel van behoudenis, omdat het eene nieuwe ge»boorte is; het geloof is inderdaad minder het *middel tot »behoudenis*, dan de *behoudenis* zelve; minder de weg »des levens, dan het leven zelf." Dus VINET weet het beter nog dan het Evangelie?!) Voor het overige zijn vooral deze twee stukken grootendeels Verhandelingen, die als zoodanig weinig voor den kansel geschikt zijn.

De *zevende* of laatste Redevoering is de eenige, waar de tekst (*Eph.* II: 12: *Gij waart zonder God in de wereld,*) meer dan tot aanleidend woord gebruikt wordt, en als zoodanig aangeeft *de verwijdering der Efezeërs van God vóór hunne bekeering.* Maar was »al wat PAULUS »met die woorden wilde zeggen, dat het voor den onbe»keerden *Efezeër* even goed was in het geheel aan God »*niet* te gelooven, als aan God te gelooven, zoo als hij »deed"? (bl. 125, 6.) Leerde PAULUS dat op den Areopagus te *Athene?* Wat zegt de tekst anders, dan dat zij waren zonder de kennis van den waren God? En dan is immers de toepassing op de Christenen (bl. 139) insgelijks overdreven, of woordenklank, die geen duidelijk begrip van zaken geeft. — Wat de Spreker hier voorts (bl. 129 —131) zegt over de strijdigheid van Gods regtvaardigheid en goedheid, over »de eenigste voldoening, die de Zoon »zijnen Vader kon bieden, en God met ons verzoenen" enz., acht Rec. even onevangelisch, als hij daarentegen de aanteekening des Vertalers, bl. 133, in den Evangelischen geest gesteld vindt, die bij het zeggen van VINET: »De »Christen alleen heeft eenen God in de wereld," opmerkt, »dat Gods Geest, ook buiten het Christendom, de harten »van menschen, welke zijn maaksel zijn, kan en heeft »kunnen geleiden, besturen, en aan dezelve het bewust»zijn zijner liefde en genade schenken, dat voor hen, aan

»welke het Christendom is geopenbaard, alleen daarin te »vinden is."

Ofschoon dus deze Redevoeringen belangrijke zaken behandelen, daarover ook het een en ander goeds bevatten, en zich hier en daar door levendigheid van stijl kenmerken, vindt Rec. nogtans (gelijk uit het opgemerkte blijken kan) geen reden genoeg, om die als bijzonder uitstekend aan te bevelen, en de verschijning van meer dergelijke stukken des Stellers, welke de Vertaler als mogelijk stelt, te verlangen.

Het Leven van Jezus, critisch bewerkt door Dr. D. F. STRAUSS, *naar de 3de Hoogduitsche uitgave. Iste Deel. Te Groningen, bij* J. H. Bolt. 1842. *In gr.* 8vo. *XII en* 474 *bl. f* 5-:

Zoo ziet dan eindelijk de veelbesprokene vertaling van STRAUSS het licht! Al wat met grond tegen derzelver verschijning is in het midden gebragt, heeft den Uitgever niet kunnen bewegen, zijn plan te laten varen. Wij zullen hier niet herhalen, wat over het ondoelmatige, ja schadelijke dier vertaling reeds in het midden is gebragt. Evenmin schrijven wij eene beoordeeling van het oorspronkelijke werk ter neder. Zij zou van zulk eenen aard en tevens zoo uitgebreid moeten zijn, als onbestaanbaar is met een Tijdschrift als het onze. Onze pligt is dus alleen, met korte woorden deze vertaling aan te kondigen.

Recensent was reeds sedert de laatste twee jaren gewoon, de *derde* uitgave van het oorspronkelijke werk voor handgebruik te bezigen: hij bevond zich derhalve in de gelegenheid, om de vertaling met het oorspronkelijke te vergelijken. Hij is aan de waarheid verpligt, te erkennen, dat de vertaling getrouw, woordelijk getrouw is. Zelfs zoo, dat dezelve van Germanismen krielt, en dat al de Duitsche kunsttermen der laatste jaren *verbotenus* zijn verhollandscht. Zoo leest men van *verstoffelijking* en *vermenschelijking* van God, bl. 4; van *veronderstellingloos-*

heid, bl. 7; van *vischtrek* (*Fischzug*); van *Reden*, voor redenen of redevoeringen van JEZUS; van uiterlijke *stelling*, bl. V (voor *toestand*) en wat niet al? Duidelijk blijkt het werk vertaald te zijn door eene hand, die bloot werktuigelijk en zonder genoegzame bekendheid met de zaak te werk is gegaan. Vandaar, dat de Vertaler ook geen woord van opheldering ergens bijvoegt, waar het, schier op iedere bladzijde, voor den Hollandschen lezer zoo noodig ware geweest. Wilde men nu eenmaal STRAUSS in het Hollandsch vertalen, (waarom, weten wij waarlijk niet) dan waren er *twee* wegen open. *Of* de Vertaler had gedurig moeten paraphraseren, en anders in *noten* ophelderen, om de meestal in abstracte speculative vormen gehulde uitspraken van STRAUSS voor den oningewijde begrijpelijk te maken; *of* er had achter het werk een *Clavis Straussiana* moeten gevoegd worden, waarin aan de duistere spreekwijzen, aan de termen der *Hegelsche* school, aan de citaties van bij ons publiek nog onbekende tegenschriften het noodige licht wierd bijgezet. Zoo als de vertaling daar ligt, is zij voor iedereen onbruikbaar, die niet geheel op de hoogte der quaestie staat. Een voorbeeld zal ons gevoelen ophelderen. Wij kiezen het uit de 3de Voorrede. Hoort, hoe STRAUSS over zijne tegenstanders spreekt: »Uit KERN's opgeblazen Cathedertoon heb ik meermalen »iets juists opgevangen, en van het hooge paard der *Tho»lücksche* veelzijdigheid," (NB. voor den *Duitscher* zeer karakteristiek, maar voor den *Hollander*, hoe juist ook overgebragt, volkomen onverstaanbaar) »trots zijnen veel»tijds onzekeren tred, voor een en ander een juister ge»zigtspunt gewonnen. Ook THEILE's vormloos en ten »deele hartstogtelijk geschrift bleef niet ongebruikt. Maar »in het boek van OSIANDER kon ik van kwalm en rook »geen licht ontdekken. WEISSE's werk begroet ik als »eene in onderscheidene opzigten aangename verschij»ning." — Wel, lezer! hebt gij nu niet veel geleerd, gij, die STRAUSS wildet leeren kennen? Neen, zegt gij, ik begrijp het niet — en Rec. gelooft u gaarne: want nu zoudt gij nog moeten weten, wie KERN en THOLUCK en

OSIANDER en THEILE en WEISSE is, en welk het karakter hunner schriften; en werden deze allen ook al vertaald, gij zoudt dan op nieuwe en grootere onbegrijpelijkheden stooten. Eerst moest gij goed op de hoogte der *Straussische* quaestie, hare aanleiding, haren gang en hare litteratuur gebragt worden, en dat wordt gij hier niet. Was de Vertaler tot dit laatste niet in staat, kon het zelfs niet naar billijkheid van hem gevorderd worden, hij getrooste zich dan, een' grootendeels vergeefschen arbeid te hebben verrigt; een' arbeid, voor den Godgeleerde, die de zaak goed bijhield en beoordeelen kan, noodeloos; voor den Predikant, die zich alleen of meestal met de *vaderlandsche* theologische producten ophield, volstrekt onbruikbaar, en voor den ongeoefenden leek vol gevaar en schade. Wij kunnen er u dus weinig zelfvoldoening van beloven, Mijnheer de Vertaler! dat gij niet alleen met onvoorzigtige, maar ook met ongeoefende hand het zaad des ongeloofs hier hebt uitgestrooid — of het moest de zelfvoldoening zijn, die gij er *op uw sterfbed* van hebben zult!!

Het 1ste Deel loopt tot aan het verhaal van 's Heeren zalving door eene vrouw. Nu het werk toch vertaald wordt, hopen wij in het 2de Deel de twee nieuwe paragrafen te vinden, die STRAUSS aan het slot der sedert verschenen 4de uitgave van zijn werk heeft toegevoegd. — Papier, druk en prijs zijn goed en billijk. Indien de reactie tegen de vertaling den Boekhandelaar BOLT heeft genoopt, de vertaling voor *f* 4-: minder nog te leveren, dan het oorspronkelijke kost, (een zeldzaam verschijnsel!) dan wenschten wij, dat er tegen meerdere vertalingen eenige reactie wierd ondernomen. — Tantum!

Leerrede ter gedachtenis van de Kerkhervorming, als eene heugelijke verlossing door God geschonken, naar Exodus XIII: 3, *uitgesproken te Arnhem, op den* 31 *October* 1841, *door* F. H. G. VAN ITERSON, *Predikant aldaar. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1841. *In gr. 8vo. IV,* 33 *bl. f* :-60.

Een woord over Kerk en Kerkhervorming, of de Katholijke Kerk, gezuiverd van den blaam, haar aangewreven, door den Predikant F. H. G. VAN ITERSON, *in zijne Leerrede, enz. door den Pastoor en de Kapellanen der R. C. Gemeente te Arnhem. Te Arnhem, bij* J. G. Meijer. 1842. *In gr. 8vo. VIII,* 110 *bl. f* :-75.

Koning WILLEM II *en de Evangélische Kerkbode; door* J. DE BREET, *beëedigd Translateur en Huisonderwijzer te Arnhem. Gedrukt voor rekening van den Autheur, bij* J. R. van Dieren, *te Grave.* 1842. *In gr. 8vo.* 24 *bl. f* :-25.

Wij achten de drie bovenstaande stukjes, niet als letterkundige voortbrengselen, maar als teekenen van den tijd, waarin wij leven, der vermelding in ons Maandwerk waardig. Die tijd staat helaas! gekenmerkt door spanning, woeling en strijd tusschen de Roomschkatholijke en Protestantsche Kerk, ook in ons Vaderland; door eenen strijd, dien de oude maar hernieuwde aanmatigingen der eerste, niet naast, maar tegenover en boven de laatste, hebben veroorzaakt.

Ds. VAN ITERSON voelde zich opgewekt, den 31sten October des vorigen jaars den zegen der Hervorming met zijne Gemeente dankbaar godsdienstig te herdenken. Hij nam uit de woorden van MOZES: *Gedenkt aan dezen zelfden dag, in welken gijlieden uit Egypte, uit den diensthuize, gegaan zijt; want de Heere heeft u door eene sterke hand van hier uitgevoerd: daarom zal het gedeesemde niet gegeten worden,* aanleiding, om *de Kerkhervorming* voor te stellen als *eene heugelijke verlossing, door God geschonken,* en wel 1°.) als eene verlossing uit de schromelijkste onkunde, 2°.) — uit het jammerlijkste bijgeloof, 3°.) — uit den meest knellenden gewetensdwang, en 4.) — uit de nog altijd donkere en zorgvolle uitzigten in de eeuwigheid. Dat de Kerkhervorming een werk van God is, toont hij in zijn tweede deel aan, door te letten

1°.) op de voorbereidende oorzaken die er aanleiding toe gaven, 2°.) op den tegenstand, dien zij te bestrijden had, en 3°.) op den aard der wapenen, waarmede zij desniettegenstaande de heerlijkste overwinning behaalde; waarna hij, in het laatste deel, opwekt 1°.) tot hooge ingenomenheid met het voorregt van tot het Hervormd Kerkgenootschap te behooren, 2°.) tot ijver, om waardiglijk dit voorregt te wandelen, en 3°.) tot een verstandig en edelmoedig voorstaan en bevorderen van de zaak der Hervorming.

Het vinden, rangschikken en ontwikkelen van de bovenstaande punten geeft voorzeker een aangenaam bewijs voor de bekwaamheden van den Eerw. VAN ITERSON, en toch kunnen wij niet zeggen, dat zijn arbeid ons regt voldaan heeft. Dezelve bevat, naar ons oordeel, eene al te uitwendige beschouwing van de Hervorming, en dringt niet genoeg door tot den eigenlijken grond en het wezen van die gebeurtenis, waardoor dan ook hare hooge waarde, als onafhankelijk van bepaalde tijdsomstandigheden, minder uitkomt. Daartoe is eene aaneengeschakelde opsomming van onloochenbare historische feiten niet voldoende; die het schromelijk verderf der Kerk van CHRISTUS vóór de Hervorming in het licht stellen en dus de grootheid der aangebragte verlossing bewijzen kunnen; er kan en moet worden betoogd en aangewezen, dat de Hervorming een zegen heeten mogt, al ware het dat er b. v. geene onkunde en bijgeloof in de Roomschkatholijke Kerk geheerscht hadden. Dit nu wordt eerst blijkbaar, wanneer wij tot de beginselen van beide Kerken doordringen, omdat wij ons alsdan overtuigen, dat de Roomschkatholijke Kerk op het beginsel rust, dat de Christen nog een kind, een onmondige is (*Galat.* IV: 2); terwijl het Protestantismus van de Evangelische beschouwing uitgaat, dat de Christen een volwassen zoon is, die in alle de voorregten van den mondigen deelt. (*Galat.* IV: 7.) Hoezeer wij de zaak, in het tweede deel behandeld, ten volle toestemmen, zoo moeten wij toch met leedwezen betuigen, dat de redeneringen daarover ons niet overal even klemmend voorkomen. Daarenboven hangt dit gehecle betoog te zamen met eene

kennis van de geschiedenis der wereld in 't algemeen, en van die der Kerkhervorming in 't bijzonder, welke de Predikant bij zijne zelfs eenigzins geoefende toehoorders niet wel kan of mag vooronderstellen. Eindelijk schijnt het ons toe, dat de toon, die in de preek, althans in sommige gedeelten, heerscht, niet edel en waardig genoeg is voor het hoog belang van de zaken.

Toen Ds. VAN ITERSON met deze Leerrede het Hervormingsfeest vierde, deed hij niets meer dan eene sedert vele jaren bij zijn Kerkgenootschap ingevoerde gewoonte te volgen, en maakte hij slechts gebruik van een regt, dat niemand hem billijkerwijze kan betwisten. De Roomschkatholijke Geestelijkheid toch kon zich over deze wijmoedige en zelfs harde woorden niet gebelgd toonen, zoo zij slechts wilde bedenken, dat zij, door woord en schrift, de Kerkhervorming als een werk, niet alleen van de jammerlijkste dwaling, maar van de laagste driften, en als eene bron van de betreurenswaardigste onheilen, gewoon is voor te stellen; dat zij de Protestanten als ketters òf aan den haat van hare toehoorders gedurig prijs geeft, òf hen op 't hoogst genomen aan derzelver medelijden aanbeveelt, en dat zij door hare organen in ons land iedere week eene taal doet hooren, in vergelijking waarmede de taal van Ds. VAN ITERSON in de daad een modèl van zachtheid en gematigdheid heeten mag. Maar Z. Eerw. schijnt, bij het besluit tot de uitgave van zijnen arbeid, vergeten te hebben, in welk eenen tijd wij leven. Had hij bedacht, dat de Roomschkatholijken van onze dagen en van ons land zich reeds verongelijkt achten en over beleedigingen klagen, wanneer de Protestanten, ter handhaving van hun goed regt, zich eens op het onwraakbaar getuigenis der Historie beroepen; dat de Schrijvers der *Catholijke Stemmen*, die telkens de schandelijkste lasteringen tegen LUTHER en de overige grondleggers der Protestantsche Kerk uitstooten, met een formeel proces van injurie durven dreigen, als men de orde der *Jezuiten*, welke door de allerchristelijkste en allerkatholijkste Vorsten verdreven en zelfs door eenen Paus afgeschaft, als eene gevaarlijke

vereeniging durft voorstellen, ja dat die Heeren, benevens Pater ROOTHAAN, die er telkens op aandringen, dat de hervormde WILLEM VAN ORANJE zich als zoodanig van den *Koning der Nederlanden* afscheide, het dezen zeer kwalijk nemen, dat Hoogstdezelve, als Protestant, op den *Evangelischen Kerkbode* heeft ingeteekend: hij zou misschien zijne Leerrede, om des vredes wille, niet in druk uitgegeven hebben. Hij heeft zich intusschen gedrongen gevoeld, »aan het uitgedrukt verlangen van vrienden, wier oordeel en raad bij hem op hoogen prijs staan, gehoor te geven," en is derhalve voor de min aangename gevolgen, die zijn besluit kon hebben, niet teruggedeinsd, in de hoop, dat zijne »Leerrede, door den druk verbreid, hier en daar, ook voor anderen, dan die dezelve gehoord hebben, eenig nut zou stichten."

Wat Ds. VAN ITERSON kon verwachten, is ook gebeurd. »De Pastoor van de Roomsch-Catholijke Gemeente te *Arnhem*," geadsisteerd door zijne Kapellanen, is in N°. 2 tegen hem opgekomen, en heeft de uitgegevene Leerrede zoowel, als het gedrag van Z. Eerw., aan eene strenge beoordeeling onderworpen. Vraagt gij, hoe zij dit gedaan hebben? het antwoord is: zoo als de Roomschkatholijken gewoon zijn in hunnen strijd tegen de Protestantsche Kerk te doen, door namelijk waarheid en onwaarheid op eene kunstige wijze ondereen te mengen; door behendig gebruik te maken van de zwakke zijden hunner tegenstanders; door zoo veel van de waarheid te zeggen als hun dient en het overige te verzwijgen; door, op den toon van onwrikbare verzekerdheid, verklaringen af te leggen, die alleen op hoogstverdachte getuigenissen berusten; door de grofste lasteringen tegen de Hervormers als ontwijfelbare uitspraken der onpartijdige geschiedenis op te sommen; door de onloochenbare schandvlekken van hunne Kerk in het goddeloos gedrag van eenige Pausen met verzachtende woorden wel te erkennen, (*) maar ook daarbij de eigenlijke zwaarte

(*) De Schrijvers zeggen in eene noot op bl. 41, »dat onder de Pausen eenigen geweest zijn, die hunne hooge

der beschuldiging op ligtgeloovige en leugenachtige Protestantsche Schrijvers te doen vallen; door de taal van bittere hartstogtelijkheid af te wisselen met den toon van deernis met de jammerlijk verdoolde Protestanten, en door te idealiseren, wat in hunne Kerk tot een zielloos werk van handen en lippen verlaagd wordt. De opstellers van dit stukje zeggen met regt, (bladz. 12 in de noot) dat zij »in het bestek van eene brochure geene volledige ontwikkeling van het Catholijke Systema" kunnen geven; maar nog minder kunnen wij in eene recensie in eene bepaalde beoordeeling en wederlegging treden van hetgeen hier tegen de Protestantsche Kerk gezegd wordt. Het zijn ook niet zoo zeer redeneringen als wel verzekeringen en aanhalingen van plaatsen uit Roomschkatholijke Schrijvers, waarmede zij hunne stellingen verdedigen. Zoo bestaat b. v. de grond van hun geheel betoog, »dat de Hervorming een heilloos en misdadig werk is," omdat zij de door JEZUS bedoelde eenheid van de Kerk verbroken heeft, hoofdzakelijk in de verklaring, »dat er voor den waarheidlievenden niet de minste schaduw van twijfeling" omtrent den wil des Zaligmakers nopens de eenheid der Kerk (in den zin der Roomschkatholijken) kan overblijven, »die ooit het XVII Hoofddeel van den H. JOANNIS aandachtig heeft gelezen." Wij meenen ons niets aan te matigen door op den titel van »waarheidlievende" Christenen aanspraak te maken; maar wij moeten opregtelijk betuigen, dat wij noch in het genoemde hoofdstuk, noch in het gestelde op bladz. 12—16 (want met de daarop volgende getuigenissen van sommige Kerkvaders hebben wij niets te doen) eenige schaduw van bewijs voor de bewering van de Roomschkatholijken

waardigheid oneer aangedaan hebben." Waarom hier zoo schoorvoetende voor de waarheid uitgekomen, en niet liever de ronde en krachtige taal van MÖHLER overgenomen, op wien zij zich anders zoo gaarne beroepen, wanneer hij zegt, (*Symbolik*, S. 358 5te Aufl.) dat er onder deze Stedehouders van CHRISTUS op aarde geweest zijn, »die de Hel verslonden heeft?"

hebben gevonden. Tegenover die stoute verzekeringen stellen wij onze bescheidene betuiging, dat wij in de uitspraken van JEZUS en zijne Apostelen niet *die* eenheid der Kerk geleerd vinden, welke aan zigtbare vormen is verbonden en door uitwendige middelen wordt te weeg gebragt en bevestigd, maar eene eenheid, welke van eenen zedelijken en geestelijken aard is; en het zou ons gemakkelijk vallen, dit door even veel schriftuurplaatsen te bewijzen, als op bladz. 15 en 16 staan aangehaald. En hiermede meenen wij genoeg gezegd te hebben, om ons oordeel over de twee bovenstaande geschriften te doen kennen. Maar is nu de winst, die het Protestantsche en het Roomschkatholijke Kerkgenootschap van dezelve hebben getrokken, zoo groot, dat de Schrijvers zich de werking der onedele hartstogten ligtelijk kunnen getroosten, welke zij, al is het dan ook tegen hunne bedoeling, hebben opgewekt?... wij gelooven dit niet en betreuren daarom, dat beide stukken in het licht verschenen zijn.

Met N°. 3 zijn wij een weinig verlegen. Voor een gezet onderzoek is het al te onbeduidend, voor eene bescheidene beoordeeling al te onbeschaamd, en voor eene ernstige wederlegging al te kwaadaardig. Maar niemand zal zich over de uitgave van het libel verwonderen, omdat een ieder daarin een nieuw bewijs ziet voor de waarheid der oude spreekwoorden: *quo quis indoctior, eo impudentior; een Renegaat is erger dan een Turk.* Het schijnt, alsof de Schrijver alle verdenking omtrent de opregtheid van zijnen overgang uit het Hervormde tot het Roomschkatholijke Kerkgenootschap door dit proefstukje van bitterheid tegen zijne vormalige geloofsgenooten heeft willen vernietigen, even als een overgeloopen soldaat de gunst van zijne nieuwe wapenbroeders zoekt te winnen door op zijne vorige te schimpen. Hoogklinkende declamatie, laffe vleijerij van Z. M. den Koning; tieren en schelden op de Protestanten in 't algemeen en op Ds. VAN ITERSON en de Redacteurs van den *Evangelischen Kerkbode* in 't bijzonder, welke laatste vergeleken worden met »sluipmoordenaars, die, achter heggen en struiken verborgen, den niets kwaads

vermoedenden reiziger een doodend lood door het hart jagen;" verdediging en lofprijzing van de *Jezuiten*, enz. enz. ziet daar den voornamen inhoud van dit schotschrift, dat aan de Roomschkatholijken even min goed als aan de Protestanten kwaad doen zal. Zullen wij op 's mans nietig geschrijf antwoorden? Neen, Mijnheer JAN DE BREET! wij achten u, als geheel onbevoegd om over godsdienstige en kerkelijke onderwerpen mede te spreken, geen antwoord waardig; ja wij willen, ter eere van uwe Kerk, gelooven, dat ieder tamelijk knap Kapellaan, hoezeer hij uwen ijver ook prijze, u welmeenend zal toeroepen, om toch nooit weder zoo iets te doen. Vergenoeg u daarom met den lof van een getrouw translateur en ijverig lesgever te zijn; en, kunt gij al uwen lust voor letteren en wetenschap niet betoomen, welnu, voldoe dan eerst en vooral daaraan door eene gezette lezing der u waarschijnlijk nog onbekende modellen van een' fraaijen en vernuftigen schrijftrant, welke de *Lettres provinciales* van den even vromen als scherpzinnigen en geleerden PASCAL opleveren.

Geschiedenis der achttiende Eeuw en der negentiende tot op den ondergang van het Fransche Keizerrijk, door F. C. SCHLOSSER, *Hoogleeraar te Heidelberg. IIIde Deel. Te Groningen*, bij W. van Boekeren. 1840. *In gr. 8vo. 444 bl.* ƒ 3-40.

Te lang heeft Ref. uitgesteld eenig verslag te geven van het vervolg van dit belangrijke werk, dat, getuige de geregelde voortzetting der vertaling, bij ons publiek den welverdienden bijval schijnt te hebben gevonden, dien wij hetzelve bij den aanvang toewenschten. Wij willen onze lezers met den rijken inhoud van dit Deel eenigzins bekend maken, en hen ook daardoor opwekken, om zich dit hoogstgewigtige geschiedkundige boek aan te schaffen.

Bij de aankondiging der vorige Deelen hebben wij onze lezers reeds op het kenmerkende van deze Geschiedenis gewezen, hetgeen vooral ook daarin bestaat, dat in dezelve

duidelijk den invloed der letterkunde op den maatschappelijken toestand der verschillende landen wordt opgegeven. Aan het slot van het tweede Deel vonden wij uit dit oogpunt de Engelsche schrijvers uit het eerste gedeelte der achttiende eeuw behandeld. Het Deel, dat wij nu moeten aankondigen, zet deze letterkundige beschouwingen verder voort, en vangt in een tweede Hoofdstuk aan met te handelen *over de letterkundige beschaving der Franschen*, of liever *over de beschaving der hoogere klassen van Europa* van 1715 tot een weinig over de helft der eeuw. SCHLOSSER vangt deze beschouwingen aan met VOLTAIRE, wiens grootste werkzaamheid eigenlijk eerst in het volgende tijdperk valt; doch reeds nu bereidde hij den invloed voor, waarvan hij zich later in vollen omvang wist te bedienen. Het is een treurig tafereel, dat zich hier aan den beschouwer vertoont. VOLTAIRE brengt den toon der groote wereld in de letterkunde over. Gelijk in de eerste ieder lid twee rollen speelde, eene voor het volk, eene andere in het verborgen voor zich, zoo handelde VOLTAIRE ook in zijne letterkundige werkzaamheid. Dezelfde man, die Oden aan God en den stervenden Verlosser dichtte, maakte in stilte eenen brief aan URANIA tegen het Christendom en deszelfs Stichter. Hij was reeds jong in de kringen der groote wereld binnengeleid, waar met al, wat heilig was, de spot werd gedreven. Ook in het staatkundige heerschte daar een vrije toon, en VOLTAIRE maakte verscheidene satires tegen de regering en hare misbruiken, die heimelijk afgeschreven of gedrukt en verspreid werden. In dit tijdvak schreef de Fransche vrijgeest ook zijne Engelsche Brieven. Zijn episch gedicht: de *Henriade*, waarin ook de zwakke zijden van het monnikenwezen en de hiërarchie werden blootgelegd, verscheidene zijner Treurspelen, waarvan hij er een, *Mahomet*, aan den Paus wijdde, zijn *Mondain* en andere stukken werkten alle mede, om zijnen roem te vergrooten en zijnen invloed te versterken. Hij tastte overal vooroordeel, dwaling, bijgeloof en misbruik aan, maar ontzag zich daarbij niet, om ook het heilige en eerbiedwaardige aan te vallen.

Hij wierp een bestaand gebouw, dat vele gebreken had, omver, maar deed niets, om daarvoor een ander en beter op te rigten.

In eene volgende paragraaf handelt de Schrijver over MONTESQUIEU, als schrijver van de Perziaansche Brieven en van de Beschouwingen over de oorzaken van de grootheid en het verval van den Romeinschen Staat. Het eerste werk vooral was van grooten invloed op den geest van zijnen tijd. In den vorm van eenen roman (een ernstig boek ware niet gelezen) dringt hij in bijna al de betrekkingen des levens in, en poogt het belagchelijke en onnatuurlijke der inrigtingen, die het volk bewonderde en de regeringen als het toppunt van wijsheid roemden, aanschouwelijk te maken. Hij is hier de tolk van den geest van zijnen tijd; wat velen in stilte dachten, geeft hij onder een verdicht kleed woorden. Zeden en gewoonten, regeringsvorm, Godsdienst en letterkunde worden hier behandeld en gehekeld. Ook bij zijn werk over den Romeinschen Staat lag een nevendenkbeeld tot grondslag; ook daar rigtte hij zich tegen de bestaande orde van zaken, en kleedde zijne gedachten zoodanig in, als noodig was, om ze ingang te verschaffen.

Wij zouden te uitvoerig worden, indien wij datgene, wat wij hier aanstipten, wilden ontwikkelen. Die ontwikkeling vindt de lezer in SCHLOSSER's werk, en wij vergenoegen ons slechts met aan te duiden, waarover hier gehandeld wordt. In de derde paragraaf, waarin de Schrijver de tijdsorde eenigzins vooruitloopt, handelt hij over de mannen, die FREDERIK *den Grooten* omringden, en die door hunne schandelijke vrijdenkerij zich berucht hebben gemaakt. LA METTRIE is de eerste, over wien gesproken wordt; een man, van wien een van VOLTAIRE's vereerders zelf zeide, dat hij de leer der ondeugd predikte met de onbeschofdheid van eenen zot, die de wereld vervulde met ellendige boeken, vol walgelijke zedeloosheid, en die toch door FREDERIK naar *Berlijn* werd geroepen en daar bleef tot zijnen dood toe, terwijl zijne goddelooze werken eenen verbazenden aftrek vonden. D'ARGENT volgde

(doch met veel minder geest) het voorbeeld van MONTESQUIEU, en kleedde zijne denkbeelden in den vorm van brieven (Joodsche, Kabbalistische, Chinesche). Hij stond mede aan het hoofd van de Berlijnsche Akademie. Eene zekere ongeordende geleerdheid kan men hem niet ontzeggen; overigens verbond hij belagchelijk bijgeloof met volstrekte ongeloovigheid, en poogde op zijne wijze het Christendom te bestrijden. Ook hij behoorde tot de vrienden van den Pruissischen Koning.

Merkwaardig is datgene, wat in de vierde paragraaf over de *Bureaux d'esprit* in *Parijs* gezegd wordt. Het is een zonderling verschijnsel, dat de gezelschappelijke kringen, vooral bij sommige vrouwen, in eene algemeene geschiedenis der beschaving moeten genoemd worden. En nogtans is dit zoo. Dit hangt geheel zamen met den geest des tijds en de verkeerde handelwijze van het Fransche Hof, dat eerst, toen het te laat was, opmerkzaam werd op de behoeften van den tijd en de stem der oppositie; FLEURY, die in zijnen vromen ijver een' afkeer had van alle scherts, van romans en schouwspelen, stootte de vrijzinnige en wereldsch gestemde letterkundigen af, en was daardoor het ontstaan der geslotene gezelschappen gunstig. Wat aan het Hof werd afgewezen, vond hier eene toevlugt, en de toongevende vrouwen van dien tijd vereenigden om zich, wat naam en roem had. Als zoodanige *Bureaux d'esprit* vinden wij hier de gezelschappen van Mevrouw DE TENCIN, GEOFFRIN, DEFFANT en hare gezelschapsjufvrouw L'ESPINASSE geschilderd; en van hoe veel belang deze kringen werden geacht, kan men daaruit opmaken, dat de scheuring tusschen de beide laatste vrouwen als eene gewigtige Europesche gebeurtenis werd beschouwd, (bl. 97.)

In de volgende paragraaf spreekt SCHLOSSER over het tooneel tot op de stukken van DIDEROT. Het blijspel is hier, met betrekking tot het maatschappelijke leven, van meer belang dan het treurspel. Het laatste was door CORNEILLE en RACINE op deszelfs hoogste toppunt gebragt. VOLTAIRE evenaarde hen niet, en had den opgang zijner stukken vooral daaraan te danken, »dat hij waarheden en

stoute beweringen, die men anders niet durfde uitspreken, in voortreffelijke verzen op het tooneel liet verkondigen. »Hij was, den geest der eeuw in aanmerking genomen, niet zoo zeer treurspeldichter, als wel eèn redenaar, die de in den Staat onderdrukte en vervolgde beginselen en gezindheden door de personen zijner stukken in goede, zich gemakkelijk in het geheugen vastprentende verzen laat verdedigen." (Bl. 103, 104.) Het blijspel, door MOLIÈRE zoo meesterlijk behandeld, verloor ook zijne poëzij; het hield op, de menschelijke natuur tot deszelfs onderwerp te kiezen, en werd voorstelling van het dagelijksche en werkelijke leven, carricatuurteekening, om gelach te wekken. Dat begon reeds met REGNARD en DESTOUCHES, maar werd nog veel meer het geval bij PIRON, GRESSET en LESAGE. Ook dit hing geheel zamen met den geest des tijds; men zocht enkel verlustiging, had geen zin meer voor het eigenlijke kunstwerk, en wilde van geene verborgen ernstige bedoeling weten. De poëzij werd ook verlaten, en voor het blijspel achtte men het proza goed genoeg. »De godsdienstige zin, die bij het groote publiek moet verondersteld worden, wanneer men hetzelve een treurspel aanbiedt, zoo wel als de zedelijke, die aan het blijspel deszelfs poëtisch karakter verleent, waren verzwakt; het tooneel stond derhalve een tijdlang geheel stil. Gedurende dezen stilstand openbaarde zich, in plaats van het godsdienstige en zedelijke, een ander beginsel in het leven. Een groot gedeelte der mannen namelijk, die met de oude, ernstige, strenge, vaak gruwzame grondstellingen, wetten, zeden, godsdienstvormen niet tevreden waren, (zelfs VOLTAIRE) zochten een onbepaald gevoel van menschelijkheid of aandoenlijkheid (*sentimentaliteit*) in de plaats van het pligtgebod of van de godsdienstige zedewet te stellen. Het publiek, voor zoo ver dat in den schouwburg werd vertegenwoordigd, gaf weldra duidelijk te verstaan, dat het behoefte gevoelde, om geroerd, niet om geschokt te worden; en vandaar ontstond eene dichtsoort, die dit verlangen bevredigde, even als in onze dagen de romantiek ontstond, toen het publiek aan het rillen en

huiveren wilde zijn gebragt." Men had daaraan te danken, hetgeen de spotters noemden de *comédie larmoyante*, het burgerlijke tooneelspel, dat vooral in *Duitschland* opgang maakte en door IFFLAND, KOTZEBUE en anderen werd bewerkt. Op den duur kon ook dit niet blijven behagen; het staat te laag met betrekking tot de kunst, en gelijk deze soort van stukken weder uit den smaak ging, zoo zal het (wij koesteren daarop het volle vertrouwen) ook met de romantiek en hare voortbrengselen gaan, als het publiek van het huiveren en rillen, gelijk vroeger van de sentimentaliteit, een walg zal hebben gekregen.

Wij kunnen van dit Hoofdstuk niet afstappen, zonder nog met een enkel woord te gewagen van de jammerlijke rol, die de Hollandsche boekverkoopers in dit tijdvak speelden. Het Utrechtsch Genootschap schreef onlangs eene prijsvraag uit over het nut, dat de vrije uitoefening der boekdrukkunst in *Nederland* aan letterkunde en wetenschap had aangebragt, door het in het licht doen verschijnen van werken van buitenlanders, wier uitgave elders werd verhinderd. Het had daarbij ook wel van het nadeel mogen spreken, daardoor te weeg gebragt. Bedroevend is het, als wij zien, hoe door de Hollandsche boekverkoopers op de zedeloosheid en ongodsdienstigheid werd gespeculeerd; hoe zij er een handwerk van maakten, om de schriften der Fransche omverwerpers van regt, orde, Godsdienst en zedelijkheid te drukken en te verspreiden, en uit winzucht dergelijke boeken van de verderfelijkste strekking *bestelden*, gelijk men ander werk bestelt.

Wij verlaten nu de Fransche letterkunde, om het oog te slaan op de Hoogduitsche. Het derde Hoofdstuk is aan de beschouwing hiervan toegewijd. Groot is het verschil, dat ons hier treft. Het is eigenlijk het verhaal der pogingen, om eene Duitsche literatuur tot stand te brengen. De hooge standen, zoo zij lazen, lazen Fransch; het volk had geen boeken, of men moest *Tijl Uilenspiegel* en soortgelijken als zoodanig laten gelden.

In de eerste paragraaf, die ook als inleiding moet dienen, handelt de Schrijver verder over de Piëtisten. Van

dezen, van eenen SPENER, ARNOLD en anderen, ging een beter licht uit. Zij hebben dit gemeen met de Fransche hervormers, dat zij zich tegen het bestaande, vooral in het kerkelijke, verzetteden. Zij keerden zich tot de H. S., drongen op de ijverige beoefening daarvan aan, wierpen de boeijen van hunnen scholastieken tijd af, en deden eenen beteren tijd hopen. Te betreuren is het, dat niet allen waren als de beide zoo even genoemde mannen, en dat kwezelarij en regtzinnigheid weldra ten dekmantel van wereldsche bedoelingen werden gebruikt. Uitvoerig wordt ook in deze paragraaf de werkzaamheid van THOMASIUS geschilderd, den man, die (bl. 130) meer dan iemand zijner tijdgenooten gedaan heeft, om de kluisters der Middeleeuwen te verbreken en af te schudden. Hij ijverde voor de Duitsche taal en haar gebruik in plaats van het ellendige schoollatijn, hield voorlezingen in de moedertaal, gaf het voorbeeld van een Duitsch tijdschrift, schreef in het Duitsch over de wijsbegeerte, verzette zich tegen de heksenprocessen en tegen het gebruik van de pijnbank, met één woord, was een man van uitstekende begaafdheden en van voorbeeldige werkzaamheid. Wat hier bij gelegenheid van het spreken over de heksenprocessen (bl. 146) gezegd wordt, is eene treurige waarheid. »Het ingewortelde, met een onverzettelijk geloof en eene mystieke, voor zwakke of overspannen, fantastische menschen passende, filosofie zamenhangende vooroordeel aangaande rustelooze zielen, die, omdolend, verschijnend en zinnelijk handelend, geen zielen, maar ook geen ligchamen zijn, was zekerlijk met de wapenen van het gezonde menschenverstand niet uit te roeijen. Wat in onze dagen drie door vroomheid en kundigheden uitstekende mannen, de een in eene Theorie der Geestenkunde, de ander in Bladen voor hoogere Waarheid, de derde in eene geschiedenis van het meisje van *Prevorst* uit kramen, is gewisselijk erger, dan wat de onnoozele predikant van *Gröben* berigt (*).”

(*) Die in den tijd van THOMASIUS beweerde, door een spook uit zijne pastorij te worden gedreven.

En toch, indien Rec. wèl onderrigt is, zijn er ook in ons land geleerde, misschien hooggeleerde mannen, die met dat laatstgenoemde werk hoog loopen en het aanbevelen!!

De tweede paragraaf loopt over GOTTSCHED en de van *Leipzig* uitgegane veranderingen in stijl en letterkunde. GOTTSCHED wordt hier over het algemeen in een zeer ongunstig licht voorgesteld, maar zijne verdiensten omtrent de letterkunde niet ontkend. Zoodra hij eenigen invloed had, stelde hij zich aan het hoofd eener partij, gaf tijdschriften uit, berekend voor den Duitschen middelstand; en voor dezen waarlijk nuttig. Weldra ontstond er strijd. Elders, vooral in *Zwitserland*, in *Berlijn* en *Hamburg*, wilde men zich aan den Leipziger smaak niet onderwerpen, en het regende vlug- en tijdschriften, twistschriften over taal en poëzij, die, hoe ergerlijk de twist ook mogt zijn, toch leven opwekten en de goede zaak eindelijk bevorderden. Wij mogen ons in dien strijd niet verdiepen, en moeten onze lezers verwijzen naar SCHLOSSER's werk zelve. Wij zouden anders gaarne den geleerden, zeker niet gemakkelijken, maar scherpzinnigen Criticus volgen, als hij in de derde § over ZACHARIAE, RABENER, GELLERT spreekt. Aan sommigen zal zijn oordeel vooral over den laatsten welligt te hard schijnen; doch heeft de tijd niet reeds beslist, gelijk SCHLOSSER dit nu doet? Hoe veel is er van GELLERT overgebleven, dat nog gelezen wordt, als men misschien zijne Fabelen uitzondert? Niet minder scherpzinnig is datgene, wat vervolgens over de betere vrienden van GOTTSCHED, die zich van hem afzonderden en de *Bremer* Bijdragen tot stand bragten, gezegd wordt, wat over KLOPSTOCK en CRAMER, HAGEDORN, HALLER en anderen wordt aangevoerd. Maar wij mogen niet meer dan hunne namen noemen en aanstippen, hoe veel belangrijks er in de volgende paragraaf gevonden wordt over de *Zuricher* geleerden, die tegen GOTTSCHED te velde trokken. BODMER en BREITINGER worden hier in hunne werkzaamheid met scherpzinnigheid beoordeeld. WEISSE en LESSING, ook door NICOLAI geholpen, deden de literatuur groote vorderingen maken, en bereidden de

veranderingen voor, die in het volgende tijdvak plaats hadden. Met de beschouwing hunner verdiensten en van die hunner vrienden en medeärbeiders wordt dit hoogst gewigtige Hoofdstuk besloten, dat een levendig tafereel ophangt van het letterkundige leven in *Duitschland*.

De laatste helft van dit derde Deel vat den draad der geschiedenis wederom op. Het tweede tijdvak van de achttiende eeuw, van de troonsbeklimming van FREDERIK II tot op het einde van den zevenjarigen oorlog, wordt daarin geopend. Het eerste Hoofdstuk, dat in dit Deel is vervat, loopt van den dood van FREDERIK I tot op den vrede van *Aken*. Ook hier vinden wij denzelfden geest terug, die de vorige Deelen bezielde. Voor hem, die met eenige kennis der *facta* is toegerust, levert het verhaal eene aangename en belangrijke lectuur op. Met niemand en niets verschoonende gestrengheid worden ook hier, gelijk vroeger, de onderscheidene personen beoordeeld, en dat oordeel met de stukken gestaafd. Hier treedt FREDERIK II op het tooneel, en doet reeds in datgene, wat hij bij den aanvang zijner regering beschikt en onderneemt, zien, hoezeer hij van zijnen vader verschilde. Dat ziet men in de geheele inrigting van zijn Hof en van den Staat, in de wijze, waarop hij zijn regt op *Gulik*, *Kleef* en *Berg* handhaafde, en, bij den dood van KAREL VI, op eenige gedeelten van *Silesië*.

Geen der personen, die in dit gedeelte des geschiedverhaals voorkomen, wordt met zulk eene krachtige verontwaardiging geschetst, als KAREL ALBERT van *Beijeren*, die na den dood des Keizers, even als de Spaansche Koning, op diens erfenis aanspraak maakte. Treurig is het tafereel, van de jammerlijke laagheid, verkwisting, onzinnigheid van dezen Vorst opgehangen, van wiens onderhandelingen met *Frankrijk* hier uit de acten zelve stukken worden medegedeeld, die de verachtelijkheid van den Duitschen Vorst in het helderste daglicht stellen. De Oostenrijksche successieoorlog en eerste Silezische oorlog tot aan den vrede van *Breslau* wordt met fiksche trekken in de volgende paragraaf behandeld; terwijl in de derde § het oog op *Zweden* en *Rusland*, *Engeland* en *Spanje* tot op hetzelfde tijdstip wordt gevestigd. Ook daar worden de gebreken en ellendigheden met sterke kleuren afgemaald. In de beide laatste paragrafen wordt de geschiedenis eerst tot op *Frankrijks* oorlogsverklaring en vervolgens tot op den vrede van *Aken* voortgezet.

De lezer ziet, dat het in dit lijvige boekdeel niet aan belangrijke zaken ontbreekt. Integendeel, derzelver overvloed is zoo groot, dat Ref. het meeste, vooral het historische, schier met stilzwijgen heeft moeten voorbijgaan, om niet al te uitvoerig te worden. Spoedig hoopt hij bij het vierde Deel van dit hoogstgewigtige werk de opmerkzaamheid te bepalen. Daaruit heeft hij bemerkt, dat de vertaling in andere handen is gevallen. Over het algemeen is dezelve vrij goed; maar de Vertaler wachte zich voor Germanismen, die in dit Deel hier en daar gevonden worden, zoo als *bestoken* voor *omkoopen*, *verheeren*, *ingeleide onderhandelingen* enz. Het werk is te belangrijk, dan dat het door zulke fouten ontsierd moest worden. Wij wenschen het voortdurend meer en meer lezers.

Histoire de la civilisation morale et réligieuse des Grecs, depuis le retour des Héraclides, jusqu'à la domination des Romains, par P. VAN LIMBURG BROUWER, Professeur à Groningue. Tome V. à Groningue, chez *W. van Boekeren*. 8vo. 497 pages. *f* 4 - 80.

De geleerde Schrijver behandelt in dit Deel de eigenlijke Grieksche Godenleer, zoo als die, gedurende het tijdvak, dat hij thans beschouwt, in het algemeen als Volksgeloof bestond. Dit onderwerp wordt hier met eene uitvoerige volledigheid uiteengezet, die bijna niets te wenschen overlaat, en die het voor Referent moeijelijk maakt, een verslag van den inhoud te geven, als die over een zoo groot aantal personen en zaken loopt. Wij kunnen hier slechts de hoofdonderwerpen opgeven, en mogen in geene bijzonderheden treden, waardoor wij van zelve in eene droogee nomenclatuur zouden vervallen.

Dit vijfde Deel dan bevat negen Hoofdstukken, van het 27ste tot het 35ste. Het eerste is aan de physische Mythologie gewijd; hierin wordt over de aarde, den hemel, de bergen, den Oceaan, de rivieren, de Nymphen, de zon, de maan enz. gehandeld. Het onderzoek, waarin wordt aangetoond, dat de Zon en APOLLO, de Maan en DIANA en nog andere Godinnen geenszins dezelfde hemelsche wezens waren, is vooral lezenswaardig. Vervolgens gaat de Schrijver in een ander Hoofdstuk tot de zedelijke Mythologie over;

hier worden de Fortuin, de Rijkdom, de Wet (THEMIS), het Regt (DICE), de Vrede, en vele andere vergode deugden en verpersoonlijkte hoedanigheden, achtereenvolgens beschouwd. Vooral is hetgeen over de Liefde (EROS), de Begeerte (HIMEROS, POTHOS) en de Wederliefde (ANTEROS) in dit Hoofdstuk voorkómt zeer belangrijk. Het 29ste Hoofdstuk opent het onderzoek naar de persoonlijke Goden en de drie onderscheidene Goden-dynastiën van OCEANUS, van SATURNUS en RHEA, en van JUPITER of ZEUS. Vervolgens toetst de Schrijver het gezag der *Grieksche* Dichters ten opzigte van de godsdienstige gevoelens; terwijl hij verder over het verblijf der Goden, het Anthropomorphismus der Dichters van dit tijdvak en de sporen van hetzelve in de eerdienst, en over de algemeene hoedanigheden der *Grieksche* Gódheden, als onsterfelijkheid, zalígheid, geluk, kracht, schoonheid, vermogen om andere gedaanten aan te nemen, snelheid, heerschappij over de menschen en de natuur, alvermogen en alwetendheid, met uitvoerigheid handelt.

In de overige Hoofdstukken worden de Hoofdgoden en Godinnen, JUPITER en JUNO, NEPTUNUS en AMPHITRITE, PLUTO en PROSERPINA, HECATE, CERES, VESTA, VULCANUS, MINERVA, APOLLO, de *Muzen*, DIANA, MERCURIUS, PAN, MARS, VENUS en de dienst van ADONIS en PRIAPUS, met die der *Geniën* of *Demonen*, zoo wel de kwade als de weldadige, beschreven. Tevens wordt over het geloof aan de geesten der afgestorvenen gesproken, het gevoelen der wijsgeeren aangeroerd, zoo wel als de invloed van dezelve op de godsdienstige denkbeelden in het algemeen. Eindelijk komt de Schrijver in de twee laatste Afdeelingen op de Vergodingen (*Apotheosen*), en beschouwt dus BACCHUS, HERCULES, ESCULAPUS, de *Dioscuren*, CASTOR en POLLUX, LEUCOTHEA en PALEMON, en handelt verder omstandig over de *Heroen*, Helden of Halfgoden, en de dienst, die men aan hen wijdde.

Zietdaar den rijkdom van zaken, die men in dit Deel beschreven vindt, in ruwe trekken opgegeven. Alles is hier uit de echte bronnen geput, en de verkeerde gevoelens van sommige nieuwe Schrijvers worden er grondig in te regt gewezen; in één woord, het is een volledig zamenstel der *Grieksche* Mythologie, dat men er in aantreft. Hoezeer men zou kunnen vragen, of deze Godenleer wel zoo in al derzelfs bijzonderheden in eene Geschiedenis van de zedelijke

en godsdienstige beschaving der *Grieken* behoefde te worden opgenomen, en of dezelve, wat meer in de hoofdtrekken geschetst, niet voor het doel van het werk genoegzaam zoude geweest zijn, moeten wij echter den Hoogleeraar dankzeggen voor de moeite en nasporingen, aan een niet altijd aangenaam gedeelte van zijne taak besteed, en wenschen wij eerlang met denzelfden lof verslag te kunnen geven van het laatste Deel eener lettervrucht, die tot eer der *Nederlandsche* geleerdheid strekt.

Het Armwezen, of de groote vraag van onzen tijd. Uit het Hoogduitsch. Eene Bijdrage voor de Christelijke bladen, uitgegeven door H. A. AMSHOFF, *Predikant te Groningen. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek, Jr. 1841. *In gr. 8vo.* 18 *bl. f* : - 10.

Armoede en Bedelarij. Vertaald door een' Diaken. Te Utrecht, bij H. M. van Dorp. 1841. *In gr. 8vo.* 19 *bl. f* : - 25.

Proeve van onderzoek naar de meest doeltreffende middelen, om, gedurende het strenge jaargetijde, in de behoeften van noodlijdenden, door buitengewone maatregelen, te voorzien, inzonderheid in betrekking tot de Stad Amsterdam. Te Amsterdam, bij S. J. Prins. *Dec.* 1841. *In gr. 8vo.* 20 *bl. f* : - 25.

Betoog van het uitvoerbare der voorgeslagene middelen, om, gedurende het strenge jaargetijde, in de behoeften van noodlijdenden, door buitengewone maatregelen, te voorzien, door den Schrijver der Proeve van onderzoek enz. Te Amsterdam, bij S. J. Prins, *Jan.* 1842. *In gr. 8vo.* 24 *bl. f* : - 30.

Heeft het Armenwezen, de verbetering van het lot der lagere volksklasse, door alle tijden heen, de aandacht van den schranderen Staathuishoudkundige en den belangeloozen menschenvriend tot zich getrokken, thans, meer dan ooit, is men, vooral ook in ons Vaderland, op dit hoogst gewigtig onderwerp bedacht geworden; terwijl zich, als 't ware, voor

hetzelve een nieuw veld ter beschouwing heeft opgedaan, na de bekendwording van de *Proeve van onderzoek*, door den Heer G. LUTTENBERG uitgegeven, *omtrent het Armenwezen in ons Vaderland, en naar de meest doeltreffende middelen, die verder, tot verbetering van het lot der Armen, zouden kunnen aangewend worden*. De hooge waarde van dat geschrift, waarvan wij reeds een verslag in dit Tijdschrift aantreffen, (N°. XIII. 1841, bl. 544) is door allen niet alleen erkend, die belang stellen in de welvaart der Maatschappij en in den verbeterden toestand hunner medemenschen, maar het heeft velen opgewekt om op deze zaak meer bepaaldelijk het oog te vestigen. Vanhier zoo vele mededeelingen en opwekkingen, zoo vele nasporingen, zoo vele, op nieuw, met kracht en klem van redenen, ontwikkelde denkbeelden en waarheden, die in onze dagen, tot bereiking van zoo heilzaam doel, worden voorgedragen, aangewend en uiteengezet, en die als zoo vele zijtakken, hoe verschillend in vorm en rigting, kunnen worden aangemerkt van den door LUTTENBERG geplanten boom, welke, aangekweekt en geleid wordende, voor den akker, die ter bebouwing voor ons ligt, de heilzaamste vruchten opleveren kan.

Van dien aard kunnen wij de hierboven aangekondigde stukjes beschouwen, die, ieder in zijne soort, wenken, mededeelingen, ophelderingen en aanwijzingen bevatten, den denker over deze belangrijke zaken stof tot nadere overweging en uitbreiding aanbiedende.

N°. 1 is een stukje, overgenomen uit het *Morgenblatt für die gebildete Stände*, en ontwikkelt de vraag van onzen tijd: »Wat moet men met de in getal en bederf steeds toenemende Armen beginnen? op welke wijze moeten zij ondersteund, voor staat en medeburgers minder lastig, en hun zedelijke en materiële toestand verbeterd worden?" Men vindt hier gewag gemaakt van de, in het jaar 1836, door de Fransche Akademie opgegeven vraag over de *Charité légale*, of in hoeverre Regeringen en medeburgers tot ondersteuning der armen moeten werkzaam zijn. Het meest belangwekkende en karakteristieke wordt, uit dit stuk ontleend, den lezer voorgehouden. De nadeelen van openbare ondersteuning worden hier aangewezen, en het voorbeeld van *Engeland* niet op den achtergrond geplaatst, waar, zoo als de Lord Kanselier BROUGHAM in 1834 verklaarde, »de

Engelsche Armenwetten de voornaamste oorzaak waren der zedelijke ontaarding en verbastering des volks in *Engeland*." Vele leemten in het Armenwezen en zoo menige onbetamelijke en ruwe handelwijze, met de Armen elders, nog heden ten dage, in eenige kantons van *Zwitserland*, plaats grijpende, toonen ons hier, hoe echt Christelijke hulp, echt Christelijk medegevoel alleen de middelen zijn, om den staat der Armen te verbeteren. — Het voor- en nadeel van werkhuizen voor Armen wordt in eenige trekken ontwikkeld, en tevens het verkeerde van de stelling aangetoond, dat het genoeg zoude zijn, wanneer de Staat de Armen voor den hongersdood slechts verzekerde, daar zij, buiten twijfel, dan toch zullen gedwongen worden, om tot bedelarij den toevlugt te nemen, die niet anders dan onzedelijkheid, onderdrukking van eergevoel en van alle andere betere gevoelens kan ten gevolge hebben. De voorname oorzaken, waaraan men het toenemen der armoede kan toeschrijven, worden teregt beschouwd gelegen te zijn: in de steeds toenemende bevolking, met welke de middelen van bestaan niet in gelijke mate toenemen; in het gebrek aan werk, of de ontoereikendheid van hetzelve; en eindelijk in het gebrek aan zorg voor de toekomst en aan spaarzaamheid; en terwijl de gevoelens hier worden opgegeven van zoo vele menschenvrienden in *Frankrijk*, *Duitschland*, *Engeland* en *Zwitserland*, die allen verlangen, dat voor de Armen werk in koloniën van landbouw of in werkhuizen bestemd wordt, zoo is de Heer NAVILLE te *Genève*, schrijver van het stuk over de *Charité loyale*, van een ander gevoelen, en wijst den weg van bijzondere milddadigheid aan. En hier verheft zich dan ook die stem, die wij gelukkig in onze dagen algemeen hooren, en die zoo zeer de toon moet blijven geven aan alles, wat men tot verbetering van het lot der Armen wenscht aan te wenden: men moet bij den Arme niet alleen op zijne stoffelijke behoeften, maar ook op zijn zedelijk aanwezen het oog vestigen. Eene vereeniging van lieden, die door bezoeken, door *raad* en *daad* helpen, die aan die bezoeken eene menschlievende en verstandige rigting geven, elken Arme, naar gelang van toestand en behoefte, door *werk* of *leening* of *milde giften* ondersteunen, — dat wordt hier als hoofddoel en middel opgegeven. Zoo doende zal men niet met rasche schreden tot de *Armenbelasting* worden gevoerd; eene inrigting, die, naar het oordeel der beste Staathuis-

houdkundigen, als de grootste ramp te beschouwen is, welke der maatschappij treffen kan. Zoo doende zal ook de bedelarij worden geweerd, en de wenken, in No. 2 voorkomende, in welk stukje mede vele denkbeelden van den Heer NAVILLE zijn aangehaald, zullen ook, van toepassing gemaakt wordende, heilzaam voor de verbetering van het lot der Armen wezen kunnen. Geenerlei ellende zonder hulp te laten, en geene giften uit te reiken dan aan hen, die het verdienen, daarop komt alles aan; en gelijk in No. 1 met een enkel woord over het bezoeken der Armen gesproken wordt en het noodzakelijke aangetoond wordt, dat men zich met den toestand der lagere volksklasse, der Armen in het algemeen, bekend make, zoo is dit het hoofddoel van de *Proeve van onderzoek*, onder N°. 3 opgegeven. Deze is blijkbaar uit de pen gevloeid van eenen man, die uit ondervinding spreekt, en uit wiens schrijfwijze over deze hoogst aangelegen zaak het kennelijk wordt, dat de staat van het Armenwezen hem niet alleen zeer ter harte gaat, maar ook, dat hij zeer bekend is met de oorzaken, waardoor het getal Armen zoo zeer vermeerderd en hun lot beklagenswaardiger wordt, bij welke wetenschap hij de middelen niet achter houdt, die de kwaal, zoo dan al niet genezen, echter den voortgang derzelve zouden kunnen tegengaan. Duidelijk, helder en overredend is het geheel; en waar men wil en de handen ineenslaat, daar zijn de middelen uitvoerbaar en niet uitsluitend op de Hoofdstad toepasselijk; zij kunnen overal gebezigd worden. Het is toch voornamelijk het bezoeken en zich bekend maken met den toestand der Armen, waarop de Schrijver zoo zeer aandringt. Er wordt hier eene schets gegeven van de buitengewone verzorging van noodlijdenden te *Amsterdam*, gedurende eenen strengen winter; maar afdoende wordt aangewezen, dat die hulp doorgaans te laat komt; dat het personeel der Wijkcommissiën te afwisselend is; dat de maatregel niet toereikend is, om den nood merkbaar te verzachten; dat hij eene wijde deur opent voor misleiding en bedrog, en dat hij ongelijk en daardoor ondoeltreffend, door de afzonderlijke Wijkcollecten, werkt. De middelen tot verbetering worden in het licht gesteld; en daar Ref. omtrent de opgegevene punten niet in het breede uitweiden, maar liever de belangstelling wil uitlokken, ten einde anderen zich het stukje zouden aanschaffen, zoo komt het, schoon de Schrijver eenigermate dezelfde oorzaken van

verarming aanwijst als in N°. 1 worden ontvouwd, hier hoofdzakelijk aan op de rigtige werking, om *onkunde*, *onbeschaafdheid*, *ongodsdienstigheid* en *zedeloosheid*, die eene menigte ondeugden doen ontstaan en verarming en gebrek ten gevolge hebben, krachtdadig te keer te gaan; terwijl het uitvoerbare der voorgeslagene middelen in het *Betoog*, onder N°. 5 vermeld, wordt aangetoond. De Schrijver had, door het nameloos uitgeven zijner *Proeve*, geschikte gelegenheid, om meer onpartijdig en onbewimpeld het gevoelen zijner lezers over deze brochure te vernemen, en lost nu in dat *Betoog* de bedenkingen op, die op de *invoering*, de *instandhouding* en de *uitvoering* van de aangewezene maatregelen zijn gemaakt geworden; en er wordt nu zamengevat, wat in de punten tot verbetering van het lot der Armen in de *Proeve* breeder is opgegeven, daar aan het slot des *Betoogs* een plan *tot de daarstelling en het bestuur eener Inrigting, voor het bezoeken der Armen, binnen de stad Amsterdam*, wordt opgegeven; welk plan, in 12 hoofdpunten vervat, de wijze der vestiging van zoodanige Inrigting betreft; terwijl het doel, bij het aandachtig lezen van *Proeve* en *Betoog*, geen ander is, dan dat het talrijk genoeg bestaande personeel dier Inrigting, in al hare takken van werkzaamheden en afdeelingen van bemoeijingen, de omstandigheden der Armen genoegzaam leere kennen; de oorzaken der armoede opspore; den behoeftige den weg opene, om zelf *geld te verdienen* of hem tot *winst opleverend werk* aan te sporen, het zedelijke niet minder dan het stoffelijke bij het bezoeken der Armen op den voorgrond plaatsende. De Schrijver wijst aan, hoe *raden* met *helpen* te vereenigen; dringt, om niet nut- of doelloos te handelen, en om vooral niet te scheiden wat zamengevoegd moet blijven, ten einde de bestaande kwaal, in derzelver verder voortwoeden, te keeren. Dit alles zoude, volgens den Schrijver, moeten verrigt worden door eene vereeniging van lieden, die, onder verschillende titels, voor het beheer en de instandhouding van zoodanige Inrigting zouden moeten zorg dragen en werkzaam zijn, en, als Wijkcommissarissen, onder eene door het Stadsbestuur te benoemen Hoofdcommissie, deze taak op zich nemen. De korte aanstipping, daar het hier de plaats niet is uitvoeriger over dit Conceptreglement te spreken, zal, zoo Ref. vertrouwt, genoegzaam zijn, om, in het belang der zaken, zelf inzage van deze zoo belangrijke stukken te ne-

men. De bezwaren, die bij het bezoeken der Armen zouden kunnen voorkomen, en welligt tot het zich onttrekken aan deze gewigtige bezigheid aanleiding geven, zoo als *het moeijelijke om een en ander in praktijk te brengen*, *vrees voor onheusche bejegeningen*, *wanneer men alleen met raad tot den Armen komt*, en dergelijke, worden niet ontkend te bestaan, maar worden opgelost, en al dat, ja, eenigzins moeijelijke en lastige in zulk een licht geplaatst, dat het geenszins afschrikt, maar aanspoort tot beproeven, daar er toch, gelijk de Schrijver zegt, wel te allen tijde bedenkingen en bezwaren zullen overblijven, en er tusschen *iets* en *niets* te doen eene groote klove bestaat, terwijl werkeloosheid, voor de toekomst, noodlottige gevolgen kan veroorzaken.

Ref. betuigt den achtingwaardigen Schrijver zijnen dank (en hij twijfelt niet, of hij zal in dezen de tolk zijn van het gevoelen des zich het lot der lagere volksklasse en den Armen aantrekkenden Publieks) voor de wenken, ophelderingen en aanwijzingen, die hier worden gevonden. Een man, die, *gedurende een tijdvak van dertig jaren*, menigen blik op den toestand der Armen, de oorzaken van derzelver lot geslagen heeft, kan bij ondervinding spreken. 't Is dan ook hier hare taal, die raadt en voorlicht; en wij wenschen welmeenend, dat de aangekondigde stukjes, vooral de beide laatsten, in veler handen komen mogen, ten einde bij stedelijke Besturen, bij gevestigde Instellingen van onderstand en Armenbestuur, bij de Diaconiën van onderscheidene geloofsbelijdenissen, dat nut te stichten en van die toepassing gemaakt te worden, als waartoe zij, bij de verschillende Instellingen, voor de wijze van derzelver beheer, voor onderkenning van het lot der Armen, zoo ruimschoots aanleiding geven kunnen.

Het nut van Wijkcommissarissen of Wijkmeesters is zoo algemeen erkend, dat het te wenschen is, dat de Regering der Steden, waar zulke collegiën niet gevestigd zijn, er op mogen bedacht worden om dezelve op te rigten, en door derzelver werkzaamheden voor stad en ingezetenen verbetering en opheffing van ellende te bevorderen; »want (en het is met het motto voor het *Betoog* geplaatst, dat wij onze aanprijzende bekendmaking eindigen) wanneer men den juisten toestand van een groot gedeelte van *het volk* kende, en de behoeften en ontberingen van een groot aantal bur-

gers van den Staat, dan zoude men welligt op meer afdoende middelen, dan *geven* en naar de *Ommerschans* of eene dergelijke zoogenaamde kolonie zenden, bedacht zijn."

Chronologische Verzameling der Wetten en Besluiten, betrekkelijk het Openbaar Bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in 1813; *met Aanteekeningen, aanwijzende:* 1°. *de vroegere en latere verordeningen, en alsoo de betrekkingen, die tusschen de onderscheidene deelen der Wetgeving bestaan;* 2°. *de Memoriën van toelichting, ten geleide van het ontwerp der Wetten, en de beraadslagingen der Staten Generaal, en* 3°. *de Arresten van het voormalig Hoog Geregtshof, de Provinciale Geregtshoven, en den Hoogen Raad; door* G. LUTTENBERG, *Secretaris der stad Zwolle, enz. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1841. *In gr. 8vo. Voor* 1813 *en* 1814, 171, *en voor* 1815, 167 *bl. f* 4-90.

Leidraad voor Armbesturen, inzonderheid voor Diakenen, tot aanwijzing van het gebruik der Wetten en Besluiten, betrekkelijk het Armwezen, door J. H. REDDINGIUS, GZ., *Th. Dr. en Predikant te Franeker. Tweede, met vele besluiten vermeerderde Druk. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1841. *In gr. 8vo.* 79 *bl. f* :-90.

Uit den veelomvattenden titel der Chronologische Verzameling van den Heer LUTTENBERG kan men weten, wat er achtervolgens in dit werk zal te vinden zijn. Het plan, hetwelk de ijverige en oordeelkundige Verzamelaar zich heeft voorgesteld, heeft hij aanvankelijk, voor zoo veel de jaren 1813, 1814 en 1815 betreft, gelukkig en naar ons voorkomt met naauwkeurigheid volvoerd. Wij twijfelen niet, of ook de volgende jaren zullen met gelijke vlijt worden bewerkt, waartoe wij den Schrijver lust, krachten en gelegenheid wenschen. De arbeid, door hem ondernomen, is ten hoogste nuttig en belangrijk, omdat er, helaas! zoo vele Besluiten zijn, die men behoort te kennen, maar die men vruchteloos in het Staatsblad, in de Staatscourant of in het Bijvoegsel op het Staatsblad zoeken zou.

Is het werk van den Heer LUTTENBERG voor regterlijke

en administrative Autoriteiten, voor Regtsbeoefenaren en vele anderen noodzakelijk, de minder omvattende arbeid, door den Weleerw. ABDDINGIUS tot stand gebragt, verdient te worden goedgekeurd, als beantwoordende aan het op den titel uitgedrukte doel. Hij verkiest *lei-draad* en niet *leiddraad* te schrijvén, omdat men eveneens spelt *lei-band* en niet *leidband*. Hij meldt dit in het voorberigt van dezen tweeden druk, opdat men het niet weder voor eene onoplettendheid aanzie. Naar ons inzien heeft hij wèl gedaan, met alleen de wetten en besluiten op te nemen, zonder dezelve toe te lichten: immers indien de wet door al die besluiten nog niet genoeg is *toegelicht* of ook wel eens *verduisterd*, dan zouden bijgevoegde aanteekeningen de zaak althans niet verbeteren. Ook zou zoo iets welligt te veel buiten het hoofdvak des Schrijvers liggen. Inderdaad, de wet verzinkt onder al de bijvoegselen! Dat dit niet alleen met de wet op het Armwezen het geval is, bewijst de verzameling van LUTTENBERG.

Het verwondert ons, dat de Heer ABDDINGIUS, bl. 35, wel mededeelt het Kon. Besl. van 26 Mei 1824 (Staatsblad, N°. 35), maar niet spreekt van Art. 855—875 van het *tegenwoordig* Wetb. van Burg. Regtsv., waarbij het *gratis* of *kosteloos procederen* wordt geregeld, zoodat het Besluit van 26 Mei 1824 op hetzelfde onderwerp, schoon hier nog als geldig afgedrukt, daardoor alle kracht heeft verloren.

Herinneringen en mededeelingen van eenen Landschapschilder. Door B. C. KOEKKOEK, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1841. *In gr. 8vo. X en 292 bl. f* 3-60.

Ontmoetingen en beschouwingen op een uitstapje door een klein gedeelte van *Duitschland* maken niet alleen den hoofdinhoud van dit werkje uit; maar het bevat voor jonge kunstenaars vele wenken en teregtwijzingen, die voor iederen schilder op de baan der kunst gezette overweging verdienen.

Met nog drie Landschapschilders wordt het reisje door den Heer KOEKKOEK aangevangen en geëindigd; en het is op eenen schóonen Augustusdag, dat de togt te *Kleef* begint en vooreerst tot *Dusseldorp* wordt voortgezet. Van *Dusseldorp* gaan de reizigers tot *Limburg aan de Lenne*; van *Limburg*

vervolgen zij hunnen weg naar *Remagen*, van daar naar *Ahrweiler*; van *Ahrweiler* naar *Altenahr*, van waar zij de terugreis naar *Kleef* aannemen, en aldaar, na vele gesmaakte genoegens, in welstand aankomen. Alle schoone natuurtafereelen, die deze streken aanbieden, worden door de reizigers met een kunstoog opgenomen en met kunstgevoel beschouwd. In iedere beschrijving straalt de kunstenaar door. Hij schildert met de pen; taal en uitdrukkingen hebben iets piquants; elk tafereel ontvangt kleur en leven: zoo kan alleen de fijngevoelende, de Natuur bestuderende Schilder beschrijven.

Daar hier vele plaatselijke opmerkingen voorkomen, welke door anderen, die, met zucht om het locale en schoone dier streken te kennen, hebben gereisd, zijn aangeteekend geworden, zoo zal Rec. dit een en ander nu voorbijgaan, maar vindt zich echter verpligt, den Heere KOEKKOEK voor het lezend Publiek dank te zeggen, dat hij voor velen een niet onbelangrijk maar regt aangenaam werk verrigt heeft, door hier en daar de *legende*, aan de benaming en riddergeschiedenis van vele burgen en kasteelen verbonden, te herinneren, te meer daar er aan den *Rijn* bijna geen burg, rots, kasteel of ruïne is, die niet zijne eigene wonderbare historie, zijnen kwel-, berg- of burggeest heeft gehad: men vindt hier de legenden van den *Drachenfels*, van *Nonnenwerth* en de bergruïne *Rolandseck*, van de *Landskroon* enz. Een én ander geeft, bij de verhoogde romantische tint, eene aangename afwisseling.

Zoo iemand aanmerkingen over Natuur en Kunst maken mag, dan zal wel onze voortreffelijke Landschapschilder KOEKKOEK daartoe geregtigd zijn. Zoo wel voor oningewijden als ingewijden in de kunst vindt men dus hier veel, dat lezenswaardig is; voor de laatsten veel, dat met de eerste lezing niet behoort verloren te gaan, maar den Schilder in zijn *atelier*, voor zijnen ezel, moet voor den geest zweven. De jonge kunstenaar vooral leze en beoefene, wat bl. 14 en 15 over het schetsen en de hooge waarde van het schetsboek gezegd wordt. Hij moet zich niet schamen, met zijn teekenboek in de hand te loopen. Het schetsboekje, vol luchtige krabbelingen van beeldjes, beestjes, verschillende groeperingen, waarvan stof en kleur der kleeding zijn aangeteekend, maakt den kunstenaar het componeren op zijne schilderkamer gemakkelijk. De Natuur moet de leidsvrouw van

den Schilder zijn. »Gelukkig de School," zegt de Schrijver, »waar moeder Natuur op den voorgrond staat, en zij alleen geraadpleegd wordt, om *waarheid* op het doek of paneel voor te stellen;" zie bl. 27 en verv., waar het bestuderen der Natuur en de roem der Nederlandsche School, als het kenmerk van het *eenvoudig ware* met het dichterlijke vereenigende, naar waarde wordt aangewezen.

Ofschoon ons Tijdschrift schier uitsluitend zich bepaalt tot aankondiging van voortbrengselen uit het gebied van Wetenschappen en fraaije Letteren, zoo zullen onze Lezers, daar de vruchten der Poëzij zoo vaak in hetzelve beoordeeld en aanwijzingen tot hare rigtige en verhevene beoefening gegeven worden, het Rec. ten goede houden, dat hij iets uitvoeriger over hare zuster, over Schilderkunst en kunstbeoefening, thans spreekt. Een en ander zal, zoo hij vertrouwt, de hooge waarde van het werkje van den Heer KOEKKOEK nog meer in het licht stellen, en, zoo wij hopen, menig jeugdig talent opwekken, om het zich aan te schaffen.

Om dan nog eens terug te komen op het bestuderen der Natuur, als de gids, die den Schilder, aan hare getrouwe hand gaande, zal afhouden van de paden van het valsche, wansmakelijke, overdreven fantastische in voorstelling, kleur en behandeling, zoo kunnen wij niet afzijn over te nemen, wat deswege op bl. 242 en 243 gezegd wordt, en dat hier tevens als eene eerzuil voor onzen SCHELFHOUT kan worden aangemerkt, hem gesticht door eenen kunstbroeder, die niet minder dan hij, in het bestuderen der Natuur, de *typen* der kunst ons voorstelt. »Zeker," zegt de Schrijver, »ons vaderland levert geene rotsen, watervallen, hooge bergen en romantische dalen op. Eene trotsche, verhevene natuur is in ons land niet te vinden; en nogtans biedt hetzelve ons natuurschoonheden aan, die in vele andere landen maar zelden voorkomen; fraaije veel- en fijnkleurige duingronden en heuvelgroepen, schilderachtige en levendige rivieren, zware boomen en houtmassa's, vrolijke heuvelachtige landschappen, fraaije verschieten, en waterplassen. Valt uwe keuze op vlakke, eenvoudige landschappen, dan vindt gij immers in *Holland* alleen daartoe de rijkste stof. Wilt gij zien, wat er van een vlak, eenvoudig, landelijk tafereel, als hetzelve den stempel der natuur, het merk der waarheid draagt, schoons en bevalligs kan gemaakt worden, beschouwt dan de werken van onzen grooten SCHELFHOUT.

Daarin zult gij de eenvoudige natuur op het sierlijkst, maar tevens met eene getrouwheid en waarheid, wat alleen SCHELFHOUT vermag, voorgesteld vinden."

Het verblijf te *Ahrweiler* is in een Hoofdstuk vermeld, dat als het belangrijkste van deze *Herinneringen* mag worden aangemerkt. Het is een klein maar hoogstnuttig Hoofdstuk voor jeugdige Schilders, waarin het studeren naar *de onvergelijkelijk schoone Natuur* in al deszelfs gewigt wordt voorgedragen. Het is, zegt KOEKKOEK, 1°. bovenal nuttig en noodzakelijk; 2°. het verrijkt den geest en men krijgt schoone denkbeelden; 3°. dit studeren moet onderhouden worden; 4°. het vereischt moed, geduld en standvastigheid; 5°. is dit het beste en eenige middel, om tot eene belangrijke hoogte in de Schilderkunst te komen. Wij zouden wel haast iederen jongen kunstenaar aanraden, dit gedeelte uit te schrijven en het zich in het geheugen te prenten. Geen wegwijzer, hoe naauwkeurig en zeker, kan den reiziger in onbekende streken meer waard zijn, dan dit Hoofdstuk den jeugdigen Schilder op het pad zijner kunstoefeningen, waar zoo veel moet onderzocht, gezien en geleerd worden, en waar gevoel en smaak, oorspronkelijkheid en waarheid hem leiden en besturen moeten.

Wat nu verder het reisverhaal zelf betreft: de stijl is levendig en onderhoudend; ontmoetingen met dezen of genen welgedanen en vrolijk de handen wrijvenden *Gastwirth*, of hupsche en opgeruimde tafelgenooten, zijn in den regten toon geschreven; en, daar sommige heerlijke natuurtooneelen meer gevoeld dan beschreven kunnen worden, heeft KOEKKOEK van verscheidene in zijn schetsboek de afbeelding bewaard. Mogt zijn penseel er ons nog vele te aanschouwen geven, opdat de belangwekkende tafereelen van het schilderachtig-romantische *Ahrdal*, door zijne kunst met hoog poëtisch gevoel en fijnen smaak gemaald, ons verrukken mogen!

Wil men echter weten, hoe de Heer KOEKKOEK hier met de pen schildert, men leze dan de beschrijving van het *Zevengebergte*, het *Ahrdal* en andere, waarvan wij, vreesden wij niet te uitvoerig te zullen worden, gaarne proeven mededeelden. Twee Lithographiën, *het Zevengebergte van Bonn te zien*, en een *gezigt nabij Altenahr*, door KOEKKOEK geteekend en door BACKER op steen gebragt, versieren, met een vignet, de Schilders achter *Walportsheim*

voorstellende, bezig eenige schoone partijen te schetsen, het werkje. Het vignet behaagt ons niet; het rammelt, en de voorwerpen, die ten gebruike zich om den zittenden Schilder bevinden, zijn door een vergrootglas gezien.

Het werkje is bij vriendelijken brief aan den Heer C. N. CLEMENS gerigt. Uit denzelven blijkt de hartelijke vriendschap, die de Heer KOEKKOEK voor dezen reeds overleden' verdienstelijken Onderwijzer en Schrijver, die ook als liefhebber der Schilderkunst eenigzins bekend was, koesterde.

Verder zij den Schilder eere, die hier het penseel met de pen verwisselde, om zijne jeugdige kunstbroeders van nut te zijn; die het Publiek eene aangename lektuur bezorgde, en van wiens penseel wij nog vele vruchten hopen in te oogsten tot eer des Vaderlands en der Nederlandsche Schilderschool.

Druk en papier zijn net; de correctie is vrij goed. Wij vonden ergens *gedagt* voor *gedacht*, dat daar zeker niet *gedaagd* zijn kan; nu *Cleef* dan *Cleve*; men schrijft *Kleef*.

De Uitgever hebbe een ruim debiet; terwijl het Rec. mede wèl zijn zal, wanneer deze regelen eenig nut aanbrengen voor jeugdige Schilders, die dit Tijdschrift in handen nemen.

Leven en Karakter van JOHANNES HENRICUS VAN DER PALM, *geschetst door* NICOLAAS BEETS.

(*Vervolg en slot van bl.* 271.)

In het aangevoerde van BEETS is wel veel, dat met onze beschouwing van VAN DER PALM van 1787 tot 1796 overeenstemt, maar wij hadden het gaarne in een ander licht geplaatst gezien. Wij willen hierbij niet langer stilstaan, en gaarne erkennen, dat ons ook in dat beschouwde gedeelte des werks, vooral omtrent zijn verblijf bij en omgang met VAN DE PERRE, veel lofwaardigs voorkomt, om VAN DER PALM's geest te doen kennen en beoordeelen.

De verdiensten van VAN DER PALM als Hoogleeraar in de Oostersche Talen en Oudheden, eene betrekking door schorsing van RAU opengevallen en door MUNTINGHE afgewezen, worden door BEETS naar waarde in het licht gesteld. Een enkel woord, waarom VAN DER PALM geene zwarigheid maakte,

het voorbeeld van MUNTINGHE niet te volgen, en den voortreffelijken RAU te vervangen, missen wij.

Het Agentschap van Nationale Opvoeding, door VAN DER PALM in 1799 aanvaard, en de redenen, die hem daartoe bewogen, zijn, onzes oordeels, juist opgegeven; en waarlijk de *vrienden* van hem behoefden, *ook in het belang der Letteren*, daarover, of over iets in den grooten man, *het hoofd* niet *te schudden*. Volkomen waarheid is het, dat in deze nieuwe betrekking spoedig in *den Haag* in het oog viel zijne »bekwaamheid, als ware hij een Staatsman geboren. In het »behandelen van zaken, het voorzitten in vergaderingen, »het verleenen van audiëntiën, in het spreken en zwijgen, in »geheel zijne houding en manieren, zonder iets van zijne »hebbelijke minzaamheid, en die eigenschap, waarop hij altijd »zoo hoogen prijs stelde, bevallige achteloosheid, te ver»liezen, was hij altijd en overal — Minister.'' In zulke fijne opmerkingen en karaktertrekken toont zich BEETS inderdaad een meester. Rec. herinnert zich een diplomatiek *diné* in *'s Hage* bij VAN DER PALM destijds te hebben bijgewoond. De meest schijnbare losheid was gepaard met blijkbare deftigheid en degelijkheid; goede *tact* en smaak blonken evenzeer uit in gesprek als in keur van geregten, opdisschen en bedienen. Het verkeer aan tafel werd met Attisch zout en Oostersche specerijen smakelijk gemaakt en gekruid. Niemand verwijderde zich, dan opgetogen over den geestigen, handigen allezins bekwamen en kundigen Agent, ook in dit vak, zoo het scheen, *hooggeleerd* en daartoe van jongs af opgekweekt. Andere dergelijke maaltijden heeft Rec. bijgewoond, doch slechts één enkele was er, die dezen nog overtrof, te weten, later, bij SCHIMMELPENNINCK, die zich nog ruimer ontsloot, en op keur van allerlei letterkundige en staatkundige, lekkernij, van ouden en nieuwen grond, met veel toekruid van anecdoten en dichtwerk, meesterlijk onthaalde.

Indien wij ons eene aanmerking bij dit gedeelte van het werk van BEETS wilden veroorloven, zoude het welligt zijn op de lange aanhaling des briefs van 26 Junij 1799, hoezeer die ook geschikt moge geacht worden, om den omvang der taak van het Agentschap bij VAN DER PALM naar eisch te doen kennen.

Hoe onder het Agentschap van VAN DER PALM, door zijn genie en geestkracht, de grondslag werd gelegd van eene ge-

heele herschepping van het Lager Onderwijs, wordt naar waarheid verder vermeld. Ook hier echter straalt zekere schroomvalligheid door, welke wij meermalen in dit werk van BEETS ontmoeten. Dat dit verbeterd Schoolwezen *ook nu nog niet volmaakt* is, sprak toch wel van zelf, en behoefde niet gezegd te worden. Het heeft nu de houding, of men iets verzwijgt, dat men schroomt te zeggen, en dat waarlijk ook beter gezwegen is.

Dit Agentschap, waarin zooveel is uitgerigt en ontgonnen, te midden van moeijelijkheden en bezwaren, hield wel op met Dec. 1801, bij veranderde Staatsregeling, doch VAN DER PALM bleef, als Raad van Binnenlandsche Zaken, nog vier jaren ten zelfden einde werkzaam, tot dat SCHIMMELPENNINCK, de boezemvriend van VAN DER PALM, en als *Staatsman*, te regt, de *man naar zijn hart* genoemd, als Raadpensionaris optrad, en de hoedanigheid van Raad verviel. De alles goeds nog pogende te doen, en alle kwaad, hoe gevreesd en welligt voorzien, zoo mogelijk nog willende afwenden, de brave SCHIMMELPENNINCK gaf aan VAN DER PALM den goeden raad naar *Leyden* terug te keeren, en het Professoraat weder op te vatten. Geen Koning LODEWIJK kon daarna hierin eenige verandering brengen, en sedert heeft, zegt BEETS, »VAN DER PALM zich niet meer met de »aangelegenheden der vaderlandsche Staatkunde ingelaten, »dan voor zoo ver ieder burger daarbij belang heeft, en hij »zich als Schrijver verpligt rekende den goeden geest zijner »medeburgers op te wekken en gaande te houden." Dit ten minste heeft VAN DER PALM van 1813—1816 uitnemend gedaan. Men denke slechts aan zijn Gedenkschrift van *Nederlands Herstelling* en de daarin geteekende portretten van VAN HOGENDORP, KEMPER en FALCK. BEETS stipt dit naar waarheid aan, maar met de aanmerking: dat VAN DER PALM hoogstzeldzaam van zijn aandeel in de groote staatsgebeurtenissen en den hoogen rang, dien hij bekleed had, sprak, en dat het zeker is, dat »hij in zijnen ouderdom *eer tot een streng Monarchismus, dan tot eenigen zweem van Democratie zou te verleiden zijn geweest.*" De eigenlijke grond van VAN DER PALM's zwijgen zat dieper; te weten, in zijne fijne menschenkennis. Gewis is het, dat hij zich zijn gedrag en dat aandeel in hooger bestuur niet zou geschaamd hebben, ook geenszins behoefde te schamen; dat hij hoogelijk roemen kon en mogt op zijne betrekking als Agent en

Raad; dat hij, door zelf niet te roemen, aan anderen ruime stof liet, om hem den verdienden roem niet te onthouden, en, dat hij van een gestreng Monarchismus even afkeerig was, als van eene volstrekte Democratie. Wat de bekwame en hooggeleerde J. LUZAC in zijnen *Socrates* van Democratie ten aanzien van Oligarchie en Aristocratie schreef, kan men op Monarchie toepassen: »Democratie, op zich »zelve een al te sterke, verhittende en bloedaanzettende »wijn, moet met een gezond bronwater gemengd, getemperd, »tot een heilzamen, versterkenden, verkoelenden drank ge»maakt worden." Van een Constitutioneel Koningschap was VAN DER PALM zeker niet, van een streng Monarchismus zeker wel, afkeerig; zijn geheele leven, alle zijne werken getuigen er van.

Hierna stuiten wij weder op eene geheel nieuwe afdeeling van dit geschrift van BEETS, beginnende met de woorden: *drieënveertig jaren zijns levens waren alzoo in onderscheidene lotverwisselingen verloopen.* Wij zeiden met opzet *stuiten.* Bij de gretige lezing toch van een zoo verdienstelijk stuk als dit, geeft het eenige hindernis, dat er geen overgang, doorgang, zamenvloeijing, en dus geen verband van de deelen tot het geheel in gevonden wordt. Het zijn als het ware groote fragmenten, blijken dragende van bij tusschenpoozingen te zijn opgesteld en bewerkt; iets, dat men vermijden moet, om de doorloopende lezing en belangstelling op den duur gaande en levendig te houden.

Fijn en waar is de opmerking van BEETS: dat VAN DER PALM allengs gevormd werd tot eenen Wijze, die, behalve de boeken, de menschen, de wereld, de meeningen, de neigingen kent en verstaat, en de resultaten daarvan opmaakt en levert. Voorzeker, VAN DER PALM, welken BEETS nu als Schrijver beschouwt, was geen man van *vele* boeken of omslag. Een diep gevoel, een kiesche smaak, eene juiste behandeling, de ware *dispositie* om alles op zijne plaats en zijnen tijd bij te brengen, ruime storting met gepast bedwang uit zijnen rijken hoorn van overvloed, mildheid met spaarzaamheid, keurigheid, kiesch- en gemakkelijkheid, eenvoud; ziedaar kenmerken van den man, die zijn eigen gezond verstand en *tact*, te regt, meer dan alle geleerde commentariën of *de aesthetische termen-kraam* te baat nam. Hij behoefde niet bij vreemde kunst- en letterphilosophen ter school te gaan, of zich te omhullen met

theologische omslagtigheid. Een eerste vereischte rekende hij te regt, verstaan en begrepen te worden; daarom moest alles duidelijk en ter zake zijn. Hij verwaarloosde noch regelen, noch philosophie, noch geleerdheidstheologie op zichzelve; waar het pas gaf, trok hij uit de geleerde massa den waren *spiritus* en liet het *caput mortuum* liggen. De bewerking van den dooden klomp en de vorm, aan alles naar eisch gegeven, kenmerken den echt akademischen kunstenaar. Hierin is hij door niemand in zijn vak overtroffen, en zal geroemd worden, zoolang men de Nederlandsche Letterkunde kennen en daaraan hulde toebrengen zal. »Over vijftig jaren of minder," zeide hij op het laatst zijns levens eens aan Rec., »ben ik vergeten!" Men moge aan zijne ware meening in dezen al twijfelen, zeker zal de uitkomst hem logenstraffen. Meer naar waarheid is hetgeen hij in Rec[s]. vriendenrol als gedachtenis achterliet, toen hij schreef: »*Wie twijfelen mogt, of Waarheid, Schoonheid en Goedheid Zusters zijn, die lette slechts op den in alle zoo sprekenden Familietrek van Eenvoudigheid.*" Dien familietrek, die bloedverwantschap en dat verband kende, beoefende, maakte VAN DER PALM zich ten nutte; en, waarlijk, die hem wèl kenden en innig doorgrondden, vonden in zijn' eigen' persoon iets zigtbaars, dat hij tot de familie kennelijk behoorde. — Maar wij dwalen af; laat ons tot het werk van BEETS terugkeeren.

In dezelfde afdeeling, waarvan wij hier gewag maken, wordt VAN DER PALM door BEETS als Akademieprediker, als openbaar Kerklèeraar, als welsprekend Redenaar uitnemend geschetst. Er moge al iets waars en kennelijks in zijn, het is ons niet duidelijk, wat BEETS bedoelt in de volgende zinsnede: »De ware uitspraak van de *r* had hij niet; maar »iets dat nog liefelijker was dan die; een zacht braauwen, »dat aan het geluid der tortelduiven denken deed; de *s* lispte »hij niet, maar nogthands hield hij haar eenigzins langer »aan dan zulks gewoonlijk geschiedt: de *i* te laten piepen »in lettergrepen, waarin zij niets meer is dan eene scheva, »en de *ng* — en *sch* op eene wijze uit te spreken, waar»van elk Hollandsch oor walgt, was nooit in hem opgeko»men." Wij hadden die voor menigeen duistere *letter*-opmerking, met vele andere te vermeerderen, liever weggelaten gezien. Juist, zeer juist is de opmerking, dat hij »in »zijne gebaren ten uiterste eenvoudig en gematigd was. Het

»theatrale was bij hem volstrekt uitgesloten. Het scheen »somtijds aan wie hem hoorde, dat er niets buitengewoons »in zijne voordragt te bekennen viel; toch was zij ten eene»male onnavolgbaar, en juist daarom onnavolgbaar, omdat »kunst en kunstregel zich geheel in haar verborgen en zij »nergens eenige berekening of inspanning liet doorkijken." Gewis — VAN DER PALM verstond de kunst, om de kunst, in en door de kunst te verbergen; doch ook BEETS verstaat de kunst, om VAN DER PALM's kunst, als Redenaar, regt treffend en als zigtbaar, voor te stellen.

Bij het schetsen van VAN DER PALM als Hoogleeraar in het Oostersch, als Professor in en buiten de Collegiekamer, erkent men den dankbaren leerling, die zich in den lof zijns leermeesters hier niet wilde, niet behoefde, niet kon bedwingen. De overgang tot het vermelden van het gemis van vier zonen en het droevig verlies van hem, die den naam naar HENDRIK ALBERT SCHULTENS droeg, die 's vaders hoop, vreugd en roem was, is uitnemend gepast, hartelijk, en getuigt van eene echt godsdienstige stemming, zoo bij VAN DER PALM, als bij BEETS. De uitdrukking echter, *gewasschen door het bloed*, vonden wij hier, gelijk dikwerf, waar zij geene bepaalde Bijbelsche aanhaling is, niet verkieslijk. Wat BEETS vervolgens van VAN DER PALM zegt, dat zijne eerzucht zich niet uitstrekte, om door zijne geschriften uitsluitend in den kring der eigenlijke geleerde wereld te schitteren, en deze telkens door nieuwe proeven van diepe studie te verbazen, en van zijne zucht om verkregene wetenschap toe te passen ten algemeenen nutte, en dat hij volkomen de behoefte, den smaak en de taal zijns Volks kende; dat hij zijne Landgenooten bij hunnen God, de Heilige Openbaring en hunnen pligt bepaalde, eene zuivere en beminnelijke Zedeleer voorstelde, daartoe al zijne studie, al zijne ondervinding, al zijne overdenkingen dienstbaar wilde maken, met verberging van alle geleerdheid; — en wat verder hierover naar waarheid uitnemend gezegd is, verdient allen lof, en kenmerkt den bekwamen, schranderen opmerker over een zoo voortreffelijk en menschkundig Schrijver, als VAN DER PALM was. Deze inleiding tot het vermelden van VAN DER PALM als Schrijver van den *Salomo*, van den *Bijbel voor de Jeugd* en andere dergelijke werken, hoe kort, behaagde ons inzonderheid, en doet BEETS allezins eer aan. Hetgeen vermeld staat van den reuzenarbeid der vertaling van

den geheelen Bijbel, onder veel ander werk, door een éénigen, en waarvan VAN DER PALM, volgens BEETS, zelf getuigde: *dat hij er veertig jaren over had gearbeid en acht als een paard*, en van het Handschrift, zoo wel als van de wijze, waarop hij werkte, is boven onzen lof, gelijk het boven navolging van velen, verheven is. Wij danken er BEETS van harte voor. Een uitvoeriger gewagen, hoe noodzakelijk, viel niet in zijn plan.

De ontzettende arbeid aan de Bijbeloverzetting weêrhield VAN DER PALM niet, ook in een ander opzigt, als Redenaar en Schrijver zijn' roem te blijven handhaven. Vele voorbeelden worden aangehaald, als: de Redevoering bij het *derde* (lees *vierde*) Eeuwfeest der Boekdrukkunst, de Lijkrede op den hooggeschatten vriend, de lust aller braven, KEMPER, en die op het verheven genie, den geleerden BORGER. De groote welwillendheid, in VAN DER PALM's karakter zigtbaar, bij het voldoen aan uitnoodigingen tot het houden van Redevoeringen, in Instellingen en Maatschappijen in zeer vele steden; in zelfs nederige dorpen, om den kerkelijken leerstoel te beklimmen, wordt te regt door BEETS geroemd. De onderwerpen, door VAN DER PALM behandeld, waren steeds wèlgekozen; overal sprak fijne smaak en wijsheid met mate; alles was naar tijd, plaats, gelegenheid en behoefte ingerigt, en werd voorgedragen op eene VAN DER PALM geheel eigene wijze, door een' ander' niet te treffen of te volgen. En waarlijk, eeuwen kunnen verloopen, eer weder een Dichter als BILDERDIJK, een Redenaar en Schrijver als VAN DER PALM geboren wordt! VAN DER PALM heeft zich, door zijne werken, zelf de schoonste eerzuil gesticht. Om hem in al zijne grootheid en waarde juist te teekenen en te huldigen, zou er een ander aan hem gelijk moeten gevonden worden. BEETS geeft met juiste trekken de onderwerpen veler Verhandelingen van VAN DER PALM op, met geestige wending en toepassing op VAN DER PALM zelven. Het terugkeeren tot den *Salomo* was zijn laatste werk. De hooggeklommen ouderdom benevelde het helder hoofd en den geest des Schrijvers niet. Het voortbrengend vermogen nam af; het bezoeken van de studeerkamer, zoo lang hij die bereiken kon, hield echter niet op. Bij deze gelegenheid beschrijft BEETS dat vertrek eigenaardig en schilderachtig. Wij kunnen ons VAN DER PALM daarbij voor-

stellen: hoe hij, toen hij ten laatste naar wensch en gewoonte daar niet meer bezig konde zijn, des avonds met *zijn blakertje*, zoo als hij sedert eene halve eeuw gewoon was, wel beneden kwam, maar nu met de woorden van den Prediker: »*Ik heb geen lust in dezelve.*" Wij vinden geene de minste reden, waarom hier in den tekst BEETS de Hebreeuwsche woorden bij de Nederduitsche gesteld heeft.

Hierna vinden wij weder eene nieuwe afdeeling. Zij is aan de achting en hulde, die men VAN DER PALM, zoo bij zijn leven als na zijnen dood, toebragt, gewijd. De eer, welke men hem toedroeg, hield altijd bijna gelijken tred met zijne verdiensten. »Zijn Redenaarsnaam heeft," zegt BEETS, »onder alle standen eene vermaardheid gekregen, »als *alleen de dichternaam van* VONDEL *bij onze natie met* »*hem deelt.*" Waarom hier juist VONDEL genoemd, wiens leeftijd, dichttrant en vermaardheid zoo geheel anders zijn? Wilde BEETS een' Dichter tegen VAN DER PALM overstellen, de gedachte vestigde zich dan natuurlijk op BILDERDIJK, wiens beroemdheid gelijktijdig en niet minder dan die van VAN DER PALM was. Maar, hoe verschillend waren beider omstandigheden, lotgevallen en karakter, zoo van nature, als door hunnen levensloop gewijzigd! De echte populariteit, het zich geacht, bemind en ten nutte maken van de wereldsche zaken, zoo als die zich voordoen, bezat zeker BILDERDIJK niet, die, als KOORNHERT, zich een willig breekijzer van gevestigde of standgrijpende opiniën noemen kon. Ware BILDERDIJK meer populair geweest, zijn leven zou gelukkiger geweest zijn, zijne leer meer ingang bij zijn leven gevonden hebben. Zou hij dan beter geweest zijn? — Gewis in den omgang en voor zichzelven! — Wie zou verder willen of durven beslissen? Zijne *evenknieën*, (om dit woord, door BEETS, zoo wij meenen van BILDERDIJK ontleend, te bezigen,) zouden hem althans niet zoo *onbroederlijk* onder de *broederschap* beschouwd hebben. Wat VAN DER PALM in gaven en bekwaamheid als Redenaar en Prozaschrijver was, is BILDERDIJK als Dichter en Taalkenner geweest. Beiden waren de gouden Medaille, bij de Maatschappij van Letterkunde voor hem, die in de laatste halve Eeuw de Nederduitsche Letterkunde het hoogst aan zich verpligt had, volkomen waard. Hoe VAN DER PALM de eer, onderscheiding, of, zoo als BEETS zegt, (eenigzins onbillijk voor BILDERDIJK) *den koninklijken titel in het rijk der letteren* droeg

en opnam, wordt geestig uitgeduid door een schrijven van VAN DER PALM over zich: *dat hij zoo een weinigje, naar zijn vermogen, de eer der Nederlandsche taal en letteren ophield, en, min of meer, op den geest zijner medeburgers gewerkt had.* BILDERDIJK sprak en schreef geheel anders. Trouwens dergelijke gezegden moet men aan geestigheid, niet aan gebrek van opregtheid toeschrijven. VAN DER PALM was te menschkundig, en welligt inderdaad te zedig, om immer zichzelven te verheffen, of, gelijk BEETS zegt: *zijn eigen* IK *niet terug te houden, of zichzelven te prediken.* Die hem van nabij kenden, *vereerden* hem niet alleen, maar *beminden* hem. BEETS ontwikkelt dit, de waardering van VAN DER PALM door anderen, en hoe hij zelf zich daaronder gedroeg, naar eisch en meer dan eens schilderachtig, altijd regt karakterestiek. VAN DER PALM was in den kring der zijnen eenvoudig, kinderlijk en genoegelijk. Op een familiefeest, onder kinderen en kleinkinderen, op een' lusthof in *Gelderland*, gevierd, waar Rec. hem het laatst zag, bewonderde deze den grijsaärd in zijne vaderlijke en grootvaderlijke grootheid en goedheid. VAN DER PALM is dan ook door BEETS in den omgang met huisgenooten en vrienden, in huis, op zijn *Oosterhof* en elders, vooral bij dergelijke familievereenigingen, vol vuur en hartelijkheid, kunstig en beminnelijk, als een Patriarch van den ouden tijd, geschetst. Het opmerken van kleine karaktertrekken doet ons de groote verdiensten van BEETS in dit opzigt, ook in andere zijner werken gebleken, hier weder bij uitnemendheid kennen. Men kan van den besten schilder of teekenaar naar het edelste en waardigste model niets beters verlangen. Hoe VAN DER PALM de Christelijke deugd van Liefde in haren ganschen omvang beoefende, hoe hij als Christen leefde, als Christen stierf, belijdende JEZUS CHRISTUS als den eenigen naam, welke onder den hemel is, door welken wij moeten zalig worden, wordt regt hartelijk en met warmte vermeld. Daarna volgt: »Bij dit alles hadden sommigen zijner beste »vrienden altijd gewenscht, dat hij ook in het dagelijksch »leven duidelijker en meermalen had doen hooren en blijken, »hoe dierbaar hem die overtuiging was; dat hij hartelijker, »luider in dat dierbaar geloof roemen mochte, met toe»passing voor zichzelven, zijne uitzichten en verwachtingen. »Slechts zelden openbaarde hij de gedachte zijns harte op »dat punt. Niemand oordeele hem deswege! Er zijn die

»niet nalaten kunnen hun dierbaarsten schat met verrukking »aan te wijzen; er zijn die hem opsluiten in het binnenste »heiligdom hunner harten. VAN DER PALM behoorde tot de »laatste. Misschien, waartoe 't ontveinsd? mengde zich een »weinig menschenvrees, een weinig valsche schaamte, in die »achterhoudendheid; de schaduwzijde der zachtmoedige en »beminnelijke karakters. Doch, zoo hem ooit of de behoefte, »of de moed, of de kracht ontbrak in zijn geloof te roemen, »zoo wat er heiligst en innigst in hem omging, stil in hem »omging; in de laatste dagen zijner beproeving blonk het »licht, dat door Gods genade in zijn binnenste brandde, »helder in ieders oog, tot niet weinig troost en stichting »van die hem omringden." Wij vroegen ons dikwerf, bij het lezen van dergelijke trekken: Wat zoude het voorwerp der vereering hierop, zoo het nog leefde, wel aanmerken? Wij vragen met bescheidenheid nu: Zou de wijze man geene wijze redenen gehad hebben, om, in het *dagelijksche leven*, niet *luide*, *vooral in toepassing op zichzelven en zijne verwachtingen*, in zijn Geloof te *roemen?* Is hem een eerbiedig zwijgen in dat dagelijksche leven ten kwade te duiden? *Niemand oordeele hem deswege*, zelfs ook in schijn niet. Ja waarlijk, zij zijn er, die niet nalaten, over zulke zaken losweg te spreken. Wie beslist hier over sprekers of zwijgers? Niet, dat wij een opzettelijk zwijgen goedkeuren: dat zij verre; maar *menschenvrees*, *een weinig valsche schaamte*, *achterhoudendheid*, *gebrek aan moed en kracht*, enz. hadden liever, naar ons gevoel, hier niet moeten aangevoerd zijn, al kwamen zij al in den geest op. Eene dergelijke karakteristiek, hoe omzigtig, kunstig en kundig ook aangebragt, gaat, meenen wij, wat te ver. Wij hebben haar ook meermalen in andere dergelijke geschriften over laatst gestorvenen ontmoet. Een enkele fijne trek moge somtijds al eens, in schaduw gesteld of even aangewezen worden: men moet, men mag ze, onzes oordeels, niet uitwerken, of men breekt welligt iets af van hetgeen men wilde opbouwen. Het tegendeel lag in het oogmerk van den waardigen vereerder van VAN DER PALM. Wij miskennen het goede doel en de welmeenende overtuiging van den braven BEETS ten deze volstrekt niet; wij willen in het vermelde dus meer eene inleiding en toegang zien, om het Christelijk sterfbed van VAN DER PALM, en het roemen van hem in de vrije genade van God in JEZUS, des te beter te

doen uitkomen; en hieraan is voldaan. Wij voor ons zijn overtuigd, en BEETS is het zeker met ons, dat VAN DER PALM, die CHRISTUS en de genade Gods in Hem, tot regtvaardiging en vergeving der zonden door Zijnen dood, met zooveel vuur en ópregtheid *predikte*, waar en wanneer het regt pas gaf, in zijn Geloof zal *geroemd* hebben tot beschaming van Ongeloof en Bijgeloof. Het zwijgen, en niet-roemen ware dan gemakkelijk, hadde het ook al moeten vermeld worden, af te leiden geweest zijn uit dat zwijgen, ook over andere teedere, gewigtige en gemoedelijke zaken, hetwelk BEETS zelf zoo eigenaardig en kunstig elders in VAN DER PALM heeft aangewezen, en in het diepdenkend, omzigtig en van praalzucht of uiterlijkheid afkeerig karakter van den man lag. Niet, dat BEETS eenigzins twijfelde aan het opregte en hartelijke Geloof van VAN DER PALM; het tegendeel blijkt uit alles, en bijzonder uit het vermelden zijner laatste oogenblikken. Het godsdienstig sterfbed wordt treffend, ook door het nederknielen van den geliefden aanstaanden kleinzoon met zijne bruid en 's grootvaders zegen, met uitgebreide handen over de hoofden der verloofden uitgesproken, aangewezen. Ten slotte, wordt de begrafenis in *Katwijks* duin kortelijk vermeld.

Hierop volgen *vijfenvijftig* bladzijden Bijlagen, van welke de meeste wel belangrijk, maar in verhouding tot het geheele eigenlijke werk van *honderd achtentwintig* bladzijden, toch wat te uitgebreid zijn, en echter met menig opmerkelijk stuk vermeerderd zouden hebben kunnen worden.

Vóór het werk ziet men het portret van VAN DER PALM, door den verdienstelijken LANGE gegraveerd kennelijk naar dat van zijnen schoonvader VELIJN, maar daarmede in fijne bewerking niet te vergelijken. De achtergrond vooral had lichter en het geheele wezen minder getoetst moeten zijn: men overtuige zich door vergelijking.

Wil men weten, wat wij hier te vergeefs zochten? Het is een Lijkdicht. BEETS moet, ook in zijne tegenwoordige betrekking, zijnen heerlijken aanleg voor poëzij niet verwaarloozen, en nu had zijne Muze de gelegenheid gehad tot eene vrije, warme uitstorting en hartelijke vereering.

Zoo hebben wij dan onze taak volbragt. Hetgeen ons in dit, waarlijk in vele opzigten zeer loffelijk geschrift wel het meest bekoorde, is de fijne kunst, om kleine bijzonderheden en eigenaardige karaktertrekken, juist geteekend, aan te

brengen. Overal zijn sporen van de groote bekwaamheid en den heerlijken aanleg van BEETS als opmerker en schrijver. Hij volge dien aanleg, en late zich door geene schroomvallige kleingeestigheid weêrhouden, aan zijn waarachtig genie meer den ruimen teugel te vieren. Ook dit zal aan het innig godsdienstige, dat wij in dit geschrift en elders met genoegen overal hebben zien doorstralen, waarlijk, zoo wij meenen, *geen* kwaad doen. Hoe moeijelijk het ook zij, een geheel volledig werk over VAN DER PALM verlangen wij nog. Men moet kiezen: óf, den geschikten tijd voor wetenschap en naspoӧring, die bij tijdgenooten kan worden opgedaan, te verliezen; óf, eenen BILDERDIJK en VAN DER PALM niet dan gebrekkig, ten minste onvolkomen, ons later te geven. De door de *Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen* als Prijsvraag uitgeschrevene *Lofrede op* VAN DER PALM zien wij intusschen met groot verlangen te gemoet; maar ook die kan, uit haren aard, den *geheelen* VAN DER PALM niet volkomen geven, maar daartoe bijdragen, gelijk BEETS uitnemend in dit werk gedaan heeft, waarvóór wij hem hartelijk dankbaar zijn.

Eenige, deels boertige en satirieke, deels meer ernstige Zamenspraken van DESIDERIUS ERASMUS, *of Tafereelen uit de zestiende Eeuw. Naar* ERASMUS' *Latijn vrij vertaald en met eene Voorrede, korte Inleidingen en Aanteekeningen voorzien, door Mr.* B. H. LULOFS. *Te Groningen, bij* J. B. Wolters. *In gr. 8vo. XII en 276 bl. f* 2-70.

De Hoogleeraar LULOFS geeft in de Voorrede van dit boek de aanleiding op, die hem tot deszelfs zamenstelling bewoog. Als Rector der Hoogeschool eene Latijnsche Redevoering moetende houden, had hij de *Zamenspraken* van ERASMUS nogmaals gelezen, om zich den lossen, gemakkelijken Latijnschen stijl wat meer eigen te maken. Daardoor werd de lust bij hem levendig, om eenige dier Gesprekken in het Hollandsch over te brengen. Reeds in andere tijdschriften is de Hoogleeraar ten aanzien van datgene, wat hij over de vertaling van deze stukken in vroegeren tijd gezegd heeft, teregt gewezen. Het zal niemand verwonderen, dat er in latere dagen geene nieuwe overzettingen van deze Zamenspraken gemaakt zijn. Hoe veel schoons zij ook bevatten, zij behoo-

ren te veel in de eeuw te huis, waarin zij geschreven werden, dan dat zij nu nog om den inhoud zoo veel belang zouden kunnen inboezemen. Van vele bestaat de groote verdienste in het aangename, sierlijke, gemakkelijke Latijn, waarin zij zijn opgesteld; eene verdienste, die in de overzetting geheel verloren gaat. Eenigzins zonderling komt Rec. daarom ook het plan van den Heer LULOFS voor, om dezen bundel vertalingen in het licht te geven. Voor liefhebbers van dergelijke dingen bestonden er oude vertalingen. Algemeenen bijval kan men dan ook niet aan dit boek beloven. De Hoogleeraar had ook, dunkt ons, zijnen tijd nuttiger voor het publiek kunnen besteden. Overigens is de vertaling over het algeméén goed gelukt, en laat zich aangenaam lezen. Wie met de bevallige Zamenspraken van ERASMUS onbekend is, durven wij de lezing gerustelijk aanbevelen; zoo hij zich in den tijd kan verplaatsen, zal hij het boek niet onvoldaan ter zijde leggen.

Eene enkele taalkundige vraag aan den *Hoogleeraar in de Hollandsche Taal.* Bl. 147 lezen wij: »Hoewel hij altijd naar vermogen zeer *goed arms* geweest was." *Goed geefs* hoorde Rec. nog wel eens in het dagelijksche gesprek, maar *goed arms!!* Bl. 148. Is het goed, als wij lezen: »Ik verzocht den goeden man om te bed te gaan en liever den priester bij *hem* te laten roepen"? Kan men zeggen, dat iemand *de ziel jeukt van nieuwsgierigheid* (bl. 169)? De handen of de vingers kunnen jeuken, de ziel niet.

Marianne. Naar het Engelsch van Mevrouw S. C. HALL. *III Deelen. Te Deventer, bij* M. Ballot. 1841. *In gr. 8vo.* 841 *bl. f* 8-75.

Rec. behoort niet onder diegenen, welke over den historischen Roman een veroordeelend vonnis uitspreken. Wanneer ze goed geschreven zijn, boezemen dergelijke Romans integendeel hem belangstelling in. Het is geene gemakkelijke taak, om aan de vereischten van zulk een werk te beantwoorden, en er behoort vrij wat meer toe, dan de meesten onzer Hollandsche Romanschrijvers schijnen te denken. Voor eenen enkelen middelmatigen worden er ons tien opgedischt, die beneden alle kritiek zijn. WALTER SCOTT, de eenige onovertroffen meester in dit *genre*, wiens talllooze navolgers

en naäpers hunnen meester zelfs niet op zijde komen, heeft den smaak van het publiek op deze soort van werken bepaald, en van dien tijd af worden wij met zoogenaamde historische Romans als overstroomd. Het is alsof er geen heil te vinden is, indien men zich niet aan deze soort van Romans toewijdt, en onze dagbladen zijn dagelijks opgevuld met aankondigingen van historisch-romantische verhalen, uit alle tijdvakken onzer Geschiedenis ontleend.

Het is ons daarom eene aangename verpoozing, als wij eens tot den huiselijken Roman worden teruggebragt. Onzes inziens heeft de vervaardiging van dezen niet mindere moeijelijkheden. Bij den historischen Roman, zoo het tijdvak goed gekozen is, levert de geschiedenis zelve belangwekkende personen en gebeurtenissen op, en de dichter behoeft zijne romantische personen slechts gevoegelijk rondom de historische te groeperen. Bij den huiselijken Roman is dat niet zoo. Daar moet de verdichting al het belang bijzetten, en er behoort niet weinig kunst toe, om dit tot den einde vol te houden. Een der beste middelen daartoe is zeker, dat men zich een' persoon kieze, die als het hoofdbeeld is, dat telkens terugkomt, aan wiens teekening men al zijne zorg besteedt, en die als het middelpunt wordt van elke groep.

Dit heeft de Schrijfster van den Roman, welken wij moeten aankondigen, levendig gevoeld, en het is haar gelukt, om voor dien hoofdpersoon het levendigste belang op te wekken. Het boek moest eigenlijk niet *Marianne* heeten; het is wel hare geschiedenis, die hier verhaald wordt, maar de Iersche voedster is toch de hoofdpersoon van het geheele boek. En waarlijk, haar karakter is met eene kunst en juistheid geteekend, die ons dezen Roman zeer hoog doen schatten, en hem boven vele anderen ter lezing doen aanprijzen. Het eigenaardige van het Iersche volkskarakter, naïveteit, slimheid, eenvoudigheid, goedhartigheid en standvastige trouw, zien wij bij de Iersche voedster met eene diepte van gevoel en eene kunstelooze godsvrucht vereenigd, die haar beeld tot een der bekoorlijksten maken, die de Romanschrijfster heeft kunnen teekenen. Zij is eene vrouw van geringen stand en blijft dat ook, en toch is er in hare taal eene welsprekendheid, die tot het harte gaat. Hare schildering is allervoortreffelijkst, en op zichzelve voldoende, om het boek ruimschoots aan te bevelen en aan hetzelve eene goede ontvangst te verzekeren.

Doch ook de overige beelden zijn goed geteekend en maken dezen Roman tot eene aangename lectuur. De dwaze vrouw, die de vondelinge aanneemt, omdat hare *caprice* voor het oogenblik op de kleine valt, gelijk vroeger op papegaaijen of apen, blijft zichzelve tot op het einde toe volkomen gelijk, en met haar bewegen zich om MARIANNE en hare voedster eene menigte andere personen, die aan het geheel afwisseling en leven geven. Wie smaak heeft in geestigheid en karaktermatige voorstelling zal dit boek niet onvoldaan ter zijde leggen. Niet dat het hier en daar ook niet wel eens laboreert aan zekere uitvoerigheid, meermalen het kenmerk van Engelsche Romans. Er zijn hoofdstukken in, die zeer goed hadden kunnen worden gemist. In het derde deel komt zelfs eene episode, die eigenlijk met het geheele stuk in geen verband staat, en veel beter ware weggelaten, omdat zij den gang der handeling afbreekt. Maar deze uitvoerigheid zal toch slechts op enkele plaatsen hinderen, en, zoo wij vertrouwen, dáár althans niet worden berispt, waar de voedster zelve ten tooneele treedt.

Over het algemeen is de vertaling goed gelukt, vooral in de dialogen; daar, waar de Schrijfster zelve redeneert, kwam het Rec. voor, dat de stijl niet overal helder was. De uitvoering is netjes, schoon de steendrukplaatjes nog wel wat te wenschen overlaten.

De Republikein van Port-Natal. Een op waarheid gegrond Verhaal uit den tegenwoordigen tijd. Niet vertaald. Te Amsterdam, bij P. J. W. de Vos. 1841. *In gr. 8vo.* 248 *bl. f* 2-80.

De uitwijking van eén aanmerkelijk aantal landbouwers van Hollandsche afkomst uit het grondgebied der *Engelschen* aan de Kaap *de Goede Hoop*, de stichting door deze uitgewekenen van eene nieuwe volkplanting, *Port Natal* genaamd, aan de oostkust van *Afrika*, wekt hier te lande grootelijks de belangstelling op. Bij geene van onze overzeesche bezittingen, die door den loop der omstandigheden in andere handen zijn overgegaan, heeft men zulk eene smart over de scheiding, zulk eene voortdurende liefde voor het moederland en deszelfs bewoners kunnen opmerken, als bij de Hollandsche bewoners van deze volkplanting. Vurige wenschen worden voorzeker

door ieder weldenkend *Nederlander* gekoesterd voor het welslagen van deze vrijheidlievende menschen, die, tegen hunnen wil aan een vreemd en bij hen gehaat gebied als 't ware verkocht, alles hebben verlaten; om als *Hollanders* zich een nieuw en eigen vaderland te zoeken.

Wij keuren dan ook in allen deele het oogmerk des Schrijvers van het thans door ons aangekondigde werk goed, om namelijk door hetzelve de aandacht nog meer op deze gebeurtenis te vestigen, en, ware het mogelijk, aanleiding te geven tot deelneming en ondersteuning, voor zoo verre zulks met de staatkundige betrekking tot eenen overmagtigen Staat vereenigbaar is. Of echter dit werkje geschikt is om aan dit oogmerk te beantwoorden en deszelfs doel te bereiken, is eene andere vraag. Wij durven dezelve niet bevestigend beantwoorden. Reeds is het niet zeer nationaal, dat een geboren *Hollander* in *Ierland* moet opgevoed worden om de vrijheid te leeren beminnen, en ofschoon de titel zegt: *een op waarheid gegrond Verhaal*, zoo hebben wij echter nergens vernomen, dat een balling uit *Ierland* de eerste aanlegger en het hoofd der verhuizing naar *Port Natal* is geweest. De aanleiding tot deze uitwijking wordt ook onjuist en onvolledig opgegeven, als zou dezelve bestaan hebben in te hoog opgedrevene belastingen; terwijl het bekend is, dat de voorname oorzaak van het misnoegen der Kaapsche landbouwers was, dat het Engelsche Gouvernement hen niet beschermde tegen de roofzuchtige aanvallen der *Kaffers*, *Boschhottentotten* en andere horden, en tevens verbood, de aanvallen van deze Afrikaansche *Amalekieten* gewapenderhand af te keeren, waartoe het hun noch aan vermogen, noch aan dapperheid ontbrak. Het grootste gedeelte van het werk bestaat uit een onwaarschijnlijke roman; terwijl geheel de uittogt der Kaapsche uitgewekenen en de stichting van *Port Natal* in elf bladzijden als een onbeduidend bijvoegsel het boek besluit. Wij mogen dus het werk niet met nadruk ons publiek aanbevelen, hetgeen wij anders, om het goede oogmerk, gaarne zouden gedaan hebben.

Neerlands Roem. Historisch-Romantische Episoden uit den tachtigjarigen Oorlog. Door W. VAN DEN HEUVEL. *Te Amsterdam*, bij J. C. van Kesteren. 1841. *In gr. 8vo.* 347 *bl.* *f* 3-25.

Onder bovenstaanden titel biedt de ons overigens niet bekende Schrijver zijnen landgenooten een tweetal zoogenoemde historisch-romantische verhalen aan; dat zijn hier ook voorvallen uit de vaderlandsche geschiedenis, waaraan verdichte personen en gebeurtenissen worden vastgeknoopt, zoodat men vast in zijne historische schoenen moet staan, om het eene van het andere te onderscheiden. Het eerste, getiteld: *Aagt*

Jüfies, of de aanslag op Haarlem, is intusschen veel meer met verdichting doorweven, dan het andere: *Don Pacheco, of de bevrijding van Vlissingen*. Het eerste is dan ook met meer levendigheid geschreven en leest onderhoudender. Het geheel, schoon wij op de inkleeding zoo wel, als op de historische voorstelling, hier en daar wel eenige aanmerking zouden hebben, is een voor Leesgezelschappen zeer geschikt boek. De prijs is, den vrij digten letterdruk in aanmerking genomen, matig, in vergelijking der beekendaurte van onzen tijd.

IETS NADERS OMTRENT DE ALGEHEELE OMWENTELING IN DEN AKKERBOUW.

Na de plaatsing van het stukje, getiteld: *Algeheele Omwenteling in den Akkerbouw*, (zie N°. IV der *Vaderlandsche Letteroefeningen* voor 1842) voldoet de Redactie, onpartijdigheidshalve, gaarne aan het verzoek, om het gevolg der zaaijing, zoo als die in genoemd stukje voorgeschreven en in ons Vaderland beproefd is, insgelijks mede te deelen. De opgave daarvan wordt gevonden in de *Provinciale Groninger Courant* van 19 April l. l. en is van den navolgenden inhoud:

Groningen, 18 April 1842.

»*Aan de Redactie der Provinciale Groninger Courant.*

»Vóór eenigen tijd is in sommige Couranten een berigt geplaatst, volgens hetwelk zaden van granen, geheel *boven op* »vasten grond gelegd, en alleenlijk met *stroo* bedekt, zonder »bemesting, eenen zeer goeden oogst zouden opleveren. Thans »wordt ditzelfde stelsel, meer uitvoerig, in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van April 1842 medegedeeld. Ten »einde minkundigen van nuttelooze proefnemingen af te houden, kunnen wij melden, dat wij in October 1841 naar dit »voorschrift zaden boven op den vastgeslagen grond gelegd en »met stroo bedekt hebben. Wij hebben daartoe genomen »*tarwe*, *rogge* en *wintergarst*; doch, niettegenstaande den »zachten winter van 1841 tot 1842, waren deze drie graansoorten in het voorjaar van 1842 allen gestorven, dat niet »het geval was met andere in de nabijheid staande planten »van dezelfde soorten, doch op de gewone wijze behandeld.

»*Uw bestendige Lezer.*"

Deze overneming moge, zoowel voor de daarbij dadelijk belanghebbende lezers van dit Tijdschrift, als voor het algemeen, als een niet nutteloos berigt beschouwd worden.

BOEKBESCHOUWING.

J. H. VAN DER PALM, *als Bijbeluitlegger, Redenaar en Schrijver gekenschetst, door* H. F. T. FOCKENS, *Predikant te Twijzel en Koten. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1841. *In gr. 8vo. XII en* 210 *bl.* *f* 2-:

Rec. zou reeds vroeger van dit geschrift eenig verslag gegeven hebben, ware het niet, dat hij gedacht had, dit met de aankondiging van het werk van BEETS over VAN DER PALM te zullen kunnen vereenigen. Een andere zeer bekwame en bij uitstekendheid bevoegde beoordeelaar heeft dit laatste in ons Tijdschrift reeds op eene voortreffelijke wijze verrigt; en zoo wil Rec. het ook niet langer uitstellen, om over het stuk van den Heer FOCKENS zijne gedachten te zeggen. De Schrijver staat op een geheel ander standpunt dan de Heer BEETS, en beider stukken raken elkander in geen opzigt. Doch te bejammeren is het, dat wij op deze wijze niets over den grooten Man ontvangen, wat zijne verdiensten naar waarde afschetst; dat het alles stukwerk is en blijft, en niemand ons het geheele beeld van VAN DER PALM teruggeeft. Om VAN DER PALM als Schrijver, Redenaar, Uitlegger te schilderen, is het waarlijk niet onverschillig, zijn leven en karakter te kennen, en den invloed na te gaan, dien zijne lotgevallen en zijn karakter op zijn werken en schrijven gehad hebben. Omgekeerd is VAN DER PALM's leven en karakter, zoo het ons voorkomt, niet dan gebrekkig te teekenen, zonder eene dieper gaande beschouwing van zijne werkzaamheid, zonder den geheelen Man, ook in zijnen invloed op zijnen tijd, zamen te vatten. Te betreuren is het, dat wij op deze wijze slechts als 't ware *disjecta membra* verkrijgen, waaruit onmogelijk een geheel beeld kan worden zamengesteld.

De Heer FOCKENS heeft zich ter taak gesteld, de letterkundige verdiensten van VAN DER PALM te schetsen, of liever eene lofrede te houden op de voortreffelijkheid van zijne geschriften, minder den invloed aan te wijzen, dien zij op onze letterkunde in verschillende opzigten gehad hebben; wij vinden dus ook hier nog maar weder een gedeelte van een gedeelte van datgene, wat over VAN DER PALM behoorde te worden gezegd. Doch dit alles daargelaten, welk een zonderling boek wordt ons hier aangeboden! De Schrijver toont, dat hij met theoriën van redekunst en stijl bekend is; dat het hem ook niet ontbroekt aan gevoel voor het schoone, dat de schriften van VAN DER PALM kenschetst; maar de wijze, waarop hij zijne beschouwingen voordraagt, is zoo geheel in tegenspraak met die theoretische kennis en dat gevoel voor het schoone, dat het onbegrijpelijk is, hoe iemand, die toont te weten, wat tot eene goede schrijfwijze behoort, zelf zoo slecht schrijven kan. Dubbel hinderlijk wordt dat in een werk als het hier bedoelde, waar zoo veel over schoonheid van stijl wordt gesproken. Wat moet men zeggen van iemand, die volzinnen schrijven kan, gelijk deze: »..... hiervan ontving de geleerde wereld, na eene lange tusschenpoos sedert de eerste verschijning der Liederen van DAVID, een treffend blijk *in des., nu tot de volle rijpheid des mannelijken leeftijds gekomenen werk.*" (Bl. 14); of beelden gebruiken, gelijk wij op bl. 165 lezen: »Twee *boomen van geleerdheid* stonden er in Hollands hof welig te groeijen, in de afdeeling der taal- en fraaije letterkunde beide reusachtig groot, de eene als dichter, de andere als schrijver en redenaar."!!! Het zijn slechts een paar voorbeelden van de vele, die er schier op elke bladzijde te vinden zijn.

De stijl dus, waarin dit boek geschreven is, laat veel te wenschen over, ja is hoogst gebrekkig; het is eene vermoeijende lektuur, en men zou bijna zeggen, dat het doel van den Heer FOCKENS is geweest, door het contrast van zijne eigene schrijfwijze het voortreffelijke van die van VAN DER PALM te beter te doen uitkomen. — Wat nu den

inhoud betreft, daarin wordt veel goeds gevonden, en ware dat in een behagelijker vorm voorgedragen, zoo zou het aanleiding hebben kunnen geven, dat velen, die nu VAN DER PALM in het algemeen en onbepaald bewonderen, opgeleid werden, om zich van die bewondering rekenschap te geven en met oordeel en kennis van zaken de menigvuldige schoonheden te leeren opmerken, waardoor de schriften van onzen grooten Redenaar gekenmerkt zijn.

De Schrijver vangt aan met eene beoordeeling van VAN DER PALM als Bijbeluitlegger, en doet dit minder met het oog op datgene, wat de geleerde lezer hier zou wenschen te vinden, meer om den ongeleerden de groote verdiensten van VAN DER PALM in dit opzigt te doen gevoelen. Hij wijst daartoe, na eene voorafgaande beschouwing van de uitlegkundige schriften zelve, op den inhoud, geest en vorm zijner Bijbeluitlegging. Regt duidelijk is het Rec. niet geworden, wat de Schrijver met dit eerste (*inhoud*, hij noemt het ook *aard*) bedoelt. Wanneer men daarin vindt gesproken over eenvoudigheid, gemakkelijkheid, gepastheid en fraaiheid, keurigheid en ongemeenheid van 's Mans uitlegkunde, zoo zou men enkele van die eigenschappen tot den *geest*, vele tot den *vorm* kunnen terugbrengen, en de onderscheiding, door den Schrijver gemaakt, is eigenlijk geene onderscheiding. Ergerlijk is het, wanneer de Heer FOCKENS, *quasi* om VAN DER PALM te prijzen, dat hij zich ook uit moeijelijke plaatsen goed wist te redden, twee plaatsen als proeven uitkiest, waarover hij zelf heeft geschreven, en dus deze gelegenheid aangrijpt, om zichzelven als toch nog knapper dan VAN DER PALM te doen voorkomen. Hoe is het mogelijk, dat men zoozeer het gevoel van bescheidenheid en welvoegelijkheid kan kwetsen, als in deze bladzijden is gedaan? Kortelijk wordt vervolgens over den geest van VAN DER PALM's uitlegkunde gesproken, en hare bescheidenheid, gemoedelijkheid, regtzinnigheid en liberaliteit geprezen, en eindelijk over den schoonen vorm gehandeld, waardoor ook dit gedeelte van 's Mans arbeid uitmunt.

In de tweede afdeeling wordt VAN DER PALM als Rede-

naar geschetst. Vooreerst worden zijne Redevoeringen nagegaan, en aan dezelve welverdiende hulde toegebragt; daarna wordt opzettelijk over de Leerredenen gesproken. Wij kunnen den Schrijver hier niet volgen; hij gaat met eene groote uitvoerigheid te werk, waardoor de indruk van zijne woorden wel eens verminderd wordt. Overigens wordt hier veel goeds en waars over den grooten Redenaar en over zijne stukken gezegd; veel, dat belangrijk zou wezen, indien de vorm maar behagelijker was, indien deze het lezen niet tot eene vermoeijende taak deed worden. Op enkele punten waren er tegen het oordeel van den Heer FOCKENS nog wel eenige bedenkingen te maken. Wanneer hij b. v. bl. 118 eenigzins misprijzende zegt: »Er moge dan niet overal die verheffing en levendige bewegelijkheid in het voorstel zijn, welke men in enkele groote Kanselredenaren van onderscheidene volken en eeuwen bewondert," dan zou Rec. er nog al aan twijfelen, of dit als eene mindere voortreffelijkheid ware aan te merken. Hem kwam het altijd voor, dat VAN DER PALM in dezen, met den fijnen takt, die hem in alles kenmerkte, den juisten middelweg wist te betreden; dat hij de verheffing en levendige bewegelijkheid wist te bepalen binnen de grenzen, die de kansel vordert, en dat hij juist daarin ten voorbeelde moet worden gesteld. Ongaarne zou hij ook toestemmen, hetgeen op dezelfde bladzijde wordt gezegd, dat men er niet overal vindt »dien voor elk bevattelijken volkstoon, en dien smeltenden, diep roerenden trant, welke zelfs aan het mannelijk oog tranen ontrollen doet." Rec. meent, dat VAN DER PALM juist door zijne eenvoudigheid en gemakkelijkheid, zijne helderheid en ongekunsteldheid den waren volkstoon aansloeg, voor ieder bevattelijk, en die zich niet tot den minstontwikkelden der hoorders vernedert, maar dezen veeleer tot zich verheft; hij zou meenen, dat het niet ontbrak aan vele echt roerende plaatsen, die ook het mannelijk oog tranen kunnen ontlokken, en die juist daarom te treffender zijn, omdat VAN DER PALM overal verre is van hetgeen de *Franschen sensiblerie* noemen, of van eenige poging, om door fraaije woorden, door

loci communes over dood en graf en wat dies meer zij een kunstmatig effect te doen. Evenmin zou Rec. zijne toepassingen wat schraal willen noemen, of ze verruilen voor de meer uitvoerige van anderen, omdat hij zeer twijfelt, of daardoor meer aan het doel wordt beantwoord.

Het minst van allen gelukt komt Rec. de derde afdeeling voor, waarin VAN DER PALM als Schrijver wordt geschetst. Niet dat ook hier niet veel wordt gevonden, dat goed is; wie, dien het niet geheel aan allen smaak, aan alle oordeel ontbreekt, zou over de schriften van zulk eenen Man kunnen spreken, zonder op veel schoons en voortreffelijks te wijzen? Maar in de wijze van beschouwen is zooveel willekeurigs en straalt zulk eene dwaze zucht door, om onderscheidingen te maken, die niet bestaan, en eene veelzijdigheid in de schriften van VAN DER PALM te zoeken, die buiten den kring van zijne werkzaamheid lag, dat het onbegrijpelijk is, hoe de Heer FOCKENS er toe is gekomen. Wat de stof zijner schriften aangaat, beschouwt hij hem als godsdienstig, zedekundig, wijsgeerig, aesthetisch, geschiedkundig Schrijver. Bespottelijk is hier de onderscheiding tusschen godsdienstig en zedekundig; en de poging, om het een van het ander bij VAN DER PALM af te zonderen, is al zeer dwaas. Door het eerste schijnt de Schrijver te verstaan dogmatisch of ascetisch (bl. 133). De zedekundige schriften, waartoe wel de *Salomo* en de Leerredenen zullen behooren, beschouwen de zedekunde altijd uit een godsdienstig oogpunt, en het eene is hier niet van het andere af te scheiden. Even vreemd klinkt het, VAN DER PALM opzettelijk als wijsgeerig Schrijver te willen beschouwen. Wanneer men dit woord in algemeenen en onbepaalden zin opvat en spreekt van een' diepen wijsgeerigen blik en zelfstandig vorschen naar het hoe en waarom der dingen, ja, dan kan men dien naam aan VAN DER PALM ruimschoots geven; maar als men daaronder de behandeling der eigenlijke wijsbegeerte verstaat, dan zou de eenvoudige Man zelf zeker dien titel van wijsgeerig Schrijver zich niet hebben aangematigd. Hij zou zich hebben afgewend van den overdreven en daardoor dwazen lof,

hem gegeven in woorden gelijk deze (bl. 143): »De welberadene bedaardheid, welke hem van het koesteren van allerlei hersenschimmige droombeelden en het bouwen van filosofische luchtkasteelen verre verwijderd houdt, stelt *Nederland* nu in het bezit van eenen boekenschat, waarin we het beste en proefhoudende, het meest algemeen verstaanbare en bevallige van 't geen de denkers van alle tijden hebben voortgebragt, door eigen onderzoek bevestigd, gewijzigd of vermeerderd, zien bijeengebragt." Een spottende glimlach zou zich op zijn gelaat hebben vertoond bij de hoogdravende woorden, die hier onmiddellijk volgen: »Wie eene fraaije proeve hiervan aanschouwen wil, dien bevelen wij de lezing aan van de Verhandeling *over het Gezond Verstand*, waar een van de belangrijkste takken der wijsbegeerte, de mensch- en zielkunde (anthropologie en psychologie) op de belangwekkendste wijze door onzen Schrijver behandeld wordt."

Even zonderlinge opmerkingen vindt men in dat gedeelte van deze afdeeling, waar gehandeld wordt over den vorm van VAN DER PALM's geschriften. Eene enkele proeve. Bl. 175 leest men: »Daar dringt zich dan in deze rij het Geschrift, dat de *Franschen Mémoires* noemen, een genre alweder, waarin zij zoo niet onnavolgbaar, zeker rijk en onuitputtelijk zijn, met drift, voor hare zusteren, aan onzen met eerbied starenden blik op: het, straks van wege stof en inhoud met hooge lofspraak door ons vermelde, *Geschied- en redekundig Gedenkschrift* namelijk van *Nederlands* herstelling in 1813." Wien zou het ooit in den zin komen, om dit meesterstuk van welsprekendheid, dat met zoo veel kunst en orde is zamengesteld, en in al deszelfs deelen tot een geheel zamengesmolten, te vergelijken met Fransche *Mémoires*, van wier schrijftrant juist het losse, onzamenhangende, het min kunstmatige in den vorm een der kenmerken is, die herinneringen opnemen, naar gelange zij zich aan het geheugen van den schrijver opdoen, en juist door het minder planmatige van den vorm gelegenheid geven, om ook het meest ongelijksoortige op te nemen en aan de vergetelheid te ontrukken? Hoe is

het mogelijk, daarmede het *Gedenkschrift* als op ééne rij te plaatsen?

Wanneer de Schrijver eindelijk over den stijl van VAN DER PALM spreekt, had dit onderwerp vooral wel betere en grondiger behandeling verdiend. Het is nu alsof hij zich spoedt, om er maar af te komen en het laatste woord ter neder te kunnen schrijven.

Het smart Rec., dat zijn oordeel niet gunstiger kon zijn. Wij willen de bedoeling van den Heer FOCKENS gaarne prijzen, maar bedroeven ons over de wijze, waarop hij zich van de vrijwillig aanvaarde taak heeft gekweten. Wie over VAN DER PALM wil schrijven, mag zichzelven wel afvragen, of hij voor dat werk is berekend, en late anders liever de pen rusten. Zulke gebrekkige stukken zijn eene schrale vereering voor den grooten Man.

De duizendjarige vestiging des Christendoms in deze landstreek, herdacht in eene Leerrede, door T. KOPPIUS, *Pred. te Ham en Fransum. Te Groningen, bij* de Wed. J. C. Spits. 1841. *In gr. 8vo.* 80 *bl. f* 1 - :

De Eerw. KOPPIUS herdacht met zijne Gemeente op den tweeden Pinksterdag van het jaar 1840 de duizendjarige vestiging des Christendoms in het zoogenaamde *Westerkwartier* der Provincie *Friesland*. Ofschoon wij, in 't algemeen, het veelvuldige uitgeven van Leerredenen voor overbodig, ja schadelijk houden, mag echter, om het buitengewone van het onderwerp, een stuk, als het onderhavige, hierop eene uitzondering maken. In een opstel van dezen inhoud komt het ons voegzaam voor, de *homiletische* van de *historische* waarde te onderscheiden.

Als historisch gedenkstuk van de vestiging des Christendoms in de streek, welke de Schrijver bewoont, is het stuk niet zonder verdienste. De gang der gebeurtenissen is eenvoudig en duidelijk, geleidelijk en onpartijdig voorgesteld. De beste bronnen, welke den Schrijver ter hand waren, zijn niet zonder oordeel gebruikt. Vele plaatselijke

bijzonderheden en omstandigheden vinden wij er met eene loffelijke naauwkeurigheid vermeld. En wij twijfelen niet, of een en ander is door deskundige hoorders met belangstelling vernomen.

Als *leerrede* beschouwd, zijn wij minder met den arbeid des Heeren KOPPIUS ingenomen. De stijl is schier geheel zonder verheffing of gloed, en, misschien uit zucht om poëtisch-proza te vermijden, wordt er schier geen enkele maal tot gevoel of verbeelding gesproken. De keuze van den tekst (*Ps.* 146 vs. 10) kwam ons voor eene feestviering, die eene zoo eigendommelijke Christelijke kleur draagt, ten minste zeer vreemd voor. En ofschoon de hoofdverdeeling geleidelijk afloopt, is de verdere ontwikkeling en schikking der denkbeelden hoogst zonderling. Men hoore slechts, hoe de opgave volgt van *den heilzamen invloed* des gevestigden Christendoms (bladz. 27—29): indijking der landen — stichting van Diaconiën — het onderwijs der jeugd — godsdienstig onderrigt en leiding — en (*boven dit alles*) verbetering van wetgeving en zeden! *Sic!* — De toepassing, bevattende slechts eene korte opwekking, om deze weldaad met dankbaarheid te erkennen, en, daardoor bewogen, onze harten te verbeteren, is ook niet geschikt, om eenen diepen indruk te weeg te brengen. En proeven van ware populariteit, vooral in eene Landgemeente zoo noodzakelijk, hebben wij er vruchteloos in gezocht. Wij geven ons oordeel gaarne voor beter, en erkennen des Schrijvers goede bedoeling.

De prijs is voor eene enkele leerrede met aanteekeningen veel te hoog. De uitvoering is middelmatig. De navolging van des Schrijvers wijze, om een *Overzigt der geheele Leerrede* vooraf te zenden, raden wij niemand aan. Het is evenmin noodig als smaakvol. Wij verblijden ons, dat de Schrijver ten minste den korten inhoud van Gezangen en Gebeden, als onnoodig, weggelaten heeft; anders had men die ook tweemaal. Voorts wenschen wij over den arbeid des eerwaardigen Schrijvers Gods besten zegen.

De Zedeleer en de Staatkunde der Jesuiten, uit de Schriften van de voornaamste Theologen hunner Orde opgemaakt, door J. ELLENDORF. *Met de noodige bekorting uit het Hoogduitsch vertaald door* L. A. C. REIGERSBERG, *V. D. M. te Nijkerk. Iste Aflevering. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1841. *In gr. 8vo. XXX en* 160 *bl. f* 1-80.

Zeer merkwaardig is dit boek, niet alleen wegens zijnen inhoud, maar ook en vooral om zijnen Schrijver, en om de wijze, waarop deze er toe gekomen is, om het zamen te stellen, waarvan hij in de zeer lezenswaardige *Voorrede* een duidelijk verslag geeft, uit welk Referent het hoofdzakelijke zal mededeelen, terwijl hij hoopt, na het ontvangen van de tweede of laatste Aflevering, eene korte opgave van den inhoud des geheelen werks te doen.

ELLENDORF is Katholiek, en, gelijk hij zelf zegt, (bl. XVI) »bemint met geheel zijn hart de Katholieke Godsdienst, en de door haar geleerd wordende Christelijke »Zedeleer." Ten gevolge zijner opvoeding, beschouwde hij vroeger de *Jezuiten* »als eene vereeniging van edele »mannen, als een sieraad en steun der Katholieke Kerk, »als de vaders en opvoeders der jeugd, die den hoogsten »trap der Katholieke beschaving beklommen hadden," (bl. IX); en in dien eerbied was hij versterkt geworden door het werk van DALLAS over hunne Orde. Later werd hij tot nadenken gebragt door de *Geschiedenis der Jezuiten* van WOLF, en door de daarin gedurig aangehaalde *Lettres Provinciales* van PASCAL, welke beide zeer sterk ten nadeele der Orde getuigden; maar hij schortte zijn oordeel nog op, en helde zelfs voorloopig meer over, om vertrouwen te stellen in PIUS VII, die de Orde hersteld had. Nog later vond hij te *Munster* gelegenheid, om in de rijke verzameling van Jezuitische Moraaltheologen, die aldaar bestaat, de schriften te vinden, waarmede PASCAL zijne beschuldigingen staaft; en hij bevond deszelfs aanhalingen

allezins echt, onderzocht zelf verder, maakte uittreksels uit Jezuïtische Schrijvers, werd nu van de ontzettende verderfelijkheid hunner Zedeleer en Staatkunde ten volle overtuigd, en moest voor de Roomsche Kerk òf diepe verachting gevoelen, omdat zij deze Orde vrijwillig duldt, ja herstelt, òf diep medelijden, omdat zij zich geheel in derzelver magt bevindt. — Zoodanig was de oorsprong van dit werk, dat hij eerst alleen voor zichzelven, tot zijne eigene grondige kennis van zaken, geschreven had. Doch toen nu, vooral na eene nieuwe en met aanmerkingen verrijkte uitgave van het werk van DALLAS door VON KERZ, verscheidene Duitsche Katholieke Tijdschriften den lof der *Jezuiten* overal begonnen uit te trompetten, alle beschuldigingen tegen dezelve voor lastertaal, ja die voor hen vreesden voor zwakhoofden te verklaren, en deze Orde in en vóór en boven alles aan te prijzen en aan te bevelen; nu besloot hij zijn werk uit te geven, niet alleen om die lofbazuiners te doen verstommen, of tot duchtige tegenbewijzen uit te noodigen; maar ook en vooral uit liefde voor Godsdienst en Vaderland, die beide door den invloed dezer Orde, door de Ultramontaansche partij in de Roomsche Kerk teruggewenscht, met het schromelijkste gevaar bedreigd worden. — Hierop beantwoordt hij nog eenige bedenkingen, die men hem tegen het uitgeven van dit werk zou kunnen maken; zoo als b. v. dat de tegenwoordige Jezuiten overeenkomstig den geest des tijds veranderd en verbeterd zijn; maar te regt merkt hij op, (bl. XIX) dat hunne Orde hersteld is, zonder dat »hare regels herzien, »en overeenkomstig den tijd en in den geest van CHRIS»TUS veranderd," zonder dat »de vroegere schandwerken, »die met hare wettige goedkeuring gedrukt waren, ver»worpen, herroepen of vernietigd zijn." Gaarne erkent hij, (bl. XXII) dat »duizenden der *Jezuiten* de zedelijkste, »vroomste en godzaligste mannen waren, duizenden van »hen in hunnen kring veel goeds, veel edels daargesteld »hebben"; maar tevens beweert hij met regt, dat »hare »bestuurders, die hare ziel uitmaakten, tot niets deug»den, omdat zij slechts het doel hadden, *om te heer-*

»*schen*, en om dit doel te bereiken, geen middel hun te »laag was, maar *het doel allen heiligde.*" — Na nog eene en andere tegenwerping van minder aanbelang beantwoord, en eindelijk opgemerkt te hebben, dat er, vooral in den jongsten tijd, in *Duitschland* nog weinig grondigs over de *Jezuiten* geschreven is, behalve »een klein, doch »hoogstbelangrijk werkje van HARLESS, *de Jezuitenspie-* »*gel, of: Bestaan er redenen, om voor de Jezuiten te* »*vreezen?*" — na dit alles dan stelt hij zijn geschrift »in »handen van het Duitsche Publiek," met den wensch, dat »het veel goeds moge werken, en er iets toe bijdra- »gen, om ons (Duitschers) voor een groot *onheil* te bewa- »ren." — Moge het daartoe ook, zoo veel noodig mogt zijn, in ons *Nederland* het zijne toebrengen, en dit de vrucht van den nuttigen arbeid des Vertalers zijn! Moge het bijzonder strekken, om den Katholieken Christenen in dit werk van hunnen Geloofsgenoot, die langs den weg des verstandigen onderzoeks tot deze overtuiging van daadzaken gekomen is, de handtastelijkste bewijzen te doen vinden, welk eene vergiftige adder zij in hunnen eigen boezem zouden koesteren, wanneer zij eene Orde lieten insluipen en doordringen, die in hare vroegere geschriften zulke verfoeijelijke grondstellingen nedergelegd en nog nimmer teruggenomen heeft, die niet alleen het reine Katholicisme, maar ook alle Godsdienst, zedelijkheid en menschengeluk met verwoesting bedreigen! Moge het hen overtuigen, dat men zeer wel goed Katholiek kan zijn, en nogtans (zonder daarom de individuën, onder welke ook wij gaarne gelooven dat zeer achtingwaardige menschen zijn, onbepaald te veroordeelen) het Jezuitisme van ganscher harte verfoeijen, en met alle behoedzaamheid en kracht helpen weren en tegenwerken! . . .

Het huiselijke leven door het Christendom geheiligd. Vrij naar het Hoogduitsch van L. ZWINGLI, *Predikant en Deken te Rikenbach. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo. XII en* 395 *bl. f* 3 - 90.

Dit boek is, volgens de Voorrede des Vertalers, met gedeeltelijke omwerking zamengesteld uit twee werken van den oorspronkelijken Zwitserschen Schrijver, het eene getiteld: »*Siona, een geschenk der vriendschap op het* »*altaar van het huiselijke geluk;* het andere: *Theopha-* »*nia, nieuw geschenk der vriendschap op het altaar van* »*het huiselijke geluk, bevattende Christelijke beschouwin-* »*gen over de openbaring der liefde van God in de mid-* »*delen tot bevordering van hetzelve.* Het laatste is een »vervolg van het eerste, doch zoo, dat elk tevens als een »geheel op zichzelf staat. Meer dan een derde gedeelte »is uit beide onvertaald gebleven, omdat het met het hier »geleverde niet wel in zamenhang gebragt kon worden, »noch zich door zijnen inhoud, en nog veel minder door »zijnen vorm aanbeval, als zijnde grootendeels, wel ge- »moedelijke, doch vrij alledaagsche godsdienstige bespie- »gelingen, meestal in den trant van alleenspraken en ge- »beden." Referent, die alleen met het eerste in het oorspronkelijke bekend is, moet deze keus en manier van behandeling allezins billijken; en wegens het beste, dat hier uit het eerste gekozen is, vertrouwt hij, dat de Vertaler, bij wien dit werk in goede handen gevallen is, ook in het tweede even gelukkige grepen zal gedaan hebben. In de overneming uit het tweede zullen dus ook waarschijnlijk nog meer blijken zijn, dan in die uit het eerste, van de vrijheden, welke hij zegt zich veroorloofd te hebben, door weglating, bijvoeging, omzetting en verandering, zijnen Schrijver nogtans voor het overige zoo getrouw mogelijk teruggevende, en welke vrijheden hij (naar Ref[s]. inzien te regt) meende in een werk van dezen aard veiliger te mogen nemen, dan in een wetenschappelijk of letterkundig werk.

Dit alzoo zamengestelde geschrift nu is geen roman; maar echter komen er, gelijk in een romantisch verhaal, verdichte personen sprekend, schrijvend en handelend in voor. Er is wel geen zorgvuldig volgehoudene romantische eenheid in; maar nogtans EMMA en hare moeder SELINE zijn de hoofdpersonen, op welke men hier telkens terug-

komt, vooral de eerste, die men hier als huwbaar meisje en als vrouw leert kennen, en van welke eene beeldtenis in een landschapje voor den titel geplaatst is: en zoo is er ééne niet onbehagelijke eenheid in dit werk, die voor het zedelijk doel van hetzelve niet onnuttig is.

Het werk beantwoordt ook over het geheel aan zijn oogmerk, hetwelk is het aanwijzen van den heiligenden en heilzamen invloed van het wèl gekende en wèl beoefende Christendom op het ware geluk des huiselijken levens, vooral voor vrouwen uit den beschaafden stand. Over dit onderwerp heerschen in dit boek doorgaans gezonde Christelijke denkbeelden, en zij worden in eene bevallige form medegedeeld. De voorkomende personen spreken wel eens wat langwijlig en wat deftige boekentaal, gelijk dit in zulk godsdienstig dramatiseren en dialogiseren meer plaats heeft; zij vallen ook wel eens in het zoetsappige en godsdienstig-sentimentele; maar vele Lezeressen zullen dit een en ander om het edele doel ligter verschoonen; en op het laatste zullen, hoopt Ref., vrouwen en jonge dochters, die dat werk mogten lezen, vooral acht geven, daar het de wensch van Schrijver en Vertaler was, »haar met een levendig gevoel voor de schoonheid harer Christelijke bestemming, en met juiste kennis van en lust voor hare gewigtige en dikwijls moeijelijke taak te vervullen, haar lot, te midden van den strijd met ongunstige omstandigheden, te verligten, en haar langs den besten weg, dien het Evangelie aanwijst, tot huiselijk geluk te brengen." — Met dezen wensch vereenigt zich Ref. gaarne; en daar hij den goeden geest van dit werk over het geheel te prijzen vindt, onthoudt hij zich hierom van eenige misschien ook minder belangrijke aanmerkingen, die hem onder het doorbladeren van hetzelve voorkwamen, en vertrouwt hij, dat het zijne deelnemende Lezeressen wel zal vinden.

Voorstel nopens eenige belangrijke veranderingen in onze Geneeskundige Staatsregeling; door een' practiserend'

Geneesheer. Te Utrecht, bij J. de Kruyff. 1842. *In gr. 8vo. VII*, 48 *bl. f* :-60.

Gedachten en wenken rakende de Geneeskundige Wetten en het Geneeskundig Onderwijs in het Koningrijk der Nederlanden. Door G. SALOMON. *Te Leiden, bij* C. C. van der Hoek. 1842. *In gr. 8vo. IV*, 40 *bl. f* :-40.

Wij zijn tot eenen tijd gekomen, waarin eene herziening van de bestaande orde van vele dingen noodig wordt geacht. Commissiën, met zulk eene taak belast, volgen elkander op, of staan nevens elkander, om Instellingen, wetten enz. te herzien en te....... Terwijl wij ons nedergezetteden, om eenige ingezondene stukjes, betrekking hebbende tot de herziening der Geneeskundige Wetten, te beoordeelen, slaan wij juist de voor ons liggende *Vermischte Schriften* van GEORG CHRISTOPH LICHTENBERG open, en, of het zoo moest wezen, valt ons oog op bl. 206, 2de D., waar wij het navolgende lezen, hetwelk wij ons niet kunnen onthouden, als ter inleiding, over te nemen: »Het omverhalen bij gewone inrigtingen is een verderfelijk iets, vooral in de Staatkunde, Huishoudkunde en de Godsdienst (*). De nieuwigheid is voor den Projectmaker zeer aantrekkelijk, maar doorgaans zeer onaangenaam voor hem, wien het treft. De eerste bedenkt niet, dat hij met menschen te doen heeft, die ongevoelig en door zachtheid willen geleid worden, waardoor men meer verkrijgt dan door eene herschepping, over wier doelmatigheid eerst door de ondervinding behoort beslist te worden. Dit mogt vooraf wèl bedacht worden. Men zet geene ledematen af, welke nog behouden kunnen worden, ofschoon met eenige wanstaltigheid; de mensch zoude onder

(*) Men zoude hiermede ook kunnen vergelijken: *Rencontre*, MATTHIAS CLAUDIUS *Werke*, 3 Band, pag. 47, in verband met het plaatje in de uitgaaf van 1819, *Hamburg*, 3 Theil, over bl. 58.

de kunstbewerking kunnen sterven. Men moet geen gebouw maar terstond afbreken, omdat het ongemakken heeft; men geraakt daardoor dikwijls in nog grootere moeijelijkheden. Het is veiliger kleine veranderingen te maken."

Reeds sedert geruimen tijd werden er van alom klagten aangeheven over het onvolledige van onze Geneeskundige Staatsregeling; die klagten werden somwijlen zelfs kreten, en thans is hij reeds niet meer op de hoogte der wetenschap, die op dit thema geen *chorus* maakt. Men hoort of leest alleen van *verderfelijke pogingen;* er is bijna niets, of het is *verderfelijk.* Daarbij is alle *energie* verdwenen. Er verheffen zich geene *krachtige stemmen met de welsprekendheid der waarheid* tegen *tot vernietiging van alle wetenschappelijke vrijheid en zelfstandigheid leidende maatregelen. Bedroevend is de vergelijking met het buitenland,* enz. enz. enz. Men zou wel met ENNIUS willen uitroepen:

Quo vobis mentes, rectae quae stare solebant
Antehac, dementes sese flexere? (*)

Och, dat er jeugdige, *energische* redenaren optraden, die, met de welsprekendheid der waarheid, hunne stemmen verhieven, opdat de bezoedelde tempel van ESCULAAP, den stal van AUGIAS in *Nederland* gelijk geworden, gereinigd en als met bezemen, van doornen en distels zamengebonden, mogt geveegd worden!

Maar laat ons het reeds donkere tafereel niet nog donkerder maken; den als verduisterden trans van onzen geneeskundigen hemel niet verder als met een ondoordringbaar rouwfloers omhangen. Laat het dichterlijk gevoel over onze wetenschappelijke en geneeskundige vernedering, over de soort van *middeleeuwsche kindschheid,* (†) waarin wij nog steeds verkeeren, niet met weemoed de harp aan de wilgen hangen, en, als overstelpt van droef-

(*) Waar dwalen thans uwe verdwaasde zielen, die te voren zoo scherpzinnig waren?

(†) *Archief voor Geneeskunde*, 1841, bl. 149.

heid, met een' onzer Dichters uitroepen: »Zal de nacht dan eeuwig duren!" Neen, mijn *Nederland!* bedrieg ik mij niet, dan zal aan uwen gezigteinder nog eens het morgenrood eener betere toekomst met jeugdigen gloed glören! Reeds staan er SCHARLACI's in uw midden op, die met krachtigen vinger den *kwartijn* aanwijzen, reeds sedert 1823 door elkeen, om zijne menigvuldige onjuistheden en leemten, *veracht;* die op uur en minuut af berekenen, hoe veel voortreffelijker het onderwijs te *Bonn* is dan te *Leyden*, *Groningen* of *Utrecht;* want door zoo vele uren onderwijs meer, door zulk een groot getal Hoogleeraren en *privaat docenten* wordt van zelf het onderwijs te uitgebreider en daarom ook te doeltreffender, en in evenredigheid van zulk een uitgebreid onderwijs neemt het getal bekwame mannen toe, ook in evenredigheid van de bevolking der Akademiesteden! Laat ons niets verbloemen; laat ons niet door schijnredeneringen willen verbergen, hoe een kanker reeds sedert lang aan de hartader van het onderwijs in *Nederland* knaagt! Onze Hoogescholen, ons geheel geneeskundig onderwijs zijn als de zoogenoemde *Sodomsappelen*, welke, in den omtrek der bron van ELIZA, groeijen in de vlakte van *Jericho;* zij hebben een schoon aanzien en het voorkomen van een' kleinen citroen, doch zij smaken bitter, en zijn van binnen met losse zwarte korrels vervuld: Zoo spreekt de Hertog VAN RAGUSA van deze vruchten (*Voyage*, Tom. 3. p. 60) en voegt er bij: »*on a eu raison de trouver que cet arbre et le fruit qu'il porte sont l'image du monde*," en derhalve ook van ons onderwijs!

Maar is inderdaad het onderwijs in *Nederland* niet op de hoogte der wetenschap van den tegenwoordigen tijd (*à la hauteur de la science*)? Staat het werkelijk bij dat van andere landen zoo verre en zoo zeer ten achtere? Beantwoordt het onderwijs aan onze Hoogescholen dan niet aan de vereischten van den tegenwoordigen tijd? Op zijn zachtst gesproken ligt er wel wat *Rococo*-achtigs (*) in

(*) *Proeve over den staat der Geneeskundige Wetenschappen in Frankrijk*, door H. A. SCHREUDER, bl. 106.

zulke vragen. Wij willen op onze beurt ook eens vragen opperen, opdat de waarheid te beter uitkome. Wat wordt er aan onze Hoogescholen in *Specialiteiten* gedaan? Wat weet men er van *Percussie*, *Auscultatie* en *Psychiatrie?* Waar doet men mikroskopische en chemische onderzoekingen? waar zoöchemische proefnemingen? Hecht men mogelijk hier nog eenige waarde aan een gezegde van GÖTHE: »*Mikroskope und Fernröhre verwirren eigentlich den reinen Menschensinn?*" Waar spoort men morphologische, chemische en physische afwijkingen na? Waar dringt men door tot de kern der *Histologie*, tot de cellen? Waar tot de geheimen der afscheiding van de klieren, spijsvertering, bloedmaking? Wie slaat er acht op de Reflexie-theoriën? — Doch onze pen is onwillig dit tafereel verder uit te werken. Wilt gij er meer van weten, Lezer, de *Bijdragen tot de Geneeskundige Staatsregeling* zullen het u zeggen, sprekende *over de noodzakelijkheid eener hervorming in het onderwijs en de toelating onzer Geneeskundigen*, N°. 2 en 3. Daar zult gij *Leyden* gewogen zien tegen *Bonn*, de kleinste onder de Pruissische Hoogescholen, en het oude, achtbare *Leyden* vliegt als eene veer in de schaal, vooral niet *ad astra!* Het kan ook niet anders, wanneer de leerlingen zich herinneren, hoe weinig zij er hebben kunnen leeren! Gelukkig de ’αυδίδακτοι, die, te midden van zoo veel gebrekkigs, nog tot zulk eene ontwikkeling van beoordeeling later komen!

Maar, vraagt men welligt, hoe is het mogelijk, dat het onderwijs zoo kan vervallen in een land, naar hetwelk vroeger zoo vele vreemdelingen als heenstroomden, juist om de voortreffelijkheid van het geneeskundig onderwijs? SCHILLER heeft reeds, wanneer over het verval der *kunst* werd geklaagd, op de *kunstenaars* gewezen. Wat mag men dus verwachten, waar geen van al de navolgende hoedanigheden te huis schijnen te zijn? *Oorspronkelijkheid; zelfstandigheid; humaniteit; genie; gemakkelijkheid van mededeeling; helder practische blik; geleerdheid; talent van juiste waarneming; anatomisch-pathologische verdienste; onbezweken ijver*, en, wat alles

afdoet, JUIST OORDEEL. Voeg er nog bij, wat vooral niet dient vergeten te worden, GEMIS VAN NAAUWGEZETHEID! Waar het zoo gesteld is, kunnen *verachte kwartijnen* geen zeldzaam verschijnsel zijn!

Doch, ernstig gesproken, er bestaat inderdaad eene behoefte, dat onze Geneeskundige Staatsregeling *herzien* worde; want de tijd oefent invloed ook op de beste voortbrengsels van menschelijken arbeid, hoe doeltreffend en wèl ingezien ook in der tijd. Daartoe is dan ook eene Commissie door de Regering benoemd, welke echter (ziedaar, hoe al aanstonds op elk werk, op elke poging, ook van verlichte en welmeenende menschen, de menschelijke onvolmaaktheid het zegel drukt) terstond de algemeene goedkeuring niet heeft mogen wegdragen, en wel het allerminst zeker van de genen, die zich geroepen waanden Lid van deze Commissie te moeten wezen, al ware het maar om een of ander belang bij haar te vertegenwoordigen. Geen der Leden dezer Commissie, aan hetwelk niet in meerdere of mindere mate is gebleken, dat hij de regte man niet was. Het *Handelsblad*, onder anderen, heeft aan deze uitgebragte gevoelens een gedeelte zijner kolommen geleend. Leze die mededeelingen nog eens, die er nader van overtuigd wil worden; ons lust het niet daarop terug te komen. Naauw heeft de Commissie hare werkzaamheden begonnen, of deze en gene verledigde zich reeds haar voor te lichten of ook zijn gevoelen mede te deelen, en daardoor hebben een aantal vlugschriften het licht gezien, waarvan ons onder anderen de beide bovengenoemde zijn toegezonden. Wat zullen wij ter beoordeeling van deze en meer andere zeggen, als daar zijn het *Ontwerp van verbetering der Geneeskundige Wetgeving*, *Leyden bij* H. W. HAZENBERG EN COMP., 1842. en de *Bijdragen tot Geneeskundige Staatsregeling*, *Amsterdam bij* J. MULLER, 1842? Sommige hebben elkander reeds onderling beoordeeld. De *Bijdragen* hebben het *Ontwerp van verbetering* en de *Gedachten van Dr.* SALOMON reeds het noodige toegediend. Alle deze pogingen, wenken, *coups de patte* onder de hand behelzen juiste gevoelens en

onuitvoerbare voorstellen; zij kunnen, vooral die met bescheidenheid geschreven zijn, van nut wezen. In bijzonderheden te treden, achten wij vooreerst overbodig. Elk der Schrijvers heeft zich een eigenaardig standpunt gekozen, en zijne hem eigene wijze van beschouwing. Wij vooronderstellen bij hen goede trouw, niet altijd evenwel met de vereischte *humaniteit* gepaard; doch deze schijnt immers bij ons niet te huis te zijn, zie de boven vermelde *Bijdragen*. Wij vertrouwen dat bij elk van hen zucht tot verbetering de drijfveer is, al mogt zij soms ook meer van het bespiegelend oogpunt uitgaan, en minder letten op de uitvoerbaarheid, omdat zij niet uit de ondervinding is geput. Het zegt zoo heel veel niet, goede plannen of projecten te maken, wanneer het iemand niet aan verstand ontbreekt; maar het oordeel houdt daarmede niet altijd gelijken tred; het rijpt slechts door de ondervinding, en daardoor leert men eerst later inzien, dat schoon schijnende theoriën in het maatschappelijke leven niet altijd uitvoerbaar zijn. Het papier ontvangt geduldig, wat het welig vernuft er met een omhaal van hoogdravende gezegden op schrijft; de menschen zijn over het algemeen zoo ontvangbaar niet ter fine van executie! Het is geheel iets anders, in de Maatschappij de menschen luidkeels om verbeteringen te hooren roepen, en hen daarna bereid te zien, met opofferingen, vooral wanneer het op *geld* aankomt, dezelve tot stand te helpen brengen. Waarom werd er tot dusverre zoo weinig ten uitvoer gebragt, onder anderen van de verbeteringen, voorgesteld door de *Commissie, betrekkelijk de aanstelling eener Commissie van Geneeskundig Toevoorzigt te Amsterdam?* Deze Commissie heeft het zedelijk gevoel wel toegesproken, en bestond er ergens eene zedelijke verpligting, aan zoo vele pogingen ten nutte gehoor te geven, het was te *Amsterdam;* maar hoe veel is er niet bij het oude gebleven, omdat geldelijke belangen en zedelijke verpligtingen niet altijd zamengaan! Men leze het nagenoeg vergeten, zoo voortreffelijke werk van eenen kring van Mannen, aan wier hoofd de verlichte J. H. VAN SWINDEN met VAN GESSCHER stond. Het is een mees-

terstuk van plaatselijke voorzieningen. Dit had bij ons reeds plaats in het jaar 1797. Dagteekenen vele buitenlandsche verordeningen niet van veel lateren tijd? Zorgden *Mijne Heeren van den Gerechte der Stad Amsterdam* in den jare 1680 en vervolgens, welke zich door eene goede Geneeskundige Policie toen en zelfs reeds vroeger zoo zeer onderscheidden, niet reeds voor bekwamer Chirurgijns op de koopvaardijschepen? waarom deze niet nagekomen? Men zou nog een aantal voorschriften, keuren enz. kunnen opsommen tegen besmettelijke ziekten, pest enz., welke, slechts behoorlijk ten uitvoer gelegd, ook nu nog veel doeltreffends zouden doen zien. Maar om welke redenen zijn zoo vele goede voorschriften zonder gevolg gebleven, en zullen zij dit ook nog wel verder blijven? Door der menschen onvolmaaktheid, die, helaas! te meer uitkomt, naar mate men de eischen meer overdrijft, en van de menschen datgene vordert, waarvoor de menschelijke natuur wel vatbaar, maar voor het tegenwoordige nog niet rijp is. Zóo was het vóór achttien eeuwen; zoo zal het nog wel lang blijven. Maar de kritiek, welke alleen de vrucht der bespiegeling is, welke de menschen beschouwt, zoo als zij moesten wezen, niet zoo als zij zijn, is gemakkelijk, en zij wordt daarbij nog scherp, wanneer er bijkomt: *Nul n'aura de l'esprit hors nous et nos amis.* Overigens heeft de metselaar bij C. HUYGENS (*Korenbloemen, Ned. Gedichten, met oph. Aant. van Mr.* W. BILDERDIJK, 3de Deel, XII B.) wèl gezegd:

Men giet geen huys gelijck een' klock,
En men vertilt sich aen een block,
Dat meer weeght dan men op kan houwen.
Die less betracht ick in mijn bouwen;
By lage laeghjens kom ick op,
En kom allenghskens tot den topp.

Beschrijving der Stad Dordrecht, door J. SMITS, IZN., *Koopman te Dordrecht*, en Dr. G. D. J. SCHOTEL, *Predikant te Chaam. 1ste Aflevering. Met eene Kaart. Te Dord-*

recht, *bij* Blussé en van Braam. 1841. *In gr. 8vo.* 70 *bl. f* : - 90.

Zoo ziet dan de eerste Aflevering van dit zoo lang gewenschte werk het licht, zamengesteld door een tweetal mannen, die zich door vele geschriften reeds lang bij alle vaderlandsche Geschied-, Letter- en Oudheidkundigen gunstig hebben bekend gemaakt, en wier studie zich voornamelijk tot *Dordrecht* heeft bepaald; want munt de Heer SCHOTEL door geleerdheid en diepe ervaring in onze vaderlandsche Geschiedenis, Letter- en Oudheidkunde uit, de Heer SMITS doet dit door zijne buitengewone geographische kennis van den vroegeren toestand onzes lands. Beide zijn dus voor de door hen opgenomene taak uitmuntend geschikt, en zulks te meer, dewijl zij aan bovengenoemde kundigheden liefde tot hunne geboorteplaats en een onpartijdig oordeel paren.

Men vrage niet: Hoe komen de Schrijvers er toe, om eene beschrijving van *Dordrecht* zamen te stellen, daar wij in de werken van VAN OUDENHOVEN, BEVERWIJCK, VAN DE WALL, en vooral in BALEN, reeds zoo vele belangrijke zaken vinden opgeteekend? Hoe is het mogelijk, dat de Schrijvers in negen of tien Afleveringen, gelijk aan deze eerste, alles kunnen opgeven, daar het werk van BALEN ongeveer twaalfhonderd bladzijden beslaat? Het is juist de vermijding van die groote omslagtigheid, die de vernieuwde Beschrijving van de oudste onzer Hollandsche Steden, reeds op te maken uit hetgeen wij hier aantreffen, niet alleen noodig doet zijn, maar deze in belangrijkheid zal doen winnen.

Een critisch overzigt van de door de Schrijvers gebruikte bronnen, in eene der volgende Afleveringen, zal hoogstwelkom zijn, daar wij ons hier niet onthouden kunnen de aanmerking in het midden te brengen, dat het zamenstellen van eene Bibliotheek van Nederlandsche Land-, Stad- en Dorpbeschrijvers wel aan vele moeijelijkheden onderhevig, echter eene hoogstbelangrijke bijdrage tot onze vaderlandsche Geschied- en Letterkunde wezen zoude. Niemand zal toch het nut der Stedenbeschrijvingen in twijfel trekken; wie dit deed, dien zouden wij de woorden van zekeren Schrijver toevoegen en zeggen: »In den tegenwoordigen stand van zaken, ter voorbereiding van algemeene Beschrijvingen — en van onze algemeene Geschiedenis, — kan men vooreerst niet beter doen, dan zich tot bijzondere en plaatselijke me-

dedeelingen te bepalen." Over het nut der Stedenbeschrijvingen verder hier geen enkel woord meer; want het strekt Recensent tot genoegen, dat de Lezer in de Stadbeschrijving, die hier wordt aangevangen, niet op die klippen stooten zal, die zoo menigmaal in vroegere Beschrijvingen het hoofd onaangenaam opsteken; als daar is eene uitgebreidheid, die in langdradigheid overgaat, die niets anders dan verveling wekt, en den lezer den dikken foliant of lijvigen kwartijn ongelezen doet uit de handen leggen. Uitgebreidheid, aan belangrijkheid gepaard, is hoogst wenschelijk: maar wie toch onderneemt het, eene *Beschrijving van Amsterdam* door den verdienstelijken WAGENAAR door te lezen, die alleen met de Regering der Stad een geheel Deel (octavo uitgave) vult? Zoo achten wij daarom het geheel ondienstig en ten hoogste vervelend, eene dorre lijst van Regeerders, Magistraten en Schepenen in het werk in te lasschen, zoo als zulks onder anderen het geval is in de Beschrijving van *Delft* bij BOITET. Wij vertrouwen dus, dat dergelijke zaken niet in de nieuwe Beschrijving van *Dordrecht* zullen voorkomen.

De Schrijvers beloven ons, gelijk gezegd is, een negen- of tiental Afleveringen van 70 bladzijden. Belofte van Platen vinden wij niet; echter is bij dit eerste stuk eene naauwkeurige Kaart van *Zuidholland* in de XIde Eeuw gevoegd. Het werk zal in Hoofdstukken verdeeld zijn; achter elk der Hoofdstukken, hier voorkomende, vinden wij eenige Bijlagen; onder elke bladzijde treffen wij de verschillende bronnen aan waaruit de Schrijvers geput hebben, die dan ook allezins getuigen van hunne belezenheid en uitgebreide onderzoekingen.

Vóór dat zij echter aan de Beschrijving der Stad zelve beginnen, hebben zij gemeend, over dat gedeelte van *Zuidholland*, waarin *Dordrecht* ligt, te moeten spreken; en hoogstbelangrijk zijn de berigten, die wij in de drie Hoofdstukken van deze Aflevering aantreffen.

Nadat in het eerste Hoofdstuk over den *naam*, *oorsprong*, *leen*, *wapen*, *kerkelijke onderhoorigheid* van *Zuidholland* zaakrijk gehandeld is, worden in het tweede Hoofdstuk de *luchtgesteldheid*, *gronden* en *bedijkingen* van *Zuidholland* onderzocht. Hier is de Heer SMITS op zijn territoir, en dit gedeelte is niet alleen voor de vroegere Geschiedenis en den toestand van *Nederland* hoogstgewigtig, maar de Natuur-

kundigen, Zoölogen en Geologen zullen er belangrijke wenken vinden; alles wordt met naauwkeurigheid getoetst; terwijl ook stijl en taal verdienstelijk en zuiver zijn. In het derde wordt over de *Rivieren* gesproken, de *Waal*, de *Lek* en de *Maas* als de groote, in verschillende rigtingen de landstreek doorkruisende; terwijl de *Giessen*, de *Alblas*, de *Wercke*, de *Dussen*, de *Eem* of *Alm*, de *Strijne*, de *Dubbel* of *Devel* tot de kleine rivieren gebragt worden. De Schrijvers, ruimen toegang tot de Stads Archiven hebbende, bieden hunne Lezers hier vele ongedrukte stukken aan, die het gewigt en de authenticiteit des werks zeer verhoogen.

Het is te wenschen, dat deze onderneming zonder vertraging worde voortgezet. Rec. meent de aandacht van den Geschied- en Oudheidkundige voorloopig genoeg te hebben opgewekt; en het komt hem voor, dat deze Beschrijving van *Dordrecht*, die aan Burgemeester, Wethouders en Raden der Stad en aan den Heer Mr. J. H. HOZUFFT is opgedragen, met het *Kerkelijk Dordrecht* van den geleerden SCHOTEL een belangrijk geheel sal uitmaken, dat *Dordrecht* steeds tot eere zal verstrekken, en toonen, dat de beoefening der vaderlandsche Geschiedenis en achting voor de wetenschappen nog in *Nederland* bloeijen.

Redevoering over de gepastheid en noodzakelijkheid van een Patronaat over de Armen en de wijze, waarop hetzelve behoort te worden uitgeoefend; door W. H. SURINGAR, *tijdelijk Voorzitter der Vereeniging:* »Hulpbetoon aan eerlijke en vlijtige Armoede." *Uitgesproken in de Eerste Algemeene Vergadering dier Vereeniging te Amsterdam, den* 22 *Januarij* 1842. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1842. *In gr. 8vo.* 61 *bl. f* : - 60.

De Man, die het Gevangeniswezen hier te Lande en elders met liefde en wijsheid door de Verbetering der Misdadigers aan zich verpligt heeft, — de Man, die, met eene zeldzame kennis en ondervinding toegerust, overal het algemeene nut bevorderd heeft, — de Man van woorden niet alleen, maar vooral van daden, biedt hier den Lezer eene nieuwe proeve aan van zijnen lust, om het lot der Armen te verzachten, en van de beste wijze, waarop dit geschieden kan. Het *Patronaat over de Armen* wordt, naar aanleiding van het-

geen de loffelijke Vereeniging: *Hulpbetoon aan Eerlijke en Vlijtige Armoede*, te dien aanzien zich voorstelt, hier op eene uitnemende wijze geschetst.

Reeds de Opdragt, aan de Leden en Begunstigers der gezegde Vereeniging, bevat zeer gewigtige zaken. De Schrijver rekent de voorspoedige ontwikkeling dier Instelling vooral ook daarom van belang, omdat het Patronaat over de Armen in ons Vaderland daardoor nader kan worden in het licht gesteld en voorbereid. De invoering van zoodanig Patronaat rekent hij wel aan vele zwarigheden verbonden, doch niet onuitvoerbaar: »men ga daarbij slechts met rijp beraad, bedachtzaam overleg en voorzigtigen tred te werk; men strekke het toezigt niet dadelijk uit over *alle* Armen zonder onderscheid, maar bepale zich, gedurende de eerste drie, vier jaren, tot de meest geschikte personen en huisgezinnen; *vooral sla men kinderen en jeugdigen met een belangstellend oog gade*. Heeft men veel ervaring in dezen opgedaan, dan kan de verdere uitbreiding later worden beproefd. Wie het goede wil, moet niet te veel op eens willen."

De Redevoering zelve is inzonderheid gerigt tot Bestuurderessen en Leden der meergemelde Vereeniging, de Honoraire Bestuurderesse en Honoraire Leden van het Bestuur, tot andere verdienstelijke Vrouwen, die reeds jaren lang aan het hoofd staan van soortgelijke Vereenigingen, of die de zoo nuttige Kinder-Bewaarscholen besturen, en tot Heeren Afgevaardigden uit het Hoofdbestuur en de beide Amsterdamsche Departementen van de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*. De Schrijver verheugt zich in de bijeenkomst van zoo vele menschen, om met elkander over het belang van menschen te raadplegen. »Er moeten," zegt hij, »in de wereld zoo vele bijeenkomsten gehouden worden, die het hart koud en ledig laten: in deze mag ons het hart hoog en warm slaan; dankbaar, omdat God ons heeft willen plaatsen in eenen stand, dat wij het brood der behoefte niet eten, en niet van beschaving des geestes verstoken zijn, maar integendeel van ons brood nog anderen kunnen spijzen, en met de gaven van ons verstand en hart nog anderen verrijken." Zoo is de gemoedelijke toon van het geheel.

Na deze Voorafspraak, wordt in de Rede zelve het beginsel, dat Armoede in de orde der dingen behoort en nimmer *geheel* kan worden vermeden, niet ontveinsd. »Wie het beproeven wil, haar weg te nemen, jaagt naar droombeel-

den. Maar eene andere vraag is het: wijl men niet alles vermag, of men dan niets moet doen? In 't algemeen is men het daarover eens, dat losweg *geven* wel het minst verkieslijke middel is. Intusschen kan het niet geheel ontweken worden, b. v. aan oude, gebrekkige, zieke of ziekelijke menschen, of wel, in buitengewone omstandigheden, bittere koude, hoogen prijs van levensmiddelen, en wat al meer." Hoe weinig echter groote sommen dan nog baten, bleek nog in den vorigen winter: van het niet onbeduidend kapitaal van *f* 42,000, voor de Armen te *Amsterdam* bijeengebragt, is aan elken behoeftige, naar de Schrijver meent, 95 centen uitgereikt. Men is daarom sinds lang bedacht, *aan de behoeftigen werk te verschaffen.* (*) Vandaar het belangrijke Werkhuis te *Amsterdam*; de Werkinrigtingen te *Harlingen*; die, genaamd: *Loon voor Werk*, te *Middelburg*; de Vrouwenvereeniging te *Groningen*; ook andere te *Amsterdam*, en zoo mede die, waarvan bijzonder de Rede des Schrijvers uitgaat. Deze Instelling wordt daarop uitvoerig beschreven, van welke het doel is, de behoeftigen door middel van werkzaamheid te ondersteunen, waartoe meervermogenden eenige kleine jaarlijksche bijdragen doen, terwijl een ieder de vervaardigde goederen kan aankoopen. Die Instelling wordt hier vooral met klem tegen de ingebragte zwaarwegende bedenking, dat bazen en winkeliers er door benadeeld zouden worden, verdedigd. Wij mogen hier, noch bij die beschrijving der Inrigting, noch bij die verdediging tegen het bezwaar van benadeeling der winkeliers stilstaan, maar merken alleen op, dat het gevoelen des Schrijvers niet op beslissenden toon uitgesproken, maar het moeijelijke der vraag erkend, de oplossing vragenderwijze gegeven wordt, en dus hier weder, gelijk in het geheele stuk, die geest van ootmoed en eenvoud doorstraalt, welke juist ook te dezen het kenmerk is van de

(*) Hetzelfde betoogt de Heer LUTTENBERG, in zijne bekende *Proeve van Onderzoek omtrent het Armenwezen*, te weten, dat de *onderstand* zoo veel mogelijk in *arbeid* moet bestaan. Ook DEGÉRANDO stemt hiermede overeen in zijn voortreffelijk werk: *Le Visiteur du Pauvre*, onlangs vertaald, onder den titel van den *Vriend der Armen*, uit een liefdadig oogmerk, te *Amsterdam* bij J. D. SIJBRANDI uitgegeven: de titel echter ware beter overgezet geweest: *De Armenbezoeker* of *Patroon*, want juist dit betoogt de Fransche Schrijver, dat men de Armen *bezoeken* moet, om de Armoede te kennen.

waarheid en de meeste overtuiging te weeg brengt. Alle ondernemingen wekken, zoo als de Schrijver te regt beweert, altijd eenige botsing; zoo men die echter maar niet opzettelijk zoekt, is het niet zeker, dat zij van blijvend en beduidend nadeel wezen zal. Beter toch is het, dat zoo vele hoofden en handen werk vinden, dan die allen lui en ledig, en zoo ook Gevangenen zonder werk te laten, alleen uit vrees van winkeliers te benadeelen: dit zoude immers kleingeestig en bekrompen zijn. Maar bijzonder kan het Patronaat over de Armen, wanneer men huisgezinnen werk verschaft, deze tot eenen zekeren staat van welvaart en zedelijkheid opvoeren, voordeelig werkende op de rust en de tevredenheid, het ordelijk gedrag der ouders, toezigt op het schoolgaan der kinderen en op de aankweeking van de behoeftigen voor bepaalde kerkgenootschappen. Die arme menschen leven in een' kring, waarin zij meestal niets hooren, dan vloeken, tieren, razen, enz. 't Is voor hen een schat, dat zij bij wijle betere dingen vernemen. Ook hetgeen de Arme aan arbeid verdient, keert in de kas der winkeliers, bakkers, slagers, kruideniers enz. terug.

Het Patronaat nogtans, wil voorts de Schrijver, zal men niet te ver uitstrekken. »De mensch zij niet wijzer, hij vliege niet hooger, dan zijne krachten en vermogens toelaten. Hij verzuime of verachte het goede niet, om het betere, dat dikwijls alleen in zijne verbeelding bestaat. Gode alleen is het voorbehouden volmaakt te zijn in de liefde. — Reeds op zichzelve wekt de bewustheid van het toezigt van een' Patroon of eene Patrones bij de behoeftigen eenen prikkel om iets te doen of te laten. Zieken worden bezocht; bij ongeval, wordt eenige hulp verleend. Zoo ontstaat een band tusschen meer- en minvermogenden, die belangrijk is. Hoe ouder men wordt, hoe meer men menschen en menschelijke zaken gadeslaat, hoe meer men zich overtuigd houdt, dat het er in de wereld beter zou uitzien, indien de menschen de kunst beter verstonden, om behoorlijk met elkander om te gaan."

Verder toont de Schrijver meer opzettelijk aan, hoe het Patronaat moet werken. »Geldelijke ondersteuning mag, bij het dadelijk toezigt, niet ontbreken, om het laatste te beter ingang te verschaffen, mits de behoeftige er slechts voor werke, en de toelage strekke tot *bijdrage*, niet tot *volledig onderhoud*. Aan deze *kleine* toelage, voor arbeid, zal men juist goeden en kwaden kunnen onderkennen, daar de eerste zich zullen bevlijtigen, de laatste integendeel, als luijaards,

het geringe al spoedig zullen minachten en zich zullen onttrekken. De kleine toelage zal ook des te minder de belangen van anderen in het maatschappelijk leven kwetsen. Zóó is er kans, op dien eenvoudigen en gematigden voet, een Patronaat over het geheele Vaderland in te voeren. Over elk tiental Armen stelle men b. v. een' Patroon of Patrones. Ten aanzien der Bedeelden, spreekt het van zelf, dat zij onder oppertoezigt blijven van Diakonie- of Armenbesturen; anders zou men in eens anders regten treden. Voor zoo ver noodig, make men met die Besturen gepaste schikkingen in het belang der Armen, en doe dat tot wederzijdsch genoegen. Zoo als 't nu, over 't geheel genomen, met de inrigting der Wijkmeesters in de meeste groote Steden gaat, is 't al hoogst gebrekkig, en de indeeling van arme huisgezinnen bij tientallen eene proef, wel waardig genomen te worden. Er zouden *algemeene* regels behooren ontworpen te worden, naar welke de gezamenlijke Patronen en Patronessen zouden hebben te handelen.''

Uit het aangenomen beginsel, dat het Patroonschap slechts *toezigt* blijven moet, schijnt het Rec. te volgen, dat gemakkelijk één Patroon of ééne Patrones over veel meer dan een *tiental* Armen kan gesteld worden. Indien het Patronaat iets dergelijks zal daarstellen, als b. v. de Bezoekheeren en in den winter Wijkgecommitteerden doen, en waartoe bij huisbezoek de Leeraar en Diakenen mede aanleiding vinden, dan zal men door het permanent verklaren van zoodanige Wijkgecommitteerden van wege de Stad, gevoegd bij eene goede Wijkverdeeling, of andere wijzigingen, in het Armenwezen der Hoofdstad te brengen, reeds veel kunnen winnen, en men zal een Patronaat bezitten, of hoe men het anders noemen wil, zonder dat juist over ieder *tiental* Armen een persoon als Armenverzorger noodig zij, waartoe bezwaarlijk een genoegzaam getal geschikte Gecommitteerden zou kunnen gevonden worden. Ter uitvoering van zoodanig plan is de weg niet moeijelijk, indien men slechts het bestaande wijzige, en niet alles afbreken of vernieuwen wil, welk laatste gemakkelijker met woorden dan in de uitvoering geschiedt, en vooral in het moeizaam en uitgestrekt vak van Armenadministratie gevaarlijk is en geen doel treft.

Van een meer algemeen gezigtspunt keert de Redenaar zich daarna weder tot de Vereeniging: *Hulpbetoon*, om, ook uit het betoogde algemeen belang, op het gewigt van het voortdurend bestaan dier Inrigting aan te dringen. Hij wil, dat men het

getal van de 300 thans door die Vereeniging aan werk geholpene Huisgezinnen niet gering noeme. »Die gezinnen maken 12 à 1500 personen uit; en 't is geene onverschillige zaak, aan het leven en bedrijf van zoo velen uit lagere standen, klein en groot, eene rigting ten goede te geven. Zoo ook is het hervormen van al de zestigduizend Armen van *Amsterdam* een droombeeld: *Beter iets dan niets gedaan.* Men kan wel reusachtige ontwerpen maken, die instorten: beter een klein ontwerp, dat blijven kan. Men kan zich wel in theoriën verdiepen, en zeggen: er wonen te veel menschen bij elkaar; er moeten 50,000 elders heen gezonden: maar dat wordt toch niet verwezenlijkt. Als ieder doet, wat hij kan, maken vele kleinen één groot. *Zoo zijn er ook slechts vijf Bewaarscholen in Amsterdam; er behoorden wel vijfentwintig te zijn; maar, omdat ze er niet zijn, zal men toch de opheffing dier vijf niet wenschelijk keuren.*"

Dusver het eerste gedeelte van SURINGAR's onderzoek, waaruit blijkt, waarin het Patronaat bestaat, en hoe het zich uitstrekt over der behoeftigen stoffelijke en zedelijke belangen. In een tweede gedeelte wordt aangewezen, op welk eene wijze, in welken geest dat Patronaat behoort te worden gevoerd. SURINGAR wenscht daartoe, dat het geschiede met eenvoud, waardigheid en zachtmoedigheid; ten andere, met gematigdheid; ten derde, met vertrouwen en moed; en eindelijk, met eigenbelang. — Omtrent het eerste wordt aangetoond, dat alles hier van *de wijze, waarop,* afhangt. »De bezoeker der armen moet niet uit de hoogte op den behoeftige neêrzien; dan wekt men slechts vrees, en geene liefde. Hij moet niet afdalen tot al te groote gemeenzaamheid, waardoor achting en vertrouwen verloren gaan. Men moet *verbeteren,* niet *verbitteren.* Men moet geene lange zedepreken houden, maar het *hart* zien te treffen; niet bemoeiziek zijn, om in de kleinste bijzonderheden den leefregel voor te schrijven, want de arme schikt zich dan gedwongen, maar bemint den bezoeker niet. Pronkt en praalt men met zijne *menschlievende,* men mogt dan wel zeggen (voegt de Schrijver er kernachtig bij) *eigenlievende* bemoeijingen, dan vernedert men zich, en de behoeftigen zien op den langen weg die scheuren, hoe fraai en blinkend het kleed der menschlievendheid er oppervlakkig uitzie. Gelijk in alles, is ook hier onze goede en groote Heiland het beste model. Hij bewees de grootste weldaden, en dan

ontweek Hij de schare of verbood er van te spreken. Hoe meer eenvoud, hoe nader men aan de waarheid is, want waarheid is de hoogste eenvoud; die het slechts wil, dien zal God in ieder geval het goede woord in het hart en in den mond geven."

Omtrent het tweede vereischte, *gematigdheid*, wordt voorgeschreven, »dat men niet te veel eische of verwachte. Alle ruwheid in manieren en uitdrukkingen kan de behoeftige niet afleggen. De meer- en minvermogenden zijn wel van éénen bloede, maar de vormen verschillen grootelijks. De Patroon of Patrones verge niet, dat de arme tot hem of haar opklimme; men dale veeleer tot den arme af. Of men al hoogst beschaafd spreke, de arme verstaat en begrijpt het niet, die er slechts eene kleine *woorden-kataloog* op nahoudt: de groote kunst is, zich te doen verstaan van den arme. Men drage ook zijne gebreken; beter is soms een onhebbelijk woord, dan de geveinsde taal des armen te dulden. Voorts besta het Patronaat slechts in *hulpbetoon: geen geheel* stillen van *alle* nooden zoeke men te weeg te brengen; men zou teleurstelling vinden, en de zaak ware dan ook onuitvoerbaar: maar hiervan kan men zeker zijn, dat ook het geringste woord, onder Gods zegen, ten goede gedijen kan. Van dit beginsel uitgaande, moet er *wat*, en kan er *zeer veel* gedaan worden. Gematigd zij men ook bij het rekenen op de dankbaarheid der behoeftigen. Men houde dezen dank voor uitzondering, ondankbaarheid voor den gewonen regel: Wie op dank aast, heeft ook zijn loon reeds weg: wij allen zijn dagelijks ondankbaar aan den Schepper. Bovendien, die te veel dank eischt, geeft den arme eenig regt, de weldaad te vergeten. Wèl te doen bij het weldoen is eene groote kunst! Men moet eenigen ondank oogsten, opdat men leere wel te doen uit edele beginsels: zoo veel dank kan men slechts verdragen, dat men lust en kracht tot volharding in weldoen blijve houden."

Een derde vereischte is *moed en vertrouwen*. Laat ons ook hier, gelijk boven, des Schrijvers eigene meestal naïve en krachtige bewoordingen bezigen. »Zelfvertrouwen," zegt hij, »komt bij de moeijelijke taak, om over een tiental behoeftige gezinnen toezigt te houden, wel te stade. Wie te nederig van zichzelven denkt, zich geheel ongeschikt acht, verliest de geschiktheid, die hij nog bezit. Geloof aan kracht is kracht, en: Al doende leert men. Ook ver-

trouwen op de Voorzienigheid moet hier vooral gekoesterd worden." De Heer SURINGAR dringt op dit gewigtig punt roerend en overtuigend aan, en wil, dat men wel zoo naauwgezet mogelijk berekeningen make en het finantiële regele, maar toch niet te zeer bezwaard zij. Hij haalt hiertoe de voorbeelden aan uit den levensloop van de liefdadige AMALIA SIEVEKING, de weldoenster van *Hamburg*, die nooit bij eigene pogingen, zich in den bijstand van boven vond teleurgesteld, wanneer zij hulp of moed behoefde. Wij voegen het voorbeeld daarbij van FRANKE, den beroemden Stichter van het Weeshuis te *Halle*, die dit mede zoo treffend ondervond.

In de laatste plaats wil de Redenaar, dat het Patronaat geschiede met eigenbelang. »De Patroon of Patrones kan, daar hij of zij geeft, voor zichzelven veel winnen. De arme is vaak onze leermeester op eene ontkennende of stellige wijze; want, staat de arme voor ons, al dadelijk zegt hij, als 't ware, stilzwijgend tot ons: »Waarom zijt *gij mijn* Patroon, en ben *ik* niet de *uwe*? Zijt gij voor dit *uw* voorregt wel dankbaar genoeg? Wij zijn toch uit éénen bloede!" — Is de arme eens driftig, onbescheiden, ontevreden, stilzwijgend doet hij ons tot onszelve inkeeren en vraagt ons: »Gij berispt mij: gij doet wel; maar kent gij uzelven vrij van al, wat gij in mij afkeurt? Onderzoek ook uzelven!" — Is de arme ondankbaar, beschimpt hij ons achter den rug, stilzwijgend zegt hij ons weder: »Beproef nu uw geduld; vermeerder uwe dankbaarheid aan God; doe wel, op hoop vooral van Hem en den Verlosser te behagen! — Maar ook op eene stellige wijze leert ons de arme dikwerf door zijne godvruchtige taal. Ja, uit een' ruwen steen schieten soms schitterende vonken; onder de bonte en gescheurde muts schuilt soms een helder hoofd, en onder den gelapten rok klopt soms een hart, dat menig bewoner van een huis van drie verdiepingen zijn hart veilig er voor ruilen kon, zonder gevaar te loopen er bij te verliezen." Zoo luidt de ronde taal des Redenaars. »'s Menschen bestemming is," zoo vervolgt hij, »dat hij arbeide aan eigene volmaking en die van anderen. Deze zijn geene twee op zichzelve staande zaken: zij vloeijen inéén; zij bieden elkaar de hand. Wie dan zichzelven liefheeft, wie zich ten goede wenscht te vormen, zondere zich niet af van de wereld; hetzij gehuwd of ongehuwd, met kinderen gezegend of zich die aantrekkende,

hij sluite zich aan een' grooteren of kleineren kring van menschen: dáár plaatse hij zich in dubbele betrekking, sprekende als leermeester, zwijgende als leerling; en hoe beter leerling hij is, des te beter leermeester zal hij worden. Zoo geeft men als Patroon zijn kapitaal van kennis en goeden wil aan anderen ten beste, en kapitaal met dubbele en driedubbele rente keeren tot onszelve terug!"

De menschlievende Redenaar eindigt daarop met eenige treffende toespraken zijn uitmuntend opstel, dat zóó rijk is aan lessen, zóó vol van liefde, zóó geheel op ondervinding en waarheid gegrond, dat wij *alles* zouden dienen af te schrijven, om het geheel naar waarde te doen kennen. Het is klein van bestek, maar groot van zaken. In dit slot der Rede doet SURINGAR hulde aan de eerste ontwerpers en oprigters der Vereeniging *Hulpbetoon*, den Heere BERGENDAHL en Echtgenoote te *Amsterdam*, aan allen, die tot hare verdere uitbreiding medewerkten, ook aan den Vice-President, den Heer P. HUIDEKOPER, kort te voren als Burgemeester benoemd, en aan de Afgevaardigden uit de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, toenmaals opzettelijk binnen *Amsterdam* vergaderd, om de zaak van het Armenwezen te onderzoeken, en welker beraadslagingen de Spreker wenscht, dat met eenen uitslag mogen bekroond worden, voor het gansche Vaderland verblijdend en heilrijk. Ook aan de Vrouwen, aan wier zorg de meergemelde *Vereeniging is* toevertrouwd, aan welke onze weldadige Koningin een blijk harer belangstelling gegeven heeft, wordt hier dankgezegd: »Weldoen is de poëzij van het leven, ook voor Vrouwen. Zoo men ophouden moest wel te doen, men zoude wenschen op te houden te leven. Weldoen bindt aan het leven en schenkt het eene dubbele waarde."

Wij zouden met de vermelding dezer woorden ons verslag kunnen eindigen, zoo wij niet nog met een woord moesten gewagen van de herinnering, ten slotte dezer Redevoering, aan wijlen Ds. RIEHM. Hoe rijk is ook dit gedeelte aan leering, liefde, warmte, godsvrucht, levenswijsheid, en ook aan het bewijs van de spreuk der Ouden: »dat het hart welsprekend maakt." Mogten ook zij, die niet, als SURINGAR, buiten den kring van de studiën bleven, maar, als RIEHM, dat voorregt smaakten, van SURINGAR zelven die *humaniteit* leeren, welke door hem zoo geheel in het verband van menschelijkheid, menschenwaarde en menschenmin gehuldigd en met onverdroten ijver beoefend wordt; mogten allen het

volgende ter harte nemen, wat de Redenaar zoo naar waarheid sprak: »Hoe hooge waarde geleerdheid hebbe, zij alleen maakt den mensch niet eerwaardig en groot. Welk voordeel heeft de Maatschappij van eenen kamergeleerde, die, noch bij monde, noch in geschrifte, de vruchten van zijne diepe overpeinzingen en navorschingen anderen mededeelt? RIEHM zette zijne geleerdheid op rente. Hij was de man van en voor het *practische leven.* Diep was hij overtuigd, dat het menschdom van éénen bloede is, en dat juist de behoeftige, de kranke, de onwetende, de afgedwaalde een voorwerp zijn moet van des *Christen's* zorg en broederlijke liefde!"

Met de aanhaling dezer treffende woorden willen wij dan nu ons verslag hier besluiten, dat breed is uitgeloopen; maar het boekje, ofschoon het slechts weinige bladzijden telt, is zóó rijk van inhoud, dat ook onze wijduitgeloopen schets er slechts een flaauw denkbeeld van geven kan. Men schaffe zich dan deze Redevoering aan, en men zal zien, hoe onvolkomen en gebrekkig deze onze aankondiging is in vergelijking met dezelve. Zoo immer, dan heeft hier bij SURINGAR's Redevoering de uitspraak van CATS hare volle kracht:

. . . . . Deez' spreuke noem ick eêl:
Niet dat veel is, is wèl; maar dat wèl is, is veel.

Er blijft ons eindelijk nog iets te vermelden over; en, daar wij toch reeds voor de goede zaak de grenzen eener gewone Boekbeschouwing, met inschikkelijk verlof der Redactie van dit Maandschrift, overschreden hebben, willen wij het hier bijvoegen.

Indien iemand de goede zaak, die de Vereeniging: *Hulpbetoon aan Eerlijke en Vlijtige Armoede* zich voorstelt, bevorderen wil, dien herinneren wij, dat thans buiten het Depôt bij den Heer BERGENDAHL, een Magazijn van deze Vereeniging te *Amsterdam* geopend is, en wel bij J. RIJFF, *op de Heerengracht hoek van de Heisteeg*, en men aldaar tot geringe prijzen allerlei soort van kleedingstukken, door behoeftigen vervaardigd, koopen kan, waardoor het debiet, welks gemis anders een voornaam bezwaar oplevert, aanmerkelijk kan worden bevorderd. Nota's van de voornaamste artikelen zijn, benevens het Verslag dezer Inrigting over het jaar 1841, aldaar kosteloos te bekomen. Wil men alzoo, hetzij tot eigen gebruik, hetzij vooral tot kleeding voor behoeftigen, zich iets aanschaffen, men zal dan, door die voorwerpen dáár aan te koopen, een dubbel nut doen! —

JACOB VAN HEUSDEN, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Oud-President van het Provinciaal Kerkbestuur in Noord-Braband, rustend Predikant van Hilvarenbeek, in zijn verdienstelijk leven geschetst, door* J. J. SPRENGER VAN EYK, *V. D. M. Met Aanteekeningen. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1841. *In gr. 8vo.* 53 *bl. f* :-50.

Zonder overigens de Schrijvers of de voorwerpen hunner geschriften te willen vergelijken, is het niet onaardig, dat VAN DER PALM en VAN HEUSDEN, twee vrienden reeds in hunne jeugd, beide in leven en werkzaamheid door hunnen behuwd-kleinzoon zijn geschetst geworden. De laatste, schoon slechts, gelijk beider vriend EWALDUS KIST (*) hem noemde, een Meijerijsche Landprediker, was een man, die veel goeds heeft gedaan, en, met verstandigen, standvastigen ijver werkzaam, eene opzettelijke hulde verdiende. Niet alleen heeft hij zich die door zijne, meest naamloos uitgegevene, schriften waardig gemaakt, maar vooral als grondlegger der Protestantsche Maatschappij *ter bevordering van welstand*, eene stichting, wier inrigting evenzeer van zijn helder hoofd getuigde, als het denkbeeld een uitvloeisel was van zijn edel hart. Van beide getuigt ook hetgeen hij in 1802 gedaan heeft in ergerlijke twisten tusschen den Kerkeraad te *Gouda* en den Predikant BUSSINGH, welke hij, door gepaste, onverzochte tusschenkomst, binnen zeer korten tijd geheel wist te doen eindigen. — Dit stukje neemt voor den beminnelijken man in; maar dit doet het ook voor zijnen opvolger, die den vereerden ontslapene zoo eenvoudig, en alzoo juist in deszelfs geest, huldigde. Sommigen zouden misschien met ons hier iets uitvoerigers over de straks genoemde Maatschappij verlangd hebben; wij willen ons instemmen met dit verlangen niet ontkennen; misschien had de Eerw. SPRENGER VAN EYK redenen, om dit achterwege te laten. — Eenige belangrijke aanteekeningen verhoogen de waarde van dit stukje.

(*) Leerr. over het Geweten; Brief aan VAN DER PALM.

Proeve van den geest, die in de Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen heerschende is. Voorlezing door H. T. ROSKES, *Predikant te Groningen. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek, Jun. 1842. *In gr. 8vo. 68 bl. f* : - 60.

De Eerw. ROSKES, de laatste spreekbeurt zullende vervullen in de eerste halve eeuw van het bestaan des Groningschen Departements: *tot Nut van 't Algemeen*, besloot daartoe een overzigt te geven van het gedurende dien tijd in de leesvergaderingen voorgedragene. De overvloed echter deed hem besluiten, zich bij de laatste vijfentwintig jaren te bepalen, maar dan ook alle in dien tijd voorgedragene voorlezingen aan te stippen. Alleen de onderwerpen worden aangeroerd, en gerangschikt, naarmate zij de Maatschappij zelve betroffen, of handelden over Godsdienst en Christendom, wijsbegeerte des levens, opvoeding en onderwijs, natuurkundige wetenschappen, geschiedenis, levens- en karakterbeschrijving, letterkunde en poëzij. De Redenaar besluit zijn verslag met eenige uitroepingen tegen diegenen, welke, »als »oppervlakkige beschouwers, onze vereenigingen lasteren, »onze zamenkomsten beschimpen, onze bedoelingen miskennen, onze werkzaamheden verguizen, onze pogingen min»achten, onze beginselen verdenken, en weigeren onzen ar»beid door hunne medewerking te ondersteunen." Men ziet, aan woorden ontbreekt het niet. Maar wij vragen onszelven, of al dat gescherm tegen de vijanden der Maatschappij daar wel te pas kwam, waar men alleen voor hare voorstanders en begunstigers sprak. En het overige — nu ja, het is ook zoo gemakkelijk niet, de onderwerpen van meer dan 130 voorlezingen onder zekere rubrieken op te noemen en er een geheel van te maken. Eene lijst van alle die stukken besluit het boekje.

De titel is, den inhoud in aanmerking genomen, zonderling gekozen, en de woorden zijn wel wat hoog gesteveld. Welligt komt het stukje ons nog wel eens te pas, wanneer wij volstrekt geen onderwerp voor eene Nutsvoorlezing weten te vinden. De lijst geeft keus genoeg, en zou dit nog meer gedaan hebben, indien de Heer ROSKES haar over alle de jaren gegeven, en voor zijne Redevoering alleen datgene ter vermelding uitgekozen had, waardoor de geest der Maat-

schappij helder uitkwam, met aanwijzing van dit bepaalde oogpunt.

De Afgestorvene in Griekenland. Ontmoetingen en opmerkingen gedurende eene Reis op de vaste kust van Griekenland en in den Archipel. Naar het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1841. *In gr. 8vo.* 364 *bl. f* 3 - 60.

De reisbeschrijvingen van den Vorst PÜCKLER MUSKAU, die zich onder den zonderlingen naam van *den Afgestorvene* verbergt, en wiens afbeelding, den rok rijkelijk voorzien van allerlei ridderkruisen, dit boek versiert, zijn met zoo algemeene goedkeuring ontvangen, dat de trant van den Vorstelijken Schrijver genoegzaam bekend mag geoordeeld worden, en de bloote aankondiging van eene nieuwe vrucht zijner reizen misschien reeds genoeg is, om die vele lezers te verschaffen. De Prins vernedert zijne schriften te sterk, wanneer hij, bladz. 208, zegt: »Men weet, dat ik slechts »vermaakshalve schrijf, en wanneer eens een leerzaam brok »in mijne *olla potrida* valt, dan is het louter toeval.'' Maar daarin heeft hij volkomen gelijk: »Gelijk velen onzer ge»leerde reizigers eene wezenlijke vrees en heiligen afkeer »hebben van eens bij ongeluk onderhoudend te worden, zoo »vrees ik altijd het tegendeel.'' Het boek is dan ook weder zoo rijk aan verrassende opmerkingen, luimige wendingen, fijne oordeelvellingen, levendige beschrijvingen, aardige zetten, en wat dies meer zij, dat niemand het onvoldaan zal uit de hand leggen. Zelfs dat de Schrijver in de hoogste kringen van het maatschappelijke leven te huis behoort, hindert niet in het minste. Men vergunne ons de mededeeling van een paar plaatsen:

»Hoewel het (mineraalwater bij *Patradschik*) door toedoen »van den Doctor sedert twee jaren gebruikt wordt, heeft toch »nog niemand roeping gevoeld, om er, al ware het ook »slechts eene loods, ten gemakke der badenden bij te bou»wen, en er zal ook nog zoo spoedig niemand aan denken. »De natuur legt hier alles op haar presenteerblad, maar de »menschen willen niet toetasten, en aan helden, die een »handje helpen, zoo als de oudheid ze opleverde, is tegen»woordig almede gebrek.''

»Van alles (zoo schreef een Duitsche Priester over de regering van GALERIUS) moesten zware lasten betaald worden. »De daaruit ontstane werkzaamheden en de tallooze opga»ven, waartoe de belastingschuldigen genoodzaakt werden, »vervulden den (de) stad met een heirleger van kostbare, »het volk nog meer kwellende ambtenaren, zoodat men over»al, waar men zich heen wendde, niets dan wanhoop en »klagten ontmoette. — Schreef de eerlijke Pater zoo iets »heden ten dage, hij zou dadelijk als een oproerkraaijer bij »den kraag gepakt worden; want al wat hij aanvoert, vindt »thans weder letterlijk hier en in gansch *Griekenland*" [ook daar buiten ?] »plaats, en wordt in onze rekkelijker tijden — »goede orde geheeten."

»De meeste bezuinigingsdenkbeelden hier zijn van deze »soort, en gelijken de klappen van eenen blinde, die ligte»lijk op het niet bedoelde voorwerp vallen."

De vertaling is vrij goed; maar de duizendwerf herhaalde fout *zich*, voor *elkander*, krijgt hier op een paar plaatsen eene belagchelijke houding. Bladz. 47 staat: »die al de kracht hunner longen in het werk stelden, om *zich* wederkeerig te beschimpen." Bl. 67 is het nog gekker, waar gesproken wordt van een' mierenhoop (menschen) als deze *zich* bij afwisseling doodsloeg!

De Globe. Keur van Reisverhalen en merkwaardigheden van vreemde landen en volken. Onderhoudende en belangrijke lectuur voor den beschaafden stand. IIIde en IVde Deel. 1841. *Te 's Gravenhage, bij* de Erven Thierry en Mensingh. *In gr.* 8*vo. Ieder Deel van* 232 *bladzijden kost f* 1-80.

Men heeft ons ook de zes laatste Nommers, uitmakende het derde en vierde Deel van dit Maandschrift voor 1841, ter aankondiging toegezonden. Meer kunnen noch behoeven wij er van te zeggen, daar *beoordeeling* van het eene Tijdschrift in het andere minder voegzaam is. Intusschen nemen wij deze gelegenheid gaarne waar, om hetzelve den verdienden lof te geven van aangenaam afwisselenden inhoud bij zeer nette uitvoering. Daar, zoo als ons uit het ontvangen van het begin des jaargangs 1842 bleek, de uitgevers aanmoedi-

ging genoeg vonden om deze verzameling voort te zetten, prijzen wij dit onderhoudende werk met genoegen aan.

De Grot van Fosto. Een Verhaal, uitgegeven door HERMAN VAN APELTERN. *III Deelen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1840, 1841. *In gr. 8vo.* 1092 *bl.* *f* 10 - 80.

Toevallige omstandigheden hebben de uiting van ons oordeel over dezen Roman langer vertraagd, dan door ons gewenscht, of welligt door onze lezers verlangd werd. Doch deze vertraging heeft misschien weder hare gunstige zijde, wanneer zij nu op nieuw de aandacht van sommigen vestigt op een werk, hetwelk onverdiend in het lot van velen zijner broeders zou deelen, wanneer het na een of twee jaren vergeten werd, of althans op den achtergrond geraakte. De Heer VAN APELTERN (zoo dit ook al geen verdichte naam is, naar de gewoonte van dezen tijd) had zich bij ons lezend Publiek reeds eenen gunstigen naam verworven door zijnen EDUARD DALHORST. De tegenwoordige Roman lag in 1830 reeds grootendeels voor de pers gereed, en was zelfs door den uitgever aangekondigd, als eerlang zullende in het licht verschijnen onder den naam van EMMA VAN KINSCHOT, naar eene der vrouwelijke hoofdpersonen in het verhaal: KLARA is dit misschien nog ruim zoo veel; maar MAURITS VAN SOLINGEN is het eigenlijk, om wiens lotgevallen zich de Roman beweegt. De tegenwoordige titel is genomen naar een enkel tooneel op het laatst van het eerste deel, en wordt overigens door niets gewettigd, dan misschien door het Romantische denkbeeld van *grot*. Indien echter de keus van den titel ook bij eenen Roman geene onverschillige zaak is, zouden wij van oordeel zijn, dat de onderhavige zeer ongelukkig is gekozen, omdat die eigenlijk niets zegt. Het verhaal verplaatst den lezer in het eerste vierde gedeelte van de 17de Eeuw, en is naauw verbonden met de geschiedenis van dien tijd: de vervolging der Remonstranten, den aanslag op Prins MAURITS door de zonen van OLDENBARNEVELD, die eigenlijk in dezen Roman de geschiedkundige hoofdzaak uitmaakt, zoodat SLATIUS, WILLEM PARTHY en anderen hier eene voorname rol vervullen; zelfs is een der matrozen, die den aanslag ontdekten, JEROEN EWOUDS, geen der minst optreden-

den in dit verhaal. De Schrijver toont in de voorstelling der karakters eene doorgaande getrouwheid aan de Geschiedenis, voor zoo verre deze die doet kennen, gelijk van KAMPHUIZEN, SLATIUS en anderen; of aanleiding geeft om die te onderstellen, zoo als de matroos en de persoon, die het langst onder den aangenomen naam van LUTIN voorkomt. Of overigens dit tijdvak der vaderlandsche geschiedenis voor eene Historisch-Romantische behandeling geschikt zij te achten, zullen wij onbeoordeeld laten. Onzes inziens treedt de Romanschrijver beter niet in eenen tijd, welks geschiedenis te bekend is, dan dat hij zich die vrijheden zou kunnen veroorlooven, waartoe hem vroegere eeuwen, met den sluijer den onbekendheid omhuld, de gelegenheid geven. Doch welligt maakt het geheimzinnige van den bedoelden aanslag op het leven van Prins MAURITS eene uitzondering, en hoe overigens het oordeel over het Historische in den Roman uitvalle, niemand zal na de lezing dezer Deelen den Heer VAN APELTERN eenen goeden aanleg, boeijende voordragt en veelzijdige verdiensten ontzeggen.

Het vinden van eenige oude papieren, waarin de hoofdtrekken der geschiedenis zouden zijn opgegeven, maakt de inleiding uit. Dit is een zeer afgesletene kunstgreep, van welken zich, hetgeen ons altijd heeft bevreemd, VAN LENNEP in zijne *Roos van Dekama* mede heeft bediend; onze Schrijver zelf bezigde dien insgelijks in zijnen vorigen Roman, straks genoemd; hier is dat vinden van oude geschriften wel in een aangenaam kleed gestoken, maar toch wij hadden het liever anders gewenscht. Zoo dunkt ons ook de aanhef van den Roman minder gelukkig. Het is duidelijk te zien, dat hetgeen Hoofdstuk II—IV wordt verhaald niet blootelijk dienen moet om de afkomst van den held der geschiedenis bekend te maken; dan toch behoefde de toestand van MARGARETHA in het brandende slot niet zoo breedvoerig te worden voorgesteld, en Rec. althans, ofschoon zich niet willende beroemen zulk een' bijzonder fijnen neus ten opzigte van de verwikkeling der Romans te hebben, vond al zeer spoedig den sleutel; en daarmede de betrekking van TEKLA tot MAURITS. Zulk een voorverhaal herinnert ook te veel VAN LENNEP's *Pleegzoon*, waar iets soortgelijks het verhaal opent. Wat voorts de geschiedenis van den held als zoodanig aangaat, zij is op zichzelve onderhoudend, en verheft zich genoeg boven het alledaagsche, om niet vervelend te

worden, terwijl zij niet zoo avontuurlijk is, dat men de mogelijkheid behoeft te betwijfelen. Echter die Grot van *Fosto* is zeer onwaarschijnlijk; gelijk ook hetgeen D. III, bl. 144, voorkomt, dat JEROEN, wel eenigzins afgezonderd, maar toch in hetzelfde vertrek, in de herberg zoo onverholen over den aanslag spreekt. De verschillende tooneelen zijn over het geheel levendig geschreven. Verscheidene, zoo als vooral die in de herberg *den vergulden Hellebaard* te *Rotterdam* en op het huis *ten Deyl*, zijn in den echten trant van WALTER SCOTT; zoo is ook onder meerderen het tooneel in het huis te *Rotterdam*, waar SLATIUS zich ophield, met bijzondere levendigheid geschilderd. Met dat al is eenige zucht tot wijdloopigheid en episoden niet te miskennen. Zoo doen de levensgeschiedenissen van LUTIN en VAN THIENEN in het Iste Deel en die van KAMPHUIZEN in het IIde Deel te weinig tot de hoofdzaak; zoo is het gesprek D. II, bl. 194, tusschen MAURITS en KLARA al te onbeduidend voor de omstandigheden, waarin zij zich met betrekking tot elkander bevonden; zoo doet de maaltijd, Hoofdstuk 24, niets tot de eigenlijke geschiedenis af, en strekt, gelijk veel in het IIde Deel, blijkbaar alleen daarheen, dat KAMPHUIZEN uitkome; zoo is de droom (D. II, bl. 102) een versleten kunstje, om op eene fatsoenlijke manier tweemaal hetzelfde te kunnen zeggen. Behalve deze wijdloopigheid misprijzen wij in den Schrijver het hier en daar doorstralende gebrek aan oorspronkelijkheid. Wij gaven boven daarvan in de inleiding en de eerste Hoofdstukken de bewijzen op, en voegen er bij, dat de *Waarzegster* eene zeer afgesletene personaadje is, en zich door niets van hare zusters in tallooze Romans onderscheidt. Men raadplege b. v. het tooneel, waar LUTIN haar te *Rotterdam* in den ouden toren bezoekt, en herinnere zich het bezoek van TROIL met zijne dochters bij NORNA in den *Zeeroover* van WALTER SCOTT en dergelijke tooneelen meer. Men zou er ook toe kunnen brengen, dat aan het slot van het verhaal een geregeld verslag van den afloop der lotgevallen van de voornaamste personen gegeven wordt. Des Schrijvers zuster mogt dit verlangen, een enkele nieuwsgierige lezer het mede doen; maar ook deze zal bij eenig nadenken bespottelijk moeten vinden zulke aanwijzingen van wat er van ieder wordt te ontvangen met betrekking tot verdichte personen en lotgevallen, bij welke de Schrijver het geheel in zijne hand had, of hij b. v. MAURITS en EMMA

kinderen wilde doen hebben of niet. Hiertoe rekenen wij ook, dat de verschillende personen wel eenigzins tot stijfheid toe in de rol blijven, die de Schrijver hun heeft opgedragen. Zoo is VAN THIENEN *altijd* met zijne Spaansche spreekwoorden in de weer; de kastelein van het huis *ten Deyl altijd* met zijne Bijbeltaal, waarin hij nog al eens de taal der Statenoverzetting spreekt, die er toen nog niet was. Het gemis van oorspronkelijkheid moeide ons, waar wij het aantroffen, te meer, omdat over het algemeen zich de Heer VAN APELTERN gunstig onderscheidt van dat *imitatorum servum pecus*, waaruit de meeste hedendaagsche — liefde tot de waarheid gebiedt ons er bij te zeggen, vooral Nederlandsche — Romanschrijvers bestaan. Hij *behoeft* den gewonen dreun niet te volgen. De karakterschildering is goed volgehouden, afwisselend, en, zoo ver het personen uit de geschiedenis zijn, getrouw. Wij hebben de aanmerking hooren maken, dat het karakter van SLATIUS al te zwart is geteekend, doch zijn het daarmede niet eens, en gelooven, dat deze man, hij moge dan Predikant geweest zijn, een lage kerel was, die den Remonstranten weinig tot eer verstrekte, en ook ongetwijfeld niet hoog bij hen in achting kon staan. Het herhaaldelijk wegvoeren van zijn lijk door zijne weduwe is hier wel wat geforceerd bijgehaald, en die weduwe maakt op het vignet van het IIIde Deel eene afschuwelijke vertooning.

Taal en stijl zijn, over het algemeen, zeer gekuischt; maar daarom vallen eenige vlekken, waardoor die ontsierd worden, te helderder in het oog. *Dorst* voor *durfde*, D. I, bl. 220, *disch* voor *tafel*, D. I, bl. 122 en elders; *eerbare* burgers voor *eerzame*, D. I, bl. 164; *onverdraagsche* voor *onverdraagzame*, D. II, bl. 169; *onderbreken*, een *Germanismus* voor *in de rede vallen*, D. III, bl. 200 en elders, zal de Schrijver zelf niet goedkeuren, even min als het overal voorkomende *Mevrouw*, dat geen titel was, zoo algemeen in het begin der 17de Eeuw. Het een en ander kan niet als drukfout aangemerkt worden, zoo als, om niet meer te noemen, *wel was* DEN *eersten grond gelegd*, D. I, bl. 33, *vervulling* DER *moeijelijke pligt*, D. I, bl. 69, enz. wel zijn. Doch wij willen op kleinigheden niet hechten. Anders zouden wij aanmerking kunnen maken op *mist* en *orkaan* te gelijk, D. III, bl. 11; op een *lagchend* gelaat, waarop duidelijk genoeg te lezen stond, welk een verontrus-

tenden indruk deze voorspelling op hem maakte, D. III, bl. 134; op de misstelling KLARA voor EMMA, D. III, bl. 304: op het veelvuldig gebruik van het woord *verafschuwen*, dat geen zuiver Nederduitsch is, enz.

Liever eindigen wij onze beoordeeling met de verzekering, dat men zich de lezing van dezen in vele opzigten verdienstelijken Roman niet zal beklagen, en met den Heer VAN APELTERN aan te moedigen, om zijne landgenooten op meerdere vruchten van zijnen geest te onthalen, waarbij wij hem den welgemeenden raad geven, dat hij zich vooral op oorspronkelijkheid toelegge en langwijligheid vermijde.

De uitvoering dezer boekdeelen is zeer net. Het eerste Deel heeft ander papier, dan de beide overige.

Onze Voorouders, in verschillende Tafereelen geschetst door Mr. J. VAN LENNEP. *IIIde Deel. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1841. *In gr. 8vo.* 401 *bl. f* 4-10.

De Heer VAN LENNEP gaat voort op de wijze, waarop hij dit in de beide vorige Deelen begonnen is, om ons onze Voorouders in verschillende Tafereelen te schetsen. Hij levert er ons in dit derde Deel wederom twee, die beide zeker met groot genoegen zullen worden gelezen. Het eerste en uitvoerigste is getiteld: *de Koorknaap*. Het verplaatst ons in den tijd van GODFRIED den *Noorman*, toen deze met ijzeren hand deze landstreken regeerde en het toppunt zijner magt had bereikt. Hij geeft ons eene fraaije en levendige voorstelling van den toestand des lands, van deszelfs ingezetenen, van deszelfs beheerschers, en van de betrekkingen, waarin deze laatste weder tot den Keizer stonden. Geheel beantwoordt het verhaal dan ook aan de bedoeling van het werk, door VAN LENNEP ondernomen, en schildert onze Voorouders in een belangrijk tijdperk hunner geschiedenis. De roman zelf, die tot voertuig moet dienen van datgene, wat de Schrijver ons aangaande den maatschappelijken toestand des lands in dit tijdvak wenscht mede te deelen, is gelukkig zamengesteld en houdt de aandacht geboeid. De tegenstelling van het Heidensch-Noordsche hof bij OLWINA, de moeder van GODFRIED, van de Christelijke huishouding van BERTRADA, en van de hofhouding van GODFRIED zelven, die uit staatsbelang de nieuwe Godsdienst heeft omhelsd, is zeer gelukkig. De karakters zijn goed geteekend en boezemen belangstelling in, zoowel dat van OLWINA, als van BERTRADA, van VANISSA en van GODFRIED, van RAVENING en den Valkenier, van den Koorknaap zelven vooral niet te vergeten. Dat het verloren gaan van den knaap als kind niet volkomen duidelijk of waarschijnlijk is, willen wij gaarne voorbij zien, en erkennen, dat wij ook in dit verhaal weder de bekwaamheid van den Schrijver

hebben erkend. Het is misschien niet zoozeer in de zamenstelling van den roman, dat zij zich vertoont. Ook hier is het geval, wat in de meeste romans van VAN LENNEP is op te merken, dat de intrigue te gemakkelijk en te spoedig te doorzien is, en zich ook niet door nieuwheid bijzonder aanprijst. Het is vooral in de *détails*, dat hij uitmunt, in de geheele wijze van schrijven en voordragt, in de gesprekken, die hij zijnen personen in den mond legt, in zijne beschrijvingen van menschen en plaatsen, en wat wij meer zouden kunnen noemen. Wij twijfelen dan ook geenszins, of *de Koorknaap* zal met evenveel graagte worden ontvangen, als de vorige stukken van den vruchtbaren Schrijver. Hetgeen ons vooral beviel, is ook dit, dat hij ons voor een tijdvak, zoo verre van ons verwijderd, zoo ruw en ongepolijst, als dat, waarin hij ons verplaatste, zooveel belang heeft weten in te boezemen. De strijd tusschen het Christendom en de Heidensche Godsdienst, waarvan hier nog sporen worden gevonden, draagt daartoe niet weinig bij, en de invoering van den Noordschen Bard HAKON is daarom eene gelukkige keuze, waaraan wij bovendien enkele fraaije zangen hebben te danken. De noot, die wij op bl. 333 lezen, getuigt van den goeden en juisten takt des Schrijvers. Hij verklaart daar, dat hij eerst voornemens was geweest, meer verbloemde spreekwijzen en omschrijvingen, waarvan de *Noormannen* zich gaarne bedienden, in zijn verhaal te gebruiken, maar dat hij daarvan teruggehouden werd door de aanmerking, dat, zoo de lokale kleur er door won, de duidelijkheid er door verliezen moest. Het is eene dwaze pedanterie, de personen, die men ten tooneele voert, in de taal van den tijd te willen laten spreken; dwaze pedanterie, omdat het meestal niet dan gebrekkig kan geschieden en, zoo het volkomen gebeurde, voor een groot deel der lezers onverklaarbaar zoude zijn. Wat zou er van worden, indien de Valkenier b. v. sprak in de taal van de negende eeuw? Zoo iets te willen doen, getuigt van weinig smaak, hoewel Rec. zich uit de laatste tijden voorbeelden herinnert van grootere en kleinere verhalen, die daardoor onleesbaar zijn geworden. Het spreekt van zelf, dat men geene gevoelens en denkbeelden in den mond van personen moet leggen, aan wier tijd deze geheel vreemd waren; maar overigens late men de menschen spreken, zoo als menschen van hunnen stand en hunne betrekking nu spreken.

Het tweede kortere verhaal in dit Deel, *de Hunenborg*, verplaatst ons in de tiende eeuw. Het stuk speelt minder op het groote tooneel der geschiedenis, maar verplaatst ons in het huiselijke leven, in de denkbeelden, begrippen en bijgeloovigheden van den geringeren stand van dien tijd. De *Witte Wijven* spelen er eene groote rol in, en het geheele verhaal zal zeker met genoegen worden ontvangen.

De Heer VAN LENNEP nadert nu langzamerhand de tijden,

die voor de romantiek vruchtbaarder worden, en wij beloven ons van zijne verhalen veel genoegen, als hij de ridderlijke en Grafelijke tijden in ons vaderland zal behandelen. Wij twijfelen niet, of de deelneming van het publiek zal hem aansporen, om voort te gaan, en ons spoedig op nieuw op de vruchten van zijnen geest te vergasten. — Druk en uitvoering blijven zich gelijk.

Mercedes van Castilië. Een Verhaal uit de dagen van COLUMBUS. *Naar het Engelsch van* J. FENIMORE COOPER. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1841. *In gr. 8vo.* 818 *bl.* *f* 8 - 20.

COOPER behoort onder de vruchtbaarste Romanschrijvers van onzen tijd; maar, gelijk het doorgaans gaat met hen, die veel schrijven, op verre na niet alles, wat wij van zijne hand ontvangen, is even goed. Hij heeft zijn eigen gebied, en doorgaans is hij daarop ook volkomen te huis. Zoo lang hij zich daarbij bepaalt, hebben zijne romans eene eigenaardige schoonheid, die niet te miskennen is. Twee verschillende vakken van romans heeft hij met uitstekend gevolg behandeld. Het zijn die, welke in *Noord-Amerika* spelen, en die, waarin hij de zee tot zijn hoofdtooneel heeft gekozen. De *Spion* behoort zeker tot de voortreffelijksten van zijne hand. De verhalen, waarin hij ons in de bosschen van zijn vaderland verplaatst, en de *Indianen* ten tooneele voert, zullen altijd met groot genoegen gelezen worden, en LONGUE CARABINE, wien hij nu in vijf levenstijdperken heeft geschilderd, heeft menigen lezer groot belang ingeboezemd. Ook onder zijne zeeromans zijn er verscheidene, die hoogen lof verdienen. Verlaat hij dit grondgebied, zoo is hij blijkbaar minder op zijne plaats en is minder gelukkig geslaagd.

Te ontkennen is het evenwel niet, dat er onder zijne latere romans, zelfs onder die, waar hij zich op zijn eigen territoir bevindt, verscheidene zijn, die de vergelijking met de vroegeren niet kunnen doorstaan. Zij dragen de blijken van zekere uitputting van zijnen geest, die zich in vervelende uitvoerigheid en gerektheid openbaart. Naar Recensents oordeel is dat ook in den hier aangekondigden roman zeer zigtbaar, en hij zal niet ontkennen, dat hij de lezing met moeite heeft ten einde gebragt.

De keuze van het onderwerp komt Rec. voor niet gelukkig te zijn. Het is niet een verhaal uit de dagen van COLUMBUS, maar het is het verhaal van den togt zelven van COLUMBUS. En zietdaar de verbeelding van den Romandichter aan enge banden gelegd. Hij mag in eene geschiedkundige zaak van dat belang geen duim breed van de waarheid afwijken, en al de bijzonderheden van den togt zijn zoo bekend,

zoo honderdmalen medegedeeld, dat ze voor eenen roman geene geschikte stoffe meer opleveren. Wat bij het lezen van de geschiedenis van COLUMBUS belang inboezemt, verveelt hier, omdat het hier misplaatst is. Dat geldt niet minder van al de moeijelijkheden, waarmede de groote man te strijden had, vóór dat hij het zoo ver kon brengen, dat men hem een paar kleine scheepjes toevertrouwde. Dat is alles goed voor de geschiedenis, maar past niet in den roman. Reeds van den aanvang van het boek af is deze zucht, om het verhaal zoo veel mogelijk te rekken, zigtbaar, en de eerste hoofdstukken over het huwelijk van ISABELLA en FERDINAND hebben eigenlijk volstrekt geene betrekking op den roman.

Wat nu het romantische gedeelte betreft, waarmede het historische is verbonden, ook dit heeft Rec. weinig behaagd. De veelvuldige gesprekken tusschen MERCEDES, BEATRIX en de Koningin over COLUMBUS en zijne plannen zijn althans niet minder langwijlig, en de spil, waarom de roman draait, de deelneming van den held des verhaals aan den togt van COLUMBUS onder eenen verdichten naam, is vrij zonderling; vooral is het noch in den geest van den tijd noch ook door eenig verstandig doel gewettigd, dat die deelneming ook na het welgelukken der ontdekkingsreize geheim moet blijven. Was dat, opdat de tegenwoordigheid van eenen Spaanschen Grande op de kleine vloot aan de historische getrouwheid van het verhaal geen afbreuk zoude doen?

COOPER heeft het eentoonige en weinig belangwekkende van zijne romantische inkleeding gevoeld, en daarom waarschijnlijk de episode van de zuster van den Indiaanschen *Cacique*, OZEMA, er ingevlochten. Doch of de roman zelf daardoor wel veel gewonnen heeft, dáaraan zou Rec. twijfelen. Bij hem althans wekte de geschiedenis van de wel niet met opzet bedrogene, maar toch ongelukkige *Indiane* geene aangename gewaarwordingen op; terwijl het ook geen episode is, die door nieuwheid van vinding treft.

Over het geheel genomen oordeelt Rec. dus ongunstig over dit boek als *roman*. Is het iemand te doen om een verhaal van de ontdekking van *Amerika* te lezen, dat kan hij hier vinden. Maar liever raadde Rec. hem aan, een louter geschiedkundig werk over dat onderwerp ter hand te nemen; want aan het romantische in dit boek verliest hij niet veel.

De vertaling is goed en de druk netjes; het vignet kon beter zijn: maar de Schrijver heeft te veel van het geduld gevergd, om aan vele lezers te kunnen behagen.

N°. VI, bl. 256, reg. 18, staat CUNUR, lees CUNIER.

BOEKBESCHOUWING.

Het Leven van Jezus, stichtelijk Huisboek door E. G. A. BÖCKEL, *Th. et Phil. Dr. Uit het Hoogduitsch. II Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1841. *In gr. 8vo.* 832 *bl. f* 6-60.

Onder de verblijdende kenteekenen van het ontwakend godsdienstig leven onzer dagen behoort voorzeker ook de belangstelling in den eigenlijken hoofdinhoud des Evangelies en in CHRISTUS, deszelfs middelpunt. Hoogstwelkom is ons daarom iedere poging, welke, onder Gods zegen, dienen kan, om den persoon en de geschiedenis van den Verlosser in het helderst licht te plaatsen. Niet alleen is voor den Godgeleerde van professie de meer wetenschappelijke beschouwing van JEZUS leven, ook van een apologetisch standpunt, in de laatste jaren tot behoefte geworden, maar ook de beschaafde leek heeft het regt, om te vorderen, dat de resultaten dier apologie worden dienstbaar gemaakt aan de versterking van zijn allerheiligst geloof. Of moet niet al de kennis, die men van het Hoofd der gemeente verkrijgt, dienen, om zijne leden op te bouwen in Hem? *In zooverre* heeft dus de Schrijver van het werk, dat voor ons ligt, de behoeften onzer dagen doorzien, en deed de Vertaler wèl, het onzen landgenooten aan te bieden.

Het is billijk, een werk te beoordeelen zoowel naar het *doel*, hetwelk de Schrijver verklaart beoogd te hebben, als naar de hoofdvereischten der wetenschap, waartoe het behoort. Wij weten wel, het is een *stichtelijk Huisboek*, geen geleerde Verhandeling, die voor ons ligt; maar wij weten tevens, het leven van JEZUS is in de laatste jaren een gedeelte geworden der theologische *wetenschap*, en eene practische bewerking van hetzelve moge niet alle resultaten der wetenschap kunnen gebruiken, zij mag dezelve

evenmin voorbijzien als ignoreren. En dat vooral bij het doel, dat de Schrijver zich voorstelt. »Hij wilde een te-»gengif geven tegen de verwarde denkbeelden en ongelo-»vige begrippen, welke in zijn vaderland, vooral door on-»wetenschappelijke lezers, uit het veelbesproken werk van »STRAUSS in menigte waren geput." Derhalve, hij schrijft voor menschen, die de bedenkingen van STRAUSS kennen, (dus geene onbeschaafden of onkundigen) meer of min door dezelve zijn geslingerd, maar niet wetenschappelijk genoeg, om die te wederleggen. Toetsen wij zijn werk aan de behoefte van zulke lezers, en te gelijk aan eenige vereischten, die bij iedere, zelfs practische bewerking van JEZUS levensgeschiedenis onmogelijk kunnen gemist worden.

Een der eerste vereischten, zonder welke zich geen leven van JEZUS laat bewerken, is, dat de Schrijver althans eenig denkbeeld hebbe van *chronologie* der Evangelische geschiedenis. Wij zijn met het onzekere en moeijelijke van zulk een onderzoek niet onbekend, en kunnen het in een stichtelijk Huisboek niet verlangen, dat de Schrijver ons uitvoerig bekend make met de beginselen, die hij in dit opzigt heeft gevolgd; maar hij dient toch éénige vaste methode in dit opzigt te hebben verkozen, en de practische bewerking van de Evangelische geschiedenis moet hier het resultaat van wetenschappelijken voorarbeid zijn. Recensent moet bekennen, vruchteloos te hebben getracht, uit de volgorde, waarin de Schrijver hier de Evangelische verhalen voorstelt, iets bepaalds omtrent zijne chronologische voorstellingen op te maken. De wenken, die in het Evangelie zelf voorkomen, om vaste tijdperken te bepalen, vond hij bijna nergens gebruikt. De rangschikking der gebeurtenissen is hoogst willekeurig. B. v. Deel I, bladz. 62, laat de Schrijver het kind JEZUS met zijne ouders, na de voorstelling in den tempel, naar hunne woonplaats terugkeeren, (naar *Nazareth* derhalve) en daarop volgt dan NB.! het bezoek der wijzen te *Bethlehem*. Ja, zóó is het gemakkelijk, de chronologische bezwaren tusschen de twee eerste Hoofdstukken van MATTHEUS en LUCAS — over te springen. Zoo laat hij, in Deel II, zonder eenige reden,

de behandeling van LUCAS XVIII: 1—14 vóór die van LUCAS XVI gaan. En de voorstelling van de volgorde der verschijningen van den opgewekten JEZUS is zoo willekeurig en onbestemd, dat het vruchteloos is, hier naar orde of regel te zoeken.

Een ander vereischte eener levensgeschiedenis van JEZUS is voorzeker, dat de Schrijver toone eenige theorie zich te hebben gekozen omtrent *de verwantschap der synoptische Evangeliën*, en derzelver verband met het Evangelie van JOHANNES. Zóó alleen kan men tot eene goede harmonie der geschiedenis opklimmen. Dan alleen zal men weten, om wat reden en in hoeverre men aan het verhaal van den eenen Evangelist boven dat van den anderen de voorkeur moet geven. Tot welk een geheel ander resultaat zal men komen, wanneer men b. v. MATTHEUS voor de bron van MARCUS en LUCAS houdt, dan wanneer men meent, dat allen uit de gemeenschappelijke bron eener mondelinge overlevering geput hebben. Ook van zulk eenen gang van denkbeelden vinden wij zeer weinig sporen in het werk, dat voor ons ligt. Gewoonlijk schijnt de Schrijver aan de voorstelling van MATTHEUS de voorkeur *niet* te geven, (*b. v. D. I, bl.* 150, 192. D. II, bl. 248 en elders.) Nu, daar hebben wij vrede mede, schoon de Schrijver geene redenen opgeeft. Maar waarom volgt hij dan elders weder de voorstelling van MATTHEUS boven die der andere Evangelisten? B. v. waar hij volgens MATTH. XIII alle de daar vermelde gelijkenissen voorstelt, als *op eenmaal* door JEZUS uitgesproken? D. I, bl. 337. Waarom komt het onderscheid tusschen den synoptischen en Johanneïschen CHRISTUS (ook aan practische wenken zoo rijk, en aan menschen, die van STRAUSS hebben gehoord, niet onbekend) geene enkele maal ter sprake? Waarom wordt het eigendommelijke van JEZUS uitspraken bij JOHANNES zoo weinig aangewezen, en nimmer zelfs opgemerkt, waar de uitspraken van JEZUS in die van JOHANNES overgaan? (*b*, v. JOH. III: 16—21 — een dergelijk voorbeeld, JOH. III: 31 enz., dat wij, D. I, bl. 137, zeer ten onregte als voortzetting van de woorden des Doopers zien opgegeven.)

Waarom, eindelijk, wordt de volgorde der gebeurtenissen, zoo als JOHANNES die voorstelt, nu eens gevolgd, en dan weder plotseling voor die der andere Evangelisten verlaten?

Niet minder werd hier vereischt eene wel voorzigtige, maar ook grondige uitoefening van zoowel *lagere* als *hoogere* kritiek. — Om te doen zien, hoe gebrekkig de resultaten dezer wetenschap hier worden opgenomen, merken wij alleen op, dat hier LUCAS II: 2, om de moeijelijkheid der Exegese, voor onecht wordt gehouden, en integendeel JOH. VIII: 1—11 als echt wordt verondersteld, zonder dat eenige der bezwaren, tegen deze pericopa ook van exegetisch en archaeologisch grondgebied ingebragt, in de voorstelling dezes verhaals blijken gevoeld, veel minder vereffend te zijn. Nog merken wij op, dat die gebeurtenissen, welke als tweemaal geschied in de Evangeliegeschiedenis worden voorgesteld, (b. v. tempelreiniging en wonderbare spijziging) hier, zonder éénigen grond, slechts eenmaal vermeld worden, terwijl het tweede verhaal óf verzwegen, óf als eene onjuistheid van den Evangelist wordt beschouwd. Wij weten wel, dat dit niets minder dan nieuw is, maar in een stichtelijk Huisboek moest zoo iets óf niet geschied, óf grondiger gestaafd zijn. Niets is schadelijker voor den leek, dan ongemotiveerde sceptische wenken.

Bovenal echter zal het moeten blijken, dat de Schrijver iets van *Exegese* weet, waar hij de uitspraken en redenen des Heeren behandelt. Wij vorderen hier niets minder, dan een' grondigen Commentarius. Maar ook eene stichtelijke Paraphrase kan resultaten van goede Exegese bevatten, en mag althans niets behelzen, dat daarmede lijnregt in strijd is. En echter, de goede lezer leert hier menige uitspraken dadelijk verkeerd, althans onjuist verstaan. Gij vraagt voorbeelden? JEZUS heeft zich, JOH. X: 30, juist door dit gezegde van den Vader *onderscheiden!* — De opvatting van het teeken van JONA den Profeet, MATTH. XII: 40, wordt (waarschijnlijk naar voorgang van DE WETTE) met ééne pennestreek veroordeeld. — De redenen

van JEZUS, MATTH. XXV, worden (D. II, bl. 322—324) enkel overgeschreven. — JEZUS laatste gesprekken en gebed JOH. XIV—XVII worden geheel met stilzwijgen voorbijgegaan. — JOH. V: 28, 29 wordt zonder reden van eene *zedelijke* opstanding verklaard, alleen om den wil van het voorgaande. LÜCKE, (om slechts dezen alleen te noemen) dien de *Theol.* en *Phil. Dr.* BÖCKEL toch moest kennen, had hem beter kunnen onderrigten. Had hij dezen nageslagen, hij zou, bij de behandeling van JOH. VI: 54 en vervolg., het eten van JEZUS vleesch en het drinken van zijn bloed anders hebben geëxpliceerd, en de quaestie, in hoever het Avondmaal hier den Heer voor den geest hebbe gezweefd, niet met een diep stilzwijgen zijn voorbijgegaan. Hij zou dan, waar hij met LÜCKE eene verklaring van JOH. II: 19 geeft, die van de Johanneïsche interpretatie vs. 21 afwijkt, althans iets tot redding van het welbegrepen gezag des Apostels hebben moeten opmerken. — Ware hij meer met de Exegese vertrouwd geweest, hij had dan, meenen wij, MATTH. XXIV niet uitsluitend van *Jeruzalems* verwoesting verklaard, niettegenstaande SCHOTT hem reeds vóór jaren beter had kunnen onderrigten: hij zou de moeijelijke plaats, MATTH. XXVII: 9, 10, niet onopgehelderd hebben gelaten, en althans iets, al ware het slechts vier woorden, hebben gezegd, om ons te doen raden, hoe hij b. v., bladz. 442, JOH. XXI: 15ª (wij zouden hier honderd andere even disputabele en even weinig opgehelderde plaatsen kunnen noemen) wil hebben opgevat. En dit zijn slechts eenige algemeene en onveranderlijke eigenschappen, die in geen leven van JEZUS gemist mogen worden. Toetsen wij het werk nu aan eenige andere eischen, waaraan het in onze dagen tegenover dat van STRAUSS en voor beschaafde Christenen moet beantwoorden, wij meenen er dan niet minder zwakke zijden aan te ontdekken.

Wij zouden onregt doen, wanneer wij hier eene doorloopende wederlegging van STRAUSS wilden verlangen. Eene geregelde handhaving van het meer Christelijk standpunt, tegenover eene óf rationalistische óf mythische ver-

minking der Evangeliegeschiedenis kon hier niet plaats vinden. Echter moet zulk een leven van JEZUS, als hier voor ons ligt, te gelijk eene *practische apologie* der Evangeliegeschiedenis zijn; dat is, alle bijzonderheden moeten zóó worden voorgesteld, dat de grootheid van onzen Heer geloovig worde geëerbiedigd, ook waar wij zijne handelwijze niet begrijpen; dat de Godewaardigheid eener zaak helder in het oog valt, ofschoon hare mogelijkheid duister blijft; dat den leek zelven alzoo, door de versterking zijner heiligste overtuiging, het wapen worde in handen gegeven, om den aanval des ongeloofs te bestrijden. Aan deze vereischten getoetst, komt ons het werk van BÖCKEL hoogst gebrekkig voor. Men vrage niet, of het hier dan geheel aan stichtelijke wenken en belangrijke opmerkingen ontbreekt? Wij zouden die vraag met de wedervraag beantwoorden, of deze, zelfs bij de schraalste behandeling van een zoo verheven onderwerp, wel immer geheel *kunnen* ontbreken? Maar juist om den rijkdom en de verhevenheid der zaak meenden wij regt te hebben, om meer te verwachten, dan ons hier gegeven is. Oordeelt zelve!

De *grondbegrippen*, welke in de behandeling der Evangeliegeschiedenis voorkomen, en welker verschillende opvatting op de voorstelling dier geschiedenis zoo krachtigen invloed heeft, zijn hier hoogst onjuist voorgesteld; b. v. de denkbeelden, die de Schrijver hecht aan de woorden *Gods Zoon*, *Messias*, *Logos* enz. Zijn *wonderbegrip*, dat bl. 119—122 ons meer te raden dan te lezen geeft, komt ons al hoogst onvolledig voor. Zijne voorstelling van bezetenen als krankzinnigen moge op waarheid rusten, maar is, zoo als zij daar ligt, veel te onbepaald, daar er niets ter verklaring van den oorsprong dezer voorstelling, of van de verschillende vormen, waarin zij voorkomt in het *nieuwe Verbond*, wordt aangemerkt. Al wat tot de hoogere natuur van CHRISTUS betrekking heeft, is hoogst vaag ontwikkeld. B. v. D. II, bl. 22 zal JEZUS het murmureren der scharen, JOH. VI: 60, hebben vernomen (wij weten niet waarom) *door zijne Goddelijke alwetendheid*. Nu verwacht men dan althans de vermelding van die diepere

kennis onzes Heeren bij bijzonderheden, die daartoe veel meer aanleiding geven; (b. v. in de geschiedenis van NATHANAËL, de *Samaritaansche* vrouw, de stater, den man met de waterkruik enz.) maar bij de behandeling dier bijzonderheden vindt men er *niets* van, terwijl men evenmin de vraag beantwoord ziet, of de Heer dan langs een' meer gewonen weg alle die vreemdschijnende bijzonderheden hebbe vernomen. De Schrijver zwijgt er maar geheel van.

Een ander vereischte zal wel zijn, dat men, bij het bewerken der Evangelische geschiedenis, de minder gewone opvatting, die men volgt, genoegzaam handhaaft tegen het meer gewone gevoelen, dat men zich genoopt ziet te verlaten. Rec. vindt er hier geen spoor van. De verzoekingsgeschiedenis moge hier ter proeve verstrekken. Het zal eene *inwendige* verzoeking zijn geweest. Regt goed. (Waarom ook niet tevens een spiegel der doorloopende verzoeking, waarmede JEZUS in geheel zijn leven te worstelen had, zoo als HASE haar zoo schoon, en zoo rijk aan practische wenken, voorstelt.) Maar nu vraagt de leek, hoe heb ik dan hier over dien *Duivel* te denken? is dit dan een Parabel? is het een droom? was het eene zinsverrukking? was het een menschelijk verzoeker? en, zoo de verzoeking *inwendig* was, kwam zij dan door eene inwerking van den boozen Geest, of uit JEZUS eigene ziel? en, in het laatste geval, hoe was dit mogelijk, bij zijne volmaakte heiligheid? Zoo vraagt de leek, en vindt die vragen niet beantwoord. — Even dergelijke voorbeelden vinden wij in de voorstelling van JEZUS lijden in *Gethsemané*, van zijne klagt aan het kruis, enz. enz.

Waar de Schrijver *gissingen* waagt, is hij niet gelukkiger. De *Gadarenen* zullen JEZUS gebeden hebben, om uit hunne landpalen te vertrekken, *in het gevoel hunner diepe onwaardigheid*, even als PETRUS, LUCAS V: 8. — JEZUS zal zich tusschen den eersten en achtsten dag na zijne opstanding hebben opgehouden in het huis van JOHANNES, bij zijne Moeder! En dat zou niemand der Discipelen geweten hebben!!!

Wil men een bewijs van de *oppervlakkigheid*, waar-

mede de Schrijver over de moeijelijkste zaken henen vliegt, men leze de behandeling van de wijzen uit het Oosten, de opwekking van JAÏRUS dochter en van LAZARUS, het doel van den intogt van *Jeruzalem*, en de beschrijving van de betrekking tusschen JEZUS en JOHANNES den Dooper. Zoo spreekt men niet, Heer BÖCKEL! over zaken, die aan de nieuwste Kritiek en Apologetiek zooveel moeite hebben gekost! Zoo oppervlakkig en onbekookt schrijvende, en met ééne pennestreek bergen van zwarigheden wegcijferende, als waren het molshoopen, doet gij den leeken, die »verwarde denkbeelden en ongeloovige begrippen" uit STRAUSS geput hebben, meer kwaad dan goed: want STRAUSS is duizendmaal grondiger dan gij!

Verder moeten in een dergelijk werk, zonder noodzaak of tegengif, geene twijfelingen in het hart der lezers worden opgewekt. Waarom dan JOH. II: 1—11 behandeld, vóór er over JEZUS als Wonderdoener is gesproken; terwijl de voorstelling der zaak, als »aanbieding van een belangrijk geschenk," ons onwillekeurig doet denken aan de flaauwe verklaring van Prof. PAULUS, die hier van eene »*erfreuliche Hochzeitsgabe*" spreekt? Waarom, zonder genoegzaam bewijs, het wandelen van JEZUS *op de zee* als eene wandeling *langs het strand* voorgesteld. Waarom JOHANNES gezantschap aan JEZUS, MATTH. XI, als vrucht van ongeloof en twijfeling beschouwd? — Insgelijks zou het den Schrijver, voor zijn practisch doel, zeer geholpen hebben, indien hij wat meer partij had getrokken van het nieuwste en beste, dat in zijn vaderland over het leven van JEZUS is uitgekomen. Maar behalve eenige sporen, dat hij NEANDER kent, (hij volgt dien in zijne opgave van het zamenstel der bergrede bij MATTHEUS en bij de verklaring der oorzaken van JUDAS verraad, echter zonder hem te noemen) zagen wij vruchteloos naar eenige proeven om, dat hij ook in dit opzigt het leven van JEZUS naar de hoogte van zijn' tijd heeft bearbeid.

Nog iets. Bij den rijkdom der Evangeliegeschiedenis is het de pligt van iederen grondigen bearbeider, om het fijne onderscheid, dat, bij veelvuldige overeenkomst, tus-

schen sommige daden en gelijkenissen des Heeren valt op te merken, niet voorbij te zien. Maar nu vergelijke men, wat Dr. BÖCKEL over de drie gelijkenissen, MATTH. XIII: 44—50 voorkomende, opmerkt, en hoe weinig hij dit fijne onderscheid heeft gevoeld! Ook hier had NEANDER hem op den weg kunnen helpen. — Of wil men een ander voorbeeld; de overeenkomst en het verschil tusschen sommige aan elkander verwante wonderen des Heeren, welke soms zoo veel tot opheldering der zaak en tot versterking des geloofs dient, wordt bijna nimmer opgemerkt. Meermalen doet de Schrijver niets meer, dan met zijne woorden, zonder verdere opheldering, te verhalen, wat de lezer reeds uit het Evangelie weet.

Vooral zou men in zulk een werk eenige handhaving verlangen van die gedeelten der Evangeliegeschiedenis, welke in den laatsten tijd door het ongeloof het stoutmoedigst zijn aangetast. Maar — wonderlijk verschijnsel! over de waarheid van JEZUS dood, opstanding en hemelvaart, over de geloofwaardigheid der berigten van Engelverschijningen en andere buitengewone gebeurtenissen, wordt, naar de behoeften van den leek, geen enkel woord gesproken. Niet alleen, dat geen enkele bedenking wordt opgelost, maar zelfs die bewijzen der waarheid, die in de Evangeliegeschiedenis zelve liggen, worden bijna niet gebruikt. Wij kunnen gerust zeggen, dat de Schrijver, hoe nader hij aan het gewigtig slot van JEZUS eerste en tweede leven op aarde komt, telkens korter, oppervlakkiger en onbeduidender wordt. In de lijdens- en opstandingsgeschiedenis vindt Recensent. bij VAN DER PALM, in zijnen *Bijbel voor de Jeugd*, nog oneindig meer grondigheid en degelijkheid, dan in dit werk. Eene vergelijking van beide werken op die punten zal den onbevooroordeelden hetzelfde doen erkennen.

Ten slotte. Het groote *doel* eener levensgeschiedenis van JEZUS is immers, te doen opwassen in zijne zaligmakende kennis. Vragen wij dan nu aan het slot van dit boek: is ons de persoon van CHRISTUS, is ons de onvergelijkelijke Harmonie zijner Goddelijke menschheid hier

rijker, dierbaarder, verhevener voorgekomen? Is Hij, in al zijne volheid, hier hoofdinhoud niet alleen van de geschiedenis, maar ook van hare practische aanwending? Rec. zou waarlijk leed dragen, zoo hij aan iemands stichting schade deed; maar voor zichzelven moet hij, de hand op het hart, die vraag ontkennend beantwoorden. De hooge verhevenheid van CHRISTUS is door BÖCKEL's werk in geen helderder licht geplaatst, dan wat de (hier niet verklaarde, b. v. JOH. I: 1—14) uitspraken van het Evangelie daarover doen opgaan. Het verband zijner verschijning met de opvoeding der menschheid tot een Goddelijk leven is hier, aan de hand der geschiedenis, bijna niet ontwikkeld. Wil men eene proeve, hoe schraal de stichtelijke aanwending der geschiedverhalen kan zijn, men sla eens Deel II, bl. 444, 445, op, waar men in 20 regels de toepassing op het heerlijke XXIste H. van JOHANNES vindt. Het is voor het overschrijven niet belangrijk genoeg. — Kortom, het komt ons voor, dat dit werk eenen *Phil.* en *Theol. Dr.* geenszins tot roem verstrekt. Rec. althans, schoon hij slechts de helft van die titels draagt, zou niet gaarne met zulk een werk voor den dag komen, bij hetgeen hij meent, dat tot eene goede bewerking van JEZUS leven vereischt wordt.

Vraagt men ons, of nu het werk tot stichting geheel ongeschikt is te keuren, wij antwoorden, *neen;* maar alleen voor hem, die niets dan eene stichtelijke paraphrase van JEZUS levensgeschiedenis verlangt; en zelfs voor dezen zouden wij aan de werken van HESS of van VAN DER PALM verre de voorkeur geven. Onder de menigte echter van stichtelijke lectuur, waarmede ons publiek (bij hooge schaarschheid van wetenschappelijk-theologische letterkunde) wordt overstroomd, kan ook dit werk gerust eene ongedeerde plaats naast zoo vele andere bekleeden.

Rec. kent noch den Schrijver noch den Vertaler. Hij sprak alleen uit liefde tot de zaak en de wetenschap. Voor minkundigen zeide hij reeds te veel. Deskundigen zullen gevoelen, dat hij veel meer had kunnen en moeten zeggen. Hij hield vele aanmerkingen nog terug, en kon de proe-

ven, waarmede hij de hier gegevene staafde, gemakkelijk verdubbelen. Genoeg: bleek het uit het gezegde, dat het geene gemakkelijke taak is, een (zelfs een alleen stichtelijk) leven van JEZUS in onzen tijd te bewerken, het moge tevens zijn gebleken, dat een welbewerkt leven van JEZUS, waarin de resultaten der nieuwste wetenschap zijn opgenomen, eene der schoonste vruchten der nieuwere Theologie zou wezen. Welligt echter zou de stand der wetenschap in vele opzigten nog moeten veranderen, om rijp voor zulk eene onderneming te zijn.

De Vertaler heeft enkele goede aanmerkingen aan het werk toegevoegd, en iedere afdeeling met toepasselijke dichtregelen versierd. Hij besluit zijne Voorrede met *Hebr.* XIII: 8. Wij onderschrijven die spreuk van harte, en voegen er, met betrekking tot dit werk, eene andere bij: *Philipp.* I: 18. — *Tantum.*

De Kerkhervorming een zegen van God. Leerrede over Psalm CXVIII: 27ᵃ; *gehouden op den* 31 *October* 1841, *door* ISAAC PRINS, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* S. J. Prins. 1841. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl. f* :-50.

In deze voortreffelijke Leerrede wijst de Prediker aan, dat de Kerkhervorming der XVIde Eeuw een *zegen* is, omdat zij aan de H. Schrift haar onbetwistbaar gezag — aan de openlijke Godsvereering hare oorspronkelijke eenvoudigheid — aan het geloof zijn' hechten steun — aan de Godsvrucht haar zuiver beginsel en hare juiste rigting — en aan de hoop hare onbedriegelijke zekerheid heeft teruggegeven. Om aan te toonen, dat die Kerkhervorming een *zegen van God* is, betoogt hij, dat God haar heeft voorbereid — daargesteld — bewaard — en bevestigd. En eindelijk: dat God den zegen der Kerkhervorming *aan ons* heeft gegeven, geeft aanleiding, om op te wekken tot dankbaarheid — tot waardig gebruik maken van de voorregten, door de Hervorming aangebragt — en tot aanwen-

ding van alles, wat men kan, om, door gepaste middelen, anderen ook in die voorregten te doen deelen.

Wij vatten onze beoordeeling van dit stuk geheel zamen in het zeggen van SALOMO: *een reden op syn pas gesproken is [als] gouden appelen in silvere gebeelde schalen. Spr.* XXV: 11.

Leerrede ter bevestiging van W. A. VAN MEURS, *als Leeraar bij de Hervormde Gemeente te Kampen, uitgesproken den* 9 *Januarij* 1842, *door* J. J. RAMBONNET, *Theol. Doct. en Pred. te Kampen. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1842. *In gr. 8vo.* 35 *bl. f* : - 40.

Het was voor den Eerw. RAMBONNET eene niet gemakkelijke taak, als bevestiger van den Heer VAN MEURS op te treden. *Ref.* zou daarvan meer kunnen zeggen, maar hij wil de bescheidenheid en wijsheid van den waardigen Redenaar eerbiedigen. De leerrede zelve is van waarheid en wijsheid, van opregtheid en gepastheid een uitstekend blijk. De tekst is: *Één is uw Meester, namelijk* CHRISTUS. Daarom, zoo is het plan, moeten wij 1) zijne leer verkondigen, 2) zijn voorbeeld ons ter navolging voorstellen, 3) zijne goedkeuring zoeken, en 4) ons te zamen als zijne leerlingen beschouwen. Dunkt iemand veelligt deze schets min of meer zonderling, hij leze, bedenke de omstandigheden, en oordeele dàn eerst. Zijn oordeel zal dan van het onze wel niet verschillen, en waarheid, wijsheid, voorzigtigheid ruimschoots aan dit stuk toekennen. Moge dit woord ingaan tot het oor en hart van zoo velen, die den eerwaardigen Leeraarsstand onteeren, door klanken zonder zin, Bijbelsche woorden zonder Bijbelsche waarheid op den predikstoel te brengen, daarmede zich bij de wufte volksmenigte eenen naam maken, en de banier der formulier-regtzinnigheid hoog in de lucht steken...... Maar, als gezegd: de waardige RAMBONNET, gevoelende, dat CHRISTUS *onze Meester is*, laat met wijsheid dit kraaijen en vlagvoeren onaangeroerd. Intusschen, om eene

bij zeker volkje geliefkoosde uitdrukking te bezigen: *als men wilde, men kon er zich bij nederleggen!!*

Ref. is nooit te *Kampen* geweest, en staat noch tot die Gemeente, noch tot eenigen van hare Leeraren in eenige betrekking.

Sapienti sat!

Dissertatio historico-medica de necessitudine, quae fuit apud veteres inter religionem et medicinam, quam — publico ac solemni examini submittit NOLLE DIRKS SIJBRANDI, Harlemensis. Amstelaedami, apud *J. D. Sijbrandi.* 1841. 8vo. maj. forma. p. 216. *f* 3 - 00.

Er wordt geklaagd, en niet zonder reden, dat de beoefening van de Geschiedenis der Geneeskunde in ons land veel te wenschen overlaat. Het gebeurt inderdaad vrij zeldzaam, dat onderwerpen van geschiedkundigen aard tot Academische proefschriften gekozen worden. Men vrage toch niet: wat baat den toekomstig practischen Geneesheer de studie van de Geschiedenis der Geneeskunde? Zij is immers slechts bespiegeling, en wat nut zal men van haar voor of op de practische loopbaan te wachten hebben? Maar bestaat de Geneeskunst niet geheel door en uit de ondervinding? Het is de beoefening van de Geschiedenis der Geneeskunde, die de uitkomsten van genomene proeven en gedane waarnemingen aan de hand geeft. Elk Geneeskundige beoefent in zekeren zin de Geschiedenis, wanneer hij de ondervinding zijner voorgangers tracht zich ten nutte te maken. Men verstaat echter door beoefening van de Geschiedenis der Geneeskunde iets meer, dan alleen de overneming der ondervinding van anderen. Zij wordt bij eene meer gezette behandeling de wijsgeerige beschouwing van den oorsprong, de ontwikkeling en de vorderingen des Geneeskunde; het zij, dat men haar in het afgetrokkene, geheel op zichzelve staande beschouwe, of, hetwelk beter is, dat men haar in verband met de Wereldgeschiedenis beoefene; want in hoe uitgebreiden zin men ook de Geschiedenis der Geneeskunde behandele, zij beslaat steeds slechts eene kleine plaats in de groote geschiedrol der volken. Van zulk een standpunt gezien, is echter hare beoefening geene gemakkelijke taak. Hij, die

haar beoefenen wil, moet vele voorbereidende kennis bezitten; hij moet eenen wijsgeerigen zin hebben en tevens geen vreemdeling zijn in het practische gedeelte. Het menschelijk leven en bedrijf bezorgt den beoefenaar der Geschiedenis de stof; de wijsgeerige Arts bewerkt deze ten nutte der kunst, ten voordeele van zichzelven. Welk een arbeid zou de Heer SIJBRANDI ondernomen hebben, indien hij het eerst opgevatte voornemen had ten uitvoer gebragt, om bij alle volken, vooral ook bij de *Egyptenaren*, het verband tusschen de Godsdienst en de Geneeskunde na te sporen. Zulk een arbeid zou zelfs de krachten van eenen DE CLERC en FREIND te boven zijn gegaan, zoo als dit uit hunne nagelatene werken blijkt. SPRENGEL en HECKER bekennen mede nog in veel te kort geschoten te zijn. De Heer SIJBRANDI heeft derhalve beter gedaan, de geschiedenis van slechts twee volken der oudheid tot het onderwerp zijner bespiegeling te kiezen; de stof was reeds ruim genoeg. Hij zal het verband tusschen de Godsdienst en de Geneeskunde bij het *Israëlitische volk* en bij de *Grieken* nagaan. Van het standpunt, hetwelk hij zich ter behandeling van dit onderwerp gekozen heeft, zal hij onderzoeken, welken invloed de kennis van, of het geloof aan éénen God en van het Veelgodendom op de Geneeskunde uitoefende. Ofschoon hij zegt niet zoo zeer op de volken als wel op deze beide vormen van Godskennis te willen letten, zal nogtans het Israëlitische volk de kennis van den eenigen waren God moeten vertegenwoordigen; terwijl de *Grieken* de vertegenwoordigers van de veelheid der Goden zullen zijn. De *Grieken* kunnen echter niet als bij uitsluiting tegen het volk van *Israël*, eenig in de Geschiedenis, overstaan; terwijl de *Grieken* niet het eenigste volk waren, overgegeven aan het *Polytheismus*. Het menschdom was in meerdere of mindere mate ter prooije aan afgoderij, toen ABRAHAM geroepen werd, om de vader der geloovigen te zijn. God verwaardigde ABRAHAM met het licht der openbaring naar de behoefte van dien tijd. Door ABRAHAM werd de kennis van den eenigen God (*Monotheismus*) zoo vast gegrond, dat zij nog tot op dezen dag bij het verstrooide volk van *Israël* blijft voortduren, ja als een struikelblok schijnt te zijn voor de aanneming van het Woord, hetwelk bij God was en God was. (JOH. I: 1.) De kennis van den éénigen, waarachtigen God ziet men dus hier slechts bij één volk; terwijl de overige volken gedurende een' langen tijd den Hemel naar goed-

dunken met velerhande soorten van Goden (*Polytheismus*) stoffeerden. Men zou echter in twijfel kunnen trekken, of de invloed van het *Monotheismus* en *Polytheismus* op de ontwikkeling van de Geneeskunde zoo groot is geweest, als de Schrijver dien vooronderstelt, door de verdeeling zijner Dissertatie daarvan afhankelijk te maken. In elk geval kan de zaak (hier de Godsdienst) van de volken niet zoo gemakkelijk geheel afgescheiden worden, vooral met betrekking tot den voortgang der Geneeskunde. Dit valt toch bij het volk van *Israël* als van zelf in het oog.

De Schrijver splitst zijne Verhandeling in twee hoofddeelen, gelijk gezegd is, en elk gedeelte wederom in twee onderdeelen. Bedriegen wij ons niet, dan ligt ten grondslag zijner verdere verdeeling de inleiding tot de Ziektekunde van FRIEDLÄNDER, die later ook de Geschiedenis der Geneeskunde, bij wijze van voorlezingen, zeer beknopt, doch onderhoudend, behandeld heeft.

In de eerste onderafdeeling spreekt de Schrijver van de betrekking der ziekten tot God, en beschouwt hij deze als straffen van de Godheid, welke zij door de genezing wederom ophief. Vandaar een verband tusschen Godsdienst en Geneeskunde. De Priesters stonden dus in betrekking tot de Geneeskunde; desgelijks de Profeten, de wetten van de Mozaïsche Godsdienst kwamen van zelf met de Geneeskunde in aanraking. Ten bewijze hiervan wordt de besnijdenis aangehaald, en verder gedoeld op de wetten, welke invloed op de leefwijze en den leefregel uitoefenden.

Waar het Veelgodendom heerschte, kwam de Geneeskunde onder den zoogenoemden invloed der Goden, in tegenoverstelling van het volk, hetwelk alleen JEHOVAH, den eenigen God, Schepper van hemel en aarde, als den zijnen erkende. De Goden werden voorondersteld ook met ziekten te kunnen straffen en ze ook te kunnen genezen. Het Veelgodendom veroorloofde daarenboven, aan mannen, die gedurende hun leven door hunne kunde weldoeners van het menschelijk geslacht waren geweest, na hunnen dood, Goddelijke eer te bewijzen. Ook tusschen deze Godsdienst en de Geneeskunde was verband; de Geneeskundigen waren Priesters of genazen met godsdienstige plegtigheden; vandaar de beoefening der Geneeskunde in de tempels.

Dit is de hoofdzakelijke inhoud der Verhandeling, en volgens deze orde ontwikkelt de Schrijver zijn onderwerp. Op-

pervlakkig heerscht er vele overeenkomst in de beide hoofddeelen; geheel uiteenloopende wordt echter de behandeling der Geneeskunde onder het volk van God en te midden der andere volken. Het volk van *Israël* had eene geopenbaarde Godsdienst; meermalen openbaarde God zich aan zijne gunstgenooten, en sprak Hij door hunnen mond tot het volk. De bedreigingen van God met ziekten, als straffen voor ongehoorzaamheid of andere overtredingen, zijn geen verdichtsel; de Schrijver bewijst dit met aanhalingen uit de boeken van MOZES (§ 2.) Welke de aard van vele dezer ziekten geweest zij, valt slechts te gissen; dit doet ook niets ter zake. Wij moeten ook niet uit het oog verliezen, dat aan enkele personen stellig zulke ziekten werden aangekondigd, terwijl andere het geheele volk als rampen of plagen overkwamen; onder deze telt de Schrijver *pestilentiale* ziekten en de *melaatschkheid.* Dat tot de eerste welligt wezenlijk de Pest behoorde, kan wel met den Schrijver voorondersteld worden (§ 5.) Het is echter ook mogelijk, dat het slechts daarmede overeenkomende ziekten geweest zijn. De oudheid trad niet in zoo vele bijzonderheden als de latere tijd. Enkele personen, zoo wel als het volk, haalden zich deze op den hals, als gevolgen hunner overtreding van de wet, door God gegeven. Men verlieze, wil men dit alles wèl beoordeelen, het standpunt van het Israëlitische volk niet uit het oog. Het was in zekeren zin een eigenlijk bevoorregt *theocratisch* bestaan. In tegenstelling tot de overige bevolkte wereld, was God hun bijzondere Regent (*). *Israël* was het volk, uit hetwelk eens de *Logos* zigtbaar zou uitgaan, wanneer de tijd zou gekomen zijn, dat het onderscheid tusschen *Jood* en *Griek* of Barbaar, zou vervallen. Wij nemen deze namen hier in den zin, door GROTIUS daaraan gegeven; zie *Annotat. in N. T. Ep. ad Rom. C. I.* Wanneer nu God, als de Opperheer van *Israël*, het met ziekten bezocht, of enkele personen in het bijzonder eene ziekte als straf oplegde, zoo moest men zich in elk geval tot Hem wenden, om van de kastijding bevrijd te worden. Daar nu deze genezing middellijk of onmiddellijk van God uitging, zoo is hieraan wel toe te schrijven, dat er van het eigenlijke der

(*) Dat dit gevoelen steeds bij de *Israëlieten* het heerschende was, blijkt ook onder anderen uit het boek, aan JEZUS, den zoon van SIRACH, toegeschreven, Hoofdst. XVII.

Geneeskunst bij de *Hebreërs*, althans van dien vroegeren tijd, niets tot ons is overgekomen. Wie in de Priesters en in de *Leviten eigenlijke Artsen* zoekt, vooronderstelt te veel, en redeneert volgens de latere wijze van uitoefening der Geneeskunde. Ze zijn, waar zij op eigen gezag handelden, slechts als *Empirici* te beschouwen, door ervaring van anderen en eigene ondervinding tot eene zekere mate van kennis gekomen, vooral die hun noodig was b. v. bij de beoordeeling der melaatschheid. Wij zouden oordeelen, dat FRIEDLÄNDER te veel onderstelt, wanneer hij zegt: »*in den Leviten erhält das Volk seine Aertze.*" Het is een der moeijelijkste vraagstukken bij de beoordeeling van de Geschiedenis der Geneeskunde, zich in den toenmaligen tijd te verplaatsen. Ook houden wij het er voor, dat de geschiedenis den *Israëlieten* steeds van een eigenaardig standpunt nagegaan en beoordeeld moet worden. Welligt heeft niemand dit standpunt beter gekozen dan de schrandere J. J. KESS, in zijne Geschiedenis van het Israëlitische Volk. — Wij volgen den Schrijver niet bij zijne uitvoerige beschouwing der *Lepra*. Zij is eene afwijking van zijn oorspronkelijk plan. Deze wijze van behandeling had hij anders ook tot andere ziekten moeten uitstrekken, en hoe breed was het geheel dan niet uitgedijd!

In het tweede hoofdstuk handhaaft de Schrijver de wonderkracht der Profeten, zoowel in het opwekken der dooden, als in de door twee voorbeelden gestaafde wonderdadige genezing van NAAMAN en van den Koning HIZKIA. Hoezeer sommigen getracht hebben deze genezing meer als wonderbaar *schijnende* en van natuurlijke oorzaken afhangende te beschouwen, mag men het met den Schrijver er voor houden, dat zij wonderbaar *waren*: »*Tamen mera Naamanis sanatio semper est habenda, quum a morbo tam universali non statim post lotionem, licet septies repetitam, curari potuisset, nisi accidisset* ALIQUID DIVINI." Deze uitdrukking is als zeer wel gekozen te beschouwen. Om deze redenen zouden wij het er echter voor houden, ook tegen het gevoelen van FRIEDLÄNDER, (*Vorlesungen*, S. 31 en 32) dat men de Profeten niet als *eigenlijke Geneeskundigen* beschouwen kan. Waartoe is dit ook noodig, wanneer men de zoo vermelde genezingen als wonderdadig beschouwt, en niet, als met éénen slag, *alle wonderen* wegredeneert, omdat zij met de denkbeelden van den tegenwoordigen tijd niet strooken? —

Wat nu betreft het voorschrift omtrent de besnijdenis, de voorschriften ter bewaring van de gezondheid door spijswetten, reinigingen, enz. wij willen evenmin als de Schrijver in een onderzoek treden, wat hier als *Goddelijke* instelling en voorschrift moet gelden, of wat er toe te schrijven zij aan plaatselijke gelegenheid; dat is te zeggen, wat MOZES zoude noodig geacht hebben als voorbehoedingsmiddelen tegen ziekten, die ligtelijk door luchtsgesteldheid, voedsels enz. konden opgewekt worden, en waartegen hij als door eene Geneeskundige Staatsregeling heeft getracht te voorzien. — MOZES moet als een buitengewoon mensch beschouwd worden, die onder den bijzonderen invloed van God stond. Door Gods Geest bestuurd, kon hij als een waardig vertegenwoordiger der Godheid optreden, en het volk van *Israël*, in een der gewigtigste en moeijelijkste tijdperken van deszelfs geschiedenis, leiden en besturen. De gebruiken bij andere volken kunnen dienen, om niet overal en altijd iets wonderbaarlijks te zien, waar men uit den aard der zaak eene natuurlijke aanleiding tot deze of gene wetsbepaling kan vinden; maar in MOZES niets meer dan eenen schranderen wetgever, eens slimmen staatsman van lateren tijd te zien, is strijdig met de Theocratie, onder welke het Joodsche volk zich bevond. De geheele inrigting van den Joodschen Staat is eigenaardig en eenig. Vandaar dat de beschouwing van hetgeen geneeskundigs bij denzelven voorkomt niet altijd volgens algemeene oogpunten kan beoordeeld worden en bij vergelijking met andere volken aan bijzondere zwarigheden moet onderhevig blijven. Wij moeten er echter geheel van afzien, den Schrijver hier verder op den voet te volgen. Hij geeft in dit gedeelte vele blijken van onderzoek. Er moet evenwel veel onbeslist blijven, omdat de Geschiedenis hier geene ophelderingen geeft.

In het tweede gedeelte der Verhandeling, van zelf meer uitvoerig, spreidt de Schrijver niet minder belezenheid en geleerdheid ten toon. Wij zouden zwijgen, dat hij somwijlen te overvloedig is geweest in aanhalingen. Om deze reden maken wij ook geene aanmerking, dat de Schrijver bij de behandeling der ziekten onder de *Joden* geen gebruik schijnt gemaakt te hebben van de *Medicina sacra by* THOMAS SHAPTER, *London* 1834. Ook meenen wij LINDINGER, *de Ebraeorum veterum arte medica* etc., 1774, niet vermeld gevonden te hebben. — Wij zullen hier de Joden ontmoe-

ten, echter meer als wrekers van het kwaad, hun aangedaan, minder als vertoornd over het kwaad zelf. Eene belangrijke tegenstelling met den Eenige, Waarachtige! Wanneer de oude volken natuurlijke oorzaken niet voorbijzagen, werden daarentegen die, wier oorsprong meer verborgen bleef, aan den invloed der Goden toegeschreven. Hoe eenvoudiger de menschen zijn, hoe meer zij zich onder dadelijken hoogeren invloed wanen. Hoe meer de kennis zich uitbreidt, hoe meer de uitkomsten der ondervinding tot een geheel gebragt worden en eenen wetenschappelijken vorm aannemen, en hoe meer ook de denkbeelden gelouterd worden. Om deze redenen schrijft CELSUS den oorsprong van vele ziekten reeds aan weelde en zedebederf toe. Het is dan ook CELSUS, die den Schrijver zijnen verder te volgen weg als afbakent.

Het tijdvak, hetwelk de Schrijver zich nu ter behandeling voorstelt, is dat, toen de Geneeskunst nog geene eigenlijke kunst was, terwijl ook de menschen minder behoefte aan haar hadden. Naar deze aanleiding zal hij de Dichters en Geschiedschrijvers van dien tijd raadplegen, toen men de ziekten aan vertoornde Godheden toeschreef en van hen hulp afsmeekte. Maar, wat zal hier waarheid wezen, en wat is verdichtsel? Zijn de Godheden der Heidenen niet geheel verdichtsel? Wie zal de waarheid opdelven van onder het deksel der verdichting, daarenboven gehuld in den sluijer der eeuwen? Geldt dit van de ziekten in het algemeen, wat moet er gezegd worden van bijzondere genezingen, wanneer de eene of andere Godheid met hare bijzondere hulp tusschenbeiden trad? Hoe vele hier in aanmerking komen, lezen wij § 6, bl. 29. Welk eene ruimte voor de dichterlijke verbeelding; maar welk een met stoppelen bezet veld voor het onbevangen verstand, hetwelk zaken begeert, geene kunstig verdichte fabelen! Te vergeefs zal hier de wijsbegeerte van den Hemel opgeroepen worden, om met hare fakkel dit tijdperk te verlichten. Dewijl het getal der Goden niet bepaald was, stond er niets in den weg, om van tijd tot tijd hun getal te vermeerderen. Kwamen de goede gaven van de Godheden, zij, die wèl deden, waren werktuigen der Godheden; daalde de Godheid in uitstekende menschen als sigtbaar af, zij keerden tot de Goden weder of werden er onder opgenomen, nadat zij de Goden op aarde sigtbaar vertegenwoordigd hadden. Zij, die op aarde den

Goden reeds gelijk waren geweest door wèl te doen, waarom zouden zij die zelfde kracht niet blijven uitoefenen, nu hunne magt zelve vergroot was? Langs dezen weg ontstond er een naauwer verband in de hulp van gewaanden Goddelijken oorsprong, vooral tegen zulke kwalen, die als onmiddellijk van de Godheden voortgevloeid waren. Van bl. 115—143 gaat de Schrijver na, wien al de eer der vergoding te beurt is gevallen. Wij mogen hem niet volgen, zoo wel bij zijne kritische nasporingen, als bij de aanhalingen ten bewijze van hetgeen door anderen gezegd is, of door hem wordt vooronderssteld. Heeft de Schrijver al het aangehaalde zelf nagegaan, dan heeft hij eene moeijelijke taak gehad.

Uit het gezegde verband tusschen de ziekten en de Goden moesten gedurende eenigen tijd de Priesters de Geneeskunst uitoefenen, en werden er dus godsdienstige plegtigheden bij de genezing verrigt. De tempels worden de plaatsen, waar de Geneeskunst uitgeoefend wordt, en gelijktijdig wordt zij met den sluijer der geheimzinnigheid bekleed, »*ut firmior* »*sua apud aequales staret fides.*" Vergelijk hiermede hetgeen uitvoeriger beschreven wordt in het 3de hoofdstuk, *de medicina, quae in templis exercebatur.* Welk een onderscheid tusschen de eenvoudig verbedene genezingen bij het Israëlitische volk, de hulp van *Hem*, die rijk is in barmhartigheid, en de *caeremoniae mysteriosae* in de heidensche tempels! — De Schrijver zal zich nu bezig houden met eenige der voornaamste weldoeners kenbaar te maken, waarbij door hem wordt gezegd: »*sed hoc tamen observatum volo, non* »*ex eo probare posse, aliquem virum antiquissimo tempore* »*non exstitisse, quod antiquissimi ejus mentionem non fa-* »*ciant?*" Hoogstwaarschijnlijk werd bij vele genezingen op de verbeelding gewerkt; echter werden er ook geneesmiddelen gebezigd (pag. 183); hoe eenvoudig deze mogen geweest zijn, een geheimzinnig waas moest evenwel over deze middelen verspreid worden, want eenvoudigheid doet de kracht van het wonderbare tanen. Het is of alle kwakzalvers, magnetiseurs van zekeren stempel enz. nog steeds in de tempels der Ouden ter schole gaan. De Priesters, om hunne kunst te handhaven, gaven gaarne hunne Goden de eer, zoo zij slechts de voordeelen mogten genieten. Dat er toen evenwel ook reeds enkele slimme vogels gevonden werden, die achter de schermen trachtten te zien, blijkt uit de mededeeling omtrent CARION (bl. 185.) Ofschoon wij den Schrijver

gaarne toestemmen, dat de genezingen van dien tijd kunnen gebragt worden tot die door de heelende krachten der Natuur, tot die der empirische kennis van de Priesters en van de opgewekte verbeeldingskracht der lijders, zoo zouden wij evenwel niet gaarne volhouden, dat niet somwijlen het *Magnetismus* kan gebezigd geweest zijn. Het Magnetismus is toch door MESMER niet uitgevonden. De vatbaarheid voor het Magnetismus heeft waarschijnlijk steeds in den mensch gelegen. Het is eene in den mensch als verborgen weggelegde kracht, eene kiem voor een toekomstig bestaan, in welke reeds de krachten voor eene volgende ontwikkeling sluimeren; deze hebben dus van alle tijden in den mensch gelegen; of zij daarom echter mogen opgewekt worden, en wel op eene wijze, zoo als zulks tegenwoordig niet zelden geschiedt, is eene andere vraag. Maar het is onze meening niet, om over het Magnetismus onze gevoelens te uiten. Wij houden het echter voor niet onwaarschijnlijk, dat er reeds in de oudheid partij van getrokken is. Men leze de Verhandeling van BILDERDIJK in het 5de Deel zijner *Opstellen van godgeleerden en zedekundigen inhoud.* Doch wij kunnen in geen geval ons vereenigen met het gevoelen van Dr. TAUSEN, (*Versuch einer Darstellung der bibl. Krankheiten*), dat de genezingen, door onzen Heer J. C. verrigt, uit magnetische kracht zijn voortgevloeid. Ofschoon in CHRISTUS de hoogste kracht met de uitnemendste reinheid gepaard ging, gedachtig aan JOH. I: 18, was hier meer dan menschelijke kracht of vermogen.'

En hiermede zijn wij aan het einde van het tweede gedeelte gekomen; het wordt door een derde gevolgd, waarin de Schrijver als tot eene slotsom komt, vergelijkende de Geneeskunde onder het *Mono-* en *Polytheïsmus.* Wij erkennen met den Schrijver den gemakkelijken overgang van de kennis van den eenigen waren God tot afgoderij bij een zinnelijk volk; eene misdaad, aan welke de zinnelijken onder de *Joden* zich zoo ligt overgaven, ofschoon uit deze zucht tot afgoderij hunne meeste volksrampen voortvloeijen. Deze opmerking van den Schrijver hebben wij met het grootste genoegen gelezen. Daardoor echter wordt ook dikwijls het standpunt der vergelijking tusschen de *Joden* en andere volken zeer moeijelijk. Dat de *Theocratie* geenen nadeeligen invloed op de Geneeskunde uitgeoefend heeft, zouden wij liever volhouden, dan dat het Veelgodendom haar bijzonder

bevorderlijk is geweest. De Geneeskunde en ook hare beoefenaars stonden in lateren tijd bij de *Joden* steeds in achting. (*) — Dit laatste gedeelte steekt bij de eerste af door meerdere beknoptheid, waardoor het in belangrijkheid gewonnen heeft. Dit wil echter niet zeggen, dat de beide eerste deelen van mindere waarde zijn. Uit den aard der behandelde onderwerpen moest de Schrijver hier en daar uitvoerig worden; en mogt hij al verontschuldiging over eenige te groote uitvoerigheid behoeven, wie zou ze hem niet gaarne, op GESNER's voorbeeld, toestaan?

Deze Dissertatie is een aangenaam verschijnsel; zij getuigt, dat de beoefening der Letteren met de studie der Geneeskunde kan gepaard gaan. De practische vorming behoeft niet uit te sluiten hetgeen tot eene volledige ontwikkeling van den Geneeskundige strekken kan. Een vlug, werkzaam mensch, die zijnen tijd wèl besteed, kan veel te boven komen, waardoor anderen teruggehouden worden. En zoo doende wordt vereffend hetgeen anders wel eenigen ongunstigen invloed zou kunnen uitoefenen op de aanstaande betrekking van den Geneeskundige tot de maatschappij, waartoe hij vooral moet voorbereid worden door vaardigheid in de eigenlijke uitoefening der Geneeskunde.

De stijl der Dissertatie is vloeijende, en de Latiniteit, doorgaans zuiver, getuigt van meer dan gewone welbestuurde voorbereidende wetenschappelijke opleiding. Dat het woord *Religio* hier in eenen meer nieuwerwetschen zin gebruikt wordt, spreekt van zelf. Bij de Ouden gaf het niet te kennen, wat wij gewoon zijn *Godsdienst*, *Religie* te noemen. De Schrijver heeft zich dan ook hier en daar voor Godsdienst van *Dei cultus* bediend.

Wij bedanken den Heer SIJBRANDI voor zijnen jeugdigen arbeid, die ook den man niet onwaardig zijn zou.

(*) Men leze: *Geschichte der Regenten von Juda nach dem Exilio*, 2 B. S. 449 en 169, en vergelijke de *Spreuken van* JEZUS, *den zoon van* SIRACH, onder anderen Hoofdst. 28.

Algemeene Geschiedenis van de Volken en Staten der Oudheid, hunne Zeden, Staatsleven, Beschaving, Kunsten en Litteratuur. Door Dr. H. RIEDEL. *IIde Deel. Te*

Groningen, *bij* W. van Boekeren. 1841. *In gr. 8vo.* 428 *bl.* *f* 4-50.

Dit tweede Deel van een werk, waarvan wij den aard en de strekking bij de aankondiging van het eerste genoegzaam hebben doen kennen, bevat de algemeene Geschiedenis van de Oostersche Volken en Grieken, van den Macedonischen tijd tot op de *Romeinen*; een tijdvak, niet alleen rijk in gewigtige gebeurtenissen, maar voornamelijk opmerkenswaardig, uithoofde eener meerdere onderlinge nadering der Volken, te weeg gebragt door de overwinning van *Asië*, door ALEXANDER van *Macedonië*, en later nog meer, door de uitbreiding der Romeinsche heerschappij in *Europa*, *Asië* en *Afrika*, bevorderd. Niets is moeijelijker, dan eene geregelde voorstelling te geven van de elkander snel opvolgende en doorkruisende voorvallen, gedurende de eerste jaren na ALEXANDER's dood; en vele punten in de Geschiedenis der DIADOCHEN en EPIGONEN, of de opvolgers van dien veroveraar, die de Macedonische, Syrische en Egyptische dynastiën gesticht hebben, maken de algemeene voorstelling daarvan zeer bezwaarlijk.

Het vijftiende Hoofdstuk, waarmede dit Deel begint, behandelt het Macedonische tijdvak onder PHILIPPUS en ALEXANDER (359—323 vóór CHR.) en bevat, in vier Afdeelingen, de Geschiedenis, de Staatsinrigting, Zeden en Levenswijze, Kunsten en Letterkunde. Het zestiende Hoofdstuk, of het tijdvak der Macedonische *Diadochen* en *Epigonen*, geeft, ook in vier Afdeelingen, het tafereel der gebeurtenissen, die onder de verschillende dynastiën en in *Griekenland* voorvielen tot op den tijd van AGIS III en CLEOMENES III, Koningen van *Sparta*, van de Staatsinrigting, Nijverheid, Zeden en Levenswijze in dit tijdvak, en tevens ook van den toestand der Kunsten, Wetenschappen en Letterkunde gedurende hetzelve.

De daadzaken zijn hier weder, hoewel kort, in eene duidelijke orde behandeld, zoodat men een goed overzigt van het geheel der tijdvakken verkrijgt, die zoo rijk aan afwisselende gebeurtenissen waren. Maar vooral, zoo als in het vorige Deel, is dit werk belangrijk door de uitvoerige opmerkingen over de Staatsinrigtingen, Zeden, Levenswijze, Kunsten, Wetenschappen en Letterkunde. Men verkrijgt hierdoor een aanschouwelijker denkbeeld van den toestand en

de beschaving des menschdoms in dien tijd, dan door een meer uitvoerig verhaal van oorlogen, veldslagen en verdere voorvallen, dan hier voorkomt, zoude plaats hebben. Het is voornamelijk hierdoor, dat de algemeene Geschiedenis van RIEDEL zich voordeelig onderscheidt van andere werken, die hetzelfde onderwerp als hij behandelen. Men zoude vele en daaronder moeijelijk te bekomene schriften moeten lezen, om hieruit datgene te trekken, wat men hier vrij uitvoerig opgeteekend vindt. Wij kunnen dus niet anders, dan dit werk, bij herhaling, aan de studerende jongelingschap en aan allen, die in de geschiedenis der beschaving en der klassische letterkunde belang stellen, ten ernstigste aan te bevelen. Men treft er eene volledige opgave en zelfs eene meer uitvoerige vermelding van de Grieksche Dichters, Geschiedschrijvers, Wijsgeeren en Redenaars aan, dan in menig Handboek der Grieksche Letterkunde, en de narigten over de kunsten en kunstenaars zijn hier des te welkomer, omdat wij in onze taal van eene algemeene Geschiedenis der Kunsten bij de oude en nieuwere Volken bijna geheel verstoken zijn. Deze aankondiging besluitende, wenschen wij den Schrijver lust, krachten en aanmoediging toe, om zijne moeijelijke taak geregeld voort te zetten en gelukkig te voleindigen.

Verzameling van Fransche woorden, uit de Noordsche talen afkomstig of door sommigen afgeleid, bijeengebragt door Mr. J. H. HOEUFFT. *Te Breda, bij* Broese en Comp. *In gr. 8vo.* 399 *bl. f* 4-80.

Voornaamste Gebeurtenissen der Algemeene Geschiedenis, gelijktijdig beschouwd tot 1832, *door Mr.* G. DORN SEIFFEN, *Ridder enz. Te Breda, bij* Broese en Comp. *In gr. 8vo.* 160 *bl. f* 1-20.

Dat eene verzameling van Fransche woorden, uit de Noordsche talen afkomstig of door sommigen afgeleid, bijeengebragt door den Heer Mr. J. H. HOEUFFT, de blijken draagt van zijne uitgebreide taalkennis en belezenheid, behoeft niet te worden vermeld. Dat hij verder ook eenige klaarblijkelijk verkeerde afleidingen heeft medegedeeld, schoon alleen om het ongegronde van soortgelijke gewaagde etymologische gis-

singen in het oog te doen springen, leert ons het Voorberigt. Maar zou men daaronder ook moeten brengen het opnemen van woorden, die in 't geheel geen Fransch zijn en zelfs naar het Fransch niet zweemen? Men zie b. v. op de letter K. niet slechts de woorden *Kappe* en *Kar*, maar ook *Keurbrief*, waarbij staat: »oud *Fransch* woord, naar CARPENTIER, door den Heer ROQUEFORT, *L. R.*, overgezet: *loi de la commune, coutume.*" *Keure*, *Keurier* enz. *Keucier* (Spreek uit *Keujé*) is zeker nog een bastaardwoord in het Fransch, gelijk *Grenadier* b. v. in het Nederduitsch is; maar *Keurbrief* en *Keure* kunnen toch met geene mogelijkheid voor Fransch worden aangezien. *Kirschen-wasser*, *Kreutzer* en *Kwetsch-wasser* zijn zuiver Duitsch. *Kop* is echt Hollandsch. *Kwaker* en *Quaker* zijn zoo veel als eigennamen, de titel der belijders van zeker stelsel. Fransche woorden, uit Noordsche talen afkomstig of daarvan afgeleid, zijn ze niet. De Heer HOEUFFT heeft dus eer te veel dan te weinig geleverd.

Met zeer veel naauwgezetheid heeft de Heer Mr. DORN SEIFFEN zijn gelijktijdig overzigt van de voornaamste gebeurtenissen der Algemeene Geschiedenis bewerkt. Maar waarom heeft hij het jaar vóór CHRISTUS, waarin hij de schepping van den mensch stelt (3084), en dat van den Zondvloed (2400) niet liever oningevuld gelaten? De plotselinge afdaling in den ouderdom der Aartsvaders van NOACH tot ABRAHAM geeft zoo veel grond, om te vermoeden, dat de berigten van geheel een tijdvak verloren zijn gegaan. HEBER werd 464 jaren oud, PELEG, zijn zoon of afstammeling, slechts 239 jaren, en ouder dan ruim 200 jaren werd sedert niemand. In dat tijdvak had juist de scheiding der volken, ten gevolge der Babylonische spraakverwarring, waarin die dan ook bestaan hebbe, plaats. Men zie *Genesis* X: 25, vergeleken met Hoofdst. XI: 16—26, benevens de aanteekening van Prof. VAN DER PALM op vs. 19 van dat Kapittel. Alleen op die wijze wordt het begrijpelijk, hoe er reeds 2200 jaren vóór CHRISTUS een Assyrisch en een Babylonisch Rijk kan gesticht zijn geweest, en hoe ABRAHAM in *Egypte* reeds een gevestigd Rijk kon vinden, want de Zondvloed heeft dan welligt, in plaats van 2400, wel bij de 3000 jaren vóór CHRISTUS het toen bestaande menschengeslacht vernietigd, met uitzondering der weinige geredden in de Ark, en eerst eeuwen naderhand verrijzen dan die jeugdige Monarchijën.

Doch daarom zouden wij het beter hebben geacht, zoo de Zondvloed en de Schepping der menschen, als tot eenen *vóórhistorischen* tijd behoorende, althans in zóo ver, dat men het jaar wanneer niet kan opgeven, slechts als gebeurtenissen, waarvan het tijdstip niet kan worden bepaald, in het *gelijktijdig overzigt* waren opgenomen.

Geschiedkundige Beschrijving der oudere en nieuwere thans bestaande Ridderorden, zoo in als buiten Europa; bevattende derzelver oorsprong, benaming, spreuken, ordeliinten enz. Door G. L. DE ROCHEMONT *en* J. BISCHOFF. *VI—XVIIIde Aflevering. Met Afbeeldingen. Te Amsterdam, bij* J. da Cunha en C°. *Per Aflevering f* 1-40.

Daar er weder een groot aantal Afleveringen van dit kostbare maar niet minder belangrijke werk het licht ziet, mag Rec. niet langer dralen, om den inhoud van dezelve eenigzins meer van nabij aan het Publiek bekend te maken. Vooraf brengen wij de beide Schrijvers onzen dank voor de naauwkeurigheid, in deze Afleveringen aan den dag gelegd; terwijl de uitvoering der nu voor ons liggende tekst en platen allen lof verdient, en wij het werk beschouwen als niet alleen een wezenlijk gemis in onze taal vergoedende, maar als met het werk van eenen DAMBREVILLE en andere buitenlanders gelijk te stellen.

Heeft Rec. aan sommige Ordebeschrijvingen, ten einde eene drooge inhoudsopgave te vermijden, reeds vroeger iets toegevoegd, dan worde zulks door de Schrijvers niet aangemerkt alsof hij de waarde van hunnen arbeid hierdoor zoude willen verkleinen, maar integendeel als een bewijs van de oplettendheid, waarmede hij hun werk heeft nagegaan.

In onze vorige aankondiging (zie N°. XV voor 1841, bl. 644) zijn wij bij de Orden van *Denemarken* blijven stilstaan. Men vindt er de volgende, de Orde van den Olifant, de Dannebrogsorde, en de Orde der Volmaakte Vereeniging (*l'union parfaite.*) Rec. heeft al, wat op de instelling, beschrijving, veranderingen enz. dezer Orden betrekking heeft, met vele Auteuren vergeleken, en moet der Schrijveren naauwkeurigheid hulde doen. De Militaire en Burgerlijke Medailles voor Verdiensten, door de Deensche Regering ingesteld, als

ook die der vrije Rijksstad *Frankfort aan den Main*, worden hier beschreven.

Op *Denemarken* volgt *Frankrijk*. De Schrijvers zijn hier eenigermate van de volgorde naar SCHELTEMA afgeweken, daar deze tusschen *Denemarken* en *Frankrijk* de Engelsche Ridderorden opgeeft. De eerste der alhier voorkomende Fransche Orden is wel niet de oudste, maar de eerste in rang, en wel de Orde van den Heiligen Geest. Veel belangrijks melden de Schrijvers van de stichting enz. dezer Orde. Wij kunnen ons echter niet onthouden, nog eenige bijzonderheden hieraan toe te voegen.

De staatsiekleederen waren in vroegere tijden aan de meeste voorname Ridderorden eigen; dezelve waren, naar den rijkdom der Orde, verschillend; ook gaven de meerdere of mindere belangrijke bijeenkomsten der Ridders aanleiding tot een prachtiger of minder prachtig en dagelijksch Ordegewaad.

Aan de Heilige Geest-Orde was vroeger het staatsiekleed onafscheidelijk verbonden; en daar wij het bij de Schrijvers niet opgeteekend vinden, laten wij er hier de beschrijving van volgen: Het gewaad, dat de Heilige Geest-Ridders bij solemniteiten (bijzondere feesten) droegen, bestond in een zwart fluweelen mantel, (sommige Schrijvers melden, dat deze van groen fluweel was) waarop vele gouden en zilveren leliën en strikken geborduurd waren: op de linkerzijde van den mantel was een zilveren kruis en eene duif. Zij droegen een zilver onderkleed met oranje randen, en op het hoofd hadden zij een zwart fluweelen mutsje met witte pluimen. (Eene afbeelding dezer kleedij vinden wij bij den meermalen door ons aangehaalden SCHOONEBEEK, D. II, bl. 293.)

Dat het getal Ridders op honderd bepaald was, is mede blijkbaar uit een' Gedenkpenning, geslagen op de verheffing van 74 nieuwe Ridders door LODEWIJK XIV, waardoor het getal van honderd werd tot stand gebragt. (Men zie de afbeelding van denzelven bij J. GOEREE, *Historische Gedenkpenningen van* LODEWIJK XIV.) Ook werden bij deze benoeming vier Prelaten tot Commandeurs der Orde aangesteld.

Verder vindt Rec., hoezeer de plegtigheden van deze Orde veel overeenkomst met die der St. Michaëlsorde hebben, nog opgegeven, dat de Koning van *Frankrijk*, bij het overreiken van den mantel aan den nieuweling, dit met de volgende woorden deed gepaard gaan: *Ordo hoc te paludamento sui*

fraterni contubernii involvit, ad propagationem, et columen fidei Orthodoxae et Catholicae Religionis. Manu Regia nostrae Militiae tesseram accipe, Sacri Pneumatis Torquem, sit tibi in jugi memoria Servatoris Christi passio, cujus symbolum Crucem vestibus insuendam tibi praecepimus. Annuat Christus, ne quam fidem votis, et Sacramento oppignorasti fallat; si secus feceris, ex albo Militiae expunctus indictas decretis ordinis paenas experieris. — De vergaderplaats der Heilige Geest-Ridders was in de Augustijner Kerk te *Parijs*, omdat GREGORIUS XIII hen den regel van den H. AUGUSTINUS had aangewezen.

Bij hetgeen de Schrijvers van de nu volgende St. Michaëlsorde zeggen, wil Rec. nog iets voegen. De Ridders van deze Orde bezaten een staatsiekleed, dat zoowel op hunne gewone vergaderingen, als op hunne jaarlijksche feesten, moest gedragen worden. Deze feesten werden vroeger, onder welke omstandigheden ook, stiptelijk gehouden op St. Michaëlsdag, en wel te *Mont Saint Michel* in *Normandije*. Het staatsiekleed bestond in een' wit zijden damasten mantel met hermelijn gevoerd en omgeslagen; onderaan waren de strikken der Orde van goud geborduurd; op de schouders hing eene kap van karmozijn fluweel (deze kap was ook geschikt om het hoofd te dekken.) Aan dezelve werd de halsketen aan beide zijden vastgehecht, en onder den mantel werd de karmozijnen rok gedragen.

Van de wijze, waarop deze Ridders benoemd werden, had Rec. ook nog iets meer verwacht. De benoeming had eerst plaats met meerderheid van stemmen. Later echter benoemden de Fransche Koningen de Ridders naar hun welgevallen, en na de verkiezing zonden zij een' heraut aan den nieuweling met de ridderlijke versierselen. De nieuwe Ridder werd daarbij opgeroepen, om zelf den eed te komen afleggen; waarna hij in de vereeniging der Ridders werd ontvangen. Uit handen van den Koning ontving hij de halsketen met de woorden: »De Orde ontvangt u in haar vriendelijk gezelschap, en tot een teeken geven wij u deze halsketen. God geve, dat gij dezelve lang moogt dragen tot zijn lof en dienst en tot verheffing der H. Kerk, tot aanwas en eer van de Orde, van uwe verdiensten en goeden naam! In den naam des Vaders" enz. waarop de Ridders antwoordden: »Amen, daartoe geve God mij zijne genade!"

Thans volgt de Militaire Orde van St. Louis. Bij de ver-

eischten, welke de Schrijvers opgeven, om in deze Orde opgenomen te worden, treffen wij aan eene vijfentwintigjarige dienst als Officier. Onder de historische Gedenkpenningen van LODEWIJK XII vinden wij eene Medaille (bl. 246) op de instelling dezer Orde afgebeeld, en aldaar treffen wij, bij de opgaven der vereischten, de vermelding van slechts eene tienjarige dienst als Officier aan. De overige Fransche Ridderorden worden hier, alsmede de Orde van het Julij-kruis, beschreven en afgebeeld; ook de Kruissen en Medailles, door verschillende Fransche Vorsten ingesteld en geslagen.

De Orde van St. George te *Genua* wordt weinig meer uitgereikt. Zij had hare stichting aan een bezoek van Keizer FREDERIK III te *Genua* in 1452 te danken.

Wij vinden hier verder de Ordeïnstellingen van *Griekenland*; van *Engeland*, van welke de beschrijvingen uitvoerig, de afbeeldingen der Ordeteekenen fraai zijn; wijders van *Hanover*, de Medailles van het *Hanseatisch Verbond*, de Ridderorde van *Hessen Darmstad*, *Hessenkassel*, van den Kerkelijken Staat, en de laatste dezer Afleveringen bevat de beschrijvingen en afbeeldingen van de Ridderorden van de *Nederlanden* en het Groothertogdom *Oldenburg*. Bij die van de *Nederlanden*, de Militaire Willemsorde en van den Nederlandschen Leeuw, worden gevonden al de medailles en eerekruisen, welker stempeling en uitreiking zoo geheel in verband met geschiedkundige herinneringen onzes Vaderlands staan.

Wat *Nederland* betreft, hieromtrent merkt Rec. nog het volgende aan: Velen zullen welligt denken, dat de beide genoemde Orden, om niet te spreken van de Orde van de Unie, door Koning LODEWIJK ingesteld, de eerste zijn die in ons Vaderland zouden zijn ingesteld geworden; en schoon het wel niet tot de taak der Schrijvers behoort, om van niet meer bestaande Ridderorden te gewagen, zoo wete men, dat, volgens het zeggen van eenige Schrijvers, FLORIS V, Graaf van *Holland*, *Zeeland* en *Friesland*, in het jaar 1290 eene adellijke Orde gesticht heeft, welke die van St. Jacob genoemd werd. De aanleiding tot derzelver instelling is moeijelijk te bepalen, maar wel, dat de Graaf, in genoemde jaar open hof houdende in *den Haag*, aldaar twaalf zijner Edelen tot Ridders sloeg. Het Ordeteeken bestond in eene halsketen van goud, volgens anderen van zilver verguld; dezelve was met zes schulpen versierd, en onderaan hing een gouden pen-

ning, waarop de beeltenis van den Heilige, naar wien de Orde genoemd was, gevonden werd.

En hiermede stappen wij voor eene poos van dit in belangrijkheid steeds toenemende werk af. Wanneer de Schrijvers in onze aanmerkingen en mededeelingen het een en ander mogten vinden, dat hun geschikt voorkomt, om, bij wijze van nalezing of ophelderingen, aan het slot des geheelen werks mede te deelen, zij hebben hiertoe volkomene vrijheid. Nader hopen wij, wanneer wederom een goed getal Afleveringen het licht zal zien, op dit werk terug te komen. Wij vermeenen ook nu van de waarde des werks, ter aanprijzing aan Geschiedkundigen en belanghebbenden, genoeg te hebben medegedeeld, en wenschen dus de Schrijvers aanmoediging, lust en bij voortduring goede bronnen, ter afwerking hunner wezenlijk niet gemakkelijke taak.

Bloemlezing uit de Geschriften van Dr. M. LUTHER, *vertaald door* B. T. LUBLINK WEDDIK. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* G. Portielje 1841. *In gr. 8vo. VIII en 340 bl. f* 3-35.

Op dezelfde wijze, als in het eerste Deel, gaat de Heer LUBLINK WEDDIK voort, in dit tweede eene verzameling van merkwaardige plaatsen uit de schriften van LUTHER, onder de volgende rubrieken, naar alphabetische orde gerangschikt, bijeen te brengen: *Joden. Kerk.* (*Gemeente.*) *Kerkgezang. Kerkleer.* (*Kerkelijke Instellingen.*) *Kerkvaders. Kleeding. Kroon. Kunst. Leerrede. Leugen. Leven. Liefde. Mensch. Menschelijke leer. Muzijk. Offer. Oorlog. Openbaring. Overheid, Ouders. Ouderpligt.* (*Opvoeding.*) *Paradijs. Paschen. Rampspoed. Recensenten. Regtsgeleerden. Rouw.* (*Rouwklagt*). *Rijkdom. Scholen. Schrijvers. Sekten.* (*Sektengeest.*) *Spel. Spotters. Spoken.*(*Spookverschijningen.*) *Taal.*(*Talen*). *Tevredenheid. Toorn.* (*Gramschap.*) *Tong. Twijfelen. Tijd. Slechte tijd,* (*Tijdgeest.*) *Uiterlijkheden.* (*Uitwendige Gebruiken.*) *Vaderland. Verkwisting. Verlichting. Vertaling* (*des Bijbels*). *Vertrouwen. Verzoeking. Verzoenlijkheid. Vleijerij. Vrouw. Vijanden. Waarheid. Wereld. Wetenschap. Woeker. Wonder. Wonderteekenen.*) *Wijsbegeerte. Wijsheid. Ziekte. Zondag.* — Als toegift wordt hier nog gegeven LUTHER's *oordeel over beroemde Mannen, Geleerden enz. uit vroegeren en lateren tijd,* namelijk over AUGUSTINUS, BERNARDUS, CHRYSOSTOMUS,

CICERO, CORVINUS, ERASMUS. GREGORIUS *den Grooten*, HIERONYMUS, HIERONYMUS VAN PRAAG, HOMERUS, HUSS (JOHANNES), JOHANNES, *Keurvorst van Saksen*, JOHANNES FREDERIK, *Keurvorst van Saksen*, KAREL V; MELANCHTHON, MÜNZER (THOMAS), ORIGENES, PLATO, QUINTILIANUS, SPALATINUS, TAULERUS, TERTULLIANUS, en eindelijk LUTHER's *Gebed op den Rijksdag te Worms.*

Bij het over deze verzameling gezegde in dit Tijdschrift voor 1841, N°. XIV, bl. 610, heeft Referent thans weinig te voegen. — Over de waarde van menig krachtig woord des grooten Kerkhervormers, en over de nuttigheid, om hetzelve ook nu nog uit diens schriften, als geurige en verkwikkende bloemen, den tegenwoordigen beschouwer aan te bieden, zal wel geen groot verschil zijn. Hier en daar zal men er ook vinden, die de harde kleur en den scherpen reuk des toenmaligen tijds zoo zeer hebben, of ook andere, die zoo mat en flaauw zijn, dat men ze liever in de vergetelheid, waarin zij geraakt zijn, zou gelaten hebben; maar het is moeijelijk, in dezen over des Verzamelaars keus juist te oordeelen. — In hetgene, dat hij mededeelt uit LUTHER's oordeel over beroemde Mannen, zal men ook nog al eens gelegenheid hebben, om den Man te leeren kennen, die, gelijk het aan zulke karakters eigen is, ligt genegen was, om zich aan overdrijving in zijn oordeel toe te geven, zoo als b. v. zijn hoog boven alle Kerkvaders verheffen en naast de heilige Schrift stellen van AUGUSTINUS, buiten welken de anderen, zoo als hij zegt, niet veel waard zijn; of daarentegen zijn laag nederzien op CHRYSOSTOMUS, van wien hij (bl. 314) zegt: »Hij geldt niets bij mij; hij is slechts een kake- »laar,'' en wiens schriften hij (bl. 315) noemt »eene groote »woeste verwarde menigte, een mengelmoes en een' zak vol »woorden, waar niets achter steekt.'' Zoo is het ook met zijne uitvallen tegen HIERONYMUS en ERASMUS. — Om nogtans den schijn niet te geven, alsof wij de waarde dezer Verzameling wilden verkleinen, of slechts naar doornen en distelen of stinkende bloemen zoeken, wil Referent besluiten met een paar andere plaatsen mede te deelen, die zich zoo wel om haren goeden geest, als om hare naïefheid aanbevelen. De eerste is ontleend uit de rubriek *Saken*, bl. 185: »Hoor en laat u gezeggen. Ik verlang en smeek vooreerst, »dat men toch mijnen naam gelieve te verzwijgen, en zich »niet Lutherschen, maar Christenen noeme. Wie is LU-

»TÜER? De leer is immers niet van mij: ik ben immers »voor niemand gekruisigd.» »PAULUS zelf wilde niet toe»staan, dat men zich of naar hem, of naar PETRUS zoude »noemen; 1 COR. III: 4 en 5; hoe zou ik, nietswaardige, »dan kunnen gedoogen, dat men de kinderen van CHRIS»TUS naar mijnen onbeduidenden naam, die geen heil of »zegen kan aanbrengen, noemde? Niet alzoo, lieve vrien»den, laat ons alle namen en leuzen van partijschap verdel»gen, en ons noemen naar CHRISTUS, wiens leer wij bezit»ten." — De andere is uit LUTHER's *oordeel over beroemde Mannen*, bl. 329, waar hij zichzelven met MELANCHTON vergelijkt: »Ik heb de boeken van *Magister* PHILIPPUS »liever dan de mijne, zie ze ook liever, zoo in het Latijn, »als in het Hoogduitsch, in veler hand, dan de mijne. Ik »ben er toe geboren, om tegen benden en duivels te vech»ten en te veld te trekken; daarom zijn mijne boeken veelal »stormende en vol krijg. Ik moet de struikelblokken en »steenen uit den weg ruimen, doornen en heggen omver»houwen, de putten dempen. Ik ben de ruwe bosch»hakker (*grobe Waldrechter*), die de wegen moet banen »en bereiden; maar *Magister* PHILIPPUS heeft het genoegen »van op eene aangename en stille wijze zijn werk te vol»brengen: hij bouwt en plant, zaait en begiet met ver»maak, naar mate God hem rijkelijk zijne gaven geschon»ken heeft. O die zalige tijd."

Het godsdienstig onderwijs der Negerslaven en de bloei der Kolonie Suriname in groot gevaar. Een bedenkelijk voorval in de mogelijke gevolgen beschouwd, door J. VAN OUWERKERK DE VRIES. *Te Amsterdam*, bij ten Brink en de Vries. 1841. *In gr. 8vo. 27 bl. f* :-30.

Na het een en ander over de gelukkige uitbreiding van het Evangelie onder de Heidenen, en wel met name onder de Negerslaven, op de Plantagiën in *Nederlands* Westindische Koloniën, door den arbeid der Hernhutsche Broedergemeente, opgemerkt te hebben, vermeldt de Heer OUWERKERK DE VRIES in dit stukje een bedenkelijk voorval, dat in de Kolonie *Suriname* heeft plaats gehad, waardoor het godsdienstig onderwijs voor die klasse van menschen en zelfs de bloei der Kolonie in de gevolgen groot gevaar loopt; namelijk,

dat de Administratie van eenige Plantagiën aldaar de kinderen der Negers van de scholen, tot derzelver onderwijs bestemd, eensklaps teruggeroepen heeft, en dat deze voorloopige maatregel door de eigenaars te *Amsterdam*, hoewel met weêrzin, maar nogtans uit noodzakelijkheid goedgekeurd is. Als reden hiervan wordt opgegeven, »dat elf »der meest beschaafde Christen-Negers, die allen konden »lezen en schrijven, naar de Engelsche Koloniën *Berbice* en »*Demerary* waren ontvlugt, om aldaar als vrije daghuurders »te werken," die, volgens een later berigt, door een twintigtal anderen waren gevolgd. Hieruit is dus natuurlijk de vrees ontstaan, dat de medegedeelde kennis en beschaving ook de overigen bewegen zal, om die voorbeelden te volgen; maar dan ook, dat de maatregel, om dit voor te komen, in een ander opzigt schadelijk zal zijn, door tot een ander ongelukkig uiterste te brengen, namelijk de Negerslaven eindelijk van alle onderwijs verstoken te laten. — De Schrijver, hierdoor bewogen, is edelaardig op middelen bedacht, om dit gevaar af te wenden, en slaat tot dit einde eene verstandige en onder billijke voorwaarden in het werk gestelde emancipatie der Negerslaven voor. Intusschen werd hij hierin reeds voorgekomen door een stukje van Mr. J. DE NEUFVILLE, AZ., *de vrijlating der slaven, in hare gevolgen beschouwd, en op de Nederlandsche Volkplantingen toegepast*, hetwelk hij met allen lof vermeldt; maar omtrent de wijze, waarop die vrijlating zou kunnen en moeten geschieden, verschilt hij van den Schrijver, geeft zijne gronden op, en stelt vervolgens voor, hoe hij zelf meent, dat die thans vooral noodzakelijk geworden maatregel zou kunnen uitgevoerd worden. Referent acht zichzelven niet bevoegd genoeg, om over het voorgestelde middel, uit een financiëel en commerciëel oogpunt beschouwd, wèl te oordeelen: hierin wil hij zijn oordeel aan dat van den met handel- en kolonie-zaken bekenden, en tevens voor de godsdienstige belangen der menschheid welmeenend gezinden VAN OUWERKERK DE VRIES gaarne onderwerpen: de groote bedoelde zaak zelve alleen uit een menschlievend en Christelijk-godsdienstig oogpunt, ja zelfs: bij de plaatshebbende omstandigheden, in het belang der Nederlandsche Volkplantingen beschouwende, kan hij niet anders dan zijnen volkomen bijval aan de wenschen en pogingen des geachten Schrijvers geven, en hopen, dat de genen, die

met de *magt* daartoe voorzien zijn, ook den *wil* mogen hebben, om dezelve tot stand te brengen. — Het is ook (om er dit nog bij te voegen) bijkans ongerijmd, dat de genen, die eene Godsdienstleer belijden, als die des Evangelies is, welke voorzeker de slavernij niet begunstigt, dezelve, nevens andere kundigheden van de maatschappij der vrijen, aan hunne onderhoorigen laten mededeelen, en hen echter niet, op eene verstandige en voorzigtige wijze, tot het genot dier vrijheid brengen, waarop zij als menschen en Christenen aanspraak hebben. — Referent wenscht dus allezins, dat dit stukje, en hierdoor het gewigtige daarin behandelde onderwerp, de aandacht moge trekken van allen, die daarop eenigen invloed kunnen hebben, en dat alzoo zulk eene volkomene vrijlating van de nog bestaande slaven, en zulk eene afschaffing van den geheelen verfoeijelijken slavenhandel moge plaats grijpen, die noch voor de maatschappij gevaarlijk, noch voor de wederzijdsche belanghebbenden schadelijk, maar aan het duurzaam heil der menschheid, van welke kleur of stand zij ook zijn moge, en aan de uitbreiding en weldadige uitwerking van de Leer aller Volken dienstbaar is.

Luimige Reis langs den Rijn. Door THOMAS HOOD. *Uit het Engelsch. Met Houtsneeplaten. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1840. *In gr. 8vo.* 337 *bl.* *f* 5 - 10.

Alzoo heeft UE. het boek gelezen? — Om u te dienen. — Wel komaan, dan moet ik eens weten, hoe UE. er over denkt. Biecht op. Vindt gij het niet prettig geschreven? — Het is over het algemeen zeker nog al onderhoudend. — En die oude Heer dan, die zoo vele jaren bezig is geweest met subiet sterven, en voor zijne gezondheid een *Rhijnreisje* gaat doen? En die kluchtige brieven van *Martha*? — Kan ik zoo heel kluchtig niet vinden. — Hoezoo? — Omdat het ellendige overdrijving is van slechte spelling, en omdat in die spelling alleen het keukenmeidachtige van die brieven steekt, daar overigens de Schrijver verzuimd heeft, stijl en denkbeelden insgelijks te keukenmeidiseren. — En is van aan: vindt gij dan de brieven van tante *Martha* in den *Willem Levend* gepaster? — Een boel. — Maar daar zijn toch nog al aardige zetten in het boek. — Ook het bespottelijk maken van *Holland* en de *Hollanders*? — Nu

ja, maar 't zijn *Engelschen*, die het schrijven. En dan die vertelling van den kleermaker te *Bonn*... — Is op verre na het minste niet. — Er is toch veel aardigs en kluchtigs in. — Gij hebt gelijk; maar is dat *luim*? *humour*? STERNE b. v. — Aha! wilt gij daarheen? Maar alles is ook hier geen boert. — Neen, b. v. hetgeen gij bladz. 200 enz. leest over den zelfmoord, waarover waarachtig een *Engelschman* wel zwijgen mag. — Zeg mij eens even; gij zijt er ook geweest; is dat zoo met de afpersing van vreemdelingen aan den *Rhijn*, als bladz. 192 staat? — Ik heb het niet kunnen ontdekken; maar gij moet in het oog houden, dat het overdrijven aan het *genre* eigen is, en HOOD... — Heeft, naar mijne gedachten, zijne natie een zeer slecht compliment gemaakt over den belagchelijken reislust, *qua* reislust, van velen hunner. Maar nog eene vraag. Gaat de zon achter *Ehrenbreitstein* onder? — Dat is naarmate waar men is. — Van den *Rhijn* te zien. — Zeker niet; dan daalt zij links af, en schijnt haren gloed in de golven van het *Laacher*-meer te willen koelen. Maar hoe komt gij aan die malle vraag? — Omdat het in het boek staat; sla bladz. 179 maar eens op. Kort en goed, wat dunkt u van de luimige *Rhijn*-reis? — Dat zij niet *luimig*, maar toch hier en daar zeer aardig, en voor gemengde Leesgezelschappen zeer geschikt is. Gij kunt haar daarvoor gerust aanbevelen. Zegt het voort!

De Gjouwer. Fragment eener Turksche Vertelling. Naar het Engelsch van Lord BYRON, *door* S. J. L. TEN KATE. *Te Dordrecht, bij* van Houtrijve en Bredius. 1840. *In gr. 8vo.* 127 *bl.* ƒ 2-20.

De late aankondiging van dit boek vinde daarin hare verschooning, dat Rec. verwacht had, nog eene andere vertaling van dit stuk van BYRON, zoo hij zich niet bedriegt, kort na die van den Heer TEN KATE in het licht verschenen, te zullen moeten beoordeelen. Hij had ze dan met elkander kunnen vergelijken en de betrekkelijke waarde der beide overbrengingen doen kennen. De andere vertaling is hem evenwel niet ter hand gekomen, en hij wil daarom niet langer uitstellen het werk van den Heer TEN KATE te beoordeelen.

Vooraf een enkel woord over de keuze van het stuk. Rec. is een groot bewonderaar van BYRON's poëzij, en erkent gaarne

de dichterlijke verdiensten van het hier geleverde verhaal. Doch minder dan andere stukken zou hij juist dit stuk ter vertaling geschikt hebben geacht. Het geweldig fragmentarische van dit gedicht, waardoor de zamenhang niet dadelijk duidelijk in het oog valt, en over het geheele iets raadselachtigs blijft verspreid, geeft aan hetzelve het voorkomen van onafgewerkt, los daarheen geworpen te zijn. In zekeren zin is dat ook zoo. In den eersten oorspronkelijken vorm telde dit dichtstuk slechts vierhonderd regels; onder het drukken en bij de latere uitgaven groeide dit getal aan tot veertienhonderd, en BYRON zelf wist tusschenbeiden niet, waar hij de nieuwe regels zoude invoegen. Verkieslijker zou Rec. het daarom geacht hebben, indien een ander stuk, b. v. *the Corsair*, ter vertaling ware gekozen. Intusschen, verre is het er af, dat Rec. de dichterlijke waarde van dit verhaal zou willen ontkennen. Integendeel, hij beaamt ten volle den lof, door den Vertaler aan den oorspronkelijken Dichter toegezwaaid. Daar zijn stukken in, die zoo schoon, zoo rijk van denkbeelden, zoo krachtig en stout van uitdrukking zijn, dat zij alleen genoegzaam zouden wezen, om den echten Dichter te doen kennen. Er is eene diepte van gevoel, eene hartstogtelijkheid in den *Giaour*, die den vollen rijkdom van BYRON's latere stukken verraden: dit stuk, namelijk, opende de reeks van zijne Oostersche verhalen.

Rec. heeft hier dus minder met den vorm en de zamenstelling van het oorspronkelijke, meer met de vertaling te maken. Hij vertrouwt, dat hij aan het Nederlandsche publiek niet zal behoeven te zeggen, dat het stuk van BYRON zeer verdient gelezen te worden. Van den Heer TEN KATE verwacht men eene goede, gemakkelijke versificatie, en ook in dit opzigt zal de lezer zich niet teleurgesteld vinden. De verzen laten zich aangenaam lezen, en wie met het oorspronkelijke onbekend is, zal misschien met het gegevene zeer te vreden zijn. Maar hij wane niet, dat hij zich daardoor een denkbeeld van BYRON's stijl en dichttrant kan maken. Daarvoor is de vertaling van TEN KATE ten eenemale ongeschikt. Hij vindt het, zoo het schijnt, veel gemakkelijker, om het oorspronkelijke te verbreeden, de kortheid en de kernachtigheid door onophoudelijke toevoegselen weg te nemen, en het eigenaardige van BYRON's dichttrant en versificatie daardoor te doen verloren gaan. Het

stuk is honderden van regels langer dan het oorspronkelijke, en daardoor heeft het aan kracht, aan *pathos* dikwijls veel verloren. Dat dit geene opgeraapte beschuldiging is, zal Rec. met ettelijke voorbeelden toonen. Hij zal ze niet uitkippen, maar met de eerste bladzijden beginnen. Bl. 6 wordt gesproken van den zeeroover,

Wiens bark, verborgen in 't gebladert,
De prooi verbeidt, die argloos nadert,
En zich 't verderf in de armen voert.

Niemand zal dezen laatsten regel fraai vinden; hij staat ook niet in het oorspronkelijke.

Bl. 7. worden voor de twee Engelsche regels:

So soft the scene, so form'd for joy,
So curst the tyrants, that destroy,

ons vier terug gegeven:

Zoo schoon — zoo rein — zoo vol verrukking
Is heel die frissche lustwarand;
Zoo afschuwwekkend de onderdrukking
Van een gevloekten dwingeland.

Niet beter gaat het, als op dezelfde bladzijde het eenvoudige:

He, who has bent him o'er the dead,

met den volgenden zwier wordt overgebragt:

Wie ooit bij 't lijk ligt neergebogen
Van een te vroeg aan d' arm der trouw,
Aan 't hart der liefde ontscheurde vrouw.

Het is wansmaak, die er al dien omhaal bijvoegt, die hier tot de zaak niets afdoet. Erger dan wansmaak is het, als de geheele uitwerking der schoone plaats door eene onwaarheid wordt weggenomen, en BYRON's woorden: *where beauty lingers*, worden vertaald:

Waar nog de schoonheid *langs blijft zweven,*
Die niet dan langzaam kwijnen zal.

Of als het enkele:

The langour of the placid cheek,

wordt vervangen door de volgende vijf regels:

Dat kwijnend, maar toch *levend* bleek
Der rustige, onbewogen wangen,
Waarop de scheemrende avondglans
Van 't wijkend blosjen nog blijft hangen,
Als 't rozenwolkjen aan den trans.

Meent de Heer TEN KATE misschien, dat BYRON niet genoeg Dichter was, om er zulke vergelijkingen in te lasschen, als hij die gepast oordeelde? BYRON wist te goed, dat hij daardoor den statigen ernst en somberheid van de geheele plaats zoude benadeelen, dan dat hij zich tot dergelijken onbeduidenden woordenpraal zou hebben laten verleiden. Evenmin was hij dwaas genoeg, om het Verval met *ravenschachten* te versieren, gelijk hier bl. 9 gebeurt; hij hield niet van dergelijken onzin, en zoo zou men ook vruchteloos bij hem iets zoeken van de regels bl. 11:

Een lavaspat worde iedre drop,
Die thands verkild is in uwe aderen.

Verwaterd en ook niet geheel naar den zin van het oorspronkelijke: *Who thundering comes on blackest steed?* zijn de regels:

Wie komt daar *voor mijn duizlende oogen*
Op eens in ongestuime vaart,
Gezeten op een koolzwart paard,
Gelijk een donder, aangevlogen.

Daarin zoo wel, als in de regels aan het einde dier bladzijde, waarin van *een open boek* en *hartstocht, die zich zelf verraadt*, gesproken wordt, geeft TEN KATE veel te veel van het zijne en verzwakt het oorspronkelijke. Waarom zich niet tot de woorden van BYRON bepaald? Als deze den ruiter uit zijne oogenblikkelijke spanning doet terugkeeren, geschiedt dit, doordien

Here loud his raven charger neigh'd.

Dat is TEN KATE niet genoeg; hij zegt, Bl. 20:

Maar eensklaps *sprong* zijn vurig paard
Luid brieschende *op, gelijk een veder*.

Zoo moet er later op dezelfde bladzijde *een moede pelgrim* optreden, en wordt de ruiter *door wilde ontroering voortgedreven;* altemaal stoplappen, die BYRON niet kent.

Men ziet, het ontbreekt niet aan voorbeelden; en om te toonen, dat het niet enkel aan het begin van dit dichtstuk alzoo is, maar ook tot het einde zoo blijft, zal Rec. ook uit de laatste bladzijden er eenige bijbrengen.

Bl. 94 worden de woorden:

for my burning brow
Throbbed to the very brain, as now.

overgebragt:

want een lavagloed
Scheen, even als hij heden doet,
Zich door mijn kloppend hoofd te spreien.

Dien bombastischen lavagloed kent BYRON niet, wiens uitdrukking overigens veel krachtiger is. Hoeveel krachtiger is ook (op dezelfde bladzijde) het Engelsche:

Waste not thine orison; despair
Is mightier than thy pious prayer.
I Would not, if I might, be blest;
I want no paradise, but rest.

dan de acht regels:

Wat *prevelt gij met dof geluid*
Uw vrome Paternosters uit?
De wanhoop, *die mijn hart verplet,*
Is sterker dan uw *smeek*-gebed.
Al mocht ik, *'k zou geen hemellust,*
Die 't vuur terugriep op mijn wangen,
Geen heil, geen zegening verlangen;
'k Behoef geen paradijs, maar rust.

Maar het bijvoegen, hoe ongepast ook, kan TEN KATE niet nalaten. Als BYRON zegt:

Ah, were thy beauties e'er so cold,

dan maakt hij er terstond van:

Och, of gij *slechts bevrozen* waart!

En waarom? Om te kunnen laten volgen:

Mijn mond — mijn hand zou u *ontdooien*.

Als BYRON zegt, dat die hand een schim drukt, dan is dat niet genoeg; wij krijgen er bij:

Die 't huivrend windtjen weg komt strooien.

Een kunstig windje, dat een schim *wegstrooit!* Doch, Lezer, al weder, zulk een onzin zegt BYRON niet.

De slotsom onzer beoordeeling is dus niet moeijelijk op te maken. Het is eene dikwerf gebezigde uitdrukking, dat men den tijd niet heeft, om kort te zijn. Zoo schijnt het den Heer TEN KATE ook gegaan te zijn. Hij schijnt zich verbeeld te hebben, dat het er niet op aankwam, wat hij den grooten Engelschen Dichter laat zeggen; en de gemakkelijkheid, waarmede hij verzen schijnt te maken, (getuige de menigte zijner dichtbundels!) verleidt hem, om maar voort te schrijven, zonder er zich over te bekommeren, of het in het oorspronkelijke staat, ja of het met den geest en den toon van het oorspronkelijke overeenkomt. Men zie dit als eene proeve in een der laatst aangehaalde voorbeelden. Hoe geheel strijdig met de gemoedsgesteldheid van den spreker zijn de woorden, den stervenden *Giaour* in den mond gelegd! In het Engelsch zijn de aangehaalde regels kort, zonder eenig onnoodig, overtollig woord. In het Hollandsch moet de monnik *met dof geluid vrome paternosters prevelen.* Ieder woord is hier bijna verkeerd. Het *prevelen* voegt hier niet in den mond van hem, die den priester dankbaar is; het *dof geluid* is hier in het verband onzin; het *vrome* een *epitheton ornans*, hetgeen het niet zou geweest zijn twee regels later, waar *vroom gebed* in plaats van *smeekgebed* moest staan, en waar dat bijvoegelijke woord kracht heeft in de tegenstelling met *wanhoop*. Men zie daarbij dien akeligen stoplap: *die mij 't hart verplet*, en nog meer den onzin van *hemellust, die 't vuur terugroept op zijn wangen!!* De stervende spreekt hier niet figuurlijk, maar in waarheid van de hemelzaligheid, en BYRON zou nooit zulk eene dwaasheid ter neder hebben geschreven.

Doch dat is het gevolg van die stoompoëzij, van die bun-

dels op bundels, die elkander met schrikbarende snelheid opvolgen. Men kan verzen schrijven, schier zonder er bij te denken, en meent, dat het goede publiek ze wel slikken zal, als ze maar vloeijen en rollen. Zoo de Heer TEN KATE de helft van den tijd, dien hij aan het maken van nieuwe verzen besteedt, besteedde aan het beschaven, aan het oordeelkundig toetsen van hetgeen hij in de andere helft van dien tijd vervaardigd had, hij zou de schoone gave, hem geschonken, ontwikkelen en volmaken, en een sieraad van onze letterkunde kunnen worden, terwijl hij nu op weg is, om zijn schoon talent te bederven. Zal de waarschuwing iets baten? Het ware voor den Dichter zelven te wenschen. Maar al baat het niet, Rec. zal het verkeerde blijven opmerken; het brengt misschien dezen of genen jeugdigen beoefenaar der poëzij van den verkeerden weg terug.

Koningin en Martelares, historisch-romantisch Verhaal uit de Geschiedenis van Engeland in de XVIde Eeuw, gevolgd naar A. BROT. *Te Middelburg, bij* J. C. en W. Altorffer. 1841. *In gr. 8vo.* 364 *bl. f* 3-30.

Gelijk AINSWORTH vóór eenigen tijd de geschiedenis van Lady JOANNA GRAY tot het onderwerp van eenen historischen roman heeft gekozen, zoo vinden wij hier andermaal dezelfde geschiedenis romantisch behandeld. Maar het verschil tusschen beide werken is zeer groot. Op AINSWORTH's *Tower van Londen* zijn vele aanmerkingen te maken; maar daarbij behelst die roman ook veel wezenlijks fraais, en vooral de schildering van den tijd en van de geschiedkundige personen is voortreffelijk. Hoe geheel anders is het hier! Rec. heeft in langen tijd geen boek gezien, dat zoo weinig de eer der vertaling verdiende, als dit. Lady JOANNA GRAY is hier een sentimenteel schepseltje uit de laatste helft der achttiende eeuw geworden; NORTHUMBERLAND heeft onophoudelijk den mond vol rhodamontaden, en houdt in zijne eenzaamheid redevoeringen vol *sesquipedalia verba* en in den toon des treurspels; MARIA heeft veel van een gemeen vischwijf, zoo als b. v. in het tooneel, waaraan het ongelukkig uitgevallen titelvignet is ontleend; met één woord, het boek is zoo verre beneden de waarde van den historischen roman, zoo opgevuld met zotheden en ongerijmdheden, gelijk b. v. het too-

neel in de raadsvergadering der edellieden, waar KATE KELLY den Hertog VAN NORTHUMBERLAND beschuldigt, of in dat van den twist tusschen den laatsten en den Graaf VAN ARUNDEL, dat Rec. zich niet begrijpen kan, hoe men smaak heeft kunnen vinden in de overbrenging van dit vod. Er staat op den titel: *gevolgd;* beteekent dit: *vrij vertaald?* dan beklagen wij den smaak van den Vertaler nog meer, die het der moeite waard rekende, zijnen tijd aan zulk eene omwerking te besteden. — Wij kunnen niet anders dan een onbepaald afkeurend oordeel over dit boek vellen.

August. Schets uit den tegenwoordigen tijd; door Mr. W. VAN EEHBURGH. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1841. *In gr. 8vo.* 342 *bl. f* 3-40.

De held van dit verhaal is een jong mensch zonder vastheid van karakter, zonder vaste beginselen, maar die, gelijk het met jongelieden van deze soort wel meer gaat, nogtans hooge gedachten van zichzelven heeft. Eerst tracht hij de liefde te verwerven der verloofde van zijnen vriend *Willem.* Nadat hij het onervarene meisje liefde voor zich heeft weten in te boezemen, en iedere hinderpaal tegen hunne verbindtenis, door den edelmoedigen afstand van *Willem,* uit den weg is geruimd, wordt hij verliefd op de weduwe *Wilmar,* de moeder van *Willem.* Door deze afgewezen, is hij voornemens zijn leven door eenen zelfmoord te doen eindigen. Doctor *van Harp* ontrukt hem nog gelukkig bij tijds het wapen, en beweegt hem om aan zijne verloofde getrouw te blijven. Daar *August,* bij zijne andere gebreken, ook nog een ongeloovige is, wordt hij door den braven Doctor ook van deze kwaal knaphandig genezen, door een betoog, hetwelk slechts veertien bladzijden beslaat, en waarin gehandeld wordt over *Fetichismus, Sabeïsmus, Pantheïsmus, Polytheïsmus, Naturalismus, Materialismus,* en waarin SOCRATES, PLATO, PYTHAGORAS, EPICURUS, SEXTUS EMPIRICUS, LUTHER, DESCARTES, NEWTON, LOCKE, CONDILLAC, DIDEROT, D'ALEMBERT, VOLTAIRE, ROUSSEAU, LEIBNITZ, WOLFF en KANT optreden. Ofschoon nu dit betoog in zulk een klein bestek natuurlijk uiterst oppervlakkig moet zijn, *August* laat er zich door overtuigen. De Schrijver had nu zijnen held gelukkig kunnen laten trouwen. Maar zoo heeft het hem niet behaagd, en zeer treurig is de afloop der geschiedenis van *August.* Hij valt in een tweegevecht, vóór dat hij met zijne verloofde verbonden wordt. Deze echter laat zich troosten, en aan het einde van het boek treffen wij haar aan als de gelukkige echtgenoote van een' anderen man.

Bij de uitgave van een vroeger voortbrengsel werd de Schrijver aangemoedigd door het oordeel, dat het hem niet ontbreekt aan aanleg. Dit getuigenis deed ons het thans aange-

kondigde verhaal met eene gunstige verwachting in handen nemen, en gaarne zouden wij het aanprijzend aankondigen. Maar het schijnt, dat de aanmoediging der beoordeelaars in onzen tijd eenen schadelijken invloed heeft op de aankomende Schrijvers, en, in plaats van hen tot meerdere beschaving van hun talent aan te sporen, hun vrijmoedigheid geeft, om met onbekookte stukken voor het publiek op te treden. Wij ontkennen niet, dat de grootste menigte der Romanlezers hier onderwerpen behandeld vindt, die hunne belangstelling levendig zullen houden, namelijk goed of kwalijk geslaagde minnarijen. Ook zijn wij het met den Schrijver eens, dat er veel zulke *Augusten* op de wereld zijn. Maar wij gelooven niet, dat zoodanige oppervlakkige karakterschetsen en even oppervlakkige oplossing van twijfelingen, als wij hier vinden, doel treffen tot bereiking van datgene, wat de Schrijver als zijn eigenlijk oogmerk leert kennen, namelijk »lust in te boezemen, om door de studie eener ware wijsbegeerte, door zelf denken en gevoelen, tot eene vaste overtuiging te geraken." Veeleer vreezen wij, dat het lezen van zulke Romans ongeschikt of afkeerig zal maken van het bestuderen van meer belangrijke en grondige werken.

Anna van Breggestein, of het Gezantschap van het Eiland Ameland aan het Hof van OLIVIER CROMWEL. *Historisch-Romantische Episode uit de helft der XVIIde Eeuw*, door L. M. J. VAN WIJK VAN HOOGEVEEN. *Te Gorinchem*, bij J. Noorduyn en Zoon. 1841. *In gr. 8vo.* 403 *bl.* *f* 3-60.

De bewoners van het eiland *Ameland*, in den oorlog van ons Gemeenebest met *Engeland* in het jaar 1652, verhinderd zijnde in hun gewoon bedrijf, de visscherij en scheepvaart, zonden, om het gevaar voor de Engelsche kapers te ontgaan, twee mannen uit hun midden, onder den titel van *Afgezanten van Ameland*, naar *Londen*, met verzoek, om, als *vrije en neutrale lieden* en als zoodanigen onafhankelijk van het Nederlandsche Gemeenebest, van vijandelijkheden verschoond te blijven. De toenmalige Protector CROMWEL stond dadelijk hun verzoek toe, en had den inval, deze mannen, even als Afgezanten van Koningen en Vorsten, op 's lands kosten te onthalen en aan zijne eigene tafel te gast te noodigen, alwaar deze *Amelanders*, door hunne eenvoudigheid en naïveteit, de aldaar aanwezige *Engelschen* en andere hooge personaadjen zeer vermaakten. Deze ware gebeurtenis verschafte aan den Schrijver den grondslag voor dezen Roman. De inval is zoo kwaad niet; maar om dien ten uitvoer te brengen, daartoe behoort meer talent, dan de Schrijver schijnt te bezitten. Of indien de Schrijver waarlijk niet van talent of aanleg ontbloot is, dan behoorde hetzelve meer

geoefend en beschaafd te zijn, vóór dat de proeven van den eerstbeginnenden in een werk van dien omvang in het licht werden gegeven. De episode van het *Amelander* gezantschap is een onnatuurlijk en kwalijk zamenhangend bijvoegsel bij dezen Roman, die op zichzelf ook niet kan wedijveren met de goede oorspronkelijke werken van deze soort, die onze Letterkunde thans bezit. Wijdloopigheid in de verhalen en gesprekken, redeneringen, die onnatuurlijk zijn in den mond der personen, die sprekende ingevoerd worden, en het afgesletene der zedelessen, zijn het vooral, die ons zulk een oordeel doen vellen. Het zeer bespottelijke kan soms vermaken, maar het middelmatige doet.... geeuwen.

Le Guide du disciple Hollandais, ouvrage destiné à hâter les progrès des jeunes gens qui étudient la langue Française. Par J. GRAS, Bachelierès lettres, maître de langue Française à Utrecht. Utrecht, *N. van der Monde.* 1841. petit 8o. 200 pag. *f* :-75.

De Schrijver van dit werkje voor de jeugd heeft, volgens zijne Voorrede, zich ten doel gesteld, om voor den Nederlandschen leerling de lezing van goed en zuiver Fransch tevens nuttig te maken door de strekking, en aangenaam door den aard en de verscheidenheid der onderwerpen. Naar ons inzien is hij gelukkig geslaagd, zoo wel in hetgeen hij als eigen opstel geleverd heeft, als in de keus van hetgeen hij uit anderen heeft overgenomen. Is hij echter, wanneer men in aanmerking neemt, dat dit boekje voor eenigzins gevorderde discipelen geschreven is, niet wat mild in het leveren der vertaling van sommige woorden aan den voet der bladzijden? Of zijn *jouer*, *poussière*, *regretter*, *délicieux*, *admiration* enz. geene woorden, die door elk, wien dit boeksken ter oefening in smaak en goeden stijl wordt in handen gegeven, behooren verstaan te worden? Zou eene uitlegging in Fransche woorden, of de opgaaf van het eene of andere gelijk- of bijna gelijknamige woord, niet dikwerf genoegzaam zijn geweest, gelijk b. v. bl. 25 met de woorden *matou* en *croqué* geschied is? — Bl. 59 heeft de Schrijver, in zijn lief stukje *le Soupir*, uit onachtzaamheid *charmes* op *âmes* laten rijmen, en dit is evenmin onder de drukfeilen, in de daarvan achteraangevoegde lijst, opgenomen, als: *rien à charge à ta conscience* voor *de ta conscience*, op bl. 198. Voor *la conservation miraculeuse* (titel van het verhaal, bl. 170) hadden wij liever gelezen *la conservation singulière* of *remarquable*, daar het geval wel zonderling en opmerkelijk, maar in 't geheel niet wonderdadig is. Ook spijt het ons, dat een register van den inhoud van het werkje ontbreekt. Overigens verdient het aanbeveling en lof.

BOEKBESCHOUWING.

Bijdragen tot bevordering van Bijbelsche Uitlegkunde. Verzameld door Dr. B. VAN WILLES, *Predikant te Lekkerkerk. Isten Deels 1ste Stuk. Te Schoonhoven*, bij S. E. van Nooten. 1842. *In gr. 8vo. IV en* 208 *bl. f* 2-:

Zoo ontvangen wij dan hier de voortzetting van den arbeid, die, vóór verscheidene jaren, door KROM en VAN WILLES begonnen, om den dood des eerstgenoemden moest worden gestaakt. Ieder, die het met den bloei onzer vaderlandsche theologische letterkunde wèl meent, zal zich verblijden, dat het den geleerden VAN WILLES, niettegenstaande de bezwaren, welke hij voorzag, aan lust noch gelegenheid ontbrak, om die taak weder op te vatten. Dat het hem daarbij evenmin aan medewerking als aanmoediging moge ontbreken, is onze hartelijke wensch. Het belang toch zijner onderneming valt van zelf in het oog. Ook in ons vaderland bestaat groote behoefte aan de bevordering van die streng grammatikale interpretatie, welke in *Duitschland* sedert eenige jaren door mannen als WINER, TRITZSCHE, HARLESS, BLEEK en anderen is voorgestaan, ter vervanging van KUINOEL's laxe methode. Gelijk ons daarom vroeger de verschijning van VAN HENGEL's geleerden arbeid over den Brief aan de *Philippensen* verblijdde, zoo zien wij ook in deze Bijdragen een gunstig teeken des tijds.

Dezelve worden geopend met eene uitvoerige Verhandeling des Verzamelaars *over het afwisselend gebruik van Eigennamen in het boek Genesis.* Niet alleen denkt de Schrijver hier aan de zoo vaak besprokene onderscheiding van de namen ELOHIM en JEHOVA, maar ook aan het minder opgemerkte verschil tusschen de namen JACOB en ISRAËL. Gelijk deze verschijnselen aan de nieuwste be-

oefenaars der negatieve kritiek vaak aanleiding gegeven hebben tot de onbekooktste gissingen, zoo meent VAN WILLES hier juist een bewijs te vinden voor de naauwkeurigheid en de goede trouw des verhalers. Hij is namelijk van gevoelen, dat in het *verhaal* van *Genesis* gewoonlijk die benamingen gebruikt worden, waarmede even te voren door *sprekers in het verhaal* de Godheid was aangeduid. Hetgeen hij met de meeste scherpzinnigheid hieromtrent mededeelt en met proeven staaft, verdient in deszelfs geheel te worden nagelezen. In bijzonderheden moge men van den Schrijver verschillen, over het geheel zal men zijne opmerking bevestigd zien. Alleen kwam ons de bedenking voor den geest: wat waarborg hebben wij, dat *door de sprekers* in het verhaal juist die benamingen gebruikt zijn, welke wij in hunne woorden vinden? Mag men wel vooronderstellen, dat b. v. God of een Engel in den eigenlijken zin *gesproken*, en zich van *die* eigennamen bediend hebben? Is het niet waarschijnlijker, om den hoogen ouderdom en den kinderlijken toon van het boek, dat de Schrijver aan de sprekers in zijn verhaal de woorden (en, indiën dit zoo is, ook de eigennamen) hebbe in den mond gelegd? Hoe kan hij dan dé namen in zijn verhaal uit hunne woorden hebben ontleend? Wij vragen slechts.

Eene verklaring van het moeijelijke XVIde Hoofdst. van LUCAS, door dezelfde hand, bekleedt de tweede plaats. De gelijkenis van den onregtvaardigen rentmeester, het bekende *crux interpretum*, zal wel nooit zonder moeijelijkheid blijven, vooral omdat wij niet bekend zijn met alle zeden en gebruiken, waarop de Heer schijnt te doelen. Wij nemen de bijdrage tot derzelver verklaring, ons hier aangeboden, dankbaar aan. Vooral ter aanwijzing van de kracht van *enkele* spreekwijzen en uitdrukkingen bevat dezelve schatbare wenken, ook voor hem, die in de hoofdzaak mogt meenen van den geleerden Opsteller te moeten verschillen. Wat vs. 16—18 betreft, scherpzinnig moge het hier door VAN WILLES geopperde wezen, de zamenhang blijft toch altijd gedrongen; en wij voor ons vinden

nog geene reden, om van de vooronderstelling af te wijken, dat deze woorden ingelascht zijn. Over de laatste gelijkenis van dit Hoofdst. hadden wij gaarne iets meer wenschen te vinden, vooral ook om het gevoelen van STRAUSS te wederleggen, die hier, gelijk bekend is, sporen van *Ebionitische* waardering der armoede boven den rijkdom meent op te merken.

VAN HENGEL's verklaring van MATTH. XXVI: 41[a] is een exegetisch juweel. Hij heeft ons volkomen overtuigd, en wij danken hem voor de belangrijke wenken ons hier gegeven. — Minder kunnen wij ons vereenigen met hetgeen Dr. SWALUË hier in het midden brengt, om de vroeger door hem aan het woord *εἰρήνη* (LUC. II: 14) gegevene beteekenis van *vrede* te regtvaardigen. Gaarne erkennen wij de scherpzinnigheid van het door hem aangevoerde, en prijzen zijne poging, om voor een gevoelen, dat zich, naar algemeen gevoelen, door innerlijke waarschijnlijkheid niet aanbeveelt, eenig gewigt in de schaal te leggen. Hetgeen hij echter van LUCAS XIX: 38 zegt, dat men bij herhaling van hetzelfde denkbeeld liever *dezelfde* woorden zou hebben gebruikt, komt ons voor met den gewonen aard van het parallelismus te strijden. En wat beteekent het, als hij zegt: »Men late dus het denkbeeld »van *vrede* niet varen, al beweert men ook, dat LUCAS »er alleen *lof* en *eere* mede heeft willen uitdrukken," (bladz. 159.) Wij zouden zeggen, indien dit laatste kan bewezen worden, dan late men vrij het eerste denkbeeld varen, zoo men althans geen gevaar wil loopen een' *duplex sensus* voor te staan. Doch wij willen met niemand twisten, en laten den Heere SWALUË gaarne zijn gevoelen. Het speet ons, dat hij, nu toch den Engelenzang behandelende, niet iets mededeelde over de betwiste lezing *εὐδοκίας*, die aan Rec. voorkomt nog zoo onbepaald verwerpelijk niet te zijn. Overigens beamen wij ten volle, wat in het slot van dit opstel wordt verklaard.

Eindelijk geeft de Heer VAN WILLES nog eene opheldering van verschillende plaatsen des O. en N. V.. Aan de meesten zal niemand den lof van naauwkeurige taalstudie

kunnen ontzeggen. Over ieder derzelven afzonderlijk te redekavelen, kan ons bestek geenszins gedoogen. Het meest zijn wij met de twee proeven ingenomen, die dit bundeltje besluiten. Die over EPH. VI: 15 had welligt wat grondiger kunnen *bewezen* zijn. Die over MARC. VII: 28 is fijn gezien, en deed ons met genoegen des Schrijvers *Singularia in Marcum* weder opvatten.

Wij eindigen met dankbetuiging voor en aanbeveling van dezen arbeid. Met belangstelling zien wij eene tweede Stukje te gemoet.

Tafereelen uit het Leven van Christenmartelaars, die zich, vóór en na de Kerkhervorming, voor de zaak der waarheid en verlichting hebben verdienstelijk gemaakt of opgeofferd, vooral in de Nederlanden. Door B. GLASIUS, *Predikant te Geertruidenberg. 1ste Aflevering. Te Dordrecht, bij* H. Lagerwey. 1841. *In gr. 8vo.* 96 *bl. f* :-75.

De Eerw. GLASIUS, in ons vaderland als beoefenaar der Kerkelijke Geschiedenis gunstig bekend, levert ons hier de eerste Aflevering van zijne Geschiedenis der Christenmartelaren in ons Vaderland. Teregt houdt hij het voor eene behoefte onzes tijds, dat men, bij de aanwakkerende zucht tot de beoefening der Kerkelijke Geschiedenis, onzen landgenooten, in plaats van de versletene Martelaarsboeken, een dergelijk werk in handen geve. De aard der zaak bragt mede, dat hier veel slechts behoefde te worden bijeengebragt, dat elders reeds uit de oudste bronnen was opgediept of bewerkt. Ook is dit werk niet bepaald voor Geleerden, maar voor alle beschaafde Christenen geschreven. De hoofdpersonen, die ons in deze Aflevering voorkomen, zijn de *Waldenzen*, in verband met eenige mannen en gebeurtenissen, welke tot dat tijdperk behooren. Vrij volledig, onpartijdig, bevattelijk en onderhoudend wordt ons hier het gewigtigste omtrent deze belangrijke valleibewoners medegedeeld. Wij wenschen, dat de Schrij-

ver voortga op den hier ingeslagen weg. Wij prijzen zijnen arbeid onzen Protestantschen Medechristenen gaarne aan, die zich ook door de uitvoering en eenen billijken prijs aanbeveelt. Bijzondere beschouwingen van de waarde der stukken, ons hier geleverd, zullen betere plaats vinden, als het werk in zijn geheel voor ons ligt. In nagenoeg *tien* Afleveringen van gelijke grootte als de tegenwoordige zal het worden voortgezet.

De Jood in zijn Vaderland, of Tafereelen uit EZRA *en* NEHEMIA, *door* G. C. VAN BALEN BLANKEN, *Predikant te Wognum. Iste Deel. Te Hoorn, bij* Gebr. Vermande. 1841. *In gr. 8vo. X en 323 bl. f* 3 - :

Dit werk is, volgens den Schrijver, een vervolg op het voorgaande, getiteld *de Jood onder de Heidenen*, en door ons in N°. V dezes jaars aangekondigd; en gelijk dit eerste Deel zijne Tafereelen uit het geschrift, dat naar EZRA zijnen naam heeft, ontleent, zoo zal het tweede of laatste die uit het Gedenkschrift van NEHEMIA nemen. — Naar stof en vorm zijn ook deze stukken aan de vorige gelijk, zoo als het eene ei aan het andere; en Rec. heeft dus bij het t. a. p. gezegde niets te voegen, maar wil hetzelve geheel en al ook op deze stukken toegepast hebben: alleen zal hij kortelijk den inhoud opgeven.

Na eene *inleiding*, waarin over het aangename en belangrijke der bedoelde geschiedenissen gehandeld, en een kort overzigt over den staat van het Perzische Rijk, waaronder de *Joden* destijds stonden, gegeven wordt, vinden wij hier de gebeurtenissen, in het Boek EZRA geboekt, onder de volgende rubrieken gebragt, en op de boven aangeduide wijze behandeld: *De dag der verlossing. — De reis naar het Vaderland. — De eerste feestviering op den welbeminden grond. — De Samaritanen. — De hervatte moed. — De gewenschte tijding. — Het Inwijdings- en het Paaschfeest.* — EZRA'S *aanstaand vertrek naar Jeruzalem. — Nog eenige bijzonderheden*

vóór de reis naar en de komst te Jeruzalem. — EZRA's *gebed.* — EZRA's *krachtige en tevens billijke bepalingen tegen de gemengde huwelijken, of de echtscheiding.* — EZRA *en zijne tijdgenooten.* — In het voorlaatste stuk oordeelt de Schrijver, naar Rec[s]. inzien, zacht genoeg over den, ja, wel gemeenden, maar toch overdreven' en harden maatregel van EZRA: het doel moge goed geweest zijn, maar het heiligt de middelen niet. Wij vinden over het geheel in de schriften van EZRA en NEHEMIA, hoe veel goeds zij ons ook van die beide waardige en voor hunnen tijd nuttige Mannen doen denken, nogtans ook reeds de beginselen van den bekrompen', aan het uiterlijke en letterlijke naauw hangende, tegen vreemden vijandelijken geest van het Phariseïsme, dat later het hoofd zoo driest opstak, en het zuivere Mozaïsme verbasterde. — Voor het overige wenscht Rec. gaarne, dat ook deze stukken iets mogen toebrengen, om uit die belangrijke bijdragen tot de geschiedenis des Joodschen Volks Christelijk nut te doen trekken.

De Zedeleer en Staatkunde der Jesuiten, uit de Schriften van de voornaamste Theologen hunner Orde opgemaakt, door J. ELLENDORF. *IIde Aflevering, bl.* 161 —388. *Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1842. *In gr. 8vo. f* 1-80.

Overeenkomstig onze belofte, volge dan nu eene korte opgave van den inhoud des merkwaardigen werks, uit welks *Voorrede* wij de vorige reis het een en ander medegedeeld hebben.

In de *eerste* Afdeeling ontwikkelt de Schrijver de algemeene grondstellingen der Jezuitsche Zedeleer, door in Hoofdst. I te handelen over het *Probabilismus*, de *methodus dirigendae intentionis*, en de *restrictio mentalis*; door in H. II en III de Zedeleer der Jezuiten, in menigvuldige aanhalingen uit hunne voornaamste erkende Schrijvers, open te leggen, *met betrekking tot de* 10 *Geboden des*

Heeren, welker orde hij volgt. (Op deze manier van eene Goddelijke Volkswet der Israëliten als rigtsnoer voor Christenen te volgen, eene ongerijmdheid, die door Katholiek en niet Katholiek zoo dikwijls begaan is, en nog niet zelden begaan wordt, zullen wij thans, als de hoofdzaak niet rakende, niet spreken.) — Dit onderwerp vervolgt hij in de *tweede* Afdeeling, door in H. I de verdraaijingen der Jezuitsche Moralisten ten toon te stellen ten opzigte der Kerkgeboden, en in H. II ten aanzien van andere Kerkelijke wetten, verordeningen en bepalingen. — De *derde* Afdeeling heeft ten opschrift: *over de zonde*, en doet zien, hoe de Jezuitsche Moraal, zoo wel omtrent de zonde in het algemeen, als omtrent de dusgenoemde zeven hoofdzonden, alle banden van zedelijkheid losmaakt, of, gelijk de Schrijver zelf zich uitdrukt, bl. 161, »zich het groote »doel voorgesteld heeft, alle zonde uit de wereld weg te »redeneren, en het geweten van allen angst te bevrijden. »Zij zoekt dit te bereiken door zulk eene bepaling te ge»ven van datgene, wat in waarheid eene *zware zonde* hee»ten kan, dat het daardoor werkelijk *zwaar* moet vallen, »eene *zware zonde* te plegen." Maar onder deze rubriek vindt men nog veel in dit Hoofdstuk, wat men onder dit opschrift niet zoeken zou, namelijk den heilloozen invloed der Jezuitsche Zedekunde op *geloof*, *hoop en liefde*, op het *gebed*, op de *beneficiën*, *simonie*, *geestelijke immuniteit*, en *asylen*, en met een kort woord op de *monnikorden*. — De *vierde* Afdeeling handelt over den schadelijken invloed derzelve op de goede bediening en waarneming der *Sacramenten*. Zeer merkwaardig zijn, bij gelegenheid dat ELLENDORF van de *aflaten* spreekt, zijne woorden, bl. 261, 2: »Waarlijk, toen LUTHER deze »daadzaken ter tafel bragt, en luide zijne stem er tegen »hooren liet, hoe kon toen één verstandige nalaten, om »zich, voor de zaak van Godsdienst en zedelijkheid, aan »zijne zijde te scharen; wie kon toen nog gehecht blijven »aan *Rome*, van waar al die gruwelen waren uitgegaan, »dat zelf vermetel ze durfde plegen, en de gepleegde ver»dedigen? Maar in *Rome* heeft men alle schaamte uit-

»geschud, en alle verstand verloren. Men meende, in »trotschen euvelmoed, door bullen en banvloeken den »toorn eener geheele wereld te kunnen ontwapenen; maar »men heeft zich jammerlijk bedrogen. De helft van *Eu-* »*ropa* werd van *Rome* afvallig, en predikt ons, dat de »stem der waarheid onmogelijk altijd kan worden onder- »drukt, en dat hoogmoed eenmaal vóór den val komt." Niet minder opmerking verdienen die, waarmede hij dit gedeelte zijns werks besluit, bl. 286, waar hij verklaart, »dat de Jezuiten niet alleen niet in staat zijn, Godsdienst »en zedelijkheid heden ten dage te herstellen, maar dat »beide onder hunne handen slechts nog dieper zouden »worden bedorven; en verder, dat de geheele Orde, we- »gens de gruwelen der Casuïstiek, die zij in haar midden »niet alleen duldde, maar ook verbreidde en beschermde, »verdiend heeft, door God, kerk en menschheid voor eer- »loos verklaard te worden. Wij wenschen, tot eer der »laatsten, dat de talrijke Jezuitenvrienden ons regt grondig »mogen kunnen wederleggen."

Het overige gedeelte dezes werks bevat eene *beoordeeling van de Staatkunde der Jezuiten*, en toont uit de schriften hunner voornaamste Schrijvers aan, welke voor de Maatschappij gevaarlijke denkbeelden zij leeren, *vooreerst* omtrent *de Volkssouvereiniteit*, en *ten andere* omtrent *de afzetting der Koningen* en *het ombrengen der tirannen*. Onder het vele merkwaardige, dat hier voorkomt, mogen wij ook wel rekenen de wijze, waarop ELLENDORF, bl. 303—305, de beschuldiging van de Reformatie afwendt, alsof zij de schuld hadde van de politieke omwentelingen in *Europa*, en met name van de Fransche revolutie. — Met één woord, hoewel de beschouwing van zoo vele verfoeijelijke grondstellingen, die de zuivere Evangelische Zedeleer verminken en verdraaijen, niet aangenaam is, mogen wij dit werk nogtans aanprijzen, als een opmerkelijk verschijnsel, uit de Roomsch-Katholieke Kerk zelve voortgekomen, dat de snoodheden en gruwelijke leugenleer van deze aartsbedervers der Christelijke Kerk onbewimpeld aan het licht brengt.

Hartstogt, misdaad en berouw, geschetst in het voorbeeld van den, bij vonnisse der voormalige crimineele Regtbank in Holland, ter dood veroordeelden PIETER BIJL, *door Mr.* J. W. VAN DER MEER DE WIJS, *praktiserend Advocaat te Amsterdam, en* B. T. LUBLINK WEDDIK, *Evangelisch-Luthersch Predikant aldaar. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1842. *Uitgegeven ten voordeele van* P. BIJL. *In gr.* 8*vo.* 31 *bl. f* :-40.

Drie dagen in den kerker, of de misdaad en bekeering van JOHANN MEIDE, *op den* 5 *Maart* 1842 *aan het Nieuwe Diep ter dood gebragt; bijgestaan door* J. H. SONSTRAL, *Predikant bij de Luthersche Gemeente aan den Helder c. a. Nieuwe Diep, bij* C. Bakker, Bz. 1842. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl. f* :-50.

De Godsdienstleeraar wordt zelden tot moeijelijker pligten geroepen, dan tot de zoodanigen, waaraan de hier aangekondigde boekjes hun ontstaan hebben te danken. Eenen misdadiger, die, naar de uitspraak der menschelijke wet, het leven heeft verbeurd, voor te bereiden tot den gewigtigen overstap van den tijd tot de eeuwigheid; den mensch, die zich aan zware zonden heeft schuldig gemaakt, meestal het gevolg van vroegere verwildering en verbastering, van gebrek aan opvoeding en vorming, vereenigd met drift en hartstogt, in de regte stemming te brengen, waarin het innige gevoel van schuld, het waarachtige berouw, droefheid en verslagenheid naar God hem bezielen, en waarin de hoop, het vertrouwen op de Goddelijke genade op de regte wijze in het hart des zondaars levendig worden, — voorzeker, het is eene even moeijelijke als gewigtige taak, en met Rec. zullen de meesten zijner ambtsbroeders God bidden, dat Hij hun deze zware beproeving hunner krachten bespare. Met hooge belangstelling zullen zij ook met hem elke bijdrage beschouwen,

die over de wijze, waarop in dergelijke gevallen te handelen, eenig licht verspreidt. Als zoodanig boezemden ook de beide hier aangekondigde werkjes Rec. groot belang in, en zette hij zich terstond na het ontvangen tot derzelver lezing. Hij vond zich echter in zijne hoop, om voor dergelijke, gelukkig zeldzame, gevallen van herderlijke werkzaamheid nuttige leering te vinden, in beiden bedrogen. De oorzaak daarvan lag bij hem, in het eene geval, daarin, dat hij te veel had verwacht, iets anders althans, dan de Schrijver bedoelde; in het andere vond hij in zekeren zin, wat hij verwachtte, maar op eene wijze, die hem bitter teleurstelde.

Het eerste der beide boekjes geeft meer een eenvoudig verhaal van de misdaad, hare aanleiding en veroordeeling, en een algemeen verslag van de gemoedsstemming, waarin de Godsdienstleeraar den veroordeelde vond en bragt, dan wel eene naauwkeurige mededeeling van de wijze, waarop de gunstige omkeering bij den ongelukkigen misdadiger werd bewerkt. PIETER BIJL was het slagtoffer van ziedenden hartstogt. Door wraakzucht verblind, het gevolg van voorafgegane wreesselijke terging, had hij eenen moord begaan. Doch hij was overigens geen slecht mensch. Schoon weinig opvoeding genoten hebbende, en bij het zeeleven aan menige verleiding blootgesteld, had hij zich toch voor vele ondeugden weten te bewaren. In de borst van zulk eenen ongelukkige het gevoel van schuld op te wekken en hem met berouw te vervullen, was eene taak, voor den menschkundigen Godsdienstleeraar misschien niet zoo zeer bezwaarlijk; en het verwondert ons niet, dat dit aan zijne pogingen gelukt is, vooral bij eene maanden lang voortgezette reeks van bezoeken. Met genoegen leest men dan ook, wat de Heer VAN DER MEER DE WIJS over den misdadiger en zijne misdaad, en de Heer LUBLINK WEDDIK over de gemoedsgesteldheid en het berouw van BIJL schrijven. De Godsdienstleeraar mogt wenschen meer bepaalde en uitvoerige aanwijzingen te ontvangen over de wijze, waarop de Heer LUBLINK WEDDIK is te werk gegaan, met belangstelling voor en medelijden met den on-

gelukkigen misdadiger zal ieder deze bladen lezen, en zich de weinige stuivers geenszins beklagen, waarmede hij tevens iets ten behoeve van den gevangene bijdroeg.

Allerongunstigst moet Rec. oordeelen over het boekje van den Heer SONSTRAL. Hij heeft het met droefheid gelezen, ja zelfs hier en daar met verontwaardiging, en beide gewaarwordingen betroffen zoowel den vorm, als den inhoud van dit geschrijf. Omtrent een en ander zal Rec. zijn ongunstig oordeel staven. Wat dan den vorm betreft, dit boekje is geschreven in eenen toon en stijl van gekunsteldheid en gezwollenheid, met eene poging, om door fraaije woorden effekt te doen, en met eenen wansmaak, die aanstootelijk zijn, en bij den ernst en het gewigt, het treurige gewigt des onderwerps des te meer stuiten, omdat zij dikwijls als onwillekeurig de lachspieren in beweging brengen. Wil men voorbeelden, zij zijn in menigte voorhanden. Men hoore slechts de sentimentele woorden, waarmede SONSTRAL zichzelven en zijne bezigheid schetst op het oogenblik, waarop hij geroepen wordt, om bij den veroordeelden MEIDE te komen. Bl. 9: »Hij verplaatste zich reeds in die ure, als hij onder het lommer van het geboomte, anders zoo schaarsch aan *den Helder*, zijne studeerkamer overbrengt *bij het gesuis van populier en abeel, onder het gekweel van het bastert-nachtegaaltje, dat schuchter rondom hem dartelt, over God en het eeuwig leven, over zijne leiding met menschen en volken denkt, gevoelt en schrijft,*" enz. In die stemming ontwaarde hij in zijnen huisgang eene *ranke gestalte* met eenen dienstbrief in de hand." »*Van lijdelijk toeschouwer van tuinaanleg werd hij door den grooten wijngaardenier geroepen, om in den wijnberg van zijnen Heer J. C. eenen verstorvenen rank van het dood hout te zuiveren, het overgeblevene levende, hoe diep verkankerd, op te wekken,*" enz. — Wil men bombast van eenen anderen aard, men hoore het volgende staaltje uit het gesprek van den Predikant met den misdadiger, bl. 19: »Dan *eeuwige rilling en wanhoop, een eeuwige zelfmoord, waaraan ge niet kunt sterven, welks wonden geen heelmeester verbindt.*

Eeuwige kerker, het eindelooze middernachtuur der gevangenis en geen morgen. Gij vraagt, hoe laat het is, en de Satan antwoordt: De klok staat stil!"!!! Of bl. 24: »Het was het kerknur, *waarin het Amen zich oploste in het pardon van den oordeelsdag."!!!.* Bl. 38: »De afmarsch der equipage en hunne geregelde stap (*) op het dek klonk tusschendeks als *de optogt der opgewekte dooden naar het wereldgeregt."!!!* Gelijk dit reeds staaltjes zijn van wansmaak zoowel, als gezwollenheid, zoo zal men dien wansmaak niet minder erkennen in plaatsen gelijk deze, bl. 2: »Zij had eene slangentong; en reeds in het Paradijs ademde de dood uit *de* mond der slang. *Zoo zij iets vermaakt heeft, was* PIGGE's *vrouw zeker erfgenaam van hare tong."* Bl. 6: »Maar *de jenever, dien de Satan schenkt*, doet geene goede, maar enkel kwade diensten." Bl. 25: »Maar welke eer verbeidt den laatste, *wanneer in gene wereld de Satan de rol van scherpregter uitvoert?"*

Doch genoeg over den vorm. De inhoud is niet beter. Rec. bedroefde zich, bij het lezen van dit boekje, over de wijze, waarop hier de geheele bekeeringsgeschiedenis van den ongelukkigen MEIDE wordt verhaald. Moeijelijk is de vraag naar de meerdere of mindere waarde van dergelijke bekeeringen in het oogenblik des doods. Het oordeel daarover staat niet aan ons. Doch wat ons hier wordt medegedeeld van den man zelven, van de wijze, waarop die bekeering is te weeg gebragt, van de gemoedsgesteldheid, gelijk zij zich uitwendig openbaarde, daarover mag Rec. althans zijn gevoelen zeggen. Er bestaat een groot verschil tusschen BIJL en MEIDE. De laatste, wiens misdaad, ook naar het hier gegeven verhaal, duister en onbegrijpelijk blijft, is een liederlijke matroos, die jaren lang met eene getrouwde vrouw leeft, welke hij later heeft vermoord. De Predikant SONSTRAL schijnt bij den man niet geroepen te zijn, dan vóór dat diens verzoek om gratie van de hand was gewezen. Donderdags wordt hem dat aan-

(*) Het geheele boekje krielt van de lompste taalfouten.

gekondigd, des Zaturdags moet de man sterven, en in dien tusschentijd heeft die bekeering plaats! Is de man welligt reeds door al het voorafgegane tot in de ziel getroffen, verbrijzeld, door schuldgevoel en berouw verplet? Men oordeele uit de antwoorden, die hij den Predikant geeft. Hij sterft gerust, zegt hij; hij is er niet bang voor; hij is zuiver; het is de schuld van de vrouw, van den jenever, (bl. 14.) Hij heeft niets te vreezen; hij stelt zich het sterven voor als zoet, heelemaal zoet; toen hij den eersten stoot aan de vermoorde toebragt, was het hem zoet (bl. 18) enz. Zietdaar de gemoedsgesteldheid, waarin de Predikant den ongelukkigen man vindt. Er laat zich zoo iets ter naauwernood denken, dan alleen bij den geheel verstokten, den geheel onkundigen en verdierlijkten mensch. En waardoor wordt de man nu tot inkeer gebragt? Door *onzin*, gelijk die, welken wij straks aanhaalden, en die eindigt met de woorden: *de Satan antwoordt: de klok staat stil! Daarop volgt eene stilte der verslagenheid!!!* In het geheele gesprek met den ongelukkige is niets, wat eenigzins doeltreffend of gepast kan genoemd worden, dan alleen de woorden, waarmede de Predikant hem zijne moeder herinnert. Rec. werd weemoedig bij het lezen, vooral als hij bedacht, dat de Schrijver in het Voorberigt zegt, dat hij teruggegeven heeft, wat hij zich herinnerde, en alleen het minder belangrijke heeft verzwegen. De gesprekken van den volgenden dag gaat de Heer SONSTRAL met stilzwijgen voorbij, of deelt er althans ons zeer weinig van mede; maar Rec. huiverde bij de gemakkelijkheid, waarmede aan den ongelukkige door den mond eens menschen de toegang tot de zaligheid werd beloofd, in woorden gelijk deze b. v. (bl. 24): »O," voegde hem de Leeraar te gemoet, »als uw hemelsche Vader, die gij zelf ondervindt, dat zich niet onbetuigd aan u laat, u in die vele woningen, waarvan gij JEZUS hebt hooren spreken, binnenleidt, zult gij zeggen: De helft is mij niet aangezegd!" Wie durft den misdadiger met zulk eene stellige verzekerdheid toespreken? Dat de Leeraar den tot in de ziel verbrijzelden zondaar met voorzigtigheid opbeurt door

de hoop op Gods genade, dat is zijn pligt, de zegen, dien hij vermag aan te bieden. Maar wie heeft hem de magt gegeven, om op zulk eenen stelligen toon tot zulk eenen diepgevallen zondaar te spreken? Is hij dan den Hartekenner gelijk, die weet, wat in den mensche is? Was die verbrijzeling des harten, dat diep gevoel van schuld voorafgegaan? Wij oordeelen MEIDE niet, maar huiverig zouden wij zijn, tot eenen medebroeder als hij was, ja bijna tot eenigen medebroeder zoo stellig te spreken; ongaarne zouden wij woorden overnemen, als die wij lezen bl. 30: »Hij zal dubbel goeds ontvangen van de hand des Heeren voor alle zijne zonden." En dat tegen iemand van zoo weinig ontwikkeling, zoo weinig kennis, ook godsdienstige kennis, als MEIDE schijnt geweest te zijn, die, volgens den Heer SONSTRAL, misschien in zijn laatste middagmaal den voorsmaak proefde van de geneugten der zaligheid!!

Nog eens, wij hebben dit boekje met droefheid gelezen. Rec. erkent de moeijelijkheid van eene taak als die, waartoe SONSTRAL geroepen werd; maar het komt hem voor, dat deze haar zich te gemakkelijk heeft gemaakt, en het smart hem, dat de Auteur over zijn werk gunstig genoeg heeft gedacht, om dit boekje publiek te maken. Het moet bij elken nadenkende treurige gewaarwordingen opwekken.

Wereldkennis en levensgenot, of practische bijdragen tot bevordering van levenswijsheid. Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch van F. B. BENEKEN. *Door* D. IJSENBEEK, *Leeraar der Doopsgezinde Gemeente te Alkmaar. II Deelen. Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. *In gr. 8vo.* 616 *bl. f* 5-50.

Het oorspronkelijk werk zag reeds in het jaar 1806 het licht, en verwierf zelfs eene derde uitgave. Daar de Eerw. IJSENBEEK zich overtuigd hield, dat deze gunstige ontvangst niet onverdiend was, gevoelde hij zich opgewekt, om van het werk eene vrije vertaling den Neder-

landschen lezer aan te bieden. Ten einde onze lezers eenigermate bekend te maken met de behandelde onderwerpen, plaatsen wij, eer wij ons met de beoordeeling bezig houden, de opgave van den inhoud: I. *Wereldkennis*. II. *Levensgenot*. III. *Gezelligheid en Verkeering*. IV. *Vriendschap en omgang met vrienden*. V. *Liefde*. VI. *Jaloezij*. VII. *Echtelijk leven en huiselijk geluk*. Dit laatste Hoofdstuk, in verscheidene onderdeelen verdeeld, beslaat het geheele tweede deel van het werk.

In zoo ver als de titel een oorspronkelijk werk van den daar opgenoemden Schrijver deed verwachten, vonden wij ons, bij de inzage van het boek zelf, eenigermate teleurgesteld. De Vertaler noemt het eene Bloemlezing uit beroemde Schrijvers. En inderdaad, geen enkel Hoofdstuk bestaat, voor zoo veel wij ons na de lezing herinneren kunnen, uit een doorgaand aaneengeschakeld betoog van BENEKEN zelf, maar allen uit ieder op zichzelf staande, in den vorm van *adversaria* bijeenverzamelde brokstukken van, in stijl, in leeftijd, in godsdienstige en wijsgeerige gevoelens, het meest van elkander verschillende Schrijvers en Schrijfsters, die dan ook ieder dadelijk onder hunne eigene bijdrage, even als door onderteekening, met hunne namen worden aangeduid. Dus eigenlijk gezegd wordt er geene letterdieverij gepleegd, dewijl de Schrijver of liever Verzamelaar, daar de bijdragen van BENEKEN zelf zeer weinige zijn, ieders eigendom behoorlijk aanwijst, en zich niets toeëigent, aan anderen toebehoorende. Zoo vinden wij hier aangehaald: CHESTERFIELD, VOLTAIRE, ZIMMERMAN, FIELDING, GARVE, MOORE, SHAKESPEARE, CLAUDIUS, MERCIER, EWALD, ROCHEFOUCAULT, BAHRDT, ADDISON, W. TEMPLE, R. STEELE, CERVANTES, MARCUS AURELIUS, MEISNER, GANGANELLI, POCKELS, STILLINGFLEET, CICERO, NIEMEIJER, ISOCRATES, REINHARD, PLUTARCHUS, LESSING, VEIT WEBER, PLATO, BEATTIE, LAVATER, NINON DE L'ENCLOS en XENOPHON, behalve nog vele anderen, tot meer dan honderd in getal. Sommigen van deze aangehaalde Schrijvers of Schrijfsters waren ons van elders niet bekend.

Wij hoorden derzelver namen hier voor het eerst, zoo als onder anderen DYA NA SORE, zoodat wij ze allen niet durven waarteekenen, als namen van wezenlijk geleefd en geschreven hebbenden.

Wat de keuze en de rangschikking betreft van alle deze zoo ongelijksoortige stukken, zij is met oordeel geschied, zoodat, ofschoon het gedurig veranderen van den stijl en het afbreken der redenering aan de aangenaamheid der lezing hier en daar hinder toebrengt, nogtans, hetgeen ter zake dient, met eene zeldzaam voorkomende volledigheid en verscheidenheid is zamengebragt. Men vindt in het werk een' rijken schat van zeer belangrijke opmerkingen en lessen tot bevordering van levensgenot en verkrijging van levenswijsheid. Ofschoon men hier dus geen eigenlijk gezegd nieuw, oorspronkelijk werk ontvangt, zijn wij het met den Vertaler eens, dat het geschikt is, om, vooral in jeugdige harten van beiderlei geslacht, het goede en edele te bevorderen; terwijl men hetgeen elders in de geschriften van geletterden verspreid is »even als parelen hier nevens elkander aan een snoer geregen aantreft."

De Vertaler heeft zich over het geheel loffelijk van zijne taak gekweten, vooral ook door zijne in de noten bijgevoegde aanmerkingen, waar hij hier en daar regtmatige hulde toebrengt aan zoodanigen van onze vaderlandsche Geleerden en Schrijvers, die, den Hoogduitschen Verzamelaar onbekend, benevens die, welke door hem aangehaald zijn, verdienen geraadpleegd te worden. Wij wenschen het boek in veler handen, en twijfelen niet, of hetzelve zal den lezer, die niet geheel verwend is door vele waterige of oppervlakkige geschriften van den dag, een aangenaam en nuttig onderhoud verschaffen.

Overdenkingen aangaande de zoogenaamde Oogenpraktijk van Dominé KREMERS (KREMER) *te Heeze en Leende in Noordbraband. Uitgegeven ten nutte van 't algemeen. Te Gorinchem, bij* A. van der Mast. 1842. *In gr. 8vo.* 32 *bl. f* : - 40.

Met de toezending van dit boeksken vernam Rec. tevens, dat de Geneeskundige Commissie van *Noord-Braband*, ijverig er op uit, om alle vergrijp tegen de geneeskundige wetten en voorschriften tegen te gaan, twee kunstgenooten met allen nadruk vervolgd heeft, omdat zij op hare lijst niet als zoodanig bekend stonden. Met nieuwsgierigheid nam hij dus het boven vermelde boeksken ter hand, waarin van de oogenpraktijk van Dominé KREMER gesproken wordt. Waarschijnlijk is het (zoo dacht hij) eene persifflage van den een' of anderen spotvogel, die eene, toch in den grond ongepaste, toespeling maakt op eene meer dan gewone verlichting, door Ds. KREMER beoogd. Hij herinnert zich niet meer, om welke reden hij het boeksken, waarvan hij niet meer dan den titel gelezen had, moest nederleggen, en, eer hij tot de lezing mogt terugkeeren, zie! daar komt hem de *Haarlemsche Courant* van Zaturdag 21 Mei 1842 in handen, en vindt daarin een, reeds meermalen herhaald, appel aan *edelmoedige menschenvrienden*, ten behoeve van zekeren Roomschkatholieken burger PERREY, die sedert April ACHTTIENHONDERDVEERTIG als ooglijder onder de behandeling van den *wel Eerw. zeer Gel. Heer* J. L. A. KREMER, AZ., *Predikant te Heeze*, zich bevindt. Openlijker kan men waarlijk niet voor de zaak uitkomen! En niet alleen dit wordt bekend gemaakt, maar de Heer Predikant BEGEMAN deelt ook de navolgende *Historia morbi* van PERREY mede. *Pars commemorativa.* In April 1840 vertrok PERREY volslagen blind naar *Heeze.* Zijne oogappels waren met een *dik vlies*, als *torentjes* (?) uitpuilende, bedekt. De overal gezochte en steeds gevolgde raad had zijn kwaad zoo verergerd, dat eene spoedige genezing met grond niet te verwachten was. Den 16 Mei *achttienhonderdtweeënveertig* heeft de geneeswijze van Ds. KREMER reeds meer gedaan, dan gehoopt kon worden. " Er zijn dan ook sedert twee jaren voorbijgegaan! — De *Diagnosis* is nu als volgt: »De schillen zijn verdund." Het zweren houdt op. De »oogappels worden zigtbaar, en de man kan de kleuren »onderscheiden en voorwerpen op een' afstand zien." —

Prognosis. Naar het getuigenis van Ds. KREMER is verdere herstelling *mogelijk*, indien zijn wel Eerw. zeer Gel. hem *verder* kan behandelen. — *Atqui. ergo.* Wie zou nu, bij zulk uitzigt, den armen man niet ondersteunen willen? Maar, het bijeengebragte fonds is *ledig* en meer dan *ledig*. Dus: *geld*, of de wel Eerw. zeer Gel. Heer Ds. KREMER kan den man niet verder behandelen.

Het is geen geheel vreemd verschijnsel, dat in enkele landen, onder anderen in *Zweden*, waar geneeskundige hulp op groote afstanden niet altijd even gemakkelijk te verkrijgen is, de Geestelijken op het land somwijlen de Geneeskunde daarbij beoefenen. Dit is nu het geval niet bij ons, waar geen gebrek bestaat aan Geneeskundigen. Om deze reden zou dus de Heer KREMER gerust zich geheel aan predikdienst en herderlijk werk kunnen wijden. En inderdaad uit het reeds medegedeelde blijkt, dat eene deugdelijke *Historia morbi* even min het werk van eenen Predikant is, als wij groote verwachting zouden koesteren van eene door eenen Arts opzettelijk uitgegevene preek. Maar, dachten wij, die Heer heeft waarschijnlijk, ten tijde toen de Studenten in de Theologie *verpligt* de lessen in de Landhuishoudkunde moesten volgen, *onverpligt* die in de Genees- en Heelkunde waargenomen. Hij is welligt nog daarenboven in de Geneeskunde gepromoveerd, even als wij een' Majoor der Artillerie hebben, die *Doctor* in de Letteren is en zijnen roem zeer wel handhaaft. Het is nu wel wat vreemd, Ziel- en Oogarts gelijktijdig te zijn; doch *rariora sunt notanda non imitanda;* en nu, om der aardigheid wille, liepen wij de lijst der erkende kunstoefenaren door; maar, hoe wij zochten, het ging ons als *zuster Anna*, wij vonden Ds. KREMER's naam niet. Nu kwam bij ons de opmerking als van zelf op: kunstoefenaren *à titre* worden achterhaald, omdat derzelver namen op de lijst niet gelezen worden; die van Ds. KREMER wordt er evenmin gevonden, en de man schijnt niet vervolgd te worden. Het verwonderde ons te meer, omdat het zelfs niet aan iedereen vergund is te prediken waar en voor wie hij wil; getuigen zoo vele veroordeelingen, bij onze afge-

scheidene broeders voorgevallen. Wij laken wel niet, wat de maatschappelijke orde met regt vordert; maar is dan Ds. KREMER eene uitzondering op den algemeenen regel, en waarom?

Maar genoeg over het zonderlinge der zaak; wijden wij ook eenige oogenblikken aan de *Overdenkingen*. Het eerste gedeelte is een herdruk of afdruk van een in der tijd geplaatst betoog in den *Tolk der Vrijheid* van 27 Mei 1841. Het schijnt uitgelokt ook door bemoeijingen van Collega's van Ds. KREMER. De toon is hier en daar wat scherp. Men kan toch ter goeder trouw in eene zaak belang stellen, en hoe minder men deskundig is, des te meer loopt men gevaar schijn voor waarheid aan te nemen. Dit moet men echter den minkundigen zoo kwalijk niet nemen, wanneer men wel eens Artsen met gelukzoekers en kwakzalvers heeft zien dweepen. Geleerdheid is niet altijd een waarborg tegen de begoochelingen der te zeer opgewekte verbeelding. Er behoort veelal tijd toe, om rede en oordeel hunne plaats te doen innemen. De tijd doet te dezen opzigte nog grooter wonderen, dan de ijverigste pogingen, om voor het oogenblik verdwaasde menschen tot betere gedachten te brengen. Jammer maar, dat zoo vele lessen uit de geschiedenis als te vergeefs opgeteekend staan. Met reden verlangt men echter van de zoo hoog geroemde, den meester kenschetsende, genezingen van den Heer KREMER iets meer dan bevooroordeelde Courantenberigten te vernemen. Dit is zeker, dat die aan de oogen lijden zeer voor inbeelding vatbaar zijn en der verbeelding dikwijls te veel toegeven. Zij wanen te *zien*, wat zij met de daad *niet* zien. Rec. heeft meermalen er de proef van genomen. Menschen, die ter goeder trouw zeiden het licht van eene kaars te zien, bleven in deze verbeelding, terwijl het licht reeds ongemerkt verwijderd was en zij al voortsprekende in den donker zaten. De Schrijver van het tweede hier oorspronkelijke gedeelte had dus wel gelijk, hier eenig verband, wat het zelfbedrog aangaat, met het Magnetismus te zien. Overigens is het hier zoo als het steeds was en blijven zal. De Arts weet, dat er geen *uni-*

verseel middel bestaat; zij, die geen behoorlijk onderscheid tusschen zelfs verwante ziekten kennen, gelooven aan *universele* middelen. Zij zijn de toebereide akker, waarover de ploeg van den kwakzalver gaat; zij ontvangen het zaad, dat den kwakzalver eenen rijken oogst oplevert. Het kan niet anders, of onder de van heinde en verre toestroomende menigte zijn er enkelen, bij welke het *universele* middel doel treft. Deze leveren de noten voor het trompetgeschal. Velen houden er zilveren trompetten op na, om de vergadering te verzamelen. Onder het oorverdoovend geklank der trompetten en het handgeklap der *claqueurs* worden de zuchten der ongelukkig teleurgestelden niet gehoord, en een deel van die zich over hunne ligtgeloovigheid schamen maken gebruik van de gelegenheid, om onder het gedruisch ongemerkt af te trekken, ten einde bij teleurstelling het bijtend gevoel te ontgaan van uitgelagchen te worden. Hij, die meermalen met menschen van soortgelijken stempel in aanraking was, heeft ondervonden, dat, te midden eener opgewondene menigte, goede raad aan paarlen gelijk is, die weggeworpen worden. Hij herinnert zich eindelijk GAMALIEL en diens wijzen raad, thans nog van even zoo veel toepassing als achttien eeuwen geleden, en hij berust. Maar, om welke redenen geene betere Instructiën, geene krachtiger wetten gegeven en gemaakt? De Heer Referendaris tot de Geneeskundige Zaken, de hem toegevoegde Leden der Commissie tot herziening der geneeskundige wetten mogen zwoegen en zich afsloven, om de keurigste, de uitgezochtste wetten te maken — doch laat ons eenen anderen hooren, waar het eigenlijk op aankomt: Zedelijkheid is de grond, waarop het regt der natuur of der rede rust, zonder welke volmaakte wetten zelve, hoe goed en hoe vele in getal, den Staat en de huisgezinnen niet kunnen behoeden voor bederf en tegenspoed. Dit laatste is mede eenmaal door eenen beroemden Latijnschen Dichter en Geleerde, den Heer JERONIMO DE BOSCH, in leven Curator der Leidsche Hoogeschool, voldingend aangetoond; en ook in dezen tijd, waarin men alles van het regt en alles uitsluitend

van wetten, regelen en instructiën wacht, is het der ernstige overweging en behartiging wel waard. *Quid leges sine moribus?* zij de leus, waaraan de welgezinden elkander kennen en zich vasthouden; het vereenigingspunt, waarbij zich allen moeten aansluiten; dan zal de Staat gelukkig, en zullen Christelijke beginselen meer en meer toegepast en alzoo niet alleen gekend, maar ook betracht en ontwikkeld worden tot het hooge en éénige doel, om aan bestemming hier en rekenschap hier namaals, naar 's menschen zwakke krachten, maar met vasten wil en onverdroten ijver, zoo veel mogelijk te beantwoorden.

Athene, deszelfs opkomst en val, in verband met de letterkunde, wijsbegeerte en het huiselijke leven van het Atheensche volk. *Door* E. L. BULWER. *IIIde Deel. Te Amsterdam*, *bij* J. C. Sepp en Zoon. 1841. *In gr. 8vo. VIII en 336 bl. f* 3 - 40.

Dit gedeelte van het belangrijk geschiedkundig werk, waarvan wij reeds eene aanprijzend verslag gaven, begint met het 4de Boek, van het einde van den Perzischen inval tot aan den dood van CIMON, 479 - 449 vóór CHR.; een tijdvak, waarin het Atheensch Gemeenebest de hoofdrol in de Grieksche Geschiedenis vervulde. Groote mannen, zoo als THEMISTOCLES en ARISTIDES, waren het hierin behulpzaam; terwijl het heerschzuchtig en verraderlijk gedrag van PAUSANIAS voornamelijk de oorzaak was, dat de *Spartanen* de *hegemonie*, of den besturenden voorrang onder de *Grieken*, verloren, die nu op de *Atheners* overging, waardoor zij aan het hoofd van het *Ionisch* verbond tegen de *Perzen* kwamen, en eene vrije schikking over de bijdragen der bondgenooten verkregen, wier schatkist eerst te *Delos* gevestigd, en naderhand naar *Athene* zelve overgebragt werd. THEMISTOCLES, nadat hij zijne verwoeste vaderstad weder opgebouwd en versterkt had, zag zich echter weldra, even als ARISTIDES, die de zoo rijke geldmiddelen van den Staat met zoo veel regtvaardigheid en zoo doelmatig bestuurde, door het *Ostracismus* getroffen en verwijderd. Eene eervolle ballingschap voorzeker, maar die van den naijverigen en erg-

denkenden aard der *Atheensche* volksregering getuigt. Onze Schrijver tracht uit zijn liberaal standpunt dit *Ostracismus* te verdedigen, en men moet bekennen, dat een man als THEMISTOCLES gevaarlijk voor de democratie begon te worden; misschien zou hij weldra het voorbeeld van PISISTRATUS hebben gevolgd. Alles, wat dien man betreft, is zonderling en belangwekkend, zoo wel zijne vlugt en ontvangst aan het *Persische* hof, als de oorzaak van zijnen dood.

Weldra verscheen CIMON, de zoon van MILTIADES, en verkreeg, hoezeer aan het hoofd der aristocratische partij staande, eene groote populariteit door zijne schitterende daden en leefwijze. Hij handhaafde, niettegenstaande den ongelukkigen afloop der *Atheensche* tusschenkomst in den *Egyptischen* opstand tegen *Persië* onder INARUS, den *Griekschen* wapenroem door de overwinning aan den *Eurymedon*. Hij kon ook het *Ostracismus* niet ontgaan, maar werd teruggeroepen, en stierf niet vóór dat zijn meer gelukkige opvolger in de volksgunst, PERICLES, reeds in aanzien en invloed steeg. Dit 4de Boek eindigt met eene beschouwing van de verandering der zeden te *Athene* en deszelfs meer schijnbare dan wezenlijke en duurzame grootheid, van den vooruitgang der algemeene opvoeding, van de ontluikende kunst der Geschiedbeschrijving, derzelver *Ionischen* oorsprong, de eerste Historiographen, en een overzigt van het leven en de schriften van HERODOTUS. Overgaande tot de wijsbegeerte, ontmoet men hier eene schets harer geschiedenis sedert THALES, waarin zeer belangrijke opmerkingen over de *Ionische* en *Eleatische* scholen, over PYTHAGORAS, ANAXAGORAS en ARCHELAUS voorkomen, en waarin wordt aangetoond, dat de wijsbegeerte in dezen tijd geenszins afgescheiden was van het gewone leven der *Atheners*.

Het 5de Boek, loopende van den dood van CIMON, 449 vóór CHR., tot aan den dood van PERICLES, in het 3de jaar van den *Peloponnesischen* oorlog, 429 vóór CHR., schetst ons het tafereel van het bestuur van dien grooten staatsman, die, zonder de democratische vormen te schenden, langen tijd het opperbewind van het Gemeenebest in handen had. Te vergeefs stelde de aristocratische partij aan hem den ouderen THUCYDIDES over; hij wist hem eindelijk door het *Ostracismus* uit den weg te ruimen. De oorzaken van de magt van PERICLES worden uitvoerig ontwikkeld; terwijl de heerlijke gedenkstukken van bouwkunst, zoo als het *Par-*

thenon, de *Propyleën* enz., zoo wel het werk van het *Atheensche* volk waren, als van PERICLES, PHIDIAS en ICTINUS, die dezelve deden oprigten en vervaardigden. De gebreken en grootheid van *Athene* hadden dezelfde oorzaken; hetgeen hare staatkundige magt daarstelde, was het beginsel van haren val. Het stelsel van betaling der bondgenooten zoude haren ondergang in den *Peloponnesischen* oorlog voorbereiden.

Het Deel, waarvan wij verslag gaven, eindigt met eene schets van de opkomst en den voortgang van het *Atheensche* blijspel tot aan den tijd van ARISTOPHANES, en eene uitvoerige beschouwing en ontleding van de treurspelen van SOPHOCLES.

Wij kunnen niet dan met denzelfden lof van dit Deel als van de twee vorige gewagen. Vele punten, betreffende de *Grieksche* Geschiedenis, vooral wat staat- en letterkunde aanbelangt, vonden wij er op eene oorspronkelijke en onderhoudende wijze in behandeld; en hebben wij met genoegen het tafereel van de opkomst van *Athene* gezien, zoo verlangen wij met belangstelling naar dat van haren val; een onderwerp de aandacht niet minder waardig.

Geschiedenis der achttiende Eeuw en der negentiende tot op den ondergang van het Fransche Keizerrijk; door F. C. SCHLOSSER, *Hoogleeraar te Heidelberg. IVde Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1841. *In gr. 8vo.* 417 *bl. f* 3-60.

Rec. vervalt zijne belofte, bij het verslag van het derde Deel dezes werks gedaan, en laat het spoedig door de aankondiging van het vierde volgen. De belangrijkheid van deze *Geschiedenis* verdient, dat wij er de aandacht onzer Lezeren telkens opzettelijk bij bepalen.

Dit Deel vangt aan met een Hoofdstuk, waarin de *Inwendige Geschiedenis der Europesche Staten, met opzigt tot leven, zeden en beheer tot* 1755, wordt geschetst. *Italië* is het eerste land, waarover gehandeld wordt. Daar begonnen, volgens SCHLOSSER, de nieuwere denkbeelden ingang te vinden, vooral dezulke, die der Hierarchie vijandig, der Monarchie gunstig waren. Dit was vooral met *Napels* het geval. Hoezeer daar in het kerkelijke veranderingen noodig

waren, zal men gevoelen, als men bedenkt, dat de geestelijkheid aldaar, bij de troonsbeklimming van KAREL IV, honderdtwaalfduizend leden telde; op elke duizend inwoners telde men zeven geestelijke personen. Ter regeling van de kerkelijke zaken werd een Concordaat gesloten, het getal der priesters verminderd, gelijk ook dat der kerkelijke feestdagen (waarom *vierdagen?*) Ook het feodale stelsel werd grootelijks veranderd, doch alles slechts ten gevalle van de kroon. Hoe het ook in dien tijd nog met verlichte Godsdienstkennis stond geschapen, daarvan geeft ons het Pauselijke voorbeeld eene proeve. BENEDICTUS XIV schreef dikke boekdeelen vol over de *beatificatie* en *canonisatie*, en deed naar de lijken van martelaars graven, om den voorraad van reliquiën niet uit te putten; weldra had men overvloed; een kelder met dertig martelaarslijken werd te *Avignatto* gevonden. In hetzelfde jaar kanoniseerde hij vijf heiligen, en kort te voren had hij eene nieuwe monnikorde, die van de broeders Barrevoeters van het lijden CHRISTI gesticht. Zoo weinig begreep men den geest des tijds, die meer en meer veld won. Een belangrijk gedeelte van deze § beslaat de geschiedenis van *Genua* en *Corsica*, en de opstand en oorlog op het laatstgenoemde eiland.

Treurig is in de volgende § de schildering van *Spanjes* toestand. Welk eene ellendige regering, waar de Vorsten in eenen toestand van onnoozelheid en krankzinnigheid verkeeren, die hen voor hunne hooge waardigheid geheel ongeschikt maakt! Zoo was het met FILIPS, zoo met zijnen opvolger FERDINAND VI, en ook met diens gemalin. De castraat FARINELLI was de man, die den meesten invloed had, omdat hij door zijnen zang en door de muzijk op de ongelukkige Vorsten wist te wenken. Van hem waren de Ministers afhankelijk; Koningen en Vorsten verwaardigden zich, aan hem hunne brieven te rigten.

Met billijkheid en onpartijdigheid wordt hier verder hulde toegebragt aan het gedrag der *Jesuiten* in *Paraguay*, maar tevens verklaard, waarom de handelwijze ten hunnen aanzien minder afkeer wekte, dan zij verdiende. Men schreef aan hunnen invloed den toestand toe, waarin de *Portugesche* Koning JOHANNES V zijn land bragt. Ook in dit vorstelijke geslacht volgde letterlijk de eene krankzinnige den anderen op. De razernij van Koning JOHANNES V was vooral op de uitwendige plegtigheden der Godsdienst gerigt. Onmetelijke

schatten werden daarvoor verspild. Vijfenveertig millioenen *crusado's* werden besteed, om het koninklijke klooster *Mafra* te bouwen, waarvan de eene vleugel aan driehonderd morsige Franciskanen tot woonplaats diende, terwijl de andere vleugel door den Koning werd betrokken. Toen de Koning ziek was, werden hem van alle kanten reliquiën toegezonden, en deze toezending kostte de natie 200,000 daalders (bl. 43.) Een scherp kontrast maakte de maatschappelijke toestand in *Frankrijk* met datgene, wat wij alzoo in *Portugal* aanschouwen. Daar begonnen de beschaafde klassen de middeleeuwsche kluisters af te werpen; terwijl de Koning en zijne grooten in de schandelijkste zedeloosheid leefden. Treurig is de schildering van den staat van *Frankrijk*, door maitressen en gunstelingen geregeerd, de uitgeputte schatkist door allerlei knevelarijen stijvende, en voor de *menus plaisirs* des Konings millioenen verspillende.

In de derde § beschouwt SCHLOSSER den toestand van *Engeland*, *Holland*, *Rusland*, *Zweden* en *Denemarken*. *Engeland* ging vooruit; en schoon de wijze, waarop tegen de deelnemers in den opstand van 1745 gehandeld werd, vreeselijk was, en de gevolgen voor *Schotland* uit verschillende oogpunten kunnen worden beschouwd, zoo was het toch voor den beschaafden maatschappelijken toestand des volks van belang, dat de oude *Clan*-heerschappij ophield. Met korte trekken wordt over de regering van onzen WILLEM IV gesproken, en aangetoond, hoe hij door zijne bepalingen over de minderjarigheid van zijnen zoon noodlottige gebeurtenissen in ons vaderland voorbereidde. Fiksch geteekend is de schildering van *Ruslands* toestand onder ELIZABETH, en van dien der beide andere Noordsche hoven en volken.

Wij kunnen onmogelijk SCHLOSSER op den voet volgen, wanneer hij verder de verschillende *Duitsche* Staten gadeslaat, en een tafereel van den inwendigen toestand des lands ophangt. Uit de vorige Deelen is reeds genoegzaam de geest van zijn werk gebleken, om met de verzekering te kunnen volstaan, dat wij ook hier een duidelijk en helder inzigt krijgen in den maatschappelijken toestand des *Duitschen* levens. De Schrijver heeft overal de beste bronnen, de schriften van dien tijd zelven, de aktenstukken, de archieven gebezigd, en levert ons een tafereel, dat onze levendige belangstelling boeit.

Het derde Hoofdstuk handelt van de eerste aanleidingen

tot eenen nieuwen algemeenen *Europeschen* oorlog tot op den *Hubertsburger* vrede. Hier vooral treedt dus FREDERIK II op het tooneel, en SCHLOSSER onderscheidt zich ook hier weder door eene billijke en onpartijdige beoordeeling van den grooten Koning. Zijn genie en voortreffelijke hoedanigheden bewonderende, is hij nogtans niet blind voor zijne gebreken, en toont beide in zijne gedragingen aan. Hij geeft in de eerste § eene schets van den toestand van den *Pruissischen* staat, dien hij opzettelijk in het voorgaande Hoofdstuk was voorbijgegaan. Fraai is de opsomming van datgene, wat FREDERIK voor zijn land gedaan heeft, van den *Dresdener* vrede tot op den zevenjarigen oorlog, en juist de aanmerking, dat veel van datgene, wat ons thans in het gedrag van den *Pruissischen* Koning verkeerd en tiranniek toeschijnt, het toen minder was, of althans niet zoo beschouwd werd, omdat FREDERIK's roem de roem zijns volks werd. Zagen wij niet iets dergelijks in de dagen van NAPOLEON, en werd hij, wiens dwingelandij zich vooral niet het minste openbaarde in de wijze, waarop hij zijne legers zamensleepte, toch niet juist door die legers als vergood? — De grootste helft van dit Deel is vervolgens toegewijd aan de geschiedenis van den zevenjarigen oorlog, en ook hier vinden wij dezelfde helderheid en levendigheid, die wij vroeger in SCHLOSSER roemden, bij zijne voorstelling van den *Spaanschen* successieoorlog. Ook hier vinden wij de schildering van krijgsbedrijven afgewisseld door tooneelen uit den inwendigen toestand der verschillende hoven en Staten, en de geschiedenis van den tijd wordt ons hier in hare algemeene trekken gegeven. Het is een groot tafereel, dat voor ons ontrold wordt, en waarin wij het geheel van de *Europesche* staatkunde en de onderlinge betrekkingen der hoven en Staten overzien kunnen, en ook dit gedeelte van SCHLOSSER's werk zal met hooge belangstelling worden gelezen. Het Hoofdstuk is te rijk, dan dat wij er een verslag van zouden kunnen geven; het aantal en het gewigt der daarin behandelde onderwerpen laten dit niet toe, en wij moeten dus onze Lezers naar het boek zelve verwijzen. Het ontbreekt ook hier niet aan vele opgaven, die den geest des tijds, der staatsmannen, veldheeren en hovelingen ons doen kennen; en merkwaardig is onder anderen de hier medegedeelde inventaris van de goederen van den *Spaanschen* Minister ENSENADA. Men vond bij hem

voor 100,000 *Spaansche* daalders in goud, voor 292,000 daalders zilver; een degen ter waarde van 7,000 daalders, juweelen voor 92,000 daalders, ordesteekenen geschat op 18,000 daalders, porselein voor 2,000,000 daalders, schilderijen voor 100,000, *Gallicische* en *Fransche* hammen voor 14,000 daalders, gezouten visch, boomolie in ongehoorde menigte en waarin hij dus ongetwijfeld handel dreef, 1500 arroba chocolade, 48 prachtgewaden, 180 broeken, 1170 paar zijden kousen, 600 terzio's snuiftabak. Welk eenen zonderlingen inboedel voor eenen Minister!

Met den *Hubertsburger* vrede eindigde de oorlog. »Alles bleef," zoo besluit SCHLOSSER zijn verhaal, »gelijk het vóór den oorlog was geweest, en onuitsprekelijke ellende, schulden der steden, landen en dorpen, die later den achterkleinzoon nog drukten, vernietiging van den welstand der nijvere klassen: zietdaar de eenige vrucht van de lange kabalen en hardnekkige volharding der godsdienstigste, deugdzaamste en meest geliefde Vorstin in *Europa!*"

Na het slot van den zevenjarigen oorlog te hebben vermeld, geeft SCHLOSSER in de laatste bladzijden van dit vierde Deel nog het treurige verhaal van de regering en den moord van PETER III, en besluit alzoo met de komst van CATHARINA II tot den troon, van wie de Schrijver teregt zegt: »De nieuwe Keizerin van *Rusland* kon zich op de deugden der Keizerin MARIA THERESIA niet beroemen; maar haar geest, hare talenten, hare kundigheden, zelfs hare geniale uitspatting en ongehoorde verkwisting vonden in *Europa*, vooral echter in *Duitschland* en *Frankrijk* louter lofredenaars en een grooter aantal poëtische, filosofische en rhetorische bewonderaars, dan MARIA THERESIA's vroomheid en deugd." Helaas! is de wereld in dat opzigt wel beter geworden, en begrijpt men ook nog in onze dagen wel, dat de burgerlijke moraal, gelijk SCHLOSSER haar noemt, ook op grooten en Vorsten toepasselijk is? Zij zijn eerst menschen, dan Vorsten; wat hen in de eerste betrekking verlaagt en schandvlekt, dat behoorde door de laatste in hunne oogen en in de oogen der menschen nog verachtelijker te worden. Hoo dikwijls gaat het omgekeerd, en prijst en verheerlijkt en vleit men hen, al maken zij zich schuldig aan ondeugden, die den geringsten hunner onderdanen aan de algemeene verachting zouden overgeven! Zoo is het altijd geweest: zal het zoo ook altijd blijven?

Wij blijven harteljk naar het vervolg van dit belangrijke werk verlangen, en zullen spoedig ook van het onlangs verschenen vijfde Deel eenig verslag geven.

Historische Avondkout, *naar het Fransch van* AUGUST ARNOULD, *door* A. C. J. VERSPIJCK. *II Deelen. Te Amsterdam*, *bij* P. Meijer Warnars. 1841. 206 *en* 167 *bl.* *f* 3-60.

De voor ons liggende bundels bevatten te zamen achttien romantische verhalen, welke de Schrijver of Vertaler *historische* noemt; wel is waar zijn eenige op historische facta gegrond, maar alle kunnen echter met dien naam niet worden bestempeld.

Het 1ste Deel bevat: *De goede Buren. Filip Mauvert* (*Oudenaarde*, 1519.) *Het verzoekschrift der Geuzen.* (1566.) *De Watergeuzen.* (1571.) *Beleg van Leyden. Jean Jaureguy.* (1582.) *De schat van Koning Jacobus.* (1600.) *Eene wraakoefening. De man met het valies. De dubbelzoortige liefde. Een storm.* (1715.) In het IIde Deel treffen wij aan: *De juweelen der Koningin.* (1756.) *Dubbelhartigheid.* (1772.) *Beleg van Gothemburg.* (1788.) *De gele balsumine. De eerste en laatste liefde. Een avontuur.* (1812.) *Ziedaar het fijne van het spel.*

Vele dier verhalen zijn reeds in onze Vaderlandsche Tijdschriften opgenomen geweest. De Schrijver, niet ten onregte meenende, dat de Geschiedenis allergeschiktst is om romantische tafereelen op te leveren, beschouwt dan ook hier de Nederlandsche Historie als zeer rijk voor dergelijke voorstellingen, en wel bijzonder het tijdvak van onze worsteling tegen *Spanje*; maar daar uit hetzelve reeds door eene menigte Schrijvers, een groot aantal onderwerpen voor hunne romantische schildering genomen is, zoo kan het wel niet anders, of de Lezer zal hier weinig nieuws aantreffen. De verhalen *Filip Mauvert*, *de juweelen der Koningin* en *het avontuur* komen ons als de beste en belangrijkste uit deze bundels voor; het verhaal, *een storm*, steekt hierbij geweldig af, als zijnde van weinig beteekenis.

Een enkel woord over deze verhalen, in hoe verre zij, als historische, den toets der Geschiedenis kunnen doorstaan.

Rec. betwijfelt het, of KAREL V wel zoo openlijk en in

eene dusdanige vergadering van de aanzienlijken van *Nederland*, als in het verhaal *Filip Mauvert* voorkomt, zijnen eigen misstap zal bekend hebben, door toen reeds de later zoo vermaard gewordene MARGARETHA VAN PARMA voor zijne natuurlijke dochter te erkennen.

Hoe verder de Schrijver of Vertaler, bl. 78 en verv., in het verhaal van het beleg van *Leyden*, op den zonderlingen inval is gekomen, om de algemeen onder den naam van MAGDALENA MOONS bekende minnares van VALDEZ, bevelhebber in dat beleg, den naam van KENNAVA te geven, kan Rec. niet vatten; ook is haar sterven, ten minste in de Geschiedenis, niet op zoodanige wijs vermeld als hier voorkomt.

Een belangrijke misslag begaat de Schrijver in het verhaal van JAUREGUY, door te melden, dat het Prins MAURITS was, die den moordenaar zijns vaders terstond vatte en hem eene gevaarlijke wonde toebragt. Ook heeft, volgens de Geschiedenis, JAUREGUY WILLEM I niet met een mes of ander scherp wapentuig, maar dadelijk met een pistool gekwetst. Verder heeft de teregtstelling nooit plaats gehad: voor het onderzoek van het regtsgeding was het onvoorzigtig, dat eenige Edellieden, daar tegenwoordig, den moordenaar met hunne degens eenige steken door het lijf gaven en des Prinsen Hellebardiers hem vervolgens doodsloegen.

Wij zouden dergelijke leemten, met nog andere kunnen vermeerderen. Al deze afwijkingen en historische onwaarheden behoeven noch behooren plaats te vinden: onder het romantische kleed moeten de personen niet onkenbaar, hunne handelingen, het karakteristieke op het tooneel hunner bedrijven niet scheef en verdraaid voorgesteld worden; dit alles kan voor den minkundige en oningewijde in de Geschiedenis niet anders dan nadeelig zijn.

Wij eindigen met den wensch, dat de Vertaler zijnen tijd en zijne kennis voortaan liever bestede aan het overzetten van betere voortbrengselen, en niet medewerke, om de Geschiedenis, door vreemden en onkundigen dusdanig verminkt, nog meer geschonden onzen Nederlandschen Lezeren voor te houden. Wij kunnen het den *Franschman* eenigzins vergeven; van den *Nederlander* moesten wij zoo iets niet ontvangen. *Tantum!*

Geschied- en aardrijkskundige Beschrijving van het Koningrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg; door A. J. VAN DER AA. *Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1841. *In gr. 8vo.* 471 *bl.* *f* 4-80.

Geschied- en aardrijkskundige Beschrijving van het Koningrijk der Nederlanden, het Hertogdom Limburg, en het Groothertogdom Luxemburg, zoo als die bij het Tractaat der XXIV Artikelen bepaald zijn, benevens een Aanhangsel over 's Rijks buitenlandsche bezittingen. Uit de nieuwste bronnen zamengesteld door J. C. BEIJER, *gepensioneerd Leeraar van Neêrlands Koninklijke Militaire Akademie. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1841. *In gr. 8vo.* 572 *bl.* *f* 4-10.

Wij kunnen deze beide werken gepastelijk te zamen aankondigen, omdat ze in de hoofdzaak hetzelfde bevatten, zoo zelfs dat het eene door het andere zoo goed als overtollig gemaakt wordt. Deze gezamenlijke aankondiging zal wel min of meer in eene beoordeelende vergelijking overgaan; maar dit is welligt zeer doelmatig nopens geschriften, waarvan men het eene zoo goed als ontberen kan, wanneer men het andere bezit, en tusschen welke het publiek alzoo te kiezen heeft.

Beide Schrijvers geven in een Voorberigt de bronnen en hulpmiddelen op, van welke zij zich bij het zamenstellen dezer aardrijkskundige Beschrijvingen van ons Koningrijk bediend hebben. Aan VAN DER AA stond hier de rijkdom zijner correspondentie voor het door hem uitgegeven wordend *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* open; vandaar kon hij hier en daar vollediger wezen; zijn geschrift bevat het *Algemeen Overzigt*, waardoor het laatstgemelde uitgebreide werk wordt voorafgegaan, (doch dat, naar ons inzien, voegelijker op zijne plaats, op het woord *Nederlanden* ware in het werk gevoegd) waaraan hij te rade is geworden eene bijzondere beschrijving der gewesten toe te voegen, en dit kortere als een geheel van het *Woordenboek* afgescheiden stuk in het licht te zenden.

Van gelijke soort is de inrigting van BEIJER's Handboek,

hetwelk wij vervolgens, kortheidshalve, met B. gelijk het andere met A. aanduiden.

Beiden beginnen met de grenzen, grootte en naam van dit Koningrijk. A. gaat daarna terstond tot de geschiedenis van de vroegere en latere bewoners over. B. doet dit het laatst; zijn geschiedkundig overzigt beslaat 21 bladzijden; dat van A. heeft er 38; (over de verhouding des inhouds op de bladzijden straks nader) A. verdeelt zijne algemeene beschrijving voorts volgens de verdeeling der Departementen van algemeen bestuur, als: *Hooge Collegiën*, Hooge Raad van Adel, Staten-generaal, Raad van State enz.; *Buitenlandsche zaken; Justitie; Binnenlandsche zaken; Hervormde Eerdienst enz.; R. K. Eerdienst; Oorlog; Marine; Financiën; Koloniën*, en *Opperhoutvesterij*. B. heeft het meeste daarvan mede niet voorbijgezien, schoon hij eene andere orde volgt, en enkele bijzonderheden, b. v. eenen specifieken staat van aanvoer van onderscheidene handelsartikelen in 1838 en 1839, boven A. vooruitheeft. Doch gelijk de volgorde van A. beter is, zoo is ook de inhoud vollediger. Beide besteden er omtrent 100 bladzijden aan; wanneer men nu in aanmerking neemt, dat A. door zijnen digteren letterdruk en kleinere letter, bij grooter formaat, omtrent het dubbele van B. op eene bladzijde plaatst, dan wordt dit overzigt bij den laatsten nagenoeg de helft van dat des eersten.

Vervolgens overgaande tot de bijzondere beschrijving der gewesten, heeft A. telkens eerst de geschiedenis; tegenwoordigen toestand en verdeeling; waterstaat; luchtsgestel, grond en voortbrengselen; Provinciale Staten, en wapen. Dit een en ander heeft B. insgelijks, schoon eenigzins anders geordend, hetgeen weinig ter zake doet. De laatste verzuimt, in *Noord-Braband* en *Zeeland* de kiesdistricten voor den landelijken stand op te noemen, hetgeen hij in andere provinciën wel, en A. overal doet; de laatstgenoemde geeft insgelijks bij alle provinciën de militiekantons op, B. alleen hun getal; eveneens is het met de schooldistricten en het getal scholen in ieder van dezelve; zoo mede de provinciale wapens. Daarentegen heeft B. en mist A. de opgave van de oppervlakte der provinciën in bebouwde gronden, wegen, wateren enz. in elke provincie. Dit algemeene gedeelte der beschrijving is bij B. niet geheel zonder fouten. Wij noemen slechts, dat bladz. 17 te *Vreeswijk* van een veer gesproken en aan de schipbrug niet gedacht wordt, ofschoon het bladz.

254 goed staat; dat wij niet inzien, waarom bladz. 38 van *Friesland* zoo bijzonder moet gezegd worden, dat het behoefte aan goede wegen heeft; eene behoefte, die voorwaar bij sommige Zeeuwsche eilanden, de *Beijerlanden*, *Voorne* enz. ook wel had mogen genoemd zijn; dat bladz. 39 onjuist gezegd wordt, dat de Hervormde Synode, behalve den Secretaris en Quaestor, uit 16 leden bestaat, waarvoor men 14 (of, zoo men de praeädviserende leden, de Hoogleeraren der Godgeleerdheid medetelt, 17) moet lezen; dat bladz. 59 uit *Vlaardingen* 791 haringbuizen gezegd worden te varen, terwijl wij met het sloopen van die eene laatste buis nader aan de waarheid (79) zouden zijn (*); dat zoowel bladz. 74, als bladz. 266 het Genootschap: *Diversa sed una* te *Dordrecht*, even als bladz. 80 de Brandwaarborgmaatschappij voor de Zeeuwsche eilanden vergeten is; dat de overschoone, alleen eene reis naar *Zeeland* waardige kunstlichttoren op het eiland *Schouwen* op bladz. 106 onder het algemeene: *enz.*, na de vermelding van eenige kustvuren, werdt begrepen, enz.

In de plaatsbeschrijving volgen beiden de regterlijke indeeling des Rijks in Arrondissementen en Kantons. Dit gedeelte des werks beslaat bij A. 280 en bij B. 343 bladzijden, en is alzoo ook bij den eersten veel uitvoeriger.

B. echter heeft, hetgeen A. mist, eene korte beschrijving van onze overzeesche bezittingen. De laatste achtte het overbodig, die te geven, omdat er het een en ander bruikbaars, door hem in het Voorberigt opgegeven, over bestaat. Desniettemin blijven wij het als een gebrek beschouwen, dat hij niet, gelijk B., deze noodzakelijke korte beschrijving aan zijn werk heeft toegevoegd. Zij behoort tot eene beschrijving van *het Rijk*, vrij wat meer dan het Duitsche Groothertogdom *Luxemburg*, dat niets met ons gemeen heeft, dan dat onze opperste bestuurder (de Koning) het daar (als Groothertog) insgelijks is. Maar men wil geene beschrijving geven der landen, onderworpen aan het gebied van Z. M. den Koning der *Nederlanden*, (en ook dan nog zouden de koloniën er bij behooren) maar van het *Koningrijk der Nederlanden*.

(*) Voor dit getalmerk (1) weten wij eene betere plaats; het ga naar bladz. 332, en dan zal de Domskerk te *Utrecht* niet in 674, maar in 1674 door storm zijn verwoest geworden.

Beide boekdeelen hebben eenen naauwkeurigen bladwijzer. Die van B. wijst, door verschillende letters, aanstonds aan, wat de gezochte naam zij, stad, dorp of gehucht, terwijl er voorts de provincie bijstaat, gelijk ook, waar het behoort, rivier, vaart, of wat ook. De bladwijzer van A. heeft alleen namen en bladzijden. Beide boeken eindelijk hebben in bijvoegsels en nalezingen de verbeteringen opgegeven, welke door enkele veranderingen onder het drukken opgekomen waren, of ook door het verkeerde van sommige opgaven noodig waren geworden.

Ref., schoon in meer dan ééne provincie van ons vaderland goed bekend, ziet geen kans, om op het naauwkeurigste *alle* fouten aan te wijzen, die in deze beide Handboeken nog zijn overgebleven. Dat er *geene* zouden zijn, ware eene onbillijke vordering, of liever eene vordering van het onmogelijke. De Heer VAN DER AA, die geene moeite ontziet, om aan zijn *Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden* den hoogstmogelijken graad van naauwkeurigheid bij te zetten, ziet zich, ondanks alle oplettendheid, genoodzaakt, achter ieder Deel van dat werk met eenige verbeteringen te komen, welke niet altijd aanwijzingen zijn van latere veranderingen, maar bijzonderheden ook, omtrent welke hij min juist of min volledig was ingelicht geworden. En zoo is er dan ook in deze beide *Beschrijvingen* (schoon in B. veel meer dan in A.) overgebleven, dat anders moest gesteld zijn. Hetgeen wij hier en daar aanteekenden, moge bewijzen, dat wij deze boeken met naauwkeurigheid hebben gelezen.

B. zegt, dat men in het *Oostelijke* gedeelte van *Noord-Braband* meestoven vindt; dit zal het *Westelijke* moeten zijn, *Prinseland*, *Nieuw-Vossemeer*, *Zevenbergen*, enz. Volgens denzelfden Schrijver (bladz. 179) zendt *Gelderland* 3 leden naar de Tweede Kamer der Staten-Generaal; A. heeft, beter, 6. Bij *Eibergen* maken noch A. noch B. melding van den Nederduitschen dichter SLUITER, die er lang Predikant geweest is en zijne meeste dichtwerken geschreven heeft.

A. spreekt bij *'s Hage* van de Fundatie der *Renswoudlers*; zeer verkeerde benaming; bij *Delft* van de Fundatie van *Renswoude* (onder de wetenschappelijke in plaats van bij de liefdadige inrigtingen) niet veel beter; bij *Utrecht* van het Fundatiehuis, dat door de vrouwe van *Renswoude* gesticht is; dit laatste is goed uitgedrukt. Deze stichting

wordt door B. in de tweede der genoemde steden geheel niet vermeld. Van de fraaije Nieuwe Kerk te *'s Hage*, een meesterstuk van bouwkunde, wordt als zoodanig wel door A., niet door B. gesproken. De laatste noemt verkeerdelijk den tuin achter het Paleis in het Noordeinde (het oude Hof) den Prinsentuin; A. zegt, zoo als het is, Prinsessentuin.

B. spreekt van *drie* Hervormde Kerken te *Leiden*, terwijl er, zoo als ook A. zegt, *vier* zijn. Ook is het verkeerd, dat de Senaatskamer der Hoogeschool, gelijk B. opgeeft, de portretten van *alle* de Hoogleeraren zou bevatten. A. zegt: *een groot getal*, en zoo is het ook.

Te *Rotterdam* leest men bij A. van vier Nederduitsche Hervormde Kerken buiten de Groote; er zijn er echter slechts vier in het geheel (het *Schotsche* Armenkerkje is niet voor de *gemeente*); B. heeft het goed. Deze daarentegen dwaalt met te schrijven, dat er eene Engelsche kerk is; daar zijn er twee, eene *Episcopale* en eene *Presbyteriaansche*, van welke alleen de laatste door A. wordt genoemd. De vermelding van een Natuurkundig Gezelschap, dat te *Schiedam* bestaat, (immers plagt te bestaan) misten wij bij beide Schrijvers; B. schrijft aan deze stad verkeerdelijk eene *Walsche* gemeente toe.

Te *Dordrecht* hadde melding verdiend, dat in het koor der Groote Kerk nog de koorheerbanken aanwezig zijn. Beiden zwijgen er van; ook van het gouden doopbekken, schoon zij van het gouden Avondmaalsgereedschap spreken.

Dat het Burgerweeshuis te *Brielle* door den beroemden ENGEL MERULA gesticht is, wordt door B. wel, door A. niet aangeteekend; de eerste, niet de laatste, maakt van hem te *Heenvliet* melding.

A. schrijft, dat op den toren te *Goedereede* gedurende acht maanden van het jaar een kustlicht brandt. Dit is onjuist, want het bedoelde licht, waarvan B., schoon den toren als zeebaak noemende, zwijgt, brandt alle nachten van het jaar.

In het artikel *Amsterdam* verschillen de beide Plaatsbeschrijvers nog al. A. spreekt er van 18, B. van 16 Roomsch-katholijke kerken; A. van 2, B. van 3 Jansenisten. De laatste noemt nog de *Armenische* kerk, schoon deze niet meer bestaat. Het gedenkteeken voor VONDEL in de Nieuwe Kerk is geene tombe, gelijk B. wil. Het gedenkteeken voor VAN

SPEYK in het Burgerweeshuis wordt door B. genoemd; A. spreekt er niet van.

Te *'s Graveland* verzuimen beiden het buitengoed *Trompenburg* te noemen, hetwelk toch nog al merkwaardig is, omdat de Admiraal van dien naam het stichtte, en het huis den vorm van een linieschip nabootst.

Op het eiland *Texel* maakt B. geene melding van het nieuwgebouwde *de Cocksdorp*. A. heeft te *Hoogwoude* het jaartal 1206 bij den dood van Graaf WILLEM II, Roomsch Koning, hetgeen eene drukfout is voor 1256.

Volgens B. zou *Zeeland* oudtijds uit *minder* eilanden bestaan hebben, dan tegenwoordig. Wij stellen daar tegenover het gevoelen van den geleerden AB UTRECHT DRESSELHUIS, die, in zijne *Verhandeling over Oud-Zeeland*, juist het tegendeel betoogt. Ook meenen A. en B., dat men in die provincie het zeekoraal tegen den scheurbuik (het *scorbut*) bezigt; deze dwaling is zeer algemeen, doch men eet daar het zeekoraal eenvoudig als gewone groente, ofschoon wij het dienstige der plant tegen de genoemde ongesteldheid geenszins in twijfel trekken. Hoe B. er aan komt, dat men in *Zeeland*, met afschaffing der schoolgelden, een algemeen schoolfonds heeft opgerigt, betuigen wij niet te begrijpen; wij weten stellig het tegendeel. Dezelfde Schrijver zegt, dat de haven van *Goes* ter lengte van een uur over het voormalige eiland *Wolfaartsdijk* gegraven is. Het gelijkt er niet naar: de Goesche haven doorsnijdt (en zoo heeft A. het ook) den *Wilhelminapolder*, in 1809 uit schorren en slijken ingedijkt; het laatstgenoemde eiland ligt veel westelijker. Dat de haven van *Zieriksee* voor de grootste schepen bevaarbaar zou zijn, is eene onnaauwkeurigheid, die A. en B. woordelijk eveneens hebben, doch door den eersten in de bijvoegsels wordt verbeterd. B. heeft het ook mis, wanneer hij zegt, dat op *Schouwen* hier en daar de koemest, *met kalk vermengd*, tot brandstof gebruikt wordt. Die vermenging met kalk is echter bij hem zeer verschoonlijk, omdat anders kundige *Zeeuwen* (*) hem in dat berigt zijn voorgegaan. B. maakt te *Middelburg* slechts van één Natuurkundig Gezelschap gewag; daar zijn er, zoo als A. het heeft, twee; het eene is voor Heeren, het andere voor

(*) DE KANTER en AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Beschrijving van de Provincie Zeeland.*

Dames. B. schrijft: »Van dit gebouw (de Nieuwe Kerk te *Middelburg*) is de Koorkerk slechts door een' middelmuur gescheiden." A. heeft beter: »De Nieuwe Kerk, tusschen welke en de Koorkerk het auditorium der voormalige Illustre School gevonden wordt." Eenigzins vreemd is het schrijven van B. over *Aagtekerke*, (een dorp in *Walcheren*) dat er de inwoners door landbouw bestaan, alsof dit op de andere dorpen minder het geval ware, hetgeen nogtans van alle andere Zeeuwsche dorpen, en van verre de meesten geheel bij uitsluiting, geldt. Te *Vlissingen* maken noch A. noch B. eenige melding van het prachtige, in 1809 bij het bombardement der *Engelschen* afgebrande Stadhuis, een der sierlijkste gebouwen van *Zeeland*. De arduinsteenen gevel van het tegenwoordige Stadhuis, bij beiden als zoodanig opgegeven, wordt door A. in de verbeteringen teregt tot een' fraaijen modernen gevel teruggebragt. De werkinrigting in deze stad, in 1839 opgerigt, wordt door A. wel, door B. niet vermeld. Het standbeeld van DE RUYTER was er bij het drukken dezer beschrijvingen nog niet of naauwelijks; A. spreekt er echter van.

B. spreekt te *Goes* van eene Evangelisch-Luthersche Kerk, die er in het geheel niet, en van een Oud-mannenhuis, dat er wel als gebouw, maar niet als inrigting bestaat. Deze laatste fout heeft ook A., die de kerk der Afgescheidenen noemt, welke door B. nog, overeenkomstig des gebouws vroegere bestemming, als Zeepziederij wordt opgegeven. De laatste trouwens maakt nergens van kerken dier gezindte melding, gelijk hij over het geheel van kerken op de dorpen weinig spreekt, en b. v. niet overal de orgels opnoemt. In dit opzigt is A. naauwkeuriger, ofschoon ook niet zonder gebreken; zoo wordt het orgel te *Bunnik* niet door hem opgegeven, en te *Zeist* wel dat in de Hernhuttersche, niet in de Hervormde kerk. B. maakt, als gezegd, van de dorpskerken doorgaans geen gewag, behalve wanneer er gedenkteekenen in te vermelden zijn; op sommige plaatsen echter, b. v. te *Epe*, wordt het orgel genoemd. Zulke ongelijkheden, dezelfde zaak hier eens niet, daar eens wel te vermelden, treft men bij beide Schrijvers meerdere aan, b. v. van korenmolens enz. De Departementen *tot Nut van 't Algemeen* zijn doorgaans door A. opgegeven. Eenige mist men echter, b. v. *Boskoop*, *Strijen*, *St. Maartensdijk*, en misschien nog anderen. Zoo zijn ook eenige weldadige inrig-

tingen, b. v. de zoogenoemde *Dorkassen*, de winterspijsuitdeelingen en derg. niet overal bij beiden vermeld, waar zij bestaan.

Maar wij waren straks te *Goes*, onder welks inboorlingen B. ook PHILIPS VAN LANSBERGEN noemt, die er wel Predikant geweest is, maar te *Gent* geboren was. (Over het geheel is A. veel vollediger dan B. in het noemen der geleerde en beroemde mannen op hunne geboorteplaatsen.) En er bestaat geene bijzondere reden, om *Goes* eene *oude* stad te noemen, zoo als B. doet, die er bijvoegt, dat zij omstreeks 1300 door het bouwen van een slot ontstond, waardoor dat *oude* al aanstonds wegvalt. *Wilhelminadorp* is geene buurt, zoo als B. wil, maar een dorp met eene fraaije kerk, gelijk A. zegt. De eerste, dikwijls dorpskerken overslaande, laat ook onvermeld de R. K. kerk te *'s Heerenhoek*, die, gelijk A. teregt opmerkt, door netheid uitmunt. De »verscheidene oesterputten" te *Zierikzee* van B. bepalen zich tot twee, gelijk A. heeft. B. verzuimt te *Ouwerkerk* eene meestoof te vermelden, en te *Bruinisse* moet bij de door denzelfden vermelde meestoof nog eene worden gevoegd; de brouwerij daarentegen uitgeschrapt worden. Ook A. heeft er slechts ééne meestoof. Het slot *Windenburg* te *Dreischor*, dat B. nog fraai noemt, hoewel wij er niets fraais aan bespeurd hebben, is reeds vóór verscheidene jaren afgebroken, en ook door A. niet genoemd.

Doch op deze wijze kunnen wij niet voortgaan, zonder al te wijdloopig te worden. Maar meer dan genoeg ook ter aanwijzing, dat, ofschoon wij het veelzijdig bruikbare van B. geenszins ontkennen, A. echter veel naauwkeuriger, veel vollediger en veel uitvoeriger is; zoodat, wanneer men over de korte beschrijving der overzeesche bezittingen en het prijsverschil van 70c heenziet, A. veel meer aanprijzing verdient dan B., die echter breed opgeeft van alle middelen in het werk gesteld te hebben, om deze beschrijving den hoogst mogelijken trap van volkomenheid te doen bereiken. A., die er minder ophef van maakt, heeft den eenigen weg ingeslagen ter bereiking van eene juiste opgaaf: uitzending der proefvellen. Daartoe gaf hem, als gezegd, de correspondentie van zijn *Aardrijkskundig Woordenboek* eene gunstige gelegenheid: meer dan honderd personen werden door hem geraadpleegd, en ondanks die zorgvuldigheid zijn er nog enkele fouten overgebleven. Het 3de Deel van den

Aardbol, (*Amsterdam*, bij LAARMAN, 1840) dat insgelijks eene uitvoerige beschrijving van ons Koningrijk inhoudt, is door onderscheidene opstellers in de onderscheidene provinciën bewerkt. Dit moge nu al een klein verschil van stijl te weeg brengen, de naauwkeurigheid zal er althans niet door verminderd zijn. Eén dezer werken bezittende, zal men, enkele bijzonderheden niet medegerekend, de beide anderen doorgaans kunnen missen.

De nagedachtenis van S. STRATINGH, EZ. *gevierd in het Genootschap: ter bevordering der natuurkundige wetenschappen te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1841. *In gr. 8vo.* 131 *bl.* *f* 2 - :

De Hoogleeraar S. STRATINGH, EZ., overleden te *Groningen*, den 15 Februarij 1841, was een man, die het in het vak zijner studie, de scheikunde, tot eene buitengewone hoogte gebragt had, die bij alle gelegenheden zijne groote kundigheden ten algemeenen nutte aanwendde, en wiens verlies door allen, die in en buiten ons vaderland, want ook daar kende men 's mans verdiensten, in de wetenschap belang stellen, diep betreurd is. Hij genoot en verdiende de achting, het vertrouwen, de liefde van zijne stadgenooten; de Groninger Hoogeschool verloor in hem een van hare voornaamste sieraden. Geen wonder, dat algemeene droefheid het afsterven van dien uitmuntenden man volgde, welke in *Groningen* zoo algemeen was, dat zelfs een wekelijksch concert om zijnen dood werd afgezegd. Geen wonder, dat het Genootschap: *ter bevordering der natuurkundige wetenschappen*, in zijne woonstad, van hetwelk hij een der eerste oprigters en ijverigste leden was, verlangde, de nagedachtenis van dien voortreffelijken geleerde en uitmuntenden mensch opzettelijk en plegtig te vereeren. Aan des overledenen ambtgenoot en veeljarigen vriend TH. VAN SWINDEREN werd de taak opgedragen, daarbij als Redenaar op te treden. Den inhoud van dit stuk, het uitvoerigste van dit boekdeeltje, kunnen wij niet beter opgeven, dan gedaan is door de Provinciale Groninger Courant van 5 Maart 1841, welk berigt hier ook is overgenomen: »Eerst schetste hij, met eenige »trekken, het leven van STRATINGH, zich voornamelijk be»palende bij die punten van hetzelve, welke gestrekt heb-

»hen, om dezen tot zulk een groot geleerde en edel mensch »te vormen en te leiden; daarna ging de spreker over tot de »beschouwing van STRATINGH, als beroemd geleerde, door »wiens dood de wetenschappen in het algemeen en het thans »in rouw gedompeld genootschap in het bijzonder een bijna »onherstelbaar verlies hebben geleden, en vervolgens als »mensch, burger, bloedverwant en vriend; terwijl de Re»denaar eindelijk, op eene eenvoudige en toch roerende wijze, »de bloedverwanten, ambtgenooten, vrienden en leerlingen »van den diep betreurden aansprak, en met veel aandoening »gewaagde van hetgeen *hij* vooral verloren had door den dood »van STRATINGH." Op deze Redevoering volgen eenige aanteekeningen; daarna bijlagen, bestaande in courantberigten, aanspraken bij de begrafenis, enz. waaronder het belangrijkste is eene lijst van boekwerken en losse stukken, berigten, enz. door STRATINGH uitgegeven. Zij telt niet minder dan 94 nommers, waaronder dit Tijdschrift met weemoedige belangstelling ook het een en ander opmerkte, van 's mans hand in ons Mengelwerk geplaatst, en evenzeer getuigende van het heldere hoofd als van het edele hart des opstellers. Wat ons bij het inzien van deze lijst het eerst en meest in het oog viel, is dit, dat STRATINGH niet alleen ten volle op de hoogte zijner wetenschap was en bleef, maar dat hij haar ook verrijkte en uitbreidde, en vooral even vlijtig als scherpzinnig hare nuttige zijde in het oog hield; niet zoozeer wat schitterde, maar veel meer wat bruikbaar was en dadelijk nut aanbragt, werd door hem in het licht gesteld; en wij ontmoeten hier meer dan één geschrift, waarvan wij ons de juistheid, de scherpzinnigheid en groote duidelijkheid met genoegen herinnerden. Steller dezes, die STRATINGH niet anders dan uit zijne schriften kende, en daarom ook niet kan oordeelen over het vooraangeplaatste portret, vereerde hem sedert lang als een glansrijk licht aan den wetenschappelijken hemel van ons vaderland, en leerde hem door dit boekje ook als mensch, burger en Christen achten en beminnen; en hij kan zich niet onthouden op te merken, dat het altijd eenen hoogst weldadigen indruk op hem maakt, wanneer hij den roem der *wetenschap* omstraald vindt met den zachten glans, die van den *mensch* uitgaat. Daarom worde dan ook deze hulde aan de nagedachtenis van eenen uitmuntenden *Nederlander* aanbevolen aan alle jeugdige beoefenaars der wetenschap; zij kunnen er veel uit leeren.

Drie rouwverzen, van de Heeren Mr. A. MODDERMAN, Prof. B. H. LULOFS en Prof. H. C. VAN HALL, het eerste na de Redevoering voorgedragen, besluiten dit bundeltje.

Op eenige uitdrukkingen, hier en daar voorkomende en die ons minder bevielen, maken wij geene aanmerking. Het geheel is eene waardige hulde aan eenen waardigen man, door wiens dood dat Genootschap, *Groningen*, het Vaderland, de Wetenschap een zwaar verlies geleden hebben. Slechts 56 jaren mogt hij bereiken. Hoeveel had hij nog kunnen doen! Maar hij heeft veel, zeer veel verrigt, en dat zal zijne waarde behouden. Hij heeft alzoo niet vergeefs geleefd.

Abraham de Aartsvader van ARNOLD HOOGVLIET. *Nieuwe Uitgave. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. 1841. *In gr. 8vo. XXXVIII en* 314 *bl. f* 3-60.

De WelEerw. B. TER HAAR, ook als Dichter zoo gunstig bekend, heeft gemeend der Nederlandsche Letterkunde eene dienst te doen, met eene twaalfde uitgave van HOOGVLIET's *Abraham den Aartsvader* te bezorgen; maar alzóó, dat hij daarbij opdragt, voorberigt en lofdichten, die het dichtwerk zelve voorafgingen, zou weglaten; daarentegen eene levensschets des Dichters en eene letterkundige geschiedenis van zijn werk hetzelve voorop zenden, en eindelijk eene reeks van aanteekeningen er achter voegen, waarin de kritiek op verschillende plaatsen wordt toegepast. Overigens heeft hij hier en daar, vooral waar soms een trek van wansmaak of valsch vernuft een der schoonste brokken bedierf, zich eene verandering in den tekst veroorloofd. Voor sommigen zullen die bijgebragte veranderingen, naar hij vreest, te veel, voor anderen te weinig zijn.

Wat ons betreft, wij houden die voor te spaarzaam aangevoerd, en het schijnt ons, dat het dichtwerk zelve, indien men er toch eenmaal wijzigingen in maakte, niet alleen door de nu plaats gegrepene veranderingen, maar ook veel door weglating, zelden door bijvoeging, zou gewonnen hebben.

Wel is ons de beknopte levensschets en de letterkundige geschiedenis, in plaats van het voorwerk der andere uitgaven, welkom; wel kunnen wij ons doorgaans met de oordeelkundige aanteekeningen, aan het einde van het werk

gevoegd, vereenigen; maar van een' man, als TER HAAR, zouden wij zoodanig eene omwerking van *Abraham den Aartsvader* gewacht hebben, als HOOGVLIET zelf ons zou geleverd hebben, indien hij, in het leven met de kracht der jeugd teruggekeerd, maar toegerust met de kundigheden van onzen tijd en met een meer gelouterden smaak, in ons midden ware opgetreden, om eene nieuwe uitgaaf van zijnen *Abraham* het licht te doen zien. Van TER HAAR hadden wij eenen arbeid gewacht, in waarde gelijk staande met dien van BILDERDIJK aan de *Geuzen* van O. Z. VAN HAREN. Menig middelmatig Dichter van ons tijdperk, en aan de zoodanigen ontbreekt het ons niet, zou dergelijke verbeteringen, als in deze uitgaaf zijn bijgebragt, even goed hebben daargesteld; en indien men zich geene omwerking van meerder aesthetisch belang wilde getroosten, bestond er geene reden, om een boek op nieuw te laten drukken, hetwelk op bijna alle auctiën voorkomt.

Waarom het eerste boek of den eersten zang niet dadelijk begonnen met: »*Het lust mij, Abram, op den togt naar Kanaän?*" voorts eenige verandering gemaakt in de aankondiging van het plan, en, na wijziging van het slot, met het tiende boek het werk voleindigd? Waar dan, bl. 227, Gods Engel andermaal nederdaalt, nadat ABRAHAM zich bereid had getoond zijnen éénigen zoon op te offeren, en alzoo uit liefde voor den Eeuwige niet minder te kunnen doen, dan vele afgodendienaars uit vrees voor hunne gewaande Goden; waar die Engel hem toezegt, hoe in of door des Aartsvaders kroost alle volken der aarde zullen gezegend worden, en HOOGVLIET zelf verhaalt, dat ABRAHAM nu een gezigt kreeg, waarin hij geheel de toekomst, ook de verschijning van den Heiland der wereld, dóorziet en aanschouwt: dáár had TER HAAR dat gezigt eenigzins meer in bijzonderheden kunnen ontwikkelen, en ABRAHAM met IZAAK, maar geenszins op dien allegorischen zegewagen, doch slechts dankbaar en juichende tot SARA kunnen doen wederkeeren; kortelijk melden, dat hij haar het voorgevallene mededeelt, en dan met een krachtig slot het werk voltooijen, waarbij ABRAHAM zou kunnen geschetst worden als den geloofsheld, die gestreden en overwonnen had. Dan zou de *Abraham* een Episch dichtstuk zijn geworden, een zoogenaamd Heldendicht.

Zou men ook in den aanvang van het tweede boek den Hemelraad niet alzóó hebben kunnen wijzigen, dat JEHOVA

wierd voorgesteld door een zinnelijk teeken zijner bijzondere tegenwoordigheid, een lichtkolom b. v., waar stemmen en donderslagen uit voortkomen, staande in het midden zijner Engelen (eene voorstelling van den Psalmist); en geenszins om te weten, wat Hij best zoude verrigten, maar om hen in de gelegenheid te stellen hunne gedachten te openbaren, vragende, wat de Hemelvorsten oordeelden doelmatig te wezen? Zou men dan niet hebben kunnen laten spreken, bijna geheel met HOOGVLIET's woorden, eenen Engel der Regtvaardigheid, eenen der Langmoedigheid, eenen der Barmhartigheid, eenen der Wijsheid enz., en daarop met HOOGVLIET laten volgen:

De Vader der Genade, in 't heerlijk licht besloten,
Toont, op de reednen van de Wijsheid, aan zijn Grooten
En Hemelraden, nu een onbegrijplijk licht,
Een weêrschijn van den glans van 't eeuwig aangezigt, enz.

Eene omwerking in dezen geest zou zeker den Heere TEN HAAR meer moeite hebben gekost, maar zij zou dan ook zijner waardig zijn geweest. Nu moeten wij het bejammeren, dat een man, tot zulk een werk, blijkens zijne eigene aanteekeningen, zoo uitnemend geschikt, niets anders heeft geleverd, dan hetgeen elk versenmaker, die een' gezuiverden smaak bezit, van den *Abraham* maken kon; ja zelfs dat nog niet eens, want er is nog vrij wat valsch vernuft en kwalijk te pas gebragte, steile dogmatiek in overgebleven.

Miskennen wij dus de verdiensten van den Heer TEN HAAR? Neen! wij huldigen die. Wat hij veranderd heeft, heeft hij verbeterd; maar hij had meer kunnen doen. Omdat wij zijne begaafdheden hoogschatten, zijn wij niet voldaan met zijnen arbeid. Als men van *hetzelfde* werk tot een alledaagsch Dichter of Rijmer zeggen zou: »Voortreffelijk! gij hebt het wèl gemaakt; nooit had ik het zoo goed van u gewacht," dan roept men den meester in de kunst toe: »Gij had iets schooners, iets verhevener moeten leveren; want gij kunt het."

Nieuwe Tooneelen uit het Strafregt. Door A. J. VAN LOON. *1ste Verzameling. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1842. *In gr. 8vo. 346 bl. f* 3-25.

Aangemoedigd door de goedkeuring, aan zijne drie vorige Verzamelingen van *Tooneelen uit het Strafregt* te beurt gevallen, is de Heer VAN LOON, of hoe de Schrijver welligt anders heeten moge, begonnen met een vervolgwerk daarop, getiteld: *Nieuwe Tooneelen uit het Strafregt*, waarvan thans de eerste Verzameling het licht ziet. Dezelve behelst drie verhalen: *Frederik H., of leugen en bedrog; Terging en wraak*, en *de Jas van den Heer L.* Al die verhalen laten zich niet zonder belangstelling lezen, hebben eene goede strekking en een zuiveren stijl. Echter hebben wij eenige aanmerkingen.

Het verhaal: *Frederik H., of leugen en bedrog*, draagt het bewijs met zich, dat het onmogelijk met de waarheid overeenkomstig is. Immers FREDERIK had zijne *ouders* bestolen; doch Art. 380 van het Wetboek van Strafregt zegt uitdrukkelijk, dat zoodanige diefstallen slechts aanspraak geven tot *civiele* vergoedingen, zoodat alle denkbeeld niet slechts van *criminéle*, maar zelfs van *correctionnéle* vervolging wegvalt. Derhalve kan de Commissaris van Policie niet gehandeld hebben, gelijk alhier wordt voorgedragen. Al die angsten van ouders en zoon zijn ondenkbaar; en dat de schuldige, uit vrees voor straf, zijn vaderland zou verlaten hebben, kan men van een' knaap als FREDERIK niet verwachten, die toch, eer hij op de vlugt ging, wel onderzoek zou gedaan hebben, of er noodzaak was om zulk een' maatregel te nemen. Doch zoo ras het naar de wetten strafbare der daad vervalt, gaat ook de *intrigue* verloren; en, zelfs bij verdichte verhalen, wil de lezer ten minste aan de *mogelijkheid* van de vermelde gebeurtenis kunnen gelooven.

In het tweede verhaal: *Terging en wraak*, vindt men, bl. 226—228, eene geheel verkeerde voorstelling van de regten eens Advocaats, ambtshalve aan den van misdaad beschuldigde toegevoegd. Men hoore b. v. het volgende, bl. 226: »Verkiest gij nu geen' advocaat voor uw geld te heb»ben, dan wijst het Hof u er een' aan, die voor u optreedt »en uwe regtszaak verdedigt; heeft hij nu het geluk u vrij »te pleiten, *dan betaalt het Hof zijne verdediging* (!); doch »wordt gij gevonnisd, dan krijgt gij dit op *uwe* rekening »met al de andere regtskosten, en deze zijn alles behalve »malsch." — Neen! Al heeft de Advocaat dagen na dagen, in eene ingewikkelde strafzaak, b. v. een' kindermoord, een'

doodslag met voorbedachten rade, of dergelijke, gepeinsd en gezwoegd, om zijne verdediging in orde te brengen, en al verwerft hij den schitterendsten uitslag voor zijnen cliënt, *nooit* wordt hem van 's Lands of 's Hofswege het geringste betaald tot belooning van zijne moeite; en de ambtshalve toegevoegde Advocaat heeft ook geen het minste regt, om van den hetzij vrijgesprokenen, hetzij veroordeelden beschuldigde eenig honorair te vorderen. Trouwens, zij, die zich eenen Advocaat ambtshalve laten toevoegen, en dus $\frac{9}{10}$ van de crimineel beschuldigden, zijn arme lieden. En worden hunne zaken niet met ijver behartigd? verdienen inzonderheid de Advocaten van gevestigde praktijk den uitval op bl. 127? Men leze slechts het *Weekblad van het Regt* en andere regtsgeleerde tijdschriften, om te zien, hoe ook behoeftige lieden, met welwillendheid en inspanning van krachten, door de hun toegevoegde pleitbezorgers, ook door hen, die zich geenen naam meer behoeven te maken, worden bijgestaan. Indien de cliënt betalen kan en wil, waarom zou de Advocaat, wiens welsprekendheid en kunde hem welligt eer en leven gered heeft, niet zoo wel mogen worden beloond, als de Genees- of Heelkundige? Maar dat bij den gevestigden Advocaat de extra-belooning de éénige prikkel zou zijn, is onwaar.

In het derde verhaal: *De Jas van den Heer L.*, is de ontknooping voor ons land te romantisch. De Advocaat, die zijnen cliënt den broederkus geeft; de Voorzitter, die naar den vrijgesproken wordenden beschuldigde de hand over de geregtstafel uitstrekt en haar in de zijne legt, en aan het slot zijner aanspraak zegt: »Deurwaarder! plaats hier een' armstoel voor Mijnheer," enz. — zie, dit wordt *al* te fraai; zoo gaat het in de werkelijke wereld niet toe.

En nu ten slotte: geheel het werk door worden niet alleen de Agenten van Policie en de Geregtsdienaars, maar ook de Commissarissen van Policie, en min of meer het Publiek Ministerie, deerlijk gehavend. Dat de Dienaren van Justitie en Policie wel eens wat onregelmatig en ruw er meê omspringen, willen wij niet ontkennen; dat de Commissaris van Policie al spoedig geneigd is, in elken verdachte eenen schuldige te zien, is een moeijelijk te vermijden gevolg der bestendige waarneming van zoodanig eene betrekking. Maar zoo als het *hier* wordt voorgesteld, vleijen wij ons, dat het nergens toegaat. Voorts begrijpe de Schrijver, dat, even

als eene vrije verdediging des beschuldigden, evenéens de ijverige nasporing der verdachten in het belang is der maatschappij, en niemand prente het zich in, dat men in ons land zoo maar op losse vermoedens gevangen genomen, veel min veroordeeld wordt.

DORRESLAAR, *of achttien jaren later. Eene oorspronkelijke Nederlandsche Geschiedenis uit de eerste helft der zeventiende Eeuw. Door* A. DE RIBE. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. *In gr. 8vo.* 315, 314 *bl. f* 6 - 40.

De hoofdpersoon, naar wien deze Roman den naam heeft, is geen wezen der verdichting. Het is Mr. ISAAC DORRESLAAR, de zoon van eenen Predikant te *Enkhuizen*, die zich in *Engeland* nederzette, te *Londen* wonende als Fiskaal in het regtsgeding tegen Koning KAREL I gebruikt werd, later, als Resident der Engelsche Republiek in *'s Hage* zijnde, vermoord werd. Zulke personen, van wier levensgeschiedenis overigens zeer weinig bekend is, worden, dunkt ons, geschikter in eenen Roman ten tooneele gevoerd, dan meer bekende, eigenlijk historische mannen; de geschiedenis loopt minder gevaar van vervalsching bij die lezers, welke niet kundig genoeg zijn, om het ware van het verdichte te onderscheiden. DORRESLAAR dan komt hier voor als een eerzuchtig fortuinzoeker, die zich, onder den naam eens Duitschen Barons VON DOHRHOFF, in het vertrouwen eener aanzienlijke Hollandsche jonkvrouw weet in te dringen, welke door hare moei, bij wie zij inwoonde, aan het Roomsche geloof overgegeven en naar een klooster stond gezonden te worden. Bij DORRESLAAR bescherming zoekende, werd zij door dezen in het geheim gehuwd en eenigen tijd verborgen gehouden; eer- en staatzucht deden hem zijne vrouw verlaten, naar *Engeland* oversteken, en daar eene andere huwen. *Achttien jaren later* werd de dochter der verlatene, onder eenen aangenomen naam te *'s Hage* levende, trouw bemind door den zoon des waren Barons VON DOHRHOFF, wien de moeder voor den halven broeder harer dochter hield. De komst des vaders, en tevens die van den gevlugten echtgenoot, ontwikkelde de knoop, zoodat alles op een gelukkig huwelijk uitloopt, en DORRESLAAR ook hier onder de hand van eenige sluipmoordenaars sterft, onder welke de in de

Geschiedenis als zoodanig genoemde *Engelschman* WHISTON wordt voorgesteld als een vurig aanhanger van den vermoorden Koning, en aanbidder van de verlatene vrouw, maar afgewezen, omdat haar echtgenoot nog in leven was.

Het verhaal wekt en spant genoegzaam de aandacht, om te bevallen aan die Romanlezers, welken het er alleen om te doen is, »hoe het afloopt." Ook ten aanzien van verhaaltrant en karakterschildering is de Roman niet zonder verdiensten. De hoofdpersoon, die alles aan onverzadelijke eerzucht opoffert, de listige Jezuit VAN EVERGHEM, de dweepzieke weduwe VAN WELDINGEN, de hartstogtelijke WHITFORD en anderen, zijn wel in geen romantisch kleed gestoken, maar toch goed geteekend; sommige karakters zijn wel wat afgezaagd, zoo als de *Pater*, MARGRIET VAN DEN DAM, de kastelein uit *den gouden appel* en anderen; schoon de laatste er met zijn kwalijk te pas brengen van spreekwoorden nog al aardig inkomt. Het karakter van EGBERTA, de ongelukkige gade van den eerzuchtigen bedrieger, is niet van overdrevenheid vrij te spreken. De onvoorzigtigheid, met welke zij als jong meisje zich in de bescherming van den gewaanden, haar in allen gevalle weinig bekenden VON DONNERHOFF begeeft, laten wij gelden: zij zag geene uitkomst, en was in oogenblikkelijk gevaar, om opgeligt en in een klooster gestoken te worden, ten einde alzoo gedwongen de Roomsche Godsdienst te omhelzen. Maar dat zij later, na zoo veel beleediging en mishandeling, na jaren lang door den trouweloozen echtgenoot verlaten te zijn, nog zoo aan hem gehecht bleef, zelfs zijn lijk ging zien, en, in een vriendelijk gesprek met de latere gade van den verrader tredende, deze zelfs belangstellend naar hare kinderen vroeg, — dit is overdreven en onnatuurlijk, immers geheel onbestaanbaar met die waardigheid en achting voor zichzelve, waarin de Schrijver haar doet voorkomen.

Wij vinden hier en daar aanmerkingen en *tirades*, welke niet van den zuiversten smaak getuigen, en waarvan ieder terstond het ongepaste en mislukt aardige moet inzien. Een paar voorbeelden:

»De andere maagd (wij verzoeken den lezer dit woord »slechts in dien algemeenen zin op te nemen, welken men »geeft aan de uitdrukking: *geestelijken*, die soms zeer we»reldsch zijn; *geleerden*, die soms te dom zijn, om alleen te »loopen; *krijgsman*, die nimmer den krijg gezien heeft,

»dan in plaats of schilderwerk; geneeskundige, die nimmer »iemand genezen heeft, en dergelijke) de andere maagd dan" enz. (D. I. bl. 23.) Welk een wansmaak!

»Den zich *noemenden* Baron VAN DORRHOFF, Lezer! zeg »ik met voordacht, wijl hij zulks even zoo min" [moet zijn: *weinig*; want *min* is *minder*, en de vergelijkende trap komt hier niet te pas: deze taalfout is echter vrij algemeen] »was, »als gij, vermoedelijk, of ik: wie was hij dan? De beant- »woording dezer vraag zou menig anderen [e] autheur be- »waren tot de laatste 10 à 50 bladzijden van het werk; doch »daar ik slechts een eenvoudig verteller ben van hooren zeg- »gen, wil ik het u dadelijk mededeelen." Ald. bl. 36. Eene mislukte aardigheid, want dat verborgen houden van den waren naam des hoofdpersoons zou met het plan van den Roman geheel onbestaanbaar zijn. Het wonderlijkst echter zien zulke *tirades* er uit, wanneer zij op het gebied der staatkunde komen.... »Veelligt was de beslotenheid in onzer »voorouderen huizen, waar geen bespiedend oog van buiten »kon indringen, ook een gevolg hunner strengere zeden, en »van het denkbeeld van onschendbaarheid aan ieders woning »gehecht; terwijl ook onze eeuw, gemakkelijker zedeleer »huldigende, den onbeschaamden blik eer in de huizen noo- »digt, dan afkeert, en het Fransche stelsel van regtspleging »en belasting beide het huis des burgers, het heilige grond- »gebied zijner heerschappij, dag en nacht openzet voor iede- »ren strikruiter, hoppeschaar of hongerigen handlanger der »schatkist. Over het verlies van *die* vrijheid moogt gij treu- »ren, *Nederlanders!* meer, dan over eene meer of min vol- »maakte kieswet." D. I. bl. 54. Ronduit dit openstaan der bijzondere woningen voor eene lengen verklaren, kunnen wij niet, dan ten aanzien van »hongerige handlangers der schat- kist": want wat de Schrijver door »strikruiters" en »hoppe- »scharen" verstaat, weten wij niet. Zijn het echter com- miezen of iets dergelijks, weet dan de Schrijver niet beter?

Nog een staaltje: »Voor het eerst zag het nieuwere *Eu- »ropa* het schouwspel van eenen Koning, door zijne onder- »danen voor eene regtbank te regt gesteld. Twee vragen »rijzen hierbij voor den denkende op: heeft een volk regt, »zijnen Vorst te vonnissen wegens misdrijven in zijne betrek- »king als Vorst gepleegd? En het antwoord zal bij elken »onbevooroordeelde zijn: *ja!* want hij is mensch, en ieder »mensch moet de straf zijner misdaden dragen. Maar de »tweede vraag: is het oorbaar of heilzaam? meen ik met »*neen* te moeten beantwoorden, daar (NB!) een Vorst door »zijne hooge, erfelijke, levenslange Staatsbediening *veel meer »blootgesteld is aan het bedrijven van zulke misdaden*, maar »vooral" [dit gaat beter aan] »aan kwaden raad, hetzij van »onkundige, hetzij van ondeugende raadslieden; waartegen »geen ander middel overblijft, dan een verantwoordelijk »staatsdienaarschap." D. II. bl. 136. Gezwegen nu van dat

verantwoordelijk Ministerie, hetwelk, hoe noodig ook in eenen constitutionelen Staat, in dezen Roman eene vrij zonderlinge figuur maakt, vragen wij met betrekking tot het *cursijf* geteekende: moet dan, gelijk uit des Schrijvers woorden regtstreeks volgt, iemand ongestraft blijven, omdat hij gedurig blootstaat voor het gevaar van misdaden? Zoo dit de bedoeling niet is, wat heeft hij dan bij het nederschrijven dier woorden gedacht? Dat hij overigens WILLEM III (een ridderlijk Vorst, voor wien wij de hoogste achting hebben) eenen »wreker" noemt »tegen de onderdrukkers van ware »vrijheid, tegen de DE WITTEN, BEVERNINGKS, VAN BEU»NINGENS, BICKERS, *en andere heerschzuchtige Aristocra»ten*," laten wij hem vrij; maar iemand, die zoo *apodictisch* over personen en tijdvakken uit de vaderlandsche Geschiedenis oordeelt, moest van die Geschiedenis zoo veel weten, dat hij PHILIPS II niet »den zoon eens *geliefden* vaders" (namelijk bij het volk) noemde. Zie D. II. bl. 80 en D. I bl. 195. Keizer KAREL V was waarlijk meer gevreesd, dan bemind.

Van zijnen stijl zegt de Schrijver in het Voorberigt: »Het zal mij aangenaam zijn, als die bevalt; zoo niet, het is mij leed; maar dezelve is mijn eigen, onveranderbare stijl." Het zou dus niets helpen, wanneer wij er den man aanmerkingen op maakten; genoeg zij het, onzen lezeren te zeggen, dat die stijl, behoudens eenige waterigheid, over 't geheel vrij wel is; echter niet zoo voortreffelijk, dat dezelve *onveranderbaar* moet blijven. Zou de naam van den Heer DE RIBE ook zoo *onveranderbaar*, of welligt voor afwisseling vatbaar wezen?

Niet overal is het zoogenaamde *kostuum* goed bewaard. Van *Mevrouwen* en *visites maken* sprak men in de XVIIde Eeuw zoo dagelijks niet (D. I. bl. 56), en dat iemand aan zijne eigene vrouw den pas genoemden titel gaf (D. I. bl. 278) is geheel ontrouw aan de huiselijke zeden onzer voorvaderen.

Tot de misstellingen en fouten, die van onachtzaamheid getuigen, behooren: I. 80: ORANJE voor *Oranje* (er wordt niet van den persoon, maar van het Prinsdom gesproken); I. 122: *hunne* aandacht, van vrouwen; I. 158: de *wiskunde*, eene wetenschap, waarschijnlijk door de *Egyptenaren* uitgevonden, wijl, door de overstroomingen van den *Nijl*, de grenzen der landen verloren gingen. Kent de Schrijver het onderscheid wel tusschen *wis-* en *meetkunde*? I. 165: *de wonden deden sich afgrijselijk gissen* (onveranderbare stijl!); II. 107: FREDERIK, Baron VON DÖRRHOFF, moet WILHELM zijn; II. 197. *not.*: 19 Februarij, moet zijn 9; II. 232: *President*, lees *Resident*, enz. enz.

N°. VIII. *Boekbesch.* bl. 352, r. 5. staat SCARLACI'S, lees SCHARLAU'S.

N°. IX. *Boekbesch.* bl. 398, r. 8. v. o. staat *zwijgen*, lees *zeggen*.

BOEKBESCHOUWING.

Dissertatio de JESU miraculis, quam — pro gradu Doctoratus — publico examini offert J. P. ESCHER, etc. Groningae, apud *J. Oomkens*. XV et 137 pag.

Geen bewijs voor de waarheid en Goddelijkheid van het Evangelie, dat zooveel verschillende lotgevallen in den loop der eeuwen onderging, als het zoogenaamde *wonderbewijs*. Ook ten aanzien der wonderen, door Hem verrigt, was onze Heer voor velen ten val, voor anderen ter opstanding. De wonderverhalen der Evangelische geschiedenis waren voor den eenen hoeksteenen van het gebouw zijns geloofs, en voor den anderen rotsen der ergernis. Hier hoorde men den eisch van geloof in het Evangelie, *om* de wonderen, daarin vervat; elders verklaarde men zich bereid, na langdurige aarzeling, in het Evangelie te gelooven, *niettegenstaande* de wonderen, die het behelst. Verdraaid of overdreven, bestreden of toegejuicht, staat het wonderbegrip in verschillende tijdperken voor ons. Beurtelings heeft eene physische of psychische, eene allegorische of symbolische, eene natuurlijke of mythische verklaringswijze hare kracht aan de wonderverhalen der Evangelische geschiedenis beproefd. De nieuwste en beste rigting der Godgeleerdheid heeft het hooge belang derzelve voor de apologetiek des Christendoms teregt ingezien, en de wonderen trachten te begrijpen, als luisterrijke openbaringen der verhevene persoonlijkheid van onzen Heer. Daarom verheugt het ons, dat de Schrijver der voor ons liggende Dissertatie het gewigt van het wonderbewijs gevoelde, en in een Akademisch proefschrift, hetwelk van vlijt en ijver getuigt, de vrucht zijner nasporingen hieromtrent heeft nedergelegd. Met korte trekken willen wij aanwijzen, wat de Heer ESCHER ons geleverd heeft, en in hoeverre wij meenen, dat hij al dan niet aan de eischen

van den tegenwoordigen stand der wetenschap heeft beantwoord. Wij hopen het met die humaniteit te doen, welke ieder weldenkend en onpartijdig Recensent aan een' altijd onvolledigen *eersteling* van een' jeugdigen Schrijver verschuldigd is, en die vaak zoo jammerlijk wordt geschonden.

Het geschrift van ESCHER splitst zich in *twee* Afdeelingen. *Eerst* moet uit 's Heeren uitspraken en daden blijken, welk doel Hij zich met zijne wonderen heeft voorgesteld. *Vervolgens* zal onderzocht worden, welke waarde nog voor ons de wonderen des Heeren hebben. — Uit deze inhoudsopgave schijnt te blijken, dat óf het geschrift zeer onvolledig, óf de titel onjuist is gesteld. Iedereen zal, dunkt ons, waar in het algemeen over JEZUS wonderen wordt gehandeld, verwachten, dat *eerst* eene naauwkeurige bepaling van hetgeen men door *wonderen* verstaat vooropga, met kritiek der zoo uiteenloopende definitiën, die, op een verschillend theologisch en vooral nieuwer philosophisch standpunt, van een *wonder* gegeven worden. Men zou *vervolgens* wachten, dat over de mogelijkheid, de noodzakelijkheid en de erkenbaarheid van wonderen het een en ander althans ware aangemerkt, en dat niet minder de verschillende methoden van wonder-interpretatie althans hoofdzakelijk waren geschetst en beoordeeld, om alzoo het standpunt, dat men in onderscheiding van deze allen koos, zoowel te karakteriseren als te regtvaardigen. Wij stemmen toe, het is niet te verwachten, dat wij deze vraagstukken hier vinden opgelost; maar die over wonderen schrijft, dient dezelve, zoo al niet op te lossen, toch der oplossing *iets* nader te brengen, of althans te vermelden. Dan genoegzaam niets van dit alles treft men hier aan. Wat het laatstgenoemde punt betreft, met eene bloote en onvolledige nomenclatuur, pag. 2, wordt alles afgedaan. Van het andere zegt de Schrijver alleen, p. 104: »*quae quaestiones certe nunquam sunt solvendae, quamdiu intellectus humanus finibus manet circumscriptus.*" Zoo doende, kan men zich waarlijk het onderzoek al zeer gemakkelijk maken. En wat de definitie van het wonder

betreft, p. 121 vinden wij er eindelijk eene, maar zonder dat wij vernemen, òf waarom de Schrijver deze bepaling boven andere koos, òf hoe hij juist hier en niet vroeger tot dezelve kwam. Wij vermoeden, wat de Schrijver ons op de laatste vraag zou antwoorden: »Abstracte definitiën »en onderzoekingen helpen niet veel. Men moet niet van »eene definitie der wonderen uitgaan om de wonderverhalen »te beschouwen, maar integendeel uit de beschouwing der »wonderverhalen tot de definitie opklimmen; gelijk VIC»TOR COUSIN, en VAN HEUSDE na hem, het noemt, »*trouver l'accord de la speculation et de l'observation;* »*ou, trouver* a posteriori *quelque chose, qui soit donné* »a priori." Dat in deze methode veel wijsgeerige waarheid ligt, zal wel niemand ontkennen. Ook Recensent ziet nog zoo vele schoone vruchten van al dat abstracte speculeren niet. Maar waar de Schrijver bij zijn *eigen* en voorloopig onderzoek dien analytischen weg had kunnen volgen, had hij, dunkt ons, waar hij ons zijne *resultaten* over wonderen en wonderbewijs mededeelen zou, beter gedaan, den hier boven aangeduiden weg te volgen. En waar hij zoo weinig over den aard en de mogelijkheid der wonderen disputeert, als hier het geval is, had zijn proefschrift welligt beter den naam gedragen, b. v., *de miraculorum a* JESU *editorum, consilio atque pretio.* Recensent moet althans eerlijk bekennen, niet veel meer dan dit gevonden te hebben.

In het *eerste* deel wordt *eerst* over het *character miraculorum* gesproken. Overtuigend wordt aangewezen, dat zij bij onzen Heer geenszins uit eene onzuivere bron zijn voortgevloeid. Meer opzettelijk wordt herinnerd, en met voorbeelden gestaafd, dat *liefde* het beginsel was, dat onzen Heer bij het verrigten zijner wonderen bezielde. Nog wordt eene korte apologie van sommige wonderen geleverd, die den schijn van het tegenovergestelde vertoonen. In de 2de § ware welligt het eerste en tweede onderdeel (geen *ostentatio*, geen *gloriae affectandae studium*) gemakkelijk te vereenigen geweest. Maar vooral trof ons, dat de Schrijver, bij het zoo gewigtige onderzoek naar de

wonderen der Evangelische geschiedenis, geen de minste acht slaat op den staat der nieuwe kritiek. Van *onkunde* omtrent hetgeen STRAUSS, WEISSE, THEILE, HASE, B. BAUER en zoo vele anderen geschreven hebben, willen wij hem niet gaarne beschuldigen: wij verwachten van zijne studie betere dingen. Maar even opregt moeten wij verklaren, naar de bewijzen zijner bedrevenheid in dezen meestal vruchteloos gezocht te hebben. Over verre de meeste wonderen wordt gesproken, als hadden al die mannen nooit bestaan of geschreven. Waarlijk, dat moge in een stichtelijk Hollandsch geschrift voor beschaafde Christenen, die toch van deze zaken weinig weten, nog gaan kunnen, in een Latijnsch proefschrift, naar den tegenwoordigen stand der wetenschap ingerigt, gaat het niet. Eenige proeven slechts, die wij gemakkelijk zouden kunnen vertiendubbelen. Bl. 13 lezen wij: »*Tale quid* JESUS, *munus obiturus*, MEDITATUS EST, *idque tentationis formâ nobis proponitur.*" Rec. kent, waardeert, ja deelt de opvatting der verzoekingsgeschiedenis, die hier met den vinger wordt aangeduid. Maar waarom haar niet, althans in eene noot, eenigzins tegen de voornaamste andere opvattingen gevindiceerd? — Met ééne pennestreek worden, pag. 24, de bezetenen *mente capti* genoemd, zonder meer; terwijl ook het hieromtrent gestelde, p. 65, niet voldoet. Met ééne pennestreek wordt er van JAÏRUS dochter gezegd: »JESUS *eam revivificavit.*" Maar verdienden dan, om alleen dezen te noemen, OLSHAUSEN's bedenkingen in het geheel niet, dat men ze met enkele trekken wederlegde, en aantoonde, dat het dochtertje *waarlijk* gestorven was? — Hadden bij de 4de § of ergens elders niet eerst en meest die wonderen moeten gevindiceerd worden, welke de Heer aan *de onbezielde natuur* verrigtte, en welke door de nieuwste kritiek zoo sterk zijn aangetast? — Doch, wij mogen niet te uitvoerig zijn. — De Schrijver sla, bij de wonderen, welker apologie hij levert, de genoemde Schrijvers eens op, al ziet hij er zelfs alleen DE WETTE's *Exegetisch Handbüch* op na; hij vergelijke hunne behandelingswijze met de zijne, en beantwoorde dan aan zich-

zelven de vraag, of hetgeen hij hier levert *apologie* mag heeten *voor onzen tijd.*

In een *tweede* Caput wordt aangewezen, hoe de Heer zich door wonderen betoonde, als een Gezant van God, als Gods Zoon en Evenbeeld, als de Verlosser der wereld. Met proeven uit de Evangelische geschiedenis wordt een en ander opgehelderd. Bij het eerste was ons de vraag, welk onderscheid eigenlijk de Schrijver aanneemt tusschen *Judaeorum Messias* en een *legatus Dei sublimiori sensu* volstrekt niet helder. Bij het tweede had, onder de optelling van die Goddelijke eigenschappen, welke de mensch CHRISTUS JEZUS en zijne wonderen openbaarde, ook 's Heeren *hooger kennis*, die hier doorstraalde, moeten vermeld worden, te meer daar de Schrijver immers de geschiedenis van den *stater* als historisch en wonderdadig had aangenomen. Bij het derde wordt IETS over het symbolisch karakter der wonderen opgemerkt, en ten slotte worden nog eenige gepaste proeven herinnerd, waaruit blijken kan, dat onze Heer zich, in *hetzelfde* wonder, meermalen in alle drie de genoemde betrekkingen te aanschouwen gaf. Wij hebben dit gedeelte met genoegen gelezen; het is *con amore* geschreven. Dat echter vooral in § 5 de vragen, met wat voorbehoud, in wat zin, met wat regt de wonderen, zoo in 't algemeen, als bepaaldelijk bij JEZUS, een bewijs van Goddelijke zending zijn, volstrekt door het hier geleverde nog niet zijn uitgeput, zal de Schrijver, naar wij hopen, niet eerst uit onze aanwijzing behoeven te vernemen. Verwondering baarde het ons, hier al weder het wonder, *Marc.* V: 30, zonder eenige vindicatie (al ware het dan ook alleen door vergelijking met *Hand.* V: 15 en H. XIX: 12) aangenomen te zien.

Een *derde* Hoofdstuk wordt toegewijd aan de beschouwing van de waarde, welke onze Heer zelf betoond heeft aan zijne wonderen te hechten. Wij prijzen het in onzen Schrijver, dat hij zoo geheel, vooral in dit opzigt, den *historischen* weg bewandelt: geen beter middel, om tegen willekeurige of eenzijdige stellingen beveiligd te blijven. Wij zouden hem nog meer prijzen, indien hij de synoptische

en Johanneïsche verklaringen op dit punt uit elkander had gehouden, — indien hij bladz. 74 niet maar zoo zonder eenig bewijs den Dooper als een *juventutis amicus* onzes Heeren had genoemd, of bladz. 89 niet meer van *accomodatie* had gesproken: wij meenden toch, dat dit laxe stelsel nu wel den dood mogt sterven. — Nu wordt onderzocht, in hoever de Heer de wonderen (*op zichzelven* beschouwd, en afgescheiden derhalve zoo wel van de verhevenheid zijns *persoons*, als de Godewaardigheid van hun *doel*) voor *noodzakelijk* of *ongenoegzaam* beschouwde. Dit wordt door den Schrijver § 9 en 10 nagegaan. En daaruit maakt hij § 11 dan de gevolgtrekking op, welke *waarde* de Heer, voor *drie* verschillende soorten van menschen, aan zijne wonderen heeft gehecht. — Gebrek aan ruimte verbiedt ons, den Schrijver ook in dit gedeelte van zijn betoog te volgen. Alleen zouden wij vragen, of het niet te sterk is, ten slotte, van menschen te spreken, die *geene* wonderen behoefden, om in JEZUS te gelooven? Wij gelooven, dat deze vooronderstelling noch door de beschouwing van den tijd, waarin onze Heer optrad, toegelaten, noch door voorbeelden uit de Evangeliegeschiedenis genoegzaam gewettigd wordt. Om alleen van het laatste te spreken; de Schrijver brengt den Hoofdman van *Capernaum* tot deze klasse. Maar zou deze Heiden wel zulk een groot geloof betoond hebben, wanneer hij niet reeds vroeger van 's Heeren wonderen had vernomen en aan deze geen geloof had gehecht? Juist dit schijnt uit *Lucas* VII: 8 te blijken.

Het laatstgenoemde Hoofdstuk heeft geleidelijk den weg gebaand tot het tweede en kortere deel der Dissertatie. »*Quid etiam nobis valeant* JESU *miracula?* is de vraag, die hier beantwoord moet worden." Van de eene zijde worden zij daartoe in betrekking geplaatst tot de menschen, voor wie, en den tijd, wanneer zij zijn verrigt. Van den anderen kant worden zij beschouwd in betrekking tot den persoon, die ze verrigtte. En eindelijk wordt dan uit een en ander opgemaakt, welke *waarde* voor ons nog de wonderen des Heeren hebben. Het laatste wordt, naar ons oordeel, met juistheid onderscheiden, in eene meer *rela-*

tive waarde van 's Heeren wonderen, voor bepaalde soorten van menschen, en in eene meer *absolute*, voor alle de belijders des Heeren. — In het *tweede* dezer drie Hoofdstukken worden de wonderen ten naauwste verbonden met de verhevene persoonlijkheid des Heeren, krachtens welke zijne verschijning zelf het hoogste, het absolute wonder is; terwijl voor en in Hem, den Zoon van God, die daden, welke ons wonderdadig toeschijnen, de hoogste natuur zijn te achten. Wij stemmen dit gaarne toe, en dachten aan het schoone woord van JEAN PAUL: »*Wunder auf Erde sind Natur im Himmel.*" Echter meenden wij, dat, ofschoon dit algemeene toegegeven zijnde, de zaak veel nader moet bepaald worden. *Vooreerst* meenen wij, dat het verband, waarin de wonderen tot JEZUS persoonlijkheid staan, nader moest worden bepaald, vooral ter beantwoording der vraag, of deze wonderen uit de *reine menschheid* onzes Heeren verklaard, dan wel uit eene *daarvan onderscheidene*, medegedeelde Goddelijke kracht in Hem moeten afgeleid worden. Voor zoover wij des Schrijvers gevoelen omtrent de Christologie uit het hier gestelde konden raden, kan Rec. wel nagaan, wat het antwoord zal wezen. Maar dan had in allen gevalle het verband tusschen de Goddelijke *menschheid* des Heeren en den aard, het karakter en het beginsel zijner wonderen nader moeten worden aangewezen. En de aanwijzing, hoe tot het ideaal der menschheid, in CHRISTUS verschenen, ook de heerschappij over het geschapene behoort; de uiteenzetting, hoe de volheid des *geestes*, die in Hem was, over bezielde en onbezielde *stof* kon heerschen, missen wij hier geheel. *Ten tweede* komt het ons voor, dat, door des Schrijvers definitie van het wonder, de zaak geheel tot iets *subjectiefs* wordt gereduceerd. Dat elk wonder eene bloot subjectieve zijde heeft, is niet te ontkennen: maar heeft het niet tevens een *objectief* karakter, waardoor *miracula* van *mirabilia* worden onderscheiden? Wij meenen, wel degelijk. Volgens ULLMANN kan men een wonder van twee zijden beschouwen, — als *gebeurtenis* of als *daad*. In het *laatste* opzigt behoort het in verband gebragt te

worden met de geheele persoonlijkheid des wonderdoeners. Hiervan heeft ook onze Schrijver wenken in dit Hoofdstuk gegeven. In den *eersten* zin moeten wonderen, indien zij iets zullen beteekenen, op eene Goddelijke tusschenkomst kunnen worden teruggevoerd. Daarbij is dan de vraag naar het verband der wonderen met de ons bekende natuurwetten, en met onze voorstelling aangaande de betrekking van het Goddelijk wezen tot deze wereld. Doch wij kunnen hier niet verder in dit onderwerp treden. Wij bevelen den ons onbekenden Schrijver zeer de lezing aan van de 10de en 17de § des eersten Deels van STRAUSS *Glaubenslehre*. Zoo treurig voor ieder, die in het Evangelie gelooft, de resultaten van dit boek zijn, zoo voortreffelijk is het geschikt, om ons *geschiedkundig* den weg te doen overzien, langs welken ieder dogma tot deszelfs tegenwoordigen toestand is gebragt. Aan welke eischen der wetenschap de Apologetiek thans heeft te voldoen, wanneer zij (gelijk zij met het hoogste regt wil) het wonderbewijs weder in bescherming neemt, is t. a. p. bladz. 252 te lezen. — Om nog iets over het slot der Dissertatie te zeggen, merken wij op, dat, ofschoon wij met het bladz. 135 sq. gestelde ons wel kunnen vereenigen, wij echter, door opzettelijke Exegese van *Joh.* XIV: 12, wel gewenscht hadden grondiger te zien aangewezen, in wat zin en met wat beperking een ieder, die gelooft, kan gezegd worden, *grootere werken* te zullen doen, dan CHRISTUS deed. — De theses, achter de Dissertatie geplaatst, geven overvloedige stof tot *wrijving* van gevoelens; de *zevende*, hoe voorzigtig ook gesteld, zouden wij wel eens willen hooren verdedigen, zonder dat de Schrijver op de klip van het Docetisme strandde.

De Latijnsche stijl is beter, dan die, welke in de beste Theologische Dissertatiën heerscht, in de laatste jaren te *Groningen* verschenen. Hij draagt echter hier en daar eene verbazende Hollandsche kleur. Phrasen, als bl. 102, *voluit* JESUS *miracula spectari* IN RELATIONE AD EJUS PERSONAM, moesten hier niet voorkomen. De zaken worden wijdloopig voorgesteld; en die gedurige recapitulaties (b. v.

bladz. 29, 72, 86, 103 en elders) vullen wel, bij den reeds zeer ruimen druk, eenige plaats, maar zijn anders onnoodig.

Wij konden meer zeggen; maar wij wilden, daar wij der *waarheid* hulde deden, de *liefde* niet uit het oog verliezen. De Schrijver verdient lof voor hetgeen hij leverde, en verschooning voor hetgeen hij niet geleverd heeft. Als *bijdrage* tot waardering van het wonderbewijs is zijn stuk door ieder' onbevooroordeelde te beschouwen; schoon, naar onze overtuiging, die wij gaarne voor beter geven, de tegenwoordige stand der zaak eene geheel andere behandelingswijs had gevorderd. Wij wenschen hem spoedige plaatsing: want wij zagen met vreugd uit zijn stuk, hoeveel ingenomenheid hij koestert met den Heer en zijn Evangelie. In dit opzigt schroomt Rec. niet, de vraag des Schrijvers (bladz. 117): *Nonne libro praeferimus auctorem?* bevestigend te beantwoorden, en reikt den Heere ESCHER gaarne de broederhand toe.

JESAIAS *vertaald en opgehelderd, door* J. H. VAN DER PALM. *III Deelen. Tweede Druk. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1841. *In gr.* 8*vo.* 973 *bl.* *f* 9-:

Ofschoon dit Tijdschrift (*) tijdens de eerste verschijning van dit werk geene uitvoerige beoordeeling, maar meest eene aanprijzende aankondiging heeft gegeven, zoo zal toch niemand verwachten, dat wij zulks bij de uitgave van dezen herdruk zullen aanvullen. Zesendertig jaren lang is VAN DER PALM's opheldering van den eersten en voornaamsten der Israëlitische Profeten gewaardeerd als een werk, waarin kennis en goede smaak op elke bladzijde doorstralen, en dat niet alleen als uitlegging van JESAIAS zelven, maar ook als model van Schriftverklaring, voor velen ter vraagbaak geweest is, en nog is. Het behoefde

(*) 1805, *Boekbesch.* bladz. 386; 1806, bladz. 521.

eenen herdruk, en dat kan ons niet verwonderen. Want aan de eene zijde is de voorraad van aanteekeningen in 's mans Bijbelvertaling niet zoo uitgebreid, dat men daarbij de opzettelijke en breedvoerige verklaringen van den beroemden Hoogleeraar over een der belangrijkste Bijbelboeken zou kunnen missen; anderdeels is onze bedachtzame en bescheidene Nederlandsche Godgeleerdheid nog niet op de hoogte der vermetelheid, met welke nog na het in 't licht verschijnen van dit werk ook de schriften van dezen Profeet zijn — om geen ander woord te gebruiken — aangevat, waardoor de uitlegging van VAN DER PALM, den kweekeling der *Schultensche* school, over een boek des O. V. zou zijn onbruikbaar geworden, of althans te weinig op de hoogte des tijds staan, om nog op nieuw te worden in het licht gegeven. De Uitgevers hebben, daaraan twijfelen wij niet, aan velen eene belangrijke dienst bewezen met dezen herdruk.

Het werk is daarbij een weinig goedkooper geworden, dan de eerste druk was. Die kostte *f* 10-20, maar telde ook, door ruimeren letterdruk, bijna 500 bladzijden meer. Men heeft alleen die veranderingen in taal en spelling gemaakt, welke geenen invloed hadden op den stijl des werks, maar overigens woordelijk afgedrukt. Daardoor is ook het korte *Voorberigt* voor het derde Deel overgenomen, waarin de Schrijver spreekt van de *afzonderlijke aanmerkingen*, op welke hij in het Voorberigt voor het eerste hoop gegeven, en naar welke hij hier en daar in het werk zelf verwezen had; zeggende, dat deze niet zoo spoedig, en misschien in de Latijnsche taal, zouden gegeven worden. Men weet, dat later aan deze belofte niet is voldaan, en dat deze afzonderlijke aanmerkingen nooit verschenen zijn. Doch nu maakt dat Voorberigt, na 36 jaren en den dood van den waardigen Schrijver, eene zonderlinge vertooning, en men had beter gedaan, in eene aanteekening onder bladz. IX van het eerste Voorberigt, met een woord te herinneren, dat die aanteekeningen niet gevolgd zijn. Misschien ware het niet ondienstig geweest, dat men daar, waar het werk zelf er naar verwijst, de latere opheldering

der plaats in de Bijbelvertaling hadde opgenomen; en die in 1841 den Profeet JESAIAS naar VAN DER PALM geeft, moest, ten minste zoo komt het ons voor, niet alleen het werk, zoo als het in 1805 het licht zag, afdrukken, maar er ook bijvoegen, wat de groote Bijbeluitlegger later anders ingezien heeft, hetwelk wel slechts op enkele plaatsen het geval is, maar op welke van de latere verklaring in de Bijbelvertaling melding had moeten gemaakt zijn.

Kerkelijke Raadvrager en Raadgever. IIIden Deels 2de Stuk. Door J. HERINGA, ELIZA'SZ. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1841. *In gr. 8vo. VIII en 346 bl. f* 2-90.

Iedereen, die met ons het voorregt had, den voortreffelijken HERINGA van nabij te kennen, ontvangt voorzeker met hooge belangstelling ieder grooter of kleiner geschrift, dat ons uit 's mans nalatenschap nog wordt aangeboden. Welkom was ons dus ook dit Deel van den *Kerkelijken Raadvrager en Raadgever. Beoordeeling* van hetzelve kan onze taak niet wezen, daar wij het werk voor ons hebben van een' afgestorvenen, die bovendien boven onzen lof verheven is. En uitvoerige *aankondiging* zal wel overbodig zijn, daar het voorzeker, terstond na de uitgave, door de talrijke vereerders en vrienden van den ontslapenen is gekocht en gelezen. Ware het noodig, wij bevalen het belangrijke boek allen Evangeliedienaren, en allen, die zich voor die betrekking voorbereiden, met volle ruimte aan. Vader HERINGA spreekt hier nog nadat hij gestorven is. En hoe gaarne hooren wij hem over *Dank- en Bededagsleerredenen*, over *het prediken naar de algemeene vatbaarheid*, over *het ernstig en hartelijk prediken*, en over *de geaardheid der Nederlandsche Hervormde Gemeenten in onze dagen*. Vooral de drie laatstgenoemde Verhandelingen bevatten eenen schat van wijsheid, door ieder hoog te waarderen. Ook de overige stukken bekleeden eene waardige plaats in dezen bundel.

Zij dragen allen in meerdere of mindere mate den stempel van HERINGA's practische rigting; hoogen ernst, veelzijdige kennis en grondige naauwkeurigheid. Behalve de stukken van HERINGA's hand afkomstig, werd hier nog eene Verhandeling van Ds. P. J. LAAN opgenomen, over *het geoorloofde, gepaste en doelmatige van het houden van algemeene Dank- en Bededagen.* Eene zaak, waarover zeer veel vóór en tegen te zeggen is, wordt hier ter sprake gebragt. Van *zijn* standpunt merkt de Schrijver zeker veel belangrijks op. Men vergelijke echter, van de andere zijde, hetgeen men vindt bij HÜFFELL, in zijn werk over *het Protestantsch Leeraarsambt*, bladz. 318—322 der Hollandsche vertaling. — De Hoogleeraar VINKE ontvange onzen dank voor de uitgave van dit werk zijns waardigen voorgangers. Hij voldoe eerlang zijne belofte, om nog een tweede Deel te laten volgen. En — mogten wij het eens eerlang bij eigene ondervinding zien, dat HERINGA meer dan *practische* of *stichtelijke* geschriften — dat hij, de stille maar groote Geleerde, ook *wetenschappelijken* arbeid heeft nagelaten! Met hoeveel meer belangstelling zoude nog deze worden ontvangen!

Bijbel-Atlas; door G. H. VAN SENDEN. *3de en 4de Aflevering. Te Leiden, bij* D. du Mortier en Zoon. *In quarto. Bladz.* 33—68. *Te zamen f* 3-60.

Het Bijbelsch kaartwerk van den Heer VAN SENDEN, met welks inrigting wij onze lezers bij de aankondiging der eerste Afleveringen hebben bekend gemaakt, bevat in de twee voor ons liggende gedeelten de volgende kaarten: *Het Rijk van* DAVID *en* SALOMO; dat van *Israël;* dat van *Juda; Syrië en Phénicië; Armenië, Mesopotamië, Babylonië, Assyrië, Medië en Perzië; Palestina onder Perzië* (met een bijkaartje, *Palestina in stamverdeeling volgens het ideaal van* EZECHIËL); *Palestina onder de Makkabeën; Palestina onder de* HERODESSEN. De laatste, waarop vier bijkaartjes voorkomen, was niet bij het oor-

spronkelijke plan beloofd. Men zal zich echter aan het bepaalde getal van kaarten houden, en daartoe twee dergenen, welke nog moeten volgen, op één blad brengen. De nette uitvoering blijft evenzeer lof verdienen, als de beschrijving van den geleerden vervaardiger. De aanmerkingen, die wij vooral op de spelling van sommige Hebreeuwsche namen zouden hebben, zijn van mindere aangelegenheid, en zouden onze lezers grootelijks vervelen. Liever willen wij ons dus met herhaling onzer aanprijzing van dit nuttige werk vergenoegen.

Handboek der Ziektekundige Ontleedkunde; door W. VROLIK, *Med. Doctor, Hoogleeraar aan het Athenæum illustre te Amsterdam, enz. Iste Deel. Aangeborene Gebreken. Te Amsterdam, bij* J. Müller. *In gr. 8vo. XIV,* 590 *bl. f* 6-60.

Kort nadat dit Handboek het licht zag, hoorden wij iemand zijn leedwezen betuigen, dat een werk van zoo grooten omvang, hetwelk zooveel beloofde, in onze moedertaal geschreven was: de Hoogleeraar VROLIK, voegde men daarnevens, had daardoor als 't ware een' vergeefschen arbeid verrigt. — De Heer VROLIK zoude zeker op een uitgebreider vertier hebben kunnen rekenen, had hij zich van de Latijnsche, maar vooral van de Fransche taal bediend: maar is het dan zoo verre gekomen, dat in de landtaal voor landgenooten te schrijven zoo veel is als een' nutteloozen arbeid ondernomen te hebben? Het ware zeker wenschelijk, dat men nog nagenoeg bij uitsluiting tot de behandeling van dusdanige onderwerpen zich van de Latijnsche taal mogt bedienen; maar als het tij verloopt, zoo als men pleegt te zeggen, verzet men de bakens; of is het misschien beter, omdat zij daar ter plaatse niet meer noodig zijn, ze geheel prijs te geven? Het werk van den Hoogleeraar VROLIK nu van den bedoelden aard zijnde, verdient hij veeleer dank, dat hij den roem van door meerderen gelezen te worden heeft opgeofferd aan de bevorde-

ring en uitbreiding der wetenschap onder zijne landgenooten. Maar, zal een werk van zulk eenen omvang gelezen worden door degenen, voor welke juist de Heer VROLIK zich van de landtaal heeft moeten bedienen? Wij hopen dit, en willen niet van de onderstelling uitgaan, dat in andere landen, met het onze in grootte te vergelijken, of niet eens van zoo groote bevolking, b. v. *Denemarken*, *Zweden* of eenig ander, de liefde voor de wetenschap levendiger zoude wezen? Daar bezigt men toch de landstaal ook voor werken, die verder behoorden gekend te worden. Heeft BERZELIUS zelf niet zijne zich zoo zeer verspreid hebbende werken oorspronkelijk in het Zweedsch geschreven? In elk geval de Heer VROLIK stelt zijne landgenooten in de gelegenheid, zich door een oorspronkelijk werk met eenen tak der wetenschap bekend te maken, die zoo zeer verdient behartigd te worden, niet om een onderwerp te zijn van afgetrokkene bespiegeling, maar om vrucht te dragen voor eene zich steeds verbeterende Natuur- en Ziektekunde, voor welke laatste de *Ziektekundige Ontleedkunde* als de sleutel is, om door te dringen tot hetgeen alleen door haar kan opgehelderd worden. Zoo sluite zich de arbeid van den Heer VROLIK, ook in onze taal, aan die zijner voorgangers RUYSCH, ALBINUS, E. SANDIFORT, zijnen waardigen vader en zoo vele anderen aan. Zij deden deze wetenschap bloeijen, toen zij bij anderen zich naauwelijks zigtbaar verhief, en aan hunne pogingen mag men het danken, dat *Nederland* de bakermat is geweest voor de ziektekundige Ontleedkunde; terwijl het vroeger onze roem was, de aanzienlijkste Ontleedkundigen met de beroemdste Artsen te kweeken. (*) Mogt dan het werk van VROLIK niet slechts lezers vinden, maar ook beoefenaars der wetenschap kweeken, die door hunne daden het best zullen getuigen tegen de aanrandingen van bevooroordeelde vreemdelingen, die wangunstig op *Nederlands* geldmarkt zien, en het *virtus post nummos* van eene al te algemeene toepassing maken!

(*) A. A. SEBASTIAN, *Oratio de Batavorum seculo decimo septimo de anatome meritis atque inventis etc. Groningae* 1832.

Maar, om tot het werk terug te keeren. Is de aanleg van hetzelve niet op eene te breede schaal? Wanneer men de ontleedkundige Ziektekunde in eenen meer bepaalden zin neemt, dan zoude de *eerste Afdeeling, over de regelmatige ontwikkeling der vrucht*, hier als niet op de juiste plaats beschouwd kunnen worden. Wilde de Schrijver zich gelijk blijven, dan zoude ook voor het vervolg, bij het beschrijven der afwijkingen in elk orgaan, eene beschouwing van deszelfs regelmatige ontwikkeling behooren vooraf te gaan; eene behandeling, die tot eene al te groote en in zekeren zin noodelooze uitvoerigheid zoude leiden. Overweegt men echter, dat hetgeen tot de regelmatige ontwikkeling der menschelijke vrucht behoort nog van geene algemeene bekendheid is, althans in onze taal dit onderwerp nog met geene behoorlijke uitvoerigheid is behandeld, dan kan deze voorafgaande beschouwing hier niet voor overtollig gehouden worden; van wege de bestaande behoefte, is zij als eene soort van zeer verdienstelijk bijwerk te achten. Beter ware het geweest, dit gedeelte als een afzonderlijk en op zichzelf staande geheel te hebben behandeld.

Had de Schrijver zijn werk hetzij in het Latijn of in het Fransch geschreven, dan had er eene aanmerkelijke bekorting plaats kunnen hebben, door te wijzen naar de plaatsen der Schrijvers, van welke thans veel heeft moeten overgenomen worden. Zoo als hij nu zijnen arbeid geregeld heeft, en terwijl hij zich van de Nederduitsche taal bedient, achten wij de overnemingen van andere Schrijvers zeer nuttig. Zoo toch wordt het werk van den Heer VROLIK zeer dienstbaar voor Genees- en Heelkundigen, die geene *Physiologi ex professo* zijn. Vooreerst zijn ook allen van middelen niet zoo ruim voorzien, om groote boekerijen te kunnen aanleggen. Ten andere verlieze men niet uit het oog, over hoe weinig tijds de practische Arts dikwijls beschikken kan. De Heeren, die, aan bespiegelingen overgegeven, over hunnen tijd kunnen beschikken, zijn vaak zeer onbillijk in hunne eischen omtrent hem, die, in een' practischen kring geplaatst, lust en liefde voor

de wetenschap blijft behouden, maar over wiens tijd zoo dikwijls door anderen wordt beschikt. Al aanstonds vallen ook de letterkundige aanhalingen in het oog uit werken, van welke de Schrijver zoo ruimschoots gebruik heeft gemaakt.

Wij zullen deze beoordeeling niet te uitvoerig maken, door den inhoud van dit werk geheel over te schrijven, maar slechts de hoofdafdeelingen vermelden, en verder hier en daar bij de eene of andere bijzonderheid blijven stilstaan.

Wij beamen volkomen het in twijfel trekken der weivaten in de navelstreng, namelijk op den grond, zoo als wijlen de Hoogleeraar FOHMANN die heeft trachten aan te toonen. De Heer VROLIK beoordeelt zeer juist de handelingen van den genoemden anders zoo verdienstelijken Ontleedkundige. »Er is eenige grond voor dezen twijfel, door »de wijze, waarop FOHMANN de vaten hier heeft getracht »op te sporen en aan te toonen. Zonder eenen stam op te »zoeken, brengt hij de kwikbuis eenvoudig onder de schee»de in de *Whartonsche* gelei" (bl. 52). Zoo ging FOHMANN bij het opsporen van watervaten in andere deelen desgelijks te werk.

De ontwikkeling der zenuwen (bl. 74) geeft tot belangrijke bedenkingen aanleiding; waarschijnlijk is de ontwikkeling als eene tusschenzelfstandigheid wel de natuurlijkste. Zouden uitsnijdingen van zenuwgedeelten hier niet eenig licht kunnen geven? — Wij zullen nader vernemen, van welk gevoelen de Schrijver omtrent de vorming van nieuwe vaten is: zoude men ook hier niet aan eene bijzondere scheede of aanduiding kunnen denken, gelijk de Schrijver van het beenvlies vooronderstelt, bl. 81, voor de vorming der aanstaande beenderen? — Bij deze beschouwing ware het wenschelijk geweest ook iets omtrent den *nervus sympathicus* vermeld te zien, van welke zenuw later (bl. 150) wordt gesproken, echter als 't ware slechts in het voorbijgaan en met overwijzingen op de nasporingen van VALENTIN. Is de draad hier als eene buis te beschouwen, in welke de zenuwstof afgescheiden of afgezet wordt met eigenaardige afstandspunten? In welk verband staat deze

zenuw dan tot het overige zenuwstelsel? Het schijnt, dat omtrent dien tijd deze zenuw in verhouding tot de overige deelen meer ontwikkeld is; trouwens, het vegetative leven is op dien tijd ook wel betrekkelijk het krachtigst.

Bij de behandeling der wording van het beenstelsel wordt in eene noot bl. 83 gesproken van het gevoelen des Hoogleeraars A. A. SEBASTIAN, en daarbij aangehaald de Dissertatie van den Heer MIDDENDORP. Tot dit onderwerp behoort ook de Dissertatie van Dr. J. WITTOP KONING, (*Specimen Anatomico-path. de vi nervorum in ossium regeneratione*) welke Verhandeling hier wel had mogen vermeld worden, dewijl beide Dissertatiën aanleiding hebben gegeven tot eenig verschil tusschen de Hoogleeraren SCHROEDER VAN DER KOLK en SEBASTIAN (*) Wat de verdere ontwikkelingen uit de *weivlies-*, *slijmvlies-* en *vaatplaat* betreft, zoude het te verre heenleiden, bij elk afzonderlijk gedeelte stil te staan. Wie kan hier met aandrang verdedigen, met volharding wederleggen, waar vooreerst nog zoo veel onbeslist moet blijven, en men, vooral omtrent de ontwikkeling van den mensch, meer *per analogiam* moet redeneren, dan uit onmiddellijke overtuiging? Ofschoon de ontwikkeling van den mensch tot op eene zekere hoogte in overeenkomst met die der dieren geschiedt, bestaat er toch zeker grooter verschil, dan dit oppervlakkig schijnt. Met genoegen zal men opmerken, dat de Schrijver de fraaije theorie, door welke de menschelijke ontwikkeling met die der dieren in verband wordt gebragt, met zeer veel gematigdheid voorstaat. Op deze wijze worden de algemeene wetten der Natuur ook op de menschelijke ontwikkeling toepasselijk; maar zij is dan toch iets anders, en niet alsof de mensch, om eindelijk een' menschelijken vorm te verkrijgen, eerst de verschillende dier typen van de laagte tot de hoogte moest doorloopen!

Niet alleen hoogstmoeijelijk, maar ondoenlijk zal het

(*) Zie *Alg. Konst- en Letterbode*, 1835, No. 30 en 31, en 1833, No. 18.

zijn „ rekenschap der eerste wording van het bloed te geven. Mikroskopische waarnemingen mogen omtrent de eerst waarneembare stof *iets* leeren, wie zal de levensontwikkeling uitvorschen? Er zij eene allereerste ontwikkeling mogelijk zonder dadelijk gevormd bloed en zigtbaar ontwikkelde zenuwen, de keten der levensverschijnsels wordt toch door bloed en zenuwen gevormd. Wanneer eenmaal het hart gevormd is en de dierlijke ontwikkeling verder voortgaat, dan is bloed een noodzakelijk vereischte tot het leven, en bestaat er tusschen het bloed en het hart het onmisbaarste verband, tot dat het einde van het leven door den stilstand van het hart bij gebrek aan bloedprikkel gekomen is. Bij de ontwikkeling van des Schrijvers gevoelens over bloedwording en vaatvorming nemen wij de vrijheid hem in bedenking te geven, of ten gevolge der ontsteking geene uittreding van bloedbolletjes plaats heeft. Wanneer men de longvaten opspuit, de luchtcellen met kwik vult en zoo laat droogen, kan men later het geheel doorschijnend weivlies voorzigtig losmaken; de luchtcellen met de vaten liggen tegen hetzelve; bij ontsteking zweeten er bloedbolletjes door, te gelijk met de *lympha plastica;* deze neemt een' vasten vorm aan, en met deze ontwikkelen zich, somwijlen spoedig, somwijlen later, bloedvaten. Niet altijd echter houdt hier alles denzelfden gang. Hier zoude men toch zeggen, dat het bloed vroeger dan de vaten aanwezig is. Doch ook hier komt men op de grens van het zich ontwikkelend leven.

Bij den rijkdom van aangehaalde werken had, bij de beschouwing van den bloedsomloop der vrucht, het werkje van MARTIN-SAINT-ANGE, over den bloedsomloop bij de menschelijke vrucht, wel mogen vermeld worden, waarvan ook onlangs eene Nederduitsche vertaling het licht zag. Het schijnt in *Frankrijk* reeds vroeger met belangstelling ontvangen te zijn.

Bij de voortgaande ontwikkeling van den mensch, welke toch het eigenlijk doel zijner wording is, en waarin zich later het onderscheid tusschen de beide geslachten nog al scherp gescheiden en omgrensd vertoont, achten wij het

gevoelen van TIEDEMANN te eenzijdig. Wij houden het er met den Schrijver voor, dat de voorstelling, alsof de vrouwelijke kunne als het gevolg eener *Bildungshemmung* moest beschouwd worden, niet juist is. Zij is waarschijnlijk het gevolg van eene beschouwing, die den mensch te zeer als dier naging, en daarbij de kiem zijner volgende redelijke ontwikkeling te veel uit het oog verloor. Men ontwaart toch steeds in het vrouwelijk karakter te veel eigenaardigs, ook van hare bewerktuiging afhangende, om in den vrouwelijken aanleg niet iets meer dan eene bloote wijziging van het zieleleven te zien, slechts uit eene bijzondere zedelijke ontwikkeling voortvloeijende. Men leze hieromtrent het voortreffelijk werk van BURDACH, ook om de wijze van psychologische beschouwing der herhaalde lezing en overweging overwaardig.

Kort, krachtig en toch duidelijk is het 5de Hoofdstuk bewerkt. Hier begint de Schrijver eigenlijk tot het zich ten doel gestelde onderwerp te komen. Hier liggen als 't ware de grondslagen van alle verdere redeneringen over de aangeborene gebreken, en tevens worden hier de resultaten der voorafgegane beschouwing verzameld.

De menschelijke vrucht doorloopt onderscheidene tijdperken. Zij klimt allengs van de lagere tot de hoogere trappen der volkomenheid. Zij doorloopt, in zekere tijdperken, vormen, die voor andere, lagere diersoorten blijvende vormen zijn. Alles geschiedt volgens eene algemeene regelmaat en eenen bepaalden grondvorm. Terwijl de mensch deze vormen slechts doorloopt, vertoont hij overeenkomst met vele diersoorten, om in overeenstemming te blijven met de vastgestelde algemeene regelmaat; maar hij behoeft niet eerst dier te wezen, om tot het toppunt zijner ontwikkeling te geraken. Hier komt hij onder den psychischen invloed, waar ook eene algemeene regelmaat bestaan zal. Slechts wanneer die regelmatige ontwikkeling gestoord wordt, verkrijgt de dierlijke type de bovenhand; de menschelijke vrucht blijft staan, indien zij niet teruggaat. Zietdaar den grond voor aangeborene gebreken vooraf aangewezen; uit het verder betoog zullen, indien al niet

de oorzaken, dan toch de regelmatige spelingen der Natuur aangewezen worden. Dit zal inzonderheid belangrijk wezen, omdat men, te midden van schijnbare wanorde, toch ook eene regelmaat zal ontdekken. Hier komt men tot de nuttige zijde van een stelsel, hetwelk, verstandig toegepast, tot eene der fraaiste beschouwingen van de Natuur aanleiding geeft. Met één woord, de Schrijver zegt te regt: »In alles »derhalve, tot in de kleinste bijzonderheden toe, heerscht »een bepaalde regel, een trapsgewijze voortgang," en voegt er, aan het einde dezer Afdeeling, bij: »Dat afwijking van »dien regel, stilstand op die trappen van ontwikkeling, »misvorming te weeg brengt, zal later blijken."

En hiermede zouden wij nu tot de beoordeeling der *tweede Afdeeling* gekomen zijn, *over de afwijkingen, welke er van de natuurlijke ontwikkeling der menschelijke vrucht kunnen plaats grijpen*. Maar wij zullen hier voor eenigen tijd afscheid van den Schrijver nemen. Wij willen de uitgaaf van het tweede Deel afwachten, om dit onderwerp dan in deszelfs geheel na te gaan.

Wij kunnen echter van dit onderwerp niet afstappen, zonder nog een oogenblik te blijven stilstaan bij het behandelde gewigtige vraagstuk, bl. 287, *over den invloed van het zenuwstelsel*. Het geldt hier de vraag, of aan het zenuwstelsel een vormend of regelend beginsel toekomt, hetwelk al de overige ligchaamsdeelen onder deszelfs beheer zal hebben, en of dus, volgens TIEDEMANN, van oorspronkelijke ontaardingen van hetzelve de oorsprong van misvormingen af te leiden zij. De Heer VROLIK neemt hier eene vrij zegevierende houding aan tegenover die van een ander gevoelen zijn. Belangrijk zijn zijne wederleggingen, geput uit de voorbeelden, door hem aangehaald. Maar zoude er toch niet eenig onderscheid bestaan tusschen het leven der vrucht en dat in latere ontwikkeling? Wij laten daar, wat RATHKE bedoelt met te zeggen: »*Es scheint viel mehr die Form »eines jeden und aller Organe von einer* IDEE, *die das Ganze »durchdringt und beherrscht, abhängig zu seyn.*" Dit *Idee*, wat is het? de onbekende *X.*, een woord dat niet meer zegt dan al die woorden, waardoor wij ons onvermogen, om in de geheimen der Natuur door te dringen, op eene bedekte wijze aan den dag leggen. Zouden ook de verschillende tijdperken, welke de vrucht doorloopt, den zenuwinvloed op meerdere of mindere wijze kunnen beperken? Wordt dit

denkbeeld niet eenigzins gesteund door denzelfden J. MÜLLER ter aangehaalde plaatse pag. 354, bij de vermelding van HEROLD's *Entwickelungsgeschichte des Schmetterlings*? Wanneer men bij MÜLLER met oplettendheid naleest hetgeen hij schrijft (*Einflüss der Nerven*, p. 353) is het dan niet alsof de Heer VROLIK, willende op goede gronden de stelling bestrijden, dat de zenuwen als geen vormend of regelend beginsel kunnen beschouwd worden, den invloed van het zenuwstelsel, welken het later *over het algemeen* en op de *voeding* schijnt te verkrijgen, al te zeer ontzenuwt en verzwakt? Dat de planten en lagere dieren hier als voldingende bewijzen tegen de levende menschelijke bewerktuiging mogen gelden, is de zaak onder te algemeene gezigtspunten brengen, waarbij het *individuële* van zelf minder scherp uitkomt. Doch het zij genoeg, vooral nadat MÜLLER, onzes oordeels, het punt van geschil nog al wel uiteengezet heeft: »*Man muss sich übrigens wohl hüten, die gegenseitige Be-* »*dingung von Nerven und Organe so zu verstehen, dass die* »*Erzeugung der Organe von der Praeexistenz der Nerven* »*abhangt. Wenn aber einmal die Organe erzeugt sind,* »*scheint ihre beständige Restauration von dem Einfluss der* »*Nerven zugleich wesentlich abzuhängen.*"

De Stoommachine in al derzelver toepassingen gemeenzaam verklaard; dat is, ontdaan van alle ingewikkelde berekeningen. Met Platen, en bijvoeging van eene in de Hollandsche, Engelsche en Fransche talen aanwijzende benaming der zamenstellende deelen. Door D. VAN DEN BOSCH, *'s Rijks Hoofdmachinist. 1ste Aflevering. Te Sommelsdijk, bij* D. Bos. 1842. *In gr.* 8*vo.* 16 *bl. Tekst en* 64 *bl. Tafelen en ééne Plaat. f* 1 - 50.

Wij hadden voor den eersten indruk wel gewenscht, dat deze eerste Aflevering meer tekst en minder Tafelen bevat had; de oppervlakkige beschouwer deinst terug bij het zien van die massa cijfers, en oordeelt daaruit al terstond, dat het boek niet beantwoordt aan den titel; hij ziet zoo spoedig niet in, dat die Tafels juist de strekking hebben, om lastige berekeningen voor den gebruiker te ontwijken.

Het werk wordt voorafgegaan door eene Voorrede van den

Schrijver, uit welke men kan afleiden, dat dit boek, tot eene handleiding voor de zoogenoemde Machinisten dienen kan, en, als zoodanig beschouwd, wordt door hetzelve in eene wezenlijke behoefte voorzien. De Machinisten hebben maar al te dikwijls een zeer oppervlakkig denkbeeld van het stoomwerktuig; de meesten hunner verdienen slechts den naam van stoomwerktuigdrijvers en zijn van stoker tot den rang van Machinist opgeklommen. Wij zijn het geheel met den Schrijver eens, dat de kennis van den aard der bewerking van de verschillende stoffen, welke een stoomwerktuig daarstellen, bij het beoefenen der stoomwerktuigkunde van groot belang moet geacht worden, maar kunnen hem niet toegeven, wat door hem ingewikkeld wordt gezegd, dat menschen, die niet met eigene handen gearbeid hebben, geene vindingskracht in de stoomwerktuigkunde zouden bezitten en niet dan een gebrekkig oordeel over stoomwerktuigen zouden kunnen vellen. Wat toch wordt, bij de thans bijna geheel werktuigelijke wijze van vervaardigen der zamenstellende deelen van stoomwerktuigen, van den handenarbeid! Doch wij willen niet gelooven, dat de Schrijver het zoo gemeend heeft, maar liever aannemen, dat het eene vermaning aan de Machinisten is, om steeds te zorgen, dat zij, zooveel mogelijk, de werktuigen, onder hun beheer gesteld, zelf kunnen herstellen, ja welligt verbeteren, en daartoe behoort voorzeker, met de beperkte voorhanden zijnde middelen, veel kennis en oefening in handenarbeid. Dat men, als voorbereidende kundigheden tot het beoefenen der stoomwerktuigkunde, slechts optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en deelen met cijfers en eenige vaardigheid in het regtlijnig teekenen zoude behoeven, is wat al te weinig gevergd: eene grondige kennis van de leer der evenredigheden zal daartoe ook wel behooren; terwijl het woord *stoomwerktuigkunde* reeds van zelf op de *werktuigkunde* wijst; en hoe zal men b. v. de evenwijdige beweging goed kunnen begrijpen en toepassen, indien men niet de gronden der meetkunde verstaat? JAMES WATT zou het met de enkele kennis van optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en deelen nooit zoo ver gebragt hebben. Men maakt de stoomwerktuigkunde in het oog van anderen ook niet belangrijker, door te zeggen, dat iedere schooljongen maar dadelijk aan de stoomwerktuigkunde kan beginnen.

„ Het woord vuurstof voor warmtestof is een weinig uit de

mode. Overigens hopen wij, dat het den Schrijver in het verbannen van die vreemde woorden, waarvan de meesten onzer stoomwerktuigkundigen zich bedienen, voorspoedig gaan zal; het wordt daartoe waarlijk hoog tijd, als men bedenkt, dat aan somtijds geheel van onze schoone taal afwijkende woorden spottenderwijze de bijnaam van *stoomwoorden* gegeven wordt.

Maar laat ons zien, wat deze eerste Aflevering ons aanbiedt. De geschiedenis van de eerste uitvinding der stoomwerktuigen, dat stokpaardje van zoo vele Schrijvers over de stoomwerktuigkunde, wordt hier maar even aangeroerd, en daarop al dadelijk tot de verklaring van een stoomwerktuig van dubbele werking overgegaan, hetwelk den lezer aanleiding geeft, om zich met de namen der verschillende deelen gemeenzaam te maken. Deze verklaring laat, met behulp der naauwkeurig geteekende plaat, in duidelijkheid niets te wenschen overig, en verder gaat deze eerste Aflevering niet.

Niet minder dan 62 Tafels zijn bij deze eerste Aflevering gevoegd. De eerste 20 Tafelen geven de benaming, verdeeling en grondslag der Engelsche en Nederlandsche maten en gewigten en de herleiding van de eene maat in de andere op. De wijze, waarop dit bewerkstelligd en ingerigt is, toont duidelijk, dat de Schrijver de herleidingen gemakkelijk weet te maken, en zoover wij weten komen deze Tafelen in geen ander werk zoo uitvoerig voor. De eenige aanmerking, die wij maken, is op het woord *Yard*, hetwelk de Schrijver met *Jard* vertaalt. De 21 en 22ste Tafel dient ter onderlinge vergelijking der kwikthermometerschalen van CELSIUS en FAHRENHEIT; de 6 daarop volgende hebben betrekking tot veranderingen in den toestand der ligchamen door de warmte; deze zijn zeer uitvoerig, sommige welligt voor dit werk al te uitvoerig; ten minste kon de vermelding der warmtegraden volgens den *Pyrometer* van WEDGWOOD wel achterwege gebleven zijn, in aanmerking nemende het gebrekkige, ja onbruikbare van deze en over het algemeen van alle *Pyrometers*. Het woord *depressie* aan het hoofd der 30ste Tafel hadden wij gaarne weggelaten gezien. De meeste der overige Tafelen hebben betrekking op de spanningen van stoom bij verschillende temperaturen; welke stoomspanningen voorgesteld worden, als gemeten wordende, hetzij met dampkringsdrukkingen, hetzij met de hoogte van kwik-

kolommen, hetzij met gewigten of belastingen. Verder worden de hoeveelheden waters, benoodigd om zekere volume stoom van verschillende spanningen voort te brengen, mitsgaders de warmteëenheden in en de werkkracht van stoom van verschillende spanningen opgegeven. Wij hebben hier alleen het doel der voornaamste Tafelen opgegeven, daar wij met alles stuk voor stuk op te noemen te wijdloopig zouden worden. De inrigting dezer Tafelen is voor het gebruik gemakkelijk, en wij zeggen ook hier weder, dat ons zulke uitvoerige Tafelen, zoo beknopt bij elkander, in geen werk voorgekomen zijn. Wij vertrouwen, dat de opgaven goed zijn; want, hoewel wij er onderscheidene van nagegaan en vergeleken hebben, was dit, vooral, bij de opgegevene warmteëenheden, een verdrietige, ja moeijelijke arbeid. Wij hadden wel gewenscht opgegeven te zien, hoeveel warmteëenheden door de verbranding van één pond goede steenkolen ontwikkeld worden, en hoe veel van die warmteëenheden, bij eene goede inrigting van ketels en vuurhaarden, nuttig aangewend worden, te meer daar de proeven dienaangaande nog al veel te wenschen overlaten.

Na al het boven vermelde zal eene aanbeveling van dit werk wel overbodig zijn. De Tafelen van deze eerste Aflevering hebben, op zichzelve beschouwd, voor den onderzoeker van stoomwerktuigen reeds veel waarde; dezelve kunnen, zoowel in het algemeen, als bij het lezen van het werk, waarvan zij een deel uitmaken, met vrucht gebruikt worden. Wij wenschen, dat de volgende Afleveringen ons in staat zullen stellen, om over het geheel een zoo gunstig oordeel te vellen, als wij dit thans over deze eerste Aflevering hebben kunnen doen, en dat het hier gezegde zal medewerken, om aan dit werk vele lezers te verschaffen.

De uitvoering is net, en de Plaat vergoedt door duidelijkheid hetgeen aan zuiverheid en gelijkheid van gravure eenigzins te kort gekomen wordt.

Archives, ou Correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau. Recueil, publié, avec autorisation de S. M. le Roi, par Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER. Premiere Série. Tome I. 1552–1565. Deuxième édition. Leide, *S. et J. Luchtmans.* 1841. 8vo. LXXXVIII et 656 pages. *f* 10-:

Volgens een bijgevoegd berigt der Drukkers, zal deze tweede of herhaalde uitgave van het Iste Deel der *Archives* zich alleen tot dit Deel bepalen en niet tot de overige uitstrekken. De redenen hiervan komen kortelijk hierop neder, naar hetgeen de geëerde Schrijver zelf in zijn *Avant-propos* pag. IX zegt: »De tweede uitgaaf van dit Deel is »noodzakelijk geworden door de goede uitkomsten van onze »nasporingen te *Besançon*. De documenten, die wij er ge»vonden hebben, schenen ons toe, zoo door hun aantal, als »vooral ook door hunnen aard en hunne belangrijkheid, van »onze zijde eene nieuwe bearbeiding te vereischen." En hier verder op pag. X bijvoegt: »Het is hoogst opmerkelijk, »de briefwisseling van den Prins van *Oranje* tegenover die »van den Kardinaal VAN GRANVELLE, zijn voornaamste te»genstander, te kunnen plaatsen." Ten gevolge is dan ook het aantal Brieven dezes Deels, te voren 123 in getal, thans tot 201 gestegen, terwijl zij echter zich tot denzelfden kring van jaren bepalen.

Maar daarenboven is de waarde van dezen herdruk zeer verhoogd geworden door de vooraan geplaatste *Prolegomenes*, 208 bladzijden beslaande; waarin deels over de geschiedkundige bronnen, zoo ongedrukte als gedrukte, gehandeld wordt, deels door den Schrijver zijne staatkundige beschouwingen uiteengezet worden, waarover hij zich nog in het gemelde *Avantpropos* pag. XVII dus uitlaat: »In een werk, aan de »openbaarmaking van oorspronkelijke documenten en het »onderzoek der daadzaken toegewijd, en alle twistgeschrijf »vermijdende, hebben wij eens vooral onze inzigten en ge»voelens opengelegd, *over de wijze van de Geschiedenis der* »*Vereenigde Provinciën te beschouwen*, (pag. 16*—29*) *over* »*den aard der nieuwere Regeringsvormen*, (pag. 76*—94*) »en *over het beginsel en de gevolgen der Hervorming*, »(pag. 94*—118*)."

Door dit een en ander is dit Deel, te voren ruim 20 vellen groot, tot 47 vellen aangegroeid, en bijna als een geheel nieuw gedeelte te beschouwen, dat op eene meer met de waarde van het geheele werk overeenkomstige wijze is ingerigt.

Men kan uit het *Avantpropos*, dat hier geheel omgewerkt voorkomt, zien, van hoeveel waarde de correspondentie van den Kardinaal VAN GRANVELLE geweest is, om over de eerste beginselen der Nederlandsche onlusten een juister licht

te doen opgaan. Wij ontwaren hieruit, dat vele persoonlijke en staatkundige redenen het hare hebben bijgedragen, om den Kardinaal in zulk een zwart daglicht te stellen, als onze Geschiedschrijvers zulks hebben gedaan; dat hij zulks in sommige opzigten niet heeft verdiend, maar als een hinderpaal van den aanwassenden invloed van den Prins van *Oranje*, en de Edelen van zijne partij door PHILIPS II opgeofferd is moeten worden. De hier voorkomende Spaansche brieven van den Kardinaal zijn in het Fransch vertaald.

Het zijn vooral de *Prolegomenes*, die merkwaardig zijn, omdat zij ons geheel met de wijze van zien van den kundigen Uitgever bekend maken. Vooreerst vindt men hier een naauwkeurig verslag van de onuitgegevene stukken, zoo van de documenten, elders bijeenverzameld, als die uit het Archief van het Huis van *Oranje Nassau* zelf. Vervolgens treedt de Schrijver in een onderzoek van de verschillende gezigtspunten, waaruit men de Geschiedenis van de Vorsten van *Oranje* en het Gemeenebest der *Vereenigde Nederlanden* heeft behandeld. De staatsgezindheid van een' WAGENAAR en de hem volgende Schrijvers, de hiermede zoo lijnregt in het staatkundige en godsdienstige strijdige zienswijze van BILDERDIJK en zijne school, worden er met eene gematigde onpartijdigheid, de bijzondere gevoelens van den Heer GROEN VAN PRINSTERER in aanmerking genomen, uit elkander gezet. Wat hij van BILDERDIJK pag. 21* zegt is zeer opmerkenswaardig: »In het gevoel van zijne kracht, tastte hij »regtstreeks datgeen aan, wat tot hiertoe onaantastbaar »scheen; hij wierp den roem, waarvan zich sommige namen »meester gemaakt hadden, omver, en, alsof hij juist geheel »strijdige uitkomsten, dan die tot nog bestaan hebben, op »het oog had, verhief hij hetgeen men de gewoonte had met »verachting te behandelen, en sleepte door het slijk hetgeen »het voorwerp van standhoudende vereering geweest was.” Dat hij echter een' zoodanigen schok in de beoefening van onze Vaderlandsche Geschiedenis veroorzaakte, dat men denzelven met eene soort van aardbeving in de zedelijke wereld zoude kunnen vergelijken, komt ons even overdreven voor als de gevoelens van BILDERDIJK zelv', die juist daarom over het algemeen dien invloed niet hadden, dien de Schrijver hun wil toegekend hebben. Maar wij kunnen ons geheel met den Heer GROEN vereenigen, na al hetgeen hij heeft aangevoerd, dat eene Geschiedenis der *Nederlanden* en zelfs der

Vereenigde Provinciën nog niet bestaat, en nog niet bestaan kan, omdat wij, even als hij, overtuigd zijn, dat zij nog niet met de vereischte onpartijdigheid is behandeld, en het thans nog zeer moeijelijk zoude zijn zulks te doen. De onschatbare bijdragen die hij hiertoe aanbiedt, kunnen in het vervolg de beste bouwstoffen hiervoor opleveren.

De oordeelvellingen van den Schrijver over WAGENAAR en BILDERDIJK niet alleen, maar ook over BOR, VAN METEREN, REYD, HOOFT, KLUIT en anderen, kwamen ons zoo juist voor, dat wij hierin den geoefenden geschied- en letterkundigen Geleerde geheel moeten bijvallen. Wie zegt niet, even als hij, van de zoogenoemde Geschiedenis des Vaderlands van BILDERDIJK: »Men zoude weinig naijverig op den »roem van BILDERDIJK moeten zijn, om vol te houden, dat »het oppervlakkige verhaal, doorspekt met scherpe en hate»lijke aanmerkingen en soms zeer ongepaste uitvallen, dat »men onder dien naam uitgegeven heeft, een werk is zijner »waardig." De Heer GROEN vermeende hier ook niet geheel te kunnen zwijgen van de *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk* door YPEY en DERMOUT en deszelfs wederlegging door Mr. VAN DER KEMP; wij zouden integendeel gedacht hebben, dat zulke speciale geschriften in eene Inleiding tot een werk van zuiver geschiedkundigen aard wel konden voorbijgegaan worden.

Van meer algemeen letterkundig belang, zijn de beschouwingen, die de Schrijver van de nieuwere geschiedkundige werken over de belangrijke gebeurtenissen der 16de Eeuw geeft. Hij doet regtmatige hulde aan de grondige geleerdheid en stalen vlijt der *Duitschers*, zoo als aan VAN ROMMEL voor zijne *Geschiedenis van Hessen*, aan RANKE voor die der *Vorsten en Volken van Zuid-Europa en die van Duitschland tijdens de Hervorming*. Hij past op hem de woorden van Mad. DE STAËL op J. VON MULLER toe: »Zijne geleerd»heid, wel verre van aan zijne natuurlijke levendigheid scha»delijk te zijn, was de grond, waaruit zijne verbeelding hare »vlugt nam; en de treffende waarheid zijner tafereelen ont»leent hare wegslependheid aan de naauwkeurige getrouw»heid des onderzoeks." Hetgeen vervolgens over VON RAUMER voorkomt, zoo wel over zijne *Historische Brieven*, als zijne *Geschiedenis van Europa sedert het einde der* 15*de Eeuw*, is vrij onpartijdig, hoezeer de Heer GROEN verre is van in zijne godsdienstige en staatkundige gevoelens te dee-

len; daarom wordt ook zijne Verhandeling *over de geschiedkundige ontwikkeling der begrippen van regt, staat en staatkunde*, met eenen zijdelingschen trek in eene aanteekening gegispt.

Het oordeel, dat hier over de hedendaagsche geschiedkundige studie der *Franschen* geveld wordt, is zeer juist. Men vindt thans bij hen schaars dien onvermoeiden geest van nasporing, die de vroegere onderzoekers kenmerkte. De beoefening der Geschiedenis is voor hunnen rusteloozen aard van weinig aantrekkelijkheid, als zij geene gelegenheid geeft om door roem te schitteren; men beschouwt dezelve, om er wapens voor zijne bijzondere godsdienstige of staatkundige zienswijze in te vinden. GUIZOT, AUG. THIERRY en CHATEAUBRIAND worden hiervoor als bewijzen aangehaald; dit moge vooral bij den laatste waar zijn, en ook eenigzins bij de twee eersten het geval wezen: GUIZOT en THIERRY blijven toch, zoo als de Heer GROEN zelf erkent, met het geschiedkundig genie bij uitnemendheid begaafd. Bijzonder karakteristiek is hetgeen omtrent CAPEFIGUE opgemerkt wordt, die hier een Schrijver *cum suis* wordt genoemd; »want, niettegenstaande de weinige diepzinnigheid der na»sporingen, kunnen wij zelfs de mogelijkheid niet vooron»derstellen, dat hij alleen deze geschiedkundige bibliotheek »zoude zamengesteld hebben." Zijne geschriften bedragen dan ook sedert 1830 meer dan 60 deelen, en zijn, hoewel geestig van stijl, meestal oppervlakkig en paradox.

De *Archives curieuses de l'Histoire de France* worden met regt door den Schrijver op geringe waarde geschat, daar zij verre zijn van hetgeen zij, bij de menigvuldigheid der belangrijkste handschriften, in *Parijs* voorhanden, konden wezen. Niets ontsnapt daarentegen aan het scherpziend oog van den verzamelaar der *Archiven* van ons Vorstenhuis, zelfs niet het *Coup d'oeil sur la revolution Belge* in de *Histoire du Royaume des Paysbas* door DE GERLACHE. Bij de *Engelschen* heeft hij weinig of niets belangrijks voor zijn doel kunnen aantreffen; het schijnt, dat de zuiver wetenschappelijke vorderingen bij de *Britten* weinig geëvenredigd zijn met die der industrie, en zij in wijsbegeerte, geschiedenis en kunstkritiek meer dan eene eeuw bij het beschaafdste gedeelte van het vasteland ten achtere zijn.

Het zoude ons te ver afleiden en de grenzen eener beoordeelende aankondiging doen overschrijden, indien wij in bij-

zonderheden wilden nagaan, wat de Heer GROEN over den oorsprong der regeringsvormen in de 16de Eeuw en over het beginsel en de gevolgen der Hervorming zegt. Hetgeen hier over de gevoelens van eenen BOULAINVILLIER, MONTESQUIEU, MABLY, Mad. DE STAËL, MIGNET en GUIZOT voorkomt, is allezins lezenswaardig; en, hoezeer de geëerde Schrijver met allen schijnt te moeten verschillen, is hij echter genoodzaakt, den laatste regt te laten wedervaren, en dikwijls zijne uitspraken aan te halen. Zonder ook geheel met de overigen overeen te stemmen, en een' republikeinschen oorsprong voor de regeringsvormen der middeleeuwsche Staten te zoeken, vinden wij dezelve, met GUIZOT, alleen in de ontwikkeling der omstandigheden van de regeringloosheid vóór en na KAREL DEN GROOTEN, in het leenstelsel en in deszelfs verval door het aangroeijen der vorstelijke magt en het vestigen der gemeenten en van den derden stand, die zich tegen den Adel met de Vorsten aansloten. Later legden de Regtsgeleerden, door de begrippen van oppermagt, uit het Romeinsche regt ontleend, op de koninklijke waardigheid toe te passen, en de Geestelijkheid, door het zoogenaamd Goddelijk regt hieraan toe te voegen, den grond voor het despotismus van KAREL DEN V en PHILIPS DEN II; eene volstrekte overheersching, die met LODEWIJK DEN XIV haar toppunt bereikte, en die, geheel strijdig met den aard en de behoefte der Europesche menschheid is; waarin ook eene der voornaamste oorzaken van de staatkundige omwenteling der XVIIIde Eeuw is te zoeken. Welke bezwaren ook de Heer GROEN tegen de beginselen dezer omwenteling moge in te brengen hebben, hij schijnt het misbruik en de overdrijving met die beginselen zelve te verwarren, en wij zijn dus geenszins met hem in het staatkundige van hetzelfde gevoelen, maar houden ons overtuigd, dat, zoo lang het gezag der wetten en instellingen niet boven dat der personen verheven is, en de willekeur, het zij van Vorsten of Ministers, blijft heerschen, aan geen voortdurend geluk der Staten en Volken is te denken. Zulks heeft ons immers onze eigene geschiedenis in de laatste jaren weder geleerd.

Hoezeer wij met belangstelling lazen, hetgeen verder over het beginsel en de gevolgen der Hervorming voorkomt, kunnen wij er echter even zoo min, als aan het overige, wat de staatkunde betreft, in alles onzen bijval aan schenken.

De Heer GROEN, hoeveel achting wij voor zijne kennis en overtuiging koesteren, schijnt met zekere vaste denkbeelden (*idées fixes*) vervuld te zijn, die hem soms verhinderen, zijnen blik tot de vereischte hoogte te verheffen, om de zaken zonder vooroordeel en met beperking van eigene staatkundige en godsdienstige inzigten te overzien, en den vooruitgang van denkbeelden en gevoelens naar waarde te schatten. De pogingen en leerstellingen der Hervormers waren groot en eerbiedwaardig, hunne geloofsbelijdenissen en formulieren verdienen achting; maar, moeten wij altijd op *hun* standpunt verwijlen en bij dezen blijven zweren? De menschheid is hen na drie eeuwen voorbijgestreefd, en ijdele jeremiaden of overdrevene voorstellingen van den tegenwoordigen kwaden geest eens ongeloovigen tijds zullen hem niet terug doen keeren. Het deed ons waarlijk leed, van eenen in vele opzigten zoo belezenen, beschaafden en kundigen Schrijver, eene periode als de volgende, hoe fraai de tegenstellingen ook zijn mogen, onder de bogen te krijgen: »De »omwenteling gaat van de oppermagt van den mensch, de »hervorming van die van God uit. De eene doet de open»baring door de rede beoordeelen, de andere onderwerpt de »rede aan de geopenbaarde waarheden. De eene viert den »teugel aan de bijzondere gevoelens, de andere leidt tot de »eenheid des geloofs. De eene ontslaakt de maatschappe»lijke banden, en zelfs de huiselijke betrekkingen, de an»dere snoert ze vaster aan en heiligt dezelve. Deze zege»viert door het martelaarschap, gene houdt zich door moor»den staande. De eene rijst uit den afgrond op, de andere »daalde uit den hemel neder.'' (pag. 118*.) Wij gelooven, dat zulke redekunstige tegenstellingen en magtspreuken tegenwoordig weinigen meer zullen overtuigen, en zij zijn hier ongepast en ontsieren de schoone Inleiding, waarmede wij ons zoo lang bezig hielden, ten einde op den rijken letter- en geschiedkundigen inhoud van dezelve de aandacht te vestigen, en welker waarde wij nog hooger zouden stellen, indien wij er geene staatkundige en godsdienstige geloofsbelijdenis van den Heer GROEN in hadden aangetroffen, waartoe hem niets, in een werk van zuiver historische strekking, noodzaakte. Hij heeft niet anders te doen dan de documenten geschiedkundig op te helderen, en inleidingen en overzigten te geven, om alle stukken tot één geheel te verbinden. Daar hij zulks op eene meesterlijke wijze gedaan

heeft, zoo zouden zijne Landgenooten en vreemde Geschiedkundigen, in een werk voor eene Europesche verspreiding geschikt, hem volgaarne de uiteenzetting van zijne bijzondere gevoelens geschonken hebben, die, tegen de bedoeling van den Schrijver aan, tot twistgeschrijf kan aanleiding geven.

Wij eindigen met dezen herdruk van het eerste Deel der Archiven aan alle bezitters van het werk met nadruk aan te bevelen; hoezeer het misschien doeltreffender geweest ware, de Inleiding met de nieuwe Brieven in een *Supplement* uit te geven, dat dan mindere kosten had ten gevolge gehad. Doch dit had, van den anderen kant, de goede rangschikking der stukken belet. Wat hiervan zijn moge, wij vinden de waarde des geheelen werks door deze hernieuwde uitgaaf verhoogd. Zij is een blijk van den onvermoeiden ijver van den Heer GROEN, en van de zorg der Uitgevers, aan een schoon gedenkstuk van onze Geschiedenis besteed. Het zal onnoodig zijn, met vele woorden te betuigen, dat wij het achtste deel met verlangen te gemoet zien, waarmede waarschijnlijk de eerste *Série* zal geëindigd zijn.

Kakographie, of Opstellen met deze en gene feilen in taal en stijl, benevens eenige taalkundige Aanteekeningen; door Mr. B. H. LULOFS, *Hoogleeraar enz. enz.* (*Ten gebruike bij Akademische en soortgelijke Lessen.*) *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1841. *In gr. 8vo.* 184 *bl. f* 2-:

Menigeen zal bij het lezen van den titel dezes boeks misschien glimlagchen en het beneden de waardigheid van eenen Hoogleeraar achten, zich met de vervaardiging van zulk eene *Kakographie* bezig te houden. Rec. denkt er geheel anders over. Gaarne erkent hij de groote moeijelijkheid en onaangenaamheid, die er aan het zamenstellen van zulk een boek verbonden is, maar daarbij houdt hij het voor eenen arbeid van groote nuttigheid. Het is eene treurige waarheid in ons vaderland, dat er door velen luttel belang wordt gesteld in het schrijven van eene goede en zuivere taal. Wie toch door zijne betrekking geroepen werd, om het werk van jongelieden in dit opzigt onder de oogen te krijgen, zal zich met Rec. daarover dikwijls hebben bedroefd. Ook daar, waar men dit niet verwachten zoude, ook in den beschaaf-

den stand, daar, waar het, gelijk men zou vermoeden, niet aan opleiding en vorming ontbrak, ook onder de akademische jongelingschap wordt dat gebrekkige maar al te veel gevonden. Ja, men zou verder mogen gaan, en beweren, dat het werk van verscheidene letterkundigen, die NB. om hunnen stijl en hunne schrijfwijze vrij hoog geprezen worden, het licht niet zou mogen zien, indien het niet eerst door dezen of genen goedwilligen corrector van de grofste taalfouten, van de onbegrijpelijkste zonden tegen taaleigen en stijl ware gezuiverd! Men moest misschien aan die letterkundigen zulk eene dienst niet bewijzen; de strenge gisping eener billijke kritiek zou hun misschien leeren, minder uit de hoogte neder te zien op datgene, wat hunne waanwijsheid onbeduidend en beneden zich acht; zij zouden leeren, dat het niet genoeg is, goede denkbeelden te hebben, maar dat men die ook goed moet kunnen uitdrukken, en dat het niet alleen de moeite waard, maar ook noodzakelijk is, zich daarop met de borst toe te leggen.

De Hoogleeraar LULOFS, die in zijne betrekking tot jongelieden menigmalen in de gelegenheid was, om te zien, hoeveel hun in dit opzigt ontbreekt, heeft zich met het zamenstellen van deze *Kakographie* eenen moeijelijken en vervelenden arbeid getroost, van welken hij zich intusschen bij zijne lessen veel goeds mag beloven. Moeten wij dit boek nu enkel beschouwen als een handboek, hetwelk de Hoogleeraar zelf bij zijne collegiën wil gebruiken, ja, dan kan hij alle aanmerkingen op de inrigting van hetzelve kortelijk afwijzen met te zeggen, dat die hem voor zijn gebruik het beste voorkomt. De algemeene behoefte echter, die er bestaat, aan een werk, dat jongelieden op de gebreken in taal, schrijfwijze en stijl opmerkzaam kan maken, doet den wensch levendig worden, dat deze *Kakographie* ook in uitgebreideren kring nut stichte. Rec. durft schier niet wagen, op de vervulling van dezen wensch veel hoop te koesteren, en gedeeltelijk zoekt hij daarvan de schuld in de inrigting zelve. Het boek bevat eene menigte kakographische voorbeelden, die, gelijk wij straks zien zullen, op zeer verschillende gebreken betrekking hebben. In het algemeen wordt dat gebrek met een enkel woord aangeduid; sommige der woorden en uitdrukkingen, waarin de fouten moeten worden gezocht, zijn door curcijfe letters onderscheiden, maar meestal is dit het geval niet. Hierdoor wordt het een volstrekt vereischte,

dat men eenen leermeester hebbe, die den leerling leiding en aanwijzing geve, en wordt het werk tot zelfoefening minder geschikt; en hoe vele jongelieden zijn volstrekt niet in de gelegenheid, om dergelijke leiding te vinden, en moeten zelve zich voorthelpen! Onze *gewone* schoolmeesters verstaan zelve doorgaans te weinig onze taal als taal, en weten er niet veel meer van, dan doode regelen, volgens welke zij meenen alles als met passer en liniaal te kunnen en te moeten afmeten. Reeds eenigzins zou aan dit gebrek te gemoet zijn gekomen, indien al het fautive met curcijf ware gedrukt, opdat jongelieden, die zich zelve wilden oefenen, dadelijk konden zien, in welke woorden de fout schuilde. Ja, zoo de Hoogleeraar teregt vreesde, voor *zijne* leerlingen een *pons asinorum* te zullen geven, indien hij de verbeteringen achteraan voegde, zouden wij schier wenschen, dat hij al ware het eene minder uitgebreide *Kakographie* kon zamenstellen voor dezulken, die zonder leiding van eenen leermeester willen of moeten arbeiden, en daar achter de verbeterde opstellen plaatste, opdat den leerling de gelegenheid niet ontbrak, om zijne pogingen ter verbetering te toetsen. Gelijk het boek nu is ingerigt, zal de minkundige dikwijls verlegen staan, en niet weten, wat hij moet zoeken. In allen gevalle zou Rec. gewenscht hebben, dat er bij de verschillende afdeelingen iets meer gevonden werd, dan een algemeen en zeer kort hoofd, wat daarenboven dikwijls nog zeer onderscheidene zaken bevat, zoodat de leerling, die zichzelven wil of moet oefenen, in twijfel geraakt, welke soort van gebreken hij bepaaldelijk in het volgende voorbeeld heeft te zoeken. Rec. zou het wenschelijk hebben geacht, dat die voorbeelden werden voorafgegaan van eene aanwijzing, waarin de fouten bestaan, en op welke wijze zij te verbeteren zijn; van korte regelen, welke den leerling hier de noodige aanwijzingen konden geven, hoe zij de verbeteringen hadden aan te vangen. Nu vreest Rec., dat menigeen, die het boek zonder de leiding van den Hoogleeraar wil gebruiken, zich dikwijls verlegen zal gevoelen, en niet weten, hetzij waar de fout zit, hetzij hoe hij die moet verhelpen.

Doch, ofschoon Rec. dus de inrigting van dit werk nog wel eenigzins anders had gewenscht, ook nu kan het, bij gepaste leiding en aanwijzing, veel nut doen. Een kort overzigt van de punten, die hier behandeld worden, zal doen

zien, wat men hier vindt. Na eenige feilen tegen de uitspraak te hebben aangewezen, komt de Hoogleeraar tot de eigenlijke *kakographie*, en levert stukken met fouten tegen de *gebruikelijke spelling*, tegen het *vormen van zamengestelde woorden*, *getallen*, *geslachten* en *verbuiging der verschillende soorten van woorden*, tegen de *werkwoorden* en *kleinere rededeelen*, tegen *woordschikking*, tegen het *meer of minder berispelijk gebruik van metaplasmen*, *latinismen*, *gallicismen*, *anglicismen*, *germanismen*, *bastaardwoorden*, *nieuw gesmede woorden*, *Groningsche provincialismen*, *verouderde woorden*, *poëtische woorden in een' eenvoudigen stijl*, *duisterheid en dubbelzinnigheid*, *gezochtheid* en *gemaaktheid*, *onnaauwkeurigheid*, *verkeerde vorming van volzinnen*, *gebrek aan zamenhang* enz., *pleonasmen en ellipsen*, feilen in het gebruik van *tropen*, tegen de *welluidendheid* en den *numerus*; zietdaar wat hier wordt behandeld, alles gevolgd door eenige taalkundige aanmerkingen. Het zijn dus wel de meeste grootere en kleinere gebreken in taal en stijl, waartegen hier gewaarschuwd, of waarop de aandacht gevestigd wordt. Somtijds zijn de voorbeelden werkelijk uit schrijvers gehaald; en het komt Rec. wenschelijk voor, dat dit meermalen ware geschied. Het zou ten aanzien van vele punten niet moeijelijk zijn geweest, en de aanmerking hebben voorkomen, dat zulke zotte fouten toch wel niet gemaakt worden. Ondertusschen is het niet te ontkennen, dat de Heer LULOFS soms al te verre gaat, en voorbeelden geeft van fouten, die wel door niemand zullen worden gemaakt. Van dien aard is b. v. bl. 86, N°. 9; van dien aard ook het stuk over de Groningsche provincialismen, de gebrekkige woordschikkingen bl. 49, 50 enz. Somtijds vindt men ook onder deze of gene rubriek voorbeelden, die men onder eene andere zou zoeken. Zoo zou Rec. bl. 23, N°. 37: *eenige twaalf*, *onzer vijf*, *overige alle* eerder tot de germanismen brengen; gelijk hij ook bl. 71 in *dadigheid*, bl. 70 in *beslotenheid*, *jaagtoorn* geene nieuwe woorden, maar germanismen zou zien.

Doch dit neemt niet weg, dat wij den Hoogleeraar voor het geleverde gaarne onzen dank betuigen, en voor zijne kweekelingen zoo wel, als voor die van andere *bekwame* onderwijzers, veel nut verwachten van het gebruik dezer *Kakographie*. In de taalkundige aanteekeningen wordt ook veel gevonden, wat opmerking en behartiging verdient, en

het geheel is een nieuw blijk van de ijverige werkzaamheid des Hoogleeraars, wien wij in zijnen werkkring vele voldoening toewenschen. Hij gunne ons evenwel eene enkele opmerking, zijnen eigen' stijl betreffende. Zou hij niet enkele zijner eigene perioden zelf onder de voorbeelden zijner *Kakographie* brengen; *b. v.* onder de boven mate lange zinnen desulke, welke gelijk zijn aan die op bl. 124: *Niettegenstaande — blind te worden?* Bij het verzamelen van een werk, als deze *Kakographie* moet men, dunkt ons, althans zeer opletlend zijn, om zoo min mogelijk zelf tegen de gegevene regels te zondigen. Kan het er zoo ook door, wanneer op bl. 1 gesproken wordt van eene taal, die *fluitaalachtig van klank is?* Zou dat niet behooren onder de rubriek van ongepaste figuurlijke uitdrukkingen?

De Hoogleeraar ziet, dat Rec. zijn werk met aandacht heeft gelezen en er hoogen prijs op stelt. Dat doet hem vertrouwen, dat de gemaakte aanmerkingen hem geneedelijk ten goede zullen worden gehouden. Hij eindigt zijn verslag met den wensch, dat wij nog menig werk voor de studie onzer taal van den werkzamen man mogen ontvangen.

Vlugtige Gedachten over 't Koninklijk Besluit van den 2 Januarij 1842, betrekkelijk 't lager Onderwijs, en eenige Bedenkingen over 't onderrigt in de Kerkgeschiedenis en die van 't Vaderland; door Dr. H. J. NASSAU. *Te Assen, bij* T. J. van Tricht. 1842. *In gr. 8vo.* 31 *bl. f* :- 40.

Bij de aankondiging van dit beknopt geschrift heeft Ref. ten oogmerk, om de lektuur van hetzelve allen aan te prijzen, die in eenige betrekking staan tot, of belang stellen in de zaak van het lager Onderwijs. Het is zeer bezadigd en in een verzoenenden geest geschreven; en, inderdaad, kalmte en onpartijdigheid kunnen, bij zoo vele en velerlei overdrevene vorderingen en eischen van lijnregt tegenover elkander staande partijen, niet genoeg worden aanbevolen.

Wij hebben, in het jongstverloopen jaar, overvloedige gelegenheid gehad, om op te merken, welke de bedoelingen waren van hen, die de Wet van 1806 wenschten te zien vervallen, en de meeningen van hen, die, alhoewel uit zeer uiteenloopende beginselen, naar verandering haakten, zijn luid genoeg ter sprake gebragt. Dit laatste was nog geens-

zins het geval bij en met hen, die het bestaande wenschten te behouden, en daartoe ook het hunne hebben pogen bij te dragen. Zij toch voegden zich bij de behoudende partij; niet omdat zij de Wetsbepalingen van 1806 voor onverbeterlijk hielden; maar omdat zij, met het oog gevestigd op het groot belang der zaak in den loop der omstandigheden des tijds, tot *geen bepaald resultaat* hadden kunnen geraken omtrent hetgeen, bij eene nieuwe Wetsbepaling, zou behooren te worden vastgesteld of vermeden.

Bewogen de dusgenoemde Ultra's, onder de Protestanten en Catholieken, zich op een bepaald en kennelijk aangeduid standpunt, van waar zij hun eenzijdig begrip poogden te handhaven, zoo vereenigden zich de meer gematigden, bij de twee genoemde Christelijke hoofdafdeelingen, tot het behoud van de bestaande Wet, zonder daarbij bepaaldelijk te ontvouwen, wat zij *voor zich* als wenschelijk beschouwden. Geenszins uit onverschilligheid ontsproot deze hunne rustige houding; maar uit bedachtzame voorzigtigheid, die niet ligtelijk het onvolkomene afkeurt en verwerpt, zonder daarvoor het betere in de plaats te kunnen geven.

Onder deze gematigden is dan ook het Besluit van 2 Januarij 1842 met tevredenheid ontvangen; niet omdat het aan al de bestaande bezwaren te gemoet komt en aan niemand iets te wenschen overlaat; maar omdat hetzelve den weg opent, waarop vele bezwaren kunnen worden voorgekomen; omdat hetgeen hier of daar tegen de letter en den geest der Wet van 1806 mogt zijn ingeslopen voortaan niet meer zal kunnen plaats hebben; eindelijk omdat, bij eene getrouwe naleving der artikelen van het Besluit, alle redenen tot gegronde klagten voortaan zullen wegvallen, vermits men alle reden heeft om te mogen verwachten, dat H. H. Schoolopzieners en de Leden der Schoolcommissiën, hoe moeijelijk de bepalingen omtrent de schoolboeken en de afscheiding der kerkelijke bedieningen zijn of worden mogen, zich zullen beijveren, om ingevolge de gegevene voorschriften te werk te gaan.

Mogt deze geest van gematigdheid behouden blijven en zich meer en meer uitbreiden! Het voor ons liggend stukje heeft de kennelijke bedoeling hiertoe, en verdient daarom niet slechts aankondiging, maar ook aanprijzing, ter behartiging van hetgeen in hetzelve opgemerkt en met bezadigden zin is voorgedragen.

Hier zouden wij kunnen eindigen; maar ons ligt nog iets op het hart, dat wij, bij deze voegzame gelegenheid, niet kunnen terughouden. Veel is er, in den laatsten tijd, geschreven over het lager Onderwijs, of liever tot bestrijding der Wet van 1806; terwijl de voorstanders dier Wet het onraadzame van eenige verandering in deszelfs hoofdbestanddeelen hebben pogen aan te toonen. Thans is, ten gevolge van 's Konings Besluit, aan al dat voor- en tegenschrijven een einde gekomen, en zijn de gemoederen tot een' zekeren staat van kalmte teruggekeerd, merkbaar afstekende bij vroegere spanning; en nu vragen wij: zouden die kalmere dagen niet kunnen worden gewijd aan een gezet, bedaard en onbevooroordeeld nadenken en wisselen van denkbeelden van desbevoegden? Ook onder dezen (waarom zulks verbloemd) heerscht verscheidenheid van begrip aangaande den aard, het wezen en de hoofdbedoeling van het lager Onderwijs; maar ook zijn er onder dezen velen, die, ter zake van het gewigt der zaak, het in dezen met zichzelven niet geheel eens kunnen worden. Dagen van strijd, onrust en verschil zijn min geschikt tot naauwgezet wikken en wegen en het beproeven en toetsen der waarheid, die alle gematigden zoeken te kennen en te volgen. Mogt een rustiger tijd hieraan worden toegewijd! Ultra's, van allerlei leuzen en kleuren, weten doorgaans zeer goed, *wat zij willen*; mogten alle gematigden eenmaal zoo verre komen, dat zij, met waardigheid, konden betuigen: *dat wenschen wij!*

Bijzonderheden omtrent de jeugd en de eerste verstandelijke ontwikkeling van den beroemden ELIAS ANNES BORGER. *Te Leeuwarden*, *bij* W. Eekhoff. 1842. *In post form. VI en* 32 *bl. f* : - 40.

Zoo dikwijls wij BORGER's schriften lezen of hem ons op den kansel vertegenwoordigen, zoo dikwijls wij hem in den vriendenkring aan den gezelligen, met attisch zout gekruiden, disch ons voorstellen, zoo dikwijls rijst bij ons een diep weemoedig gevoel op over het verlies, dat Vaderland en Kerk, Wetenschappen en Letteren, de vaderlandsche Hoogeschool, in één woord het rijk van Dichtkunst en Geleerdheid, in den zoo vroegtijdig gestorven' man geleden heeft. Zoo velen als BORGER in de kracht zijns mannelijken leef-

tijds, in de hooge vlugt zijner ontwikkeling, in al den gloed zijns scherpzinnigen vernufts, in al het eigendommelijke zijner wijsheid en geleerdheid gekend en nagegaan hebben, hebben hem steeds hooggeacht, vereerd en bewonderd; en zij, die minder in de gelegenheid zijn geweest BORGER van nabij gade te slaan, worden door zijnen lijkredenaar en lijkdichter, door VAN DER PALM en TOLLENS, op het verheven standpunt geplaatst, van waar zij, gelijk LAVATER zich omtrent het Genie uitdrukt, al dat *ongeleerde*, *ongeleende*, *onleerbare*, *onleenbare*, *innig eigene*, *onnavolgbare* ook in BORGER, in den éénigen BORGER, ontdekken kunnen.

Blinkt bij groote mannen en uitstekende karakters dat genialische, als een grondtrek der ziel, ook in meer gevorderde jaren uit: het is toch niet minder waar, dat bijkomende omstandigheden, op eene zonderlinge wijze, vooral in den jeugdigen leeftijd, niet zelden aanleiding hebben gegeven, om eene grootheid van geest en hart te ontwikkelen, die de bewondering van tijdgenoot en nakomelingschap tot zich trekt. De geschiedenis van velen onzer uitstekende mannen, en die van andere volken, levert hiervan het bewijs op. Men denke slechts bij ons aan een' BOERHAAVE, DE RUYTER, NIEUWLAND, »met wiens hoedanigheden van een' grooten en zeldzamen geest BORGER zoo veel overeenkomst had''; bij vreemden aan een' ROLLIN, CREBILLON, FRANKLIN, CORREGIO en anderen, om zich hiervan te overtuigen. De invloed echter, dien ouders, opzieners of onderwijzers, zoowel door eene goede als vaak verkeerde rigting hunner opvoedingsregelen, aanleg en karakter niet naar eisch gadeslaande, of ook soms door den dwang der omstandigheden genoodzaakt, op deze ontwikkeling uitoefenen, moet en mag niet voorbijgezien worden. Deze dan bij echte Geniën te leeren kennen; de verstandelijke en zedelijke vorming van den mensch, met uitstekenden aanleg begaafd, van zijne vroegste jeugd af, naauwkeurig op te sporen; betrekkingen, stand, karakter, onderrigt, uitspanning, bevattelijkheid, oplettendheid, werkzaamheid, de geheele rigting van den geest, bij den jongen mensch, bij wien zich iets groots, iets zeldzaams openbaart, te bestuderen en in verband te brengen met zijne volgende bestemming, is dus eene zaak van hooge aangelegenheid niet alleen, maar doet ons, na de uitkomst onzer beschouwingen, niet zelden des te meer verbaasd staan over de vonken van geest en vernuft, die in kinderlijken

leeftijd, hoewel sluimerende en schijnbaar onderdrukt, echter meer en meer ontgloeid zijn geworden en een stroom van licht hebben verspreid, waarin de nakomelingschap zich met eerbiedige dankbaarheid verheugt, en waardoor de zoodanigen als starren in het donkere, als lichten aan den hemel van wijsheid en geleerdheid geschitterd hebben.

De Heer EEKHOFF heeft dus voor de vereerders van BORGER een zoowel belangrijk als hoogstaangenaam werk verrigt, door deze bijzonderheden omtrent de jeugd en de eerste verstandelijke ontwikkeling van den beroemden Hoogleeraar in het licht te zenden. Als *Fries*, en in de gelegenheid geweest zijnde, vele dier bijzonderheden, bij mondelinge of schriftelijke mededeeling, van de betrekkingen, vrienden en tijdgenooten van BORGER te ontvangen, kon deze taak dan wel aan niemand beter, dan aan den Archivarius der Stad *Leeuwarden*, toevertrouwd zijn. EEKHOFF's geschrift leert ons nu, met de Lijkrede op BORGER van VAN DER PALM, den geheelen mensch BORGER kennen. Wij kennen thans meer in bijzonderheden BORGER als kind en knaap, als jongeling en man, en EEKHOFF eindigt dus teregt, waar VAN DER PALM met de tweede helft van BORGER's kortstondig leven kan gezegd worden aan te vangen.

Wij zullen in geene opgave treden van al het naïve, belangrijke, nadenkenswaardige, dat wij hier van BORGER's jeugd vinden opgeteekend; het drukt zich in dat ééne gezegde van VAN DER PALM uit: »dat de Goddelijke Voorzienigheid zorgde voor het verhevener deel der opvoeding van hem, dien zij voor iets groots bestemde." Het geheel doet ons BORGER's jeugd en aanleg kennen, als te strijden hebbende tegen de rigting, die vaderlijke wil en wijze van zien, bij de opvoeding, aan den ontluikenden knaap wenschte te geven; maar toont ons tevens de minzame en liefderijke zorg en ontwikkeling, ontvangen van eene teedergeliefde moeder, »die hem en zijnen ongemeenen aanleg geheel waardeerde, en die hem even dikwijls bemoedigde als zij hem terughield, waar zijn ijver somtijds te ver ging." Geheel het stukje levert een aaneengeschakeld tafereel van BORGER's jeugd, voor zoo veel de daartoe voorhanden geweest zijnde bouwstoffen en verwen hetzelve hebben kunnen voltooijen, van daar waar men den driejarigen BORGER reeds verstaanbaar hoort lezen, waar men den kleinen ELIAS in

de school-bewondert, waar men den forsch gespierden knaap pomp en koelvat in de branderij ziet verlaten, om, »nergens grenzen vindende, met zijnen geest onvermoeid op de bane zijner bespiegelingen voort te gaan," waar men dat vernuft in schrijfkunst en schoonschrijven ziet uitblinken, dat naderhand uit de schriften, door verstand en hart ontworpen, met onuitdoofbaren glans en helderheid schitterde, tot daar waar het *Friesche Wonder* op eene eervolle wijze de gelegenheid tot hoogere ontwikkeling bekwam. Vandaar af, tot aan de intrede in zijne akademische loopbaan, leert EEKHOFF ons BORGER kennen op eene wijze, die onze hoogachting en hulde voor het kind en den knaap verhoogt, en ons in staat stelt, om datgene, wat in BORGER's lateren leeftijd opgemerkt en waargenomen is, te verklaren, en ons te doen zien, dat vele bijzonder- en eigenaardigheden van verstand, geest en aanleg, zijne gezelligheid, geestigheid, uitgebreide kennis, vaardigheid, juistheid, gepastheid in spreken en doen, zijn ernst en eerbied voor de H. Schrift, schoone, tot wasdom en rijpheid gekomene planten waren, van welke reeds het zaad in den ochtendstond zijns levens in hoofd en hart aanwezig was geweest.

Te midden dus der vele mededeelingen, ons van BORGER's leven toegekomen, zien wij nu, zoo volledig mogelijk, den beroemden man, zoo wel in zijnen kinderlijken leeftijd als meergevorderde jaren, voor ons. VAN DER PALM en TOLLENS hebben hem eene eerzuil gesticht; EEKHOFF heeft zijn jeugdig leven met den krans van wijsheid en kennis versierd; terwijl wij, deze bijzonderheden als hoogst lezenswaardig aanbevelende, hem dankzeggen voor de moeite en zorg, die hij aan het opzamelen en in orde brengen derzelven wel heeft willen besteden. Het kan niet missen, of de hoogschatters van BORGER zullen zich het stukje, dat zich door bevallige voordragt en nette uitvoering aanbeveelt, aanschaffen. (Ergens lazen wij *de kleine* ELIAS voor *den kleinen*.)

Gelukkig intusschen, welk een' schat wij ook verloren, BORGER leeft in zijne schriften! En, schoon zijn ligchaam de ruste des doodslaaps is ingegaan, »snelt zijn geest," gelijk de Eerw. TICHLER van hem zegt, »voort van wijsheid tot wijsheid, van volmaaktheid tot volmaaktheid, van zaligheid tot zaligheid. Zijne nagedachtenis zij ons hei-

lig!" (*) En het is ook met hem gelukkig waar: *letum non omnia finit.*

(*) *Iets over* BORGER'S *Kanselwelsprekendheid*, door J. TICHLER, *Theol. Doct.* en Predikant te *Zierikzee.* Te *Amsterdam*, bij TEN BRINK en DE VRIES, 1835.

Schoonheden uit de Geschiedenis der Reistogten in Azië. In II Deelen compleet. Door P. WEEDA. *Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1841. *In gr. 8vo. Te zamen* 632 *bl. f* 4-:

Na eene inleiding, behelzende een vlugtig overzigt der geschiedenis van koophandel en zeevaart, ontvangt men in het *eerste* Deeltje: de reizen van de *Venetianen* MAFFIO, NICOLO en MARCO POLO naar *Perzië*, *Indië*, *China*, *Japan* en den *Indischen Archipel*, in de laatste helft der XIIIde eeuw; en van FERDINAND MENDEZ PINTO naar *Abyssinië*, *Arabië*, *Indië*, *China*, *Tibet* en *Japan*, van 1537—1558. En in het *tweede*: de lotgevallen van WILLIAM ADAMS in *Japan*, in het begin der XVIIde eeuw; eene reis rondom de wereld van den *Franschman* LA BARBINAIS (die, tot aan eene verbetering, overal LA RABINAIS wordt genoemd) LE GENTIL, 1714—1718; de reize van *Lord* MACARTNEY naar *China*, en die van JAMES WATHEN naar *Madras* en het laatstgenoemde rijk.

De verdienstelijke onderwijzer WEEDA heeft deze reisverhalen niet kwalijk uitgezocht en met oordeel verkort, schoon b. v. bij de voorlaatste zeer belangrijke reisbeschrijving (van STAUNTON, *Amst.* 1798, 7 Deelen) wel wat al te sterk is gesnoeid. *China* en de *Chinezen* zijn dan ook in lateren tijd meer bekend geworden, zoodat veel van hetgeen de Engelsche gezant verhaalt later en van elders kan ondersteld worden den lezer niet geheel vreemd te zijn. Maar wanneer wij de zaak uit *dit* oogpunt beschouwen, dan verliezen alle de hier medegedeelde reisbeschrijvingen, de laatste, als van 1811 en 1812, uitgezonderd, veel van haar belang, hoewel minder, dan ten opzigte van *Europa* zou gelden, daar de Aziatische volken weinig verandering in leefwijze en gewoonten ondergaan. En niet veel (het voornaamste vindt men in GOLOWNIN'S *Lotgevallen bij de Japanners*) heeft men over *Japan* en deszelfs bewoners; waarom het eerste reisverhaal

in het tweede Deeltje niet het minst met genoegen zal ontvangen worden, vooral omdat de Schrijver, die zich ten hove zeer bemind en geëerd wist te maken, gelegenheid had om veel te zien en op te merken. Voor meer beschaafde of liever meer kundige lezers is dit werk juist geene behoefte; voor de meeste leesgezelschappen ten platten lande zal het inzonderheid een nuttig boek geacht worden.

De Heer WEEDA heeft er hier en daar nog al eenige aanmerkingen van zichzelven bijgevoegd. De stijl is doorgaans zuiver. *Niet zooveel dan*, voor *als*, I. 39; *goederen afhandig maken*, voor *goederen afzetten*, *zich van goederen ontdoen*, I. 168; *bark*, voor *sloep*, op vele plaatsen; *stijle*, voor *steile*, II. 88 en dergelijke, zijn kleine feilen, die ligtelijk der aandacht ontgaan. Zoo is het ook, II. 156, eene vergissing, dat het *cochenille*-insekt het purper zou geven. Uittreksels uit *nieuwere* reizen in *Asië* hadden wij wel wat meer begeerd. Meldde ons de titel niet: *in twee Deelen compleet*, dan zouden wij die alsnog verwacht hebben. Reisbeschrijvingen zijn doorgaans nog al kostbare werken; doelmatige uittreksels kunnen dus voor velen nuttig zijn, indien men het geven van dezelve niet overdrijft.

Beknopt Geschied-, Aardrijks- en Fabelkundig Woordenboek der classieke oudheid, voor ongeletterden, door J. H. A. WEYTINGH, *Rector der Latijnsche Scholen te Harlingen, enz. Aflev. III—XI. Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1841. *In gr. 8vo. Bl.* 129—724. *f* 5-70.

Met deze Afleveringen is dit werk, welks eerste gedeelte wij vroeger (*) hebben aangekondigd, voltooid. Men had bij het oorspronkelijke plan de inteekenaren op ongeveer 32 vellen druks doen rekenen; zij bekomen en betalen er nu 46. Wij weten wel, dat zich zoo iets vooraf niet met volkomene juistheid laat berekenen; maar wanneer het bij herhaling zooveel langer en duurder loopt, dan toegezegd was, dan is het niet te verwonderen, dat men huiverig wordt in het inteekenen. Met diegenen, welke het doen, gaan schrijver of uitgever een *contract* aan; het is billijk, dat zij, behoudens eene kleine misrekening, er zich aan houden, en

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1841 *bladz.* 203.

dit zal men van eén werk moeijelijk kunnen zeggen, hetwelk bijna anderhalfmaal zoo groot wordt, dan beloofd was.

Bij het doorlezen van dit Woordenboek misten wij verscheidene artikelen, die wij stellig hadden gemeend te zullen aantreffen. Wij noemen slechts uit de oudheid: *Cimmeriërs*, *Eleusische Mysteriën*, *Euryalus*, *Hamilcar*, *Libanius*, *Libyë*, *Lysander*, *Phaön*, *Valerius Maximus*, enz. Er is meer willekeurige opneming of weglating in, b. v. van de oude aardrijkskundige namen vindt men *Moguntia*, *Gades* en anderen wel; *Colonia Agrippina*, *Trajectum* en meerderen niet. Evenzoo is het in de uit het Grieksch of Latijn ontleende kunstwoorden, welker verklaring in het werk mede is opgenomen. Men vindt wel: *major* (van een *syllogismus*), maar *minor* niet; *chiragra* wel, *podagra* niet; *syntaxis* wel, *grammatica* niet; *Genesis* (in de beteekenis van 1 Boek van Mozes) wel, *Exodus* en de anderen niet; *hostie* wel, *stie* niet; *congestie* wel, *concurrentie* niet. Zoo mist men ook *litispendent*, *interlocutoir*, *jurisprudentie* en anderen. Zelfs ontbreekt het woord *provincie*, welks beteekenis bij de Romeinen toch wel verdiend had *voor ongeletterden* in het licht gesteld te worden. Het zal bij vergissing zijn, dat *interlunium* op *internuncius* volgt.

Wij maakten ook aanmerking op de onevenredigheid in de uitgebreidheid der artikelen. *Cyrus*, hetwelk op zijne plaats vergeten was, wordt aan het slot van het werk met twee regels afgedaan; *Gracchus* (*Tiberius* en *Cajus*) acht regels; daarentegen *Hannibal* vier bladzijden, en de *Scipio's* vijf.

Ook willen wij sommige opmerkingen niet onthouden, die wij onder het lezen maakten.

»*Critiek.*" (Waarom niet, zoo als in het Grieksch, met eene *k*?) Oordeelkunde. In eenen meer bepaalden zin, beoordeeling van eenig geschrift, waarbij het aan de regels van het ware en schoone getoetst wordt." Het is de beteekenis van het »bepalen der eigenlijke bewoordingen, die de oude Schrijvers hebben gebruikt," geheel voorbijgezien.

»*Cubus*.... in de meetkunde een ligchaam, dat" (lees: dat gelijke) »lengte, breedte en hoogte heeft."

»*Diaphragma.*" De beteekenis: *middelrif*, is overgeslagen.

»*Diplomatiek.* De kennis van oude oorkonden en staatsstukken." Hier had moeten bijgevoegd zijn: »tegenwoordig

noemt men zoo de kennis van de regelen, naar welke de hoven met elkander onderhandelen.''

»*Ellips.* Een langwerpig rond; welk figuur de hemelligchamen, zoo als: de cometen, in hunnen loop beschrijven.'' Hiervoor leze men: Een langwerpig rond; de planeten en kometen beschrijven in hunnen loop zulke lijnen. De ellips is eene van die, welke de hooge wiskunde *kegelsneden* noemt. In de Dialektiek heet *Ellips* de uitlating van een of meer woorden.

In het artikel *Eurydice* staat *Oedipus* voor *Orpheus.*

»*Geocentrisch.* Al wat tot het middelpunt der Aarde behoort.'' Dit is, ja, de eigenlijke beteekenis. Maar *verba valent usu* en dan beteekent *geocentrisch* datgene, waarbij het middelpunt der Aarde tot grondslag genomen wordt. Zoo b. v. is de *geocentrische* plaats eener planeet die, waar dezelve uit het middelpunt der aarde gezien zou worden; *heliocentrisch* die, waar zij uit het middelpunt der zon gezien wordt.

Ilium strijdt tegen *Troja.* Het eerste luidt: »Hetzelfde als de stad *Troja.* Thans is nog op die plaats eene stad onder den naam van *Trojahi.*'' Het laatste: »Beroemde stad,'' enz. Op de plaats, waar eens *Troje* stond, vindt men nu slechts een dorp, *Bunasbaschi* genaamd.'' Het laatste is, naar wij meenen, de waarheid.

Zoo strijd ook het artikel *Jole* tegen *Deianira.* In het eerste staat, dat het kleed, aan *Herkules* gegeven, vergiftigd was, en alzoo den drager deed sterven. Het laatstgenoemde artikel spreekt van verbranden. Het eerste is de fabel.

»*Magnificus.* Een titel van de Rectoren der Akademiën; zij worden, *gewoonlijk voor den tijd van twee jaren*, door den Koning benoemd.'' Voor twee jaren? ?

»*Paradox.* Iets, dat met de eene of andere denkwijze strijdig is.'' Mis; het beteekent wonderspreukig; eene waarheid, die, op het eerste gehoor, eene onwaarheid schijnt.

»*Phasen.* Zoo noemt men de veranderlijke gestalten, welke *de* (lees *sommige*) planeten aannemen,'' enz.

»*Schema.* De taalkundigen verstaan hierdoor eene figuurlijke of verbloemde wijze van spreken.'' De beteekenis van een geraamte of voorname inhoud, b. v. van eene redevoering, is niet opgenomen.

»*Servituut.* Is het regt, dat men heeft, eene zaak tot bepaalde einden te gebruiken, zonder het eigendomsregt te

bezitten." Juist het omgekeerde. Het *servituut* is niet aan de zijde van den gebruiker, maar aan die des eigenaars. Het moest dus zijn: de verpligting, om te gedoogen, dat eene zaak, van welke men het eigendomsregt bezit, door anderen tot bepaalde einden gebruikt wordt.

»*Te Deum*. Deze zijn de eerste woorden van eenen lofzang in de Roomsche Kerk," enz. »Zoo wordt ook in protestantsche kerken de lofzang genoemd, die men bij feestelijke gelegenheden, b. v. overwinningen, aanheft, om God te danken." Dit wisten wij niet.

Men ziet, dat er nog al wat aan te merken valt. De *ongeletterde* raadplege dus ook, bij voorkomende gelegenheid, andere *nomenclatoren*, waaraan het ook in onze taal niet ontbreekt.

ANDREAS HOFER, *of Tyrol in* 1809, *een geschiedkundige Roman door* H. E. R. BELANI. *II Deelen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr. 8vo. Te zamen* 701 *bl.* *f* 6 - 50.

Deze Roman behelst het verhaal der avontuurlijke lotgevallen van eenen *Tijrolschen* dorpsonderwijzer en zijne vrouw, die beiden, door den opstand van hunne landgenooten tegen de overheersching der *Franschen* en *Beijerschen*, uit hunnen stillen werkkring in het gewoel der gevechten worden gevoerd, in welke de vrouw in mansgewaad nu eens haren man vergezelt, dan weder, van hem gescheiden, in gevangenschap en in vreemde landen verkeert.

Ofschoon de opstand in *Tijrol* in 1809 op zichzelf genoegzaam belangwekkend is, en deszelfs beschrijving geene romantische opsiering behoeft, erkennen wij echter, dat de Schrijver een naar het leven geschilderd tafereel van dien worstelstrijd opgehangen heeft. De karakters van den beroemden HOFER, SPECKBACHER, EISENSTECKEN en andere hoofdaanvoerders, ja van het geheele *Tijrolsche* volk, de natuurlijke gesteldheid van het land zelf zijn naar waarheid voorgesteld. Tot eene proeve van den stijl plaatsen wij het volgende: »De landschappen van *Tijrol* hebben niet het grootsche karakter der *Zwitsersche Alpen*, met die hoog opeengestapelde, eentoonige massen, met die donkere, diepe meren, welke zich als binnenzeeën door witte zeilen ver-

levendigd, met steden, vlekken en landhuizen aan de groene oeverzoomen versierd, onder rotswanden en ten hemel oprijzende berghellingen uitstrekken. Zelfs de *Bodensee* en het *Lago di Garda* behooren niet tot *Tijrol*, gene in het noord- en dit in het zuidwesten, slechts grenspunten des lands. Hier in *Tijrol* doen de verschijnselen eener kolossale *Alpen*-natuur zich meer op zichzelve staande voor. Het karakter des lands is meer romantisch; zijne dalen hebben doorgaande iets poëtisch — zoowel in de verhevene eenzaamheid eener versteende gletscherwereld, gelijk in het *Oetsdal*, als in de stoute gestalte, vorming en bouworde der gebergten en dezer afwisseling met idyllische landelijkheid. — Ook *Tijrol* heeft zijne stuifbeken, zijne watervallen, doorzigtige bronnen, bemoste pijnbosschen, bewaterde dalen, groene zonnige weidevlakten met bengelende veekudden; doch alles doet zich hier netter en sierlijker voor; het hart gevoelt zich meer aangetrokken door deze bergtooneelen; zij schijnen naauwer met de menschelijke natuur verwant te zijn, dan gene, alle menschelijke voorstellingskracht te boven gaande afmetingen van *Zwitserland*. *Helvetië's* grootsche wonderen jagen den verbaasden aanschouwer eene heimelijke siddering aan; in *Tijrol* gevoelt hij de zoete huivering eener innige bewondering, die weldra in liefde overgaat." — Aangaande den reeds genoemden vrijheidsoorlog der *Tijrolers* vindt men hier vele merkwaardige en waarlijk gebeurde bijzonderheden vermeld. Hierdoor heeft dit verhaal meer aanspraak op den naam van geschiedkundigen Roman, dan de meeste, die als zoodanig aangekondigd worden. Tegenover den titel is de afbeelding van ANDREAS HOFER geplaatst, en het titelvignet stelt het huis voor van denzelfden edelen *Tijroler*; beide afbeeldingen strekken het werk tot sieraad. Tot aangenaam en nuttig onderhoud bevelen wij BELANI's letterarbeid aan ons lezend publiek.

Episode uit het Leven van MICHIEL ADRIAANSZ. DE RUYTER. *Geschiedkundige Roman*, *door* A. D. VAN BUREN SCHELE. *IIde Deel. Nederland in* 1672. *Te Amsterdam*, *bij* G. W. Tielkemeijer. 1841. *In gr. 8vo.* 383 *bl. f* 3-80.

Onder den titel van *Episode uit het Leven van* M. A. DE RUYTER, *de Galeislaven te Napels*, heeft de Heer VAN BUREN SCHELE, vóór een paar jaren, eenen Roman in het licht gegeven, waarvan de edelmoedige bijstand, door onzen onvolprezen zeeheld aan eenige Hongaarsche Predikanten verleend, de geschiedkundige grondslag uitmaakte. Hoe de tegenwoordige, die bij den hoofdtitel nog dien van *Nederland in* 1672 draagt, als een *tweede* Deel moet voorkomen, begrijpen wij niet. Het eene boek is van het andere geheel

onafhankelijk, en alleen de titel: *Episode uit het Leven van* DE RUYTER, maakt deze ieder op zichzelfstaande Romans tot een eerste en tweede Deel. Het tegenwoordige, waarin de zeeslag in *Soulsbaai*, de moord der DE WITTEN en andere geschiedkundige bijzonderheden aan een verdicht verhaal worden vastgeknoopt, is veel minder *Roman*, en mist dus veel van de eenheid, waardoor het andere zich aanprees. De geschiedenis van den Luitenant ROZE en zijne geliefde, KLARA VAN ELDEN, loopt er als een zeer dunne draad doorheen, die niet overal sterk of zigtbaar genoeg is, om het historische aaneen te rijgen. Dat, en de onbeduidendheid van vele gesprekken, waartoe het al te geforceerde van talrijke aardigheden in den mond van den matroos ANDRIES behoort, is de voornaamste aanmerking, die wij er op hebben. In de wijze, waarop deze zeeman zijne spreekwoorden te pas brengt, is ook de navolging van SAMUEL MILLER (in den *Pickwick* van DICKENS) niet te miskennen, b. v.: »Kan ik het helpen, dat er een wolf onder de schapen schuilt, zou de herder zeggen. Geld is de ziel van alle zaken, zou de vrek zeggen,'' enz.

Wij zouden niet zoo herhaaldelijk en als bij uitsluiting CORNELIS DE WITT *den held van Chattam* genoemd hebben; DE RUYTER verdient dien eernaam eigenlijk het meest; en hier en daar vindt men wel eene tirade, die vrij winderig is. De Schrijver wil b. v. eenvoudig zeggen, dat het een ure sloeg: »De klok van het prachtige stadhuis te *Amsterdam* — het tegenwoordige paleis — het kunststuk der nieuwere *bouworde*, (?) het wonder dier eeuw, door inboorling en vreemdeling aanschouwd, gelijk HELMERS in zijn *Lof van Amsterdam* zingt:

De inboorling ziet het aan en voelt zijn boezem zwellen,
De vreemdling nadert, en verstomt bij 't grootsch gesticht:

de klok van dit schoone geheel had het uur van één verkondigd.'' Zoo is er meer; maar geen koren zonder kaf, en wanneer men, niet vorderende, wat het fijne van den historischen Roman uitmaakt, alleen op het onderhoudende eener dagelijksche lectuur let, dan zal men met dit boek genoegen nemen en er genoegen van hebben.

De Heksenkolk. De gröte steen in de Wagener heide. De Partijganger. Drietal Verhalen van N. J. DE WILDE. *Te Amsterdam, bij* G. L. Koopman. 1841. *In gr. 8vo.* 255 *bl. f* 2-20.

Zonder deze Verhalen bepaaldelijk *slecht* te kunnen noemen, vinden wij ook weinig, waardoor zij zich aanprijzen. Het begin van den *Partijganger*, de goochelkunsten in de

herberg, enz. is nog al levendig verhaald. Maar het boek krielt zoo schrikkelijk van drukfouten, dat het alleen daardoor reeds onaangenaam leest. De lijst van misstellingen, gelijk zij genoemd worden, kon nog veel worden vergroot. Kluchtig is het, dat er daarentegen op die lijst staan, die in het boek niet te vinden zijn. Waartoe zouden wij ook verder gaan, dan den titel met dat *gröte;* en als het *Wagener* heide dáár goed is, dan is het *Vragender* heide in het boek zelf weder fout (bladz. 84). Het eerste verhaal, waarin eene soort van KASPAR HAUSER, maar die een kind in ontwikkeling bleef, een der hoofdpersonen is, verraadt weinige kennis van de regtspleging in de negende eeuw. Of toen reeds heksen vervolgd en verbrand werden, nemen wij de vrijheid zeer te betwijfelen. Trouwens alles is in dat verhaal veel te *modern*.

Onze lezers hebben wel eens gehoord, dat de honig van den berg *Hymettus* voor de beste van *Griekenland* gehouden wordt, en als zoodanig beroemd is? Welnu, dan zullen zij, mogten zij ooit in de gelegenheid komen dien te proeven, er zich zorgvuldig voor wachten, wanneer zij van den Heer DE WILDE zullen vernomen hebben, dat achter al dat lekkere een scherp vergif verborgen is; zie bladz. 169: »De wraak »is als de honig van den berg *Hyneltus;*" (zoo heeft de slimme corrector het laten staan!) »hoeveel aanlokkelijks in »schijn bezittende, verbergt dezelve een doodend vergift." Wij danken hem voor deze snedige opmerking.

De Portefeuille met Platen, of Grootvader Sprankhof en zijne Kleinkinderen. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. 1841. *In kl. 8vo.* 83 *bl. f* : - 75.

Verhalen en Gedichten voor de lieve Jeugd; door PETRONELLA MOENS. *Met. Plaatjes. Te Koevorden, bij* D. H. van der Scheer. 1841. *f* : - 45.

Der Portefeuille met platen, waarin zich afteekeningen van *Bergen*, *Bosschen*, *Watergezigten* en *Velden* bevinden, en waarbij over dezelve door Grootvader SPRANKHOFF op eene leerzame, nuttige en bevattelijke wijze gesproken wordt, is een boekje, dat de Natuur in hare nuttigheid, rijkdom en schoonheid voorstelt en opzoekt, om de grootheid des Scheppers in zijne werken te eerbiedigen en te bewonderen. Onder de kinderboekjes verdient het aanbeveling.

Wat onze Dichteresse MOENS voor de jeugd schrijft en uitgeeft, heeft, te allen tijde, zulk eene edele en godsdienstige strekking, dat het bijna overbodig is, wanneer haar naam op den titel wordt gevonden, er in bijzonderheden iets van te vermelden. Met het lieve boekje ontvangt de vaderlandsche jeugd op nieuw een aangenaam geschenk.

BOEKBESCHOUWING.

Bijbeloefening over het Evangelie van Joannes. Door H. VAN HEYNINGEN, *Predikant te Meppel, enz. IIde en IIIde Deel. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1841. *In gr. 8vo. Te zamen* 775 *bl. f* 7 - :

Van het eerste Deel dezer Bijbeloefening gaven wij in dit Tijdschrift in het vorige jaar verslag (bl. 141—147). En dit verslag was, behoudens eene en andere aanmerking, niet ongunstig. Hetgeen van dezen aard door VAN HEYNINGEN buitendien, is geleverd, maakt eenige uitvoerigheid bij het beoordeelen van 's mans arbeid over *het Evangelie van* JOANNES overbodig. Tot eene en andere bijzonderheid bepalen wij ons ook thans, daar de aard van het hier geleverde geene doorloopende behandeling gedoogt.

Het kritische gedeelte is, zoo als het in een geschrift voor niet geletterden moet zijn, eenvoudig en bevattelijk. Tot een staaltje kiezen wij, uit het IIde Deel bl. 49 volg., 's mans geveld oordeel over H. VIII: 3—11: »Dit »verhaal (*aangaande de overspelige vrouw*) wordt in vele »Handschriften gemist, ontbreekt in de oudste Vertalingen »en wordt door de oudste Kerkvaders overgeslagen, en »daarom door velen voor onecht gehouden, als ware het »niet van de hand van Joannes, maar later door eene »andere hand in zijn Evangelie ingelascht; dat echter op »zich zelve hoogst onwaarschijnlijk is. Veel waarschijn»lijker is het, dat dit verhaal inderdaad van de hand van »Joannes is, maar daaruit gelaten, omdat men meende »het met het zedelijk karakter van Jezus, met zijne volko»mene heiligheid niet te kunnen overeenbrengen. Deze »meening is echter ongegrond. De heilige Jezus had wel »eenen afkeer van alle misdaad; maar hij was niet hard »in het veroordeelen van den misdadiger. Veeleer zocht »hij dien van de misdaad tot de deugd terug te brengen en

«te behouden. De handelwijze van Jezus, naar het ver-
»haal in dit geval, was geheel in den geest van hem, die
»gekomen was, niet opdat hij de wereld zoude veroordee-
»len, maar opdat de wereld door hem zoude behouden
»worden." Hier neemt VAN HEYNINGEN het oordeel van Prof. VAN DER PALM niet over. Bij deze gelegenheid maak ik den lezer op eene drukfout in het vorige verslag (bl. 143) opmerkzaam: »GODESBACH" in plaats van »GRIESBACH."

Bij het verhaal H. IX heeft VAN HEYNINGEN zich aan VAN DER PALM gehouden, door het vertalen van vs. 1: »*En* op zekeren tijd langs den weg door de straten van
»Jeruzalem *voortgaande, zag hij een' mensch*" enz. VAN DER PALM had vertaald: *en langs den weg gaande*, en hierbij aangeteekend: »Het is niet noodzakelijk te stellen,
»dat dit gebeurd zij op denzelfden dag als het verhaalde
»H. VIII." Bij het meer stellige van VAN HEYNINGEN gelooven wij toch beter te doen, met de indeeling in hoofdstuk en verzen over het hoofd te zien en de woorden des verhaals onafgebroken te vertalen (*). Zoo openbaart zich 's Heilands uitmuntend gedrag allerheerlijkst. Hij ontwijkt gevaar, maar slaat, bij dit ontwijken, het oog van ontferming op den blinde, om wien hij eigen gevaar schijnt te vergeten. Beter kon VAN HEYNINGEN zich houden aan de fijne opmerking van VAN DER PALM, de eerste aanteekening op vs. 34: »Zij bedachten in hunne drift niet, dat
»zij zich zelven veroordeelden. Immers, dat zij hem ge-
»heel in zonden geboren noemden, had betrekking op zijne
»blindheid, welke zij als eene straf beschouwden van hetzij
»door hem, hetzij door zijne ouders gepleegde zonde; maar
»daarmede erkenden zij de waarheid, dat hij blind geboren
»en dus door Jezus wonderkracht van zijne blindheid ge-
»nezen was, dat er dus inderdaad een wonder was ge-
»schied, hetwelk zij zoo gaarne hadden willen ontkennen
»en als gepleegd bedrog voorstellen. Zoo verraadt meer-
»malen de boosheid zich zelve."

(*) Men leze het Grieksch: *και παρῆγεν οὕτως. Καὶ παράγων κ. τ. λ.* Dit spreekt reeds duidelijk voor onze opvatting.

Men zou ons verkeerd verstaan, wanneer men uit het aangevoerde besloot, dat VAN HEYNINGEN in alles meestal VAN DER PALM gevolgd is, zonder van elders iets te ontleenen, of van het zijne bij te voegen. Dat VAN DER PALM meer dan iemand anders is geraadpleegd, heeft zijne goede redenen, zoo als dit door ons bij het eerste Deel bl. 143 is opgemerkt. Dat men nog iets meer vindt dan bij VAN DER PALM, moge het aangeteekende op H. X: 12 bewijzen: »Men moet bij deze voorstelling, geloof ik, »niet vragen, wat Jezus met dien wolf heeft bedoeld. Het »is alleen uitwerking van het beeld, niet om bepaaldelijk »over te brengen, maar om de trouweloosheid des huurlings »duidelijker in het oog te doen loopen." enz. VAN DER PALM had hieromtrent niets aangeteekend. Noodig zijn zulke aanteekeningen, omdat deze niet zeer malsche benaming nu en dan gebezigd wordt aangaande hen, op wie zij nooit past (*).

Ook in het uitlegkundige wijkt VAN HEYNINGEN somtijds van Prof. VAN DER PALM af. Als waarschijnlijk stelt b. v. deze, dat H. XXI: 15 door de woorden: *dan deze, dan deze dingen*, gewezen wordt op schip en net en visschen. VAN HEYNINGEN neemt de gewone opvatting in bescherming en betwijfelt met regt de taalkundige deugdelijkheid dezer ook door anderen overgenomene meening (†). En hierin heeft hij, ook naar ons gevoelen, goed gehandeld.

In plaats van VAN DER PALM's aanteekening op H. XXI: 25: »Eene bij uitstek vergrootende spreekwijs, waarvan »men twijfelen mag, of de wederga, niet slechts in Bij»belsche Schriften, maar ook ergens elders bij goede »Schrijvers, te vinden zij," deelt VAN HEYNINGEN deze

(*) Zelfs *Hand.* XX: 29 zijn *wolven* vervolgers der Gemeente, nergens enkel leeraars, die men niet verkiest te volgen.

(†) De vertaling of opvatting van VAN DER PALM betreft andere woorden, dan de Evangelist heeft medegedeeld. Het Grieksch πλεῖον τούτων drukt uit hetzelfde als ἢ οὗτοι niet ἢ ταῦτα *in accusativo*. Dit is in de *Godgeleerde Bijdragen* door den Eerw. SOLI vóór eenigen tijd duidelijk aangewezen.

opmerking mede: »Mij dunkt, dit of iets dergelijks moest »Joannes schrijven aan het slot van dit bijvoegsel, om »daarmede te betuigen, dat hij van alle andere bijvoegsels »afzag. Het bevat eene grootspraak, dat is ontwijfelbaar; »het beteekent niet meer dan: het is onmogelijk alles op »te teekenen, wat Jezus gezegd en gedaan heeft," enz.

Uit dit aangevoerde blijkt, dat wij niets terugnemen van hetgeen vroeger tot aanbeveling van deze Bijbeloefening is gezegd. Met een paar aanmerkingen sluiten wij dit verslag. De eerste aanmerking geldt het gezegde, IIIde Deel, bl. 278: »*Het was de voorbereiding des Pascha*, dat »kan hier niet anders beteekenen dan de voorbereiding »voor den Sabbathdag van het Paaschfeest, die in het Paasch»feest inviel." Het woord *παρασκευὴ*, zoo als dit kan, alleen voor *vrijdag* opgevat, levert dezen eenvoudigen zin op: *het was vrijdag van Pascha.* Zonder invulling van *Sabbat* zijn de woorden van den Evangelist duidelijk. — De tweede aanmerking betreft het woord *uitziften*, bl. 243, IIIde Deel. Het wordt door VAN HEYNINGEN wel als het zijne gebezigd; maar, daar het blijkbaar is overgenomen uit MATTH. XXIII: 24, zal de Eerw. Schrijver het ons ten goede houden, dat wij, ten nutte zijner lezers, iets mededeelen tot opheldering van een woord, hetwelk wel eens door eenen Hooggeleerde door *uitzuigen* is vertolkt. VAN HEYNINGEN heeft aan eene *zeef* gedacht, of niet gehecht op een werktuig, hetwelk het vocht laat *doorzijgen*, om uit hetzelve alle onreinheid *uit te zijgen*. Om niet verontreinigd te worden, *zegen* de schijnheiligen somtijds het mugje *uit*; maar den kemel zwelgden zij, zonder aan *uitzijgen* te denken, door... Dat JEZUS op deze zich niet gelijkblijvende vrees voor onreinheid bij het drinken het oog heeft, blijkt uit het woord *καταπίνοντες*, hetwelk alleen van *drinken* gebruikt wordt.

Voorts verdient de uitvoering van dit werk alle aanbeveling. Een ruim vertier strekke Schrijver en Uitgever tot belooning!

De Wijsbegeerte beschouwd naar haren vorm en inhoud. Voorafgegaan van eene inleiding en eene daarin voorkomende korte verdediging en nadere opheldering van den waren zin der Kantiaansche Wijsbegeerte; door J. J. LE ROY, *Predikant te Oude Tonge. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1841. *In gr. 8vo. XLVIII,* 240 *bl. f* 2-50.

Dat de wijsbegeerte, wel verre van eene drooge en afgetrokkene wetenschap te zijn, veeleer eene alles omvattende en verlevendigende studie is, die, nimmer uitgeput, den mensch tot in zijnen ouderdom met lust en ijver kan bezig houden, ziet men hier weder in het voorbeeld van den Eerw. Heer LE ROY, die in zijne vergevorderde jaren ons op nieuw een werk levert, dat als de slotsom zijner langdurige wijsgeerige overdenkingen kan worden aangezien. Zijn Eerw. behoort tot die weinigen in ons vaderland, die in de wetenschap der bespiegeling voortdurend belang blijven stellen, en de vruchten van hun onderzoek aan het publiek mededeelen, onbekommerd of zij hiermede roem of algemeenen bijval zullen inoogsten; het is hun genoeg, indien zij een klein getal denkers nog eens nader over het een of ander hoofdpunt kunnen inlichten. De aard van ons Tijdschrift, nog minder de ruimte, die aan eene recensie in hetzelve kan toegestaan worden, gedoogt niet, in eene uitvoerige uiteenzetting en beoordeeling te treden van een geschrift, dat het geheele veld der wijsbegeerte overziet. Wij kunnen alleen kortelijk opgeven, wat men hier in aantreft, en dit met eenige algemeene aanmerkingen vergezellen.

Vooreerst vindt men, in eene uitgebreide Voorrede, de redenen tot het opstellen van het werk opgegeven, met een verdedigend woord van den Schrijver aan den Hoogleeraar KINKER, over hetgeen deze tegen zijne *Bescheidene Bedenkingen* betreffende deszelfs *Brieven over het Natuurregt*, bij gelegenheid eener Recensie der Vertaling

van de *Beknopte Geschiedenis der Wijsbegeerte van* KANNEGIESSER, had in het midden gebragt; waarin veel bescheidenheid en een juist oordeel doorstraalt, en hetwelk over het moeijelijke vraagstuk van de vrijheid van wil in het afgetrokkene handelt. Vervolgens ontmoet men een algemeen aaneengeschakeld overzigt van den ganschen inhoud des geheelen werks, dat zeer geschikt is om het gebruik en het verstaan er van gemakkelijker te maken; deze korte inhoud komt paragraafsgewijze op de verschillende hoofd- en onderafdeelingen van het geschrift weder voor.

De Inleiding handelt over het algemeen begrip der wijsbegeerte, het onderscheid van vorm en inhoud, de ware meening van KANT hieromtrent, en over den vernieuwden aanval van den Hoogleeraar SCHRÖDER tegen de leer van den grooten *Koningsberger* wijsgeer, aangaande ruimte en tijd, de categoriën en de subjectiviteit van onze kennis der buiten ons bestaande voorwerpen.

Wij kunnen over het algemeen ons wel vereenigen met hetgeen hieromtrent de Heer LE ROY tegen Professor SCHRÖDER, in zijne *Bijdragen tot de beschouwing van de waarheid der menschelijke kennis*, aanmerkt. Hoezeer wij dit werk in vele opzigten diepdoordacht en scherpzinnig behandeld vinden, zijn bij de lezing daarvan, ook bijna dezelfde en nog meer andere bedenkingen bij ons opgerezen; terwijl het ons ook voorgekomen is, dat die geleerde Schrijver, voorheen een aanhanger der Kantiaansche wijsbegeerte, thans met eene zekere vooringenomenheid hiertegen bezield, zich groote moeite gegeven heeft, om, door eene buiten het verband opgevatte letterlijke verklaring van sommige uitspraken van deszelfs *Critik der reinen Vernunft*, dien wijsgeer in tegenspraak met zijne nadere ontwikkeling in zijne *Prolegomenen zu einer künftigen Metaphysik*, en dus in strijd met zichzelven, te brengen. Men schijnt over het algemeen nog geene klare begrippen over het onderscheid van het *subjective* en *objective* te bezitten, en al hetgeen tegen een grof zinnelijk *realismus* strijdt voor *idealismus* en *scepticismus* aan te zien. Hoezeer Ref. in sommige opzigten het niet in allen

deele met KANT eens is, en het er voor houdt, dat men niet altijd in alles op zijn standpunt moet blijven verwijlen, is hij echter met eerbied voor den grondlegger der nieuwere wijsbegeerte vervuld, die de wetten van ons kenvermogen met eenen zoo diepen blik navorschte en ontwikkelde; zoodat hij den Heere LE ROY vóor zijne verdediging dank schuldig is, en zijn Eerw. dien hiervoor uit naam der wetenschap toebrengt. Het heeft iets aantrekkelijks voor sommigen, de gevoelens van een groot man, die zoo dikwijls door hemzelven en door anderen verdedigd zijn, op nieuw te bestrijden; het streelt hunne eigenliefde, als overwinnaar van eenen zoo geduchten tegenstander voor te komen; doch het is alleen de waarheid, die eindelijk hiermede wint; zij lokken een vernieuwd onderzoek uit, en, zoo als het bij den Heer LE ROY en bij den Ref. het geval was, de onpartijdige beschouwers worden nog meer in hunne gevoelens versterkt, die zij op nieuw aan een naauwkeurig onderzoek onderwerpen, en, zoo zij al de bekwaamheid en spitsvindigheid der bestrijders moeten erkennen, wordt hunne hulde voor het wijsgeerig genie, dat zoo dikwijls te vergeefs tegengesproken was en wiens verdiensten thans over het algemeen niet genoeg gewaardeerd en meer in de schaduw gesteld worden, des te levendiger, omdat zij dieper in den zin zijner leer doordringen.

Wat verder het geschrift van den Heer LE ROY aanbelangt, het is eene meer doorloopende uiteenzetting van zijne gevoelens over den aard en het gebied der wijsbegeerte, dan zijn Eerw. in onderscheidene vroegere opstellen gegeven heeft. Het heeft de strekking, even als deze, om voornamelijk de leer van KANT op eene duidelijke wijs voor te dragen, en alle misverstand, dat hieromtrent zoo menigvuldig plaats had, uit den weg te ruimen. Wij erkennen, dat de Schrijver hierin over het algemeen wèl geslaagd is, schoon hij somtijds, door zijne zucht om toch alles zoo veel mogelijk op te helderen, aan het gevoelen van KANT wel eens eene wat al te realistische kleur geeft, en bijna tot de stelling nadert, dat onze voorstel-

lingen met de wezenlijke voorwerpen *adequaat*, of volkomen overeenkomstig, zouden zijn; hetgeen voorzeker het geval bij den Duitschen wijsgeer niet was. De Heer LE ROY schijnt in het zinnelijke eene groote vrees voor den schijn zelfs van het *idealismus* te koesteren. In het zedelijke komt hij meer wezenlijk met de grondstellingen der *Critik der practischen Vernunft* overeen, die hier vrij juist voorgedragen worden; terwijl hij daarentegen, wat de leer der Rede-Ideën betreft, op een eenigzins bekrompen standpunt blijft staan, dat dezelve alleen voor *regulatief* verklaart, hetgeen voor ons de zwakke zijde van het Kantianismus uitmaakt en hetzelve eene zekere sceptische strekking kan doen aannemen.

De Rede-Ideën maken, volgens ons gevoelen, de kern en den grondslag der wijsbegeerte uit. Zij zijn die inhoud, welken de wetenschap niet buiten haar, zoo als de Heer LE ROY stelt, in eene Goddelijke openbaring moet zoeken, maar in den aard der rede zelve, die zich als eene sprank der Godheid in den menschelijken geest openbaart, en die de toetssteen wordt, waardoor wij, en geenszins door een van buiten aankomend gezag, de Goddelijkheid der openbaring kunnen erkennen.

Wij kunnen ons dus geenszins vereenigen met de wijze, waarop door den Schrijver het onderscheid tusschen den *vorm* en den *inhoud* der wijsbegeerte voorgesteld wordt. Veel van hetgeen hij tot den vorm brengt, zoo als de kennis van de wetten van ons kenvermogen, de leer van ruimte en tijd, van de verstands-categoriën en derzelver toepassing, behoort veel meer tot den inhoud, even zoo als de grondwaarheden van het menschelijk verstand en de Rede-Ideën. De hoofdvorm der wijsbegeerte is de logica; volgens hare wetten alléén moet haar betoogtrant en de rangschikking harer onderdeelen ingerigt zijn; dit is hare methode, die haar voor de strekking tot het mystieke en onbepaalde moet bewaren, waarin sommigen haar thans op nieuw zouden willen doen vervallen, ten einde haar weder tot den rang van dienares van die wetenschappen te maken, waarvan zij de fakkel en wegwijster is. Haar doel is

het *weten*, en geenszins het *gelooven*; en alhoewel zij dat doel wel nimmer volkomen zal bereiken, moet zij echter nooit ophouden hiertoe nader te komen, door meer en meer het *geloof* op redelijke gronden te doen rusten, waardoor eene harmonie wordt daargesteld, die voor denkende menschen dit *geloof* mogelijk maakt. De wijsbegeerte moet immer pogen het dualismus tusschen *weten* en *gelooven* zoo veel mogelijk te doen ophouden, en hiervoor verdient de strijd der nieuwere Duitsche wijsbegeerte tegen dit dualismus meer achting, dan de Heer LE ROY voor de stelsels van FICHTE, SCHELLING en HEGEL schijnt te koesteren; terwijl hij daarentegen het gevoelen van FRIES, in zijne bijgevoegde aanmerkingen over de *Voorlezingen* van SCHMID, regt laat wedervaren. De laatste onderafdeelingen over de onderscheidene wijsgeerige wetenschappen kwamen ons voor te kort en te oppervlakkig behandeld te zijn.

Nog eene aanmerking ten slotte: er is, behalve den logischen, nog een andere vorm der wijsbegeerte; het is die van hare voordragt, van den stijl, dien zij voor hare uiteenzettingen aanneemt. Wij kunnen niet zeggen, dat de Heer LE ROY den waren toon dier voordragt getroffen heeft; hij heeft verstaanbaar en populair willen zijn, hierdoor is hij wel eens langdradig en vervalt in herhalingen, die soms de zaak meer verduisteren dan helderer maken. De wijsgeerige voordragt moet geene donkere, ingewikkelde zijn, met barbaarsche kunsttermen doorweven, zoo als meestal bij de *Duitschers* het geval is; zij moet daarentegen helder, eenvoudig, logisch en verstaanbaar wezen, kracht met bevalligheid van stijl paren, doch ook geenszins naar eene platte populariteit overhellen, die alle wetenschappelijke juistheid wegneemt. Vele andere wijsgeeren kunnen hierin den nieuweren tot voorbeeld verstrekken; BACO DE VERULAM, DESCARTES in zijn *Discours sur la Méthode* en in zijne *Méditations*, LOCKE en LEIBNITZ in vele hunner schriften. Deze zijn geenszins in eenen verwaarloosden stijl opgesteld; integendeel, men kan gewaar worden, dat zij, ook wat de letterkundige voordragt aanbelangt, overdacht en beschaafd zijn, zonder

echter de strengheid en beknoptheid van betoog aan eene breedsprakige *quasi* duidelijkheid op te offeren. Indien de meeste wijsgeerige werken van onzen tijd dien beschaafden letterkundigen vorm hadden, zouden zoo vele lieden van smaak niet van derzelver lezing afgeschrikt worden en de wijsbegeerte meer beoefenaars tellen.

De slotsom van onze beschouwing van het werk van den Heer LE ROY komt dus hierop neder: dat, hoezeer hier vele juiste gedachten en goede stellingen voorkomen, echter ook hier en daar wel wat eenzijdigs, beperkts en oppervlakkigs aangetroffen wordt; waarom wij niet kunnen zeggen dat de wijsbegeerte, als wetenschap beschouwd, daardoor vele schreden voorwaarts heeft gedaan.

Bijbelsche vertroostingen en godsdienstige overdenkingen, naar den Hand-Bibel für Leidende, *van* J. C. LAVATER; *uit het Fransch van Mevr.* G. C. VERMEER, *geb.* BROUWER, *door* A. VAN DER HEIDE, *Onderwijzer in de Nederduitsche en Fransche talen te Leeuwarden. Te Leeuwarden, bij* L. Schierbeek. *In gr. 8vo.* 127 *bl.* *f* 1-30.

Door het lezen eener aanprijzende beoordeeling van het Fransche werkje in de *Bijdragen voor Opvoeding en Onderwijs*, verkreeg de overzetter aanleiding, om het in onze taal over te zetten. Het zijn uittreksels uit LAVATER's vroeger algemeen, tegenwoordig minder bekenden *Handbibel für Leidende.* Eigene ondervinding onder vele jaren van beproevingen lichtte de Fransche bewerkster in de keuze voor. Het is dus de taal van eenen echt gemoedelijken man, aangeboden door eene vrouw, die er de waarheid en waarde van heeft leeren kennen, waarvan het boekje eene overzetting is. Het bestaat in 68 korte vertoogen, ieder met eene of meerdere Bijbelplaatsen (ook enkele uit de *Apokryphe* boeken) aan het hoofd. Bepaalde orde zoeke men er niet in. Hier en daar kwam het ons wel wat veel versnipperd voor. Zoo is N°. 18, *Troost-*

woorden voor de weezen; N°. 19, *Troostwoorden voor de weduwen;* N°. 54, *Troostwoorden voor weduwen en weezen*, en N°. 64 nog eens *Troostelijke woorden voor armen en weezen.* Ook komt N°. 2, *Vertrouwen op God*, zakelijk overeen met N°. 12, *Hoop op God*, met N°. 33, *God is de steun van den opregten*, met N°. 35, *In langdurige en moeijelijke beproevingen*, met N°. 40, *Vertrouwen op het Godsbestuur*, en met N°. 55, *Het vertrouwen.* Zoo heet ook N°. 28, 36 en 59 *Het geloof;* N°. 37 en 66 *De hoop;* N°. 14 *Kracht van het gebed*, en N°. 24 en 65 *Het gebed*, enz. Dit hadden wij door eenige omwerking liever hersteld gezien.

Handboek der Practische Geneeskunde. Door B. DE JONGE, *Med. Doctor en Hoogleeraar te Middelburg. Isten Deels 2de Stuk. Te Middelburg, bij* de Gebr. Abrahams. 1841. *In gr. 8vo.* 191—444 *bl. f* 1-90.

Toen wij het eerste stuk van dit Handboek aankondigden, hebben wij daarvan de nuttige strekking doen kennen. In die aankondiging zijn wij breedvoerig geweest, opdat men met ons de overtuiging deelen zou, dat de Schrijver aan het doel, hetwelk hij zich met de uitgave van dit werk voorstelde, aanvankelijk heeft beantwoord. Bij de vermelding van dit tweede stuk achten wij het derhalve overbodig, de verdiensten daarvan met dezelfde uitvoerigheid aan te duiden, en meenen te kunnen volstaan, die verdiensten door enkele proeven kortelijk te doen kennen.

De Schrijver behandelt in dit stuk de ontsteking in het algemeen en in het bijzonder die der hersenen en derzelver vliezen, van het ruggemerg, de oog- en oorontstekingen, die der oorklieren, der tong, der keel en van de in de borstholte gelegene werktuigen.

Bij de algemeene beschouwing der ontsteking (10de Hoofdst. bl. 191—212) blijft de Schrijver aan zijne wijze van behandeling getrouw, om zoo veel mogelijk alle be-

spiegelingen ter zijde te stellen. Hij bepaalt zich derhalve, even als zulks door hem bij de leer der koortsen geschied is, slechts bij het aanhalen van daadzaken. Na de opgave der verschijnselen, welke eene ontsteking kenmerken, worden de bezwaren aangewezen, welke de herkenning dezer ziekte in sommige deelen en onder zekere omstandigheden met zich voert. Menige nuttige aanwijzing treft men in de beschouwing aan van een onderwerp, hetwelk zoo zeer de aandacht der geneeskundigen verdient en door vroegere schrijvers minder is uit het oog verloren, dan men ons tegenwoordig heeft willen doen gelooven. De Schrijver geeft verder de natuur der onware en onzuivere ontsteking op, en meent, dat op deze de naam van asthenische niet past, daar het wezen der ontsteking alle denkbeeld van asthenie uitsluit. Wij deelen hier allezins het gevoelen des Schrijvers. Ook meenen wij, dat men de laatste woorden in de geneeskunde missen kan, welke, gelijk het stelsel, waaraan zij ontleend zijn, evenmin wijsgeerig als practisch nuttig kunnen genoemd worden.

Het elfde Hoofdstuk (bl. 213—238) bevat de ontsteking der hersenen en derzelver vliezen, het twaalfde (bl. 239—251) die des ruggemergs. Deze ziekten zijn met veel zorg behandeld, waarvan vele plaatsen ontegensprekelijke bewijzen dragen. Wanneer echter de Schrijver bl. 214 beweert, dat eene zuivere, oorspronkelijke, eigenlijdende ontsteking der hersenen en derzelver vliezen in ons land zeldzaam is, kunnen wij dit niet zoo gaaf toegeven. Wij houden het daarvoor, dat in het algemeen deze ziekte dikwerf miskend en als een catarrhaal-, rheumatisch- of zenuwlijden wordt beschouwd. Men is te uitsluitend van het beeld eener hevige phrenitis uitgegaan, en heeft de zachtere ziektevormen van de ontsteking der hersenen, en vooral van derzelver vliezen, dikwerf voorbijgezien. Tot zoodanige eenzijdige beschouwing heeft, onder meer andere schrijvers, vooral de beroemde P. FRANK aanleiding gegeven. (*)

(*) Hij schreef: »hoc viscus (cerebrum) et quibus involu-»tum haeret velamenta ob causas quidem externas frequen-

Onze meening te dien opzigte wordt door den Schrijver eenigermate bevestigd, wanneer hij later, bl. 217, zeer juist aanmerkt, dat ettergezwellen en onderscheidene andere werktuigelijke gebreken, bij het openen van lijken, in de hersenen gevonden zijn, en dat bij menschen, wier gezondheid nimmer merkbaar geleden, of wier laatste ziekte geene aanleiding gegeven had, om eene ontsteking, verettering of eenig ander gebrek van dat ingewand zelfs maar te vermoeden.

In het dertiende Hoofdstuk (bl. 252—280) wordt de oogontsteking behandeld. De Schrijver geeft de redenen op, waarom deze ziekte hier niet uitvoerig wordt uiteengezet en alleen derzelver verschillende vormen opgegeven.

In het veertiende en vijftiende Hoofdstuk (bl. 281—303) wordt de ontsteking der ooren en oorklieren beschouwd, waarbij onze Schrijver de verschillende verschijnselen, welke deze ziekte kenmerken, naauwkeurig opgeeft en eene doelmatige geneeswijze aanprijst.

De tong- en keelontsteking vormt den inhoud van het zestiende en zeventiende Hoofdstuk (bl. 304—350). Ofschoon de eerste ziekte als oorspronkelijk en zuiver lijden, hetwelk zijn bestaan aan algemeene oorzaken verschuldigd is, zeldzaam voorkomt, zoo vinden wij haar hier echter met juistheid geteekend, zoo als zij in de schriften van beroemde mannen wordt opgegeven. — Uitvoeriger echter en met de meeste zorg wordt de keelontsteking uiteengezet, waaronder de Schrijver die ziekte verstaat, welke zich van het achterste gedeelte der mondholte tot aan de maag en longen uitstrekt, en alzoo het doorzwelgen van spijs en drank, de ademhaling, of beide verrigtingen tevens, min of meer moeijelijk maakt of geheel verhindert, en welke ziekte gepaard gaat met al de teekenen, die aan een soortgelijk lijden van elk ander deel eigen zijn. — De ontsteking der keel in een' meer bepaalden zin, van den slok-

»tem, sed ob internas, quod miramur, inflammationem aliis »fere rariorem subeunt." *De curandis hominum morbis epitome*, Tom. II. p. 43.

darm, van het strottenhoofd, van de luchtpijp, vinden hier beurtelings eene plaats; terwijl de ontsteking der longpijptakken, als meest bijzonder het slijmvlies der longen aantastende, reeds bij de beschouwing der zinkingkoorts is voorgedragen. Uit de verschillende ziektevormen, welke in dit Hoofdstuk behandeld worden, willen wij des Schrijvers gevoelen over de geneeswijze der vliezige keelontsteking mededeelen. Wij doen dit te gereeder, dewijl deze geneeswijze het resultaat is eener rijke ervaring en als zoodanig belangrijk heeten mag.

Deze gevaarvolle en zoo snel verloopende ziekte, waartegen zoo vele en dikwerf met elkander strijdige middelen door verschillende schrijvers zijn aangeprezen, onderscheidt onze Schrijver in twee tijdperken, en grondt ook zijne aanwijzing in het gebruik van geneesmiddelen op deze onderscheiding. Hij beschouwt haar niet als eene zuivere, maar als eene zinkingachtige ontsteking, en acht de ontstekingwerende geneeswijze en haar voornaam middel, de bloedontlasting, aangewezen, en wel. vooreerst eene algemeene, wanneer de ziekte zeer hevig, en, bij gevolg, het gevaar dringend is, wanneer de longen en het gansche gestel van het kind in het plaatselijk lijden deelen, wanneer het bloed in het hoofd in eene aanmerkelijke hoeveelheid wordt opgehoopt, en de krachten van het lijdertje, dat dan gewoonlijk niet meer tot de jongere behoort, maar b. v. den ouderdom van vijf, zes of meer jaren bereikt heeft, daartoe toereikend zijn, waaruit dan ook tevens de bepaling moet voortvloeijen, hoeveel bloed, en de plaats waaruit hetzelve moet ontlast worden, alsmede of de herhaling dezer ontlasting al dan niet noodig zij. Dewijl echter deze ziekte meestal zeer jonge en somtijds teedere en zwakke kinderen aantast, is eene plaatselijke bloedontlasting toereikend, waartoe bloedzuigers met vrucht kunnen worden gebezigd, en zulks bij herhaling, zoodat men zich niet door ongegronde vrees voor nadeelige gevolgen moet laten afschrikken, wijl het verzuim van deze ontlastingen met meer gevaar dreigt, dan ooit van zwakheid alleen te vreezen is. Nevens dit middel zijn ook inwendig verdun-

nende, inwikkelende en ontstekingwerende middelen aangewezen. Voorts verzachtende pappen en stovingen om den hals geslagen, ook met het oogmerk om den bloedvloed te bevorderen, alsmede Spaanschevlieg-pleisters ter zijde van het strottenhoofd of der luchtpijp, of, wat mogelijk de voorkeur verdient, in den nek of op de borst geplaatst. Verder zacht ontlastende en verkoelende klisteren, geheele of prikkelende voet- en algemeene en plaatselijke dampbaden, zuurdeegen, mostaardpappen aan de onderste ledematen, omwikkeling derzelve met vochtige en warme flanellen lappen enz. Nadat de ontsteking aanmerkelijk is verminderd, wordt het gebruik van het *mur. protox. hydrarg.*, in eene gift van ½, 1 of meer greinen om het uur of de twee uren, aangeprezen. De Schrijver verwerpt te regt het gevoelen van hen, die het uitwendig gebruik van dit middel boven het inwendig de voorkeur geven, ofschoon, volgens zijn gevoelen, in ernstige gevallen beide met vrucht kunnen worden gebezigd. Blijven onder het gebruik der kwik ruime ontlastingen achter, dan voegt hij hierbij de *rad. jalapp.*, terwijl te veelvuldige stoelgang of eene bijvoeging van geringe giften ipecacuanha vordert, of wel de calomel door het *sulphuretum calcis* (*hepar sulph.*) moet worden vervangen. Het laatste middel bezit, naar des Schrijvers gevoelen, het vermogen, om, hoezeer in mindere mate dan het *mur. protox. hydrarg.*, de ziekelijke vormkracht van het bloed en daardoor ook deszelfs neiging tot uitzweeting te verminderen.

Onmisbaar zijn in deze kwaal de braakmiddelen; bij het ontstaan der ziekte toegediend, kunnen zij, onder zekere voorwaarden, door hunne werking op de huid vooral nut aanbrengen en alzoo de ziekte in hare wording verstikken. Zoo echter de ziekte zich ontwikkeld heeft en de ontsteking daar is, kunnen zij geene andere dan eene schadelijke uitwerking hebben. In het tweede tijdperk echter zijn zij aangewezen, wanneer de ontstekingachtige verschijnselen geweken zijn, een meer losse hoest, reutelende ademhaling, verandering der roode en heldere in eene troebele en eenigzins bezonkene pis, vermindering der

koorts enz. worden waargenomen, terwijl, zoo de uitgezweete stof nog niet ter ontlasting geschikt mogt zijn, vóór het toedienen van een braakmiddel, zulks moet worden bevorderd door fluimlozende middelen, *mel*, *oxymel simpl.*, *scillit.*, *rad. polygal. seneg.* enz. Van de braakmiddelen, waaronder de hevige, zoo als het *sulphas zinci* en het *sulphas cupri*, door verschillende schrijvers worden aangeprezen, geeft de Schrijver aan den *tartr. pot. stib.* en inzonderheid aan de *pulv. cort. rad. ipecac.* de voorkeur, aan de meer hevige alle specifieke werking ontzeggende. Indien echter de zachtere braakmiddelen werkeloos zijn, dan eerst moeten, naar zijne meening, de meer vermogende toegediend worden, zoo als groote giften van den *tartr. pot. stib.* of van de *hydrosulph. stibii*, van de *sulphas zinci* of *cupri*, of eindelijk tracht hij door eenig uitwendig middel zijn doel te bereiken, gelijk hem dit eenmaal door het kittelen met de veder eener schrijfpen in het hoofd der spijsbuis is mogen gebeuren. — Wanneer eindelijk, om de eene of andere reden, de dood door verstikking onvermijdelijk schijnt te zullen zijn, blijft er nog één middel over, namelijk de strottenhoofds- of de luchtpijp-snede, of eene kunstbewerking uit beide zamengesteld, de strottenhoofds-luchtpijpsnede, welke boven de eerstgenoemde de voorkeur verdient, wanneer eenig vreemd ligchaam, van buiten in de luchtpijp gedrongen, of daarin gevormd, uit dezelve ontlast moet worden; zijnde de strottenhoofdsnede toereikend, zoo daarmede slechts de herstelling van den toegang der lucht naar de longen bedoeld wordt. Deze kunstbewerking moet echter in geen geval ondernomen worden, dan nadat alle andere en dan nog zeer werkzame middelen te vergeefs beproefd zijn, en de lijder door eene dadelijke verstikking wordt bedreigd; vereischende ook dan nog de voorzigtigheid en de zorg, die de geneesheer zijnen goeden naam verschuldigd is, dat hij, alvorens dezelve te verrigten, eene twijfelachtige voorspelling make of er althans niet veel van belove.

Nadat de vliezige keelontsteking overwonnen is, en, gelijk dit niet zelden gebeurt, eene verhoogde gevoeligheid der

luchtpijp en eene min of meer moeijelijke ophoesting van taai slijm overblijven, raadt de Schrijver gene door verzachtende, inwikkelend krampstillende en verdoovende, deze door ligt prikkelend oplossende en fluimlozende middelen te bestrijden, en ontraadt de meer verhittende krampstillende, welke door onderscheidene schrijvers onder dusdanige omstandigheden worden aangeprezen. Het gebruik dezer laatste middelen zou alleen kunnen geregtvaardigd worden bij zwakke kinderen, en dan nog met voorzigtigheid en in verbinding met de zoodanige, welke door de ziekte zelve worden gevorderd.

In het achttiende Hoofdstuk (bl. 351—444) wordt de ontsteking der werktuigen, in de borstholte vervat, voorgedragen, waaronder die van het borstvlies, der longen, van het hartezakje, van het hart, van de groote vaten en van het middenrif eene plaats vindt. De Schrijver beschouwt de ontsteking van het borstvlies afgescheiden van die der longen, en weêrlegt, op goede gronden, het gevoelen van hen, die deze beide ziekten gemeenschappelijk onder den naam van *pneumonie* behandeld hebben, op grond, dat de zitplaats van de eene en andere ziekte, zoo min als derzelver toevallen, wèl kunnen bepaald en van elkander onderscheiden worden, en dat dit verschil, al ware het ook duidelijk, van weinig invloed zou kunnen zijn op hare geneeswijze. Ook dit Hoofdstuk kenmerkt zich door eene naauwkeurige uiteenzetting van hetgeen tot leering en behartiging dezer belangrijke ziekten strekken kan. Alleen mogen wij hier eene aanmerking niet terughouden betrekkelijk het gebruik van het stethoskoop en den plessimeter in deze ziekten. Ofschoon de Schrijver verklaart, dat hij met het gebruik dezer herkenningsmiddelen minder vertrouwd is, zoo zou het echter aan de volledigheid van zijn' arbeid bevorderlijk geweest zijn, de verschijnselen te doen kennen, welke in dit opzigt door geachte schrijvers in deze ziekten worden opgegeven. Niet dat wij juist die fijne onderscheidingen verlangen, over welker bestaan en waardij zoo veel getwist wordt, dat deze strijd zijne belagchelijke zijde begint te verkrijgen; maar er bestaan toch, de

Schrijver zelf schijnt dit aan te nemen (bl. 366), verschijnselen, welke door stethoskoop en plessimeter, in verband met de overige kenteekenen dezer ziektevormen, belangrijke hulpmiddelen tot betere herkenning derzelve kunnen opleveren, zoodat wij, bij den tegenwoordigen stand der wetenschap, het ziektebeeld dezer kwalen onvolkomen noemen, indien bovengenoemde verschijnselen aan derzelver teekening ontbreken. Wij hopen, dat de Schrijver later de gelegenheid zal vinden, op het hier ontbrekende terug te komen.

Opmerkingen wegens de Appel- en Peerboomgaarden in Nederland. Door Dr. J. WTTEWAALL. *Te Zutphen, bij* W. J. Thieme. 1841. *In gr. 8vo. 94 bl. f* 1-20.

Ons land is over het geheel nog zeer ten achtere in eene wetenschappelijke beschouwing en toepassing van land- en tuinbouw. Hetgeen enkele periodieke schriften, sommige maatschappijen, ook wel eenige bijzondere personen hebben gedaan, voorgeslagen, beproefd, aangemoedigd; heeft weinig algemeenen invloed gehad, en niemand, der zake eenigzins kundig, zal ontkennen, dat inzonderheid de *Duitschers* ons in deze wetenschap ver vooruit zijn. Bij het groote belang, hetwelk ons vaderland bij dezen tak van nijverheid heeft, en bij de praktische rigting, die elke wetenschappelijke beschouwing doorgaans bij onzen landaard neemt, mag dit eenigzins vreemd schijnen. Met den tijd echter, zoo hopen wij althans, zal de onkunde, het vooroordeel en de gehechtheid aan het oude bij onze landbouwers plaats maken voor kennis en verlichting. Daarom heeft elke bijdrage haar nut, die in dezen tot inlichting en verbetering strekken kan. Zulks te helpen bevorderen, was het doel des Schrijvers van dit stukje. Hij toont daarin met dadelijke ondervinding en bewijzen aan, dat het aanleggen van boomgaarden in de daartoe geschikte gronden van ons vaderland te vele voordeelen oplevert, dan dat men het niet ten sterkste zou aanprijzen; maakt op

eenige misslagen opmerkzaam, welke veelal bij het aanleggen en onderhouden van boomgaarden begaan worden; handelt over het verouderen der vruchtsoorten; wijst aan, dat vele van onze appel- en peersoorten niet geheel tegen onze luchtstreek bestand zijn; geeft middelen op tot het verkrijgen van nieuwe, voor onzen grond geschiktere soorten, en dringt aan op het oprigten eener kweekerij voor vruchtboomen, op het bijeenverzamelen der beste vruchtboomen, en op het aanleggen van boomgaarden, opdat men nieuwe soorten bekome, het verouderen tegenhoude, en goede soorten algemeener en schielijker verspreide.

Wij hebben vele juiste opmerkingen en gepaste raadgevingen in dit boekskeu aangetroffen, en kunnen het gerustelijk aanprijzen aan landhuishoudkundigen en allen, die in land- en tuinbouw belang stellen, of daardoor eenige winst begeeren te bekomen. Het verouderen der soorten, een gebrek, waarmede de kundigste boomkweekers dikwijls geen' weg weten, wordt er regt duidelijk in uiteengezet. Wij zijn, ook door eigene ondervinding geleerd, met den Schrijver overtuigd, dat men verder zal komen met het uitlokken van nieuwe soorten, dan met de meestal vergeefsche moeite van het aankweeken en veredelen der verouderde. De Heer WTTEWAALL noemt eenige appel- en peersoorten op, welke meer en meer beginnen te verouderen; wij zouden van die lijst, naar onze ondervinding, enkele soorten aflaten, andere er bijvoegen; doch Ref. woont in een geheel ander gedeelte des lands, waar eenige der hier genoemde soorten geheel andere namen dragen, en durft daarom zoo bepaald niet beslissen. Sommige soorten, b. v. de *Bergamot*, *Rietpeer* en *Wijker-pipping-appel*, vervallen zeer sterk; maar dit verval is, naar wij opgemerkt hebben, meer een individueel verval der afzonderlijke boomen, dan van de soorten zelve. Aan jonge boomen, uit *Boskoop* ontboden, was het verval *niet* te bespeuren. Of evenwel de afzonderlijke boomen zich, gelijk men het noemt, niet meer zoo goed houden, als in vorige tijden, en alzoo de stelling van den Heer WTTEWAALL bevestigen; dit kunnen wij niet beslissen. Het

verval, waarvan *wij* spreken, merken wij onder anderen sterk in onze zwarte Aalbessen op.

De lezer van dit stukje zal bevinden, dat de Schrijver zich niet bij redeneringen en gronden bepaalt, maar dadelijke proeven en uitkomsten opgegeven heeft. Het ware in het belang van den nationalen rijkdom wenschelijk, dat zulke uitkomsten ook van andere grondsoorten opgegeven werden. Bij aanprijzing van het hier aan de hand gegevene, hoort men zoo ligt: »dat mag dáár goed zijn, maar de eene grond is de andere niet." Ons vaderland laat in dit opzigt nog veel te wenschen over, en de *commissiën van landbouw* — welnu, zij vergaderen.

Soorten van boomen worden niet met elkander *gekruisigd*, zoo als bladz. 89 staat, maar *gekruist*.

Handboek voor de toepassing der Wetten op de heffing van de Regten van Successie en van Overgang bij overlijden, in verband gebragt met de Nederlandsche Wetgeving. Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1841. *In gr. 8vo.* 216 *bl. f* 2-40.

Handleiding tot het Wetboek van Koophandel. Door Mr. A. DE PINTO, *Advokaat bij den Hoogen Raad der Nederlanden. Iste en IIde Deel. 's Gravenhage, bij* J. Belinfante. 1841. *In gr. 8vo. Te zamen X*, 473 *bl. f* 4-65.

Wie de opsteller van het Handboek voor het Regt van Successie en van Overgang is, staat niet op den titel, en is ons onbekend; maar overtollig is zijn werk zeker niet, daar het vroegere Handboek van den Heer BAX in velerlei opzigt verouderd is. In het algemeen zal men zich met vrucht van dit Handboek bedienen, al is het, dat latere jurisprudentie de uitlegging der wet hier of daar reeds anders gewijzigd heeft of naderhand wijzigen zal. De Schrijver zelf heeft in formulier 7 een ander stelsel, op grond van het arrest van den Hoogen Raad van 27 Febr. 1840, aangenomen, dan hij vóór de toepassing der Successiewet op hetgeen in de termen valt van Art. 1021 van het Burg. Wetb., bl. 38, had voorgestaan. Zoo zou hij thans weder, bl. 12, zijne uitspraak

willen veranderen betrekkelijk de aansprakelijkheid der Executeuren, daar de vervolging niet tegen hen, maar tegen de Erfgenamen en Legatarissen Universeel, als volgens Art. 4 der Successiewet de éénige tot doen van aangifte verpligte personen, moet worden ingesteld. Trouwens, onafhankelijk van alle arresten, vragen wij, hoe de Executeuren ooit binnen behoorlijken tijd met de Erfgenamen zouden kunnen afrekenen, indien zij voor de regten en boeten, volgens de Successiewet verschuldigd, nog na het doen hunner rekening verantwoordelijk bleven, tot dat de termijnen, bij Art. 26 der wet op het regt van Successie gesteld, verloopen waren? Zouden Executeuren dan niet, of ruim twee jaren, na het doen der aangifte, met de afrekening des boedels moeten wachten, of wel steeds eene aanzienlijke som tot nadere afrekening in handen houden: want wie kan weten, in welke Processen de Administratie hen, vóór de tijd der verjaring dáár is, zou willen wikkelen? Schoon dus de Executeuren bevoegd zijn de aangifte te doen, en zelfs verpligt mede daarvoor te zorgen, verliest de Schatkist haar regt tegen hen, en behoudt het alleen tegen de Erfgenamen en Legatarissen Universeel, zoodra de boedelrekening geschied is en de Executeuren hunnen post hebben nedergelegd. Bl. 23 hindert ons de stelling, dat, zoo een of meerdere Aangevers *buiten staat* zijn te teekenen, hunne *handteekening* dan door twee getuigen dient bevestigd te worden. Die handteekening zal dan een zoogenaamd *kruisje* zijn; maar zulke handteekeningen kent de wet niet, en de quasi-legalisatie daarvan door twee getuigen is almede een hulpmiddel buiten de wet. Recensent weet zeer goed, dat vele Ontvangers Memoriën aannemen, op zulk eene wijze geteekend; doch, schoon de Administratie het toelaat, geoorloofd is het echter niet. Als een Aangever niet kan teekenen, dan moet hij naar een' Notaris gaan en voor dezen de verklaring van den staat des boedels afleggen; dan kan de Notaris aan het slot der Acte de vermelding doen, dat de Comparant niet heeft leeren teekenen, en de Notariele Memorie van Aangifte, in het oorspronkelijke uitgeleverd, wordt, na geregistreerd te zijn, op het bureau van Successie ingediend. Zoo wordt bijna nooit gehandeld; maar zoo behoort het toch, als een Aangever zijnen naam niet schrijven kan.

De Heer Mr. DE PINTO, tot wiens hierboven aangekondigd werk wij thans overgaan, zegt in zijne Voorrede, bl. IX:

»Ik heb in het Wetboek van Koophandel weinig overtolligs »gevonden, en weinig dat, naar mijne gedachte, daarin niet »behoort. Vandáár, dat mijne uitlatingen hier zeer zeld- »zaam en veel minder menigvuldig zijn dan in mijn werk »over het Burgerlijk Wetboek; van dáár dat men in mijne »schets terugvindt bijna den geheelen inhoud van het Wet- »boek, behoudens eenige bekortingen en veranderingen van »Redactie, welke ik heb gemeend mij te kunnen en te moe- »ten veroorloven...... Even zoo is het gelegen met de bij- »voegingen. Deze bepalen zich hier tot de inhoudsopgaven »van ieder boek; definitiën vindt men in het Wetboek zelf.... »Ik mag dus van dit boek met meer regt nog dan van het »andere zeggen: »daarin staat eigenlijk niet veel meer, en »ook niet veel minder dan in het Wetboek."" Ziedaar des Schrijvers woorden. Maar waarom dan dit Handboek laten drukken? Een boek, waar niet veel meer en niet veel minder in staat, dan in het Wetboek zelf, is dan ook niet veel meer en niet veel minder dan een *nadruk* van het Wetboek; derhalve volstrekt overtollig. Wij zeggen dit niet van het tweede gedeelte van het werk, dat met het tweede Deel begint, en aanteekeningen behelst, hier loopende tot § 336, beantwoordende aan Art. 477 van het Wetboek van Koophandel, en welke aanteekeningen verder zullen worden vervolgd. Neen! de verschijning dier *aanteekeningen* is ons aangenaam, en strekt tot vernieuwd bewijs van de vlijt en scherpzinnigheid des Schrijvers; maar hij had eenvoudig aanteekeningen op het in aller handen zijnde Wetboek van Koophandel kunnen uitgeven, zonder vooraf den tekst bijna te laten nadrukken, en die, uit den aard der taak, weinig beteekenende omwerking door het publiek als een oorspronkelijk werk te doen betalen.

Geschiedkundige Beschouwing van het oude Handelsverkeer der Stad Utrecht, van de vroegste tijden af tot aan de veertiende Eeuw. Door Jhr. Mr. H. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK, *Staatsraad, Ridder, enz. IIIde Stuk. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. 1842. *In gr. 8vo. Bl.* 397—639. *f* 2-50.

Niet minder belangrijk dan de twee eerste Stukken is ook dit *derde* Stuk der *Geschiedkundige Beschouwing van het*

oude Handelsverkeer der Stad Utrecht, waarop de Schrijver nog een *vierde* zal laten volgen, waarin hij de oorkonden zal mededeelen, welke tot de drie voorafgaande Stukken betrekkelijk zijn. In zijn Besluit, bl. 634, schijnt de Auteur ons nog eenige hoop te laten, dat hij zijne vroeger voorgenomene taak zal volvoeren, om namelijk de geschiedenis des handels van Utrecht tot aan het begin der veertiende eeuw, en dus bijna tot aan het tijdperk, behandeld in het werk van den Heer BERG VAN MIDDELBURG: *Het Hanzeverbond en de Nederlanden*, voort te zetten. Hij beneemt ons echter, bl. 635, die hoop voor een groot gedeelte, door de opgaaf der moeijelijkheden, die hem in den weg staan, en door de uiting van den wensch, dat de overgeblevene gaping door eene bekwamer en kundiger hand zal worden aangevuld. Maar wie zou toch beter dan Jhr. VAN ASCH VAN WIJCK tot zulk eenen arbeid in staat zijn? Reeds de vlugtige blik, dien hij, bl. 636—638, op dat tijdvak werpt; het oogpunt, waaruit hij Utrechts geschiedenis gedurende die vier eeuwen beschouwt, en de wijze, waarop hij ons de grijze oudheid van Utrechts handelsverkeer heeft voorgesteld in de drie voleindigde Stukken: dit alles noopt ons, den geachten Schrijver aan te moedigen, in weerwil van alle hinderpalen, op den ingeslagenen weg voort te gaan, en onze vaderlandsche Letterkunde met verdere vruchten van zijn onderzoek te verrijken; terwijl hij reeds zoo vele bouwstoffen voorhanden heeft, en, met hoe veel bezwaren ook worstelende, altijd nog ligter dan iemand, die nog niets gereed heeft, de oorspronkelijk voorgenomene taak zal kunnen voltooijen. In elk geval mogen wij ons ten minste in het bezit van het tot dus ver geleverde verheugen, en hebben wij een overzigt van Utrechts handel sedert de vroegste, de Romeinsche tijden, tot aan deszelfs hoogsten bloei in het begin der twaalfde eeuw, waarna die luister langzamerhand, door de mededinging van andere steden en een aantal bijkomende oorzaken, begon te verkwijnen, zonder echter geheel verloren te gaan. Het werk is dus, zoo ras de verwachte bijlagen zullen verschenen zijn, in een zeker opzigt een geheel; schoon het steeds te bejammeren zal blijven, indien door den Heer VAN ASCH VAN WIJCK zelven ook het overige van Utrechts handelsgeschiedenis, tot aan het begin der veertiende eeuw, niet mogt worden afgewerkt.

Verhandeling over de oude wijze van strafvordering in Gelderland, Holland en Zeeland, voornamelijk in de XIIIde en XIVde Eeuw, door Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH. *Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1842. *In gr. 8vo. VI en* 135 *bl. f* 1-40.

In zijn voorberigt betreurt de Heer Mr. VAN DEN BERGH en vindt het opmerkelijk, dat de Nederlandsche regtsgeschiedenis zoo verwaarloosd wordt. De reden hiervan zouden wij meenen te vinden in den verbazenden arbeid, dien het bestudéren alleen van de nu nog in werking zijnde, of telkens nog te pas komende, wetten en verordeningen vordert. Men denke aan onze *nieuwe wetboeken* met hetgeen daarover reeds geschreven is, aan de nog onmisbare *codes* met de *commentateurs* er op, aan het kolossale *bulletin des lois* en het dagelijks aangroeijende *Staatsblad*. Hoe weinigen houden nu nog tijd over, om de oude regtsgeschiedenis te beoefenen! Gelukkig, dat de Heer VAN DEN BERGH daartoe de gelegenheid heeft weten te vinden, en ons eene eerste proeve zijner navorschingen mededeelt, die wij door meerdere wenschen achtervolgd te zien. Na de Inleiding ontmoeten wij de volgende onderwerpen, aan elk van welke een hoofdstuk gewijd is, als: de geregtsplaats, de geregtstijd, de teregtzittingen, de teregtstaanden, regtspleging in de criminéle gerigten, hofvaarten en appellen, vrijplaatsen, en regt van gratie. Bij de mededeeling van hetgeen hem gebleken is, geeft de Schrijver hier en dáár zijne opmerkingen, b. v. bl. 29: »*Inamovibile* oordeelaars, gelijk men thans spreekt, heb ik in het Duitsche regt niet aangetroffen.'' Bl. 45 maakt de Schrijver oplettend op het onderscheid tusschen *medezweerders* en *getuigen*. »De medezweerders of volgers (*conjuratores*, *consacramentales*) waren als het ware de geregtelijke borgen der partij, voor welke zij optraden, en *volgden* den eed des hoofdpersoons; zonder dezen kwamen zij niet te pas. De eenvoudige getuigen daarentegen stonden op zich zelve. Zoodanig getuigenis bragt eene veroordeeling te weeg, tenzij die door drie anderen onder eede wedersproken werd: maar de eed der medezweerders kon door den tegeneed der medezweerders van de andere partij niet krachteloos gemaakt worden;

»deze laatste was beslissend. De getuigen zwoeren, dat zij »zelve gezien en gehoord hadden; de medezweerders, dat »zij den eed huns vriends voor waar erkenden.'' Bij de beschouwing van het regt van gratie zegt Mr. VAN DEN BERGH, bl. 132: »Het grondddenkbeeld bij de Duitschers was dit, »dat de straf eene voldoening voor den beleedigde was; niemand, dan deze zelf, kon die derhalve opheffen of verzachten. Maar tevens was de misdaad eene vredebreuk, en »als zoodanig was ook de Staat, het algemeen (*res publica*) »beleedigd; waaruit volgde, dat beiden samen het regt van »gratie hadden, niet elk afzonderlijk, tenzij voor zijn deel »in de voldoening. Maar wanneer de misdaad tegen den »Staat of den *summus imperans*, niet tegen één van deszelfs »leden gepleegd was, had ook gene alleen het regt van gra»tie. Indien men dit onderscheid in het oog houdt, zal men »op geene tegenstrijdige bepalingen stooten, althans in dien »tijd, waarover wij handelen.''

Hartelijk hopen wij, dat de Auteur ons meerdere proeven zal leveren, zoo belangrijk als de hier aangekondigde; maar dat hij dan ook iets naauwlettender op den stijl, doch vooral op de punctuatie zij, welke wij, om den wil der verstaanbaarheid, hier en daar, in de medegedeelde uittreksels, hebben veranderd. Door telkens (: of ;) te zetten, waar een (.) beter zou zijn, geeft hij aan zijne volzinnen, soms van vijf of zes heele of halve zinsneden, eene bovenmatige lengte, en vervalt tot eene duisterheid van uitdrukking, die hij ligtelijk had kunnen vermijden.

Het bestaan van Geesten, en hunne werking op de zinnenwereld, zielkundig verklaard en geschiedkundig gestaafd, door Dr. T. KORK. *Naar het Hoogduitsch. Te Groningen, bij* P. S. Barghoorn. *In gr. 8vo. VII en* 198 *bl.* *f* 1-80.

Het behoort tot de opmerkelijke verschijnselen van onzen tijd, dat, waar het ongeloof, aan de eene zijde, zooveel, wat buitengewoon is op een godsdienstig grondgebied, tracht weg te redeneren, de wetenschap der ziel- en geestkunde zich waagt op een veld, waar zooveel verborgens en geheimzinnigs wordt gevonden. Zelfs STRAUSS ontkende niet, dat de zielen der afgestorvenen aan de levenden kunnen verschij-

nen, en WEISSE vestigde, gelijk bekend is, op deze vooronderstelling, naar SPINOZA's voorbeeld, zijne verklaring der opstandingsgeschiedenis van onzen Heer. De ingenomenheid met het dierlijk magnetisme en somnambulisme is bij velen in *Duitschland*, ook vooral na de belangrijke werken van KERNER en KIESER, tot mode geworden.

Welk het godsdienstig standpunt van Dr. NORK zij, weten wij niet. Maar de psychologische aanschouwingswijze, waarvan wij spreken, schijnt hij in alle opzigten te deelen. Hij gaat uit van de verschijnselen van het dierlijk magnetisme, om te bewijzen, dat de ziel, zonder behulp van zinnelijke werktuigen, helderzien niet alleen, maar ook in de nabijheid en in de verte op anderen werken kan, en, voortbouwende op de natuurlijke verwantschap van het dierlijk magnetisme met den dood, beweert hij, dat, gelijk de mensch zich, in magnetischen toestand, bij levenden lijve op eene verwijderde plaats vertoonen kan (? ?), en gelijk stervenden, van verlangen naar afwezige geliefden vervuld, voor deze zigtbaar of bloot psychisch bemerkbaar kunnen worden, zoo ook afgescheidene geesten zich aan den mensch bemerkbaar kunnen maken. Een en ander tracht hij te staven door de aanvoering van vele voorbeelden, waarvan sommige minder bekend zijn, maar ook vele reeds in STILLING's *Theorie der Geestenkunde* en in SCHUBERTH's *Nachtseite des Naturlebens* ontleend zijn. Ja, de Schrijver gaat verder, en beweert, dat de zielen van afgescheidenen kennis dragen van wat op aarde geschiedt, dat dooden woord houden, en dat vroeger afgesprokene verschijningen na den dood werkelijk hebben plaats gehad. — Ook worden de gewone bedenkingen: waarom zoo weinig menschen geesten kunnen zien, waarom de geesten zich meestal des nachts ten 12 ure vertoonen, enz. hier min of meer beantwoord. En het geheel heeft de strekking, om het geloof aan geesten en geestenverschijningen tot een zedelijk geloof te verheffen.

Ziedaar, lezer! den hoofdinhoud van dit werkje. De belangstelling, die het inboezemt, verdient het bij allen, die op het gebied der hoogere Psychologie geene vreemdelingen zijn. Wij zouden er een stelliger oordeel over durven vellen, wanneer *en* het verband tusschen dood en magnetischen toestand helderder was aangewezen, (hierop toch rust het geheele betoog) *en* de genoemde, benevens andere bedenkingen, grondiger waren weerlegd, *en* meer historische kri-

tiek en naauwkeurigheid had plaats gehad bij de mededeeling der geschiedkundige bijdragen. Maar voor de minste gevallen worden voldoende bewijzen medegedeeld — andere hebben innerlijke onwaarschijnlijkheid (b. v. bladz. 176, N°. 2) — en bij de meeste zouden vragen te doen zijn, zelfs dán niet gemakkelijk te beantwoorden, wanneer men de theorie des Schrijvers aannam. Maar ook dit laatste valt ons moeijelijk. Immers, het gebied van het dierlijk magnetisme bevat nog honderde raadselen. Is het dan niet hoogst willekeurig, op dezen onvoltooiden grondslag terstond een ander gebouw te willen optrekken? Is het niet gebleken, dat vele geestverschijningen aan bedrog, andere aan de kracht eener verhitte verbeelding zijn toe te schrijven? Kan het ooit met zekerheid worden bewezen, dat één geval van zulk een' aard *niet* louter uit de subjectieve dispositie des aanschouwers te verklaren was? Ja, zoo men al in het afgetrokkene de mogelijkheid, en in enkele buitengewone gevallen de werkelijkheid van zulke geestverschijningen wilde toegeven, mag het dan wijs heeten, iets, wat slechts enkelen raakt, voor het oog van duizenden bloot te leggen, die, naar het oordeel des Schrijvers zelven, oningewijd en onvatbaar zijn? — Het gezond verstand onzer lezers moge die vragen beantwoorden. En ieder, die door het lezen van dergelijke schriften zich verontrust gevoelt, moge zich houden aan de uitspraak eener hoogere wijsheid, ook in dezen zoo waarachtig: »De verborgene dingen zijn voor den Heer onzen God!"

E.

Over den Dood. Door Dr. F. THERESMIN. *Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam,* bij J. C. Sepp en Zoon. 1841. *In 8vo. 70 bl. f* : - 75.

Hoewel wij aan langere en kortere vertoogen en leerredenen over den dood geen gebrek hebben, kunnen deze drie predikatiën van den Berlijnschen Hofprediker, door meer dan éene vertaling reeds bij ons bekend, haar nut hebben. De eerste prijst, naar *Rom.* V: 12ª, aan: *het denken aan den dood;* de tweede, tot tekst hebbende *Jes.* XXXVIII: 1, eene *regte voorbereiding voor den dood;* terwijl de laatste, volgens *Openb.* XIV: 13, *het zalig sterven* doet kennen. De

toon is hartelijk; doch als *Leerredenen* zouden wij ze minder aanprijzen, dan als stichtelijke, nuttige vertoogen. Mogen ze doel treffen bij jongen en ouden; voor der laatsten oogen is de kloeke letter zeer geschikt.

De Volksbode. Een Tijdschrift tot nut van 't algemeen, door Mr. C. P. E. ROBIDÉ VAN DER AA *en* O. G. HELDRING. *Derde Jaargang. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1841. *In gr. 8vo.* 192 *bl. f* 2-60.

Wij gaan, door de aankondiging van dezen derden jaargang, voort, onze Lezers te herinneren aan den steeds omwandelenden en nutstichtenden *Volksbode*, die niet ophoudt zijne stem te doen hooren voor alles wat goed en braaf, wat zedelijkheid en deugd bevorderend kan heeten. Hij heeft dan ook in 1841 zijne taak loffelijk volbragt; en zij, die hem uitzenden, voorzien hem met vele belangrijke stukken, die, waar hij ze uitdeelt en een luisterend oor en geopend hart vindt, iets goeds moeten achterlaten. Wat uit andere talen hem geschikt ter verspreiding voorkomt, deelt hij mede, en doet dit op zulk eenen populairen, onderhoudenden toon, dat men met regt zeggen kan: de *Volksbode* heeft slag om met menschen om te gaan. Alleen make hij het nu toch niet al te druk over de *jeneverpest* en de *jeneverwering:* zoo lang en breed, veel en aanhoudend over hetzelfde onderwerp te spreken, wekt eindelijk dat belang niet meer, dat men er zich van voorstelt. De eentoonigheid des onderwerps doet den indruk verloren gaan. Nu en dan weder eens een wenk, een treffend voorval, eene ernstige waarschuwing, zal krachtiger uitwerking bij lezers en hoorders doen, dan telkens op dat punt, op bijna dezelfde wijze, terug te komen. Niet dat wij de stukken, die hier voorkomen, dit kwaad betreffende, afkeuren: integendeel, zij zijn nuttig, en mogen, zoo wij hopen, doel treffen; maar om een vierde van het geheel dezes jaargangs hieraan te wijden, komt ons minder gepast voor. Goed is het, dat hier eens een woord gevonden wordt, dat niet alleen voor de jeneverdienaars, maar voor de Champagnewijn-aanbidders van passe is; en de wenken aan hen, die, óf op statelijke soupés denzelven schenken, óf er tegenwoordig al mede dejeuneren (!) verdienen wel nadenken en behartiging. Wat

van den jenever waar is, is niet minder waar van dergelijke brasserijen en zwelgerijen: het einde draagt den last.

Van de stukken, die de *Volksbode* ons aanbiedt, komen ons die: *het raadsel van den waren rijkdom*, naar aanleiding van *Spreuken* XVIII: 7, en *over de verpligting om den schijn des kwaads te vermijden*, het belangrijkste voor. Over de aankweeking, verhooging en duurzaamheid van het huiselijk geluk kan al niet veel nieuws meer gezegd worden. Dat het huiselijk geluk onmisbaar altijd dáár het bestendigst bestaan moet, waar de Christelijke Godsdienst in waarheid gekend en gehuldigd wordt, zal wel boven alle bedenking zijn; doch de vijf in dat stuk opgegevene redenen, hoe wáár ook op zichzelv', bevielen ons, in betrekking tot het onderwerp beschouwd, minder. Die punten zijn daarbij ook schraaltjes bewerkt. Wij eerbiedigen de waarheid; maar dat tweede punt, *het geloof in eenen volkomen Middelaar*, staat hier eenigzins vreemd tusschenbeiden: over het geloof aan God en het vertrouwen op zijne wijze, vaderlijke en liefderijke Voorzienigheid, dat anker op de zee van rampspoed en tegenheden, waarmede de huiselijke kring zoo vaak te worstelen heeft, wordt geen woord gesproken.

De opgerakelde vernuftsvonken, ontleend aan spreukrijke Schrijvers van vroegere eeuwen, schitteren nu en dan verrassend en schoon.

Wat ter bladvulling wordt gegeven, is, als zoo eene voorbijgaande, terloopsche toespraak van den *Volksbode*, doorgaans zeer nuttig: zulke korte gezegden maken indruk. Rec. kan niet wel, en hij zoude ook voor deze aankondiging te breedvoerig worden, nagaan, uit welke Schrijvers hier en daar zoo al de Aphorismen genomen zijn; maar buiten de spreuken en korte gezegden, zoo gepast in alle omstandigheden en betrekkingen van het burgerlijke en huiselijke leven, welke HOOFT, SPIEGHEL, CATS, DE BRUINE en anderen leverden, herinnert hij, om niet van BENJAMIN FRANKLIN te gewagen, aan wien de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* heeft gedacht, om, door de verspreiding van de keur zijner Schriften, nut te stichten, den *Volksbode* aan het reeds eene eeuw heugend werkje van SCHUT, *Tweeduizend zinrijke Spreuken en Sententiën*, waaruit vrij wat op te rakelen is, dat op zijn verder pad, om dezen en genen eens een goed woord te zeggen, van dienst zoude kunnen zijn. Het is hem zeer wel toevertrouwd, uit deze voorraadschuur het

beste, smakelijkste en voor het welzijn der ziele nuttige te kiezen, b. v. dergelijke:

De zonde is niet zoo hatelijk als de ontschuldiging derzelve voor God.

Hadden wij van binnen geen' oorlog, wij zouden buiten meer vrede hebben.

Een dronkaard koopt voor zijn geld zotheid, ongezondheid, armoede, schande en eene knagende conscientie.

Als de beurs ligt wordt, wordt het hart zwaarmoedig.

Die iets bewaren wil, bewaart nooit iets beter dan zichzelven en God in hem. — En meer andere.

Om van onze Engelsche naburen niet te gewagen, kunnen wij den *Volksbode*, tot datzelfde doel, aanbevelen, wat hij (om slechts sommigen te noemen) GELLERT, MENDELSSOHN, ENGEL, HERDER, JEAN PAUL en PESTALOZZI wordt aangetroffen, en waartoe de *Alemannia, oder Sammlung der schönsten und erhabensten Stellen aus den Werken der vorzüglichsten Schriftsteller Deutschlands, zur Bildung und Erhaltung edler Gefühle*, handleiding geven kan. JOHANN CASPAR LAVATER's verzamelde en uitgegevene *Lessen der Wijsheid* bieden hiertoe ook rijke stof; terwijl wij den *Volksbode* wel durven aanraden, eens in te zien de *Keur van Nederduitsche Spreekwoorden en dichterlijke Zedelessen*, uitgegeven door J. F. WILLEMS. Wil hij het proza dan eens met iets dichterlijks afwisselen, zoo zijn b. v. de spreuken:

Die een ambacht heeft geleerd,
Krijgt de kost waar hij verkeert.

Veel verdoen en weinig winnen
Is 't verderf voor huisgezinnen.

Kleine winsten, wèl gespaard,
Daar is 't dat men best meê vaart.

Na het spel
Twist en hel.

Wilt gij bemind en eerlijk leven,
Ik wil u dan een' regel geven.
Vier dingen dient gij wèl te weten:
Geleden onregt haast vergeten,
Ontvangen weldaân wèl gedenken,
Geen mensch door achterklap te krenken,

En hebt gij lust uw leed te wreken,
Zoo gaat en betert uw gebreken,
Want een, die betert zijnen staat,
Doet leed den genen, die hem haat.

en vele, in dit bundeltje voorkomende, mogelijk niet ongeschikt.

En hiermede hebben wij nu over den afgelegden togt van den *Volksbode* genoeg gezegd. Het ga hem wel! De ontmoeting, die hij met ons op zijnen weg heeft gehad, beschouwe hij als eenen belangstellenden wenk, als eene minzame mededeeling; vindt hij in het gezegde iets goeds en dat nadenken verdient, hij doe er dan zijn nut mede; en hoewel hij nooit dan met welgevulde handen zijne driemaandelijksche togten aanvaardt, zoo mogen hem toch, door dit onderhoud, nog eenige meerdere aanwijzingen gedaan zijn, om den mensch aan zijne bestemming te doen beantwoorden, welke, gelijk MOZES MENDELSSOHN zegt, deze is: de waarheid te kennen, de schoonheid te beminnen, het goede te begeeren en het beste te doen.

Proportie van het menschelijke Ligchaam, volgens uitmeting op de Antieken, door A. G. VAN SCHOONE. *Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1841. *In gr. 8vo.* 24 *bl.* *f* 2-25.

Voor hen, die het belangrijke werk van den Heer M. J. VAN BREE, in leven eerste Professor bij de Akademie der schoone Kunsten te *Antwerpen*, naar zijne teekeningen in steendruk gebragt en uitgegeven, bevattende studiën en beelden naar voorname Antieken, ten dienste van hen, die de Teekenkunst beoefenen, niet bezitten, is deze uitmeting, voor de kennis van de Proportiën van het menschelijke Ligchaam, zeer dienstig. Alles, de Platen en de Verklaring derzelven, beveelt zich door zuiverheid en duidelijkheid aan, en voor de studie van het menschenbeeld kunnen deze uitmetingen tot veel nut en gemak verstrekken. — Daar op eene correcte teekening en oefening naar de Antieken niet genoeg kan worden aangedrongen, zoo is iedere poging, en dus ook deze, om dezelve aan te wijzen en te bevorderen, prijzenswaardig.

VERTAALDE ROMANS.

Wij hebben vroeger meermalen de aanmelding en korte beoordeeling van eenige dezer soort van geschriften bijeengetrokken, en wenschen zulks ditmaal weder eens te doen. Juist hebben wij er een negental aan te kondigen, hetgeen alzoo met dat der Muzen overeenkomt; waarmede wij nogtans in het geheel niet zeggen willen, dat al deze Romans de Zanggodinnen waardig zijn, gelijk uit ons verslag ook wel zal komen te blijken. Omdat wij geene de minste keus hebben in de volgorde, laten wij de Schrijvers (er is ééne Schrijfster bij) alphabetisch defileren.

De eerste plaats komt dienvolgens toe aan:

De Voorspelling van Libussa. Geschiedkundig Romantisch Tafereel, van L. BECHSTEIN. *Naar den tweeden Hoogduitschen Druk. II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. J. W. de Vos. 1841. *In gr. 8vo. Te zamen* 432 *bl. f* 4-80.

Deze Roman, die aan een gedeelte van de geschiedenis der Hertogen van *Boheme* in de 11de eeuw wordt vastgeknoopt, is niet zonder levendigheid geschreven. Dat hij in het oorspronkelijke twee (of welligt meer) uitgaven beleefde, is echter aan geene uitstekende voortreffelijkheid van bewerking te danken; veelmeer, denken wij, aan den naam des Schrijvers, die thans in de mode is, gelijk vroeger RELLSTAB en nog vroeger SPINDLER en anderen hunnen tijd gehad hebben. Het is er echter mede zoo als met den naam van vroeg opstaan, want wij zien niet, dat dit verhaal iets bijzonders boven vele andere heeft, en vinden er dat meesterstuk niet in, dat de Vertaler er in aantrof. Onze natie is, gelooven wij, nog niet zoo hoog ingenomen met allerlei ijselijkheden, listen en gruwelen; het wonderbare wordt hier en daar gebezigd zonder latere opheldering, zoodat de Roman op eenige plaatsen nagenoeg op het gebied der eerzame *Moeder de Gans* treedt; en de eigennamen mogen zoo Boheemsch zijn, als zij willen, onze keel kan ze niet uitspreken, b. v. *Wrsch*. Op de kennis, zeden en gewoonten der elfde eeuw wordt ook nog al eens inbreuk gemaakt; zoo gelooven wij niet, dat een edelman van dien tijd zooveel kennis van de *apocryphe* Bijbelsche geschiedenis gehad

zal hebben, om te kunnen zeggen: »De Bohemers zullen »ons toch geene Judith zenden, gelijk de Joden tot Holofer»nus.'' (D. II. bladz. 134). Evenmin heeft eene *Boheemsche* vorstin toen kunnen zeggen: »Niet als om de Grieksche »Helena zullen om mij steden en dorpen vernield worden.'' (D. II. bladz. 135.) In het getrouw in acht nemen van zulke schijnbare kleinigheden zit het fijne van den Historischen Roman meer, dan in eenige liefdesgevallen, situatiën, zonderlinge lotgevallen, en dergelijke, aan een gedeelte der geschiedenis te verbinden. Van alles, wat de geschiedenis uit een Romantisch oogpunt bruikbaars aanbood, heeft BECHSTEIN niet eens gebruik gemaakt; b. v. dat JUTHA den togt naar het leger des Keizers tot het beproeven eener verzoening gedaan heeft *met haar kind*, waarvan veel partij ware te trekken geweest. Toen de Schrijver zeide (D. II. bladz. 148): »de matte blikken des ouden *Boleslavs* begonnen zich »te verlevendigen,'' vergat hij, reeds lang verhaald te hebben, dat dezen Vorst de oogen waren uitgestoken; en wat dies meer zij.

De vertaling is niet boven berisping. Dit punt *beroerende*, (aanrakende, *berührende*, D. I. bladz. 4), kunnen wij niet nalaten op te merken, dat verscheidene Germanismen *sich* (elkander, *sich*, D. II. bladz. 189) hier ontmoeten, zoodra het boek *sich opent* (*sich öffnet*, geopend wordt, D. II. bladz. 122) en dat Rec. te zeer zijne moedertaal *lievende* (*liebende*, beminnende, D. II. bladz. 37) is, om te wenschen, dat de Vertaler zich andermaal in de armen des *lasters* (*Laster* beteekent ondeugd, D. II. bladz. 42) werpe, met (D. I. bladz. 196) eene *nederige maagd* te schrijven, waar hij, het Hoogduitsche *niedrige Magd* voor zich hebbende, *geringe dienstbode* had moeten vertalen, en van *nederige* geboorte (D. I. bladz. 198) te spreken, waar hij eene lage, onedele bedoeld vond.

Weilde de blikken (D. II. bladz. 44) is eene dubbele fout. Eene kluchtige misstelling vindt men D. I. bladz. 217: »Een »verschrikkelijk *schoon spel* bood zich aan het oog des Rid»ders.'' Dit *schoon spel* bestond daarin, dat drie kamerheeren aan de poort waren opgehangen. Het zal dus wel *schouwspel* moeten zijn. Wat besteedt men toch weinig zorg en naauwkeurigheid aan het uitgeven van *zulke* vertalingen van *zulke* boeken. Nu, het eene past bij het andere.

Beter is:

De Gouvernante; door de Gravin VAN BLESSINGTON. *Naar het Engelsch. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1842. *In gr. 8vo.* 309 *bl. f* 3 - 20.

Deze Gouvernante is een fatsoenlijk meisje, in weelde opgevoed, maar door het verlies van haar vaders vermogen genoodzaakt, zich door de opvoeding van kinderen een bestaan te verschaffen; te meer, daar zij niet tot last wilde zijn, eerst van eene tante, later van eenen edelen Kwaker, die de hulpelooze wees opnam en verzorgde. Zij komt in verschillende huisgezinnen, van welke sommige, vooral het eerste en laatste, niet met zeer uitlokkende kleuren worden geteekend; en wanneer, zoo als het schijnt, de Schrijfster zich ten doel heeft gesteld, het lot dier ongelukkige Gouvernantes te teekenen, over welke JONATHAN in zijne *Haarlemsche Courant* zoo waar en zoo aandoenlijk spreekt, dan heeft zij, zonder de zaak te overdrijven, haar oogmerk bereikt. Een aanzienlijk edelman, die de Gouvernante reeds in hare eerste betrekking leerde kennen en beminnen, wordt ten slotte haar echtgenoot, nadat, volgens een zeer gemakkelijk middel der Romanschrijvers, een rijke oom in *Indië* haar een groot vermogen heeft nagelaten. Nieuws van vinding of voorstelling is in dezen Roman weinig; hij boeit niet sterk, maar verveelt ook niet. De Schrijfster kent de Engelsche zoogenoemde fatsoenlijke wereld van nabij, doch kan zich ook in de mindere klassen der maatschappij goed verplaatsen. Het verhoor b. v. van DENIS O'LEARY, bij den vrederegter, is uiterst natuurlijk geteekend. Het een en ander, vooral het tusschen de hoofdpersoon en Lady AXMINSTER voorvallende, zou men minder waarschijnlijk kunnen achten. Stijl en vertaling geven tot geene bijzondere aanmerkingen aanleiding.

Een' nieuwen Roman van eenen der bekendste Schrijvers van den tegenwoordigen tijd treffen wij aan in:

De Familie Beaufort, of nacht en morgen in het menschelijk leven; naar het Engelsch van E. L. BULWER. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1841. *In gr. 8vo. Te zamen* 887 *bl. f* 8 - 50.

Het talent van BULWER, waardoor hij zich eene Europesche vermaardheid heeft verworven, verloochent zich in dit

werk wederom in geenen deele. Ofschoon zijne karakters niet altijd nieuw zijn, maar dikwijls vele overeenkomst hebben met die, welke hij vroeger heeft ten tooneele gevoerd, en, gelijk de Vertaler wèl opmerkt, FANNY in dezen Roman gedurig NYDIA uit *de laatste dagen van Pompeji* herinnert; zoo weet deze Engelschman altijd te boeijen, en, in tegenstelling met de meesten zijner landgenooten, is hij bijna nooit langwijlig. Veel behoeven wij overigens van deze familiegeschiedenis niet te zeggen. Goede waar prijst zichzelve, en dat nog meer, wanneer het voorkomen zoo net is, als waarvoor de uitgever heeft gezorgd. Men achte dit niet te gering. Het oog wil, naar het spreekwoord, ook wat hebben, en een werk van smaak behoort met smaak te worden voorgediend.

Een geheel andersoortig boek is:

Darcy. Door Kapitein GLASCOCK. *Uit het Engelsch. II Deelen. Te Medemblik, bij* L. C. Vermande. 1841. *In gr. 8vo. Te zamen 400 bl. f* 4 - :

Een Zeeroman, in den trant van COOPER en anderen; wel niet geheel vrij van de langdradigheid, waarmede men ook het levendigste onderwerp, en levendig is inderdaad het scheepsleven, uitputten kan, maar over het geheel zeer onderhoudend geschreven. De ontknooping der geschiedenis, de vlugt der hoofdpersonen, de verwisseling van DARCY's vader met een ander, enz. is wel wat al te zwaar om te gelooven; maar men moet in deze soort van schriften het »liet al te laauw lemel, zou Mijlheer de Kapiteil MOLTAGUE zeggel." Hij vergeet echter wel eens zijn spraakgebrek, en noemt nu en dan de *n*. Maar waarom moet de kok, die op het vignet van het Iste deeltje de »aalgebralde soep zit optevretel," een neger zijn? Dit schijnt ten gevolge van een misverstand ten opzigte van den tekst te wezen. Er staat: »de kok was reeds een man van de kleur"; D. I. bladz. 160. Doch dit wil niet zeggen, dat hij een neger was; zulks zou niet passen op het voorafgaande: »De schuldige werd nu door den korporaal in de kajuit gebragt. Het gelaat van den kok onderging geene verandering;" dat wil zeggen: hij zag reeds rood ten gevolge van zijn beroep, en bloosde dus niet van verlegenheid.

Als historisch Romanschrijver van eene zeer vruchtbare

en vlugge pen heeft zich in de laatste jaren doen kennen de Schrijver van

De Partijganger. Een Verhaal uit de Godsdienstoorlogen in Frankrijk; naar het Engelsch van G. PAINE RAINSFORT JAMES, *Esq. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1841. *In gr. 8vo.* 352 *bl. f* 3-:

HENRI DE CERONS, de partijganger, hoofdpersoon in dezen Roman, is een krijgsman, die gedurende de Godsdienstoorlogen in *Frankrijk* in de zestiende eeuw, onder den Prins VAN CONDÉ en den Admiraal DE COLIGNY, in het Protestantsche leger tot eenen hoogen rang opklimt. Het verhaal zijner lotgevallen en ontmoetingen eindigt, als naar gewoonte, met het huwelijk van dezen held der geschiedenis met de beminde zijner jeugd, en met beider ontkoming aan de gruwelen van den *Bartholomeus*-nacht. Het verhaal is niet zoo langdradig, als men dat vooral van het begin der Romans van JAMES gewoon is. De vertaling wordt ontsierd door eenige taalkundige onnaauwkeurigheden, gelijk de verwisseling van *dan* en *als*, van *lag* en *legde*, enz.

Wij stappen van het gebied der geschiedenis over op dat der verdichting, en uit *Frankrijk* naar *Engeland*, met:

De haat eener Moeder. Naar het Fransch van MICHEL MASSON. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1841. *In gr. 8vo. Te zamen* 535 *bl. f* 5-40.

De Schrijver van dezen Roman, door zijnen *Thaddeus de herrezene* aan onze landgenooten bereids niet ongunstig bekend, drukt in de opdragt aan zijnen vriend SAINTINE (Schrijver van den fraaijen Roman: *Picciola*) den wensch uit, dat hij een nuttig boek geschreven hebbe. Wij gelooven, dat hij zich daarmede mag vleijen, en dat de vertaler, die den titel: *de haat eener moeder* — gepast, maar van eenen onaangenamen indruk — voor den oorspronkelijken: *une couronne d'épines* heeft in de plaats gesteld, bij velen dank zal behalen, dit welgeschreven boek in onze taal te hebben overgebragt. De geschiedenis, ofschoon in gang en knoop genoegzaam de aandacht levendig houdende, is vrij eenvoudig, doch de verhaaltrant zeer belangwekkend, en met eene levendigheid van vernuft, van wendingen en op-

merkingen doorweven, waarin, men zegge wat men wil, de *Franschen* toch maar uitmunten. De karakters zijn zeer goed geteekend. Dat van den hoofdpersoon, een trotsch, eigenzinnig genie, die zich allerlei losbandigheid veroorlooft, omdat hij meent, dat zijne dichterlijke gaven hem daartoe vrijheid geven, maakt een scherp contrast met den bescheiden, beminnelijken DAVID SAVIOUR, die zichzelven geheel voor anderen opoffert, tot overdrijvens toe, waardoor dan ook vele rampen ontstaan, die, bij mindere overdrijving van een op zichzelf edel gevoel, zouden zijn achtergebleven. In JANE's voorbeeld ziet men, hoeveel beter eene verstandige, bedaarde genegenheid in het maatschappelijke leven tot waar geluk brengt, dan die opbruisende, onberadene drift, die men met den naam van liefde bestempelt. Meer zou het ons bevredigd hebben, wanneer het huwelijk tusschen RICHARD en JANE niet ware tot stand gekomen, de laatste de echtgenoote van DAVID geworden, en de verdere loop der gebeurtenissen voorgesteld, als haar doende zien, hoeveel gelukkiger zij nu was, dan het involgen van onberedeneerden hartstogt haar zou hebben kunnen maken. Maar elk heeft zijne wijze van zien, en anderen zullen van oordeel zijn, dat JANE wel verdient, voor hare ligtzinnigheid gestraft te worden. Dat vinden wij ook, maar bejammeren, dat de arme DAVID er in deelt.

De overzetting zou meer te prijzen zijn, indien zij vrijer ware van *Germanismen*; een zonderling verschijnsel in een *uit het Fransch* vertaald boek. *Betrachten* voor *beschouwen* op ontelbare plaatsen, *beroeren* voor *aanraken*, *bödem* voor *grond*, *verdacht* voor *verdenking*, *gewisse* voor *zekere* (b. v. zij stelde er eenen gewissen roem in) enz. enz. Wat is dat nu? onkunde der taal? onachtzaamheid? of het in Hollandsche woorden overbrengen van eene Hoogduitsche vertaling?

Van *Germanismen* krielt eveneens

De nieuwe Caesar. Een geschiedkundige Roman, naar het Hoogduitsch van F. STOLLE. *II Deelen. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek, Jr. 1841. *In gr. 8vo. Te zamen* 703 *bl. f* 6-60.

Wij noemen slechts: *omwisselen* (van geld), D. I. bl. 29; *moest ik* 500 *Francs gebruiken*, (ongetwijfeld staat in het

oorspronkelijke *brauchte ich*, had ik noodig) D. I. bl. 32; *disch*, tafel, ald. bl. 43; *het weder maakt mij zorg*, (ik ben bekommerd over het weder) ald. bl. 149; *zij leve hoog* (*lebe hoch*) ald. bl. 236; *geld betrachten* (beschouwen), D. II. bl. 309 enz. Verstaat de man geen Hollandsch? of geen Hoogduitsch? of geen van beide?

Maar wij moeten ook iets van het werk zeggen. Even als in de Romans: *het jaar* 1813, en *Elba en Waterloo*, van denzelfden Schrijver, zoo ook is hier een gedeelte van NAPOLEON's leven de hoofdzaak, waaraan eene familiegeschiedenis wordt vastgehecht. Een even vurig bewonderaar van den Franschen Keizer betoont STOLLE zich hier; zijne ingenomenheid grenst aan afgoderij, en *dit* zal geene algemeene goedkeuring vinden, gelijk het ook de onze niet vond, hoezeer de gloeijende afkeer van den buitengewonen man, waardoor zich onze natie in en nog lang na 1813 kenmerkte, eenigzins bedaard zij. De hoofdtooneelen uit NAPOLEON's leven zijn: *de legerplaats te Boulogne* (1804), waarbij onder anderen het in zee zenden der vloot, zoozeer ontraden door den Admiraal BRUIX, wiens geoefend zeemansoog eenen storm zag opkomen, welke aan zoo vele zeelieden door 's Keizers eigenzinnige dwaasheid (die zelfs een STOLLE niet kan vergoelijken) het leven kostte; fraai is in dit gedeelte des werks de beschrijving der eerste uitreiking van het legioen van eer (15 Augustus 1804); voorts: *de Krooning*, die meesterlijk beschreven wordt, en *Austerlitz*, welke veldslag insgelijks als voor de oogen der lezers geschilderd staat. Niet alleen het openbare, maar ook het huiselijke leven van Keizer NAPOLEON wordt met uitvoerigheid en hooge ingenomenheid beschreven; tot het laatste laat de Schrijver den bekenden kamerdienaar CONSTANT in aanraking komen met zijne verdichte personen, aan welke de eerste het een en ander verhaalt.

De schrijftrant is zeer levendig en onderhoudend. Men zal, als gezegd, op verre na niet overal instemmen met het oordeel des Schrijvers over den buitengewonen man onzer eeuw, een' der buitengewoonsten van de Geschiedenis; en althans niet met hem des Keizers »heilige spaarzaamheid van het leven zijner soldaten'' prijzen, daar NAPOLEON juist door geene menschenlevens te ontzien, en drommen op drommen te stapelen, zijne meeste veldslagen gewonnen heeft.

Dat de Vertaler, D. II, bladz. 305, het *zevengesterrnte des*

Orions heeft laten staan, bewijst, dat hij geen *astronomist* is. Nu, dat behoeft ook niet; maar *Orion* heeft het ongeluk, dat vooral Romanschrijvers en Poëten somtijds zoo wonderlijk met hem omspringen (*), dat een Vertaler er wel iets van behoorde te weten.

Wat *oost-penning* is, D. I, bladz. 150, weten wij niet. Het titelvignet van het eerste Deel stelt NAPOLEON voor aan het strand te *Boulogne* gedurende den storm, waarvan wij straks spraken. Volgens den tekst moest de wind naar het land toe waaijen; volgens het plaatje waait hij naar zee: volgens den tekst moest NAPOLEON blootshoofds staan, »want de storm had zijn hoed weggesleurd, even als had de Oceaan een teeken zijner dwaze vermetelheid (om ter redding in zee te steken, toen het te laat was) willen terughouden"; op het plaatje heeft de Keizer het beroemde driekantje op.

Ons oog valt daar nog op de laatste bladzijde van het eerste Deel. Is het geschiedkundig waar, dat FULTON zijne ontdekking aan NAPOLEON medegedeeld heeft, deze er een groot belang in stelde, maar op het eenparig afkeurend rapport van eene benoemde Commissie de zaak liet varen, schoon ook nog daarna *vermoedende*, dat er iets groots achter stak? Zoo ja, dan is het merkwaardig, en wat er gebeurd zou zijn, indien NAPOLEON stoombooten en vooral spoorwegen gekend had — dit levert veel stof tot nadenken. Maar zulks komt niet te pas in eene beoordeeling van eenige Romans; waarom wij terstond treden tot:

De Herberg op de heide. Tafereel uit de Geschiedenis van Ierland, van L. STORCH. *Naar het Hoogduitsch, door* STEENBERGEN VAN GOOR. *III Deelen. Te Arnhem, bij* G. van Eldik Thieme. 1841. *In gr. 8vo. Te zamen* 922 *bl. f* 8 - 70.

In dit verhaal speelt de rampzalige toestand der *Ieren* en de herhaalde opstand aldaar, 1796—1798, de hoofdrol. Wij hebben alle medelijden met de rampen, waaronder dat eiland

(*) Onder anderen laat de Schrijver van *Broederhaat en Wraakzucht, of de belegering van Rotterdam*, den *Orion* (dien hij in *Arion* herdoopt), in den nacht NB. van den 17 Junij!! als een Cesar op zijnen troon pralen. Zie dat werk, D. III, bladz. 221.

door de *sinecures* der rijke *Engelschen* zucht, en met de armoede, die daar gedurig toeneemt, waartegen de *emancipatie* der Katholijken, zoo als wel te voorzien was, niet veel heeft kunnen doen. Maar zulks neemt niet weg, dat wij dezen Roman verbazend langdradig hebben gevonden. Enkele tooneelen, gelijk b. v. het oproer te *Dublin*, en de vermeende vermoording van den Lord-Stadhouder, en sommige beschrijvingen, zoo als van de *Giants-Causeway* in het tweede Deel, zijn fraai. Tot het vervelende draagt de alleronaangenaamste stijl niet weinig bij. Wij halen slechts éene zinsnede aan; dezulke zijn overal te vinden: »Meer »somber, dan weemoedig gestemd, had hij eindelijk de poort »van het park bereikt en trad door de reeds herfstachtig »gekleurde wandellanen naar eenen kleinen heuvel, van wel»ken hem onder eene hooge groep boomen, die in het me»lancholische maanlicht was gehuld, hetwelk de statigheid »van zulk een oord niet weinig vermeerderde, het witte »marmer tegenschemerde, waaronder het stoffelijke overblijf»sel van zijnen vader rustte, terwijl aan het einde van den, »naar het gedenkteeken leidenden, hoofdweg de torens en »tinnen van het Gothische kasteel zigtbaar werden." D. I, bladz. 29.

Zonderling is het, dat in deze geschiedenis, die *in het laatst der voorgaande eeuw* zou hebben plaats gehad, aan eenen officier in den mond gelegd wordt (D. II, bladz. 101): »Denk niet minder aan het gezegde van onzen grooten zeeheld: »*Engeland* verwacht, dat ieder zijn' pligt zal doen." Men weet intusschen, dat NELSON dit beroemde gezegde *eerst in* 1805, bij den aanvang van den zeeslag bij *Trafalgar*, geuit heeft. Het gezegde zelf komt nog op meer plaatsen voor, maar minder bespottelijk, omdat NELSON er alleen hier bij genoemd wordt.

De pen van den Heer STEENBERGEN VAN GOOR had ons eene zuiverder overzetting doen verwachten. *Wij ons wederzien* (D. I, bl. 30); *welving* van het voorhoofd (ald. bl. 100); *vierdag* (ald. bl. 159); *zich bemoeijen* (voor *zich bezig houden*) met iets te verrigten, (D. II, bl. 120 en eld.); *vroegmaal* voor *ontbijt* (D. III, bl. 189 en eld.) zijn tastbare *Germanismen*.

Wij eindigen met eenen Roman, welks Schrijver zich niet noemt:

Antonio Garillas, de Rooverhoofdman uit de Pyreneeën. Schetsen uit den laatsten Spaanschen Burgerkrijg. Uit het Hoogduitsch. Te Gouda, bij G. B. van Goor. 1841. *In gr. 8vo. 294 bl. f* 3 - :

Zeer onderhoudend geschreven, en niet overal zoo belagchelijk, als de aanteekening bladz. 87, waar wij leeren, dat de muilezel het mannetje van het muildier is!!

Eene fraaije beschrijving van den *Fandango-dans*, die ons bleek, uit dit boek, bladz. 135 volg., te zijn overgenomen, lazen wij vóór eenigen tijd vertaald in een onzer Tijdschriften. Eene misstelling van den Schrijver, of van den Vertaler, is het, dat bladz. 284 de gemalin en dochter van eenen hoofdofficier van *Don* CARLOS *dienstboden* van diens gemalin genoemd worden; bladz. 293 staat beter: *hofdames*.

Met taalfouten en *Germanismen* is het weder raak. De vertaling komt kennelijk uit de hand van eenen onbedreven broeder van het gild. *Leeft wel*, bl. 267; *bejegenen* (voor ontmoeten), bl. 109; gij weet, *hoe het iemand bevalt* (*wie es einem gefällt*, *hoe iemand te moede is*), wanneer hij den strik reeds om zijnen hals voelt, bl. 188; *had hij zich hunne zaak aangenomen* (*hatt er sich ihre Sache angenommen*, *had hij de verdediging hunner zaak op zich genomen*), bl. 238; het *zich openen* van deuren, bl. 282, en vensters, bl. 258; de vrouwen in *hunne* vertrekken blijven, bl. 75; *sed, ohe! jam satis.* Zulke domme fouten verrukken, om met bl. 237 te spreken, het oog door de aangenaamste geuren!

Het belge onze Lezers niet, dat wij ditmaal eens iets meer van de vertalingen hebben gezegd en hier en daar het verkeerde aangewezen. Men schrijve dit niet toe aan vitzucht, of lust om op kleinigheden te vallen. Vertaalde Romans komen in allerlei handen; overzettingen, met *Germanismen* opgevuld, helpen, meer dan velen misschien denken, de zuivere Nederlandsche taal bederven. Daarom houden wij het niet voor ongepast, zulks eens aan te wijzen, en er tegen te waarschuwen. Daarom eindigen wij dit verslag met het overschrijven van een paar zinsneden uit de doorwrochte Verhandeling van den Heer W. DE CLERCQ, *over den invloed der vreemde Letterkunde op de onze*, bladz. 315 volg. »Er »wordt over den invloed van *Duitschland* op onze taal ge-

»klaagd, vooral in die geschriften, die, onder den naam van »vertalingen uit het Hoogduitsch, hunnen loopkring bij de »talrijke Leesgezelschappen volbrengen, om eindelijk in de »vergetelheid te verzinken, en in een volgend jaar door »soortgelijke gewrochten weder opgevolgd te worden.... »Diegenen onder de Duitsche Schrijvers, die het ongeluk »hebben om in handen der gewone Vertalers te vallen, moe- »ten op de grofste mishandelingen staat maken. Niets is er »toch gewoner, dan zich door de schijnbare gemakkelijk- »heid, welke eene dergelijke vertaling aanbiedt, te laten »wegslepen; doch de ware Taalkenner weet, welk het on- »derscheid tusschen beide Talen is, en dat geene overzet- »ting, misschien moeijelijker is, dan die van zuiver Hoog- »in zuiver Nederduitsch.... Gemakkelijk ware het, uit het »groot getal van dagelijks uitkomende boeken, menigvul- »dige voorbeelden bij te brengen van dat ellendige woor- »delijke vertalen uit het Hoogduitsch, en de menigvuldige »wanstaltigheden op te merken, welke daaruit ontstaan. »Men behoeft slechts daartoe dergelijke boeken op te slaan, »om terstond deswege overtuigd te worden. Ja, in dit op- »zigt is de invloed van *Duitschland* verderfelijk geweest."

Deze opmerking zij niet geheel nutteloos voor onbedrevene Vertalers en min voorzigtige Uitgevers!

De Schieringers en de Vetkoopers, Romantisch-dramatische Tafereelen uit de Geschiedenis van Friesland, in de XVde Eeuw; door Mr. A. VAN HALMAEL, JR. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1841. *In gr. 8vo.* 213 *bl.* *f* 2-80.

De Heer VAN HALMAEL, schoon zelf geen *Fries* van geboorte, behoort onder de ijverigste voorstanders en beoefenaars van Friesche Geschiedenis en Oudheden. Hij maakt deze studie dienstbaar aan zijne liefhebberij voor tooneelpoëzij, en verscheidene stukken, door hem in het licht gegeven, zijn aan de Friesche Geschiedenis ontleend. Ook in den bundel, die voor ons ligt, is dit het geval, en de bekende twisten tusschen *Schieringers* en *Vetkoopers* hebben den dichter de stoffe gegeven tot zijnen tegenwoordigen dramatischen arbeid. Hij heeft het hooge treurspel verlaten en

zich tot het dusgenoemde historiespel bepaald; gelijk men dat van den grooten SHAKSPEARE kent. Hij bestemde ze niet voor het tooneel; iets vreemds altoos voor dramatische dichtstukken, die, zoo het Rec. voorkomt, daarvoor altijd bestemd en geschikt moesten zijn. Doch wij hebben geen regt, om van den dichter iets anders te vragen, dan hij heeft willen geven, en moeten zijne stukken uit het standpunt beschouwen, waarop hij zelf ons heeft geplaatst. Wij verwachten dan ook hier niet dat hoogere in poëzij en bedoeling, hetwelk het treurspel kenmerkt; wij zoeken niet naar het vrees en medelijden opwekkende, dat de zedelijke schoonheid der tragedie uitmaakt. Het onderwerp zelf is geheel veranderd; eenheid van handeling, ja, wordt gevorderd, maar het is eene eenheid op veel uitgebreider schaal; zij bepaalt zich tot de eenheid der historie; het moet een afgesloten deel der geschiedenis zijn, niet uit die geschiedenis zelve ééne bepaalde, afgezonderde handeling. Groote vrijheden ten aanzien van tijd en plaats worden vergund, en de dichter brengt ons van het eene deel des lands tot het andere naar willekeur over, en laat dagen, weken en maanden tusschen het eene tooneel en het andere, althans tusschen het eene bedrijf en het andere, verloopen. Het historiespel wordt dus eene gedramatiseerde voorstelling van het eene of andere belangrijke gedeelte der geschiedenis, vooral wanneer, gelijk hier geschiedt, historische trouw op den voorgrond staat, en zelfs een wijsgeerig overzigt van de wijze, waarop *Friesland* aan de Hertogen van *Saksen* gekomen is, bedoeld wordt.

Men zou kunnen vragen, of dit laatste doel aan de bewerking der stukken, als drama's, niet geschaad heeft, en of het dichterlijke onder het historische niet wel eens wat veel geleden heeft. Over het algemeen echter heeft Rec. deze stukken met veel genoegen gelezen. Het dramatiseren der geschiedenis is den Heere VAN HALMAEL zeer goed toevertrouwd; hij houdt de aandacht en belangstelling bezig, schrijft, gelijk bekend is, zeer goede verzen, teekent de karakters met juistheid af, en bezit alzoo vele vereischten, die hem in zijne onderneming moeten doen slagen. Niemand, die eenigzins met de geschiedenis bekend is, en zich in den tijd weet te verplaatsen, zal dan ook deze stukken onvoldaan ter zijde leggen. Men zal niet verwachten, dat

Rec. van deze stukken eene dorre schets zal geven. Zijne lezers zouden daaraan weinig hebben, en de dichter zou zich kunnen beklagen, dat daardoor een slecht denkbeeld van zijne historiespelen werd gegeven. Het eerste draagt den titel: *de twist om Bolsward;* het tweede speelt vier jaren later en heet: *Friesland in* 1498. In beide speelt GOSLIEK JONGEMA de hoofdrol; en beide behooren tot elkander, omdat men in het laatste vervuld ziet, wat men in het eerste reeds heeft zien voorbereiden, de vestiging van het gezag des Saksischen Hertogs in *Friesland*, ten gevolge van de list en baatzucht van JONGEMA, die geene offers, zelfs niet dat van de onafhankelijkheid des vaderlands, te groot rekende, zoo hij zijn doel, heerschappij voor zichzelven, slechts bereiken mogt.

In het karakter van dezen GOSLIEK JONGEMA komt het Rec. voor, dat eene der poëtische fouten dezer stukken gelegen is. Geschiedkundig moge het getrouw zijn geteekend; als hoofdpersonaadje voldoet hij niet. Hij boezemt geene genoegzame belangstelling in. Egoïsme en baatzucht is de groote karaktertrek, die hem kenmerkt. Maar deze doet hem dikwijls eene zoo ellendige rol spelen, dat men zich met onwil van hem afwendt, en in zijne laagheid zelve is niet genoeg, wat belang inboezemt. Uit een dichterlijk oogpunt beschouwd, is dus dit karakter mislukt. Dit heeft, dunkt ons, op de teekening ook van andere personen eenen nadeeligen invloed gehad, en b. v., zoo het Rec. voorkomt, aan het karakter van BOCKE HARINXMA iets weifelends gegeven. Het is, alsof de dichter gevoeld heeft, dat deze veel meer, dan zijn zwager GOSLIEK, de belangstelling moest trekken, en dat hij daarom zichzelven bedwongen heeft, en hem zooveel mogelijk weder op den achtergrond heeft zoeken te brengen; hetgeen vooral in het tweede stuk plaats heeft. Zoo kan het ook geschiedkundig waar zijn, dat FOOCKEL HOTTINGHA eerst aan TJERCK JUWINGHA verloofd is geweest, en naderhand de vrouw is geworden van JUW BOTNIA; voor de poëtische schoonheid van het drama is deze afloop toch niet gunstig, en zoo getrouw behoefde de dichter zich toch ook wel niet aan de geschiedenis te binden.

Op het voorbeeld van SHAKSPEARE heeft de Heer VAN HALMAEL de poëzij hier en daar met proza afgewisseld, en dat wel daar, waar de ten tooneele gevoerde personen lie-

den uit het volk zijn, en dus eene minder deftige taal moeten spreken. Deze vermenging van poëzij en proza, in het eigenlijke treurspel stellig af te keuren, is in het drama misschien minder verwerpelijk. Gemakkelijk evenwel is het niet, om dit proza op eene goede manier in het gedicht in te vlechten. SHAKSPEARE was vooral niet minder blijspeldichter, dan *tragicus*, en wist aan die prozaïsche tooneelen eene levendigheid, geestigheid en oorspronkelijke luim bij te zetten, waardoor wij ze dikwijls niet minder bewonderen, dan de ernstiger tooneelen. Het komt Rec. voor, dat de Heer VAN HALMAEL deze gave te veel mist, en dat daardoor de proza-tooneelen de minste zijn, en niet die losheid en gemakkelijkheid, die puntigheid en eigenaardigheid hebben, die ons het gemis der poëzij vergoeden.

De dichter houde ons deze aanmerkingen op de hier geleverde stukken ten goede. Rec. heeft ze, ondanks dezelve, met veel genoegen gelezen, en maakt hem slechts opmerkzaam op datgene, wat bij eene herhaalde proeve ware te vermijden en te verbeteren.

In de voorrede verdedigt de Heer VAN HALMAEL zich tegen aanmerkingen, op zijne vroegere stukken gemaakt. Rec., die vroeger geen stuk van den dichter in eenig tijdschrift beoordeelde, behoeft zich dus ook het hier gestelde niet aan te trekken. Alleen komt het hem voor, dat die verdediging niet overal even geldig is. Wanneer men den Heer VAN HALMAEL voorwerpt, dat hij soms der taal geweld aandoet; als hij zegt: zich wreken *van* den smaad, zich *van* iets beklagen, dan is het niet voldoende, dat hij zich op enkele voorbeelden van groote mannen beroept. Ook deze konden dwalen en hebben reeds gedwaald; hij moest bewijzen, dat de zamenvoeging met den aard der taal en de beteekenis der woorden overeenkomstig was. Omdat men misschien op eene enkele plaats in de oude Schrijvers *nulli* voor *nullius* of soortgelijke leest, zou men daarom ophouden te beweren, dat dit eene grove taalfout ware? Omdat de Heer VAN LENNEP, een uitstekende kenner van onze taal, en haar meer, dan menig ander, meester, zich eene enkele maal een Gallicisme laat ontvallen, is dit daarom goed te keuren of na te volgen? Rec. blijft het er dan ook voor houden, dat de vroeger berispte uitdrukkingen voor het minst niet verkieslijk zijn te achten.

Op het titelvignet is de houding van sommige personen ongelukkig uitgevallen. Ten slotte bevelen wij de lezing van deze stukken aan de vrienden van dramatische poëzij van harte aan.

Gedachtenisrede aan wijlen den Nederlandschen Dichter ADRIAAN VAN DER HOOP, JUNIOR, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Correspondent der tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, Lid van eer en verdiensten van verschillende kunst- en letteroefenende Genootschappen; overleden den 4 November* 1841, *te Rotterdam; gehouden in de Letterkundige Maatschappij, Verscheidenheid en Overeenstemming, op Vrijdag den* 17 *December* 1841, *door* A. DE KEIJZER. *Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1842. *In gr. 8vo.* 59 *bl. f* : - 75.

De Maatschappij: *Verscheidenheid en Overeenstemming*, te *Rotterdam*, kweet zich van eenen betamenden pligt, toen zij na den dood van den Dichter VAN DER HOOP besloot, om zijne nagedachtenis in eene plegtige zamenkomst te vieren. Hij verdiende zulk eene hulde, en zij werd hem waardiglijk toegebragt in eene vereeniging, wier Voorzitter hij was, en tot wier bloei hij ijverig medewerkte. De taak, om bij deze gelegenheid het woord te voeren, werd aan den Heer DE KEIJZER opgedragen, die zich daarvan gelukkig kweet. Hij noemt zijn stuk eene Gedachtenisrede aan (liever *over*) den Dichter. Uit dat oogpunt hebben wij haar dan ook te beschouwen. Wij verwachten hier geene eigenlijke lofrede, ook geene opzettelijke en grondige kritiek van des Dichters werken; eene herinnering van datgene, wat hij was en gedaan heeft, zietdaar, wat de Redenaar wilde geven, en wat hij ook gegeven heeft. Hij doet ons zien, hoe VAN DER HOOP, door neiging tot andere bezigheden geleid, door omstandigheden in handelsbetrekkingen geplaatst, door eigene studie zich vormde, en eene menigte van kundigheden verzamelde, die voor de ontwikkeling van zijn dichterlijk talent van groot belang waren. Dat ook hier, gelijk elders, de loftrompet wel wat hoog wordt gestoken, zal men lig-

telijk vergeven, maar bij onpartijdige waardering niet kunnen nalaten op te merken. Rec. althans vereenigt zich geheel met de woorden van den Hoogleeraar SIEGENBEEK, in zijne aanspraak aan de leden der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, bl. 17: »Van eene geleerde beoefening zijner moedertaal maakte hij veel werks; of hij echter haren rijkdom zoo zeer in zijne magt had, en daarvan zoo gelukkig wist gebruik te maken, als zijn bekwame Lijkredenaar, de Heer DE MEIJER, ons verzekert, is, naar mijn oordeel, niet boven allen twijfel verheven''; waarna de Redenaar, ten bewijze, de zonderlinge woordkoppelingen aanvoert, waarin VAN DER HOOP smaak vond. Evenzoo kan Rec. niet instemmen met hetgeen de Lijkredenaar over het veelvuldig uitgeven van dichtwerken door VAN DER HOOP zegt, en ook daarbij zij het hem geoorloofd, de woorden van Prof. SIEGENBEEK tot de zijne te maken, »dat hij, naar mijn oordeel, voor zijnen roem bij tijdgenooten en vooral bij de nakomelingschap beter gezorgd zou hebben, indien hij sommige zijner dichtstukken nooit in het licht gegeven, en aan de meeste, vóór de uitgave, meer de beschavende hand gelegd en vele dartele loten door het snoeimes had weggenomen.''

Doch wij duiden dat aan het vriendschappelijk gevoel van den Redenaar niet ten kwade, en bevelen liever de lezing van deze Gedachtenisrede van harte aan. Wil men eene proeve van den stijl, wij schrijven eenige regelen uit, bl. 36: »Nog verbeelden wij hem ons — bij gemis van een welgelijkend afbeeldsel — met die rijzige, breedgeschouderde en zwaarlijvige gestalte, en met dien hem eigenen eenigzins schommelenden gang, onze Leeszaal blijmoedig te zien binnentreden. Nog schijnt het ons toe, als bekleedde hij dezen thans, helaas, ledigen zetel, met dat open en vol gelaat, waarop de schoonheid der jeugd hare sporen achterliet, die blaauwe en helder blikkende oogen, waarin eene opregte ziel zich spiegelde, die bij openbare voordragt lichtstralen uitschoten — nu eens als bliksemschichten, en dan weder als liefelijke zonneglansen, kennelijk aangeduid door zware wenkbraauwbogen, als tolken van de hartstogten des innerlijken gemoeds; — dat ronde en hooggewelfde voorhoofd, waarover diepe zin lag uitgespreid, en waarop eene kruin van donker bruine lokken zich welstandig verhief; dien gezonden blos en die hooggekleurde wangen, met dien beurtelings ernstigen

en vriendelijk lagchenden mond; die vaste..... doch wat poog ik, T., VAN DER HOOP's stoffelijk beeld voor u te malen?'' enz.

Rec. stapt daarmede van de Gedachtenisrede af, om nog een woord te zeggen over eene noot op bl. 54, die persoonlijk tegen hem en ook tegen dit Tijdschrift gerigt is. Kort na VAN DER HOOP's overlijden, zegt de Heer DE MEIJER, kwam hem een Maandschrift in handen, waarin zijne *Feesttoonen* bij 's Konings inhuldiging niet alleen strengelijk werden beoordeeld, maar Recensent zich onder veel afkeurends de uitdrukking veroorloofde: VAN DER HOOP gaat niet vooruit. De Heer DE MEIJER neemt vervolgens iets terug van zijn gezegde, dat men zou kunnen aanmerken, dat VAN DER HOOP, schoon reeds langdurig ziek zijnde, waarschijnlijk echter nog onder de levenden behoorde, toen Recensent dit oordeel nederschreef. Hij had hier, in plaats van *waarschijnlijk*, gerust *zeker* kunnen zetten; want een Maandschrift, dat op den eersten November 1841 in het licht verschijnt, dient wel vóór den vierden November (den dag, waarop VAN DER HOOP stierf) geschreven te zijn! Als de Heer DE MEIJER verder meent, dat eene hoogst onkiesche beoordeeling van het laatste werk van VAN DER WILLIGEN vermoedelijk wel van denzelfden bekenden Recensent is, wien hij eenen laaghartigen, in het duister wroetenden beoordeelaar noemt, zoo diene hem tot teregtwijzing, dat hij zich deerlijk vergist. Rec. laat de verdediging der beoordeeling van het werk van VAN DER WILLIGEN aan den beoordeelaar over. Hij zal er niet in beslissen; want hij heeft het werk niet gezien, veel minder gerecenseerd. Of nu op hem, dan of op VAN DER WILLIGEN's Recensent de fraaije epitheta van laaghartig enz. zijn gemunt, is hem vrij onverschillig, hoewel hij ook daarin dat laaghartige niet kon vinden. Of hij bij VAN DER HOOP bekend was, weet hij niet; wel, dat hij VAN DER HOOP niet kende, hem zelfs nooit gezien had, in geene de minste betrekking tot hem stond, noch iets van zijne omstandigheden, van zijne ziekte of anders wist. Rec. heeft meer dan één werk van VAN DER HOOP beoordeeld, en daarbij telkens op het goede zijner stukken zoowel, als op het verkeerde gewezen. Partijdigheid kon daarbij in geene aanmerking komen. Hij behoort niet tot degenen, die dichterlijken roem najagen, maar acht zich toch bevoegd, om als *criticus* op te treden; terwijl hij zich tevens bewust is, dat hij zich niet schuldig maakt aan den hoogen en meesterachtigen toon, waardoor zich vele beoordeelingen, vooral over Dichters en dichtstukken, in het hier zoo hoog geprezen Maandschrift, *de Gids*, onderscheiden, hetwelk VAN DER HOOP's verdiensten in den laatsten tijd waarlijk niet gunstiger beoordeelde, dan in ons Maandschrift is geschied. De Heer DE MEIJER had zich zijnen in het wilde gedanen uitval kunnen besparen.

BOEKBESCHOUWING.

Commentatio Theologica, de ideis et rebus in facto positis in re Christiana apte conjungendis, quam — pro gradu Doctoratus — publico examini submittit L. S. P. MEYBOOM. Groningae, *J. B. Wolters*. 1840. formâ 8vâ. XVIII et 191 pag. *f* 2-:

De Dissertatie van den Heer MEYBOOM verdient, naar ons oordeel, eene der eerste plaatsen onder de belangrijke proefschriften, welke in de laatste jaren aan onze vaderlandsche Akademiën zijn verschenen. Zij verdient die, *en* om het onderwerp, dat diep ingrijpt in den aard en het wezen der Christelijke Openbaring, *en* om de wijze van bewerking, die juist geschikt is om de belangrijkheid der zaak in het regte licht te plaatsen, *en* bovenal om de vereeniging van echt Christelijken en wijsgeerigen geest, die ons hier terstond in het oog valt. Dat de studie der wijsbegeerte eene lievelingsstudie van den Schrijver was, is ons reeds uit zijne verhandeling »*de perfecto sapiente*" en vooral uit zijne *Commentatio de Hemsterhusii meritis* gebleken. Maar dat deze studie door hem als middel wordt aangewend, om de hooge waarde van het Evangelie des te meer in het licht te stellen, hiervoor geeft ons het proefschrift, dat thans voor ons ligt, een aangenaam bewijs. Voorwaar, zulke eerstelingen beloven eenen heerlijken oogst! — Om wat reden aan Rec. deze Dissertatie eerst zoo laat is toegekomen, weet hij niet: genoeg, zij ligt buiten hem. Hij had het stuk reeds vroeger met uitnemend genoegen gelezen, en met blijdschap gezien, dat zoowel in de *Godgeleerde Bijdragen*, als in het Groninger Tijdschrift *Waarheid in Liefde*, eene uitvoerige beoordeeling en aanprijzing van hetzelve werd gevonden. Den belangstellenden lezer, die uitvoeriger berigt aangaande deze Dissertatie verlangt, verwijst hij naar die beide Tijd-

schriften, en meent, na hetgeen dáár reeds is medegedeeld, aan het oogmerk dezer aankondiging te kunnen voldoen, door ook aan de lezers van *dit* Tijdschrift een kort overzigt van den belangrijken inhoud dezes onderzoeks mede te deelen.

Het is eene behoefte van den menschelijken geest — van deze opmerking gaat de Heer MEYBOOM uit — om *en ideën te scheppen, en zaken te kennen*, waarin die ideën verwezenlijkt zijn. De mensch volgt noodzakelijk eene van deze beide hoofdrigtingen. De een rigt den geest op de werkelijke, de ander op de ideale wereld; de een verdiept zich in het zinnelijke, de ander in het onzigtbare; en waar de een zich met bloot empyrische kennis vergenoegt, tracht de ander tot hoog metaphysische begrippen op te klimmen. Bij deze behoefte van den menschelijken geest bepaalt ons de Schrijver in het *eerste* deel zijner verhandeling. Na in de inleiding dit verschil van rigting te hebben aangeduid, zoo als het zich in het dagelijksche leven en ook op het gebied van beeldende en dichtende kunst openbaart, (hoe gaarne hadden wij deze ontwikkeling wat uitvoeriger gelezen!) gaat de Schrijver over, om de sporen van dit zelfde verschijnsel op te merken in het gebied van *wijsbegeerte* en *Godsdienst*. — Eene keuze moetende doen, bij den grooten rijkdom der zaak, zal hij ons het eerste in de *Grieken*, het tweede in het *Joodsche* volk te aanschouwen geven. Op de wijsbegeerte het oog slaande, brengt hij hare verschillende hoofdrigtingen onder de *Grieken*, wat ook zeer gevoegelijk geschieden kan, tot *Idealisme* en *Realisme* terug. Het Realisme openbaart zich in de *Ionische* en atomistische, het Idealisme in de *Eleatische* school; terwijl ANAXAGORAS en EMPEDOCLES (van den laatsten zou Rec. het zoo zeker niet durven beweren, daar deze hem voorkomt slechts zeer twijfelachtig te hebben gevoeld, dat eene physieke oorzaak der wereld niet voldoende was) zouden kunnen geacht worden den overgang tusschen het eerste en laatste stelsel daar te stellen. Dezelfde hoofdrigtingen worden door den Schrijver aangewezen in het vervolg van de geschiedenis der wijsbegeerte.

De verbinding van Idealisme en Realisme is, naar zijne meening, waarschijnlijk reeds in PYTHAGORAS, (met voorzigtigheid laat de Schrijver dit zoo disputabele en duistere punt onbeslist) zekerder echter in SOCRATES te aanschouwen. Voorts komt natuurlijk PLATO, en later de *Cynici* en *Stoïci*, aan de zijde van het Idealisme, ARISTOTELES daarentegen, gelijk ook later de school van EPICURUS en ARISTIPPUS, aan die van het Realisme te staan. — In een tweede Hoofdstuk wordt hetzelfde op een godsdienstig grondgebied aangewezen uit de geschiedenis der Joden. Beide rigtingen waren in MOZES vereenigd: terwijl de eenzijdige ontwikkeling der Realistische rigting zich in het volk meestal openbaarde. DAVID was de voorstander van het Ideale, SALOMO van het meer Reëele. Men zou den eersten met PLATO, den laatsten met ARISTOTELES kunnen vergelijken. En terwijl wij, na de scheuring van het rijk, het volk meer dan ooit aan het *uiterlijke* zien verslaafd, zien wij van de andere zijde de Profeten optreden, als handhavers van een meer geestelijk en ideaal beginsel. Na de Babylonische gevangenis zien wij het laatste geheel verdwijnen, ten zij men in de Alexandrijnsche Joden deszelfs laatste sporen wilde ontdekken. De rigting naar het uitwendige, door ESRA, NEHEMIA en anderen gevoed, bleef heerschen, en openbaarde zich onder Pharizeën, Sadduceën, Esseën in verschillende gedaanten. In de weinige betergezinden, die tijdens de geboorte van onzen Heer leefden, vooral in JOHANNES den Dooper, treedt nogmaals het ideale principe te voorschijn.

Dit gedeelte der Verhandeling van den Heer MEYBOOM, ofschoon slechts inleidend, meenen wij bijna het allerbelangrijkste te mogen noemen. De greep komt ons voor, voortreffelijk gekozen en — over het geheel gelukt te zijn. Verschillende mannen, welke hier worden genoemd, zouden wij wel uit een ander oogpunt meenen te moeten beschouwen. Maar het gold hier eene classificatie *a parte potiori;* waarmede de Schrijver voor het overige volstrekt niet ontkent, dat ook de grootste Idealist in het wijsgeerige en godsdienstige Realistische elementen in zich had opgeno-

men, en omgekeerd. Dit onder het oog te houden, zal welligt menige bedenking tegen bijzonderheden kunnen afsnijden. — Een dieper intreden in de verschillende nuances en vormen, waaronder zich zoowel het Idealisme als het Realisme ontwikkelde, was misschien meer, dan wij hier naar billijkheid eischen en, voor het bepaalde doel des Schrijvers, verwachten konden, hoe belangrijk anders ook zulk een onderzoek mogt te achten zijn. Voorts zal de Schrijver het wel met ons eens zijn, dat het *eenzijdig* Ideale of Reëele altijd een gebrek is. Daarom zouden wij nog gaarne de lijst der mannen, die beide rigtingen in zich opnamen, en dit Dualisme, door de kracht van hun genie, voor zich in hoogere eenheid oplosten, wat grooter gezien hebben. Ons dunkt, GÖTHE en SCHILLER, schoon wel naar de eene of andere dezer rigtingen overhellende, stonden te gelijk boven dezelve; zoo ook PLATO bij de *Grieken*, zoo DAVID bij de *Hebreën*. Eindelijk mogen wij voor onze lezers de aanwijzing niet terughouden, dat de Schrijver eene ontwikkeling der nieuwere *historia philosophiae*, naar hetzelfde hoofddenkbeeld, gegeven heeft in zijne aangehaalde Commentatie over HEMSTERHUIS, bladz. 120 en verv.

Doch wij moeten den Schrijver verder volgen. In de tweede *Sectio* van dit eerste Hoofddeel toont hij aan, *eerst*, dat deze behoefte werkelijk der menschelijke natuur eigen is, en ontwikkelt nu psychologisch, wat hij reeds historisch had te aanschouwen gegeven. Het dualisme der rigting van den menschelijken geest is uit het organisme zijner physische en psychische natuur te verklaren. De mensch zelf bestaat uit ziel en ligchaam. Zijn kenvermogen rigt zich zoowel op de zigtbare, als op de onzigtbare wereld. Hij behoort tot *twee* werelden, de stoffelijke en geestelijke. Zoo strekt hij zich dan beurtelings tot het reëele en tot het ideale uit. Maar — het wordt *vervolgens* aangewezen — eerst door de *vereeniging* van beide wordt aan des menschen hoogere behoeften voldaan. Immers die krachten, welke den mensch aanzetten, om beurtelings het eene en het andere te zoeken, zijn in hemzelven ten naauwste

vereenigd. Derhalve — doch wij laten liefst de woorden des Schrijvers zelven volgen: »*Quae cum ita sint, id* »*quod huic naturae desiderio satisfacit, sit necesse est* »*et sensibus percipiendum, et vero simul ita compositum,* »*ut ideae inde possint erui maxime sublimes; sit porro* »*tale, quod et contemplationis et imitationis sit objectum:* »*quod pertineat tam ad ordinem realium, quam ad cogi*»*tabilium, in quo sit vita perfecta, cum hominibus ac* »*Deo in mediâ rerum naturâ adspectabili, in quo denique* »*singula haec elementa coäluerint ad unitatem, ad har*»*moniam perfectam, quam desiderat natura humana.*" Zoo er derhalve een persoon is, in wien de verhevenste ideeën worden gerealiseerd, en ons te aanschouwen gegeven in den volmaaktsten reëelen vorm; zulk een persoon voldoet aan de innerlijkste behoeften der menschheid.

En aan die behoefte — het tweede Hoofddeel dezer Verhandeling herinnert en staaft het uitvoerig — wordt *door het Evangelie voldaan.* Het Evangelie bevat de hoogste *ideeën*, bevat de zuiverste *realiteit*, bevat beide *ten naauwste vereenigd.* Het eene zoo wel als het andere is in den persoon van CHRISTUS te aanschouwen. Dat het Evangelie (hier worden de *uitspraken* van hetzelve vooral bedoeld) de hoogste ideeën bevat van *God* — als geest, als licht, als liefde — (ideeën, waarmede, gelijk hier duidelijk wordt aangewezen, die van geene enkele wijsgeerige school der *Grieken* kunnen vergeleken worden) — verder, van den *mensch* in zijnen aanleg, ontwikkeling en bestemming — eindelijk, *van de vereeniging tusschen God en den mensch*, als zijne hoogste gelukzaligheid, dit blijkt gemakkelijk. Neen, omtrent deze punten had even min de Mythologie als het Mozaïsme iets geleerd, dat in voortreffelijkheid vergeleken kon worden. Zoo geeft dan het Evangelie ons, van eene *ideale* zijde beschouwd, de hoogste bevrediging. — Maar niet minder van een' *reëelen* kant. In CHRISTUS geeft het ons deze hoogste ideeën *verzinnelijkt* te aanschouwen. Immers, hij was *Dei imago, homo perfectissimus; conjunctissimus cum Deo.* In Hem aanschouwen wij Goddelijke *magt*, *alwetendheid*, *heilig*-

heid. Maar tevens was hij, in al zijne physieke, intellectuëele en moreele krachten, *mensch* gelijk wij; maar een Goddelijk mensch, zondeloos in *heiligheid* en *liefde*, in wien alle gaven van geest en hart tot in de hoogste harmonie volkomen waren ontwikkeld, in wien het bleek, waarin des menschen ware *grootheid*, *vrijheid* en *gelukzaligheid* bestaat, en die in zijne reine menschheid het toonde, dat Hij der Goddelijke natuur volkomen deelachtig was. In Hem eindelijk zien wij des menschen *vereeniging* met God, in haren aard, hare waarde, haren hoogsten trap. — Het ideaal der volmaakte, Goddelijke menschheid, dat de *Grieken verlangden* in hunnen volmaakten wijsgeer, en de *Joden* in hunnen Messias *verwachtten*, is in CHRISTUS persoonlijk verschenen. (Wij zouden hier den Schrijver in bedenking geven, of hij het Messias-idée van het O. V. niet *te* geestelijk opvat, wanneer hij in den verwachten Messias zulk een ideaal meent te zien. Wordt dan de aardsche en politische zijde van het Messias-beeld niet te veel in de schaduw geplaatst?) — Aan het slot wordt aangewezen, hoe *zulk* een Evangelie juist geschikt is ter zedelijke opvoeding van den mensch. Immers, zóó ingerigt, is het Evangelie eene Goddelijke kracht tot zaligheid, waardoor de mensch, en tot kennis *en* tot navolging van het hoogste ideaal kan worden opgevoerd. Gelijk de historische Christus ons tevens de ideale is, zoo moet in ons het hoogste ideaal, door Hem te aanschouwen gegeven, tot realiteit komen. — Wij kunnen hierin niet dieper treden. En die eenigzins met het standpunt bekend is, waarvan de Heer MEYBOOM is uitgegaan, kan ook gemakkelijk raden, welken gang de ontwikkeling dezer belangrijke hoofdzaken nemen moet. — De Schrijver heeft getoond, dat hij het standpunt, door SCHLEIJERMACHER, HASE en ULLMANN aangewezen, met wijsheid heeft begrepen en wist te kunnen handhaven. Zijne eerste thesis doet dit duidelijk genoeg zien, en is tevens de sleutel voor de Christologie, waarop het gansche proefschrift is gebouwd. In de opvatting van bijzondere punten zouden wij wel van hem verschillen. Zoo, om slechts dit ééne te noemen, komt ons

de *omniscientia* van den Heer te *absoluut*, te *magisch* opgevat voor. — Het Latijn kon hier en daar zuiverder zijn geweest. — Maar het: *»ubi plura nitent"* etc. houdt ons terug van scherper kritiek. Wij danken den Schrijver voor de schoone bijdrage tot de Christelijke apologetiek, die hij leverde. Hij geve ons nog eens zijn beloofde 3de Pars in handen! Hij stichte in de kerk veel nut, en ga voor de wetenschap niet verloren!

De eenigheid der R. C. Kerk, niet benijdenswaardig voor Protestanten, die naar eenigheid des geestes moeten streven. Te Leeuwarden, bij J. W. Brouwer. 1842. *In gr. 8vo. 79 bl. f* :-90.

De Schrijver van dit hoogstbelangrijk stukje stelt het zich ter taak, om aan de hand der geschiedenis den min kundigen, maar waarheidlievenden en over den toestand van zijn kerkgenootschap bekommerden Protestant aan te wijzen, wat er eigenlijk is van die hooggeroemde eenheid, waarop zekere, ook in ons land genoegzaam bekende factie der Roomsche kerk zich zoo hoogelijk pleeg te verheffen. — Hij toont op eene klare en bevattelijke wijze aan, hoe zich de leer van de Supremátie des Heiligen Stoels eens in latere eeuwen heeft gevormd en ontwikkeld, en hoe te allen tijde tegen dit Monarchaal beginsel eene Episcopale hoofdrigting in de kerk zich heeft doen gelden, tot op dezen dag toe. — Vervolgens behandelt hij met wijze bedachtzaamheid de vragen, of het wenschelijk zij, dat de formulieren van eenigheid haar op zulk eene wijze handhaven, dat zij onveranderlijk de omhelzing van dezelfde leerbegrippen steeds vordere; en daarna, of zij wenschelijk zijn, indien zij zoo nabij mogelijk de leerbegrippen der kerk uitdrukken. Na deze laatste vraag in een' betrekkelijken zin bevestigend te hebben beantwoord, wijst hij aan, dat de Protestant echter nog naar eene hoogere eenheid moet streven, de eenheid des geestes. Waarin die bestaat,

waaruit zij geboren wordt, en door wat middelen zij behoort aangekweekt te worden, ontwikkelt hij in korte trekken. De Schrijver noemde zijnen naam niet, omdat hij de geschiedenis wilde laten spreken. Het werkje ontleene dan ook deszelfs aanprijzing uit zich zelf, en uit zijne groote belangrijkheid in onze dagen. Het is hoogst noodig, dat zulke denkbeelden, als hier worden ontwikkeld, meer in den boezem der gemeente worden overgestort. Langs dien weg zou veel wantrouwen en oneenigheid wijken. Wij kunnen dus de lezing en verspreiding van dit geschrift ten sterkste aanbevelen. Tot een gelijk doel is ook geschikt een ander werkje, getiteld:

Het oordeel van een' Paus, over de eenheid der R. C. Kerk en de onfeilbaarheid harer Opperpriesters. Te Doesborgh, bij Kets en Lambrechts. 1842. *In gr. 8vo.* 18 *bl. f* :-12½.

Hetzelve behandelt namelijk de bekende *Breve* van CLEMENS DEN XIV, in het jaar 1773 uitgegeven, en bestemd om de orde der Jezuiten *voor eeuwig* te vernietigen; terwijl vervolgens wordt aangetoond, hoe dezelfde orde 40 jaren later weder hersteld werd, zoodat de gevolgtrekking omtrent de onfeilbaarheid van den Paus gemakkelijk te maken is. Mogten veler oogen door de lezing van dit eenvoudige en duidelijke geschrift geopend worden; dan zou de zegepraal der waarheid over het rijk van leugen en bedrog niet meer verre af zijn.

Adres aan de Algemeene Synode der Nederl. Herv. Kerk, over de Formulieren, de academische opleiding der Predikanten, het Onderwijs en het Kerkbestuur. Te Leiden, bij S. en J. Luchtmans. 1842. *In gr. 8vo.* 52 *bl. f* :-40.

Wie kende niet reeds, lang vóór hij deze aankondiging ter hand neemt, het zooveel geruchtmakende *Adres* der

Haagsche Heeren? — Hoe men ook over deszelfs inhoud meent te moeten oordeelen, altijd blijft het een gewigtig verschijnsel in de Kerkelijke Geschiedenis onzes Vaderlands. Het heeft op velen een' diepen indruk gemaakt. Het heeft hier diepe droefheid en verontwaardiging, elders hooge vreugde en instemming opgewekt. Rec. voelt zich niet geroepen, dit stuk te beoordeelen. Niet, dat hij het onbelangrijk acht; evenmin, dat hij het *boven* of wel *beneden* alle kritiek rekent. Maar wat de zaak betreft, in het Adres behandeld, heeft reeds de Synode dezes jaars uitspraak gedaan. Het stuk behoort dus reeds tot de Geschiedenis. En wij achten het even onnoodig als onkiesch, het gevoelen der Hooge Kerkvergadering *óf* te willen toejuichen en staven, *of* te beoordeelen en te gispen. Wij vergenoegen ons dus met eene bloote *aankondiging* van dit en eenige hiertoe betrekking hebbende stukken. De vierledige inhoud van dit Adres is reeds op den titel uitgedrukt; en de wijze, waarop dezelve ontwikkeld wordt, laten wij in hare waarde of onwaarde. Intusschen was het gemakkelijk te begrijpen, dat deze aanval van de zijde der bestredene partij niet onbeantwoord zou blijven. Het tweede punt in quaestie lokte reeds spoedig uit het

Adres aan de Algemeene Synode der Nederl. Herv. Kerk, ter zake van een Adres aan dezelfde Synode over, enz., door RUTGERS VAN DER LOEFF, *Pred. te Noordbroek. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1842. *In gr. 8vo.* 34 *bl. f* :-30.

Een stuk, waarover wij, om bovengenoemde reden, geen oordeel willen uitspreken, maar waaraan, zelfs door deszelfs tegenstanders, de lof van gematigdheid, grondigheid en waardigheid niet zal onthouden worden. De Adressant, zich alleen bepalende tot de beschuldiging, tegen *Groninger* School en Tijdschrift ingebragt, wijst het *onware*, *sluwe*, *onredelijke*, *onbetamelijke*, *onchristelijke*, *onprotestantsche* en *ongereformeerde* van dezelve aan. En even als de vorige Adressanten besluit ook hij met eenige be-

langrijke opmerkingen. Doch ook de *Groninger* Hoogleeraar PAREAU, zoo hevig aangevallen, begreep niet langer het stilzwijgen te mogen bewaren. Hij zond eene Leerrede in het licht, ten titel voerende:

Herinnering van de Apostolische leer omtrent de ware Christelijke eenheid, naar Eph. IV: 3—7. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1842. *In gr. 8vo.* 28 *bl. f* :-30.

Een woord van eenvoudige opwekking en vermaning, waarin hij zich verder van opzettelijke behandeling der hangende zaak onthield. Hij ontwikkelt *eerst* den grondslag, *dan* den aard dezer vereeniging, en wijst *eindelijk* aan, hoe de Christen haar behoort te behouden en te bevorderen. — Welken indruk deze toespraak op de gemeente maakte, voor welke zij gehouden werd, weten wij niet. Aan 's mans vijanden gaf zij nieuwe stof tot ergernis. Thans verscheen

Eenheid en Verscheidenheid, of de Apostolische leer der Christelijke eenheid, verdedigd tegen L. G. PAREAU, *door* A. CAPADOSE. *Te 's Gravenhage, bij* J. van Golverdinge. 1842. *In gr. 8vo.* 22 *bl. f* :-30.

Waarin de Schrijver (ofschoon, het zij tot zijn' lof gezegd, met grooter gematigdheid, dan anders zijner partij eigen is) tracht aan te wijzen, dat de eenheid, door Prof. PAREAU bedoeld, »geen geheel is, maar een bajert, eene »zamenvoeging van allerlei geloofssubjectiviteiten." Deze aanklagt latende voor hetgeen zij is, vermelden wij eindelijk nog de

Leerrede over het blijven in de leer van Christus, naar 2 *Joh.* 8—11. *Door* W. MUURLING, *Hoogleeraar te Groningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1842. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-30.

Dezelve werd uitgesproken bij het einde van het akade-

miejaar, en had ten doel, om de leerlingen der Groninger Hoogeschool te wapenen bij de bestrijding, die zij van den kant der kerkelijk-regtzinnige partij ondervonden. De Hoogleeraar sprak »niet, om tegen bijzondere meeningen en eigene begrippen van anderen te velde te trekken, en ze met het brandmerk van onregtzinnigheid te bestempelen, en alzoo het ligchaam van CHRISTUS op onze beurt te verdeelen en te verscheuren;" hij bedoelde alleen onderlinge versterking des geloofs. Hij wees daartoe aan, *eerst*, wat het zegt, in de leer van CHRISTUS te blijven; *dan*, waarom wij in die leer blijven moeten; *eindelijk*, hoe wij ons omtrent de zoodanigen te gedragen hebben, die ons van die leer willen aftrekken.

Recensent meent met deze korte inhoudsopgave te kunnen volstaan. Met korte magtspreuken zijn gevoelen over den onderhavigen strijd mede te deelen, zou hij onvoldoende achten, en voor eene uitvoerige ontwikkeling van hetgeen hem hier waar en billijk voorkomt aan eene der beide zijden is deze plaats minder geschikt. Hij eindigt dus liever met den hartelijken wensch, dat uit den gevoerden kamp eenige blijvende winst moge voortkomen voor het rijk van waarheid en Godsvrucht.

Eenerley Meening van den Evangelischen Kerkbode met den Paus van Rome, tot uitroeijing der Gereformeerde Kerk in Nederland, aangewezen en in het licht gesteld door Z. H. VAN DER FEEN, *Med. Dr. Te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. 1842. *In gr. 8vo. VIII en* 76 *bl.* *f* :-60.

»Ende siet, seven andere koeijen quamen op na dese, »mager ende seer leelick van gedaente, rank van vleesche: »ick en hebbe diergelycke van leelickheyt niet gesien in »den ganschen Egyptenland. Ende die rancke en leelicke »koeijen aten die eerste seven vette koeijen op." — Deze »woorden uit Gen. 41: 19, 20 kwamen onder het lezen van

»den *Evangelischen Kerkbode* mij onverwacht voor den »geest."

Met dezen aanhef, lezers! vangt de voorrede van dit pronkjuweeltje aan. — Zoo gij het aan Rec. wilt vergunnen, voor een oogenblik de bespottelijke manier van interpreteren, den Schrijver eigen, over te nemen, dan stelt hij u voor, om in de boven aangehaalde phrase, in plaats van de woorden: »*bij het lezen van* DEN EVANGELISCHEN KERKBODE," in te voegen: »*bij het lezen van* VAN DER FEEN'S AANWIJZING" — en met korte woorden heeft hij zijn oordeel over het Prulschrift gezegd.

Hij zal het staven. Ernstige wederlegging is het onwaardig. Maar tot waarschuwing voor anderen moeten zulke lasterlijke geschriften openlijk aan de kaak worden gesteld. — Het doel van deze brochure is, aan te wijzen, dat de *Evangelische Kerkbode* even gevaarlijk, ja nog gevaarlijker is voor de »ware Gereformeerden", als de Paus van *Rome* en de Jezuiten, waartegen dit weekblad den strijd heeft aangebonden. Nu, wanneer tot die ware Gereformeerden (het woord *Hervormden* is toch contrabande, Bl. 46, en het woord *Protestant* moest liever niet meer gebruikt worden, bladz. 4; *ex ungue leonem!!*) VAN DER FEEN *c. s.* behoort, dan zouden wij den *Evangelischen Kerkbode* gelukwenschen, indien hij zulke onzinnige schreeuwers voor altijd kon doen verstommen. Maar dat de Heer VAN DER FEEN tot zijn doel geen middel onbeproefd laat, hoe ongeoorloofd ook, is ons een nieuw bewijs voor de waarheid: »Ook bij de Ultra-Orthodoxen in de Hervormde kerk is er eene partij, die schijnt te gelooven, *dat het doel alle, ook de slechtste middelen heiligt.*"

Welke zijn nu zijne middelen? »*Afschuwelijke laster!*" Hij heeft geen weekblad gezien, »aan den *Kerkbode* in leelijkheid en geestelijke magerte gelijk. Na de vele vette ja»ren, door den Heer aan ons vaderland gegeven, zijn er »reeds lang vele magere, zeer leelijke koeijen, d. i. schrale »jaren des hongers in het geestelijke, beginnen op te staan, »door welke die overvloed grootendeels vergeten is. Maar »onder al die magere en leelijke dingen is er voorzeker

»geen, door geestelijke dorheid zoo afzichtelijk ding uit »den afgrond opgekomen, als de zich Evangelisch noe- »mende *Kerkbode*"!

»Al wat geestelijk is, wordt er ten eenenmale in gemist. »Door er op in te teekenen bezondigt men zich tegen den »Heere (bewijs, 2 Cor. 6 vs. 14, 15.) De Schrijvers »zijn eed en pligt ontrouw. Zij verdraaijen en bedekken »de waarheid. En zij niet alleen, maar ook de gansche »kerk in *Amsterdam* zinkt meer en meer, daar niemand »der andere Predikanten, zoo min als der overige kerke- »raad, er openlijk tegen op komt, gelijk het Godgetrouwe »leeraars betaamt"!

Gij walgt voorzeker reeds met ons van dit proefje, lezers!, en in uw arglistig hart komt welligt de gedachte op, dat de Med. Dr. VAN DER FEEN u een vomitief wilde geven om de maag te zuiveren. De goede man meent het echter in goeden ernst. Dan heeft hij toch zeker den *Kerkbode* gelezen, vraagt gij, om er al het venijn uit bijeen te zoeken? *Neen* — en nogmaals *neen!* Hij heeft slechts het Prospectus en de 8 eerste Nommers gebruikt!!. *Door genade heeft* VAN DER FEEN *er geen cent voor uitgegeven, en wil dat ook niet.* De man las kosteloos. *O lepidum caput!* Hoort toch, vrienden! »De lezing van alle »Nommers des *Kerkbodens* kan voor eene ziel, die naar »geestelijk voedsel uitziet," (men versta hierdoor vooral FRUYTIER, *Sions worstelingen*, op iedere bladzijde schier van dit meesterstuk aangehaald) »niet dan walgelijk en ver- »velend zijn, en wegens de geestelijke dorheid en mager- »heid, niet dan kwaad aan de ziel doen, daar het den tijd »ontsteelt om —.— zielenvettigheid (!!) aankweekende ge- »schriften — — te gebruiken"!

Natuurlijk worden de beroemdste mannen der kerk hier niet gespaard, ook in andere opzigten. B. v. bladz. 54 krijgt het *Groninger* Tijdschrift eene vriendelijke schrobbering, natuurlijk weder in blanke opregtheid. Ter proeve. Als bezwaar wordt tegen dit Tijdschrift aangevoerd, dat er in zou gezegd worden: *de leer der verzoening sterft uit.* Op zijn woord van eer kan Rec. verklaren, noch

tot dat Tijdschrift noch tot den *Kerkbode* in eenige, zelfs de verste betrekking te staan. Maar hij daagt VAN DER FEEN uit, om hem die plaats aan te wijzen. — Wij weten wel, wat hij bedoelt. In de belangrijke verhandeling van Ds. VAN TEUTEM, (derhalve geen *Groninger* Professor) over het zinnebeeldige in de plegtigheid des H. Avondmaals, komen deze woorden voor. En wat bedoelt de Schrijver? Blijkens het aldaar onmiddellijk voorgaande, *de leer, dat* JEZUS *in den eigenlijken zin gestraft werd om onze zonden;* derhalve de streng Anselmiaansche satisfactie-theorie van een' vertoornden God, die door Goddelijk bloed moet worden bevredigd! *Deze* sterft uit, althans bij iedereen, die den naam van wetenschappelijken Godgeleerde verdient — en zij *moet* uitsterven. Maar niet de leer der *verzoening*, de hoofdinhoud van het Evangelie, de inhoud ook der beide, schandelijk gelasterde Tijdschriften. Maar het is eene fijne taktiek, niet waar, Dr. VAN DER FEEN? de goede leeken te doen gelooven, dat ieder, die *voldoening* ontkent, ook *verzoening* verloochent, en hem vervolgens als roover van den edelsten schat des harten aan de kaak te stellen. Is die methode u in de school van *Dordt* geleerd? In die van het Evangelie zeker niet. Zoolang gij niet hebt aangewezen, dat de door u aangehaalde woorden in het *Groninger* Tijdschrift voorkomen, houden wij uw werk voor LASTER EN LEUGEN.

Medeprotestanten! met zulke wapenen tracht men thans uwe Leeraars en verlichtste mannen te bestrijden! Met zoo verraderlijke hand wordt het zaad van wantrouwen gestrooid! Wij beven op de gedachte, welke verantwoording de ongelukkige op zich laadt, die zoo zichzelven en anderen *bedriegt!* Waarlijk, met zulke uitverkorenen wilden wij niet gaarne den weg reizen, waarvan niemand wederkeert! Doch — Vader vergeef het hun! Wij durven er naauwelijks bijvoegen: zij weten niet, wat zij doen.

De *Kerkbode* zal het, hopen wij, wel beneden zich achten, dit Prulschrift te beantwoorden. Het daglicht behoeft geene apologie tegen uilengekras. Ja, ik zou naauwelijks grooter eerkrans op het hoofd van de Redactie we-

ten, dan dit geschrift. *A stultis culpari, maxima laus est.*

Wij kunnen evenwel dit geschrift zeer ter lezing aanbevelen, vooral om den geest en de strekking te doen kennen der woelende factie in ons Kerkgenootschap, en elken onpartijdige te doen zien, wie eigenlijk de Protestantsche Jezuiten zijn! Verder zou het in de bibliotheek van een dolhuis eene zeer goede plaats kunnen bekleeden, en is ook (indien men het namelijk niet al te laf keurt) niet ongeschikt, om de lachspieren in beweging te brengen, ter vermijding van obstructies enz.

Mijnheer VAN DER FEEN! wij wenschen u beterschap en hebben de eer u te groeten. Doch neen, — want »indien iemand tot u komt, en deze leer (van »CHRISTUS) niet brengt, ontvangt hem niet in uw huis, »en zegt niet tot hem »zijt gegroet." Want die tot hem »zegt, wees gegroet, die heeft gemeenschap aan zijne »booze werken"!

Het motto van dit stukje was Ps. 83 vs. 5. — Recensent besluit zijn oordeel, met op hetzelve toe te passen het woord, 1 Cor. 3 vs. 19.

De Geneesheer, als waarschuwend Vriend en Raadgever in alle Ziekten, door Dr. R. F. LUTHERITZ. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. A. W. HUSTINX. *'s Hertogenbosch, bij* H. Palier en Zoon. *In gr. 8vo.* X *en* 240 *bl. f* 1-80.

Dr. G. B. KRAUSSER, *Wenken en Raadgevingen voor hen, die in het behoud hunner oogen belang stellen; enz. enz. enz. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. *In gr. 8vo. VIII en* 160 *bl. f* 1-20.

Bij de vele uitkomende boeken van eerstgenoemden stempel dachten wij aan eenen *Franschen* kwakzalver. Deze, spoediger teruggekeerd in eene stad, waar men hem niet wederom

zoo spoedig verwacht had, zeide tot de verwonderde en gapende menigte: »Dat gij mij al wederom in uw midden ziet, moet gij daaraan toeschrijven, *que je ne trouve ailleurs tant de* SIMPLES (*) *que chez vous!*" Gaat men de menigte der raadgevers en artsen in geschrifte na, zoo wel voor mensch als vee, dan mag er wel over eene overbevolking van Geneeskundigen in de stad en op het land geklaagd worden. Doctoren en Plattelandsheelmeesters moeten geen bestaan meer kunnen vinden. Dwaas zouden toch de menschen zijn, zich nog van persoonlijke hulp te bedienen; want de minste verkoudheid, wanneer zij tot den Esculaap komt, zal hun duurder te staan komen, ook naar het minimum van het provinciaal tarief berekend, dan een Geneesheer van de drukpers, als waarschuwend vriend en raadsman, die voor een gulden tachtig cents in *alle* ziekten raad geeft! — Maar zijn er dan nog zoo vele ziekten, dat men met raad en waarschuwing daartegen een boekdeel van 240 bladzijden vullen kan? — Hoe kunt gij nog zoo vragen? Lees de bladen uit het dagboek van eenen arts in de *Pandora*, en gij zult zeggen: hoe kan raad en waarschuwing tegen zoo vele kwalen, uit de doos van Pandora opgewalmd, in zulk een klein bestek zamengedrongen worden, als zulks in dit boeksken geschiedt? Maar gesteld, dat een geneesheer zoo vele kwalen en gebreken nog kan opsommen, hoe is zulks bestaanbaar met het aantal geneesmiddelen, die ze *onfeilbaar* wegnemen, indien men slechts aan de somwijlen bijgevoegde getuigschriften gelieft geloof te slaan? Lees het *Handelsblad*, de *Haarlemsche* en ook de *Rotterdamsche Courant*, (vooral om de lijst der *Engelsche* geneeskundige waar) en ik houd mij verzekerd, dat onze waarschuwende Geneesheer geene ziekte heeft, of gij zult, in een dezer dagbladen, er één, zoo niet meer middelen tegen vinden.

(*) Dit woord is voor onderscheiden' uitleg vatbaar; men kan er door verstaan *ligtgeloovige menschen* en *geneeskundige kruiden*; elk kan het dus op zijne wijze uitleggen: *simple* kan bovendien misschien even goed in den zin van *eenvoudig* als van *onnoozel* worden opgevat.

Hoe blijven er dan nu nog zoo vele ziekten over? De gierigheid bedriegt misschien ook hier de wijsheid! Goedkoop zijn de meeste dezer middelen niet; b. v. de jichtverdrijvende stroop van den jicht- en podagra-bezweerder BOUBEL is niet voor de armen berekend, en over het geheel zal geen bedeelde (en er zijn er, helaas, nog al velen in *Noord-Nederland!*) dit Geneeskundig Land van Belofte kunnen binnengaan; terwijl hij zich behoort tevreden te stellen met geneesmiddelen, tegen 20 cents per Recept, of ook nog wel minder, berekend. De Kalverstraat, het voormalig Depôt der firma MASSIGNAC, het Depôt van den *art. hern. Doctor*, (waar is toch deze graad verleend?) het geneeskundig *Utopia*, het heelkundig *Eldorado*, is zulks alleen voor hen, wie de fortuin met eene milde hand heeft bedeeld; terwijl zij minder bij magte was hun eene gezondheid op te dringen, welke sommigen het voorregt van onder de lieden van fatsoen te behooren zou doen verliezen. Maar laat ons dit teeder punt niet verder behandelen, om het duur gekochte fatsoen niet in waarde te doen dalen, en de kunstbroeders niet te benadeelen, die nog niet door den waarschuwenden Vriend en Raadgever verdrongen zijn.

Er zien echter van tijd tot tijd nog al dergelijke boeken het licht. — Schrijvers en uitgevers vinden er dus hunne rekening bij? — Ook hieromtrent schorten wij liefst ons oordeel op. Misschien is het voldoende, op deze boeken de berekening toe te passen, welke op de vertaalde Romans aanwendbaar is. Even als men, volgens den Heer QUETELET en anderen, kan berekenen, hoe vele moorden en diefstallen er jaarlijks gepleegd worden, hoe vele armen, krankzinnigen enz. er op elk duizendtal menschen kunnen gerekend worden, zoo vele zielen kan men ook van de duizend vooronderstellen, voor welke zulke boeken niet slechts berekend zijn, maar door welke zij ook gekocht zullen worden. Het overschietende van de oplaag zou nog dienstbaar kunnen worden tot onderhoud van daarop afgeregte paarden, volgens den geestigen LICHTENBERG. In den catalogus van zeldzaamheden, namelijk, door eenen *Engelschman* nagelaten, werden ook twee

paarden gevonden, welke de overledene had geleerd misdruk te eten in plaats van hooi en haver, en dat wel ten gerijve van die met veel zulke waar bezwaard bleven. Bij onderscheidene Bureaux zouden er wel eenige soortgelijke paarden op nagehouden kunnen worden.

Naar onze wijze van zien, had de Vertaler, die *den hoogsten en duursten prijs op de heilige, schoone onschuld stelt*, dit boek wel onvertaald kunnen laten, ook van wege de flaauwe bewerking, welke echter niet voor rekening van dezen komt, maar voor welke zonde Dr. R. F. LUTHERITZ alleen verantwoordelijk blijft. Is het daarenboven voegzaam, *onze* Huisvrouwen met ziekten bekend te maken, als waarvan gewag gemaakt wordt in het zevende Hoofdstuk, bl. 188—192? Overigens zouden wij een voldoend aantal voorbeelden kunnen mededeelen, dat dit boek voor den arts nutteloos is en voor de kranken alle doel geheel mist.

Naast de boven vermelde raadgevingen liggen op onze tafel die voor het behoud der oogen. Deze Wenken en Raadgevingen worden ook nog gevolgd door eenige algemeene onderrigtingen aangaande het doelmatig gebruik der brillen, over derzelver verschillende soorten enz. Dit alles wordt voorafgegaan door eene tamelijk hoog gestelde voorrede, die te meer aan den *Duitschen* oorsprong herinnert, na het vooraftzenden van eenige dichtregelen uit VONDEL, welke op het titelblad prijken. Het ontbreekt sedert eenigen tijd ook niet aan raadgevingen voor de oogen, getuige onder anderen het geschrift van den Heer J. HEYNEN, *Raadgevingen voor minkundigen* enz. (*) Het onderhavige houdt zich bezig met de regelen tot bewaring of instandhouding van gezonde oogen. Wel het voornaamste. Het is toch beter, ziekten te voorkomen, dan te genezen. Zijn echter de oogen op eene of andere wijze verzwakt of van de gewone gesteldheid afgeweken, dan behoeven zij eene andere verpleging. Een belangrijk

(*) Zie de beoordeeling, *Vaderl. Letteroef.* 1840. N°. IX, bl. 366.

hulpmiddel zijn de ooglazen. Deze worden verdeeld in kijk- en beveiligingsglazen en in het tweede Hoofdstuk overwogen. De kunstoogen zijn het onderwerp van het derde Hoofdstuk. Wij hebben in dit boeksken, even als in dat van HEYNEN, vele nutte leeringen, goede opmerkingen, doelmatige wenken en raadgevingen gevonden. Het kan door hen, die voor hun gezigt bezorgd zijn, met goed gevolg geraadpleegd worden.

Middelen ter beteugeling van het misbruik van sterken drank voorgesteld door W. EGELING, *Med. Doctor. Te Haarlem, bij* J. B. van Logchem. 1842. *In gr. 8vo.* 35 *bl. f* :-30.

Sedert geruimen tijd ontbreekt het niet aan pogingen van allerlei aard, om het misbruik van sterken drank tegen te gaan. Uitvoerige geschriften en korte vertoogen worden aan dit doel gewijd. Het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen heeft nog dezer dagen eene prijsverhandeling met goud bekroond, en voor eene tweede, daar naastbijkomende, de onderscheiding in zilver aangeboden. Mogten deze en zoo vele andere voorgestelde middelen eenig doel treffen om het misbruik althans tegen te gaan! Tegen dit laatste wil ook de Heer EGELING middelen opgeven. Het ware te wenschen, dat ook zijn voorstel eenig gevolg had. Bedroevend toch is het, op te merken, hoe verre reeds het geoorloofd geacht *gebruik* gaat — hoogst grievend, welke de gevolgen van het *misbruik* zijn. Slechts weinige dagen geleden, zag Rec. eene vrouw, die, diep bedroefd, weenende en smeekende, alle pogingen aanwendde, om den reeds zwaar beschonken man, op het midden van den dag, *op den dag des Heeren*, (vergelijk bl. 6) te bewegen zocht, de kroeg te verlaten en met haar mede te gaan, doch zoo 't scheen te vergeefs. Het was eene akelige groep, die den schilder geen behagelijk tafereel zou opgeleverd heb-

ben, maar eene treffende schets zou geworden zijn, waartoe dit heillooze zwak den mensch brengt.

De middelen, naar de meening van den Heer EGELING door de Regering in het werk te stellen, zouden de volgende kunnen zijn: *Strafbepalingen tegen dronkenschap. Vermindering der gelegenheden, om zich sterken drank te verschaffen. Vermindering der armoede. Verbod en, waar dit onmogelijk is, beperking van het gebruik van sterken drank, overal waar de Regering onmiddellijk het beheer heeft. Aanwending van het gezag, den zedelijken invloed en het voorbeeld der Regering. Het afschaffen der Kermissen.* In een monarchaal land zouden misschien sommige dier middelen uitvoerbaar wezen. Maar wat kunnen de ingezetenen van hunne zijde doen? welke middelen zijn van hen afhankelijk? (bl. 15.) *Op het aankomend geslacht werken, — op de werklieden toezigt houden, — niemand eenig voordeel langer gunnen, die zich in sterken drank te buiten gaat, — vereeniging tot Matigheidsgenootschappen*, enz. Van deze zoude meer te verwachten zijn, daar deze pogingen meer van de menschen zelve uitgaan; velen *willen* wel uit zichzelven, maar zijn tegen regtstreeksche *dwangmiddelen.* Het is moeijelijk, wanneer de rigting der menschen te zeer naar de *stoffelijke* belangen overhelt, iets van zedelijke verpligting te verwachten, althans van middelen, welke daartoe met eenig gezag dringen.

Met de oplossing van eenige bedenkingen houdt de Heer EGELING verder den lezer bezig, bl. 26—35. Wij treden in geene bijzonderheden. Het geschrift is waardig gelezen te worden, al behelst het ook meestal bekende zaken. Het ademt een' goeden, welwillenden geest. De Schrijver moge al in de keuze van sommige der middelen, of liever in de mogelijkheid der uitvoering, zich vergissen, in de hoofdzaak heeft hij niet misgetast. Wij verwachten echter, zoo als wij reeds opmerkten, meer van vrijwillig vereenigde pogingen, dan van eene soort van Regeringsbedwang. Het gereedste zouden alle middelen ingang vinden, waarbij men kan zeggen: *waar de Geest des Heeren*

is, aldaar is vrijheid. Intusschen *brenge een ieder het zijne in oefening*, gedachtig aan het gezegde: *Elk betrachte zijnen pligt, en God zal het werk zegenen!*

Geschiedenis der achttiende Eeuw en der negentiende tot op den ondergang van het Fransche Keizerrijk; door F. C. SCHLOSSER, *Hoogleeraar te Heidelberg. Vde Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1841. *In gr. 8vo.* 298 *bl. f* 2-40.

Dit vijfde deel van de Hollandsche vertaling van SCHLOSSER's uitstekend werk behelst wederom eene afdeeling, waardoor deze Geschiedenis zich bijzonder onderscheidt en om welke zij bij uitstek belangrijk mag worden genoemd. Het bevat de geschiedenis van den voortgang en de ontwikkeling der beschaving en verlichting van de achttiende eeuw. Het eerste hoofdstuk handelt over *Frankrijk.* Wij willen, voor zooveel ons bestek dit toelaat, ook thans weder eenig verslag geven van den rijkdom der gewigtige zaken, welke hier gevonden worden, en hierdoor de belangstelling in dit voortreffelijke werk trachten levendig te houden. — Vóór dat SCHLOSSER tot de Fransche schrijvers overgaat, laat hij eenige opmerkingen over sommige Engelsche schrijvers voorafgaan. Lord CHESTERFIELD is de eerste, waarover een woord wordt gezegd, hetgeen natuurlijk niet gunstig zijn kan. Al de schoonheid van vorm, waardoor CHESTERFIELD's brieven aan zijnen zoon de beste Fransche schrijvers van zijne dagen schier evenaarden, kan tegen de onzedelijkheid der moraal niet opwegen, die daarin aan zijnen zoon wordt gepredikt. Manieren en uiterlijke beschaving gelden meer bij hem, dan wezenlijke verdiensten, en hij gaat daarin zoo ver, dat hij zijnen zoon voorschriften geeft, hoedanig hij sommige vrouwen moet verleiden! Men heeft wel eens gepoogd, CHESTERFIELD te verontschuldigen door te beweren, dat de zoon, aan wien deze brieven geschreven werden, een natuurlijke zoon, door hem geadopteerd, zich door stijve en onbevallige manieren onderscheidde, en dus lessen, gelijk vele hem hier gegeven, meer dan andere behoefde; maar niemand zal dit toch wel als eene regtvaardiging voor het immorele laten gelden. Niemand zal ontkennen, gelijk

SCHLOSSER zegt, dat zijne leer bij de Engelsche aristocratie maar al te veel vrucht heeft gedragen, terwijl zijn boek als een algemeen leesboek nog herhaaldelijk wordt herdrukt. Het ongunstige oordeel over HUME zal niemand verwonderen, die den geest van den Engelschen geschiedschrijver kent. Meer bevreemdend zal het voor sommigen zijn, wanneer zij RICHARDSON's romans van rhetorische sofisterij hooren beschuldigen en zijnen trant met dien van de school van MARMONTEL hooren vergelijken. Maar kennen de meesten hem tegenwoordig wel meer, dan bij naam? En wordt het, wanneer men weet, dat er op de moraliteit van RICHARDSON zelven vrij wat te zeggen viel, niet verklaarbaar, dat zijne romans »aan den eenen kant door zedepreken vermoeijen en aan den anderen kant door schilderingen vermaken, hoedanig de menigte ze gaarne heeft." Men denke hier slechts aan LOVELACE en zijne brieven! Over FIELDING en zijnen *Tom Jones* had het oordeel gunstiger kunnen uitvallen; doch wanneer men de overige stukken van dezen schrijver, vooral zijne tooneelstukken, in aanmerking neemt, dan moet men zeggen, dat de moraliteit van het publiek op zeer lagen trap moest staan, dat zulke stukken ten tooneele kon zien voeren. Rec. herinnert zich, ergens gelezen, te hebben, dat FIELDING zelf, den wansmaak van het publiek op eene zware proef willende stellen, een walgelijk bordeel tot het tooneel van een zijner blijspelen verkoos, en toen het door de grofste grofheden geërgerde publiek het stuk uitfloot, in de koffijkamer van den schouwburg zittende, zou hebben uitgeroepen: »Hebben zij het eindelijk begrepen?" In allen gevalle leveren deze stukken van eenen lievelingschrijver dier dagen een treurig bewijs op voor de algemeene zedelijkheid. Indien men den *Tom Jones* en den *Joseph Andrews* uitzondert, zijn ook zijne overige schriften vergeten of althans alleen bij liefhebbers van literarische studiën bekend.

Na deze inleidende aanmerkingen komt SCHLOSSER in de eerste § tot VOLTAIRE in zijne geheele werkzaamheid. Het eerste, wat hier behandeld wordt, is zijne poëtische verdienste. Te regt komt het ons voor, dat SCHLOSSER zijne ligte, geestige, vlugtige gedichten de voorkeur geeft boven zijne tooneelpoëzij, en volkomen stemt Rec. in met zijn oordeel, als hij zegt: »Tot het treurspel ontbrak hem diepte van gevoel, ernst, waarachtige geestdrift..... Geen talent en geen

kunst verwekken ware geestdrift, en het treurspel moet noodzakelijk op eene ernstige aanschouwing des levens en op zedelijke beginselen rusten." Ook in het blijspel slaagde hij, zelfs naar het oordeel zijner landslieden, niet, die erkennen, dat zijne comische personen caricaturen, en hun scherts en jok maar al te dikwijls kermiskluchten zijn. Ook over de *Henriade*, als *epos*, moet natuurlijk SCHLOSSER's oordeel ongunstig zijn, schoon hij teregt opmerkt, dat de Fransche kunstregters onzer eeuw, bij »een geslacht, dat romantischen onzin voor den dag brengt en begunstigt," omtrent het goede van dit gedicht onregtvaardig zijn. Uitvoeriger spreekt de schrijver over het schandelijke stuk: *La Pucelle*, niet om dit goed te keuren of te ontleden, maar om deszelfs belangrijkheid voor de beschouwing van den tijd en de zeden te doen kennen. Aan dit dichtstuk sluiten zich VOLTAIRE's romans en satires in proza aan, die in hunne strekking kortelijk worden gekenschetst. Wij vinden hier en elders in dit deel onderscheidene plaatsen, waarin SCHLOSSER zijn oordeel over den geest van den tegenwoordigen tijd, vooral in de hoogere klassen der maatschappij, scherp doet uitkomen. Hij spreekt hier bl. 27 van de »zoogenaamde hooge kringen, wier leden zich uitsluitend lieden van de wereld noemen, voor wie VOLTAIRE destijds profeet was, en die hem thans, nu zij zich uit angst weder vroom aanstellen, een Belialsgezant noemen;" bl. 99 lezen wij van de dagen, »toen verlichting in de groote wereld mode was, gelijk thans verdonkering," enz. Rec. gelooft, dat er in dit harde woord veel waars is, en dat de oude steile orthodoxe sentimenten bij velen (niet bij allen) voor den dag worden gehaald, even als de mode tegenwoordig medebrengt, oude meubelen, kabinetten, kasten, stoelen en wat dies meer zij, wie eeuwen heugen, weder als sieraden op te koopen. Maar zij, die door studie en kennis beter weten of moesten weten, die in de gelegenheid waren, om de vorderingen van bijbelsche uitlegkunde en de ontwikkeling van betere godsdienstige begrippen te leeren kennen, zij mogen toezien, dat zij niet uit behaagzucht, uit modedienst, of ook uit gemak, omdat men bij het oude systeem gerustelijk kan indutten, aan dezen verkeerden geest des tijds, vooral der hoogere standen, voedsel geven!

Doch keeren wij tot VOLTAIRE terug. Aan zijne geschiedkundige werken hecht SCHLOSSER veel gewigt, niet om hunne historische getrouwheid, die men bij hem wel niet zoeken

zal, maar omdat hij aan de dwaasheid van ziellooze compilatoren, die elkander naschreven, paal en perk stelde, door hun te doen gevoelen, dat het onmogelijk was, alles voor goede munt aan te nemen, wat men in oude kronijken vond. Overigens hebben zijne historische en nog meer zijne filosophische werken weinig wetenschappelijke waarde, welke laatste daarenboven, om hunnen sceptischen en honenden geest en toon eene pest voor de maatschappij zijn geworden.

Na deze beschouwing van VOLTAIRE, wordt in eene tweede § over MONTESQUIEU gehandeld, en wel vooral over zijn' *Esprit des Lois*. Weinige boeken hadden grooter' invloed, en deze invloed werd ook daardoor vermeerderd, dat hij zich van hoon en spot onthield, en door de wijze, waarop hij over het Christendom spreekt en deszelfs gewigt erkent, des te meer, in zijnen ijver tegen misbruiken, bijgeloof en hiërarchie, kon uitwerken. Hij zorgde overigens, dat zijn boek zich aangenaam liet lezen, en staathuishoudkunde als eene modezaak kon worden behandeld. Hoeveel waars er bij veel oppervlakkigs gevonden wordt, wordt hier kortelijk aangetoond, en sommige van zijne uitspraken vinden dagelijks nieuwe bevestiging, als hij b. v. de talrijke staande armee, het voorwendsel tot overmatige heffingen, het middel om den staat te ontzenuwen, een werktuig noemt, om de burgers tot slaven te maken. Hoe vele landen zien niet het een of het ander in dezen kanker onzer tegenwoordige maatschappijen! Of SCHLOSSER niet te verre gaat en zich door zijnen ijver laat vervoeren tot uitdrukkingen, die hij misschien voor den geoloog moeijelijk zou kunnen verdedigen, als hij spreekt van » de BUCKLANDS, die de geologie naar de geschiedboeken van MOZES van pas maken," zou Rec. nog al betwijfelen.

De derde § is aan ROUSSEAU, diens moraal en sentimentaliteit toegewijd. Met regt wijst SCHLOSSER op ROUSSEAU's oorsprong uit en eerste optreding in eene protestantsche republiek, als eene zaak, die ter verklaring van zijn later ideaal der menschheid, van zijnen afkeer van de groote wereld van belang is. Eerst te *Parijs* met ongelukkigen uitslag arbeidende voor het tooneel, maakte hij zich eensklaps eenen naam door zijne paradoxe beantwoording der prijsvraag, of kunsten en wetenschappen strekken ter verbetering der zeden. Dat besliste over zijne betrekking tot zijnen tijd en zijn geliefkoosd idee over den natuurmensch en den natuurstaat. Hij deed zich daarin terstond als een' rhetor en sofist

kennen; gelijk niet minder in zijn tweede prijsschrift, waarin vooral zijn bovengenoemd lievelingsdenkbeeld werd ontwikkeld. Opmerkelijk zijn de woorden van SCHLOSSER, die men bl. 63 leest, en die eene gewigtiger waarheid behelzen, dan menig regtzinnige zich welligt verbeeldt: »ROUSSEAU schijnt ons met de piëtisten der donkerste scholen op eenerlei weg te zijn, alleen met dit éene onderscheid, dat de piëtisten hun ideaal van mensch, dat, om mensch te zijn, zoo min werkzaamheid als vooruitgang behoeft, in het paradijs vóór den zondenval zoeken, maar na denzelven overal slechts afdwaling en ellende vinden, terwijl ROUSSEAU daarentegen de brokken van het ideaal bij de *Hottentotten*, de wilden en de *Romeinen* uit den tijd van FABRICIUS vindt. Men ziet, dat beiden niet willen weten, dat het volmaakt zijn alleen aan de Godheid toekomt; dat echter het volmaakt worden of allengs naderbij komen aan de Godheid die voortreffelijkheid van het eindige wezen is, welke het van de dieren onderscheidt, en dat het langzaam vooruitgaan, het afstroopen van het dierlijk hulsel, de ware zaligheid op aarde is, waarvan ROUSSEAU's diermensch evenmin begrip kan hebben, als de Godmensch of ADAM in het paradijs der geloovigen."

Van groot belang voor de geschiedenis des tijds zijn ROUSSEAU's *Héloïse* en zijn *Contrat Social*, omdat hij in deze beide werken zijne theoriën over den staat en het leven dacht te grondvesten en op de verschillende betrekkingen des levens toe te passen. SCHLOSSER wijdt daarom ook aan de beschouwing dezer beide werken opzettelijk zijne aandacht, en toont het gewigtige zoowel van het eerste, als van het laatste in dit opzigt aan. Wij kunnen hem hier niet volgen, evenmin als in zijne ontleding van den *Emile*, welk boek, zonderling genoeg, door beulshanden werd verbrand, terwijl vroegere werken van den schrijver, van veel gevaarlijker strekking, openlijk werden bekroond. Een nieuw tijdvak van ROUSSEAU's werkzaamheid vangt aan met den tijd, toen hij in het land van *Neufchatel* schreef, en daarop moet SCHLOSSER later terugkomen.

Hij gaat dus in de vierde § over tot DIDEROT. Ook deze was, gelijk SCHLOSSER zegt, »een kind en een orgaan van zijnen tijd, gelijk vele achteruitgaande schreeuwers en fijne geestenzieners en mannen van een onwederlegbaar stelsel kinderen en organen van den onzen zijn?" Hij wordt eerst beschouwd met

betrekking tot zijnen arbeid voor het tooneel, wiens waarde billijk laag wordt geschat. Zijne wijsgeerige schriften, en zijne werkzaamheid aan het *Dictionnaire universel et raisonné des connaissances humaines*, worden daarna getoetst, en de stoutheid en onbeschaamdheid, het fanatisme des ongeloofs met verdienden ernst gegispt. Holbach en zijn of zijner vrienden schandelijk *Système de la Nature*, en helvetius en zijn boek: *De l'Esprit*, met deszelfs sensualistische en eudaemonistische strekking, leveren de stof op voor de volgende §, en met groote belangstelling zal ieder den schrijver volgen in zijne ontwikkeling en ontleding van den inhoud vooral van het laatstgenoemde werk, en daarin eene nieuwe bijdrage vinden tot de kennis van den geest dier tijden.

De onpartijdigheid van schlosser's beschouwing ziet men ook uit het gunstiger oordeel, dat hij in den aanvang van § 6 over d'alembert's inleiding voor de Encyclopedie velt. Ook daar neemt schlosser van tijd tot tijd de gelegenheid waar, om den geest van onzen tijd een' kleinen tik te geven, gelijk b. v. ten opzigte van de muzijk, bl. 144: »Zij is, volgens deze inleiding, eenvoudig uit den wensch, om rumoer te maken, ontstaan, en werd dan later meer volmaakt. Het heeft bijna den schijn, alsof d'alembert de nieuwste rigting der muzijk had vooruitgezien.'' Wat dunkt u, liefhebbers van het hedendaagsch rumoer? Zoudt gij het gemakkelijk vinden, de beschuldiging anders dan met magtspreuken te weêrleggen?

De § besluit met eene interessante beschouwing van de twistwerken tusschen d'alembert en rousseau over den schouwburg te *Genève* op te rigten.

Rec. heeft slechts een zeer kort en oppervlakkig verslag kunnen geven van datgene, wat in dit belangrijk hoofdstuk is vervat. Het was hem onmogelijk, eene schets te geven van dat, wat reeds schetsen zijn van de belangrijkste werken der Fransche literatuur van die dagen. Het geheel stelt ons een levendig tafereel voor van den geest des tijds, en doet ons het verband tusschen de literatuur en den toestand des maatschappelijken levens in *Frankrijk* duidelijk kennen. Schlosser heeft, op zijne eigenaardige en krachtige wijze, de verderfelijke strekking van de geschriften der hooggeprezene wijzen van dien tijd doen kennen, en dit hoofdstuk behoort onder de belangrijkste van zijn werk.

Het volgende is aan de Duitsche letterkunde toegewijd tot op de eerste jaren van het zevende tiental der achttiende

eeuw. Kortelijk willen wij ook aanstippen, welk een rijkdom van zaken hier behandeld wordt. In de eerste § worden de eerste sporen van invloed van den nieuwen tijdgeest op ambtenaren, universiteiten, theologie en geleerdheid aangewezen. Lang bleven de akademiën den ouden slendriaan getrouw, en eerst toen de behoefte aan verandering bij de natie zich dringend deed gevoelen, en de stem van verdienstelijke mannen zich luide had doen hooren, volgden zij den niet meer te stuiten stroom. SCHLOSSER beschouwt hier eerst die mannen, welke buiten de school gunstig hebben gewerkt. Daaronder noemt hij in de eerste plaats SPALDING. Deze was op eene andere wijze gevormd, dan de meeste theologen van zijnen tijd. Vroeg sloot hij zich aan GLEIM en KLEIST aan, en wat deze bij Engelsche dichters zochten, zocht hij bij eenen SHAFTESBURY. In 1748 kwam zijn boek: *De bestemming van den mensch* in het licht, en onderscheidde zich door stijl en taal verre boven het gewone van die dagen. Ook door het vertalen van gematigde Engelsche werken en door zijne leerredenen werkte hij met kracht en nut op den geest van zijnen tijd, ondanks kleingeestigen tegenstand, waarmede hij te kampen had. Naast en met hem arbeidde REIMARUS, wiens *Voornaamste waarheden der Natuurlijke Godsdienst* in die dagen een belangrijk verschijnsel voor *Duitschland* mogten worden genoemd, waar de geleerde scholen en het onderwijs in den jammerlijksten toestand verkeerden. Na eene korte beschouwing van de piëtistische (er staat verkeerdelijk bl. 176 *poetistische*) school te *Halle*, handelt de schrijver opzettelijk over de verdiensten van JUSTUS MÖSER en van F. C. VON MOSER. MÖSER, die eerst, wat taal en stijl betrof, niet boven de GOTTSCHEDSCHE school was verheven, veredelde beide spoedig, toen hij zijnen *Harlekijn of verdediging van het grotesk komieke*, schreef. Dit boek was tegen de pedanten van allerlei slag gerigt en in eenen humoristischen toon geschreven. Hoe SCHLOSSER over den humoristischen toon van onzen tijd oordeelt, gevoelt men, als men hem hier hoort zeggen (bl. 180) »die destijds nog door misbruik zoo niet afgezaagd was, als in onze dagen;" en als hij later (bl. 223) zegt, dat »HERDER zekerlijk nog niet vermoedde, dat eene, naar de HAMANNSCHE zwcemende, wonderlijke, beurtelings sombere of schertsende en gekke, soogenaamde humoristische (eigenlijk dolle) manier, eene zucht, om het heterogeenste

dooreen te mengen, in *Duitschland* vooral sedert en door JEAN PAUL, en eindelijk zelfs ook in *Frankrijk* mede kon worden." Is het beter bij ons? Men zie slechts sommige verschijnselen onzer jongste letterkunde, zoo men van het tegendeel overtuigd wil wezen.

Het gewigt van MÖSER's werken voor de geschiedenis van beschaving en ontwikkeling wordt in het breede aangetoond, vooral ook van zijne *Inleiding tot de Geschiedenis van Osnabruck*. VON MOSER overtreft zijnen tijdgenoot MÖSER in stoutheid tegen de willekeur van groote en kleine despoten, maar staat bij hem in vorm, taal en stijl verre achter. Zijn *Heer en Dienaar* maakte grooten opgang, omdat hij daarin de misbruiken en laagheden openbaarde, die algemeen waren, en van lage slavendienst en winzucht tot vaderlandsliefde zocht op te leiden.

Wat MÖSER en VON MOSER voor het staatkundige leven deden, dat beproefden MICHAËLIS en SEMLER voor het godsdienstige. Beide poogden wel het oude nog vast te houden, maar bragten door hunne werkzaamheden als van zelf een nieuw licht aan, waarvoor zij zelve bijna schrikten. SEMLER werkte meer voor geleerden alleen. De eerste stond zeker hooger dan de laatste, over wien de toon van SCHLOSSER alles behalve malsch is; maar beide waren mannen van den voortgang, die ieder op zijne wijze van belang waren voor de geschiedenis van hunnen tijd. Zeker zal de gewone lezer hier nog wel eens een en ander vinden, over theologische zaken en denkbeelden, waarover hij zich zal verwonderen, en waarmede hij zich niet zal kunnen vereenigen; doch dat is bij eenen man, als SCHLOSSER, wien ook de theologische rigtingen van vroegere en latere dagen zoo bekend zijn, niet wel anders mogelijk.

In de volgende § worden wij weder meer bepaald op het veld van literatuur overgebragt. SCHLOSSER begint daarin met de *Literatuurbrieven*, door LESSING, NICOLAI en MENDELSSOHN grootendeels geschreven, en van uitgebreid nut voor de letterkundige beschaving. Hunne kritiek wees eenen WIELAND zijnen weg, en had zij het durven wagen, zij zou ook KLOPSTOCK van zijne sentimentaliteit en dogmatiek hebben teruggeroepen. Zij bragt de *Duitschers* tot de Engelsche literatuur en deed hun SHAKSPEARE kennen. De Literatuurbrieven werden gevolgd door de *Algemeene Duitsche Bibliotheek*, door NICOLAI opgerigt, doch waaraan LESSING

geen deel nam. HEYNE, KÄSTNER, MENDELSSOHN behoorden tot de belangrijkste medewerkers, en het doel was, om den geest van vooruitgang ten dienste te staan. Tegen deze nieuwe kritriek trad HERDER op, een man met de rijkste gaven toegerust en tot het einde der eeuw een van *Duitschlands* grootste mannen. Het zijn hier vooral zijne *Fragmenten tot de Duitsche Literatuur*, waarover gesproken wordt. Daarin gaf hij bewijzen van zijn juist oordeel en van zijnen genialen smaak, terwijl de stijl zich door losheid, gemakkelijkheid en edelheid onderscheidde. Van HERDER, over wien later meer zal moeten gezegd worden, gaat SCHLOSSER over tot WIELAND, geboren, gelijk hij zegt, tot schrijven voor het groote publiek, dat vermaakt wil worden, zonder veel te denken of zich in te spannen. Wat zijn doel werd, gaf hij zelf genoezaam te kennen, toen hij aan JACOBI schreef: »*Duitschland* heeft nog geen schrijver, die gelezen kan worden door dat gedeelte van het publiek, hetwelk niet op hoogescholen wordt opgeleid, en zoolang het den zoodanige niet heeft, zal het ook geene literatuur hebben." (bl. 231) Hij werd de volksschrijver, en werd dit, ofschoon er op de werken, waardoor hij zijnen eersten roem behaalde, vrij wat is aan te merken. Zijne romans missen het plaatselijke en originele; zoo is de *Agathon* eigenlijk zeer weinig Grieksch, de *Don Sylvio* volstrekt niet Spaansch. Maar de eerste kleedde de philosophie van den tijd in een aangenaam gewaad en verdrong Fransche boeken uit het Duitsche leven (bl. 237). Ook in zijne gedichten en zijne *komische Erzählungen*, *Musarion* enz. vindt men die wereldkennis en philosophie van den man naar de wereld terug, ofschoon deze in het laatste toch minder zinnelijk is. Men kan over den invloed van deze en dergelijke werken verschillend oordeelen. Zij hadden zeker dit goede, dat daardoor eene meer algemeene verspreiding van de Fransche toongevende werken werd verminderd, toen de geest des tijds toch de kluisters van vroegere dagen ook in *Duitschland* afwierp en gretig naar het nieuwere begon te grijpen.

De derde § loopt over LAVATER en BASEDOW. De eerste wordt hier als vertegenwoordiger van de mystieke partij voorgesteld, en er wordt aangetoond, hoe hij, vroom en geloovig, toch in zekeren zin een leerling van ROUSSEAU mogt worden genoemd, een vriend van vrijheid, van eenvoudige, met de natuur strookende vorming van den mensch (bl. 248).

Wij gaan met stilzwijgen voorbij, wat hier over zijnen twist met MENDELSSOHN wordt gezegd, en wijzen nog enkel op zijn: *Geheim Dagboek*, omdat dit eene sentimentaliteit en kunstmatige vroomheid leerde, die lang bij velen de mode is geweest, en het, helaas! ook nu weder schijnt te worden.

LAVATER was een der eersten, die BASEDOW's revolutionaire denkbeelden over opvoeding en onderrigt ingang verschafte. Over zijn philantropisch Instituut te *Dessau* evenwel kan eerst in de volgende periode gehandeld worden. Genoeg zij het hier, op te merken, dat de eerste aankondiging zijner plannen en hervormingen geheel *Duitschland* in beweging zette. Hij zelf was voor die plannen een enthusiast, en met moeite wist men hem te bewegen, om zijne dochter bij haren doop niet te noemen: PRAENUMERANTIA ELEMENTARIA PHILANTROPIA!!

De laatste § van dit deel schetst ons de belangrijkheid van LESSING voor de Duitsche literatuur, en geeft daartoe verslag van zijnen *Laocoön*, *Mina von Barnhelm* en *Dramaturgie*, waarvan de laatste vooral en te regt uitvoerig wordt beschouwd.

En zoo zijn wij aan het einde van onze aankondiging gekomen, waarin althans iets van den rijken inhoud van dit deel is aangestipt. Met genoegen hebben wij gezien, dat eerlang in het oorspronkelijke het vervolg van dit belangrijke werk het licht zal zien; en wij twijfelen niet, of vertaler en uitgever zullen ons op de Hollandsche bewerking niet lange doen wachten. Wij zien haar reikhalzend te gemoet.

De Godsdienstoorlog in Duitschland, door Dr. SÖLTL, *Hoogleeraar te Munchen. Uit het Hoogduitsch vertaald. II Deelen. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. 1842. *In gr. 8vo. Te zamen XXIV en* 737 *bl. f* 6 -:.

De Schrijver van dit boek is reeds bij onze landgenooten gunstig bekend, door zijn werk over MAXIMILIAAN JOZEF, Koning van *Beijeren*, in zijn leven en daden geschetst; een geschrift, zoowel in *Duitschland* als op onzen vaderlandschen grond met belangstelling ontvangen. In het werk, dat thans voor ons ligt, stelt hij zich ten doel, om ons den Godsdienst-

oorlog, die *Duitschland* in de 17de eeuw dertig jaren lang heeft geteisterd, in al zijne verschrikkelijkheid te doen kennen. In den vollen zin van het woord mag die krijg den naam van *Godsdienst*-oorlog dragen. Wel kwamen ook hier, gelijk altijd, menschelijke driften en hartstogten, staatkundige drijfveren en bedoelingen, aan het licht; maar de Godsdienst was toch de groote hefboom, waardoor al deze krachten in werking werden gebragt, de spil, waarom alle bewegingen zich draaiden, het dekkleed, waaronder alle andere beginselen werden verborgen. De Schrijver stelt dan ook teregt van deze zijde vooral het tijdperk in het licht, waarvan hij als Geschiedschrijver optreedt. En hij doet het op eene wijze, die ons hoogst gunstig voor hem inneemt, en zijn werk als eene belangrijke bijdrage tot de specieele Geschiedenis der 17de eeuw doet ontvangen.

Vooreerst toch heeft hij uit de beste bronnen geput, en zich alle aanspraak op den lof van grondigheid en naauwkeurigheid verworven. Niet alleen heeft hij de beste Geschiedschrijvers der 17de en 18de eeuw, maar ook minder bekende monographiën, belangrijke staatsstukken en onuitgegevene Handschriften uit die dagen, voor zoo ver wij konden nagaan met oordeel en juistheid, gebruikt. Alzoo is menige dwaling of onjuistheid, door SCHILLER in zijne Geschiedenis van den 30jarigen krijg begaan, en reeds door MENZEL of VON RAUMER aangewezen, stilzwijgend of uitdrukkelijk verbeterd. De Schrijver geeft zijne bronnen meestal op, schoon niet volledig en naauwkeurig, in de aanteekeningen op het werk. En de Vertaler heeft deze laatste hier en daar met eenige goede opmerkingen verrijkt. — Voorts trof in dit boek onze aandacht het echt liberale Protestantsche standpunt, waarop de Schrijver zich geplaatst heeft, en door hetwelk hij van de eene zijde de veelvuldige gebreken, waardoor in die dagen zijn kerkgenootschap was bezoedeld, niet blindelings voorbijziet, maar ook van den anderen kant de gruwelen, door de Roomschgezinden bedreven, evenmin verzwijgt als verzwaart. Bovenal is, naast deze historische kritiek en onpartijdigheid, het Pragmatisme des Schrijvers te roemen, dat hem niet alleen op de oorzaken en gevolgen der gebeurtenissen deed letten, maar ook de hand der Goddelijke Voorzienigheid, in hare leiding en ontwikkeling eerbiedig deed opmerken en erkennen. En niet alleen wordt hier de Godsdienstoorlog in *Duitschland* ons afgeteekend,

maar ook ontvangen wij meermalen gelegenheid, om op de lotgevallen en de ontwikkeling van het Protestantisme in de overige landen van *Europa* een' belangstellenden blik te werpen. Zoo wordt er bij het lezen van dit werk menige grootsche herinnering in ons opgewekt, en het ons aanschouwelijk voor oogen gesteld, tot wat duren prijs de vrijheid des gewetens door Noordelijk en Westelijk *Europa* is gekocht.

De grenzen, tusschen welke zich het werk van Dr. SÖLTL beweegt, worden natuurlijk daargesteld door de onlusten van *Donauwerth* aan het begin, en den *Westfaalschen* vrede aan het einde van dit tijdperk. Het *eerste* Deel behelst het begin en den voortgang des oorlogs, en loopt door tot aan het begin van WALLENSTEIN's optreding. In het *tweede* Deel is de voortgang en het einde van den oorlog geboekt. Ieder dezer Hoofdtijdperken wordt in verschillende Boeken en Hoofdstukken verdeeld, die dus aangename rustpunten den lezer kunnen aanbieden. — Wat ons minder in dit werk beviel, was de zucht, om sommige hoofdpersonen, waarvoor de Schrijver eene bijzondere ingenomenheid scheen te hebben opgevat, te idealiseren. Voornamelijk mag dit, gelijk ook de Vertaler te regt aanmerkt, van FREDERIK en ELIZABETH gelden. — Het meest zagen wij ons teleurgesteld in die gedeelten van het boek, die over WALLENSTEIN handelen. Wel vonden wij zijne betrekking tot het keizerlijke hof meestal onpartijdig voorgesteld; maar de psychologische ontwikkeling van zijn karakter en denkwijze, vooral van den invloed, dien zijn bekend astrologisch bijgeloof op zijne plannen en ondernemingen uitoefende, liet, naar ons gevoelen, veel te wenschen over. — Dat GUSTAAF ADOLF meer uit een godsdienstig dan staatkundig licht wordt beschouwd, is eene zwakke zijde, die dit werk met vele andere gemeen heeft. Het berigt over zijnen dood, dat hier wordt medegedeeld, (zie Deel II, bladz. 190,) is verre van bewezen te zijn. De Schrijver had, waar hij geheel van de gewone berigten afwijkt, naauwkeuriger en uitvoeriger zijne gronden behooren op te geven, en de onwaarschijnlijkheid van de meer algemeene meening moeten aanwijzen. De blasphemie, door een' Roomsch Geschiedschrijver uit dat tijdperk omtrent des Konings uiteinde geboekt, (dat de Koning *in agone mortis* allerlei *Calumniën* tegen de Hoogste Majesteit Gods had uitgebraakt) wederlegt zichzelve. — Voorts zou de Schrijver aan zijn werk zeker grootere levendigheid hebben

bijgezet, wanneer hij hier en daar de belangrijkste episoden uit den 30jarigen oorlog meer *en detail* had behandeld. Zoo had, om uit vele slechts één te noemen, bij de beschrijving van *Maagdenburgs* verwoesting, (waaraan zeker TILLY ook grooter schuld had, dan hem hier wordt aangerekend) het berigt van den toen levenden Predikant THODAENUS hem kunnen helpen aan menige merkwaardige bijzonderheid. Dit berigt is te vinden bij RESE, *die Zerstörung Magdenburgs*, bladz. 180 en verv.

Deze aanmerkingen, welke gemakkelijk te vermeerderen waren, ontnemen echter slechts weinig aan den lof, dien wij aan SÖLTL's werk toekennen. Altijd bevat het eene schatbare bijdrage tot de kennis van het belangrijke tijdperk, waarover het handelt. — De Vertaler heeft zich van zijne taak op eene voldoende wijze gekweten. Jammer, dat zijn stijl hier en daar door eenige Germanismen ontsierd wordt. — Iederen vriend van eene meer dan oppervlakkige lektuur, waarin zich het nuttige met het aangename vereenigt, bevelen wij zijnen arbeid van ganscher harte aan.

China en de Chinezen. *Door* J. F. DAVIS, *Oppercommissaris van wijlen Zijne Gr. Britt. Majesteit in China. Naar de laatste uitgave, waarin de Geschiedenis van het Handelsverkeer met de Engelschen tot op dit oogenblik toe behandeld wordt. Uit het Engelsch vertaald, door Mr.* C. J. ZWEERTS. *III Deelen. Met Houtsneêplaten. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1841. *In gr. 8vo. Te zamen XX en* 1040 *bl. f* 11-:

Indien eenig *Europeaan* geoordeeld kan worden bevoegd te zijn om over *China* en de *Chinezen* te schrijven, dan is het voorzeker de Auteur van dit werk. De Heer DAVIS vergezelde reeds als jongeling, in het jaar 1816, het gezantschap van Lord AMHERST naar *Peking*, bleef daarna nog twintig jaren in *China*, alwaar door hem op het laatst de hooge betrekking van eersten gezagvoerder van Zijne *Britsche* Majesteit werd vervuld, en had overvloedig gelegenheid, om zich met de *Chinesche* taal en letterkunde bekend te maken. Behalve hetgeen dus de Schrijver met eigene oogen kon waarnemen, zijn door hem meer dan 80 werken

over *China*, in onderscheidene talen, van het begin der 14de eeuw tot op onzen tijd in het licht verschenen, geraadpleegd of vergeleken. Bij werken van deze soort achten wij het niet genoegzaam, dezelve in het algemeen aan te prijzen, en van onze lezers te vergen, dat zij ons alleen op ons woord gelooven. Het is om deze reden, dat wij het noodig achten, het lezend publiek met den hoofdzakelijken inhoud van het werk eenigzins bekend te maken. Het geheele werk is verdeeld in XXII Hoofdstukken. Het Iste Hoofdstuk handelt over de vroegste gemeenschap der *Chinezen* met de *Europeanen*. *China* is weinig aan de Ouden bekend geweest. Van Keizer MARCUS ANTONINUS weet men het eerst met zekerheid, dat hij een gezantschap naar *China* gezonden heeft, omstreeks het jaar 161 van onze jaartelling. Nestoriaansche zendelingen voerden er, omstreeks het jaar 635, bij een klein gedeelte der bevolking, het Christendom in. MARCO PAOLO bezocht *China* in het laatst der dertiende eeuw; de *Portugezen* vestigden er zich omtrent het midden der zestiende eeuw. Na onderscheidene vroegere Roomschkatholijke zendingen maakten er de Jezuiten grooten opgang; evenwel geraakte, ten gevolge van hunne twisten met andere monniken, de Roomsche Godsdienst in verval. De *Nederlanders* bezaten in de 17de eeuw een belangrijk etablissement op het eiland *Formosa* tegenover *China*, en dreven toen veel handel met dat rijk, maar werden, na eene geweldige worsteling, in het jaar 1662 van *Formosa* verdreven. De *Russen* hebben reeds sedert lang, over *Siberië*, gemeenschap gehouden met *China*, en hebben zelfs in de hoofdstad *Peking* eene kerk voor het personeel van hun gezantschap.

In Hoofdstuk II, III en IV wordt gehandeld over het handelsverkeer met *Engeland*. Reeds Koningin ELIZABETH had getracht zoodanig verkeer aan te knoopen. De vroegste vermelding evenwel van koophandel, door de *Engelschen* met de *Chinezen* gedreven, is van het jaar 1637. In den loop derzelfde eeuw gelukte het hun, zich te *Canton* te vestigen en aldaar sedert, tot op onzen tijd, met afwisselend geluk, handel te drijven. In het jaar 1834 was de *Britsche* koophandel met de *Chinezen* tot een' trap van hoogte en belangrijkheid gerezen, waarmede die van geene andere natie te vergelijken was; maar in het genoemde jaar werd door de *Britsche* regering het bestuur der Oostindische Compagnie te *Canton* afgeschaft en de handel vrijgesteld. De

gevolgen van dezen nieuwen maatregel waren: gedurige twisten met de *Chinesche* regering, van tijd tot tijd opschorting van den koophandel en stremming van het verkeer, toeneming van den smokkelhandel, vooral van den ongeoorloofden invoer in *China* van Opium, geweldige maatregelen, door de *Chinesche* regering in het werk gesteld, om dien ongeoorloofden handel te beletten, o. a. het in beslag nemen van 20283 kisten met Opium, aan *Engelschen* toebehoorende, de verdrijving van de *Engelschen* uit *Macao*, afbreking van den handel met *Engeland*, en ten laatste de verklaring van den tot op dit oogenblik nog niet geëindigden oorlog met *China*. — Het Vde Hoofdstuk geeft eene aardrijkskundige schets van *China*; het VIde levert een overzigt der geschiedenis van *China*; het VIIde handelt over het *Chineesch* bestuur en de *Chinesche* wetgeving. Hoofdstuk VIII beschrijft het volkskarakter en de instellingen. In IX en X wordt gehandeld over manieren en gewoonten. In XI en XII worden de steden, en vooral *Peking*, *Nanking* en *Canton*, beschreven. In XIII, XIV en XV wordt gehandeld over de Godsdienstleer, de volgelingen van CONFUCIUS, het *Budhismus* en de secte van TAOU. In Hoofdstuk XVI en XVII wordt gehandeld over de Taal en Letterkunde. Het XVIII handelt over kunsten en uitvindingen; het XIX over de wetenschappen; XX over Natuurlijke Historie en voortbrengselen van den grond; XXI over den landbouw en de statistiek, en XXII over den koophandel.

Wij hebben van den inhoud der vier eerste Hoofdstukken een eenigzins breedvoeriger verslag gegeven dan van de overige, om daardoor te doen blijken, dat het werk aan het op den titel beloofde, met betrekking tot de geschiedenis van het handelsverkeer, beantwoordt, en het te leeren kennen als zeer geschikt om in staat te stellen tot eene grondige beoordeeling van den thans zoo veel besproken oorlog tusschen *Engeland* en *China*, deszelfs oorzaken, vermoedelijken uitslag en gevolgen.

Over het geheel is deze beschrijving van *China* de volledigste en best geregelde, welke wij kennen; en ofschoon de Schrijver een *Engelschman* is, laat hij niet na, de dwaze en gedeeltelijk gewelddadige en onregtvaardige stappen, waardoor zijne landgenooten zich den tegenwoordigen oorlog berokkend hebben, af te keuren. Het werk is in eenen onderhoudenden toon en goeden stijl geschreven, en behoort onder de

zoodanige, door welker vertaling aan ons lezend publiek eene wezenlijke dienst is gedaan. Om aan ons verslag eenige afwisseling bij te zetten, plaatsen wij hier de volgende anekdote: »Het bestuur van *China* geeft geene andere munt uit, dan de slechte *Chen*, die uit koper en zink bestaat, met misschien een weinig lood, en in waarde ver beneden het tiende gedeelte van een' *Engelschen* stuiver is. Aan den eenen kant ziet men den naam van den regerenden Keizer, met een paar woorden, die *courante waarde* beteekenen, terwijl op de keerzijde een *Tartaarsch* opschrift staat. Eenige jaren geleden was zulk een muntstukje door een of ander toeval in een weinig bezocht oord van het Vereenigde Koningrijk (*Grootbrittanje*) verloren. De vinder van hetzelve bragt het naar een' geleerden oudheidkundige, die, er eene wijdloopige Verhandeling over hebbende geschreven, in welke hij alle mogelijke gissingen voorstelde, behalve juist de eenige ware, er eene teekening van bijvoegde en het, met de opgave van het allooi er onder, in een muntboek van eenigen naam deed plaatsen."

De vertaling is doorgaans goed uitgevallen. Evenwel vonden wij hier en daar nog al eenige drukfeilen en andere misstellingen, die door onnaauwkeurigheid of te grooten spoed in de correctie schijnen veroorzaakt te zijn. Zoo is onder anderen in de *opgave van den inhoud* het opschrift van het VIIde Hoofdstuk boven het VIde en omgekeerd dat van het VIde boven het VIIde Hoofdstuk geplaatst. In het werk zelf staat Hoofdstuk I voor IX. Op bladz. 161 van het Iste Deel komt voor: »de Hongmaatschappij had de onbeschaamdheid, dat deze nieuwe schuld in vijftien jaren zou afbetaald worden," in plaats van: »had de onbeschaamdheid *om aan te bieden*" of »*te bepalen*, dat deze nieuwe schuld enz." Ook vonden wij *Cina* voor *China*, het jaargetal 1836 voor 1736, *sekte* voor *sekse*, *allengs* voor *allooi* en *Chinezen* voor *Japannezen*. De bijgevoegde houtsneeplaten zijn voldoende om vele beschrevene zaken meer aanschouwelijk te maken. Wij wenschen, dat onze aankondiging dienen moge, om de aandacht van onze landgenooten op dit werk te vestigen, en hetzelve alzoo ook onder ons te doen strekken tot naauwkeuriger kennis van een hoogst merkwaardig volk, met hetwelk ook *Nederland* sedert zoo langen tijd in veelvuldige en gewigtige betrekkingen stond.

Vrijmoedige stemmen tot behoud van 's Rijks Athenaeum te Franeker. Door Mr. A. TELTING. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1842. *In gr. 8vo.* 39 *bl. f* : - 40.

Bekend is het, hoeveel er in den laatsten tijd gesproken is over eene opheffing van het Athenaeum van *Franeker*. Rec. behoort niet onder het getal van hen, die dezen maatregel wenschen. De bezuiniging voor 's lands kas is hier te onbeduidend, dan dat men staatkundig zoude handelen, daarvoor de goede meening der inwoners van zulk eene belangrijke provincie, als *Friesland*, in de waagschaal te stellen. Wat maakt *f* 20,000 uit op de millioenen onzer staatsrekening? De Heer TELTING verheft mede zijne stem tot behoud van het Athenaeum, en wij vereenigen ons van harte met zijn verlangen, schoon wij op zijne redeneringen nog al wat zullen moeten afdingen.

Hij begint met te spreken over *Frieslands regt op het bezit eener hoogere school.* Hij is regtsgeleerde, en daarom verwondert het ons, geene meerdere en betere regtsgronden door hem te zien aangevoerd. Toen de Heer VAN ASCH VAN WIJCK zijne stem voor *Utrecht* verhief, grondde hij het *regt* vooral op de oorspronkelijke acte, waarbij de souvereine magt aan de stad het voorregt der hoogeschool ten eeuwigen dage had verleend. Van dergelijk eenen regtsgrond vinden wij hier niets. Het is waar, de *Franeker* Akademie werd door de Staten van *Friesland* voor *Friesch* geld gesticht; maar zoo diezelfde Staten de magt bleven bezitten, waarvan het tegendeel niet wordt bewezen, om, zoo zij dit noodig oordeelden, de Akademie weder op te heffen, zoo is deze magt ook op den tegenwoordigen Staat overgegaan, die natuurlijk hetzelfde gezag oefent als de vroegere Staten. *Frieslands* regt zou dus op geheel andere en duchtiger gronden moeten worden bewezen, eer de regering zich daardoor genoopt voelde, om het haar toegeschreven plan te laten varen.

Wat in dit eerste deel gezegd wordt, vond veel beter eene plaats in het tweede, waar over *Frieslands billijke aanspraken op het behoud eener school van hooger onderwijs* wordt gesproken. Daar behooren de herinneringen van den oorsprong der school, gelijk daar met regt wordt herinnerd, dat *Friesland*, in vergelijking van andere gewesten, schaars bedeeld is met inrigtingen des rijks, ofschoon het veel aan

het rijk opbrengt, en dat de billijkheid dus vordert, het niet te berooven van het weinige, dat het bezit.

In het derde deel wordt de zaak beschouwd uit het oogpunt van *belang* voor de provincie. Het is eene school van kennis en beschaving, en deze verspreiden zich van daar over dit geheele gewest. Rec. beaamt dit gaarne, en beschouwt ook zelf uit dit oogpunt het behoud van *Franeker* als van belang. Maar de Schrijver had daartoe niet noodig, om op verhandelingen, in departementen der maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* gedaan, te wijzen, noch op commissiën over het al of niet wenschelijke van het begraven buiten de kerken, enz.; door dergelijke dingen zal hij eerder de lachspieren zijner tegenstanders in beweging brengen, dan hen overtuigen. Als hij eindelijk *Franekers* billijke aanspraken doet gelden, stemt Rec. in vele met hem in.

Of dit boekje evenwel veel zal afdoen, daaraan twijfelen wij. De *Friezen* zelve hebben hunne zaak bedorven, door hunne zonen niet dan in luttel aantal naar *Franeker* te zenden. Het staat te vreezen, dat de school van zelve zal ophouden, bij gemis van leerlingen. En wat baten alle redeneringen, waar zulke daadzaken spreken? Wat kan men het Gouvernement tegenwerpen, zoo het daarop wijst, om het overtollige des Athenaeums te betoogen? Wil *Friesland* het behouden, zoo zorge het, dat deszelfs jongelingschap daar studere! Zoo zorge het, dat het den Hoogleeraren, bij de grootste bekwaamheid en bij den besten wil, niet aan de gelegenheid ontbreke, om te onderwijzen! Daardoor alleen kan de opheffing van het Athenaeum welligt niet alleen uitgesteld, maar verhinderd worden. Anders moet het in allen gevalle den dood aan uittering sterven; en de Friezen *habebunt, quod sibi imputent!*

Cluys-werck, Dichtstuk van CONSTANTIJN HUYGENS, *voor het eerst uitgegeven door Dr.* W. J. A. JONCKBLOET, *Lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden. 's Gravenhage, bij* J. L. C. Jacob. 1841. *In gr. 8vo. VIII en* 22 *bl. f* :-60.

Het zou overtollig zijn, zoo wij in ons Tijdschrift eene uitvoerige beoordeeling wilden geven van dit dichtwerk, nadat de Hoogleeraar BEIJERMAN in ons Mengelwerk (N°. III van

dit jaar) onze lezers met hetzelve heeft bekend gemaakt, en door rijke uittreksels den geest en de waarde van dit gedicht heeft aangetoond. Wij vergenoegen ons dus met den uitgever voor de gemeenmaking van dit stuk te danken, dat wij als eene hoogst belangrijke aanwinst beschouwen, en bij welks lezing wij verbaasd stonden over de helderheid en werkzaamheid van den vierentachtigjarigen grijsaard, uit wiens pen het vloeide. Wij twijfelen niet, of het zal door velen met graagte ontvangen zijn.

Caledonia, Verhalen en Overleveringen. Naar het Engelsch van J. WILSON. *IIde Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1841. *In gr. 8vo.* 336 *bl. f* 3-:

Rec. heeft bij de uitgave van het eerste Deel een gunstig verslag gegeven van de Verhalen en Overleveringen, ons door WILSON medegedeeld. Datzelfde gunstige oordeel mag hij ook over dit tweede Deel uitspreken. Ook hier leeren wij den Engelschen Schrijver kennen als een' aangenamen, bevalligen verhaler, dikwijls vrolijk en luimig, maar ook meermalen gevoelig en treffend. De tooneelen, waarop hij den lezer verplaatst, zijn ook hier aan de grenzen van *Schotland* ontleend; de personen, die hij opvoert, karakteristiek en fiksch geteekend; de verhalen zelve meermalen uit de geschiedenis van het land getrokken, of althans geheel in den geest van deszelfs bewoners. Tot een paar van deze verhalen, *de Koninklijke Bruiloft* en *Willie de potsenmaker*, leverde de avontuurlijke geest der Koningen JACOBUS IV en JACOBUS V van *Schotland* de stoffe op, die beide van tijd tot tijd in allerlei vermommingen het land doortrokken en avonturen zochten. De geschiedenis des lands gaf aanleiding tot de verhalen: *de Overrompeling van Fastcastle, de Pleegzoon, een Vrouw of de galg;* terwijl de overige stukken, *Lotwisselingen, eene Legende van Holyroodhouse, Willie Wastle's getuigenis aangaande zijne vrouw*, en *de Nieuwjaarsgast* ons verplaatsen in de zeden en gewoonten, in het leven en werken der *Schotten*. Rec. heeft al de verhalen met genoegen gelezen; zij hebben datzelfde eigenaardige, wat ook de stukken van het eerste Deel bezitten, en zullen zeker met graagte door het lezende publiek ontvangen worden.

Rec. moet hier belijden, dat hij zich in zijne vooronderstelling, vroeger geuit, aangaande den persoon des Schrijvers, heeft bedrogen. Deze WILSON is niet de schrijver van *Margaretha Lyndsay* en andere werken, maar een ander, van wiens lotgevallen men hier, in het verhaal *de Nieuwjaarsgast*, eenige trekken vindt. De verhalen zelve zijn ontleend uit eene groote verzameling, onder den titel van *Grensverhalen* door WILSON uitgegeven. Wij zouden den uitgever wel durven aanraden, uit den voorraad nogmaals eene keuze te doen, en iets over de merkwaardige lotgevallen van den Schrijver zelven vooraf te zenden, waartoe insgelijks in de verzameling stoffe voorhanden is.

Wij bevelen dit tweede Deel van *Caledonia* dus van harte onzen lezeren aan.

Eugenie, of het voorregt eener goede opvoeding. Naar het Fransch van Mlle. ULLIAC DE TREMADEURE. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1842. *In kl. 8vo.* 210 *bl. f* 1-50.

Voor zooverre Rec. bekend is, is dit het eerste werk van deze Schrijfster, dat in onze taal is overgebragt. Rec. kent verscheidene harer geschriften in het oorspronkelijke en kan ze niet genoeg aanbevelen. Ook het boek, dat hier aangekondigd wordt, verdient die aanbeveling in ruime mate. De uitgever mogt teregt zeggen, dat het nuttige hier met het aangename is vereenigd. De ongezochte en ongekunstelde wijze, waarop hier lessen, vermaningen en waarschuwingen worden medegedeeld, ook over zulke onderwerpen en zaken, die in de gewone boeken van dien aard worden voorbijgegaan, geeft aan dit werkje iets eigenaardigs. Het verhaal boezemt belangstelling in, en geeft als onwillekeurig aanleiding tot nuttige wenken, die er als van zelve uit voortvloeijen. Het geheele boekje behoort ongetwijfeld onder de uitstekende werkjes voor de jeugd, en Rec. zou het in handen van alle meisjes wenschen. Geene moeder, om de woorden van het voorberigt te bezigen, zal zich beklagen, dit boek aan hare dochter in handen te hebben gegeven.

De uitgever heeft voor eene nette uitvoering en voor bevallige plaatjes gezorgd. Hij vinde zich beloond door een ruim debiet, dat wij dit boekje van harte toewenschen, hetwelk in dat geval ook wel door andere van dezelfde hand zal gevolgd worden.

BOEKBESCHOUWING.

Het Leven van Jezus in deszelfs geschiedkundigen zamenhang en geschiedkundige ontwikkeling, door Dr. A. NEANDER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door Dr.* J. MEIJER, *Predikant te Beetgum. II Deelen. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1840, 1841. *In gr. 8vo. Te zamen XXXIV en 778 bl. f* 7-20.

Het *Leven van Jezus* door NEANDER was zeker een der belangrijkste verschijnselen, die, van een Christelijk en echt wetenschappelijk standpunt uitgegaan, de aandacht tot zich getrokken hebben van de nieuwste beoefenaars der Theologische wetenschap. Nadat de beroemde Schrijver de geschiedenis van de Christelijke Kerk en van het tijdperk der Apostelen op zijnen bekenden meesterlijken trant had beschreven, besloot hij, na lange en regtmatige aarzeling, aan beide werken de kroon op te zetten, door de uitgave van het leven van JEZUS; waarlijk in onzen tijd eene hoogst moeijelijke, maar ook daarom hoogst noodzakelijke taak. Reeds hebben de geleerdste en bevoegdste beoordeelaars zich omtrent de waarde van dit werk verklaard. En ook Rec. kan het in onzen tijd slechts toejuichen, dat de vertaling van NEANDER het licht ziet, daar ook de vergiftige *Straussische* plant op vaderlandschen bodem werd overgebragt. Bij ondervinding overtuigd van het ingewikkelde en gecompliceerde, dat er voor den minder geoefenden in NEANDER's stijl en wijze van voordragt (hier nog meer dan in zijne andere werken) heerscht, geeft hij aan den Vertaler gaarne de getuigenis, dat hij de moeijelijke taak doorgaans gelukkig heeft volbragt, en des Schrijvers bedoeling niet alleen wèl verstaan, maar ook duidelijk uitgedrukt heeft.

De toestand van crisis en bestrijding, waarin de Evangeliegeschiedenis vooral bij het verschijnen der eerste editie

van NEANDER's werk (de Vertaler volgde reeds de derde uitgave) verkeerde, heeft zoowel op den vorm als op den inhoud van dit werk niet gelukkig gewerkt. Ieder, die het inziet, kan er zich spoedig van overtuigen. Op iedere bladzijde moet schier gepolemiseerd worden. Bijna geen enkele trek der Evangeliegeschiedenis, of hare apologie moet hare ontwikkeling vergezellen. Is een onbeschaamde eisch der negatieve critiek afgeslagen, straks moet weder eene gewrongene Exegese worden ontzenuwd. Is eene kunstige Hypothese der tegenstanders in hare nietigheid ten toon gesteld, straks moet, om de waarheid te handhaven, tot eene andere hypothese de toevlugt worden genomen. In één woord, het is waarheid, wat de Eerw. BUSCH KEIZER schreef, (*Waarheid in Liefde*, 1839. II. bladz. 369 en verv.) »dat er hier van pagina tot pagina »rondom de geschiedenis geëxegetiseerd, gepolemiseerd, »geciteerd en gecompareerd moet worden." Zulk eene methode kan natuurlijk niet bevorderlijk zijn aan het groote doel eener Geschiedbeschrijving van onzen Heer: dit namelijk, om ons een levend en aanschouwelijk beeld, een harmonisch en afgesloten geheel van zijn leven en werken voor oogen te stellen. Integendeel moet, bij deze wijze van behandeling, het *intuitive* element der voorstelling zeer voor het dialectische en critische terugtreden. De scherpzinnigheid van NEANDER is te groot, om dit gebrek in zijn boek niet te hebben opgemerkt. Maar laat ons billijk genoeg zijn, om te erkennen, dat de schuld minder in hem, dan in den toestand der wetenschap lag. Alleen dan, wanneer men zich boven den strijd der beginselen een vast standpunt gekozen heeft, kan men het harmonisch geheel der aanschouwing, dat men zelf in de ziel heeft, ook aan zijne lezers voorstellen; maar zoolang men een veld betreedt, dat de vijand geheel heeft ingenomen, waarop iedere voetstap voorzigtig moet worden gezet, en iedere duim gronds strijdende moet worden heroverd, kan men naauwelijks anders handelen, dan NEANDER hier deed. Wel stellen ook wij, gelijk zoo velen, zijn *Apost. Zeitalter* en zijne *Kirchengeschichte* boven zijn *Leben*

Jesu; maar wij verklaren tevens, dat dáár ook zulke zwarigheden niet te overwinnen waren, als hier.

De hoofdverdeeling geschiedt in *vijf* Afdeelingen. De *eerste* bevat *Jezus geboorte en kinderlijken leeftijd*, I. D. bladz. 9—45. De *tweede* loopt *tot aan zijne openlijke optreding*, bladz. 46—59. De *derde* verhaalt *de voorbereiding tot zijne openlijke werkzaamheid, door zijnen doop en zijne verzoeking in de woestijn*, bladz. 60—108. De *vierde* geeft een *systematisch overzigt van Jezus openbare werk*, bladz. 118—386. De *vijfde* eene *chronologische* voorstelling van hetzelve, door geheel het 2de Deel. — Dat deze verdeeling hoogst onevenredig is, dat zij aan de innerlijke eenheid der voorstelling schaadt, en maar al te veel aanleiding geeft, hier tot noodelooze herhaling, — ginds tot belangrijke weglatingen, dat zij eindelijk een hooger principe mist, hetwelk toch in eene *wetenschappelijke* beschouwing van JEZUS leven niet mogt gemist worden, behoeft niet eerst door ons aangewezen te worden. — Dat verder een hoofdgebrek in NEANDER's ontwikkeling hieruit voortvloeit, dat hij, in plaats van eene vaste hypothese aangaande den oorsprong en de verwantschap der Evangelische geschiedverhalen te volgen, beurtelings nu aan dezen dan aan dien der Evangelisten zich houdt, is door allen opgemerkt, die ooit over NEANDER's *Leven van Jezus* spraken of schreven. En dat NEANDER meermalen wat veel aan zijne tegenpartij toegeeft, wat *schwankend* zich over menige geschiedenis uitlaat (men sla hem b. v. eens na over de geschiedenis van JEZUS verheerlijking op den berg) moge door velen, die op een ander standpunt staan, afgekeurd worden; van de andere zijde zal het niemand bevreemden, die slechts eenigzins met den stand der nieuwere critiek bekend is, welke thans, meer dan ooit, mag gezegd worden in eene overgangsperiode te verkeeren. — Eindelijk, zoo iemand wenschte, dat NEANDER, nu hij toch eenmaal polemiseerde, ook op anderen, dan op STRAUSS (b. v. WEISSE, WILCKE en meer anderen) wat meer *bestendig* acht had geslagen, dat hij vooral de opstandings- en hemelvaartsgeschiedenis wat grondiger had

behandeld, en zich, bij het naderen aan het einde van zijn werk, wat meer voor den schijn van overhaasting had gewacht, wij zouden hem niet durven tegenspreken.

Doch, waar wij alzoo met anderen billijke bedenkingen meenen te mogen maken, bedenkingen, gemakkelijk nog te verdubbelen, wanneer wij in bijzonderheden traden, zij het echter verre van ons, den rijken schat van geleerdheid, scherpzinnigheid, echte liberaliteit, en innige Christelijke aanschouwing, die hier is nedergelegd, een oogenblik te willen versmaden. Recensent gevoelt te ver den afstand, die er tusschen den grooten NEANDER en hem bestaat — hij is te dankbaar voor het nut, dat hij van dit werk, reeds bij deszelfs eerste verschijning, trok, om zelfs den schijn eener kinderachtige vitzucht op zich te willen laden. Al had NEANDER niets anders over het *Leven van Jezus* geschreven, dan de bovengenoemde *vierde* Hoofdafdeeling van zijn werk, die hier voor ons ligt, het zou genoegzaam zijn, om hem, onder de menigte der litteratuur van JEZUS levensgeschiedenis, in den laatsten tijd verschenen, eene blijvende en eervolle plaats toe te wijzen. Van de *twaalf* onderafdeelingen, waarin dit Hoofdstuk is afgedeeld, moet de eene met de andere in hooge belangrijkheid ijveren. — Over JEZUS plan en de middelen, waarvan Hij zich bediende ter stichting van zijn geestelijk rijk, doet NEANDER het treffendste licht opgaan. (Waarom nog weder de hypothese van HASE, omtrent eene verandering in JEZUS plan, al vóór zoo lang door dezen geleerde met lofwaardige onbevangenheid teruggenomen, wederlegd moest worden, begrijpen wij niet.) — Over de *gelijkenissen* van onzen Heer moogt gij in de opvatting van bijzonderheden verschillen, zeker laast gij nergens zulk een overzigt van den aard en de lotgevallen van het Godsrijk, uit de gelijkenissen van den Heer opgemaakt, als u hier wordt te aanschouwen gegeven. Zulke grepen verraden, dunkt ons, de meesterhand. — En zoo de absolute afscheiding tusschen gelooven en weten, onlangs door STRAUSS in zijne Dogmatiek uitgesproken, nog wederlegging behoefde, ik zou u wijzen op hetgeen NEANDER hier over de

wonderen des Zaligmakers schrijft (in deszelfs geheel, niet in bijzonderheden) als eene proeve, hoe geloovig de wetenschap kan zijn, en hoe wetenschappelijk het geloof kan worden verdedigd. — Vooral voor de opvatting van het begrip van wonderen, gelijk ook van derzelver erkenbaarheid, bewijskracht en Godewaardigheid, meenen wij, dat de Christelijke Apologetiek inderdaad veel aan NEANDER te danken heeft, die, wat zijn vriend TWESTEN in meer wetenschappelijken vorm omtrent dit punt heeft voorgedragen, met vrucht op menig bijzonder wonderverhaal heeft toegepast.

Wilden wij de waarde van NEANDER's werk in bijzonderheden nagaan, wij zouden ons bestek te buiten gaan. Natuurlijk zou toch elk punt stof tot verschil en wrijving van gevoelens geven. Maar de lezer heeft er weinig aan, of Rec. al opgeeft, in welke punten hij, met alle bescheidenheid, van een ander gevoelen meent te moeten blijven, en welke gedeelten der gewijde geschiedenis hem bijzonder zwak voorkomen. (Bij dit laatste zij het genoeg, de behandeling der oorzaken van JUDAS verraad te noemen.) Reeds de *inleiding*, over het al of niet noodzakelijke van een vrij zijn van alle vooronderstellingen, als het eerste vereischte van zulk een wetenschappelijk onderzoek, zou stof tot eene geheele verhandeling kunnen geven (waarbij echter, in het voorbijgaan gezegd, Rec. het gevoelen van NEANDER zou meenen te moeten verdedigen tegen dat van den Vertaler.) — Liever prijzen wij het werk ten sterkste aan. Deszelfs beste zijden zijn ja ook in het *geheel*, maar vooral in de ontwikkeling van enkele *bijzonderheden* verborgen. Vooral de *wenken*, die NEANDER gedurig geeft, zijn zoo geschikt, om tot verder en zelfstandig nadenken op te leiden. En zoo men uit dit werk eens alleenlijk wilde opzamelen de belangrijkste bijdragen, die NEANDER levert, tot betere verklaring van *enkele* uitspraken des Heeren, in het N. V. voorkomende, de oogst zou niet karig wezen. (Wij noemen hier, uit vele, alleen de verklaring van LUCAS V: 36—39, voorkomende Deel II, bladz. 109.) Zelfs dáár, waar men eene verklaring niet

bijvallen kan, zal men haar nimmer den lof van scherpzinnigheid kunnen ontzeggen.

Aangenaam trof ons ook in deze derde uitgave de toon van ware gematigdheid tegenover STRAUSS. NEANDER staat geheel op het Christelijk standpunt, hij is een van de sterkste steunpilaren der beste conservatieve rigting in *Duitschland:* en echter, met hoeveel kalmte voert hij den strijd tegen den man, van wien hij verschilt, als licht van duisternis. Het verwondert ons dan ook niet, dat ook deze zich over NEANDER met achting uitlaat, (zie de voorrede van de derde uitgave des beruchten boeks) en hem zelfs zijnen dank voor menigen wenk betuigt. Dat is eene vrijzinnigheid, den echten geleerde, bovenal den echten Godgeleerde waardig. Wanneer zal zij in ons vaderland bij velen iets meer worden, dan een bloote klank?

Voor *stichtelijke* lektuur kunnen wij NEANDER's werk niet onbepaald aanprijzen. Althans de maag moet al vrij sterk zijn, die dit voedsel verdragen kan. En ook de wijze, waarop het voorgediend wordt, schijnt daartoe niet uitlokkend genoeg. Des te meer echter zij het allen aanbevolen, die zich, teregt of te onregt, bevoegd hebben gerekend, om den vertolkten STRAUSS te lezen en te verstaan. Dat het werk van NEANDER in de bibliotheek van geenen predikant gemist, door geen' enkel goed student in de Theologie ongelezen mag blijven, behoeft, hopen wij, geene opzettelijke aanwijzing. Een ruim debiet moge Uitgever en Vertaler schadeloos stellen. Wij meenden daaraan van onze zijde, door deze korte aankondiging aan de lezers der *Vaderl. Letteroef.*, meer bevorderlijk te zullen zijn, dan door eene meer wetenschappelijke critiek over dit werk (gesteld, dat wij ons tot dezelve bevoegdheid en bekwaamheid genoeg hadden durven toeschrijven), die toch altijd bloot subjectief zou wezen, en veel zou moeten herhalen, wat reeds elders is aangemerkt. Wie in eene meer grondige kennis van NEANDER's werk belang stelt, ga te rade met SCHENKEL, in de *Theol. Stud. und Krit.* 1840. III, vooral ook bladz. 802 sq., waar de Christologie van NEANDER beoordeeld wordt; met het artikel

over NEANDER, vergeleken met KUHN, KRABBE en anderen, in THOLÜCK's *Anzeiger*, en met de aangehaalde recensie van Ds. BUSCH KEIZER.

God zelf zegene den arbeid van den voortreffelijken NEANDER ook onder onze landgenooten, ter versterking van menig wankelend geloof, en tot bevordering van het rijk van waarheid en deugd!

E.

Opwekking tot eene verstandige handhaving van de voorregten der Evangelische Kerk. Leerrede, door J. G. LIERNUR, *Predikant bij de Evangelisch-Luthersche Gemeente te Haarlem. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1841. *In gr. 8vo. 42 bl. f* :-50.

»Indien deze Leerrede," zegt de Heer LIERNUR, »op »den laatsten gedenkdag der Hervorming door mij uitge»sproken, iets mogt bevatten, dat wegens het daarin be»handelde onderwerp eenige belangstelling verdient, dan »zal, hoop ik, derzelver uitgave, aan hoe vele gaarn door »mij erkende gebreken zij lijden moge, daarmede wel »geregtvaardigd zijn." Dat kan Rec. niet volkomen toestemmen, want zelfs eene zeer gebrekkige leerrede zou zoo iets kunnen bevatten; maar moet zij daarom uitgegeven worden? — De Schrijver heeft in deze leerrede »pogen aan te wijzen, wat er in de Evangelische Kerk voor»namelijk verdediging noodig heeft, en hoe dit op de beste »wijze geschieden kan." — Over »de meer dan betame»lijke lengte" derzelve verontschuldigt hij zich met zijne mindere vaardigheid in schikking zijner denkbeelden en keus zijner uitdrukkingen, en in de breedere ontwikkeling van het gesprokene voor zijne Lezers: mogen deze redenen gelden, wat zij kunnen!

In de Inleiding spreekt LIERNUR over het belangrijke van de Hervorming en de verschillende beoordeeling van dezelve; en komt alzoo op de redenen, om ons in het bezit van de door haar verkregene voorregten te handhaven.

Hiertoe neemt hij zijnen tekst uit OPENB. III: 11: »*Houd,* »*wat gij hebt, opdat niemand uwe kroon neme,*" en na kortelijk iets daarover gezegd te hebben, wil hij »doen »gevoelen, dat, wat er door de Hervorming is te weeg ge- »bragt, eene zaak van onberekenbare waarde is," en dan wil hij »opwekken, om hetgene wij als leden der Evange- »lische Kerk bezitten, op eene verstandige wijze te bewa- »ren. Om dit geregeld te doen, zal ik," zegt hij, »voor- »eerst u herinneren, wat wij in de Evangelische Kerk be- »zitten; u vervolgens zeggen, wat ons moet bewegen, om »dit te bewaren; en ten laatste u aanwijzen, hoe dit op »de verstandigste wijze kan en moet geschieden." Deze dubbele manier van verdeeling is voor de duidelijkheid en geregelde orde niet zeer dienstig. (Bl. 7 staat »eene kroon, »die haar tot een steunpilaar in den geestelijken tempel »Gods *te* doen worden"; hoe kan eene *kroon* haar tot een' *steunpilaar* doen worden? wat overeenkomst is er in deze twee beelden?)

In het *eerste* deel zal LIERNUR dan ontvouwen, wat wij in de Evangelische Kerk bezitten; maar kan dit met regt genoemd worden, (bl. 8) »een eigendom van oneindigen »omvang"? en is daarop de hyperbolische spreekwijze toe-passelijk, die men aan het slot van het Evangelie van JOANNES vindt, maar die toch wel niet van JOANNES is? — Wat LIERNUR, bl. 8, 9, van *dat* (l. *dien*) eigendom zegt, is wel waar, maar immers niet kenmerkend genoeg, want hebben niet alle Christenen, van wat menschelijken naam ook, eenig aandeel aan dat Evangelie van het Rijk Gods? — Bij dat Evangelie, merkt LIERNUR verder te regt op, bezit de Evangelische Kerk ook de vrijheid, om hetzelve naar eigen inzigt te beschouwen: doch kan men wel juist zeggen, (bl. 11) »dat God het opge- »hoopte onkruid in de Christelijke Kerk plotseling opruim- »de?" Ging het ook hierin niet langzamerhand? en is de uitdrukking zelve niet vrij triviaal?

Verder voert de Spreker drie redenen aan, om die gods-dienstige voorregten te bewaren: 1. »den prijs, dien er »onze vaderen voor moesten geven; 2. den zegen, dien

»ons het bezit daarvan aanbrengt; 3. het gevaar, waaraan »wij altijd, maar vooral thans zijn blootgesteld, om die »voorregten weder te verliezen."

Eindelijk toont hij, hoe dit op de verstandigste wijze geschieden kan, namelijk »door in het oog te houden, dat »het voorregten des geestes zijn"; 2. door »een verstandig »gebruik van de H. Schrift;" 3. door »eene gezette waar»neming der openbare Godsdienst." Waarna hij nog enkele andere middelen even aanwijst, en dan zijne rede besluit.

Deze Leerrede draagt alle blijken, vooral in de twee laatste deelen, van de belangstelling des Sprekers in de zaak, waarover hij spreekt; hier en daar vindt men goede opmerkingen; maar de stijl is niet bijzonder, doorgaans vrij droog, zonder verheffing, meer verhandeling dan leerrede, en dat wel bij eene bijzonder plegtige gelegenheid. Om het goede oogmerk echter en het hooge belang der zaak bevelen wij haar gaarne aan. — Jammer dat zij zoo slecht gecorrigeerd is, waarvan Rec. vele voorbeelden zou kunnen aanvoeren; maar wat baat het? *litera scripta manet.*

Redevoering, gehouden op den 21 *October* 1841, *ter gelegenheid van het jaarlijksch verslag der Delftsche Afdeeling van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, door* W. SCHOLTEN, *Predikant bij de Hervormde gemeente te Delft. Te Delft, bij* H. Koster. 1841. *In gr. 8vo.* 26 *bl. f* :-40.

Afscheidsrede te Sprang, en Intreerede te Aalten, door C. F. S. PAPE, *Predikant. Te Doesborgh, bij* Kets en Lambrechts. 1841. *In gr. 8vo.* 41 *bl. f* : -50.

Reeds zooveel is er in de laatste jaren, vooral bij het vijfentwintigjarig bestaan van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, gesproken en in het licht gegeven tot aanprijzing der Bijbelverspreiding, dat het moeijelijk wordt, daar-

over iets nieuws te zeggen. Intusschen dat behoeft bij de jaarlijksche verslagen aan de Afdeelingen minder; herinnering van het bekende, en aanmoediging tot onverflaauwden ijver in dit werk des Heeren, zal ligt eene goede plaats vinden, zonder dat men verrassende of schitterende welsprekendheid vordere. Zoo schijnt er ook de Eerw. SCHOLTEN over gedacht te hebben. Hij beschouwt de zaak der Bijbelgenootschappen als een Goddelijk werk, als een werk der Christelijke liefde, en daarom door God gezegend, en door geene aardsche magt weder (?) te vernietigen. Eenheid, men ziet het, is hier juist niet in het oog gehouden. Ook zou buitendien op het stuk, als stuk, meer dan eene aanmerking te maken zijn. Liever echter prijzen wij het aan als welmeenende aanbeveling van een der meest aanbevelingwaardige Genootschappen.

Het is ons, om dit, schoon niet regtstreeks tot de Redevoering van den Heer SCHOLTEN in betrekking staande, hier te zeggen, wel eens voorgekomen, dat de jaarlijksche Verslagen en opwekkende Redevoeringen in de Afdeelingen van het Bijbelgenootschap op den duur niet die belangstelling wekken, welke de aard der zaak, waarover daar gesproken wordt, toch altijd verdient. Is dit ook toe te schrijven aan de eenzelvigheid, die het onderwerp der rede uit den aard der zaak wel hebben moet? Of wekt het eigenlijke *verslag* minder de aandacht, omdat er over een enkel jaar van eene enkele Afdeeling niet veel verslag te geven valt, en hetgeen het Genootschap in het algemeen betreft, toch in druk gelezen wordt? Of gaat het aandachtwekkende door het jaarlijksche verloren? Wij meenen, het eene en het andere; en houden het er daarom voor, dat het *en* voor de Sprekers, *en* voor de hoorders, *en*, wat nog het zwaarste weegt, voor de zaak van het Genootschap zelf, verkieslijker ware, die verslagen en opwekkingsredenen b. v. om de vijf jaren te houden. Men zou dan meerdere stof hebben tot een verslag, dat de belangstelling wekte, en de aanprijzing van de zaak der Bijbelverspreiding zou door niet zoo velen *afgezaagd* genoemd worden. Dat zal wel niemand doen, die alleen op de

kern der zaak ziet; maar hoe weinige menschen doen dat! En belangstelling in de zaak des Bijbelgenootschaps levendig te houden, of ook wel op te wekken bij hen, welke niet enkel op de kern letten, is juist in den geest van hetzelve, niet alleen omdat de stoffelijke belangen van het Genootschap er door worden bevorderd, maar ook omdat de ondervinding, ons althans, meermalen heeft geleerd, dat opgewekte belangstelling in het Bijbelgenootschap, gelijk zij doorgaans een gevolg van, zoo ook nu en dan eene aanleiding is tot verlevendigde belangstelling in den Bijbel zelven.

De beide Gelegenheidsleerredenen van den Eerw. PAPE hebben, zoover wij zien, niets bijzonders, waarom ze eene bepaalde afkeuring zouden verdienen, maar ook niets bijzonders, waardoor de uitgave gewettigd of verdedigd wordt. De Tekst der eerste is: *Pred.* XII: 13, 14; der laatste: 1 *Cor.* IV: 1—4 (er staat bij vergissing 5). Het doel der uitgaaf was, een aandenken van liefde en achting te *Sprang* achter te laten, en aan de gemeente van *Aalten* te doen lezen, wat de Leeraar bij zijne intrede gezegd had. Alzoo bekomen dan nu deze beide gemeenten hetgeen voor haar zelve, en over en weder voor de andere bestemd is. Het stichte nut!

Geschiedenissen van den Bijbel, ingerigt voor Catechizatiën, School- en Huisgebruik. Oude en Nieuwe Testament. III Stukjes. Te Tiel, bij C. Campagne. *In kl. 8vo.* 399 *bl. f* 1-30.

De Schrijver meent, dat er behoefte is voor het aankomend geslacht aan een werkje over de Bijbelsche Geschiedenis: *geheel geschreven met de woorden des Bijbels.* Reeds eenen geruimen tijd over de zamenstelling van een dergelijk boek nagedacht hebbende, kwam hem ZAHN's *Biblische Historien* in handen. Hij besloot, dit werkje niet zoo zeer te vertalen, als wel tot zijnen gids te nemen. Tegen het in handen geven van den Bijbel zelven aan de

jeugd voert de Schrijver bedenkingen aan, die niet ongegrond zijn, onder anderen als hij zegt: »Een ieder, die met den Bijbel bekend is, weet ook, dat dit niet gevoegelijk geschieden kan, uit hoofde in de H. Schrift veel gevonden wordt, wat voor kinderen minder geschikt, ja zelfs schadelijk kan geacht worden. Wat nut toch zullen zij hebben van eene breedvoerige opgave van geslachtregisters, beschrijvingen der kleederen van de Priesters en Levieten, van den Tabernakel en deszelfs gereedschappen, verscheidene tellingen des Israëlitischen volks, gezigten der Profeten, en vele andere dergelijke meer? Zullen vele in onzen tijd onkiesch gewordene uitdrukkingen en de beschrijving van op zichzelf aanstootelijke verhalen op hunne zedelijkheid niet zelfs nadeelig kunnen werken?" Maar wanneer wij nu uit dit oogpunt het werkje beschouwen, hebben wij juist veel op hetzelve aan te merken. Er wordt eene geheele paragraaph besteed aan den tabernakel te beschrijven met deszelfs gereedschap, waarbij zelfs de gouden kransen en ringen, de vleugelen der Cherubim, de schotelen, reukschalen, plateelen en kroezen, kandelaar, lampen, linnen gordijnen en rooster niet vergeten worden. Ook zouden wij van oordeel zijn, dat, bij het zamenstellen van een werkje voor de jeugd, het huwelijk der kinderen Gods met de dochteren der menschen, de worsteling van JACOB, het gesprek van BILEAM met zijn' ezel, de val van DAVID met BATHSEBA, en het invaren der duivelen in de zwijnen, wel achterwege hadden kunnen blijven, in afwachting van zoodanig meer gevorderd tijdperk, in hetwelk de Bijbel zelf in handen kon gegeven worden. Wij stemmen gaarne toe, dat dit werkje door verstandige leeraren, onderwijzers en huisvaders, met vrucht kan gebruikt worden, maar houden het er tevens voor, dat zij zich even goed van den Bijbel zelven kunnen bedienen. Wij achten dus het werk meer bij uitsluiting bruikbaar voor hen, die zich met de godsdienstige opleiding der jeugd bezig houden, om, en dan toch nog altijd met een oordeel des onderscheids, uit hetgeen in den Bij-

bel meer verspreid voorkomt, hier datgene te kiezen, wat voor hun oogmerk dienstig is.

Verhandeling over het wezen, de verschijnselen, de oorzaken en de behandeling der Krankzinnigheid, benevens opmerkingen over Krankzinnigengestichten, en eene beschrijving van het Armen-krankzinnigengesticht voor het Graafschap Middlesex te Hanwell, met een verslag van deszelfs wijze van bestuur; door W. C. ELLIS, *M. D., inwonend Geneeskundig Superintendent, voorheen Directeur van het Krankzinnigengesticht te Wakefield. Uit het Engelsch vertaald door* B. B. DE BOER, *Med., Chir. et Art. Obst. Doctor. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek, Jr. 1841. *In gr. 8vo. XVI,* 327 *bl. f* 3-50.

Het is niet in *Nederland* alleen, dat de verbetering van het lot der krankzinnigen als aan de orde van den dag is. Ook in andere landen houdt dit belangrijk onderwerp de aandacht gaande. Men beschouwt in sommige de krankzinnigheid meer van de bespiegelende zijde. In andere worden er handen aan het werk geslagen, om het lot der krankzinnigen krachtdadig te verbeteren, en behandelt men dit onderwerp meer practisch, rationeel, empirisch. Tusschenbeiden wordt er ook getwist, berekent men elkanders getal van genezingen en dooden, en bouwt daarop als onwrikbare gronden; ook veroordeelt somwijlen de een den ander, of liever stelt het publiek tot regter, waar het beter is, waar men uit het minder gunstige cijfer tot geene voldoende inrigting kan besluiten, enz. Bij het twisten, aan de kaak stellen, het hoog wijsgeerig betoog, en het niet ondoelmatig achten van tuchtigingen, (*) verlangt men wel eens iets te lezen, hetwelk, aan het leven ontleend, uit de wezenlijkheid genomen, den geest niet met ijdele bespiegelingen bezig houdt.

Onder zulke geschriften rangschikt zich het boven vermelde. Aan het werk van ELLIS is echter niet overal eene

(*) Vergelijk *Wenken*, naar het Hoogd. van J. F. LEHMANN. *Gron.* 1838, en BLANCHE, *du danger des rigueurs corporelles dans le traitement de la folie.*

steeds even gunstige beoordeeling ten deel gevallen; doch zij, die er min gunstig over oordeelen, ontzeggen het toch de practische waardij niet. Het is ook in het Fransch vertaald door Dr. ARCHAMBAULT en met aanteekeningen van ESQUIROL vermeerderd.

Wanneer men zich herinnert, dat ELLIS 24 jaren aan het hoofd van gestichten voor krankzinnigen stond en 2700 lijders gadesloeg, komt hem met regt eene stem toe.

Dr. DE BOER dacht geen geheel onverdienstelijk werk te zullen doen met eene Hollandsche vertaling van dit boek te bezorgen; te meer, daar het niet bij uitsluiting voor geneeskundigen geschreven is.

Dat een man van zoovele ondervinding als Dr. ELLIS voor genees- en niet geneeskundigen belangrijke wenken kan geven, spreekt bijna van zelf. Laat ons het werk nagaan.

Het eerste Hoofdstuk dient als ter inleiding, en geeft een overzigt van hetgeen in de verdere Hoofdstukken zal behandeld worden. Aan het slot zegt de Schrijver: »Ik heb beproefd eene scheidslijn te trekken tusschen zedelijk kwaad »en krankzinnigheid. Een in 't oog loopend verschil bestaat »er tusschen beiden, hoewel het dikwijls moeijelijk is, dit »onderscheid in individuële gevallen te bepalen." Vergelijk ook hiermede het IXde Hoofdst., waar hij nog eens opzettelijk tot dit onderwerp terugkeert.

Het tweede Hoofdst., *over het wezen der krankzinnigheid*, begint met de vraag: wat is krankzinnigheid? *Is zij* eene ziels- of ligchaamsziekte? of zijn ziel en ligchaam beide gelijktijdig aangetast? — Moeijelijk te beantwoorden vragen. Krankzinnigheid is toch meestal eene verwikkelde gesteldheid, welke zich onder verschillende vormen uit. De natuur verkeert als in tweestrijd met zichzelve, en bezwaarlijk valt het dikwijls, op te sporen, wat aanleiding tot de krankzinnigheid geeft of gaf. Indien het gevoelen van sommigen, dat krankzinnigheid niet eene ziekte der hersens maar der ziel is, doorging, dan zoude het zeker minder op eene ontleedkundige kennis en onderzoek der hersens aankomen; maar, terwijl wij het tegengestelde gevoelen van den Schrijver veel waarschijnlijker keuren, zoo verwonderen wij ons tevens, dat hij de anatomie der hersens als nog zoo zeer ten achtere of als minder beoefend beschouwt. Doch al konden wij ook elken zenuwdraad tot in deszelfs fijnsten loop volgen, zouden wij daardoor iets meer weten van de ver-

eeniging des sielelevens met het ligchamelijke? — Te regt wordt dan ook door een Fransch Schrijver aangemerkt: »*l'Aliénation mentale moins qu'aucune autre classe du cadre* »*nosologique se prête aux explications purement mécaniques* »*des anatomistes.*" Als eene merkwaardige bijdrage zijn te beschouwen: *Funfzig Krankh. u Sectionsgeschichten von Wahnsinnigen von Dr.* NEUMANN. *Journ. d. pr. Hk.* 1824. N°. 7. Vergelijk ook PARCHAPPE, *Recherches etc. Paris*, 1838.

De Schrijver schijnt ook te veel aan zigtbare vorm- of stofverandering te hechten. Om krankzinnigheid vast te stellen, moet er eene *alteratie* bestaan. Het blijkt echter uit de op bl. 32 voortgezette redeneringen niet juist, wat de Schrijver er eigenlijk door verstaat. Behoort bij de overweging der krankzinnigheid de slechts geprikkelde toestand der hersens mede niet in aanmerking te komen? De Schrijver bevestigt dit gevoelen eenigzins door zijne redenering over op de hersens voortgebragte drukking, bl. 49. Ook zoude men daartoe kunnen brengen hetgeen hij bl. 31 *excentricities* noemt. Later wordt dit onderscheid beter uiteengezet, wanneer hij over de behandeling (bl. 139) spreekt en aldus zich daaromtrent uitdrukt: »Wij zullen derhalve het »onderwerp in twee klassen verdeelen; eene waar slechts »ziekelijke werking in de hersenen bestaat en de andere, »waar het voortduren der ziekelijke werking eene ziekelijke »organisatie heeft voortgebragt." Wij verklaren echter, niet te begrijpen, wat hij bedoelt met te vragen: »Is het ongegrond te vooronderstellen, dat deze drukking (sprekende van eene voorbijgaande apoplexie) door eenige inwendige operatie opgeheven kan worden, even spoedig als het been door operatie?" Ligt het duistere misschien ook in eene minder juiste vertaling? waarover nader.

Over de mate van toerekening, bl. 39, is het daar gestelde wel beknopt, maar voor de toepassing veel te onbepaald, ook in verband met hetgeen later in het 9de Hoofdst. daarover nog gezegd wordt.

In het derde Hoofdst. worden de oorzaken behandeld. Zij worden verdeeld in *primaire* en die door *sympathie* werken. Hoe veel een *erfelijke aanleg* tot de latere ontwikkeling van krankzinnigheid bijdraagt, leeren 214 gevallen onder 1380 lijders. Bij 125 van deze kon geene andere oorzaak gevonden worden. Van hoe veel belang zijn zulke droevige uit-

komsten niet, om toch vooral bij huwelijksverbindtenissen over zulk een gewigtig punt niet ligtzinnig heen te stappen! De wetgeving kan hier niet afdoende werken; mogt de invloed van ouders en vrienden hier met eene gebiedende voorzigtigheid werkzaam kunnen wezen! In verband hiermede moeten wij ook de aandacht bepalen op eene aanmerking van den Schrijver, bl. 45: »Ik kan niet nalaten hier »te vermelden, dat betrekkingen in den bloede, onderling »huwende, een kroost voortbrengen, dat tot krankzinnig»heid aanleg bezit.'' (*) Mogten dus vooral zulke huwelijken, waartegen ook nog andere redenen kunnen ingebragt worden, door belanghebbenden niet bevorderd worden! In elk geval is de erfelijke aanleg een treurig verschijnsel, vooral wanneer hij zoo óverwegende is, als de Schrijver daarvan spreekt bl. 45, en daarenboven meestal met eene zucht tot zelfmoord gepaard gaat. Vergelijk hiermede bl. 109, waar de zin echter wederom zeer duister is; waarschijnlijk ligt ook hier de schuld in de vertaling, tegen welke in het algemeen veel in te brengen valt.

Omtrent de oorzaken zullen wij in geene bijzonderheden treden. De Schrijver geeft ze vrij naauwkeurig op, en staaft derzelver uitwerkselen, meestal, door lijkopeningen; eene zeer gewigtige bijdrage, al beantwoordt zij ook niet altijd door volledigheid geheel aan de verwachting. Wij willen slechts aanmerken, dat, terwijl de Schrijver aan overspanning eene plaats inruimt, hij nu ook de *irritatie* meer op den voorgrond stelt. *Inflammatie* is wel het gevolg van *irritatie* door overspanning; maar de *irritatie* kan somwijlen lang aanhouden, eer zij in ontsteking overgaat.

In hoe verre *apoplexie* en *epilepsie* al of niet *oorzaken* ter krankzinnigheid kunnen zijn, laten wij onbeslist. De Schrijver komt later, in een afzonderlijk Hoofdstuk, in het *zevende*, nog eens op dit onderwerp terug, *over apoplexie, epilepsie en de ziekten der krankzinnigen*. Dit Hoofdst. bl. 246—249 is, in vergelijking met andere, zeer kort. De zoogenoemde *apoplexie* (beroerte) is echter nog een zeer duister onderwerp, en de kennis van vallende ziekte laat in elk

(*) Een Fransch Schrijver merkt ook hieromtrent aan: »*La loi civile, qui proscrit les mariages entre les proches* »*parents, est donc fondée sur un précepte hygiénique d'une* »*haute importance.*''

opzigt nog veel te wenschen over. De Schrijver kon dus omtrent beide ziekten, die een lang voortgezet ontleedkundig onderzoek zullen vereischen, bij gemis van eenen goeden grondslag, weinig zeggen. De ziektekundige ontleedkunde zal, in verband met de waargenomene ziekteverschijnsels, meerder licht in het vervolg moeten verspreiden.

Daar de gestichten te *Hanwell* en *Wakefield* alleenlijk ingerigt zijn voor armen, zoo komen van daar hier de meeste gevallen voor, waar *armoede*, meer van nabij of in een' meer verwijderden zin, als de aanleiding tot krankzinnigheid te beschouwen is. De armoede wordt door sommigen evenwel gehouden, niet zoo vele aanleiding tot krankzinnigheid te geven, als wel de overgang van rijkdom of eene betere gesteldheid tot armoede.

Of de krankzinnigheid, welke door te gespannen gedachten op godsdienstige onderwerpen in *Engeland* veelvuldig is, op het vasteland minder voorkomt, durven mij niet beslissen, maar dat er *slechts zeer weinige lijders van dien aard* in de krankzinnigengestichten van het vasteland gevonden worden, meenen wij op ondervinding, althans voor ons land, te kunnen tegenspreken.

Op dezelfde wijze vervolgt de Schrijver de beschouwing van die gevallen, waarin krankzinnigheid uit de *sympathie* der hersens met een ziekelijk aangedaan deel wordt opgewekt, (bl. 79 en volg. in verband met bl. 113.) Belangrijk achten wij, wat hier over geneigdheid tot *zelfmoord* wordt gezegd.

Als een wenk, die in onze dagen zeer behartiging verdient, beschouwen wij de aanmerking van den Schrijver, dat er voor de practijk een groot nadeel voortvloeit uit de verwarring van *ijlhoofdigheid der koorts* met *krankzinnigheid*, waardoor zij dikwerf wordt opgevolgd. Zij strekt ten nadeele der practijk en nog meer tot dat der lijders.

Over den invloed van het onmatig gebruik van geestrijke dranken weiden wij niet uit. Men zoude hier geneigd zijn uit te roepen: Wie heeft onze prediking gehoord!

Over de verschijnselen der krankzinnigheid, in het vierde Hoofdst. uiteengezet, zullen wij mede niet uitweiden; wij prijzen het echter ter aandachtige lezing aan, ook van die geene artsen zijn.

Wij onderschrijven geheel het volgende: »De ellende,

»welke zou worden voorgekomen, indien de voorloopende »(voorafgaande) en waarschuwende verschijnselen der nade»rende ziekte slechts algemeen bekend waren, en zorgvul»dig acht op dezelve geslagen werd, zal voldoende de uit»breiding regtvaardigen, welke wij aan ons onderzoek naar »deze symptomen geven." Rec. herinnert zich verscheidene personen, die onherstelbaar voor de maatschappij zijn verloren gegaan, omdat de eerste sporen der krankzinnigheid niet genoeg geacht of behoorlijk geschat werden. Er worden nog menschen gevonden, die dergelijke uitingen bij de hunnen trachten te verbloemen, anderen zoeken te misleiden, maar zichzelven op eene onverantwoordelijke wijze bedriegen. En zoo gaat door zorgeloosheid, bijaldien er dikwijls geene bijoogmerken in het spel zijn, het tijdperk voorbij, waarin »de bezorgdheid van vrienden tot de krachtigste »maatregelen behoorde aan te sporen; het oogenblik, waarop »de raad van eenen geneesheer in waarheid wenschelijk is."

In het vijfde Hoofdst. spreekt de Schrijver van de *onnoozelheid* en *stompzinnigheid*. Hij gebruikt den term *Idiotia* voor die gevallen, waar het verstandsgebrek aangeboren is. De *stompzinnigheid* is het *resultaat* van *krankzinnigheid*. Bij beiden mag eene afwijking in de bewerktuiging niet in twijfel getrokken worden, ofschoon er ook eene enkele uitzondering kan plaats hebben, waarvoor de Schrijver eenige waarnemingen, die in elk opzigt zeer belangrijk zijn, mededeelt.

In het zesde Hoofdst. zegt de Schrijver, tot het belangrijkste gedeelte van zijn onderwerp, de behandeling der krankzinnigheid, gekomen te zijn. Ofschoon hij bl. 177 zegt: »Ik betwijfel het schier niet, of er bestaat in de natuur »eenig geneesmiddel, 't welk ik voor het tegenwoordige niet »ken, hetwelk als een *specificum* in deze gevallen zal wer»ken: welk het is, weet ik niet," is hij van een beter standpunt uitgegaan, wanneer hij zegt: »Het zal het on»derwerp van dit Hoofdstuk zijn, eene rangschikking te ma»ken van zoodanige gevallen, bij welke hetzelfde systeem, »gewijzigd naar de individuele omstandigheden, behoort te »worden aangenomen, en de algemeene grondregels, die op »elke kunnen worden toegepast, aan te wijzen." Hiertegen valt niets in te brengen; bij zulk eene wijze van zien moet echter als van zelf het denkbeeld van een *specifiek* middel vervallen. Wanneer echter de Schrijver tot eene breedere

uiteenzetting zijner gevoelens komt, valt er op zijne redeneringen nog al een en ander aan te merken.

Bij eene beginnende ontstemming der hersenverrigtingen ligt er zeker *ontsteking*, althans *irritatie* ten grond; maar of hier altijd en wel spoedig structuurverandering enz. (bl. 141) volgen zal, is eene tweede vraag. Doelmatig verzet hij zich tegen een dus te noemen *uitputtingsproces* door bovenmatige bloedonttrekkingen, waaraan de nog steeds gistende zuurdeesem eener overdrevene ontstekingstheorie bij het hooren van inflammatie zoo velen blootstelt. Hoeveel echter de heelende kracht der natuur op zichzelve vermag, hier is het, naar ons oordeel, van belang, er niet te zeer op te steunen, en moet de scherp toeziende kunst steeds aan hare zijde staan. Met bloedontlastingen uit de *arteria temporalis* hebben wij weinig op; aderlatingen op den voet zijn verre te verkiezen; middelen, die een' overvloedigen stoelgang bevorderen, verdienen zeer de aandacht; de *tartarus emeticus* echter geen onbepaald vertrouwen; de *digitalis* vordert mede omzigtigheid. Voorzigtig zij men, ook bij een sterk gestel, bij dronkaards met bloedonttrekkingen. Maar vergeten wij niet, dat het hier er steeds op aankomt, het individuele zoo veel mogelijk te leeren kennen; en het opsporen der oorzaken, waar dit doenlijk is, maakt een voornaam gedeelte der behandeling uit. — Omtrent de *morele* behandeling, waarvan de Schrijver op bl. 157 begint te spreken, raden wij, hem hier geheel op den voet te volgen. Het zoude misschien gewaagd zijn, eenen Arts van zoo uitgebreide en gerijpte ondervinding te willen tegenspreken. Het gaat hier als met de opvoeding in het algemeen; men kan er veel over lezen, maar eindelijk wijzigt zich toch alles naar de verkregene ondervinding; de wijze, door dezen gevolgd, kan even goed zijn als die van genen onder gegevene omstandigheden, al verschillen zij ook grootendeels in beginsel en uitvoering. Jammer maar, zoo als de Schrijver zeer van pas zegt, dat, wanneer de krankzinnigheid ontdekt wordt, het zelden in de magt van den Geneesheer staat, de oorzaak onmiddellijk uit den weg te ruimen. Van de dikwijls eigenwillige beletselen hebben wij boven reeds met een woord gesproken. Men tracht te verbergen, te bedekken; men zoekt allerlei uitvlugten, en zoo gaat de geschikte tijd ter behandeling voorbij. Wanneer zal toch het vooroordeel te dezen ophouden? Is het dan schande, eenen te sterken

aandrang van bloed naar de hersens te hebben? Is eene longontsteking fatsoenlijker dan eene hersenontsteking? Ouders, die zulk eenen toestand tracht te verbergen, den arts en anderen te misleiden, gij neemt eene zware verantwoording op u! Gij speelt een gevaarlijk spel met het tijdelijk welzijn en met de eeuwige belangen der genen, met welke gij eens voor den regterstoel des Eeuwigen zult verschijnen!

Ten einde echter omtrent de behandeling niet misverstaan te worden, voegen wij er bij, dat de krankzinnigheid uit *morele* oorzaken door den Schrijver ook met doelmatige geneesmiddelen wordt bestreden, en hij hier bijzonder op het eigenaardige van elken lijder drukt. Met enkele waarnemingen staaft hij de aangeprezene wijze van behandeling. Met belangstelling zal men een en ander omtrent de *morele* behandeling lezen, bl. 182. Juist zijn de aanmerkingen over het beheer, bl. 198. Wat ééne vrouw in dat beheer vermag, blijkt uit den lof des Schrijvers, aan zijne Gade gegeven, bl. 204; van moed en bedaardheid heeft zij meer dan één treffend voorbeeld gegeven; zie bl. 209 en 211. Wat de Schrijver verder op het einde van het zevende Hoofdstuk zegt, dat beschaafde vrouwen zich ook de bezorging van krankzinnige vrouwen mogten aantrekken, is *een woord op zijn pas*. Het ware te wenschen, dat vrouwen uit een godsdienstig beginsel zich aan dit werk mogten toewijden ook buiten de Katholieke Kerk. Predikt het Protestantisme naar het Evangelie geen liefde, zichzelve vergetende liefde bovenal? Het tweede gebod, *Matth.* 22 vs. 39, wordt verklaard, aan de liefde tot God gelijk te zijn. Zijn zelfopofferingen alleen het voorregt der Roomsche Kerk? Met een weemoedig gevoel zag Rec. meermalen beschaafde krankzinnige vrouwen onder het opzigt van ruwe dienstmaagden. Door den sluijer der verbijstering zag hij het gepijnigd gevoel als met weerzin ondergeschikt aan zulk een kwalijk gekozen toezigt, hetwelk voor een karig loon gekocht wordt, maar hetwelk het hoofdvereischte, eene liefderijke behandeling, mist.

Het achtste Hoofdst. is van eenen meer administrativen inhoud: *Over de inrigting van krankzinnigengestichten en de wijze van hun bestuur*. Hierbij zal vergeleken kunnen worden de plattegrond van het Gesticht voor *Middlesex*. Droog moge dit gedeelte zijn voor hem, die in deze zaak geen belang stelt; maar van eenen man van zoo vele on-

dervinding vernemen wij gaarne alles tot in de kleinste bijzonderheden. Gunstig wordt men tevens vooringenomen, wanneer zulk een man dadelijk van de vatbaarheid voor verbetering begint te spreken. Dit is de ware nederigheid. Met genoegen lazen wij de aanprijzing eener *wijze spaarzaamheid* te midden van al het *bezuinigingsgeschreeuw* dezer dagen, waar zij, die het minste offeren, het meeste rumoer maken; maar: *le moine répond comme l'abbé chante.* — Ook omtrent de sterfte, welke men dezer dagen elkander als toerekent, lezen wij eenige belangrijke opmerkingen bl. 255.

Eindelijk komen wij tot de hoofdzaak, het bestuur, en dit is hier, gelijk het overal behoorde te zijn, in de eerste plaats onder het toezigt van een opperbestuur gesteld, (verg. ook bl. 296 verv.) maar verder geheel geneeskundig. De geneeskundige en morele behandeling van alle lijders staat onder het onmiddellijk bestuur van den inwonenden Geneesheer en Directrice. Alle ander bestuur, zoo wel in gestichten voor krankzinnigen als voor andere lijders, is ten eenemale verwerpelijk. De administratie is ten behoeve der zieken noodzakelijk voor de stoffelijke belangen, maar strekke zich niet verder uit. Een gewoon administrateur — en wat kan men toch van velen verwachten, die maar zoo in eens Directeur worden? Zulk een koud administrateur wil overal bezuinigen, ook waar het niet te pas komt, en onder zijne handen ontaardt de wijze spaarzaamheid van het artselijk bestuur in de karige bedeeling der kille administrative hand, bij welke cijfers het *schiboleth* zijn.

Dat de Geneesheer te *Hanwell* tevens de betrekking van *thesaurier* waarneemt, achten wij niet als navolgenswaardig. De geoorloofde percenten der aanneming late men ter bate komen van eenen boekhouder of dergelijken beambte. De geneeskundige blijve buiten alle aanraking met leveranciers, vooral waar het stelsel van aanneming in werking is.

Hartelijk wenschen wij, dat nergens het gevoelen veld winne, dat krankzinnigheid geene geneeslijke ziekte is, waardoor krankzinnigengestichten, als vroeger, de gevangenissen gelijk zouden worden, met welke zij zeer naauw verbonden waren. Maar zullen de gestichten meer en meer aan derzelver bestemming, als verblijven ter beproeving van herstelling, voldoen, dan zal ook het bestuur van zoodanig gesticht, naar den wensch van Dr. ELLIS, aan eenen Genees-

kundige, die tevens een welwillend man is, behooren opgedragen te worden.

In het negende Hoofdst. handelt de Schrijver over het onderscheid tusschen het gedrag, hetwelk uit *zedelijk kwaad* voortspruit, en het gedrag, hetwelk uit *kranksinnigheid* ontstaat. Wij hadden hier wel eenige meerdere uitvoerigheid gewenscht, dewijl er met de al of niet toerekening van misdaden al heel wat overdrijving plaats heeft. De man, die zoo vele practische ondervinding heeft opgedaan, schijnt hier niet veel lust gevoeld te hebben, zich aan bespiegelingen over te geven, die tot zoo veel misbruik kunnen leiden. Hij zegt zeer juist: »Doch het zou geheel ongerijmd »zijn, elke zondige handeling als eene handeling van ver»standskrenking te karakteriseren."

Het Aanhangsel bevat eenige geneeskundige aanmerkingen, voor eene mededeeling alhier minder geschikt. Eene Diëettabel. Bevelen voor de mannelijke en vrouwelijke oppassers en bedienden. — Met genoegen lazen wij in deze instructie, omtrent de zindelijkheid: »Dit moet zoo verstaan worden, »dat geene plaats als *zindelijk* zal worden aangemerkt, wel»ke *zindelijker* kan gemaakt worden."

Met vrucht zal dit boek, waarover wij gaarne nog meer hadden gezegd, gelezen en geraadpleegd kunnen worden. Het ware tot dit einde wenschelijk, dat eene goede vertaling daartoe had mogen medewerken. Zij laat hier en daar zeer veel te wenschen over. Op sommige plaatsen valt het zeer moeijelijk, den zin van het oorspronkelijke te gissen of te raden, getuige onder anderen bl. 297. Wat zegt eene ongeregte omstemming, bl. 17? Op bl. 86 en 107 wordt eene vrouw als een lijder beschreven. Ook op bl. 109 is de vertaling alles behalve duidelijk. De noot, onder de drukfouten vermeld, had reeds op bl. 251 behooren geplaatst te worden; thans is de bovenste regel geheel onverstaanbaar. Mogt er een herdruk noodig worden, dan mag de Vertaler zijnen arbeid wel aan eene scherpe kritiek onderwerpen; want de aangehaalde voorbeelden zouden nog zeer vermenigvuldigd kunnen worden.

Niet geheel, maar grootendeels vereenigen wij ons, ten besluite, met den Schrijver, wanneer hij eindigt met te zeggen, zoo als de Vertaler dit alles behalve fraai heeft overgebragt: »Ik houde mij in waarheid overtuigd, dat, op »zeer weinige uitzonderingen na, eene regte en godsdienstige

»opleiding en tucht der ziel, met eene verstandige en zorg- »vuldige keuze van de levensbetrekking en een voorzigtig »bestuur van het ligchaam, het menschdom van de ijselijk- »heden dezer smartelijke en geheimzinnige ziekte zou ver- »schonen."

Geologie, of natuurlijke Geschiedenis van het uit- en inwendige der Aarde; op algemeen bevattelijke wijze voorgesteld door K. C. VON LEONHARD, *Geheimraad en Professor aan de Hoogeschool te Heidelberg.* (*In drie Deelen, met Platen en Vignetten.*) *Uit het Hoogduitsch.* 1*ste tot* 3*de Aflevering. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1841—1842. *In gr.* 8*vo.* (144 *bl. Prijs van iedere Aflevering bij inteekening* 75 *centen; de drie Deelen zullen in* 30 *Afleveringen in het licht komen.*)

De Hoogleeraar LEONHARD, te *Heidelberg*, is door zijne nuttige en naauwkeurige Handboeken over Mineralogie en Geognosie in de geleerde wereld algemeen bekend (*Handbuch der Oryktognosie* en *Charakteristik der Felsarten*; van het eerste zijn verschillende uitgaven). In de laatste jaren heeft hij ook eene *Geologie oder Naturgeschichte der Erde auf allgemein fassliche Weise abgehandelt* uitgegeven. (*Stuttgart* 1836—1840). Dit werk, uit vijftig hoofdstukken of voorlezingen bestaande, ontwikkelt eerst de voorbereidende begrippen der Chemie, Mineralogie en Geognosie, en geeft vervolgens eene geologische beschouwing der verschillende formatiën, van de oudsten af tot op de laatste toe (*Postdiluvianische Gebilde*), naar de volgorde van het geologische stelsel. Het is vol van wetenswaardige zaken en belangrijk door eenen grooten schat van bijzonderheden, hoezeer het niet met die wetenschappelijke helderheid en met die eenheid bewerkt is, welke het als populair werk eene blijvende waarde verzekeren kunnen. Ook is de Schrijver veelligt te weinig physicus; althans 't geen hij in de tweede voorlezing over natuurkundige zaken, over den val der ligchamen, over het licht enz. zegt, is hoogst oppervlakkig en niet altijd even naauwkeurig. Hoe is het bijkans mogelijk, dat bij het onderscheid tusschen *damp* en *gas* gezegd kan worden: *Ein Gas kann nicht durch Kälte, und eben so wenig durch Druck,*

verdichtet werden (S. 109, 110)? De physische zaken zijn meer verhaald, dan uit elkander gededuceerd, en het geheele werk is meer een agregaat van velerlei dan een geheel, waarin de deelen gecoördineerd en tot eene eenheid verbonden zijn.

Niettegenstaande ons oórdeel over het werk van LEONHARD dus minder gunstig is, en wij zouden dit oordeel met de autoriteit van eenen bekenden Engelschen Geoloog, dien wij in 1839 te *Oxford* spraken, kunnen staven, moet men niet vergeten, welke de bijzondere rigting van LEONHARD's studie was. Het is, men vergunne mij de vergelijking, een boek over algemeene geschiedenis, opgesteld door eenen zeer verdienstelijken *numismaticus*. Maar de penningkunde is juist de geschikte voorbereiding niet, om eene onderhoudende en algemeen boeijende geschiedenis te schrijven.

Toen wij evenwel vóór eenige maanden de aankondiging vernamen van eene Hollandsche vertaling van dit werk, verheugden wij er ons hartelijk over. Wij hebben in onze taal over Geologie nog bijkans niets, en de voorlezingen van LEONHARD eenmaal in het Nederduitsch aan ons publiek bekend geworden zijnde, zoo kan men althans verwachten, in 't vervolg van oppervlakkig geschrijf en parasitisch lapwerk in deze wetenschap verschoond te blijven; vele nuttige kundigheden worden alsdan algemeener verspreid, en de talrijke, zeer wel uitgevoerde platen, met welke het werk versierd is, zullen gewis tot verzinnelijking van geologische bijzonderheden en belangrijke daadzaken ongemeen dienstig zijn.

Nu wij echter de vertaling voor ons zien, ondervinden wij bij derzelver inzage eene jammerlijke teleurstelling. Groot zijn de moeijelijkheden, welke uit den aard der zaak met de vertaling van dit werk moeten verbonden zijn. Voor vele kunsttermen moet men Nederlandsche woorden smeden, en de in *Duitschland* gebruikelijke uitdrukkingen bij mijnwerkers zijn naauwelijks anders dan door omschrijving voor *Nederlanders* over te brengen. Wij hadden daarom gaarne gezien, dat de Vertaler zich genoemd had, 't geen vertrouwen voor zijn werk had kunnen opwekken. Nu vleiden wij ons echter altijd nog, dat het een wetenschappelijk man zijn zoude, die welligt uit te groote bescheidenheid zijn' naam verzweeg. Aan een' gewonen vertaler toch konden wij niet denken, dat dit werk zou zijn toevertrouwd; geheel andere

en hoogere eischen mogt men aan dengene doen, die dit werk op onzen bodem zou overbrengen, dan aan eenen Vertaler van Romans of *Erbauungsbücher.* Er is echter geen twijfel aan, of de Vertaler van LEONHARD's *Geologie* zou zelfs een' Duitschen Roman slecht vertalen, want hij verstaat geen Hoogduitsch genoeg, of wel hij loopt over zijn werk gedachteloos heen.

Ziehier eenige proeven:

Wasserpropheten wordt op bl. 10 overgebragt door *piskijkers.*

»De lengte *van deze gallerij* is *intusschen* zeer *belangrijk*" bl. 11. In het Duitsch staat: De lengte *dezer gallerijën* is *somwijlen* zeer *aanzienlijk.* (»*Die Längenerstreckung der Stollen ist mitunter sehr beträchtlich.*")

»Meestentijds dienen daartoe ronde, zelden dubbele ladders," bl. 12. »*In den häufigsten Fällen dienen einfache, seltener Doppel-Leitern.*"

»Te *Falun* in *Zweden* voeren gemakkelijke, met hout bekleede [lees *met leuningen omgevene*] balken, [lees *houten trappen*] tot eene diepte van 1200 voet," bl. 12. »*Zu Fahlun in Schweden führen bequeme, mit Geländern eingefaste Holz-Treppen in eine Tiefe von* 1200 *Fuss.*"

»Maar men vindt daar te lande aanzienlijke ertsaders door eenen goeden aanleg van boven tot onder geopend," bl. 16. Dit is de vertaling van de Duitsche woorden: »*Sondern man findet dieselben* [*Gebirgszüge*] *oft durch reinen Abbau mächtiger Erzadern von oben bis unten gespalten.*"

»Om een schepel steenkolen uit de groeven te halen moeten 94 kubiekschepels (!) water uitgepompt worden," bl. 30. In het oorspronkelijke staat »94 *kubikfuss Wasser.*"

»Zeer aanwassend is de klare zoetwaterbron in de Botallockgroeve," bl. 31. In het oorspronkelijke staat hiervoor: *Ueberrasschend ist die klare Süsswasserquelle.*

»Het ziekenhuis," bl. 32, »*Zechenhaus.*"

»Eenvoudige in den ouden tijd bekende proeven, waartoe het toeval leidde en welke later eene voor onze zinnen verborgene ervaring leverden, liggen tot grondslag van het gewigtig leerstuk der electriciteit," bl. 74. Wat deze »*voor onze zinnen verborgene ervaring*" is, kan niemand begrijpen, want ervaring verkrijgen wij *door* de zinnen. LEONHARD schreef: »eene door onze zinnen bevestigde ervaring"

(*Versuche die bald zu einer durch unsere Sinnen verbürgten Erfahrung wurden.*)

Wij zouden deze proeven gemakkelijk met andere kunnen vermeerderen, maar achten zulks onnoodig. Het is mogelijk, dat *etsen* op bl. 124 voor het Duitsche *aetzen* (bijten met zuur) en *messing* op bl. 135 gebruikelijke woorden zijn. Het eerste hoorden wij echter nimmer anders dan in den zin van »*Radiren*," zoo als de *Duitschers* het noemen, etsen der kunstenaars, bezigen, en het laatste zou ons onverstaanbaar zijn, zoo wij niet wisten, dat *Messing* in het Hoogduitsch *geel koper* beteekende.

Doch niet alleen gebrekkige kennis van het Hoogduitsch (wij zouden kunnen volstaan met *ueberraschend*, door *zeer aanwassend* vertaald, en *verbürgt* door *verborgen*, hier aan te halen), — ook nalatigheid ontsiert deze vertaling. Drukfouten vonden wij weinigen of geenen, behalve *Sulphas barytar* op bl. 59, voor *Sulphas barytae.* Ziehier echter twee staaltjes, uit meerdere, van eene verminkte vertaling: »Het ijzer komt ten minste voor 2 procent voor onder de bestanddeelen onzer aarde," bl. 127. De bestanddeelen onzer aarde zijn ons onbekend, want wij kennen slechts de oppervlakte en *eene zeer onbeduidende diepte onder dezelve.* Ook leest men voor deze twee regels in het oorspronkelijke het volgende: »*Was den Antheil des Eisens an der Zusammensetzung unserer festen Erdrinde betrifft, so ist dieser sehr bedeutend. Sie werden demnächst die Ueberzeugung gewinnen, dass man, ohne zu übertreiben, behaupten kann: Eisen mache von jener Rinde ungefähr zwei Hunderttheile aus.*"

Bij het koper leest men op bl. 143: »De naam van *Cyprus* schijnt van het gelijkluidende Grieksche woord af te komen, en duidt waarschijnlijk op de voortreffelijkheid van het daar gevonden koper." In het oorspronkelijke staat: »*Die Griechen bezeichneten das Eiland* Cypren *mit dem Namen* Kupros; *dieses Wort leiten Einige von der Schönheit des Kupfers her, das auf der Insel gefunden wurde.*

Niet alleen aan onkunde in het Hoogduitsch of aan nalatigheid, maar ook waarschijnlijk aan onbedrevenheid in het behandelde onderwerp, zijn eindelijk dergelijke misvattingen toe te schrijven, als men in de volgende proeven vindt:

»Niet alle doorzigtige mineralen doen het daarop vallende licht dezelfde verandering ondergaan; maar bij alle wijkt de

lichtstraal af van den regten weg; hij wordt gebroken, en de straalbreking is dubbel, *soodat* (lees *wanneer*) het voorwerp, hetwelk men door zulk een mineraal waarneemt, dubbel schijnt," bl. 57.

»Koper is opgelost (lees is *oplosbaar*) in vitriool- of zwavelzuur; steekt men nu ijzer in eene zoodanige oplossing, alsdan laat het zuur het koper, hetwelk eene groote verwantschap voor het ijzer heeft, varen; het verbindt zich daarmede en wordt in staat van metaal neêrgeslagen." Hier laat de Vertaler het koper eene groote verwantschap met het ijzer hebben, waarvan in het oorspronkelijke niets te lezen is. Het zuur heeft eene grootere verwantschap met ijzer dan met koper; het zuur verbindt zich met het ijzer, en zoo wordt het koper in den staat van metaal uit de oplossing gepraecipiteerd. De woorden in het oorspronkelijke luiden dan ook dus: *Kupfer ist in Vitriol- oder Schefelsäure auflösbar; bringt man aber Eisen in eine solche Auflösung, so verlässt die Säure das Kupfer vermöge ihrer grössern Verwandtschafft zum Eisen, sie verbindet sich mit diesem, und das Kupfer wird in metallischem Zustande abgesetzt.*

»Voor het overige is dit gaz [waterstofgaz] niet als voorwaarde der verbranding te beschouwen," bl. 105. De Vertaler heeft zeker hetgeen in het oorspronkelijke stond, met den naam van *brennbare Luft* niet kunnen overeenbrengen, alsof 't geen ligtelijk *verbrandt* ook tevens geschikt moest zijn om er *iets anders in te doen branden.* Daarom staan die twee regels voor hetgeen men in 't oorspronkelijke leest: »*Den Verbrennungs-Process selbst fördert unser Gas übrigens keineswegs; es ist im Gegentheil demselben hinderlich; entzündete Körper, in eine mit Wasserstoff-Gas gefüllte Glasflasche gebracht, verlöschen.*"

Doch genoeg, veelligt reeds te veel. Wij willen den Uitgever geenen raad geven, maar alleenlijk eenen wensch ten slotte onzer beoordeeling nederschrijven, dat namelijk of deze vertaling gestaakt worde, of beter en naauwkeuriger worde voortgezet. Zoo de tegenwoordige Vertaler er ongeschikt voor is, er zal toch wel een ander te vinden zijn, en zoo die niet te vinden is, welnu dan worde het boek liever geheel niet dan op die wijze overgebragt.

J. VAN DER HOEVEN.

Handboek der Grieksche Mythologie, ten dienste der Latijnsche Scholen en Gymnasiën. Door P. VAN LIMBURG BROUWER. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1841. *In gr. 8vo. VII en* 163 *bl. f* 1-80.

Onder dezen titel ziet een boek het licht, waardoor Referent gelooft dat aan eene wezenlijke behoefte voldaan wordt. Hoe dikwijls toch de vraag werd gedaan: hoe moet de Mythologie op de Latijnsche Scholen en Gymnasiën onderwezen worden? bleef zij echter nog steeds een voldoend antwoord verwachten, en schijnt het aangekondigde geschrift met de daad eene oplossing derzelve te behelzen.

Tegen de bestaande Handboeken kunnen gewigtige aanmerkingen worden gemaakt, gelijk de Heer VAN LIMBURG BROUWER er werkelijk een zestal zeer juiste opgeeft in de voorrede van dit Handboek. Het komt Ref. voor, dat hij, door deze in de hoofdzaak achtereenvolgens op te geven en er telkens de wijze van behandeling van den Heer VAN LIMBURG BROUWER mede te vergelijken, eenig denkbeeld zal geven, zoowel van de zaken in dit Handboek vervat, als van deszelfs voortreffelijkheid.

Eene eerste aanmerking is gerigt tegen *het gelijktijdig behandelen der Grieksche en Romeinsche Mythologie, als gevende verwarde denkbeelden, terwijl het nog zeer moeijelijk is te weten, van welken, van den Griekschen of van den Romeinschen God de schrijver spreekt.* De Heer VAN LIMBURG BROUWER heeft daarentegen overal zorgvuldig opgegeven, waar die verwarring bij de Grieksche Godheden plaats had, hetzij met andere Grieksche, hetzij met Romeinsche. Voorbeelden zijn: CRONUS met de planeet SATURNUS; RHEA met de Aarde en DEMETER; HECATE met PERSEPHONE, ARTEMIS, de Maan en nog andere Godheden; APOLLO met de Zon; HESTIA met het Vuur, de Aarde enz. Ref. beschouwt deze wijze van handelen als zeer dienstig om verwarring te voorkomen. Op verschillende plaatsen daarenboven wordt de Grieksche Mythologie met de Romeinsche vergeleken, of er uit opgehelderd. Dit geschiedt p. 83 met de *Cronia* en *Saturnalia;* p. 93 met den bijnaam van ZEUS Λακεδαιμόνιος en JUPITER CAPITOLINUS, en meer andere plaatsen; vgl. p. 130, 144, 158, 160, 162. Doch verder is er van Romeinsche My-

thologie geene sprake. Ofschoon Ref. nu allezins het gevoelen van den Heer VAN LIMBURG BROUWER deelt, dat Grieksche en Romeinsche Mythologie niet gelijktijdig moeten behandeld worden en ieder het verkeerde hiervan uit elk ander Handboek (want Ref. is er geen bekend, waarin men niet alzoo is te werk gegaan) kan leeren kennen, bejammert hij toch evenzeer, dat hier voor Romeinsche Mythologie niets geleverd is. Deze aanmerking heeft echter niet de strekking, om daarom het gebruik van het Handboek van den Heer VAN LIMBURG BROUWER te ontraden: integendeel, Ref. houdt eene goede, oordeelkundige, wetenschappelijke voordragt der Grieksche Mythologie afzonderlijk, juist om de door den Heer VAN LIMBURG BROUWER opgegevene redenen, voor oneindig beter dan elk ander Handboek, waar zij vereenigd voorgesteld zijn, zelfs al hadden deze geene andere gebreken dan dit enkele. Deze aanmerking is dus ter neder gesteld, opdat zij den Heer VAN LIMBURG BROUWER tot aansporing verstrekke, om dit Handboek, bij een tweeden druk, met des Hoogleeraars denkbeelden over de Romeinsche Mythologie te doen volgen. Ware die alsdan wat uitvoeriger en niet spaarzaam met citatiën voorzien, het boek zou er in waarde door winnen; ten zij men eene even voortreffelijke *Histoire de la civilisation des Romains*, als nu door hem van de *Grieken* gegeven is, te wachten had. De tweede aanmerking keurt af *de allegorische uitleggingen van de oude Godheden, door wijsgeeren en grammatici gedaan en in de handboeken voor Mythologie te gretig opgenomen.* Hevig trekt de Hoogleeraar tegen de *Euhemeristen* en alle voorstanders van allegorie te velde. En, naar het Ref. toeschijnt, te regt; daar geene zaak zulke scheeve denkbeelden omtrent het oude volksgeloof doet ontstaan, dan juist dat jagt maken op allegorie. De etymologische spitsvondigheden, waarop zich het vernuft van waarlijk geleerde menschen zoo dikwijls te vergeefs vermoeid heeft, hebben dit kwaad steeds verergergerd, en men kan het daarom niet anders dan goedkeuren, wanneer de Schrijver van dit Handboek zich onthoudt van alle onzekere en daardoor tot dwaling aanleiding gevende naamsafleidingen. Hier vindt men, en dan nog maar bovenal in de zedekundige Mythologie, niets dan de opgave der zuiver Grieksche namen, die dan vertaald er nevens worden geplaatst: iets hetgeen slechts de duidelijkheid bevorderen

kan, dewijl het denkbeeld, dat men zich van de persoonsverbeelding maakt, in de taal zelve uitgedrukt ligt.

De derde aanmerking veroordeelt *het niet genoeg onderscheiden der tijden in andere Handboeken*. De Heer VAN LIMBURG BROUWER daarentegen vermeldt niet slechts, welke persoonsverbeeldingen voorkomen als voorwerpen van vereering, maar onderscheidt overal naauwkeurig, wat bij elk der vroegere, wat bij latere schrijvers en dichters te huis behoort. Daardoor wordt men in het leven, de beschaving en het godsdienstig geloof der *Grieken* ingeleid en de voorstelling, schoon mythologisch, wordt bijna historisch. Door zulk eene streng wetenschappelijke behandeling is er zoo veel orde in de voorstelling gebragt, zoo veel dwaling en verwarring voorgekomen, dat men daardoor alleen reeds veel gezondere denkbeelden van de volksgodsdienst der *Grieken* aan de jeugd kan inboezemen.

Maar is die streng wetenschappelijke vorm voor die schooljeugd geschikt? Het kan sommigen toeschijnen, dat het Handboek over het geheel niet zeer gemakkelijk is om te lezen, hier en dáar zelfs moeijelijk, doordien de zin soms wat afgebroken is. Maar men houde onder het oog, dat het een handboek, geen leesboek is. Het is alzoo voor het onderwijzen van den leeraar ingerigt, niet minder dan voor het leeren van den leerling. Alles nu, wat den onderwijzer tot het onderrigt dienen kan, is in ruime mate voorhanden, mits deze slechts de moeite neme om de geciteerde plaatsen uit de *Histoire de la civilisation des Grecs* na te slaan. Ontbreekt hem de gelegenheid om dit werk te lezen, dan vreest Ref. dat dit Handboek, hetwelk er geheel naar gevormd is, slechts gebrekkig zal kunnen worden gebruikt. Doch kan een leeraar zich met de wijze van zien van den Heer VAN LIMBURG BROUWER vereenigen, dan is het bestuderen van genoemd grooter werk als een onmisbaar vereischte tot het doeltreffend gebruik van dit Handboek aan te prijzen. Behalve deze bijzondere citatiën uit het IIde en VIIde Deel van meergenoemde *Histoire de la civilisation*, zijn er nog hier en daar verschillende schrijvers opgenoemd. Ref. keurt zeer goed, dat dit alzoo geschied is, namelijk zonder bijzondere opgave der plaatsen, waar het een of ander te vinden is. Immers wordt daardoor de gelegenheid aangeboden aan ieder, die Mythologie onderwijst, om zich steeds met de schrijvers zelve bekend te maken, waardoor menige gelegen-

heid geboren wordt, om nu eens door het vertalen eener plaats uit een' ouden schrijver, dan weder door schriftelijke, of bovenal mondelinge mededeeling, de behandeling der Mythologie aangenaam en hoogst nuttig tevens te maken. Het spreekt wel van zelf, dat bij deze opmerking slechts oudere leerlingen verondersteld worden, die reeds met HOMERUS eenige bekendheid hebben.

De vierde aanmerking der Voorrede geldt *de Verdeeling, als zijnde altijd de Romeinsche.* Het ligt dus in den aard der zaak, dat de Heer VAN LIMBURG BROUWER, een Handboek uitsluitend van Grieksche Mythologie daarstellende, eene gansch andere verdeeling moest volgen. Ref. vergenoegt zich, slechts de hoofdverdeeling alhier te laten volgen. Zij is deze: Inleiding, p. 1—12. Eerste afdeeling. *De natuurkundige Mythologie*, p. 13—52. Tweede afdeeling. *Zedekundige Mythologie*, p. 53—78. Derde afdeeling. *De persoonlijke Godheden.* Eerste hoofdstuk. Over CRONUS, RHEA, PROMETHEUS en de opvolging der menschengeslachten volgens HESIODUS, p. 79—89. Tweede hoofdstuk. Over de afstammelingen van CRONUS, de Hoofdgodheden van de algemeen erkende Godenleer, ZEUS, POSEIDON, HADES, HERE, DEMETER, HESTIA, p. 89—108. Derde hoofdstuk. Zonen en dochteren van de kinderen van CRONUS en RHEA: HEPHAESTUS, ARES, ATHENE, APOLLO, ARTEMIS, HERMES, PAN, APHRODITE, ADONIS, PRIAPUS, p. 108—133. Vierde afdeeling. De vergode menschen, p. 134—150. Vijfde afdeeling. De Godheden van minderen rang, de *Demonen* en Helden. Eerste hoofdstuk. De *Demonen*, p. 151—154. Tweede hoofdstuk. De Helden, p. 155—163. Deze afdeelingen nu en hoofdstukken worden in verschillende paragrafen afgedeeld, en Ref. beviel vooral de zeer geschikte onderafdeeling, bij sommige der Hoofdgodheden gemaakt, naar de verschillende betrekkingen, waarin zij vereerd werden. Zoo wordt ZEUS in Afd. III, Hoofdst. II, § 2, beschouwd als: 1°. de Koning der Goden: 2°. de Heer des Hemels: 3°. de Beschermgod der vorsten en staten: 4°. de opperste Bestuurder van der menschen lotgevallen: 5°. de Regter over de daden der menschen, de bron van het openbare en volkenregt, van regtvaardigheid en menschelijkheid. Hetzelfde heeft plaats bij HERE, POSEIDON, APOLLO en anderen. Hoe zeer verschilt nu deze wijze van beschouwing van de tot hiertoe gebruikelijke in andere Handboeken, waar dikwerf

dezelfde zaken aangeroerd, maar zonder eenige rangorde voorgedragen wordende, de leerling in verwarring wordt gebragt, en daardoor aanleiding gegeven om hem het aangeleerde spoedig te doen vergeten.

Nadat de Schrijver alzoo de denkbeelden der *Grieken* over hunne Godenleer heeft opgegeven, volgen negen *geslachtkundige* (Ref. twijfelt of de Heer VAN LIMBURG BROUWER hier goed Hollandsch heeft geschreven) tafels, doch, hetgeen bij een' herdruk dient te worden gevonden, geen Index. Platen zijn er, om de onkosten, bij het werk niet gevoegd; maar de Heer VAN LIMBURG BROUWER verwijst op die van MILLIN, latende iedereen de vrijheid om andere *dergelijke*, dat is, goede, platen, b. v. van HIRTZ *Bilderbuch*, (Ref. voegt er nog bij K. KÄRCHER's *Handzeichnungen*,) te gebruiken.

De vijfde aanmerking raakt *den toon der Mythologische handboekjes, als zijnde ongeschikt, en meermalen bespottende hetgeen de ouden voor waar en heilig hielden.* Het schijnt Ref. toe, dat in dit Handboek een gansch andere en betere toon is aangeslagen, die het volksgeloof der *Grieken* niet bespot (hetgeen trouwens meer pedanterie of onwetendheid te kennen geeft, dan opregte erkenning en juiste waardering der voorregten van het Christendom); maar integendeel zoekt op te helderen en daarin, meer dan men uit den aard der zaak vermoeden zoude, gelukkig slaagt. Bijzonder trof Ref. het gezegde op p. 95: »De *Grieken* meenden »hunne Goden het meest te vereeren, door hun den oor»sprong van een aantal, hetzij godheden, hetzij beroemde »en doorluchtige menschen, toe te schrijven. Daarom is er »geene godheid, die zoozeer den naam verdient van Vader »van goden en menschen, als ZEUS. — Van daar die menig»vuldige verhalen van liefdesgeschiedenissen, zoo van ZEUS, »als van andere goden en godinnen, die door de dichters »vaak op eene wijze zijn opgesierd, welke ons in geenen »deele overeenkomstig schijnt met de waardigheid der god»delijke natuur, doch die wij, uit het bovengemelde oog»punt beschouwd, ten minste kunnen overeenbrengen met »de denkbeelden, welke godsdienstige Grieken zich van »hunne goden vormden, zonder dat wij daarom behoeven te »gelooven, dat zij met opzet hunne goden voorgesteld heb»ben als echtbrekers en wellustelingen." Inderdaad, stel die liefdesgeschiedenissen bespottend voor, terstond zal de

leerling een verkeerd begrip verkrijgen van de vereering, die de *Griek* desniettegenstaande zijnen Goden bewees. Hoe, indien de aangehaalde voorstelling niet de ware is, is het anders mogelijk, dat verbreking der huwelijkstrouw door eene Godin, door HERE, de Beschermgodin der vrouwen, werd gestraft? De *Grieken* toch stelden zich hunne Goden meer als beloonende, straffende en besturende voor, dan als voorbeelden van navolging. Ware dit laatste het geval, dan waren echtbreuk en wellust bij hen geoorloofd geweest. Nu daarentegen hadden zij, die er zich aan schuldig maakten, de straf der Goden te duchten.

Eindelijk (en dit is eene zesde aanmerking) gelooft de Heer VAN LIMBURG BROUWER, *dat men meestal te veel hecht aan het denkbeeld, om de kennis der overleveringen tot het regt verstand der oude schrijvers te doen dienen, en te weinig aan het gebruik, dat men van die overleveringen maken kan, om daaruit het godsdienstig geloof der oude volken op te maken.* Kan het waarlijk goed zijn, al die fabelen, meestal dan nog, om de kortheid te bevorderen, gebrekkig of onvolledig in Handboeken te zien voorgedragen? Men kan immers bij de vermelding van den naam der hoofdpersonen die fabelen, des verkiezende, verhalen, vooral bij het vertoonen der platen, om het onderwijs aanschouwelijk te maken; maar de leerling heeft niet noodig alles, wat er mythologisch in de oude schrijvers opgeteekend staat, vooraf uit een Handboek te leeren kennen. Geeft de onderwijzer der Geschiedenis zijnen leerlingen alle geringe daadzaken op, alleen omdat zij daadzaken zijn, of zonder dat zij oorzaken waren van gewigtige gebeurtenissen? Worden in het onderwijs der Aardrijkskunde alle namen, ook der onbeduidendste plaatsjes, in het geheugen geprent, of zal men er zich niet liever op toeleggen om op de school een overzigt van den geheelen aardbol te geven? Even zoo is het met de Fabelkunde, en dit boek bevat, hetgeen een mythologisch Handboek bevatten moet, eene schets, een overzigt van de volksdenkbeelden der *Grieken* omtrent hunne Goden, volgens eene goedgekozene verdeeling, en waarschuwt zeer te regt, p. 93, om zich deze denkbeelden niet als een weloverdacht, geregeld systema voor te stellen. Zoo worden ook slechts opgegeven, welke dieren en planten den Goden *vooral* geheiligd waren, en van de plaatsen der vereering alleen de hoofdplaatsen. In plaats van eene menigte fabe-

len, die men beter in dichters en schrijvers zelve leest, in te lasschen, worden opmerkingen gemaakt als deze: dat eenige Goden in den hemel hetzelfde waren als sommige menschen op aarde; ZEUS een Koning van den ouden tijd; APOLLO een wijze van die dagen; HERMES heraut onder de Goden, even als TALTHYBIUS in het leger der *Grieken*, waarom hij de Beschermgod der herauten onder de menschen was; gelijk DEMODOCUS en PHEMIUS, aan de maaltijden der vorsten, zoo veraangenaamden APOLLO en de Muzen de bijeenkomsten der Goden door zang en snarenspel. Doch Ref. kan het boek niet afschrijven. Hij gelooft met het gezegde te kunnen volstaan om, eenigermate althans, het voortreffelijke, dat het in zijn oog heeft, te doen bevroeden, en eindigt met den wensch, dat dit Handboek op zeer vele Latijnsche scholen en Gymnasiën ten leiddraad moge genomen worden. De wetenschap kan er veel bij winnen, terwijl den Heer VAN LIMBURG BROUWER de eer zoude toekomen van aan het onderwijs der Mythologie in ons vaderland eene nieuwe en betere rigting te hebben gegeven.

Redevoering bij de plegtige inwijding van het Evang.-Luthersch Wees-, Oude Mannen- en Vrouwenhuis, te Utrecht, op den 16 *Maart* 1842 *uitgesproken in de Evang. Luthersche Kerk, door* F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, *Theol. Dr. en Predikant. Te Utrecht, bij* R. Natan. 1842. *In gr. 8vo.* 37 *bl. f* : - 50.

Dichtregelen, uitgesproken bij de inwijding van het Evang. Luthersch Wees-, Oudemannen- en Vrouwenhuis te Utrecht, 16 *Maart* 1842. *Te Utrecht, bij* R. Natan. *In gr. 8vo.* 11 *bl. f* : - 15.

Eene gelegenheidsrede van Ds. NIEUWENHUIS bij de inwijding van het nieuwe gesticht ter liefdadigheid zijner gemeente, in vele opzigten zeer gepast en doelmatig. Hij wijst op den oorsprong des gestichts, om tot dankbaarheid op te wekken, en spreekt daarna over de dure verpligtingen, die er voortaan jegens het Weeshuis op de gemeente zullen rusten. Deze gang van het stuk is eenvoudig en omvat datgene, wat bij zulk eene gelegenheid gewenscht en verwacht wordt. Het komt Rec. voor, dat de ontwikkeling van het

eerste punt wel geleidelijker had kunnen geschieden. Nadat de Redenaar verhaald heeft, welke pogingen er gedaan zijn, om het noodige geld te verkrijgen, en hoe men daarin gedaagd is, en hoe de stichting is tot stand gekomen, keert hij nog eens terug tot de vroegere tijden, om te verklaren, waarom het Weeshuis niet vroeger is opgerigt. Men zou dat eerder in een vorig gedeelte der rede hebben verwacht. Zoo dit Rec. bevreemdde, veel meer nog bevreemdde hem, wat hij op bl. 14 las: »Waarom elders [dan in *'s Gravenhage*] onze aanvraag om ondersteuning uit den rijken schat, dien de wereldhandel schenkt, onbeantwoord is gebleven, durven wij niet beslissen. Voor ons heeft de boom, door anderen zelden te vergeefs geschud, geene vruchten laten vallen, dan die ter sluiks zijn opgeraapt.'' In eene feestrede, als de tegenwoordige, passen deze woorden, dunkt ons, vrij slecht. Bij de erkentenis van vele ontvangene weldaden voegt weinig de toon van beleedigdheid, omdat men nog niet meer heeft ontvangen; vooral niet, als men op dat meerdere geene regtstreeksche aanspraak had. Behalve dat is het beeld ongelukkig gekozen, en begrijpen wij het ter sluiks oprapen niet. Dat heeft iets van stelen, hetgeen de Redenaar niet bedoelde. Wat het is (bl. 19) *moedig* te zijn op een sierlijk bedehuis, verstaat Rec. ook niet.

In het tweede deel is regt veel goeds gezegd over de verpligtingen, die op regenten, op de hoofden, op de inwoners van het gesticht, op de gemeente in het algemeen rusten. Stuitend was ons hier alleen de tirade tegen de koop- en ambachtslieden (bl. 30): »Het zou een treurig verschijnsel zijn, indien gij, koop- en ambachtslieden, ons gesticht tot een voorwerp van winstbejag maakte. [t] Wij vleijen ons wel niet met de hope, dat gij uwe *winst* ten offer zult brengen. O, was de winst uwer zielen even zeker, als die van uwe nering of bedrijf!'' Hoe hard en bitter gezegd, en dat bij zulk eene feestelijke gelegenheid! De Redenaar laat er wel op volgen: »Maar waarom zou baatzucht, lage, duivelsche baatzucht... ik wil het niet uitspreken. Het blijke in de toekomst dat mijne vrees geheel ongegrond is geweest.'' Doch het wordt niet beter, als hij in zulk een verband aldus voortgaat: »Een vroom gelaat, een gesprek over het gepredikte woord, een gloeijende ijver voor ons bijzonder genootschap, als had dit alleen de belofte des eeuwigen levens, zijn wel maskers en sluijers voor de baatzucht; maar

al te doorzigtbaar, dan dat niet het woord des Heeren op onze lippen moet wonen: wee u, schijnheiligen en huichelaars!" Het moet er in de gemeente treurig uitzien, waar bij zulk eene feestelijke gelegenheid zulke harde en bittere woorden worden gezegd. Rec. hoopt, dat het slechts rhetorische spraakwendingen mogen zijn, maar acht ze in allen gevalle ongepast bij eene openlijke uitgave van het gesprokene.

De dichtregelen, bij deze gelegenheid uitgesproken, zijn van Jufvrouw MOENS en F. B. ADER. De eerste zijn, gelijk wij ze van de bekende Dichteres mogten verwachten, hartelijk, goed gestemd en welgemeend; wat kras is het, als het nageslacht der langgestorven vaderen hier der Engelen eerbied waard wordt genoemd. Minder dichterlijke waarde heeft het tweede stuk, waarover wij evenwel, om de goede bedoeling, geene strenge kritiek willen vellen. Van harte wenschen wij der nieuwe inrigting bloei en voorspoed toe, en hopen, dat ook deze beide stukjes, ten voordeele van het gesticht uitgegeven, daartoe mogen medewerken.

De Bouwkunst, Leerdicht door Mr. J. VAN LENNEP. *Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1842. *In gr. 8vo. VIII en 59 bl. f* : - 75.

Er heerscht tegenwoordig een treurige geest onder een gedeelte van onze letterkundigen. Men schijnt eene afzonderlijke kaste te willen uitmaken en uit te gaan van den stelregel: *Nul n'aura de l'esprit que nous et nos amis.* Op onze groote Dichters uit het laatst der vorige en het begin der tegenwoordige eeuw wordt met een zeker medelijden nedergezien. Zij en hunne school zijn voorbijgegaan. Daar is een nieuw tijdvak geboren, eene nieuwe school opgestaan, en wat niet in den trant en geest van deze is, dat deugt niet, dat is ouderwetsch, het genie van het jonge *Holland* niet waardig. Ook de Heer VAN LENNEP heeft dezen geest van uitsluiting en verwerping moeten ondervinden in de wijze, waarop zijn gedicht *de Bouwkunst* van zekeren kant is ontvangen. Gelukkig staat hij boven zijne eenzijdige beoordeelaars en lacht met al hun gepraat, wel wetende, dat het wezenlijk schoone aan geenen tijd gebonden is, dat het bij al de wisselingen van tijden en meeningen deze over-

leeft, en dat niemand verder van de waarheid af is, dan hij, die dat schoone in letterkundige voortbrengselen enkel naar den ras voorbijgaanden tijdgeest beoordeelt, die morgen verguist, wat hij heden verhief.

Wij willen van het dichtstuk van den Heer VAN LENNEP eenig verslag geven, waaruit blijken zal, dat ons oordeel over hetzelve geheel anders is. Rec. zal niet ontkennen, dat de titel meer belooft, dan het stuk geeft. Niemand zal zich daarover verwonderen, als hij het algemeene van dien titel in aanmerking neemt. Zoo men het onderwerp in zijnen geheelen omvang wilde behandelen, de geheele aanleg en het plan van het dichtstuk hadden anders moeten zijn. Vele aanmerkingen zou de Dichter hebben voorkomen, zoo hij de aanleiding tot het vervaardigen van dit vers had medegedeeld, waardoor waarschijnlijk deszelfs vorm zou zijn verklaard. Wat hij thans behandelt, is eigenlijk de oorsprong der Bouwkunst en de wijze, waarop zij zich in haren drieledigen grond-*typus* heeft ontwikkeld.

Met eenen zeer bevalligen voorzang vangt het stuk aan. De tijd is voorbij, zegt de Dichter,

> Toen nog het brein, met poëzij doorvoed,
> Zich om mij heen een dichtren waereld teelde.

In die dagen

> mocht de lier, met fiksche vuist geklemd,
> Der helden daên en riddergrootheid roemen.

Nu is die tijd heen,

> En 't is vergeefs aan 't geen nog overschoot
> Den gloed, de verw der jonkheid af te vragen.

Hij, die vroeger van heldendaden zong, moet zich thans met eene nederiger soort van poëzij vergenoegen. Hij wendt zich tot het leerdicht,

> den geest der eeuw ten spijt,
> Die 't naauw den naam van dichtstuk waard wil heeten.

Men heeft dezen aanhef van onwaarheid beschuldigd, en ook daarin eene navolging van BILDERDIJK willen zien, die altijd over zijnen ouderdom sprak, en dat zeker meer dan een vierde van eene eeuw vol hield. Vraagt men aan Rec., of

hij het er voor houdt, dat de Dichter in vollen ernst gelooft, dat zijn tijd zoo geheel voorbij is, hij zou dat betwijfelen; maar eene gedeeltelijke, eene poëtische waarheid heeft deze voorstelling toch, en deze is hier voldoende, al wilde de Dichter zich zelven na eenige maanden logenstraffen, door ons op eene nieuwe Legende te vergasten, die met zijne beste vroegere stukken kon wedijveren. Dat hij met deze eenvoudige en ongezochte woorden BILDERDIJK naäapte, dat heeft VAN LENNEP zeker ook niet vermoed, nog veel minder gewild.

Zoo komt de Dichter op de vermelding van zijn onderwerp, de Bouwkunst, en bezingt in eenige regels haren lof. Het was door haar,

dat uit stikdonkre nacht
Gezelligheid en orde en wet ontstonden,
En bij een woest, verwilderd aardsch geslacht
De Maatschappij zich vormde op hechte gronden.

Dit wordt eenigzins breeder ontwikkeld, en verder gezegd:

De bouwkunst reikt den Handel straks de hand:
Zij weet de zee met kielen te overdekken,
Diept havens uit, legt stroomen aan den band,
Doet wegen door moeras en bergen trekken, enz.

Doch het is des Dichters oogmerk niet, om thans den lof der Bouwkunst in zijnen zang te melden. Hij wil

haar aart, haar wezen u ontleden.

Beter ware het, zoo wij hier *oorsprong* in plaats van *wezen* lazen. En na dezen voorzang begint het eigenlijke stuk.

Het doet ons, in eene dichterlijke voorstelling, waarin gelukkig partij is getrokken van de bijbelsche berigten in *Genesis*, den drieledigen oorsprong van de onderscheidene vormen van bouwkunst kennen. ADAM en EVA zijn uit het Paradijs verdreven.

Maar als het jeugdig wicht, dat door onstuimig dartlen
Des moeders toorn verwekte, en spijt zijn tegenspartlen
'tVertrek verlaten moest, nu rouwvol en bedroefd
Niet keeren durft noch zich verwijderen, maar toeft
Aan d'ingang en van daar met de oogen rood bekreten
Het tijdstip afwacht, dat zijn misdrijf is vergeten,

Zoo bleef ook 't zuchtend paar, toen hen de banvloek trof,
Weemoedig dralen aan de grenzen van den hof.

Rec. heeft hooren vragen, of dit beeld niet ongepast is; hij gelooft van neen, wanneer men slechts de vergelijking niet verder uitbreidt, dan de Dichter gedaan heeft. Het ongehoorzame kind en onze ongehoorzame stamouders, het eene aan den ingang van het vertrek toevende, de anderen aan den ingang van den hof dralende — ziet daar het beeld met deszelfs toepassing; wie verder gaat, vergeet, dat er geene verdere vergelijking wordt gemaakt of bedoeld, en dat men onbillijk wordt, als men het *tertium comparationis* uit het oog verliest. Doch het oogmerk des Allerhoogsten was, dat de menschen zich over de aarde zouden verspreiden, en

een nieuwe — eilaas! — afgrijslijke euveldaad
Zou 't werktuig strekken tot vervulling van Gods raad.

KAÏN trekt na zijnen broedermoord

De rampwoestijnen in van d'eersten waereldgrond.

Maar hij gaat niet alleen;

Zij, ADA, die alleen, bij 't wraakgeschreeuw der aarde
Slechts zweeg en schreide, en 't eerst, het glansrijkst voorbeeld bood
Van trouw en huwlijksdeugd, in rampspoed dubbel groot,

blijft hem bij. Zij dolen her- en derwaarts rond,

Tot eindlijk 't hoog gebergt met zevendubble rijen
En toppen, wit besneeuwd, zich aan hunne oogen bood
En naar de grens der aard den verdren toegang sloot.

Hier bezwijkt ADA;

zij zakte ineen, onmagtig voort te treden
Het gloeijend aangezicht bedaauwd met tapplend zweet,
Wijl duldelooze pijn haar 't lichaam krimpen deed.

Treffend is de schildering van KAÏN's wanhoop, en de Dichter komt door dit verhaal op zijn onderwerp:

Toen was het, dat voor 't eerst *Behoefte* in 't hart des menschen
Hem naar een toevluchtsoord, een veilig dak deed wenschen,

Dat had hij in en bij het Paradijs niet noodig. Hier behoefde hij het en vond het:

Natuur — wat zeg ik? — de Almacht zelf
Had aan den voet der rots dat uitgehold gewelf
Tot schuilplaats hem bestemd.

Daarheen draagt hij ADA:

In 't eind: de tijd is daar; — een kreet klinkt hem in de ooren
En KAÏN's eerstling is in 't eerste HUIS geboren.

Daar woonde HANOCH met zijne nakomelingen, en naar mate zijn geslacht in aantal groeide, verwierf 't

in 't holle rotsgevaart'
Zich ruimer plaats. . . . .
. . . . tot elke bergspelonk,
Ja elke spleet of scheur den mensch een woning schonk.

Zietdaar de bergspelonk als één der drie grondtypen van elk gebouw u dichterlijk voorgesteld. De Dichter gaat in zijn verhaal voort, om u den oorsprong der beide andere typen, de tent en de stulp, te doen kennen. Vooraf deelt hij u de verdere ontwikkeling van dezen eersten bouwtrant onder de eerste menschen mede. Hun aantal nam toe; de bergspelonken hadden geene ruimte meer, en LAMECH, nadat hij zijne mededingers had verslagen, bleef met de zijnen alleen meester. Maar ook hij vreesde voor nieuwen strijd, en zocht daarom zijne zonen te bewegen, om in der minne vaneen te scheiden. Zijn jongste zoon TUBAL verklaart, in den berg te zullen blijven: Ik ken hem, zegt hij,

'k heb zijn' aderen
En diepten onderzocht, en 't hard metaal ontdekt,
Dat, door het vuur bewerkt, den mensch tot hulp verstrekt
En vorens ploegt in de aard en huisraad schenkt en wapen.
Die vond, ziedaar mijn recht.

JABAL is bereid de ruime wereld in te trekken, en TUBAL volmaakte de bergwoningen:

Nu kwam de scherpe wig den bergrug openrijten,
De zware moker deed graniet en marmer splijten
En vormde holen in de rotsen, breed en diep,
Die nijvre kunst allenks in woningen herschiep.

De zaag werd aangebracht, bestuurd met wakkre handen,
Gaf zij een gladder vorm aan muurgewelf en wanden.

Maar daarbij bleef het niet; de steenen kameren vermeerderden, verdieping rees op verdieping, door achtergelatene zuilen gesteund, tot het werd

één gebouw, één gevel, naar het beeld
Der honigraat, geheel in cellen afgedeeld.

Intusschen is JABAL zuidelijk heengetogen. Hem waren de nachten niet te koel,

Om onder 't blaauw gewelf des hemels te overnachten;

maar de middaghitte werd drukkend,

En duldeloos de gloed der felle zonnestralen,
Verschroeiend als het vuur, bij 't loodrecht nederdalen.

Doch weldra heeft hij het reddingsmiddel gevonden.

Hij heeft in 't gulle zand
Drie schuinsche staven, in een driehoek, neergeplant,
Doch zoo, dat onderling de toppen zich vereenen
En saamverbonden, kracht en steunsel zich verleenen.
Een breede kemelhuid, met zorg daarvoor bereid,
Wordt over 't kunstloos dak behendig heengespreid.

En zietdaar de eerste *tent* gevormd.

Een derde gedeelte van KAÏN's nakomelingen zwierf in de bosschen rond en leefde voor de jagt:

Daar was 't hun levenslust, met armen, fors gespierd,
Den kamp te wagen met het woeste boschgediert:
Met tijgers, grof van leên, om 't meesterschap te dingen,
Het borstlig everzwijn den slagtand af te wringen,
Te worstlen met den beer, of d'opgesperden muil
Der woedende leeuwin te tarten in haar kuil.

Doch voor gade en kroost hadden zij eene schuilplaats van noode, en het bosch zelf leverde hun die op. Een aantal stammen werd bijeengebragt, gelijk in grootte, en op een rij in d'aard geplant aan elke zij van het erf.

De tusschenruimte werd met saamgevlochten horden
Verbonden. . . . .

En voorts met klei gevuld, dat, door de lucht verherd,
Weldra een vaste muur, een stevig bolwerk werd.

Spoedig was de *stulp* gereed,

Vier zware balken, die aan elken hoek zich sloten,
Sloeg nu de moker op den kop der palen vast,
Geschikt en dienstig tot het torschen van een last
Van sparren, dwars gelegd, om 't rieten dak te dragen,
't Geen spits naar boven liep, opdat, bij najaarsvlagen
En regenachtig weer, het neergevallen vocht
Langs palmenblad en halm zijn afloop vinden mocht.

Op deze regt dichterlijke wijze schildert VAN LENNEP ons den oorsprong van de drie typen der verschillende gebouwen. Met korte trekken deelt hij vervolgens in het algemeen hunne ontwikkeling en volmaking mede. De bergspelonk bleef aan den *Nijl*, aan *Indus* en *Ganges* het beeld, waarnaar de bouwtrant zich vormde. Bij den Oosterling, bij den *Israëliet*, bleef de tent de *typus* der gebouwen.

Het dunne bamboesriet, de speer en herderstaf
Werd, toen de weelde klom, met glinstrend goud betogen.
Een keurig hangtapijt, welks bonte schildring de oogen
Bekoorde, of aan welks rand borduursel glom, verving
De dierenhuid, die eerst 't staketsel overhing.
Gordijnen, die de naald met bloemenkeur vercierde,
En van wier breeden zoom de gouden franje zwierde,
Verdeelden 't woonverblijf in kamers, rijk van pracht.

Intusschen, slechts bij de *Chinezen* blijft

In 't omgeplooide dak van toren en pagode
D'oorspronkelijke vorm der oude herderstent.

Zeer schoon is de schildering van den Griekschen bouwtrant, uit den derden *typus*, de stulp, ontstaan; maar wij zouden haar geheel moeten overnemen, en daartoe ontbreekt het ons aan ruimte.

De Dichter besluit nu zijn dichtstuk met lessen en voorschriften, aan jeugdige bouwkunstenaars gegeven. Rec. heeft dit bij de toepassing van eene preek zien vergelijken. Hij verbeeldt zich, dat de gelegenheid, waarbij de Dichter dit stuk zal hebben vervaardigd, daartoe van zelve aanleiding

zal hebben gegeven, en houdt het er voor, dat dit gedeelte zich zeer gepast aan het vorige aansluit. Zeker, voor de Romantieken van onze dagen, die in alles, in de beeldende kunsten zoowel, als in de letterkunde, zich gaarne van den eenen kant zoo verre mogelijk van de eenvoudige natuur verwijderen, en van den anderen kant haar, zoodra zij slechts wanstaltig en afschuwelijk is, liefst in al hare naaktheid vertoonen, voor dezulken is het ondragelijk, de hier telkens herhaalde les te moeten hooren:

laat Natuur altijd uw gids, uw leidsvrouw blijven,
Natuur, maar door de kunst omkleed met hooger pracht,
Tot cierlijke orde, tot volkomenheid gebracht,
Ontdaan van al, wat stuit of tegenzin kan baren,
En blijvende aan den zwier gepasten eenvoud paren.

Men zal niet verwachten, dat wij den Dichter bij zijne lessen op den voet volgen; ook voor den oningewijde zijn zij belangwekkend en aangenaam afgewisseld, b. v. door het verhaal van den oorsprong van het Korinthische kapiteel, en door bespotting van het wansmakelijke, dat, helaas, ook in onzen tijd weder meer en meer veld wint.

Geen paardmensch, griffioen of ander monsterbeeld,
Eens door 't vernuftig brein der ouden voortgeteeld,
Voegt meer aan onzen tijd, geen leeuwen op de daken:
— Want wie zag immermeer zich leeuwen daar vermaken? —
Niet min wanstaltig is 't, wanneer een zwakke maagd
't Gewelf moet stutten, of 't gewicht der kroonlijst draagt
En zoo de plaats bekleedt, een steenen zuil beschoren:
Alsof haar poezele arm, tot zachter werk geboren,
Niet zou bezwijken bij het torschen van een last,
Die zelfs geen mannekracht, dan die van Atlas, past.

Rec. gelooft, door dit verslag zijnen lezers eenig denkbeeld van dit dichtstuk te hebben gegeven, en hij zou zich zeer bedriegen, indien het bij hen den lust niet had opgewekt, om het in zijn geheel te kennen. Dat men ook hier wel eens eenige dier onachtzaamheden vindt, die den versbouw van VAN LENNEP kenmerken, behoeft geene herinnering; maar deze zijn te onbeduidend, om bijzonder te worden opgemerkt. Wat dan ook de nieuwere school onzer poëten over dit dichtstuk moge zeggen, Rec. twijfelt er niet aan, of het

onpartijdige en bevoegde publiek zal den Dichter danken voor dit nieuwe geschenk van zijn talent en het op den regten prijs waarderen.

Broederhaat en Wraakzucht, of de Belegering van Rotterdam, 1488—1489. *Een Verhaal door* A. VAN LINDE. *III Deelen. Te Amsterdam,* bij J. M. E. Meijer. 1841. *In gr. 8vo.* 971 *bl. f* 9-60.

Allerlei soorten van Romans hebben hunnen *tijd*, zoo als alles onder de zon zijnen tijd heeft. Vroeger waren het roover-, liefde-, karakter-, toover-, sentimentele en andere Romans; tegenwoordig zijn de historische ἐν ἀκμῇ, zoo als de geleerden, *à l'ordre du jour*, zoo als anderen zeggen. Een merkwaardig verschil bestaat er intusschen, wanneer men ons vaderland in dit en in andere opzigten met de buitenlandsche letterkundige en wetenschappelijke wereld vergelijkt. In sommige vakken bepaalt men zich bij ons hoogstens tot het vertalen van hetgeen elders het licht ziet; met den historischen Roman heeft men zelf handen uit de mouw gespeeld. Niemand klage daarover, wanneer hij aan eene menigte ballasten onzer Letterkunde denkt; er is altijd kaf onder het koren, en hadde de historische Roman in ons vaderland geene beoefenaars gevonden, dan zouden wij eene *Roos van Dekama*, een' *Schaapherder*, een *Huis Lauernesse* hebben gemist. Meermalen hebben wij onze meening geuit over deze soort van letterkundige voortbrengselen in het algemeen; wij zullen daarvan niets herhalen, maar zetten ons aanstonds tot het aankondigen van het voor ons liggend verhaal.

Deszelfs geschiedkundige grondslag is de belegering en overgave van het door de Hoekschen onder Jonker FRANS VAN BREDERODE bezette *Rotterdam* (1488, 1489). De Schrijver, die, naar wij vernemen, niet VAN LINDE heet, maar zich onder dezen *Pseudonym* verbergt, betuigt, de geschiedenis, voor zoo verre hij die tot zijn doel wilde opnemen, getrouw te hebben gevolgd, behoudens verschikking van eenige dagteekeningen der gebeurtenissen. ALKEMADE heeft deze belegering uitvoerig beschreven in zijn' bekenden *Jonker Fransen oorlog*, waarheen wij hen verwijzen, die er iets meer van wenschen te weten, dan in de algemeene geschiedenissen van het vaderland te vinden is. Niet *alle* bijzonder-

heden vinden in dezen Roman eene plaats; dat behoeft ook niet, en zou zelfs tegen het karakter van deze soort van geschriften strijden; hetgeen er van gezegd is, komt vrij naauwkeurig met de waarheid overeen, gelijk b. v. de inneming van *Rotterdam* door Jonker FRANS; de beproefde, doch niet gelukte aanslag op *Schiedam;* de insgelijks mislukte proeve om levensbehoeften aan te voeren; het bezetten van *Overschie*, enz. Overigens bestaat de hoofdknoop van dezen Roman daarin, dat, van twee zonen eens Rotterdamschen koopmans, de een, die der Kabeljaauwsche partij is toegedaan, en in het leger van Koning MAXIMILIAAN, zijn broeder als Hoeksche in dat van Jonker FRANS dient, den laatsten tracht te belasteren, ten einde deszelfs beminde voor zich zelven te bekomen. Wij zouden aan de waarheid te kort doen, wanneer wij verzwegen of ontkenden, dat hier en daar fraaije plaatsen gevonden worden. Zoo is b. v. de allereerste ontwikkeling van den knoop, waartoe het titelvignet van het tweede Deel betrekking heeft, zeer goed beschreven; alleen ware er niet zonder grond op aan te merken, dat de zusterlijke liefde niet zeer waarschijnlijk is, met welke MARGARETHA eene vrouw opneemt, die, blijkens het voorgevallene, zelve tot lage zedelijkheid gezonken was, en zich had laten gebruiken, om den minnaar der eerste in een zwart daglicht te stellen. Van deze JOHANNA is ook op verre na die partij niet getrokken, die er onder de handen van eenen geoefenden Schrijver van ware te trekken geweest. Van hare afkomst en lotgevallen verneemt men niets; hetwelk ook, zoo als zij nu voorkomt, niet noodig is; maar het zou niet moeijelijk zijn geweest, en de waarde van het werk *als Roman* veel hebben verhoogd, wanneer juist deze lotgevallen der verleide den weg hadden gebaand tot de ontwikkeling der *intrigue*. Nu beteekent deze bitter weinig, en de ontdekkingen van het oude wijf, waartoe het titelvignet van Deel III behoort, beduiden voor den Lezer niets in het allerminste: zij waren voor de personen, die er bij tegenwoordig waren, nog *eenigzins* ter opheldering, maar *de Lezer* heeft alles reeds vooruit geweten, en kon geene andere uitkomst verwachten. En dit is eene andere aanmerking, die wij op de *oeconomie* (men vergunne ons dit woord) van dezen Roman hebben, namelijk, dat bijna nergens *voor den Lezer* eenige nieuwe of onverwachte *situatie* voorkomt. Hij ziet de personen handelen, dikwijls in onkunde van hetgeen met de an-

deren gebeurt; maar hij ziet het als eèn aanschouwer, die zelf beter weet, en elken afloop kan vooruitzien. Wordt dus zijne verwachting ergens eenigzins gespannen, dan is het niet om te weten, hoe dit of dat zal afloopen, maar alleen wat de andere partij, die er door wordt te leur gesteld of in de engte gedreven, doen zal. Geene daad, geen voorval, of wij zijn er reeds van onderrigt, eer het gebeurt; van daar nergens eene verrassende uitkomst, eene voor den Lezer onverwachte gebeurtenis. Het is er mede, gelijk in een slordig ingerigt marionettenspel, waar het publiek de draden ziet, met welke de poppen bewogen worden. Wij achten dit een zeer groot gebrek, hetwelk de minder geoefende hand verraadt, maar met eenige verschikkingen wel ware te herstellen geweest. En hoe — om in eens te zeggen, hetgeen wij tegen den aanleg van het werk hebben — de Schrijver tot zulk eenen afloop heeft kunnen komen, begrijpen wij niet. Wel is het ons bekend, dat de hedendaagsche smaak, of beter gezegd wansmaak, voor het afschuwelijke ook geenen gelukkiger afloop van de lotgevallen der Roman-personen begeert; wel is het waar, dat deze soort van schriften vroeger tot walging toe met allerlei huwelijken eindigden; maar hier maakt het ongelukkig einde der geschiedenis geenen bevredigenden indruk op ons gevoel. Dat men van GIJSBRECHT niet meer hoort, zij zoo; de Lezer kan zich de gewetenswroegingen van den ontmaskerden booswicht denken; maar dat DANIEL het gelukkige leven moet missen, hetwelk de belangstellende Lezer hem en zijner MARGARETHA zoo hartelijk gunnen zou; dat hij, onschuldig aan eenige misdaad, alleen uit burgerlijke partijschap door beulshanden sterft; dat MARGARETHA geene de minste vergoeding erlangt voor al haar doorgestaan lijden, en van kommer en verdriet omkomt; dit alles zal door de Lezers en Leseressen evenmin als door den goeden smaak aan den Schrijver vergeven worden.

Er komt bij, dat hier en daar, of laten wij het met ronde woorden zeggen, dat op vele plaatsen eene kennelijke zucht tot wijdloopigheid doorstraalt; vandaar zoo vele onbeduidende gesprekken, vervelende uitweidingen, en wat niet al! Zoo komt er b. v. geen einde aan de bespiegelingen, wanneer, en dit gebeurt nog al eens, MARGARETHA het beeld der Maagd MARIA aanbidt, en daardoor in hare omstandigheden opgebeurd wordt; en hetgeen bij zulk eene gelegenheid (D. II. bladz. 311, 312) gezegd wordt tot vergoelijking der beeldendienst in de Roomsche kerk, hadde de Schrijver, dunkt ons, beter achtergehouden. Hoe mat en onbeduidend onder hoogklinkende woorden is, om door eene korte proef te toonen, dat wij geene magtspreuken schrijven, het volgende: »Diep geroerd, snelde de brave grijsaard van het krankbed »des zondaars, zwaar getroffen van het leed, dat hem op »nieuw de nog ongeheelde wonden openreet; maar toch ook

»zalig in het bewustzijn, goed en deugdzaam gehandeld te »hebben. Loeide de storm bulderend boven zijn hoofd, dreig- »de de bliksem op hem nederteschieten, of de donder hem »verpletterend ter aarde te werpen; geen nood, hij wist het »op wien hij bouwde, zijne hoop was niet meer op deze we- »reld, zij was gerigt op de toekomende — en daarom kon »de storm hem wel benaauwen, de bliksem hem wel doen »ontstellen, de donder" [er hapert niets aan de volgorde] »hem wel verschrikken; maar hem vernietigen, hem ver- »pletteren, dit konden zij nooit; want over graf en dood »blikte hij in de zalige eeuwigheid, daar zou geen storm »meer bulderen — geen bliksem" [aanstonds komt, als straks, de donder] »het zwerk in de vlam zetten — geene donder- »slagen rollend door het luchtruim bulderen!" Deze *Kraft-sprache* is te vinden D. III, bladz. 176, 177.

En wanneer iemand zulke hoogklinkende (ARISTOPHANES zou gezegd hebben ἱπποβάμονες, hooggezadelde) woorden bezigt, dan mag hij de zaak wel, wil hij zich niet bespottelijk maken, bij het regte einde hebben. »In eenen heerlijken nacht, millioenen vonken aan het onpeilbaar'(?) starrendak in onnabootsbare pracht" te laten flonkeren, gaat goed aan, maar daarbij in den nacht van den 17den Junij den *Orion* »als een Caesar op zijnen troon" te laten pralen, is dom, want wij dagen den Heer VAN LINDE uit, om ons in eenen zomernacht één sterretje van den *Orion* te toonen. Doch — zulke kleinigheden zijn beneden de schatting van vele schrijvers. Nog een klein *astronomisch* bokje (het vorige stond D. III, bladz. 221) vinden wij ald. bladz. 136; aan fraaije woorden hapert het mede niet: »De schitterende avóndster was de »eerste lichtende hemelbol aan den hemel, wiens Oosten »(lees: Westen) nog in purpergloed blaakte."

Wij mogen vooral niet verzuimen, iets te zeggen van het zoogenoemde *kostuum*, of het in acht nemen van tijd en plaats der onderstelde gebeurtenis. Hier en daar, met name in de beschrijving van het toenmalige *Rotterdam*, blijkt, dat de Schrijver niet van kennis in dit opzigt ontbloot is; maar des te onverklaarbaarder wordt het, dat meestal de zeden des tijds tot in het belagchelijke toe zijn verwaarloosd, en het verhaal toon en woorden aanneemt, alsof het in onzen leeftijd te huis behoorde. Uit ieder Deel willen wij, om de waarheid van deze beschuldiging te staven, één enkel staal bijbrengen. Gemakkelijk waren die proeven met tienmaal zoovele te vermeerderen.

HENDRIKSZ. zegt, D. I, bladz. 88: »Ik houd van gezon- »den kost en geenszins van gebakjes." Wij willen nu niet ontkennen, dat er in de 15de eeuw gebakjes waren, maar wie vindt niet met ons de uitdrukking bijster modern?

D. II, bladz. 314: »En in weinige oogenblikken had »MARGARETHA met het fijne schaartje, hetwelk aan haren »gordel hing, er het zegellak voorzigtig in de rondte afge-

»knipt, en thans den brief geopend hebbende, las zij over-»luid: Dierbare Vrouw en Dochter." — Den brief deelen wij nu maar niet mede; aan de wijze van dien te openen zal de Lezer wel genoeg hebben.

D. III, bladz. 346: »Hoe heb ik het met uliede? Ware »het niet zoo vroeg, dan zou ik stellig gelooven, dat gij te »veel drank of wijn gebruikt hadt." Dit onderscheid van [sterken] drank en wijn is al even zoo vijftiende-eeuwachtig als het fijne schaartje van MARGARETHA.

Nog gekker is het contract van overgave der stad *Rotterdam* door Jonker FRANS, D. III, bladz. 281, waar de voorwaarden der capitulatie, even als bij het overgaan van eene hedendaagsche vesting, *bij artikelen* worden opgegeven. Hiertoe behooren ook de menigte brieven, ten deele in eenen zeer modernen stijl; b. v.: »Want dit is alzoo de wil en de »begeerte van Zijne Majesteit den Roomsch-koning, en van »Hoogstdeszelfs Zoon, den jeugdigen Prins." (D. III, bladz. 278.) Zelfs ontvangt HENDRIKSZ (D. I, bladz. 142) eenen naar den hedendaagschen trant ingerigten naamloozen brief, waarmede hij tegen zijnen neef gewaarschuwd wordt; en zulks alles, niettegenstaande de Schrijver zelf, naar waarheid, (D. III, bladz. 108) het schrijven een toen zeldzaam beoefend wordend vak noemt. Er is, met één woord, een zoo kluchtig afstekend verschil tusschen het moderne in den verhaaltrant en het oude der geschiedenis, en veelmalen ook van de kleur, dat men begint te twijfelen, of het er ook om gedaan zij, ten einde veelligt de tegenwoordig dikwijls plaats hebbende behandeling van den historischen Roman te persifleren. Kortom, 't heeft er wel iets van, alsof een verzamelaar van oude voorwerpen eene kamer liet inrigten met hooge Gothische vensters en glaasjes in het lood — doch met een gesatineerd behangselpapiertje. De groote, antieke schoorsteen is voorzien van eenen eikenhouten gebeeldhouwden rand, en ondersteund door rood geäderde marmeren pilaren; doch het vuur brandt niet op den haard zelven, maar in eenen daarvoor geplaatsten circuleerkagchel. Antieke stoelen met hooge ruggen, kunstig met de naald geborduurd, de pooten gedraaid en de leuningen met fijn snijwerk als overladen, staan rondom eene maghonijhouten tafel op één poot, waarop men eene zware zilveren schenkkan met klapdeksel ontwaart te midden van eenige geslepen kristallen wijnglazen. — Doch laat ons met deze barocque spotternijen uitscheiden. Men vindt in dezen Roman genoeg van dien aard.

N°. XIII, bl. 582, reg. 7 v. b., moet na de woorden: »komen deze woorden voor:" ingevuld worden: »*De leer der* VOLDOENING (niet VERZOENING) *sterft uit.*"

BOEKBESCHOUWING.

De Apocryphe Boeken des N. T., bijeenverzameld, uit de oorspronkelijke talen overgezet, en met inleidingen en aanteekeningen voorzien. Isten Deels Iste Stuk. 's Gravenhage, bij W. P. van Stockum. 1842. *In gr. 8vo. XIV en 245 bl. f* 2-:

De gedachte, dat er tot nog toe geene volledige verzameling bestond van de apocryphe boeken des N. V., deed den Bewerker en Uitgever dezer tegenwoordige uitgave het plan opvatten, zoodanig een werk onder de oogen van ons Publiek te brengen. »Niet onder de oogen van het *groote* Publiek (zoo lezen wij in de Voorrede, bladz. IX) in den *ruimsten* zin des woords; dáár toch zouden zij slechts ergernis en dwaling geven: maar om daardoor in eene behoefte te voorzien, welke door vele Godgeleerden en verlichte Godsdienstvrienden levendig gevoeld wordt." — Men zou kunnen vragen, of deze behoefte werkelijk aanwezig was? Immers, de beschaafde leek komt ons voor, aan eene verzameling der apocryphen van het N. T. niet veel behoefte te hebben. En de Godgeleerde, wiens studie hem met deze schriften in aanraking brengt, kan bij FABRICIUS en THILO eene echt wetenschappelijke bevrediging vinden. Bij de onmiskenbare rigting echter van onzen tijd, om hetgeen tot nog toe grootendeels eigendom eener *wetenschap* was, meer onder de oogen van het algemeen te brengen, kan ons het verschijnen van zulk een werk niet bevreemden, en durven wij den Uitgever wel eenig debiet beloven.

Wilden wij deze verzameling beschouwen als eene *wetenschappelijk* bewerkte uitgave der apocryphe Evangeliën, ons oordeel zou dan zoo ongunstig mogelijk moeten uitvallen. Ten grondslage derzelve is gelegd de *Bibliothek der Neue-Testamentliche Apocryphen von* BORBERG. Maar

deze zelf heeft, in vergelijking met hetgeen door FABRICIUS en aanvankelijk door THILO geleverd is, eene zeer ondergeschikte waarde. Nopens de vertalingen van die Evangeliën, waarvan de tekst ons in het *Arabisch* bewaard is, (zoo als *de geschiedenis van* JOZEF en *het Evangelie van de jeugd des Verlossers*) heeft de Verzamelaar »dewijl zijne kennis der Arabische taal te beperkt was," zich met de Latijnsche vertalingen beholpen. Voor de *critiek* is zeer weinig gedaan, daar alleen die varianten (en niet eens allen) worden medegedeeld, die op de verandering van zin belangrijken invloed hebben, terwijl de Verzamelaar ook alleen de varianten *noemt*, zonder ons te zeggen, *of* in welke Handschriften der apocryphe Evangeliën dezelve voorkomen, *of* welke betrekkelijke waarde aan dezelve, naar zijn oordeel, te hechten is. De *historia litteraria* dezer geschriften is slechts zeer onvolledig medegedeeld: en een enkele blik op de doorwerkte *Prolegomena* van THILO voor zijn 1ste Deel doet ons zien, hoeveel meer er over de Handschriften, uitgaven en oudste vertalingen der apocryphe Evangeliën ware in het midden te brengen geweest. (Zoo wordt b. v. alhier, bladz. 176, waar het Evangelie van de jeugd des Verlossers vermeld wordt, op het voetspoor van THILO, het Handschrift van HINCKELMAN en H. SIKE genoemd; maar de overige HSS., bij THILO, p. XXXI sq., opgegeven, welke echter voor de critiek van dit apocryphe Evangelie van het allergrootste belang zijn, worden met stilzwijgen voorbijgegaan. Zoo worden van de *opschriften* boven het Vóor-Evangelie van JACOBUS, p. 25, 26, eenige vermeld, maar andere, en daaronder zeer belangrijke, bij THILO bladz. 161 voorkomende, ontbreken. En wat de *inleidende* onderzoekingen voor de ons hier geleverde apocryphe Evangeliën betreft, zij laten zeer veel te wenschen over. Het is zoo, de *Historische - Critische Inleiding*, die ons de Verzamelaar belooft, kan nog menige leemte in het hier geleverde aanvullen, en dus willen wij tot zoolang ons oordeel over de waarde van hetgeen ons hier voor de *Isagogiek* der Apocryphe Evangeliën geleverd wordt opschorten. Maar dan

had, dunkt ons, de Verzamelaar beter gedaan, met de losse wenken, die hij nu hier en daar omtrent *oorsprong*, *aard*, *tijd*, *schrijvers* enz. dezer Evangeliën geeft, maar achterwege te laten, daar zij toch zeer weinig afdoen en geen de minste sporen van zelfstandig onderzoek dragen, hetgeen eene oppervlakkige vergelijking met THILO en BORBERG leeren kan. Ten voorbeelde. Met een woord wordt bladz. 81 het reeds dikwijls opgemerkte verschil tusschen de eerste en tweede helft van *het Evangelie van* THOMAS vermeld. Maar niets wordt er bijgevoegd, om den aard en den oorsprong van dit verschil te verklaren. — Omtrent den tijd, waarin dit Evangelie geschreven is, vinden wij alleen, dat het reeds door ORIGENES en IRENAEUS wordt aangehaald, verder niets. Het bewijs, dat het Evangelie van JEZUS jeugd van Syrischen en Nestoriaanschen oorsprong is, wordt, bladz. 174—176, al zeer oppervlakkig gevoerd. THILO, p. XXXIV, geeft vrij wat betere gronden op. — Ook bevreemdde het ons zeer, bladz. 6 te lezen, dat er reeds in de *eerste* eeuw geschriften omtrent JEZUS kindschheid en jeugd zijn zamengesteld, terwijl wij bladz. 14 vinden, dat het Voor-Evangelie van JACOBUS, hetwelk de Verzamelaar voor het oudste der Apocryphe Evangeliën houdt, in de *tweede* eeuw geschreven is. Hoe dit overeen te brengen? — Over den persoon van dezen JACOBUS vinden wij hier tevens geene de minste inlichting. Wij zouden meer kunnen zeggen, doch wachten die beloofde *Inleiding* af. — Wat eindelijk betreft, hetgeen hier tot *verklaring* der Apocryphe Evangeliën is bijgebragt, wij erkennen, hier wel goede, en voor populair gebruik soms voldoende opmerkingen te hebben gevonden. Echter voldoet het geenszins aan hoogere eischen. Wij merken hier b. v. op, hoe de merkwaardige overeenkomst naast groote verscheidenheid, die er hier en daar plaats heeft tusschen de Canonische en Apocryphe Evangeliën, waar beiden ons de geschiedenis van JEZUS ontvangenis, geboorte en jeugd verhalen, nergens juist wordt in het licht gesteld, veel minder voldoende verklaard. En van hoeveel belang ware dit toch geweest, ter afwe-

ring van menige bedenking des ongeloofs! In de beschouwing der *geschiedenis van* JOZEF blijft de Schrijver gewoonlijk bij die meening staan, welke door WALLINS, blijkens zijne Latijnsche vertaling, gekozen is; schoon THILO reeds vóór 10 jaren schreef, dat hetgeen door WALLINS was opgemerkt geenszins van dien aard was, dat men het onderzoek voor gesloten kon verklaren (pag. XX.) Waar hij, ter nadere opheldering, nog eenige fragmenten mededeelt, bladz. 164, uit de latere *Koptische* bewerking van JOZEF's geschiedenis, haalt hij wel met THILO, p. XXII, den catalogus der *Koptische* HSS. van ZOEGA aan; maar zonder eenige vermelding der variant, die toch in den zin zoo groot verschil oplevert, vertaalt hij: »*mijne moeder baarde mij door eene* GEHEIMENIS, schoon ZOEGA (zie wederom THILO, p. XXIV) niet vertaald heeft *mysterio*, maar *in speluncâ*, welke laatste vertaling wel door THILO veroordeeld wordt, maar toch nadere vermelding had verdiend. — Nog wordt, bladz. 215, JEREMIA XXXVII: 21, aangevoerd als bewijs voor het bestaan eener *bakkerstraat* te *Jeruzalem*, schoon een enkel opslaan van VAN DER PALM's aanteekening te dier plaatse den Verzamelaar van het ongegronde dier bewering had kunnen overtuigen. — Vooral in het *Evangelie van* JEZUS *jeugd* is hetgeen door den Verzamelaar MOSANO (??) is bijgebragt ter aanvulling van BORBERG's reeds zoo oppervlakkige aanteekeningen van weinig beduidenis. — De vermelding van des Heilands *wieg* voor zijne *kribbe*, bladz. 171, is zeker den Verzamelaar door onopmerkzaamheid der pen ontvloeid.

Hadden wij eene wetenschappelijke bewerking der Apocryphe Evangeliën te beoordeelen, wij zouden ons met deze losse opmerkingen niet mogen vergenoegen. Thans echter vertrouwen wij genoeg gezegd te hebben, om ons oordeel te regtvaardigen, dat wij hier geene verzameling dier Evangeliën vinden, die aan de eischen der *wetenschap* voldoet. Wij waren die opmerkingen aan het Godgeleerd publiek verschuldigd, om het te doen zien, dat niemand, die zich tot eene meer grondige beschouwing

der Apocryphe van het N. T. zetten wil, behoeft te meenen aan deze verzameling genoeg te hebben. En van den Heer MOSANO vertrouwen wij, dat hij niet gaarne een oogenblik met den schijn zou willen pronken, een *wetenschappelijk* werk te hebben volbragt, waartoe hij zeker zelf het best gevoelt, dat hem, blijkens het hier geleverde, de krachten (die ook inderdaad reuzenkrachten zouden moeten wezen) grootendeels ontbraken. Hij heeft te veel vlijt op dezen arbeid aangewend, dan dat het ons geen leed zou doen, zoo men van zijn werk *te veel* verwachtte, en van hetzelve in het vervolg eischen deed, die hij zelf moet beseffen niet te kunnen bevredigen.

Dalen wij van het wetenschappelijke tot een lager oogpunt af, dat van meer algemeene bruikbaarheid en nuttigheid, dan kunnen wij (de *behoefte* aan zulk eene verzameling eenmaal verondersteld zijnde) hare geschiktheid tot dat oogmerk niet miskennen. Integendeel brengen wij dan zoowel aan Verzamelaar als Uitgever in het algemeen onzen lof voor hetgeen hier is geleverd. Gelijk zich toch dit werk door goede uitvoering aanbeveelt, heeft de Vertaler gewoonlijk getoond, het Latijn en Grieksch te verstaan. De zin is meestal getrouw en duidelijk weêrgegeven. Bij verschil van lezing of opvatting is zijne keus meer dan eenmaal vrij gelukkig uitgevallen. Met zedigheid belijdt hij zijne onkunde in gevallen, waarin alleen eene hoogere Critische en Exegetische kennis stelliger uitspraak had kunnen doen. Aan de moeijelijke spreekwijzen wordt voor populair gebruik een genoegzaam licht bijgezet. In één woord, aan allen, wien het aan gelegenheid of geschiktheid ontbreekt, om eigenlijk *geleerde* uitgaven der Apocryphen ter hand te nemen, roepen wij gaarne toe: de nieuwe verzameling der Apocryphen is volstrekt geen hooggeleerd, maar toch een zeer bruikbaar boek.

In de voorrede wordt *iets* over de beteekenis van het woord *Apocryph* gezegd en een wenk gegeven aangaande de nuttigheid van de kennis der Apocryphe Evangeliën. Gaarne hadden wij dit laatste wat helderder en grondiger ontwikkeld gezien. De Schrijver schijnt de tegenstelling

van Canonisch en Apocryph zoo sterk mogelijk te willen maken. Ook wij meenen haar in dien zin te moeten opvatten. En gelijk wij het onmogelijk kunnen goedkeuren, dat STRAUSS uit de Apocryphe Evangeliën menig wapen tegen de geloofwaardigheid der Evangelische Geschiedenis ontleende, (hij was trouwens hierin reeds voorgegaan door SCHNECKENBÜRGER, *über den Ursprung des 1en Canonischen Evang.*, p. 72) zoo prijzen wij het in onzen Verzamelaar, dat hij ook de beschouwing van BORBERG in dit opzigt niet deelde. Met vrucht had hij hier kunnen gebruik maken van ULLMANN's verhandeling *zur Characteristik des Kanonischen und Apocryphischen*, voorkomende in het werkje: *Historisch oder Mythisch?* p. 181—241, en van hetgene voorkomt in THOLUCK's *Glaubwürdigkeit der Ev. Gesch.* 2e Aufl. p. 405—419. Dan had zijne aanwijzing van het verschil tusschen Canonisch en Apocryph, waar het te pas kwam, veelzijdiger en grondiger kunnen wezen. De Schrijver heeft ons hier en daar verwezen op eenige *bijlagen*, waarin hij zijne denkbeelden omtrent sommige punten nader zal ontvouwen. Gelijk wij dit ten hoogste goedkeuren, willen wij hem toch ook hier aan den pligt van grondigheid en volledigheid indachtig maken. Als men een algemeen bruikbaar geschrift wil vervaardigen over een wetenschappelijk onderwerp, dan is het toch niet genoeg, de streng wetenschappelijke vormen en onderzoekingen af te snijden, maar het is vooral pligt, de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek tot het gemelde doel op te nemen, voor zichzelven te toetsen en voor het algemeen in behagelijke kleedij te dossen. Hij neme dus niet te veel op zich, bedenke hoeveel grondige vóórstudie er vereischt wordt, om, zelfs tot meer algemeen gebruik, eene goede bewerking der Apocryphe Evangeliën te vervaardigen, en houde het *festina lente* in het oog.

De aangekondigde verzameling zal in *drie* Deelen het licht zien, ieder van vier Stukken. Wij hopen, dat de voortzetting der taak door den Verzamelaar met ijver en wijsheid zal worden ondernomen. Na de 4 Apocryphe Evangeliën, hier medegedeeld, hebben wij nu het eerst

de *drie* overige te wachten. Wij geven den Verzamelaar in bedenking, of het niet doelmatig zou zijn, ook het *Evangelie van* MARCION, zoo als het door HAHN is verzameld, aan zijne vertaling toe te voegen. Het vervolg zijner taak zou hem vrij wat gemakkelijker worden gemaakt, zoo slechts het 2de en 3de Deel van THILO's verzameling eerlang het licht zag. — Wij eindigen met den wensch, dat deze uitgave der Apocryphe Evangeliën een middel zij, niet alleen om eene ijdele nieuwsgierigheid te bevredigen, maar vooral om den eerbied voor het Goddelijk en eeuwig Evangelie, waarvan de schrijvers geene kunstig verdichte fabelen zijn nagevolgd, in veler hart vaster wortelen te doen schieten en rijper vruchten te doen dragen!

Geschiedenis der invoering en vestiging van het Christendom in Nederland. Eene door de tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut bekroonde Prijsverhandeling van HERM. JOH. ROIJAARDS, *Doctor en Hoogleeraar der Godgeleerdheid te Utrecht, Lid van de derde klasse van genoemde Instituut. Te Utrecht, bij* Robert Natan. 1842. *In gr. 8vo. VIII*, 372 *bl. f* 3-80.

Men kan, over het algemeen, onzen landaard van geene onverschilligheid beschuldigen omtrent de lotgevallen van het voorgeslacht. Het behoort, integendeel, tot de kenmerkende eigenschappen van het Nederlandsche volkskarakter, gaarne te verwijlen bij der Vooronderen geschiedenis, bedrijf en zedelijk leven. Bij den beperkten kring, waarin onze taal en letterkunde zich bewegen, is de voorraad van geschriften, soms van zeer grooten omvang, aan de navorsching van de vroegste Gedenkstukken van ons volksbestaan, of aan de beschouwing van de staatkundige lotverwisselingen, uit welke het Vaderland deszelfs tegenwoordigen toestand ontstaan zag, toegewijd, van zulk eene uitgebreidheid, dat er, waarschijnlijk, geen volk bestaat,

welks letterkundige werkzaamheid in dit opzigt die van het onze gezegd kan worden te evenaren, veelmin voorbij te streven.

Gelijk er echter geliefkoosde tijdperken onzer Geschiedenis zijn, met de meeste zorg beschreven, onderzocht en nog gestadig overwogen, zoo zijn er andere, aan welke die arbeid, onverdiender wijze, minder is besteed, en die zelfs zoodanig zijn verwaarloosd, dat men van dezelve gewoonlijk slechts zeer verwarde, onbepaalde, denkbeelden verspreid vindt. Zoo is het, meenen wij, met het tijdvak, hetwelk den overgang opent tot den staat van beschaving, waarop wij ons thans dankbaar verheffen; de eeuw, namelijk, van de invoering van het Christendom in onze landen. Zelden is dit tijdperk opzettelijk onderzocht, en, duidelijk, veel min pragmatisch en regt wetenschappelijk, tot hiertoe beschreven geworden. Van waar dit verschijnsel, bevreemdend, vooral bij den schitterenden overvloed onzer Godgeleerde Literatuur?

Men zoeke de oorzaak, eensdeels, in den eenzijdigen gang, vroeger bij de beoefening der Kerkelijke Geschiedenis onzen vaderlandschen Geleerden eigen. Men was gewoon, haar als een belangrijk polemisch middel te behandelen bij hevig gevoerde Godsdienstgeschillen. Van haar verlangde men wapenen, hetzij tegen de Roomschgezinden, hetzij voor of tegen de latere strijdpunten, die de Nederlandsche Kerk beroerden; en tijdperken, alzoo, oogenschijnlijk, gelijk het genoemde, tot dergelijk doel onvruchtbaar, werden gereedelijk verwaarloosd, of oppervlakkig behandeld.

De geschiedenis der invoering van het Christendom had, ten andere, in het oog van de Noord-Nederlandsche Geleerden van vroegeren tijd iets min behagelijks, als moetende leiden tot eene loffelijke vermelding van personen en zaken, tegen welke het heerschend Godsdienststelsel vijandig gestemd was. Ongaarne wilde men uitweiden over den werkkring van mannen, bij de tegenoverstaande partij als Heiligen vereërd. Hunne zelfopoffering, ja! hunne soms heldhaftige volharding veroorloofden niet, hen tot de rij

der onwaardige, of niets beteekenende, wezens te verlagen; en echter scheen het met de aangenomene begrippen onbestaanbaar, tot hunne verheffing mede te werken en met andersdenkenden in de vereering van hunne nagedachtenis in te stemmen.

Dubbel welkom was dus de oproeping van wege de meest aanzienlijke wetenschappelijke instelling van *Nederland*, aan de vaderlandsche Geleerden gerigt, om hen tot de bearbeiding van een nog grootendeels onbebouwd liggend veld op te wekken. Te bejammeren is het, dat men hun tot zulk een wijdomvattend onderzoek slechts 9 à 10 maanden tijds toestond. Wij hebben reden, om te gelooven, dat menig Nederlandsch Schrijver hierdoor afgeschrikt is geworden, om zich in den geopenden letterstrijd te begeven. De Hoogleeraar ROIJAARDS vond in zijne gewone letteroefeningen eene gereede voorbereiding tot het verlangde onderzoek; en hij heeft zich daarvan gekweten op eene wijze, die den geleerden en scherpzinnigen kweekeling uit de school van VAN HEUSDE, bij uitnemendheid, kenmerkt, en onze godgeleerde literatuur met een klassiek werk heeft verrijkt.

Wij willen kortelijk verslag geven van het voor ons liggend werk, en daarbij bescheidenlijk onze aanmerkingen voegen.

In eene zeer beknopte *Inleiding* wordt gehandeld, eerst over *de hooge belangrijkheid van de geschiedenis der invoering van het Christendom in werelddeelen en onder bijzondere volken;* — voorts over *de bedoeling der*, door het Kon. Instituut opgegeven, *vraag*. Deze verlangde eene Geschiedenis der invoering van het Christendom in de *Nederlanden*, vooral *in het Noorden*. De Hoogl. meende echter te kunnen volstaan met eene geschiedenis van het Christendom in het *Noorden*, en heeft *België* van het veld zijner onderzoekingen willen uitsluiten, uit hoofde van het onhistorische der vereeniging van de Geschiedenis van *Nederland* en *België* in *ééne Historie*, en het ongepaste, om slechts in eene vlugtige, oppervlakkige, behandeling te treden van een, op zich zelf, zeer belangrijk deel der

Kerkgeschiedenis, den overgang, namelijk, der Zuid-Nederlandsche gewesten tot de kennis van het Evangelie.

Reeds hier meent Rec. van den geachten Schrijver in meening te moeten verschillen. Te regt heeft de Hoogl. vroeger met andere Geleerden de ongerijmdheid aangetoond, gelegen in den *toeleg*, om de staatkundige lotgevallen der Nederlandsche gewesten, inzonderheid na de omwenteling der XVIde eeuw, tot één geheel te verwringen. Godsdienst, zeden en wetenschappelijke toestand namen, van dat tijdstip af, eene wijd uiteenloopende rigting in het Noorden en in het Zuiden aan. Ten aanzien echter van de Kerkgeschiedenis van den vroegsten tijd bestaat diezelfde klove even min, als zelfs, vóór het opgegeven tijdpunt, ten aanzien van de staatkundige en zedelijke belangen. Beide Kerkgeschiedenissen vloeijen vóór de Hervorming genoegzaam ineen. De overoude Kerken, gesticht te *Maastricht* en te *Tongeren*, de prediking van ELIGIUS en anderen in *Vlaanderen* hebben op de invoering van het Christendom in *Noord-Nederland*, gelijk de komst van WILLEBRORD op den voortgang dierzelfde leer in *Zuid-Nederland* eenen onmiskenbaren wederkeerigen invloed gehad. Er bestaan hier in de Godsdienstleer van beide volken en in de omstandigheden, die de zegepraal van het Evangelie voorbereidden, menigvuldige punten van aanraking, aan welke het Instituut bij het uitschrijven der vraag, te regt, indachtig schijnt geweest te zijn.

Na eene ontwikkeling der *beginselen*, welke de Schrijver zich bij de bewerking van het gekozen onderwerp heeft voorgesteld, treedt hij in eene opgave der *bronnen*, uit welke hij het geschiedverhaal wil ontleenen. Bedriegen wij ons niet, dan heerscht er in de opgave der laatste eene beknoptheid, die soms in oppervlakkigheid ontaardt. Gaarne hadden wij hier iets meer gevonden over de waarde of onwaarde der, zoogenaamde, legenden, en over den vernielenden invloed van den inval der *Noormannen* in de 9de eeuw, ook ten aanzien van de gedenkschriften, brieven, of kronijken, waaruit de geschiedenis der invoering van het Christendom zoude kunnen gekend worden. Vele

toch dier legenden zijn te boek gesteld *na* de genoemde woeste strooptogten, toen men de kloosterboekerijen wenschte te herstellen, en men dus, op nieuw, uit overgeblevene brokstukken, herinneringen, traditiën, en wat dies meer zij, de verloren geraakte kronijken, of levensbeschrijvingen der Heiligen weder zocht aan het licht te brengen. (» *Optandum esset* [zegt te regt een ten deze zeer onbevooroordeelde Schrijver(*)] *ut acta paulo majori fide niterentur, quam toties desideravimus in Sanctorum Belgicorum Legendis, post Normannicas ruinas ex superstite, plerumque confusâ, populi traditione nimis quam liberaliter ornatis et auctis, interpolatisque pro crassâ in texendis genealogiis, disponendâque temporum ratione, imperitorum hominum ignorantiâ.*")

De Geschiedenis der invoering van het Christendom wordt voorts in vier tijdperken voorgedragen. Het *eerste* bevat de aanleiding tot de vestiging en eerste sporen van het Christendom in de *Nederlanden* tot aan de 8ste eeuw; het *tweede* den kamp van het Christendom tegen het Heidendom der *Friezen*, nevens deszelfs eindelijke zegepraal van 690—800; en het *derde* de laatste verdediging en handhaving van het gevestigde Christendom tegen het Scandinavische Heidendom en volledige zegepraal. (800 tot 1010.)

In het eerste tijdperk beschrijft de Hoogl. 1°. de zegepraal van het Christendom in de oude en door deze in de nieuwere wereld; 2°. de Stammen op Nederlandschen bodem vóór en ten tijde der invoering des Christendoms; 3°. het karakter van het Heidendom in *Nederland;* 4°. de onzekere vermoedens nopens het eerste Christendom hier te lande tot aan de 7de eeuw; 5°. de eerste, meer zekere sporen van een Christendom hier te lande in de 7de eeuw; 6°. de beginselen der planting van het Christendom in *Nederland*, uit *Frankrijk*, vooral onder DAGOBERT; 7°. de Evangelieprediking in *Vlaanderen* en *Zeeland;* 8°. de

(*) De Jezuit SOLLERIUS in Comment. *de S. Reinelde Virgine* in *Act. Sanct. Belgii.* T. IV. p. 646.

gestaakte Evangelieprediking hier te lande na den dood van DAGOBERT en ELIGIUS (658—677); 9°. de Evangelieprediking uit *Engeland* onder ADGILD, Koning der *Friezen*; 10°. overzigt over dit tijdperk (bl. 17—126.)

Vele wetenswaardige bijzonderheden, uit de bronnen zelve geput, worden ons hier voorgesteld. Bij de vermelding van de zegepraal van het Christendom over het Heidendom der oude, en door deze in de nieuwere wereld hadden wij verlangd eene meer duidelijke uiteenzetting van het verschil in gang en middelen, hetwelk tusschen de bekeering van de oude en die der nieuwe wereld plaats greep; een verschil, waardoor deze zoo aanmerkelijk van gene afwijkt. In de *oude* wereld rigtten de bekeerders zich in de eerste plaats tot het *volk*, tot de minvermogenden, tot de onderdrukten, tot de slaven zelfs. Daar klom uit den minderen stand de bekeering allengs tot de hoogere op. Men herinnere zich den langdurigen, tot op het einde der 4de eeuw voortgezetten, tegenstand van den Romeinschen Senaat tegen de wegruiming der oude Afgoden; en de begunstiging, die de eerdienst van sommige Goden nog van de zijde der Patriciërs te *Rome*, in het begin der 6de eeuw, ondervond, gelijk BEUGNOT in zijn bekend prijsschrift overtuigend heeft aangewezen. Daarentegen bij de bekeering der *nieuwere* wereld wendden de Geloofspredikers zich voornamelijk tot de hoofden der volksstammen, tot de *aanzienlijken*, en gebruikten den invloed der magtigen, om ondergeschikten, of vasallen, tot geloofsverandering te bewegen. Van hier, dat verreweg de meeste Heiligen onder de Edelen voorkomen, en *Viri* of *Foeminae nobiles* genoemd worden; zoo als BAVO, ADELBALD, BERENGARIUS, LIVINUS, GAUGERICUS, GONDULPHUS, ERMELINDIS, GUDULA enz. enz.

Voorts was hier op te merken geweest, hoe zeer het stichten van *versterkte kloosters* door ELIGIUS en anderen op de uitbreiding van het Christendom magtig werkte, door de bescherming, welke men, hetzij in, hetzij rondom de kloostermuren tegen de mishandelingen van het krijgsvolk mogt verkrijgen. De uitgebreide landerijen en daarop

wonende slaven, met milde hand aan de Geestelijken geschonken, hadden mede eene afzonderlijke melding verdiend, als hebbende geleid tot den overgang van velen tot de belijdenis van het Christendom. (Men leze desaangaande het bedrijf van ELIGIUS, *Acta Sanct. Belgii.* T. 3. p. 207 en T. 5. p. 403.)

Nog waren hier te melden geweest de dwangmiddelen, reeds in de 6de eeuw door de Frankische Koningen aangewend ter ondersteuning van het bekeeringswerk. De geeseling werd voor alle onbekeerde slaven bij eene uitdrukkelijke wet van CHILDEBERT I. (ap. PERTZ. III. p. I.) bevolen; ook wanneer zij den zondag niet vierden. Zware geldboeten werden in hetzelfde geval tegen de vrijen en Edelen uitgesproken (ib. III. 9. A°. 596.), já! de doodstraf tegen elk, die den doop weêrstreefde. (ib. III. 49. A°. 785.)

De Schrijver spreekt (bl. 45 en 94) van *steden*, in de 6de eeuw in *Nederland* aanwezig. Hierin, meenen wij, vergist hij zich. Immers *Lugdunum*, dat nog ten jare 988 onder den eenvoudigen naam van *villa* (KLUIT, *Histor. Crit. Holl.* T. 1. p. 37 en MATTHAEI, *Analecta*, T. 1. p. 508, 509) wordt aangeduid, zal daarvoor niet gelden mogen, evenmin als *Utrecht*, ten jare 752 nog *vicus* en in 834 bloot als *castellum* genoemd; (PERTZ. II. p. 217 en REUVENS, *Antiquiteiten* III. 1. bl. 136) terwijl het *oppidum Batavorum* van TACITUS, door eene verkeerde uitlegging van des Geschiedschrijvers gezegde, wel zeer ten onregte, als eene eigenlijke stad is aangemerkt geworden. (*) Er zijn ten aanzien van de bevolking en de uitwendige gesteldheid der Noord- en ZuidnederlandscheGewesten onderscheidene Prijsverhandelingen door de zorg van de Brusselsche Akademie van Wetenschappen in het licht verschenen en in hare werken opgenomen, die hier hadden moeten geraadpleegd en met de laatste navorschingen van

(*) Zie het doorgeleerde werk van A. G. B. SCHAYES, *Les Pays-Bas avant et durant la domination des Romains.* (*Bruxelles* 1838.) T. 2. p. 368.

RAEPSAET, gelijk met de vroegere van CRUYSSELBERGH en ERMERINS in de *Werken* van het *Zeeuwsch Genootschap*, en die van A. BRUGMANS in de Verhandelingen van het Groningsche Genootschap *pro excolendo J. P.* met vrucht hadden kunnen vergeleken worden.

Overgaande tot het tweede tijdperk, van RADBOD tot op KAREL DE GROOTEN, 690—800, handelt de Hooggel. Schrijver over 11°. de oorzaken van de vijandschap der *Friezen* tegen het Christendom; 12°. RADBOD, Koning der *Friezen*, den vijand van het Christendom; 13°. EGBERT en WIGBERT; 14°. WILLEBRORD, der *Friezen* Apostel, ten tijde van RADBOD; 15°. ontstaan van het Bisdom te *Utrecht*, onder WILLEBRORD; 16°. stichting der Christelijke kerk door WILLEBRORD, tot op BONIFACIUS en den dood van RADBOD; 17°. Evangelieprediking in *Friesland* door de medezendelingen van WILLEBRORD uit *Engeland;* 18°. verdiensten van VULFRAN, den Frankischen zendeling; 19°. toestand en lotgevallen des Christendoms, na den dood van RADBOD tot op dien van WILLEBRORD; 20°. BONIFACIUS, de Apostel der *Duitschers*, vooral in *Friesland;* 21°. verdiensten van BONIFACIUS jegens onze vaderlandsche Kerk, in vergelijking met die van WILLEBRORD; 22°. toestand van het Utrechtsche Bisdom, na den dood van WILLEBRORD; 23°. nadeelige werking van de twisten met den Keulschen Bisschop op de vestiging van de Christelijke Kerk alhier; 24°. GREGORIUS en zijne Utrechtsche Stiftschool in derzelver invloed op de vestiging van het Christendom na den dood van BONIFACIUS; 25°. laatste kampstrijd van het Heidendom tegen het indringende Christendom tot op de onderwerping der *Friezen* aan KAREL DEN GROOTEN; 26°. Evangelieprediking in *Friesland* gedurende dit tijdperk; 27°. inrigting en vestiging der Friesche kerk; 28°. ging de vestiging des Christendoms hier te lande gepaard met die der Kanunnikken? 29°. in hoever werd het Christendom gevestigd en bevestigd door wereldlijke goederen? 30°. inwendige vorming en vestiging des Christendoms in *Friesland;* 31°. overzigt over dit tijdperk.

Veel wetenswaardigs wordt ons wederom hier geleverd;

veel, dat een scherpzinnig en naauwgezet onderzoek vooronderstelt. De geleerde Schrijver houde ons echter ten goede, dat wij onder § 30 een grondiger onderzoek hadden verwacht naar de wijze en de middelen van bekeering onzer voorouderen. Reeds op bl. 121 wordt verhaald, dat in éénen winter, 677—678, meest al de aanzienlijken in *Friesland*, Prinsen van het koninklijk geslacht, en duizenden des volks, als Christenen werden gedoopt, nadat zij door WILFRID waren onderwezen. Hoe, vragen wij, was zulk een spoedig onderwijs van duizenden in zoo kort een tijdsbestek mogelijk? maar, zoo zij inderdaad plaats greep, hoe kon in 696 (blijkens bl. 163) het Christendom slechts beschouwd worden als *sporadisch* in dat zelfde *Friesland* te bestaan? Mag men wel van dat onderwijs der eerste zendelingen zulk een' grooten dunk koesteren, als de Schrijver zich doorgaans voorstelt? Bestonden die bekeeringen niet hoofdzakelijk in het toedienen van den Doop? en is het niet daardoor, dat de grenzen van het gebied der Christen Kerk in die tijden, zoo onbedenkelijk snel, afwisselen, toe- en afnemen? Het eigenlijk gezegd volksonderwijs kon toch bezwaarlijk plaats grijpen. Vooreerst, wegens de overgroote menigte, in dialect van elkander verschillende, volksstammen, die toenmaals *Nederland* bewoonden, of liever gestadig doorkruisten. WILLEBRORD, BONIFACIUS en de zijnen mogen door hunne Angelsaksische afkomst in eenige betrekking tot enkele stammen in het Friesche gedeelte van *Noord-Nederland*, en althans tot de opperhoofden hebben kunnen staan; dan, hoe konden zij zich doen verstaan bij de menigte? Stellen wij ons slechts eenen zendeling voor, bekend met de aloude Friesche taal. Die kennis zal hem weinig baten, wanneer hij zich in den zuidhoek van dat zelfde gewest bevindt, te midden van hen, die het Molkwerumsch dialect spreken; en zeer zeker zulk verschil van uitspraak en taal tusschen de inwoners van ons land zal wel, in vroegeren tijd, bij eenen minderen graad van beschaving en verkeer, nog veel scherper geweest zijn, en nog grooter hinderpaal tegen een onderwijs, te geven door vreemde

zendelingen, hebben opgeleverd. Voorts achten wij het onmogelijk, dat de zendelingen in die oude volkstaal, uit haren aard arm, bekrompen, onbekwaam tot het uitdrukken van afgetrokkene denkbeelden, de *zedelijke* strekking van het Evangelie en hare voortreffelijkheid, gelijk de Schrijver bl. 321 en elders wil, zouden hebben kunnen betoogen. Zoo weinig, eindelijk, schijnt het onderwijs in de eigenlijke volkstaal in die tijden algemeen te hebben plaats gevonden, dat men eerst in latere tijden eene vertolking van het Gebed des Heeren en van de Apostolische Geloofsbelijdenis in de landtaal als noodzakelijk in de kerkelijke wetten vermeld en ten gebruike van de Geestelijken opgenomen vindt; terwijl KAREL DE GROOTE in eene wet van 804, te *Aken* uitgevaardigd, verklaarde, dat zelfs het Gebed des Heeren en de Apostolische Geloofsbelijdenis bij vele Christenen genoegzaam onbekend waren. (*Capitul. ap.* PERTZ, *Mon.* T. III. p. 128.) De Predikatiën van ELIGIUS, in het Latijn opgesteld, waren voor de Kloostergeestelijken bestemd, en hebben dus weinig invloed op de *Vlamingers*, *Zeeuwen* en andere volksstammen kunnen oefenen. Onze Schrijver gewaagt van de methode van volksonderwijs en bekeering, door zekeren DANIEL, een' Engelschen Bisschop, aan BONIFACIUS voorgeschreven. Doch indien ook al die Brief van Bisschop DANIEL echt is, (iets, waaraan men, aangezien den inhoud en deszelfs *contrast* met de toenmalige Apologetiek, wel zoude mogen twijfelen) dan nog kan het daarbij bedoelde onderwijs, wegens de opgegevene hinderpalen uit het verschil der taal, van geen algemeen gebruik geweest zijn. De Apologetiek van het Christendom in die tijden werd, hoofdzakelijk, ontleend uit de overweging van de mindere magt der Heidensche Goden. Hun eigenlijk bestaan werd overigens niet geloochend. De geleerde JACOB GRIMM heeft dit in zijne *Deutsche Mythologie* overtuigend

(*) Rec. meent, dat de echtheid van de Brieven van BONIFACIUS een critisch onderzoek overwaardig is. Zal zij niet door PERTZ in de verdere uitgave van zijne *Monumenta* te berde worden gebragt?

aangewezen. Ook ELIGIUS, ook BONIFACIUS ontkenden het bestaan der geheimzinnige Magten, die zij bestreden, in geenen deele. Zij vergenoegden zich met de aanwijzing van het betrekkelijk onvermogen dier Goden, of gebleken in de nederlaag, waaraan de Heidensche volksstammen telkens bloot lagen, wanneer zij het waagden de wapenen tegen de Christenen op te vatten, — of daadzakelijk bewezen bij de ongestoorde omverwerping van Heiligdommen, gewijde boomen en bosschen.

Gaarne hadden wij dus de eigenaardige bekeeringsmethode dier tijden nader beschreven gezien. Hiertoe behoorde b. v. het opnemen van zeer jonge kinderen, soms van 4 à 5 jaren, in de kloosters; (Zie *Acta Sanct. Belgii*, T. 6. p. 350) het omverhakken van de bosschen, begunstigd welligt door de zware, zoogenaamde boomvellingen, omstreeks dien tijd (695 en vervolg.) voorgevallen, en door onze Heidensche voorouders als bewijzen van de afstervende magt hunner Goden aangemerkt; (LANDELINUS en ELIGIUS beginnen hunne prediking met boomhakken, (ib. T. IV. p. 461); het bouwen van kapellen en kloosters in het midden van de digtste en zwaarste wouden; het opkoopen van slaven, met oogmerk om dezelve te doopen; het afschaffen, ten gevolge van den overwonnen toestand der Heidenen, van de jaarlijksche volksfeesten, die zoo vermogende steunsels van de aloude Godsdienst; het overbrengen van de Heidensche feesttijden op de Christen heilige dagen. De zondag, b. v., was reeds bij de oude *Germanen* een gewijde dag. (VON DER HAGEN, *der Deutschen Wochentage Götter*, in *Neues Jahrb. für Deutsche Sprache u. Alterthumsk. Berlin* 1835. 1 H. bl. 36) enz. enz. — In zekeren brief van BONIFACIUS (de 6de) komt een geheimzinnig gezegde in het oud Saksisch voor, dat, zoo men de uitlegging, door DES ROCHES gegeven, [*Explication d'une lettre difficile qui se trouve dans la collection de celles de* S. BONIFACE, *lue à l'Acad. de Bruxelles*, le 4 Dec. 1776 (*)] mag aannemen, geen'

(*) Te vinden in de *Mémoires de l'Académie des Sciences de Bruxelles*. T. I. p. 509.

grooten dank zal opleveren van de belangeloosheid der toenmalige zendelingen en een nader onderzoek allezins waardig is. Wij hadden van dien brief eenig gewag verwacht, gelijk mede eene oordeelkundige beschouwing van het bekende Testament van WILLEBRORD. De daarin opgenoemde plaatsen zijn niet ongeschikt, om den omvang van zijne bezittingen, en dus, hoogstwaarschijnlijk, dien van het *gechristend* grondgebied, aan te wijzen. Dan wij mogen hier niet verder uitweiden, ten einde onze recensie niet tot eene verhandeling te doen uitdijen. Genoeg, om den geachten Schrijver opmerkzaam te maken op hetgeen dit gedeelte van zijnen arbeid ter verdere volmaking noodig heeft. De wreede strafwetten, in sommige *Capitularia* tegen de halstarrige Heidenen uitgesproken, (zoo als die voorkomen op de jaren 743, 785 en 803 bij BALUZIUS en PERTZ) zullen welligt alsdan mede niet onopgemerkt mogen blijven.

In het derde tijdperk, eindelijk, handelende over de laatste verdediging en handhaving van het gevestigde Christendom tegen het Scandinavische Heidendom en volledige zegepraal, beschrijft de Hoogleeraar § 32 de *Nederlanden* in betrekking tot *Europa*, van de 9de tot de 11de eeuw; 33°. de overblijfselen van het Heidendom onder de Heidensche *Friezen* en derzelver uitroeijing; 34°. de *Noormannen*, de vijanden van het Christendom; 35°. het Christendom in *Nederland*, door het Scandinavische Heidendom aangevallen, maar zegepralend over hetzelve; 36°. een *overzigt over dit tijdperk*, met een kort *Besluit*, strekt ten slotte van de gansche verhandeling.

Het betoog, in dit gedeelte geleverd, bevestigt, naar onze meening, het hier boven reeds aangemerkte, dat, namelijk, in onze landen de Christelijke leer in de 8ste eeuw nog niet kan gezegd worden diepe wortelen te hebben geschoten, en nog veel minder, gelijk de Schrijver beweert, reeds toen tot een *Christendom des harten* te zijn geworden. Immers, even als, ten jare 1133, er nog bij *Maastricht*, *Aken* en *Tongeren* openlijk Heidensche optogten ongemoeid plaats grepen, (zie het verhaal bij GRIMM,

Deutsche Mythol. S. 158) zoo wordt nog in een geschrift uit de 10de eeuw het Friesche volk genoemd: *gens tam lata quam valida, at fide permodica.* (*Acta Sanct. Belgii.* T. II. p. 624.) In 927 was het *Egmonder* klooster nog niet veilig wegens de *asperitas et molestia gentis Fresonum.* (KLUIT, *Chr. Egm. Hist. Crit. Com.* T. I. p. 1. p. 28.) Hetgeen overeenkomt met het gezegde van PETRUS VAN THABOR in zijne *Kronijk* (*Archief voor Friesche Geschiedenis*, door H. W. C. A. VISSER en H. AMERSFOORDT, 1ste D. bl. 1): »In 't jaar 781 doe ontfanc Vrieslandt »eerst dat Karsten geloove, *al eer een deel ende na »een deel.*"

Bedriegen wij ons niet, dan zal eene nieuwe uitgave van dit belangrijk werk spoedig ophanden zijn. Misschien zullen alsdan de hier boven nedergestelde aanmerkingen den geleerden Schrijver nopen, een nader onderzoek omtrent een en ander punt te ondernemen. Vooral zal het noodig zijn, de betrekkelijke waarde der Heidensche en der nieuw ingevoerde Christenleer, althans zoo als deze laatste in de 7de, 8ste en 9de eeuw gepredikt werd, meer naauwkeurig en onpartijdig te wegen en te vergelijken. Eene moeijelijke taak voorwaar; maar die wij van eenen Geleerde, zoo als de Hoogleeraar ROIJAARDS, en met de hulpmiddelen, die hem ten dienste staan, met vertrouwen afwachten.

D.

Leerrede over het zien van den Onzienlijken, als de kracht der volharding, volgens Hebr. XI: 27b. door Dr. L. S. P. MEYBOOM, *Predikant te Hornhuizen en Kloosterburen. Uitgegeven ter ondersteuning van de armenkas zijner Gemeente. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In gr. 8vo.* 22 *bl. f* :-30.

De Eerw. MEYBOOM wilde door het uitgeven eener Leerrede van zijne zijde iets bijdragen, om de Diaconiefondsen zijner Gemeente te verbeteren. Mogen wij niet ontken-

nen, dat wij van den waarlijk geleerden Schrijver, na hetgeen hij ons in de Latijnsche taal gaf, nog hoogere gedachten als Prediker hadden gekoesterd, dan wij hier verwezenlijkt zien, wij noemen echter zijne Leerrede *goed*, voor zoover zij in stijl en plan onberispelijk, en geest en strekking regt nuttig en Christelijk is. Het tekstwoord wordt opgehelderd, deszelfs waarheid in de geschiedenis van MOZES te aanschouwen gegeven, en eindelijk der Gemeente de vraag voorgelegd, of die getuigenis ook van ons kan gelden. Om het goede oogmerk prijzen wij derhalve de lezing en verspreiding dezer stichtelijke Leerrede aan. De Schrijver weet zeker te wèl, wat er tot het hoogste ideaal van een' Kanselredenaar behoort, om zich door de uitgave dezer preek een' hoogen roem als zoodanig te beloven. Hij zij der Gemeente tot nut, der wetenschap ten steun.

Verdediging der Nederl. Evang. Luthersche Kerk tegen de beschuldiging van Dr. G. C. A. HARLESZ, *Hoogl. te Erlangen, door Dr.* F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, *Predikant te Utrecht. Te Utrecht, bij* Robert Natan. 1842. *In gr. 8vo. 27 bl. f* :-25.

De Erlangsche Hoogleeraar Dr. G. C. A. HARLESZ klaagde in zijn *Tijdschrift voor Protestantismus en Kerk* over den tegenwoordig ontzettend dooden toestand der Luthersche kerk in *Holland.* Dr. NIEUWENHUIS zag zich verpligt, die aanmatigende bewering tegen te spreken, en den waarheidlievenden lezer, zoowel binnen als buiten ons vaderland, een kort overzigt te geven van de sporen des Christelijken, wetenschappelijken en kerkelijken levens, in de Luthersche gemeenten onzes vaderlands op te merken. Hij doet het met warmen ijver voor de zaak, en over het geheel op bescheiden toon. Eene en andere uitdrukking, bladz. 23—25 voorkomende, en wat los daarhenen geworpen, hadden wij liever *of* verzwegen, *of* wat juister bepaald gezien. Ofschoon wij de goede bedoeling des Schrijvers huldigen, verwondert het ons daarom niet, dat zijn

geschrift tot enkele tegenschriften heeft aanleiding gegeven. Het doet ons leed, zoo hem hieromtrent iets minder aangenaams, iets personeels is ten deel gevallen. Immers, de Eerw. NIEUWENHUIS heeft zeker niet bedoeld, den pligt der liefde te schenden. En, die hem immer hoorde, weet, dat, zoo er *algemeen* in de Luthersche kerk onzes vaderlands zoo echt Evangelisch, practikaal en doelmatig gepredikt werd, als door hem geschiedt, dan waarschijnlijk dergelijke beschuldigingen, als hij hier te wederleggen had, nooit zouden zijn verspreid. Waar overigens deze kleine pennestrijd, bij den stroom van uitkomende geschriften, spoedig zal vergeten zijn, predike dezelve aan ons, *Nederlanders*, weder de les eener regtmatige onafhankelijkheid van het onbekookte oordeel, door buitenlanders over ons geveld. Bij het zoo hoog Christelijk en wetenschappelijk standpunt, waarop Dr. HARLESZ staat, hadden wij van hem betere dingen verwacht. Best is, met Dr. NIEUWENHUIS te stellen, dat hij door onnaauwkeurige berigten van sommige reizigers zal misleid zijn.

Betrachtungen über Gottes Absichten bei den Trübsalen in Hamburg und in Paris, u. s. w., von P. HOFSTEDE DE GROOT, Theol. Dr. und Prof. an der Universität zu Groningen. Groningen, bei *J. Oomkens*. 1842. gr. 8vo. 24 S. *f* :-30.

Getroffen door de vreesselijke rampen, den 5den en 8sten Mei over *Hamburg* en *Parijs* losgebarsten, schreef de Hooggel. HOFSTEDE DE GROOT, in het tijdschrift *Waarheid in Liefde*, eenige losse *Gedachten* over die treffende gebeurtenissen neder. Door Vrouwe STAR NUMAN werd dit stukje in het Hoogduitsch vertaald, en gelijk wij vernemen, wordt het in grooten getale in het geteisterd *Hamburg* verspreid. Deszelfs inhoud moge velen tot vertroosting en opwekking zijn, en verdient ook dan in aandenken te blijven, als de herinnering aan de bedoelde onheilen

reeds is verflaauwd. De vertaling is vrij en vloeijend. Veel minder gunstig kan ons oordeel zijn over

Gedenk den Heer op alle uwe wegen. Leerrede over Spreuken III; 6[a], *uitgesproken ter gelegenheid van de ramp van Hamburg en van andere bezoekingen der latere jaren, door* H. HAARING, *Evang. Luth. Predikant te Middelburg. Te Middelburg, bij* J. C. en W. Altorffer. 1842. *In gr. 8vo.* 22 *bl. f* :-30.

Was de ramp in ons midden voorgevallen, wij zouden ook een eenvoudig en gebrekkig woord van vertroosting gaarne, bij den indruk van het oogenblik, eene plaats geven naast den beteren kanselarbeid onzer dagen. Thans echter, daar niets den Heer HAARING gebood, om over de ramp van *Hamburg* te preêken, en nog minder, om zulk eene Leerrede uit te geven, mogen wij niet loochenen, dat het hier geleverde, ja stichtelijk, maar overigens voor verstand, smaak en hart zoo weinig bevredigend is, dat de uitgave gerustelijk had kunnen achterwege blijven. De schets is hoogst gebrekkig, en de periodenbouw zóó gesteld, dat o. a. bladz. 14 geheel door *één'* zin wordt gevuld. De Schrijver zal zich, door eene vlugtige vergelijking met den arbeid onzer vaderlandsche Homileten, van het gegronde onzer oordeelvelling kunnen overtuigen. En onze lezers zullen het, bij de zeer betrekkelijke belangrijkheid van het onderwerp, begrijpelijk vinden, dat wij het bij deze korte aankondiging laten berusten.

Geneeskundig Jaarboekje voor het Koningrijk der Nederlanden voor 1842. *Eerste Jaargang. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1842. *In kl. 8vo.* 295 *bl. f* 2-:

Wij lezen op het titelblad: *Eerste Jaargang.* Er schijnt dus het voornemen te bestaan, dit Geneeskundig Jaarboekje te vervolgen. Indien de uitgevers er in slagen, een voldoend aantal inteekenaren te verkrijgen, in de verwach-

ting, dat de *tweede* jaargang beter zal wezen, dan hopen wij, dat zij ook dan deze verwachting zoo veel beter zullen voldoen, als zij deze te leur hebben gesteld zoo als het jaarboekje daar ligt. De beginselen zijn moeijelijk, en worden dikwijls nog moeijelijker door gemis aan goedwilligheid; maar dan is het beter, van eene onderneming af te zien, welke zich anders zoude aanbevelen. De arbeider is zijn loon waardig; maar het moet ook blijken, dat hij gearbeid heeft, en wanneer zijn arbeid dan toch onvoldoende blijft, kome hij er rond voor uit, waarom hij heeft moeten in gebreke blijven. Vooral wanneer men bij inteekening wil werken, moet men zich vooraf verzekeren, dat men voldoen kan, om de verdenking te ontgaan van geheel en alleen op speculatie gewerkt te hebben.

Alles, wat tot Akademiën en Athenaea en Klinische Scholen betrekking heeft, is hier op *vijf* nog ruim gedrukte bladzijden afgedaan. Om geene *Series Lectionum* schijnt gedacht te zijn. De een prijkt met den Leeuw achter zijnen naam, bij den ander' ontbreekt dit teeken. Beter ware het hooger onderwijs geheel overgeslagen. En nu de Geneeskundigen onder de verschillende Commissiën behoorende? — allen door elkander. De kladschilder in het geestig tooneelstukje TENIERS berispt een schilderstuk van dien grooten kunstenaar, omdat — *er niet genoeg afgebrokene Harmonie in is*; het Jaarboekje verdient om deze reden geene berisping.

Zal het Jaarboekje aan zijne bestemming eenigermate beantwoorden, dan zal het waarschijnlijk aanvankelijk den uitgeveren weinig voordeel aanbrengen, omdat het opofferingen zal kosten, om goede inlichtingen te verkrijgen. Doch, zoo als het nu is, zou de fabel van de hen, die gouden eijeren legde, misschien al spoedig van toepassing worden. Wanneer men dit Geneeskundig Jaarboekje met dat door den Heer LOBATTO uitgegeven vergelijkt, dan zeker is het Geneeskundig gedeelte in dit opzigt verre ten achtere, en moet een ruim aandeel ontvangen in de klaagtoonen, over het verval der Geneeskunde dezer dagen aangeheven.

Nieuwe Ontdekking!!! De Blindheid, benevens veelerlei Oogziekten, gebrekkige Gezigtsorganen, enz. zonder pijn, ook zonder opereering, genezen. — De tijd nadert, dat

men over BRILLEN, OOGGLAZEN, enz. spreken zal, als IN HET OOGLOOPENDE bewijzen van de KORTZIGTIGHEID onzer Voorvaderen. *Moet voor Rekening ontboden worden. Uitgegeven tot Nut van 't Algemeen* (wel te verstaan) *door* Nayler en Co., *O. Z. Achterburgwal, N°.* 217 *te Amsterdam.* 1842. *In gr. 8vo. f* : - 30.

Al des menschen arbeid is voor zijnen mond, en nogtans wordt de behoefte nooit voldaan. Zoo sprak de wijze Koning SALOMO reeds in zijnen tijd, en tot dien van NAYLER *en Comp.* werd deze uitspraak steeds bevestigd. Niet *tot Nut van 't Algemeen*, (want noch *zout met cognac*, noch deze uitgevente *genezing der blindheid* staan in eenige betrekking tot de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*) maar voor den mond is ook deze arbeid. De aankondiging van *zout met cognac* had, door een ruim debiet, van ligtgeloovigen en nieuwsgierigen, zoo veel voor den mond opgebragt, dat daardoor de behoefte of liever de zucht werd gaande gemaakt, om door zulke voortbrengsels op eene zoo gemakkelijke wijze verder voor den mond te blijven arbeiden.

Maar wordt aan de eene zijde de behoefte nooit voldaan, *voor alles is* toch *eene bestemde gelegenheid en een tijd voor alle onderneming onder den hemel*, volgens denzelfden Koning. En zoo kon zulk een *arbeid voor den mond* wel eens het doel missen; te meer, zoo als het wel eens meer gaat, daar de aap hoe langer hoe meer uit de mouw komt kijken.

In hunne onnoozelheid plaatsen de Heeren NAYLER *en C°.* eenen brief aan het hoofd van deze *nieuwe* ontdekking, in welke volstrekt niets *nieuws* gevonden wordt, waarin een Dw. Dr. zijne verwondering over de verre verspreiding van het *zout met cognac* met deze woorden te kennen geeft: »Zoo »moet er toch ook eene zekere kunst in liggen, om hetzelve »(het *Geneesmiddel voor Armen en Rijken*, of liever de aan»prijzende boekjes ad 40 Cts.) van het eene tot het andere »einde des Lands bekend te maken, en, in zoo korten tijd, »zoo vele duizende Exemplaren, in ons klein landje, aan »den man te brengen." 't Ware beter hiervan gezwegen, want nu gaat men naar *die zekere kunst* onderzoek doen, en welke is de uitkomst? Het geluk dient somwijlen de onbeschaamdheid, en er zijn steeds een groot getal ligtgeloovigen, die een sluwe vos onder zijne zotskap vangt, even als op de baan rissen onergdenkende vinken onder het net

vallen. Het is waar, in ons klein landje worden maar al te veel onergdenkenden gevonden, van wier gros men met J. G. VON SALIS zoude kunnen zeggen, dat het, »*Arglos, »wie die Nachtigallen, In offne Schlingen fällt.*" Het kan evenwel gebeuren, dat ook speculatie van eene andere zijde *zoo vele duizende exemplaren heeft geholpen aan den man te brengen*. Wat kan er toch niet voor den mond en verdere behoeften uitgewonnen worden, wanneer men met eenig *cognac en zout* Doctor, Chirurgijn en Apotheker als van uit het huishoudingsbudget kan schrappen; en dat alles leerde NAYLER *en C*o. voor slechts 40 centen! Het was *de part et d'autre* op speculatie berekend. Doch wie gij zijn moogt, lieve Landgenooten, laat toch de gierigheid de wijsheid niet bedriegen! Voor *veertig centen* hebt gij reeds een vijftigtal ziekten, tot ZETSELS toe, leeren genezen; ook zeere oogen waren in de laatste uitgaaf daaronder begrepen: wil nu niet voor *dertig centen*, *zonder pijn en zonder opereering*, ook nog van *blindheid*, *benevens velerlei oogziekten*, *gebrekkige gezigtsorganen* enz. genezen worden. Geloof mij, het deksel, dat nu reeds uwe oogen verblindt, kon u ook op den neus vallen, gelijk het wel eens den genen gaat, die het onderste uit de kan begeert; of liever u kon nog erger overkomen. Ik wil u slechts met weinige woorden zeggen: het middel van Dr. TURNBULL is geen *paardenremedie;* deze kunnen er soms nog door; maar het is een der sterkste en hevigst werkende vergiften. Één druppel, in het oog van een dier gebragt, deed het reeds na weinige minuten dood ter aarde vallen. Zouden nu de gevolgen van zulk een middel niet schromelijk kunnen worden? (bl. 1.) Wij willen den voorsteller en den verspreider van zulke gevaarlijke middelen niet gesteenigd hebben; (op dezelfde bl.) wij zijn niet voor zulke SAULUS-procedures; maar wij vragen, of zulk eene handelwijze niet verdiende, dat men, *tot nut van het algemeen*, die zulke practijken uitvent, voor eene regtbank te regt stelde?

Wij trekken het bestaan van Dr. TURNBULL niet in twijfel. Er heeft, eenige jaren geleden, een Dr. ALEXANDER TURNBULL te *Londen* over de *Veratrine* geschreven, waarop ook vrij wat af te dingen viel. Maar wij wantrouwen de verdere mededeelingen, welke hier gevonden worden. Men heeft ook slechts het slot van dit keurig stuk te lezen, waar over het bestaan van Dr. TURNBULL gesproken wordt op eene

wijze, die beneden alle kritiek mag genoemd worden. Wij noemen slechts de geestige uitdrukking: *met honderd gulden op zak en acht dagen voor zich!* Men was gewoon vroeger zulke taal voor de vier Kroonen van Hansworst te hooren.

Het stuk zelf schijnt van den Dw. Dr. van NAYLER *en Co.* afkomstig, die zegt, dat de Uitgevers even vóór het afdrukken, zoo als den Dw. Dr. ter kennis gekomen is, zich regtstreeks aan Dr. TURNBULL hebben gewend om verdere inlichtingen wegens deze onschatbare ontdekking. Waarom nu niet gewacht tot de Uitgevers dit belangrijk stuk verkregen hebben? — Intusschen kan men de waarheid dier berigten reeds vooraf berekenen, wanneer men van het bezoek bij Dr. TURNBULL hoort van *een oog ter halverwege geopend en liefelijk voor het gezigt, terwijl het andere nog bijna geheel blind bleef;* — van *verschillende verschijnselen van* OPGELOSTE VLIEZEN, WEGTREKKENDE KATARAKTEN, *welke trapsgewijze weder opdroogden;* van OOGAPPELEN, *die zich op nieuw vormden*, enz. (bl. 7.) Lezer! hebt gij genoeg van zulken onzin? of begeert gij het vergif nog op den koop toe?

Natuur- en Aardrijkskundige Beschrijving van het Eiland Java; door R. J. L. KUSSENDRAGER, *Onderwijzer der Militaire School te Batavia. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1841. *In gr. 8vo. XIV en* 327 *bl. f* 3-60.

Niet slechts voor de op *Java* gevestigde *Nederlanders*, maar ook voor ons, bewoners van het moederland, moet deze beknopte beschrijving van het eiland *Java* belangrijk zijn. Dezelve is door den Schrijver na een twaalfjarig verblijf op *Java* opgesteld, gedurende welk tijdvak hij gewis ruime gelegenheid had, om de vereischte nasporingen te doen en de inlichtingen te erlangen, die hem tot het zamenstellen van zulk een werk moesten in staat stellen. Na eene korte inleiding over *Java* in 't algemeen (de gedaante, de ligging, de bergen, de rivieren, het klimaat, de geaardheid van den grond, de gewassen, de dieren en de oorspronkelijke bewoners van dit eiland, achtereenvolgens behandelende), volgt eene uitvoeriger plaatsbeschrijving der verschillende Residentiën. Men vindt hier menige merkwaardige bijzonderheid ook voor algemeene natuurkundige Geographie, zoo als beschrijvingen van vulkanische uitbars-

tingen en van aardbevingen, van overstroomingen en opstoppingen van rivieren. Rivieren zijn op dit eiland zeer talrijk, meest allen echter bergstroomen, wier snelle loop menige watervallen aanbiedt en hen tot het bevaren ongeschikt maakt. Onder de vulkanische uitbarstingen is vooral eene van den *Galoengoeng*, een vulkaan in de *Preanger*-Regentschappen, welke uitbarsting in October 1822 plaats vond, breedvoerig beschreven (bl. 114—117); bij dezelve kwamen meer dan 4000 menschen om het leven, te gelijk met een overgroot aantal vee, terwijl vele koffijtuinen en rijstvelden of beschadigd of ten eenemale vernield werden. Onder de aardbevingen, die in de omstreken van *Batavia* voorvielen, worden vooral die van 1699, 1780 en 1834 vermeld, (bl. 54—57) en de verschrikkelijke aardbeving in de Residentie *Kedoe*, welke in December 1822, tegelijk met eene uitbarsting van den *Marapie*, plaats had, wordt uitvoerig beschreven. Ook ontmoet men enkele bijzonderheden uit de natuurlijke geschiedenis, gelijk berigten over het voorkomen der eetbare vogelnestjes (van de *Hirundo esculenta*) in de rotskloven en holen in de Residentie *Buitenzorg*, (bl. 69, 70) en over de talrijkheid der tijgers, benevens vele voorbeelden van door dezelve aangevallene en vernielde menschen in de *Preanger*-Regentschappen (bl. 107). Ook is doorgaans de temperatuur in de verschillende Residentiën volgens de schaal van FAHRENHEIT opgegeven.

Uit deze korte aankondiging blijkt genoegzaam, dat het boek van den Heer KUSSENDRAGER vele wetenswaardige zaken behelst. Intusschen zou het gewonnen hebben in algemeene *belangrijkheid*, zoo de inleiding minder kort en oppervlakkig behandeld was en hier alles bijeengezameld, wat nu ten deele in het werk verspreid ligt, om een algemeen beeld van de grondgesteldheid en van het klimaat van *Java* te geven. In *bruikbaarheid* zou het werk daarenboven hebben kunnen winnen door een alphabetisch register en door de bijvoeging eener kaart van het eiland, die tot beter verstand der locale bijzonderheden en tot een gemakkelijker overzigt der beschrijving had kunnen strekken, al ware daardoor dan ook de prijs van het boek noodzakelijk eenigzins verhoogd geworden.

Verhandeling, bevattende een overzigt van den staat der voornaamste Gewassen in Nederland geteeld, en van de gesteldheid van het weder, met aanwijzing van de gevolgen, die hieruit zijn af te leiden, in de jaren 1806—1812, *door* JAN KOPS, *Lid van het Koninkl. Nederl. Instituut, van de Hollandsche en andere Nederlandsche Maatschappijen. Te Utrecht, bij* van Paddenburg en Comp. 1841. *In gr. 8vo. 49 bl. en 3 uitslaande Tafels. f* 1-50.

Overzigt van den staat der voornaamste Gewassen in Nederland, van den jare 1813 *tot en met* 1828, *door denzelfden. Te Utrecht, bij* dezelfden. 1841. *In gr. 8vo.* 19 *bl. met* 4 *Tafels. f* :-50.

De rustende Hoogleeraar KOPS was in den tijd van het kortstondig Koningrijk *Holland* bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken als Commissaris tot de zaken van den Landbouw aangesteld. Als zoodanig ontving hij van elke Commissie van Landbouw elk half jaar berigten, die hem instaat stelden, om jaarlijks een verslag te geven wegens den algemeenen toestand des Landbouws over geheel *Holland*. Het overzigt van die Staten voor de 7 jaren van 1806 tot 1812, met de aanwijzing der daaruit af te leiden gevolgen, werd door hem in 1816 aan de eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut aangeboden en door dat geleerd Genootschap uitgegeven. Het is een nieuwe druk van dat opstel, welke de Heer KOPS thans aan het publiek aanbiedt in het eerstgenoemde der boven vermelde geschriften. Thans voegt hij er een dergelijk overzigt bij over de jaren 1813 tot 1828,

(N°. 2) hetwelk met het voorgaande in een onmiddellijk verband staat en waarin op het voorgaande gedurig verwezen wordt. Het belang van dergelijke overzigten zal wel niemand ontkennen, die over deze zaak oordeelen kan. Eerst door vergelijking van weêr- en luchtgesteldheid met vruchtbaarheid of ongunstig gewas, over vele jaren, kan men tot eenige algemeene gevolgtrekkingen geraken. Mogen tot nog toe die gevolgtrekkingen niet talrijk zijn en veel nog onzeker blijven, er is geen twijfel aan, of volgende naspo-

ringen zullen den kleinen schat vermeerderen en de algemeene regels nader bevestigen.

Onder de voornaamste gewassen rekent de Schrijver de volgende: Tarwe, Rogge, Wintergarst, Koolzaad en Klaver, zijnde vijf wintergewassen; voorts Zomergarst, Haver, Paardeboonen, Erwten, Boekweit en Aardappelen, zijnde zes zomergewassen. Bij verre de meeste gewassen was de uitkomst in al de Nederlandsche provinciën vrij eenparig. Het best slagen in de meeste jaren Tarwe, Rogge, Klaver en Boekweit. Dit stelt onze gronden en ons klimaat voor deze gewassen als zeer gunstig voor. Paardeboonen en Erwten slagen daarentegen van deze elf voornaamste gewassen het minst; veelligt staat dit met den klaverbouw in verband. In niet één jaar vallen alle gewassen op gelijke wijze uit, en zelfs in de ongunstigste jaren wordt het misgewas van de meesten door ruime opbrengst van eenige anderen eenigermate vergoed. Een strenge winter doet ten aanzien der wintergewassen, het Koolzaad uitgezonderd, een voorspoedig gewas verwachten. Heete zomers zijn zelden vruchtbaar, schoon al met geene zware droogte vergezeld. Deze zijn eenige der hoofdresultaten van des Schrijvers nasporingen en vergelijkingen.

Mijne gedachten, na de lezing van het ministeriëel rescript van den 1 *Julij* 1842, *hetwelk de onafhankelijkheid der Hervormde Kerk uitspreekt, over de middelen, die moeten worden aangewend tot verkrijging van eene algemeene Kerkvertegenwoordigende Synode, of eene consulerende Commissie tot daarstelling van een Concept-Reglement of eene Kerkörde, aan mijne Hervormde Geloofsgenooten ter toetsing voorgedragen door* A. J. VAN HOUTEN, *Predikant te Oosterwijk (Zuid-Holland). Te Leerdam, bij* C. van Tuinen. 1842. *In gr. 8vo.* 15 *bl. f* : - 25.

Het doel van dit werkje is ten deele kenbaar uit den breedvoerigen titel; maar om het regt te kennen, moet er toch iets meerder van gezegd worden. De Schrijver meent, dat door het besluit, of liever het ministeriëel rescript van 1 Julij 1842, al de bepalingen vervallen zijn, waardoor de Koning zich de goedkeuring van alle Reglementen heeft voorbehou-

den enz. Dit is, naar ons inzien, te veel uit de woorden dier aanschrijving gehaald, waarbij alleen verklaard wordt, in welken zin die goedkeuring noodig is, namelijk niet, om te beoordeelen, welke veranderingen in vroegere, of welke te ontwerpen nieuwe Reglementen, voor het Kerkgenootschap nuttig zijn, maar alleen om toe te zien, dat daarbij niets worde toegelaten, strijdig met de Grondwet of de veiligheid van den Staat. Bij gevolg heeft de Regering zich verbonden, elk bij de Synode aangenomen Reglement goed te keuren, indien het niet onvereenigbaar is met de Grondwet of de veiligheid van het Rijk. De *Minister*, *die* het bekrachtigend Koninklijk Besluit medeteekent, *is* daarvoor verantwoordelijk. Maar zonder die goedkeuring heeft het Reglement geene kracht, en geene verandering kan er geschieden, dan overeenkomstig het door den Schrijver zelven aangehaalde Art. 15 van het Algemeen Reglement.

Do. VAN HOUTEN wil door leden der Hervormde Kerk een verzoekschrift laten teekenen tot bijeenroeping van eene algemeene vertegenwoordigende Synode, zamengesteld uit de afgevaardigden van de bijzondere Kerkklassen, welke in de eerste plaats het Kerkgenootschap op waarlijk kerkelijke grondslagen zullen moeten vestigen; terwijl, voor zoo ver dit nog zoo ras niet gebeuren kan, er door de onderteekenaars voorloopig eene Commissie zou worden benoemd, om met de algemeene Synodale Commissie te handelen; dragende hij tot die Commissie voor de Heeren Mr. E. H. VAN DER KEMP, Advocaat te *'s Hage*, J. J. LE ROY, Predikant te *Oude Tonge*, W. VAN GENDT DE LEEUW, Predikant te *Hardinxveld*, en H. VAN STAVEREN, Theol. Doctor en Predikant te *Kedichem*.

Maar vooreerst: aan wien wil de Schrijver dat verzoekschrift indienen? — Aan den Koning? — Immers neen! want welk Minister zou het wagen, een Besluit te teekenen en uit te voeren, waarbij de Koning, met voorbijgang der erkende Synode, eene andere bijeenriep, in strijd met de bestaande Reglementen? of waarbij de algemeene Synodale Commissie gelast wierd, met door eenige requestranten daartoe aangestelde mannen eene onderhandeling te openen? — Zoo iets, *dit* zou zijn eene ongrondwettige uitoefening van een zoogenaamd *jus in sacra*. Derhalve zou aan de Synode of aan hare Commissie het adres moeten worden ingediend. Maar de Synodale Commissie zou daarop niet

mogen besluiten, althans er niet in mogen bewilligen; veelmin die anders ingerigte Synode zamenroepen. Het zou dus de Synode zelve zijn; doch die kan al weder geene andere Synode zamenroepen. Zij kan niet anders dan de Reglementen herzien, en een nieuw ontwerp maken, waarbij eene volgende Synode op eenen meer vertegenwoordigenden voet wordt zamengeroepen; en indien dat ontwerp niets inhoudt, strijdig met de Grondwet of de veiligheid van den Staat, weten wij vooraf, dat de Koning het bekrachtigen zal. Doch tot eene onderhandeling met eene, door zeker aantal petitionarissen opgeworpene Commissie kunnen nimmer termen bestaan. Men vergete toch niet, dat alle, *na* dat het Reglement van 1816 in werking gebragt is, benoemde Predikanten, Ouderlingen en Diakenen, ja dat alle sedert dien tijd aangenomene ledematen tot gehoorzaamheid aan de bestaande verordeningen, of anders tot verlating van het Kerkgenootschap, verpligt zijn. De vóór 1816 aangenomene en zich niet afgescheiden hebbende leden hebben er in berust, en zijn thans, als zich levenslang, voor zoo veel zij hun lidmaatschap niet opzeggen willen, aan de kerkelijke tucht hebbende onderworpen, gehouden tot naleving van hetgeen in het Kerkgenootschap, waarin zij gebleven zijn, als wet is erkend geworden. Gelijk in het Staats-, zoo bestaat er in het Kerkelijk Regt eene soort van Prescriptie. Niet dat de waarheid dwaling, of de dwaling waarheid worden zou; maar de *vorm* van Kerkbestuur, al ware die oorspronkelijk niet wettig vastgesteld, wordt gewettigd door den tijd, vooral wanneer men let op de sedert aangegane verbindtenissen. Er zijn wel punten, die herziening noodig hebben; maar even als geene herziening der Grondwet mogelijk is, dan naar de voorschriften, die de Grondwet zelve daarvan geeft, zoo is er ook geene herziening van 't Reglement van 1816 geoorloofd, dan op de wijze daarbij bepaald.

Doch, hoe liberaal het klinken moge, voor eene betere vertegenwoordiging in het kerkelijke te ijveren, dáárom schijnt het niet hoofdzakelijk bij den Schrijver te doen te wezen. De Commissie, welke hij wenscht door de onderteekenaars van zijn ontworpen verzoekschrift te doen benoemen, om met de algemeene Synodale Commissie te onderhandelen, is zoodanig zamengesteld, dat men dadelijk begrijpt, waar het henen wil. Langs allerlei wegen zoekt men eene terugkeering tot den geest, die in 1618 en 1619 heer-

schende was, te bevorderen. Het verzoekschrift spreekt van *een' te vervullen wensch der* MEERDERHEID *in de Hervormde Kerk.* Doch, indien het in den Staat gevaarlijk zou zijn, alles te willen verrigten in den zin der *meerderheid* niet van de Staten-Generaal, niet van de Provinciale Staten, de Kies-collegiën of de Stemgeregtigden zelfs, maar in den geest van de meerderheid der ingezetenen zonder onderscheid, ook der *capite censi*, het is nog gevaarlijker in het kerkelijke. Men moet die meerderheid van deels geheel onkundigen, deels waanwijze bedillers van de leerwijs der Predikanten, kennen; men moet weten, hoe de menigte een lijdelijk Christendom gemakshalve bemint, en door woorden en klanken geleid wordt, om na te gaan, wat men wil met dat werken in den zin der *meerderheid*, met dat *Democratische Catholicismus.* De Heer VAN HOUTEN zegt, bevreesd te zijn voor de pogingen der Roomsche Kerk, om overal invloed te krijgen, en wekt daarom op, om onze twisten te eindigen of ten minste op te schorten, en koele onverschilligheid af te leggen. Maar die koele onverschilligheid bestaat er niet, waar het aankomt op de verdediging van Protestantsche beginselen tegen louter *Deïsmus* aan de eene, en *Catholicismus* aan de andere zijde. Alleen op die duistere punten, waarover sommigen bij voorkeur twisten willen, is er wel geene *onverschilligheid*, maar *zoekt* men de *waarheid*, en *draagt* men elkanders onderscheidene gevoelens *in liefde.* Wil nu de Schrijver dit laatste veranderen, dan worden onze twisten *niet* geëindigd of opgeschort, maar *bestendigd* en *aangewakkerd.* Daartoe slaan thans, helaas! zoo velen de handen ineen, en, zoo zij hunnen wensch aanvankelijk mogen bereiken, zullen zij zich te laat hunnen onberaden ijver beklagen, wanneer het Kerkgenootschap in eene menigte kleinere afdeelingen zal zijn gesplitst, en de Roomsche Kerk over het in zichzelven verdeelde Protestantisme zal hebben gezegevierd. Dit verhoede de Heer der Gemeente!

De Pelgrim. Naar het Fransch van den Burggraaf D'ARLINCOURT. *II Deelen. Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1842. *In gr. 8vo. Te zamen* 662 *bl. f* 6 - :

De Burggraaf D'ARLINCOURT heeft in het jaar 1841 een

uitstapje door *Holland* en *Duitschland* gedaan en daarvan eene soort van beschrijving gegeven. Men schijnt het noodig geacht te hebben, dat onbeduidend en oppervlakkig geschrijf, dat in onze Fransche leesgezelschappen reeds meer dan genoeg de ronde gedaan heeft, nog in het Hollandsch te laten verschijnen. Waarom? Is het misschien, omdat de Burggraaf zich gunstig over ons en ons land uitlaat? Zijn wij daarmede zoo verheerlijkt, dat wij volstrekt zijn onbelangrijk boek moeten bezitten? Rec. weet het niet, maar zal zijne lezers mededeelen, wat hij over dezen *Pelgrim* meent te moeten zeggen.

De reiziger zelf verklaart, dat hij ons van de landen, die hij gezien heeft, van bergen en stroomen, van gedenkteekenen enz. niet veel vertellen zal; dat hij over de streken, die hij bezocht, geene wijsgeerige, godsdienstige of staatkundige vertoogen zal geven, maar zal spreken over .... de menschen. Nu, zeker, de landen, die hij doorreisde, zijn dikwijls genoeg beschreven, en wij schenken den oppervlakkigen beschouwer gaarne eene nieuwe beschrijving. Hij kan er evenwel natuurlijk niet overal en altijd uit blijven, en dan ontvangt men soms rare berigten over steden en andere zaken. Onder de grootste merkwaardigheden schijnt de vrome Burggraaf wel de zotste reliquiën te rekenen, waarvan wij hier en daar in zijn boek naauwkeurige opsommingen vinden; zijne vroomheid schijnt het zonder dergelijke zaken ook niet te kunnen stellen; het is ons anders onbegrijpelijk, waarom hij (volgens Deel II, bl. 17) in lang geene Katholijke kerk had bezocht en in *Holland* bij toeval en in weerwil van zichzelven de vrome dienstverrigtingen van zijnen geboortegrond moest ontberen. Het ontbreekt bij ons toch waarlijk niet aan Katholieke kerken! Doch dat zij zoo. Onder de fraaije berigten over ons land rekenen wij, dat de weg van *Rotterdam* naar *'s Gravenhage* langs schoone weiden loopt, alle bezaaid met woningen, het oude *Arcadië* waard (I. 146), waar de reiziger dacht in *Thessalië* te zijn, waar hij *Chamouny* met deszelfs ontzagwekkende ijstoppen niet zag, maar het beeld van *Sichem* met de vette weiden. Volgens I. 167. deed een NASSAU in de veertiende eeuw het Hollandsche volk als natie in wezen treden. *Leiden* is (I. 183) de geboorteplaats van den beroemden *scheikundige* BOERHAAVE. Het stadhuis van *Haarlem* (I. 185) is in Gothisch-Chineschen bouwtrant, met fraaije

vleugel- en middendeelen, met Arabische versierselen en Japansche pyramiden! In het ruim der kerk ziet men in het klein het binnenste van het eerste Hollandsche oorlogschip, dat in 1249 de haven van *Damiate* binnenzeilde; het was een driedekker, voor welken twee torentjes geplaatst waren, geboord voor drie rijen kanonnen; die torentjes waren er aan vast! (I. 186.) Tot het droogmaken van het *Haarlemmermeer* zijn reeds zes groote stoommachines en eene menigte molens opgerigt (I. 190.) *Holland* verzendt jaarlijks voor zestig millioen franken aan haring naar *Frankrijk*, *Duitschland* en *Rusland* (I. 201.) In *Amsterdam* zijn gedurig windmolens aan den gang, om het water in beweging te houden en er eenen kunstmatigen stroom aan te geven (I. 248.) De grachten van *Utrecht* hebben dubbele kaaijen, beide ingerigt voor rijtuigen (I. 254) en de Domtoren herinnerde den Burggraaf den *Schreijerstoren* te *Amsterdam* (I. 255) zeker om beider gelijkheid; enz. enz. Naar deze en dergelijke dingen de juistheid der berigten over andere plaatsen afmetende, verheugen wij ons, dat de edele Burggraaf niet meer heeft beschreven.

Hij houdt zich liever bezig met de menschen, zegt hij. Versta dit wèl, lezer! Menschen, dat zijn niet zulk een slag van wezens, als gij en ik; och neen, dat is te gemeen, te alledaagsch voor eenen Burggraaf; hij bemoeit zich met Graven en Gravinnen, Baronnen en Baronessen, Prinsen en Prinsessen, Vorsten en Vorstinnen. Over de overigen spreekt hij slechts ter loops; maar van dezulken is het boek vol; hij ontmoet ze bij dozijnen, en dat is eerst het ware geluk, de zaligheid des levens, het groote doel van zijne reizen. Hij is legitimist, en gaat de bannelingen, de verdreven BOURBONS bezoeken. Zij niet alleen, die door geene ondervinding wijs zijn geworden, zijn de voorwerpen der overdrevenste vergoding; maar alle legitime Koningen en Vorsten deelen in die vergoding; van onzen Koning af tot aan het kleinste Prinsje of Prinsesje in *Duitschland*, het zijn alle engelen des hemels, vlekkeloos heiligen, en de edele Graaf heeft geen woorden genoeg, om hen te verheffen. Onze Koning schreef eigenhandig onder het verzoek, om bij hem te worden toegelaten: *morgen ten twaalf ure*, met bijvoeging van de naamletter W. Begrijp eens, lezer, welk eene *opmerkenswaardige bijzonderheid* en *ongewone gunst!* Billijk was immers de edele Graaf *getroffen*. Hij heeft *de konink-*

lijke woorden in zijn bezit, en den prijs, dien hij er aan hecht, zal ieder kunnen beseffen! Het zijn zijne eigene woorden (I. 164.) Doch het is onze Koning niet alleen, die zich op de bewondering van den Burggraaf mag verheffen. Och neen, als hij maar een gekroond hoofd mag zien (natuurlijk van legitime dynastie, geen *parvenu's*, als LODEWIJK FILIPS en de zijnen) dan is de man in verrukking. Hij brengt eenen voor hem akeligen nacht op eene stoomboot door, en den volgenden avond wordt hij naar een heerlijk concert gebragt; dat is eene verandering! Maar wat is de grootste vertroosting en schadeloosstelling voor het doorgestane leed, die hij ontvangt? Dat hij wordt voorgesteld aan de Groothertogin van *Baden!* (II. 7) De edele Burggraaf geraakt soms al in moeijelijke omstandigheden. Verbeeld u, lezer! Hij is te *Wiesbaden;* daar komt Prins FELIX LICHNOWSKY bij hem; een man, die hem een paar dagen te voren met beleefdheden overladen had. Maar ziet, deze Prins had met den Hertog van *Nassau* kort te voren eene levendige woordenwisseling gehad, en was bij het regerende huis niet gezien. Welk een vreeselijke toestand voor den edeldenkenden Burggraaf! zich te moeten vertoonen met iemand, die met een regerend legitiem Vorst niet op eenen goeden voet staat! Met zulk eenen mensch te moeten uitgaan! Want de Prins had eenige uren voor hem bestemd, meenende hem zeer welkom te zijn bij zijn tegenbezoek. Doch hij heeft er iets op gevonden: hij brengt het daarhenen, dat hij met den Prins den dag in afzondering en van de menigte verwijderd zal slijten; hij gaat een stadssingeltje met hem omwandelen. Maar, o vreeselijke ontmoeting! Wie ziet hij daar voor zich? De Hertogin van *Nassau*, die hem met verbazing aanzag! Zeker, hoe durfde hij het wagen te wandelen met iemand, die bij een gekroond hoofd niet gezien is? De edele Burggraaf maakte zich gaauw uit de voeten (I. 283). Wat zegt gij van zulk een ellendig wezen, lezer? Rec. walgt er van.

Doch schrijft de edele Burggraaf ook niet over andere menschen? O ja; men heeft hier onder anderen (I. 31) een verhaal: *de zinnelooze van Maréville*, betreffende eenen achterneef van NAPOLEON, die op de gruwelijkste wijze, op bevel zijns vaders, door zekeren Dr. RATH zou mishandeld zijn en eindelijk in een krankzinnigengesticht opgesloten, waaruit zijne moeder hem had verlost. Maar wat zal men

zeggen van de waarheidsliefde van den Burggraaf, als men verneemt, dat de geheele voorstelling leugen en bedrog is, waartegen Dr. RATH openlijk geprotesteerd heeft, en waarom hij den edelen *Franschman* geregtelijk als lasteraar en eerroover doet vervolgen? De Duitsche papieren waren eenigen tijd geleden vol van deze schandelijke zaak. Doch, zegt men misschien, de Burggraaf beroept zich op de getuigenis van anderen, van achtenswaardige mannen, die hem de waarheid van het verhaalde hebben bevestigd. Zoo doet hij, lezer; maar nog eens, wat moet men zeggen, als men hoort, dat die mannen openlijk verklaard hebben, hem die *bevestiging* niet te hebben gegeven, en hem ook in *dat opzigt* tot eenen leugenaar maken? Rec. zelf heeft, voordat hij nog het boek van D'ARLINCOURT kende, verscheidene stukken over dit punt in de *Allgemeine Zeitung* van *Augsburg* gelezen.

Het grootste gedeelte van dit boek bestaat uit legenden en verhalen, waarvan de laatsten met de reis van den Burggraaf in zeer weinig verband staan. Een dier verhalen: *de vijfde wind* genoemd, wordt den Hoogleeraar W. VROLIK in den mond gelegd; Rec. is overtuigd, dat de Hoogleeraar aan het laffe verhaal part noch deel heeft gehad, en zich ergeren zal over de zotheden, die de edele Burggraaf hem laat opdisschen. Onder de legenden zijn er vele, die inderdaad aardig en fraai zijn; maar, helaas, de *Franschman* heeft geen denkbeeld van de kunst, om eene legende te verhalen; al het karakteristieke, de toon en kleur van den ouden tijd gaan verloren. De personen, daarin voorkomende, redeneren als *Franschen* uit de negentiende eeuw; de deftigheid der legende verdwijnt onder kwinkslagen, woordspelingen, antithesen en dergelijke fraaijigheden meer. Men zie als een voorbeeld I. 63—65, waar het krielt van zulke gesprekken in den geest van den tegenwoordigen Franschen schrijftrant, maar zeer uit den geest van den ouden legendentijd. Hoe goed de edele Burggraaf zich in dien tijd weet te verplaatsen, ziet men uit een staaltje, als het volgende, waar hij (I. 122) een' ridder uit de tijden der kruistogten aldus laat spreken: »Maar die spook- en klaroenhistorie hoort geheel in de eeuw der sprookjes te huis; nooit werd belagchelijker legende...." Maar het was juist de eeuw der sprookjes, de eeuw, toen men het denkbeeld van legende nog niet kende, maar alles waarheid achtte.

Rec. moet nog een punt aanroeren, waarover hij bij het

lezen van dit boek verontwaardigd was. Het is de ligtzinnigheid en profaniteit, waarmede hier en daar ernstige en heilige dingen worden behandeld. Daaronder rekent Rec. de legende van ST. YVES (I. 136) even laf, als onbetamelijk; daaronder rekent hij uitdrukkingen als II. 5, waar een woelige nacht wordt beschreven aan boord van eene stoomboot en gezegd wordt: »Het was het beeld van den bajert, waaraan *de geest Gods, zwevende over de wateren*, ontbrak," en II. 38 gesprekken als deze: »Wij kunnen ABRAHAMS offerande spelen. Mijnheer zal ABRAHAM wezen, ik de bok, want ik meen een tamelijk goeden baard voor die rol te hebben, en de Baron de onschuldige IZAAK. Wie van u heeft een mes bij zich?"

»Maar heeren!" voegde ik er nu bij, »er behoort ook een engel bij."

»O, wij hebben drie voor een," zeide de heer DE WENDEL, met den vinger naar de drie dames heenwijzende."

Het beste van het boek zijn enkele anecdotes en geschiedkundige herinneringen. Overigens schijnt de Burggraaf veel van sprookjes te houden en discht ze ons van tijd tot tijd als ware geschiedenissen op. Witte en zwarte vrouwen en hare verschijningen in de negentiende eeuw vinden wij hier telkens, en niet altijd als sprookjes. Het spreekt van zelf, dat dergelijke wonderwezens ook alleen bij Vorsten en Vorstinnen te huis behooren, en wij gunnen ze aan deze volkomen. Misschien droomen zij zich daardoor nog eens terug in die middeleeuwen, welke de edele Burggraaf (I. 283) eenen tijd noemt, »toen zooveel grootheid en goedheid tevens regeerden, toen aller kruin [namelijk van de heerschersgeslachten van dien tijd] met een stralenkrans van glorie en poëzij prijkte." Wij, eenvoudige burgers, bedanken voor dien tijd.

En hiermede stapt Rec. van dit boek af. De Vertaler heeft zich van zijne ondankbare taak vrij goed gekweten, en slechts zelden stuitten wij op fouten, als die op II. 249: »Hij *overhaalde* mij." Wij kunnen het boek geen groot debiet toewenschen; het is al te onbeduidend.

De l'Orme, Historisch-romantisch Tafereel uit den tijd van den Kardinaal RICHELIEU, *door* GEORGE PAINE RAINSFORD JAMES, *Esq. Naar het Engelsch. III Deelen. Te*

Amsterdam, *bij* G. Portielje. 1842. *In.gr.* 8*vo.* *Te zamen* 773 *bl.* *f* 8 - :

Moeijelijk inderdaad is het, den snelschrijvenden heer GEORGE PAINE RAINSFORD JAMES en de niet minder vlugge Nederduitsche vertalers van zijne romans met lezen en beoordeelen bij te houden. Binnen den tijd van slechts eenige weinige weken zijn er van dezen vruchtbaren Schrijver weder drie romantische verhalen, ieder van twee en drie deelen, in onze taal verschenen. Als dit zoo voortgaat, zal hij in aantal van boekdeelen (in het oorspronkelijke thans ruim vijftig) zijnen grooten voorganger WALTER SCOTT verre overtreffen, gelijk hij zijnen mededinger BULWER thans reeds in dit opzigt tamelijk ver achter zich gelaten heeft. Hoe dit ook zij, het drok voortschrijven van JAMES en het even drok vertalen zijner geestvruchten, niet alleen hier, maar ook in *Duitschland* en in *Frankrijk*, waar zelfs het originele Engelsch meermaals nagedrukt is, bewijst genoegzaam, dat hij in den smaak van het roman-lezende publiek schrijft, waarom dan ook geen boekhandelaar, die zijn belang wél begrijpt, omtrent het vertaald uitgeven van zijne werken een oogenblik behoeft te weifelen. Wij althans hebben de romans van JAMES steeds met zeer veel genoegen gelezen, en deze DE L'ORME behaagde ons wel inzonderheid: het is geen der minste, maar wel degelijk een der beste van zijne producten. Men leest dit boek met eene klimmende belangstelling en legt het ongaarne uit de hand, voordat men het ten einde is. De strekking van hetzelve wijst de Schrijver in zijne Voorrede met drie woorden aan: »in de volgende bladzijden is het mijn oogmerk, om de verkeerde gevolgen eener onbepaalde zucht naar ondernemingen en liefde voor avonturen en de daaruit voortspruitende dwalingen aan te wijzen, wier hevigheid ik welligt door de ondervinding heb leeren kennen. Hiertoe was het noodig, het leven van een jong mensch, in moeijelijke en verleidelijke omstandigheden geplaatst, tot onderwerp te nemen, en geen schrijver kan ooit hopen, in zijne bedoeling te slagen, dan door den mensch te schilderen, zoo als hij inderdaad is. — In de geschiedenis van den Graaf *de l'Orme* besloot ik te toonen, zoo als volstrekt noodzakelijk was, dat hij, door zijne liefde voor avonturen, tot dwalingen, die aan misdaad grensden, verleid werd; maar tevens nam ik mij voor, daarbij slechts

zoo kort mogelijk stil te staan; de verschrikkelijke gevolgen er van onder het verhalen aan te wijzen, en het grootste gedeelte des boeks een leven van rouw, smart en moeijelijkheden te doen bevatten, veroorzaakt door de fout, welke ik wilde berispen."

Het is een boek vol avonturen, zonderlinge ontmoetingen en verrassende gebeurtenissen, die alle in eenen lossen, regt onderhoudenden stijl beschreven zijn. Een soortgelijk avontuur, als hier (I. D. bladz. 115 volgg.) DE L'ORME te *Saragossa*, met de dochter van den *Corregidor* en het lijk van den door haar vermoorden priester bejegent, herinneren wij ons, vóór eenigen tijd bij GRATTAN, in zijne *Men and cities, or traits of travels*, gelezen te hebben. GRATTAN plaatst het tooneel echter in *België*, en bij hem is het meisje, hetwelk den moord aan den priester gepleegd heeft, eene non. De bijomstandigheden zijn nogtans bij JAMES en GRATTAN geheel verschillend, zoodat men hieromtrent slechts zeggen kan: *les beaux esprits se rencontrent.*

De vertaling laat zich zeer wel lezen, en de typographische uitvoering verdient allen lof: trouwens, van den heer PORTIELJE zijn wij steeds keurigheid in de door hem uitgegevene werken gewoon.

Christophilus. Christelijk Jaarboekje voor 1843. *IIIde Jaar. Te Nijmegen, bij* J. F. Thieme. *f* 3 - 60.

Wij verblijden er ons over, dat de Redactie en Uitgever van dit bevallige en nuttige Jaarboekje in een gunstig debiet aanmoediging gevonden hebben, tot het voortzetten dezer nog al kostbare onderneming. Het is ons aangenaam, den derden Jaargang met lof te mogen aanmelden, en tot algemeene aanprijzing in den doelmatigen inhoud alle vrijheid te vinden. Wij kunnen natuurlijk alles, of ook het voornaamste, niet opnoemen, en vergenoegen ons dus met de opmerking, dat geen der stukken van het elkander afwisselend *prosa* en *poëzij* der plaats onwaardig is, die het beslaat; dat het laatstgenoemde gedeelte ditmaal bijzonder gelukkig is uitgevallen, waartoe mannen als TER HAAR, VAN GRONINGEN, om van anderen niet te spreken, het hunne bijdroegen. Geene buitensporige lengte van preekäardige prozastukken hinderde ons. De drie plaatjes, voorstellende: SIMEON *in den Tempel* (bij een dichtstukje van

VAN HARDERWIJK, die op dit veld bijzonder te huis is); *de ontmoeting van Jacob en Jozef* (bij een prozastukje van den Eerw. G. H. VAN SENDEN), en JEZUS, PETRUS *op de zee voor zinken behoedende* (met een fraai, gespierd vers van TER HAAR), zijn zeer zuiver. Het laatstgenoemde heeft bijna hetzelfde onderwerp met een der plaatjes van den eersten jaargang.

Wij wenschen den Uitgever alle aanmoediging, om dit nette boekje ook vervolgens even net te doen verschijnen, en der Redactie, die ruime medewerking schijnt te vinden, die voortdurende zorgvuldigheid, waardoor zij, vooral ook ten opzigte van het poëtische gedeelte, ditmaal hare taak uitmuntend verrigt heeft.

Met dat al blijft het ons spijten, dat hier niet het minste van eenen *Almanak* in komt. Aanwijzing van den tijd der Christelijke feesten, met een kort Bijbelsch woord, of een gedichtje, ware, dunkt ons, doelmatig.

Gaarne voldoen wij aan het ons gedane verzoek om spoedige aankondiging. Dit jaarboekje onderscheidt zich, door eenen geheel andersoortigen inhoud, van de overige Pracht- en andere Almanakken, die wij eerlang weder hopen te vermelden, en mogt daarom wel eene afzonderlijke aanprijzing bekomen. — Dat door eene drukfout de woonplaats des vervaardigers van het laatste dichtstukje *A.* in plaats van *L.* is gesteld, melden wij op verzoek van den Uitgever.

WERKJES VOOR DE JEUGD.

Bij het naderen van het *St. Nikolaasfeest*, waarop de jeugd niet alleen wat lekkers en moois, maar soms ook een boekje ten geschenke bekomt, achten wij het niet ongepast, een paar bladzijden van ons Tijdschrift af te zonderen tot het aankondigen van eenige kinderboekjes, die ons ter beoordeeling zijn toegezonden. Den een of anderen is dit ons kort verslag misschien een niet ongevallige wenk, die hem in het kiezen en koopen leidt.

Wij beginnen met een paar godsdienstige werkjes.

Kleine stichtelijke Parabelen, ontleend uit het dagelijksch leven, toegepast op godsvrucht en deugd, door CHRISTIAAN SCRIVERIUS. *Vertaald en bewerkt naar het Hoogduitsch, door* B. T. LUBLINK WEDDIK. *Iste Stukje. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1842. *In kl. 8vo.* 123 *bl. f* :- 90.

De Vertaler geeft in een Voorberigt rekenschap van de redenen, die hem bewogen hebben tot het vertalen (of omdat hij hier en daar eenige kleine veranderingen gemaakt heeft, noemt hij het: bewerken) van dit meer dan anderhalve eeuw oude Duitsche werkje. En GOTTHOLD's *Zufällige Andachte* hebben veel goeds en schoons, maar met verlof van den Vertaler, en ondanks zijne verzekering van het tegendeel, ook veel, dat onder den schijn van eenvoudigheid zeer gezocht en gekunsteld is. Wij veroorloven ons éene proeve, waaruit men best over het geheel kan oordeelen.

»De Toetssteen.

»Met droefheid in het hart beschouwde *Gotthold* eenen rijken »woekeraar, die aan zijne geldtafel gezeten was, waarop »vele goudstukken lagen — de rijke man had eenen toets»steen in de hand, en wreef de goudstukken, wier echtheid »hij betwijfelde, aan den steen. — Toen dacht *Gotthold:* »hier gebruikt de eene steen den anderen; want is deze »mensch, die slechts verstand heeft van goud en zilver, is »hij wel beter, dan de toetse in zijne hand, daar zijn hart »even zoo koud is voor de armoede, als deze steen? — Ik »lees wel in de Schrift, dat de *stad Gods* uit *edelgesteenten »en parelen* is gebouwd, maar niet uit *dergelijke* toetssteenen »(Openb. XXI: 18.) Ik wensch van ganscher harte, dat de »kinderen des lichts in hun geslacht zoo verstandig waren, »als dergelijke kinderen der wereld; dat Gods woord en ge»bed de proefsteen waren van al onze gesprekken, daden en »gedachten, opdat wij *alles beproefden en het goede behiel»den* (1 Thess. V: 21). Onze goudschaal zij het geweten, »waarin gelegen (*gelegd*) worde het gewigt des Goddelijken »Woords, en naar de berekening van dat gewigt moeten »onze inkomsten en uitgaven geregeld worden."

Ons smaken vele dezer Parabelen niet, en wij zouden eerder tot eene keuze van enkelen, dan tot overbrenging van al de *vierhonderd* (dit stukje bevat er 90) geraden hebben; maar *chacun a son goût.* De aanhaling der Teksten is zeer slordig. *Ps.* XIX: 11 (N°. V) moet *Ps.* XXXIX: 10 zijn (in N°. XXV staat voor deze plaats *Ps.* XXXIX: 2); *Ps.* II: 12 (N°. LVIII) moet zijn LI: 12; 2 *Kor.* XIII: 1, 2 (N°. LXXXVI) moet zijn 1 *Kor.*; *Ps.* CXXXIII: 7 (N°. LXXXVII) moet zijn vs. 1 enz. enz. Wij prijzen dit eerste stukje niet onbepaald aan; het moet met den geest der onderscheiding gebruikt,

en behoorde met dien geest aan de jeugd in handen gegeven te worden.

Timotheus en Philemon. De Geschiedenis van een paar Christen-Tweelingen. Verhaald door C. SCHMID. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1841. *In kl. 8vo.* 152 *bl.* *f* 1-10.

De geschiedenis van een paar Hongaarsche tweelingen, geroofd en in *Turkije* tot slaven verkocht, waar zij de middelen werden, om eenen *Pacha* en zijn gezin tot het Christendom te bekeeren, wordt door den bekwamen en als Schrijver voor de jeugd gunstig bekenden SCHMID zeer onderhoudend verhaald. Twee aanmerkingen hebben wij op het welgeschreven werkje. De eerste betreft eene tot in het bespottelijke loopende onkunde aangaande de Turksche zeden en gebruiken. Zoo is, om dit ééne (wat trouwens het voornaamste is) slechts te noemen, de betrekking van den *Pacha* ABDALLAH en zijne vrouw volmaakt dezelfde als van eenen aanzienlijke bij ons en elders. Een juwelier b. v. zegt: »van deze gouden halskettingen moest uwe genade iets voor Mevrouw uwe echtgenoot medenemen."! Hoe kan men toch zoo iets schrijven?

Onze andere aanmerking betreft minder den vorm, dan de stof. De Christenen, die hier voorkomen, zijn Roomsch-Katholieken. Herhaaldelijk wordt dan ook van Priesters, van lijkdienst bij eene overledene, van de mis enz. gesproken (op ééne plaats heet een Roomsch Geestelijke een Predikant; zoo worden zij nooit genoemd). Dit zij nu zoo: maar vermits Ref., bij alle verdraagzaamheid jegens andersdenkenden, het in den tegenwoordigen tijd van belang acht, voor te komen, dat geene uiterlijke kerkpraal, of uitlokkende beschrijvingen van eene eerdienst, die de zinnen streelt, de Protestantsche jeugd bekoren, meent hij te moeten waarschuwen tegen hetgeen hier van dien aard voorkomt. Het geldt niet de voorstelling van het Christendom, die allezins Bijbelsch en zuiver is; doch die nu in een zonderling contrast staat met de schilderachtige beschrijving van communie en misöffer. De jeugd is voor zinnelijke indrukken hoogst vatbaar: al ware de bezorgdheid een weinig *te* groot, dat is beter, dan onvoorzigtigheid.

Over het min waarschijnlijke van het geheel stappen wij gemakkelijker heen. Dat *Germanismen*, gelijk: *leeft wel;*

ik *mogt* gaarne daarvan iets weten, enz. een kinderboekje ontsieren, spijt ons. Jammer, dat de regt gepaste wijze, om belangstelling in het Christendom bij de jeugd te bevorderen, in dit boekje van de opgenoemde leemten vergezeld is.

Eèn aardrijkskundig doel heeft:

Iets over Algiers; voor de meergevorderde Jeugd. Door J. VAN WIJK, RZ. *Met een Kaartje. Te Zwartsluis, bij* R. van Wijk, Az. 1842. *In kl. 8vo.* 167 *bl. f* 1-25.

De uitgever had een Fransch kinderboekje van NAPOLEON ROUSSEL, getiteld: *Mon voyage en Algérie, raconté à mes enfans*, ter vertaling aangekondigd, en verzocht zijnen Oom, den hoogst loffelijk bekenden aardrijkskundige J. VAN WIJK, ROELANDSZ. die taak op zich te nemen. Deze vond het een oppervlakkig stukje voor kleine kinderen. Liever bewerkte hij dus het onderhavige boekje, waarin het geschiedkundige, plaatsbeschrijvende van *Algiers* en deszelfs gebied op eene hoogst gepaste en onderhoudende wijze verhaald wordt. Wij prijzen het nette boeksken met volle ruimte aan, en wenschten met den Schrijver, dat het kaartje beter (namelijk netter) ware uitgevallen. Taalfouten, als eene*n* Oostenrijksche*n* brik, bladz. 51, zijn zeer zeldzaam aan de naauwkeurigheid van den Heer VAN WIJK, wien wij voor dit lettergeschenk dankzeggen, ontsnapt.

Den overgang tot het straks te vermelden geschiedkundige werkje maakt het volgende, dat tot de aardrijkskunde en geschiedenis beide betrekking heeft:

Geschiedenis van de ontdekking der West-Indische Eilanden, en het vasteland van Amerika, door CHRISTOPHORUS COLUMBUS. *Een Leesboek voor Jongelingen; door* P. WEEDA, *Onderwijzer te Zuidland. Met Platen. Te Dordrecht, bij* Blussé en van Braam. 1842. *In kl. 8vo.* 153 *bl. f* :-90.

De verdienstelijke Onderwijzer WEEDA heeft, na het behalen van het eermetaal bij de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*, reeds meer dan één werkje voor de jeugd in het vak van de geschiedenis der aardrijkskundige ontdekkingen en togten geleverd. Het onderhavige is ook zeer wèl geschreven. Blijkens den titel is het *voor jongelingen* bestemd. Voor *dezen* achten wij geschikter CAMPE's *Colom-*

bus, *Cortez*, *Pizarro*, waarvan vóór een jaar of vier (*) eene, naar den *veertienden* druk bewerkte, vertaling het licht heeft gezien. Doch het plan van *dat* werkje is op breeder schaal, dan dat van hetgeen de Heer WEEDA gaf. Het *voorberigt* wil het voor een schoolleesboek doen dienen. Hiertoe is het, al ware het alleen om de lengte der afdeelingen, minder geschikt. Tot schoolprijsje kunnen wij het zindelijk uitgevoerde en met een paar nette steendrukplaatjes versierde boekje meer aanbevelen. Eene enkele nuttige aanmerking meer voor de jeugdige lezers (schoon er eenige voorkomen), en een weinig minder deftigheid in den verhaalstijl, zouden de waarde van het werkje niet hebben verminderd.

Eer wij afstappen van hetgeen tot de aardrijkskunde betrekking heeft, melden wij bij deze gelegenheid aan:

Kleine Hand-Atlas van de Aarde; met statistieke Tabellen. Ten gebruike voor de lagere Scholen in Nederland. Te Rotterdam, *bij* A. Bädeker. 1842. *f* 1-:

Blijkens het voorberigt is de Schrijver van de bij dit Atlasje behoorende statistieke Tabellen F. C. WALGER. Zij kunnen voor een vlugtig overzigt, maar tot meer ook niet, dienen. De acht kaartjes stellen voor: *het Oostelijk en Westelijk halfrond*, de *vijf* werelddeelen, *Nederland*, en *Palestina* (ten tijde van JEZUS). De uitvoering dezer kaartjes is net genoeg; maar de oogen der jeugd zullen zich te zeer vermoeijen met het lezen der *miskroskopische* letters en het zoeken der eilandjes; een te veel voorbijgezien gebrek, waarover wij bij de aankondiging van eenen vroegeren, bij denzelfden uitgever verschenen, Atlas het onze gezegd hebben.

Geheel vaderlandsch is de strekking van:

Tafereelen uit de Nederlandsche Geschiedenis, in Levensbeschrijvingen en Karaktertrekken van groote en deugdzame Mannen; tot vorming en navolging voor de Jeugd; bijeenverzameld door H. N. VAN TIL. *Met Platen. Te Deventer*, *bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In kl.* 8*vo*. 188 *bl*. *f* 1-65.

(*) *Amsterdam*, bij TEN BRINK EN DE VRIES, 1838, 2 Deelen.

Dit werkje behelst 41 afdeelingen, waarin nu de korte levensgeschiedenis, dan enkele daden of karaktertrekken van nu meer, dan minder bekende mannen uit de vaderlandsche geschiedenis in onderscheidene tijdperken aan de jeugd ten voorbeelde gesteld worden. De keus is met oordeel geschied, vooral omdat de Schrijver met regt schijnt begrepen te hebben, ook het minder bekende te moeten opzoeken, liever dan weder opwarmen, wat, hoe belangrijk ook, toch waarlijk wel wat afgezaagd wordt; b. v. ALBRECHT BEILING, JAN VAN SCHAFFELAAR, HUGO DE GROOT *in zijn boekenkoffer*, enz. Dit boekje, al ware het met eenige verkorting, achten wij zeer geschikt, om, in goedkooper kleed gestoken, voor een leesboek op de scholen te dienen.

Thans treden wij op het gebied der verdichting. Aan verhaaltjes, van welke meer dan een in hetzelfde boekje is opgenomen, zenden wij vooraf een enkel doorloopend verhaal, dat der jeugd wordt aangeboden in:

De jonge reizende Kooplieden, of de opvoeding door den drang der noodzakelijkheid. Naar het Fransch van L. P. LANGLOIS. *Met Platen. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. *In kl. 8vo.* 320 *bl. f* 1-80.

Het minder bekende van dit werkje, welks onderhoudende en leerzame schrijftrant der bekwaamheid van de Schrijfster alle eer aandoet, bewoog den Overzetter, om het aan de Nederlandsche jeugd vertaald aan te bieden. Hij verdient den lof van in dien arbeid over het geheel zeer wèl te zijn geslaagd. Alleen hadden wij de Fransche hoffelijkheid, waar die te sterk voor onzen landaard uitkomt, liever een weinig gewijzigd gezien. Men behoeft daarom niet onbeschaafd te willen schijnen, maar *Mijnheer Pieter* te laten zeggen tot eenen reizenden marskramer, dit wil er bij ons minder in. Ware de geheele geschiedenis niet tot een *Nederlandsch* verhaal, met *Nederlandsche* namen en plaatsen om te werken geweest? — Van *noodlot* hooren wij minder gaarne spreken, dan van *Gods voorzienigheid*, of, waar deze uitdrukking in den zamenhang minder eerbiedig mogt schijnen, eenvoudig van geluk, of ongeluk, naarmate het in den zin te pas komt. Kortom, de geheele houding is ons wat *Franschaardig* gebleven.

Niet vertaald zijn:

Het loon der deugd en het gevolg der ondeugd, geschetst in Verhalen, door C. VAN DER VIJVER. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* G. W. Tielkemeijer. *In kl. 8vo.* 104 *bl.* *f* 1 - 10.

Zedelijke Verhalen voor aankomende jongelieden. Te Purmerende, bij J. A. Foest. 1841. *In kl. 8vo.* 141 *bl.* *f* 0 - 90.

De Schrijver van het eerste dezer werkjes heeft zich hier zeer goed vrijgehouden van het gebrek der langdradigheid, dat met grond meermalen aan 's mans vroegere werkjes, ook voor de jeugd, is te laste gelegd. Het viertal verhaaltjes laat zich niet zonder genoegen lezen, en heeft eene goede zedelijke strekking, waarom het boekje met de honderde anderen van zijne soort, evenmin *bijzonder uitstekend*, zijne plaats moge beslaan in de kinderbibliotheek. Het voorval, waarop het tegen over den titel staande plaatje betrekking heeft, moest, volgens bladz. 3, op eenen schoonen wintermorgen plaats hebben gehad. Intusschen ziet men er door eene tuindeur en een raam, beide geheel openstaande, in eenen tuin met boomen in het volle blad!

Van de drie verhalen in het andere werkje is het derde verreweg het uitvoerigste en knoopt zich aan de geschiedenis des vaderlands in 1672 (DE RUITER's zeeslag van *Soulsbay*, de buitengewone ebbe enz.) vast. Wij weten er niets bijzonders op aan te merken, en mogen het *dus* in zijne soort aanprijzen. Om de zege*n* strijden is, bladz. 121, zeker eene drukfout.

Van eene zeer bekende, ja beroemde kinderschrijfster is:

Schilderingen uit den jeugdigen leeftijd. Naar het Hoogduitsch van A. SCHOPPE, *geb.* WEISE. *Door* J. WOLFF, *Onderwijzer in de Departementsschool te Haarlem. Met Platen. Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1841. *In kl. 8vo.* 123 *bl.* *f* : - 90.

En al waren de twee eerste, uit de Fransche geschiedenis ontleende verhaaltjes duizendmaal over van AMALIA SCHOPPE, zij bevielen ons niet. Niet alleen omdat de verhaaltoon hier meestal dat losse en levendige mist, waardoor de Schrijfster zich doorgaans kenmerkt, maar ook om dat despotieke, dien zotten eerbied van wijze en grijze mannen voor een' knaap,

omdat die knaap de *Dauphin van Frankrijk* is. Dat »geheiligde persoon," van dien knaap gebezigd, moge geschiedkundig waar zijn, het komt niet te pas in kinderverhalen, waarin van alle rangzucht niet dan met den sterksten afkeer moet gesproken worden. Komt zoodanig een verhaal in de handen van bedorvene aanzienlijke kinderen — zij misbruiken het zoo ligt. Het vierde, zich *Oostersch* noemende verhaal beteekent al heel weinig; het derde alleen is een lief vertelsel, in den echten trant der verdienstelijke vrouw. Daar het *St. Nikolaasfeest* voor onze kinderen is, wat het *Kersfeest* is voor de Duitsche, had de Vertaler daarop bedacht moeten zijn bij het schrijven van het begin dezes verhaals.

Wij laten de bewerking van een algemeen bekend verhaaltje tot een tooneelspelletje volgen; te weten:

De Paaschelijeren. Een Tooneelspel voor Kinderen, in vijf Bedrijven; gevolgd naar het Verhaal van C. SCHMID. *Te Deventer, bij* A. J. van den Sigtenhorst. *In kl. 8vo.* 66 *bl. f* :-45.

Het moeit ons, geen gunstiger oordeel te kunnen vellen over deze bewerking van een zoo gunstig bekend boekje. Wij zouden het onbepaald en sterk afkeuren, indien alles gelijk ware aan het volgende:

»KUNO. Genadige Gravin! dat was een duivelsche weg »over die rotsen naar beneden. Meer dan honderdmaal gleed »de ezel uit, en wij waren beide in gevaar om in de diepte »neder te storten; *en dan zouden wij wel geene opstan»ding, behalve die uit de dooden, hebben te wachten »gehad.*"

»..... Aan de eene zijde rotsen tot aan den hemel, en »aan de andere *eene diepte als de hel.*" Is het waarheid, wat het voorberigt zegt, dat de eerwaardige SCHMID zijn genoegen over deze omwerking heeft betuigd?..... Wij kunnen het naauwelijks gelooven.

Volge:

Oom Koenraad en zijne lievelingen. Een Geschenk voor de lieve vaderlandsche Jeugd. Door O. G. HELDRING. *Met Plaatjes. Te Koevorden, bij* D. H. van der Scheer. 1841. *In kl. 8vo.* 91 *bl. f* :-60.

Een *lieve* titel, niet waar? Het boekje is niet kwaad, vooral om eenige kinderspelen nader te doen kennen. Ds. HELDRING, die in alles, wat hij schrijft, wel wat stokpaardig is, heeft ook zijn stokpaard gemaakt van het oprakelen van oude kinderspelen. Daarover een woord *aan Ouders* maakt in een kinderboekje eene vreemde figuur. Voorts: er is zoo oneindig veel van dien aard, dat men er het.: *mediocribus esse, cet.* gerustelijk op mag toepassen.

Geheel anders is:

Uitspanningsuren voor ligchaam en geest; der Nederlandsche Jeugd aangeboden door Mevr. Wed. A. B. VAN MEERTEN. *Met Plaatjes. Tweede vermeerderde Druk. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. *In* 12*mo.* 102 *bl.* *f* 0 - 90.

Het verwondert ons niet, dat van dit alleraangenaamste werkje een tweede druk noodig was. Het zijn geene verhaaltjes of dergelijke, maar meer dan honderd pandspelen, raadsels, vermakelijkheden uit de Natuurkunde, rekenkundige spelen, enz. alles even onderhoudend, even beschaafd, even vrolijk. Wij kunnen het niet genoeg aanbevelen, en zouden van de waardige Schrijfster gaarne nog zulk een aangenaam boekje ontvangen. Eén proefje, dat ons nieuw was: »Zeg mij eens zesmalen na: *J'ai vu à Sans-Souci cent-six Suisses, sucer six cent-six saucises, dont six en sauce et six cents sans sauce.*''

Keur van Fabelen voor de Nederlandsche Jeugd, in versmaat, door J. KRAMERS, JZ. *Met* 21 *Plaatjes. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. *In* 16*mo.* 80 *bl.* *f* 1 - :

Veertig, meest Esopische fabelen, los en goed in dichtmaat gebragt, nuttig voor de jeugd, met nette plaatjes. Om de laatste werden de eerste geschreven. Deze moeijelijkheid is zoo goed overwonnen, dat men haar, zonder des Schrijvers verzekering, niet eens vermoed zou hebben.

Eindelijk is:

Geschenk aan paardenminnende Knaapjes, inzonderheid aan den lieven kleinen Willem. Te Deventer, bij A. J. van den Sigtenhorst. *In* 16*mo.* 69 *bl.* *f* : - 50.

niet voor knaapjes, die groote, levende paarden beminnen, maar voor vriendjes van stok-, hobbel- en dergelijke paarden; verhaaltjes en plaatjes hebben daarop betrekking.

BOEKBESCHOUWING.

Clementia, of het geloof en de geloofsgronden der kerkelijk regtzinnigen onzer dagen, door Dr. K. G. BRETSCHNEIDER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* K. T. VAN SETTEN, *Predikant te Doeveren, c. a. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. *In gr. 8vo. XIV en* 339 *bl. f* 3 - 30.

Het is bekend, dat de *Gothasche* Superintendent BRETSCHNEIDER reeds vroeger twee romantische tafereelen heeft in het licht gezonden, ook in ons vaderland gunstig ontvangen. Het eerste derzelve, *Hendrik en Antonio*, had de strekking, om zich tegen de Jezuitische proselietenmakerij te verzetten; terwijl het andere werk, *de Vrijheer van Sandau*, het moeijelijke vraagstuk, rakende den twist in *Pruisen* over de gemengde huwelijken, op eene wijze behandelde, welke niet kon nalaten, eene gunstige vooringenomenheid voor des Schrijvers denkwijze en gezindheid bij den lezer op te wekken en na te laten.

Het boek, dat bij dezen aan ons lezend publiek wordt aangeboden, vormt met de beide genoemden een drietal, en heeft de strekking, om het geloof en de geloofsgronden der kerkelijk regtzinnigen onzer dagen te wegen en te toetsen. Wij hebben hier dus minder een eigenlijk gezegde *Roman* voor ons, gelijk er jaarlijks honderden op de stoomwagens der Leesgezelschappen onder de oogen komen van oud en jong, en voorspellen aan ieder, wiens wensch niet hooger reikt, dan naar de genoemde rijpe en onrijpe lettervruchten, dat hij zich bij de lezing van BRETSCHNEIDER's werk zal bedrogen vinden. Het is *Theologie* in den vollen zin des woords, maar in een romantisch kleed gehuld, die ons hier wordt aangeboden. De Roman is niets meer dan de schaal, waarop de vruchten van BRETSCHNEIDER's Godgeleerde beschouwingen ons worden aan-

geboden. Om de laatste, minder om de eerste, verdient het werk onze belangstelling en toetsing.

Men kent het standpunt van BRETSCHNEIDER; het is dat van het *Rationalisme.* Die der zake kundig is, weet, dat deze rigting in *Duitschland* reeds aan het verdwijnen is, om voor nieuw wetenschappelijk, kerkelijk en Christelijk leven plaats te maken. Het verwondert ons dan ook niet, dat BRETSCHNEIDER over zijne vorige werken, door de hoofdorganen van andere Theologische rigtingen, heviglijk is aangevallen. Dit zal ook buiten twijfel met dit werk het geval zijn. Mogt men echter ook de wijze van zien, door BRETSCHNEIDER gevolgd, niet in alle opzigten deelen, en meenen, dat er eene hoogere opvatting van het Christendom mogelijk is, dan de zijne, dit verhindert ons niet, het goede, dat in zijn werk gevonden wordt, dankbaar te erkennen. Zoo als *hij* de kerkelijke regtzinnigheid onzer dagen opvat, heeft hij zeker een' gelukkigen strijd tegen dezelve gevoerd. Hij meent, namelijk dat zij op *twee* stellingen rust: »vooreerst die, dat ADAM in het »Paradijs iets gedaan hebbe, waardoor de menschelijke »natuur gansch en al verdorven, tot alle goed onbekwaam, »een voorwerp van den toorn Gods geworden, en aan de »eeuwige verdoemenis der hel onderworpen zij; en ten »tweede, dat de Godmensch CHRISTUS, door zijn aan het »kruis vergoten bloed, den toorn Gods gestild, en ons »van de eeuwige verdoemenis verlost hebbe." En tegen den harden, ruwen *vorm*, waarin de overdrijving onzer dagen deze hoofdzaken opvat, heeft BRETSCHNEIDER zeker gelukkig gepolemiseerd. Eene andere vraag is het intusschen, of de wederlegging dezer beide overdrevene begrippen, welke den hoofdinhoud van het boek uitmaakt, voldoende is, om het beginsel der overdrevene kerkelijke regtzinnigheid te ontzenuwen. Rec. is er verre van verwijderd, hetzelve te zijn toegedaan. Hij meent echter, dat er op deszelfs *practische* zijde veel meer acht had moeten geslagen worden, dan hier is geschied. Bij de ware voorstanders toch, der kerkelijke regtzinnigheid, die weten, wat zij doen, zijn de genoemde leerstukken geene losse

theoriën, die geheel op zichzelven staan, maar ten naauwste verbonden met hunne opvatting van en rigting in het Christelijk *leven*. BRETSCHNEIDER integendeel stelt beide hoofdzaken als bloot *theoretische* voorstellingen in het licht, welke hij voornamelijk wederlegt door redeneringen van het gezond verstand. Hierdoor nu heeft hij zich zijne taak wel gemakkelijk gemaakt, maar, naar wij vreezen, zijner tegenpartij ook niet altijd regt laten wedervaren. — Wat voorts de wijze betreft, waarop BRETSCHNEIDER over zijne partij de overwinning behaalt, deze is voor ieder, die het standpunt des Schrijvers kent, gemakkelijk te raden, en anderen verwijzen wij naar het werk zelf. Alleen smartte ons het liefdeloos oordeel, dat hij, zoo in het voorbijgaan, over iedere denkwijze en rigting uitspreekt, die niet met de zijne overeenkomt, b. v. over de *Evangelische Kirchenzeitung*, p. 191, over de Hegeliaansche opvatting van het Christendom en andere. Ofschoon toch zulke uitspraken in den mond der handelende personen gelegd worden, geven zij tevens duidelijk genoeg de denkwijze van den Schrijver zelven te kennen over punten, die waarlijk niet met eene enkele pennenstreek kunnen worden afgedaan.

In diepe verontwaardiging lazen wij de proeven van het naauwe verband, waarin de overdrijving der kerkelijke regtzinnigheid, in sommige streken van *Duitschland*, met de politiek schijnt te staan, en van de echte Jezuiten-streken, waaraan hare voornaamste voorstanders zich schuldig maakten. Het gesprek tusschen den Inspector en den Candidaat, bladz. 193 en verv., gelijk ook dat tusschen den Hofraad en den Professor, bladz. 269 en verv., bevat bijdragen tot kennis van die verkeerde denk- en handelwijze, waarvoor men inderdaad moet beven. In hoever die teekening getrouw is, kunnen wij niet beoordeelen. Alleen moeten wij ons met den Eerw. Vertaler verheugen, dat te dien aanzien in ons vaderland een edeler geest woont, en de overdrijving in het godsdienstige slechts *zelden* (ach, ware het nimmer!) door zulk een snood Jezuïtisme verergerd wordt.

Het werk van BRETSCHNEIDER is niet alleen eene belangrijke bijdrage, om den stand der strijdende partijen in *Duitschland* te leeren kennen, maar het verdient tevens om deszelfs innerlijke waarde eene algemeene belangstelling. Alleen worde het met voorzigtigheid gelezen, en, wanneer men er uit leert, om geene formulieren op hun woord te gelooven, houde men toch evenzeer in het oog, dat ook BRETSCHNEIDER's leerstellingen, hier voorgedragen, getoetst moeten worden aan het eeuwig Evangelie zelf, en, waar zij blijken dit verkeerd voor te stellen, moeten worden verworpen. Bovenal vergete men niet, van hoeveel belang het is, niet alleen *licht* des gezonden *verstands*, maar vooral ook *warmte* des Christelijken *levens* tegenover de overdrijving onzer dagen te stellen. En hoe meer wij hier, met alle regt, zien afbreken van die schoolsche vormen, waarin voor nog maar al te velen de Christelijke waarheid is gehuld, des te meer leere men zich op te bouwen in Hem, die het hoofd is, namelijk CHRISTUS. Daaraan bevorderlijk te zijn, naar ambt, lust en pligt, was voorzeker ook het doel van den Eerw. Vertaler, die voor de wijze, waarop hij zich van zijne, niet altijd gemakkelijke taak heeft gekweten, aanspraak heeft op onze erkentenis.

De Jood in zijn Vaderland, door G. C. VAN BALEN BLANKEN, *Predikant te Wognum. IIde Deel. Te Hoorn, bij* de Gebr. Vermande. 1842. *In gr.* 8*vo.* 366 *bl.* *f* 3-:

Het zijn tafereelen uit de geschiedenis van ESRA en NEHEMIA, die ons door den ijverigen Schrijver in dit Deel worden aangeboden. Wij hebben reeds, bij de aankondiging van het eerste Deel, zoo wel óp de goede als op de zwakkere zijde heengewezen, die des Schrijvers wijze van voorstelling kenmerken, en behoeven dus het dáár gezegde niet te herhalen. Wij kunnen ook aan dit gedeelte van 's mans onderzoek de getuigenis geven, dat het zich on-

derscheidt door eenen onderhoudenden trant van verhalen, door gemoedelijken ernst en Christelijke gezindheid. Vruchten van geleerde nasporingen over dit moeijelijke tijdperk der Israëlitische geschiedenis moge men hier vruchteloos zoeken, en op hetgeen de nieuwere kritiek des O. V. zoo wel voor als tegen de boeken van ESRA en NEHEMIA heeft ingebragt, moge geen acht zijn geslagen ter handhaving of regtvaardiging van het hier gekozen standpunt, toch worden de zaken voor stichtelijk gebruik in een voldoend licht geplaatst; en schoon de stijl dikwijls wat te veel zwelt, om altijd aan den aard der zaak geëvenredigd te zijn, houdt dezelve echter den Christelijken lezer aangenaam bezig. Het was inderdaad geene gemakkelijke taak, dit niet zeer dichterlijke en aanlokkende gedeelte der geschiedenis van *Israël* voor het algemeen in een belangrijk licht te plaatsen. Wij danken den Eerw. VAN BALEN BLANKEN voor de bijdrage daartoe in dit werk geleverd, en bevelen zijnen arbeid aan ieder vriend eener welgestelde stichtelijke lektuur over een tot nog toe minder behandeld onderwerp gaarne aan.

De vier Evangeliën, opgehelderd voor Christenen uit alle standen, door de Predikanten A. H. VAN DER HOEVE, *te Keppel, en* W. IMMINK, *te Doesborgh. IIde Deeltje,* (MARCUS *en* LUKAS.) *Te Doesborgh, bij* Kets en Lambrechts. 1842. *In gr. Post* 8*vo*. 203—453 *bl.* *f*:-75.

Over de inrigting en het nuttige doel dezer bewerking der Evangeliën is reeds bij de aankondiging van het 1ste stukje gesproken. Ook dit tweede draagt van den ijver der bewerkers loffelijke sporen. Wij prijzen het daarom gaarne aan ter bevordering van nuttige Bijbelkennis en Christelijk geloof. Meermalen wordt door invoeging van een enkel woord een voor populair gebruik voldoend licht over sommige moeijelijke plaatsen geworpen. Wij noemen hier ter proeve de gelijkenis van den onregtvaardigen Rentmeester, LUC. XVI, vooral vs. 7—9. Allen, wien het aan tijd of

vermogen ontbreekt, om uitvoerige Bijbelverklaringen op te slaan., kunnen zich dus, des noods, met dit werkje helpen. Het ontbreke den bearbeiders niet aan lust en aanmoediging, om hetzelve te voltooijen!

Het Godsdienstig Onderwijs in de lagere scholen, door A. D. J. MIOULET, *Hoofdonderwijzer bij het stedelijk Gymnasium te 's Gravenhage. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1841. *In gr. 8vo. VI en* 93 *bl. f* :-90.

In den strijd over de zoogenaamde vrijheid van onderwijs, welke in den laatsten tijd met zooveel hevigheid wordt gevoerd, komt het ons voor, dat deze brochure alle aandacht verdient. Derzelver Schrijver heeft door zijne betrekking en ondervinding in dit opzigt regt van spreken. Zijne stem moge weinig behagen aan hen, die eene der beide ultra's in het hangend geschil zijn toegedaan, juist kan de gematigdheid, waarmede hij den waren staat der zaak beoordeelt, ten bewijze verstrekken, hoe vrij hij van alle overdrijving is; en hoe men voor godsdienstig onderwijs kan ijveren, zonder *of* op de klip van symbool-gezag, *of* op die van Indifferentisme te vervallen. Hij ontwikkelt de *noodzakelijkheid* van godsdienstig onderwijs op de lagere scholen. Hij toont aan, dat het van de eene zijde positief Christelijk moet zijn, maar van den anderen kant niet treden mag in het leerstellige van eenig Kerkgenootschap. Eindelijk deelt hij aangaande *den gang en de middelen* van het godsdienstig onderwijs zoo belangrijke wenken mede, dat wij, ook waar wij in bijzonderheden van hem meenen te moeten verschillen, echter in het algemeen des achtingwaardigen Schrijvers bezadigdheid, oordeel en echt godsdienstigen zin luide toejuichen. Werd zijn stuk door onbevooroordeelden van een ander gevoelen gelezen, wij twijfelen niet, of zij zouden een groot gedeelte hunner bedenkingen terugnemen. Maar, evenmin als de Schrijver, durven wij ons met deze hope vleijen. Het is geen strijd

van meeningen, maar van beginselen, die gevoerd wordt. En eene der partijen is door haar godsdienstig geloof verpligt, alle zelfstandig nadenken te laten varen, en aan den leiband harer Geestelijkheid te gaan. Deze (b. v. een' VAN BOMMEL) te overtuigen, zou wel vruchtelooze moeite zijn. Dubbelen lof verdient daarom de Heer MIOULET, dat het vooruitzigt van weinige vrucht zijns arbeids hem niet weêrhouden heeft, zijne stem op zulk eene waardige wijze te verheffen. — Liever, dan door eene proeve ons gunstig oordeel te staven, verwijzen wij ieder, die een onpartijdig woord over de behoeften van het schoolonderwijs wil vernemen, naar het onderhavige geschrift zelf. De Schrijver ontwikkele eens op eene even fiksche wijze zijne denkbeelden over het gebruik des Bijbels in de lagere scholen!

Iets tot toelichting ten aanzien van de Adressen aan de hooge Magten van Staat, ter voorkoming van een Concordaat, enz. Door J. VAN HOUTEN, *Predikant te Oosterwijk (Z. Holland). Te Leerdam, bij* J. van Tuinen. 1842. *In gr. 8vo. 42 bl. f* : - 50.

Deze brochure bevat het verslag eener poging, om de wijze, waarop het Hervormde Kerkbestuur in 1816 is georganiseerd, af te schaffen, en de Hervormde Kerk te herstellen op de grondslagen harer oorspronkelijke kerkinrigting. Wij hooren hier al weder eene nieuwe stem, die het Synodale stelsel van Hierarchische principen beschuldigt, en de Regering aanklaagt van een juk der ondergeschiktheid aan de Kerk te hebben opgelegd. Men kent dus reeds den aard der grieven, welke hier worden opengelegd, en die gedeeltelijk overeenkomen met hetgeen ook door de Haagsche Adressanten dit jaar is te berde gebragt. Zonder het onvolmaakte te willen ontkennen, dat ons hedendaagsch Kerkbestuur aankleeft, of te betwijfelen, dat de grenzen tusschen Kerk en Staat niet altijd scherp genoeg zijn uiteengehouden, kan echter Rec. zich met het

gevoelen des Eerw. Schrijvers niet vereenigen, en ziet ook niet in, dat er ooit een vorm van Kerkbestuur zal worden geschapen, waaraan niets van dat menschelijke kleeft, hetwelk hier, hetzij dan teregt of te onregt, aan de bestaande orde van zaken wordt toegeschreven. Wij eerbiedigen echter ieders wijze van zien; en gelijk wij de opregtheid prijzen, waarmede de Schrijver voor zijn gevoelen uitkomt, roemen wij niet minder den echt humanen, Christelijken en mannelijken toon, die in dit werkje doorstraalt.

Hartelijk woord aan alle mijne mede-Israëliten zonder onderscheid ter overdenking toegevoegd. Te Haarlem, bij A. C. Kruseman. 1841. *In gr. 8vo.* 42 *bl. f* :-45.

Dit welgeschreven stukje prijst het nemen van doortastende maatregelen aan, tot verbetering van den zedelijken en godsdienstigen toestand der *Israëliten* in ons vaderland, vooral ook door verbetering der inrigting van de openbare Godsdienst, waaruit de Schrijver veel van het ziellooze, onverstaanbare, ontstichtende wil verwijderd hebben, maar, zoo wij hem wèl begrijpen, toch ook niet weinig op de zinnen wordt gewerkt, door muzijk en zang. Wij wenschen over elke poging tot verbetering onzer Joodsche landgenooten den zegen van dien eenigen Waarachtige, dien zij met ons belijden; maar voor ons zelven gelooven wij, dat het nooit meer dan halve maatregelen *kunnen* worden. Want er is geene doeltreffende verbetering, die stand houdt, te bedenken, dan met ter zijde stelling van *Talmudische* en *Rabbijnsche* bijhangsels, en herstelling van het zuivere *Mozaïsme.* Doch dit houden wij voor onuitvoerbaar, omdat hetzelve geheel lokaal en temporeel is, of — mogen wij onze volle overtuiging uiten — omdat het *Mozaïsme* uitgediend heeft. Wanneer de zon aan den hemel staat, verlicht men zijne kamer niet met kaarsen; laat men het al doen, en zorgvuldig alle deuren en vensters sluiten, ligt dringt hier of daar door eene kleine reet

een zonnestraal, die het kaarslicht doet tanen. Men kan ook onmogelijk het vertrek, rondom van eene verlichte wereld omringd, potdigt gesloten houden. Doet eens iemand de deur open, om zich van de sombere kaarsen in het vriendelijke zonlicht te gaan verkwikken, of om daarbinnen eens te zien, hoe het gesteld is — dan valt er een oogenblikkelijk licht in de kamer, en......

Men heeft dit vlugschriftje ter beoordeeling toegezonden aan een Tijdschrift, dat wel geene bijzondere godsdienstige kleur draagt, maar algemeene verlichting en beschaving voorstaat, doch met dat al wel den naam van een Christelijk Tijdschrift meent te mogen voeren. Alzoo is het onze schuld niet, wanneer het den Schrijver belgt, dat wij voor *Israël* geene andere verlichting kennen, dan in dien JEZUS, wien wij eerbiedigen als den *Christus Gods*, in wien alle schatten der wijsheid verborgen zijn, en die de eenige weg, de reine waarheid, het eeuwige leven is.

Vlugtige Beschouwing van het Rapport, uitgebragt door de Staats-Commissie voor de Geneeskundige aangelegenheden, benoemd bij Koninklijk Besluit van den 20 *Nov.* 1841. *Door* J. BOSMAN TRESLING, *Pract. Geneesheer te Winschoten. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1842. *In gr. 8vo. VI,* 39 *bl. f* : - 40.

Brieven over de uitoefening der Geneeskunde in ons Vaderland; geschreven in het jaar 1842, *en uitgegeven door* J. DE BRAUW, *Med. Doct. te Woerden, enz. Te Woerden, bij* C. J. van Leeuwen, Lz. 1842. *In gr. 8vo. VI,* 56 *bl. f* : - 60.

Eenige Opmerkingen betreffende de Rapporten over de Geneeskundige Staatsregeling, ingediend door de Commissie van 20 *Nov.* 1841. *Door* J. BAART DE LA FAILLE, *Hoogleeraar in de Geneeskunde. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1842. *In gr. 8vo.* 82 *bl. f* : - 75.

Betoog ter overweging, aangaande de voorgestelde vereeniging, zoowel als van het doelmatige van de bestaande af-

scheiding, doch slechts in de beoefening der bijzondere vakken van Genees- en Heelkunst. Door W. HENSBERT, *Ridder, Chirurg. Doct. enz. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1842. *In gr. 8vo.* 34 *bl. f* :-50.

Eenige Bedenkingen over Geneeskundig Onderwijs, naar aanleiding van het Rapport der Commissie. Door J. VAN DER HOEVEN. *Te Leyden, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1842. *In gr. 8vo.* 20 *bl. f* :-25.

Bedenkingen en Aanmerkingen op de Stukken, betreffende de Herziening der Geneeskundige Wetten en Verordeningen in 1841—1842, *medegedeeld door* C. PRUYS VAN DER HOEVEN. *Te Leyden, bij* S. en J. Luchtmans. 1842. *In gr. 8vo. IV*, 19 *bl. f* :-20.

Bedenkingen tegen eenige punten van het Rapport der Commissie, enz. Te Utrecht, bij van Paddenburg en Comp. 1842. *In gr. 8vo.* 48 *bl. f* :-50.

> Niet zoo onvruchtbaar een tijdt is 't nochtans van deughden geweest, oft zy heeft ook stichtelijke exempelen voortgebragt.
>
> P. C. HOOFT's *Nederlandsche Historiën.*

Van de beschouwing van den Heer A. A. SEBASTIAN, Hoogleeraar te *Groningen*, tot de hervormingsplannen der, door den Schrijver van de *Oproeping aan de Geneeskundigen in Nederland* (*Konst- en Letterbode*, 1842, No. 36, bl. 146) dusgenoemde *Ultraliberalen*, welk een verschil van gevoelens, welk eene uiteenloopende wijze van zien! Men zoude met HORATIUS mogen uitroepen: *Quantum distet* — —. — Welk een onderscheid, wanneer men den Heer SEBASTIAN, strijdende als *pro aris et focis*, (want van *Leiden* en *Utrecht* kan zijn Hooggel. slechts niet gelooven, naar hetgeen hij *in het algemeen* (?) daarvan weet, dat de hulpmiddelen zóó gering zijn, dat ook aldaar eene suppressie der Geneeskundige faculteit noodzakelijk zoude zijn) van *Groningen* hoort zeggen: »Wat nu de uitkomsten betreft, welke de Genees- »kundige faculteit te *Groningen* heeft verkregen, zoo spreekt »het van zelf, dat die uitkomsten als de proef op de som

»moeten beschouwd worden, en dat, zoo de uitkomsten niets »te wenschen overlaten, ook de middelen, met welke men »die uitkomsten verkregen heeft, voldoende moeten geacht »worden. En nu hoe zijn onze uitkomsten?" (*Konst- en Letterbode* voor 1842, N°. 37, bl. 163 en 164.) En wat zegt het *orgaan* van de minderheid, mede uitmakende de Commissie, benoemd bij Z. M. besluit van 23 Nov. 1841 ter herziening van de Geneeskundige Staatsregeling, omtrent het onderwijs? »Niet éene der thans bestaande inrigtingen tot »Geneeskundig onderwijs aan Akademiën, Athenaea of Clinische Scholen voldoet aan hetgeen de Wetenschap verlangt, aan hetgeen de Staat mag vorderen. Niet éene dier »inrigtingen, zoo als zij thans zamengesteld zijn, kan ooit, »in dat opzigt, tot genoegzame hoogte opgevoerd worden."

Wie kan dit onderlingh geschil
Beslechten, en haer beide eendraghtigh
Vereenighen? — — — — —

Men kan geen rechtuitstrijdigheên
Vereenighen. Dat blijft een reghel
Die vast gaat.

Men zoude hun, die strijden en daarenboven nog de heuschheid te zeer uit het oog verliezen, verder met NESTOR, in VONDEL's *Palamedes*, kunnen toeroepen:

Ghy heeren, waartoe dient dit onderling verwijt?
Het baert afkeerigheid als d'een den andren bijt.

Maar herinneren wij ons ook het gezegde van PALAMEDES zelv':

Elck heb zijn oordeel vry.

Deze vrijheid eenen ander' latende, zullen wij voor onszelven van haar met bescheidenheid gebruik maken, om aangaande de bovenstaande boekjes iets te zeggen, waarbij het niet wel anders kan, of van zelf zal over de zaak een enkel woord gezegd moeten worden.

Er heeft waarschijnlijk in *Nederland* nooit eene Commissie bestaan, die zoo vele beweging en opschudding onder de Geleerden heeft opgewekt. Niet weinige waren de pennen, welke zich hadden afgesloofd, om de Commissie voor te lichten reeds vóór zij bijeengekomen was. Niet weinige ble-

ven haar, onder hare werkzaamheden, met zeldzame jonstvaardigheid van goeden raad dienen. Wanneer men somwijlen om goeden raad verlegen is, zal dit bij de Commissie het geval niet geweest zijn, maar zij zich waarschijnlijk door het toedienen van te veel advies meermalen verlegen gevoeld hebben. Of de Commissie meestal de waarheid van een gezegde van ENNIUS ondervonden heeft:

Homo, qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi de suo lumine lumen accendat, facit.

laten wij aan hare beslissing over, ons overtuigd houdende, dat elk, die raad gaf, op zich toegepast heeft:

Nihilo minus ipsi lucet, cum illi accenderit.

En nu de werkzaamheden der Commissie in zoo verre zijn afgeloopen, dat zij een, om het dus te noemen, voorloopig, voorbereidend voorstel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken aangeboden en, onder 's Konings goedkeuring, door Z. Exc. dezen arbeid ook ter kennis van het Publiek gebragt heeft, — hoe is het nu verder gesteld?

— de genere hoc (adeo sunt multa) loquacem
Delassare valent Fabium.

Voor ons liggen zeven van de zoo vele uitgekomene *bedenkingen*, *vlugtige beschouwingen*, *opmerkingen* enz. enz. Zoude de Commissie eendragtiger zamengesteld geweest zijn en de belangen beter vertegenwoordigd hebben, wanneer *deze* Heeren de Commissie uitgemaakt hadden? Het platte land ware dan door den Heer DE BRAUW vertegenwoordigd, de Oogheelkunde door den Heer HENSBET; maar of er een meer eensgezind Rapport ware uitgebragt — wij twijfelen er aan. *Beter* evenwel in elk geval; want geen der beoordeelaars is immers met den arbeid der Commissie tevreden. Maar wie had ook *beter* kunnen verwachten; want, helaas! om de woorden van den Heer Dr. BOSMAN TRESLING te gebruiken, »zij zijn niet kwalijk onderrigt geweest, die »het personeel, voor de Commissie gekozen, daartoe minder »geschikt oordeelden" (bl. 10). Doch daar hebben nu de Leden dezer Commissie zoo veel schuld niet aan; want, zegt de Heer TRESLING, *geene Commissie, hoe ook zamengesteld, had een voldoend verslag kunnen uitbrengen.* Men moet

zeggen, dat Z. E. de Minister van Binnenlandsche Zaken zich in moeijelijke omstandigheden bevindt. Men wil veranderingen en verbeteringen. Z. E. kan toch zulken arbeid niet zelf verrigten. Hij moet dus mannen kiezen, om hem voor te lichten. Zijne Exc. doet al aanstonds eene ongelukkige keus; maar, *wie ook gekozen waren*, geen van allen zoude een *voldoend* verslag uitgebragt hebben. Dit is nog erger dan het: *pas geboren*, *sterven wij*; het is hier reeds *dood* vóór de *geboorte*. Maar kan men zulks ook anders verwachten? Geenszins, volgens den Heer MENSERT; want, »maar »zelden worden er twee en nog veel minder meer (b. v. »zeven) menschen aangetroffen, die omtrent eene zaak juist »dezelfde gedachte hebben en geheel met elkander overeen»stemmen: zulks leert niet alleen de ondervinding;" — wij voegen er bij, dat dit ook uit het Rapport der Commissie en de meeningen der Heeren beoordeelaars ten volle blijkt. Maar ook bij verschil van gevoelen had er toch een beter Rapport kunnen uitgebragt worden; in allen gevalle *het Rapport, om tot grondslag te dienen voor eene doelmatige Geneeskundige Wetgeving in ons Vaderland*, is, volgens het oordeel van Dr. TRESLING, *geheel praktisch onbruikbaar te beschouwen!* (bl. 10.) Ware het misschien doelmatiger geweest, dezen arbeid slechts aan éénen persoon op te dragen? Voor de *eensgezindheid* zoude dit zeker *beter* geweest zijn. Maar nu is onder anderen in het zevenhoofdig Rapport het voorstel voor de inrigting van eene *Geneeskundige School* (een woord van *ergernis*) den Hoogleeraar BAART DE LA FAILLE reeds als te *militair* voorgekomen (bl. 62.) Indien eens ongelukkig de keus op iemand gevallen ware, die niet geheel onafhankelijk van eenen zoogenoemden *superieur* was; bij wien gold: *einfältig zu gehorsamen, nicht zu raisoniren?* Nu heeft het Rapport, volgens eenen beoordeelaar, nog iets *Democratisch* behouden; dan kon het wel eens eene *Despotieke* tint gekregen hebben. Wanneer men het verschil van gevoelen bij de Leden der Commissie zelve, bij de Beoordeelaars, vóór en na het uitbrengen van het Verslag, bij de meerderheid der kunstoefenaren, tot de Vroedvrouwen ingesloten, welke met de Apothekers ook niet zijn vertegenwoordigd geworden, nagaat, men zoude bijna wenschen, de zaak mogt om de moeijelijkheid — *motos praestat componere fluctus* — blijven, zoo als zij nu is. Men zoude tot zulk eene meening over-

hellen, wanneer men den Heer PRUYS VAN DER HOEVEN de volgende vragen hoort voorstellen: »I. Is hetgeen men in »deze Rapporten voorstelt, vergeleken met hetgeen men be- »zit, wenschelijk en aanbevelenswaardig? II. Past het voor »den tijd, waarin wij leven? III. Is het berekend voor »onzen landaard?" — De ontkennende beantwoording doet van zelf een *status quo* wenschen. Intusschen wordt naar eene grootere uitbreiding der Stadsgasthuizen, ter bevordering van het Klinisch onderwijs, althans voor *Leyden* en *Utrecht*, teregt door hem verlangd; ofschoon men in der tijd van de Kliniek in het Militaire Hospitaal geen gebruik gemaakt en, volgens den Heer Dr. ARNTZENIUS, de Hoogleeraar aldaar zich *te vergeefs aangeboden* (?) heeft. En toch erkent de Hoogleeraar, dat *allen* in één punt overeenkomen; dat *hervormingen ook bij ons noodig zijn.* Men zoude somwijlen twijfelen, of dit ook *ironisch* gemeend zij, wanneer zijn Hooggel. bl. 11 zegt: »Hervorming of, om het met het »regte woord uit te drukken, bekeering is ook in het we- »tenschappelijke eene eerste behoefte voor onzen tijd." Maar de verdere uitbreiding, waar de Hoogl. verlangt, »dat geld-, »eer- en roemzucht, naijver, nijd, afgunst, zelfverheffing, »hoogmoed uit het hart gebannen," een kinderlijk gemoed »en kinderzin herboren moeten worden, om zich tot de »waarheid te kunnen bekeeren," — waar dit noodig is, daar kan het niet anders dan ernst zijn met het *aandringen op hervorming* in dezen zin. De Hoogl. besluit ook het gezegde aldus: »Mogt dat gevoel, hoewel duister in onzen »leeftijd werkzaam, tot helder bewustzijn komen!" De zaak van deze zijde beschouwd, en in verband met hetgeen des Hoogleeraars Broeder onder het *motto*, DECIPIMUR SPECIE RECTI, schrijft, doet toch wel vermoeden, dat niet alles zóó fraai is als ééne enkele stem verkondigt. De Heer J. VAN DER HOEVEN zegt onder anderen: »Er was een tijd, toen alles »in ons vaderland geprezen werd als hoogst voortreffelijk. »Thans, zoo willen ons eenigen doen gelooven, is er niets »goeds bij ons." Zullen de middelen waarvan zijn Hooggel. spreekt, tot den waren middelweg leiden? Wij wenschen het, en hadden hem gaarne te midden der Commissie gezien, of hij als bemiddelaar had weten te vereenigen zoo vele uiteenloopende gevoelens, als waarvan onder anderen het Rapport der minderheid van de Commissie het sprekendst bewijs oplevert. Overigens vindt ook zijn Ed. wat omtrent

het onderwijs gezegd is *onbepaalder dan tegenwoordig, eenzijdiger, en de natuurlijke orde omkeerende.* Echter is of schijnt de Hoogleeraar het met de Commissie eens te zijn, dat het getal docenten behoorde vermeerderd te worden, *waar het noodig is, en zulks is het bijkans overal.* Wie de Commissie, toen zij op zoo velerlei wijze voorgelicht werd, een middel aan de hand had kunnen doen om geld te vinden, hoe geheel anders zoude misschien haar voorstel uitgevallen zijn! Ach, dat het in der tijd niet ijdel bevonden ware, dat elke schelvisch eenige dieren in de maag met gouden knopjes aàn de voelhorentjes zoude hebben, er was misschien eenig vooruitzigt, door een organisch proces, langs een' buitengewonen weg, goud te verkrijgen!

Kan in het gevoel van zulk een bezwaar ook welligt de weifelende toon gelegen zijn, dien de Hoogleeraar BAART DE LA FAILLE aan het geheele Rapport ten laste legt? Maar die slechts verbeteren wil, kan niet zoo doorslaan, als die maar in eens alles wil afbreken. Toen de Hoogl. dit verwijt zich veroorloofde, dacht hij niet meer aan zijn motto: *Tâchons etc.* Verbeteren moet het doel zijn, niet omverhalen, omdat er in de oude instellingen leemten zijn. Wat zegt het *aanslaan van eenen fikschen toon*, wanneer hij, die ongerijmde, onuitvoerlijke dingen voorstelt, met een luchtkasteel eindigt? (bl. 64). Niets toch is verderfelijker dan afbreken, vooral wanneer men niet vooraf verzekerd is, de noodige middelen tot wederopbouw te zullen vinden. De aanmerkingen van dezen Hoogleeraar gaan evenwel van een algemeen standpunt uit en overzien het geheel; terwijl die van zijne Ambtgenooten of der andere Heeren meer eenzijdig zijn, slechts een gedeelte van het Rapport beoordeelen of bestrijden. Volgens den Heer J. VAN DER HOEVEN schijnt de Commissie zich zelfs met iets bemoeid te hebben, hetwelk haar niet regtstreeks aanging; men zoude bijna zeggen, waarvan zij geen verstand had. En vier der Leden van de Commissie hebben toch onderwijs gegeven, of zijn nog onderwijzende. Of het gedurig terugkomen op het woord *school* en *leerlingen* bij den Heer BAART DE LA FAILLE niet iets van *malice* heeft, blijve ter verantwoording van den Schrijver, wien *humor* niet vreemd schijnt, en wiens warm opstel ook een sanguinisch temperament doet kennen. Men moet hem het regt laten wedervaren, dat, daar hij in acht §§ het Rapport *analytisch* is doorgegaan, hij meer dan de anderen doet. Hij

komt met een vrij volledig plan van verandering voor den dag. Wij zouden ons daarmede zeer wel kunnen vereenigen. Ter bereiking van dit doel zoude hij echter ook van geldelijke bijdragen verzekerd moeten wezen; want *point d'argent, point de Suisses:* zonder geld kan men geene *vijf Professoren* aan elke Akademie hebben. Ook valle hem geene oppositie ten deel, waardoor anders gekleurde lappen op den rok komen (volgens bl. 43). Intusschen het gaat overal als somwijlen bij consultatiën: *passez-moi le Senné, je vous passe la Rhubarbe..* — Over het algemeen is men, ook bij mindere Antipathie tegen eene Geneeskundige of meerdere scholen, tegen *Amsterdam*, met uitzondering van den Heer HENSBERT. De Hoogleeraar PRUYS VAN DER HOEVEN zoude er nog toe kunnen komen, haar eene *Ecole de Chirurgie* te geven. Wordt de Chirurgie wederom minder geteld? Ook zij behoort bij ons *op den wortel der letteren geënt te zijn*, zoo als dit elders plaats heeft. Welligt ware eene school of Akademie te *Amsterdam*, ter voltooijing van de praktische studiën, in verbinding met de andere reeds bestaande inrigtingen, nog het beste verzoenende middel. — In de *Brieven* van den Heer Dr. DE BRAUW vindt men onder anderen de redenen opgegeven, waarom de Hoogleeraren in de Geneeskunde niet zouden mogen practiseren, waarvan eene is, »dat zij, zoo doende, niet zelden den gevestigden »en van de uitoefening der praktijk bestaan moetenden Arts »het brood uit den mond nemen. Het raadplegen met Doc»toren over zieken, bij welke gemelde Hoogleeraren, *zoo* als »men dit noemt, in consult worden geroepen, zoude de»zen, DES NOODS, nog kunnen worden toegestaan, echter ook »onder zoodanige bepalingen, dat hieruit *geen misbruik* zoude »kunnen voortvloeijen." *Zoo regt militair*, zoude de Hoogl. BAART DE LA FAILLE zeggen! Doch daar wij nog meerdere van deze Brieven te wachten hebben, zoo komen wij welligt nog eens op deze terug. — De *Bedenkingen tegen eenige punten van het Rapport*, door eenen ongenoemde, komen grootendeels met vele andere overeen. Als iets bijzonders hebben wij hier aangetroffen, dat den Inspecteurs ook de Redactie van een Geneeskundig tijdschrift zoude opgedragen worden.

Philosophische Beschouwingen der Natuur, uit het Hoogduitsch van KAREL SNELL, *Hoogleeraar in de Mathesis aan de Kreuzschule te Dresden, vertaald door* JAC. MOLESCHOTT, *Phil. et Med. Stud. Te 's Hertogenbosch, bij* H. Palier en Zoon. 1842. *In kl. 8vo. 189 bl. f* 1-50.

Philosophische Beschouwingen der Natuur...... een veelbeloovende titel, en zoo algemeen, dat men bijkans niet regt weet, wat men al van dit werkje van 189 bladzijden te verwachten heeft. Doch de inhoudsopgave toont ons, wat deze *Philosophische Betrachtungen der Natur* bevatten; behalve eene inleiding namelijk, drie opstellen van verschillende uitgebreidheid, een »Over de verschijning (*sic*) en de beteekenis van het Gift in de Natuur"; een tweede, bevattende »Grondtrekken van eene philosophische Mineralogie," en het laatste eene »Vergelijkende Karakterschets der Zinnen." De titel zou derhalve veeleer moeten zijn: *Wijsgeerige Beschouwingen over eenige natuurkundige onderwerpen.* Doch deze teleurstelling is de eenige niet, die Rec. bij het doorlezen van dit werkje ondervond. De inleiding, waarin het standpunt en doel dezer beschouwingen wordt opgegeven, en de voorrede des Vertalers, deden onze verwachting vrij gespannen zijn. De wetenschap der Natuur dienstbaar te maken aan algemeen wetenschappelijke beschaving, welke tot nu toe, zegt de Schrijver, in den geest slechts een afgezonderd dood vak van studie uitmaakte, de natuurkundige waarheden in den kring der philosophische begrippen op te nemen, ziet daar, lezers! het doel, waarnaar de Schrijver streefde. Doch hoe hij dit doel bereikt heeft door zijne proeven, welke voor ons liggen, is ons niet duidelijk geworden. Het boekje heeft te weinig wetenschappelijke waarde, om van dat hooge standpunt beoordeeld te worden. Oppervlakkig over de Natuur schrijven en phantaseren, is toch geene *philosophie.* Wij zouden de geheele Verhandeling over de Mineralogie als zulk eene mislukte proeve van phantasie kunnen ontleden, indien ons onze tijd niet te dierbaar was. Wil men slechts eene proeve van den stijl? »Het eenige overblijfsel of het eenige afbeeldsel van »dezen ouden tijd is het blaauwzuur; het is het verwonder-

»lijke kind van het chaos (!). In hetzelve liggen nog dood »en leven zoo als tweelingbroeders in den moederschoot als »een embryo sluimerend ingesloten. Het reikt ons ook dood »en leven uit dezelfde schaal; want het is eigenlijk een sterk »verlevendigende zenuwprikkel, die door overspanning der »zenuwen in eene overmaat doodt." Bl. 42.

De geestige LICHTENBERG zegt, dat de leeszucht den *Duitschers* zoo aangeboren is, dat zij hen zelfs niet verlaat als het verstand op den loop is. Hij voert ten bewijze een verzoekschrift van krankzinnigen aan, om de oprigting eener Bibliotheek in het Gekkenhuis, en de stijl is in vele perioden »*dem von einigen unser frei herumgehenden Schriftsteller so ähnlich, dass eines von beiden gewiss wahr ist: entweder hat man vernünftige Leute schändlicher Weise ins Tollhaus gesperrt, oder eine ganze Menge Narren herausgelassen.*" — Men moet den Schrijver dezer Beschouwingen niet verwarren met F. W. D. SNELL, die in 't begin dezer eeuw algemeen bekende wijsgeerige leerboeken heeft uitgegeven.

J. VAN DER HOEVEN.

Nederlandsche Wetgeving op de Scheepvaart, of Verzameling van Wetten, Besluiten enz., de Scheepvaart betreffende. Uitgegeven door Mr. W. J. C. VAN HASSELT, *Regter in de Arrondissements-Regtbank te Amsterdam. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. Müller. 1842. *In gr. 8vo. XVI en* 406 *bl. f* 5-20.

Beschrijving van alle mogelijke gevallen in elke orde van Erfopvolging bij versterf, volgens de beschikkingen van het Nederlandsche Burgerlijk Wetboek, welke op die onderscheidene gevallen van toepassing zijn. Te Zierikzee, bij J. van de Velde Olivier. 1842. *In gr. 8vo.* 40 *bl. f* :-90.

Jaarboekje van de Regterlijke Magt in het Koningrijk der Nederlanden, voor 1842. *Vierde Jaar. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. *In gr. 8vo. XXIV en* 190 *bl. f* 1-50.

De Heer Mr. VAN HASSELT, sedert 1825 bijna onafgebroken Lid van het Bestuur en Secretaris van het Collegie: *Zeemanshoop*, heeft, vooral in het belang van eigenlijke zeevarenden, inzonderheid scheepskapiteinen, die aan boord en op vreemde kusten geene regtsgeleerden, althans geene Nederlandsche, kunnen raadplegen, en toch niet telkens Wetboeken en Staatsblad er op kunnen naslaan, de *Wetten en Besluiten op de Scheepvaart* bijeenverzameld, waarvan nu het eerste Deel, hoofdzakelijk de Zeevaart betreffende, het licht ziet, wordende echter, bl. 112, ook de dertiende titel van het IIde boek van het Wetboek van Koophandel medegedeeld, zijnde van schepen en vaartuigen, welke de rivieren en binnenwateren bevaren. Met oordeel is alles in dit Deel bijeengezocht; wij twijfelen niet, of zulks zal ook met het volgende het geval zijn, en gelooven, dat de Verzamelaar een nuttig werk verrigt.

De *Beschrijving van alle mogelijke gevallen in elke orde van Erfopvolging bij versterf*, volgens de onderteekening van het voorberigt door den Heer J. C. BAL vervaardigd, is waarlijk een werk, dat niet weinig denkens en becijferens gekost heeft. Hier en daar heeft Recensent het boekje opgeslagen en met de Wet vergeleken, zonder ergens elders eene niet achter aan het werkje opgegevene fout te vinden, dan op bl. 2: *ten ware de gift het beschikbaar gedeelte* NIET OVERTREFT; lees: *ten ware de gift het beschikbaar gedeelte* OVERTREFFEN MOGT. Men zij dus bij het gebruik voorzigtig; want bij dergelijken arbeid zijn zoo wel schrijf- als drukfeilen naauwelijks te vermijden. Het is een verdienstelijk handboekje, maar men behoort er de wet zelve steeds bij te raadplegen.

In een *berigt*, achter het *Jaarboekje van de Regterlijke Magt voor* 1842 geplaatst, belooft de Heer Mr. G. W. VREEDE de Verhandeling over den Hoogen Raad van *Holland*, *Zeeland* en *West-Friesland*, in den jaargang 1843—1844, te vervolgen, zijnde hij, bij het in 't licht verschijnen van den tegenwoordigen jaargang met de laatste afdeeling, over het Regtsgebied, nog niet in gereedheid geweest. Dat vervolg zal wel algemeen welkom zijn.

Te regt staat, bl. 91, de Heer S. M. VAN DER HEYDEN SINCLAIR, zonder voorafgaand Mr., als Plaatsvervangend Kantonregter te *Heinkenszand* genoemd; maar ten onregte wordt

denzelfden Heer, bl. 169, als Notaris te *Heinkenszand* de titel van Mr. toegekend. Te voren hebben wij verzuimd dit aan te merken; wij doen het nu, opdat die titulatuur in een' volgenden jaargang zou worden weggelaten. Waarom komt dit Jaarboekje steeds uit, als het jaar voor ⅓ ten einde is?

De invloed des Gevoels op den geest en de verstandelijke vermogens. Redevoeringen van Mr. H. A. SPANDAW. *Met bijgevoegde Aanteekeningen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1842. *In gr. 8vo. VIII*, 120 *en* 91 *bl. f* 2-25.

In dit werkje komen drie Redevoeringen voor, door den Heer SPANDAW binnen *Groningen* in het Genootschap *ter bevordering der Natuurkundige Wetenschappen* gehouden; zij zien het licht op herhaalde uitnoodiging van het Bestuur des gemelden Genootschaps en op vriendelijken aandrang van eenige zijner toehoorders, wier oordeel en goedkeuring door zijn. Ed. op hoogen prijs worden gesteld.

Wij zijn verheugd, dat de verdienstelijke Redenaar aan dit billijk verlangen gehoor gegeven heeft, en het publiek deelachtig heeft willen maken hetgeen oorspronkelijk voor een' kleinen en bepaalden kring is uitgesproken; voornamelijk omdat het onderwerp over de hoogste belangen van onzen tijd de doelmatigste wenken en waarschuwingen geeft. In eene eeuw, waarin het zinnelijk nut en eigenbelang, waarin *industrie*, berekening en handel, het gebied van het schoone, ware en goede zoo zeer pogen te overschaduwen, geeft het eene aangename gewaarwording, eenen man van rijpe jaren en ondervinding, met het vuur en de kracht der jeugd, zijne stem te hooren verheffen tegen de eenzijdige rigting, die de geest des tijds heeft genomen, en de gevaren te hooren afschilderen, waarmede deze het thans levend geslacht bedreigt.

In de eerste Redevoering handelt de Spreker over den invloed des gevoels op den geest en de verstandelijke vermogens in het algemeen. Hier verdiept hij zich niet in afgetrokkene bespiegelingen, maar geeft duidelijk de slotsom zijner overdenkingen, in eene juiste beschouwing van zijn onderwerp, op, waardoor het ontegenzeggelijk blijkt, dat

het gevoel in een naauw verband met de geestelijke en verstandelijke vermogens van den mensch staat, en dezelve ten spoorslag moet strekken, om zich boven den zinnelijken kreits te verheffen, ten einde hij het doel zijner bestemming bereike, die geenszins tot dezen aardschen kring beperkt is. De Spreker is even ver van eene overprikkelde sentimentaliteit als van eene koude verstandelijke berekening verwijderd, maar geheel van het harmonisch verband van al onze vermogens overtuigd, waarom hij dus aan het gevoel geenen meerderen invloed toekent, dan met rede en verstand bestaanbaar is.

In de tweede Redevoering behandelt de Heer SPANDAW den invloed des gevoels op de beoefening der poëzij. Zelf een verdienstelijk Dichter zijnde, is zijn Ed. hier op een' geliefkoosden grond, en levert dus de blijken van zijne grondige theoretische en practische kennis der dichtkunst, en van hare geschiedenis in onze dagen. De ware Dichter, door het heilig gevoel voor het schoone bezield, moet, boven den geest zijner eeuw verheven, dien naar het hoogere en onvergankelijke pogen te rigten, en zich niet laten wegslepen door de eenzijdige en zinnelijke neiging, die dezelve heeft aangenomen. Hoe weinig Dichters van onze dagen beantwoorden aan deze verhevene bestemming, en huldigen niet eenen verkeerden geest, die hun eenen voorbijgaanden en bedwelmenden wierook schenkt! Dit wordt met het voorbeeld van BYRON, VICTOR HUGO, LA MARTINE, en zelfs met dat van WALTER SCOTT en GÖTHE bewezen; terwijl daarentegen SCHILLER van dit euvel vrij was, en de groote BILDERDIJK het verre beneden zich rekende, ja liever een' hevigen strijd met dien geest aanving.

Eindelijk wordt in de derde Redevoering de invloed des gevoels op de schilder- en beeldhouwkunst, de muzijk, de welsprekendheid, en op de beoefenaars der wetenschappen, bepaaldelijk die der natuurkunde, op den historieschrijver en op den Godgeleerde beschouwd. Even als in de beide vorigen, komen hier de voortreffelijkste en juistste aanmerkingen voor, die van den helderen geest en de warme belangstelling voor het ware en goede in den Redenaar getuigen. Een geoefende smaak en gegronde kennis is hier het rigtsnoer voor eene levendige geestdrift voor alwat edel en grootsch is, en voor een' echten Godsdienstzin, die even

zeer boven eene bekrompene formulier-orthodoxie, als een koud en troosteloos rationalismus verheven is.

In de uitgebreide Aanteekeningen, achter deze Voorlezingen gevoegd, worden, uit vele belangrijke geschriften en hedendaagsche meest geachte journalen, uitvoerige bijdragen geleverd, om het gezegde te bevestigen en nader te ontwikkelen. Zij mogen sommigen wat te lang voorkomen; voor hem, die met het onderwerp en de bedoelingen van den Heer SPANDAW is ingenomen, zijn zij zulks niet. Maar zij sterken hem in de overtuiging, dat zijn Ed. door de uitgave zijner Redevoeringen aan zijne land- en tijdgenooten eene wezenlijke dienst gedaan heeft, waarvoor Ref. hem dank zegt, en hem vele lezers niet alleen, maar ook vele behartigers van zijne welgemeende opmerkingen toewenscht.

Tante Pontypool. Een Roman, naar het Engelsch van C. RICHARD. *II Deelen. Te Groningen, bij* M. Smit. 1841. *In gr. 8vo.* 694 *bl. f* 7-20.

Tante PONTYPOOL is eene goedhartige maar tevens bekrompene vrouw, die door hare onverstandige ofschoon welgemeende bemoeijingen met de zaken van hare bloedverwanten en vrienden veel verwarring veroorzaakt. Het komt ons echter voor, dat zij in dezen Roman eene te ondergeschikte persoon is, om het geheele verhaal naar haar te noemen. CHARLES LACY en HELENE ADAIR maken hierop meer gegronde aanspraak. Eene fiksche karakterschildering, eene intrigue, van welke men de ontknooping met nieuwsgierigheid te gemoet ziet, eene juiste en levendige voorstelling van het tijdvak, waarin dit verhaal geplaatst is, namelijk het jaar 1815 en de veldslag van *Waterloo*, daarenboven eene goede zedelijke strekking, geven dezen Roman aanspraak op aanbeveling. Minder gunstig is ons oordeel over de vertaling, die blijkbaar eene vertaling van eene vertaling is, en welke daardoor ontsierd is door vele Germanismen. Het Engelsche *gentleman* en *gentlemen* is, zonder reden, overal onvertaald gelaten; terwijl allerlei rijtuigen, zelfs *koetsen*, door het geheele werk steeds *wagens* genoemd worden. De stof tot het maken van soortgelijke aanmerkingen is zoo over-

vloedig, dat wij hier den stal van *Augias* maar niet zullen reinigen.

Christelijke Verhalen voor de beschaafde Jeugd, door A. SCHOPPE, *geb.* WEISE. *Naar het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij* de Wed. A. Loosjes, Pz. *In kl. 8vo.* 191 *bl. f* 1 - 50.

Jeugd en deugd; of het voorbeeld der kinderen op Rozendaal, aan alle jongelieden ter navolging voorgesteld, door H. MULLER. *Naar het Hoogduitsch. Bij dezelfde. In kl. 8vo.* 152 *bl. f* 1 - 25.

Verhalen en leerrijke Voorbeelden uit de Vaderlandsche Geschiedenis, voor de Jeugd. Te Amsterdam, bij ten Brink en de Vries. *In kl. 8vo.* 94 *bl. f* : - 80.

Acht oorspronkelijk Nederduitsche Verhalen voor de Jeugd. Bij dezelfde. In kl. 8vo. 81 *bl. f* : - 90.

Deze vier, elk in zijne soort zeer aanbevelenswaardige kinderboekjes melden wij met een woord aan. Uitvoerige beoordeeling zijn wij van deze soort van werkjes niet gewoon te geven, en komt *hier* ook minder te pas.

N°. 1 bevat een vijftal verhalen, die ieder eene spreuk uit de Bergrede van den Heiland aan het hoofd hebben. De bekwaamheid der verdienstelijke Kinderschrijfster is bekend. De zedelessen worden ongezocht aangebragt, en de strekking der verhalen is zoo, dat zij den naam van *Christelijke* met regt mogen dragen, ook met betrekking tot de verdraagzaamheid; zoodat men niet behoeft te schromen, deze algemeen-Christelijke, in het minst niet de kleur van eenig Kerkgenootschap voerende vertellingen tot schoolprijzen te doen dienen. Om de zaden van onverdraagzaamheid in de jeugdige harten niet uit te strooijen, heeft men van het Hoogduitsche zestal één verhaal in de vertaling achterwege gelaten, en daaraan dan zeer wel gedaan, schoon Rec., met het oorspronkelijke niet bekend, niet kan beoordeelen, van welken inhoud dat verhaal was.

N°. 2, ofschoon in kennis van het kinderlijke hart den

ook van elders bij ons bekenden Kinderschrijver MULLER waardig, komt ons echter wat te *Duitsch* voor, om bij voorkeur aan Nederlandsche kinderen te worden in handen gegeven van die jaren, voor welke het geschreven is. Dat scherpe onderscheid van adellijken en burgers behaagt ons minder, en voor het togtje in den *Harts* had Rec. liever iets anders in de plaats gesteld gezien, dat op ons vaderland betrekking had, daar hij, ofschoon op zich zelf geen vijand van het aankweeken van nuttige, en daarom ook van geographische kundigheden, gaarne al dat overdrevene en die aanleidingen tot het ten toon spreiden van zekere geleerdheid bij kinderen vermeden ziet.

N°. 3, is grootstendeels een herdruk van een vroeger meermalen onder denzelfden titel uitgegeven boekje. De verandering, die het ondergaan heeft, bestaat daarin, dat voor een paar verhaaltjes uit het dagelijksche leven de *verovering van Koevorden*, de bekende trek van PIETER HASSELAER: »Zoo gij den vaandrig zoekt'' enz., en eene levensschets van J. H. BALJÉE zijn in de plaats gesteld. Ook onder deze nieuwe gedaante zal het vroeger herhaaldelijk gedrukte werkje zeker bevallen.

N°. 4, in zijne soort mede niet kwaad, is voor jongere kinderen. De gekleurde plaatjes zijn wel wat hard. *Ploegt* men in de Provincie *Utrecht* met ossen? Pl. 3. De stijl kon kinderlijker zijn. Het boeksken is ook, even als het geheele viertal, tot schoolprijsjes geschikt.

Chorographie, of Handleiding tot het ontwerpen van alle soorten van Land-, Zee- en Hemelkaarten. Door J. J. LITTROW, *Directeur van het Observatorium en Hoogleeraar in de Sterrekunde te Weenen, enz. Uit het Hoogduitsch. Te 's Gravenhage, bij* de Gebr. van Cleef. 1842. *In kl. 8vo.* 217 *bl. f* 2-40.

Bij het doorloopen van dit werkje hebben wij geene der thans bekende theoriën van het projecteren van kaarten gemist, en bij het nagaan en uitwerken van sommige (natuurlijk niet van alle) *formules* ons van de naauwkeurigheid overtuigd. Het is geen boekje voor het publiek, want het bestaat hoofdzakelijk uit berekeningen, die tot de hoogere wiskunde behooren. Aanteekeningen van den verdienstelijken LOBATTO verhoogen er de waarde van: hier en daar zijn het aanvullingen van hetgeen de Schrijver verzuimd of ondersteld had.

Daar het onderwerp alleen voor den eigenlijken wiskundige belangrijk is, en het grootere publiek van ons Tijdschrift niets aan een breedvoerig verslag zou hebben, vergenoegen wij ons met deze eenvoudige aankondiging.

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

REGISTER.

B.

I.

J.

N.

O.

P.

S.

T.

V.

W.